

TUDOMÁNYOS
GYÜJTEMÉNY
1832.

XVI^{dik} esztendei Folyamat.

I. VAGY JANUARIUSI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Ertekezések, mellyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ösmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet' leírását magokban foglalják.
 - II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek ösmertései és vizsgálatai 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok' 's művészégek' előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
 - III. Tudománybeli Jelentések: megeczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalom-tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók' emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' felék iránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1832.

I. KÖTET.

Tizenhatodik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

É r t e k e z é s e k.

I.

Az uzsorának okai és elhárításának eszközei.

A' ki közelről tekinti a' nálunk divatban lévő pénzbeli öszveköttetéseket, meggyőződik azon keserves helyheztetésünkről, melly igen tisztelt hazánkfiát Balásházyt ama kérdésre indította a): hol 's mellyik országban van annyi uzsorás mint nálunk? és az uzsoráknak annyi nemei? hogy ezen állapot már magában is ele- gendő a' nemzeti ipar elfojtására, azt senki sem tagadhatja. Ennél fogva igen czélerányos igye- kezetnek vélem, ha az uzsorának természetét fessegetvén, annak okairól és elhárításának esz- közeiről elmélkedünk.

Usura, mély szóból a' magyarban uzsora lett, a' Rómaiaknál kamatot jelentett. Ezen ér- telemben vétetik Cicerótól, Pliniustól. Későbbi időkben a' keresztény vallás elterjedésével vét- kes tselekedet értődött ezen szó alatt. Már Móses 5dik Könyve 23dik Részének 19dik verséből: „kölsön pénzt ne adj uzsorára az atyádfiának, se gabonát, se akármí egyéb marhát” azt következtették, hogy gonoszság a' kölsön megtérítésén felyúl feleba- rájtjától haszonbért kívánni. Ezen okból a' Pápák és Conciliumok annak, a' ki kölsön adott pén-

a) Az adó és még valami 68 l.

zének használásáért bért kötött ki magának, a' temetést és végrendelésbeli szabadságot (jus testandi) megtagadták, 's azt a' szentegyház kebeléből kirekesztették a) (excommunicatio). Ezen rendelkezések minden keresztény országokban a' közép korban mint egyházi törvények az uralkodók által fentartattak. Nem is tsuda, hogy a' pénznek kamatra adása akkor becstelennek tartatott, és ennél fogva a' zsidóknak hagyatott, kiknek ez által alkalmatosság nyújtódott egész Európában elterjedni és dúzs gazdagságra jutni. Az idők mostohasága úgy hozván magával, a' nemzeti ipar csak nem minden népeknél megakadt. Pénz közönségesen csak szorultságból vevődött fel, nem pedig kereskedési-célokra vagy más hasznot hajtó igyekezetre. Már pedig a' keresztény vallással, mellynek fő törvénye a' felebaráti szeretet, ellenkezni látszott másnak inségét önnön hasznára fordítani.

Midőn az Európai nemzetek a' mesterségekben, mezei gazdálkodásban, kereskedésben haladni kezdtek, az idők szellemével az uzsoráról uralkodó képzeletek is megváltoztak, a' tőkepénzektől járó bérék census, interusurium név alatt jöttek divatba.

A' kiadandó pénz az előhozott oknál fogva többnyire zsidók és más nyereséget vadászó emberek kezében lévén, kik az együgyűek tudatlanságával vagy a' szorongatottak szükségével vissza éltek, a' törvényhozók kénytelenek voltak a' kizáró kereskedés (monopolium) kicsapongásinak és a' csalárdságnak az által vetni gátot, hogy mértéket szabtak a' tőkéktől járó bérnek, mellyet felyülhaladni szoros fenyték alatt tilalmaztatott, megengedett bér k a m a t n a k, .a'

a) C. 3. x. de usur. c. 2. de usuris in 6.

felesleges uzsorának neveztetett, 's ez a' szónak mostani jelentése.

Őseinknél a' pénznek kamatra való általengedése sokáig nem vólt esmeretes, sőt úgy látszik, a' tsupa pénz költsönözés sem vólt szokásban, mivel a' Magyar uralkodók első idő szakaszában ennek semmi nyomát sem találjuk a), a' törvény könyvben sem tétetik más említés a' költsönöző és az adós közt való öszve köttetésről, azon közönséges és a' vagyonnak minden nemére alkalmaztatható rendelkezésen kívül, melly szerént minden kölcsönnek vissza adása állapítatik meg. A' kinek tehát pénzre vólt szüksége, fekvő jószágot adott hitelezőjének zálogba, ki is a' pénznek vissza fizettetéséig használta. Néha a' vissza fizetés határnapja pontos meg nem tartásának esetére más feltételek, sőt büntetések is köttettek ki. Az ilyen egyezésekről 's kötésekről számos oklevelek szóllanak. Így bizonyítja a' Nyitrai Káptalan Farkas nevű lectorjának alá írása alatt 1278, hogy Vida, a' Ludan nemzetségből származott Vidának fia, nagy bátyjától Zebeslawtól, az ugyan azon Ludan nemzetségből származott Bozomir fiától, Tseh Király Ottokár ellen László Királlyal hadba menvén, 50 márkot vett fel, és pedig egy piros paripát 15, egy atzél pántzért 10, egy fejér paripát 10, egy szolgájának való világos pej lovat 5 márkban, ezen kívül 10 márk kész pénzt fillérekben, s' ezekért említett Zebeslawnak zálogba adta Chitár nevű birtokát, öt esztendőre, mellyeknek eltelése után említett Vida a' pénz lefizetésére 's Zebeslaw a' jószág vissza adására kötelezte magát. Hasonlóképen teszen bizonytságot a' Nyitrai Káptalan Invocavit vasárnapján K. u. 1325. a'

a) Ungrische Miscellen 1. Lief. 1817.

felől, hogy Gróf Bethlem és Péter Korusi Drágnak fiai, Alsó-Korus, Kis-Zaleban, és Ilwen faluikat, Konched Benedek nevű attyokfiának, 150 arany pensákért egy esztendőre, áldozótsötörtöktől kezdve, zálogba adta, azon nyilvános feltétel alatt, hogy ha esztendő múlva és pedig Szent István Király innepéig a' pénz vissza nem fizettetik, a' következő esztendőben két, 's a' harmadikban három annyi zálogsummáért legyenek kötelesek említett jószágaikat kiváltani.

Könnyű volna több ilyen példákat felhozni, mindazáltal mind azokból nem egyébbsülne ki, mint az, hogy a' régi magyarok pénzt egyedül csak valamelly jószág elzálogítása mellett költsönöztek 's a' feltetelek, mivel semmi törvény sem szabott erre nézve sinór mértéket, a' felek szabad tetszése szerint állapítottak meg a' körülállásokhoz képest.

Úgy látszik, hogy pénzt csupa szóra kapni csak nem lehetetlen vala; innen kell azon törvénynek okát is keresni, melly a' fekvő jószágnak nem csak örökre, hanem bizonytalan számú (rendszerént 32) esztendőre való eladatását megengedi, melly törvényt a' külföldiek egynek tartanak a' Magyar polgári alkotmány tökéletlenségei közül, holott ez akkori időkben elmúlhatatlanul szükséges volt, mert minden nemes köteleztetvén a' Király seregébe birtokaihoz képest bizonyos számú katonákat kiállítani, 's az ország határaiban tartani is, erre pénz kellett 's gyakran megtörtént, hogy épen üres volt a' nemes ember erszénye, midőn a' Királytól felszóllíttatott. Nem volt tehát egyéb hátra, mint a' fekvő jószágok elzálogítása által megszerezni a' szükséges pénzt, hogy a' táborban megjelenhessen. A' tőkepénzesek kevés számmal lé-

vén, az ilyen inség idejét hasznokra fordíták, és minden józan arányt felyúl haladó zálogot köttettek le magoknak 's így roppant uradalmodokat keritettek kezeikre csekély pénzért. Ha már most az eladás a' törvény által örökre helyben hagyatott, csak egyetlen egy előre el nem láttott hasonló eset is koldus botra juttathatta az ennekelőtte tehetős nemes embert. Minthogy pedig a' törvény a' jószágnak bizonyos idő múlva leendő vissza vétethetését megengedte, ez által a' megszorúlt eladó vagy legalább örökösei ismét bírásába jöhettek a' jószágnak 's a' familia fenálhatott. Vagy a' hadban nyert préda, vagy a' kitetsző vitézségnek Királyi kegyelem által lett megjutalmaztatása, vagy netalan valamelly hasznos házasság, némellyiket kedvező állapotba helyezte, mellyben elzálogított örökségét maga 's gyermekei számára kiválthatta hitelezőitől.

Későbbben kezdettek pénzt a' nélkül is kölcsönözni, hogy a' hitelezőnek valósággal által adódott volna a' zálogul kimutatott jószág; mindazáltal, hogy azon haszontól, mellyet a' kölcsönöző az ilyen jószágból vett, a' hitelező meg ne fosztódjék, a' jószág jövedelme helyett esztendőnként bizonyos summa pénzt fizetett annak az adós, tartozás név alatt, 's földét, melly a' kölcsön felvett pénzért zálogul ki volt mutatva, lekötöttnek nevezte.

Illyen kötésnek első példáját Poson városának okleveleiben találjuk, nevezetesen a) 1431 esztendőben Schellnhammer Posonyi polgár 's hitvese Katalin a' Posonyi Káptalannak 40 magyar forinttól esztendőnként 4 arany forintot ígérnek és e' végre bizonyos szőlejeket úgy kö-

a) Ungrische Miscellen 1. Heft 97 l.

tik le, hogy azon esetre, ha a' fizetésben hátra maradnának, a' Káptalan említett szöllejeket elzálogíthassa, vagy eladhassa.

Ezen levélben nyilván van ugyan határozva a' kamat, 's 100től tiz forint fizetésre kötelezi magát az adós; de csak kölcsönös megegyezésnél fogva. Az ország még ekkor semmi rendelést sem tett a' felől, 's minden népnek szabad tetszésére bízta az e'féle foglalatosságok elintézését.

Midőn a' Nagy Corvinus Mátyás után következett gyenge Királyok alatt az Ország vég pusztulása felé közelgetett, a' Királyok pénzbéli szüksége megakadályozta azon nyomos rendeléseket, mellyek, ha idejében tétettek volna, a' napkelet felől fenyegetődző veszedelmet elhárították volna hazánkról. Idegen kereskedők-höz folyamodtak tehát, kik közt legtehetősebbek a' Fuggerek voltak, 's ezektől kölcsönöztek pénzt olly móddal, hogy ércz-bányákat, harmintzadokat, várakat 's jószágokat adtak nekik zálogba. Megtelepedvén egyszer az országban, majd tovább is kiterjedt keresetjük módja 's azon szerencsés következés, melly fáradozásait megjutalmazta, másokat is felserkentett a' pénz kölcsönözésre. E' végzetre legtúrhetetlenebb uzsoráskodást szült, melly valamint az egyes polgárok, úgy a' Status vagyonát is vég-romlással fenyegette. A' köz jövedelmek fogytak, mert forrásaik kiapadtak a' hitelezők kezeiben, 's a' legkellemetlenebb kétes állapotba helyheztetődött a' haza. Végre által látta az ország, hogy ideje ezen veszedelmes visszaélést eltiltani 's az 1608diki törvények 22dik czikkely által az rendeltetett, hogy a' koronának minden elzálogosított jövedelmei mostani birtokosaiktól vissza vétessenek, 's a' 46. czikk. 1622, hogy a' hitelezőknek semmi kamat se fizettessék, mivel ez

az ország törvényei által meg van tiltva. Mindazáltal ezen két cikkelynél régibbet az egész törvény-könyvben nem találunk, melly az uzsoráskodást (kamatolást) tilalmazná, 's a' kamat vagy interes szó itt jelen meg legelőször; azt gyanitom tehát, hogy az említett Ország' törvényei alatt az egyháziakat (Canones) kell érteni, annál inkább mivel Mátyás 1. D. 3. Cz. szerint az uzsora a' Sz. Szék ítélete alá tartozott.

Több esztendőkkel későbbben u. m. 1647. a' törvényhozó Test gondoskodása az Ország egyes tagjai közt való pénzbeli öszveköttetésekre is kiterjedt, 's a' 144. czik. azt foglalja magában, hogy a' hitelezőknek és adósoknak megengedték, 100 forinttól esztendei kamat fejében 6 forintot venni és adni. Ez idő óta 1715, 1723, sőt a' mi időnkben is már több ezen tárgyat érdeklő rendelések (1802. 21.) hozattak, de a' mellyek mind az 1647ki törvényt erősítik meg, és csak az uzsoráskodás külömbféle nemeit határozzák meg, a' büntetésekkel együtt.

Az uzsora az előadattaknál fogva a' tőkepénznek kelletinél nagyobb kamatja lévén, természetét helyes szempontból tsak úgy vizsgálhatjuk, ha alapjait fontolóra vesszük.

Minden természetéhez (productio) kettős eszköz kívántatik, t' i. tőke és munka.

Tőkének nevezzük azon ingó vagy ingatlan javak öszveségét, mellyek hasznot hajtanak, az az valódi vagy képzelt szükségjeink kielégítésére szolgálhatnak. E' szerint tőke a' telek, a' készíttelen szerek, szerszámok, erőmivek és főképen a' pénz, melly minden javaknak képviselője.

A' pénz öszveség, melly jelenvaló elmélkedésem különös tárgya, pénz tőkének, vagy a' közönséges szóllás szerint tőke pénznek ne-

veztetik. A' tőkének használhatására fordított testi vagy elméleti tehetségei az embernek teszik a' munkát.

Tőke használásából származott nyereséget a' Nemzeti gazdasági írók tőke szolgálatjának (Dienst, service) nevezik.

A' ki tőkének szolgálatját nem akarja másnak ingyen általengedni, ennek váltságául bért köt ki magának, melyet földtől, háztól haszonbérnek (árenda), tőke-pénztől pedig kamatnak neveznek. Ezen bér természetének megismerése véget részeit szorosan ki kell fejtegetnünk.

A' melly bért miveletlen földtől kívánunk, az tiszta megtérítése a' tőke szolgálatjának; már a' házbérben nem csak a' tőke (házértéke) szolgálatját térítik meg a' tulajdonosnak a' lakók, hanem Varosban az adót és a' tőke azon részét is, melly lakás közben romlás által fogyasztatik. Abban, a' mit az adós hitelezőjének kamat fejében fizet, nem csak a' tőke szolgálatjának megtérítését találjuk, hanem még kárváltságbért (Assicuranzpraemie) t. i. azt is, a' mit azon veszedelem miatt fizetett magának e' hitelező, mellybe ejtetik, ha ne talán a' tőkének vissza fizetése a' kiszabott időben, vagy épen meg nem esnék.

Egy két példa bővebben fogja támogatni azon állításomat, hogy a' kamatnak egyik alkotó része a' kárváltságbér.

Buda várossa $4\frac{1}{2}$ kamattal száztól annyi tőkepénzt kaphat, a mennyi kell, azon bizodalomnál fogva, mellyet a' hitelezők a' Városnak pontos fizetésében helyheztenek, — ellenben sok földes Úr szép birtoka mellett is hatos kamatra sem kap egy fillért; miért? mivel a' hitelező pénz-

zének vissza kerithetésére nézve annyi bátorságot nem talál, mint Buda várossában.

A' nemzetek történeteiből tudjuk, hogy a' hitel hja és bizodalmatlanság néha azt a' szomorú következtést szűli, hogy a' tőkéknek kárvaltságbére olly annyira felhág, hogy a' haszonbér mellette csak nem eltűnik. A' középkorban, midőn a' zsidók ugy nyomattak, hogy életök és vagyonjok szüntelen kotzkán állott, nem csoda, hogy az esztendei kamat, mellyet a' kölcsön adott pénztől kivántak, magát a' tőkét is majd elérte. Franczia országban János Király 1360. olly parancsolatot (lettres patentes) adott ki, melly szerént szabadság adatott a' zsidóknak zálogra pénzt adni, és pedig minden livre után hetenként 4 denar kamatjával. A' Franczia írók ugy vetik fel, hogy e' szerént az esztendei kamat minden száz livre után nyolczvan hat livre-re ment; de egyszer'smind azt is megjegyzik, hogy a' következő esztendőben a' Király által alattomban meghamisittatván a' pénzeknek érczbeli bécse, a' hitelező kölcsönözött summájoknál sokkal alábbvalót kaptak vissza; hogy továbbá azon időben Franczia országban a' törvények erőtelenek és a' hitelezők pénzbeli követeléseiknek foganatos kivitelére elégtelenek voltak.

Athenaeben külömbség volt a' tengeri és földi kamatok közt. a).

A' tengeri minden utazástól száz után, harmincz vólt; mivel pedig egy esztendőben könnyen lehetett két ilyen utazást tenni, úgy jó ki, hogy a' tengeri kamat egy esztendőre 60-ra ment, a' földi kamat pedig akkori időben csak tizenkettő vólt. Say, ama híres párisi tanító, ugy veti fel b) hogy ennek a' tizenkettős kamatnak

a) Voyage d'Anacharsis T. IV.

b) Say traité d'économie polit.

fele veszedelem fejébe számíthatott és e' szerint Athenaeben a' tőkének szolgálatja nem ment többre hatnál. Ebből azt következteti, hogy a' tengeri kamatban minden száz után 54 vólt a' kárváltságbér, melly szörnyű veszedelmet rész-szerént azon népek vadságának tulajdonít, a' mellyekkel akkor a' kereskedés folytattatott, rész-szerént pedig a' hajókázás tökéletlen vóltának, melly miatt akkor több veszedelemben forgott a' hajó Piraeusból 70 mértföldnyire Trapezuntig, mint időnkben 1700 mértföldnyire Fiuméből Cantonig.

Soha sem vólt annyi divatja magyar országban az uzsorának, mint századunk első tizedében; felette nagy vala akkor a' kárváltságbér mivel félnie kellett a' hitelezőnek, hogy az akkori papiros pénz becsének szörnyű változandósága miatt, kevesebb lesz a' tőkének értéke, akármelly pontos legyen is a' viszsza fizetés.

A' kamatnak mértéke, mellyen a' tőkepénzes megalkuszik pénze használásának általengedéseért, a' Francziáknál *taux*, a' németeknél *Zinsfuss* neve alatt értetik, magyarul kamatárnak mondhatni, mivel ezen bér valóban nem más, mint a' tőke szolgálatjának ára.

E' szerint azon kérdés melly jelen való értekezésemnek tárgyaúl szolgál, egészen meg lesz fejtve, ha elő adom 1. azon okokat, mellyeknek a' kamatára befolyások vagyon; 2. mikép lehet a' kamatár leszállítását eszközölni?

Mennél alább száll a' kamatár, annál hasznosabb a' nemzeti iparnak minden nemeire nézve.

Igy a' jószág, melly azon időben, mikor a' kamatár 4 vólt, 100000 forinton vétetett csak nyolczvan ezer forintot fog érni, ha időközben a' kamatok ára hatra ment fel, mivel ekkor nyolczvan ezer forint épen annyi kamatot hoz-

be, mint elébb százezer. Ezen kívül a' dolog természetéből foly, hogy a' nagy kamatok leszallitják a' jószágok jövedelmeit, mert a' birto-
kos adósságaitól nagyobb kamat fizetésére kén-
szerítettvén, keresetéből kevesebbet tarthat meg
tisztja jövedelem fejében. — A' mesterember,
a' kinek nagyobb kamatot kell a' tőkepénzesnek
fizetni, kénytelen ezt vagy készítményének árá-
ra felróvni, vagy munkáját olcsóbbra felvetni;
minden esetre nem mérkőzhetik meg ollyannal,
a' ki kevesebb kamatra kaplat tőkepénzt. Ugyan
ezen okokból a' kereskedést — is nyomja a'
nagy kamat.

Lesz a' ki azt az ellenvetést teszi, hogy
ezen akoskodás igen is áll azokra nézve, kik
idegen tőkepénzzel folytatják munkásságokat, de
nem azokra, kik tulajdon kész pénzeket fordít-
ják gazdaságok vagy mesterségekre. Erre azt
felelem, hogy ritka ember, a' kiben érték,
ügyesség és szorgalom, melly jó természetmények
vagy készítmények elő állítására szükséges,
együtt feltaláltassanak; de mind e' mellett, ha
tőkepénzével munka nélkül csak nem annyi ka-
matot veszen be, mint fáradságos munkával
gazdasága vagy mestersége mellett, nemde ter-
mészetes, hogy felhagy a' dolgozással?

Lássuk immár azon okokat, mellyek a' ka-
matárnak felrugtatására vagy leszallítására szol-
gálnak.

A' kamatnak azon része, melly a' tőkének
valódi haszonbérét teszi, árára nézve ugyan
azon szabásokon alapúl, mellyek szerint minden
portékának ára változtatódik, az az: a' kamat
annál nagyobb, mennél kisebb a' kiadandó tő-
kének száma a' keresők sokaságához képest. Ha
több a' kölcsönözendő tőke, mint a' mennyi
kölcsön kéretik, felvergődik a' haszonbérnek

ára, ellenkező esetben pedig leszáll. A' kölcsönkérők száma pedig annál nagyobb, mennél számosabb és nyereségesebb a' tőkének használhatósága. E' szerént azon tapasztalás, hogy a' kamatár felszáll, nem mindég a' kiadandó tőkék ritkulását jelenti, hanem néha azt is, hogy szaporodik az alkalom, mellyben ezeket haszonra lehet fordítani.

A' ki egy jőszág megszerzésére ötös kamattal pénzt vesz fel, tenkre jut, ha jőszága csak hármával kamatol; ellenben tíz kamatos adósága mellett is meg gazdagodik a' kereskedő, ha portékáinak gyors eladása mellett, esztendő által huszon ötöt nyer minden száz után.

Midőn Maria Terezia a' háború végével annyi pénzre tett szert, hogy 1766 esztendőben az akkori Császári bank hitelezőinek szabad választásokra hagyhatta tőkepénzeket vagy visszavenni, vagy négyes kamattal megelégedni, annyi tőkepénz folyt Magyarországra a) hogy az adósok rendre felmondották hattal kamatolt tőkepénzeket, mivel ötös kamatra untig elég volt az ajánlott tőkepénz.

Hasonló helyheztetésben vannak 1824 esztendőtől fogva, Káptalanink, Királyi Városink, és némelly tellyes hitelű magános személyek, kiknek annyi tőkepénz ajánlatik ötös kamatra, hogy mind el sem fogadhatják, noha a' törvényes kamatár 6 $\frac{1}{2}$ %. Ennek okát nem annyira a' tőkék nagyobb bátorságában, mellyet az előszámlált helyek előbb is nyújtottak vala, hanem abban keresem leginkább, hogy a' természetmények leszállott ára, és a' kereskedés csökkenése miatt ritkultak a' tőkék hasznavehetőségének alkalmai; ennél fogva szaporodtak a' kamatolásra

a) Sonnenfels Grundsätze der Handlung p. 54.

szánt tőkepénzek és nehezebb volt e' végre bátorságos helyeket találni; mellyből ismét kiteszik fellyebb említett állításomnak valósága: hogy a' kamat annál kisebb, minél nagyobb a' kiadandó tőkék száma.

Azt is tapasztalhatni, hogy a' népes városokban, mellyek többnyire a' nagy tőkepénzesek lakhelyei, valamivel olcsóbb a' kamatár, mint falukon. a) Lafitte 1824 esztben azon beszédében, mellyet a' követek kamarájában az országos adósságok kamatjának leszállításáról mondott, azt jegyzi meg, hogy Auvergne és az Alpesek némelly tájékain a' paraszt, a' ki egy pár ökröt akar venni, az ahoz kívántató pénzért 11 és 12-ös kamatot is fizet, a' kereskedők pedig Páris, Lyon, Marseille, Bordeaux és Nantes városokban csak $3\frac{1}{2}$ vagy legfelyebb 4-et fizetnek felvett pénzeztől.

A' kamatnak másik része, mellyet kárváltságbérnek neveztem, egészen elenyészik, ha a' tőkepénz semmi veszedelemben sem forog. Ilyen az eset midőn az adósnak valamelly könnyen eladható jószágá vagy a' hitelező kezeiben.

Azért méltán csudálhatni, hogy a' közönséges zálogházak, mind a' mellett, hogy kölcsönözött tőkepénzek semmi veszedelemnek sincs alá vetve és e' szerint kárváltságbérről szó sem lehet, még is 12-ös kamatot vesznek esztendőre.

Nevededik csudálkozásunk, ha meggondoljuk, hogy ezen intézeteknek célja a' szegény ügye fogyott népnek felsegállése. Vajmi drága jótéviség az, mellyel kérkednek — Mont de pieté!

Azon esetben, ha a' hitelező kezénél nincs zálog, a' kárváltságbér megfordított irányban

a) Smith! Wealth of nations 7. 1. c. 9.

áll azon reménységgel, mellyel biztatja magát a' hitelező a' felől, hogy adóssának a' pénz pontos visszafizetésére 1. tehetsége 2. akaratja leszzen, vagy 3. ezek hibáztván bírói hatalommal is kényszeríttethetik.

1. **Tehetség.** Tudva lévő dolog, hogy a' hitelnek legerősebb talpköve az adós ingó vagy ingatlan jószágá ügyessége szorgalma, takarékosága, mivel ezek gerjesztenek a' hitelezőben hiedelmet a' tőke pénz tellyes bátorsága iránt.

Mindennapi tapasztalásunk bizonyítja, hogy sok tőkepenzesek kedvezésnek veszik, ha tőkejüket köz bizodalommal bíró tehetős Urak kamatra elfogadják.

Azon birtokosnak, a' kinek jószágára semmi sincs még beiktatva (intabulatum) kiki inkább kölcsönöz ötös kamatra pénzt, mint hatos kamatra annak, a' kinek nevére nagy summák irattak.

A' ki jószág szerzésre vagy hasznos javításra keres pénzt, elébb fog találni, mint az, a' ki mulatságra fordítja; emez kissebbiti vagyonját és így apasztja jövedelmeinek forrását, amaz pedig öregbiti jövedelmét 's e' szerint a' visszafizethetés eszközeit.

Egy mesteremberre, ki mesterségéhez nem ért, tőkepenzét senki sem bizza, annak pedig, a' kinek ügyességéről, szorgalmatosságáról meg vagyunk győződve, örömet oda adjuk.

Budán a' kofák, ha pénz nélkül szűkölködnek, hitelezőjöknek közönségesen egy garast fizetnek hetenkint minden forint után; ezt ha esztendei kamatra vetjük fel, úgy találjuk, hogy minden száz után kamatképen 160 kerül, Iszonyú uzsora! de mind e' mellet is sem a' kofák elnem szegényednek, sem az uzsorások meg nem gazdagodnak. A' kofák azon csibét vagy pulykát,

mellyet tíz forinton vesznek, egynehány nap múlva 13 forintjával könnyen eladják 's így három forint nyereségökből minden erőltetés nélkül megfizetik a' tíz garast. Az uzsorások pedig a' kiknek pénzek csak nyáron kamatol illy hasznosan, ha csak egy kofánál bele vész is pénzüök, ezen veszteség meg emésztí a' többi husztól vett nyereséget.

2. **A k a r a t.** Ha az adósban meg van a' fizetésre való tehetség, nem mástól függ a' hitelezőnek kielégíttetése, mint az adós erkölcsiségétől. Sajnosan tapasztaljuk, hogy sok ember, ki minden egyéb cselekedeteiben fedhetetlen magaviseletű, pénzbeli dolgaiban könnyen veszí szavának meg nem tartását.

Ebben a' tekintetben semmi sem neveli annyira a' magányos személyek, valamint az országlok hitelét, mint az, ha húzómos tapasztalásból kitudódik, hogy pénzbeli kötelezéseiknek pontosan meg szoktak felelni. Ennek legnyilvánvalóbb fogantját láthatni a' kereskedőknél, kiknek bár semmi fekvő jószágok se legyen is, nagy summák kölcsönöztetnek, hitelök többnyire ügyességökön, szorgalmasságokon, takarékoságokon épülvén; de mihelyt elfogadott váltó leveleiket (acceptirte Wechsel) a' hatar napon ki nem váltják, hitelökből azonnal kifogynak.

3. **Kényszeríttethetés.** A' hitelezőnek veszedelme 's így a' kárváltságbér is nevededik, ha azon országnak, mellyben lakik az adós, hitelbeli törvényei hijánosak, vagy pontos végrehajtások nem eszközölhetők. A' hol legvilágosabb ügyben is a' pernek hossza vége nincs, a' vagy a' személyes tekintet többet nyom a' törvényénél, a' hol a' végrehajto bíró önkényétől és belátásától függ a' hitelezőnek valódi

vagy képzelt kielégítése ; a' hol tündér (symbolika) executiókkal is meg kell elégedni, ott nem csuda, ha felhág a' kárváltságbér, és a' legiszszonyúbb uzsora is megfészkel.

Tágas mezőm nyílik itt mind azon visszaélések előszámolására, mellyek a' becsületes adósok néminemű védelmére csak igen ritkán szolgálnak, ellenben többnyire azon hitesegett gazembereknek fogják pártjokat, kik gyakran szegény embertársoknak véres verejtékkel szerzett értékét elprédálják, és példájok által a' nemzet erkölcsét fenekestől felforgatván, meggyalázzák a' magyar nevet, és utat nyitnak azon pióczák (uzsorások) seregének, melly nemzetünk zsirjából élven, ezt iparának minden bérétől megfosztja.

Felhagyok ezen szomorú állapotunk bővebb fejtegetésével, mellyet mindennapi tapasztalásból úgy is úntig esmerünk, és Gróf Széchenyi hitelről irt munkájában remek ecsettel szemünk eleibe idézett.

Hazánk törvénykezés rendének a' kamatra való befolyásáról csak azt jegyzem meg, hogy a' szabad városbeli házak birtokossainak leginkább azért van több hitelök, mint földes Urainknak, mivel a' városi marasztalt adósok jószága kótyavetye alá kerül, 's ez által a' hitelező tellyes kielégittetését bizonyosabban várhatja, mint a' nemesi birtoknak néha alaptalan becsülése után.

Innen van, hogy sok duzs gazdagjaink szerzett pénzeket kamatra Bécsbe küldik, és az ottani ipar felsegítésére szánják, a' mi nálunk maradván, ezer áldást hozott volna szorgalmatos földünkre.

Hogy a' kárváltságbére sokat függ az adós kényszerítettetésétől, onnan is kitetszik, mivel

az országlók ellen semmi kényszerítő eszköz nem lévén, mindenütt, akármelly igazságos és pontos legyen is a' Kormány, több kamatot kénytelen fizetni, mint ugyan azon országbeli köz hitelű kereskedő. Párisban most a' kereskedők váltó levelei után járó lerótt kamat (disconto) száztól négy, az ország adósság levelei után 6 $\frac{2}{3}$.

Értekezésem tárgya második részének fejtegetésére kerülvén, úgy vélem, hogy az eddig eléadattak meg mutatják, a' kamatár leszállításának eszközlésére, azaz az uzsorának elhárítására mit kell tenni, mit kell kérülni. Az ebbéli szabások velejét ezen szavakba foglalhatni: mind a zon intézetek, mellyek a' kiadni való tőkéket nevelik vagy ezeknek forgását siettetik, és a' tőke pénznek kamatjával együtt leendő pontos vissza fizetéséről meggyőző dést szereznek, gátolják az uzsorát.

Dio Cassius megjegyzi a) hogy Augustusnak Egyiptomi triumphusa alkalmatosságával temérdek pénz került Rómába, úgyv annyira, hogy mindennek ára hirtelen felment, ellenben a' kamatok mellyek 12 $\frac{1}{2}$ állottak; négyre szállottak le.

Nevelik a' kiadó tőkék számát a' jól elrendelt kölcsönöző bankok (Leihbanken) mellyek a' nemzeti iparnak minden ágaira felszámíthatatlan jótéteményeket árasztanak; így a' Bécsi Sparcasse, melly a' legcsekélyebb summákat is elfogadja, 4-elkamatozza, és ötös kamatra kiadja, sok embert az egyébkint elköltendő tőkék gyűjtésére birt, és ez által a' tőkéket annyira szaporította, hogy az uzsorás kamatok Bécsben

a) 51. Könyv. 21. Czik.

ritka tüneményé lettek és az Austriai nemzeti bank a' váltók lerótt kamatját (Wechsel Disconto) négyre szállította.

Vajmi hasznos lenne hazánknak az olyan bank, melly jószágokra, természetményekre vagy mester embereink, fabrikáink pontban el nem árulható készítményeire olcsó kamatra pénzt kölcsönözvén, a' gazdák és mivészek szorgalmát élesztené, a' pénz szüke miatt most kinemvihető hasznos vállalkozásokat (Unternehmung) életre teremtené, folyóinkat, tavainkat gőzhajókkal megjárátaná, természetményeinkkel a' külföldi piacokat eltöltetné és magyarjainkat hosszú időre terjedő hitel segítségével a' Franciaország és orosz kereskedőkkel versent futtatná. De... azt is kell ám eszközölni, hogy bankunk azt mondhasssa, a' mit a' Bécsi Nemzeti Bank Választóságának utolsó Gyülekezetében e' folyó esztendő Jan. 10. jelentett a' Kormányozó, hogy a' Bank felállításától fogva (1816) a' kölcsönözött summákon egyetlen egy vesztesége sem volt; noha csak 1830 47,991,425 forintot fordított reá.

A' kárváltságbérnek leszállítására leghatásosabb befolyása vagyon tehát a' törvényhozónak és bírónak. A' törvényhozó közvetlen nem szaporíthatja ugyan polgárjainak vagyonyját, de igenis elő segítheti a' tulajdonnak bátorságát. Hogy is lehetne pénzre nézve bizodalmat helyheztetni olyan adósba, ki talán maga sem tudja törvényes és igazságos e birtoka. A' törvényhozó nem parancsolhatja ugyan az ügyességet, de igen is nevelheti, ha alkalmas eszközök nyújtása által gazdaságra, mivészszégre, kereskedelemre talpra esett embereket mivel.

A' törvényhozó a' szorgalmat sem parancsolhatja ugyan, de az iparkodót pártfogással elősegítheti, megkülömböztetéssel jutalmazhat.

ja. Az erkölcsiségre nagy behatása lesz, ha reásüti a' tolvaj bélegét az olyan emberekre, kik tréfának tartván a' szó szentségét, magok vagyonját elbitangolván, más költségén fényt űznek és még azt hiszik, hogy polgári alkotmányuk megkívánja egy illy korcs hazafi szép nevének más erszényén való fenntartását; ha szoros fenyíték alá veszi azon szemtelen kereskedőt, a' ki ha bagaria bőr van az orczáján, szintelt megbukás által egy két esztendő alatt nagyobb gazdagságra teszen szert, mint más becsületes ember homloka verejtékjével egész életében kereshet.

Sokan az uzsorának elhárítására leghathatóbb eszköznek vélik az uzsoráskodás ellen hozott törvényeket, az az olyan törvényeket, mellyek egy bizonyos kamatárt szabnak-ki törvényes sinor mérték gyanánt, és azt, a' ki kölcsönözött pénzétől többet vesz, keményen megbüntetik. Jósef Császár, minekutánna 1787. az ebbéli törvényeket eltörlötte volna, 1789ben 500 aranyat tett ki jutalomúl ezen kérdésnek legjobb megfejtésére: *Durch welche Mittel ist dem Wucher ohne Strafgesetz Einhalt zu thun?* Zeiller bizonyossága szerint a) mind Günther, a' ki megnyeré a' jutalmat, mind a' többi felelők kárhoztatják az uzsora törvényeket, valamint sok nevezetes írók is kik ezen tárgyról különböző időben értekeztek, mint: Say, Sismondi, Ganilh, Sonnenfels, Jakob, Soden az a' féle törvényeket czéleránytalanoknak állítják, mivel ezen törvények 1. elégtelenek, 2. igazságtalanok, 3. ártalmasak.

a) Vorbereitung z. öst. Gesetzkunde. 2. Bd.

1. **Elégtelenek.** A' tőkepénzeseknek megtiltani, hogy kamat fejében elhatározott mértéken túl semmit ne vegyenek, annyi mint portékáik árát kiszabni, és a' forgó tőkék számából azokat ki tolni, mellyek ilyen kamattal meg nem elégesznek. Az ilyen törvényeknek épen úgy nincs sikerök, mint a' többi törvényeknek, mellyek ár szabásokat foglalnak magokban. Láttuk, mire mentek Vármegyéink 1812, midőn az élelembeli szerek, kézi művek és mindenféle munkabér árát kiszabni igyekeztek. A' kamatárszabásnak sincs jobb foganatja, mint ezt minden Nemzeteknél tapasztalhatni. Annak, a' ki 10000 forinton vett házát, eszten-dei 2000 forinton adja bérbe, tőkéje huszszal kamatol, annak, a' ki gabonáját, melly 5 forintjába került, negyvenen adja, száz után négy százzal kamatol pénze, cselekedetét senki sem tartja vétkesnek, de a' ki kész pénzéért $6\frac{1}{2}$ kamatot kíván, gonosztévő. Lássuk a' követke-zést: a' becsületes ember nem szegi meg a' törvényt, hanem annak, a'kinél nincs tellyes bátorság, pénzt kölcsön nem ad. Azon ügyes embert, ki érték nélkül szükölködik, ezen meg-tagadott kölcsön arra fogja kényszeríteni: hogy keresete modjával hagyjon fel. De hát az mit fog tenni, a' ki epesztő élelem gondjai között, a' maga 's gyermekei táplálására végső szükségé-ben pénzre szorúl. Nem de kéntelen lesz szorúlt-ságában az uzsorásokhoz, azaz olyan emberek-hez folyamodni, kiknek lelki ismérte megfér a' törvények általhágásával? és nem lesz e' száz módja az uzsorásnak a' törvénynek fenyítését elkerülni az által, hogy magának vagy nagyobb summát kötki, mint a' millyent adott, vagy a' kamatoknak egy részét más név alatt veszi.

Igy p. o. az Uzsorás, a' mi Pesten gyakran történik, valakinek adósság levelére, melly egy esztendőre kölcsönözött ezer forintról szól, pénz helyett portékát ad, melly csak 500 forintot ér. E' szerint az uzsorásnak tőkepenze száz után százzal kamatol, és a' törvény kijátszódott. Irtózik e az olyan ember a' hamis esküvéstől?

Az uzsorának más, nálunk épen nem esmeretlen, neme üzethetik fekvő jószágok zálogba vevése által. Itt a' jószágnak haszonvétele képét viseli a' kamatnak, és, tudom, senki sem lesz köztünk, a' ki bünösnek tartaná ezer forinton zálogba venni az olyan jószágot, mellynek esztendei bizonyos tiszta jövedelme 100f. — És ez még is uzsora, mivel a' tőke tizzel kamatol.

Hiteles kútfőkből tudjuk, hogy a' Szepesi városoktól, mellyeket Zsigmond király a' Lengyeleknek elzálogosított, Radzivill Herczeg esztendei árenda fejében a' Lengyel Koronának birtokja vége felé 20000 aranyat fizetett. Nemde szépen kamatolt a' 155,400 aranyból a) álló tőkepenz, mellyet Zsigmond a' Lengyelektől vett fel kölcsön?

Az uzsora dolgában legfurcsább az, hogy az Országlások, mellyek megszabták a' kamattart, kéntelenek vóltak magok megszegni törvényeiket az által, hogy kölcsön vett pénzüktől a' törvényes kamatnál többet fizettek. A' Párisi, Londoni, Bécsi Börzék ennek az állításnak mindennapi tanúságára szolgálnak. Például veszem a' Párisit, a' hol 1817ben a' Francia Kormány ötös kamatbeli leveleinek ára $44\frac{1}{2}$ vólt, ennél fogva 445 forintnak kamatja 50re ment a' mi nem más mint száz után $11\frac{1}{89}$.

a) Schönvisner notit. rei nummariae. p. 323.

2. Igazságtalanok az uzsora törvények. Senki sem fogja tagadni, hogy igazságtalanság volna a' föld vagy házbirtokosokat arra kényszeríteni, hogy Birtokjok használatát törvény által kiszabott bérért engedjék által. Valjon! kevésbé szent tulajdon a' pénz, mint a' ház? Ha jól megfontoljuk még kevesebb igazságtalanság volna a' házbér kiszabása, mert itt a' tőke tellyes bátorságban vagyon, a' tőkepénzt ellenben az adós kényne szerint fordítja valamire, az az költi el.

3. Ártalmasak. Az ilyen árszabásnak káros következése onnan is kitetszik, mivel az idegen tőkepénzesek, a' kik nagyobb kamatra küldötték volna be pénzeket, abban hagyják, és a' honni tőkepénzesek is pénzeket oda fogják küldeni, a' hol bátorság mellett több kamatot nyerhetnek. A' törvény tehát kevesíteni fogja a' tőkepénzeket, azaz a' természet eszközzeit és ennél fogva magát a' természetést.

De még tulajdon céljának ellenére is dolgozik ezen törvény; a' kamatokat nem hogy leszállíttaná, de inkább neveli azon természetes oknál fogva, hogy a' kölcsönözőnek veszedelme, a' büntetés fenyegetése miatt nevedvén, felhág a' kárváltságbér. Rómában a' köztársaság utolsó századjában szörnyű kamatok voltak divatban. De tudjuk egyszersmind, hogy akkor az adósok (plebeji) szüntelen fenyegették a' hittelezőket (patricii). Bizonyítja a' tapasztalás, hogy az uzsora mennél inkább tiltatott, annál jobban szaporodott.

Say ezen törvényeknek a' Nemzetek boldogságára ható ártalmas következéseit tekintvén, így szól: qu' il est heureux que de telles lois soient violées! Be nagy szerencse, hogy az ilyen törvényeket megszegik?

Ez egy elragadtatott tudósnak szava, de az emberek barátja, a' ki felveti azon iszonyú kárt, melly abból, ha egy Nemzet a' törvények általhágását megszokja, következik, és meg-gondolja, melly sokba kerül a' Nemzet erkölcsi-ségének az, a' mit jolléte (Wohlstand) a' törvény meg szegésével nyert, vélem kezét fogand azon kívánságban: bár csak eltöröltetnének ezen törvények.

Azonban csak ugyan kell törvény, melly mérték gyanánt kiszabja a' kamatárt azon eset-re, ha a' hitelező és adós közt a' kamat iránt rendelés nem tétetett, vagy ha a' bíró valamely nem kölcsönözésből eredő summában haszonbérrel együtt marasztalja a' perest, valamint akkor is midőn kiséül, hogy az álnok 's csalárd hitelező visszaélt adóssának együgyűségével.

Azt sem merem állítani, hogy olly politikai tekintetek nem foroghatnak fen, mellyek néha a' törvényhozót felette szoros környűllásokban nagy veszedelem elhárítása végett arra bírhatják, hogy általjában kiszabja a' kamatárát. De ezen esetek csak azok számába tartoznak, midőn a' község java azt kívánja, hogy valamely faluban tűz támadván, egynehány házak lerontassanak a' többiek megtartása végett. De az előadattaknál fogva bátran tagadhatom, hogy a' nemzet egy részének a' másik kedvéért való kényszerítése, melly a' szabad alkúnak meggátlásával szükségképen össze van köttetve, a' közgyarapodást elé mozdítja.

És ime, midőn kedves hazánknak egyik országos csapása elhárításáról elmélkedünk, megint arra a' következtetésre jutunk, mellyet minden hazafi buzgón óhajthat, hogy a' hitelt mennél előbb tartós lábra állítsuk.

Szerény Lajos.

2.

A' hajról históriai és statistikai tekintetben.

Helyesen tartatik a' haj, vélekedésem szerint, egynek a' természet által az embernek adott legszebb ékességek közül. Megvagyok azért győződve a' felől, hogy egy arról írt históriai 's statistikai rövid értekezés nem lehet a' Tud. Gyűjteménynek czélaránytalan tárgya.

A' napkeletiek' haja többnyire fekete, a' mellett rendesen sűrű és göndör. A' fekete haját különös szépnak tartják. Innen már az énekek énekében hasonlittatik az a' holló tollaihoz; ezen képet lehet találni az arabs versiróknál is. Még többször hasonlítja ők a' leányok haját a' fekete éjtzakához, mellyben úgy fénylik az ábrázat, mint a' hől; és az öreg emberről, ki fekete haját, melly őtet ifjúságában ékesítette, kopaszsággal tserélte fel, ezt mondják: „éjtzakája hőlvilággá változott.” A' Persák is a' fekete haját szeretik; a' honnan gyakran feketérefestik azt. Azomba Scott Varing Schirasban sok szőke asszonyokat talált. Veres haj ritkán találtatik ezen népeknél, 's akkor is mint mindenütt csak az ifjagnál: ezen okból az öregebbek, hogy ifiaknak láttassanak szakálokat veresre festik. Közönségesen a' haj a' zsidóknál, mint többnyire minden népeknél ékességnek, a' kopaszság pedig rútnak tartatott. Annál nagyobb gyalázatnak tartották pedig azt, mivel a' haj kihúllása gyakran az elközelgetett belpoklosságnak jele volt. Felette nagy megkiszebitések volt tehát az a' Dávid követeinek, hogy az Ammoniták fejedelme félszakállokat lenyirette; a' miből osztán had kerekedett. Az ifjú Arabsoknál is nagy szégyennek tartatik a' kopaszság; azért

van esküvésekben a' többek közt ez is: ha ezt vagy amaszt cselekedtem, tegyen kopasszá engemet az Isten."

Valamint az ifjú Arabsok, úgy a' sidók is a' régi szokás szerint hosszú hajat viseltek, melly mennél hosszabb 's vastagabb vólt' annál szebbnek tartott. A' Tálmod szerint Dávidnak 400 fiai mindnyájan hosszú hajat viseltek: az idősebb férjfiak pedig hihetőleg vágott hajat hordtak időről időre rövidebbitvén azt. Ezékiel 44, 20. szerint az újj templomnak papjai nem nyirhették le egészen simára hajokat, de nem is hordhatták igen lefüggve, hanem vágottan. Persepolis férjfi lakosairól is ugyan ezen hajviseletet jegyzik meg Chardin és Niebuhr. hogy a' Babylon lakosi rövid hajat hordtak, Strabo világosan mondja. A' 'Sidóknál a' Nazeræus, vagy a' ki fogadást tett, növelte meghosszszúra haját, mikor a' fogadásnak vége lett, levágta azt a' pap a' templom ajtaja előtt, 's az áldozat' tűzére vetette. Az Arabsoknál is a' Mekára való bútsújáráskor a' hajnak a' Mina völgyében való levágása a' Czeremóniának utolsó feltételéhez tartozik. — Pál Apostol levágatta haját Kenkrisben, mivel fogadást tett. Ha valaki a' bélpoklosságból kigyógyúlt, meg kellett neki magát nyiretni, és hét nappal azután még egyszer fejét, szakálát, szemöldökét, szóval egész testéről minden szőrt lekellett vágatni. A' Levíták is felszenteltetésekkor minden hajokat levágatták. Ezen kívül lenyirették hajokat a' 'Sidók ha gyászoltak. Ezen okból a' hadban zsákmányúl nyert asszonyoknak is meg kelle engedni, hogy szüleiket egy hónapig lenyirett hajjal gyászolják.

D. Arvieux szerint az Arabsok mihelyt atyákká lesznek, levágják hajokat, és csak fe-

jek tetején hagynak egy kis búbot. Ez a' szokás meg volt a' régi Arabsoknál is, a' mint Herodotus írja; 's csak ilyenkor fedik turbánnal fejeket. Ezért mondja már Plinius „ az Arabsok vagy turbánt, vagy hosszú hajat viselnek.”

Megjegyzésre méltó, hogy közönségesen mindég és mindenütt szokások volt az asszonyoknak a' hosszú hajhordás. E' volt 's e' most is a' napkeleti asszonyoknak uralkodó szokások. 1. Kor. 11. 13. 14. e' mondatik: magatok ítéljétek meg; illik e' az asszony állatnak befedetlen fővel imádni az Istent? A' természet sem tanít titeket. Mert a' férjfiú ugyan ha hajat nevel, gyalázat neki: az asszonyállat pedig ha hajat nevel, ditsőség neki: mert a' hajszálak fedélgyanánt adattak neki.

A' hajaknak mesterséges tsomói 's befonásai már a' régi 'Sidónéknál tudva voltak. Minekelőtte Judith a' Holofernes táborába ment volna, előhivta szobaleányát letette özvegyi ruháját, meg mossa keni magát, 's hajait rendbe szedi. Megtetszik ez 1. Tim. 2: 9. versből is, hol így szól az Isten' követe „hasonlóképen az asszonyállatokat is, — t. i. akarom, — tiszteséges öltözetben, szemérmességgel, és józansággal ékesíteni magokat, nem a' fodoritott hajakkal, vagy arannyal, vagy gyöngyökkel, vagy drága öltözettel.”

A' fésűről és hajtűkről először a' Tálmudban van emlékezet; ugyan itt egy Mária nevű hajfodorbitó említettik. A' hosszú hajat hordott férjfiak is hihető, hajokat mesterséges rendbe szedették. Sámson hét fonásokban viselte haját; az ifju Heródes bevádoltatván a' nagy gyűlekezet előtt csinosan elrendelt hajjal jelent meg.

A' mai Arabs asszonyok az utazók bizonyítása szerént következő módon hordják hajokat:

több fonásokra osztják azt, ezeket pántlikákkal, vagy gyakran gyöngyökkel, arany, ezüst levelekkel fonják be; 's néha alájok egy kis csörgőt akasztanak. Mennél több a' fonás, mennél telyesebb és bujább a' haj annál szebbnek tartják azt. A' vak szemeken függ le néha egy esomótska haj fülök alá, olyan formán, mint asszonyainknál a' mellékfürtök; 's a' homlokon felyül is lehet néha látni egy kis varkotsot, melly drága kővel ékesittetik. Ezen asszonyi főékesiséget követik néha a' gyermekek és ifjak is: de a' mi rendszerént, mint asszonyos és erkölstelen dolog, gyalázatosnak tartatik.

A' hamis vagy vendéghajaknak viselése a' régiek előtt már nem vólt esmeretlen. A' Medusokról világosan mondja Xenophon Cyrop. 1, 3. 2. hogy ez nállok szokásban vólt; különösen meg emliti Astyagest e' részben; 's azt mondja, hogy az ifjú Cyrus felettébb csudálkozott nagy attyának ezen főékesgetésén. „και ὁρῶν δε αὐτὸν κεκοσμενον, και ορθαλμων ὑπογραψη, και χρωματὶς ἐνῆριψει, και κωμαις προσθετοῖς, ἃ δε νομιμα ἦν ἐν Μηθοις - ελεγεν. ὦ μητερ ὡς καλὸς μοι ὁ παππος”, meg látván (ti. i. Cyrus Astyagest) kifestett szemekkel ábrázattal, és vendéghajakkal felékesítve, így szóllott: „óh anyám! melly szép az én nagy atyám”! — Hannibál is a' Celták közt a' vendég haj és ruhája változtatása által tette magát esmeretlenné; a' mit Polybius fenicziai hadifortélynak nevez. Úgy láttzik azomban, hogy a' tulajdonképen való parókák nem igen esmeretesek a' napkeletiek előtt; hár néha az asszonyok hajok hosszabbítása kedvéért ahoz selyemfonást kötnek. A' hajpornak is nyomaira lehet némiképen a' régi napkeletiek közt találni; nevezetesen Salamon Király' lovasai kik mindnyáján szép és hosszú hajú ifjak vóltak, naponként

aranyporral hintették meg hajokat; a' mi rendkívüli fényt terjesztett a' napsugárinál.

Egy nemzet sem tudta azt jobban mint a' Görög, hogy a' legszebb ékesség, mellyet a' természet az embernek adott, a' haj. Valamint átaljában a' melegebb tartományok lakosainak szebb hajnövések van; úgy a' görög éghajlat különösen kedvezett annak; magok pedig a' Görögök nem késtek ezen elsőséget megőrizni és tökéletesíteni. Már a' legrégibb időben a' szép haját, mint különös ékességet tekintették ők. Hera maga hogy Zeüszet megbájolja, fényes szép ambrás hajait fonta öszve. II. XI V. 176.

τῷ δ' ἦγε χροα καλον αλειψαμενη, ιδε χαιτας
πεξαμενη χειρσι πλοκαμυς επλεξε φαινης,
καλς αμβρυσις, εκ κραατος αθανατοιο.

Ezzel alak testét mikoron bekené, 's haja szálit
Megfűsülte, szedé szép fűtjeit össze kezével,
Szélt ragyogón folyván azok isteni tiszta fejről.

A' Görögök egyébaránt valamint semmit oly csekélységnek nem néztek, a' mihez bizonyos szokásokat 's vallásos ceremóniákat ne kötöttek volna; úgy a' haj is mind polgári, mind vallásos tekintetben nevezetes vólt ő nálok. Polgári tekintetben, a' mennyiben különbözó vólt köztök a' hajviselet a' törzsök nemzetségeknek, az életkornak, és az állapotnak különbségeihez képest.

Már Homerus Iliásában azon tulajdonságát említi az Achájiaknak, hogy hosszú 's elől el nem vágott haját viseltek — *καρηχομωντες*, — midőn mások, mint Euboea lakosi csak hátul viselték hosszan hajokat, — *οπιθεν κομωντες*. — Sokkal szembetűnőbb pedig a' különbség a' hajviseletben a' Dóri jés Jóni törzsökök közt. Spártában kik az ifjú korból kikeltek, megnövelték hajo-

kat a' mi a' Lycurgus rendelkezéseinek következtetése volt; hogy t. i. annál szabadabb, és a' hadban annyival rettenetesebb tekintetet mutassanak. A' Jóni törzsökbeliek pedig, mint az Atheniek férjfi korokban lenyirették hajokat, 's csinoson viselték azt.

Közönségesebb szokás volt bizonyos hajviselet által az életkort megkülömböztetni. Nem csak Athenében, hanem majd egész Görög Országban a' gyermekek 18 esztendő korokig hosszú lefüggő haját viseltek. Ezért rajzoltatnak így Apolló és Dionysos, mivel ezen életkorhoz tartoztak. Majd kevésbé lenyirették hajokat; így jelenik meg nálok Hermes, kit a' gyermeki korból kikelttnak gondoltak. Az érettebb korban ismét hosszabbra növelték hajokat. Sparta ezen részben kivétel alá esik, hol a' gyermeki kor után növetett a' haj.

A' különböző állapot is jeleltetett a' Görögöknél a' hajviselet által. Spártában a' hosszú haj jegye volt a' szabadságnak. A' ki illyet viselt, meglehetett tudni, hogy ő nem mesterember, sem oly nemű munkát nem űz mellyben a' hosszú haj akadályúl lehetne. Így különböztetett meg a' szabad Spartai a' Helotáktól; nálunk pedig a' katonai szoros törvények alá eső újjoncز vágott haj által különböztetik meg a' hosszú hajú parasztól.

A' mi illeti a' hajjal öszveköttött vallásos czeremóniákat: a' gyermeknek, mikor más életkorba kezdett által menni, levágott haja Apollónak szenteltetett. Plutarchus azt beszéli Theseusról, hogy ő ezen czélból Delphibe utazott; melly beszéd legalább ezen szokásnak idejét mutatja. Az asszonyok ezt a' lakadalom előtt cselekedték, mint a' Deli és Trózeni lyányok. Sőt Spártában is szokás volt e' Plutarchus szerint.

Az ifjak pedig, kiknek valamely veszedelmes útra vagy ellenségre kellett menni távol létek alatt meg növelték hajokat; visszatérván pedig levágták 's szentelték azt valamely folyóvízi Istennek. Ezt cselekedte Achilles az II. XXIII. 140. 's a' t. szerint.

*ενθ' αὐτ' ἀλλ' ἐνοησε ποδαρκῆς θίος Ἀχιλλεύς
Στας ἀπανευθε πυρῆς ξανθὴν ἀπεχειρατο χαιτῆν,
τῇ ῥα Σπερχεῖω ποταμῷ τρεφε τηλεθωσαν.*

A' mit Vályi Nagy így énekel nyelvünkön:

Mást valamit gondolt pedig a' gyors lábas Achilleüszt;
Sárga haját, a' boglyától eltérve, lenyirá,
Mellynek Szpercheiosz víznek nevelé vala fűrtit.

Leg közönségesebb vólt pedig a' hajjal való nem gondolással szomorúságokat kijelenteni. valamint kicsinosították azt az ünnepi vagy vig alkalmakra; úgy a' szomorú esetekben vagy egészen elvágták, vagy rendetlenül borzosan hagyták, hogy, mint Athenaeus mondja, e' maga már jelentse a' szenvedő képet. Az elvágott haját szokták mint áldozatot az elválttnak sirjára, is vinni; mint láthatni ezt Aeschylusnál és Sophoclesnél. Ezek szerint az Orestes jelenléte az Agamemnon sirjára tétetett hajból tudatott meg nénjeitől. Szomorú fűrtöknek (πλοκαμοὶ πενθητηριοί) neveztettek az ily hajak. Ezen okból vólt borzos azon asszonyoknak is hajok, kik az Adonis halálát ünnepelték. Theocr. XV. 143.

Különös említést érdemel azon vélekedés a' Görögöknél, hogy az ember élete hajától függ. Elhalgatván Nisosnak bársony színű haját, melyet leánya Scylla Minosnak hitetlenül általadott; Didó is kéntelen vala Iris parantsolatjából Plutónak tartozott haját elvágni. De nem csak a' halál esetében, hanem más szerentsétlen 's szomorú környületekben is megfosztották magokat a'

Görögök a' haj ékeségitől. Így vágták le hajokat az Argivok ' minekutánna Thyrea a' Spártaiak által tőlök elvétetett. — Plutarchus azt mondja, hogy a' Görög asszonyok a' szerentsétlen esetekben hajokat levágták; a' férjfiak megnövelték. De ezen szokás nem mindenütt egy forma vólt. Mert a' hol az asszonyi főékeség a' hosszú hajban állott, szomorúságokat az itt lakó asszonyok semmivel inkább ki nem jelenthették, mint annak elvágásával, a' férjfiak ellenben meg növetésével. A' hol pedig a' férjfi hosszú haját viselt; annak elvágása valóban fájdalmának kijelentése lehetett.

A' haj csinosgatás' módja az asszonyokra tartozott, jól lehet a' férjfiaknál is elő jön a' mesterséggel ékesgetett haj. A' legrégibb mivész emlékeken az asszonyi képek hosszú több fonásokban lévő fürtökkel láttzanak, mellyek a' vállakra, sőt a' mejjre is lefüggenek. — Későbbben sokkal egyszerűbb vólt a' hajviselet. Mert többnyire az azutáni emlékeken a' hajak szabadon de elválasztva 's hátul egy csomóba kötve láttzanak. Ezen felyül hordtak főkötőt. De a' lassanként erőt vevő módi e' részben is, kivált Athenében változásokat okozott; mellyek nem csak az asszonyokat ' hanem még a' férjfiakat is érdeklették. Mert a' Thucydides magyarázója nyilván mondja. (Thuc. I. 6.) hogy a' *κρωβυλος* férjfi hajcsinosítást jelent, a' mi az asszonyoknál *χορυμβος* szóval tétetett ki; 's Aristophanes hányszor csúfolja a' puha férjfiakat, kik nagy szorgalmat fordítanak hajok ékesgetésére. Úgy láttzik, már a' Görögök igyekeztek azon, miként lehessen a' hajnak mesterséges szép szint adni. A' legszebb színnek nálok a' szőke tartott. Apollo, Bachus és többnyire a' Herósok így festettek; valamint Homernál Menelaus és

Achilles. A' szőke szinen igyekeztek tehát; de a' feketét is becsülték. Anacreon is feketének kívánta kedvese haját. Vendég haját is hordtak a' Görögök, a' mit ők Asiából hoztak hazájokba.

A' Rómaiak meghódítván nagy Görög Országot, valamint egyéb görög szokásokban örökösödtek, úgy a' hajra is nagyobb figyelmet fordítottak ezen időtől. 454ig; — a' mikor P. Tici-nus Maena vitte Rómába Siciliából az első nyírót, — Varro szerint a' hosszú, lefüggő haj volt szokásban. Így festi Plutarch Romulust, így Horác a' régi egyszerű szokásokhoz ragaszkodó Curiust. De csak hamar kitettzett az, hogy a' Rómaiak szokásoknak egyszerűségét csak a' ponpázással's az erre megkívántató eszközökkel való esmeretlenségnek köszönhatték. Mert a' magában ditséretes szokás is végre alatszony szorgalomra változott által; úgy hogy Cicero idejében nem csak az ifjú gavallér, hanem a' legfőbb hivatalban lévő férjfiak is mesterséges fürtökbe szedették hajokat, 's jószagú kenőtsőkkel illatoztatták. (pro Sext. 1711). Quintilianus említi egy módit „Comas in gradus frangere.” Ez abban állhatott, hogy a' hajak léptsőnként fürtöztettek: azért nevezi ezeket Petronius „descendentis capillos”. Így hordta haját Nero is Svetonius szerint, 's a' Martialis *επαφαιρεσις* nem egyebet tehet.

Augustus idejétől mesterséges gyakori és nagyon izetlen volt a' hajékesgetés a' római dámáknál, kiknél, — mint Livia és Julia fejéin láthatni, — eddig a' görög egyszerűség maradt meg; melly az együve csomózott hajnak öszve göngyölgetésében állott; mellyek a' homlok közepétől, hol elválasztattak a' fej körül domborodást formáltak. A' főbb római asszonyok még ezen egyszerű ékhez a' Görögöktől költsönözött,

és az Íris's más Istennék fején észrevehető fejediszt is ragasztottak, melly különböző formában emelkedett fel a' nevezett domborodáson. — Böttiger után minden római asszonyoknál szokásban volt fejékeségek 2 osztályra vitethetnek. Vagy forró vassal csinált fűrtök voltak azok, mellyek annakutánna arannyal vagy gyöngyvel tzipfrázott kötelékekkel választattak el a' többi simára fűsült hajaktól: vagy több varkotsokba fonták hajokat, ezeket kerekbe tekerték a' fején és épen a' fejtetején egy disztóvel keresztül, szurták. Egyébb fejékesítések is jönnek még elő, mellyek ezen osztályokhoz nem tartoznak. Naso többeket számlál elő Art. Am. III.

Nec genus ornatus unum est: quod quamque decebit,

Eligat, et speculum consulat ante suum.

Longa probat facies capitis discrimina puri:

Sic erat ornatis Laodamia comis.

Exiguum summa nodum sibi fronte relinqui,

Ne pateant aures, ora rotunda volunt.

Alterius crines humero jactentur utroque;

Talis es assumpta Phoebe canore lyra.

Altera succinctae religetur more Dianae:

Ut solet attonitas, quam petit illa feras.

Hanc decet inflatos laxo jacuisse capillos,

Illam sit adstrictis impedienda comis.

Hanc decet ornari testudine Cyllenaea,

Sustineat similes fluctibus illa sinus.

Nec mihi tot cultus numero comprehendere fas est:

Adjicit ornatus proxima quaeque dies.

Ezen sokféle hajcipfrázatokból világos, hogy ezek költsönözött haj nélkül meg nem eshettek. De nem is tsináltak ők ebből titkot, sőt nyilvános vendég-haj árulók is találtattak köztök. Különösen a' németekkel való közelebbi ismeretség után igen megszerették ezeknek arany-sárga hajokat, sőt német hajból parókákat is viseltek. — Temetéskor's egyébb szerentsétlen esetekben, vagy ha a' köztársaság valamelly nagy

veszedelemmel fenyegetődött, szomorúságokat lefüggő, rendetlen hajakkal jelentették ki; sőt ez utóbbi esetben az asszonyok a' templomokat leeresztett hajakkal separták. Liv. III. 7. „Ad id, qvöd sua qvémqve mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent stratae passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum coelestium, finemqve pesti exposcunt”. — Szokásban volt az is, hogy az elmúlt veszedelem után lenyirték, 's Neptunnak szentelték hajokat. Juv. XII. 81. etc.

trunca puppe magister
Interiora petit Bajanae pervia cymbae.
Tuti stagna sinus, gaudent ibi vertice vasa
Garrula securi narrare pericula nautae.

Különös szokás volt nálok az, hogy láncsá-hoz hasonló eszközzel ékesítették fel a' meny-asszony hajait, a' mit a' későbbi idő arra magyarázott, hogy ez által jelentettek azon első erőszakos házasságok, melyek a' Szabinai asszonyok elragadása által történtek.

Észak Európának régi lakosai nevezetesen a' Celták Galliában és Britanniában hosszú, len sárgás hajokat, melyet a' meszes víz 's szappan által még inkább sárgítottak, felette igyekeztek nevelni, 's hátul megkötötték. Innen a' Rómaiak, minekutánna a' tulajdon Galliába nyomultak, hogy ezen földet a' galliai provinciától megkülömböztessék, hajas Galliának (comata) nevezték. Hasonló okból neveztek némelly alpesi Celtákat Hajasoknak (Capillati). Valamint a' régi Celta férjfiaknál különös disznek tartott a' hosszú haj, 's ugyan ez szabadságot is jegezt; e' mellett a' főbb ranguk még a' nagy bajusz által is megkülömböztették magokat a' köznéptől: így az asszonyoknak legnevezetesebb ékességére tartozott a' haj.

A' német népek is hosszú hajat viseltek, 's a' meszes víz és szappan által világos veres színt igyekeztek annak adni. A' barna-sárga, néhol az arany-szőke 's vereses haj volt az a' jegy, melly által a' Rómaiak a' német törzsököt megkülömböztették. A' hajviseletben itt is különbféle módik tsúsztak be különböző nemzetségeknél. A' Svévek hajokat homlokoktól a' fő teteje felé nyujtották, sőt egy tsumóba kötötték, melly olly vastag vólt, mint a' ló üstöke, 's úgy állott mint valamelly szarv. Így hordták nálok a' hajat mind az öregek, mind az ifjak, tsak a' szolgák nem. A' főbbek még magosabban és egyenesebben feligazitották hajokat; nem azért, hogy tessenek, hanem hogy rettenetesebbek legyenek. Más németeknél az illy hajviselet tsak az ifjabb esztendőkhben volt meg. A' Kattok közt az ifjak hajokat és szakállokat mint a' vitézség' zálogát lefügve hordták; tsak ha ellenséget vágtak le, nyirették meg hajokat, 's akkor tartották magokat hazájok' és szüléik' méltó fiainak. Közönségesen pedig a' lenyirett haj alatvalóságnak jele volt mind a' Celták, mind a' Németek közt.

A' Frankusoknál különösen tisztelet' jele volt a' hosszú haj, és egy darabig egyszer'smind a' királyi méltóság megesmertetésére szolgált. Tours György és más Frankus történet írók szerint legelőször a' Frankusok hosszú hajú királyokat választottak magoknak (criniti). Ezen névvel neveztettek Pharamund és Chlodio. — Chlodwig egy a' Fredegund mostoha-fiai közül egy halász által, ki az ő holt testét meglelte, hosszú hajáról esmertetett királyi Herczegnek, Gundobald, ki Ildik Chlotar fiának adta magát ki, hosszú hajával akarta törvényes születését bécbizonyítani. Chlotar pedig azt lenyirette, és így a' királyi székhhez való minden jussától meg-

fosztotta. Hasonló dolgot követtek el Childebert és Chlotar Herczegek Chlodemir testvéreknek fiain, hogy azokat a' thronustól megfosszák.

Nagyon természetes dolog, hogy míg a' Frankusoknál a' hosszú haj a' királyi méltóság' megesmertető jele vőlt, mind addig az alattvalók rövid haját viseltek, állapotjukhoz mérsékelve a' királyéhoz kevésbé vagy inkább közelitvén. A' Karolingica ház alatt megszűnt ezen szokás, és N. Károly már rövid haját hordott. A' következő Franczia királyoknál a' rövid, vagy hosszú haj a' módi következőse volt. Így p. o. Hugo Capet alatt ismét a' hosszú haj jött tiszteletbe, a' papságnak nagy ellenére.

Az Angol-szakszok is a' hosszú haját tartották legtisztességesebbnek. A' leánykák lakadalom előtt hajokat befedetlen és kötetlen hordták közöttök; a' házasság után megrövidítették, és fejkességet tettek fel. A' haj elnyirés nálók gyalázatos büntetés vőlt, melly különösen a' házasság rontásért szabattott. A' Németekre nézve említi ezt Tacitus Germ. 19.

A' Danus katonák kik Edgár és II. Ethelred alatt az angol földön vőltak, csinos hajviselések által különböztették meg magokat; mindennapon meg fűsűlék azt, 's ez által az ott lakott asszonyok' szeretetét megnyerték.

A' magyar előidő hősei Attila, Árpád 's a' többiek hosszú széljel eresztett hátra fűsűlt haját viseltek, bajúszokat, szakállokat nagyra növelték, hihetőképén hogy ellenségeik előtt annyival rettenetesebbek legyenek. Az Árpád familiájából következő Kírályok mindnyájan követték ezen szokást, sőt a' későbbiek is több századokon által megtartották mind a' bajuszt, mind a' szakál viselést. A' 17dik század közepe táján, mint az akkori Ország-gyűlési Követek' hozzánk

eljutott képeikből láthatni, minden főbb rendű férjfiak hátul egészen elvágatták hajokat, elől hosszú hegyes üstök ékesíté homlokokat; — a' bajusz és szakál közönségesen minden állapotukra nézve a' magyar ábrázat diszjeleinek tartattak. Magok a' Papok hosszú leeresztett hajjal, szakállal és bajuszosan járultak a' XVIIIk százban is sok ideig a' Magyarok Istene szent oltárához. A' múlt száz utolsó felében elmaradt a' szakál, jelen korunkban sokaknál elmarad a' bajusz is.

Egyébaránt Századunkban mind nálunk, mind Europa több nemzeteinél a' naponként hatalmazó módi határozza a' hajviseletbeli változásokat,

Gálvácsy László.

3.

Az ember társaságra született.

Voltak a' hajdan kornak néhány fölvilágosodott tudományos férjfiak, kik leginkább a' képzetek országából szedett, messzeterjedő, és szövевényes okoskodásaik által, azt igyekeztek bebizonyítani, hogy az ember nem társasági életre született. Ezen szint olly káros, mint alaptalan vélekedésnek az emberek lelkében való bizonyosabb fogantatása végett, pártokat kezdettek képzeni. Mindenfelé hirdették véleményes okfejeiket; 's mint kétség alá nem vontható igazságokat nyilván, minden tartózkodás nélkül tanították. Milly csekély sükere lett légyen azonban minden igyekezetök mellett is munkálkodásoknak, kitetszik eléggé abból, hogy hosszas követőket igen keveset találtak,

's még kevesebbet olyanokat, kiknek neve hoz-
zánk századokon keresztül elhatott volna.

Nem volt olly tndomány, melly legnagyobb képtelenségü tartalma, viszásértelme, helytelen okfejei, 's káros következései mellett is védelmezőket, 's néha nyakas követőket ne talált volna; nem olly józan ész elleni állitmány, melly hasonló gondolkozásu férjfiak által el nem fogadtatott volna. De minél alaptalanabb, 's minél zavartabb elmének volt mi szüleménye, annál hamarabb enyészett el, 's kihalt pártfogóival együtt, ugy, hogy még emlékét is eltörlé számtalannak is, kik az embert a' társaságos élet kellemeitől, az emberiség igazi javától, 's mind azon örömöktől, mellyeket egy érzékeny kebel a' társasági körben érezhet, megfosztani, 's a' puszták sivatagjaiba, az erdők zordonaiba, örök magánosságra akarták kárhoztatni; holott ellenkező rendeltetését egész valója 's a' természetnek változatlan rendszabásai egyiránt igazolják. De igazolja ezt, azon több ezer évek olta az egész földön szünet nélkül fönállott, 's késő idők örök soráig fönmaradandó szokás, mellynél fogva a' leg miveletlenebb, 's szinte vadságig elfajzott természeti állapotban lévő emberek is, kisebb csoportonként viszonos öszveköttetésben éltek és élendnek. Legkevesebb kifogást sem tehet ez ellen némellyeknek szánakozásra méltó lelki gyengesége, vagy előítéletekben gyökerezett öncsalódása 's ember-kerülése, melly őket a' társaságok közepéből, magánosságtól néha erősen fölzajuló rejtekbe, vagy a' rengetegek sűrű homályától árnyalt szugolyba üzi.

Az ember egész valója két fő alkat-részből áll t. i. testből és lélekből, mellyeknek minde-nike elmulthatatlanul kívánja a' társasági öszveszövetkezést, sőt rajta, mint legszükségesebb

fejkövön, elsőben is azon alapul. — Az újonnan született gyermek ápoló kezét kíván, melly neki, tehetetlenségének egész idő szaka alatt, az élet föntartására szükséges táplálatot 's gondviselést megadja. E' nélkül ő soha ifju, vagy ember korra nem jutandott vala, 's nem fogna elérhetni soha; mert magára hagyatottságában, vagy az éhség és szomj, vagy az idő keménysége, vagy pedig a' ragadozó vadak vérengző körmei, elkerülhetetlen halált hoznának reája. Ő nem volna képes magának élelemre valót szerezni, nem az idő viszonyai ellen, mellyek gyenge alkotásu testének teljesen elviselhetetlenek volnának, ruházatot készíteni; öszvesanyarná az ősz, észak szeleinek szárnyán jövő hideg zápora, vagy a' tél fagyaló szaka erőtlen testét élettelené merevitené, és jóltévőleg hófuvatiba temetné fásult tagjait. 'S így, ha minden csecsemő magára hagyódnék, naponkint kevesednék az emberek száma és egy század lefolyta után földünkön nem lakozandana ember. Vadak honává lenne ez így, sőt lett volna, magános rendeltetésünk mellett már ezer esztendő elforgása előtt.

Mi volna az ifju, korának fejlődésében társasági élet nélkül? Mi volna az érett korba jutott férjfiú; 's mi a' sirnak széléhez közelítő agg? — Az ifju, egy pusztá állatíságra serdült műszeres teremtmény; a' férjfiu egy teljes erejében megbizott oroszlány, kinek még álma is vad és örömtelen; az ősz, egy második gyermek, minden veszélyeknek játszi kényére leerőtlenülve.

Az embernek másik nemesebb része a' lélek. Ez magát különösen a' gondolkodó, ítélő, és emlékező tehetségekben mutatja legnyilvánosabban; mellyeknek igazi kifejlődése emberi

segéd, többekkel való egyesülés és társalkodás nélkül nem is képzelhető.

A' gondolkodó tehetség első kifejlődése a' gyermeknek már szinte csecsemő korában kezdődik; akkor t. i. midőn az szóllani, különbféle tárgyak iránt kérdezősködni, 's azoknak tulajdon-nemi, 's másaktól megválasztó jeleit felfogni, képes. 'S hogyan fogna mind azon tárgyakról, mellyek őt környezik, igazi esmereteket szerezhetni magának, ha, teszem valami-kép fölnevelkedvén második — harmadik évéig, — ekkor egyedülségben volna kénytelen létezni? Naponkint újabb meg újabb testek tűnének szemébe, tudási vágya mind inkább ébredzene 's inditaná nyomozódásokra; de minekutána hosszas ideig kielégítést nem nyerhetne, végre minden tárgyak iránt elvesztené ingerelhetőségét 's munkátlanságában hosszasan lankadna végre soha el nem oszlatódható álomba merülne. Midőn pedig ezen vágy kihalt a' kebelből, vagy holtiglani tehetetlenségre jutandott; akkor a' léleknek minden egyéb dicső tulajdonai is lassu sorvadásra kárhazódnának; 's végre az állatiság vad gerjedelmeitől — mellyeknek akkor már a' jozan elme, határt önlétlensége miatt nem szabhatna, — elnyomattatva, a' nemes tulajdonoknak minden kellemiségét kivetközné, 's dicső hatási körökből egy szűk korlát; a' testiség közé szorítva, kora halálát végenyészte előtt, még élteben gyászolná.

A' természetben, mind azon rendszabásokat, mellyek az emberi lét iránt végetlen időktől fogva változatlanul fönállanak, arra irányzóknak találjuk, hogy egyik embert a' másikkal, és többekkel is tágasb, vagy szorosabb viszonyzatba vezessenek. Ezen tekintetből oltotta azon hatalmas erő, melly az egész mindenség-

ben mindenkor egyiránt mutatkozik, az emberi kebelbe azon elnémíthatatlan érzéseket, melyek a' szív által hathatósan fölszólalnak. Ezért azon édes vonszódást, mely eredetiségének igazi boldogító erejében csak rokon lelkek, öszvehangzó gondolatok 's ártatlanság körében izlelhető. Ezen égi származásával közelebb vagy távolabbi kapcsolatban lévő hajlandóság az embert először is nemétől különböző személynek társaságába édesgeté. Így támadott a' nemztársaság (societas genitalis) mellynek kellemei évenként egy több személyekből állót a' szültársaságot (societas parentalis) képezék.

Ezen kicsin társaságnak igen sok szükségei voltak, mellyeket a' szülék magok egyedüli erejek által kielégíteni nem voltak képesek. Kénytelenítve láták tehát magokat másokhoz folyamodni segedelemért, mellyet ha megnyertek, kölcsönös szolgálattétellel érezék magokat irántok le kötelezve. És így lassankint kölcsönös életkönnyebbités és kellemítés tekintetéből több szültársaságok lőnek egymásnak esmerősei, jöltévői, társai. Kik, hogy a' kész akaratot cselekedet által minél hamarább sikeresíthessék, segedelmet másoknál minél előbb 's minél bizonyosabban találhassanak és ők viszont minél gyorsabban segíthessenek egyebeken, egymásnak minél nagyobb közeletébe iparkodtak megtelepedni, 's így csak hamar több kicsinded társaságok képeződtek.

A' közelebbi körbe vonult apró társaságoknak tagjai különböző szorgalmuak lévén, az élet szükségeinek csillapítására megkívánt tárgyakat nagyobb vagy kisebb mennyiségben, 's jobb vagy rosszabb minőségben szerzik meg magoknak. Minthogy pedig, miveletlen emberek a' vadságnak nem kevés sajátságával bírtak,

gyakran megtörtént, hogy egyik vagy másik egyén (individuum) másoknak javait elorozá, vagy hatalmasul elfoglalá, 's így nem ritkán szűkölködésbe ejté. Ennek, 's hasonló igaztalanságok megakadályoztatása végett, 's azon számtalan veszélyeknek, mellyek gyakorta egyeseknek életét is tárgyazák, elhárítása tekintetéből, sokan a' józanabb elméjük közül egymással szövetségbe léptenek; hogy viszonyos erő 's védelem által minden ellenséges indulatuakat eltiltsanak magoktól, 's ön lételőket tehetségökhöz képest egyesült erővel és 'akarattal kellemtessé, nyugalmassá tegyék. Ez volt a' polgári társaságnak első alapulása; mellyre az embert a' természet alkotó ereje 's ön egész valójának minősége rendelé.

T o v á b b i n é z e t.

Midőn magát az egyes ember ezen még eleinte csak kicsin, de napról nevededő társasághoz csatolá, annak tagjává lön, 's ez által bizonyos viszonyokba (Verhältnisse) lépett, mellyeknek egyes tagok és az öszves társaság között elmulhatatlanul fön kellett állani, hogy az által a' kölcsönös szövetségi ígéretnek (promissioni in consociatione factae) elég tétessék, 's az óhajtott czél mindeneknek megelégedése szerint teljesítődjék. Ugyan ezen tekintetből minden egyén (individuum) elveszté a' társaságba avatódtakor előbbi szabadságának egy részét; de az által egyszersmind mást szerzett magának, mellyel természeti egyedülségében nem birt vala. Tartozott továbbá minden egyén kötelezésénél fogva némelly terheknek elfogadására 's bizonyos munkáknak végbe vitelére, mellyeknek a' társaságon kívül helyök nem lehetett; de ezért viszont ő reá is számos jótétemények há-

rámítottak, mellyekben mint magán élődő, soha sem részesülhetendett volna. — — — Egészen más alakban (formában) tűnt föl neki e' szerint az élet, számos örömökre lelt, mellyekről előbb képzelete sem volt, és sok szépet, mellyek előtte a' rengetegben gyanítlanok, esmeretlenek voltak. Itt minden erejének, minden tehetségének hatásköre (sphaera activitatis) meszebb, dicsőbb pályán terjedt el, 's több egyénekkel való közösülése által a' tökéltre juthatás első fokára emelkedett föl. — Ezen közös polgári szövethkezésnek célirányosságát, úgy nem különben örök fönmaradását azonban, bizonyos alapokra kellett építeni, mellyek magával az évek számával 's emberek szaporodásával együtt erősüljenek, a' helyett, hogy valaha észrevehetőn meggyengülhetnének vagy éppen öszve romlanának. Illy alap gyanánt szükségkép a' célra — egyesület*) (unio finis), a ka-

*) Ezen mivszavi kifejezések között célra-egyesület, és akarategyítés vagy erőegyesítés igen tetemes különbség van, a' mint az könnyen szembe is tűnik. Célra-egyesület, jelenti azon cselekedetet, vagy inkább állapotot, melly szerint több egyének (individuumok) valamelly bizonyos célnak elérése tekintetéből magokat öszvecsatolják. Ide tartoznak tehát olyan egyének is, kik közül mindenikének más töre (scopus-a) van, és más igyekezete, sőt a' mivszó lelke majd nem kirekesztőleg ilyeneket jelent, kiket aztán egy bizonyos célra kell reá birni, 's eszközölni, hogy az mindnyájok által elfogadtassék. — Az akarategyítés-i mivszó már mintegy előre tudatja, hogy az akarat minden egyénben (individuum-ban) meg van, hanem azt csak öszvekapcsolni, egyíteni, kell, 's úgy azután a' már elfogadtatott célnak elérésére irányzani. — Így továbbá az erőegyesítés már jelen-erőre (vis, quae jam praesto est) mutat, melly az egyénekben külön külön fölosztva talál-

ra te gyi tés (unio voluntatis) és az erőegyi-
tés (unio virium) szolgálható egyedül csak né-
kiek. Ezek szolgálnak ma is minden egyesületek-
nek, minden társaságoknak egyedüli rendithe-
tetlen alapul; mellyek nélkül a' nagy arányta-
lanság, — a' képzelhető minden nyomoruságok
bő termékü anyja, a' természet törvényeit is el-
tapodná, 's földünket örök üldözés, és dühös
csaták vérengző helyévé, — vagy rabszolgaság
fertelem lakjává alacsonítaná.

A' czélra- egyes ü let általánosan ab-
ban áll: a' társaságnak minden egyes tagjai fő
kívánataikat a' szerint iparkodjanak intézni,

tatik, 's csak azon foglalatosság által halmoztatik
mintegy öszve, mellyet a' mivszó jelent. — E' sze-
rint tehát nem lehet czélra- egyes ü let helyett
czéle gyi tés-t használni, mert ez egyedül csak
az egyének magános töreinek, vagy több idegen nemű
célok egybegyűjtését jelenti, a' mi a' dolog lelkével
ellenkezik; mert a' társaságnak, midőn valamit
végbe akar vinni, semmi gondja nincs arra, kinek
milly magános töre (scopus-a) legyen, hanem azon
igyekszik. hogy a' józan célznak elfogadására min-
den egyéneket reá bír hasson; 's egyedül ez a' czél-
ra- egyes ü let valóságos értelme. Látható tehát
ezekből, hogy a' latán mivszó, mellyel, ha elfo-
gadnók, szükségkép élnünk kellene, igen hibás, 's
értelme fölötté hiányos, mert unio-finis csak
coagmentationem plurimum, qualium-
cunque, etiamsi diversissimorum fi-
nium teszi, — nem pedig unionem singulo-
rum individuorum ad rati habendam et
amplectendam finis alicujus prosecu-
tionem; vagy a' mi ugyan egyre megy ki: sta-
tum, in quo omnium et singulorum vo-
ta in uno eodemque objecto tanquam
fine coadunantur. — — Im egy bizonyítás,
hogy az idegen nyelvek szerint képzendő magyar
szavak egyedüli fordítás által gyakran hibások, a'
dolog igazi értelmével ellenkezők lehetnek.

hogy azok egymással ne csak öszveütődésbe ne jöhessenek, hanem teljesen egygé olvadván egy bizonyos törbe (in scopo.) gyűljenek öszve, 's mint részes, de a' mellett magán—közös (privato . publicum) állapuljanak meg. — Minden egyes embernek fő ohajtása a' jólét melly alatt az életnek minden—az erkölcsiséggel meg-egyeztethető — örömei értetődnek. Minthogy pedig egyes embereknek ohajtásiból egy — részekből szerköztetett valamelly egésznek kell támodnia, így létesül a' tagok különválasztva ohajtott, de ugyan tárgyazó kívánságaikból egy általános tör (scopus) a' köz-jólét.

Ennek eszközölhetésére bizonyos rendszabások szükségesek, mellyeknek nyomos teljesítése elmulthatatlanul szükséges, hogy a' köz-jólét csupa buzgó ohajtás vagy pusztá képzelődés ne maradjon. Hogy ha tehát azok netalán valamelly egyes tagnak külön hasznával valamelly részökben ellenkeznének, kétségen kívül azok fontossága nagyobb tekintetet érdemelne, 's mint legfőbb boldogulás eszközeinek, engedelmességgel, 's maga alája vetésével tartoznék; különösen pedig azon tekintetből is, minthogy a' köz jólét értelmébe egyesek jóléte is általányosan bele van foglalva. — Azonban igen kevés esetekben történhetik az meg, hogy egyeseknek igazi 's hosszabb ideig tartó haszna a' köz haszonnal egyenes ellenkezésbe jöhessen, mert a' mi egynek javára van, segít másokon is, 's hasznos kisebb vagy nagyobb mennyiségben az egész társaságnak; és viszont — a' mi a' társaságnak használ, egyes tagoknak kárára hosszas ideig 's kipótollhatatlanul, nem lehet. — Ezen szempontból tekintvén a' hasznót, nem egyes magán-vett esetekből kell azt megítélni, hanem szükség — több megtörténhetőket

egymással igazi arányzatba (relatio) helyezni 's a' szerint határozni meg hasznos e valami vagy vesztés, nyereséges e vagy káros. — — Lássuk ezt világosabban példa által. Vegyük tehát e' következőt. „Valamelly társaság határaiban vagy tartományában fölötte rosszak lévén az utak, ezeknek megjavítására, 's utóbbi jó karban való tarthatására bizonyos számú pénzt határoznak meg az ut csináltatási költség fölszámítására megkért biztos személyek”. Ezen öszvet (summa) a' társaság pénztárából lenne fizetendő; minthogy azonban egyéb hasznos intézetekre fordított kiadások által igen kimerítettet, azon kötelesség a' társaságra, 's annak, kivétel nélkül, minden tagjaira száll reá; mellyet minden egyénnek magára kell vállalni, 's az öszvetből (summa-ból) reá esett résznek lefizetése által, az utak megépítését vagyona, tehetsége szerint eszközölni. Tegyük föl, hogy azon egész öszvetből közönséges birtoku egyénre 10 váltó forint jutott lefizetésül, az a' kérdés már most, 'hasznot hajt e az ut csinálás 's a' 10 V. f. kiadása az A. egyénnek, vagy pedig veszt az által birtokából; 's általányosan károsul e'? Ha a' pillantati hasznot tekintjük, úgy látszik, hogy veszt, mert hogyha teszem előbb, minekelőtte t. i. azon 10 váltó forintot keze közül kiadta 90 forintja volt, minekutána a' tőle kívánt öszvetet lefizette csak 80 forintja marad, és senki nem fog azon 10 forintért néki viszont tizet, vagy éppen huszat adni. És ha a' rövid elme csak ennyire hat gondolkozásával, s itt, az utóbbiakat nem vizsgálván, kifárad és megnyugoszik: ekkor bizonyosan károsnak fogja kikikáltani az egész ut építési szándékot, mivel az szük vagyonának egy részét tőle is elvoná. De ha tovább megy, 's nyomozásba veszi, hogy az

út megjavítása után, élet 's halál közti veszélyek, minden falu határában több ízbeni megsúlyedés, marháinak kinzása 's kocsijának zuzódása nélkül a' rendezett egyenes uton egy nap alatt annyira haladhat, a' mennyire előbb, — különösen ősszel, télen és tavasz elején — csak három, sőt néha négy napig juthatott; ha meggondolja, hogy a' teher vonás felényi erejébe is alig kerül marhájának, mint az előtt; 's hogy télen — mellyet egyébkor henyélve 's keresetési alkalom nélkül volt kénytelen eltölteni — fuvarozás által tizszerte többet kereshet rövid idő múlva, mint a' mennyit azon őszvet tön, melly tőle az utak megépítésére kívántatott: — nem hiszem hogy veszteségről panaszkodhasson, vagy panaszról csak álmadozhasson is. —

Igy van minden esetekben a' dolog folyama; mindenhol föl lehet bontani a' csomót, ha egymásba vannak is zavarva szálai, csak ügyesség, tudomány, 's elmés nyomozódásra van szükség. Őszve lehet értelmes vizsgálat után egyeztetni mind azon eseteket, mellyek első pillanatban és színesleg tekintve, az egyes tagok javát a' közönségével ellenkezésbe hozni látszanak.

Az akarat egyítés abban áll, hogy a' közönségesen hasznosnak eselmert czélnek teljesítésére, a' midőn megkívántatik, készségöket összevesszőltják minden külön egyének (individuum-ok), félretévén minden — mellékesleg sarjadozható — önkényt 's alája vetvén a' köznek minden részes, 's talán különböző akaratokat.

E' nélkül a' leg hasznosabb, 's társaságra, nemzetre, áldást és boldogságot árasztó szándékok süker nélkül maradnak; haszontalanokká lesznek minden egyes igyekezetek 's megsem-

misülnek ott, hol öszvekapcsolódva hatalmasak leendettek. Ez második alapköve minden társasági lételnek, melly ha egyszer bontakozni kezd, oda az egész? 's egyes tagjai rengetegekbe széledezve ideigleni vadságba merülnek, míg a' természet őket viszont más embercsoporthoz, más társaságnak kebelébe vonja.

Az erőegytés minden egyénnek (individuum) kötelességévé teszi, hogy egyes erejét, a' mennyire a' köz igyekezet sikeres eszközlésére szükségesnek találta, — más egyénkével öszvekapcsolja 's erejének más irányt ne adjon, mind a' melly által kimunkálhatónak tudja a' köz akaratot. Mert egyedül csak így lehet a' földarabolt 's elszélesztett erőket megkívántató időben, hosszas bajlódás 's késedelmi veszély nélkül egybeforrasztani. — A' melly társaságban ez hibázik, kevés dicső tett nyer ott létesülést, 's mindenek csak buzgó ohajtásban 's heves vágyak sűrű fohászaiban hunynak el. — És mit reménylhet az olly társaság? hizelkedhetik e' ön magának fönmaradási hosszú évekkel, 's dicsőség-ölelte arany kort szemlélend e?

K—ss Endre.

4.

Báró Kray Pál Életo.

Melly nagy kötelessége egy országnak. a' maga nagy emberei nevét a' feledékenység sejtéséből kihozni, azt valóban követésre méltó példával mutatja Athéna és Róma a' régi, a' mostani időkben pedig az egész mivelt Európa. Seneca, Sophocles, Plátó, Epaminondas és

Miltiades a' görög égnek csillagai, az előbbiek a' bölcselkedésnek szent ligeteiben, az utóbbiak a' csatapiaczon szerezték meghalhatatlan neveiket. Ovidius és Máró, Brutus és Horatius a' római évkönyvekben isteni dicséreteket nyertek. És ki is nem látja ált ezen kötelességnek nagy fontosságát? Ezzel a' nagy és a' haza iránt érdemes férjfiak néminemű jutalmokat kapják, midőn neveik a' késő maradék háladatos emlékébe iktattatnak. De a' mi ennél sokkal nagyobb (mert a' nemes cselekedet minden jutalom nélkül magának elegendő jutalom) ebből tanulja a' polgár a' polgári, az uralkodó az uralkodói kötelességeket; ebből tanulja a' hazafi, hogy kellessék ezen nevet érdemelni; ez nyújt az embernek módot, melly szerint két kötelességből, ha talán ellenkezésben volnának, tudja, mellyiket tartozzék követni. — Minden ország ezekről meggyőződve legnagyobb figyelmét arra fordította, hogy nagy férjfijai emlékét örökösítse. Csak Magyarország nincs ezeknek számában! Ez, hacsak más külső nemzetek restségét valamennyire nem pótolnák, olly annyira hagyta volna vitézeit és tudósait feledékenységbe merülni, hogy most, midőn már halálos álmából valamennyire ébredsz, azoknak neveit sem tudná, kik hajdan boldogságáért véröket ontották. Athéna és Róma vitézeit az Istenek közzé számlálta, Britannia Bironnak, Franciaország Molierrenak, Német ország Schillernek szobrokat öntöttek. Magyar ország Kisfaludynak emlékkövén perlekedett De ezek nem ide valók.

Én Kray Pálnak életét szándékozom írni, a' mit még — legalább tudtomra — anyai nyelvünkön senki sem cselekedett. Honnan merítettem legyen, ide írni sükségtelennek találom,

minthogy mindenki könnyen által fogja látni, és mivel legkisebb vágyásom sincs tudósnak tartatni; hogy pedig ezen kívánság leginkább tölti meg a' könyveket csillagokkal és keresztekkel, számokkal és nótákkal (jegyzékekkel) semmi kétséget nem szenved, de ez ismét nem ide való.

Kray Pál született Késmárkon. — Ezen város már sok nevezetes embereket szült. Ki nem esmeri Möszt Zsigmondot, ki a' veszprémi megyés püspöknek titoknokából Maximilian császár miniszterévé lett? 1600dik esztendőben látta Késmárkon Fröhlich Dávid — ama híres mathematicus — a' napvilágot. Grosz Márton és Petersohn, kik az orvosi tudományokban sok ezereket megelőztek, Késmárknak köszönik életüket és nevelésüket. Kray familiának neve legelőször fordult elő Késmárkon 1686dik évben, mellyben Kray Jakab bártfai születés a' királyi városnak főjegyzője volt. Ettől származott 49. esztendő után Kray Pál. Tökélletes kimivelődését köszönheti Csáky esztergami érseknek, ki nek költségén Bécsben tanulta a' főbb mathematikai tudományokat, mellyeknek alapját már ezelőtt Selmeczen vetette meg. Bécsben az ifju ember — alig tizenkilencz esztendős — annyira alóment, hogy tanítójában méltó csudálkozást gerjesztett, kik jövődöbeli nagyságát mintegy tükörben látták. Esze és ritka szorgalma példáját adja az 1753dik esztendőben általa készített Késmárk tájékának planum-a, mellyet anyavárossának kívánságára — mint Haller ezredében lévő cadet — kidolgozott. E' munka mai napig a' város levéltárát díszesíti.

A' hétesztendős Burkus háboru volt katonai pályájának első mezeje. Ebben négy fő ütközetet látott. Ő volt első, ki a' Horvátokkal Glatz

várába lépett 1760ban, és ezen időtől fogva vonta magára fővezérének Laudonnak figyelmét. Ez mindig magosabbra lépett a' szerencse lajtorjáján úgy hogy már 1778ikban major volt, melly tisztséget megérdemlette e, vagy sem, elegendően megmutatta az 1779kig tartott ütközetben; ebben bebizonyította, hogy Magyarország nem csak katonákat, hanem vezéreket is szül, a' mit fájdalom! a' külföldiek még mai napig sem akarnak elhinni. 1779től fogva 1782kig a' fegyverzörgés valamennyire megcsendesedett, a' sereg többnyire elbocsáttatott.

Kray különös szeretettel viseltetett mindenkör szülőföldre iránt, azértis minden idejét, a' mi a' haza szolgálatjából felmaradt, ott töltötte; szintúgy volt most is. A' békeség helyre állván, Bártfán tartotta téli szállását; de ezen üres időt is sokkal jobban tudta ő használni, hogysem a' kártyaasztalhoz ült volna. Sok ezer utas mai napig is áldja az ő emlékét. ha értésére adja a' nagy márványkő, hogy Kray a' bártfai országútnak alapítója. Felséges II József oroszországi utazásából visszatérvén, ezen munkával teljes megelégedését Kraynak értésére adta.

De nem soká élhetett az érdemes ember békességben, csak igen hamar elő kellett ismét vennie a' fegyvert, mert alig szabadult meg a' külső ellenségtől a' haza, már tulajdon keblében termett ismét másik. Sokkal esmeretesebb azon lázzadás, mellyet Erdélyországban indított Hora és Kloska, hogysem itt sokat kellene arról előhozni; mivel mégis e' volt azon idő, mellyben Kray a' haza csendességének talán teljes megtartása és a' két testvérhazának egész nemessége iránt legnagyobb érdemét szerezte, méltónak találom, hogy a' történetet egykevéssé körülállásosan előadjam.

Már régolta kedvetlenek voltak az erdélyi Oláhok, és szintolly régtőlfogva semmi alkalmat el nem mulasztottak, megengesztelhetetlen haragjokat minden Magyarra, de főképen a' nemesekkel éreztetni. Hogy haragjok elejénte igazságos volt, nem épen lehetetlen, mert nem miudig olly szelid időkben éltünk, mint most; nem mindenkor bántak a' földesurak olly jól és lelkesmeretesen jobbágyaikkal, mint most: azon időben azt vélték a' nemesek, hogy a' jobbágnak nem csak minden tulajdona (haügyan egy magyar jobbágnak van tulajdona) hanem lelke is az ő erszényekbe való. Most már hála légyen a' világosabb időknek! nincs ugy, vagyis inkább nem kellene ugy lenni. Nem csuda tehát, ha ezen emberek, kiknek azonkívül is a' többi emberekkel csak külső formájok közös, semmi mást a' kiütésre nem vártak, mint egy embert, ki őket vezérelné; fel is találták Horában. Ez egy oláh pópának fíja volt, de magát a' közönséges Oláhtól nem csak testi ereje és szépsége, hanem — még a' mi több — tudományára nézve is megkülönböztette, mert a' magyar és deák nyelven kívül még a' németet is tökéletesen, a' francziát pedig törve — mint mondják — beszéllette, a' minek biznysága az, hogy Bécsben lévén valamelly alkalommal mondotta, hogy Klopstok némelly ódájit tökéletesen nem érti. Némellyek talán azt gondolják, hogy ez nem épen olly különös, minthogy Hora pap fíja volt. Ezeknek — ugy vélem nincsen többre szükségek, csak hogy tudják, hogy az oláh pap szintugy bocskorban jár az erdőre fát vágni, és szintugy bajtja ökreit a' vásárra, mint lelki fíjai közül akármellyik.

Hora előtt nem vala titokban hitközösseinek forró kívánsága, de szintugy igen jól átlát.

ta, melly veszedelmes lépés légyen, e'féle dolgokban előljárónak, vagy csak tanácsadónak is lenni, főképen ha még valaki találkozni, a' ki a' dolgot vagy vigyázatlanságból, vagy feltett szándékból idő előtt kinyilatkoztatná; jól tudta ő, hogy ezen esetben semmi kissebbel nem játszik, mint fejével. Szükséges volt tehát a' legnagyobb gond, és a' legmeszszebb távolba kellett látni. Multhatatlanul szükséges vala, hogy nemzetét valahol egybegyűjtse; de épen ez lón legveszedelmesebb; mert ki uem gyanított volna ezen gyűlésben valamelly rossz titkot? Várnia kellett azért, míg magát önkényt valamelly alkalom előadná. Ez nem soká meg is jelent: valamelly mezőváros ő felségétől vásártartásra szabadságot kért; ez Horára bízott, ki is némelly Oláhoktól kísértetve Bécsbe ment. A' császár az igazságos kérésnek nem állott ellene, 's a' vásártartás szabadságlevelét aranyzott nagy betűkkel számárbőrre iratta. E' lett később hallatlan kegyetlenségek eszköze, mellyek hallásától a' legvadabb ember is elirtózik, a' szelidebb pedig tsudálkozásra fakad, hogy lehet az ember — az alkotó képe — a' hyena és tygrisnél rettentőbb állat, ha eredetét elfelejti!

Kezében volt tehát Horának a' szabadságlevel. Viszsa is tért vele és kísérelőjével legnagyobb csendességben, úgy hogy senkinek eszébe sem jutott volna a' rettentő ember szándéka. Születése helyére érkezvén, minden szomszéd faluból öszszehívatta a' lakosokat, hogy a' király parancsolatját velek közölné. Csoportosan is egybegyűltek, mert mindegyik az óhajtott privilegiumot felolvastatni gondolta; de melly csudálkozás lepte meg őket, midőn e' helyett Hora azt közölte velek, hogy maga a' császár kívánná minden nemeseknek általok tüzzel, vas-

sal leendő elpusztítását; ezen mondásának pedig annál nagyobb fontosságot akarván adni, kihuzta zsebéből a' Bécsben nyert privilegiumot, mellyben — az ő szavai szerint — ő felsége akarátja foglaltatott. Mi bizonyosabb, mint hogy ennek látására a' nép a' dühösségnek mindazon fajzására fakadt, melly a' durva embernek tulajdona? Ezen órától fogva a' legiszonyubb kegyetlenségek követtettek el, most már a' csecsemő és ősz egyenlően lett dühösségeknek áldozatja; semmi személy, semmi hely nem volt szent előttök, kivéven az ő protopopájokat, kit az erdélyi püspök jószágaiba iktatni akartak. Sok volna minden kegyetlenségeiket előszámlálni, azért csak néhányat említendek, Szalatnyától mintegy három mértföldnyire lévő hegyen tartották vad mulatságaikat, mellyek nem állottak egyébből, minthogy azon szerencsétleneket, kik tigriskörmeik közzé akadtak, öszvelánczolva egy körbe állították, míg ők szintazon körben, mellynek határát ezek tették, vendégeskedtek; a' bortól felhevülvén, minden, baromi indulatoknak helyt adtak, végtére foglyaikat a' legnagyobb kinok közt megölték. Némmeltyeket elevenen nyársra huztak és sütöttek, másoknak béleit szinte elevenen kihuzták, egy szóval: a' volt köztök legérdemesebb, a' ki új és legrettentőbb kinokat tudott kigondolni. Így a' többi közt Bibarecz Mikula 100 aranyi ajándék mellett második vezérök lett azért, hogy ezen ördögi tanátsot adta Hora és Kloskának, (ez az előbbeninek társa volt) hogy egy nemesembernek, ki kincseinek hol létét kivallani nem akarta, egész testét felmetszenék, a' sebekbe pedig sós eczetet öntenének. Egy nemes aszszonyt azzal kinoztak halálíg, hogy minden tagjait selyemmel egész a' csontokig körül te-

kérték. Melly tetemes károkat tettek légyen a' bányákban, eléggé kitetszik onnan, hogy minekutánna Kray már minden kincseiket elfoglalta, még akkor is két milliom forintnál több maradt, mellyet a' kincstár soha többé vissza nem kapott.

Hogy egész Erdély nemessége e' pórhad ellen felfegyverkezett légyen, kétségen kívül van; de a' rettentőek hirtelen és annyira megszapordtak, hogy ellenek semmit sem tehettek. A' pusztítás napról napra nagyobb lett, a' legszomorubb jövődó az elkeseredett haza szemei előtt kinyílt. Már most a' lázzadók nem csak a' bányáknak minden jövedelmeit birták, hanem az egész vidéket is úgy hatalmok alá vették, hogy Szalatnya és Abrudbánya közt minden egyesülés megszűnt.

Ezen szomorú környülállásokban ő Felségéhez folyamodott a' Gubernium, ki is atyai gondal hűséges jobbhágyainak segítséget nyújtott. Kray parancsolatot vett, hogy egy Székely bataillon és két huszár ezerreddel menne a' körösi hegyesekbe, a' hol a' gyilkosok' legnagyobb része volt. Ezt hallván a' lázzadók, talán vissza tértek volna az engedelmességre, ha vezérük pokolbéli fortéllyal őket nem tudta volna tartóztatni: azt mondotta tudniillik, hogy Kray az ő segítségekre volna küldve, és csak azért szinleli magát, hogy annál könnyebben és minden akadály nélkül az országba jöhetne és magát velök egybekapcsolhatná. Mi bizonyosabb, minthogy ezzel bátorságokat ismét felélesztette? a' kegyetlenségeket új tűzzel folytatták, és az öröm, melly már némellyek szívét vidámitotta, elenyészett.

Ezek közt Kray seregével mindinkább közeledett, az Oláhok bátorsága nevededett, úgy hogy a' szegény lakosok már arra a' gondolatra

vetemedtek , hogy Kray valóban a' zsványokkal egyet ért , és csak egy történet akadályoztatta , hogy fegyvereiket őrangyalok ellen nem fordították: tudniillik nem messze Kőröstől 44 nemes familiára akadt Kray , mellyek hogy a' vadak dühösségét kikerülnék , bocskorban és egészen Oláh köntösben az erdők sűrűségében lappangtak. Ezeket Kray valóságos Oláhoknak vélvén , elfogatta , de minekutánna őt állapotokról meggyőzték volna , szabadságokat és vagyonaitat vissza kapták. Ezen történet új reménnyel táplálta a' hív erdélyieket , és így Kray sebes úttal annyira közeledett az ellenséghez , hogy már csak 150 lépésnyi föld választotta tőlök. — Még minekelőtte illy közel állottak volna , már egy zsvány csoport rájuk ütött , és valóban tetemes kárt is okozott benne , mert Hora igen finomul úgy intézte a' dolgot , hogy emberei Krayt már mint ellenséget tekintenék. Ezen első ütközet Mihellye mellett egy szoros hegyútban történt. A' lázzadók leginkább a' fokost használták , ámbár puskákban és főképen villákban sem szenvedtek szükségét.

Kray huszárjait két vonásban fellejtette , a' gyalogságot pedig egy hegyre küldötte , hogy onnan a' lázzadók baloldalát elfogná , kiknek állása igen jó volt , mert balszárnyokat a' Kőrös oltalmazta , a' jobbikat a' hegy , hátulról pedig az erdőben elszórt házak , mellyekben Oláhok laktak. Elfelejtethetlen bátorság volt Kraytól , hogy csak néhány embereitől kísértetve , a' leg-sűrűbb ellencsoportba menvén , parancsolta , hogy fegyvereiket letennék , de ezt ők siket füllel hallották , a' miért is közönségessé lett a' verekedés. Elejénte Kraynak hátat fordított a' szerencse , de későbbben amazokat erős állásokból kinyomván , úgy megverte , hogy 180 a' csata-

helyen maradna, kik között volt a' nem régen választott második vezér is, ennek csakánnyát és tarisznyáját Kray magának tartotta.

Ezen ütközetnek szerencsés kimenetele a' lázzadók bátorságát leverte. Már most nem csak hogy többé nem volt kedvök megütközni, sőt Horát és Kloskát, kik még mindég a' császártól jövőendő segítséggel biztatták, őrizet alatt is tartották, mert az efféle emberek lelkiismeretek szerint őket a' legnagyobb szükségben elakarták hagyni. Ezen őrizet alól mindazonáltal kiszabadultak és a' hegyekbe szöktek. A' szökevényeket űző 200 fegyveres célját el nem érte, de a' mit ezer fegyver nem tehet, azt egy tettetett barát könnyen megteheti: Horának volt egy Szuflla Mosulye nevű barátja, ez Krayhoz ment és kérdezte: mit adna neki, ha mind a' két fő lázzadót kezére játszaná. Minthogy a' csendességnek tökéletes helyreállítása egyedül ettől függött, igen természetes, hogy annak szabadságán kívül, 50 arany jutalom is ígértetett. Mosulye még néhányat magához vesz, és kezdi barátjait keresni. Négy nap minden igyekezet sikeretlen volt, ötödiken egy kevés hó esett, mellyben lábnyomok látszottak, ezeket követvén, csak igen hamar néhány emberekre akadtak, kiktől tudakozódván megtudták, hogy Hora's Kloska a' nem messze lévő barlangban volnának; valóban úgy is volt: oda érkezvén Szuflla, őket egy nagy tűz mellett találta, régi barátságok szerint melléjük ült, kevés idő múlva a' meghatározott jelt adta és a' többi kereső is jelen volt. A' két zsvány megfogatott és 1785dik 1ső Januariussán mint új esztendei ajándék Báró Pfefferkorn brigádához küldetett. Csak egy hibázott még a' főbbek közül, tudniillik

Krizsán György, de ez is Januarius 30kán szerencsésen elfogattatott és Fejérvárra vitetett.

Most már a' csendesség egészen helyre állott, a' katonaság elbocsáttatott. Kray hasznos fáradságának jutalmául Ő Felségétől a' második Székely ezrednél ezredes kapitánnyá választott. Ez becsületérzését kecsegtette, de sokkal nagyobb volt azon jutalom, melly mindenfelől szívére háromlott; itt egy nemes familia örökségének, ott egy atya gyermekének, vagy viszont a' gyermek atyjának megtartatását vagy visszanyerését neki köszönte. A' háladatosság könnyei — a' nemes szív legédesebb jutalma — kezeit számtalanszor nedvesítették. De nyilvános ünneplések is tartattak tiszteletére: így midőn Szalatnyán keresztül utazott, az egész város ki volt világítva. Győzedelmi iveken vitetett keresztül egy pyramishoz, melly hasonlóképen égett, ezt egy részről a' familia czimere koszorúkkal környékeltetve diszesítette, másikról arany betűkkel czen szavak: „Vivat de Kray!” 's harmadikról azon érzékeny jelenés, mellyben némelly asszonyok és gyermekek Kraynak koszorúkat nyújtanak. — Szalatnyáról elindulván, személyesen megvizsgálta az egész vidéket, a' legmagosabb hegyek tetejit sem vevén ki, egész Magyar-ország határáig. Mindent csendességben találván vissza menetelére készült, de szándékkal felhagyni kinszerítettett, mert 32 Fejérvárból elszökött rab új ijedésbe hozta az Országot: mindazonáltal a' félelemnek nem soká vége lett, mert egy popa száz aranyi ajándékért magát a' szökevények behozására kötelezte, és csak ugyan annyira birta őket, hogy a' megígért bocsánatra a' nyolczadik napon már huszonnégyen önként jelentették magokat Kraynál, a' többi elfogattatott.

Második József atyai kegyessége még ezen ambertelen gonosztévőkben is kitetszett. Nem kereste ő jobbágyainak vesztét, hanem minden módot elküvetett, hogy az ország ép tagjaivá tegye. E' szerint ezen szörnyetegeket nem halállal büntette, ámbár a' legirtóztatóbb kínzásokat is megérdemlették volna, hanem 1786ban kiadott parancsolatjánál fogva a' gyilkosokat a' Bánságba küldette, hogy ott az üres vidékeket megültetnék. Nem kevesebb előrelátása volt a' végrehajtásban, mint kegyessége a' kigondolásban: öszvehivattattak tndniillik több helyeken, nevezetesen Brassóban és Szalatnyán, hogy ott valamely királyi parancsolat felolvasásán jelenlenének. A' kirendelt nap — Februarius 10dike — megjelent, az Oláhok együtt voltak, és így az e' végre már készen álló katonaság a' fegyverteleneket a' nevezett tájékra könnyen elkísérte. Feleségeik 's gyermekeik minden vagyonjokkal egyetemben utánnok küldettek. És így egy embernek okosan elrendelt, és pontosan végrehajtott intézetei által megcsendesedett azon szélvész, melly az egész országot elsüllyeszthette volna!

Két évvel később, úgymint 1788ban Kray ismét a' csatapiaczon szolgált a' hazának. Ebben az esztendőben ütött ki a' Török háború, mellyben Kray megmutatta Kara Mustafának, hogy az ütközet nem a' nép sokasága, hanem annak bölcs használása által nyerttetik. A' fő ütközetén kívül több nevezetes aprók történtek, melyekben többnyire Kray volt a' győző. Illy szerencsésen ment végbe 10dik Májushan egy a' hátszegi völgyben; a' török sereg itt olly temérdek számú volt, hogy legalább tíz jutott a' mi-eink közül mindegyikre. Kray maroknyi népével a' szorosokat zárva tartotta, hatszor ütköz-

tek meg, és hatszor vissza kellett magát a' félholdnak vonni, a' turbányok úgy hullottak, hogy már senki sem találkozott, a' ki ellent állana Kraynak, midőn ez őket egész Porscinig és Gyrgusikig üzte, és mind a' két helyet katonájival megrakta volna. A' császári részen nem a' legnagyobb bőség uralkodott akkor, azért Kray nagy érdemet szerzett magának azzal, hogy se-regét közel hét holnapig az ellenség kenyerével tartotta. Még nagyobb lett volna a' Törökök vesztesége, ha Krayt és vele együtt egész országot egy csapás nem érte volna, tudniillik mindennapi hidegleléstől gyötörtetvén, Báró Pfefferkornnak kellett helyébe jönni. Ez alkalmat használván a' Törökök, Erdély országba rohantak, és szint azon helyen, a' hol ezelőtt nem régen megverettek, a' mieinknek kimondhatatlan károkat okoztak, télen ált ők voltak a' hátszegi völgy urai. Azonban Kray jobban lett, ütközet mindazonáltal többé ebben az esztendőben nem történt. Kray téli szállását Hunyadon, a' Törökök pedig a' határon túl sátorok alatt tartották.

Az 1789dik év első tavasz napjai a' csendességnek véget vetettek. Előbb a' Törökök indultak a' mi táboraink felé. Minekutánna a' már is elég erős ellensereg a' határon túl még új segéd népeket kapott volna, Porscinnak visszavételéről gondolkodott, többször megkisérté a' vár falait; de Kray már nem Hunyadon, (itt feküdt volt betegen), hanem a' Splényi ezredének és két huszár osztálynak hegyén vala, ezekkel 's néhány száz szabad akaratúakkal olly erősen védelmezte magát, hogy az ellenség nem csak nagyobb előmenetelt nem tett, hanem őszi pusztítását emberei nagyobb részével és 40 élés-szekerei elvesztésével fizette. Az egész nyáron ált folyvást a' mi részünkön állott a' szerencse. Ké-

sőbbben maga Herczeg Hohenloe közeledett Porscin felé. Az itt lévő 3000 Török kapott ugyan Vladinből új segítségül mintegy 10,000 embert, kiket még is Kray még szint azon estve, mellyen megérkeztek, úgy fogadott, hogy viszsza mentekben minden butyoraikat (bagagejokat) neki hagyták.

A' diván megértvén az Oláhországi csapásokat, Magyar ország, Erdély és minden ezekhez tartozó Országok tökéletes felforgatására magát a' fővezért Kara Mustafát rendelte 's küldötte el. Ez Ázsiának valamennyi pusztájából még a' vadakat is össze szedte volna, csak tudtak volna fegyvert fogni: azonban csak nyolczvanezerre tehetett szert, mellyeket a' Mufti áldásával felruházva az Oláh határokhoz vezette. Épen azon reggel érkezett Porscinhoz, melly előtt való estvén az említett 10,000 olly győzedelmes volt! most tehát Kara Mustafa minden lófarkaival együtt megjelent nem kételkedvén, hogy a' győzelem tökéletesen övé leendő. A' kopasz fejűek elméjében már a' hitetlen kutyákat (így méltóztatnak a' keresztényeket nevezni) Bizancz felé hajtották. A' sors tehát már meg volt határozva. Mustafa legnagyobb dühösséggel rohant a' mi népünkre; az óneső szünet nélkül szakadt, az ágyúzás véget nem ért, és ha csak minden huszadik ágyúlövés egy fejet vitt volna is el, úgy valóban rettentő lett volna; de szerencsére a' Török ágyúsok gondja csak a' gyúlasztás volt, nem pedig a' golyóbis hová esése; és így nem lehet csudálni, hogy már puskaporokból is kifogytak, midőn még csak imitt amott feküdt egy kettő a' császáriak közül. Bámulta Kara Mustafa, hogy részünkről olly ritkán hallhatott ágyúlövést, még is emberei legyekként hullotak, hogy egy lövés sem volt hijába, azt ő nem

tudta. Akkor eszmélt fel, mikor egész megmaradt serege a' nyúlak védelméhez fogott. Sikertelen volt ott a' Vezérnek minden fenyegetése, hijábavaló minden kérése, ők többé egész Krajováig meg nem állottak. Sok ezren az erdőkbe futottak; de itt sem menthetők meg élteket, mert vadászat tartatván ellenek, csak kevesen szabadultak meg. Seraskier Jussuf Basa a' Dunán keresztül hajtattott.

Kraynak legforróbb kívánságai közé tartozott Krajovának bevétele, több ízben közlötté ő ezen gondolatot Herczeg Hohenloéval, ki is végtére megengedte: minekelőtte még is Krajováig érkezett volna, Laudon parancsolatjára general Staader népével magát megerősítette. A' két sereg egyesülvén 4dik Novemberben Krajovához érkezett. Nagy fáradságába került a' Torbonai hídon keresztül menni, itt olly tűzzel és dühhel harczoltak a' próféta hívei, hogy csak egyedül egy Kray győzedelmeskedhetett rajtok; végtére csak ugyan szerencsésen a' vár falaihoz érkezett, minekutánna néhány százan mind a' két részről a' hídon és mellette elestek volna. A' Törökök nagyobb része a' vízbe hullott, úgy hogy csak kétezeren állottak-ellent a' vár végső bevételének; ezeken könnyen győzedelmeskedvén, végtére népét a' kapukon keresztül vezette. Ezen annyira megijedt a' Török, hogy maga a' vár Basája éjjel a' várból kiszökött: azonban futásközben segítséget kapván új erővel a' vár felé vissza fordultak. Ezt Kray megértvén népét hosszas négyszegbe állította, és muzsikával ellenek ment, ezen bátorság legnagyobb zavarba hozta az ellenséget, elannyira, hogy többé nem gondolkodtak a' vár vissza vételéről, hanem Nikápoly felé szaladtak. Kray őket szüntelen üzette. Vissza érkezvén egész nemességtől legna-

gyobb pompával kísértetett a' várba, a' papságtól pedig a' főtemplomban tartandó Te Deum-ra minden harangok huzása és ájtatos énekek közt vezettetett.

Kraynak régen tanácsolták már baráti, hogy ő Felségétől kérné a' Therézia rendét, sőt az iránti könyörgő leveleit maga Hohenlohe saját nem kevésbé hathatós ajánlásával akarta erősíteni; de Kray sokkal nemesebb érzésű volt, hogy sem ily megtiszteltetést kívánt volna, mellyért esedezni kellene. Azt gondolta ő, hogy az érdemlett jutalomnak önmagától kellene megérkezni; nem is csalatkozik: ő Felsége fontos szolgálatjai jutalmául őt az említett rend vitézévé nevezte. Ily jutalom, mellyet miolta fenvagyony, Kraynál méltóbban senki sem viselt.

Nem ily szerencsés lón az esztendő vége, mint kezdete, mert ezen időben a' mieink Viddint vesztették. Azonban a' szerencsétlenség nem vala ily nagy, mert a' mit Viddinnel vesztettünk, azt tiszszeresen vissza nyertük Gladova megszabadításával és Orsova romlásával. A' Török Viddint elfoglalván és a' mieinket Gladováig űzván, Orsovát vissza nyerni szándékozott; de Hohenlohe, hogy ezt megakadályozza, Kalafátot megtámadta. Kray és Staader gyors úton közeledtek. A' seregek a' Duna partját elfoglalták és Viddinnel szembe állottak. Talán az egész Török háború alatt sem szenvedtek annyit, mint ebben az egy ütközetben. Négy napig tartott folyvást az ágyúzás Viddinből, azon egész időben hó, éssó, és a' legkeményebb hideg egymást váltották fel, ezekhez járult még az élelemdolgaiban volt szűkölködés, úgy hogy méltán lehet tsudálni, hogy űzhették vissza a' törököket, kik hajókon, és sajkákon közeledtek.

El voltak ugyan a' micink egész oláh Országban terjesztve; de a' munkálódásnak mintegy közép pontya volt Tiha és Uda, ezen helyek valamint Thuru és Nikopol Kray vigyázattára valának bízva. Még ez Esztendőben történt három nevezetes ütközet, mellynek utolsójában ismét maga a' Nagy Vezér minden erejével megjelent. Az elsőnek kezdete volt a' 10 Május, ezen napon egész Tiha és Udáig ért a' 18dikán Trijos, és Mogurella hegyeket nyerte, itt egy török örre akadt, ez a' várba hirt adott, és nem soká 800 lovas jelen volt, kik mindazonáltal az ágyuzást igen rövid ideig tűrhethván magokat Mogurella felé vonták, de ott sem tartózkodhattak, mivel kevés idő múlva megjelent Kray szabadossáival, nagy kárt ugyan nem szenvedtek, mert Kray leginkább az elő-város, és a' vár kapuja felé ment, ők pedig többnyire az árkokba, házakba, és kertekbe voltak elosztva. A' legnagyobb félelmet az okozta az ellenségben, hogy Kray Tihátul fogva a' dunáig kettőztetett öröket állított, a' mi is arra határozta őket, hogy minden felé segítségért küldenének, de csak Szisztóf és Orsovából kaptak mintegy 50 felvegyverkezett sajkákat, mellyek szinte igen kevéssel segítették. A' verekedés késő estélig tartott, a' kár a' mi részünkön igen tsekély, tetemesebb az ellenségé. Ezen szerentse reményt adott Kraynak, hogy a' Basa a' várt felfogja adni, azomban igen tsalódott, mivel ez minden körülők lévő házakat és kerteket felgyújtott, az egész vidékből minden marhákat, és egyéb élelemre valókat a' várba hajtattott, és elvult szánva a' helyt addig védelmezni, még-tehetségében lesz, azután pedig vele egygüt a' levegőbe repülni, a' mi tsak ugyan meg is történt, minekutánna sem tulajdon ereje, sem a' Nikopoli Nagy Bassátul küldé-

tett segítség, sem az Ágák' tsalárdságok által a' várat tovább nem oltalmazhatta volna.

A' jövő holnapnak 18dikán ismét szerentsés-sen megütközött az ellenséggel, most két fő helyek megvételeén dolgozott a' tsászári sereg, Kray a' mint tudgyuk Tihán, Hertzeg Koburg a' Dsurdsovi váron, az utóbbi plánum felhagyatott, mivel a' Nagy Vezér megérkezése Koburgot magát Bukarestbe vissza húzni kényszerítette, hogy pedig a' számtalan seregtől annál kevesebb félelem legyen, Kraynak is kellett magát Koburggal egybe kötni. Azomba, kár volt Krayt Tihától elhívni, mivel a' Nagy Vezérrel soha sem került a' dolog tökéletes ütközetre, az oka Jóséf' halála volt. Ennek követője Leopold az országot a' szüntelen való vérontástul megakarván szabadítani, a' Nagy Vezérnek békesség feltételeket adott, mellyeket ez a' sok nyughatatlan-ságokat szinte megúnván helybehagyott. 6dik Augustusban parantsolatot vett Kray a' fegyverszűnés hirdetésére. Minekelőtte még is a' békesség tökéletesen helyre állott, Krayra bizatott az Aluta mellett lévő sereg fő vigyázattya, ehhez járult a' majd 30 mértföldnyi Kordon a' duna partján és az Orsovai vár' szemmel tartása, ne talám az ellenség az alatt új munkálkodáshoz fogna. Az ő téli szállása Szlatinában volt.

Szisztofban tartatott a' szerződés, mellyre mind a' két részről Követek Krajován keresztül utaztak. Kray is megjelent volna, ha egészsége megengedte volna, vagy a' mint mások akarják ha a' Divánt nem félté volna.

Az egészség' állapota Oláh országban mind inkább hanyatlott, úgy hogy Kray méltán félhetett, a' miért is szolgálattjától való elbocsájtását kérte, és megnyerte, 39 esztendők a' Haza' szolgálatjában eltöltve megérdemlik a' jutalmat,

melly Kraynak el sem maradt. A' földi Istenek jussai közé tartozik az érdemet megjutalmazni. Krayban ezen kötelességet szentül beteljesítették. Mert General Pruchlachnak átadván hivatalját 2000 forinttal való pensióval Pestre ment lakni. De nem csak ez koszorúzta a' Vitéznek számtalan érdemeit. Már 1788dik. emeltetett Kray minden Taxa letétel nélkül a' nemes Karba ezen praedicatummal De Krajova. 1792dikben volt Budán Dieta, itt Ő Felsőge minden kérés, és közbenjárás nélkül tsupán a' Haza' javára viselt sok munkái emlékeitől ösztönöztetve őt ismét minden fizetés nélkül az Ország - Bárók' lajstromába iktatta. Mind ezeket és az őn magával való elégedést, melly a' Nagyléleknek kiváltképen való tulajdona, tekéntvén Kray egy a' legboldogabbakból lehetett volna; ha ezen a' földön tökéletes boldogság lehetséges volna; de hol vagyon azon halandó a' kinek öröm' poharába ne lenne legalább egynehány tsep epe vegyítve. Kray mint Polgár, mint Jobbággy, és mint Katona sorsával tökéletessen megelégedhetett; de nem úgy mint ember, és Atya. Két fia volt: Antal, ki már fő Hadnagy volt az élete virágjában elhervadt, midőn az Attya Nicopol; és Orsova mellett a' halhatatlanság koszorúját kötötte. Ferentz pedig szinte azon időben mellette olly szerentsétlenül viaskodott, hogy életét a' folyón való átúszással mentette legyen. Kray ezen két egymást érő tsapást olly annyira érezte, hogy hosszabb időig a' beteg ágyat el nem hagyhatta, és a' Theresia rendbe való felvétele fájdalmát csak nagyon kevésse enyhíthette:

5.

A' M a l m o k r ó l.

A' kenyeret gazdag, szegény úgy esmeri, mint az étkeknek leg főbb részét. Kenyérért könyörgünk Imádságunkban; Kenyérért izzadoz a' munkás földmives veréjtékes ekéjénél, ezért törődik a' szorgalmatos művész a' nap világ és éjji méts mellett, sokszor életét, egészségét kockára téve egész életében, és ha ebben foglalkozástól nem retteg, jó karban véli állani dolgait. És méltán úgy tarthatni, hogy a' kenyér, mint testi szükséges táplálát, oly természetes mint a' víz, hogy talám természeti rend csorbája, ha ez nem önként terem készen a' föld kebeléből, mint a' szomjat óltó friss víz. Még is úgy van a' dolog, hogy a' kenyérnek egész készülete merő mesterség gyümöltse. Mert bár a' gabonának külömbféle nemei teszik annak elementumát; de bizonyára a' leg tisztább buza is, durván 's természetesen az inynek nem lehetne oly tettsző, mint a' fák nyers gyümöltsei. Talám a' gondviselés különös intézete függesztette az elsőkorie emberek' figyelmét a' kenyér termő fűvekre annyira, hogy minekelőtte azoknak illő hasznokat vehették is, hitvány sátoraik környékén azokat szaporítani, plántálni és művelni hasznosnak itélték, hogy már a' kegyes Ábel inkább akart veréjtékes munkával gabonát plántálni, 's az érettség idejét türedelemmel elvárni, mint szelid juhok tejéből, vad állatok kész húsból 's kövér halak bővségéből könnyű táplálatot venni. Talám az égi madarak adták az első intést a' miveletlen atyáknak, hogy gabonát gyűjtsenek magzatjok étetésére. Elég, hogy a' gabona tenyésztése régibb, sokkal régibb erede.

tű, mint sült kenyeret kóstolt volna valaki. — Hogy használták tehát a' gabonát? — hihetőleg úgy, mint az égi madarak: meg gyűjtötték 's megették nyersen; mint ez nem volt példa nélkül való dolog a' világ ötödik ezrede táján is. Lukáts Evangyelista beszéli, hogy Jézus tanítványival a' gabona közt menvén, azok kalászokat téptek, melyekből a' magot kidörs'ölvén nyersen ették. Luk. 17: 1. — vagy a' tűzzel lett megesmerkedés, és fazekas mesterség feltalálása után úgy használták a' gabonát, mint maig is a' Kalmukok, kiknél pergelt árpa pótolja a' mindennapi kenyér hijját; vagy mint a' Perubeliek, kik a' pergelt árpát liszté törvén úgy eszik kanalakkal; vagy pedig meg főzték azt minden őrlés nélkül, 's úgy készítettek darát belőle, mint ma is a' szegény nép a' 'senge gabonából. Minő nyomorult kenyér ez! a' ki már az illy gabonából készült tsekély étkeket a' mai domboru lyukatsos kenyérrel, kalácsokkal, tészta nemű ételekkel, süteményekkel öszvehasználtja, melyek gabonából ugyan, de liszté tört gabonából készítettnek ma is: nem lehet elhinni, hogy háládatos érzésre ne buzduljon a' gondviselés intézetén, melly az embert önnön szükségei, bajai által új mesterség 's könnyebbités eszközeinek feltalálására kényszeríté ebben 'is; nem lehet feltenni hogy áldást ne mondjon emlékezetére azon mesternek, kinek a' malom legelső származását 's elő állását köszönheti. — Ki volt ez a' feltaláló nem tudhatjuk; de azt tudjuk hogy az, bár nem a' mai 8 pár kőre őrlő vízi malmot, szél- malmot vagy ígás malmot készítette, nagyobb hasznót tett a' maradéknak, mint akármelly Szemiramis.

A' Malomnak kimaradhatatlan fő állató része két laposkő egymáson, minden egyéb ké-

születek arra valók, hogy egyik követ a' másik kövön forgassák, a' közbe folyó gabonát liszté mor'solják általok. A' legelső találmányban is tehát ne keressünk egyebet két lapos síma kődaraboknál, mellyeknek felsőjét az alsón nem víztől hajtott kerekek, nem barmok, sem erős szél, hanem emberi kezek forgatták. E' volt világ szerte sok századokon keresztül a' liszt-őrlés módja, és a' verejtékes munkának legkinosabb neme; úgy hogy örökös őrlésre, vagy halálra ítéltetni a' gonosztévőt, mind egy volt.

Hogy az emberi erőtlén kezeknél, a' folyóvizek sikeresebb szolgálatot tehetnének, e' jótévő felfedezésre csak Krisztus urunk születése táján bukkantak az emberek, egy feltalálta, próbálta, százan követték 's tökéletesítették. Az így készült vízi-malmok azon nemét tették az őrlő malmoknak, mellyek sebes folyók partjára építtetnek még ma is, úgy hogy csak a' nagy vizes kerek ért a' vízbe, mellyre később a' víz ereje, kivált víz-apadáskor zsilipek által szoríttatott, a' lisztelő kövek és garad pedig a' szárazon feküdt. Látni való tehát, hogy ezen malmok sem nagyobb, és partosabb folyóknál sem kisebb patakoknál nem voltak alkalmaztathatók, de majd kitalálták az emberek később az is, hogy az egész őrlő alkotmányt a' nagyobb folyókra, víz színére állithassák hajókra, Kompokra, dombászokra, mellyek a' parthoz kikötetvén, az alkotmányt fenlibegtették, nagy és hosszúkás kerekjeket botsátván ki a' víz sebes folyárjába; — a' kisdéd patakokat is e' célra használni megtanított egy német az újjabb időkben, a' maga malmának kerekét úgy helyheztetvén, hogy arra a' víz felülről ömölt, így semmi víz híjába el nem folyt, ellenben az ömlő víznek rohanása kipótolta csekélységét.

Még a' folyóktól távol eső vidékek lakosai nem részesülhetvén a' vízi malmok hasznáiban, azok is gondolkoztak valami őrlésbeli könnyítésen. Így jöttek létre az úgy nevezett száraz, vagy ígás malmok mellyeknek vízeránypson fekvő nagy kerekeiket ökrök vagy lovak forgatják. Mikor és mellyik nemzet lett legyen feltalálójok semmi bizonyos nyomára nem akadhatni; alkalmasint ezen találmány sem hág feljebb az I. századnál. Későbbi eredetűek a' szél-malmok, mellyeken nagy kerekek helyett víztorlák állanak, és csak síkságon, szelek torkolatjában használhatók.

Mind ezen eddig nevezett malmoknak leírását adni ma, midőn senki sincs, ki azokat ne esmerne, felesleg volna. De azt sem szükség mutogatni, hogy minden mesterséges készülék, és hasznos vóltozok mellett is még nintsenek a' kívánt tökéletességre emelve. Hogy az ígás malmok, kivált hazánkban még olly számosak, hogy sok tavakban a' víz haszontalan büzhödik, hogy a' kisebb folyókban szárazságszor a' malmok rendszerént veszteglenek, áradáskor a' víz massa temérdeksége miatt a' kerekek állanak, hogy a' melly víz egyszer a' kerek talpát megmosta, elfutván többé vissza nem kerül, 's t. e'félék arra mutatnak, hogy a' malom készítés mestersége még ma is sok tökéletesség híjjával van; és valódi fontolódást, sok új próba tételt kíván.

Sajnálani lehet, hogy mi emberek, ha valami kész mesterséget, kész művet megismertünk, megszoktunk, bár ha sikeretlen, kinos, és hiányos vóltoz megvaljuk is, még is azt tökéletesíteni magunk sem törekedünk, sem a' találmányosabb elmék szüleményeit méltó figyelmünkre nem érdekesítjük. Több figyelmet sőt követést

érdemlett volna, ha már a' külföldieket távol-
ságok miatt megesmernünk nehéz, — hazánkban
Fehér Vármegyének Velentze helységében Mes-
lén yi Ignátz Ur által építtetett ígás malom,
melly két ló által forgásba indittatva, egy idő-
ben lisztet őrölt, olajnak való magot tört, olaját
sajtolt, kását darált és szetskát vágott. Valamint
Hanák János ígás malmái Tólna Vármegyé-
ben; mellyeken egy egy ló, felváltva, napjában
20—24 véka búzát őrölhet *). De legyen bár
külföldi a' találmány; merő felületes, leírás után
is, a' főbb állatoló részek megemlítése, miért ne
volna elégséges az elmés Művész eszíneltetésére,
kinek csak intés csak jel kell, 's önnön eszéből
pótolhatja a' leírás csorbáit.

Szél-malmok hazánkban számosan találta-
nak, de hogy ezeket hidjük a' legnyomorusá-
gosabbaknak, elég okot ad reá tökéletlen alkot-
mányok; méltó volna tehát helyekbe a' Hollan-
diai szél-malmokat állítani; ezek mint valósa-
gos házak mozdulatlanul állanak, és csak a'
háztető forog a' felnyúló vitorlával a' szél
mentire.

Még tökéletesebb ezeknél, egy Scharbow
nevű elmés mólnár által 1803ban készíttetett
malom, mely egyszersmind vízi — és szél ma-
lom volt. Az ő ótska malma egy kis folyó mel-
lett állott, de a' mellynek ritkán volt elegendő
vize. Ő tehát szél vitorlát tsinált annak tetejére,
hogy így jó szél idején, a' vízi kerek álljon,
a' víz gyűljön, 's vitorla forgassa a' követ;
csendes időben pedig a' víz szolgáljon. Minthogy
pedig a' malmot nem lehetett szél után forgatni,
vitorlájának leveleit nem állíthatta függőleg,
mint szokás, hanem fekve vízerányoson, hogy

*) Tud. Gyűjt. 1817. Kötet XI. lap. 131—2.

így akármerről fuv is a' szél, azt egyformán érhesse. Hogy pedig a' fuvó szél annál erősebben tóduljon a' vitorlára, felibe egy mozogható fedelet készített, melly a' feltartóztatott szelet reá szorította. E' fedél két oldalról bevólt takarva, elől és hátul pedig, a' szél bátrabb átvonulására tágas nyílása hagyódott; belső alkottatása olyan volt, hogy a' vitorla tengelye éppen a' malomkő mellett nyult le, és azt a' Hatos által forgathatta.

A' vizi malmokat, H e i n e Livoniának Lempsa városában következő találmánnyal tökéletesítette: az ő malma egy tiz tonnásnyi öblű Cisterna-víz-tartó faláda mellett állott, ebből ömlött a' víz az alant forgó nagy kerekre egy kis zsilipen; — a' kerekről lecsorgó víz, alább egy hasonló tágas edénybe gyűtt. Onnan pedig, a' vízi kerek tengelyére alkalmaztatott tizenkét szivattyuk (pumpik) által viszont felszívódott a' felső edénybe. Az elveszett víz-pótlására töltetett az edénybe időről időre egy egy veder víz. — Minő hasznos lenne ezen találmányt folyamatba hozni a' Nyírség tavai körül szabóts Vármegyében!

Még ennél is többet ígérőnek látszik az úgy nevezett S u j j - m a l o m (pondusos malom) melynek több nemei találtattak fel az újabb időkben. — A' 18ik század végén botsátott árúba egy frautzia Művész. Muszy egy machinat, melyet mint a' pondusos orát, 24orában egyszer kellett felhuzni, és mindennemű malmokat forgásba tudott hajtani, szél, víz és barmok nélkül. Hasonló Machinat talált fel M a r o z z i Olasz Mester is, melly szél, víz, és barom nélkül négy véka lisztet őrlött óránként. R e y m u n d V i n c z e I g n á t z Bétsi Timár által feltalált perpetuum mobile, mely egyebek közt malom-forgatás-

ra is használtatott, meg esmértetése és további tökéletesíttetése által megbetsúlhetetlen hasznot áraszthatna reánk.

Gáthy János,
Hűtös Ügyvéd Szathmárban.

6.

J A' Sáffrány termesztésnek szinte Urbaria-
lis adózásra felemelkedett volt közönséges
üzéséről Magyar országban.*

Melly hejános legyen e³ mostani idő szel-
lemnek azon közönségessen terjesztetni kívánt
állítása, hogy N e m z e t ü n k Gazdaságbeli szor-
galmát tsupán és egyedül a' Marha tenyésztés-
ben, szántásnak és Vetésnek ezt is tsak PATRIO
MORE üzésében helyheztetve voltunk hirteli, több
tekintetek nyilván megtzáfolyják, de leginkább
az, mivel valóban Eleink meg nem elégedvén azzal,
mit saját Tartományunknak természeti ereje szül
és élleszt, az idegen Növényeknek tenyészeté-
ben, és érlelésében helyheztették Gazdaságbeli
szorgalmokat — Illyen közönséges állításomnak
bizonyítására nints szándékom, már a' legnagyobb
területre elhatott Szólló - termesztést —
Dohányt — Kukoritzát — Krumplit —
Riskását 's t. efféle Hazánkban béhozott, és
itt immár hazafiúsodott Növényeknek neme-
it emlitenem, ezeknek eredetét, tenyészetét,
és területét Történeti és Statistikai datumokkal
felvilágositanom, hanem egyedül a' Sáffrány-
nak bővséges termesztéséről emlekezmem.

A' Sáffrány nem tsak mint az ételek leg-
diszessebb fűszerszáma, hanem mint orvos, és
Festő-szer minden Tartománybeli kereskedésnek

egy része lévén, a' Nemzeti Gazdaságnak is legjutalmassabb ágára emelkedhetik, mert folyó ára fontjának most is 20. Conv. forintokkal fizetetik; és több mint 15000. font az újabb statisztikai előadások szerint Hazánkba behozatván, érte 300 ezer forintok Conv. pénzben kész pénzül a' külső Országokba kiküldetnek.

Ertem ezt nem a' Vad-sáffrányról (*Carthamus Tinctorius safflor*) mely Hazánkban ez előtt 20 esztendővel nevezetes természetmennyé lévén, sok száz ezreket a' Külföldről behozott — de immár akár a' Kereskedés változó volta, akár Financziális, és Harminczados intézetek miatt megtsökkent, sőt egészen elis enyészett — hanem a' Napkeleti (*Crocus Orientalis*) Sáffrányról.

Ennek természeti, orvosi, és Technologiai ismeretébe jelen értekezésemmel avatkozni nem kívánván, hogy feltett czélomnak megfelellyek, nálunk gyakorlott használásáról és természetéről rövideden szüllok.

Nem akarom meghatározni azon Évet, melyben először Eleink Sáffrányyal, mint legdiszessébb fűszerszámmal ételeiket készítették, mert ennek Visgálásában mind eddig figyelmes nem éppen voltam, tagadhatatlanul bizonyíthatom azomban már a' XVI. Században olly közönséges használását, hogy már minden jelessebb Konyhabeli Számadásokban a' Sáffrány kiadása előfordúl — leginkább a' Tsászári és Királyi Várakban helyheztesített Vezérek, Építő és Proviánt Mesterek (*Architecti, et Annonarii Magistri*) Konyha Számadásaiban, melyeknek akkoron a' Felség nem tsak fizetést (*Stipendium et ordinatio militum*) hanem asztali tartást is (*Provisio Victualium et Mensae*) különösen adott. Gyűjteményemben fentartattak egynehány kony-

ha czedulái (schedulae Coquinae) Öppen Berthalan Szigethvári 1553. Esztendőbeli Szakátsnak, mellyeket tsupán azért, hogy a' ditsó Vár végső pusztulása, 's enyészete örvényéből kimenekekedhettek, pártúl fogtam, ezek majd mindennapi használását a' Sáffránynak bizonyittyák. — De a' Királyi Vár Tisztartói Számadása is a' Sáffránynak, és egyéb fűszerszármokoknak Kany-sárról való hordását nyilván bizonyittyá.

Szinte így Rumpolth Marxnak, a' Mayntzi Választó Herczeg Szakátsának illyen Könyvben: ein neu Kochbuch d. i. eine Gründliche Beschreibung, wie man recht, und vahl alle speisen auf Deutsche, UNGERISCHE, Hispanische, Italienische u. Franczösische weiss Kochen; u. zubereiten soll. Francof. 1587. fol. — Második Kiadás Frankf. 1604. folio. a' Magyar-ételek mind Sáffránnyal készítettnek.

Illyen közönséges Kedvellése, és Használása a' Sáffránynak eszközölte, hogy ezen idegen növény korábban, és már századokkal előbb és sokkal gyakorlottabban mint a' Tudós Világ mai nap azt véli, nállunk termesztett; és annak üzése nem tsak önnön haszonra, de Kereskedési nyereségre, és Nemzeti gazdálkodásra is fordítatott:

A' XVI. Század közepétén Zomolányi Vár Uradalmában a' Sáffrány Termesztése már annyira, és olly közönségessen üzetett, hogy a' Helységek Jobbágysai Urbarialis adózásokat a' Sáffránynak tenyésztéséből fizették le. — Jelesége miatt kijegyzettem illy szembeötünő emlékeket Gróf Erdődieknek Leveles-Tárából eképpen:

„Summarius proventus Arcis et Domini Zomolyán
„juxta Conscriptionem d. 2. sept. Anni 1598:

„Oppidum Nemethdyos — ad festum Nativitatis

„Domini tota Communitas tenetur Croci Libr. I.

„Oppidum Zomolyán ad Festum Nativitatis Do-

„mini comuniter dat Croci Libr. I.

Extractus Summarius proventuum Arcis Zomolyán
Perceptio Croci.

Ex Nemethdyos percepta Croci Libr- 1.

Ex Zomolyán Libr. I.

Summa facit: Croci Libr. II.

Mellyekből a' Hazánkban gyakorlott Sáffrány termesztésnek, mint a' Nemzeti szorgalom és gazdalkodás egy nevezetes ágazata úzésének voltáról, vélem, kiki bőven meggyőződhetik, annál is inkább elhiheti Posony és Nyitra Vármegyékben ennek a' leg főbb Culturára való felemelkedését midőn Bethlen Gábor Erdélyi Fejedelemnek 1627ik Eszben kiadott Limitatioja Rendeléseiben ezeket olvassa: — — „Bajmó-
„czi, Trenchini, és Vesztenicz vidéki
„Sáffránynak fontyát adják Huszon-
„négy forinton, lattyát hetvenöt pénz-
„zen: Bétsijó Sáffránynak fontyát
„Tizennégy forinton 's. a. t. mert a' Magyar Sáffrányt az Ausztriainális nagyobb betsre és árúra méltatottnak tapasztalni fogja.

Valamint egyéb természeti természetmények vagy Kézi mivek, mellyeknek használlása immár Szükségünké vált, és azért azoknak megszerzésére sok száz ezerek a' Külföldre készpénzül kiküldettnek, minket a' honnyi szorgalomra immár hathatóssabban gerjeszthetnek, úgy valóban többek között a' Sáffrány termesztése is bőven megjutalmazná a' Birodalmi Kormánynak ez eránt teendő Intézeteit, és a' Szorgalmatos Gazdáknak Iparkodásait.

7.

A' Történetek Philosophiája, a' polgári Társaság - és Keresztény pallérozódásról.

Meggondolván, melly kimerithetlen kincs származik a' Keresztény Hitnek jóltévő igazságaiból a' társaságos életre nézve hiven, és szakadatlanul, önként támadhat a' gondolkozó lélek előtt emez kérdés: mint lón, hogy ezen Hit, melly az erkölcs, és szentség országában olly korán hőöket szült, csak későbbben formálta pallérozott népeket? Mindazonáltal ha szemünket a' számtalan akadályokra vetjük, mellyek a' Kereszténység társaságos léte' megalapítását hátráltaták, 's azt majd csak nem eltörléssel fenyegeték, szinte kénszerítettünk porig alázni magunkat a' csuda végzés előtt, melly a' Nemzetek keresztényesítésekor vezérül előáll vala.

A' keresztény Hitnek világa azon üdő-szakban tüne fel, midőn a' polgári társaság, mellynek közepette az támada, legmélyebb gyökereiig rongálva, erkölcsi, és értelembeli életétől megfosztva, rövideden: olly helyzetben volt, mellyhez hasonló, mint a' saját bücsét föntartandó emberi nemzettől reményleni kölletik, e' földön többé nem léend. De mennél mélyebb gyökereket ver vala magának a' gonoszság, annál inkább kölletett reménleni, hogy a' hatalmasok és alattvalóknál pártfogókra találand, a' szabadság és igazság törvénye. Két százados vala már e' Hit, midőn Tertullian fölkiálta: „A' Császárok Keresztények léendenének, ha Császárok, és Keresztények egyetemben lehetnének.” Constantin azonban a' fejedelmi székre tűzé föl a' Keresztet, és a' Császárok Keresztények levének. Ám de a' polgári hatalom még is fönmarada pogány

kezek közt, 's a' Görög Császárság föl soha nem juthata a' Keresztény Monarchiának magas értékére. Okozák ezt főképen szomorú maradványai a' Császári Despotismusnak, melly a' Hit dolgában szinte, mint a' külső társaságban a' határtalan uralkodást maga tisztelte, 's ereje kötének lenni tartá; okozá vala a' szakadás, melly igen is korán elválasztá Napkeletet a' Pápának diadalmasan országló zékétől; továbbá mint ezen szerencsétlen szakadás következése a' papságnak világi hatalom alávetése, és a' hiányos állapot, mellyben még most is fenyték törvényeinek alapos intézetei szenvednek; végre okozá vala maga a' polgári társaság alkotmányának hiányossága, melly néha gyenge, néha erőszakosbb volta miatt az uralkodásban való következt születési örökös rendszerre vinni, 's azt végképen megerősíteni képtelen volt. A' Görög Császárság talán állana most is, ha magát nyugotnak keresztény egyesületihez csatolhatta volna. Ezt szükségesnek lenni többször érzék a' Császárok. A' Pápák meggyőződén az akkor közönségesen ösmért, napjainkban majdnem megfeledezt igazságról, hogy az országok egyesítése csak azoknak ugyan egy Hitökön leginkább, alapul; a' Nemzeteket egy Hit által, mint a' fölvilágosodás kútforrása, és a' társaság legerősebb kapcsá által testvéresíteni mindenkor óhajták. Am de az egyesítés két fő fő zsinatban megpróbálva, sőt valóban eszközölve is magát maradvánfól nem tarthatá. Mit köszönhetni a' czivódás, és szórszálhasogatás vágyjának, melly a' Görög elméknek annyira tulajdona. A' Bizántzi Császárság története ellenünkre, és fájdalunkra olly társaságot szemléltet, melly félájultan tántorog, és tíz század óta a' bizonyos sírba dűlni azért görbed; mert nem vala olly va-

lódi Kórmánya, melly ellenti erőben lelken, és világon úgy uralkodna, hogy új nép egyesületeket fejtene ki, és újjakká szülhetne megromlott népeket.

Illy helyzetben valódi keresztény nemzetteknek (*populus sapiens, et intelligens, gens magna*) leendő születésére, mintegy a' föld gyomrából köll vala a' gondviselésnek kihoznia új emberi fajt, — 's az éjszaknak erős vadoncza lón az, kin mintegy áldott hanton az élet fájának köllendene bimbózni. Eme bárdolatlanok' természetes, és együgyű elméje, hadi erkölcei, szabad szokásai, mellyekkel a' durva gógös characterhez közelítének, egy titkos kéz által párosítva ez el nem puhult természet nemes gyermekeiben megegyezének a' kereszténység férjfiasszoros erkölceivel, 's ihletéseivel a' hitnek, melly tündöklő sugárokat lövelve, a' halandó szívét nemes szabadság érzetével lelkesíti, 's a' földieken túl emeli. De melly dühös viharokat köll vala e' zsenge nemzetségeknek kiáltniok, melly iszonyatos dúlásokon által törniök mig a' hajdani Rómának ragadós szemeteit szétszórák, 's mig a' társaságos igazságok magva, nem egészen szelid földre hintve kifejtődhet, és kívánt gyümölcsöt hozhata! alig látszatnak az Európát közönséges veszéllyel háborító rohanások lassudan enyészni, midőn ismét új özönök törnek be, mellyek az immár nevededni kezdett pallérozódásnak félig úgy is letiport plántáit szinte kiszaggatták. Ezen csapdosó, 's pusztító rohanások egyik köztérében mintegy felséges emlék tűnik fel Nagy Károly. Örök hír nékie, és Pipin attyának, kik a' Pápai hatalomnak világi függetlenségét megalapíták: a' mi valóban olly nagy, 's a' politikai közönséges számvetést annyira meghaladó gondolat, hogy kétséges, egy földi

király lelke, bár mi fenséges volt légyen is ő, szülhette e' azt.

A' tizedik században a' Normannok rabló csoportjai, a' feudal fejtelenség, nemzetek tudatlansága, és elvadulása, végbomlás, mindenmű gonoszság, és romlottság Európát utálatos chaosba dönték, 's a' győzedelmes bárdolatlanság örök éjjel fenyegeté a' világot. Olvasván e' boldogtalan üdőknek történeteit, észrevétlenül nézdegélünk, hol tűnik föl az egek boltozatján egy szabadító csillagzat, mintha t. i. az emberiséget csak természet fölötti erő ragadhatná ki a' végveszélyből.

Egy hatalom, melly a' közös éjben üdeiglen szinte eltemetve szenderge, erkölcsi gyümölcsöket szülő erőben lépe föl, 's az elszórt elemekre hirtelen fölemelkedvén erős kézben ragadá meg az emberi ügyek kormányát, 's jelt ada a' társaságos uj föltámadásra. Egy amaz halandók közül, kiket a' végzés fenséges intézetek végrehajtására készen látszatik tartani, egy Pápa, elhatározott csuda lélekben, magas küldetésének szentségétől lelkesítettve, az akkori üdők elmébéli világának Ura, VIIik Gergely szándékozik a' XIIk században a' Kereszténységet, és polgári társaságot megszabadítani, és valóban meg is menti. Az utálatos fejtelenségbe dült papi rendet vissza állítja, 's annak a' Keresztények közt függetlenségét gyökerezteteti a' nótelenség rendithetlen alapján. A' bárdolatlan fejedelmek durva hatalmát, 's féktelen gőgjét felelmes, és szentségesített iga alá hajtja, lábaihoz görbült homlokaikra egy isteni bélyeget nyom, 's dicsóíti a' Királyságot, midőn a' Királyokat alázza. Hetedik Gergely után alkotá a' köztársaságot ezen jeles Pápa egyik nagy gondolatjának szüleménye: a' Keresztes háboruk, ez az, a'

mi az ezerfelé megkülönözött Nemzeteket egy Hit, egy törvény, egyenlő uralkodás alatt egy szövetségre vezérli, 's egy szívű, 's akaratú néppé teszi. Ez üdőszakban, és az utánni századokban magasztalt gyönyörűséggé vált a' Nemzeteknél a' Királyság, melly a' Pápaság pajzsától védve renditlen állt. A' fejedelmi szék, melly az ő főnlebegését akadályozó ellenti hatalmasságokon diadalmat vőn, népeket kormányoz; a' nagy országok terjesztik, és meghatározzák széleket; a' Királyi hatalom tenyésző törzsöke kiterjeszti oltalmazó ágait, erőt, és életet önt szerte, rendet, és törvényiséget hoz a' polgári társaságnak alantibb intézeteibe. Szorgalom, és tudomány tűnik elő a' szent rejtekből, hova azokat a' bárdolatlanság űzé. Ösmeretek terjedeznek, 's a' társaság' közép osztállyaiba ereszkednek le; az emberi elmének szép előmentéről mindennémű próbatételek bizonyítanak; művészeti vizsgálatokat fontos találmányok jutalmaznak, 's a' keresztény nagy közönség bővül egy új világgal.

Azonban a' pallérozódás' ezen boldog jövővel kecsegtető tárgyainak közepette, a' társaság által gyakorlott kormányozó fő hatalom alkotó fő részeiben laendó változásra hajlott. Ugyan is az elsőség közép időkben a' kereszténységnek egyetlen hatalmában lakoza kizárólag, 's ezt a' nemzetek öszvehangzó hitők által isteni törvénynek elősmerve, eszközölteték a' papi hatalommal, mint magyarázójával, 's őrzőjével a' kereszt törvényének, és a' világi hatalom által, mint ezen törvénynek, 's külső rendnek végrehajtója által. E' két hatalom közül az illető természetnél fogva szinte, mint a' közönséges hitnek erejéhez képest annak előbbeni nyere főbb méltóságot, és valóságos elsőséget.

Ám de az időszakaszban, melyre már mi is eljutánk, boldogtalan meglasonlások miatt a' világi hatalom szükségképen befolyt a' papi rendnek kormányába, 's ennek függetlensége szenvedett. Más részről a' királyok meggyőződén a' feudali hatalmasságokat, határtalan függetlenségre jutni, a' papságot fejétől megszakasztva önhatalmok alá vetni, és a' polgári törvények végrehajtó tisztéből följebb följebb szálva fő törvényszerzőkké lenni törekedtenek. Végre a' tudományok fényétől sugárzó, 's a' pogány ősz kornak bölcselkedésével táplált lelkek, egyes elmével a' hit dolgába vágni bátorkodának. Így renditete meg észrevétlenül a' 15dik századtól a' keresztény világ fortyanó viszátkodás, és zendülés miatt, melyek az egyházi fenyték hanyatlásával, Pápák és Fejedelmek kevélyen vetélkedő kölcsönös bizodalmatlanságaival belső féregként annál mélyebbre harapództanak. Vikleff, és Huss mint egyes személyek történetei, melyek az egésze rázkódtatóképen kihatának, előképei lettenek az utóbbi köz rendülésnek. A' Pápák hatalma meggyengülésének, a' fejedelmek vetélkedő, 's féltékeny kívánságainak, és a' szakadásokra igen hajlandó sokféle gondolkodásoknak szembetűnő tanui valának a' Bázeli, és Constantzi Zsinatok. Föllépe Luther, 's állitá: „Minden keresztények papok” 's a' hív viszhang felelé: „minden polgárok hatalmasságok” 's midőn Luther Münzer Tamást kárhoztatta, önmaga fölött hoz vala ítéletet. Despota fejedelmek möhön fogadák e' tanítást, mert levette ez róllok azon utolsó féket, mely alatt a' vallás nagy tekintete uralkodásaikat még mind eddig fogva tartá. Az újjítás vágy szellemétől mozog minden nép, 's ingadoz, belső szerkeztetéseiben is marczongoltatik a' hitbeli különözés, és politikai

össze esküvések miatt, mellyek azt mindenkor híven követik, a' nemzeteket egy közfal választja szét, erősb mint a' nyelv, erkölcs, és származás különbsége; a' keresztény nagy nemzetiség elszakad, a' műveltség közös honnyát elveszti, 's egy kitörésre zudult irtózatosszűzön új 's nem ösmert ösvényekre ragadja a' társaságot.

A' 16dik századtól két principium vezeti e' világot: az isteni felsőség, melly a' catholicismus által ábrázoltatik, 's az emberi felsőség, melly a' Reformációtól segítettve, 's a' bölcselkedés által kifejtve, és terjesztve, a' fejedelmek, és népek elsőségét szűlé. Küzdés a' katolika hit ellen, mellyre Nemzetek, és Királyok közös erőben tódulnak; küzdés egymás ellen, hogy az ő vetélkedéseik miatt szét bomlott társaság fölött minden egyikök uralkodhassék, legközönségesebb okainál, és következtetéseinél fogva, ez rövid foglalatja a' három utolsó századok történetének. Valóban egy mély sebeket ejtő küzdés, egy engesztelhetlen harcz, melly az országokat sarkaikból fölforgatta, 's a' társaságos lételnek kapcsait öszvetörte, melly azért van, hogy a' halandó lelki erejét a' feszülésig ingerelje, annak előmentét siettesse, 's ezt megelőzve kitűresse, és imigyen még inkább hátra! vesse. Megegyezve eltökéllék Királyok és Nemzetek kiragadni a' kereszténység kezéből ama pálczát, mellyet az, kormányának jeléül, erkölcs, és elme világában fölemelve hord vala, öszve állának a' Pápa tekintetét megalacsonyítani, 's az egész papságot világi hatalmasságok szolgálivá tenni az úgy nevezett „Nemzeti Vallások” támasztása által, mellyek pedig nem egyebek, mint a' közönséges kereszténység testétől elszagott béna tagok, 's a' ruháról helytelenül levagdalt rongyos czafatok. Győztek a' Királyok,

és Nemzetek: VIIIik Henrik Angliában, XIVik Lajos Francia országban, nagyobbá, vagy kevésbe rabigába dönték a' hatalmat, melly a' koronát szülé, nevelé, pallérozá, istenesité. Ám de a' harcz mezején egyedül maradt két győzők, végre magok ellen kelének. A' Királyok tulajdonokká akarják vala a' hatalmat, mellyet semmivé tettek; elhivék könnyűden, hogy a' pallerozódást föltartandják egyedül önmagok szinte úgymint a' pusztá külső erőt. E'képen a' religio is merő segéderőre, a' világi hatalom szolgálatjára, 's engedelmet parancsoló eszközre alázva, és szorítva, régi dicsőségét lassudan elveszté, 's amaz gyűlölség, melly az igen önkényes Fejedelmek országlásából eredett, a' Hit tanításaira, és szolgálaira háromoltata vissza. Azomban már e' közben a' szabadság, és az egyes személyeket illető elsőség a' népeknél vissza hangza, és mivel a' szív vallásos hit, és érzés nélkül marada, egyedül a' hideg elmét foglalta el. Ekkor a' királyság, melly míg egy oldalról a' papi tekintet megalázá, más részről már két század oltá azon társaságos intézeteknek mellyek az ő védelmére, 's gyámolítására valának, megsemmisítésében dolgozott, a' királyság, erejének vissza élése miatt kigyengülve, egyedül magára hagyattatott, és a' népben egyesített erő, melly az előtt istápja volt, ő elene szálla ki ép azon perczen, mellyben a' küzdés már kezdőde. A' Francia zendülés kiűtött, és az úgy nevezett népi főhatalomnál fogva, a' királyi fő hatalomnak ellenére félelmesen vissza hatván, őrvénybe ragada mindent, törvényt, erkölcsöt, intézetet, hitet, régi hagyományokat, és a' legzabolátlanabb fejtelenségbe dönté elmét, és társaságot. A' királyi hatalom ugyan kevés pillantatra süllyedezéséből ujonnan

mintegy csudaként kiemelkede, de rendeltetését át nem látá; a' hit dolgában önkényesen uralkodni, a' nép szelleme ellen viaskodni kezdé, 's az ebbéli viszányos surlások között fölfogott céljainak követeléseiben állandóan marada tovább is! eljőve a' nap, mellyben uradalmát a' lelkeken elveszejtve, 's minden erkölcsi gyámol nélkül szűkölködve, hogy düledező hatalmát vissza állítsa, noha bágyodtan, még egyszer utoljára akara küzdeni. De már ekkor végső órája vert!

Az üdő mértéke betölt: a' Kereszt, mellyet Constantin az uralkodó székre tűze, leszálla onnant. Tizenöt száz évektől a' polgári hatalom legelőször irta ki törvény által minden Hitet, törvényjeinek, 's határozásainak sorából számkivételé nevét annakis, ki által a' fejedelmek országnak. A' Kereszténység virágzása üdején az ország egy lelki egyesületből állott, bizonyos igazságoknak közönségesen elfogadott vallomásán alapulva, a' honnan is a' Kötelezések, az igazságnak minden ágán való szent kiszolgáltatása, 's gyakorlása természetesen folytanak. A' mái üdőben, midőn minden tanítások határ nélkül, és az egyes kinézések a' legrendetlenebb módon semmi bíráló hatalom alatt, egyedül az önkényre féketlenül hagyva vannak, a' társaság, ha ezen nevet megérdemli, nem egyéb, 's nem is lehet, mint egyes erők egyesítése azon kölcsönös jótállás végett, hogy kiki a' maga, bár minő interesséje, 's vélekedése miatt érdeketlenül bátorságba helyeztessék. A' Kormány megfosztva minden erkölcsi élettől, mint a' külső erőnek, és közös ügynek őrzője a' kóborló vélekedéseket, mellyek egészen kétes sorsúvá tészik a' jövőndőt, hidegen tekintí; fel ügyel, hogy közülök egy se lépjen egy helyes háborúnak

szélein túl, sőt hogy egyik se használjon legkisebb kedvező alkalmat se az ellenti tanítások lerontására, és üldözésére; ő maga egyetsem követ, ne hogy az ellenkező felek által nem csak vetélkedő társnak, 's ellenségnek, hanem Despotának, vagy kegyetlenkedő bárdolatnak kiáltassék ki. Légyen bár Monarchia, szabad köztársaság, régi, vagy új dynastia, mindennemű Kormányoknak sinórmértéke, és egyetlen törvénye, és talán igen hosszú üdökre abban áll, hogy egészen lemondjon minden hitről akár mely vélekedés mind addig egyenlő szabadságban, és oltalomban maradjon, míg a' szakadásokat megunt lelkek az igazság szomjától ösztönöztetve, az egyetértés tágas kebelébe vissza térnek, melyre természetöknél fogva elmellőzhetlenül szükségök van.

Már észrevehetni az egek boltozatján a' sűrű felhőknek ellenére is, melyek a' társaság éltető légiét homályosan fedezik a' ragyogó pontot, hol tündöklő betűkkel vannak e szavak írva: Isten, és Szabadság! Isten, és Szabadság! ez a' Keresztény világnak régi törvénye, az igazság, és műveltség törvénye; a' Katholika Hit ez, mely a' rabság senyveztő homályaiból erőszakosan leborított fénylő világával tisztán, és tündökölve elő lép. A' Fejedelmek megalacsonyító oltalmát immár lerázta, a' társaságos élet kebelében örök ifjúságának mindenható erejével veti magát közbe; védeni mindenkinek igazait magának föltartja, ám de azért bátorságba helyezteti azokat; tanítás és szertartásaiban kívánja ama dücsőített, ama minden Hit formákban és vélekedésekben esküdt szabadságot. Mint hajdan jelenésének első napjaiban hívja a' tévelygések, és kétségek bús ösvényein bolyongó lelkeket, az önhaszon vágyba száradt sziveket magá-

hoz föl. Mint jelenésének első napjaiban a' ször-
szálhasogatók vak dühének fittyet hány, 's a'
bár nagyobb erők hideg, és ravasz üldözése in
győz. Hirtelenkedés vala temetését ünnepelni,
és halotti éneket nékie zengedezni. Tellyes erő-
ben, és dücsőségben föl emelkedik ismét, 's a'
szabadság által újra ifjodva, e' mostantúl birto-
kába vészi a' jövődőt, és az emberiségnek új
sorsokat, a' műveltségnek fenséget készít.

(A' francz. Correspondent. Eger, Jan. 1831.)

L. M.

8.

Az Oktatásról egy két szó,

(Levél)

Pest Szent András-hava' 15kén 1831.

Kedves Barátom!

Tulajdona az az erénynek, hogy a' költő-
ként, érdeme' jutalmát magában lelje 's közben-
járó nélkül is barátság kötelet köthessen. Te
henned kedves Barátom, én, ki Téged' a' legna-
gyobb tisztelettel becsüllek, és szeretlek, szem-
bétünő elmetehetségeidet tekintvén, erényt és
tudományt csudállok. Mellyeknek egyike Téged'
a' Jóknak, másika Hazádnak, a' mellynek tu-
dományos pályádon harczolsz, tesz kedvesévé.
Ezt mondom, leginkább, mivel azon körben,
mellyben létező helyezés által a' Haza legneme-
sebb disze eszközöltetik, mindenek felett eszkö-
zöltetik, Te is osztályos vagy. A' mellyben men-
nél méltóbb tiszted, annál nehezebbek a' gon-

dok, fontosabbak azon foglalatosságok, a' melyek a' kisded koru gyermekek' vezetéséhez és az ifju' elmék' 's sziveknek míveléséhez, kormányához megkivántatók, szükségesekek. De, ámbár a' természet makacs, mint a' deákok mondják, győz még is azon a' lelkes oktatás-mód, 's több jót szív-bé a' gyermek a' vezető' szorgos vigyázata alatt, mint anyjának emléiből; legalább bizonyosabbat, a' mely élet-pályájához alkalmaztathatóbb; tartósabbat, a' mely szívében mélyebben hat. Themistocles, az a' nagy Görög, azt mondotta egykor, midőn mások egy ifjunak, a' ki kissebb korában durva, bárdolatlan szellemű volt, megváltozott szerény erkölceit csudálták, hogy egy nemesebb fajú vad állatnak vad kölykei is megszelídülnének, ha valaki azokat korhoz mértt fenyíték alá bírná: korhoz mértt alá, mondom, mivel az időt megelőző siker nélkül való. 'S mi több? nincs olly ravasz, olly kegyetlen vad, a' ki meg nem szelídülne a' szorgos Gondviselő' szorgos felvigyázata alatt: 's nincs annyira elvadult, annyira elhagyatott emberi elme, a' melyet meg nem hódíthatna a' czélerányos oktatás-mód 's az emberi méltóságot olly igen dicsőn béllyegező tudományok. De, addig kell a' viasszal bánni, míg legpuhább. A' vesszőt, ha egyenetlen, arra kell hajtani míg nem buja, a' mely félre kívánod, hogy mindég nevedjen, nőjjön: Más különben irtsad-ki gyökerestől mennél előbb inkább, mint ápolgasd, a' mi bűnné vált. Antisthenestől, midőn egy polgár - társa gyermekét iskolájába felvitte, azt kérdezte az atya, hogy fiának mire volna most leginkább szüksége? „új könyvre” úgymond a' Bölcs, „új író-tűre, új táblácskára.” Antisthenes tudnillik még pusztá 's ki-miveletlen elmét kívánt. Mert, valamint a' vi-

aszba mindent nyomhatsz ; a' táblácskára mindent irhatsz ; a' már keménybe és kivésettire pedig csak keveset vagy semmit: Úgy az elmében is. A' mellynek kimivelésére annyival inkább kell ügyelni , mivel a' más rendű élő teremtményeknek sorában az ember az első. Csudálta a' régiség azon nagy *εικονοπλας*-ákat Polycletust, a' ki Sándort réz-túvel ábrázolta; Apellest, a' ki ecsettel; Lysippust, a' ki véssel. De, a' kik az embert, a' nagy Alkotónak tudnillik azon remek képét mivelik, pallérozzák 's mintegy újonnan alkotják, azok én előttem nagyobb dicsiretre érdemesek, mint a' kik emberi képet csak réz-túvel vagy ecsettel rajzolnak, vagy akár mitmást, a' mi becsét és értékét tekintvén, csudálkozásra késztet. Azok tudnillik a' külsőt alkotják; ezek a' belsőt; azok a' testét; ezek az elmét. A' mellynek becse olly nagy; értéke annyira nyomatékosnak tartatott régenten is, hogy az embert, már az Egyiptombéli Bölcsék, a' mint tudva van, csuda-állatnak nevezték; Pythagorasz *μέτρον ἀπαιτῶν*. Plátó *θαῦμα θαυμάτων* Theophrastusz *αιτιμιμον παραδειγμα* Tulliusz isteni; Pliniusz világ-kép' 's a' természet gyönyörűségének; mindnyájan *μικρόκοσμον* és a' nagy Egész' rövid-rajzának. De valamint az új edénynek azon folyó-szertől, a' mellyel előszer volt tele, tudnillik az hézagai közé szivárkodván, több ideig szaga van: úgy a' gyermek is, azon erkölcsök' és szokások' szellemében lessz osztályos, a' melly neműnek magva gyermek korában oltatott gyermeki elméjébe, gyermeki szívébe; 's mivel nincs hajlékonyabb idő-kor a' meghasonlásra, a' sikámló jég ként, a' gyermekinél, ha csak a' jámborság' és czélerányos oktatásnak, mint a' Görögök mondják, *σοιχεια*-ja, mintegy anya-téjjel már a' bölcsónél nem dajka: ezen

kütföből merített okokhoz támaszkodva tehát arra kell leginkább törekedni, hogy az erény és józan erkölcsöknek magva már a' zsenge korban elhintessék 's hogy gyenge csiráji tovább is hiven ápolgatva idővel az életkor' nyarában gyümölcsöket teremjenek. A'kor tudnillik még az elme nyílt és ép; a' szív egyenes és fogantatos; a' mellyektől azután a' lélek világát veszi, mint a' látás a' levegőtől. Ezen erányból valaki kérdeztetvén, hogy mit használna nékie kimíveltsége? „hogy a' játékszinben” úgymond „ne üljek, mint a' kő a' kövön.” 'S bölcsen. Mert valaminthelyesen mondotta a' Görög vigjátékiró;

Ὁ γραμμάτων ἀπειρος βλέπων

úgy ellenben;

Διπλὴν ὁρῶσιν οἱ μαθόντες γράμματα.

Átlátták ezt Plátó, Plutarchusz, Xenophon; 's azért is semmit nem úztek annyira, mint a' gyermekeknek és ifjaknak czélerányos oktatását, a' mellyben már a' régiség is a' közönséges boldogság egyik fő kútfójét lelte; jól tudván, hogy az oltiványból, ha nem ápolgattatik, más, mint egyenetlen fa, nem lehet; a' szántóföldből, ha nem műveltetik, más nem, mint parlag. Ellenben a' vad ló, ha erős korlátban tartatik, 's a' lovasz a' zablyát markosan tartja kezében, nem lesz e' szelídebb? nem e' engedelmesebb? ezt eszközli a' gyermekkori szokás és az ellen természetnek a' czélerányos oktatás-mód', mintegy az észnek zabolyája által leendő megszelidítése, kimíveltetése. Melly igazságnak valóságát hogy Lyncurgusz a' Lacedaemóniak előtt bécbizonyítsa, két egy fajú kutyaécskákat vitt fel a' gyűlekezetre. Az egyik a' tűzhely és nyalánsághoz, a' másik a' keresgélés, és vadászathoz volt szok-

va: amaz a' nyulra ugrott, emez a' fazék után. Ne csudáld. Mert a' kertek és fák is a' művelés által valamint hogy jobb karba hozatnak: úgy ki is száradnak vagy csak alávaló növények maradnak, ha el- és - püsztán hagyatnak. Hasonló ezekhez az emberi elme; a' mellyet ha czélerányosan műveled, kivetkezik dűrvaságából és akármelly szabad mesterségi vagy polgári erény-pályán légy kalaúza; követ. De, hogy a' gyermek zsenge korától kezdve szerencsésen haladjon kifejlődése 's a' pallérozódásban leendő nevededésnek ösvényén, Quintilianusz tanácsa szerint tudományokban jártas és az erkölcsöt béoltani értő tanítókra kell szert tenni, olyanokra, kiknek az ő korok tiszteletet; tudományok tekintetet; erkölcsi nyájasságok szeretetet szerezzen: ne hogy a' tanítóknak kemény fényítéke által megsértetvén a' kisdud elme, előbb kezdje az erényt gyűlölni, mint esmerni. Nagy gondja volt erre Fülöpnek, a' ki nem annyira Sándora születésének örült, mint annak, hogy olly időkorban született, a' mellyben Aristotellest fia tanítójának választani alkalmá és szerencséje volt. Az oktatáshoz járuljon a' jámborság; alázatosság, okosság, szerénység: kezet fogjon ezekkel a' szorgalom is, a' rövidség a' tanításban, és a' könnyű rend, a' melly a' czélhoz közelebbi úton vezessen. De hogy a' tanítók a' gyermeki elméknek megválasztására is ügyeljenek, elkerülhetetlenül megkívántatik. Mert a' különbség azokban szembeűnő 's csak nem egy körű avval, a' mellyet testeink' külömböző alkotásában szemléllhetünk, 's ha a' tanítók az elméknek ezen külömbségéről elvonják figyelmeket, az oktatás szerencsésen nem eszközölthetetik. Azt mondják, hogy Plátó az ifjokban az egyenes szívű szemérmetességet, mint-

egy az erénynek színét, leginkább dicsérte Szaratesz a' természeti hajlandóságról a' beszédhez hozott ítéletet: ezen czélból egy gyermek fordúlván „beszélj” monda „hogylássalak”. Apollóniuszról, a' kit Cicero a' szónokról írta könyvében említ, az mondatik, hogy a' gyermek elmének megválasztásában és tanítványának felvételében olly igen vigyázó volt, hogy azt, a' kit nem vélt alkalmatosnak a' szónokságra, tüstént vagy elbocsátotta, vagy arra a' mesterségre buzdította lelkesen, a' mellyek üzésére leginkább képes volt. Mert nehéz a' természetén azon részben erőt venni, a' mellyen az mostoha. Némeltyek nagy mértékben vakmerők és csintalanok, mások félénkek és igen is engedelmesek, némeltyek vad természetűek és durvák, mások nagy mértékben szelidek és alázatossak. Vagynak ollyanok is, kiket csak a' kemény fenyíték bír a' tanulásra: ollyanok is, kiket a' játék. Némeltyek továbbá könnyen tanulnak, de hamar felejtjenek; mások nehezen ugyan, de azt soká, vagy holtig megtartják. Kiknek elméjeket Cleanthesz a' réz-táblákkal szokta összehasonlítani. Az elmének nagy ügyességét pedig Pindarusz a' sassal, a' ki a' távolnyi martalékra a' legnagyobb gyorsasággal mintegy lecsap, és olly látással bír, mellyel a' legrejtekebb helyeket is kikémli. Az elmének illy nagy különbségében az oktatásnak nem egy nemű módját kell követni, nem egy útját járni. Mert azt mondja Plíniusz hogy „a' derék elmék a' szemérmetesség által meggyengülnek, nemes indulatjaik a' félékenységgel megtompulnak, rossz indulatjaik pedig a' vakmerőség által a' rosszban jobban beavatódnak”. A' hirtelen elmék pedig egy ideig mintegy rohannak mindenre, de utóbb elcsüggedni és ha csak nem vezet-

tetnek okosan, eltávozni látjuk a' czéltól. A' lassuakat ösztönözni kell mindúntalan a' jóra, ójni a' rosztól 's vezetni, hogy inkább azt, mint ezt kövessék. Mert valamint némelly folyamok, mind a' mellett hogy szemeink előtt el vannak rejtve és a' föld' színe alatt folynak még, is eljutnak a' tengerhez: úgy nem ritkán a' lassú elmék is tudományos pályájoknak eránnyához. A' tunyákat szemérmetesség' 's mint a' heréket mások szorgalma által kell a' munkásságra bírni. A' vad természetűeket és durvákat pedig keményebb büntetés mód által, de a' nélkül, hogy az haraggal történjen meg 's czélerányos ezen esetben a' gyermeknek értésére adni, hogy nem csak azért büntetődik, hogy ezt vagy amazt elkövette, hanem egyszer'smind azon okból is, hogy ezt vagy amazt soha többé elkövetni ne bátorkodjon. De itt azt is kérdezik némellyek, hogy vallyon czélerányosabb e' a' gyermekeket oda haza, vagy az oskolákban oktattatni? erről kedves barátom, véleményem ez. Én az oskolákat a' házi falaknak kiváltképen két okokból teszem eleibe. Az első az, hogy itt az előmenetelre nagyobb az alkalom: mert midőn a' gyermekek külömbféle osztályokra helyeztetve, kölcsönös vággyal buzdítatnak az erény' jutalmára, bérére: csudálni lehet, mit nem eszközöl a' vetélkedés és a' mások felett elsőséget nyerni törekedő ösztön, a' melly csak a' nagyobb szám között történhetik meg. A' másik az, hogy az oskolákban a' gyermekek és ifjak jobban az emberekhez szoknak 's nem csak a' könyveket, hanem ezeket is jobban megtanulják esmerni, a' szóllásban nagyobb bátorságot nyernek és a' velek született kényességből mintegy kivetkeznek. Igaz ugyan hogy valamint régenten, úgy a' mi időnkben is az oskolák nem mindenkor men-

tek olyan nevendékektől, kikben külömbféle rossz erkölcsök ne egyesülnének, melyek sokszor mintegy ragadvány nyavalya a' többieket is meglepik; de az elkorcsosodás oda haza is megeshetik 's még előbb, mivel a' háznál nem szokott annyira kemény és ügyelő lenni a' fenyték, mint az iskolákban, a' hol az senkit tekintetbe nem vesz, mindnyájokra nézve egyenlő. Hijában állította volna fel Plátó az Académiát, Arisztotelesz a' Peripátumot, Zeno a' Stoát, ha nem tapasztalták volna az iskolai oktatást hasznosabbnak lenni, a' házi tanításnál. Hogy elmellőzzem az Athénebelieknél a' Cynosargest és Prythanaeumot, a' Corinthusbélieknél a' Craniumot, Görög országban a' Byzanczi, Antiocheai iskolát és a' Laodicaeait Ásiában; a' Carthágóbélit Afrikában; a' Bonóniaiit Hetruriában; a' Patáviait és Pizait Olasz országban; csak a' Szalamanticait Spanyol országban említem, a' melyben régenten VII ezerre teszi a' história az ifjuság számát és a' melyből az akkori időkhez képest a' hazának mindég derék nevendékei léptek ki. Egyiptomban Szaisz és Heliopolisz volt a' tudományoknak és szabad mesterségeknek lakhelye. Azoknak kedvéért mentek oda Homerusz, Szólon, Thálesz, Plátó 's kitudja nem ott mívelte e' ki magát Mó'ses is, a' mint róla mondatik, hogy jártas volt az Egyiptomi tudományokban. Van a' házi oktatásnak is nagy haszna; de ki bátorzkodná azon vallomást tenni, hogy az iskolákban veszt inkább a' gyermek, mint nyer; a' melyeket a' régiek annyira becsültek 's még most is minden míveltebb országok becsülnek? egy Bölcsőtől, csak egy Tigranesz oktatott oda haza szerencsésen; Plátótól csak egy Dion; Apollodorustól csak egy Augusztusz; Plutarchustól csak egy Trajánusz; Panaetiusz-

tól csak egy Szcipió. Ellenben szerencsétlenül Szenecától, Nero; Theodórusz Sophisztától, Tiberiusz; Onesicratesztől, Commodusz; Fábiusztól, Domitiánusz; Maximusztól, Juliánusz; ugyan Plátótól, Dionisiusz a' tyrann. Hányan vagynak kik úgy oktattathatnak, mint Scaurusztól, Antoninusz; Lysidesztől, Epaminondas; Lacrantiusztól, Constantin? de hogy magok a' fejedelmek is kedvelték a' közönséges oskolai-intézeteket, a' história arra is tanú. Juliusz Caesar, midőn Pompejus megölettetése után Egyiptomba jött *την πόλιν Αλεξανδρίαν*, írja Appianusz *τὸς καλὸς ἐθαύμασε, καὶ τῶν φιλοσόφων μετὰ τὴν πλήθους ἐς ὧς ἤκροαζο*, a' közönséges tanítói szálákban és gymnásiumokban. Pompejus, Cicero bizonyítása szerint, midőn Á'siából vissza jött, a' tanítókat egy egy arannyal megajándékozván, Posidóniuszt, a' ki akkor beteg lévén, meglátogatván, szorgalmatosan eljárt az oskolákban előadatni szokott tudományoknak halgatására. Tiberiusz Rhódusban hasonlóképen cselekedett; nem külömben Claudiusz 's Arragónia' és Sziciliának egykori Királya, Alphonsusz is, a' mint azt Panormitanusz írja. 'S mi más czélból, mint abból, hogy az oskolákat ők is a' tudományok' és szép mesterségek' műhelyének tartották. De végre merre térek el célomtól? szándékom kedves Barátom, csak az irás volt, nem az okoskodás; 's régen írtam volna hozzád, ha tanítványommal való foglalatosságaim időt engedtek volna. Ez legelső üres órám, mellyben néked írok, im vedd leveletem és olvasd benne az oktatásról tulajdon véleményedet 's a' mi köztünk eddig csak esmeretség és titokban szeretet volt, arra törekedj, hogy barátsággá váljon, a' mellyet én most véled szentül kötök 's ezen írással kapcsolok. Éljen boldogul.

T. K.

H. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Az 1831dik évi Tudományos Gyűjtemény' áltérzése 's
tartalma a' tárgyak' rende szerint.

I. É r t e k e z é s e k.

A.) *Nyelvtudomány (Philologia).*

1. Gondolatok a' Magyar tudós társaság' legelső munkájáról, (Zvornik János) IId. K. 42 lap.
2. Vass Vármegyei Kemenes-ali Járásbeli magyar szó-tár pótolék (Lévai László) VIId. K. 14 l.
3. Némelly Bodroghközi szónak feljegyzése's magyarázatja (Mindszenti). VIId. K. 73 l.
4. A' vidék vagy táj-szavakról (Kunoss). IXd. K. 95 l.
5. Vélemény az ISTEN névnek rokonságáról és eredetéről (Szabó István) Xld K. 60 l.
6. A' Nyelvünkbeni idegen szavakról (Kunoss Endre) Xld. K. 88 l.

B.) *Bölcséségtudomány (Philosophia).*

1. Gondolatok a' Büntörvény' okfejéről (principiumáról) és annak gyakorlási hasznáról (Havas József) IId. K. 3. l.
2. Egy két lap a' Kritikáról (K. L.) IIIId. K. 27. l.
3. Az Eredetiségről Iróinkban (Edvi Ill. s Pál) IVd K. 73 l.
4. Még egy két szó, a' Nemzeti Boldogságról (Udvardy János). Vd. K. 18 l.
5. Egy két szó, a' Tudományos Gyűjteményről (Udvardy János) Xld. K. 31 l.
6. Nemzeti Játékszin Honi fölemelkedésünk' sege. (K-ss Endre) XIIId. 3. l.

C.) Történettudomány (Historia).

1. A' Tánczról (H. E.) Iső köt. 14 lap.
2. Toldalék a' M. Országi Fördőkhöz (Mindszenty Dániel) Iső K. 91 l.
3. A' Marokkoi Császárság, és az Afrikai Algier, Tunis, Tripolis és Barka Státusok' leírása. Folytatás, (M—y) Ild. K. 58 l.
4. János Herczegről, II Lajos Királynak állított Fiáról, 's Magyar felirással Kérkedő Pecsétjéről. (I*) Ild. K. 93 l.
5. Vitéz János, Sambucus János, és Istvánffy Miklós Biográfiájokhoz járuló Töredékek. III K. 34 l.
6. Fogházi dolgozó Intézet Aradvármegyében (Dankó János.) IIId K. 45 l.
- 7 Magyar Ország Czimere' Eredetéről (Podhraczký József). IVd. K. 12. l.
8. Izlamiták' búcsú járása legújab tudósítások szerint Török birodalom' esméretére (Szokolay Dániel) IVd. K. 26 l.
9. Mesés vagy csudás születésű emberek' példái (E. I. P.) IVd. K. 62 l.
10. A' mult 1830dik évi Solti viz áradásokról (Zaary Károly) IVd. K. 84. l.
11. Egy kétszó a' Banderiumról (Perger János). Vd. K. 54 l.
12. A' kihalt phoenicziai nyelv' maradványi régi görög Mythusokban (Edvi Illés Pál). Vd. K. 65 l.
13. Vajda Hunyadi Vár és ennek környéke (Kenderesi Ferencz) Vd. K. 80. l.
14. A' Deutschok. Mósestől Tacitusig (Horvát István). Vid. K. 24 l.
15. Szathmár Vidéke' Jelességei (Halászy József) Vid. K. 102 l.

16. Massillon Ker. János Clermont-i Püspök' rövid életirása, és annak, midőn az elhunyt Louvois Apátúr' helyébe a' Franczia Academia' tagjának választatnék, ugyan azon Academiához intézett köszönő beszéde (Szilassy János). VIIId. K. 3 l.
17. Vajda Hunyadvár külső tekintetben, és ennek történeti leírása az újabb időig (Kenderesi Ferencz). VIIId K. 25 l.
18. Emlék - oszlop a' hét esztendő's háborúról (Holéczy) VIII K. 3 l.
19. Tacitusról, és a' Caesárok által Rómában felállított kormányról (Tokody). VIIId. K. 24 l.
20. Egy fordulás az Alföldön. Folytatás (Mindszenty Antal). IXd. K. 3 l. Folytatik Xd. K. 3 l.
21. Magyar nyelven írt eredeti Oklevelek 's jeles Irományok XVI. és XVIIIdik. századból (Gyurikovics György). Xd. K. 71. l.
22. Magyar alvitézek hőstettei az újabb üdüszerban. Folytatás — (Kiss Károly). Xd. K. 89 l.
23. Az első dolgok (Holéczy). Xd. K. 105 l.
24. Holmi tudni való apróságok a' katona világból (Kiss Károly). XIId. K. 54 l.
25. Historiai Esméreték a' Jövendő-mondás Mesterségéről (Edvi Illés Pál) XIId. K. 74 l.
26. Sóvári nevezetes Sóskutnak első feltünése 's a' magyar Korona jogja szerint a' Királyi jövedelmekhez lött kapcsolása. (J*) XIIId. K. 51 lap.
27. Rudolf Császár idejében a' Királyi pósta és Kamaral Altisztei még magyar esküvéssel hiteltettek és beiktattak. (J*) XIIId. K. 77. l.

D.) Természeti, 's Gazdasági tudományok.

1. Az 1830dik Esztendő (Jankó János Antal). Isó. K. 3 lap.

2. Az ó és Új Budai Szőlők (Mindszenti Antal) Isó K. 28 l.
3. Orvos Értekezés. A' Vízélet-rekesztő-Kőnek (arena) kivétele módjáról ökröknél (Kurucz Pály Mihály). Isó K. 80 l.
4. Az Üstökös Csillagról. IIId. K. 24 l.
5. Erdőmivelési Értekezés (Gáty István). IIIId. K. 3. lap.
6. Egy ujonnan felfedezett életmentő készületről, melly által a' fojtó - levegővel teli üregekbe veszély nélkül bémehetni (Trattner Károly). IVId. K. 3 l.
7. Gondolatok a' Kataszteri fölmérésről (Beszédes József). Vd. K. 3 l.
8. A' Honni Erdei-gazdaság' rajza (Janik Ferencz) Vd. K. 93 l.
9. A' Villányról — Electricitas — (K — ss Endre). VIIId. K. 44 l.
10. T. Baranya Vármegyéből Terehegyről Febr. 20dikán 1831dik eszt. (Pápai Bénéámin). VIIId. K. 66 lap.
11. Egy gondolat az Üstökösökről (Holéczy Mihály). VIIId. K. 81 l.
12. Az Alsó Magyarországi Érczmivelésről (Kacs-kovics Lajos). IXd. K. 69 l. Xd. K. 52 l. XIIId. K. 36 l. Folytatik.
13. Földmivelői tekintet az ugarnak elmellözéséről, annak elegendő ganéjozás által, béhozandó használásáról, mellynek talpköve a' pálinka égetés által béhozandó marha-hizlalás (Gyurikovics György). Xd. K. 101 l.

E.) Mennyiség tudomány (Mathesis).

1. A' Duna. Világ kereskedési, és motsár kiszáritási tekintetben (Beszédes Jó'sef). Isó K. 70 l.

2. Vizi természeti törvény, próbául. (Beszédes Jó'sef). VIId. K. 3. l.
3. Az Útakra (Udvardy János) VIIId. K. 20 l.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H o n i L i t e r a t u r a.

a.) Könyvvizsgálatok.

1. Magyar Poézis alapúl a' verselni kívánók' kedvéért. Szerzette Papp Ignác, a' Veszprémi Fő Nemzeti Oskola rendes Tanítója (Mindszenti Dániel). Isó K. 96 lap.
2. Beszédes Úrnak a' Tudományos Gyűtemény 1830dik esztendei IV. V. VIIdik köteteiben kiadott Próba értekezéseiről. IIIId. K. 57 l.
3. Bimbók. Irta Szalay László Pesten 1831 Trattner és Károlyi Typographiájában (Kovács Pál) IIIId. K. 106 l.
4. Észrevételek, és jobbitások a' közhasznú esmeretek Tárában lévő mu'sikai tzikkelyekre (Dömény) VIIId. K. 91 l. Folytatik.
5. Magyar Törvény-Tár, melly magában foglalja Nemes Magyar ország' Hármastörvény-Könyvét, mellyet felsőbbi Rendeléseknél fogva írott törvény gyanánt készített Verbőczy István; mostan pedig megmagyarosított, 's némelly jegyzésekkel megvilágosított Nagy - Bányai Perger, másképp Pergel János, a' Tekintetes királyi Törvényes Táblánál Ügyvéd, 's Tekintetes Heves Vármegyének Táblabírája, (Lutzenbacher János) VIIId. K. 83 l. Folytatik. IXd. K. 102 l.
6. Virányok, írta Lukács Lajos. (Mindszenti Dániel) XII. K. 84 l.

b.) Könyv-ismertetések.

1. A' Szent Hajdan' Gyöngyei Felső-Eőri Pyrker János László Pátriarcha Egri Érsek után, Kazinczy Ferencz (Kis János Sup.) IId. K. 104 l.
2. Külföldi Játékszin. Több Tudósokkal kiadta Bajza. IId. K: 105 l.
3. Az 1830dik évi Tudományos Gyűjtemény' áltnézése 's tartalma a' tárgyak' rende szerint. IId. K. 109 l.
4. Historiae Regni Hungariae compendium, quod in usum Auditorum suorum concinnavit Lucss Rosenich 's a' t. (Horvát Endre) IVd. K. 92 l.
5. A' tudományok' öszvesége. Első Kötet. I. A' közönséges tudománykör. II. Nyelvtudományok osztálya 's a' t. (Kis János) Vd. K. 106 l.
6. Magyar Szótár, készítette Kresznerics Ferencz (V.) VIId. K. 116 l.
7. Auróra, hazai Almanach. Alapítá Kisfaludy Károly, folytatja Bajza. Xd. K. 111 l.
8. Tessedik Ferencz útazása Francia ország déli részeiben (V.) XIId. K. 105 l.

B.) Külföldi Literatura.

1. Tekintet az újabb Francia poezisra. (Times Oct. 24kén 1830). Isó Köt. IIId. l.
2. Cervantes (N*). IId. K. 118 l.
3. Musikalisches Lexikon, 's a' t. von Heinrich Christoph Koch, Fürstl. Schwarzburg-Rudolstadt Kammer - Musikus. IIIId. K. 114 l.
- 4. Egy szükséges tekintet az észak Amerikai szabad Státusokra 's a' t. (Holéczy) IVd. K. 99 l.
5. Seminarium és Templomok New-Yorkban (Holéczy) Vd. K. 113 l.

6. Sprüchwörterbuch. In sechs Sprachen, Deutsch, Englisch, Latein, Italienisch, Französisch, und Ungarisch, von Georg von Gaal (V.) Vld. K. 117 l.
7. Allgemeine Musicalische Zeitung. Leipzig bei Breitkopf et Härtel. Redigirt von G. W. Fink unter seiner Verantwortlichkeit. Den 1ten Juny 1831. Nro 22. 33ten Jahrgang. Recension. — Karénekes-Könyv, mellyet a' Helvetziai Vallástételt tartók közhasznokra, négy Énekszóra, 's Orgonára kidolgozott; és kiadott Dömény Sándor (D.) VIId. K. 101 l.
8. Bilder des Orients von Heinrich Stieglitz (H.) VIII. K. 119 l.
9. Allgemeine musikalische Zeitung, Leipzig bei Breitkopf und Härtel. Redigirt v. G. W. Fink. 33ter Jahrgang den 29. July 1831. Nro 30. IXd. K. 113 l.
10. Allgemeine musikalische Zeitung. Leipzig den 3ten Aug. 1831. Nro 31. Xd. K. 112 l.
11. A' Hinduk' drámai Literaturája. XIId. K. 115 l. XIIId. K. 99 l. Folytatik.

III. K ü l ö n f é l é k.

Úgy mint: Megczáfolások és Igazítások, Jutalmaztatások, Találmányok, Utazások, Intézetek, Elölépések és Megtiszteltetések, Kihalt Tudósok' és Írók' emlékezete, Régiségek, Jelességek, Tudományi kérdések, Felszóllítások, Feleletek, Nyilatkoztatások, Jelentések, Híradások, Figyelmeztetések, Könyvhirdetések, Jelentések, 's Ajánlások, Új Könyvek 's a' t. közöltettek; jelesen Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézetekben készült 's más Könyvnyomtatóknál kijött könyvek hirdettettek ki.

A' Koszoróban a' drámai , eposi 's lyrai poezis ágaiból több eredeti darabok 's néhány jelesb művek fordításai foglaltatnak.

Azon T. T. Írók' nevei, kik a' Tudományos Gyűjtemény' 's Koszorú' ez évi folyamatát segélék , betűrendben így következnek : Bárány, Beszédes József, Bódog, Bústavi Zoltán, Csaba, Csajághy, Czuczor, Dankó János, Dömény, Édes Gergely, E. I. P., F—n, Gaal, Gáty István, Gyászfy, Gyurikovics György, H.—H. E. — Halászy József, Havas József, Holéczy, Horváth Endre. Horvát István, Huzly Károly, J*. — Jallosts, Janik Ferencz, Jankó János, Illés (Edvi) Pál, K.— Kacskevics Károly, Kacskevics Lajos, Keblovsky Lajos, Kenderesy Ferencz, Kis Endre, Kis János (Superintendens), Kiss Károly, K. L.— Kovács Pál, Kun Dániel, Kunoss Endre, K. V.— Lévay László, Lutzenbacher János, Májovsky János, Makáry, Mindszenti Antal, M—y. —N. J.— Paczek József, Palocsay (Báró) Tivador; Pály (Kuru z) Mihály, Pápai Bénéámin, Paczek Móricz, Perger (Nagy Bányai) János Podhradczky József, Pusztay (Ifjabb) Márton, Szabó Dávid, Szabó István, Sz. J.— Szilasy János, Szokolay Dániel, Sztrokay (Nemescsói) Antal, Tokody, Trattner Károly, Udvardy János, —V.— Vörösmarty Mihál, Zááry Károly, Zvornik János. —

B) Külföldi Literatura.

A' hinduk' drámai literaturája.

(Folytatás.)

Következik a' dráma második fele. Reggelén vagyunk ama' szerencsehozó zivataros éjnek Csa-

rudatta' házában. Egy szolga leány lép fel, melly Vasantasenát kelti:

Hé! reggel van! Nem szándékozik asszonyom ma fölkelni? meg kell szólítanom. Asszonyom! (Vasantasena jó).

Nézd, asszonyom, reggel van.

Vas an. Hogyan? olly komoran derengett a' reg, mintha még éj volna.

Szol g. Nekünk reggel van, ha neked éjszaka van is, asszonyom.

Vas an. Hol van játszód?

Szol g. Csarudatta, Asszonyom, miután Werdhamanának kiadta parancsait, a' puspakaranda virágkertbe ment.

Vas an. Mit parancsolt?

Szol g. Kocsidat készen tartani.

Vas an. 'S hová menjek?

Szol g. A' hova Csarudatta ment.

Vas an. Oh dicsőn, leánykám. Még alig láttam, csak ma érem láthatásának örömét. Hogyan? 's megtaláltam én a' bel szobákba az útát?

Szol g. Nem csak azokba, hanem minden szívbe.

Ra d a n i k a hozza Csarudattának kis fiát, Rohasenát. Vasantasena ölébe veszi.

Vas an. Milly hasonló atyjához.

Szol g. Kedében (ked, Gemüth) hasonló hozzá. Csarudatta benne ismét gyermekké lőn.

Vas an. Miért sír?

Szol g. Szomszédunk' fiának egy arany kocsija van, mellyet ezen kis fiú alig hogy meglátott, azonnal birni is kívánta. Ezt én csináltam neki agyagból; de nincs vele meglegedve, másikért sír.

Vas an. Oh jaj, oh jaj! Ez a' kis jószág már boszonkodik másnak szerencséjén. Oh sors! te úgy játszol az emberek' viszontagságaival, mint a' vízcseppekkel, mellyek a' lótuszelevé-

len rengenek. Ne sírj kis fiú, lesz arany szered.

Rohas. Radanika, ki ez?

Vasan. Egy atyád erényein megvásárlott leány.

Rad. Asszonyanyád, gyermek.

Rohas. Nem jól mondod nekem, Radanika.

Hogy lehetne ez anyám, mikor illy szép jószágokat visel?

Vasan. Millyen kemény szó illy szelid ajaknak. (könyezve leveszi ékeit) Ne, vedd ezen bábokat 's végy magadnak kocsit.

Rohas. Félre! nem veszem el. Te sírsz, hogy meg kell tőle válnod.

Vasan. (könnyeit szárítva) Már nem sírok; eredj, édesem, 's játszáj. (megtölti kocsiját drágaságaival) menj, hozz magadnak arany kocsit.

Mig Vasantasena készül Csarudatta után menni, a' fogoly Arjaka, kit Serwillaka megszabadított, megmenekedik, birtokába tévén magát azon kocsinak, melly Vasantasénára várakozott, 's magát a' virágos kertbe hagyja vinni.

Arjaka. Megszökve a' királynak őritől,

E' rút bilincstől lábam elszorítva,

Mentségem' a' szekérnek köszönöm,

A' mellybe felvonultam, mint kakuk,

Ki más madárnak fészken nagyra nő.

Várostól messze, most enyém vagyok!

Kiszálljak? 's men-helyet keressek itt

Ime' ligetben, e' borús magányban?

Vagy a' tulajdonoshoz bizzam-e,

Ki hintájával mentségemre volt?

Hálásabb volna látni Csarudattát,

Mint bujdokolva árny' homálya közt

Csak hallanom, hogy szán. Ment léteimet

Örvendi ő is, úgy hiszem 's erőt

Ad tagjaimnak e' találkozás.

Itt jó a' tisztes Csarudatta — im,
Szózatja nyájas, nézte kegyteli;
Ettől nem tartok.

Cs a r. (ki Vasantaséna helyett idegent lát szekerében).

Hogy? mi ez?

Két karja, mint az elefánt tetem,
Mell, váll, oroszlánéiként erős,
Haragban forgó rézi rőt szemek:
Meg van kötözve, meghódítva az
Embernyinél nagyobb erő. Ki vagy te, szólj;
Ar j. Arjaka névről; mellyre szült anyám,
Tiszttem, gulyákat őrzés; és feléd
Oltalmadat megkérni jöttem el.

Cs a r. Az Arja hát te vagy, kit al helyedből
Börtönbe tett királyi félelem?

Ar j. Ugyan az.

Cs a r. Barátod a' sors, melly most erre hitt.
Meghalni kész vagyok, de nem segélyt
Megvonni ollytól, a' ki kéri azt.
Werdhamana oldd a' bilincseket.

We r d h. (megteszi) A' bilincs le van véve.

Mai t r. De most már kérlek magad is iparkodjál el. Jer édes, barátom. Minthogy ezen úr már megszabadult, gondolom, igen jól tesszünk, ha olly sebesen haza megyünk, a' mint csak lehet.

Cs a r. Szégyen beszéd ez! mért ilyen mohón?

Ar j. Bocsáss meg Csarudatta, ha engedelem nélkül szállottam kocsidba.

Cs a r. Urát becsülted avval egyedül.

Ar j. Engedj bucsúznom.

Cs a r. Mint parancsolod.

Ar j. Így hát leszálllok.

Cs a r. Nem, nem úgy, barátom,
A' láncz miatt, mellyet csak most vetél le,
Még ingadoznak lépteid 's imez

Szekér gyanútlan fog határainkból
Kivinni. Vesztegj, kérlek, 's ültödet
Tartsd meg tovább is.

Arj. A' mint akarod.

Csar. Szerencse kísérjen barátidig

Arj. Egyet, reménylem, itt hagyok?

Csar. Egyet,

Ki kér, hogy egykor róla emlékezzél.

Arj. Hát elfelejthetném-e önnömet?

Csar. Az isten oltalmazzon.

E' tett, ha megtudódik, rossz ajánlom

Lesz a' királynál. És a' fejdelem

Jobbágyi' tettét tudja kémek által

Jó volna elsietni. Maitréja menj,

Vesd a' vén kútba e' bilincseket.

(szemeit dörgölve)

Való, hogy fáj, nem látni hívemet,

De illy szerencséhez ma nincs remény;

Ezt bal szemem jelenti *), 's hirtelen,

Ok nélkül száll szívembe lankadás.

Menjünk; — de jaj, mi bal szerencse ez!

Egy Buddhakoldús **) érkezik felénk

Ám halkan! — jójjön, más út is marad.

A' koldúsban, kinek Csarudatta kitér, egy régi ismerőst találunk fel, a' játszót, kit Vasanta-sena hitelezői' kezéből szabadított meg, 's ki arra, hogy kicsapongó életéért megadózzék, Buddhakoldússá lesz. Még nem száradott meg

*) A' bal szem' rezgése bajt jelent.

**) A' Buddhaszolgák, kik érdemnek tartják, a' világ minden gyönyöreiről lemondani, az igaz hívő hinduktól eretnek gyanánt nézetnek 's velök minden érintődés igen gondosan távoztattatik. Hogy a' koldús bráhma előtt meri magát mutatni, jele, hogy a' korban, hova drámánk esik, a' türedelmetlenség 's üldözés dühe még nem nevelkedett annyira, mint később.

ruhája, melyet új életmódja' jeléül sötétre festett. Jó 's éneket mond, mely szerzete' szellemét fejezi ki. Kénjére akar lenni 's a' kert' távában ruháját, mely a' festéktől nehéz, megmosni; de igen hamar Samsthanakától ama' szilaj hercegtől, kinek tulajdona a' kert, elűzetik. Ez szekerét várja, mellyen városba menjen, melly történetesen Csarudatta' háza előtt föltartóztatván, szertelenül soká elmarad. Végre jőni látja.

Samsth. Hogyan? jó legényem, Stawraka, megjöttél valahára?

Staw. (A' kocsis) Meg, Uram.

Samsth. 'S a' kocsi?

Staw. Itt van, Uram.

Samsth. 'S az ökrök?

Staw. Itt vannak, Uram.

Samsth. 'S magad?

Staw. Mindnyájan együtt vagyunk, nagyságos Uram.

Samsth. Hát járj be.

Staw. Melly úton parancsolod.

Samsth. Erre hol a' fal bedőlt.

Staw. Az lehetetlen, Uram. Az ökrök elhullanának, a' szekér darabokra törnék, 's nekem a' vásár nyakamba kerülne.

Samsth. Hogy hogy fiú? Hát elfeledéd hogy a' király' sógora vagyok? Hadd hulljanak el az ökrök, másokat vehetek, hadd zuzzák össze a' kocsi, mást csináltathatok, 's ha nyakadat szeged, már akkor szinte más kocsist is kell fogadnom.

Staw. Ez igen való, nagyságos Uram; de így a' veszteség részemen lenne. Én nem volnék képes magamat megtéríteni. (helyre állítani)

Samsth. Az nem gondom. Járj be itt a' leomlott falon.

Vasantaséna a' kocsiban van; a' számára rendeltet, mint látók, Arjaka foglalván el, ezt vélte annak. A' Vita (mulató társ) ki Samsthanakát kíséri, hogy Vasantasenát haragjától megmentse, azt akarja vele elhíttetni, mintha Vasantaséna készántag jött volna hozzá. Ennél fogva megújítja a' herczeg szerelme unszolásait, 's mert magát újlag megvettetni látja, a' legdühödőbb haragra fakad: **Samsth.** Ez ép, tíz körömmel fölfegyverezett, 's a' fenyítésben gyakorlott kezekkel foglak fejed hajszálainál fogva a' kocsiból kirántani, mint egykor Dsataju, midőn Bali' *) feleségét elragadta.

Vita. Oh szánjad őt! ne fogd olly zordonúl
Az ékes fürtöket. Milly durva kéz
Fogná tövéről a' szőlőt, 's virágot
A' gyenge szárról tépni illy vadúl.
Nem! hagyd nekem! majd én veszem le őt.

Samsth. (félre) A' harag; mellyet megvető bánása gyújta bennem, vadabbúl ég, mint valaha. Egy ütés, egy döfés, megrugdalást! Elvagyok tökéelve, meg kell halnia. (fenn) Uram, ha kedved van egy széles paszomántú' száz rojtos köpönyeghez, vagy ha kellemes volna egy darab finom húst izlened, most van ideje.

Vita. Hogy érted ezeket?

Samsth. Akarsz kedvemre tenni?

Vita. Mindenben, a' hol oktalanság nincs.

Samsth. Épen olly kevéssé van benne szaga az oktalanságnak, mint az ördögnek.

*) Samsthanaka' hibái közé az is tartozik, hogy igen szereti magát a' mesevilág' hőseihez hasonlítani, holott legnevetésesebb botlásai által tudatlanságát árulja el; így itten is nem Bali' nője ragadtatik el, hanem Bali' ragadja el Numát, Sugriva' nejét.

Vita. Jó, beszélj.

Samsth. Öld meg Vasantasenát.

Hiába ügyekeznek Vitát 's utóbb a' kocsist reá bírni, hogy Vasantasenát megöljék; de ravaszúl mind a' kettőt el tudja távoztatni. Vasantaséna még egyszer elútasítja őt.

Mit késsem én? megvetlek. Aranyod

Megnyerni nem fog engemet soha.

Bár foltos a' levél, nem hagyja el,

A' méh a' lótuszt; bár szegény ura,

Még sem fog tenni szívem árulást

Az érdem ellen, mellynek hódola.

Olly fő becset szeretni már becses

'S csekély sorsomra nagy fényt kölcsönöz.

'S elhagyjam-e mangó' büszke törzsökét,

Hogy felfűződjem hitvány dakh bokorra?

Samsth. Hogyan? 's te bátorkodol a' koldús Csarudattát mangófához 's engem a' silány dakhhoz még csak nem is a' kinsukához *) hasonlítani? így kell-e velem bánnod? csak Csarudattáról való gondolatokban akarsz-e élni?

Vasan. Hogy szűnhetném meg róla gondolkodni, a' ki mindenkor szívemben mulat?

Samsth. Ezt majd megkísértjük 's gondolatidnak magaddal együtt véget vetünk. Megállj, te agyása egy koldus brahmának.

Vasan. Oh szépen, csak folytasd, dicséreteimet mondod.

Samsth. Védesd vele magadat, ha teheti.

Megfojtja Vasantasenát, ki szeméremből nem akar segélyért kiáltani, de Csarudattát vég

*) Dakh és kinsuka mind kettő egy fajú növény, csak hogy az első kopár homokföldön nővén silány 's látszatlan marad, míg emez nagy természetes fává serdül.

leheltekor is áldja. A' Vita, ki rövid távollét után vissza tér, már halva leli.

Vita. Feltörve, bünkezekedtől megrabolva
 Van a' szerelm' legszentebb háza itt,
 Elrontva végtelen gyönyörnek kútfeje.
 De meg lesz, súlyosan lesz megtorolva!
 'S illyen helyen 's illy kéztől elkövetve
 Szégyent hoz e' bűn mindnyájunkra még;
 Örökre meggyalázva távozik
 Védistennénk e' szenttelen falaktól.
 'S e' gaz fiú, nem húz-e engem is
 Bűnébe még utóbb. Én távozem.

(a' herczeg tartóztatja)

Ne tarts tovább, már is soká valék
 Barátod és kísérod, nyomorú,
 Gyűlölség álljon köztünk!
 Illy társaságot, melly gyalázatot szűl;
 Én elhajítok romlott íj gyanánt,
 Mellynek kezemben húrja megszakadt:
 Míg ment valál büntétől, volt jogod
 Tisztemre; azt tovább is teljesítnem
 Olly böcstelenné tenne, milly te vagy.
 Olly vad merész, bár bűnt nem érezek;
 Én lenni nem tudok, hogy szembe nézzek
 A' megvetéssel, mellyel nőszemek
 A' nőgyilkos' barátját üldözik.
 Vasantasena, árva, árva gyermek;
 Oh vajha több szerencsét adjanak
 Erényid a' jövőendő életen.
 A' szégyen' napjai, a' fanyar halál;
 Kit szenvedél, oh hozzanak reád
 Becsültetést a' más világ előtt,
 Jobb életet, szerencsét, kincseket!

(Folytatása következik.)

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1. I g a z í t á s o k.

Mondóka: Jakabnak a' m. e. Sas VII. d. Kötetiben l. 134 —140. ilyen felyülírással — „felelet Döménynek a' „közhasznú esméretek tárában lévő muzsikai tzik- „kelyek iránt tett észrevételeire”, — szárnyra bortsátott feleletire.

A' Fordító, 's felelő, így kezdi:

„Nem bízhatunk érdemünkhöz,

Mert fejünk köz

Köttetett a' gyarlóság,

Életünk ha megvi'sgáljuk

Úgy találjuk

Nincs bennünk telyes jószág.

A' ki saját erejének

Erdemének

Nagyságát veti hánja

Szükség legyen fedhetetlen

Okvetetlen

- Mint a' törvény kívánja.

108. Ének. 2. 6. v.

Rec. Ha a' felelő szája, szívének tellyeségiből szól, Rec. mondhatja: igen kellemetesen hangzik ez a' legenda forma, 's gyanítani lehet, hogy F. igen jámbor, jó ember, egyszerűsmind valamelly lassú, tsendes mu'sikás; az eredeti bünt, melly szívét láttatik terhelni, olly nagy maga megtagadással énekli, 's felebarátjait, mint tettek hajdan a' Fariseusok törvényre útasítja.

F. „D. a' folyó évi Tud. Gyűjt. VII. Köt. 91—101 l. fordításaim ellen kemény bírálatot ada ki. Indúlatos kifejezéseire ugyan; minekutánna bosszúsága rugóját (94. l. * alatt) önkényt elárúlta felelni nem méltó; minthogy azonban a' megtámadás, nem csupán személyemet, hanem magát a' közhasznú esméretek tárá is illeti: áljon itt néhány rövid jegyzés.”

R. Rec. a' nagyon szembeütnő gyarlóságok közzé számlálja, ha valaki a' maga ügyét, mely ellen kemény bírálatot tettek, azért nem tartja, magában óltalomra elégségesnek, 's méltónak, mivel a' kérdésben forgó tárgyat mind kedvellő, mind tiszteletben tartó bíráló, az elhirtelenkedett munka eránt, indulatját, 's ítéletit, kemény kifejezésekkel nyilatkoztatja ki; hogy tehát tulajdon ügyét méltóbbá tegye, ahoz még egy más sokkal szélesebben kiterjedőt vesz. Így tesz a' Ford. midőn a' magáéhoz, az egész közhasznú esméretek tarát hozzá foglalja. — Bone vir! cura te ipsum. Sokan ottalmazták már amazt, de szájok még ekkorág a' gyözüdelmi éneket nem zengette, a' próbák tsak pianissimo tetetvén, meddig sem hallott. — Akár elibe, akár melléje, akár háta megé fog F. azon tárnak állani, a' critica mindenünnen előszóllítja. Rec. éppen semmit nem tart az olyan bárányról, mely a' maga gyapját sem bírja, 's még is, a' másét is szeretné magára venni. Továbbá Rec. önkényes elárulásnak ezt tartja: mikor valaki bizonyos portékát, jószágot, már az akármilyen, elád, vele vásárt üt; ha pedig valaki akarattja ellen, hirtelenkedésből, vagy tudatlanságból — mint F.-nek szokásal olyast fedez fel, melyet vagy titokban akart tartani, vagy legalább nem gondolta, hogy azt olyan értelemben veszik, belőle olyat következtetnek, mely reá nézve nem megnyugtató 's t. e'f. ezt nem önkényes, hanem tsak elárulásnak véli. Már pedig Rec. bosszankodását a' felhozott 94 l. * alatt lévő jegyzésben, sőt szánakozását, érthető világos szavakkal, szántszándékkal mondta ki, annak okát is előadta; következőleg, ez nem önkényes elárulás, hanem kinyilatkoztatás. Fő tzeija volt Rec.-nek ez által minden történhető, 's ellenkező környülmények között méltó szemrehányást magáról elhárítani. Ugyan is méltán vádolhatta volna őt akárki; hogy, holott ő állandóul, Pesten lakik, a' kérdéses tárgyról némelly részben, annyira mennyire ösmérete van, még is magát a' közmunkálódás alól kivonja. Tehát gondolomra, vagy ellenséges indulatból, és ok nélkül semmit nem állított; ezt tartotta szemei előtt vizgálatjában is, ugy vétekedvén, hogy ha állításainak, vagy véleményeinek alapját, 's okait kifejtegeti, a' tárgyat, vagy egy, vagy más tekintetben, még a' nem hangművészek előtt is, ha mindenben érthetővé nem is, legalább figyelemre méltóvá, egyedül ez által teheti.

F. „Eddig Rec.ről azt tartám, hogy ő. mint nem csak felsőbb mu'sikával, — hanem különösen, istenes énekekkel foglalatoskodó, bizonyosan kivelt lélekkel, szelid, nyájas, türelmes characterrel bir, gunyolódásra, alacsony boszúra Seraphok körül repkedő lelke nem ereszkedhetik; most ellenben, midőn irásiból azt tapasztalom, hogy miket a' mu'sika felséges voltáról előadott, szívvel nem érzi, az egyházi énekek felebaráti szeretetet lehellő tartalmának pedig nem hódol, sajnálva ellenkezőt kell gondolnom, 's egyenesen azt hinnem, hogy ő mu'sikai tekintetben csak azon közönséghez tartozik, melyre A. Reichanak 93 l. hibásan leírt soraiból ezek illenek: *que cet art si intéressant — est abandonné à une espèce de mécanisme*”.

R. Midőn Rec. a' felelőről, mint fordítóról, és így, nem mint társasági személyről, ítéletit nyilván kimondta, a' dolgot éppen nem nagyította, de meg sem tsalatozott ítéletiben: most viszont azt tapasztalja, hogy F. valamint a' fordításban némellyeket; úgy feleletiben, Rec.nek erköltsi tulajdonságiról kiabált, silány, összevissza forgatott rágalmazó, idéltlen ítéletit is elhírtelenkedte. Ő Rec.t a' Seraphok körül képzeli repkedni, 's ugyan ekkor őt' a' pusztá mechanikusok között gondolja lenni, — tarka képzelet! szánakozásra méltó gyalró gondolat! Rec. bízvást állíthatja; hogy mióta gondolkodni kezdett, magát minden repkedéstől óvta; ellenben gyakorolta magát, lassu lépésekkel járni, kinézni előre ahova lépni biztosan lehet, 's kell, hogy annál keményebben léphessen a' föld hátán; így bizonytalanra ritkán lép, 's e' részben magát nem igen okolja, magával jobbára békességben van. Mert habár olly gyorsan nem is mint mások, egyik tzeitől a' másikig lassanként csak ellépked; 's mivel ezeket egymástól erejihez való távolságra szemeli ki, olly hamar tévedésbe nem esik, vagy, ha ez megtalálna is rajta történni, a' jó útba sokkal kevesebb időpazérlassal, következőleg kevesebb fáradsággal igazodik bele. F.ről pedig azt tapasztalja: hogy ő igen szeret jönni menni, egyik utról a' másikra, keresztül kasul, 's holott mindenkép megakarja előzni az előtte bendenes járókat, nem nézi, nem látja, mikor, 's hova kell lépni; 's mivel nagy sebbel lobbal jártában inkább felfelé, mint előre szokott tekinteni, gyakran a' tyukszemés lábára toppantanak, a' tzel pedig, hová törekszik a' hátamegett marad el. — Kétségkívül, ha Rec. F-et a' sárból kihuzván, kedvelte

sasság reppentette volna, most Rec. F.-nek szívességiből olly bámulásra méltó művészi tulajdonságokkal volna felruházva, hogy Rec. körül nézvéu magát, talán nem is ösmerne magára, 's kénytelen volna ilyen kérdést támasztani: ugyan kiről beszél ez a' drágalátos Ur?

Mellyik classisba tartozik Rec. mint hangművész? ezt, vagy amazt gondolni — F.-nek tellyes szabadságában áll: róla alapos ítéletet határozólag tenni? erre F. általán fogva tehetetlen, alkalmatlan, és tsupán annyiban tűrhető ítélete, hogy Reichának felhozott szavai, hibásan állanak a' Tud. Gyűjteményben, mellyeket, mivel F. sem jobbított meg, ime azok itt megjobbítottak: a n t a n t helyett olv. a u t a n t. „intéres sant h. olv. intéressant” exerçerons h. olv. exerçons.

F. „Rec.-nek 94 l. * alatt tett jegyzése nem tsak szerénytelen, hanem kereken mondva valótlan is: mert Vigandal történt öszveszóllalkozása onnan kerekedett, hogy a' hánytvetettnek csufolt munkára dolgozó társnak önkényt kínálkozván, nem Brochaus kijelelt Lexiconja után, — „mellyet vallomása szerint, tsak külsőképen esmert” (R e c. m i t s o d a?) hanem a' francia Encyclopaedia után akart dolgozni; melly czél ellen való akarattja, hogy neki Vigand Lexicont adjon nem tellyesítetvén 's a' t.

R. Ez, drágalátos Ur, addig sem igaz, míg a' susogást kihalgatta. Az egész dolog így történt: Rec. szívesen ajánlván szolgálattját, mellékesen ollyan szavakat talált ejteni, mintha szándéka volna, idővel — jól megértse a' szót édes Ur! idővel! a' harmonia tudományában legjobb német és frantzia Szerzők után, tzélerányos munkátskát dolgozni; mivel pedig Brochaus Lexiconjában némelly ilyen tárgyú tzikkelyekkel nints megelégedve, ezeket belátása szerint, jövődöbali tzéljával megegyezőleg kívánná újra kidolgozni. — Vigand pedig felelé: óh! úgymond 3—4 esztendő lesz a' dolgozásra, 's kérdé: de talán a' frantzia Encyclopaedia után akar. D. Ur dolgozni? Rec. pedig mondá: nem Uram, ezen munkát tsak neviről ösmerem, egyenesen Brochaus Lexiconja után, de néhány tzikkelyt egészen újra; — nekem magamnak is megvolt Br. Lexiconjának Vdik kiadása, de mivel, nyomtatása a' rosز papiroson sok helyen olvashatatlan volt, két esztendő múlva rajta elébb adtam; hogy pedig a' VIIIdik kiadást hirteleniben megvazerezhassem, — bajos dolog! mellyre Vigand így szól:

: az enyimek is elfogytak, de késöbben ismét kapok.

Mindezek pedig akkor történtek, mikor Rec. a' dolgozást felvállalta, az öszveszóllalkozás pedig, egy hónappal később. Mellyből látni való, hogy F. susogás után indulván el, a' történt dolgot nem jól combinálta, 's az előadást a' tár megül elhirtelenkedte.

F. „A' Brochaus Lexiconjában is vóltak hibák, sőt még máig is vagynak, mellyeket mind annyiszor megigazítottak — de, errare humanum est — pedig csak kezét fog velem Rec. hogy ott, a' mu'sikai tzikkelyeket, mind nálam, mind nála, tapasztaltabb férfiak dolgozták ki.

R. A' melly hibák máig is megvagnak; azokat, még nem jobbították meg, sőt azok F.nek fordításával a' k. h. ösméreték tárában, szép számmal fognak szaporodni. — Majd reá jön F. azon tzikkelyre mellyről Gottfr. Weber: Versuch einer geordneten Theorie der Tonsetzkunst, munkájában, ilyen jegyzést tesz: „Auch das beliebte Conv. Lex. macht solchen Nichtsinn in Curs“. De F. úgy látszik, a' mi külföldi, madárlátta, imádja; nem tudja hogy a' kérdéses tzikkelyeknek nagy része, egyik 's másik Szerzőnek munkáiból, Lexiconokból vólt az elsobb kiadásokban öszveszedelve. Sultzernek „Allgemeine Theorie der Schönen Künste und Wissenschaften“ munkájából, az előbbi kiadásokba sok tzikkelyek vóltak felvéve, mellyeknek hibás vóltokat tagadni nem lehet. Illyen a' többek között a' Széhangzó-egybehangzók fejtésiről való tzikkely. Rec. azonban a' Vildik kiadású Conv. Lexicon, a' régibbekkel nem hasonlítván öszve, nem állítja, hogy némelly tzikkelyek a' Vildik kiadásban változást nem szenvedtek; de hogy sok meghagyatott a' régiekből, mutatja az Alapbassus tzikkely. — Hibázni, vagy tudatlannak lenni, nagy a' különbség. Mellyre nézve, mivel F. sem önnön erejét, sem a' felvállalt szakmányt, sem Rec. ösméretinek különben tsekély körít nem ösméri; Rec. a' feltett kérdést függőben hagyván, minden tartózkodás nélkül, keréken kimondja, hogy míg Rec.nek külföldről értelmes Hangművész barátságos kezét nyújt, F.nek mint a' hangművészségben idegennek, 's jövevénynek színtelt kezét el nem fogadhatja.

F. „A' muzsikai műszók formálásában, sem én, sem Rec. bírák nem lehetünk; mert az illyen pert, csak olly muzsikai tudós egyesület ítélhetné el, mint a' Parisi, Bécsi, Prágai 's a' t. Conservatoriumok. Azért, öszve

vagy egybehangzó, vagy hangzat-e jobb? elítélés nélkül vittani, szinte úgy sikeretlennek látom, mint az Alapbassus ellen tett szörszálhasogatást; ellenben, el nem hallgathatom azon furcsa okoskodást, hogy Accord, öszvehangzat azért nem lehet, mert ez productumot jelent, pedig Accord aggregatum", — én úgy hiszem, hogy a' mi aggregatum, est res facta; tehát nem producens, hanem productum.

R. — F. nem Hangművész. — Mennyire terjed Recnek ösmérete a' hangtudományban? mennyire lehet bíráló az ide tartozó műszókra nézve? Hogy F. mindezekről határozólag nem szólhat; ez, már fellyebb kezekben ki van mondva. Ha F. a' hangművészséget ott kezdi ahol kell, folytatja néhány esztendőig huzamos szorgalommal ösmérete öregbítésit úgy mint kell, 's tanulása közben válogatós, szörszálhasogató lesz, 's ekkor a' tárgy ösméretiből merített okait, amiért ez, vagy amaz szót, így és nem másképp formálta, elő tudja adni, mint ezt Rec. majd minden esetben mulhatatlanul szükségesnek tartja, és követi, semmiféle egyesület, vagy Conservatorium, ellene pert nem támaszt, hanem okosan formált szavait, jó szívvvel elfogadja; ha pedig valamely épületes munkát hotsát közhaszonra, 's ezekben él műzavaival; tudós egyesület, Conservatorium, bár mint bírálja azokat, mimódon tilthatná ki folyamatból, valameddig tökéletesebben kidolgozott munkákat értelmesebb műszókkal nem ruház fel? Hogy nálunk ilyen egyesület nints, — abból F. ne következtesse, hogy tehát még most a' műszókat vaktában is lehet formálni, — 's majd idővel! — — éppen nem; méltán kérdésbe lehet tenni, — vallyon lesz e' ilyen egyesületünk? Rec. a' jelenvaló környülményekből ítélvén, — állítani nem merné.

Miért nevezi Rec. Accordot, inkább Egybe, vagy Egybenhangzónak, mint F. szerint öszvehangzatnak? ennek okait Rec. elég bőven, és talán világosan is, előadta; de F. a' leg gyengébbet, melly a' többekkel szoros egybeköttetésben van, és magában nem elegendő, az egészből kiméltetlenül, 's vaktában kiszakasztotta, elfurtsáلكodta, elhirtelenkedte. F. nem foghatja meg, furtsának állítja, hogy Accord. mint már aggregatum, és így res facta, productum, Rec. nek producens is lehet. A' példa világosit: C eg hármahangzó, (Dreyklang. Accord de trois sons) productum, mint három harmoniai hangnak aggregatuma; — a' C Bassus, az e Alt, a' g

Diskant; ezek tehát productumai a' C eg Accordnak, és így ezen egyes énekszókra nézve az Accord producens, causa, genitor, az énekszók pedig külön külön mint a' tellyes Accordnak hangzatjai, productumok. *) E volna az a' furtsa? Rec. ebben semmi furtsát, hanem okot, és következést lát, melyet F. nem szokott, se vizsgálni se egybekötni. — Azt pedig, hogy F. az Alapbassusról tett észrevételt, sikertelen szórszálhasogatásnak nevezvén, magát ez által kétszeresen, még pedig nem önkényesen, hanem tudatlanságból ismét elárulta, valójában sajnálni kell. — Gottfr. Weber fellyebb említett munkájában II. köt. l. 171. — hét Egybenhangzót vévén fel tör'söknek, — az Egybenhangzók meneteleiből származó combinatiók számát 6888ra teszi. Just. Knecht pedig, a' ki minden Egybenhangzót tör'söknek ösmer, *Elementarwerk der Harmonie*, munkájában l. 262 a' hasznavehető. Egybenhangzók számát 5600ra teszi. Ugyan számítsa fel drágalátos Úr, hány combinatiót lehet ezekből tsinálni. — Már most, ezekből szedgetni az Alapbassust, kivált ha, még a' progressiók helyes, vagy nem helyes öszvefűzéseiket, — mely a' harmonia megtanulására múlhatatlanul szükséges — a' számtalan kifogásokat, 's ezeknek környülményes okait is kell vizsgálni! — ezt nevezi F. sikertelen szórszálhasogatásnak? Az ez; — azon tsekély különbséggel, hogy ha F. azon szórszálát megpillantja, 's olajat töltvén a' pislogó métsesre, közelebből vizsgálgatja, olly vastagra fog nőni, hogy a' legtermékenyebb földön, legkedvezőbb éghajlat alatt, minden külső belső akadály nélkül, hosszában 's köriben száz esztendeig folyvást nőtt, 's nevelkedett tserfa sem mérkőzhetik vele; F. pedig hozzá, számos esztendőig hasogathat. — Így néz a' Sas a' napba? Ha sikertelen F.re nézve az e'féle vitatás, annak F. maga, nem Rec. az oka, ki ezen tárgyat, a' legsarkalatosabbnak tartja. — No de; errare humanum est! F.nek fő gondja volt az orthographia, a' palotába tsak

*) A' múlt század vége felé, és a' f. század elein több ízben volt német országban jutalom kérdésül feltéve, annak meghatározása; ha vallyon a' harmonia szülte é a' melodiát, vagy megfordítva? A' kérdés mind e' mái napig nints eldöntve; de nehezen is lesz: mert bizonyos tekintben a' Melodia, a' harmoniának, és megfordítva, ez van amannak alája rendelve.

beakart pillantani, a' métses pedig pislogott. — Praetor minima non curat.

F. Én Rec.től Előké — Vorschlag — helyesnek találom; — óhajtam vala, hogy Rec. a' Nachschlag értelmet is magyarázta volna meg; mert, ha amaz Előke; úgy az Utóka.

R. Sapienti pauca — rem acu tetigit; — igen is; e' szerént lehet formálni, a' több, 's ezen osztályba tartozó műszókat, a' Trilleren kívül, mely minthogy természeti hang követése, csak a' végezetben szenvedhet változást, Trilla, v. Trilli.

F. Különben fel sem kívánnám róla tenni, hogy a' Klavir. h. j. v. Útmut. 34. l. §. 7. 2) alatt érintett utánna ütésről illy hamar megfélemedezett.

R. Épen nem; hanem, még egyszer, — sapienti pauca. — Midőn Rec észrevételeiben nyilván kimondta, hogy ha most szüksége volna reá, az elibeütéssel nem élne, mi lehet már világosabb? mint az, hogy utánna ütéssel sem. Rec. szerént tehát: Nachschlag — Utóka Schneller-Sebeske — „Doubel (double) Doppelschlag Kettőske” — Mordent (Beiszer) Maróka. — Rec. pedig óhajtotta volna, sőt reménylette, hogy minekutánna a' ke végezet, alapúl vólt felvéve, e' szerén; F. a' több ide tartozókat is fogja tudni formálgatni, 's nem lesz szüksége oskola-mesteri letzkére. De már e' szerént Rec. tapasztalja, hogy az csak ugyan feltért volna; mert F. a' kérdésben forgó tárgyra nézve, kevésbé van a' gondolkodáshoz szokva. Nints evező, nints vitorla, nints olaj a' métsesen. Az ilyenekben is, válogatónak, szőrszálhasogatónak kell lenni: de több idő, több szorgalom kell reá, mint F. fordított, és fordíthatott; — ha a' szakmány-vállalás előtt róla nem gondolkodott. Rec. nem akart hányt vetett munkával állani elő; F. pedig hirtelenkedett.

F. — máskép mint némellyek susogják elkellene hinnem, hogy Rec.nek e' munkában csekély, vagy épen semmi része sem vólt, hanem csak; pennas, pavoni quae deciderant sustulit, seque exornavit.

R. Kétségkívül F. azt gondolta, midőn ezen éretlen, 's egyedül csak kipkedő kapkodó, irigy, és rágalmozó embertől kerülhető szavakat pennájára vette; hogy Rec. ezeket elolvassván, legfellyebb is rá elmosolyodik, 's fejít megtsóválván, ilyen formát mond magában; — de gyernek ember az a' J. Fordító! de nem

úgy van ám a' dolog drágalátos Úr!; hanem Rec. ezt mondja. Mellyik classisba tartoznak azok, kik elébb tovább, ide 's tova szoktak susogni? mellyikbe, kik az ilyen susogás után halgatódznak? mellyikbe végre, kik az ilyen alávaló susogásokat, nem átallják, nem szégyenlik teli torokkal kiabálni? ezt minden tudja; — válaszon F. magának közülök, 's fogjon vele kezét, tartsa meg azt továbbra is állandó barátságában; Rec. mind a' susogást, mind a' halgatódzást, mind a' susogás után való kiabálást gyűlöli.

Ha semmi egyéb része nem volna is Rec.-nek a' kérdésbe hozott munkában; hát nem érdemlené meg tsak úgy is mint Kiadó, hogy neve a' tizim-táblán második helyen álljon, — Rec. mondom, ki e' munkátskát hetven előfizetés mellett, tulajdon költségén Bétsben nyomtatatta, kinek mind e' mai napig 500 Conv.fija hever a' példányokban? de nem elég volna a' fordítás, és műszók formálása. Melly Rec. tulajdona? a' sem elég, hogy Rec. M. J. dolgozó társának közel negyven ívre terjedő, anecdotákkal, 's t. e' f. furtsáلكodásokkal tellyes kéziratjából készített, nem kevés változtatásokkal kivonatot; sőt nagy részit azon segéd munkáknak, mellyekből M. J. dolgozott, millyenek a' Parisi Conservatoriumnak, és Mullernek nagy Klavir oskolái, tulajdon költségén szerzette meg? Kétkedik F? tessék sas szemekkel pillantani a' kéziratokba, majd meglátja, miként van a' dolog. Rec.-nek a' gyakorló darabok választásában semmi része.

Állítják mint bizonyost, hogy F. Hangművész, a' mi több Compositor. Vallyon mellyik categoriába tartoznak Compositioi? hétségkívül abba, mellybe a' németek a' körmös — (Finger und Ohren - Composition) Compositioikat teszik. Hát az ilyen Compositor. mellyik categoriába való — qua talis? — abba, mellyből valóra, a' Költőnek szavai, kevés változtatással alkalmaztathatók: — — — tu qui inducte solebas, — — — miserum stipula disperdere carmen. F.-nek még tsak annyi tehetsége sem vólt, hogy megtudta volna ösmerni a' páva tollakat, mellyekhez olly mohón kapott, hanem azok helyett, a' vedlő Sasnak tollait szedegeté fel.

F. Megütözik Rec. hogy ezt, Klavier und Orgelspieler, így fordítottam: Klavirjátszó, vagy Organista, 's a' vagy, és, és felett Oskolamesteri letzkét tart. Bocsánatot édes Dömény Ur! az úrtól grammatikát nem

tanulók ; e' szócskák között lévő különiséget esmerem annyira mint az Úr; de számtalan olyan fordulatja van nyelvünknek, hol az e'féléket értelem-zavarás nélkül felcserélhetjük, p. o. ha ezt mondom „D. mulatságból Klavírt, vagy hegedűt játszik” itt vagy jó közbe, még is az egészben tagadhatatlanul meg van azon létalapos értelem, hogy ő mind a' két muzsikai szeren tud játszani; 's akkor sem hinné valaki, hogy mind a' kettőt egyszerre, 's egy időben játsza, ha és foglalóval élnék, mert illy lehetetlenséggel ellenkező ügyességet, minden muzsikai nagy tudománnyal sem szerezhet. Épen így van a' dolog Bach Sebestényre nézve is. —

R. Botsánatot édes Jakab Úr! Rec. szinte úgy tudja mint F. hogy az és, és vagy szócskák, gyakran felcserélődhetnek; de mind a' mellett is ezt tartja: mikor valamelly nagy embernek életit, erköltsi, vagy más jeles, nemes 's a' t. tulajdonságit kell előadni, ezt olly világosan, 's pontos meghatározással kell tenni, hogy az olvasónak semmi kétsége ne maradjon fel. — Már pedig a' vagy-két, tulajdonságot, tselekedetet 's t. e' f. jelentő szók között számtalan esetekben függőben hagyja az illyen forma kérdéseket: melyik hát? millyen hát? 's a' t. p. o. ha Rec. ezt állítja: J. hirtelenkedő, vagy a' hang tudományban tudatlan, kérdésbe lehet venni, millyen hát? melyik hát? de ha Rec. ezt mondja: J. hirtelenkedő, és tudatlan; az és mind kettőre nézve kizár minden kétséget, és benne F. tsalhatatlanul megtalálja a' keresett létalapos értelmet, 's valóságot. — Nem ok nélkül áll tehát e' német textusban und, és nem oder. De máskor ne tsak nézzen, hanem bele is lásson a' Sas a' napba, lássa meg benne azt, a' mit benne látni méltó; és minekelőtte olly idétlenül gunyoló hasonlítást tenne F. mint a' fellyebbi, tegye mutató úját homlokára; ekkor nem lesz szüksége oskola-mesteri letzkére, szerentsébb kimenetellel hánytorgathatja grammatikai nagy tudományát; különben ha a' sarkalatos tárgyakra nézve tulajdon ügyit se egyben, se másban nem tudja őltalmazni, mindenütt tsak bottal üti nyomát a' nyúlnek, azon apró tseprő orthographiai hibáknak felhordása, hogy Rec. igazságot — igazság helyett, önként — kénytelen-t, önkényt, 's kénytelen helyett, hogy néhol 25re 1. egyet számítván ugyan azon szókban os-t, ts helyett ír, vagy megfordítva 's t. e' f. az illyenek mondom, mint megszorított felelőhöz illő gyermeki bengézések, mind az olvasóban, mind a' vi's-

gálóban tsekély figyelmet gerjesztenek, F. pedig hibáit velek meg nem jobbíthatja, sőt azokat el sem takarhatja.

F. Tudván azt, hogy a' muzsikával tudományosan foglalatostudók száma, nálunk igen kevés — illy mindeneknél szükségessé vált munkának, néminémű előmozdítására csekély tehetségemet örömet ajánlottam, de utánna épen nem jártam. — Még is Rec. azt véli, hogy ezen dicsőségtől, vagy talán valami várt nyereségtől, miattam esett el.

R. — F. másokról tudta, hogy nem értenek a' muzsikai tudományhoz, de magáról nem hitte. Itt van a' bökkenő dr. Úr! hic Rhodus, hic salta! Rec. megvizsgálta magát, nem bízott magához, hogy olly röktön, betsületes munkát tehessen; azért első léptekor körülnézván, azonnal vissza lépett, hogy másuya annál biztosabban léphessen: így a' ditső szerentsét útnak eresztette. F. se maga tehetségét, se a' tárgy nehéz voltát, nem vizsgálta, nem ösmerte, még is munkáját örömet ajánlotta. Ugye, nem akarta a' literatori első szerentsét elszalasztani? de dr. Úr! prima fortuna puerorám. Rec. nyilván kimondta P. Fewrewknek, midőn ő Rec.t későbbben több ízben unszolta a' munka felvállalására, hogy ezt Rec. csak olly feltétel alatt ajánlhatná, ha Vigand felfogadja, hogy Rec.t legalább egy álló esztendeig a' kész munkáért meg nem szállítja; — E' pedig az aranybányás principiummal nem egyezvén meg, ő is, a' többek is, — elhitették magokkal, 's a' mellett maradtak: hogy jobb ma egy veréb, mint hónap egy tűzok.

F. „Nagy okom van hinni, hogy Rec-t sokkal inkább bizgatja a' hírvágy; mert im, ön dicséretét, zengeni nem átallya, sőt elragadtatásában, az utólérhetetlen németeknek, és francziáknak is csak annyit enged, hogy azok, a' muzsikának, mind vizsgálódó, mind gyakorló részit, meglehetősen tökéletességgel dolgozták ki. Uram! itt kettős az ellenmondás: először, mert a' mi egyszer tökéletes — perfectum — azzal már nem fér össze a' meglehetősen — tale quale; másodszor, mert Bach Sebestényt, maga is hasonlíthatatlannak, 's Forkel szavaival, a' világon legnagyobb muzsika Szerzőnek, munkáit halhatatlanoknak valja: Bach pedig, mint Forkel megjegyzi, de mint neve is mutatja, német volt, még is Rec-nek előbbi állítása szerint, minden hasonlíthatatlansága mellett, azok sorába esik kik csak meglehetősen írtak.

R. Ezek szerint Rec.-nek elegendő, alapos oka van állítani: hogy F. felettébb így szemmel nézi, és szemében igen nagy száka; hogy a' Rec. munkáira tett külföldi vizsgálat, Rec. re nézve olly kedvező, és megnyugtató; egyedül ebből kell származni, azon martzongolásnak, melyet Rec. betsületin F. visító sasként olly kíméletlenül szeretne elkövetni. — Hogy Rec. a' Hár-énekek mutatványát kifogja külföldre, megvizsgálás végett küldeni, és ezt mi tzelből? még ez előtt esztendővel tudtokra adta, a' Hazai és Külföldi tudósításokban, azoknak, kiket a' dolog legközelebből érdekel. Ugyan ez alkalommal Rec. azt is kinyilatkoztatta, hogy a' vizsgálatot annak ideiben, t. i. mikor megérkezik, a' Tud. Gyűjteményben közhírré fogja tenni. Mellyre nézve nem hirtelenkedés, melly F.-nek tulajdona, de nem is hírvágyás, hanem ösméret szülte meggyőződés volt mind indító, mind vezérlő ok, mellyel Rec. szeme előtt tartott.

Egyéberánt Rec. „tale quale” értelmet inkább így tenné — ollyan a' millyen — és így ezt szóról szóra; ez, kétségkívül nem fér meg a' tökéletessel: meglehetősnek, vagy meglehetősen ezen deák értelmet adná, — utcumque, — meglehetősen tökéletesnek pedig — utcumque perfectum; — mellyek igen is megférnek együtt, és éppen annyi mintha ezt mondaná az ember, a' tökéletesnek észrevehető léptsőin áll. De hogy F. minden kétségitől megmenekedjen, 's a' szörszálhasogatás aggodalmot ne okozzon, Rec. szépen kéri: ne sajnálja szobájában ezt — meglehetősen tökéletes, — fentszóval fejivel reahagyólag intve, 's reahagyólag hangoztatva kimondani ki; ugyan ezt tegye, ezzel is, ollyan a' millyen tökéletes, — továbbá: ezen utóbbit próbálja, csak félvállról mondani ki, 's akkor vizsgálja meg mellyik mondas, vagy hangoztatás illik inkább az, — ollyan a' millyen tökéletes-re. — Ném külömben, próbálja a' tökéletest tagadólag léptsőnként ilyen formán hasorlítani: kevésbé, kevésbé, legkevésbé tökéletes! ekkor viszont kérdezze meg a' szokást, ha vallyon megengedi é az ilyen szóllás formáit; és ha ez így fogna felelni: — igen is; — Bizvást reafoghatja F. hogy ha ezen szokás, negatívumokat megszenved a' tökéletes mellett, a' meglehetősen positivum ellen kifogást nem tesz, az az; ha megengedi hogy belőle elvegyenek, 's még is tökéletes marad, kétségkívül megengedi ezt is, hogy őt az absolutum perfectum felé igyekező közelcbbi, vagy

távolabbi pontra állítsák. — Ezt pedig, F. kedviért így: különben Rec. csak ennyit mondott volna; ha a' tökéletes, megszenvedi, hogy öregbitve is, fogyasztva is hasonlították, kétségkívül nem fog azzal szembeszállani, a' ki őt olyan pontra teszi, mellyen hozzá ugyan nem tesznek, de úgy szólván el sem vesznek belőle. Így tehát az egyik képzelt ellenmondással együtt, a' Bach-ról tett okoskodás is elenyészik. De különben sem volna ezen okoskodásnak ereje: mert Rec. midőn theoretica, és theoretico - practica munkákat említett észrevételeiben, a' Conpositioról tanító munkákat értette; Bach Seb. pedig illyet nem írt, mint ez megtetszik Kirnbergernek. Bach. S. tanítványának következő munkájából. „Gedanken über die verschiedenen „Lehrarten in der Cömposition als Vorbereitung zur Fugenkenntnisz. lap 4. ezt mondja: „Es ist zu bedauern, dasz dieser grosze Mann „über die Musik, nie etwas Theoretisches geschrieben „hat, und seine Lehren, nur durch seine Schüler auf „die Nachwelt gekommen sind”. Bach S. tehát mint Hangköltő, practicus Hangművész megmarad nagy geniének, hozzá hasonlithatatlanak; Rec. is ezt állította Forkel szavaival. Uram! hol van a' kettős ellenmondás? Minden bizonnyal F.-nek hirtelenkedésiben.

F. Nyilván Rec. fog lenni azon bajnok tudós, ki nemzetünk óhajtottó díszére, a' muzsikát édes anyai nyelvünkön, mind a' Francziáknál, mind a' Németeknél tökéletesebben kidolgozza! Talán ide czéloz már azon gigási munkája, hogy a' hajdan Szenczi Molnár Albert fordította 's 1774. négy hangra kijött 'Soltárokat, ő ismét négy hangra szedegeti. Melly igyekezete ugyan, két tekintetből buzgóság, de engedelemmel legyen mondván, még is vak buzgóság; mert a' világító szövegnél látó szem, az említett botlásokat, legforróbb buzgóság mellett is, gondosan kiszokta kerülni.

R. Rec.-nek epéjét, ezen értetlenségből, irigy, és rágalmozó szívből származott beszédre, csak a' szánakozás mérsékelheti. Az e'féléknek szülő anyja, F.-ben a' tudatlanság; mert imé! botlásoknak nevezi az értetlen, a' mit a' Szerző kifejtett principiumból, 's meggondolva tett; de a' mellynek a' mindenhez látó, se okát, se tüzéjét nem képes felvenni. Minthogy pedig F. olyan munkáról, mellynek ő alkalmasint még csak színét sem látta, határozólag ítél; a' palotától, mellynek léptőit kiméltetlenül koptatta, külső küszöböt bepiszkolta, mint

profanus, és kontár, a' pislogó métsessel együtt eligazítatván, az Aesopus vargájához utasítatik.

Midőn pedig F. ezen szavakkal: „én Rec. nek a' „kérdéses tikkelyeknek fordítását, jó szívvel általengedem, 's ezennel barátságosan felszóllítom, hogy a' „száraz és kellemetlen bírálgatást abban hagyván, az „arra vesztegetendő drága időt, fordítsa hasznosabb „tízre, 's a' többi muzsikai tikkelyek fordítását vállalja fel”. Rec. nek kit már előbb több ízben mind írói, mind erkölcsi characteriben kíméletlenül sértegett, miveletlennek, szerénytelennek, türelmetlennek, felebaráti szeretet nélkül valónak 's t. e'f. nevezvén, még barátságot emleget, Rec. F. nek ezennel kereken kimondja, hogy olyan barátságra, melly cane pejus et angve semmit nem ad; sőt töle mindenkép őrizkedik; az elkontárkodott munkát pedig, minthogy Rec. mind F. nek, mind Vigandnak, és még némelly másoknak arany-bányász principiumoktól iszonyodik, se most, se más akármelly időben folytatni nem fogja; jöllehet Rec. sajnálja, hogy F. re a' munka olly hamar rá feledvén, ilyen menedéket keres, — solve, mature senescetem equum. — Rec. ezt tartja — Pályát futni ditső de korán tikkadni gyalázat! — F. nek nagy grammaticai tudománya, 's a' legújabb módi ízlésű orthographiája van; — tehát tsak folytassa a' fordítgatást, ne féljen semmit; tsak helyel helyel fogja kimutatni foga fehérít, a' hol nem fordíthatván szóról szóra, a' tárgyat pedig nem értvén, gondolomra forgatja el a' dolog értelmét. A' mint F. megjegyzi a' Conv. Lexiconnak hibáit még máig is jobbitgatják; majd így fogják az övét is jobbitgatni, a' k. h. esméretek tárának későbbi kiadásiban; de ezért övé lesz a' ditsőség.

Nagy szálla F. nek szemiben a' Rec. munkáira tett külföldi vizgálat, mellyet így fejez ki: — „legalább ön „munkájának külföldön írt, 's maga fordította bírálatját, Tud. Gy. VII. Köt. I. 101—110. én épen ezen al, kalommal beiktatni; csak a' propria laus — és contraria, penes se posita — miatt is állalttam volna”. Igaz, hogy Rec. a' bírálatot maga fordította; még pedig azon okból, mivel a' Tud. Gy. Redactora a' musika 's hangtudományban járatlan lévén, a' fordítást magára nem vállalta; de azonban az eredeti textust a' fordítással kezehez vette. Ha gondolja F. hogy Rec. a' fordításban, valamit öndíszéretire nagyított, és álfordítást tett, szabadságában áll F. nek, eránta az olvasó közönséget fel-

világosítani. No bezzeg nem állott F. olyan szakmányt vállalni magára, melyhez ugyan nem ért, és a' melyet Rec. jó lélekkel engedett által, minekutánna magával számot vetett.

Végre pedig még fenyegetődzik is a' dr. F. midőn így szól: „keressen úgymond nyelvet tisztábbat, írást „helyesebbet, nehogy lelki törpeséggel vádoltassék, „gondolatit ellenséges indulat árnyéka nélkül őszintén „válogatottabb kifejezésekbe, 's tetzetösebb alakba önnse, — így elkerülheti, hogy az actio, reactiót szüljön, 's nem teszi ki magát olly feleletnek, millyet az „orvosi Tár I. Köt. 286. lapján 5, alatt látható kinyilatkoztatásban olvashat.

Rec. igen neveléségesnek tartja, midőn valaki olly nagy lármával, sebbel lobbal indul el, 's már az első fogáson kiakarja fogni az elikkadt lovakat; mikor valaki mást fenyeget, maga pedig jó előre megiramodik. Ne fossza meg magát dr. Úr, azon lelki törpeségtől, melynek mint fordító, mint felelő, és Rec-t méltatlannul, kiméltetlenül sértegető; a' tsömörig adá tsalhatatlan bizonyosságát. Ha F. Rec.-nek a' fő tárgyra nézve tett tsak egyetlenegy ellenvetésit is megtudta volna táfoltni, vagy Rec. jobbitásaival, a' magáéiból tsak egyet is parallelába tudott volna tenni, melyből az olvasó közönség F.-nek ösméretit láthatta volna! Rec. F-et soktól megkiméltette volna; de még reactióval fenyegetődzik! ugyan mitsoda reactio fogna az lenni? ollyan reactio, melly egy categoriában áll a' feleseléssel, melly mint lelki törpeség szüleménye magokra a' lelki törpékre térül vissza, melyet Rec. útál, és megvet; F.-nek pedig kezdő siralmas énekít contrapontozva, így viszonozza:

Nem bízhaték érdemedhez,
Mert fejedhez
Höttetett a' hiúság:
Feleleted ha vizsgálom,
Úgy találom,
Nintsen benne tanúság.

Dö m é n y.

**2. *Petrózái Trattner J. M. és Károlyi István*
*Typographiájában megjelent új könyvek.***

1) A' Keresztényi Tudomány rövideden, mellyel Magyar nevelődékeknek a' Pétsi Megyének Püspöke kedveskedik. 8ad rét.

2) Magyar Egyházi Beszédék' Gyűjteménye, kiadja Szalay Imre, Szombathelyi püspöki megyebéli Pap, Philos. és Theol. Doctora; a' kir. Magy. Tud. egyetemen a' lelki pásztorkodás' s egyházi ékes-szólás' tanítója, s a' Theol. Kar' M. Dékánja, Szombathelyi Püspöki Sz. Szék' közbirája. I. Kötet. Második kiadás. nagy 8ad rét.

3) *Conspectus Venerabilis Cleri Dioecesis Quingve Ecclesiensis ad a. 1832.*

4) *Schematismus Venerabilis Cleri Archi-Dioecesis Colocensis ad a. 1832.*

5) Nemzeti vagy Hazai Vándor 1832. minden rangú és rendű Olvasók' számára, szerkeztette Károlyi István, 2dik esztendei Folyamat. 4to

6) *Introductio in Mathesim Puram, Volumen Secundum complectens Geometriam puram Trigonometriam planam et Sectiones conicas, cum quinque Tabulis aeneis Auctore Josepho Wolfstein, in Regia scientiarum Universitate Hungarica Matheseos sublimioris Professore.* nagy 8ad rét.

7) Nemzeti Újság, melly Hazai és külföldi Tudósításokból a' Magyar nemzetnek köz jóvára készített kiadja özvegy Kulcsár Istvánné 1831. 4ed rét.

8) Hasznos Multságok a' Hazai s külföldi Tudósításokhoz. 1831. 8ad rét

9) *Tentamen Publicum ex Metaphysica Applicata, quod in Regia Scientiarum Universitate Hungarica annuente D. Praeside Facultatis et studii Philosophici Directore juxta praelectiones Joannis Imre. Pestini Mense Martio 1832. subiverunt D. D. Philosophiae aliorum in Annum Auditores.*

10): Két Kérdés a' Magyar Lótenyésztetés' tárgyában, mellyeket magának tett, és megfejtetni igyekezett B. O. L.

I. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Szerény Lajos. Az uzsorának okai és elhárításának eszközei. 3 lap.
- 2) Gálvácsy László. A' hajról históriai és statistikai tekintetből. 26 lap.
- 3) K—ss Endre. Az ember társaságra született. 39 lap.
- 4) Májavsky János. Bárá Kray Pál Élete. 50 lap.
- 5) Gáthy János. A' Malmokról. 69 lap.
- 6) J' A' Sáfrány természetnek szinte Urbarialis adózására fel-emelkedett volt közönséges üzéséről Magyar országban. 75 l.
- 7) L. M. A' Történetek Philosophiája, a' polgári Társaság - es Keresztény pallérozódásról. 79 lap.
- 8) T. K. Az Oktatásról egy két szó. 89 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Az 1831dik évi Tudományos Gyűjtemény' áltnézése 's tartalma a' tárgyak' rende szerint. 98 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

A' Hinduk' drámai Literaturája. 105 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Igazítás. 114 lap.
- 2) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 130 l.

(Koszorú 1832dik eszt. Iső Kötethez egy ív.)

**T U D O M Á N Y O S
G Y Ű J T E M É N Y
1 8 3 2.**

I I. K Ö T E T.

Tizenhatodik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N ,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

É r t e k e z é s e k.

1.

Verőcze Vármegye Isméréte.

1. §. Verőcze Vármegye a' hajdani folyóközi Pannóniának, utóbb pedig helytelenül elnevezett alsó — Szlavóniának a) része igazabban egy az eredeti Magyar Vármegyék közzül. Szlavóniának majd minden Században más értelmé lévén, nem csuda ha Történet-Íróink elnevezésében olly annyira egymással ellenkeznek. Ranzanus b) minden a' Dráva's Száva folyók közt lévő földeket Szlavóniának nevez, Galeotus Martius c) határait egész

a) Tudatlan Geographusok kezdték e' nevezettel élni, mohón felfogták a' Horvát írók Ratkay, Kercselics, Mikóczy. Becsúszott a' Törvénytárba 1715. 118, noha kevéssel előbb 1715. 92. Verőcze, Poséga Szerém Vármegyéknek, mint a' Sz. Korona részeinek, vissza iktatása sürgettetnék. A' hibás nevezet hibás következtetéseket szült. Az 1741. 50 Cz. az alsó Szlavóniai részeket az Ország's Bán? hatalma alá veti.

b) Ranzanus Epitome Rerum Hungar. Ind. I. ki is haszontalan tépelődik, kelljen-e *Szlavóniát* c-vel vagy a' nélkül írni. Diplomatikai úton tudjuk, hogy a' z betű c-vel felváltatván, Sclavonia is csak annyit tett mint Szlavónia.

c) Galeotus Martius de dictis et factis Matthiae R. Hung. Cap. 26.

Olasz Ország széléig viszi, mások Szlavónia alatt Bozna vagy Ráma Országot 's Narentát a) sőt e' nevezet alatt „egész Szlavónia vezére” Dalmát Országot b) egyebek ismét Dalmát Horvát Országot 's Szlavóniát akarnak érteni: kik igazabban értekeznek a' mai Horvát Országot Szlavóniának hiszik, mellynek fő városa Zágráb c) mutatja ezt az 1572. 7. Cz. midőn rendeli, hogy Szlavónia részére a' Grécshegyi Zágráb városában esztendőnként köztételek tartassanak, a' Szlavóniai felvett perek pedig a' hajdani szokás szerint Pozsonyban ítéssenek meg: utóbb az 1575. 15. és 1582. 7. Hogy pedig a' mai Szlavónia (mellynek hibás nevezete akkor kezdődött; midőn az Orzágnak e' része a' Török iga alól felszabadult d) noha Horvát ország részei a' felső Szlavóniával már 1587ben felcseréltettek e) Horvát ország 's Bánai törvényhatósága alá nem tartozott; históriai alapok mutatják.

Ugyan is az Orzágnak legelső elfoglalásakor Béla Király névtelen Jegyzője szerint Árpád Fejedelem hadi vezérei győzedelmes fegyvereiket a' Száva 's Kulpa mentében Valkón 's

-
- a) b) Kercselics Notitiae Regnorum Dalm. Croatiae, Slavoniae pag. 84. 187. Timon Imago novae Hungariae II. p. 28.
- c) Törvénytár 217 l. és Petrus Bizarrus de bello Pannonio §. 1. Hungaria a Slavonia Dravo a Bosna seu Rascia Savo fluminibus terminatur. Slavoniae caput est Zagrabia, Croatiae nunc Bigihon est, antea Fumium erat.
- d) Kercselics 398. l. Postquam Slavonia inf. recuperata est, haec pro Slavonia haberi coepit, superior autem ob partes, quas tenet Croatiae, pro ea accipitur auditque: item 1723. 17. 1751. 26.
- e) Ugyan az 396. l.

Posegán keresztül Spalató városáig villogtatták a) Botond Szlavóniai vezér utóbb Verőcze mellett tétetett sírba b). Zoltán Fejedelem az Ország határait délről a' Szávaig, nyugotról Spalatóig terjesztette ki c). Sz. István Királyi Apostoli hivatala következtében az Országot Megyék-re 's Püspökségekre osztotta fel, ezek között a' Pécsi Püspökség határai a' Szávaig terjedtek, mint azt a' Megye határiról szóló Oklevél 1009 eszt. bizonyítja d) Rádó Ország Nádora 1056-ban Sz. Demeter tiszteletére a' Száva folyó mellett Apátságot támasztott, ezt 7 tulajdon falujival, mellyeket az ellenség ellen védett 's a' Sz. Koronának vissza szerzett és igazított, megajándékozta, alapításának jóváhagyását pedig I. András Királytól megnyerte 1057dik eszt. e) 1073 körül a' Rácok és Bolgárok álthatván a' Száva vizén a' Szerémi mezőséget dúlni kezdtek, kiknek merészségeket megzabolázni kívánván Salamon Király, Gyéza és László Vezérekkel Nándorfejérvárát megszállotta 's ostrommal elfoglalta f). Így az Ország határai Dráván túl a' Szávaig terjedvén, természetesen következik, hogy a' Dráva mentében legközelebb fekvő Verőcze és Valkó Vármegyék, valamint az alább határos Szerémség is az Ország első elfoglalásától fogva Sz. Istvánig, ettől Andrásig, Salamonig mindég az Anya Ország részei voltak Szent László elfoglalása előtt is: (1084. v. 1091.) kö-

a) Anonymus de 7. Ducibus Cap. 42. 43.

b) Kercselics p. 84. nem e' inkább Verőczénél Nógrád Vármegyében?

c) Anonymus C. 57.

d) e) Georg Fejér Codex Diplomaticus Regni Hung. (ad dictos annos) I. p. 291. és p. 394.

f) Timon Imago novae Hung. p. 47.

vetkezésékepen Sz. László Szlainóva (ma Horvát Ország) kormányát testvére kérelmére által vé, vén 's az Ország fő városában Zágrábban megjelenén a' már ezek előtt az Anya országhoz tartozott Megyéket, mellyek hogy valami eset által ezen 10 esztendei időszak alatt tőle elragadva lettek volna, hitelesen senki bebizonyítani nem tudja a), kormánnya alá nem vehette.

De ez időkor után is, midőn Szlavónia az Anya országhoz kapcsoltatott, a' kérdésben forgó Megyék Szlavóniától 's annak Vármegyéjítől mindég megkülönböztettek. Az irgalmatlan Tárjárast emlékből hagyó hason évkori író Roger Nagy-Váradi Kanonok 72 Vármegyéjít b) eggyel toldó Ranzanus c) Magyar ország Vármegyéjít névszerént előadván, azokat Szerém, Poséga 's Valkón kezdi, így megy felebb Baranyára 's a' t. Noha pedig a' Zala Vármegyéből Zágrábba vezető útát 's utóbb Modrus városát emlegeti is, a' Horvát Vármegyékről semmi szót sem tesz. 1284ben Erzsébet Királyné Valkó és Poséga Vármegyéket a' Machói 's Boznai vezérségeihez 's törvényhatóságához tartozandóknak nyilván jelenti: Újlaki Miklós pedig Valkó és Szerém Vármegyéket vezéri név alatt a' 15dik században bírta, és hogy Szerém Vármegye valaha a' Báni hatalom alatt lett volna Kercselics sem meri állítani d). Hogy 1300—1460ig Verócze Poséga 's Szerém Vármegyék

a) Kercselics p. 105. minden erőszakos törekedése arra mennek ki, hogy „nec scitur qualiter Slavonia superior ad Reges Croatiae redierit”.

b) Rogerius Miserabile Carmen de Hung. per Tartaros devastata Cap. 10.

c) Ranzanus Epitome Ind. I.

d) Kercselich p. 123.

különös királyi levél által az Ország-gyűléseire meghívattattak, 's megjelentek, utóbb pedig a' Török szomszédság miatt e' részben a' királyi felmentést megnyervén csak követeket küldöttek, eléggé megmutatta Kovachich Márton György az Ország-gyűlések nyomdokiról írt munkájában. A' Szlavóniai Vármegyékről pedig azt jegyzi meg Kercselics a), hogy a' Horvátok saját Országok emlékét fentartani kívánván soha követeket a' Magyar országi gyűlésekre nem küldöttek, ámbár néha Naggyaik önkényt a' Fő-Rendek táblájánál megjelentek, de ezek sem az Ország nevében: kétségkívül tudva voltak ezek 's ezekhez hasonlóak az Ország rendeinél, 's innét lehet megmagyarázni, hogy vissza kebeleztetvén 1751. a' 23 Cz. által Verőcze Poséga és Szerém Vármegyék, ezek követeiknek az Ország-gyűlésén elavúlt szavok 's ülésök visszaadattak, mentve hagyatván erántok az Anya Ország és a' Bán törvényes igazai. Az 1478. 7. Cz. megtiltván országszerte öt esztenők elfolyása alatt az akkori inség miatt minden közgyűléseket, Poséga, Szerém, Valkó, Baranya, Csanád 's egyéb alsó Vármegyéket e' tilalomból kivesz az ott uralkodó tolvaj 's gyilkosságok miatt. A' Törvénytár kiadói az ezen czikkelyhez tett jegyzék szerint a' Vármegyéket Magyar ország részeinek tartják Ratkay fenéktelen állítási ellen Timonra hivatkozván, ki is b) Magyar ország Vármegyéjét betűrend szerint elszámolván Verőczét, Posegát, Valkót és Szerémet hozzájuk adja, Verbóczy és Broderit a' Mohácsi szerencsétlen ütközet egyik írója hitelességét a' fent előhozott és az 1498. 16 Cz.

a) Kercselich p. 396.

b) Timon Inago novae Hung. II. p. 4.

értelme, tartalma szerint alaposan védvén. Ugyan is a' most említett 1498. 16 Cz. rendeli, hogy minden Magyar Vármegyék, nem mint eddig 20 hanem 36 jobbágyi örökösödéstől (Porta) egy jó felfegyverkezett lovast állítsanak, kivén Posega, Valkó, Szerém, Bács 's a' t. alsó Vármegyéket, kiknek népeik soha a' Bán zászlója alatt nem katonáskodtak, mint a' Szlavóniai Vármegyékéi, sem ezeket a' Bán embere nem rovásolta, sőt a' Török pusztítás előtt senki jelét nem mutathatja, hogy ezen Vármegyék a' Horvát országi közgyűlésekre valaha vagy hivatalosak lettek, vagy megjelentek volna. Végtére valamint a' világszerte ismértetes Törvénytudó Verbóczy hitelét alaptalan ellenvetésekkel megtámadni illetlen, úgy bizonyos az, 1498. 12 Cz. hogy a' Deakovárott székelő Boznai Megye Káptalanának a' Budaiéhoz hasonló hitelesség 's törvényhatóság országszerte engedtetett, nem tehát Szlavóniára, vagy a' mai Horvát, hanem inkább Magyar országra nézve: így az akkori Valkói Vármegyében helyheztetett Deakovár Magyar ország elválhatatlan része volt, az tehát a' mostani Deakovár megyéje Verócze is.

2. §. Nevét vette a' benne helyheztetett Verócze Mező Várostól hajdan alkalmas Vártól a) melly a' Bánfy Familiához tartozott, a' mellette fekvő mező város pedig Királyi Birtok volt, b) mellyben 1500-ban közgyűlés tartatván és

a) Mint alkalmas várról szó van Wagner Hist. Leop. M. II, ad a. 1688. p. 47.

b) Ratkay p. 36. azt mondja *Peculium regium*, de talán inkább *reginale*. Erzsébet Sigmond leánya és Osztriai Albert Magyar Király nője kiváltsága szerint, mellynek következtében a' mezőváros lakói

Törvény tétetvén II. Ulászló Király is jelen volt. A' Mohácsi szerencsétlen ütközet után Verőcse is a' Török martalékja lett, a' régi már omladozó vár 1545 eszt. körül Ulamán Boznai Török Vezérnek Brogyáni Várnagy által feladattatott a) 1684-ben pedig Leszle Cs. Kir. Fő Hadivezér vitézsége által visszavétetett. b) 1795 körül a' hajdani vár dőledékei út csinálásra fordítottak, Sánczai nyomdoki most is látszatók. A' Vár omladékain Verőczei Gróf Pejachevich Familiának tágas Palotája épült fel. E' Mezővárosban mint a' Vármegye hajdani fő helyében (néha pedig Miholjácson és Eszéken is) tartattak soká a' Vármegye Gyűlései, még azok Székhelyi Majláth József Fő Ispányságában egészen Eszékre ált nem tétettek, hol a' Csepini Adamovics tulajdon háza már 1762-ben megvétetvén, Vármegye Házává fordíttatott, mellyen kívül 1809-ben Eszék királyi Várossá lett emeltetésekor az új Curialis Épületnek, mellynek térén 1821-ben derék, és az emberiség minden tekintetét felül-múló Börtön épült, hely szabatott. A' verőczei Vármegye ház most Járásbeli Főbirónak lakásúl szolgál.

3. §. Minek előtte az Ország-gyűléseire nézve elavúlt széke és szava 1751. 23 törvényesen visszaadattatnék, már az említett Törvények következésében visszakebeleztetése megszerezett 1745. December 9-dikén Zajezdai Gróf Pata-

bizonyos esztendei adókat a' Királyné részére fizettek. Ezen elavult kiváltsággal vissza élni kezdettek a' Verőczeiek 1755. körül, de alaptalan törekedéseiket 1791ben a' józan ohajtások korlátain túl vinni megátalkodva erőszazoskodtak, és így botba ütköztek.

a) I d e m R. p. 129.

b) Niq. Schmidt Imperat. Ottomauici II. p. 181.

chich Sándor Somogy Vármegyei Fő Ispány Királyi Biztos által, Eszéken tartatott közgyűlés alkalmával. Hitelességére szolgáló Pecsétét, melly nyílt Koronával tetéztett jobbról oroszlány, balról sas'ól tartatott, szélteben a' Drávát és Szávát jelentő ezüst vonatok által három mezőkre osztatott gömbölyeg vörös paizs, mellynek felső vörös mezejét hat szegű arany csillag, középső zöld mezejét jobbról balra futó nyest, alsó vörös mezejét pedig a' Patachich Gróf Familia nemzeti Czimeréből vett balra hanyatló ezüst Horgány diszítik e' körül irással: „Sigillum Comitatus de Verőcze 1746.” 1746 esztendő Május 16-dikán Bécsben költ és Julius 23-kán Verőczén tartatott közgyűlés alkalmával közhirűvé tétetett Királyi Okleyél mellett nyerte, mellynek foglalatja ez :

Nos Maria Theresia Divina favente Clementia Romanorum Imperatrix ac Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque Regina, Archi Dux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, superioris et inferioris Silesiae, Mediolani, Styriae, Carinthiae, Carniohae, Mantuae, Parmae, Placentiae, Limburgiae Luxemburgae, Geldriae, et Vürtembergae; Princeps Sveviae; Marchio sacri Rom. Imperii, Burgoyiae, Moraviae, superioris et inferioris Lusatie Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis, Ferretis, Kyburgi, Goritiae, Gradiscae, et Arthesiae, Landgravia Alsatie; Comes Namurci; Domina Marchiae Sclavoniae, Portus Naonnis Salinarum et Mechliniae etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis, quod Nos benigno revolventes Animo, qualiter Principes in publico Regimine constituti, non solum Populos sibi sub-

jectos ad conservandum internum tranquillae Permansionis Eorundem Statum; in Legum Observantia, mutuaeque Concordiae Cultu continere, verum certis quoque Privilegiorum Indultis, et specialibus Praerogativis imprimis vero Sigillorum Authenticorum (sub quorum Munimine Judiciariae Sententiae, Contractus item solennes, nec non Emptiones, ac Venditiones, aliaeque publicae Forenses videlicet, et Politicae Negotiationes, ac Expeditiones firmiores, ac fide digniores reddi possint;) Concessionibus, ad perpetuam rei memoriam et rectarum Actionum Normam ut plurimum facientibus, Eosdem condecorare illustrareque soleant; inde siquidem veluti ex limpido aliquo Fonte tam bene ordinatae Reipublicae Vitii incapax rectitudo, quam etiam quorumvis Literalium Instrumentorum ex processibus Causarum emergentium indisputabilis Veritas perpetuumque Robur regulariter procedere consueverunt. Hinc nos quoque, quae Divina concedente Clementia, in Theatro orbis Terrarum inter reliquos Christianos Principes primum Locum obtinuimus, Fascesque, et Habenas Regnorum, ac provinciarum nostrarum moderamur nihil unquam antiquius, majusque in Votis habuimus, quam ut Populos Nobis Divinitus concreditos, et subjectos, quibus utpote Obsequii Gloria relictæ est, Caesareo — Regiae Clementiae nostrae publica Declaratione foveremus, taliterque Eosdem ad jugiter contestandam erga Legitimos suos Reges, et Dominos Devotionem, singulareque complacendi Studium animose excitaremus. Cum igitur ad id, tum vero ad demissam fidelium nostrorum totius Universitatis Praelatorum Baronum Magnatum et Nobilium Comitatus de Verőcze Instantiam et Supplicationem apud Majestatem

nostram hoc nomine, et in eo factam: quatenus erga conspicua quoque Familiae Comitum Patacsich de Zajezda de praefato Sclavoniae Regno, tum Sago cum Toga, atque in utraque tam Ecclesiastica, et Sacra quam et profana Re praesertim in praefati Regni Sclavoniae e Iugo Turcico Eliberatione, copiosa Sangvinis Profusione parta merita; dum videlicet ex Tribus Eiusdem Familiae Fratribus germanis graviter sauciatis, unus Cognomine Stephanus, qua Equestris militiae Confinii Capronczenzis Capitaneus, in Expugnatione Arcis Verócze gloriose occubuit; Quartus porro Frater, nomine Georgius qua Episcopus Bosnensis exacto duorum Saeculorum intervallo, primus Synodum instituens, et celebrans, indigas et rudes Partes illas in Religione quoque optime formavit; recenter vero Comes Alexander Patacsich de Eadem Zajezda Camerarius, et Consiliarius noster Regius Hungarico Aulicus, Comitatusque Simeghiensis Supremus Comes, et Clementissima ordinatione nostra, qua in Incorporatione praefatae, Sclavoniae Commissarius noster Regius in Opere, hoc admodum momentoso, et alter Comes Ludovicus Frater suus germanus in provida supra fati Comitatus de Verócze moderatione indefessam impendunt Operam; quatenus inquam in reciprocā erga Eandem Familiā Gratiitudinem et pro aliqua tam praeclare gestorum Memoria, antiquo prae memoratae Sclavoniae insigni, dicto Comitatu per Nos clementer concedendo, Partem quoque Gentilitii praefatae Familiae Comitum Patacsich insculpendam admittere dignaremur. Tum denique quod manifeste constaret, modo fatum Comitatum de Verócze Superioribus dudum evolutis Temporibus per immanem Christiani nominis hostem, Turcam occupatum,

longove Temporis intervallo sub Jugo Tyrannico gementem, exposit vero auxiliante Divino Numine victricibus Sacratissimi olim Principis Caroli VI. Romanorum Imperatoris, et Hungariae Regis, Domini Genitoris, et Praedecessoris nostri gloriosae memoriae desideratissimi Caesareo Regiis Armis recuperatum, et vindicatum, jam vero per Nos pristino Statui, Libertati quippe, Juribus item, et Praerogativis, ceu postliminio restitutum, ac praeattactis, Regnis Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae, consequenter Sacro summe-fati Regni nostri Hungariae Diademati clementissime incorporatum, uti omni Activitate, ita Sigillo etiam publico, et Authentico, quo in signandis quibusvis Litteralibus Instrumentis, et Expeditionibus tam Forensibus, quam Juridicis, aliisque quibusvis Nomine Universitatis de more, et Consuetudine expediri solitis; priscis Temporibus usus fuerat, Bellorum injuria et vicissitudine exutum, et privatum exstitisse; Nos Eisdem Supplicantibus, et consequenter Ipsi Comitatus de Verócze praefatis Dalmatiae Croatiae et Slavoniae Regnis effective jam reincorporato, ex Speciali Caesareo-Regia Gratia nostra, deque Potestatis Nostrae Plenitudine id Clementer indulgendum, annuendum et concedendum esse duximus; quatenus Novum Sigillum in Forma petita pro praemisso usu confectum habere, eodemque in Signatione omnium et quarumlibet Expeditionum suarum instar aliorum praefati Regni Nostri Hungariae Comitatum, et Cera Rubra uti possunt, ac valeant. Cuius quidem Sigilli Arma, seu Insignia sequentia forent: Scutum videlicet in Figura Sphaerica, seu rotunda, rubeum, coronatum in Tractu Terrae inter duo Flumina Savum et Dravum, Martem exhibens currentem, in Capite

Scutario Stella sex angularis aurea, et in basi Anchora argentea sinistrorsum inclinata (Pars quippe Gentilitiorum dictae Familiae Comitum Patacsich Insigniorum) Telamones hinc Aquila, illinc Leo, Sigillum vero ipsum haec Epigraphic seu Superinscriptio: Sigillum Comitatus de Verócze 1746. circumdare conspicitur. Quemadmodum haec omnia in Principio seu Capite praesentium Litterarum Nostrarum Pictoris edocta manu, et Artificio, propriisque, et genuinis suis Coloribus clarius depicta, et ob oculos Intuentium lucidius posita esse conspicerentur. Annuentes, et ex certa Nostra Scientia, Animoque deliberato concedentes; ut Idem Comitatus de Verócze a modo imposterum futuris, et perpetuis semper. Temporibus in omnibus, et singulis Litteralibus Instrumentis, Expeditionibusque tam Forensibus, quam Juridicis aliisque quibuslibet Nomine Universitatis saepefati Comitatus expediendis Litteris, Cerave rubea, et benigno Indultu, et Gratia nostra speciali, clementique Annuentia, uti semper possit, ac valeat; Imo indulgemus, annuimus, et concedimus, roboramusque, et approbamus Praesentium per vigorem Harum nostrarum Secreto majori Sigillo nostro, quo ut Regina Hungariae utimur, impendenti communitarum Vigore, et Testimonio Litterarum. Datum in Archi Ducali Civitate nostra Viennae Austriae, Die Decima sexta Mensis Maii Anno Domini millesimo septingentesimo quadragésimo sexto. Begnorum nostrorum Hungariae, Bohemiae, et reliquorum Anno sexto Reverendis ac Venerabilibus in Christo Patribus (Sedibus Archi Episcopatum Strigoniensis, Coloczensis item, et Bacsensis Ecclesiarum Canonice Unitarum vacantibus) Petro Bakich Bosnensis, Georgio Branyugh Zagradiensis Ladislao

Szőreny Syrmiensis, Comite Michaelé Carolo
 ab Altham Vacziensis, Comite Nicolao Csáky de
 Keresztszeg Varadinensis, Fratre Nicolao Stani-
 slavich Csanadiensis, Comite Sigismundo Bereny
 de Karancs-Bereny Quinque-Ecclesiensis, Comite
 Emerico Eszterhazy de Galantha Nitriensis,
 Barone Francisco Xaverio Klobushiczky de Zet-
 teny Transylvaniensis, Comite Francisco An-
 tonio Engl de Vagrein Belgradiensis, et Saman-
 driensis, Comite Francisco Zichy de Vásonkő
 Jaurinensis, Comite Francisco Barkoczy de Szala
 Agriensis, Alexandro Mariassy Tininiensis, Mar-
 tinó Biró de Padány Vesprimiensis, Georgio
 Volfgango Chiolich de Levensberg Segniensis et
 Modrusiensis, seu Corbaviensis, Comite Paulo
 Forgacs de Ghymes Electo Rosonensis, Paulo
 Spáczay Electo Arben., Joanne Kyss Electo An-
 sáriensis, Georgio Foglár Electo Serbiensis,
 Paulo Bartakovich Electo Almisiensis, Petro
 Guilelmo Castellein Electo Traguriensis, Stepha-
 no Noszdroviczky Electo Catariensis, Jacobo
 Fabry Electo Dulcinensis, Stephano Ketzer Electo
 Makariensis, Georgio Klimo Electo Noviensis,
 et Andrea Püspöky Vovadrensis Ecclesiarum
 Episcopis, Ecclesias Dei feliciter Gubernanti-
 bus. Nec non Spectabilibus ac Magnificis Comite
 Joanne Palfy ab Erdőd Aurei Velleris Equite,
 dicti Regni nostri Hungariae Palatino, Comite
 Josepho Eszterházy de Galantha Iudice Curiae
 nostrae Regiae, Comite Carolo de Batthány
 Perpetuo in Németh Újvár, Regnorum nostro-
 rum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Bano,
 Comite Leopoldo de Nádasd, Perpetuo Terrae
 Fogaracs Tavernicorum, Comite Ludovico de
 Ratthyán, Perpetuo in Németh-Ujvár, Pincerna-
 rum, Comite Josepho Illésházy de Eadem, Per-
 petuo in Trencsin Dapiferorum, Comite Fran-

cisco Eszterházy de praedicta Galantha. Agazomum, Comite Nicolao Pálffy ab antelato Erdőd, Curiae, Altero Comite Carolo Pálffy a repetita Erdőd Janitor: Illustri Sacri Rom. Imperii Principe Antonio Eszterházy de Galantha, Perpetuo in Frakno Cubiculariorum Nostrorum Regalium per Hungariam Magistris, Ac praelibato Comite Joanne Pálffy a toties fata Erdőd Comite Posoniense, caeterisque quam plurimis Saepefati Regni nostri Hungariae Comitatus Tenentibus, et Honores. (L. S.) Maria Theresia m. p. Comes Nicolaus Pálffy m. p. Franciscus Koller m. p.

4. §. Verőcze Vármegye a' mostani Szlavóniai Vármegyék legnagyobbika fekszik az északi szélesség $45^{\circ} 15'$ és $45^{\circ} 57'$'s a' keleti hosszúságnak $34^{\circ} 56'$ $36^{\circ} 45'$ között. Határai északról a' Dráva mentében Somogy, Baranya, keletről a' Duna folyásán 's a' törvényes kérdésben (1807. 30.) forgó Z s i v a sziget szélein túl fekvő Bács alább Szerém Vármegyék: Délről a' Bródi Végvidék, nyugottról a' Hegyek hanyatlásán elterjedt Poséga Vármegye, felebb a' Varasd Sz. Györgyi Végvidék. Hossza a' Vukovárt határjával érintő Borovo falutól keletről Északnyugotra Gradáczig, melly a' Sz. Györgyi Pitomacsa faluval határos $21\frac{1}{2}$ mértföld, széle 3—6ig terjed. Tére a' József Császárkori felmérés szerint $83\frac{67}{100}$ négyszegű mértföldeket foglal magában. a) Határai viszszafeleltetése után meg-

- a) Egy néhai Vármegye Földmérője a' Megye Mappáját nem szinte Mathematikai pontossággal készítvén az Uradalmak téreit Szlavóniai 2000 □ ölnyi hold számmal e'képen adja elő:

Almás, Erdőd, Csepin	—	47337
Dállya	—	18380
Deakovár	—	132940
Eszék	—	3000

csonkítottak elfoglaltatván a' Sz. Györgyi végvidék téréhez a' Verőczei Urodalom Turnassicza nevű falujának nagy része, a' Bródi végvidékhez pedig a' Deakovári Püspökségnek hét faluji, úgy mint : Topolje, Andrieveze, Csaikovcze, Perkovcze, Verpolje, Strizsivojna és Mikanovcze, mellyeknek visszatérítése az Ország gyűlésein mind eddig siker nélkül vitattatott.

5. §. Természeti fekvésére nézve Verőcze Vármegye nagyobb részént magas, sűrű erdőkkel felváltott sík tér, mellynek észak nyugotti része homokos, a' keleti keletdéli része pedig termékeny. A' Drávának, Vukának, mellynek rendetlen folyamata a' messze terjedt Palacsai Ingoványt formálja, és a' tekervényes folyású Karassiczának kiöntései, úgy a' hegyeken eredett folyócskák, patakok, csermelyek zabolátlan áradásaik gyakran nem kevés károkat okoznak, 's az egyébként szelid éghajlatú Megye egészséges légét környékeikben megrombolják: a' délnyugotti részén felemelkedő, innen nyugott északra könyöklő hegylánczok a' hasznosabb légjáratnak korlátot vetnek, de az északi szél szabadabb járását nem gátolják, honnan néha

Fericsancze (mostani Miklóssal)	43350
Nassicz	54910
Orahovicza	28900
Rétfalu	3545
Szarvas	1728
Valpó	180625
Verőcze	92480
Vucsin	121380

Mind öszve 728,575 □ holdak
 mellyekből 92 □ mértföldet és 2575 holdat formál.
 Ezekből még kimaradt Obradovcze Csitlukkal, ha
 csak a' tős szomszéd Fericsanczéba hibásan beszám-
 lálva nem volna.

a' vetemények, gabonák nem kevés kárt vallanak, mellyet az előttük elterülő szőlő Dombok terméseikkel néha enyhítenek. Földje mind a' lét szerű vetésre alkalmas, kivéven a' Vücsini kerület hegyes helységeit, hol a' Clima zordonsága 's a' földalatti vizek az őszi vetéseket igen 'megrontják. A' tunya lakos trágyát ritkán, azt is rendetlen vizs földjére, mellyet közönségesen 6 ökrön, nagyobbára négy lovon szokott szántani. Természeti fekvése csorbájihoz járul még az is, hogy a' Vármegye nem közös, hanem nyúlósan lévén, elterítve, kebelében alkalmas vásárló helyet nem foglal: Eszék a' Vármegye alsó szegletén fekszik, távolsága miatt a' Vármegye nagy részére kevesebb hasznot áraszt, az utánna említést érdemlő Verőcze a' Vármegye észak nyugotti csucsán lévén a' Vármegye belsejére kevesebb befolyással van, a' Dráva is csak a' Megye szélein fut-el, mellynek jótékony mivoltát, az itt lakó, vízi művészséget nem ismerő, nem gyakorló, lajha nép eddig kevéssé használta. A' Duna Almástól Borovóig mintegy 3 mértföldnyire szegi-be a' Vármegye keleti részét, a' Verőczei népre nézve mind ketteje leginkább csak a' halászatról 's a' rajtok épített malmok jövedelmeiről ismételtesek. A Drávának semmi erővel nem gátolható ragadóssága, gyakor áradása 's kiöntései, ezernyi károkat okoznak a' reá nézve alacsony 's szerencsétlen helyhezetű környellő vidéknek. Ezen áradások ellen (1817 Nro $\frac{8636}{844}$) a' Fő Méltóságú Kir. Helytartó Tanács rendelése következtében 1817 és 1818-ban egy 8442° hosszú 7° széles és 10' magas töltések az egész Megye adózó népe erőltetésével készítették, mellyek a' viz erejétől már többször álttörtetvén új munkákra, nép sanyargattatására adtak alkalmat. Kezdetéről rendelés tétetett 1817.

1212. a' munka az akkori Sz. Mihály Havában kezdődött: végrehajtásáról szóló jelentések 1818-ban Majus 14-kén vétettek fel. A' Dráva kanyaros folyásának rendbeszedése Királyi Biztosság alatt van, mellynek is hasznát már több ízben tapasztalván a' szomszéd Megyék; kívánatos, hogy valahára jó sikerrel az egész végrehajtásuk. Zsarolja még az adózó népet a' körülfekvő katonai Pétervári, Bródi, Gradiskai, Kőrösi. Sz. Györgyi Végvidékség szomszédsága, a' Szlavónia 's Horvát Országi Katonai Fő-Kormány, 's a' közel fekvő Eszéki, Pétervári, Bródi, Gradiskai vár Igazgatások szüntelen szerződésök, 's közösülésök, mellyeknek terhes következtében valamint a' Somogyi, Poségai, Baranyai általjárások miatt a' középpontban fekvő Megye, a' nehéz tábori átköltözések, átszállítások gyakran előmozdításaikor a' szekerekben 's katonai szállásadásokban felette terheltetik.

6. §. Folyóvizei: Az Európai Folyók Királya a' Duna Almás Falunál az Eszéki Járásban a' Drávát kebelébe vevén Verőczét keletről egész Vukovárig Bácsból választja el, 's itt mintegy 3 mértföldnyi folyása után Szerém Vármegyébe lép.

A' Dráva nyugott Északon a' Verőczei Járásban Gradácz falu felett a' Vármegyébe esvén, ennek szélein egész a' mondott Almás faluig lefoly, hol a' Dunába vegyül, a' Vármegyi egész hosszát fedi északról azt Somogy 's Baranyától elválasztván. Mind e' két folyó az egész Megyében Hajózásra alkalmas, gabonával, kádár, tűzi, épületi fával, egyéb természetnyekkel terhes, úgy sziate sóval rakott Hajókat hord, 's a' rajtok épített malmokból Birtokosaiknak eledelt, hasznot gyűjt. Ezeken kívül említést érdemlő folyóji:

V u k a, mellőről szerém központi Mező-Város **Vuková**r (Vukavár, Ulcavár, Valeovária) hol is ezen folyó a' Dunába szakad nevét veszti; ered a' fekete Hegyekből Poucsie falunál a' Deakovári Járásban, innen az Eszékibe foly, ezt hasítván Sz: László falu alatt Szerém Vármegyébe szakad. *Rendetlen* folyásai, áradásai szerék a' tágas **Palacs**a nevű Tavat.

Karassicza (*Scaraliza* név alatt jó elő a' Historiában) több alább nevezendő folyók Kápelna falunál a' Miholjáczi kerületben össze keveredvén nemzik a' Karassiczát, melly is ezen és a' Valpói Járáson ezer tekervényekkel álthatván, sok áradásokat, kiöntéseket szülvén; végre Petrievezze Mvosnál a' Drávába szál. Ezen folyó is tetemes kártékonytsága miatt *libellatio* alatt van, mellynek végével a' megye iparkodása által rendszerbe fog szedettetni s kártehetlenebbé tétetni. A' folyók mellyek összefolyásai a' Karassiczát formálják, ezek:

Csagjavicza: ered Kuzma falu mellett a' Vucsini kerületben, befoly a' Verőczei Járásba Meljánénál, innen a' Miholjáczi kerületbe Csagjaviczánál, felveszi a' Jászeni, felső Bukoviczai, és az alsó Lipovácznál eredett Braninszka patakokat, mellybe a' Miklós feletti két csermelyek is beömlenek, utóbb Bazie falu felett a'

Vucsinszkat, melly Vucsini Mvs felett a' hegyekből eredvén a' Popováczzi, Martinpotoki, Maczutei, Golenicsi, Bokanei, Cseraliei és Balinczei csermelyekkel nevezedik és Czernáczi felett

Vojloviczát: ered ez Szekulincze falunál a' Vucsini Ker: árasztják a' Drenováczzi, Jankováczzi utóbb Shemerdiécsi, Pushinai csermelyek és a' Czernáczi patak. Utoljára:

Pishtainiczát, melly alsó-Pishtana falu-
nál a' Nassiczi Ker. ered, Kápelna felett a'
most említettekkel egyesül. Az így nemzett
Karassicza továbbá folyván magába veszi még az

Orahoviczi patakot, melly Duzluk fa-
lu felett az Orahoviczi vár tövében ered és utóbb
a' Dolczénál eredt Bokshiczi patakot magába
veszi; tovább az Orahoviczi Kalugyer Klastrom-
nál eredett

Kalugyer patakot, osztán a' Gaziei
felső Motiesinai és Szeona felett eredett
Nassiczi, és Czermosknyáknál eredt Brez-
niczai patakokat, mellyeknek Benicsancze és
Marjancze körül lett öszveelegyedéseik formál-
ják a'

Vucsicza folyót, exvel elegyedik Val-
pón alól Boczanyevcze falu mellett az Ostroshin-
cze felett eredett

Jásztovicza patak, ezek mind öszsze
folyván Valpó Mvs alatt a' Karassiczába ömlenek.

A' Vuka folyó a' Deakovári Járásban ma-
gába veszi a' Punitovczi, Tomassan-
czi, Szemelczi, a' Gorján feletti Mács,
utóbb a' Dobszinnál hömpölgő Korpásh cser-
melyeket. A' Drenye felett eredt Kaznicza,
a' Pridvorje 's Brezniczánál két ágban eredt
Breznicza a' Csenkovónál eredt Városhi,
melly a' Borvévczei, Ratkovdoli, Mus-
siczi és Szlobodnovlasti Csermelyeket
felveszi 's Gorján megett eredt Joshava pa-
takok a' Lápovácziyal és Herkanovczi-
yal együtt a' Bródi végvidékekre érven Be-
rova és Bigy folyókkal keverednek-össze,
mellyeknek utóbbi folyamata Boszsztúnak
neveztetik, ennek igaz eredete a' Dill nevű hegy-
ből csörgedező Ternava és Lápovácz közt tovább
folyó patak, hajdan *Bacunius* vagy *Bospeta*,

melly a' Megyében Sverznicsának nevezetik. A' Merzovicsnál csörgő Medvish a' végvidékre ér, de béömlése sehol sincs.

Brána vagy Vrána, Vukoszavljevicsza, Bukovicza a' Therezováczt mellett folyó Breznicza és Czernabara, a' Gaehishtyei Oreshácz és Pivniczai patakok a' Verőczei 's Vucsini kerületben egymásba elegyedvén végre a' Kraviczai patak az Eszéki Járásban a' Drávába szakadnak.

7. §. Álló vizei, Tavai, Mocsári nevezetesebbek a' Palacsá Római időben *Palus Hiulca* a) mellynek munkába vett kiszáritása Probus Római Császárnak élete vesztébe került. b) A' Vukanak sok szerű kiáradásaiból eredvén az Eszéki Járásban Ténye, Dobszin, Harasztin, Sz. László: Szerém Vármegyében pedig Bobotta és Kórógy faluk között 14625 holdnyi térséget (mellyből 9025 Verőczében 5600 pedig Szeremben van) borít-el, és ha a' nádat, halászatot kiveszszük haszonvehetetlenné téssen. Sikátor posványság, kákás, sásas iszapos gyombákkal tele zátony, mellyek a' rajta csolnakokon tett járásokat felette nehezitik; teremnek mindazáltal benne jó ízű, a' Dunaiakat felül haladó, fejér porczogós húsú csukák, egyéb másféle halak csikok, tekenős békák, repülő vadak seregesen. Áradási földalatti közösülése elhat a' Vuka mentében a' Valpói Járásba is, Budimcze, Martincze, Poganovcze falukig, úgy szinte Habjanovcze 's Brogyancze faluk mellett több száz holdnyi földeket haszonvehetetlenné tesz. A' Posványságnak nyugott északi részén, de hova csak apróbb csolnakokon vesződés és fáradsággal jut-

a) Timon Imago ant. Hung. I. pag. 8.

b) Ugyan az 32 L

hatni, látszatnak a' hajdani Római Várnak *Cibalis*, *Cibalis ad Paludem Hiulcam* vagy talán a' Geographusoktól annyira keresett *Limusa* a) omladozott dőledékei, a' Lakosok *Kologyvár* nak nevezik, de ezt a' Horvát Országi *Mons Claudiusszal* felcserélni nem szabad. A' Tónak harmadszori lecsapoltatása és kiszáritása (első volt a' kezdett *Bobottai Csatorna*, itt a' Vukovári Uradalom nem győzvé a' munkát, ez dugába dőlt, második volt az 1804 ben végre hajtott *Szarvasi Csatorna*, de itt a' vizesés a' Dráva közép *libelláját* felül nem haladván, a' víz a' csatornába vissza folyt 's a' munka sikeretlen lett, a' *Korogyi* helyett munkába jött a' *Bobottai* újra) több esztendei versengős vitatások után felsőbb helyeken is megállapíttatott, melly is Verőcze és Szerém Vármegyék közös erejekkel végre fog hajtatni. A' Bobottai csatornának nagyobb része észrevehető sikerrel már meg is ásott 1828 és 1830-ban a' körüllevő Uraságok költségein, kik is a' Vármegye felvigyázása alatt munkálkodó adózó népnek a' felsőbb jóváhagyás következtében egy *kubikus* ölnyi kiásott földtől 12 xrt W. tartoznak fizetni. Ha ezen csatorna a' vízépítő művészség rendszeres alapai tartalma szerint az egész posványoságon keresztül fog vonattatni (hol már egy igen régi mintegy 3000 ölnyi hosszú csatornának, talán még *Probus* Cs. mivének, nyomai máig is látszatnak) a' munkának bizonyos sikeréről 's az ezt köve-

a) Timon I. pag. 11. 15. Alapítványul kel ki Timon Szentiványi ellen, kit mintegy kinevet, mivel Valpót Valcovártól megkülönbözteti, pedig *Valca*, *Valpo*, *Valcovarin* csak ugyan *Vukovár* töle 8 mértöldnyire, 's így ha *Cibalis* Valpó, Kologyvár helyesen *Limusa*, mert ugyan csak posványos helyen fekszik.

tő birtokosok valódi hasznokról kétségeskedni épen nem lehet.

Jugováczingovány a' Verőczei és Vucsini Uradalmak határainál, több száz hold földet el-lepett, haszontalan sásas, kákás, rekettyés be-rekség, melly a' Verőczei Uradalom vas szorgalma által a' Rácz-Miholjáczi (máskép de helytelenül Csagyaviczai) csatorna segedel-mével kiszáríttatván a' legvirágzóbb rétekké 's legegészségesebb legelővé változtatott.

Jelász: több illy nevezetű vizenyősségek vannak, a' legnagyobb Czernacson túl a' Nassiczi Ker. Viljevo mellett, az erdőségben nagy károkat tesz. Részeinek lehet tartani a' Marian-cze, Kunissincze; Radikoveze, Bokshics és Shaptinováczi erdei tócsákat is, az említett 's Miholjáczi Kerületben: ezek a' százados tölgy erdők közepette kiáradásokból származott vize-nyősségek több száz holdnyi erdőket kifonnyasz-tanak, lecsapoltatásoknak útját az eddig eleget munkálkodó vízi kiküldötség még fel nem talál-hatta, talán a' Karassicza rendbeszedendő folya-matja ezen veszteségnek is végét találja.

Vannak ezeken kívül még a' Verőczei Ura-dalom 's Sz. Györgyi végvidék határainál ismé-retes mocsárok, Kalilo, Neteesa, mellyek a' Sztrug és Biztra, úgy többek a' Vucsini, Valpói, Nassiczi és Deakovári erdőségekben, mellyek a' Dráva, Vuka, Karassicza 's egyéb folyók és patakok tekervényes rendetlen folya-matiból erednek, jobbra az erdőket rongálják; ezen kisebb tőrű posványságok kiszáritása és folyóknak rendes csatornákra, metszésekre sze-dése, régi áhítatos óhajtasok tárgyai.

8. §. A' Vármegye nagyobb részént lapos térség lévén, hegyek csak a' nyugoti részén ta-lálhatunk, ezek Lápovác falunál a' Deakovári

Járás szélein kezdődvén mindenütt a' Megye, Nassiczi, Vucsini és Verőczei Járások, Kerületek szélein 's nyugotti határain nyúlnak el, délről észak nyugotra könyökölvén. Ezen hegláncz választja el a' Megyét Poséga Vármegyétől a' Bródi, Sz. Györgyi végvidéktől, hívattatik Fekete - Hegynek, Kermdiának, mások által Posegai, Nassiczi, Orahoviczi hegységnek, nagyobb részént szirtos bércek, meredek; magosabb tetőjiken a' Vucsini Kerfenyőfa termők is. Legmagasabb ormozat és csúcs *Papuk* Drenovác felett, osztán *Tocsák* Vucsinnál és a' tulajdon nevű *Kermdia* Nassicz felett Gvadácznál, utóbb *Liszina*, *Strázsa* és *Biló*, melly utolsó négy uradalmak, a' Vucsini, Miklósi, Orahoviczai és a' Poséga Vármegyei Káptoli megyéjüknök összeütődés pontját teszi. Ezen meredek hegyek keleti oldalaik általánosan szőlős dombokkal vannak körül foglalva, mellyek jó illatú és italú erős borokat teremnek, ezek jobbára csak óságokban alkalmas asztali borok, közönségesen felesleg szeszesekek, erősek és csak külön bor gyanánt szolgálhatók.

9. §. Már fekvése is e' szelíd Megyének eléggé mutatja, mit keljen *Climájáról* itélnünk, melly a' legkellemetesebb idő változásokkal bujálkodván, sem a' tél zordonsága, sem a' nyár mérték felett való hősege ellen nem panaszkodhatik, 's a' természetmények minden nemeire, mellyeket éghajlatunk hozhat, legalkalmasabb. Télen a' nyugotti hegyek az erős szelek csipőséget, nyáron a' tikkasztó melegséget, a' síkságon még igen is felesleg fekvő erdők mérséklük, a' síkságot gyakran felváltó dombos vidékek, a' bércek alatt hosszában elnyúló szőlőhegyek, a' szántóföldeket környékező bájos ligetek, 's az ezeken keresztül csörgedező számos csermelyek,

a' zamatos rétek vegyes virányi olly bájos vegyületben öllenek az útaxó szeméibe, hogy majd minden lépésein újabb megújabb jelenetekkel lepettetik meg. Még a' mocsárvidéki helységekben is olly rendes egésségbeli állapot uralkodik, hogy itt is 70—80 esztendős embereket mint a' Nassiczi 's Vucsini hegyes egésséges vidékeken 80—100 esztendős öregeket látni épen nem ritkaság. Hibásan olvassuk tehát Eszéket felcserélve a' régi Temesvárral Németek temetőjének a), mert itt a' meghonnosodott német az Illyrustól meg nem különböztetve olly jó egésséggel bír, hogy a' százhoz közelebb idősöknek, az izmos alkotású férjfiak 's asszonyoknak tekéntetők, e' helytelen kifejezést eléggé megczáfolhatja. Ha az Julius és Augustus hónapokban a' köznépnel az éretlen gyümölcsök kukoricza 's egyéb csemegek mohó evéséből esztendőnként támadni szokott vérhast 's hideglelést félre tesszük, mondhatjuk, hogy hála az égnek nem csak nyavalyák nem uralkodnak, hanem még az 1831ben öldöklő epemirigy is a' Megye szélén csak kémélve csúszott légyen által. A' megyebeli egésség dolgára 1 Vármegyei Fő 1 második, Eszéken pedig 2 Városi Orvosok (a' katonaiakon kívül) továbbá Eszéken 1 Központi és 3 Városi, ezeken kívül minden Kerületben egy egy Seborvosok és 6 Bábák ügyelnek. Vannak a' Megye kebelében Eszéken 1 Katonai 3 Polgári Deakóvárott és Verőczén egy egy Apatikák 's minden Seborvosnak van tulajdon kézi Apatikája; ezek nagyobb mennyiségben is vesznek előre a' házipénztár hitelére Orvosságokat 's gyógyszereket, mellyeket a' szegényebb sorsú betegeknek ingyen nyújtani tartoznak 's a' felsőbb rendelések

a) R a f f Geographie für Kinder p. 269.

következésében még minden himlővel óltott gyermektől is egy ezüst garasnyi jutalom-pénzt nyernek. Jó formán minden urodalom tart magának különös Seborvost, kinek fő gondja az uradalmi cseléd, ritkán a' Jobbágyság. A' Vármegyei első Orvos Eszéken, a' második Verőczén tartják lakásokat.

10. §. A' természet mindenféle jövedelmeivel gazdagon bővölködnék Verőcze Vármegye, ha a' szorgos iparkodás a' földnek termékenységevel helyesebb irányban állana, de mivel az Industria leginkább csak a' szükség határáig szokott elterjedni, innen és a' föld népe rendkívül való lomhaságából ered, hogy néha egy szűk esztendő után csak nem teljes inségre jut a' szegényebb sorsú földmivelő. Tápláltatnak az állati országból ökrök, de közönségesen csak annyi, mennyi a' földmivelési szükségét kipótolhassa, kevés Uraságok kevés számmal táplálnak hizlálás vagy kereskedés végett pusztákon vagy istállókban, itt is a' Helveta's Tyrolisiakkal elfajult ökröket, mellyek jobbára a' béres szekerek kipótolására fordíttatnak. A' köznépnél e' végett e' folyó esztendőben csak 44 darab iratott össze: a' Dállyai gula egyebek közt említést érdemel, úgy a' Drenováczi's Deakovári, Valpói, Rétfalui ezekelőtt a' Verőczei és Fericsanczei Helvétziák is. Találtatnak mindazáltal több százezer eladó szarvasmarhák az Eszéki és Nassiczi ettől elhíresült vásáron, de valamint ezeket csak a' marhák aggsága, vagy az érdeklő szükség hajtja oda, úgy az egész ezekkel való kereskedés nagyobb részént csak a' kebelbeli és szomszéd hús-árosokra terjed ki, az Eszékiek inkább szokták marháikat Seryiából venni. Mindenféle Tehenek, mellyek között a' Tyroliaiak, Helvétziaiak, leginkább pedig a' Mártzyölgyiek

a' Climához alkalmasak, nem csak elegendők hanem elegendő tejjel, vajjal, túróval tartják a' Megyét, néhány urodalmaknak vidéki Svajterjai jó féle sajtokat, mellyek a' külföldiekkel vetekednek, tudnak készíteni, de ezeknek még nincs nevök a' kereskedésben, mind csak házi szükségekre fordíttatnak,

Lovak alkotásokra nézve aprók, terhvonásra nem ügyesek, de annál inkább a' futásra, innen van, hogy Forsponton jó úttal olly sebesen kevés Vármegyékben lehet járni, mint itt és a' szomszéd Szerem Vármegyében: több Uraságok tulajdon szükségükre elegendő megnemesített lovakat nevelnek, noha hintajik előtt jobbára külföldiekkel szeretnek kérkedni. A' Vuicsini Urodalom ménese Pepelána pusztán több száz darabokat is tenyésztett, és nem csak a' Megyében, hanem tova vidékeken is nevet szerzett magának, utánna említést érdemel a' Dályai ménes; a' Verőczei eloszlott, a' Miklósi kezdetben van. A' köznép csak saját szükségére pótolása végett szeret lovakat nevelni, ezeket is ideje előtt befogván igen megrongálja, a' vásárokon ritkán találni egészen csorda nélkül való lovakat, és noha az árra bocsátottak száma nagy, még is jobbára a' szükség, nem a' felesleg rugója az adás-vevésnek.

A' nemesített Ju h tenyésztetés nem utolsó ága a' megyei gazdaságnak, a' Verőczei Urodalomhoz tartozó fővényes legelők juhtenyésztésre fordíttatván a' gyapjút adó juhoknak számok esztendőnként 12000 megy, mellyeknek esztendőt által egyszeri nyirésekből közép irányban 200 mázsa jóféle gyapjú nyeretvén, ennek mázsája 60—80 frtokon p. p. helyben eladatik; utánna említést érdemel a' Görög n. e. Érseknék Dályai Urodalma, mellyben is nagy szám-

mal nyilvános haszonnal üztetett mind az Uraság mind az adózó nép által a' juhtenyésztetés; de az Uraság Merino-juhai Újvidék mellett lévő pusztába által tétettek. Ezeket követi a' Vucsini Urodalom Therezovác , Sz. Lukácson , és a' Koláczi pusztán mintegy 6000re kelő juhaival; egyéb Uraságok több, kevesebb számmal tartanak juhokat, mint a' Deakovári Muszics mellett 700—1000. A' köznép Eszéki és Verőczei Járásokat kivéve, keveset nevel, ezekben is a' legelő szűke miatt igen sarczoltatván gazdálkodásából alább hagyott, a' Deakovári Nassiczi, Vucsini Kerületek kevés számú kecskéket is táplálnak ezeknek és az ürüknek (berbécs) sült hússok (*Percseviná*) legkedvesebb eledele a' köznépnek,

Sokkal nagyobb figyelmet érdemel a' sertés tenyésztetés. Az erdőknek térsége, a' néha felette nagy bőségben termő makk, a' jó tömött szemű mindenütt gazdagon termő tengeri, a' sertés tartást nem csak elősegélik, hanem mintegy szükségessé teszik. Ezen ága a' gazdaságnak egy az elsők közül az adózó népnél, alig van az egész Megyében egy legszegényebb gazda is, kinek szükségei kipótolása, adófizetési könnyebítése, végre tulajdon ételme kielégítésére egynehány darab sertései ne volnának, mind az Urodalmak, mind a' kebelbeli és külföldi kereskedők, sőt néha a' jobbágyság is tulajdon, 's haszonbérbe vett erdőkön ezerenként szokták disznaikat hizlalni, mellyeket osztán a' már erre rendelt vásárokon jó pénzen eladogatnak. A' kereskedésnek is legelső ága a' Megyében a' sertés, nem csak a' Bécsből és Sopronyból ide szállongó kereskedők által Szerviából kihajtani szokott, hanem az itt hizlaltak 's tenyésztettek is szaporítják számát az innen Kanizsán keresztül Sopronyig, onnan tovább Bécsig falka szám-

ra hajtatni szokott ezernyi disznóknak, melyeknek elfogadására a' már szokott helyeken készített ólak (obor) 's az ezek mellett felállított kukoricza görék, félszerek és vendégfogadók a' kereskedést igen könnyebbítettik 's hathatósan előmozdítják.

A' Baromfi tenyésztetés a' Verőczei Gazda-asszonynak közönséges foglalatosságai közé tartozik, neveltetnek mindenszerte nem csak házi szükségre, hanem leginkább árulás végett: az Eszéki héti vásárokon az egész vidékkör megjelen itt, sőt mindenütt esztendőtt ált mindennemű baromfiakat bőven vásárolhatni: a' kukoricza 's egyéb természetmények bőségén neveltetnek, számosan pulykák bővebben ludak, réczék, legszámosabban tyúkok, néhol gyöngytyúkokat is, sőt pávákat látni sem ritkaság: árultatnak ezek minden héti 's országos vásárokon, a' kaszárnyákba eladás végett egyrehordatnak, venni őket pedig minden faluban fáradságba épen nem kerül.

A' Vucsini 's Nassiczi Kerületben a' Deakovari 's Verőczei Járásban ő z e k mind eddig is vadon találtatnak és esztendőnként számosan lövettetnek. A' Vadaskertekben szarvasok, dām vadak, őzek, vaddisznók tápláltatnak, nevezetesebbek közöttök a' Deakovári Püspökségnek négy vadasai, melyeknek egyikében a' fent említett vadakon kívül Ivanovcze falu mellett fáczányok is neveltetnek; ugyan e' mellett és Deakovárott szarvasoknak 's őzeknek, Gyurgjanczán vaddisznóknak vadasai vannak: ezeken kívül a' Vucsini, Verőczei, hol szarvasok, őzek, vadkanok, a' Valpói, Podgorácsi, és Tényei Erdődi Uradalmi vadasok, melyeknek utolsója néha fáczányokat is nevelt, említést érdemlenek. A' kertekbe zárt vadakon kívül a' szabad-

ban számos farkasok, rókák, számtalan nyúlak, borzok, a' Vucsini magasabb hegyekben Császár madarak is, mindenütt foglyok, fürjek, galambok 's egyéb asztalra való madarak, mellyek között a' tavasszal 's ősszel megjelenő, néha kevés fáradsággal szám nélkül lövetni szokott szalonkák, a' Poségai részeken hurkokban fogni szokott fenyvesek, húrosok, mellyeknek százaik minden szerte szinte Bécsig 's tovább is hurczoltatnak, különös jelentést érdemlenek. A' vadludaknak, vadréczéknek, sárcsáknak, ingoványi snefeknek seregeik pedig annyira ellepik tavainkat 's azok köreit, hogy bennük a' köznép is sok ideig eledelét találja. A' Palacsai tó környéke jó ízű csukákon kívül kikelet előtt temérdek jó ízű nagy csíkjaival, utóbb tekenős békájival tartja az egész vidék kört, csigák pedig, mellyek a' Karansebesiekkel vetekednek, kivált a' Verőczei Járás szőlőhegyei tövében, bőven ásattatnak. Bóvelkedik továbbá Megyénk a' halaknak csak nem minden nemeivel, a' Duna és Dráva menynyalat, vizát, tokot, lazaczt, kecségét, ezek 's egyéb folyók, Palacsai tava és a' Drávai fokok igen jó ízű csukákat, süllőket, pontyokat, harcsákat, 's más minden fajú halakat adnak, a' közönséges eleven halszűcs az ára a' húsnak árszabását felül nem haladhatja, vizát, tokot font számra is 4—6 garasával p. p. árulni szoktak, besóztatván az ikráik, belőlök a' Görög hitűeknek legkedvesebb bójti eledelök az úgy nevezett *Hayvar* készítettik; a' hegyi kövecses csermelyek forrásinál a' Vucsini 's Nassiczi Körületben számos pisztrángok fogattatnak és más egyéb jó ízű kővi halak, az apró kővirályok pedig rántva az Uraságoknál nyaláncsággal szolgálnak. A' Karassicza, Vucsicza, Vojlo-

vicza, Kalugyerszka 's más patakok és folyók rákaik pedig a' Rinyai, Kaposi 's Bosszúthiakkal méltán vetélkednek, Czernacz, Kapelna és Klokocsevác vidékein legizmosabbak fogattatnak; emlékezetesek még a' Vucsini, Szlatinai, Deakovár-Sterbinczei halas és tekenyős-békatavak.

A' Selyembogár tenyésztetés a' Megyében nagyobb divatban lehetne, egy legkönnyebb leghamarább ága a' keresetnek, melly által öt hat héti kevés fáradozás után sok ezer Jobbágy egész esztendei adóját leróvhatja. Mig még a' Magyar Kir. Udvari Kamara saját Tisztsége által váltatta be a' selyem-bolyókat, az esztendei selyem mennyiségéről bizonyosabb jegyzékeket lehetett szedni: ma a' Bécsi Udv. közönséges Kamara a' beváltás hasznát haszonbérbe adván, e' mellett az egyes tőzséreket sem zárta ki; innen van, hogy az esztendei lajstromok annál hibásabbak, minél nagyobb az egyes beváltók száma: annyit még is lehet állítani, hogy Verőcze Vármegyében több száz má'sa galléták váltatnak be, mellyeknek nagyobb részét a' Megye népe iparkodásának lehet tulajdonítani, melly is bizonyosan nagyobb volna, ha a' selyem-bolyóknak olly sokféle fajzata, ezeknek annyiféle ára, a' haszonbérlőknek és béváltóknak ezek alatt lappangó csalárdságai a' szegény adózó népet annyira nem nyomorgatnák, óhajtani való dolog valójában, hogy a' selyem-bogár tenyésztetés, mellynek sikeresebb előmozdítására a' Megyében még most is szederfa ültető kertek fent vannak, 's ezeknek felvigyázóji a' házi pénztárból húzzák esztendei béröket, a' szelíd légű reá igen alkalmas hazában minél nagyobb divatba, virágzásba jöhessen. A' Megyének nem egy végzése óhajtja, sürgeti, ösztönözi ezen kereset

módjának mentől tágasabb előmozdítását, úgy nem különben az ezt gyarapító szederfák ültetését, sokasítását, még is esztendőnként ennyi gondoskodásának óhajtott sikerét alig eszközölheti, 1828ban 16286 flb selyem-bolyók váltattak be, a' jövő esztendei jelentések a' magányos beváltók elágazása miatt már 5893 fltal kevesebbet mutatnak, itt ismét a' magányosok által beváltott selyem mennyiségét akarmi módon kitudakozni és bejelenteni újra elrendelte a' Vármegye; az 1830ról szóló Jelentések felette hibásak lévén, lássuk az 1829ről beadottakat:

	Beváltott Selyem-bolyók		Fizetett érték		Szederfák	
	Kamarai	Magányos.	fl. p p	xr	Ültetettek	Régiék kelegygyűjt
Eszék	417 $\frac{5}{8}$	hibáz	369	43	1540	7998
Valpó	1626 $\frac{5}{8}$	hibáz	522	30	hibáz	3410
Deakovár	308 $\frac{7}{8}$	1562	783	45	—	2183
Verőcze	3093	3200	2434	30	1490	3327
Miholjác	hibáz	hibáz	hibáz	—	hibáz	1928
Nassicz	238 $\frac{4}{8}$	—	79	30	—	961
Vucsin	247 $\frac{1}{8}$	hibáz	111	14	11	1392
Összesen	5931	4762	4301	12	3041	21198

Így tehát a' Kamarai haszonbérlok beváltottak 5931 $\frac{2}{8}$ flb

A' Magányosok mennyire feljegyeztettek 4762

Mindössze 10693 $\frac{2}{4}$ flb

A' méhtenyésztetés egyesén üztetik az egész Megyében, az Uraságoknál mindenütt, a' népnél leginkább Eszéki, Verőczei és Deakovári Járásokban több hasznót hajthatna, ha a' népséget az utána leselkedő zsidók minden kigondolható csalfaságokkal, előre tett alkudozásokkal, inség idejébéli meglepésekkel, annyira nem nyomorgatnák.

11. §. A' növények Országából a' G a b o n a minden nemére alkalmas földekben (mel-lyeknek a' bevett Urbarialis Rendszer követke-zésében mindenütt első osztályúaknak kellene lenni) terem elég bőséggel t i s z t a b ú z a , melly ha a' Bánáti és Bácskaival épen fel nem ér is, de még is mind kenyérnek mind tiszta lisztnek 's egyéb süteményeknek alkalmas; legjobb te-rem Dálya 's Deakovár emeletes síkságain, de terem még a' Verőczei homokoson sőt az erdők-
kel körül vett hegyes helyeken is, ha a' Vucsini Kerület egynéhány falújit, mellyek szinte magas hegyek közt fekszenek, és életüket rozs, hajdi-
na, kukoriczával táplálják, kivesszük; e' részt a' köznép *Buzsáknak* (szegletnek) nevezi. Két-
szeres, rozs, zab, köles mindenszerte, hajdina jobbára csak a' felső Verőczei 's Vucsini Kerü-
letekben termesztetik, mind ezek bő esztendő-
ben feleslegeseek, sőt nagy részént el is adogat-
tatnak, azomban a' köznép restsége, rendetlen
gazdálkodása miatt egy fogýatkozó esztendő
után csak nem végső inségre jutna, ha az Ura-
ságok csüreiből magot, élelmet nem kapna. Min-
den gabona nemei közt a' tengeri, vagy is ku-
koricza legbővebben vettetik, nem csak kenyér-
nek lisztét keverve, néha tisztán is pogácsának,
málénak, 's egyéb a' köznépnél szokásban levő
eledeleknek szolgál, hanem kereskedés végett
is termesztetvén, nagy mennyiségben eladatik,
sőt hon a' disznók, baromfiak hizlalására fordít-
tatik: sok esztendőekben, midőn az őszi veté-
sek hibáznak ezeknek a' kukoricza pótolja ki
helyöket, úgy szólván egy eledel a' szegényebb
népnek. Szokásban van itt nem a' rendes vetés,
hanem szórása a' kukoriczának, melly tökkel
babbal vegyítve szóratik, egy Szlavóniai hold

jó esztendőben ötven, sőt még több Pozsonyi mérőt is megterem.

Lencse, borsó, bab, kolompér csicsóka a' kukoriczás földeken keverve vetetnek és elegendő mennyiségben takaríttatnak be, a' héti vásárok ezek nélkül soha sem szűkölködnek: hol a' rétek helytelenebb voltak miatt kevesebb szénaterem, mint Eszéken, a' Valpói's Deakovári Járás némelly részeiben, ott szokásban van a' búkkön vetés is, melly a' lovaknak hasznos eledelül szolgál. Az Uraságok néhol fenyért mohart is vetnek, de általában a' széna szűkéről panaszolkodni nem lehet.

A' kerti vetemények minden faja, mindenszerte bőven termesztetik, fejes káposzta közönséges szorgalma a' falusi Jobbágyinak, ezt September's October Hónapokban szekér számra hordja Eszékre szinte messze vidékekről is. Az idén (1831) a' nyári sokszori esők segedelmével olly bő termése volt, hogy a' legválogatottabbaknak párját 3-4 xr. V. Cz. meg lehetett vásárolni. Az Eszéki héti vásárokon mindenféle válogatott szépségű izmos nagyságú zöldség temérdek bőséggel lepi el a' Piaczot, termesztetik mindenütt kehl virágos kék káposzta, kel répa, fok, vörös, pár, mogyoró hagyma, a' vörös hagymát mind az által kevesebbé szokta' termeszteni a' köznép, sőt Eszékre jó a' Bácsi Kupuszinaiaiktól vásárolni, kik azt ide hajókon hordják, a' foghagymát nagyobb divattal termesztik, és ezen bűzös eledel *Szlavoniai Vaniliának* neveztetik, továbbá hüvelyes vetemények, répa, retek, saláta minden fajzati, különös vastagságú jó ízű spárgák, mellyek a' réteken vadon is teremnek, sárga görög-dinnyék, paprikák szekér számra árultatnak, válogatott temérdek nagyságú édes húsos paprikák száza

az idéni *Criticus* esztendőben 6 xr. V. Cz. adott el; árultatnak továbbá mindenféle virágok, A' kertészkedésnek minden ágú divata szinte a' vetélkedésig terjed Eszék Városában, hol az őszi baraczkoknak különös nagyságú több mint ötvenszerű ivadéakai, a' válogatott kerti szőlők zamatos és Korinthiai fajai, kellemes kajszii baraczkok, legszebb nyári téli körtvélyek, Spanyol meggyek 's egyéb gyümölcsök természeti gyönyörrel töltik-el a' mohó szemlélőket. A' vásárokon almák — ezeknek Királya a' zamatos *Szercsika*, és a' Stájerivel vetélkedő illatos *Mas-sánszker*, az első leginkább a' Nassiczi, Verőczei dombokon, az utolsó a' híres Szlatinai előbb parlag most a' legkellemesebb gyümölcsössé változtatott halmon, bőven teremnek; az ország szerte isméretes Szercsikák között a' Posegaikat jobbaknak tartják, körtvélyek, szilva, dió szekerenként árultatnak; Eszékről a' Dráván Dunán alább egész Zimonyig hajókon hordatnak, a' gesztenyének Órahovicza Mvs körül egész erdeji vannak, ezek nem csak eledelül eleget adnak az egész Vármegyének, sőt Eszékről hajókon messze vidékekre is hordatnak, hanem legtöbbit makk helyett sertések hizlalására is haszonbérbe adatnak, Fügéket néhol a' köznép is termeszt, mogyoró és som pedig a' rengeteg erdőkön untig terem.

A' mindennapi kertészkedés mellett a' neemesült kertészség is nagy divatban van; a' Deakovári Püspökségnek roppant Orangeriája, két Ananászt nevelő meleg háza, több Hollandus 's más közönséges meleg ágyai akármelly hazai 's vidékiekkel méltán vetélkedhetnek, a' Valpói megosztozása után kevéssé meghanyaglott, de még is mind ez, mind a' Miholjáczi, Vuicsini, Rétfalui (az előtt Verőczei és Szlati-

nai) utóbb a' Tényei és a' kezdetben lévő Miklósi is említést méltán érdemelnek. Ezek a' tél közepén is mindenféle viruló zöldségeket, spárgát, külföldi 's hazai virágokatt, a' tavasz elején eprét, ugorkát, utóbb dinnyét, szilvát, barackot idején kívül nyujtanak Birtokosaiknak, az Olasz földi citrom narancs pedig, az esztendő minden részeiben elegendőn érik.

Rengeteg erdejít az Urodalmak naponként irásokkal szűkebb korlátokba szorítják, és így a' földet haszonvehetőbbé tenni igyekeznek, térségek még is igen arány felett való. Teremnek ezekben mindenféle legjobb fák, csemeték, a' Vucsini magasabb szirteken magas fektők 's meredekségek miatt csak zsindelelyre faragtatva és így leeregetve használható fenyves erdők is vannak. A' Dráva mentében fekvő Urodalmaknak nem utolsó a' fabeli jövedelmök, ezer számba ísznak Eszékre, Pétervárra, Újvidékre az ölfá hasábok, készítetnek a' partokon hajók, Drávai malmok, vízi szárazsi építő gerendák, padlatnak való erős deszkák, zsindelek, léczek faragtatnak, sőt még a' Budai Pesti kádárok is esztendőnként lele jönnek mesterségek számára kádárfát hajókon hordani, abroncsokat pedig a' Somogyi és Baranyai vidékség temérdek számmal hord ki, nem megvető a' nyír seprők sokasága, mellyek hajókon is messze elvitetnek; az erdőket lakó cigányok szerte szét tekenyőket, ivó, meritő edényeket készítenek, végre az utak csinálása esztendőnként sok száz ezernyi eger, fűz és rekettye nyalábokat emészt-meg, a' hol pedig az Urodalmak más hasznót épen nem hajthatnak erdeikből, beléjek eresztik a, minden szerű nyereségen kapkodó zsidókat, kik a' százados agg erdőket hamuvá égetvén, hamuzsirt készítenek.

A' közpélda-beszéd szerint két féle neme van Szlavóniában, így Verőczében is a' Mannának, melly váratlan az égből jó és reménység felett gazdagítja az örvendező tulajdonosokat: ezeknek egyike az Uraságoké másika az adózó néppel közös. Az első a' makk, ha ezt az idő viszonyosságai el nem sorvasztják, ezereket hajt minden legkisebb fáradozás munka vagy utána látás nélkül az erdők birtokosainak, az olly sokféleképen hasznos és tápláló sertéseknek árát leszállítja, a' Városi népnek olcsóbb életet szerez, a' falusit adózásaiban, élelmében enyhíti. Az esős Juliusi napok a' makkot gubaccsá változtatják, ezen jövedelmet sem vetik-meg az Urodalmak, ezek is több ezereket néha öntenek, de úgy tetszik a' makkot, melly erdő számra szokott eladatni, és mellyet a' hizlalásra behajtott sertések szoktak felszedni, mint bizonyost, jobban kedvelik a' robotokkal szedni szokott terhes munkájú gubacsoknál. Midőn a' makknak divatja van, megtudják azt a' legmeszebb vidéki kereskedők is, kik falka számra hajtják makkoltatás végett sertéseiket Verőcze rengeteg erdejibe, mellyeket osztán Bécsnek indítván jó nyereséggel eladogatnak. A' Bécsi, Sopronyi kereskedőknek itt Társaik, Vigyázójik vannak, kik minden szerencsés alkalmat nagy ügyességgel hasznokra szoktak hajtani, midőn már jóval előbb minden szerte az Uraságok erdejiket kiszemlélték. Második a' szilva a' köznép mannája, mellyből az Ország szerte elhiresült *nektár* pörköltetik: a' szilva idősebb észrevételek szerint minden 6-7 esztendőben szokott bővebben teremni, ekkor van a' köznépnek *jubiláris* éve, ekkor ő minden baját elfelejti, gondját félreveti, sőt még az Isteni parancsal sem gondolván földjét verőtékkal mivelní meg-

felejtkezik, 's maga helyettégető kazánát, melytől semmi ész semmi erő őt el nem ragadhatja, hagyja verőtékezni, a' mi ebből ki foly nagyobb részént cselédeivel megemészti, és éli a' boldog Olasz *far niente*-ét. A' szilva pálinka égetés nem ritkán veszekedésekre, sőt gyilkosságokra is nyújt alkalmat, melyre a' Deakovári népség egyebek felett oly hajlandó, hogy feleit egy hitvány szóért agyba sujtván leöli. Annyira kedveli pedig a' gazdaságnak ezen ágát a' köznép, hogy nem csak házi telkét, szállóje alljait, hanem még urbarialis külső földeit is szilvássá változtatni szereti. A' jobb gazdák nagyobb mennyiségben égetvén Szlivoviczát azt akó számra adják el az utána inceselkedő zsidóknak, kik az Ország minden részeiből öszve tódulván az egyszer égettől erősebb szeszt égetvén azt Bécs, sőt Tergestum felé is indítják, a' Szerémi ó *Szlivovicza*, melyhez az idevaló is járúl, minden egyéb szesz italokat felül mül, 's világ szerte elég isméretes.

Bor az egész Vármegyében ugyan nem terem, mert a' roppant Valpói 's Miholjáczi Kerületekben semmi szőlő-hegy sincsen, ilyenek nélkül szűkölködnek az Eszéki Járásnak nyugoti déli részeik is, csak midőn Beloberdon túl a' Duna folyásával a' téres síkság dombosodni kezd, a' Dunai magas partok felett hosszában elterült Almás, Erdőd, Dálya, kis részt a' mondott Beloberdó is birnak alkalmas szőlő-hegyeket. Szűkölködnek nélkülök az egyéb kerületek északi részeik is, csupán a' nyugott déli részek a' Deakovári Ternava helységtől kezdve hosszában egész Turnassiczáig, 's a' Vármegye végéig a' magassabb hegyek előtt elterjedt domboson bővelkednek jó szőlőkertekkel, mellyekben nem csak asztali jó fehér és vörös borok te-

remnek, hanem még aszúszőlőborok is készítetnek. Különös figyelmet érdemelnek az Erdődi, Ternayai vörös borok, a' fejérek között ó korban asztali közönséges italnak a' Verőczei Járási Vukoszavljeviczai, Turnassiczai és Bukoviczai első ajánlatúak. A' Nassicz-Pozsári, Szeónai, Orahovicz - Radlováczi, Vucsini leginkább vörös ó borok dicséretesek, de jobbára erős szeszeségek miatt asztali italra, mint az Erdődi 's Ternavaiak is alkalmatlanok. A' borbéli készítmények között érdemes megjegyezni a' fejer 's vörös édes gerezdekre öntött, örömmel 's fűszerekkel vegyített ó borból készített Rácz-ürmöst (*Pelonia*) a' kénköves hordókba zárt fejer mustot (*Pundwein*), és a' keserű úgy nevezett Magyar ürmost. A' Dráva menti vidék, mellynek szőlőhegye nincsen, közönségesen Magyar borokkal él, mellyeket neki Baranya Vármegye elég bőséggel szolgáltat.

Len és kender mindenszerte yettetik tavasszal, ősszel is, de úgy tetszik a' szükség nagyobb részét még is a' szomszéd Bács tölti be; az itt honni kender házi pótolékokra fordítatik, szálaiból mindenféle vásznót, sőt finomabb gyolcs vagy is patyolat forma szöveményt is tud készíteni a' Verőczei asszony ezt ó *Csenárnak* nevezi, mellynek viselése jobb értékű gazdát jelent. Komló vadon elég terem. Dohányt, kivéven apróbb házi szükségeket, nagyában csak néhány Német faluk, úgymint Sz. Lukács a' Vucsini Kerületben, Antunszdorf más-kép Kapan és Oreshacz a' Verőczei Járásban, végre Budimcze a' Valpói Járásban termesztenek.

12. §. Az Ásvány Országról keyeset lehet mondani, mivel az itt lévő sziklás bérceket 's ezeknek rétegeit semmi Bányász eddig nem kutatta ki. A' termés köveken kiyúl, melly

lyek ritkán csak néhol fordíttatnak épületekre, terem kova, melyet a' Jankováczi Fábrika üveg készítésre fordít, a' Marienthali magáét Poségából hordja nagy fáradsággal. Terem sokféle jó agyagföld, közöttök a' Joshayai 's Orahoviczai fazekasok földök isméretes. Azon derék. ferdők és savanyú források, melyeket egy nem régi Író olly hibásan hírdet munkájában a) előttünk ismeretlenek. 1831ben a' Valpói Uradalmi Seborvos Szieber szorgalma által fedeztetett fel Valpó Mvs tövében egy vasas részekkel terhes egység forrás, melly az eddig tett Chemiai feloldozások szerint a' Pyrmonit felülhaladni hírleltetik $2\frac{1}{2}$ gran vas részeket foglalván magában, Ferdőnek melegítettén sikeresen használtatott leginkább daganatok ellen, sőt mint feltalálója hírléli az abból származott vízkórságot is kigyógyította; kívánatos jelenet! óhajtott fenmaradása a' jövő esztendei rendszeres megvizsgálástól függ, melly ha az eddig tapasztaltak szerint fog kiesni, a' Vármegyének nem kevés hasznára és díszére fog szolgálni.

Ezen gyógy-víztől egység forrásról 1831ben 2137dik szám alatt beadott Orvosi tudósítás foglalatja ez: Valpó Mezőváros sík térségen fekszik az említést érdemlő Nassiczi emeletességek tőle 4 mértföldnyi távolságra esnek, a' Karassiczát Vucsiczával öszve foglaló csatornának, melly néha egészen elapad 's mélysége a' földszíne alatt $6\frac{1}{2}$ lábnyi, hosszában számos kifakadások szemléltetnek, melyekből a' víz $1\frac{1}{2}$ hüvelyknyire is felszökellik egy 30° hosszú 2° széles térségen hat ilyen vízerék találtattak, melyek egy órányi idő-szak alatt 100 akó vizet lövellettek ki,

a) Nagy Ludov. Notitia pol. stat. geogr. I. Regni Hung. II. pag. 58.

a' víznek lefolyása elég sebes. A' kiömlött víz elejénten homokos részekkel vegyes lévén, zavaros, de ha valamelyik forrás körül öblöztetik, 3—4 lábnyi magasságra emelkedvén vize, 's a' homok fenékre esvén, tiszta vizet mutat, melly ha kevés ideig a' külső léggel közösül, szivárványos színű hártyát von magára. A' víznek színe kékellő - barnás, buborékokat rajta csak kilöveltekör látni, ha tovább békén áll, vagy felzavartatik is, semmi buborékosságot nem ad, sem a' fris sem a' tovább ált sem a' főzött víznek különös szaga nincs, íze pedig érczes szorító, melly is, ha az egy ideig leülepedésben tartatott víz salakját leteszi, egészen el nem vesz. mindazáltal a' vizet itatra kellemetlenné nem teszi. A' hőmérő bele eresztetvén 13° mutatott, midőn a' külső lég mérséklete 24° volt. Természeti nehézsége 0005. Eredeténél a' pataokban tovább folyván sárga vörös üledéseket hagy maga után, melly a' bele mártott vászon ruhákat is hasonlóra festi.

Chemiai vi'sgálás szerint egy orvosi font (24 lat) hat grán alkotó részeket foglal magában, mellyek közül a' vízben feloldhatók $2\frac{1}{2}$ u. m.

sósavas mészag (<i>urias calcis</i>)	$1\frac{1}{2}$ grán
sósavas keserag (<i>urias magnesiaë</i>)	$\frac{1}{2}$ —
kénsavas mészag (<i>sulfas calcis</i>)	$\frac{1}{2}$ —

$2\frac{1}{2}$ grán

A' vízben fel nem oldozhatók pedig $3\frac{1}{2}$ u. m.

(szabados vasacs (<i>oxydulum ferri liberi</i>)	$2\frac{1}{2}$ grán
(és kénysavas vasacs (<i>sulfas ferri</i>	
szénsavas mészag (<i>carbonas calcis</i>)	$\frac{3}{4}$ —
agyagföld (<i>terra argillacea</i>)	$\frac{1}{4}$ —

$3\frac{1}{2}$ grán

Ezek felett valami szabad részeket sem a' Chemiai vizsgálás sem az érzékek nem tapasztaltak.

Az ezekből kitűnő vas részek mennyisége nem enged kétségeskedni, hogy ezen forrás mind belső itali, mind külső fürdői használatra külömbféle érzéktelenségi esetekben (Atonia) igen alkalmas, mit is adandó alkalmakkal teendő alapos tapasztalások és figyelmes észrevételek bővebben befognak bizonyítani. A' Martin-potok táji sósvívről alább lesz szó.

13. §. Felosztatik az egész Megye négy Járásra és három Kerületre, azokat Fő, ezeket Al-Szolgabirak igazgatják, de kiknek polgári igazgatási befolyások egymástól sem nem függ, sem nem külömbözik, miért is a' Jegyző könyvekben csak kerületi Szolgabirói névvel iratnak, sőt a' Járási név is kerülettel vegyítve felváltatik. Járásai pedig ezek: I. Eszéki középonti Járás, mellyhez csatolt előbb kamarai Mezőváros, ma szabad kir. város Eszék egy Al-Szolgabirónak elég foglalatosságot adott, midőn a' Főbirók Dálya Mezővárosban székeltek, és a' Valpói Járás's Miholjáczi Ker. mint az Eszéki Járásnak kerülete tekintetett, 's a' Valpói Al-Szolgabiróság alatt volt. 1817ben Valpó Járásbeli rangra emeltetvén, azolta a' központi Járásnak kerülete nincsen, a' Főbirók pedig Eszéken székelnek. 1816tól fogva magába foglalja Almás, Erdőd, Csepin, Dálya, Rétfalu és Szarvas Uradalmakat. II. A' Valpói Járás Miholjáczi Kerülettel mind a' kettő együtt véve formálta a' Fejedelmi roppant Valpói Uradalmat 45 helységeivel, ezek 1831ben kétfelé oszlottak a' két testvér B. Brandau birtokosok között, megtartván Uradalmának mindenik a' Kerület nevezetét. III. A' Deakovári Járás a' Püspökség 51 helységű Uradalmát foglalván magában. En-

nek kerülete a' tőle független Nassicz i kerület, Nassicz 2, Orahovieza 5, Fericsancze, Miklós, Podgorács és Obradoveze Uradalmakkal. IV. A' Verőczei Járás hason nevű 32 helységekből álló és a' Spissich Bukoviczai Uradalmakkal. Ennek független kerülete a' Vuicsini hasonnevű 42 helységű Uradalommal.

(Folytatása következik.)

2.

*Különbözések a' szálas- és sarjas-erdő gazdaság *) között.*

Az Erdő-gazdaságnak megállapított, és soha ki sem forgatható okfője az: hogy ez, az eleve elrendelt jó karú helyheztetés mindenkori egyaránnyanak fentartása mellett, adja ki abból azon hasznot; melly a' környülményekhez képest, a' legkitelhetőbb, vagy is a' legnagyobb; — mert kétségenkívül való: hogy a' ki erdejéből ezen hasznot nem veszi, az tőkepénzének törvényes kamatját veszti el; — a' ki pedig azt ezen felül használja, már tőkepénzét költi; — azon megjegyzéssel: hogy a' ki tőkepénzét kamat nélkül heverteti, botsánandó hihát követ el, mellyel csak magának térszen rövidséget, és így — volenti non fit injuria.

*) Szálas erdőgazdaság (Hochwaldwirthschaft) a' szálfákra, mellyek épületbe való - 's egyéb vastagabb fákat jelentenek — sarjas erdőgazdaság (Niederwaldwirthschaft) pedig a' tő 's gyökér sarjakról van e'kép elnevezve; az első T. T. Pethe Ferencz Úr — a' másodikat az értékesző bátorkodott így keresztelni.

ria; — de a' ki az ősi tőkepénznek kamatjával be nem elégedvén, a' tőkéhez is hozzá nyúl, 's abból költséget, az nem csak magát, de kivált maradékát nyomorítja meg; — és így mint candidált Cridatarius halálosan vétkezik. — És ime, épen ez az a' kő, mellybe legtöbben belé botlanak, 's az érintett okfő velejét erdőgazdaságjok' elintézésében egészen elhibázzák! — ezen hiba, a' felhozott példa szerint tehát kétféle; az első — a' mint mondám — bősánandó: és így erről a' szó ez úttal elmaradhat; — de a' második — igen is kárhoztatható: és így méltó reá, hogy e' jelenvaló értekezésem tárgyává válasszassék; ohajtván! hogy ez által — a' Haza' közjava' tekintetéből — a' szükséges erdészi esmeretek, 's hiv utasítások nélkül szükölködő Erdőbirtokos Urak iránta figyelmetesekké tétessenek, és a' kiknek még idejük van, 's maradékaikról megfelejtkezni nem kívánnak a' kérdéses rosszat eleve kikerülhessék. — Illy ezélezással, szükségesnek találom bévezetésképen érdekelni.

Hogy az erdőgazdaság két fő részekre oszlik; u. m. szálas-erdőgazdaságra, és sarjas-erdőgazdaságra; az elsőhez tartoznak: a' szálkalevelű fanemek, vagy fenyveseken kívül — a' harasztos fáknek nemesebb fajai is, mint p. o. a' Tölgy, és Bikk; a' másodikhoz pedig tartoznak — a' fenyvesek kirekesztésével — egyedül a' harasztos fák' nemei; ezek török, és gyökérről való sarjadzásokkal, amazok pedig tulajdon magvaikról tenyésznek; — a' szálas erdőnek kerülő szakát (Turnus) vagy is Vághatóságát (Haubarkeit) határozza — a' környülményekhez képeest — vagy a' fa nevedésének 's tükélletesedésének főpontja, mellyen túl, az korhadni 's veszni tér, — vagy azon nyereségi szemponthól vett kor,

mellyben az a' vághatóság kerülő szakainak egyben szabásával — az erdészi felvetés szerént — a' legnagyobb jövedelemmel adózhat; a' Sarjas erdő gazdaságának kerülőszakát pedig határozza azon idő pont: mellyben az illető harasztos fa nemeknek tőjéről — a' helyheztetés környülményeihez képpest — még bő, és egészséges sarjadzást, vagy is tenyészést reménylhetni, — ez vékonyabb szerszám 's épület fán kívül — tüzi 's szénnek való ölfára; am az pedig ezeken kívül vastagabb épületfákra, malom tengelyekre, deszka különözökre 's t. e'félékre is használható. — Végre a' jó allyon (Boden) 's helyen, mérséklett éghajlatú jó karban 's helyes bánás alatt lévő Tölgy vagy Bikk szálas-erdőből 120 esztendei kerülőszakkal, a' tapasztalásokból meritett resultatumok szerént sokkal több jobb, haszonvehetőfélébb, és betsesb fa kerülhet ki: mint ugyan azon környülményű sarjas erdőből négyszeri 30 esztendős kerülőszakkal szinte 120 esztendők alatt.

Ez előre botsájtott erdőgazdaság' két főrészeinek általános leírásából 's egyben szabásából tehát tsak az következtethető: hogy a' szálas erdőgazdaság, a' hozzá illő környülményekben, a' sarjas erdőgazdaságot nevezetesen felülmúlja; és így az, a' felhozott erdészi okfő' velejéhez is közelebb van mint ez — azonban:

Nulla regula sine exceptione! — úgy itt is tagadni nem lehet: hogy vannak esetek, mellyekben a' sarjas-erdőgazdaság, a' szálas-erdőgazdaságnak igen czélirányosan eleibe léphet; — ezen esetek mind azon természet tudománybeli, Politikai, és kereskedői szempontból tekinthető környülményektől fügnek: mellyek szám nélkül való sokféleséggöknél fogva a' tárgyalt dolognak határtalan változásokat és helyhezteté-

seket szerezhethetnek; — mellyeknek tökéletes esmerésétől, 's érett belátással való egybe szabásától függ: hogy valamelly erdő gazdaságnak helyes 's célirányos el-intézése baküldenül eszközöltethessék; melly a' jelenkor' környűlményihez szabva legyen ugyan, de az utókor szükségének nevelkedése esetében is meggázolhatlan akadályt ne okozhasson; — annyival inkább: minthogy az erdő gazdaságban elkövethető hibák' helyre hozására nem egy pár év — de sok esztendőkből álló — nagy idő kívántatik.

Már a' múlt évi Tud. Gyűjtemény' 5dik kötetjében látható értekezésemben érdekltettem: hogy Hazánkban a' célirányos erdőgazdaság még igen hátra van, és hogy az, ha csak az előadott nehézségek el nem háríttatnak, 's a' hijánok ki nem pótoltatnak, jelen környűlményinkben a' Hazatetes kárára virágzásba sem jöhet; — nem leszen azért felesleges azt itt ismételve felhoznom, 's némelly példákkal fel is világosítanom, mellyeknek szomorú következéseit sok helyeken, nem csak a' dologhoz értő erdészek, de magok az erdőbirtokos urak is már már eléggé tapasztalhatták! — ugyan is

Nem látunk e' még sok tájakon divathan lenni olly előintézetlen önkényes erdőgazdaságot: melly szerint a' Birtokos azt sem tudván, mennyi holdakból álló légyen erdeje, mennyi abban a' fatermés, mennyit lehetne abból folytathatólag (Nachhaltig) évenként kivenni? azt még is határozatlanul használja, abból majd itt, majd amott szerteséjjel az egészben vágat, 's legeltet? kifog azon tsudálkozhatni: hogy az illy erdő hová tovább ritkúl, fogy, 's végre el is pusztúl?! — továbbá vallyon nem ezt sínlik-e

a' Hazának sok tájain látható girbe görbe tuskójú elaggott (Abständig) ritka, 's gyepallyú tölgyesek? mellyek noha több száz hódakat elfoglalnak, 's különben semmi faemésztő műhelyekkel nem terheltetnek — alig mutathatnak még is egy két alkalmas épületfát, — és a' mellyek e'képen nem egyébbel: hanem a' szükséges nyomorúlt tűzi fájzáson kívül, egyedül 6—8 esztendőben egyszer megteremni szokott gubittsal, makkolással, 's marhalegelővel adózhatnak. — E'hez járul még a' divatban lévő fafejezés is (Topfholzwirtschaft), melly a' sarjas erdő gazdaság neméhez tartozandó ugyan, de csak bizonyos környülményekben, 's tulajdon erdészi rendszabásával ajánlható; és így épen nem tsuda, ha az értetlenül lefejezett vén tölgyek sarnya, vagy talán semmi sarjakat sem lövellenek; korhadnak, 's végre kiszáradnak. — Találunk olly kározos szokást is: melly szerint a' fő- 's alfákból (Oben und Unterholz) álló erdő, bizonyos osztályokban egymás után folytatva, vagy a' fa korához képest alkalmaztatva, imitt amott is évenként a'kép' vágatik, hogy a' kijelelt osztályból a' főfák, néhol a' Tölgy és Bikk megkiméllésével, néhol e' nélkül szélébe kihuzatnak, az alfák pedig, a' további nevedezés végett meghagyatnak, a' legelést néhol két három esztendőre eltilalmazván, néhol pedig nem. — Mit mond erre egy józan értelmű ember, a' ki ugyan az erdészi tudományt se nem halgatta, se nem olvasta, de a' természet rendszabását még is fel-fogni képes? — bizonyára nem egyebet: hanem hogy azok, kik erdejökkel e'képp bánnak, ha szinte nem önkényes — de valóságos erdő pusztítók még is ex professo! —

Hát a' felmértetett, bizonyos kerülő szak-
kal vágásokra fel-osztott erdő gazdaságot nagy

részben nem úgy találjuk e': hogy nem figyelmeztvén az erdő' természeti helyheztesére, a' fanemek' különbözésére, korára a' jelenkor környülményire, a' változható jövőre, 's t. e'félekre — az, gondolomformán jónak képzelt kerülőszakkal egyenlő terjedtségű vágásokra felosztatni szokott? nem láthatunk-e illy számú való erdőgazdaságot széltében: mely sem a' szálas, sem a' sarjas, sem az előintézetlen önkényes erdőgazdasághoz nem hasonlítható? láthatunk bizonyára eleget; de láthatjuk szomorú következéseit is; mert mi sok helyeken, még pedig nem közös, de tiszta birtokú erdőkben láttam olly céliránytalan gazdaság' nemét, mely a' fellyebb említett előintézetlen paraszt gazdaságnál sokkal rosszabb, és szerentsétlenebb! — láttam t. i. elaggott felette megnyitott (starck ausgelichtet) gypallyú egész Tölgyes és Bikkés Pagonyokat (Rewiere) melyek 80, 60, 40, 30, 's 24! kerülőszaki felosztást is nyertek, 's egyenlő kiterjedtségű vágásokra kárhoztattak; melyekből a' Tóság (Bestockung) mennyiségéhez képest természetesen hol több, hol kevesebb fa szokott kikerülni: de a' mi több, és borzasztóbb a' levágott fa' magvaszakadtával! — mert, minthogy a' vágások sarjas erdőbeli célzással intéztetnek, 's a' magló hagyások is (Saamenbaum) hol hagyatnak, hol nem, ha hagyatnak is, céliránytalan 's ritkán a' 100 's több évű Tölgyek és Bikkék természeti tulajdonságiknál fogva se törül, se gyökérről többé nem tenyészhetvén, a' reménylett neveldek (Nachwuchs) helyett, a' hol az tilos: térdig érő fű, málna, bodza, 's t. e'féle erdődudva (Forstunkraut); a' hol pedig az nem tilos: majd nem sokára megsíratandó legelő szokott be-következni. Ennek bizonyosan nem kell Algebra azt előre ki.

számolni: ha vallyon ezen erdő gazdaság egyenlege (bilanx) a' következő kerülőszakban alább nem billenhet e'? — ezt már látja a' kanász is; 's bosszongodva káromolja az egész előintézetű erdésztséget, melly az ő tetemes rövidségével, oka annak: hogy majd 20—30 esztendőök múlva, ezen jó tanyájú erdőben se maga, se fia többé nem makkoltathat; — láthatja ezt a' Birtokos is világosan, ha a' jó áron eladható fából e'képen bevehető jövedelem, varásló erővel nem birna, vagy a' birtokhoz, melly a' jövőndőre lekötelezőleg emlékeztethetné, némi nemüképen szorosabban csatoltatnék, vagy az illy esetekben, egy a' tárgyba beható 's látó fő hatalom, az országos kárt feltartóztatva elháríthatná! de majd inkább tapasztalni és siratni fogja a' következő ivadék, melly a' keserves fafogyatkozással vétketlenül küszködni kintelen lesz; annyival inkább: hogy sok helyeken, az illy elpusztúlt 's növéstelen üres térek, a' helyett, hogy erdőmívelés (Forstkultur) alá vétetnének, kivált ha a' helyheztetés kedvező réteknek vagy szántóföldeknek felfogattatnak.

Meg nem álhatom itt, hogy T. T. Pethe Ferencz Urnak némi nemüképen hirtelenkedést ne tulajdonítsak, a' midőn ezen különben, igen jeles 's nagy érdemű hazafi, pallérozott mezei gazdaságának 2dik darabjában az 547dik lapon 329dik §sában az erdőmívelésről magát e'kép' fejezi ki: „A' ki a' két Magyar hazában az erdők kevesebbitésének általjában, és minden fa hasznóvétel módjának mutatása nélkül akar ellentállani; az a' két Haza' geografiája mellett hajókázott el, nem esmeri az a' Haza' minden környékét, és csak a' közepéről beszél széjjel, onnan,

a' hol a' fa szűk" — ismét alább: „nem lehet hát az erdő nevelést és gyarapítást az ollyannak tanátsolni, a' ki nek arra nints szüksége: hanem inkább úgy lehet itélni, hogy a' hol az erdő szükséges, és a' hol a' föld csak arra való, ott neveljünk erdőt; a' hol erdő van, vagy lesz, és kell, ott gyarapítsuk azt, hogy légyen valóságos erdő, és nem liget: a' hol pedig sem most, sem idővel nem lesz az szükséges, nints reménylhető bizodalom annak haszonvételére; ott pusztítsuk azt, valamint lehet, mindenkor haszonra adjunk helyet annak, a' minek nints és kell, pusztítsuk azt a' szükség és mezei gazdaságbeli jó rend' és egybe szabás helyes intézeti szerént". — Igen is: az egybeszabás helyes intézeti szerént; de bezzeg hic rogus, hic salta! ezen egybeszabást a' mezeigazdaság, 's az erdőgazdaság között, a' jövődőre való tekintettel, az egész hazára nézve bakütlelenül eltalálni: nem privatus gazdát illető dolog; — ez országos tárgy lenne, és így csak egy olly fő biztosság is határozhatná el: méfly az e'hez segítő eszközökkel már eleve bírna; melly nem csak mind a' két gazdaság' ágait sarkalatosan esmerné, 's értené, de e' mellett azt is tudná: melly részén a' hazának hány □ mértföldeket foglalnak öszvesen az erdők? mitsoda karban vannak azok? mennyi a' népesség, 's hazai szükség? hol mennyi, 's mitsoda fa emésztő műhelyek találtnak jelenvalóképen, mennyire lehetne még azokat, 's mitsoda foganattal kiterjeszteni? nem lehetne - e folyókon, vagy okkal móddal a' szükséges felül lévő fát, 's abból for-

málható készítményeket az e'félékkel szűkölködő helyekre közhaszonnal szállítani? minő egyenlítésben jöhet a' mezei gazdaságból legfellyebb reménylhető jövedelem, az erdőgazdaságnak felvihető jövedelmével? 's több más e'féle környűlményeket; úgy nem különben: hány □ mértföldeket vagy hódakat foglalnak, hol 's mitsoda foganattal a' szántóföldek, rétek, szőlők, legelők 'sa' t.? milyen a' hozzá tartozó erő szükség a' természetményeknek kivitele? mitsoda nyereségei 's miképen lehetne ezen tárgyat tökéletesíteni? mennyire nyomja az erdőtlén részeket a' fa szükség? milyen surrogatumokkal 's minő foganattal lehetne a' fa szűkét kipótolni? minő egyenletben jöhet az erdőművelés ezen tekintetben a' mezei gazdasággal? egy szóval, mind a' két gazdaságot illető minden kedvező, 's terhelő környűlményeknek geometrice, physice, és politice tökéletesen kimerítve lenni kellének, annak helytálható meghatározására: a' mit tisztelt Pethe Ur egy privatus mezei gazdának discretiójára bizni elegendőnek itél. — Azonban nagyon is messze kellene eltérnem a' kaptártól: ha ezeknek feszegetésébe mélyebben bebozsátkozni kívánnék; ezek a' nélkül is mind olly hangok, a' mellyek sok magyar fülbe még sértőleg hatnak; noha nem tsak hogy nem sértők: de igen is a' nemzet betsületét 's javát emelni vágyók, és valóban a' Magyar is tovább haladt már, hogy sem azt mondhatnám: Vox clamatis in deserto. — Egyébbiránt

Hogy Hazánkban általan véve az Erdők szükségén felül valók lennének: azt az elő hordott esmeretek nélkül mondani épen nem lehet; és így tanátsolni sem: hogy azt a' magyar Birtokos — vélekedése szerint kevesebbitse. — Esmerék én egy nagy Uradalmat, mellyről még

tsak mintegy 25 esztendővel ez előtt bizvást el lehetett mondani, hogy: erdőség tenger; és ime: tsak ezen kis idő alatt, kifogyott belőle a' hal! — még élnek emberek, kik az Uradalom által ösztönöztettek, 's szorítottak, hogy magoknak a' haszonvehetetlen erdők' temérdekségéből szántó földeket, réteket, és legelőket irtsanak; — kik is idő folytával — ezen, eleinte kényszerített foglalatosságba annyira belé szerettek; hogy a' midőn ezt az újabbi Törvények tilalmazásának következtében — már az Uradalom is ellenzené, annak folytatásától, 's tovább tovább való kiterjesztésétől el nem szokhattak; — és ámbár e'képen sok ezer holdakból álló erdőket ki irtottak: jelenvalóképpen még is — ez Uradalom erdejinek terjedtsége — több mint 80 ezer holdakat foglal magában; — és ime! e' terjedtségére nézve, még most is valóban erdőségek' tengere, a' környékebeli vas hámorokat már ma szénnel nem győzi; — sőt sok helyen még a' mindennapi házi szükségét is — tsak silányan pótolhatja; — melly szorított környülményekben, hogy ezen sok pénzbe került nagy műhelyek, nem tsak a' környék, de az egész Haza' kárára fel-ne akadjanak: több mértföldnyi távolságról — sőt más Vármegyék-ből szerzik be a' szükséges szenet; — olly helyekről t. i. a' hol tsak 5—6 esztendővel ez előtt az erdők majd nem haszonvehetetlenek voltak, — 's azokat tisztelt Pethe Úr, mind kipusztíttatni tanátsolta volna; — és ime! illy kevés idő alatt, már ma nagy jövedelmekkel adóznak; — méglen majd ezek is, illy erőltetett használat mellett — rövid időn pályájokat el-futyan: ismét más, távolabb környékebeli — 's még ma haszonvehetetlen erdőkre — által borsátani fogják ezen szerentsét —? ... Minnekután-

na tehát, de futuris contingentibus non datur determinata veritas; az én buzgó tanácsom csak az: hogy hadjunk fel még egy kevésbé az erdő irtással és pusztítással, ha bár azok néhol jelenvalóképen haszonvehetetleneknek látszanak is; — nehogy fent érdeklött észrevételeim' beteljesedésekre az irtással hirtelenkedő Birtokos: cum cessante lucro et emergente damno kétszeresen veszítsen! — — De

Vizsgáljuk már némiképen azon sarjas erdőket is, melyek most második — harmadik 's több kerülőszakkal vágás alá következnek; mi az oka: hogy azon sarjas erdő mely noha a' legjobb helyheztesítésű, földű, éghajlatú környülményekkel bír; — mely még minekélőtte mint sarjas erdő fejsze alá került volna — 30-40 esztendősz zártt (Geschlossen) Tölgyes vala: most már a' harmadik kerülő szakkal leszabdaltt vágásokban a' mogyoró, Rakottya fűz, nyír, nyár 's t. e' f. csekélyebb betsű fák' nemei foglalják el a' fő hatalmat (praedominium); — ámbár magló hagyásoknak 30—40 lépésnyire, egyenlő távolsággal, mindenkor csak a' legszebb növésű Tölgyek hagyattak; — 's a' tilalom 7—8 esztendeig a' legszorosabban megtartatni szokott: — a' különben elegendő tőségnek — néhol alig teszi egy huszad részét a' Tölgy fa növés — néhol pedig ez már alig található is? — mely környülményben az épületfára nézve — mivel ennek a' környékben nagy kelete lenne, 's igen jó fizettetnék, a' Birtokos a' hová további foglalkozást által látván 's tapasztalván — méltó bosszús gondra akad; — annyival inkább: mivel az egész Pagony már harmadik kerülő szaki vágással használtatik. — Ennek oka magában a' Természetben van, — 's a' sarjas erdő gazdagságnak előbb utóbb bekövetkező tulajdona az;

— ugyan is tsalatkozik az, ki azt véli; hogy a' harasztos fák' tőji, 's gyökerei végnélkül, 's kimaradhatlanúl sarjadzhatnak; — mert ki van ezeknek is szabva élethatárjok szintűgy: mint a' magról tenyészett fáknak; — azután, a' levágott fa' tője, a' vágás által, 's egyébbképpen is — sok veszedelemnek van alája vetve, melly azt okozhatja: hogy nem minden fa' tője lövell sarjakat, valamint a' kilövellteknek — szinte nem mindenikéből nevedkedhetik fel, a' vágás bekövetkezéseig, fa; — és így a' kivesszett Tölgyek' tőjinek helyein, növéstelen üres térek támadván: vagy az eddig elnyomatott 's észre sem vett cseplye fák (Straushölzer) gyökerei 's tőji a' ki nyílt helyeken Világosságot nyerve — fellövellenek, vagy a' szél, 's madarak által elhordott, és illy helyekre jutott szárnyas fa magvakból, különféle alább való fák' nemei el-tenyésznek; — ezen felül, mivel ezek között sok, már 10—15 esztendő korokban magvaznak; igen természetes: hogy a' szél által széjjel hordott magvaikról azok hatalmasan el is szaporodnak 's meggyökeresednek; mellyek annakutánna vágásba kerülván, minthogy igen sebes és buja sarjakat lövellenek: a' tilosban számtalan nemesebb fajokat el fojtanak, 's el ölnek. Továbbá, hogy a' magló Tölgy fa hagyásoknak magvaikról, a' jó tőségű sarjas vágásokban, vagy igen kevés, vagy éppen semmi növény nem találtatik, az is igen természetes: mert, ha azok már a' vágás előtt szinte kikelhettek is, a' tilosban buján felnyólni szokott fű 's tő sarjak azokat el-ölik, és felcseperedhetni nem engedik; mellynél fogva hasztalan reménység az, hogy ezen magló fákról azoknak fajai a' sarjas erdő használatban tenyészthessenek; nem is ezen czélból szükséges ezeket bizonyos távol-

ságra egymástól a' vágásokban meghagyni, hanem abból: hogy az e' féle sarjas vágásokból — meghatározott erdészi rendszabással — 30, 60, 90, 's 120 esztendős épület fák is kikerülhessenek; — legfőképpen pedig abból; hogy az illy sarjas erdő jövődében, a' könnyülmények úgy tanátsolván — majd szálás erdővé által változtathassék. A' sarjas erdőknek e'beli el-fajzások 's elallyasodások annál várhatóbb 's bizonyosabb a' tiszta bikkeseiben, kiváltt ha a' vágás korán ősszel fejsze alá kerül, 's reá kemény száraz tél következik; vagy ha az Állomány (Bestand) már 40 esztendős koron túl van; mivel az illy Bikkéknek vastag kemény kérgek lévén, az alól a' sarj - tsira kinem bújhat 's benne vesz; — ugyan ezen okból a' tiszta bikkéseket, ha csak más környülmények közben nem jönnek — sarjas erdőgazdaságra fordítani nem czélirányos; vagy különben, azt nem ősszel 's télben, hanem a' nedv megindulásával tavasz felé fejsze alá venni legtanácsosabb. —

De hogy a' czélhoz közelitsek: szükséges, az erdő gazdaságnak mottóul felhozott okfőjére vissza térnem; melly azttarija: hogy az erdő gazdaság az eleve elrendelt helyhez-tetés mindenkori egyaránnyanak fen-tartása mellett, adja ki abból azon hasznót melly a' környülményekhez képpes — a' legkitelhetőbb, vagy is a' legnagyobb.

Az eleve elrendeltt jó karú helyhez-tetés abban áll, 's nem is másképpen eszközölhető: hanem, ha az erdő test, az erdészi rendszabások szerint felméréttetik, és megbetsletik *) (taxirt wird); hogy tudódhassék;

*) Erdő betslés (Forsttaxation) általánosan.
Az Erdőbetslés három részekre oszlik; u. m:

mennyi holdakat tégyen az erdőtér? (Valdfläche) hol, milyen annak a' fekvése, allya, a' fa-nemek' különbözése, tósége, kora, nevedése, 's annak fő pontja? — és mennyi abban a' jelen fatermés tömött-lábakra vagy ölekre betsülve? milyen 's miből álló az erdőre támaszkodó szükség — kereskedési kinézések? 's a' t. melly erdő leírásból (Vald-beschreibung) azután ki merithető: milyen karú a' jelen állománynak helyheztetése? lehet-e azt jövődre javítani — vagy nem? mellyik nemével az erdő gazdaságnak — hol — 's milyen részben és minő kerülő szakkal használható az legezé irányabban, hogy: a' mindenkori egyarányának fentartása mellett — abból, azon hasznat adhassa ki, melly a' környülményekhez képest a' legkitelhetőbb, vagy is a' legnagyobb; — az az: hogy az erdő betslés által kimerített jelen fatermésnek, a' hozzá számolt évi nevedéssel 's a' javításokból szaporítandó mennyiség — évenként, egyenlő mértékben, a' környülményekhez czé-

1. Az évszaki fanevedés betslésére (Taxation des jährlichen Holzertrages - oder: des Zuwachses).
2. Az erdő' jelen állománnyának betslésére (Taxation des gegenwärtigen Holzbestandes) és
3. Az erdő' értékár' betslésére (Taxation des geldwerthes eines Waldes) — mind ezt, mind a' többi e' jelen értekezésben találató erdészi technicus terminusoknak megmagyarázásokat az értekező szabadon tette, - és így még mind nyelvészi rostára valók; — több szem többet lát, több fő többet gondol: örülni fog azért az értekező ha több Magyar erdészek e' tárgyban esmérteiket szinte közre bocsátani fogják; mert erdészi terminologia nélkül az erdész tudományt Honni nyelvünkön előadni, annyival inkább értelmesen írni nem lehet, mellyen a' Baum is Fa, a' Holz is Fa.

lírányosan szabott, 's el intézett felosztás. (Einteilung) szerint abból ki kerülhessen, és azt mindenkori egyarányban fentartva, alább se billenhessen — azonban.

A' környülményekhez képpeszt való leg-kitelhetőbb, vagy is a' legnagyobb haszonnak meghatározását itt, azon kérdés: mely valóban éredt el-ítélést kíván; — mely a' jelenkornak a' jövővel való részrehajlatlan egybenszabását tárgyazza, — és így az, az érdeklött okfőnek, méltán veleje is. — Már feljebb emlitém: hogy a' szálas erdő gazdaság 120 esztendei kerülőszakkal sokkal több, jobb, haszonfélebb, és betsesb fával adózhatik, mint a' sarjas erdő gazdaság 30—40 esztendőszaki vágásokkal szinte 120 esztendők alatt; — és valóban, vastag tudatlanságát árulná az el, a' ki ennek valóságát kétségbe hozni akarná: minekutánna ez, már több hiteles erdészeknek tapasztalásaik után, az erdész tudományban is, mint rendithetetlen okfő megállapított. — Ugyan is egy 1000 □ ölekből álló hől, *) jó állományú, jó allyú szálas Bikk erdőnek egy évi fa nevedését 120 esztendei kerülő szakkal méltán tehetjük 52—55 tömött lábakra (Kubik Fus) a' midőn a' sarjas Bikk erdőnek egy hőlja után, a' legjobb allyban alig számolhatunk 28—30, a' harasztos pu-

*) Igen helyes TT. Gáty István Urnak véleménye, ki a' múlt évi Tud. Gyűjt. 3dik Kötetjében látható Erdőmivelési értekezésében, egy erdei hőlát 1000 □ ölekben vett; sokkal könnyebb így a' számolás mint 1600 vagy 1200 □ ölekkel. — De különben is a' kultartományokban igen sokféle a' hől, sőt még az ölek, lábak, újak is mind különbözők, úgy hogy ezeknek reductiójik nélkül a' külföldi erdész-írókat érteni sem lehet.

ha fa nemekkel vegyített sarjas erdőben pedig, allig 35—38 tömött lábakat, noha még a'hoz az is járul: hogy a' szálas erdőből kikerülhető fák, sokkal betsesbek és így drágábbak is, mint a' csekélyebb betsü sarjas erdő fák; — mellyekből egy tömött láb fa a' szálas erdő fának egy tömött lábához — általán véve olly egyenletbe jöhet, mint 1: 4; ide nem számolva, még azon nem megvethető haszonvételt is: melly a' Tölgy 's Bikk szálas erdőkben, minden 6—8 esztendőben egyszer megvárható gubitsból, 's hizlaló makkolásból be-kerülhet; — valamint szinte nagy figyelmet érdemel azon környülmény is: hogy a' hol szálas erdő vagyon, ott, nem csak hogy semmiféle szerszám, vékonyabb 's vastagabb épületfa nem hibázhatik, — hanem felmentődik ezen felül a' környék azon félelemtől örökre, melly a' tupa sarjas erdejű lakosokat, mint említettem, már sok helyeken meglepte, 's jelenvaló képpen nyomja; — kik az épületeikhez szükséges vastagabb fákat, malmaikhoz kívántató tengelyeket, 's t. a' f. messze földről, nagy fáradsággal idő veszteséggel, marha csigázással, 's drága pénzen venni kéntelenítettnek; — gubitsról, makkolásról pedig éppen nem is álmodozhatnak. —

De a' midőn a' szálas erdő gazdaságnak illy jeles tulajdonságit hirdetem, éppen nem mondom azt: hogy a' sarjas erdő gazdaság általában céliránytalan, 's megvetni való; — mert vannak esetek, vannak környülmények, mellyekben ez, amannak, mintmár fellyebb is emlitém szükségképpen elibe léphet. — Ugyan is, a' már bebizonyított tapasztalásokból tudjuk: hogy egy 120 esztendei kerülő szakkal, az erdészi rendszabások szerint használtt szálas Bikk erdőnek egy holdja után, rossz allyban, már éppen csak

24—26 tömött lábakkól álló évi fanevekedést reménylhetünk, mellyben a' sarjas erdő legalább 28—30 tömött láb évi fa terméssel adózhat; innen világosan által látható tehát: hogy a' szálas erdő gazdaság nem rossz erdő allyban való; — annyival inkább: hogy ez, a' 120 esztendős kerülő szakot ki sem állya, mivel abban a' fák már 100 esztendős korokban elaggván, azontúl azok, nem hogy nevednének, de inkább, 's hova tovább vesznek. — Úgy szinte: képtelen, 's céliránytalan lenne egy olly egész határbeli fejér fenyőkből (Tanne) és szurkos fenyőkből (Fichte) álló pagonyt 120 esztendőbeli kerülő szakkal általánosan felosztani, mellynek majd nem fele része, délnek fekvő meredek sziklás oldalból áll, mellyen a' fenyő fák, úgy szólván — csak a' hullám szalkalevelekből formálódni szokott vékony föld lánghban (humus) tenyészhetnek, melly a' nap hevének kitétetve lévén, az által szerfelett kiszivatik, — és a' melly erdő allyban már a' 70—80 esztendős fejér és szurkos fenyő fák satnyúlni, 's el-agyni tapasztaltatnak; — képtelenség, 's káros lenne mondom, az illy Állományt a' más fele részeért, melly jó allyon, 's helyen van, és 120 esztendei kerülő szakkal célirányosan is használtathatik, hasonló osztályra kárhoztatni, mellynek maga a' természet csak 70—80 évi kerülőszakot szabott ki; — valamint ellenben képtelenség, és igen káros lenne ennek kedvéért az egész pagonyt 70—80 kerülő szakkal fel-osztani — 's a' t. azonban

Mivel a' szálas erdőgazdaságnak hosszú pályája van kitűzve; az emberi gyengeség 's túrhatalomság következésén fogva, épen nem tsuda: ha a' Birtokos a' sarjas erdő gazdaságot, mellyel mindjárt kész jövedelemhez jut, a' szá-

las erdőgazdaságnak, mellynek aratását talán meg sem éli, elibe teszi; kivált ha ma kedvesebb egy veréb mint hólnap kettő; de azért ez, az okfő' velejével meg nem fér, 's nem is egyéb: mint tsalfa vélekedés! — egyéb iránt

Akár több az erdő, mint a' jelenszükség, akár kevesebb; ha több: bizonyos, hogy abban a' vágás kerülő szakát a' fa nevedezés fő pontjáig, minden felakadás nélkül elhalasztani lehet; mellyben az, mint harasztos szálas erdő, ha az erdészi rendszabások szerint használtatik, mindenkor pénzre fordíthatandó gubittsal, hizlaló makkal, ezen felül pedig épületfákkal, deszkákkal, mész és téglá égetéssel, hamuzsirrall 's t. e'f. készítményekkel igen bőven jövedelmezhet; — ha pedig kevesebb: igen is helytelen lenne, a' szálas erdőgazdaságot egyszerre az egész pagonyban behozni, melly által a' szükség még inkább neveltetnék, de míg annál is helytelenebb lenne, az egész pagonyt sarjas erdőbeli felosztásában tovább is egészen meghagyni; hanem, a' hol az már a' környék 's Birtokos szerentsétlenségére így vagyon: tsak érezhetetlenül 's kis szakaszonként kell azt olly Állományokban, mellyek arra legalkalmasabbak, szálas erdőre által változtatni; hogy azok idővel, a' lakosokat szenvedő szükségéikből, 's a' Birtokost Labyrinthusából kisegithessék. —

Tsak e' rövid rajzolatból úgy tartom eléggé általlátható: hogy az erdő gazdaságnak célirányos elintézése, sok környülményeknek helyes egyben szabásától függ, hogy annak kitűzött pályája nagy időszakból álló, melly szerint a' jelenkor a' jövődövel nagy egybenfüggésben van; és így nagy meggondoltságot, részre hajlatlanságot, és türelmet is kíván, annak elérhetésére: hogy az, az eleve elrendelt jó karú

helyheztetés mindenkori egyarányának fentartása mellett, abból azon hasznót, melly a' környülményekhez képest a' legkitelhetőbb, vagy is a' legnagyobb, kiadhassa. —

Igaz, hogy ez, a' szükséges erdési esmeretek nélkül nem eszközölhető; de fájdalom! ezen erdési esmeretek minálunk még nagy részben esmeretlenek; 's a' mennyiben esmeretesek is: idegen kútfőkből meritettek; és így Hazánk' ellenkező környülményiben csak tapogatva követhetők. — Svétziában 50 millio Burkus holdakat foglalnak el az erdők, mellyek a' másfél millióból álló földnépének, a' nagy számú 's dívatban lévő vas-olvasztó kementzék mellett is szükségesen felül valók; mivel' azonban az Ország'nak déli részén, a' rossz gazdaság miatt a' fa megszükkült: az országlás által, az erdőgazdaságnak rendbenszedése 's elintézése udvari Vadász-mester Ströem Urra bízott; ki is illy czéllal még 1823ban német országnak éjszaki részét beúta, 's úgy találta: hogy a' Német országi erdő gazdaság' systemája, a' hazájabeli környülményeknek különbözése tekintetéből czélirányosan el nem fogadható; — következésképen szükségesnek látta: hogy általa az erdész tudomány a' Haza környülményihez szabva kidolgoztassék, 's kiadattassék. — Ez Svétziában történt; de hát mi mikor fogjuk tudni megmondani: hány millió holdakat foglaljanak el Hazánkban az erdők? elegendők-e, kevesek-e, az öszves szükség pótlására? vagy hol van népességünk' igaz száma megírva? — mind ezekre most meg nem felelhetvén; beérem azon ketsegető reménnyel: hogy majd Hazánk' bölts kormánya, az e' rész-

ben lévő fogyatkozásokat, 's vétketlen nagy hátra maradásunkat belátván, Svétzia példája szerint, az e' részben várható köz nagy haszon, 's műveltség előmozdításáról, szinte megfeleltetni nem fog! —

Jánik Ferencz,
Murányi Uradalombeli Erdőmester.

3.

A' Kép-írás Történetei.

Mi a' Képírás? szoros meghatározás (definitio) nélkül erthetni, hogy az nem lehet más, mint a' szembe ötlő tárgyak' képeinek lemásolása, azoknak valamelly alkalmas síma lapon vagy táblán kiábrázolása, melly szerint a' képzelet, a' mi valahol szembe tűnt, ott találja, hol valósággal nintsen, eleven párban.

Eredetét ezen szép mesterségnek egyenesen az időből kell lehuzni, mikor az ember lett és eszmélt; nem lehet valamelly későbbi műveltebb kor történetes találmányának tartani, mint az írás, könyvnyomtatás, papiros, óra, vagy puskapor feltalálását. Magának az írásnak is, Historiai bizonyítások szerint, kép-írás, képes-írás, Egyiptomi 's Phaenitiai Hieroglyph volt a' kovásza. Hihető hogy már Ádám 's Éva első szülőink rajzoltak, ábrázoltak egyet mást a' magok módjok szerint, követőik pedig többet, 's időről időre jobban. Mint a' soha festett képet nem látott együgyű falusi gyermek a' porban újjaival, fát, házat, templomot rajzol, vagy friss hóba feküdve, örömmel bámulja testével kinyomott képét. Mennél tsekélyebb volt a' kezdet 's mennél miveletlenebb az előkor, annál

lassabban 's későbbre fejlett ki a' képírás is annyira, hogy mint külön mesterség, egyebeknél gyakorlottabb művelőjének, ügyességül 's érdemül tulajdoníthatott. — Sok próba, sok gyakorlás és példa kellett arra, hogy a' porban bakhikalásból rendes rajzolás, a' rajzolásból színes ábrázolás formálódjon: még is úgy látszik, hogy ezen tökéletesülést sok századokkal előbb elérte már, mint sem írott emlékekbe feljegyeződhetett volna idő pontja. Legrégibb nyomát a' Képírásnak Diodorus Siculus írásaiban találjuk, ki azt említi az elégett, és Semiramis által újra felépítettett Babylonról, hogy annak régi Füstös falain, már Semiramis idejében, számtalan külömbféle állatoknak természetes színekkel festett avult (tehát már akkor régi) képeik találtattak; és hogy Semiramis palotájában több rendbeli vadászatot, ütközetet ábrázoló festett Képek voltak. A' Görögök ellen kik a' Képírást Görög eredetűnek, Sizioni vagy Korinthusi találmánynak tartották, az Egyiptombéliek megmutatták, hogy Egyiptomban sok századokkal előbb már virágjában volt azon mesterség, mint sem a' Görögök festett képet láthattak is.

Jóllehet pedig a' képírás, a' képzelő tehetségben gyökerezvén, minden nemzeteknél honjába lehetett volna, mindazáltal csak azon nemzeteknél tökéletesedhetett az, mellyek belső, külső békességben nyugodván, az élet javait bővebb mértékben használhatták; a' rabló, vándorló, vadász, és pásztor népeknél több mesterségekkel együtt ez is szunnyadozott vagy épen mélyen aludt. Innen van, hogy a' képírás majd az Egyiptomiaknak, majd a' Görögöknek, Rómaiaknak 's a' t. volt mintegy kizárólag tulajdonok. Innen van, hogy a' békesség, belső cse-

desség 's jóllétel megzavarodásával ez is sénlett, vagy épen más békés helyre által költözött, vagy hogy, ha a' dulás, háboruszkodás egész világ részeket elborított, mint a' vad századokban a' Nemzetek vándorlása által — a' Képirás is szinte átaljába parlagban hevert 's kialudt mindenütt. Két nagy idő korát lehet a' Képirásnak meg különböztetni, egyik kezdődvén a' tájon, hova a' Historiai tudósítások felmennek, tart a' Xdik Századig, Kr. Sz. u; másik a' sét századok virradtoktól vagy a' Xlildik századtól a' mi időnkig; amazt O, ezt Uj kornak mondhatni.

Hogy a' szép művek egyéb ágazatival a' Kép írásnak első művelői Asianak kebelében, Mesopotamia, Kaldea, Kanaan, Assyria, Babilonia vidékein, és a' szomszéd Afrikai hajdan igen gazdag és Népes Egyiptomban leg számszában voltak, és azt meglehetősen ki pallérozták, mutatja annak ottani közönséges divatja. A' bálvány imádás, az Isteni Felségnek faragott és festett képek által való ki ábrázolása tiszteletessé és szükségessé tette e' mesterséget. Rachel Attyának Lábánnak házi Isteneit, Jákob javallatából el orozta, 's magával elvitte. Mozes az igen közönségessé lett bálvány és kép tsinálást és imádást az Izráel népének több rendbeli törvények által tilalmazni kéntelen volt. Áron pap Mozesnek bátyja a' Sinai hegy alatt a' nép kívánságára, az asszonyok Fülön függőikből 's egyéb ékessegeikből arany borju bálványt öntött, — mely mesterséget Egyiptomban fogta tanulni, hol a' Kép írás és Kő faragás akkor virágzó lábon állott. Az Egyiptomiaktól megtanulták azt a' Phaenitiabeliek; ezektől azután a' Görögök; kiknél állandó tanyát ütven a' tökéletességnek legfőbb póltzára felhágott. Itt

formálódtak ama nagy mesterek, kiknek remekjeiket a' késői kor tsudálta, a' jelen kor elveszteket siratja, kiknek Táblái a' pompás Romának leg betsesebb drágaságait tették; mint első rendű csillagok kitetszettek egyebek közt Apollodorus, Polygnottus — a' Trojai hadnak halhatatlan Festője, Parrhasius, kinek festett szőnyegjét vetélkedő társa a' tábláról le takartatni parantsolta; Zeuxis, kinek szállő gerezdjeire, a' kíváncsi madarak mint természetesre szállongottak, Protogenes, kit csak Apellesnek, az Ó világ, elérhetetlen művészének, a' világ hódoltató Nagy Sándor festőjének etsetje szégyenithetett meg. Görögök lettek ezen tul más nemzetek oktatói a' szép mesterségben, Görög művekre szert tenni vetélkedtek a' leg távolabbi nemzetek tehetősei. Azomban Apelles műve volt a' non plus ultra, őtet felyül nem mulhatta többé egy Görög is, nem csak, de be sem érheté magasságát. Nicias, Serapion, Antiphilus, Methrodorus őt csak távolról követték.

A' hadakozó Római népet komolyabb gondok fogták el, mint sem a' szép műveket méltó figyelemre vehették volna, mind addig, még szomszéd ellenségeiket le fegyverkeztetvén nagyobb bátorság és bővség birtokába jutván az élet szelid örömeiről is eszmélhettek. Az Etruscusok durva műveikben kevés vonszót találtak. De majd Marcus Marcellus meg vévén Syracusát, Görög példányokat szállított Rómába. Senki nem bókolt azután hűvesebben a' szép mesterségnek mint a' Római nép. A' mi szép Képet akár faragottat akár festettet felfedezhetett valahol, Róma lett annak gyűjtő helye. Görög kezek által készült szobrok, emlékek, bálványok 's Kép táblák diszesítették a' Római Templomokat

köz és magános házakat és mulató kerteket; melyeket a' haddal nyert városokból gondosan haza takarítottak. Néha egész falakat, melyekre szép Képek voltak festve, vontattak Rómába.

Octavianus Augustus és Nero Római Császárok szállíttattak legtöbb Görög munkákat Rómába. Kár hogy az utolsó által gyűjtött nagy égéssel nagyobb részént elenyésztek. Vespasianus és Hadrianus pótolgatták e' veszteséget; számos Görög Művészeket vontak a' Fő Városba. Commodus és Galienus alatt még többen gyűltek oda, 's a' megkülönböztető kedvezés, a' hatalmas pártfogás kedvet tsinált a' Rómaiakban is arra, hogy saját kezeket is a' Képirásra tennék. Így lettek Amulius, Aecius Priscus, Caesar Hadrianus, Eumeilius, Aristodamus Római Képirók.

A' Keresztyén vallás elterjedésével megcsökent a' szép mesterség; mert a' Templomokban festett és faragott képek, bálványok helyt nem találtak többé; és ha mi művek a' Keresztyén népek között még kelendők voltak, azok külső, testi, profanus tárgyaknál egyebet nem ábrázolhattak. Több Napkeleti Keresztyén Császárok próbálták a' Templomi Képeket pártfogolni, 's hasznosnak ítélték ha csak a' Szentek, Martyrok festett Képeiket a' Szent egyházban ki függesztetni. Már a' IV. század vége felé találtattak itt ott a' Templomokban ilyen festett Képek. Így a' Nólai Püspök Paulinus le festette a' maga Templomában J'obnak, Eszternek, Tobiasznak és Judith Asszonyoknak történeteket. Augustinus említi azon készületnek képét, mint akarta Abraham egy szülött fiát Izsákot megáldozni; nem különben említi Sz. Péter és Sz. Pál képeket is. A' Nicaeai Hídik köz Ekklesiái Gyűlés

után a' Szent Háromság képe majd minden Templomokba le festetett. Iréne a' Képeknek Templomba tételeket pogány szokásnak 's bálvány imádás eszközének tartván, azokat átaljába mindenünnen ki tiltotta; Nicephorus 802ben tölle a' Birodalmat el vévén, azokat újra be rakatta. Ennek követője Mihály kárhoztatta 's számkivetette, de a' fia Theophilus 829ben ismét pártfogása alá vette. Justinianus Császár parantsolajára minden nemű Képek és ábrázolások elenyésztettek, és a' Művészek bétűlet és kenyér nélkül maradván, háládatlan mesterségektől butut vettek. Így szunnyadozott a' szép mesterség 's fogyott naponként bétűlőinek száma. E'hez járult az északi vad népeknek a' Keleti és nyugoti pallérozott Birodalmaokban való dülása, kik ott a' szép városokkal együtt, a' szép művek maradványait is dűledékekbe temették. Nem keveset tett a' kép írás régi példányainak vég pusztulására az is, hogy a' Mahumed vallása lábra kapván, ennek sorsosi vak buzgósággal vetélkedtek a' könyvek 's szép művek égetésében. E'képp enyészett el Alexandriának világ szerte híres Képes Gyűjteménye; Rómában Scaurusnak régi ditsó példányokkal ékeskedett Képes Tára; 's minden felé a' meg sirathatatlan remekek. Siker és foganat nélkül maradt Theodoricusnak Ostrogothusok Királyának és Theodelindának Longobardusok Királynéjának a' szép mesterségek ujjolag virágoztatására való törekedések. Hiába vészett a' Romai Fő Papok szives iparkodások: a' szép mesterség el hunyt és mély álomba merülve veszteglett 3 meddő századokon keresztül, míg a' XIIIIdik Században a' hamu alatt lappangott génie szikrája Cimbue által a' hajdaní Görög művészet tüzét újra felélesztette.

De minekelötte a' Kép írásnak Ó korából, Új korába által mennénk, vizsgáljuk meg addig tett elő menetelét, 's mai állapotja felé közeli-tését. — A' mi formáját teszi a' Kép írásnak, az az, az eleven természetes ábrázolást, a' másolatnak természetben álló eredetijéhez közeli-tetését, a' geniet: ezekben a' lehető tökéletesség léptsőjén állottak az Ó kor Kép Íróinak nagy-gyai. A' feltalálás (Inventio, Erfindung), állás szabás (Stellung), Elrendelés (Anordnug), Csoportozás (Gruppe), Rajzolás (Zeichnung, um-risz) és szín megválasztás (Colorit), formájára tartozik a' Kép írásnak, 's ezekbeli ügyessége a' művésszel vele kellett hogy szülessen, ezekben lehettek nagyok az Ó kor Kép írói, bár a' törté-netes találmányoknak, melyek az ujabbakat gaz-dagitják, híjjával voltak is; ennyiben feltehet-jük, hogy Apellest az Új kor Képirói közzül sem haladta felyül egy is. De hogy a' mi a' Képirás methodusát és materiáját illeti, önnként is tud-hatjuk, 's régi tudósításokból is megtanulhat-juk, hogy ezekre nézve az Ó kor beliek az ujak-nál jóval hátrább állottak; ők nem esmertek még több festés módot e' következőknél:

1. A' Fresco vagy nyers vakolat festést. Folyamatban volt ez a' legrégibb időktől fogva, és Szyoni Pausias találmányának tartatott. Ezzel éltek az épületek falainak festésére *).

2. A' Guache vagy enyves festést. A' fa-lakon kívül minden más lapokra ilyen festéket használtak a' régiek, kik az olajas festésről még nem eszméltek. Ilyen festékekkel készült

*) Mikor még a' vakolat nyers volt, kellett a' színeket felbordani vagy festeni, ezek pedig állottak földi vagy értzes festékekből, mellyek feltöretvén tojás héjjal kevertettek, tiszta vízben,

Zeuxisnak szálló gerezdje, **Parrhasiusnak** szőnyege, **Apellesnek** Sándorja és **Bucephalus**a.

3. Az **Email** vagy értz mázos festés. Ennek hasonlóan homályos régiség rejti eredetét. Már Babilónnak fentebb említett falait ilyen emailirozott képek tarkázták. Porsennáról **Etruscusok** Királyáról említik a' történet írók, hogy táborába, midőn a' **Tarquiniusok** számkivettetéséért Rómát megszállotta, sok emailal festett edényeket hordatott a' műhelyekből. A' **Chinaiaknál** is olly régen divatban van, hogy első felkapásáról a' legrégibb írott emlékek sem tudósíthatnak *).

4. Az **Encaustica** festést, melyet **Plinius** bizonyítása szerint a' régiek esmertek. Ez idővel feledékenységbe menvén, az újjaknak újjonnan kellett feltalálni.

5. A' **Mosaic** vagy színes kövekből rakott ábrázolást is feltalálhatni már **Néró Császár** idejében; noha ez is feledékenységbe menvén vele mint új találmánnyal nem ok nélkül kérkedik az Új kor. Hogy a' ma szokásban lévő **vizi** (**Tusch**) lév, vagy nedv (**Saftfarben**, plántai és állati **decomponalt**, destillált színek) földi (**Erdfarben**), és értz (**Erzfarben**) festékeknek nagyobb része esmeretlen volt az Ó korban, on-

-
- *) Tulajdon alkotó részei az Emailnak **czin** és **ólom** erős tűzben calciniroztatva; e'hez járulnak értzfestékek, n. m. **Grünspan** a' zöld; **vas rozsda** a' sárga, **czin-salak** (**Zinnasche**) a' fehér, **ezüst salak** (**Silberasche**) a' kék; **réz salak** (**Kupferasche**), **vaspor**; és **Auripigmentum** a' veres, ugyan ezek **Saletrom** elegyítésével a' gyöngyszínné előhozására. Ezek tűz álló testekre rajz után felrakatván erős tűzben mintegy színes üvegekké olvadnak, 's a' lapra cíválhatatlannúl felragadnak.

nan is kitetszik, hogy ezek közül többeknek feltaláltatásoknak idejét és történetét az Új korban, 's nem messze találjuk. De hogy még is esmertek annyi festék nemeket, mennyi a tárgyak természetes formájoknak elő állítására megkívántatott, a' Görög művészek remekjei elégséges tanúi. A' festékek elegyítését, a' fény és árnyék megadást ugyan az igen régieknél nem lehetett találni, mert erről csak később gondolkodott Apollodorus; ő előtte minden tárgy csak egy színnel vonatott be, 's négy fő színnél többel nem éltek.

* * *

A' XIIIidik század szülte Cimabuét, 's újjá szülte vele a' szép műveket. Nagy szorgalommal öszve kereste ő az ókori képírás' por 's penész lepte maradványait; gyakorlott mesteri kézzel festette azoknak mássait; nem titkolta el alacsony haszon lesésből talentumának világát, sőt szíves készséggel nyújtotta kezeit a' művészet kedvellőinek vezetésére; a' hajdani képírókat olaszaiban feltámasztani, a' hajdani szép műveket újra feléleszteni volt munkás életének célja. Mint kész mesterek léptek ki csak hamar oskolájából számos Olasz Képírók, kik között Giotto és Oderigi. Méltóknak tartották őket figyelmekre az Egyházi 's világi nagyok, méltóknak a' követésre a' szomszéd nemzetek, kik között a' Belgák magokat megkülönböztették. Magok a' Görögök, az olaszoktól szikrát kapván kezdetek mély álmokból ébredezni; tettek a' mit tehettek, de az Olaszokat 's Belgákat utól nem érhatték többé; Simon (Senensis), Florentiai István, Perusini Péter Olasz Képíróknak 's a' Belga Eyk Jánosnak fellegős etsetjét érhetni nem voltak képesek.

Azon kedvellés és pártfogás, mellyre az újra lábra kapott képírás talált, azon tűz és elevenség, mellyel azt a művészek űzték, azt okozta, hogy a képírás köre nem csak hajdani határait elérte, hanem újtalálmányokkal is öregbült. — A rajzolatoknak értz, kivált réztáblákra metszését régolta próbálgatták már némelyek; — a XVdik században pedig azon fontos következtetésű gondolatra vetemedett egy esmeretlen Művész, (sokak vélekedése szerint Fineguerra Tamás Olasz 1460. eszt. táján) hogy az illy réz - táblákkal papiroson példányokat nyomtasson. A próba jól ütött ki, 's méltó lett a követésre, méltó a további tökéletesítésre, melly sebes lépésekkel haladt is előre. A rézmetszők ezen túl egy külön rendét formálták a képíróknak, és remekjeikkel kétséssé tették az elsőséget az etset és véső (Grabstichel) között. Jelesebb réz - mettzők lettek: Hollandiai Frisius Simon, Merian Mátyás, Lotharingiai Callot Jákob, A. Bosse, Schöngauer Márton, kinek réz - mettzései a németeknél legrégibbek; Mechlini Izrael, Wohlgemuth Mihály, kinek tanítványa a híres Dürer Albert e mesterségben minden előtte élteket meghomályosított.

Előbb valamivel mint a réz-táblák példányok nyomtatására használtattak, folyamatba jött a fa táblákra mettzés; ennek hasonlóan számos ügyes és elmés művelői voltak, példányok nyomtatására annyiban elsőségek is volt a rezek felett a fa-tábláknak, hogy midőn amazok néhány száz példányok alatt elvásznak, elfognak, ezek több ezer másolatokat kiállottak, később a nagy mester Papillon ennek ügyét fel-

fogván, annyira tökéletesítette, hogy a' réztábláknak munka fáinságára is keveset engedett *).

A' festékeknek olajjal való feltörése (Oel-Malerey) másik megbetsülhetetlen találmány, mellyel a' képírás gazdagult, 's az Ókori művek tökélyét hasonlíthatatlanúl felyúl multa. Már a' XIIIdik századból van emlékezet valaminémű olajos festésről, p. o. Theophilus Presbyter írásaiban; a' Belga Eyk Jánosról is azt tartják, hogy festégeit olajjal keverte; de vagy hogy találmányából ő titkot csinált, vagy mint csekélységgel figyelmet nem ébreszthetett, ő vele kimúlt az olajos festés is. — Elég, hogy flandriai Brugge János róla semmit sem tudott sem hallott, mikor a' XVdik század közepe táján történetesen reá bukkant. Csak próbára vett ő víz helyett olajat festék-törésre, 's örömmel tapasztalta hogy a' szín elevenebb, a' munka tartósabb, 's nedvesség ellen erősebb lett; észrevette azon nyereséget is, hogy olajos festékei lassabban száradván, mint a' vízbe töröttek, munkáját újra meg újra váltóztathatná, javíthatná, és pihenre készíthetné, ő ezen találmányával úgy meg vólt elégedve, hogy próbáját I. Alphonsus Nápolyi Királynak ajánlani nem átallotta.

Legfényesebben derült a' képírásra a' XVIik század. Bonarota Angelo Mihály, Algardi és Sansovini követőivel, Raphael Sanzi, Leonardo de Vinci, Corregio Antal, Titian az olaszok közül, és Lugdunúmi Lukáts Belga művész, mint meg annyi tükörei lettek a' képírásnak, kikben az egykorú és későbbi művészek a' fő tökéletességet látták

*) Lásd J. M. Papillon traite historique et pratique, de la gravure en bois II. Tom. Paris 1766.

és látják ma is; kiknek munkáinak bosszankodás nélkül engedik által meghunnyászkodva a' képes tára^k első helyeit a' legjobb ujjak is. Az ő vezérlések alatt lettek, 's jöttek virágzásba a' képírás oskolái. Raphael a' Római oskolát, Angelo Mihály a' florentiait, Leonardo de Vinci társával, Corregio a Lombardiait, Titian a' Velentzeit, Lugdunúmi Lukáts a' német alföldi oskolát fundálta és kórmányozta; — a' flamändiai, frantz és német oskolák később kezdetek virágzásba jönni. A' vetélkedés, melly e' fő oskolák közt az elsőség elnyerése felett folyt, azt okozta, hogy velek a' képírásnak valóságos arany kora beállott.

A' XVIIIdik és XVIIIIdik századok; mint a^t műveltség több ágazatiban tetemes előmeneteltettek, úgy a' szép mesterségeket is köz divatba^a hozták Európában. A' frantziák, németek, anglosok mertek már vetélkedni az olaszokkal 's Belgákkal. Meg kell azomba esmerni, hogy olly nagy művészek a' képírásban, mint az előbbi században, nem támadtak, 's e' mesterség dísze alább szállott. Jelesek voltak még is: az Olasz Maratti, Galli, Bianchi, Gróf Rottari; a' német Ostade, Lingelbach, Preisler, Mengs; a' magyar Oeser Lipsiában képírás tanítója; a' Belga Schwaneveld, Brennberg; a' Frantzia Le Sueur, Le Brun; az Anglus Cooper, Hogarth, Barlov, és Belasco Spanyol képírók.

De annál inkább gyarapodott a' réz-metszés ez utóbbi századokban. Különösön az Anglusok emelték azt csudálni méltó magasságra. A' tulajdonképen való réz-metszésben (Kupferstich), és választó-vízzel való felétetésben (Etzkunst) Norimberga Angliának keveset vagy éppen semmit engedett; de az úgy nevezett fekete mes-

terségben (Schwarze Kunst) melyet 1640ik táján talált fel egy Hassziai fő Hadnagy L. von Siegen vagy Siehem, megjobbitott Robert Palatinatusi Hertzeg, mivel Vaillant — Anglusok lettek a' több nemzetek mustrái 's követő példái. Egyebeké felett kitűnnek a' Strange Hall, Ellis Anglus művészek táblái, őket követik Melan, Morin, Massin Frantziák; Natalis, Krausz, Preisler, Ville Németek; Galestruci, Pitteri, Porporati Olaszok.

A' Mosaic (Labor Musivus, Opus Graecanicum), noha nem ez idő szakasznak köszöni sem feltalálását, melly még az Ó korból származott által az Új korba, sem felelevenedését, minthogy a' Görögöknél folyamatban volt, míg a' keleti birodalom fenállott, 's azután is több nemzeteknél; de bámulni való remeket csak ekkor mutatott a' nagy Christophori Olasz Művész kalapátsa által. A' viasszal való festés, mellyel Gróf Caylus a' képírás körét bővítette, ez idő szakaszba tartozik. Így a' Pastelbe vagy színes plajbászokkal való rajzolás, mellyben az újabb Mesterek díszes remekeket adtak.

A' XIX. század Művészei minő lépésekkel haladnak a' cél felé, mit tettek a' tökéletesedésre, szóljanak élő Műveik, 's a' Lithographia.

Gáthy János,
Szathmáron.

4.

J Sopron Várossa Tanátsházának Udvarában fentartatott Római Sirkőnek értelme.*

Kettős a' Kőírás, melly Soprony Szabad Királyi Város Tanátsháza Udvarában fentartat.

tik ; úgymint : a' Római emlék , és ennek viszonzása , melly a' Rómaiaktól tulajdonképen Restitutiónak neveztetett. Fellül haladák tudniillik a' Rómaiak Tisztelettételekben , és hálaadó érzésekben e' Világnak minden egyébb Nemzeteit , mert számtalan példáink vannak , miképen az Isteneknek Szobrai , Templomai , Őseiknek Sírjai , de leginkább a' Császárok , vagy Nemzetségek pénzei Száz esztendőök múltán az idegen Nemzetek között is , a' mi felette különös , önnön Római nyelvű felírással szömlőket újdónan ismételve és viszont helyre hozattak , az ő kifejezések szerint Restituáltattak.

A' Sopronyi 1675. esztendőbeli Nemes Tanács által eszközölt vissza állítása tehát egy Római Sírkőnek , mikép a' Világ győző Nemzetnek példájára jobb ízléssel történvén ezen Városnak felette ditsőséges — úgy a' Régiségek betse és fentartása iránt ügyellő buzgósága , mellyre Hazánkban , a' maga Nemében egyetlen egy felállított Jeles emlékekkel az egész Nemzetnek ditső példát adott , a' Hazafiakat hasonló igyekezetre buzditván , és gerjesztvén , köz magasztalást , és hirtelést méltóképpen érdemel.

Szőrnyű Tűz által a' Város Épületeinek falai leomolván ezen kőírás hajdani Régisége miatt , kiváltképpen pedig azért , hogy a' Város első állapítóinak — Rómaiaknak — eredeti maradványát Késő maradékaikra fentarthassa , a' tűzi Veszedelem által már úgy megromlott Emléket , hogy alig egynehány betűi immár láttatának egymásik kőnek az eredeti mellé helyhezretésével , 's erre újjabban vésett hasonló felírással kívánta fentartatni , Római módon szólván — Restituálni — mellyet is e'képen eszközölván bölts szándékát következő szavakkal kijelente. „*Quod pone visitur Militis Ro-*

„*manī monumentum, in horribili incendio, quō haec Civitas Anno MDCLXXV. die 20. Nov. conflagravit, collabefactatum, et obliteratum olim a (Wolfgango) Lario in Ruderibus Templi hic observatum, atque integre ita traditum est*”:

Következik az eredeti Római Sírkőnek olvasása, melyet imigy kifejtetőnek gondolnám: Marcus VIBIVS Caji Filius ANIENSIS VETERANUS LEGionis XV. APOLinaris ANNorum XXVI. Hic Situs Est. Titulum Fieri Iussit ARBITER. Lucii Larti ET Titi MVRSI Haeredum.

Imigy értvén, hogy Marcus Vibius, Cajusnak Fia, Ki Aniensisnek hivatott. Róma Várossának Részéből származott, és a' XV. Legiónak, melly Apolinárisnak neveztetett, noha csak XXVI. esztendő, de már Veteránus Vitéze volt, itt fekszenne, Kőírást tétetett nékie azon Biró, Ki Lucius Lartus, és Titus Mursus örököseit megosztoztatta.

Aniensis Tribus volt Róma Város népességének egy különös része, melly Livius Történeteinek Lib. X. c. 9. a' Város felállításánál 452dik esztendőjébe P. Sulpicius, és P. Sempronius Censorok (Népszámlálók) által a' Város Harminczöt Tribussai közé előszer beszámlyaltott, és Aniene Patak mellett helyheztetvén, imigy hivattatott; következőleg az emlékünknék Hősse Marcus Vibius tagadhatatlan Civis Romanus volt.

Ugyan ő a' Római XV. Legioban, melly Apolinárisnak neveztetett, bár csak 26 esztendő korában meghalt, még is már Veteránus Vitéz volt. — A' Római Hadak Legiókból össze alkottattak, mellyek Centuriákra, Manipulusokra, és Cohorsokra ismét felosztattak, közönségesen 5,000 fejből állottak. Választattak egye-

dúl Római Polgárokból, vagy olly városoknak Polgáriból, mellyek Római Jussal bírtanak; és Ingenuusokból (az az nem szolgálkból, de Szabadakból) ugyan azért: quia Lecti fuerant. Legio nevezetet viseltek, valamint tizenhét esztendőös korokba befogadtattak, úgy negyvenhét esztendejekben már elbocsájtattak. Minthogy több ilyen Római Legiók időközben felállítottak, mellyeknek száma Vespasiánus Császár alatt szinte harmincz hétre szaporodott, évkor szerint nyerték a' Prima, Secunda's a' t. nevezeteket: illy képen ez, mellyben M. Vibius szolgálatot tett; tizenötödik számot visele a' nékie tulajdon Apolinaris nevezettel, melly Felső Pannoniában Carnuntum (most Petronella) Római Város körül helyeztetve volt M. Aurelius Antonius, és utóbb következett Császároknak idejében Christus születése után a' második és harmadik Századokban. Elneveztetett ezen XV. Legio Apolinarisnak szinte úgy mint a' többi Legiók vagy az Tartományoktól, hová állandóabban helyeztettek, úgymint: Britannica, — vagy a' kiktől felállítottak, úgymint Claudia, vagy valamelly szerentsés, és örökösíteni kívánt eseteiktől, Victrix, Fulminatrix'sa't. ugyan azért ez Apolinaris nevezete ezen XV. Legionnak további felvilágosítást kíván a' Tudósok által.

Említést érdemel az is: mikép lehetett a' még tsak huszonhat esztendőös korában meghalálozott Marcus Vibius immáron Veteranus Vitéz? — ha Servius in Commentario ad Virgilii Aeneid. Lib. II. vers. 157. előadása szerint 25 esztendeig kellett szolgálni a' Veteranusnak — de eldönti ezen ellenzést Livius Libro XXVII. Cap. 11. nyilván mondván: hogy

Augustus Császár Katonáinak kedvezni akarván, nem többet mint tíz esztendőket kívánt a' Katona szolgálat töltésére, kik azontúl Veteranusokká lettek. Hogy tehát M. Vibius a' Veteranusságot megnyerhesse, és az által a' Polgári nagyobb Tisztségre emeltethessen, mert különben addig Római Törvény szerint ezekben senki sem részesülhetett — noha Graekusok Törvénye által keményen tiltatott, ne hogy tizenhat esztendős Kor előtt valaki a' Legiókban léphessen; megtörténhetett, hogy Pártfogás által Rómában is úgy, mint máshol Marcus Vibius tizenhat esztendős kora előtt a' Legióba bélépven, már 26 esztendős korában Veteranus lehetett.

T. F. I. betűket imígy: Titulum fieri jussit azért fejtem, mert sokkal hihetőbb előttem, hogy az, a' ki M. Vibius Haeressei között osztozó Biró (Arbiter) volt, tétette a' Sírkövet, noha magát nem nevezte, mintsem hogy valamely kigondolt Julius Arbiter — a' ki Lucius Lartusnak, és T. Mursusnak, tehát más Idegeneknek, nem pedig a' megholt M. Vibius örökössének állitatik, tétette volna a' Sírkövet — inkább tudniillik hihető lévén, hogy az térsen emléket a' megholtnak, ki véle kinyilatkoztott öszve kötésben volt, már pedig bizonyos, hogy a' ki a' Haereseknek és örökösöknek osztozó Birájok valóságos vagy barátságos öszvekötésben legyen a' megholtal, minthogy benne helyheztetett bizodalom szerint, amannak szándékát tellyesíti. — De különben is szükségte len I. ARBITER szavakból egy különös személyt teremteni, midőn a' Római kőirásokban ezeknek tulajdon értelmek vagyon, és a' megholtnak örökössei között lévő Arbiter az az osztozó biró, gyakran olvastatik azokban.

Annak bizonyítására, hogy a' Római XV. Apolinarisnak nevezett Legio Pannoniában, és Carnuntum Város környéken helyeztetve volt, szinte úgy, mint a' Legio II. Adjutrix Aquincum, az az Ó-Buda táján, erre több. Római Kőírások bennünket vezérelnek nevezetessen az is, mellyet Schönvisner in Commentario Geographico In Iter Romanorum per Pannoniae Rippam. Budae Typ. Univers. 1780. Part. II. in Octavo pag. 260. Petronellán találtatottat imígy közöl: „Cajus IVLIVS Caji Filius CLAUDIUS „SECVNDVS SAVARIA (Domo oriundus) LEGIONIS XV. APOLINARIS (Miles) IVLIO CELERINO „VIXIT ANNIS XXVI. MENSES VII.” — mellyből ugyan nyilvánosságos mind a' Római CLAUDIA Nemzetségnék Szombathelyre (Savaria) Rómából volt által költözése és gyarapodása, mind pedig a' Római XV. és APOLINARIS LEGIONAK Carnuntum táján volt telepedése; de honnan vette Apolinaris nevezetét, a' Római Legiókról értekező Szerzőknék Könyveiből méríteni lehet, és kell ennek tudományát.

5.

A' bosszú mire nem veheti az alatsón lelku embert.

Tsak a' tökéletlen alatsón lélek gerjedhet bosszúságra, mellyen a' jámbor szív éppen nem kaphat; de annál rémetőbb amannak mérge, mennél szelédőbb emez: szomorú következtéseivel rakva vannak a' történetek könyvei; több egyes személyek, sok familiák, sőt egész országok lettek már áldozatjává, 's máiglan sem nyöghetik el kegyetlen tsapásait — Édes Ha-

zánk is érzette nehéz súlyát II. Ulászló Király alatt a' Paraszt támadáskor.

A' keresztes Parasztokat Kurutz néven a) még a' köznép is esmeri. Történet Íróink pedig mindent feljegyeztek e' támadásról, tsak azt nem, mi vihette a' pártos Dózsát arra, hogy Keresztes társait nem a' Törökre, hanem Hazánk ellen fordítaná.

E' szomorú történetet ugyan, melly 1514. évben esett, nem sokára, tudniillik 1519ben versekben leirá Taurinus István Stauromachia nevű esmeretes munkájában. Lássad Joh. Christ. Engel Monumenta Ungarica pag. 111. „Stephani Taurini Olomucensis Stauromachia scripta Anno 1519.” ő tehát, mint akkoriban élt Író e' tárgyat környűállásosan feljegyezhetette volna; de kár hogy versezésben elmerűlvén, a' történetet költők módjára különféle tarka köntösbe öltözteti, 's hogy nem annyira az igazságon, mintsem a' pusztá szavakon kapdos.

Isthvánffy Miklós elszámlálván Dósza jutalmát, mellyet vitézségért, hogy valamelly Török bajnokot meg győzött, II. Ulászló Királytól nyere; Is (Georgius Siculus) quum ex provocatione Alim Epirótam Samandriae equitum, quas Beslias Turcae vocant, praefectum singulari certamine victum occidisset, prius dextra illius manu loricata immani vulnere uno ictu detruncata, Budam ad Vladislaum venerat, praemia rei bene fortiterque gestae postulaturus. Quae opera et studio Cardinalis (Thomae Bakats) haud egre obtinuit, accepitque a Rege duplex stipendium, ac cum torque aureo, durpureas vestes auro intertextas, et calcaria, et ensem, dignitatis equestris insignia de regia manu tra-

a) Kurutz név a' parasztsok felzendülésének alkalmával az e' Deák szóból cruciatus az az keresztes, támadott.

data, ac pagum inter Nandoralbam et Temesvarium situm, in quo XL. incolarum fundi numerarentur: insuper, ut in scuto et gentilitiis familiae insigniis manum cum acinace praecisam, cruoreque madentem, signa et memoriam virtutis, fortitudinisque suae gestaret, consecutus est.” meg nem foghatja háláadatlanágának okát, ezekre fakadván: „seu Regis inertiae contemptu, nobilitatisque odio, seu rerum novarum cupiditate, vel aliis de causis depravato animo, seu quod intellexisset Regi in animo esse, ut exercitus, cui praeerat, in Croatiam ad ferenda adversus Turcas Tininiensi urbi acerrime incumbentes auxilia, primo quoque tempore duceretur, neque ipse tam longum et difficile iter subire vellet — quod diu occultaverat, plenum divi facinoris consilium, pectore expromsit, nefarsque armatis in nobilitatem versis, agrestibus in eam, prout cuique animus ferebat, omnibus crudelitatis et saevitiae modis grassandi et debacchandi licentiam concessit.” Lib. Hist. után beszélik; ő pedig Jóvius után szól.

De hálá a' Magyarok Istenének, hogy a' nyomtatott Történeteinken kívül több rendbéli Krónikáink, és pedig még eredeti valóságban megmaradtak, melyekről ekkoráig még vagy igen keveset hallottunk, vagy pedig azokat tsupán csak neveikről esmerjük. Illyen Verantius Antalnak Magyar Historiája, melyről boldogúlt Kovachich György Úr Scriptor. Rer. Hung. min. Tom. II. pag 442. e' képen emlékezik: „Antonii Verantii Historia Hungariae sub Ferdinando I. utroque Joanne Regibus, et Isabella Regina vidua ad A. C. 1561. producta. Autographum. Initio desunt Quinterniones A. B. C. D. E. F. Quinternio G. adest. Quinterniones H. I. K. adeoque vniversim nouem desunt. Quinterniones L. M.

N. O. P. Q. proinde universim septem adsunt. In fine nihil ultra sequitur, nec deest. Huius itaque operis plus, quam dimidium desideratur, breve tamen est, cum Verantii scriptura laxa sit. Est autem opus lingua Hungarica scriptum, cuius se Verantius in opere de situ Transylvaniae p. 84. compotem fuisse profitetur.

Ezt a' Magyar eredeti Históriát T. T. Wadassi Jankovich Miklós Úr több T. N. Várm: Tá. Bir. és a' Magyar Tud. Társaság egyik érdemes Tagja híres Gyűjteményében láttam, midőn Buda és Pest Városok története leírásához szükséges Documentumokat szokott, 's valóban elegendőképen meg nem dicsérhető készséggel velem közlene; forgatván, tapasztaltam, hogy a' História, mellyet Kovachich Úr tsonkán látott, egész. A' czimje ez: Memoria rerum, quae in Hungaria a nato Rege Ludouico ultimo acciderunt, qui fuit ultimus Ladislai filius." E' szerint Verantius Történetírását 1504. esztendőn kezdvén ígéreténél többet tett; mert Históriáját egészen 1561. esztendőig folytatja. Rakva van pedig olyan történetekkel, mellyekről Historikusaink vagy nem emlékeznek, vagy pedig egészen máskép írnak; annál nagyobb pedig értéke, hogy magyar nyelven írott; tehát meg érdemlené, hogy világosságra lépjen. — Adgya a' Magyarok Istene, hogy T. T. Jankovich Miklós Úr e' féliek Tára, és a' maga nemében egyetlen egy Gyűjteménye mennél hamarébb Hazánk tulajdona legyen!

Verantius Antal az a' szorgalmatos Író, a' ki Dózsa elpártolása okát is feljegyezte. De minkeelőtte szavait felhozzam, szükséges hiteléről szóllanom. Az Író tsak akkor érdemel hitelt, ha a' történettel egykorú, a' mit ír vagy

maga látta, vagy pedig a'ról elegendő tudománya lehetett 's a' t. Verantius a' paraszt támadáskor már tíz esztendő volt „Reverendus Dominus Verancius Sibenicensis Dalmata, Commendatarius Abbatiae Pornensis, annorum 49. vel circa.” Ezeket olvasom felőle 1553. esztendőre Práy Györgynél Epist. Procer. R. Hung. P. II. p. 383. Uttisenits és Martinuzzi nevek alatt esmeretes szerentsétlen, 's Hazánk veszedelmére született ember pörében „Ex Processu in causa Fratris Georgii an. 1552. et sequ. instituto.”

Születésének esztendeje még bizonyosabb élete leírásából, mellyet testvérjének fia Verantius Faustus illy czim alattkészített „Vita Antonii Werantii Archiepiscopi Strigoniensis et Cardinalis, ac per Hungariam Locumtenentis, Auctore Fausto Verantio ex fratre Nepote.” Kovachich. Script. Rer. Hung. Tom. I. p. 194. hol ezeket olvashatni: Antonia Werantius Sebenici in Dalmatia Anno Domini 1501. III. Calend. Junii natus est. — Huic statim ab ipsa infantia paternis laribus abesse contigit. Primum enim Tragurium ad Michaëlem Statilium maternum avum, una cum fratre Michaelle missus est, hic aliquot annis nutritus, deinde ad Petrum Berizlavum Episcopum Veszprimiensem, eundemque Praesidem Sclavoniae, ac Quaestorem Regni Hungariae cognatum suum delatus est. Verum Petro brevi post tempore a Turcis occiso, a Joanne Statilio Episcopo Transylvaniensi Auunculo, eodemque amitino suo in tutelam susceptus est. Apud quem aliquot annis enutritus — tandem Patavium concessit, ubi — non diu perstitit. Ingruentibus enim in Hungaria post memorabilem illam cladem Mohachianam váriis tumultibus, — ab Avunculo suo revocatus est. 's. a' t.

Ezek szerént; mivel Verantius, más néven, a'vagy magyarul, Igaz Antal, nem tsak Magyar országban neveltetett, de még ollyaknál is forgolódt, kik a' paraszt zendülést szinte tapasztalták, okait is, mint fő rendbeli emberek kétségenkívül tudták; hiteléről épen nem kételkedhetünk.

A' paraszt támadás' okainak felvilágosítására ezeket jegyzé fel: Ez eztendewben (1513ban) Tamas Ersek be mene Romaba az Papasagra; kiwel sem maganak, sem az orszagnak semitt nem haznalhatta, mert az Papasag reiaia szala, de semy kipen az Olaszok nem engednek (nem engedek néki) hanem wgian le wonak rola, oztan Jwliwst a) tewek Papaiatt ew helibe. Kyert Tamas ersek sok kinchett Romaban iarwan, elkewlte, wigre zigiensigire nem twda Romabwl ky iwnny, hanem kerezttet hoza ki magiar orszagnak nagy romlassara, mely sok ezer ember halalara lewn.

Ez eztendewben (1514ben) Tamas ersek zent Giergy nap taian ki hoza az kerezttet, es kialtatta nagy Bwchewal, hogy walaki fel wenne, az hadban meghalna, kintewl, Byntewl megodoztatnak.

Ha szinte nem tagadhatni is, hogy minekelőtte a' bútsú levél kihirdettetnék, elébb a' keresztesek eledeléről, zsoldjáról 's a' t. kellett volna tanakodni, mivel a' gyűlevész sokaságból minden esetre tartani lehetett; mindazonáltal botrányozás nélkül nem olvashatom boldogult Engel Keresztel Urnak Geschichte des Ungrischen Reichs Dritter Theil Zweyte Abtheilung 164 lapon e'me gyanuját: Der Unsinn dieses Antrages, unter den gegebenen Umständen lässt

a) Julius helyett Leó Pápát akara nevezni.

sich kaum ohne eine geheime Absicht begreifen. Ob nicht Bakáts und Szakmári im Sinne hatten, durch diese Bauern Armee, die sie durch die Macht der Religion regieren zu können hoften, alle Grosse niederzuschlagen, die ihnen im Wege standen? Wenigstens entstand während und nach dem Bauern-Tumult ein grosses Indignations-Geschrey unter dem Adel: dass jetzt mehrere Prälaten vom niedrigsten Stande und Bauern-söhne wären, und es im Geheim auf den Ruin des Adels abgesehen hätten! —

Mi okból írhatta ezt Engel Ur, nem tudom; hiszem ember társaink felől és tselekedeteikről mind addig jó vélekedésben kell lennünk, még ellenkező részről, az az gonoszságokról fontos 's elegendő okoknál fogva meg nem győződünk. Már pedig Engel Ur gyanuja tsupa kopasz vélemény, mellyel elhúnyt haza érdemes fia hírét és betsét kissebbiti. Példájúl emlitem tsak a' mostani Cholerát; tudjuk miféle rendelések tettek elhárítása végett. A' Felsőség szándéka szent volt, mellyet tsak a' rossz szív rágalmazhat. De több helyen minő vala ezen rendelés sikere — azért hát a' Felsőség az oka? Fére ilyen Logicával — mondja egy valaki; de hiszem a' Paraszt zendülés is épen így támadott, tehát Bakats Tamás volt a' lázító! — Historikus szent kötelessége, hogy a'ról, a' mit be nem bizonyíthat, halgasson, mert őt is a' keresztény szeretet lekötölte, hogy senkit se rágalmazzon; vagy talán holt atyánkfiai eránt, kik magokat többé nem védelmezhetik, megszűnt minden keresztény kötelesség, 's írhatunk ellenek, a' mint gondolunk. — Ha az utolsó napon minden szóról számot adunk, jaj minékünk, kik ember társainkat minden kémelés nélkül gyalázzuk!

Én ellenkező vélekedésben vagyok Bakats Tamás felől — hát ha ő épen azért keresé a' Pápaságot, hogy szeretett Hazáján, melly akkor segedelem nélkül legjobban szűkölködött — segíthesse, oltalmazhassa, 's mivel szent tzélját el nem érhetette, legalább a' keresztesek segedel-mivel akara használni. Meg sem tsalatkozom vé-lekedésemben, mert bizonyosan tudom, hogy bútsú hirdetésével hazánk romlására nem ügyelt. Előttem vagyon pásztori levele, mellyet azon alkalmatossággal, midőn jó szándéka ellen né-melgy gonosz emberek a' bútsú hirdetéssel vissza élnének, ország szerte küldöz vala, haljuk őt szóllani: *Noueritis ad nostram audientiam non sine graui animi nostri dolore et displicentia peruenisse, quod forent nonnulli Pesbyteri, Clerici religiosi et seculares, ac alie persone ecclesiastice a) et seculares, qui suggestionem, vt verisimiliter creditur, spirituum malignorum zizania seminantium impulsi, nulla a' nobis, et sacro sancta sede Apostolica habita, et obtenta authoritate, ausu sacrilego, et temeritate dampnabili, in diuersis Regni Hungarie partibus — contra montem nostra — cruciatam proclamare, conuenticula facere hominum diuersarum conditionum tam Nobilium, quam etiam Rusticorum et agrestium multitudinem concire et conuocare, census Dominorum temporalium ordinarios, dicasque Regie Maiestati debitas, ac alia iustissima et consueta (tributa) nec non obedientiam superioribus denegare, et denegari facere, denegandasque et deneganda esse dicere et affirmare presumunt, eosque insuper, qui*

a) Ha Engel Ur ezek ellen a' Papok ellen zúgolódna, nem bánám — tsak az ártatlannak hadjon békét; az Indignationas Ceschrey is ő miattok történt,

huiusmodi census ordinarios, et dicas Regias dicarent, vel exigent, occidendos esse, et qui ad eosdem Dicatores, vel Exactores occisos lapidem, vel saxum mitterent, seu iacerent, centum dierum indulgentias eisdem concessas esse, falso, et inique docent, narrant, et persuadent, Cruces denique distribuere, ac inter Nobiles et ignobiles seditiones, dissensus et discordias seminare, nec non exquisitis quibuscunque artibus et ingeniis populum fidelem diuersimode seducere, illaqueare — presumptuose, et scelestissime — satagunt, student et conantur. — quo fit, vt non solum nos, verum etiam ipsum Sanctissimum Dominum nostrum, Dominum Leonem modernum — Pontificem — plurimi clamores, lamenta et maledicta per eos sic indebite oppressos publicitus efferri audiantur 's a' t. — No most már az igazságot részrehajlás nélkül kereső jámbor olvasó ítélje meg: hogy mellyikünk véleménynye fontossabb, az enyéme, vagy az Engel Uré?

Verantius továbbá Dózsáról ezeket beszéli:

Wgian ez eztendewben (1514ben) fasangban Zekely Giergy meg wewa feier wernal az Chaszar halomnal Erded Beget, es az zablias kezyt el waga neky, fwttantata is ewtet, kyert az Lazlo Kiraly ez Zekely Giergyet fel hiwata Budara (tehát nem önként, a' mint Historikusaink mondják; hanem Ulászló Király hívására jött Budára), hogy ewtet latna, es meg aiandikoznaia, kinek Lazlo Kiraly az tewb aiandyk kewzewtt hagia, hogy adnanak melly negyzaz arany forintott, kiket nem adanak neky. Ezen walo bwswlasaban ez Zekely Giergy fel wiwe az kerezett. Pesthbewl kiindwla, Jwwe Zege-de, es kezde nagy sok kereztesekett, Haidwkatt, Latrokatt hozzaya giwteny, es a' Zegediekett

melly fel wenny, minden wratt, witezlew nippett kezde nyasra wonatny, ewletny.

E'me Dózsa elpártulásának oka, de gyszers mind alatsónságának jele! Ezen a' szerentsétlen székelly fin-is tehát bétellyesedett Cicerónak eme mondása: hogy két neműek az emberek; vannak úgy mond, kikben nagyobb a' betsület érzés a' haszonvágysnál: ellenben, kiknél, a' betsület alább való a' haszonvételnél.

Hogy pedig Dózsa valóban ezen ajándék megtagadása miatt boszonkodott az urakra, kik azt tőle megtagadták, Engel Keresztel Ur szavaiból is nyilván kitetszik: In einer Proclamation datirt aus Czegléd, nannte er sich den Obercapitän und Fürsten der gesegneten Kreuzmilitz, einen Vasallen bloss des Königs von Ungern, nicht aber der Landherrn." Kik ellen tudniillik kikelt; ő tehát Ulászló Királlyal egészen megelégedett, tsak az Urakat kíváná megboszólni — kiktől rövidséget szenvedett. —

Verantius e' szerentsétlen támadást rövideden ugyan, de még is környűllállásosabban beszéli, mint a' többi Historikussaink ide nem tudván, hogy ő Dózsán kívül még hét más pártosokról is emlékezik: Lewrencz pag. úgy mond, szilágyságban — nagy dulast titteti szil — ekkoron más pap Borbas new (newű) — Jewe szalon keminyg — Harmadyk kereztes tamada Pogan Benedek — Nigiedik kereztes tamada Pesth warmegieben, kitt az Bornemissa Janos Geobachnal lewagott wott — (ötödik) Nagy Antal — Hattodik kereztes hadnagy wott magyar orzagban az Nagy Radoszaw Hettedyk kereztes tamada egy Baratt Erdelyben, ki sok gonozságott miwele, kitt az Janos waida megfogatta, es meg settette Coloswarott."

Kinzása módját is másképen beszéllik. Historikussaink; Isthvánffy Miklós Lib. V. e^o formán írja: hogy tudniillik Jázopolya János Erdélyi Vajda Czigányokat vévén fel hóhéroknak és kínzóknak, azok által számára vasból királyi széket, koronát, és királyi páltzát tsináltatott; azonban negyvent az elfogatott keresztes parasztok közül, kik Dózsa körül szolgálatot tettek, setét tömlőtze vettetett, és tizenöt napig éheztetett, kik közül osztán, a' tizenöt nap eltelvén, tsak kilentz maradt életben. Dózsát mezítelen a' vas thronusba ültette, és a' vas koronát megütésítve a' fejébe tétetvén, az éhség miatt el-kénszeredett kilentz embernek azt parántsolta, hogy a' Dózsa testét, mellyet tüzes vassal égettek a' Czigányok, harapdálják: pallost forgatván fejek felett, ha nem tselekednék. Meg is tették némellyek, és azért szabadon botsáttattak: a' többiek pedig álló helyekben megölettek. Tovább mondja Isthvánffy, hogy ő ezen emberek közül még gyermek korában ösmert egy kovátsot, a' ki a' Dózsa lovait szokta volt patkolni. — Azonban Dózsa ilyen kínok között, meg sem motzant, hanem ezeket az őtet harapdáló szerentsétleneket tsúfossan ő tőle felnevelt kutya kölyköknek nevezte; miglen végre a' tüzes fogók által letsipdestetvén teste, meghalt."

Ettől az iszonyú tselekedettől, melly gyaláztatjára van az emberi nemzetnek, maga Zápolya János is annyira megirtózott, hogy, a' mint mondják, két esztendeig is a' Szentségre, midőn azt a' Pap az oltáron felmutatta, nem nézhetett.

Verantius beszédéből is kitetszik Zápolya János kegyetlensége, mellyet irtózás nélkül nem olvashatni; azonban a' kinzás még sem volt olly szörnyű, a' minőre Isthvánffy Miklós festé:

lett vádtól megmenteni. — Írtam a' Pesti Új-hegyi várban 1831. esztendő utolsó napján.

Podhradczky Jó'sef.

6.

Rövid érszrevételek a' falusi nevelésről.

A' nevelésről általjában már annyi vizsgálódások 's tanítások jöttek világosságra, 's köz-tudatra, hogy azokhoz valamit toldani alig lehet, és e' tárgy kimerétve lenni méltán lázlik, még nálunk is Szilasy János nevelés tudomány' derék munkája után. Azonban ha még is azt állítom, hogy a' közönséges szabások elméletként ha még olly tökéletesek volnának is, azokat cse-lekvőleg haszonra fordítani, és dívatba tenni fölötte sok nehézségekkel jár: mert más tör-vényt szabni, és más azt végre hajtani 's azok-nak követését eszközteni; kívált ha azt a' meg-jegyzést teszem itt, hogy Paedagogusaink, 's nevelésről iróink csak azt a' czélt veszik főké-pen szemügyre, melly a' kimiveltségn^{nek} felsőbb fokait tárgyazza, és a' legmélyebb t^{am}nyok-ra vezetni alkalmas. Hát a' nemz^{nek} legna-gyobb része, a' társaságnak legszám^{os}abb tagjai, a' falusi köznép, mi czélra, végűldog haszonra van az országban? lehet a' nemz^{nek} virágzó, nek insége mellett? lehet egységben illik, kimivelt, a' többihez, kikkel ezeknek por-és szükséges lenni, hasonló r^{ad}ások mel-ban állatóságban messze han semmi gond lett? nem mintha rólok z^{ket}; nem mint-sem volna, teszem ezen l^{ések}, bölts tör-ha a' falusi nép szám^{educationis publ.} vények; millyeneket

Janos waida — nagy sok erdely nipel ki Jwwe Temeswar alla, es ott a' Zekel' giernek egy faatt asatta fel, az melle egy szeczel, alias Syllia szeek zekett tette, as Zekel' Giernok ewnyg rwhayatt le bochattatta, az kekhez az fahos ket-teztette. Az ew wyteziwel Tobörzok Tanczoth, alias haydo Tanczoth iartatta, minden kerwlissen a' Zekel' Giernek testett harapnak wala. Mel' pedig nem akarta harapnia, kitt meg ösmertek, ha a' szaia wirtew weres wott, wagy nem wott, azth azon hellen lewagattott. wigre a' Testhett meg ittettek nem chak Haidwkkal, de egiebekkel is. Ennek wttana az Janos waida egy tyzes was Coronatt hozatta elly, Azth a' Zekel' Giernek kett fogo kewzett az feyben tyttetty, es wele ewtet meg coronaza. Mynd eny kynban ez a' Zekel' Giergy egiett sém faydwla, wigezetre ozthan feiett wittette neky, es Zegedy küldé ayandikon az Zegedy fey Byronak, kinek Palsy Balas newe wala. Mel' Palsy Balas hyttes atthya wala nekie. Es ez az Zekel' Giergy az ew Ilettyt Igy wigezy el. —

Igaz tehát, a' mit Cicero mond: Historia lux veritatis — magistra vitae; mert sohasem tanátsos megboszzantott embernek kezébe hatalmat adni. — Bakats Tamást azért is kárhoztatják az Írók, hogy Dózsát választá keresztesek hadnagyává, de tudta e' Dózsa bosszúja okát, 's ha tudta, gondolhatá-e, hogy ez a' híres bajnok olly alaton lelket hordott kebelében — vitézsége miatt legalkalmatossabbnak látszott lenni. — Hát mink sohasem tsalatkozunk meg embertársainkban — sok ilyen vád lepte el már régen elhúnyt érdemes Emberek dücsét, hírét 's jó nevét — ők már nem védelmezhetik magokat — igyekezzünk tehát illyes szenyt rólok részrehajlás nélkül elhárítani, 's őket a' meg nem érdem-

lett vádtól megmenteni. — Írtam a' Pesti Új-hegyi várban 1831. esztendő utolsó napján.

Podhradczky Jó'sef.

6.

Rövid érszrevételek a' falusi nevelésről.

A' nevelésről általjában már annyi vizsgálódások 's tanítások jöttek világosságra, 's köz-tudatra, hogy azokhoz valamit toldani alig lehet, és e' tárgy kimerétve lenni méltán látzik, még nálunk is Szilasy János nevelés tudomány' derék munkája után. Azonban ha még is azt állítom, hogy a' közönséges szabások elméletként ha még olly tökéletesek volnának is, azokat cse-lekvőleg haszonra fordítani, és dívatba tenni fölötte sok nehézségekkel jár: mert más tör-vényt szabni, és más azt végre hajtani 's azok-nak követését eszközteni; kivált ha azt a' meg-jegyzést teszem itt, hogy Paedagogusaink, 's nevelésről íróink csak azt a' célzt veszik főké-pen szemügyre, melly a' kimiveltségnek felsőbb fokait tárgyazza, és a' legmélyebb tudományok-ra vezetni alkalmas. Hát a' nemzetnek legna-gyobb része, a' társaságnak legszámosabb tagjai, a' falusi köznép, mi célra, végre és haszonra van az országban? lehet a' nemzet boldog ezek-nek insége mellett? lehet egy Ország virágzó, kimivelt, a' többihez, kikkel szövetségben illik, és szükséges lenni, hasonló rangu, ezeknek por-ban állatóságban messze hátra maradások mel-lett? nem mintha rólok a' hazában semmi gond sem volna, teszem ezen kérdéseket; nem min-ta a' falusi nép számára rendelkez, bölts tör-vények; millyeneket a' Ratio educationis publ.

már mennyit foglal magában? Oskolák, Tanítók, 's tanulásra hasznos könyvek nem volnának: sőt épen ezek, mellyek e' jelen észrevételeket eszközlik. Igen is vannak, sőt majd ötven esztendőök óta még szebb rendbe szedett oskoláink is, új meg új tárgybeli tanulásra szolgáló könyvek, és még is a' kimiveltség a' köznépnél alig halad csak egy tapodnit is; a' régi apai örökség gyanánt a' fiakra maradott, durva, tudatlan, babonás élet, és tselekedet módja miakatsul fön áll, a' szelidebb megelégedettebb sorsnak alig csillámlanak némelly példái.

Itt talán hirtelen az ütközne valakinek eszébe, hogy majd ezen okból megvetvén a' fönálló rendszabásokat, vagy Rousseau, vagy Salzman, vagy Pesztaloczy nevelés módját fogom czélul venni, vagy Bellancaster oskolai katonás rendszabásit ajánlani: de ez távul való szándékom sem: mentsen Isten hogy akár azokkal az elme tehetség' idegeinek majd a' szakadásig, vagy bizonyossan a' legszéthangzóbb erőltetési csigázását; vagy ezekkel szinte gyerek játéokra fordult tanítás módját magasztalva javasolja m: nám ezekre megítélésem nélkül is, az idő vagy már vagy majd kimondandja sententiáját. Hanem azokhoz sem kívánok tartozni, kik vagy a' gyáva együgyűségnek ditsérőji, vagy a' tudományoknak mint gyanús, sőt veszedelmes portékáknak kárhoztatói; de legkevesebbet olyanokhoz, kik magosra fölrántott szemöldökökkel, némelly képzelt kimiveliséggel, de még szembe-tűnőbb uralkodói vágygal azt vitatni meg sem pirulnak: hogy nem jó a' pór-népnek tanulni, veszedelmes a' falusi oskolákat fölvilágosítani: mert nem látjuk-e azoknak iszonyú rossz következéseit? abból eredt féketlenséget, minden törvényen túlvaló zabolátlan kirugásokat? ellenben

melly szelid, szófogadó, tsendes, melly tűrő, szenvedő az együgyű tudatlan, 's tanulatlan jobbágy? igen is! ha az embert úgy tekintem mind oktalan állatot, ha ollybá tartom, mint tartatott századonként Asiának 's Afrikának nagyobb része, kivált ama fekete, a' mit tsak ugyan szégyenleni kezd Európa is; ha az embertől az emberiséget, az észet, vagy talán még azon Isteniképet is, melly a' lélek, megtagadni semminek tartom. Nem az emberrel mint eszközzel csak célra, csak magányos haszonra élni senkinek sem szabad; még maga az Isten is úgy alkotta, úgy bánt véle, úgy oktatta, mint teremtésének egy legfőbb lényét, kinek hasznáért alkotott mindeneket, őtet pedig mint egyedül való célzt, végetlen boldogságra, a' mit a' megváltásnak Isteni munkája még világossabbá tesz, melly egyedül csak a' leallyasodott, 's alkatásához méltó characterének elveszte' helyre állítására történt. De nem is szokta az emberiség megbosszúlás nélkül hagyni az illy visszaéléseknek bűneit, a' mint ennek borzasztó tanúit mind az ó, mind az új világ történeteiben elegend olvashatunk 's okosodhatunk: mert nem volt lázzadás, melly vagy való, vagy vélt illy emberiség letapodásának erőszakos kiütése 's vissza rugása ne lett volna.

Valamint pedig a' természetnek nagy titka abban áll, hogy minden lény azon erőt, melly benne az alkotó elemek, a' savany' 's vízítő, vonzó 's rágó, alakoknak véghetetlenül özszerkeztetése szerint találkozik, kifejtse, és azokat mennyi' 's millyenségekhez képest munkáságba tegye; úgy az embernek rendeltetése sem más. De mivel tsoportossabb, nagyobb 's több félű benne az erő, 's tehetség, úgymint az állati, vagy testi és lélekbéli, és már csak ennek

is az érzéki, képzeti 's itélői, egy öntudatban meghatározott forma és mód szerint való hatóságok 's öszveállítások ; mind ezeknek öszvehangzó, harmoniás együtt megférő, sőt egymást elősegítő kifejtése, és a' leghathatóssabb munkásságba való tétele, teszi az emberi kiformálásnak 's nevelésnek titkát: minek megakadályoztatása valamint hogy erejének ösztönével ellenkezik, úgy boldogságának is határt 's akadált vet. Ezen sokféle erőnek az emberben rejtézkedő mivoltát kitanulni, 's az ingernek 's ellensulynak törvénye szerint munkásságba tévén az ideákhoz, mellyet Isten képének nevezünk, minél közelebb vinni, volt minden bőltsenek, 's nagy erköltsű férfiaknak legforróbb törekedések ; ez minden erénynek célja, a' társasági öszveállásnak elve, az okos kívánságoknak törvénye, 's az emberi boldogságnak eszköze, 's azért ezeknek harmoniás kifeslésében 's elrendelésében áll a' nevelésnek mestersége.

Mesterségbe került tehát az embernek nevelése, melly mesterséget tanulni 's ügyes gyakorlás által sajátává kell az ollyannak tenni, ki mások tanítója kíván lenni: mert nem elég csak azt tudni, hogy mire kell a' gyermeket oktatni, hanem a' remek munka abban áll, hogy mi módon, micsoda eszköz, bánás, 's reá hatás által kell a' gyermekkel azt mind megfogatni, tanultatni, értetni a' mi ki szabva, 's elő adva van, a' mit ön magából, mint a' pók a' hálóját, kifejteni mind késedelmes mind bizonytalan, mint legkönnyebben elhibázható; és ez az, a' miben a' falusi oskolákra nézve (a' felsőbbekről szólni nem czélom), légszembetűnőbb, legnagyobb, legkárossabb a' fogyatkozás 's héjányosság; mert talán akár melly kézi mesterségre is gondossabban, szorgalmatossabban és huzamossabban

készítettnek el a' legények, mind a' jövőd tanítók a' tanításra. Vagy nem csupa esetre, 's vaktörténetre bizatik e' a' jövőd falusi tanítónak nevelése 's választása? A' ki ebben csak egy pillantatra is kétségeskedni akar, tekéntse csak 's vegye észre kikből válnak közönségesen a' falusi Tanítók? Ugy-e bár, hogy általyán véve, olly falusi gyermekekből, kik vagy azért, hogy othon nem igen szükségesek, vagy hogy szülőjök vagyonossabb, esztendőnél talán tovább mind mások, tölthetik idejeket az oskolában 's így az olvasásban, írásban a' többinél ügyesebbek lesznek, ugy, hogy majd a' föl vigyázást, vagy a' letzkézést is a' Tanító reá bizza; ha pedig az ilyeneknek még az éneklésre kedvök 's szavok is van, hogy a' mestert a' Choruson segíthetik, vagy tehetségek, hogy a' hegedün, vagy sipon egynehány nótákat megtanulhatnak, vagy már a' Claviert pöngetik is, már a' Tanító házához szorossabban kaptsolódnak, már a' tanuló gyerekből praeceptor válik; de hogy születése helyén sokáig, mint gyerek, ne tekéntessen, egy év mulva már mint formalis praeceptor, és segéd más Tanítóhoz szegődik, de a' kinél szinte ugy, mint az előbbinél a' letzkézésen 's egy két darab uj notákon kívül, alig tanul többet, csak hogy a' felserdülő idejéhez képest magát a' merésszebb társolkodásban erköltse rovássára 's kására törekedik meg különböztetni. Illy foglalatosságokban el tö tvén egy vagy több helen még két három esztendőt, már arra veti minden gondját miképpen szerezhessen magának mesteri hivatalt: e' végre vagy attyafiai, vagy kérlelt baráti által kedvezőket keres magának valamelly helységben; vagy egy öreg Tanítónak lyányát veszi célba; vagy valamelly özvegy mesternét, kivel a' szolgálatot is moringúl 's

örökségül kapja 's így meg van a' Tanító 's kész a' Mester. Mert az iskolák számához csak ugyan kevesek azon helységek, hol a' fiatal Tanítótul megkivántatik, hogy ügyességéről valamelly bizonyosság levelet mutasson a' Praeparandia, vagy elkészítő iskolából; de el gondolhattuk, sőt tudjuk miben áll 's állhat ezen két három hólnapi elkészítés is, mellyet még megrövidíteni is vagyon mód, hol nem nagy munkába kerül a' helyes írásról, olvasásról, egy kis muzsikai ügyességről de még három hólnapi erköltsős magva viseléséről is olly hiteles bizonyosságot nyerni, melly ötöt akár melly Capitalis iskolára is alkalmazatossá jelenti. De ezeken még könnyebben által esnek azok, kik a' Mező Városokban a' helybeli iskola kormányozóktul nyerik bizonyosság leveleket, kik mint hogy magok sem gyakorlottak az ebbeli tárgyakban, vagy csak mások ítéletét követni, vagy héjányos bizonságot adni kénytelenek: néha pedig a' megpróbálgatásra sints türodelmek, sem az esdeklő kérése ellen illendő hajlatlanságok, a' nevelésnek mindenkor tetemős kárával.

Már az illy formán elkészült ifjaknak a' tanítói hivatalra való fölvetetések, ha még végre többnyire azoktól függ, kik, noha legszámasabban vannak, de még is a' dologhoz legkevesebbet értenek, és még csak azt se, a' mi az érzékenységtől, a' hallástól függ az éneklési ügyességet, mint előtők legfontosabb tulajdonságot, képesek illendőül megbírálni. 's a' többi szükségesebb 's hasznosabb tökéletességekre nem is ügyelnek, már akkor a' nevelésnek elrendelése épen kontár kezekre jutott, és a' legszánakodásra valóbb lábon áll. Pedig illyeneknek részére út ki in praxi, minden följobb való rendelkezések ellenére is; a' hol némelly bátrabb

szószóllóra, és harsány mellyű pártfogóra talál az új Candidatus, el annyira, hogy még a' localis Directornak sem tanácsos, ha a' békességet szereti, az illy öszvefogó tudatlan gyűlevésznek magát ellenszegezni; de még a' Litteraria Directio sem kíván velek öszve kapni, hanem inkább mellékesleg hozzájok hajlik, a' mire több példát adhatnék. A' földes uraság pedig, ne hogy valamelly elháríthatatlan dotatiotska ragadjon reá, illy paraszti, a' mint ő nevezi, ügybe, és galibába avatkozni alatsónyságnak tartja.

Illyenekből válnak tehát a' falusi Tanítottók, így készíttetnek, 's így választatnak: illyenek, kikre bizattatik mind az erköltsi, mind az elmehéli tehetségeknek kifejtése, kimíveltetése, 's tökéletesítése; ezeken alapul mind a' személyes boldogság, mind egész községeknek jó, vagy rossz sorsa; mind jelenvaló, mind több évekre terjedő egész generatiónak testi lelki, 's társaságbeli állapotja. Lehet tehát ezeknél fontosabb, közhasznubb, nagyobb befolyású személy a' helységekben? ha igaz, hogy a' nevelés teszi az embert emberré, sőt illyen vagy amollyan emberré.

Igaz hogy a' szülők, kik vérekkal 's nedvökkel még méhekben táplálván magzatjokat, ezeknek jó vagy rossz tulajdonok nem tsak testekre, hanem ez által lelkekre is befolyik; vagy rajtok uralkodó szenvedelmek 's képzelmeek azoknak mérsékletét határozzák meg, és így a' szülők vetik meg első alapját a' gyermekek jövő mióvolyának; és szülések után is ők az elsők, kik csöcsömösökben szunnyadó erőnek fölbresztését, a' lappangó szikrának kiütését eszközlik; ők, kik a' külső tárgyakkal őket legelőbb megösmertetik, bennök az érzelmeeket föl-

ingerlik, 's valamint a' szeretetre, örömré, úgy haragra, bosszúállásfa első alkalmat, 's az indulatokra első arányzatot adnak; ők rakják ajakokra az első hangokat, nyelvökre az első szavakat; de az utánozásra is, melly az állatíságnak egy hatalmas ösztöne, a' legelső példát, és így az első szoktatást, mellynek az egész életre a' leghathatóssabb következése vagyon, 's azért melly szerentsés egy olly kiseded, ki elkerülte a' rosznak látását, és hallását, 's csak szép 's jó példák között serdülhetett főt! innend vagyon itt a' lelkipásztoroknak legfontossabb foglalatosságok, és kötelességek a' szülöket szüntelen inteni tanogatni, dorgálni: miként kezdjék csöcsömösöket a' jóra, és szépre szoktatni, 's az által az Istennek némi képzetét benne fölébresztetni; a' szófogadásra, engedelmességre jó korán hajtani; hogy őrizkedjenek mind szóban, mind tselekedetben előtök legkissebb rosz példát is adni, a' serkendező indulatosságot, fölébredt kívánságokat mikép intézgessék, zabolázzák, és szabad hasznos, vagy üdvösséges tárgyakra fordítsák. De mivel eztet olly nehéz a' szülöktől megnyerni 's a' rosszat megszokott, 's majd természetté vált mindennapi példáktól a' nevendékeket megőrizni majd lehetetlen; igen szerencsés 's üdvösséges gondolatnak tartom olly kisededek nevelő intézetének föllállítását, melly azokat, mihelyest annyok tejét elhagyták azonnal józanabb, jámborabb gondviselés alá veszi, hogy azon első megromolhatóságnak veszedelmétől, melly a' rosszat megszokta szülöknek társaságából reájok háromlana, megmentse: hanem talán épen ezen tulajdon hibáinak illy nyilvános bécizonyítása, ha az Intézet még olly szépen megfelelne is czéljának; valamint hogy így a' magzatoknak a' szülöktől való elidegene-

dése majd elkerülhetetlen; annak messze kiterjedését vagy közönségessé való tételét mindenkör hátrálni 's akadályoztatni fogja, ha arra elegendő pénzbeli erőnk, 's egyes akaratunk volna is.

Melly nehézségeknek elhárítása minthogy majd lehetetlen, annál szembetűnőbb, melly ügyesség, melly tudományos készüllet, az emberi természetbe melly mélyen bélátó helyessen kimivelt, minden szépre 's jóra kifejlett elme, és az erköltsben melly erős 's meghiggadt jártosság kívántatik meg egy olly tanítóban, ki gyakorta a' szülőktől eredő hibákat a' kisedek lelkéből kivehesse, a' megszokott hibás 's vétkeş utánazásokat, mellyek naponként szemekelőtt megujtattanak, és a' szülők tekéntete által javaltatnak, sőt sanctionáltatnak, hathatós meggyőződések által, és tartós ellenszoktatások által kiirthassa: a' mit ollyan tanítóktól, mint a' millyenek lenni szoktak, kívánni okossan lehetetlen: mert senki sem adhat másnak azt, a' mivel maga sem bír: a' ki maga is miveletlen; a' ki maga is az erköltsi érzésnek kifejlésében hátra maradott, vagy rosszul fejlett, valjon mi hasznost, mi ügyesset lehet tőle várni? de még a' lelki Pásztor sem fogott nagy haszonnal a' szívek' érzelmi' kormányában forgolódni, ha azokat előbb a' tanító elkészíteni, felfoghatóká tenni nem tudta; a' honnénd ered azon váratlan, és szomorú tapasztalása, hogy minden fáradsága mellett erőlködésének minden megvetése koránt sem hoz olly gyümölsöt, millyent várt, és érdemlett; sőt minden intése, és szorgalma füstbe ment, és tanítása a' megvásott szívről, mint a' borsó a' falról, minden behatás nélkül vissza hullott. Ez csak az erköltsi tekintetben is már melly kipótolhatatlan kár; mel-

lyet az ügyetlen, tanulatlan neveletlen tanítók okozhatnak egész helységekben, és így szerte-szét az Országban!

Eztet azért böltsen bélátván a' magát 's mindenét a' köz haszonra elszánó 's fölálodozó Pétsi Megyének nagy lelkű Pásztora Báró Szepesy ő Excellentiája, az új Lyceumi Intézetéhez még aztat is hozzá kapcsolni törekedik, hogy ilyen jövődöbéli Tanítók, minekelötte hivatalt nyerhessenek, legalább öt holnapnak lefolyása alatt, Májustól Septemberig, három töle fizetendő Professorok által a' legszükségesebb tudományokban előbb elkészitessenek, az erköltsi, 's elmébéli olly tulajdonságokban gyakoroltassanak, mellyek a' keresztény-polgári nevelésre elkerülhetetlenek. Hanem talán ezen hasznos Intézet ő véle áll, 's mulik is el. Nem volna-e tehát az ő magos, 's fenséges ideáljához sokkal közelítőbb, ha ezen tanítók készítésére szolgáló Intézetét ama helyett állandóvá 's tökéletesebbé tenné, mellyet nagy költséggel, de véghetetlenül kisebb haszonnal, a' Törvény tanittatásra fölállítani igyekszik? mellyre már a' pompás, és költséges épületet megtétette, és csak annak fundálására veti most minden gazdálkodásbeli erőlködését: úgy hogy a' Philosophiai kar már egészen talpon 's folyamotban van négy papi Professorok alatt. Valjon, ha ezen Törvény tanulókra szánt Intézetét, és költségét a' végnélkül hasznossabb, a' jövődöbéli Tanítóknak kimivelésére 's készítésére fordíttaná, mint fő lelki Pásztorhoz, 's az Istenfélőségnek Apostolához nem illendőbb munkát vinne véghez? ha illy elkészített tanítványok által a' Sz. Evangeliumnak lelkét, valamint minden köz hasznút, a' nemzet' legnagyobb 's leg elhagyatabb részére még inkább 's inkább terjeszteni 's talán szá-

zadókra megalapítani kegyes volna; 's a' helyett hogy a' törvénykedő mesterséget nevelné mint békesség Apostola, a' szelidségnek, polgári boldogságnak 's köz csinosodásnak illy hathatós eszköze lenne? a'vagy nintsenek e' Törvény tanultyaink tizszerte többen, mint hazánknak vagy haszna, vagy szüksége kívánná? nintsenek elegendő Törvény tanító iskoláink, a' hol kiknek kedvek 's tehetségek van, még nagyobb előmenetellel, mint gyakorló példának helyein megtanulhatják? valóban azon két esztendő, melyek a' Törvény taníttatására, csak néhányok hasznára készíttetnek, hasonlíthatatlanul nagyobb 's kiterjedőbb sikerrel fordíttatnának azoknak kimivelésére, kik elszéledvén az országban, mind annyi községnek békesség', szelidség' rendes csinosság, és házi boldogság angyalivá lennének; a' mi egy illy nagy lelkű fundálónak szívét annál nagyobb gyönyörrel töltené el, minél inkább vetélkednének a' községek illy jól elrendelt Intézetből tanítókat szerezni gyermekeik' nevelésére.

Nem új gondolat, melyet már más hitbéli hazánkfiak a' Rectorok 's Cantorok formáltatásában szembetűnő haszonnal 's előbbre hatással régen gyakorolnak, hogy a' Pap' nevelő Intézettel, a' Seminariumokkal, a' Tanítókat elkészítő iskola is minden Püspöki megyében öszve kapcsoltsasson: minthogy e' két hivatalnak egy a' fő céljok, t. i. az embernek a' békes, hasznos, 's megelégedett életen való olly vezérlése, hogy amaz örök életnek boldogságára is elkészítesse, melyet csak úgy lehet legbizodalmassabban elérni, ha mind ketten egyetértőleg formáltatnak, kik azután nem sokára öszvefogván arra a' nagy célra egyesült erővel sikeresen munkálkodhatnak; ne hogy talán a' Tanító más alapot rakjon

a' gyermek szívébe, mint a' millyenre kívánnon az egyházi személy építeni, vagy haszonnal építhessen. Valóban minél nagyobb a' fáradtság a' kisdedek oktatásánál, minél nagyobb ügyesség, szorgalom, béketűrés kívántatik az együgyű tudatlan gyermekkel való bánásnál, annál hosszabbi készület, további gyakorlás, és több holmi próbák szükségesek, még valakit a' tanításra alkalmasnak bizonyíttatnak. Csak a' mezei munkálkodásra, a' föld művelésre, barom tenyésztésre fölvigyázó Tisztek melly költséggel, gondal formáltatnak, hány tudománnyal készíttetnek föl, melly sörénység, ügyesség, alkalmasság kívántatik meg bennök? az embernek, a' polgárnak, a' végnélkül tökéletesíthetőnek nevelése pedig a' vak sorsra, sokszor a' legidomtalanabb oktatóra bizatik. Hanem ez talán az elme kifejlésre nem olly károsnak tartatnék: mert vannak faluk, 's nem kevesek, hol minden iskola 's Tanító nélkül, a' csupa szokásnak, 's utánozásnak ösztöne által minden a' régi rendben, és folyamatban fön áll, és senki hiányosságát a' Tanítónak nem érzi; a' születés és hallás, vetés és aratás szinte úgy megtartják a' sort, mint mindenkor és ebben még hasznot, sőt kedvet is találnak nem kevesen! de ha az erköltsi kimiveltségre tekintünk, itt már még is elkerülhetetlen a' nagyobb gondosság, és az emberi méltóságra való figyelem: mert az erköltsi érzést, az embernek legfőbb disztét, csupán követési 's szokásbeli ösztönné tenni annyit tesz, mint az embert okosságától megfosztván az állatok sorába helyheztetni. Hogy ez ne történnyen elmellőzhetetlenül szükséges, hogy olly férfiak legyenek, kik ezen érzést ébresztteni, nevelni 's megerősíteni tudják; ezek pedig azt soha eszközleni nem fogják, ha csak előbb ma-

gok arra nem oktattatnak, nem készítettnek; ismét tehát a' Tanítókat készítő oskolák mint elkerülhetetlenül szükséges Intézetek tagadhatatlanok: mert nem is lehet egybe nagyobb Istentostora egy falusi községnek, mintha rossz erkölcsű, pajkos, és istentelen Mester veszi által az ifjúság nevelését, ki a' helyett, hogy az otthon látott, 's hallott rosznak bényomását a' gyermekek szívéből kitörölni iparkodna, még a' magáéval erősíti, és egész generatióra kiírt-hatatlaná teszi, mellyet aztán nints az a' pap, nints az a' törvényi hatalom, melly kiírta, ha csak a' rossz gyümölcst a' fával együtt ki nem vágja.

Azért illy nevelő ház mind a' följebb való latán oskolák, mind a' Seminariumok mellett igen szépen, és hasznossan megférne, mint igen öszve illő, a' hol kétségkívül gyakortább találkoznának olyanok, kik vagy a' papi, és más világi felsőbb rangra nem vágyódván, vagy magokat arra alkalmassabbaknak vélvén a' falusi oskolák tanítására szánnák, és így ezen hívatalt, melly most, az azt viselőknék gyarló voltak miatt, érdemeiken alúl olly csekély tekintetben van, a' méltó illendőségre fölemelnék, 's a' tisztelet az ő kimiveltségekhez képest nevedne, és az Egyházi rendhez, mind annak jobb keze, minden tekintetből legközelebb jutna, kivel valamint a' falusi életet, úgy a' helységnek rendes boldogságát, és ügyét, gondját, és örömet egyformán osztaná, minél csak ugyan e' földön tisztább érzelmű jutalmat gondolni sem lehet.

Ezen erköltsi kimiveltetése, valamint a' tudománybeli elkészítése a' jövőendő Tanítónak csak ugyan tehát sokkal nagyobb gondot, több időt 's hathatóssabb eszközöket kíván, mind a'

mennyi eddig arra fordított, még az elkészítő, vagy Praeparandia iskolában is; kik pedig csak úgy nyólnak, 's tisztítják ki magokat mint a' levágott fák helyein az hajtások; (pedig ilyenek legnagyobb részint) vannak alkalmas voltyát úgy is könnyen elgondolhatjuk: mert avval már nem lehet megelégedni, hogy a' köz ember csak esmérje a' betűket, és azokat öszve rakni tudja, vagy azokat még téntával is lefesthesse, hogy talán az imádságos könyvét, vagy a' kalendáriumot által vakogja; vagy legyen neki mit elfelejteni, mind a' deák ministratiót, melyet olly sok verejtékkel tanult; hanem ideje már, hogy a' betű ismertetét valóságos haszonra is fordíthassa, és az által tudományt is szerezhessen, melly állapotjához hasznos és szükséges. A' hit ágazatinak tudása után, mellyre iskolai járásának egész ideje alatt szüntelen tanítatik, és lelkének ügye miveltetik, csak ugyan tagadhatatlanul szükséges, hogy jelen való sorsának javítását, könnyítését, boldogítását is minden kitelhető tudománnyal, és móddal előmozdítsa. Erre pedig mi szükségesebb, vagy előbb való, mind önnön esmérere, lelki testi tulajdonságinak, erejének, foglalatosságának, egészséges vagy beteges állapotjok' ismérere; azoknak föntartása; ezeknek elhárítása; szóval a' test' 's lélekkel való bánás módnak rövid; de elégséges tudása? azon maga viselése, melly gyermeki ifjai 's emberi korát illeti, 's minden korban élet helyheztesésében való kötelességek, mellyeknek megtartása személyes elrendeltetését és boldogságát valósítja, mind itt mind jövőendőben? hát ezek után nem szükséges-e valahára a' földnek természetével is megismertetni, és hasznaival, mellyen lakik, mellyet mivel 's melly őtet táplálja? az állatok természetével, hasznaival, nyavalyáival

's orvoslásokkal, mellyeket tenyészt 's mind javinak 's erejének felét használja? vagy azon nyövevényekkel 's használásokkal, mellyeket plántál és mind ezekre való nézve azon együgyűbb 's haszonvehető fölfödözésekkel 's találmányokkal, mellyek munkáját könnyebbitik, földi javait 's birtokát nevelik, életét kellemetesebbé teszik, lakását, falusi helyheztetését, az együtt élői közösülést bátrabbá, szebbé, rendezesebbé tanítják elintézni. De ki oktassa erre a' falusi köznépet? talán az ollyan Tanító ki maga is mind ezekről egy szót sem hallott; ki mindenben maga is tudatlan, és mind ezekre sehol sem tanittatik? vannak ugyan némelly olvasó könyveink a' nagyobb helységek 's mező városok számára, mellyekben illyen, és ezekhez hasonló tárgyak előfordúlnak, de azok olly elszórottak, olly rövidek, olly rendnélkül valók, és tökéletlenek, hogy mivel úgy is csak olvasásra szolgálnak, más hasznat nem is hajtanak, minthogy nints is, ki azokat a' falukon értse megfejteti 's világossá értelmessé tenni: azért még magoknál is a' Tanítóknál csak kevésnél találtatik a' falukon azon olvasó könyv, a' tanulóknál pedig még kevesebbnél, mint hogy valamivel drágább, és hasznát nem láttyák. Neveltessen csak előbb föl maga is a' jövőendőbeli Tanító hivataljának illendő viselésére, nyerjen csak mind illyenekben jó 's elegendő esmérteket, tanitassanak csak meg mind ezekre alkalmas könyvekből magok is előbb a' Mesterek, majd nem fogunk csupán csak az a. b. c. ismerése mellett maradni, csak azért tanulni, hogy legyen mit kell felejteti: mert a' haszonra fordítható dolgoknak tanulása azonnal munkába mehet; azokról szőlő oktatás, mint mindennapi szükségre szolgáló, könnyen láthatóvá,

megfoghatóvá, és elfelejthetetlené tétetődhetik a' gyermek előtt az értelmes, és gyors Mester által, ki sokat példában is megmutathat, és maga is vezetőül szolgálhat, ha ügyes Tanítók által maga is elkészítettetett.

Hanem erre előbb alkalmas könyvek szükségesek, mellyek külömb választva minden tárgyat, azt röviden, de még is világossan foglaltatva, mind a' Tanítók, mind tanulók számára értelmessen adjanak elől, és mellyek a' falusi embert is a' mennyire néki szükséges és hasznos, mind magával, mind környülményeivel megismertessék, és őtet okosabb 's boldogabb lételeire vezessék. Illy könyveknek készítése pedig a' nemzeti virágzásra czélzó Magyar Academia legtiszteltebb tagjaihoz koránt sem volna se méltatlan, se csekély tárgy 's foglalatosság.

Szépek e' tekintetből is 's követésre méltók a' mélyen tisztelt Pétsi Megyés Püspök Ó Excellentiájának mind a' Papságra, mind a' Tanítókra 's tanulókra nézve a' nevelésről 's iskolákról tett rendelkezései, mellyek által nem csak minnyájokat a' szorgos nevelésre kötelezi, 's új ösztönökkel buzdítja; kiváltképen pedig a' hitbeli tudománynak 's Istenfélőségnek a' falusi nevelendékek szívekbe való beplántálását szoros-san parancsolja: de a' helybeli Lelkipásztorok együtt munkálása által azon héjányosságokat is törekedik kipótolni, mellyek a' Tanítók ügyetlen 's készületlen voltak miatt a' nevelésre háromlanának; arra intvén még a' szolgálatban lévő Tanítókat is, hogy a' mint foglalatosságok engednék, még azok is néhány holnapig a' töle felállított Praeparandia iskolában a' tanításnak helyes módját, 's a' nevelendékekkel való bánást magoknak megszerezni iparkodjanak. Ugy annyira tudja 's tapasztalja e' nagy férfiú, 's fő

Lelkipásztóra, hogy a' nevelésnek hátramaradása a' Tanítóknak tudatlanságától 's készületlenségétől függ legfőbbképen: 's azért még egyszer bátorkodom ezen hazánk köz ügyekivánságát kimondani: hogy bár az ő nagy láng esze azt a' Törvény tanításra szánt igen diszes épületet 's fundatiót, az Ország legszámossabb részének virágzóbb boldogítására, melly egyedül csak a' falusi Tanítók szorgos formáltatása, 's czélerányos nevelése által eszközölthetetik, fordítani méltóztatna! melly leghasznossabb 's éppen nem kevésből álló czélnek sikeres elérésére két esztendei készítés koránt sem fölösleges, de a' melly a' már főnálló muzsikai iskola, hol az éneklésnek alapjai is elől fordulnak; a' normalis tanító Intézetekben a' próba látások, és tételek által igen előbbre segéttetnék, erköltsök pedig 's a' hitbeli igasságokba való mélyebb belátások, melly az arra tanítóknak elkerülhetetlen, a' hosszabb idő alatt mind jobban kivilágosodna, erősödne 's tökéletesedne. Sőt az Isteni szolgálathoz tartása a' falukon ezen köz nevelés által is mennyire gyarapodna, melly egyformább épületessebb, az énekek válogatottabbak lehetnének, 's így kétségkívül a' helységek is (noha erre parancsolatnak, 's világi szoros rendelkezésnek sem kellene hibázni) önként csak illy elkészítetteteket óhajtanának, 's választanának gyermekek' nevelésére. Az idő, a' szenvedés, a' költség, mellyet illy maga elkészítésére fordít a' tanítvány, csak ugyan sokkal kevesebb, mind a' mennyit akár melly kézi mesterségnek tanulása 's gyakorlása megszokott kívánni, pedig a' haszonnak 's meglegedésnek sokkal kisebb reménységével.

Illy kiterjedésű, illy nagy hasznú szép példa lehetetlen hogy követőket ne találjon, ha kik

annak érdemét, és fontosságát nagy 's buzgó lelkekkel gondolóra veszik. Azonban illy országos, illy elkerülhetetlenül szükséges Intézetek nem egy két személynek, ha még olly gazdag 's hazájának nagy áldozatú fia volna is, állhat fölemelkedése által; illy közös az egész Ország fiait általjában érdeklő tárgy, (mert még az úriak közül is hányan veszik tanulásoknak alap kezdeteit a' falusi iskolákban)? csak az Ország egyesített ereje 's hatalma által vétetődhetik munkába, 's állhat lábra: tehát csak a' haza Statussainak 's Rendjeinek köz tanátskozása, igazán eltökélt akaratja, 's hathatós karja viheti azt végre, hogy falusi Tanítóiink jobban miveltessenek, hivataljokhoz tökéletesebben elkészíttessenek, hogy így az Ország legszámosabb, leghasznosabb, legerősebb tagjainak nevelését, czélerányos boldogítását, és így a' nemzetnek legszerentsésebb 's csinosottabb kimíveltetését eszközöljék 's valósítsák. Szép valóban 's az érzékeny szívet melegebb részvételre hevítő áldozat az elhagyatott betegek ápolására épített kórházak, vagy az elszegényedett öregségnek táplálására fölállított Intézetek; de még is szebb, 's hasonlíthatatlanul hasznosabb oda iparkodni, hogy azokra ne szoruljon az emberiség; arra tanítani, hogy mind egyikét, mind másikat vagy elkerülje, vagy más segítségére 's irgalmára támaszkodni kénytelen ne legyen, a' miknek használását úgy is csak a' kénytelenség teszi tűrhetővé: mind ezektől pedig egy jól intézett 's adott nevelés megmentheti az embert.

Igy tehát sem a' világi kormánynak, sem az Egyházi fő Lelkipásztorságnak a' hazára, a' nemzetnek legszámosabb részére nagyobb folyamata, 's következetű munkája 's gondja nem lehet a' közönséges nevelésnél, 's ennek hasznos

és sikeres elérésére, a' falusi nevelőknek 's Tanítóknak az ő olly igen fontos hivatalokra való illendő elkészítéseknél: Hanem ez nem csak buzgó munkásságot, férfias eltökélést és hatalmas végrehajtást kíván, de nagy költséget is. Van azonban kétségkívül majd minden Seminariumnak olly módja, hogy az illyen tanítványoknak szegényebb részén némelly tsekély szolgálatokért segíthessen; van a' Püspöki, iskolai, Religioi fundusok' ügyes és szíves kormányza, 's fölvigyázása mellett mód a' könnyen megkémélhető 's föllül maradó jövedelmi részből erre a' nagy célra megkívántató költségeket megszerezni; a' hol pedig egy Szepessynek lelke uralkodik, ott nints se nehézség, se lehetetlenség, mihelyest illy szükséges, illy véghetetlenül hasznos munkáról vagyon a' szó, mint a' milyennek látjuk a' falusi Tanítóknak a' nevelésre és tanításra való ügyes, 's illendő elkészítését. Minden más törekedés homokra épít, akár mit, 's meddig tornyoz.

Baranyából. G—es.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-vi'sgálat.

(Folytatás.)

Észrevételek, és jobbitások, a' közhasznú esméretek tárának 2dik Kötetiben lévő Mu'sikai czikkelyekre.

Ball et. Ezen tikkely jobbára szabadon van fordítva; Rec. pedig éppen ezért bátorodik állítani, hogy ezen másolat tikkely az eredeti-

nek, szemre hányást nem csak nem tehet; hanem attól még tanulhat is; a' mennyiben az eredetinek értelme sokkal kifejezőbb, világosabb, következőleg érthetőbb. Ez megtetzik a' következőkből:

„Im weitem Sinne die esthetische Darstellung einer Reihe leidenschaftlicher Regungen und Gefühles, durch mimische, und tänzerische Bewegungen. „Igy van fordítva”: tágasb értelemben, az indulatnak, és szenvedélynek, táncz, és egyéb mozdulattal eső szép mivi előadása”.

Ezen fordításban a' fő kérdés, — t. i. milyennek kell a' Ballet előadásának lenni? fejtetlen maradt; mert mikor Ford. Csak ennyit mond: — „szép mivi előadás” ezzel, a' dolgot még meg nem magyarázta; holott éppen az a' fő kérdés, — a' szép mivi előadásnak milyennek kell lenni? A' német textus ezt világosan megmondja, midőn így szól: — „esthetische Darstellung” — Rec. tehát a' fordítást kifejezőbbnek ilyen formán vélné: „tágasb értelemben, bizonyos egymást felváltó (v. szülő) szenvedélyes gerjedelmeknek, és belső érzésnek, tántz, 's egyéb, tagmozdulatok által eső felsőbb izlésű előadása.

„Nach dieser Bedeutung begreift man unter dem Ballet auch Darstellungen, von Gemüths bewegungen ohne Handlung” A' fordítás ez: „igy véve az egyes momentumok ábrázolása is, melyekben ugyan következés lehet, de cselekedet nints, Ballet.”

Ha Rec. itt a' német textust elibe nem bocsátotta volna a' fordításnak, ennek értelmét igen bajos volna meghatározni, mivel momentum olly szélesértelmű deák szó, mellyből ugyan, ha már felyebb érdekelve nem lett volna a' Ballet tárgya, az olvasó egyet is mást is gondol-

hatna, mivel éppen az, a' mi egyik fő kérdés — „mi tehát különösen (sőt általjában is) határozólag a' Ballet tárgya, ? mellyek azok a' momentumok?” felelet nélkül maradt. Ha momentumon, indító, szülő okot, — quasi movimentumot kell érteni, mint Rec. gyanítja —, és nem időközt szempillantatot, 's t. e'f. mellyben valami történik; minthogy azon momentumok csak úgy lehetnek érthető, 's kifejező tárgyai a' Balletnak, ha azok bizonyos érzést, indulatot gerjesztenek, vagy támasztanak: látni való, hogy a' Ford. egyes momentumaiiban ilyen értelem-ben, nem csak lehet, hanem szükséges képpen is kell lenni következésnek; mivel maga ezen következés az, melly a' figyelmes nézőt a' momentumra, — indító okra, mint megannyi kút-főre — vezeti, és éppen ez által ábrázoltatik, 's fejlik ki maga a' momentum. Mint hogy tehát a' ford. egyes momentumainak csak úgy lehet igazi értelme, ha ezeknek szüleményei legalább általánosán meghatározatnak, mellyek a' kérdésben forgó tárgyra nézve, mint a' német textus világosan kiteszi, indulat mozgásai, vagy hánykodásai — Gemüths bewegungen, — ezt mint vóltaképpen világosító szót nem kellett volna elmellőzni; különben a' momentumon, és következésen, illet is szabad gondolni; ha eső lesz, sár lesz. Momentumok lehetnek pedig bizonyos kedves, vagy kedvetlen tárgyakra 's történetekre való vissza emlékezés, előterjesztés, képzelődés, számtalan féle kívánság, vágyódás, óhajtás 's t. e'f. mellyek a' Balletben tántz 's más, tagmozdulatok, ábrázat vonások változtatása által adatnak elő, a' nélkül, hogy a' tárgyba valamelly tselekedet volna felvéve. E' szerint tehát jobb lett volna itt is a' német textus értelmet tartani meg, ilyen formán: Il-

ilyen értelemben Ballet alatt értjük az indulatok ollyatén mozgásainak, vagy hánykódásainak előadását is, mellyek semmi tselekedetet nem szülnek.

A' mi pedig a' Balletnek hangművészi részeit illeti: ezt így adja elő a' német Lexicon. — „Im engern Sinne nennt man Ballette Werke der Tonkunst, deren Zweck ist, durch mimische Bewegungen, und Tänze, eine Handlung, Charaktere, Gesinnungen, Leidenschaften, und Gefühle, mit der höchstmöglichen, aesthetischen Ausbildung und Schönheit darzustellen” — Szabadon, de, értelme változtatva így van fordítva: — „Szoros értelemben, csak azon mimikai költemények neveztetnek, mellyekben bizonyos személységek, indulatok, cselekedetek, merő, mozdulatok, és tántz által, nálunk mindég mu'sika kíséréttel is, művészeti formában, és csinnal adatnak elő.

Nem lehet tagadni, hogy valamint az Operákban, úgy a' Balletokban is, a' Hangköltőnek, a' tárgyat melly szerént költeményt szerkeszteti joeleve ösmerni, sőt azt mintegy, magáévá kell tenni; de azért a' hangkölteménynek, már magában a' tárgytól elválasztva is ollyannak kell lenni, hogy ha az Operában az énekes (némelly magány — solo — vagy egészen önállású éneket, 's ariát kivéve) nem énekelne, a' Balletista a' Balletben nem tántzolna, 's illeendő tzélerányos tagmozdulatokat nem tenne is, az a' mi benne dramai, már a' mu'sikából magából kitessék, és általa a' figyelmes halgatóban illyen érzések, 's képzeletek ébresztesse; melly a' német textusban röviden, de világosan, ezzel van kitéve: — „Werke der Tonkunst” melly itt nem csak mu'sikai darabot, hanem egyszersmind a' Ballethoz vólta-

képen tartozó hangkölteménynek munkálatját is teszi; melyet a' Fordító egészen elmellőz-
vén, ezzel akart kipótolni, „nálunk mindég mu'sika kísérettel is” — Az éneklés mel-
lett, a' mu'sika, igen is, jobbára mindég kísé-
rő; így van főképen az Olasz Operákban; de, hogy tántz után szoktak volna mu'sikálni, tántzot kísérni mu'sikával, — ezt Rec. még nem hallotta, éstalan Ford. sem. Helytelennek tartja e' szerint Rec. a' mu'sikát a' tántznak alája rendelni, és a' hangkölteménynek ezen nemit így lealatsonyítani. Hogy pedig Ford. ezt állítja, megtetszik abból, hogy merő mozdulatokat és tántzot tesz a' Ballet ezen nemének végrehajtó eszközeivé, és a' mu'sikát csak mellékesnek tartja; mert hogy Ford. merő mozdulatokon, nem a' test tagjainak merően való tartását érti, hanem, csak, vagy tsupán mozdulatokat — legalább Rec. úgy gondolja.

A' Balletnak elsőbb nemiben, tsupán indulatok, ezen utóbbiban pedig, már tselekedetek, is, lehetnek, — mint amazoknak szüleményei, következései, — tárgyai a' Balletnak. Ford. itt a' német textusból némelyeket kihagyván, más felől bővíteni akara ezen szókkal — „bizonyos személyességek” —; de épen ez által, fordítását még homályosabbá tévé, mert az olvasó nem fogja tudni, ha vallyon a' személyességen, személyes tetteket, szóbeli perlekedést, szemrehányást, hizodalomnak barátságnak kijelentését, 's több e. f. vagy személyes külső szépséget, kedveltető maga viseletet, vagy külső testi disztelenséget kelljen-e érteni; a' fő kérdés pedig, melyet a' német textus világosan kitett, t. i. milyen tsinnal kell mind ezeket művészeti formában elő adni, egészen el van mellőzve. Rec. tehát itt is sokkal érthetőbbnek, szüksé-

gesebbnek tartja a' szóról szóra való fordítást ilyen formán:

„Szoros értelemben Balletnek nevezik, a' hancművészetnek olyan munkálatit, mellyekben fő tziel, mimicai mozdulatok, és tántz által, valamelly tselekedetet, Charaktereket, érzelme-
ket, szenvedélyeket, és belső érzéseket, a' le-
hető legfelsőbb izléssel kiképezett szépségben előadni”.

Beethoven. „Unbezweifelt der grösste Instrumentalconponist” csak, gondolomra van így fordítva: „minden újabb musikaszerzők közt legelső; — mivel még ennyit senki sem állított Beethovenról. Ó, igenis első az újabbak között mint műszerihangköltő; (Instrumental conponist) nevezetesen, a' Synphoniákban, Quartettekben, Klavir-Concertekben: de a' hangköltésnek ezen nemiben is nevezetesen a' Klavir Sonátákban Muzio Clementit, utól nem érte. Az énekihangköltésben, u. m. egyházi és theatromi stylusban Cherubini nálánál fel-
lyebb áll; sőt ezen utóbbiban Boildieu-nek is aligha elibe lehet tenni; jól lehet Fideli. Ope-
rája, melly éltiben igen hidegen, nem régiben pedig, mind Parisban, mind Bétsben, nagy ked-
vességgel fogadtatott. Hogy pedig Ford. „Dach-
stübchen — t” melly padlás szobát tesz, pad-
lásnak fordítván, Beethovenról azt állítja; hogy ő magát, a' hegedű játszásban a' padláson gya-
korolta; ez nem annyira nevetséges, mint bot-
ránkoztató. Ezen tikkelynek Zs. G. van alája téve.

Berekesztés. (Finale) Rec. a' műszók-
ra nézve, két fő osztályt vett volna fel. Az 1ső osztályba tette volna azon műszókat, mellyek eredeti neveiket, mint minden mivel nyelv-
ekben, úgy nyelvünkben is megtartják; millyenek:

a) A' különféle hangköltemények, vagy úgy nevezett műsikai darabok nevei: p. o. Opera, Melodrama, Synphonia, Duett, Terzett Quartett, Sonata, Rondo, Menuett, Capric, Fantasia, Finale 's a' t.

b) A' mértékbeli mozgást, indulatot, érzést jelentő, 's kifejező műszók: p. o. Largo, Adagio, Lerghetto, Andante, Allegro 's a' t. Maestoso, grazioso, pastorale 's a' t.

A' 2dik osztályba tette volna azon műszókat, mellyek, jobbára a' műsikanak tudományosan vizsgálódó részéből vetetnek, és nyelvünkre általtétetvén így használtatnak. Ezek között is találkoznak olyanok, mellyek eredeti neveiket megtartják, mint: harmonia melodia, Discant, Alt, Tenor, Bass, 's a' t. mellyek az a) és b) alattiakhoz tartoznak; mint szinte sok műsika műszerek nevei — Violin, Viola, vagy Alt-Viola, Violoncell, Contra-Bass, Oboi, Klarinet, Fagot. 's. t. e'f.

Ezen felosztás szerint, Rec. az 1ső osztálybelieket, idegen; a' 2dik osztálybelieket pedig hazai neveik szerint tette volna ki az a b e c e rendi szerint, 's utánnok amazoknak hazai, ezeknek pedig idegen neveiket rekesz () közé, vagy a' műszóknak mint Ford. is sokakkal tett, tárgyaviteles értelmeket, vagy bővebb magyarázatjokat jeygzette volna fel. Minthogy pedig Finale, nem berekesztést, hanem valamelly, egymással összefüggésben lévő, több különféle darabokból álló hangkölteménynek utolsó, vagy végdarabját teszi: Rec. Finalet, mint amelly eredeti nevit megtartja, az F. betürendibe tette volna így: Finale (végdarab) utánna, tárgyaviteles értelmít. — Mikor így állunk: ez, vagy amaz darabnak berekesztése nem kellemetes, nem megnyugtató, erőltetett

's több. e'f. usupán azt 'értjük; hogy a' hiány, vagy tökéletlenség, az utolsó tételben, vagy csak a' vágcadentiában van; már az, akármelyik darabjában fordul elő, valamely több darabokból álló hangkölteménynek, p. o. Synphoniában, Quartettben 's a' t; úgymint annak első Allegro-jában, Adagio-jában, Menuettjében, Scherzo-jában, vagy Finale-jában. Ezt pedig: ezen Berekesztésnek (Finalnak) berekesztése, nem megnyugtató, hiányos 's t. e'f. éppen nem mondhatjuk, 's talán nem is fogjuk szokásba hozni.

Cadentia. Rec. ezen tizikelyt a' hiányosak, és ki nem elégitők közzé számlálván, ezt más felosztással 's rendel dolgozta volna ki; mellynek igen rövid foglalatja ime e' következő.

Cadentia alatt értjük azon erősebb, vagy gyengébb, úgy nevezett mu'sikai nyugvó pontokat, mellyek valamely hangkölteményben alapúl felvett fő gondolatnak, mint szintén az ennek kiszélesítésire, 's világosítására szolgáló, 's ennek alárendelt mellékes gondolatoknak, vagy tételeknek értelmét, bizonyos lejtések (Absatz) vagy megszaggatások által, mind az egészre, átaljában, mind az egyes részekre nézve reávitelen, és szorosan meghatározzák. A taljában két fő osztályra lehet venni a' Cadentiákat, a' szerént a' mint azok vagy több hangzatú darabokban, vagy tételekben, vagy pedig önállású, magány melodiákban fordulnak elő. Az első esetben a' Cadentiák harmoniai, a' második esetben pedig melodiai Cadentiáknak neveztetnek; — melly utobbi esetben, ha a' Cadentiák úgy is tekintetnek, mint a' mu'sikai gondolatokat egymástól megkülönböztető, de egyzersmind, egymástól bizonyos távolságra helyezhetett, és egymás között a' tactusok számához

képest symmetriában álló nyugvó pontok; ezen esetben a' Cadentiák, mint valóságos rhythmus, ugyan ilyen nevezetű tzikkely alá tartoznak. A' melodiai Cadentiához tartozik az ékesítő, vagy ékesített Cadentia is (Ford-nak pipe-rézett Cadentia). Azon Cadentia melly egy fő gondolatot, vagy ehez tartozó minden reá viteles kissebb tételeket meghatároz 's berekeszt, tökéletesnek, vagy egésznek nevezetik, és rendszerént a' felvett hangnemnek első léptsőin, vagy alaphangján (tonica) fordul elő; 's ez szokta bezárni a' mu'sikai darabokat is; melly esetben ez egyszer'smind vég- vagy zárcadentia. Ha a' Cadentia nem az alaphangon, hanem ennek felső ötödik, vagy alsó negyedik léptsőin fordul elő, jele annak, hogy a' mu'sikai darabnak még tsak egy fő része adatott elő, 's még egy, vagy néha több ilyen részek következnek utánna; melly esetben a' Cadentia félnek mondatik. Ehez szokták számlálni az úgy nevezett egyházi Cadentiát is, melly a' fő hangnemnek alsó ötödik, vagy felső negyedik léptsőin fordul elő, de gyakran egész Cadentia helyett is használtatik. Továbbá, mind az egész, mind fél cadentia, ha ezek a' meghatározott, vagy alapúl felvett hangnemben fordulnak elő, fő, ha pedig valamely mellék hangnemben ekkor mellék cadentiának neveztetik. Azon Cadentia, melly által a' fő hangnemből valamely mellék hangnembe szoktak kitérni, kitérő, a' melly által pedig az egész Cadentiát vagy azért mellőzik el, hogy a' periodus, még más tételekkel meghosszabbittassék, vagy más környűlményes okokból, millyen a' többek között az egyes tételeknek szorossabb összefüggése, különös érzésnek, vagy indulatnak tzélerányos kifejezése 's t. e'f. az ilyen, mellőző, vagy ki-

kerülő Cadentiának (Cadence evitée, rompue, interrompue, Irugcadenz 's a' t.) mondatik. Ford. híven követvén a' német textust, ezen mellőző cadentiákat, mellyeknek tulajdonságokat, 's tzeljokat nem érti, tsalóka cadentiának nevezvén, rólok azt állítja, hogy ezek a' fület elámítják. Rec. pedig bízvást állítja, hogy valamire való fül ezek által nem tsak nem ámítatik el; hanem inkább figyelme mindég újabb fordulatokkal ébresztetvén folyvást huzamban tartatik. Abból, hogy Ford. fülit susogás, és mellőző cadentia olly könnyen elámítják, másokra is következést formálni — épen nem lehet.

A' melodiai Cadentiákról annyit, mennyinek ezen tzikkelyben helyet lehetne adni, láss, Rec. „Útmutatás a' Fortepiano helyes játszására 62 Gyakorlásokban" 's a' t. tizímű munkáskájának eleibe botsátott mu'sikai helyes előadásról „szólló rövid értekezésiben; holott az említett Cadentiák világosító példákkal adattak elő.”

Az ékesített Cadentiát a' német Lexicon jól adta elő; de a' fordítás szegény, és hibás. —

Solospiele-t, melly magány, vagy egyedül játszó-t tesz, Ford. Hangművésznek nevezé, holott Hangművész átaljában mind azokat jelenti, kik hangal mind theoretice, mind practice foglalatoskodnak, ez tehát genus, amaz pedig species, egyiket a' másik helyett tenni nem lehet; — itt legalább nem; mert épen ez a' kérdés, millyen hangművész? felelet; — magányjátzó. „In einen Ton, vagy eine Note einfallen” Ford.nak ezt teszi; — a' hangba, vagy kottába beesni: Rec.nek pedig: valamelly hangot vagy kótát rákezdeni, belekezdeni, belakapni 's a' t. Rec. ollyatén éneklésbeli formátlan nyikorgásokat mellyekkel Ford. a' k. h. eszméreték tárá-t felpiperézé, még nem tapasztalt, pedig

alkalma volt sok jó, és sok rossz énekeseket hal-
lani, 's azt véli, hogy legfellyebb is a' kenetlen
szekér, vagy ajtó 's más e' f. szoktak nyikorog-
ni; de még ezek sem formátlanul. „Auswüchse
eines Sängers”, mint van a' német textusban, vagy
mint közönségesen nevezik „Snörkel” nem azt
teszi, hogy az éneklés rossz; hanem hogy azon
tzifrázás, (tzikornyázás) mellyel magát sok éne-
kes a' f'ermate-nál mutogatni akarja, az ének-
ben lévő fő gondolathoz nem illik, következő-
leg az értelmes, jó ízlésű fület untatja, fárasztja.

Aufhalten, nem teszi — kitartani; — ha-
nem feltartani, késleltetni; 's így „der Schlus-
fall. — wurde aufgehalten” hibásan van fordít-
va, — „a' zárhang kitartatott” mert ezt teszi:
„a' zárhang, vagy talán helyesebben végzőhang
(Schlusfall. Schluston, Finalton, mind egyet
tesznek) késleltetett, feltartatott, t. i. addig míg
az énekes, vagy magányjátzó elvégezte a' sza-
bad tetzésre hagyott tzifrázást. Kitartani pedig,
aushalten, annyit tesz, mint valamelly hang-
nak belső értékét, p. o. negyed, nyoltzad rész',
's a' t. mennyiségit pontosan megadni.

Ford. Dreyklangot, hármás-nak Dreyklang
— accordot hármás öszhangnak fordítá: — ta-
lán nem juttat eszibe, hogy már előbb Accordot,
öszvehangzatnak nevezé.

Rec. hármás alatt Triolet $\widehat{3}$. — hatos alatt
 $\widehat{6}$ Saxtole - t; — hetes alatt $\widehat{7}$ Septimole - t ért,
's így tovább; Dreyklang Accordot nevezi Hár-
mahangzónak; mellynek tárgyaviteles értelme
ez: olyan Egyben hangzó, melly három alkotó
hangból áll, és így hármával hangzik. Így Vi-
erklang - Accord - Négye hangzó, consoniren-
der Dreyklang - Accord. Öszve hárma hangzó;
— dissonirender Dreyklang - Accord - Szét hárma
hangzó, 's a' t.

Instrumentalmusik, Musik instrument, több helyeken így van fordítva, szeres-mu'sika. Rec. tzélerányosnak tartja eleibe tenni: — műv - miv — vagy mű: p. o. műszeres; mert, ha szeresből ígét kell formálni, ezen ígének, — szerezeni — igen sokféle, és kétes értelme lesz. p. o. valamire szert tenni, munkát készíteni, szerző lenni 's t. e. f.; ezt pedig: instrumentiren, vele nem lehet kitenni; — műszerezni pedig e' végre igen alkalmas. Instrumentalmusik tehát műszeresmu'sika, Instrumental compenist, műszeri szerkesztető; vagy ha a' költemény is a' szerkesztető tulajdona, műszeriköltő, vagy műszeri hang költő.

„Auflösen — resolve” Ford. ezzel teszi ki: feloldozni. Rec. sokkal tzélerányosabbnak, és szebb hangzásúnak tartja: — fejteni. — Eből sokkal több alkalmas, és szükséges szókat lehet szarmoztatni: p. o. fejteni, fejleni vagy fejtődni-ből. Fejtő, fejlő, fejlődő; fejtés fejles, fejlődés; fejték, fejlék, fejlődék; fejtékeny, fejlékeny 's a' t. mellyek sok különböző esetekben használtatván, világosságot nyújtanak.

D ö m é n y.

(Folytatása következik.)

B) Külföldi Literatura.

A' hinduk' drámai literaturája.

A' legnevezeteseb erkölcsfestések' egyikét adja a' jelenet, mellyben Csarudatta, kedvese' meggyilkolásáról vádoltatva halálra ítéltetik. Samsthanaka, a' valódi bűntevő, fellép ragyogó köntösben, a' mint épen fürdőből jó:

S a m s t h. Megfürdöttem tiszta vízben, 's árnyékos ligetben kipihentem. Az ég' dalnokához szép termetre hasonlólag időmet szeretetre méltó leánykák között töltöm, és hajamat szalaggal kötöm meg, azután befonom, majd ismét felbontom lobogó fürtökre, 's akkor ismét egy csinos csomóba szedem össze. Oh én egy igen jeles 's bámulandó ifju herczeg vagyok. 'S még is hiat érezek magamban 's olly pusztaságot, millyet az öldöklő féreg keres, melly magának az ember belsejében túr utat. Hogy töltsen ezt be? mivel tartsam jól vágyamat? Hah eszmélek reá! ez Csarudattanak van szánva. Úgy legyen! a' törvényszék elé fogok lépni 's azt adom be, hogy ő fojtotta meg Vasantasenát. A' csarnok nyitva van. (Belép) Mi ez? a' székek már készen állanak a' bírák számára. Jöttöket e' gyep-ágyon fogom bevárni.

A j t ó n o k. Itt jön az udvar, tisztemet kell tennem, A' főbíró, a' harminczados, írnok 's a' t. belépnek, Ki áltó. Halljátok, a' mit a' bíró mond.

Bíró. Legellenmondóbb előadásai között a' pártoknak kifürkészni, mi van valósággal szívökben, nem könnyű dolog. Vádak emeltetnek titkos bűnökért; de ha a' vádoló vissza igazítatik is, soha sem vallja meg igaztalanságát, hanem megmarad indulatos elvakulásában. Mig jó barátok minden hibát eltakarni, ellenségek nagyítani törnek, mindkettő meggyezik abban, ha magát csalatva látja, hogy a' fejedelmet okozza. Gáncsolódni könnyű; de ritkaság a' helyes megkülönböztetés 's a' bíró' tettét mindenik ítélete alá vethetőnek véli. A' bírónak szükség, hogy tanúlt, beszédes, éles eszű, 's párt-és szenvedélytelen legyen, ítéletét csak köteles megfontolás és vizsgálat után kell hoznia: ótalma legyen a' gyengének, 's ijedelmie a' gonosz-

nák. Szive semmit se kívánjon elméje semmire se legyen intézve csak méltányra (Billigkeit) és valóságra 's egyszer'smind az uralkodó haragját is féken kellene tartania.

Harm.) Kharaktered, nemzetes biró, olly ment Irnök) a' gáncstól, mint a' hold a' homály' ellenvetésétől.

Biró. Szolgák, menjetek elül a' törvény' széke felé.

Szolgák. (Elfoglalják üléseiket). Legyen meg akaratod.

Biró. Most lássatok dologhoz 's nézzétek ki jön igazságot kérni.

Samsth (előlépve) Ohó! a' birák elfoglalták székeiket. Én kívánok igazságot, én, fő rendű férfiú, a' Radsah sógora, én akarok vádat mondani.

Szolga. Méltóztassál, nemzetes úr! az első vádoló a' Radsah' sógora.

Biró. Radsah' sógora 's panasza van? a' felkelő nap' elsötétedése valamelly nagy férfiú' estét jelenti. Ma más dolgaink vannak. Menj vissza 's mondd neki; panasza ma föl nem vétethetik. — Samsthanaka a' Radsah' haragjával fenyegetőzik, 's kihalgatást nyer.

Fennséges Ur, (kérdi a' biró) panaszod van?

Samsth. Bizonyosan.

Biró. Add elő.

Samsth. Azt fogom, annak idejében; de el ne feledd, én jó vérből eredek. Atyám a' Radsah' ipa, a' Radsah atyámnak veje, én a' Radsah' öccse vagyok, 's a' Radsah' húgom' férje.

Biró. Ezt íni mind tudjuk. De miért késedezel házad' dicse körül; személyes jelességek nagyobb becsük annál. Tüvisbokrot találni a' legszebb erdőben is. Add elő keresetedet.

Samsth. Ez az; de nekem semmi vétkem benne; nemesszívú sógorom nekem mulatásúl 's kéjelemül kegyelme szerint a' puspakaranda kertet, a' királyi kertek' legszebbikét, adta ajándékban. Szokásom naponként meglátogatni, annak megtudása végett, meg van-e illendően seperve tisztogatva, 's rendben tartva. 'Sa' mint szokás szerint bemegyek, mit kelle látnom — alig hihettem szemeimnek — egy nő személy' holt testét.

Biró. Ösmered a' személyt?

Samsth. Ah nagyon is. Valaha legnagyobb díszbe volt városunknak. Dús drágaságai alkalmasint valami átkozatos látort kísértetbe hoztak, őt a' magányos kertbe csalogatni, 's ott föjtatott meg drága kövei miatt a' szerelemre méltó Vasantaséna, annak kezeitől, — de nem általam.

Biró. Milly renyheség a' politiától! — Hallottátok a' vádat, uraim; be kell írni: hozzá tételével íme' szavaknak; de nem általam.

Irnok. Megvan.

Samsth. Gyalázatos vigyázatlanság! gondatlanságom miatt veszélybe dőltem, mint ember, ki a' keskeny bürün hirtelenkedve megy át, a' vízbe dől. Most már nincs segély (Fenn). Ti ugyan éles eszű sáfárai az igazságnak, nagy zajt üttök a' kicsinségből. Azt akarom vala megjegyezni, hogy nem általam — nem tőlem látatték a' tett. (Elragadja a' jegyző könyvet 's megtapodván, a' vég szavakat kitörli belőle).

Vasantaséna' anyja 's Csarudatta elő idéztetnek.

Csar. A' fejdelem jól tudja tisztemet,

És udvarához még is így idéz.

Talán a' szolga kémek megsugák,

Hogy a' kit retteg, a' pásztor, kocsimban

Szökött imént meg üldöző dühétől?
 Ha tán — de képzelődés félre most:
 Megérttem a' biraktól a' valót.

Törvényszolga. Ide, uram, ide.

Csar. Mit jósol ez, hogy ilyen szorgosan
 Egymásnak a' két holló károga?

Rezg bal szemem, veszély fenýt reám.

Törv. szol. Tovább, uram, tovább, semmitől
 se tarts.

Csar. Ott ül a' rosszat hirdető madár,
 Nap' ellenében, száraz ág' hegyén.
 Hah! alva fekszik kigyó utamban;
 'S fölháborítva dühhel szét teker,
 Felfútt hasával a' földet veri,
 Azonban duzzad bóbítás nyaka,
 'S ijesztőleg mérges fogai közül
 A' nyelv sziszegve nyúl elé. Iszap
 Nem csalja lábam', még is elsikamlóm.
 Még reszket balszemem, remeg karom,
 Rekedten a' holló még károga
 'S közel veszélytől visszaínt. — Halál;
 Szörnyű halál vár most reám. Legyen!
 Nem illik zúgni sors ellen, sem kétleni
 Igazságosnak a' kísértetést,
 Kit istenek' akaratja vet reánk.

Hiába igyekezik a' bíró maga Csarudattát ótal-
 mába venni. A' látszat nagyon ellene van. Egyik
 tanúság, melly. gyanút nevel, a' másikat éri.

Csar. Mint repdes a' raj a' virág körül,
 Melly épen fejlik, a' baj úgy tolong
 Az ajtón, mellyet bal szerencse nyit.

Bíró. Most Csarudatta valld meg a' valót.

Csar. A' rosz, kit érdem írgységre gnyjt,
 A' szenvedély, melly czélját vak dühének
 A' meggyüölött romlásán keresi,
 Válaszra nem méltók, sem figyelemre:
 Bár mit beszélnek, csak hamis lehet.

Mi engem illet, ösmertek. Ha én
 Virágot szedni vágyok, nyájasan vonom
 Előbb magamhoz ágát 's ezt soha
 Ékétől durván meg nem fosztanám,
 'S most — gondoljátok — a' setét hajak'
 Szép ülbelyéről azt a' barna dísz,
 Melly fényesb a' méh' tükörszárnyinál,
 Letudtam volna vad kézzel ragadni,
 Elnyomni bennem a' természetet,
 Úgy a' szerelmnek árulója lenni,
 'S a' sírva esdeklő lány' bájait
 Fanyar halálnak adni szűtlenül?

Maitreja Csarudattától Vasantasénához küldetve,
 hogy a' drágaságokat, mellyeket ez fiának aján-
 dékozott, neki vissza adja, hallván Csarudatta
 haját, a' törvényházhoz siet. Czivódásba keve-
 redik Samsthanakával 's birakozás közben kies-
 nek övéből Vasantasena' drága kövei.

Nem jókor hulltatád ez éket el, (szólal fel
 Csarudatta Maitrejához)

Hullása, sors akarja, estem is.

A' bíró kénytelennek érzi magát, őt verés-
 sel fenyegetni, de nem a' félelem ezen szégye-
 nitő büntetéstől hanem a' fájdalom, hogy Va-
 santasenát elvesztette, kényszeríti őt valamelly
 látszatos vallás által magát gaz ellensége boszu-
 jának által adni.

Olly nemből, melly gonosztól ment, szakadva
 Meg nem gyaláztam ősimet soha.

Ha büntelent ti bűnössel cseréltek,

Kell túrnöm (félre) Ah de ő már oda van,
 'S az élet így terhemre lesz; (a' bíróhoz) mi
 haszna

Védem magam még? rá hagyom: lemondtam

A' szent erényről, méltó, hogy gyalázat

'S a' büntetés elérjen egykoron.

Nevezetek gyilkosnak 's, a' miről

Vádolni ennek itten(Samsthanakára mutatva)
kedve lesz.

Samsth.Ő meg van gyilkolva;mondd ki világosan:

Én gyilkoltam meg.

Csaru. Te mondottad.

Samsth Hallátok. Megvallja. Ön szavai minden
Kétséget kizárnak. Vegye büntetését érte. —
Szegény Csarudatta!

Biró. Csarudatta, tisztünk vala a' vizsgálatot
megtenni 's téged meghírálni: az ítélet' ki-
mondása a' fejedelmen áll.— Törvényszolga,
tudósítsd a' királyi Palakát, hogy a' bűnös,
mivel brahma, Menus törvényei szerint
meg nem ölethetik, hanem vagyona elfog-
laltatván, számkivettessék az országból.

(Folytatása következik.)

III.

K ü l ö n b f é l é k.

R é g i s é g e k.

A' Czim hibáz.

T a r t a l o m

Méltosagos Erdelyi Feiedelem nékem nagí Kegyelmes
Uram.

Nem ketlem Feiedelmi méltóságának értistire vagi-
on, hogi ez előtt enihany hittel kegyelmes urunk eő
Felséghe parancsolattia mellet bizonyos Görögök szegel
váry Notarius Krompis János névő fianak négi száz Tal-
lerigh ennékém tett karom miat megh aristaltatván Na-
gi Banian melly Arestomot méltosagos Groff Brainer
Ur eo Nagysagais az Felseges Aulica vice Praesessé rati-
ficalvan, mar az protendalt 400 Tallerigh valo penze-
met leis tették volt azon görögök, hanem Tekéntetes
Nemzetes és vitezlő vagy Mihaly ur, Feiedelmi méltó-

ságának konettye eö Felsighinil azon Görögök mellé instantiat tenén ugi informalta az Felséges Udvar, hogy nem eö Felséghe hanem méltosagos Groff Judex Curiae. Ur eö Negysagha (kinék méltatlan Secretariussa vagyok) parancsolatia mellett lett volna azon Aressatio, e' mellett absque Arestationis via satisfactiot igérvén eö kegyelme ezen két okokra nevezve conditionati relaxaltast emlitet Görögök nek Arestomi es az letett pénzis vissza adnodot noha kegielmes Uram én is személyem szerint megh vaj Mihaly Uram bethben létében oda érkezvén, vaj Mihaly Uram Sinistra informatioiat retorquealthattam volna a mint hogy az után retorquealtam is mert mind Aulica ugi Brainer Ur recognoscaltá hogy nem Judex Curiae Uram eö Nagysagha hanem eö Felseghe kegyelmes parancsolattia mellett lett az Arestatio, azon Arestatiot ujobban reiteraltathattam volna de bizvan Nagysagod kegielmessegihez, hogy Vaj Ur compromissa satisfactioia megh lészen, nem kevántam masutal alkalmatlan kodnom hanem csak Nagysagod kegielmessegihez ragazkodnom, kitől most sem recedalok anivalis inkább hogy Groff Brainer Uram eö Nagysaghas Nagysagodat azon Satisfactiom jrant requirálta. Mivel azért mossansagh. Brainer Ur Banyára ment 's ugi tudom ujabban requirálniis fogia Nagysagodat, léuén eö Naghsaganak mas honned ezen dolgom recómdalva, Nagysagodat mint kegyelmes Uramat alazatossan kerem mutassa kegyelmességhét lehessen igassagos kévansagomnak Nagysagod gratiaia s' kegielmesseghi által satisfactioia hogy ne kentelenitessen ujab alkalmatlansagokra fokadni kiket csak az Nagysagod kegyelmessegeben megh maradando volta értis inkább kerölnem hogy nem mint követnj kevannam. Ajanlván magamat Nagysagod kegielmessegeiben maradok. — Feiedelmi Méltosaganak mint kegyelmes Uramnak

Alazatos szolgália még él

Olasz Ferentz,

méltosagos Groff eörighbik Csaki István
Judex Curiae kegyelmes Ur eö Nagysagha
méltatlan Secretariussa m. p.

**2. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István
Typographiájában megjelent új könyvek.**

11) Magyar Egyházi Beszéd ek' Gyűjt em é-
nye, kiadja Szalay Imre. Szombathelyi püspöki me-
gyebéli Pap, Philos. és Theol. Doctora; a' kir. Magy.
Tud. Egyetemen a' lelki pásztorkodás' 's egyházi ékes-
szólás' tanítója, 's a' Theol. Kar' M. Dékánja, Szom-
bathelyi Püspöki Sz. Szék' közbirája. II. Kötet. Első
kiadás. nagy 8ad rét.

12) A' Pesti jóltévő Asszonyi Egyesületnek
e' öadása, mind a' szegények segéllésére már elébb fel-
állított Intézetei, mind az útsza - koldulásnak szabad
királyi Pest városában a' város. Kormánnyal egyetértő-
leg végrehajtott eltöröltetése felől, 1830dik Esztendei
Júniustól, 1831dik Esztendei Augustus végéig. Nagy 8ad
rét.

13) Ausweis des Pesther wohltätigen Frauen-
Vereins, sowohl über seine früher bestanden en An-
stalten zur Unterstützung der Armen, als auch über die
jetzt gemeinschaftlich mit dem löbl. Stadt - Magistrate
ausgeführte Abstellung der Strassenbettelei in der k.
Freistadt Pesth, während des Zeitraums vom Anfang
Junius 1830 bis Ende August 1831. nagy 8ad rét.

14) Ezer egy Éjszaka, Arab Regék. Fordította
V. — M. — Nyoltzadik Füzet.

15) Útmutatás a' Ló-külsejének esmérétére;
önoktatásra és nyilvános Tanításra szolgáló Kézi-könyv
O. Dr. Schwab Konrád Lajos, Bajor kir. Tanácsos és
nyilvános Tanító után magyarítva Hoffner Jó'sef által.
A' második megjobbitott kiadás szerint. 8ad rét.

16) Sláwy Dcera. Lyricko - epická báseň we
pětich Zpěvch od Jana Kollára. Úpelné vydánj. nagy
8ad rét.

17) Pjsně Duchownj, Staré y nové, Kterýchž
Cýrkew Křestanská při Wýročnĭch Slawnostech a Pa-
mátkách, gakož y we wšelikých potřebách swých,
obecnĭch y obzvláštnĭch, s mnohým prospěchem užjwá;
K obecnému Cýrkwe Božj wzdělánj, někdy shromáž-
děné a wydané od Kněze Giřjka Tranowského, Slu-
žebnjka Páně při Cýrkwe Swato-Mikulášské w Liptowě.
Wydánj 29. s Přjdwkem 1034 Pjsnj obsahujcý. nagy
8ad rét.

II. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Hoblik Márton. Verőcze Vármegye Isméréte. (Folytatás.) 3 lap.
- 2) Jánik Ferencz. Különbözések a' szálas - és sarjas - erdő gazdaság között. 44 lap.
- 3) Gáthy János. A' Kép-írás Történetei. 63 lap.
- 4) J* Sopron Várossa Tanátsházának Udvarában fentartatott Római Sírkőnek értelme. 75 lap.
- 5) Podhraczký Jó'sef. A' bosszú mire nem veheti az slatson lelke embert. 80 lap.
- 6) G—es. Rövid észrevételek a' falusi nevelésről. 92 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - v i ' s g á l a t.

Észrevételek, és jobbitások, a' közhasznú esméretek tárának 2dik Köteteiben lévő Mu'sikai czikkelyekre. (Folytatás.) 110 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

A' Hinduk' drámai Literaturája. 121 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Régiségek. 127 lap.
- 2) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 129 l.

(Koszorú 1832dik eszt. II dik Kötethez egy ív.)

**TUDOMÁNYOS
GYÜJTEMÉNY
1832.**

III. KÖTET.

Tizenhatodik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

Símó, gezeák in Iath.

L. Burchart sc.

Símó, gezeák in Iath.

NEMZETI BÁL KÖNTÖS

et a postai kiz: Egyetemi Törvénytudóknak Febr. 18^{án} táncszmulatságában részvett

Hercegünk nagyreményű Fjainak és Lyányjainak

mely tisztelete zálogául ajánl

Kostyál Adám Nemzeti Szabó Pesten

Bellia városban Kíauóútkában Bácsó Bruder házában

É r t e k e z é s e k.

1.

Verőcze Vármegye Isméréte.

(Folytatás.)

14. §. Népeességét az 1831diki egyházi lélekszámlálása szerint 141,331 tehetjük a' folyvást itt telepedő katonaság mindenféle ágait ide nem értvén. Ezen népeesség felszámlálása kerületről kerületre, helységről helysége betűrendben következik. A' házak száma a) az idei *dicális conscriptióból* vétetett, melly is, ha a' némelly helyeken találtató fel nem jegyzett Uraság házait, mellyek mindazáltal külömbiséget épen nem tesznek, hozzá vetjük, minden csorba nélkül való. A' katholikus templomok rövidség okáért a' helységek neveik mellett †, a' hol több van az elébe tett számmal, a' Görög nem egyesültek †, a' Reformatusok * jegyeztetnek meg. A' jegy mellé tett pont anyaházat, Plébániát jelent. Mvs - Mezőváros a' ()-be foglaltak Reformátust jelentenek.

a) Nem tudom melly hibás kútfőből merítette Nagy érdeklött munkájában az e' Vármegyei házak számát, hogy azokat nem csak általjában hibásan jegyzi fel, hanem mindenütt kettőztetve, sőt még feljebb sokszorozva is adja elő.

E S Z É K I J Á R Á S.

N é p e s s é g

	Házak	Kathol.	n. e. Gör.	Reform.	Zsidók	Összes.
Almás †.	79	653	119	—	—	772
Bieloberdo ‡.	206	13	1883	—	—	1896
Borovo ‡.	231	4	1854	—	—	1858
Csepin † ‡.	183	263	1362	—	—	1625
Dálya Mvs. †. 2 ‡.	490	810	2836	5	—	3651
Dobszin ‡.	52	—	490	—	—	490
Erdőd † ‡.	67	310	410	—	—	720
Haraszti *.	69	4	—	714	—	718
Koprivna	25	—	270	—	—	270
Kravicza †	18	172	—	—	—	172
Rétfalú (Magyar) *.	105	29	—	725	—	754
— (Német) †	83	700	3	18	15	736
Szarvas †.	116	848	9	—	6	863
Sz. László *.	76	3	—	512	—	515
Ténye † ‡.	263	455	2005	21	—	2481
	1863	4264	11241	1995	21	17521

V A L P Ó I J Á R Á S.

	Házak	Kathol.	n. e. Gör.	Zsidók	Összes.
Bisztrincze †	37	596	—	—	596
Bizovacz †.	83	1162	—	—	1162
Boczanjevcze †	53	708	—	—	708
Brogyancze †.	87	952	—	—	952
Budimcze ‡.	86	2	1470	—	1472
Gáth	45	566	—	—	566
Habianovcze	63	817	—	—	817
Harkanovcze †.	89	1129	—	—	1129
Ivanovcze	42	441	—	—	441
Josephsdorf	32	322	(1)	—	323
Koshka	68	899	—	—	899
Kunissincze	53	440	—	—	440
Ladimirovcze †	89	876	—	—	876
Mariancze †.	86	1136	—	—	1136

N é p e s s é g

	Házak	Kathol.	n. e. Gör.	Zsidók	Öszves.
Mariancsacze †	21	157	—	—	157
Martincze ‡.	56	294	275	—	569
Nárd, †	45	528	—	—	528
Petrievcze Mvs †.	272	1857	4 (2)	—	1863
Poganovcze ‡	26	6	276	—	282
Shág †	28	269	—	—	269
Szatnicza †	52	500	—	—	500
Tiborjancze	25	339	—	—	339
Valpó Mvs. 2 †.	335	2397	—	6	2403
Velishkovcze	36	580	—	—	580
Vinogradcze	22	221	—	—	221
Zelcsin	24	345	—	—	345
	1856	17539	2025(3)	6	19573

DEÁKOVÁRI JÁRÁS.

Beketincze	26	208	82	—	290
Boroevcze	9	50	64	—	114
Borovik	10	5	40	—	45
Bracsevcze ‡.	43	30	242	—	272
Breznicza	31	113	—	—	113
Bucsie	16	—	130	—	130
Budrovcze †	100	1630	—	—	1630
Csenkovo	32	—	248	—	248
Deákovár Mvs 4 †.	339	1948	3	1	1952
Dragotin †	21	184	—	—	184
Drenje †.	41	406	—	—	406
Forkushevcze †	25	225	—	—	225
Gaushincze †	74	601	10	—	611
Gorján †.	126	1290	—	—	1290
Gyurgjancze †	52	508	—	—	508
Harkanovcze	33	5	256	—	264
Ivanovcze	33	450	1	—	451
Keshincze	84	588	—	—	588
Kondrics	20	188	—	—	188
Koritna †.	64	560	—	—	560
Kuchancze	17	49	105	—	154
Lapovacz †.	46	415	—	—	415

N é p e s s é g

	Házak	Kathol.	n.e. Gör.	Zsidók	Összes.
Majar †.	53	31	349	—	380
Merzovics †	62	500	24	—	524
Muszics †	26	331	—	—	331
Milinačz (Antunovacz)	15	79	—	—	79
Nabergje †.	64	170	538	—	708
Paljevina	24	187	—	—	187
Paucsie †.	30	—	263	—	263
Perkovcze	18	242	—	—	242
Pishkurevcze †.	89	1230	—	—	1230
Podgorje	27	1	221	—	222
Potnjane	32	118	92	—	210
Prészlatincze	24	244	30	—	274
Pridvorje †	37	356	12	—	368
Punitovcze †.	47	610	—	—	610
Ratkovdol	15	5	130	—	135
Shirokopolje	30	327	—	—	327
Szatnicza †	77	634	—	—	634
Selcze †	68	883	—	—	883
Semelcze †.	111	825	2	—	827
Szlatinik †	47	531	—	—	531
Szlobodnovlast	41	136	239	—	325
Szvetoblažsje	25	1	211	—	212
Ternava 2 †.	49	450	—	—	450
Tomassancze †	45	580	—	—	580
Városh †.	37	419	—	14	433
Verbicza †.	55	513	—	—	513
Vishkovcze	78	817	10	—	827
Vucsevce †	45	125	158	—	283
Vuka †	34	434	—	—	434
	2567	20242	3460	15	23717

V E R Ö C Z E I J Á R Á S.

Antunsdorf	25	289	118	—	407
Bakics	77	572	148	—	720
Bisztricza	24	187	—	—	187
Bukovina (Alsó)	26	12	216	—	228
— (Felső) †.	30	28	296	—	324
— (Üj) †.	35	335	216	—	551
— (Spissich) †.	104	837	—	—	837

N é p e s s é g

	Házak	Kathol.	n. e. Gör.	Zsidók	Összes.
Bushetina	92	1002	—	—	1002
Gradacz	95	970	—	—	970
Johannisberg	5	42	—	—	42
Kapincze	31	90	192	—	282
Kozicze	32	382	104	—	486
Lipovacz	14	—	369	—	369
Lozan	53	469	—	—	469
Medincze †.	48	—	480	—	480
Meljane †.	30	—	209	—	209
Naudovac	27	—	319	—	319
Noszkovcze	33	387	—	—	387
Nováki	23	130	270	—	400
Oreshacz	60	371	699	—	1070
Predrievo	29	475	—	—	475
Rác-Miholjác Mvs †.	46	48	435	—	483
Radoszavcze	11	98	—	—	98
Szlatina Mvs † †.	127	173	601	4	778
Szladoëvcze †.	67	728	—	—	728
Szopie †.	76	951	140	—	1091
Sztarin	19	—	204	—	204
Turnassicza †.	30	268	—	6	274
Vashka	43	575	—	—	575
Veröcze Mvs. †.	519	3952	36	45	4033
Viljevo	22	—	212	—	212
Vranjessevcze	25	—	284	—	284
Vukoszavljevicza †	89	1087	—	—	1087
	1966	14271	5735	55	20061

MIHOLJÁZI KERÜLET.

Benicsancze †	49	766	—	—	766
Bocskincze †	18	197	—	—	197
Csagjavicza Mvs †.	75	1288	—	—	1288
Csamagajevcze †	26	403	—	—	403
Csernkovcze †	35	448	—	—	448
Golincze †	58	730	—	—	730
Kapelna †.	73	—	884	—	884
Kuchancze †.	67	174	662	—	836
Lacziös †	62	916	—	—	916

N é p e s s é g

	Házak	Kathol.	n. e. Gör.	Zsidók	Öszves.
Shokacz-Miholjác Mvs†.	182	2128	—	—	2128
Moszlavina Mvs †.	90	1227	—	—	1227
Podgaicze †.	48	617	—	—	617
Porecs †	19	192	—	—	192
Radikoveze †	40	499	—	—	499
Rakitovicza †.	57	640	—	—	640
Shaptinovacz	55	794	—	—	794
Shlivosseveze †.	44	603	—	—	603
Szent-György †	69	913	—	—	913
Viljevo †.	105	1860	—	—	1860
	1172	14395	1546	—	15941

N Á S S I C Z I K E R Ű L E T.

Bankoveze	29	186	—	—	186
Barre	29	17	236	—	253
Bazie	37	222	188	—	410
Bokshics	68	737	—	—	737
Brezovljane	13	—	118	—	118
Breznicza	33	266	—	—	266
Csacsincze	23	12	290	—	302
Czerkvari †	13	132	—	—	132
Czermoshnják	24	61	205	—	266
Czernác †.	86	616	170	—	786
Dobrovics †.	29	30	100	—	130
Doleze	35	148	—	2	150
Duzluk	48	151	293	—	444
Fericsancze Mvs †.	101	927	19	13	959
Gazie †.	36	—	287	—	287
Gradác	20	1	140	—	141
Jósháva (ó)	19	221	—	—	221
— (új)	34	209	—	—	209
Kershincze	22	246	—	—	246
Klokocsevaez	53	425	2	—	427
Kokocsak	17	—	164	—	164
Krajna	14	—	132	—	132
Kuttovi	48	24	289	—	313
Martin †	27	208	—	—	208
Mattaruge	3	—	54	—	54

Né p e s s é g

	Házak	Kathol.	n. e. Gör.	Zsidók	Öszves.
Miklós †.	55	283	300	—	583
Miljevcze	24	—	222	—	222
Moticsina (Alsó) †	67	724	—	4	728
— (Felső)	16	—	101	—	101
Nassicz Mvs †.	117	759	11	92	862
Obradovcze †.	17	—	54	—	54
Orahovičza Mvs. †. †.	199	1089	250	13	1352
Osztroshincze	20	—	187	—	187
Pishtana (Alsó)	36	—	392	—	392
— (Felső)	25	—	285	—	285
Podgorács Mvs. †.	82	837	10	14	861
Predrievo	29	—	364	—	364
Pribiszevacz	26	222	—	—	222
Rajnopolje	10	—	85	—	85
Razboishtje	38	340	15	—	355
Shumegye	9	94	—	—	94
Shushine	24	4	104	—	108
Szeona	30	212	—	—	212
Sztipanovcze	29	227	—	—	227
Szuhamlaka †.	54	—	602	—	602
Vukojevce	66	581	—	4	585
Zdencze †	54	552	65	9	626
Zoljan	42	350	—	—	350
	1930	11113	5730	151	16994

V U G S I N I K E R U L E T.

Bacsevacz	33	372	—	—	372
Bazie	46	376	—	—	376
Bokane	33	—	354	—	354
Borovo †.	85	121	239	—	360
Brezovicza	42	463	—	—	463
Budanicza	35	13	192	—	205
Budrovacz	27	189	—	—	189
Czabune	54	131	—	—	131
Cseralie	45	—	431	—	431
Detkovacz	22	192	20	—	212
Drenovacz †.	39	65	321	—	386
Dugoszello	53	604	—	—	604

N é p e s s é g

	Házak	Kathol.	n. e. Gör.	Zsidók	Összes.
Gachishche †.	49	43	363	—	406
Gradina †.	58	648	—	—	648
Gvozdanszka	21	—	211	—	211
Gyurissics	8	—	98	—	98
Hum	38	—	450	—	450
Hnmvárosh †	18	6	270	—	276
Klisza †.	42	—	364	—	364
Kometnik	38	—	336	—	336
Krashkovics	31	—	282	—	282
Krivaja	42	—	391	—	391
Kuszonje (Alsó)	21	—	231	—	231
— (Felső)	23	—	201	—	201
Kuzma	24	—	312	—	312
Liszicsine †.	54	—	402	—	402
Lukavacz	31	—	384	—	384
Maczute †.	39	3	439	—	442
Meljane	23	96	100	—	196
Pivnicze	13	—	93	—	93
Pselics	73	88	631	—	719
Popovacz	27	—	307	—	307
Pushina †	46	—	576	—	576
Rezovacz	26	13	199	—	212
Riencki	28	—	198	—	198
Rushane	52	771	—	—	771
Sz. Lukács †.	30	220	—	—	220
Szekulincze †	54	—	512	—	512
Szmude †.	18	—	279	—	279
Therezovacz Mvs †.	102	958	8	—	966
Turanovacz	54	514	—	—	514
Vucsin Mvs. †. †.	128	445	635	—	980
	1727	6331	9729	—	16060

**Az Uradalmi lakott Puszták, Malmok, Szálások
népessége e' következők:**

Antunovác	9	78	—	—	78
Csemernicza	5	28	—	—	28
Derzsanicza	4	27	—	—	27
Jankovác Óveg-Fábrica	11	54	—	—	54
Marienthal dtto dtto	9	50	—	7	57
Mussicsi Majorság	4	24	—	—	24
Viljevói Csárda	1	4	—	—	4
Novoszello Pusztá	4	20	—	—	20
Orahoviczai Puszták	10	32	(19)	—	51
Szenkoveze	7	35	—	—	35
Therezováci Molnárok	—	33	—	—	33
Zvecsevói Majorság	5	50	—	—	50
	69	435	(19)	7	461

Ezekhez adván Sz. kir. Eszék Városa népességét.

Sz. kir. Eszék Városa.

	Házak	Kathol.	n. e. Gör.	Refor.	Zsidók	Összes.
Alsó Város 3 †. †.	824	2585	1975	12	20	4592
Belső Város és Majorság 2 †.	(153)	1937	7	—	—	1944
Felső Város 4 †.	715	4343	56	22	46	4467
	1773*)	8865	2038	34	66	11003

*) Ide számlálva vannak a' Katonai, Kamarai Curialis épületek is.

Igy tehát egész Verőcze Vármegye népességét
e' Lajstrom mutatja:

	Helység	Házak	Kathol.	n. e. Gör.	Reform.	Zsidók	Mindössze
Eszéki Járás	15	1863	4264	11241	1995	21	17521
Valpói	26	1856	17539	2025	3	6	19573
Deakovári	51	2567	20242	3460	—	15	23717
Verőczei	33	1966	14271	5735	—	55	20061
Miholjáczi Ker.	19	1172	14395	1546	—	—	15941
Nassiczi	48	1930	11113	5730	—	151	16994
Vucsini	42	1727	6331	9729	—	—	16060
Puszták, Major.	12	69	435	—	19	7	461
Eszék sz. k. Vár.	4	1773	8865	2038	34	66	11003
	250	14923	97455	41504	2051	321	141331

Lássuk már az 1831diki *dicális conscriptio* fog-
latját, mennyire különbözik a' lélek
számlálástól? mivel itt a' 16dik év előtt és
a' 60dik után senki fel nem jegyeztetik;
valamint nem az adótól felmentett Neme-
sek, Tisztviselők 's azoknak cselédek.

	Gazdák	Fiak	Leányok	Testvérek	Zsellérek	Szolgák	Szolgálók	Összesen
Eszék	1437	1023	211	711	602	12	1	3997
Valpó	1665	465	98	652	208	10	12	3110
Deakovár	2234	226	55	546	316	6	3	3386
Verőcze	1519	408	12	328	292	20	10	2589
Miholjáczi	1101	133	59	279	71	1	—	1644
Nassicz	1574	579	105	1110	389	68	2	3827
Vucsini	1477	462	30	620	300	15	4	2908
	11007	3296	570	4246	2178	132	32	21461

Tekintsük utóbb az elég hitelességgel, de nem őszinte bejelentések után feljegyzett adózói marhának számát az említett Rovásolás szerint:

	Ökrök		Tehenek		Lovak		Csikók	Sertések	Juhok	Kecskek	
	Jármos	Hizlalt	Fejős	Meddő	Borjúk	Kocsis					Ménesi
Eszék	1318	5	324	175	262	2263	183	12	1444	1276	2
Valpó	1429	—	606	463	794	1966	178	187	3750	67	—
Deákovár	921	—	347	115	433	570	59	75	823	61	60
Verőcze	779	—	315	124	515	1244	2	—	1469	214	11
Miholjacz	753	3	188	133	296	790	155	96	1481	39	—
Nassciz.	1530	9	793	262	1199	1716	13	13	2752	126	46
Vucsin	837	27	733	97	1134	924	23	233	1806	124	47
Öszvesen	7567	44	3506	1369	4733	9473	598	616	13525	1907	166

Hogy pedig még e' felett is a' Megye egyébbszervezettségéről, káros voltáról, élelem szerző módjairól és adójáról alaposabban ítéleshessünk, tekintsük által a' többször említett évi-rovásolat ebbéli Lajstromát:

	Malmok		Fizetnek haszonbér fejében				Fizetnek adóféjében a' pénztárakba					Mind kettőbe							
	Vízi	Száraz	Hus- árok	Haszon bérlek	Csapla- rosok	Halász.	Kazányok	Mester- emberek	Kereskedők	Kalmárok	Napszámos.		Méhkasok						
Eszék	11 ¹ *	4 ³	—	2390	64	—	125	41 ³	—	—	—	551	232	5658	22	5007	16	10665	38
Valpó	2 ¹ 12 ²	—	—	1470	—	140	78	78 ³	1 ³	2 ⁴	—	—	413	7363	5	6515	53	13829	1
Deakovár	25 ³	2 ³	55	187	—	—	100	116 ³	—	3 ⁴	—	—	38	8604	41	7614	27	16219	5
Verőcze	11 ³	11 ³	—	2050	—	—	101	276 ³	1 ³	5 ⁴	—	—	152	5849	5	5176	3	11025	8
Miholjacz	10 ²	—	—	1076	—	94	36	40 ³	—	—	—	—	43	4896	40	4333	13	9229	53
Nassicz	41 ³	—	240	3767	234	—	107	131 ³	—	5 ⁴	—	—	58	6294	53	5570	32	11865	25
Vucsín	11 ¹ 70 ³	—	219 ¹	1429	—	387	251	93 ³	2 ³	3 ⁴	—	—	18	5410	19	4787	46	10198	5
Összesen	123	87	514 ¹	12369	298	621	798	775	4	18	551	654	44077	5	39005	10	83082	15	

*) Az elevátói osztályt teszen p. o. 11¹ = tizenegy első osztályú vízi malmokat jelent.

Nézzük által utoljára az egyébb földi haszonvehetőségeknek rajzolatát a' többször említett rovásolás szerint:

	3dik osztályú Házak	186 osztályú		Káposzta 2. 3. osztályú	Szilva mértője	Káposzta száza	Dohány mázsája
		Szántó föld	Rétek				
Eszék	1863	9334	3178 $\frac{3}{4}$	2256	—	—	—
Valpó	1856	20385	7861	—	—	—	—
Deakovár	2567	31642	10411	741 $\frac{3}{4}$	226	—	—
Verőcze	1966	16455	5485	1283	3	108	4
Miholjác	1172	17195	6444	—	—	—	—
Nassicz	1930	11725	4736	94	1185	—	—
Vucsin	1727	12744	4248	252	—	—	16
Mindössze	13081	119420	42363 $\frac{3}{4}$	4626 $\frac{3}{4}$	1414	108	20

A' szántóföldek rétek, szilvások, gyümölcsösök, termékenységet az országos Conscriptiói Tábla szerint láthatjuk. Vagyon t. i. Verőcze Vármegyében 119480 hold, melybe is 270,124 Pozs. mérő mindenféle gabona vettethetik. Termenek ezek közép számmal

Tiszta búzát	—	—	49299 mérőt
Kétszerest	—	—	175655 —
Rozsot	—	—	51117 —
Árpát	—	—	34198 —
Zabot, Kukoriczát 's a'.t.	—	—	336649 —

Mindössze — 646919 mérő
 eleséget: közép termése egy holdnak 2 $\frac{2}{3}$ Pozs.
 mérő, mindnyájának közép ára 441039 for. 8 xr.
 p. p. Rétek 42363 $\frac{3}{4}$ kaszállók, ezeknek közép-
 szerű termékenysége — 183060 fl. széna;
 lehuzván ezekből a' költségeket 54473 fl.

marad tiszta nyereség — 131587 fl. p. p.

Szilvások és gyümölcsösök mind össze 2959
 kaszásnyi réti térséget foglalnak el, ezeknek
 tiszta jövedelmök 126886 f. p. p.

15. §. Ez itt előadott Lajstromok több helyes következtésekre nyújtanak alkalmat; ismérjük ezekből, hogy a' Verőczei Lipováczi faluban legnagyobb a' népesség, hol egy házra közép számmal 26 lélek esik, osztán (a' mi épen emlékeztetés) a' posványosság között fekvő Budimcze Görög faluban Valpói Járásban 17. Bisztriczé Valpó és Budrovcze Deakovári Helyiségekben több 16nál. Legtöbb házakat bír a' Deakovári Járás, melly a' sokszerű osztózásoknak következtetése. Vallásra nézve a' népesség legtöbb Shokacz vagy Illyrus katolikus, ezek a' görögséget számban többel kétszernél, a' csekély Reformatusokat pedig 48szor felülhaladják. Gazdák legtöbben ismét Deakovárott, osztán a' Valpói Járásban, dologra alkalmas fjak, lyányok legtöbbször Eszéken, legkevesebbször Verőczén, Vucsinban következtetése a' korábbi vagy későbbi mátkaságnak és házasságnak, legtöbb testvér Nassiczon lakik együtt, legkevesebb Miholjaczon, mi természetes jele a' jó vagy rossz egyetértésnek, harmóniának, legtöbb Zsellérek Eszéken, mi a' földnek szorosabb szűkebb voltát jelenti; szolgák szolgálók legtöbbször Nassiczon, az egyéb Kerületekben majd semmi sincs, jele hogy az itt való nép maga eltudja látni munkáját, vagy nincs olly sokszerű, hogy külső segítségre szorúljon.

A' marhák állapotjokról tudjuk, hogy a' hegyes Nassicz és Vucsinban legtöbb ökrök tehenek, Eszéken legtöbb lovak találtatnak, a' mindennel bővölködő Deakovár pedig kevés ökröket, legkevesebb lovakat nevel, melly a' restségnek 's munka kerülésnek szóló bizonyossága. A' borjúk, csikók felnevelésében is a' dombos Nassicz és Vucsin egyebeket felül mulnak, mi a' gondos előrelátásnak nem üres tanúja, ser-

tés is Valpó után a' hegyes Nassiozon legbövebben, és ismét az ócsárolt Deakovárban legkevesebben találhatik, minő jelensége a' gondatlan munkátlanságnak? A' hasznos juh tenyésztetésről a' köznépnél csak Eszék és Verőcze beszélnek, a' Deakováriaknak úgy tetszik a' bitang kecskék kellemetesebbek.

Vízi malmok a' patakokkal gazdag Nassiczában, szárazak a' hegyes Vucsinban legszámosabbak, jelül, hogy az eledelek kora eltakarításában a' népség itt is gondoskodóbb, még is a' legszámosabb Vucsini Kazánok a' jámbor hegyi lakosnál aunyi gonoszat nem szűlnek mint a' kevesebb Deakováriak a' heves és villogó haragúaknál. A' méhtenyésztetés Eszéken és Verőczen a' gondosabb munkásság és haszonhajtás jele; Deakovár ebben is legutolsó.

Leg több mester embert táplál Verőcze, legkevesebbet Miholjác, jelül hogy a' hasznos földmivelés itten inkább üzettetik. A' kereskedés a' köznépnél keveset nyom, úgy szinte a' tűzsérkedés is, mire a' shokác az Ó hitúnél természetesen alkalmatlanabb. Szegény napszámósokat csak Eszék táplál sokszerű gazdálkodásának bélyegéül.

Földet, rétet legtöbbet bír Deakovár legkevesebbet Eszék, és még is e' kettő között mekkora a' különbség! Eszék és Verőcze a' borral legtöbbet vesződnek, a' pénz tárba még is csak a' Vucsini és Eszéki Csaplárosok fizetnek adót, nyilván jelül, hogy a' többi helyt a' Birtokosok magokra fordítják Királyi Igazaik hasznait. Urbárialis telekében Nassicz leginkább bír szilvást; káposztást csak Verőcze, dohányt csak Vucsin és Verőcze kevés német falvai teremtenek.

Mind ezen Corollariumoknak az a' fő következtetése, hogy a' Deakovári Járás leg-több

Házzal, leg-több telekes gazdával, legtágosabb urbarialis szántó földekkel, legtéresebb rétekkel bir, tágasak szőlő hegyei, rengetegek erdeji és még is kevés ökre, kevesebb tehene, legkevesebb lova, gyéren van borja, csikaja, kevés számú sertése, semmi juha, semmi méhe, sem egyéb nemű állata nincsen. Mennyi ájtatos fohászkodások után fog valahára ezen népesség oda érni, hova őtet a' természet annyi szerű ajándéki vihetni fogják!

§. 16. A' Nemzetségeknél, mellyek a' Megyét lakják külömbsege szinte olly nagy, mint az egész Anya - Hazában, legtöbbek az *Illyrusok*, vagy eredeti vagy Szervia 's Boznából származott népség. Ezek vagy Rácz katolikusok, kik *Shokácsoznak* neveztetnek, vagy Ó hitű görögök, kik *Vlah* nevezet alatt értetnek, a' hajdani évek maradványiból *Magyar Kálvinistaság* maradt magyar Rétfalun, a' többi úgy tetszik Török járáskor vonta magát a' Palacsai posványosság közzé Haraszi és Sz. László falukba. Magyarok, tiszt, házasság kereset, vagy mesterség végett ide vetődve igen gyéren találtnak. Németek kézimiv és kereskedés végett többen honnosultak, sőt némelly tulajdon faluinkban igen jeles iparral hajtják mindenféle gazdaságaikat, például szolgálván a' tunyább honnosi népnek. Cseh és Württembergi gyarmatok is szállongottak a' szelid Megyébe, de úgy tetszik a' szeszes italnak mértékletlensége 's az ebből következett munkátlanság fellegráikat széltdöntötte, úgy hogy már most csak imitt amott látni az előbbi szálitványokon bujdosót, vagy az alapúlt helynek dőledékeit, honnét sok új polgárok vagy elhaltak, vagy tova kivándorlottak, Örmények, Szerbusok, Macedók, leginkább pedig Bozniaiak Szaraje-

vó tájékaról, mind Ő hitűek, a' kereskedés külömbféle ágait haszonnal gyakorolván, fáradtságaik után gyakran a' Megyében megtelepednek, vagy annyira hozzá szitnak, hogy magok sem tudják itt e tova e hazájok? Horvátok, Tótok ritkán fellelgező gyakrabban alábbi foglalatosság végett ide is szállongnak, a' Zsidók mint ország szerte, itt is türettetnek, a' munkátlan tolvaj, fúró faragó Czigányokat földmivelésre, kézimivekre rendszeresen itten sem lehet semmi erővel kényszeríteni.

§. 17. Vallásokra nézve a' fennemlitett Nemzetségek nagyobbára Római Katholikusok, kik közzé számláltattak a' Megyebéli mintegy 12 egyesült görögök, ezeket követik a' nem egyesült görög hitűek; Reformátusok (ha a' Valpói 's Nassiczi Ker: ideig óráig tartózkodó egynehány cselédet kivesszük) az 1741. 46 és 1791. 26 Cz. következtében, mint honnosok, csak a' hajdan megtelepedett három Helységeket, M. Rétfalu, Haraszi, Sz. Lászlót lakják, de tova terjedő házasulás vagy vándorlás ezeknek sem engedtetik meg, míg talán a' század törvényes szelleme ezeket az emberi-ség és igaz hitbeli türedelemmel egészen meg nem férkező korlátokat tágitani nem fogja. Zsidók mindenszerte elszórva, legtöbbek a' Nassiczi Kerületben tartózkodnak.

Ezen Vallás felekezetek a' következő Püspöki Megyék egyházi kormányja alatt vagnak: az Eszéki 's Deakovári Járások (kivéven az elsőből Csepin falut) a' Bozna vagy is Deakovári és Szerémi egyházi törvény szerint egyesült Püspöki Megyéhez és a' görög nem egyesült károlviczi Érsekséghez (mellyhez még a' Deakovári Járásból Bekerincze és Vucsevce, a' Valpóiból pedig Budimcze,

Poganoveze és Martincze faluk járulnak) a' Valpói Járás, Miholjáczi kerülettel (kivéven az utolsóból Moszlavina és Csagjaviczát) 's a' fellebb említett Csepin faluval a' Pécsi, az egyéb Nassiczi, Vucsini, Verőczei kerületek pedig a' Zágrábi Püspöki Megyéhez valamint az ezekben 's amazokban lakozó nem egy, Görögök a' Pakráczin. e. Görög Püspökséghez, a' Reformatusok végre a' Dunán inneni Pesti Superintendentiához tartoznak.

§. 18. Nevezetesebb Helyeit 's egyéb nevezetességeit feljegyezni akarván, legelőször is szabad Királyi Eszék Városáról kell szót tennünk. Ennek határain feküdt a' hajdani Római gyarmat Mursia vagy Mursa, mellynek és az Eszéki Várnak viszontagságait előadtam ezekről írt Értekezésemben (lásd Tud. Gyűjt. 1822 IX. K. 3. l.) Épült Mursa vagy legalább Római gyarmattá tétetett 125 eszt. *Hadrianus* Császár alatt egy volt a' nevezetesebb Római gyarmatok között, mellyet a' Császárok jelenlétökkel megtisztelni szoktak. A' Keresztenség első századaiban itt Püspök is székellett. a) Mezején történt 350 eszt. ama véres csata *Constantius Császár* és *Magnentius* lázzadó között. A' Góthusok 381ben feldúlták, 447ben Attila serege porrá tette. Helyén épült 1438 körül az Eszéki vár, mellyet, mint az Ország előkelő erősségei között valót az Ország Nagyjai visszalökési miatt ama boldogtalan 1526 esztend. II Soliman Török Császár elfoglalt 's 1566 körül itt egy 8565 lépésnyi 17 öl szélességű hidat Hamsa Pécsi Várnagya által építtetett, mellyet osztán Zrinyi Miklós a' szigeti Hős hasonnevű unokája első Magyar Epikus költő 1664ben

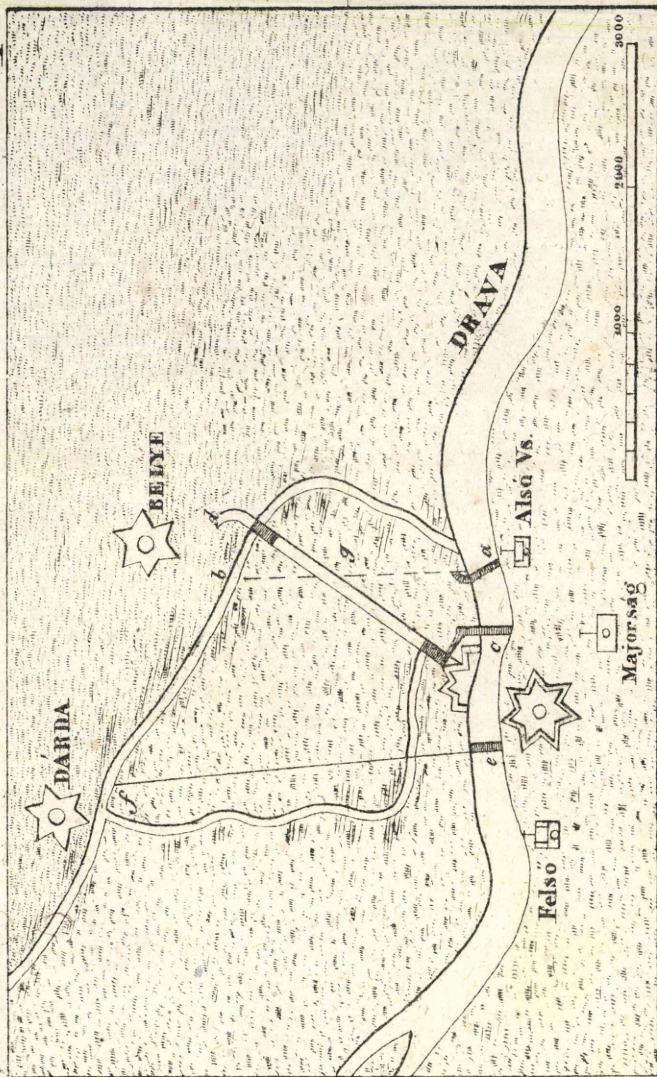
a) Mikóczy otiorum Croatiae liber unus p. 259.

elpusztított, a' Török pedig jövő eszt. helyre állított: 1685ben ismét Leszle Cs. Kir. Fővezér elégetett, de Szeraskier Basa újra felépíttetett védelmezvén torkolatját a' Dárdai várral, melyet és a' hidat Buda bevétele után maga a' Török sereg lerontott, és elégetett: 1687ben Szolimán Basa, IV. Mahomet Török Császár vezére, nem bizván a' sokszor elégetett fa hidban, sok ezer keresztényeket összehajtván téglából meszes töltést olly szélesen épített, hogy rajta szélteben 20 katona lépdelhethetne. Ezen kívül a' vár alatt is volt a' Dráván keresztül vezető hajókon álló hid, melly éjjelenként felszedett. Eszék 161 évekig nyögven a' Török iga alatt végre visszavétetett 1687ben Sept. 29. Sz. Mihály napján, Dünewald Cs. Kir. Hadivezér által. 1690. III. Szoliman Török Császár idejében elvesztve lévén Belgrád a' Hussain Bozna Fejedelme által készített végveszélyt Eszékéről Eugen Károly Croyi Herczeg csak hadi fortély által tudta elfordítani. A' Karlovi-czi béke után (1699) állott fel a' mostani Eszéki vár Báro Beckers Hadi vezéri Helytartó tévén alap kövét 1712ben, építését végezte 1719. A' Szlavoniai végvidékek 1687. után Kaprára Generáltól felállítatván a' hadi fő kormány Eszékre tétetett, de ez utóbb Pétervárra vitetett által. Nyomdokait látjuk az 1715. 85 Cz. hogy Eszék valaha Dezsőfy Familia Birtoka lett volna, de ennek elavult igazai még eddig világosságra nem léptek, visszavétele után a' Királyi Kamara birta, még 1809ben Mártius 24kén 32920 szám alatt Bécsben költ és ugyan azon esztendő September 7kén 883. szám alatt köz-hirűvé tétetett királyi ok levél mellett a' szabad Királyi Városok sorába nem emeltetett, a' Törvény könyvbe mai napig sem iktattatott-be,

1773ban épült mellette a' $\frac{3}{4}$ mértföldnyi hosszú hires Bellyei töltés, 1776ban a' hires Bellyei kőhid, melyet 1778ban a' rendkívül tolódott jég ereje elrontott. 1821ben a' Drávai hid is a' jég ereje által össze roncsoltatván, helyette 1825ben új hid épült, melly ma is erősen, épen áll, 's a' Magyar Anya-országot a' Megyével 's Dráva Száva közzel összeköttetésben tartja, 's a' kereskedést hatalmasan előmozdítja. Az alsó Városnak nyugott északi tövénél Dráva apadáskor maig is látszatnak a' vízben egy régi derék Drávai kőhidnak hat sor oszlopai metszett temérdek négyszegűl kövekből, melly soroszlopok olly jó állapotban vagynak, hogy a' hidnak itteni tovább építése és kiemeltetése igen kevés fáradsággal megtörténhetnék. Római hidnak maradványi lehetnek ezen kő oszlopok, de a' hidnak eredetéről 's idejéről a' régiségeket nagy fáradalommal kutató szerzetes Katancsics Péter sem tudott valami bizonyosat a' régiségek között feltalálni a) ennek tövénél kezdődvén a' mostani Bellyei töltést keresztül hasító régi Római messzes út, melyet a' nép ördög útnak nevezett el, eleje lehetett az *Aquincumról Taurunumba* (ó Budáról Zimonyba) vezető Római főútnak, melyet, az Eszék mellett talált mértföldi oszlop vezérlésén, mellynek felírása ez: *Imperator Caesar C. Jul. verus Maximus pius felix Augustus Pont: Max: Tribunitia Potestate bis Imperator III Consul Procons. Pater Patriae et C. Julius verus maximus Nobilissimus Caesar filius Augusti Nostri Dacici Germanici Sarmatici Imp. maximi — ab Aquinco millia passuum CLX.* így oszt fel a' mondott író nevezett munkájában:

a) Lásd Katancsi Dissertatio de Columna milliari ad-Eszekum reperta 1782.

Ó Budától

Campona-ma	—	Tétény	—	12	ezernyilépés
Matrica	—	Ercsény felett	11	—	
Vetus Salina	—	Adony	—	15	—
Intercisa	—	Pentele	—	11	—
Anamatia	—	Földvár	—	14	—
Lussunium	—	Kömlőd	—	10	—
Alisca	—	Szekszárd	—	23	—
Ad Statuas	—	Battaszék	—	12	—
Lugio	—	Szekcső	—	9	—
Antiana	—	Baranyavár	—	24	—
Mursella	—	Laskafalu	—	10	—
Mursa	—	Eszék	—	10	—
				161	—

Az ide mellékelt Plán mutatja a) b) az említett hídtól vezető régi utat c) d) a' mai hídtól a' töltésen menő ország utat e) f) a' Török járási Drávai áltmenetelt, és amaz elhíresült Török hosszú hídalást g) hol találtatott az oszlop, mind ezek mellett meg kell jelelni, hogy az oszlop Beljéhez közelebb mint Eszékhez az érintett ördög útnak közepette ásattatott ki. A' hajdani Mursa fekvését az Eszéki alsó városi mezőségen említett Szerzetes bőven felfedezte, hol máig is külömbféle Római régiségek, házi és kézi szerek, lámpák hamvedrek, pénzek 's t. e'f. ásattatnak ki, egynehány évek előtt egy egészen jó állapotban lévő kirakott kút is fedeztetett fel, és egy kőkoporsó alja, melly itató vályú gyanánt szolgál a' maig is használt kút mellett. Felosztatik Eszék négy részekre, ezek a' vár vagy is belső város, mellyhez tartozik az északi részen fekvő 's a' várt erősen védő fellelgvár, a' Dráva tulsó partján; a' felső és alsó-város, végre a' majorság,

melly a' belső város részének tartatik, mind ezek a' vártól mintegy 400 ölnyi távolságra esnek, 's a' közösülést kivált téli sáros időben igen terhessé teszik. Természeti, kereskedésbeli, politikai állapotát a' Vármegyéével össze fűzván népességét is feljebb előadván, itt csak azokról értekezünk, mik ezek felett még jegyzésre méltók.

A' Vár hármas sánczokkal, bástyákkal van kerítve, négy kapuji vannak, mellyeken ált hídakon vezető unalmas út vagyon; belseje kövekkel rakva tágas piaccal bir, mellyet a' hajdani hadi Kormányszéki épület, hol most Bálók, Casinók, Színjátékok tartatnak, a' fő Órház a' Városháza, hol tanácskozások tartatnak, a' Sz. Háromság díszes magas oszlopával, 2 ugró, 2 emelő kúttal ékesítnek, a' Deakovári Püspökség Curialis helye most is üres a' piaccnak nem kevés dísztelenségére. Itt a' királyi Gymnasium, mellyben Capistranusi Sz. Ferencz rendbeli Szerzetesek tanítanak, Normális, Rajz és Muzsika iskolák, a' vár igazgatás tiszteivel két Brigadir Generális, Vár és Vízépitő 's Patantyúsi osztályok, több derék *aerarialis* épületekben, hadi Biztosság, élelmi, fegyver Tárhazak Tiszteikkel, fő Pósta és szorgalom szekéri hivatalok, hadi és polgári Apothékák, Katona-nevelő, Verbung és Kórházak, két kath. Templom egyike a' Barátoké a' Gymnasiumhoz közel, melly iskolai Templomnak is szolgál. Van tűrhető vendégfogadója a' fejer Farkashoz, biliárd házzal, és még egy más Casinója a' piacc közepén, puskaporos tornya is van, a' bombák pedig a' keleti kapunál ezerenként hevernek.

A' felső Városban tartatnak a' Vármegye gyűlései. Egy új nagy Vármegye ház építésére még most is felsőbb engedelem kéregette-

tik, udvarában az említett tömlöczök már régen felépültek. Van itt kamarai fő Só és evvel egyesült harminczad hivatal, az idén kamarai pénztárokat vizsgáló Inspektorság is állíttatott fel: a' néhai selyem-fabrika épületeit ma Bécsi Zsidók haszonbérben tartják az udvari Bécsi Kamarától, itt lakik a' tartományi Biztos is, van a' Városnak egy megbomlott dőledékes háza, hol vásári alkalommal vásári ítéletek mondatnak; itt tartatnak a' kirakó országos vásárok, piacza elég tágas de rendetlen. B. Prandau Familia házát kivéven egyéb jeles épülettel, és jóra való vendégházzal nem bír, útszáji jobbára elég szélesek, de kanyarok, télen gázolhatatlan sárral, nyáron porral eltelve. Van itt Trivialis és muzsika Iskola, négy kath. Templom (egyike a' fő útszára disztelen helyhezett istálókkaal épült Klastrommal a' Kapuczinusoké) és egy olajverő malom.

Az alsó Városnak sem alkalmas piacza sem emlékre méltó épületei nincsenek, vannak mindazáltal itt is mind katholikus mind Görög n. e. felekezetű trivialis iskolák 3 Katholikus és egy Görög n. e. Templom, útszáji a' közép széleset kivéven, szűkek, sárosak.

A' Majorokban említést érdemel Divald Alajos Könyvnyomtató műhelye, melly eddig csak Lajstromokkal, Kalendáriom 's apróbb darabok kiadásával foglalatoskodik, ritkán kaphat nagyobb terjedésű vagy érdemes munkákat, jeleül minő lépcsőn álljon az itthoni litteratura, emlékezetre méltó tovább a' Város Ispotállya, mellette lévő derék városi mulató kert, szép tágas árnyékos sétáló egyenes és tekervényes útjaival, táncz szálával, lövöldöző és teke alkalmaakkal; ezen mulató kert az Anya Ország akár melly fő Városába is méltó helyet foglalhatna

el. Van itt még valamint a' Dráva mellett fekvő itt telepedő katonaság kertjében is fürdő-ház, hol tulajdonosa a' várbeli Apatikárius kívánatra orvosi ferdőket is készít, a' katonáiba közönséges mosódás végett csak a' Dráva vize melegítettik, végre itt vannak a' sertés kereskedésre szolgáló és azt olly hathatósan előmozdító *Oborož* (disznó-záró ólak) és egy reptze sutoló malom.

Az Eszéki Kereskedő gabonájával annak idejében eljár a' Dráván Dunán, Száván egész Sziszekig nem kevés haszonnal: tüzelő fával Újvidékre szálong, egyéb apró hajói kereskedését búzával, liszttel, baromfival, káposztával, hüvelyes veteménnyel, kenderrel értvén, a' szomszéd Bácskával szereti üzni, leginkább pedig Apathinnal, hova minden héten úszkálnak dereglyéi, az Újvidéki 's egyéb Bácsi hajósok az országos vásárokat látogatják, innen leginkább fa essközöket gyümölcsöket hordani szeretvén. A' Pesti, Debreczeni, Sopronyi vásárok után az Országban az Eszékiek ez előtt elhíresültek, tetemes azon kereskedés melly mindenféle marhákkal, leginkább sertésekkel, gyapjával Szerviaival Boznával és a' Déli részekkel Eszéken keresztül nagy haszonnal üzettetik, megcsökkentek vásárai és kereskedési tetemesége a' pénz szűkéről panaszkodó időkben, sőt nem kevéssé akadályoztatják a' Városnak leginkább pedig a' haszonbérlóknak mindenféle törvénytelen úton tett vámbeli zsarolásai.

A' katonaság lévén Eszéken a' jelt adó lakos, helye a' kereskedés, a' városiaknak fő igyekezete inkább a' mulékonyságokra, sem a' hasznos tudományokra hajlandó, egy csak olvasó Magyar Társaság is ízetlen, többre jut a' Muzsikai-Egyesület, mert mulattató, Könyvtárokról kevés szó lehet, a' Szerzeteseké elavúlt

ájtatoskodók, köz intézet erre eddig nem volt. Magányos mívelt és fél tudósok inkább kedvelik az időt csaló és tékozló Walter Scott vagy Ezer egy északát 's más üresen kongó Szerzők semmi hasznú csevegéseit, sem akármelly leg-alaposabb classicus derék tudományú jeles munkáit, sőt a' kiktől az olvasás terjesztését leginkább megvárhatnánk, nem ritkaság tőlök azon szigorú panaszt hallani, hogy a' könyvek kamatlan tőke pénzek: az élet philosophiája ezen alaptalan kifejezést minden nap hitelesebbé teszi, a' biliárd golyók, táncz, Casino mulattságok, sőt a' boldogtalan *Cartél* asztala egy hét alatt több pénzt hoz kerengésbe, sem egy egész esztendő jóra való könyvekért, a' kicsapongások, erkölcstelenség, fényűzés nevedeknek, a' lelki erők tompúlnak, a' városi kért, a' lövöldöző Intézet, tekehely, tánczszála, a' Várórzó katonaság muzsikával csalogató kerte, a' Vetráni barlang, a' Kraviczai liget, Casinók, bálók 's téli hónapokban tartatni szokott német Játékszín, hol a' sallangós nép feltalálja udvarolási alkalmát, tolongva hódítják az Eszéki lakost, sőt midőn muzsikás parádés mise tartatik, fellengző Dámák is megszoktak az Isteni tiszteleten jelenni, kiknél kivált a' polgáriaknál a' hivalkodás és fényűzés minden irány felett uralkodván, kiki tehetőségéig eljátsza szerepét.

A' kéziművek, mesterségek, kivált a' fényűzés körébe csapók igen is jó szerencsével üzetetnek, találni Eszéken akárminemű szükségbeli boltost, kalmárt, tózsért, czéhbelit és kontárt, csak hogy mindnyájokban megrögzött a' készítményekkel való túrhetetlen késedelmesség. Az 1831. felszámolás szerint találtatnak Eszéken és pedig a' Várban 56, a' felső Városban 299, alsó Városban 317, Majorságban 24, öszvesen

**696 Czéhbeliek , Kontárok , az itt következő
Lajstrom szerint :**

Czéhbeliek 's Kontárok	Várban	alsó	felső	Majorságb.	Összesen
		Városban			
Aczélszeres (Zeugschmied)	—	—	1	—	1
Acs	1	1	2	—	4
Apatikárius	1	1	1	—	3
Arany - ezüstmives	2	1	—	—	3
Asztalos	2	3	5	1	11
Bábos (Mézesbábos)	1	3	—	—	4
Bádigos	1	—	1	—	2
Bocskoros	—	12	9	—	21
Boltos 's Kalmár	8	28	12	—	48
Cserépfedő	—	2	—	—	2
Csizmadia	—	33	34	1	68
Czinöntő	—	1	1	—	2
Czukorbábos	2	—	—	—	2
Enyvfőző	—	1	1	—	2
Esztergályos	1	—	2	—	3
Evező	—	6	8	—	14
Fazekas	—	3	6	1	10
Fényző	—	—	1	—	1
Festő	—	1	3	—	4
Fésűs	—	1	3	—	4
Fuvaroskodó	—	7	11	11	29
Gombkötő	1	4	2	—	7
Halász	—	4	24	—	28
Husáros	2	5	4	—	11
Irhás (Weissgärber)	—	—	1	—	1
Kádár	2	9	6	—	17
Kalapos	—	4	7	—	11
Hapczakötő	—	—	2	—	2
Kárpitozó	—	1	1	—	2
Kefekötő	—	—	1	—	1
Keményítő készítő	—	—	1	—	1
Kemény-seprő (füst-faragó)	1	—	1	—	2
Kerékgyártó	1	4	4	—	9
Kereskedő 's Tőzsér	2	21	13	—	36
Kés kovács	—	—	2	—	2
Besztyűs	1	2	—	—	3

Czéhbeliek s Kontárok

	Várban	alsó Városban	felső Majorságban	Összesen
Kolbászkészítő	2	2	2	6
Kolompár (üstös)	—	1	1	2
Kőmives	1	—	—	1
Könyvkötő	1	—	—	1
Könyvnyomtató	—	—	1	1
Köszörűs	—	—	1	1
Kötélgyártó	—	6	2	8
Kovács	1	5	6	12
Lakatos	2	2	3	7
Molnár	—	24	4	28
Náddalfedő	—	3	5	8
Nyerges	—	2	4	6
Ólomműves (Bley-Schmied)	—	5	—	5
Órás	2	1	1	4
Ótvös	—	2	2	4
Óveges	2	2	1	5
Pék (sütő)	3	3	3	9
Pokróczkészítő	—	1	1	2
Posztónyiró	—	1	1	2
Puskás	—	2	1	3
Sárga rézöntő (Gelbgiesser)	—	—	1	1
Serfőző	—	1	1	2
Szabó (Német)	9	7	12	31
— (Magyar)	—	4	10	14
Szalámi készítő	—	—	1	1
Szappanyos	—	3	3	6
Szegkovács	—	2	1	3
Szijgyártó	—	1	3	4
Szítás	—	—	5	5
Szücs	1	15	11	27
Szűrszabó	—	34	1	35
Takács (1 Műtakács)	—	3	1 mű +10	14
Tarisznyás	—	3	3	6
Timár	—	3	7	10
Tobak	—	2	8	10
Tobákos	—	—	3	3
Varga	3	14	9	30
Vásárhányász	—	2	—	2

Czéhbeliek 's Kontárok	Várban	alsó	felső	Majorságb.	Összesen
		Városban			
Zubbonos (Paplanos)	—	3	1	—	4
Öszvesen —	56	317	299	24	696
Ezeken kívül: Kávéházok	3	3	3	—	9
Vendégfogadósok 's Csaplárosok	37	72	111	8	228
Zsibtőzsérek (Greisler)	3	1	13	—	17

Az emeletes Dráva parton az alsó Városiak, a' felső Városiak pedig szántóföldeik között, nem tekintvén a' földnek vízenyősségére szőlő-kerteket teremtettek, mellyekben lőre természetik, melly is forrása után eczetté szokott változni, ha addig a' cselédek el nem fogyasztották.

Jó rendbe szedett polgári katonasága öt osztályokra terjed, első a' kék ruhás zöld hajtókás vadászoké, német czéhbeliekből, kik is nagy ünneplések alkalmával jól szoktak tüzelni; második a' barna ruhás vörös hajtókás gyalogoké; harmadik a' lándzsások (Uhlaner), negyedik a' Dragonyosok; ötödik a' magyar Huszár forma lovasoké.

Továbbá itt tartatnak a' Vármegye Gyűlései, Törvényszékei, a' Városi polgári, fenyítő nem különben vásári ítéletei, törvényes igazokról, gazdaságbeli 's politikai tárgyakról tartatni szokott héti ülései, mellyekre Főbiró, Kapitány 5 Tanácsbeli 2 Jegyző 1 Ügyész 2 Adószedő, Számvevő, Levéltárnok 2 Árvák gondviselőji, Földmérő, ki is a' birtoki lajstromot vezeti, Iktató és egyéb al-tisztviselők ügyelnek. A' Politziai fenyíték nem legjobb karban áll, az árszabás alatt lévők azt teszik, mit akarnak, a' sütő, a' hus-áros legény kénye szerint

csalja a' közönséget, a' nélkül hogy valaki fe-
nyítené, még is ha néha Vármegye Tiszte után-
na lát, ferdén szokott a' hivatalát nem teljesi-
tő Tanácsbeli tekinteni, a' nem rég alapított új
Tanácstól reméli a' Publikum az ebbéli gáncsok
elhárítását. Hasonló politikai tekervényes aka-
dályok, gazdálkodásbeli rendetlenségek, igazos
visszálkódások, annyira elkésértették a' népsé-
get, hogy felszabadítását is néha megbánni lát-
szatott. A' perek hosszúak (úgy szólván mind
longae litis) számosak, napról napra többesed-
nek, egynehány forintnyi rövid kérelmi per, a'
sokféle bévezetett sarczolások miatt öt hat esz-
tendőig elhúzzattatik, leggyakrabban pedig el-
sikkad. Útai ezerekbe kerülnek, még is az
egész Megyében közönségesen legrosszabbak, a'
köznép sepredeke mérész, orozó; a' szántóföldi
vetemények, szőlőbéli gyümölcsök miattok sok-
szor károsíttatnak. Az 1831diki sarczolás szerint
fizet a' Város adót a' hadi tárban 4133 fl. $3\frac{3}{4}$ xr.
a' házi tárba pedig 5511 fl. $48\frac{3}{4}$ xr. Katonai élel-
mek vesztesége fejében (*deperditák*) 7233 fl.
 $55\frac{1}{4}$ xr. így a' házi tárba 12745 fl. 44 xr. mind-
kettőbe összesen 16870 fl. $47\frac{3}{4}$ xr. p. p.

De a k o v á r a' Római időkben *Certis Cir-*
tissa utóbb *Díaco*, *Diacum* Püspöki Mezőváros
a' Boznai vagy Deakovári és Szerémi egyesült
Püspökségnek 's Káptalannak széke. Anya tem-
plomával épen nem kevélykedik, mint minap
valaki írta *) mert ez a' Püspöki udvar hátuljá-
ból ki sem látszik, az újonnan építendőre több
Püspöki ajánlások tétettek, felállítását a' mos-
tani székes Püspöktől jó sikerrel remélhetjük.
Váranak mohos falai és sánczainak helyhezete
a' nyugotti részen szemlélhetők, keleti részén

*) Nagy Notitiae polit. Stat. geographico historicae

legelőbb Chiolnich Püspök kezdette a' mostani derék Rezidentiát építeni a) kelet északi részét Kertizza, déli részét Raffay Püspökök derekasán kiemelték. A' Boznai Püspökség 1239ben (1242) alapítottott, a' Török vadsága eltörölte 1543 körül, újra felállítatott Mária Thereziától és Junius 11. 1773. beiktattatott négy Kanonokkal, 1777ben Januarius 8. két kanonoki székkal gyarapítottott; hozzá adatott a' hetedik 1807. Aprilis 17. 's a' nyolczadik, melly a' Deakovári Plebániát tenné 1811. December 6kán, de ettől elvétetett 1821. 12. Juniusban, törvényes hitelességét pedig az 1807. 26 Cz. által nyerte vissza. 1725ben azakkori Megyés Püspök Bakics Péter jegyzékei szerint a' régi várnak már csak falai állottak hasznos állapotban, a' vár udvarában pedig egy derék Templomnak alapai, és a' Várnagynak fából készült háza látszottak. A' Török járás alatt három Basa uralkodott benne, *Hassi*, *Ibrahim*, és *Kasztan* Basák, a' Török kiűzése után pedig első Cs. kir. Várnagy volt Nagy György, kinek időkora után az akkori Bécsben lakozó Boznai Püspök Olovics Miklós királyi Oklevél mellett Deakovárt egészen tulajdonává tette. Azon Püspökök, kik a' Török kihajtása után itt székeltek e' következők: Olovics Miklós † 1701, Csernkovich Péter † 1703, Zajezdai Patachich György † 1716, Bakics Péter † 1749, Thauzi Ferencz által vitetett a' Zágrábi Megyébe, Chiolnich Antal József († 1775.) Kertizza Maté Ferencz † 1805, Mandics Antal † 1815, Raffay Imre Károly † 1830, mostani Megyés Püspök Pacséri Szucsics Pál Mátyás. Van Deakovárnak Püspöki Lyceuma, melly a' Theologusok szá-

a) Kereselich Notitiae pag. 401.

mára szolgál és normális iskoláji, Szeminárium, elaggott Papok háza, a' Járásbeli Főbíró, Eskütt, Mezei Biztos, Sebörvos lakja, van derek az egész Megyében legtágassabb kaszárnyája, Pósta hivatala, miveltebb kertészkedéséről, mellynek mind az előbbi mind kivált a' mostani Püspök különös kedvelője, öveg és meleg házairól, annak helyén szólottunk. Van a' múlt Püspök által kevéssé rendbeszedett alkalmas könyvtára, mellyben az Egyházi írókon kívül a' Római Classicusok szép kiadásokban, úgy a' Nemzeti Historikusok is, megvannak, talán ez is a' tudós, és tudományokat kedvelő Megyés Püspöknek bőkezűségétől inkább fog gyarapíttatni, sem múlt korában! valóban igen kívánatos volna, ha engedelem mellett az ifjabb 's talán az élemedett Papságtól is bővebben megtekingettetnék, sajnálja kedvelőjét, kit kora szerencséje kebeléből felebb mozdított. Útszáji tűrhető tágasok, de télen a' sár miatt igen unalmasok. Kellemes kristály vizű kútforrási vannak, mellyek között az előbbi Czigány nevű forrás Mandics Püspök alatt kővel kirakatott és Antunovácra változtatá nevét, most *Praternek* is hívatik, sétáló Alléval mulató helyül szolgál, többi forrási u. m. Basakút Zvecsai, Panyé, Grabovac, Ruzsincze, Ladnivoda és Drina a' Joshava Patakba folynak. Értekezésre méltó, hogy még 1750 körül kétféle kevert törvényhatósága volt, melly a' Püspöki, polgári és katonaiból állott 's ezen utolsót a' Végvidéki katonai kormány igazgatta.

Verőcze, *Veruccia*, *Verenzha*, *Verovitz* Mezőváros hajdan erősség a) mellyről § 2

a) Schmidt Imp. Ottomanici II. p. 181 Verovititia ad Dravi rippam Oppidum, Saxea arce, profunda palustrique fossa non immunitum.

említés tétetett: emlékezetre méltó még, hogy 1242. eszt. IV. Béla Királytól itt adatott legyen ki Zágráb Városának Sz. K. Várossá lett emeltetését tárgyazó Oklevél a) 1500ban itt közgyűlés tartatván, Törvények tétettek II. Ulászló Király jelenlétében b) 1545 körül a' Töröktől elfoglaltatván 1597ben Draskovics Bán visszavételét sikertelen munkába vette, de 1684. Gr. Leszlei Fővezérnek a' Törökök által feladatott és 1685ben ugyan ettől a' Törökök ellen megerősítettett c) 1687ben midőn Eszék visszavétele a' Lotharingiai Herczeg Fővezér tanácsára elhatározottat, Verőcze felett Turanovacznál építtetett a' Dráván keresztül híd, mellyen a' Cs. kir. sereg által költözött. Körében a' hegyek ormain maig is fent vannak több várforma erősségek, mellyeket a' nép várocskáknak (*Gradacz*) nevez, van országos és héti vására, mellyeken gabonát, élelmet, marhát, mesterségbeli készítményeket lehet vásárolni, derék Temploma, Plebániája, mellyet Sz. Ferencz Lászlói Szerzetesek birnak, tágas klastrommal, ebben jó rendbe. szedett Apatika is van, a' Zágrábi Püspöknek dőledékes *Curiája* haszonbérbe adatik. Vannak itt normalis és első deák Iskola, a' régi Vármegyei házban lakik a' Járásbeli Főbíró, utóbb a' második Vármegyei Orvos, Seborvos és Mezei Biztos. Az Urodalom főbenjáró törvényhatósággal birván itt tartja ítélő székeit 's töm-

a) Kercselich Notitiae p. 124. Datum apud Vereuzha per manus Bdicti Praepositi Albensis Aulae Nostrae Cancellarii 16 Kal. Xbr. 1242.

b) Heltaŕ Gáspár Magyar Krónika II. 557 l. ő maga (Ulászló) pedig marada több urakkal Verukkába és gyűlést tartata ott, és törvényt tétete ott.

c) Imp. Ottom. II. p. 206.

lőczeit. Diszesiti a' Mezővárost Verőczei Gróf Pejachévich familiának, mellynek eleji Bolgár Országból származtak a) győlybrú oszlopsorú tornácczal (*Altána*) szépen *terafsirozott* ebédlő és csornokkal ékeskedő pala kővel (*schistus*) fedett deli palotája, van még itt a' lovas katonaság számára tűrhető kaszárnya, kávé's biliárdház, meglehetősen vendégfogadó: a' Mezőváros tövében fekszik Antunovác Majorság, hol derék Orangeria is volt, de melly a' Szlatinaival együtt a' szerencsétlen törvényes zár miatt eladatott.

Valpó hajdan *Valeo*, *Valcona* (de nem *Valcovaria*, *Ulcovaria* a' mostani Vukovár Szerém Vármegyében), most Mezőváros hajdan derék vár b). Régenten királyi Birtok, az 1499. eszt. Nádor Ispánnya lett Wingardti Gróf Gereb Péter, Hunyadi Hollós Mátyás Királynak anyai részről rokona c) ugyan ezen várt a' Királytól ajándékba nyerte d), ki is 1502ben meghalálózván az ő özvegye Kanizsay Dorotya az Illyriai

a) Im p. Ottom. II. p. 274 Postquam Georgius Pejachevich Knezeviesii Sardicensis Metropolitae Patruelis Bulgarorum copiis ad Veteranium adductis, et capta per iter Orsova suam gentem ad excutendum jugum e cervicibus animum et vires resumsisse aperuisset, missus est Heislerus Bulgaris in auxilium, és utóbb p. 280 Pejachevichius cum reliquis copiarum martem secutus Caesareum sub Principe Badensi atque aliis Imperatori perutilem operam sive in pugnis Campestribus, sive urbium obsidiouibus navavit, atque cum suis posteris extra Bulgariam bellicis pacisque artibus fortunam pristinam reparavit.

b) Hist. Leop. M. II. p. 9. Valpoa fossa dupplici valido muro Praesidiariis 500 munita arx.

c) Heltai Magyar Krónika II. 333 l.

d) Istvánfy I. 3. p. 29.

Bán Kanizsay László a) leánya, elébbi hitvesét a' Nádorságban követő Perényi Imre utóbb Siklósi Vezér és Római Sz. birodalombeli Herczeghez férjhez menvén a' vár örökségét, a' Perényi familiára által vitte b). 1543ban a' Törökök majd három hónapokig hijába ostromolták a' derék, és egy magyar Amazontól Perényi Péter Hitvesétől bajnokul védelmeztetett várt c) miért is II. Soliman Török Császár hátamegett semmi erősséget túrni nem akarván egész seregével megszállotta, de ekkor is csak az őrkatonaság árulása által tudta bevenni, kik a' mindent előbb szenvedni, sem a' várt feladni eltökéllett védelmezőjököt megfogván a' várral együtt Jun. 23. 1543ban a' Töröknek által adták, ki is a' megdicsértet megajándékozta, az árulókat pedig egyig leölette d). Így Valpó a' Török zsákmánya lévén járma alatt nyögött egész 1687dik esztendőig, midőn Dünewald Cs. kir. Fő Hadi-

a) Pálma Notitiae Rer. Hung. II. p. 408.

b) Istvánfy L. IV. p. 32. Ezen Kanizsay Dorottyról mint különös erkölcsű Asszonyságról említést tesz utóbb L. VIII. pag. 83. a' most nevezett Író dicsérvén ájtatos tettét, melly által a' Mohácsi boldogtalan ütközeten elesteknek holt tetemeit e' végre bérlett 400 munkásai által földbe takarítottatta. Perényi Imre Solimántól megfogattatván fiját Ferenczet zálogba adta Zápolyának, kit Gritti Constantinápolyba vitt, és ezen Perényi Ferencz soha többé Magyar világot nem látott, másik fija pedig Gábor 1567 †'s így ezen Perényi ágnak magva szakadott LXXIV. p. 314.

c) Impp. Ottom. II. p. 239. in nota ad arcem Valpó. De magával ellenkezik I. p. 157. midőn a' vár akkori védelmét Árky Mihály Várnagynak tulajdonítja.

d) Joan. Mart. Stella de Turcarum Successoribus 1543. ep. I. Istvánfy LXV. p. 160.

vezér által visszavéetnők a) minekelőtte Hofkirch Hadnagy 600 lovasok segedelmével ostromlotta volna. 1541ben Valpó mellett hadi tanács is tartatott, kellessék-e az ellenre rohanni, vagy Eszéket ostromolni b). Bévételekor a' Török ör seregnék, mivel hijjába való ellentállással feltartóztatta a' Császári sereget, semmi feladásbeli feltételei el nem fogadtattak, hanem mindnyájan hadi foglyokká tétettek c). A' hajdani vár helyén B. Prandau familiának két emeletű roppant palotája homlok toronnyal épült, a' lapályos föld miatt temérdek gerendák tartják alapját, udvarában szép kis tornyos kápolnája van. Régiségéből kelet északi részén egy mohos vár torony 's a' kelet északi bástyák hagyattak meg épület falaknak, hol földalatti pinczék boltozatai maig is fentvannak. Karassicza vize, mellyen keresztül derék kőhíd vezet vámos kiváltsággal a' város közepette foly le; van az Urodalomnak főbenjáró törvényhatósága tömlőczökkal együtt, és az idén felfedezett vas fürdője, szép Orangeriája, öveg, meleg ágyai, jó ízlésű kertei, gyümölcsösei, játékszíne, könyvtára, helvetziája. Az itt volt kaszárnyát a' katonaság régen hamuvá tette; az Uradalmi derék serház jóféle kettős sere miatt messze elhiresedett; laka van a' Járásbeli Főbirónak, Seborvosnak, mezei Biztosnak, 's az Uradalmi tágas Tisztségnek, említést érdemel a' mesterseges zsilipekkel készített vízrohanású csatornán épült hét kerekű malma, deszka metszővel és pokrócz kallóval. Végre ha *Cibalis* Valpó,

a) Impp. Ottom. III. p. 243. 4.

b) Impp. Ottom. II. p. 149.

c) Hist. Leop. M. II. p. 29.

ez 's nem Kologyvár *Decius és nagyobb Valentinianus* szülő földé.

Vucsín Mezőváros felett, melly egy délnyugotról szirtes bércekkel észak keletről magasb dombokkal kerített kedvesen csörgedező patakkal hosszában szegett gyönyörű romános völgyben fekszik magas kősziklán épült vár romjai látszatnak, eredete homályos, a' Török járás korában híres haramia fészek volt, Dünewald. Vezér 1687ben három napi ostromlás után hévette, 200 Törököt rabságra ejtvén, a' vélek czimboráló huszárok és ráczokat pedig az agglóvasság között felosztván a). Hibásan cseréltetik fel a' Dalmát Ruzinnal Keglevics familia eredeti helyével b). Előbb Trenk osztán Erdődy, később Eszterházy birta, kitől örökös vallás mellett megvette Pribéri Jankovics 's a' múlt esztendőben királyi megegyezést nyert. E' mostani tulajdonosa e' valóban bájos völgyben szép nyári palotát, körülötte több messzéföldi csemetés virágos parthiákat, derék öveg házat, deszkametsző malmot épített, az előbb itt lakozó Szolgabírótság nem régiben Therezovácra mint útfeli Mezővárosba tétetett által. Katholikus és n. e. Görög Templomai vannak, a' katholikus Hunyadi Hollós Mátyás idejebeli Góth maradvány hátulsó részében látszatik egy hasonló ízléssel metszett kő, mellyen az esztendő szám

a) Hist. Leop. M. II. p. 28. Bucsinum Dravi inter Saviqve mediam arcem editae impositam rupi, Saevum vicinae regionis Spoliarium tridui oppugnatione ad deditionem adigit captis 200 Turcis, Husari ac Rasciani 300, qui se Turcis ad societatem latrociniorum addiderant, veteribus Husarorum legionibus succenturiati sunt.

b) Imp p. Ottom. II. p. 243 in nota ad Bucsinum és Kercselics p. 243.

góth vonásokkal 1448. Erős illatos jó borai, gyümölcssei bőven teremnek, miktől nevét venni látszatik, Vochin t. i. gyümölcsös helyet tenne. Halas taván kívül különös emléket érdemel Jankovics Jó'sef Cs. kir. Arany kulcsostól alkotott szökőkút, melly ha végig vas csókkal elfog készülni, hozzá hasonlót Europa keveset mutat-hat: előbbi csőjei tulajdon fúróji által erős tölgy-fákból készültek, de ezek a' tolongó víz erejét ki nem álván szét repedeztek, miért is az említett birtokos Stajer országból öntött vas csóket hozatott 's az ugró kútat nagy részént már hely-re állította; vize *Ogreshovicza* nevű hegyről származtatik, melly minekelőtte a' csatorna torkolatjába befolya, mint egy 3000 ölnyire természetesen csördögél, a' csók torkolatjánál való hegy *Vinogradcze* a' völgy színe felett $39^{\circ} 4' 6''$ ra emelkedik, a' csók hossza 510° belső üre-gök 3 hüvelknyi, a' torkolatnál egy 2 lábnyi függőleges cső van, mellybe annyi víz esik, mennyi kifoly, a' kiömlésnél van egy 2 lábnyi egyenes szegű ólom-cső, belső ürege átmérője 3 hüvelknyi a' cső vastagsága 10 lineányi, vért rézzel befoglalva, a' kiömlési üreg 10 lineányi, ettől fogva egy 3 öl hosszú ércz csap van, mel-lyen ált a' víz kilöveltetik, áll ez egy 7 ölnyi átmérőjű öbölben (Bassin), mellynek a' völgy-ben csörgedező Vucsinszkába van kifolyása. Leg-magasabb víz-oszlop, mellyet eddig ért el a' szökő-kút 73 lábnyi, melly a' vas-csók erejével 180 lábnyira is felfog emelődni, kelet és alkonyatkor gyönyörű szivárványos festékű látomá-nyokkal bájolja el a' nézőket,

Orahovicza Mezőváras hegyektől mindenfelől körül vett egészséges völgyben fekszik, híres a' tágas és messze vidékeket termésével ellátó gesztenyés erdeiről. Nem messze tőle déli

nyugottnak Duzluk falu tövében magas dombon fekszik a' hajdani Orahoviczai vár (*Rózsavár*) mellynek romjaiból bájos kilátás van a' minden szerte gyönyörű vidékre. Templom boltozata szobái osztályai nem régiben még látszattak, de az idő vas foga őket napról napra inkább rongálja. Hajdan Újlaki Szrémi Herczeg várának tartatott 1687ben Kaprára Cs. kir. Hadivezér a' körül fekvő várakat lerontván a' Poségai közösülés miatt csupán csak Orahoviczát erősítette meg a).

Nassicz Mezőváras szép egészséges dombon épült, Gr. Pejachevich Palotája, kerületi Szolgabíró, Biztos, Seborvosi lakással, többször elégett kaszányával, Sz. Ferencz Capistranus Barátok Templom 's Klastromával; legnevezetesebb Sz. Antal napi marhavasára, melyet a' dőzsölni szerető köznép minden felsőbb rendések ellenére is több hetekig elhúz, erre messze környékből adók vevők nagy számmal összejönnek, több ezernyi marhák eladatnak.

Kolozsvár a' Palacsai tónak (*Palus hiulca*) nyugoti részén fekvő Római várnak dőlédékei az Eszéki Járásban, *Cibalis* vagy *Limusa* a' hajdani időkben, a' közép időből semmi ismérete reánk nem háromlott; fekszik a' posványoságnak közepette, hova apróbb csolnakokon is csak több órányi képtelen fáradsággal életveszedelem közt lehet eljutni, kigyóknak számtalan sokasága fészkei, melyeket a' kisség felémelt hely ezerenként ide csalogat. Nevezetes Decius és nagyobb Valentinianus Római Császárok születéséről b).

a) Hist. Leop. M. II. p. 42.

b) Timon Inago ant. Hung. I. p. 31. 33.

Erdőd hajdan *Teutoburgum* erősség, mellynek romjai a' Duna magas partján fekszenek és az általellenben lévő alantabb Bácskaság messze vidékeire szép kilátást adnak. 1687ben a' Dunai Szekszárdnál épült hídon ált vezetvén a' Lotharingiai Herczeg a' Császári sereget, ezt Eszékre vezetni akarván Erdődnél vitte által a' Dunán a) Karaffa is 1688ban Lippon bevétel után győzedelmes seregével Erdődnél ment a' Dunán által b) Erdőd Pálffy Familiának törzsöki jószágá eladatott örökös vallás mellett Csepini Adamovics familiának. Ettől nem messze a' Duna partján Borovo falunál is látszatnak valami föld várnak romjai, de ennek hajdani nyomát kikutatni nem lehet. Erdőd és Dálya körül több emlékkövek, képsobrok 's t. e'féle maradványok találtnak, mellyekből egynehány a' Dályai görög Templom elébe rakatott le, néhányak az uróalmi udvarban hevernek, különös közöttök egy nehéz fejr kőből készült emlék maradvány, mellyen két nyugvó orosz lány között egy golyó fekszik, a' felírás *Dis manibus*; az egész épségben van. Az Erdődi Uradalomhoz tartozó Eszék-tő szomszédságában fekvő Ténye falu határában is ásatott ki egy maig is tökéletes állapotban lévő kőoszlop illy felírással *Danuvio et Dravo* 's t. e'f.

Gorján hajdan Gara város hasonnevű erősséggel, Gara familiának törzsöki birtoka; most derék falu, mellynek közepette látszó kőfal dőledékek a' régi vár omladékainak tartatnak. Emlékezetes azon szerencsétlen esetről midőn 1386. Horváti János Bán és János Auraniai Perjel egyéb Pártütőkkel az Ország alsó részeit cse-

a) Hist. Leop. M. II. p. 22.

b) Ugyan az II. p. 45.

desség végett látogató Erzsébet Nagy Lajos özvegyét az ifjú Királyné Máriával orozkodva megtámadta, a' Nádort Garát, Forgács Balázst egyéb Hősökkel leölvén felség sértő hatalmaskodással fogságba ejtette. Erzsébetet megfojtatta, Mária Királynét pedig Kis Károly özvegyének Nápolyba áldozatúl küldeni készült, ocsmány vétkes szándékát végre is hajtandó, ha a' közbe jött esetek nem hátráltatják a). Ezen mindenkitől ismért helyet Kercselich ügyetlenül törekszik a' Horvát Országi Garjaviczával felcserélni b).

T e r n a v a a' hajdani Püspöki laktól, szőlő hegyeiről, borairól isméretes hely, a' magas dombon épült Püspöki nyári lakóhely Templomával a' szőlőhegyek közepette bájos kilátást szolgáltat egész a' Boznai száván túli vidékekre, A' falu ezen kastéllyal most mulató helyül szolgál a' Megyés Püspöknek.

V á r o s h hajdan Újvári erősség hiresebb lehetett mai sorsánál, a' lakosoktól még mindig *Levánszki Városhnak* neveztetik, E' falu tövében látszatnak egy kettős régi várnak dőledékei.

Miklós falu mellett is vannak maiglan egy régi várnak romjai, 1685ben ennek Török lakosok magokat feladták Balog Gáspárnak, kit a' Moszlavinán táborozó Leszlei Királyi Illyriai Fővezér a' Tartomány szaguldozására 's a' hidak elfoglalására kiküldött, midőn az elhíresült Eszéki hidnak elrontása reá bizattatott c).

S z. G y ö r g y falu mellett a' Dráva parton is vannak egy régi várnak falai, ezt az összeütköző környűl állások miatt O t t o v á r n a k

a) *Palma Notitiae Reg. Hung. II. p. 151.*

b) *Kercselics p. 385.*

c) *Imp. Ottom. II. p. 206.* Itt Moszlavina, Moszlavina, és Miklós arx Mikaloviczia név alatt jönnek elő.

kell tartanunk. II Soliman Török Császár elhatározván Sziget vár ostromlását, Vezérei Moszlavina alatt Ottovárnál készítettek Dráván hidat Siklós felé a). Szolimán pedig Eszéknél álthatván a' Dráván egyenesen oda vezette táborát. 1687ben a' Lotharingiai Herczeg Fővezér is úgy találta, hogy az Eszék felett mintegy 3 mért földnyire fekvő Ottovárnál a' Dráván építendő hidnak leg alkalmasabb hely találkoznék b)

Gradác z Nassiczi kerületben a' Kermdia csuccsán is látszik egy mohosúlt várdőledék, hól a' bérceken Posegára vezető út a' hegy ormáról délre lehajol. Hasonló vár romjai vannak a' Verőczei Megyében fekvő végfalú Gradácznál is, melly a' lakosoktól ó Gradácznak nevezetik, Szopie falunál sánczai, Brezoviczánál a' Vucsini kerületben bástyái vannak hasonló nevű régi váraknak, mellyekről a' Török járás alkalmával néha említés tétetik az évkönyvekben. c)

Hum és Humvár oshma nyomorék faluk a' Vucsini hegyek oldalain, az eldődi időkből homlokaikon hordják nevezetét hajdani honnos őseinknek, kiknek itteni nyomdokit a' századok zivatara eltörlötte.

Vashka, hol régi várnak omladécai tűnődnek a' mocsárok között szembe, diplomati-
kai utakon vezetettvén hajdan nevezetesebb helyekre mutathatott, nevezetéről maig is fentáll a' zágrábi Megyéhez tartozó *Vashkai Fő Diaconatus*. Gvozdanška és Kliszáróla' Török kiüzésekor sok emlékezetek vannak,

a) Sam. Budina Historia expugnatae arcis Szigeth. Petrus Bizarrus de bello Pannonico ad 1566.

b) Impp. Ottom. II, p. 238.

c) Istvánfy Suppl. I, 33. p. 487.

de ezeket a' hasonnevű Horvát várakkal felcserélni átaljuk.

A' Gorjából Valpóra Kermdia erdön keresztül vezető néhai ország úton, melly az előtt Budára vitt, van egy régi várnak dőledéke, mellyet a' lakosok Radinának neveznek.

A' Jankováczi öveg Fábrika mellett is egy hengercsúcs hegy dombon és ismét az említett Rózsa vár felett a' magas hegyekben valami régi váromladékok, a' hegyek hosszában magas szikla bérceken szemléltetnek, ezek és a' Városhi Kermdia, Verőcze felett két Gradácok alkalmatlan helyhezetek miatt más egyéb végre csak ugyan nem szolgálhattak (noha a' hagyomány őket Újlaki Miklós várainak hirleli) hanem ha valóságos határszéli *kinéző várak* voltak, honnét a' Királyi *kinézők* (*Knezii, speculatores Ewrii*) az ellen berohanásait szemügyre vehették. Közösüléseik ezen váraknak elszolgálnak messze vidékre 's szinte Belgrádig mindenütt vannak nyomai.

Emlékezetes még Drenovácza felett a' Kalugyerekek elavult *klastroma*, mellynek dőledékei fent vannak, ezek voltak az Orahovicziak Eleji, 's miért törültettek el, a' régiség fedi.

A' magas Tocsákon Vucsin mellett értékezést érdemel egy gyönyörű forrás, melly egészséges kristály vizével élteti a' hozzá járulókat, csergetege pedig a' Vucsinszkába ered.

A' Deakovári Járásban két Jezerák nevű tavak vagynak, egyik Szlatinik, másik Borővcze falunál: ezeknek különös tulajdonok, hogy noha magas hegyen az idő minden változásainak ki vannak téve, még is akármilyen erős télben is soha be nem fagynak.

Alsó Kuszonje Humvárosi és a' régi Martinpotok között az erdei völgyességben van egy

nevezetes Sós vizű forrás és csermely, melyre a' marhák különös ingerrel sietnek, 's vizét mohón isszák; tulajdonságáról Szlana voda az az sós víz nevet visel, de orvos erejét vagy egyéb hasznát megvizsgálni még eddig senkinek eszébe nem jutott.

Egy igen ritka természeti különösség is megjegyzésre méltó, Vucsin és Kuzma között t. i. találtatik a' magas hegyekben egy kútforrás, mely két órányi idő alatt vizét ki lövelli, más két óra alatt pedig elapadva marad, szüntelen így folytatván természeti játékát, mintha a' tenger áradásával és apadásával valami közösülése volna.

Vucsinról Zvecsevóra és innen Posega Vármegyébe egyetlen egy nevezetes bér c z s z o r ú l a t o n (Pass) Tocsák és Liszina hegyek között lehet keresztül menni, a' többi áltjárások tűrhető utaknak nevezethetnek.

M a n d i c s e v a c z 160 kapásnyi szőlő kert, néhai Mandics Antal Deakovári Püspöktől Drénye mellett egy kiírtott erdő helyére ültettetett, igen gyönyörű hely szép kitekintésekkel.

S t e r b i n c z e Deakovár kelet déli táján két tócsából alkotott Püspöki halastó. Mandics Püspök, hogy ezeket elegendő vízzel elláthassa, egy szép forrást kővel rakatott ki, Sterbincze vidékén az Uradalomnak derék méhese is van, de a' halastóra figyelem nem fordittatván, ez hattyú dalát énekelni készül. Tágas rétek, derék szilvás, egy darab szőlő kert, és az uradalmi Helvetziának részére kijelölt legelő díszítik környékét

Egyéb Mezővárosai S h o k a c z és R á c z Miholjác az elsőben kerületi szolgabíró lakik, B. Prandaunak pedig derék Tisztí házai, öveg háza, szép kerte van, mellette a' Drávai

Rév, melly innen a' Harkányi ferdőkön keresztül Pécsre 's Siklósra visz. Továbba Moszlavina, Csagjavicza, hol az erdőkön keresztül a' Drávátúl délnek régi sánczolás nyomai látszatnak, mellyeket a' lakosok Római sánczoknak neveznek, talán inkább a' hegyi vizeket lecsapoló csatornának lehetne tartani, mások itt Római út maradványára sőt kapu sarkaikra is találtak, és úgy hiszik, hogy itt lett volna a' főközösülése felső Pannóniának Rómával, az itt helyhezett vaskapu védelmével, ettől vehette nevét a' hajdan hiresebb Vashka, igazabban vaskapu. Petrievcze, Podgorácsa a' kellemes fekvésű egészséges Fericsancze és Therezovacz vásárokkal birnak, az utolsóban, Birtokosa Jankovich Familia egy kereszt alapú, gömbölyeg tetejű, két tornyos, csinos új izlésű Templomot épített. Dálya a' Duna magas partján termékenységeről a' Görög n. e. Karloviczi Érsekség jó izlésű Uradalmi házáról, jó rendbe szedett gazdaságáról, Dunai halászatáról 's Révéről, gyors lovairól elhíresült. Szlatinának végtére kopár dombjából jó izléssel formált kellemetes gyümölcsösei, öveg háza, meleg ágyai, halastava, egészséges szép fekvése, jó szőlő hegyei 's borai említést érdemelnek.

Kalugyerek Bazilius Rendén lévő n. e. Görög szerzetesek lakják az Orahoviczai klastromot, fekszik ez Orahoviczától dél nyugotra, Shumegye falu felett a' bérczes erdők közepett, hová több órányi fáradalmas veszedelmes uttal juthatni egy zordon szép vidékben, a' klastrom nem legjobb izű épület, kőkerítéssel befogott udvar, ennek közepette Templom, nyugotra egy szőlő kert, ez alatt egy rendre szedett gyönyörűen susogó kristály csörgeteg, melly a' klastrom déli szegletén kellemes

zuhanással esik le a' mélyebb völgybe, a' bér-
czes hegyek környéke, a' százados erdők mohos
tölgyei minden mulatsága az itt tanyászó ma-
gánynak. Az itt lakó *Hegumenus* (Gárgyán) fől-
desúri jussal bírja *Obradovcze* falucskát
és Fericsáncze tós szomszédságában a' szép Csit-
luki pusztát, ezek felett az Orahoviczai Dreno-
váczi és Obradovczei n. e. Görög Plebániákat
szerzetesi által igazgatja. Az említett csörgeteg
kristály vizének az ott tengő Barátok olly erőt
tulajdonítanak, melly a' mámorússágot eloszlat-
ja és a' megemésztést hirtelen előmozdítja.

Marienthal öveg fábrica felső *Moticsi-*
na megett egy hegyekkel körülvelt kies völgy-
ségben, mellynek közepét a' *Moticsinai* patak
szép csörgedéssel hasítja, és öveg simító nem
külömben kovatóró malmai kerekeit hajtja,
anyag szerét még eddig *Poséga* részeiből nagy
fáradtsággal hordja, övege a' *Jankováczi* régiebb
fábricaéval fel nem ér.

Jankováczi öveg - fábrica *Drenovác* fe-
lett a' magas hegyekben, ennek térén van a'
természet minden tüneményei között legbájosabb
tekintetű víz rohanás. *Jankovác* maga a' csörge-
teg forrásánál fekszik, melly utóbb *Shemerdis*
falu alatt a' *Vojloviczába* szakad, anyagját hely-
ben nyeri, szép tiszta és a' *Cseh* országhoz kö-
zelítő nem csak közönséges, hanem minden sze-
rű simított, pallérozott, metszett finomabb öveg
darabokkal látja el a' messze vidéket.

A' *Vízrohanást* az említett csörgeteg
alkotja, melly egy négy holdnyi lapos térségen
a' fábrica felett ered, forrásánál, (hol is *pisz-*
trángok fogattatnak,) már 3—4 lábnyi szé-
les és $1\frac{1}{2}$ lábnyi mélységű, jelül hogy eredetét
egy a' hegy üregben lévő természeti vízmeder
(*hydrophylacium*) élteti, folyását veszi az em-

lített fábrikához a' kavicsron mintegy 300 ölnyi távolságra, itt már 9 lábnyi szélességre terjed; megakadván egy erős sziklafokon a' terülő völgynek megszakadt végénél szirtek között 16 ölnyi mélységbe olly erős zuhanással leomlik, hogy morajja, sok száz ölnyi távolságra is elhallatik. E' felséges természeti tüneményt kivált a' felkelő és aldozó nap sugárinak ellenébe legérzelmesebb ihlelés nélkül szemlélni, tekinteténél bájos andalodásba nem merülni lehetetlen. Leggyönyörűbb mive a' természetnek, melly a' Vucsin szökő kuttal a' Megyének fentebb diszei közzé méltán számláltatik.

§. 19. Kevés értekezésre adhat okot azon külömbség, melly a' Városi lakost a' Megyeitől külömbözteti, a' csin felsőbb lépcsőkön ott is gyéren áll, ha a' fényüzést kivesszük. Verőcze lakosa vagy jó birtokú földes Úr, vagy szűkebb sorsú Magistratualis, vagy a' sorssal küszködő kevés Nemes, vagy királyi Kamarai, Uradalmi Tiszt, Pap, szerzetes, Polgár, vagy végre nyomorúlt adózó. Ezek között az elsőeknek sorsa igen tündöklő, a' kath. Papságé türhető, a' többi az elsőhöz mind szörnyű egyenetlen arányban áll, sőt néha ezen fonák aránytalanságnak következei, a' polgári életben igen is szembetünők, még a' Nemzeti elágazások valahára az arányt helyesebbé tészik, 's a' polgári közösülést bátrabb karba helyheztetik.

A' köznép bélyege restség, tunyaság, puhaság, lustaság, lajhaság, henyesség, lomhaság, és ha a' szerencsétlen dologtalanságnak még több változási volnának, mind reá illenének, még az emésztő inség idejében sem lehet őt dologra hajtani, 's ha a' termékeny föld néki egy vagy más áldásával bővebben adakozik, ő a' mellett marad, míg azt végső cseppig ki nem üríti, még akkor is mikor az Uradalmi hatalom erő a'

meg kell lenni-re hajtja, boldognak véli magát, ha kötelességét csak fél óránival is későbbre halaszthatja, innen sok urbarialis panaszok kútfeje, eredete, azomban ő ravasz, álnok, megátalkodott, a' leg kisebb résen küzdésre fakad, engesztelhetetlen, heves, bosszuálló, káromkodó, az új bor, de kivált a' pálinka kazán legedesebb földi boldogságai közzé tartozik, ezek mellett elragadtatik szenvedelmeitől, nem csak a' büntető törvények súlyát, de Isten parancsolatját is elfelejti, és egy hitvány megvető szóért, egy semmit érő ötletért, felét, atyjafiát, feleségét egy ütessel agyba veri, leöli. A' mostani Rablajstrom 51 vétkesei között 24 külömbféle gyilkos számittatik: az erkölcstelenség különös példáját mutatta 1831. kilencz házból álló Boroëvce falu a' Deakovári Járásban, hol kevés idő alatt 3 gyilkosság történt, egy özvegy özvegyiségében szült zab gyermekét, más Társ feleségét, harmadik gazda szomszédját, ez pedig egy hitvány garasos furuért, ölték le: ezen hevesiséget pedig Pápista úgy mint Görög követi, az utolsónak különösségei közzé tartozik, hogy ő ha vétkezik, oroz, paráználkodik, öl, rabol, haramiáskodik, de bőjtjét soha meg nem szegi, a' mellett életét, vérért kiönti, 's ez nála a' Rénynek leg felsőbb ormozata. A' Vármegyei börtön mostani állapota ez: 6 lázadók, 3 Templom rablók, 1 gyújtó, 11 Tolvaj, 6 Haramia, és 21 külömbféle gyilkos, összesen 51, miből kitetszik minő szertelen arányban állanak a' temérdek öldöklések egyéb vétkekhez. Másképp a' köznép szelid, hol a' Törvényhatóság vas páltzáját érzi, engedelkeny, alázatos, türelmes, ájtatos, sőt babonás is, kevéssel megelégedő, józan, jó atya, jó anya, hű házas társ, az asszony pedig guzsalýát annyira szereti, hogy sétálás, látogatás,

sőt utazás közben is magával hordozza Párka módra eregetvén goromba fonalát. Egyéb köszöntés módjai között meg tartja még a' tiszteletes öregségi hagyományt Dicsértessék Jezusában.

§. 20. A' földmivelés az élet legszámasabb eszköze, a' kézi mesterségek minden ágazati eléggé üzetnek a' Megye kebelében, a' mindennapi szükségre valókon kívül ritkábbak is találtatnak, úgy mint aczélszeres, arany-ezüst mives, czinöntő, czukorbábos, enyvfőző, fényző, gyűrű - kovács, írhás, kárpitozó, kefekötő, keményítő készítő, kés-kovács, mű-takács, ólom műves, órás, ötvös, paplanos, posztó nyiró, sárga-réz-öntő, szalámi készítő. 's t. e'f.

Eszéket ide nem véve a' Megyében az országos felszámlálás szerint 832 czéhbeliek és kontárok számláltatnak. Ezek között esztendőnként 4 legénnyel el dolgozik 1, hárommal három, kettővel 16 eggyel 152, legény nélkül 426, kontárkodnak 234; még ezeken kívül vannak malom - rész gazdák 719, kiknek esztendei tiszta keresetök 3772 fl. 24 xr. p. p. kalmárok és bóltosok vannak 39, ezek között egy legénnyel 1 a' Vármegyétől ki szabott osztály szerint a' 9-dikbe segítő nélkül 3, a' 10-dikbe 6, a' 11-dikbe 4, a' 12-dikbe 12, a' 14-be kereskedők és tőzsérek 3, 8350 forintnyi tőke pénzrel p. p. és pedig 1, 8000 ftaal, a' 9dik osztályba kettő 200 f. és 150 ftaal a' 12dik osztályba tartoznak.

Ha az Eszéki nyomtató műhelyt, az említett két öveg fábrikát kivesszük, más fábrikákat a' Megyében nem találunk; a' Szlatinai olaj tisztító és a' Verőczei borkő fabrikák kevés ideig voltak folyamatban. Minekutánna a' Verőczei Uradalom a' zsidóság álnokságai 's tulajdon óriási plánjai következtében törvényes zárba esett, dugába dőltek. A' repcze olaj tisztító fabri-

ka 1825ben vette eredetét, 's a' repcze olajt olly haszonvehetővé tette, hogy nem csak *Argándi* mécsesekre, hanem ételre is alkalmas lenne, elhordatott az ilyen sepredékeitől megmentett olaj a' körbeli és messzevidékekre, sőt Erdély, Morva, Cseh és Stájer országokba is, és 1827-egész Tergestomig. A' Verőczei borkő fábrika, melly esztendőnként 2000 mázsa tisztított borkőt készített, az Ország minden részeire küldözgetett, a' tisztább borkőből készített és festőknek szolgáló *crystal tartarit* Tergestumig, onnan tovább előmozdította; a' fábrikán 1 igazgató és 8 cseléd szüntelen dolgozott, ez is a' törvényes zár miatt, melly a' Verőczei Urodalom plánjait elszéleszté, megbukott.

21. §. A' Megyének belső kereskedése, kereskedők tőzsérek által, kik többnyire vidékiek folyamatra tétetik, nagyobb részt ez a' városokra van szorítva, külső kereskedése a' szomszéd vidéknél némelly ágazatiban messze országokra is terjed, mellyet a' Duna, Dráva, Száva hathatósan előmozdítanak, legemlékezetesebb az Eszéki hidon keresztül vinni szokott Szervia és Boznai marha kereskedés, a' Bácsai, Banáti buza, liszt, kender, a' Baranyai bor, a' Stájer deszka, épületi fa, savanyú víz 's egyéb; végre az ide való sertés és gyümölcs kereskedés: ennek előmozdítójai az országban forgó pénz nemek, kivéven ha néha a' Török jobbágy marha kereskedésében *Piasztereken* (egy huszas forma ezüst pénz) alkudozik, ki is minden pénz felett a' Mária képes két forintos Találérokat leg inkább kedveli, 's inkább ezekkel váltja be az országbeli aranyokatis. 1828. körül a' végvidéki lakosok ravaszságai által egyszerre nagy divatba jött a' tilalmas török só kereskedés, mig az udvarok részéről tett szorosabb ren-

delések által végét nem érte. A' mérésben megtartatnak ugyan az ország szerte törvényesen fennálló mértékek, érdemes mind azáltal azoknak változásit tudni.

Az egész Megyében egy hold föld 2000 □ ölnyi tér, kivévén a' Deakovári Uradalmat, hol néha a' Királyi mértéknek hibás vissza élése után következett, hogy Mária Therezia korában tett felmérés szerint egy hold föld 1684 □ öl, egy kaszás rét pedig 1316 □ öl, melly zavaros mérés maig is fen tartatik a' Kir. Kamara és az Uradalom részéről, ezen kívül egyebütt egy kaszás rét 1000 □ öl, egy kapás szőlő mindenütt 250 □ öl, megtartatnak a' hosszúsági mértékek is, csak hogy a' köznép réf helyett a' r sinna l szokott élni, melly egy könyöknýt tesz mintegy $\frac{3}{4}$ réfet, ezzel méri tulajdon szövetét. A' tömött testek mérésében a' kila mindenütt 8 oszmák-ból áll, csak hogy a' közönséges kila $3\frac{1}{2}$ Pozs. mérő, a' Deakovári 4 Pozs. mérőt tesz, így az ő nyolczadosa hasonló fél Pozs. mérőhöz. Ezen kívül igen divatba van a' galyibás okka $2\frac{1}{4}$ lb, egy okka liszt is $2\frac{1}{4}$ lb, 120 okka lisztet egy kilának tartanak, mellynek 275 lb nyomó $3\frac{1}{2}$ mérőhöz hasonlóknak kellene lenni.

22. §. Az ország fő Dicasteriumainak a' Vármegye kormányába szinte olly befolyása van, mint az egyéb Magyar Vármegyékéibe, a' polgári 's törvényes dolgokra nézve a' Fő Méltóságú Magyar Udvari Cancellaria, a' politikus 's Urbarialis ügyekben a' Fő Méltóságú Kir. Helytartó Tanács, törvényes periben a' Banalis és Hét személyű Fő ítélő szék, Eszékre nézve pedig a' fenytítőkben szint'ezek, a' polgári keresetekre nézve pedig a' Personalis széke, a' gazdasági dolgokban a' Kir. Magyar udvari Kamara úzik befolyásokat, a' katonai dolgokban pe-

dig a' Pétervározt székelő Szlavóniai katonai fő Kormány értekezik; a' hadi tárral esztendőnként kétszer történik a' Tartományi Biztosság jelenlétében felszámolás, és a' hadi tári adók szinte Pétervározt adattatnak által a' katonai hadi tárba.

28. §. A' Megyebéli culturát előmozdító Intézetek, az Eszéki Kir. Gymnasium, mellyben Sz. Ferencz Capistranus szerzetesi tanítanak; ennek helyheztetése alkalmatlanul az egynehány házu várban lévén, az ifjúságnak képtelen terheltetésére szolgál, a' tudományok is fonákul Német nyelven adattatnak elő, melly sem a' Magyar Hazára sem a' köznép Illyriai nyelvére nézve nem alkalmaztatott, ennek megmagyarosodását a' Vármegye Rendei felsőbb helyeken erősen sürgetik, a' minapi törvény (1830. 8) következtetésében kívánt változással megszűnik a' terhes és az ifjúságot sanyargató ötödik Magyar nyelvű napi óra leczke. A' Deakovári Püspöki Lycéum magának egynehány Philosophusokat nevel, kik osztán a' Theológiára lépnek, Verőczen első Grammatika, egyéb Mysokban, sőt falu helyett is jobbára türhető Kath. és Görög normalis és trivialis Iskolák vannak, csak hogy a' köznép nem örömet ereszti gyerekeit a' tanulásra, ezt kissebb korában már az erkölcsiségnek veszedelmével a' barom őrző pásztorságra fordítván, jobbára minden gazda tulajdon családjei, gyermekei fiú és leányi által őrzi barmait, a' köz pásztorok jobbára ismeretlenek. Eszéken az idén állittatott fel muzsikai Iskola a' felsőbb helyen helybe hagyott mu'sikai egyesület költségén, van jó rajz Iskola is ugyan itt, 's a' Tanács törekedése leányi külön nevelő Intézetet iparkodik felállítani. Egy kis Magyar társaság, melly a' Pragmaticus könyvek szerzését,

olvasását, mindenheti kétszeri összegyülekezésben kirekesztőleg a' Magyar Anya nyelv gyakorlását vette üzőbe, kezdett a' Megye Rendei közt felállani, fog e és mennyire gyarapodni a' jövő idők fogják megmutatni. Az éréntett könyvtárokon kívül több földes Uraknál (kik között a' Therezováczi Jankovics Familiáé, osztán a' Szlatinai érdemel leginkább említést) és magánosoknál úgy mint Kulpini Stratimirovicsnál, Szalopek Királyi Tanácsosnál, az ezek Írójoknál, és egyebeknél lehet, ha nem mindenütt épen könyvtára is, legalább válogatott könyvekre találni, de a' Tárgynak átaljában illő becse nincsen, fájdalom a' hazai litteraturára nézve pedig legkevesebb; ritka a' Magyar szó, ha az elkorcsúlt fele Ráczi Magyar faluk badar nyelvét kivesszük p. o. *menj kobila* (kancza) *hiszem nincs kuriák* (farkas) *a' csupria* (hid) *alatt*: vagy: *elmegyek a' másik szokákba* (utsza) *a' pivára* (serház) *megé, egy szajtluk rakiát* (messel pálinkát) *inni*; ritkább a' Magyar könyv barátja, szerzőt pedig egy két Illyrus alkalmi rimelőt ide nem értvén Diogenes lámpája keres, a' Honn nem ismeri, mint hajdan Prófétáját. Télenáltal Játékszin van Eszéken, néha Valpón is, ez mind Német nyelven, melly a' Megyének társasági nyelve, ehhez inkább sem az Anyai Magyarhoz szeret népe szitni: az értelmesebbek az Ország fő városiban keresik csinjeiket 's egyéb polgári szerződéseiket.

24. §. Házasodni a' Gazdag a' szegényig inkább honn szeret felei között, kik is barátságosok, vendégszeretők, a' köznép pedig házasodási alkalommal minden eddig tett felsőbb Rendelések ellenére is pazarló ne mondjam tékozló, egész koldusságig üzvén hivalkodási fényét; a' legszegényebbek menyegzője több napokig tart, a'

gazdagabbak atyafiról atyafira faluról falura több hetekig hurczolják násznépeiket, esznek, isznak, dőzsölnek, míg minden csüreik ki nem ürülnek, ekkor senki sem szánja eladni ökrét, tehenét, de a' menyegzőnek állapothoz illőnek kell lenni, minden takarékoság gyalázatos, a' vendég mind addig, míg a' sült borjú, ürü's egyéb tart a' lakodalom helyéről el nem távozik semmi büntetés semmi fenyték a' pisztolyokból való káros veszedelmes lövöldözéseket el nem tudja tiltani; egy ilyen menyegző néha egész házaikat, familiákat inségre juttat.

25. §. Öltözete az ide való köznépnek vászon gatyá, ümög, bocskor, kalap, posztó mellező, és térdig érő fejr szúr, munka idejében mellezője felé még egy más kurta szúk köldökig érő felső üngöt ölt fel, mellyet *Szkuténak* nevez, a' hegyi népek fejr szúr helyett közönségesen barna veres posztóval körül varrott szűrt viselnek: Magyar Ország szélein a' felső vidékeken a' hosszú szúr viselete is keletben van. Az asszonyok alsó felső szoknyát gyapjú vegyes festékű szövetekből (zöldet feketével keverve leg inkább kedvelnek) és külömbféle színű hason matériájú előkötént viselnek, fejeiket kendővel, gyapjú fedővel (*shámia*) melly ha Török Országból által csipettetik, legkedvesebb, a' görögök csipkés, arany csipkés fátyollal gömbölyegesen betakarják. Télen hosszú újú térdig érő párkányozott ködmenyt viselnek, a' görögöknél főkötőt is néha láthatni, a' lyányok hajfürtjeik közé virágokat szoktak dugdozni. Egy elbocsátott agg katona Golinczén a' kalaposok szörnyü bosszúságára többeket megtanított szalma kalapokat készíteni, mellyek is nagyon el sokasodtak.

26. §. Lakása a' köznépnek nem a' legjobb, háza közönségesen gerenda oszlopokra épült, cserénnyel fonyott és agyaggal sárzott, elő-hátul szobából, közép konyhából álló hajlék, kűrtötletlen konyháját kivéven szobájiban', teremiben keveset lakik, uraknak, vendégnek katonának szoktak ezek szolgálni, kivéven a' téli időket, a' házas párok udvarjaik térén épített kamarákban (*kiljer*) mellyeknek sem ablakaik sem kályhájik nincsenek, télen nyáron egy formán hálnak, sőt a' nőtelen legény és cseléd a' püvarokon is bundával betakaródzva még a' leg csipősebb télen is. Házi eszközeiről keveset lehet szólni, asztalai, ágyai, székei tölgyfából tulajdon keze műveit mutatják, szekrényeiket vásárokon veszik, öveg, cserép edény nálok gyéren van, élelmők kevés szerű, némi alkalmossal mohó; a' Familia öregebbike Gazda, Pátriárkája apródinak, ha a' rossz és erkölcstelen Testvérek a' Gazdaságon meg nem egyeznek, villongások történnek néha gyilkosságok is, dolgát kiki úgy végzi, mint azt a' Gazda reá szabja.

27. §. A' Helybeli előljárok a' Jegyzők, kik itt Vármegyei szolgáltnak tartatnak, ezeket köz értésben a' Kerületi szolgabírókkal a' Vgyei Alispányok nevezik-ki: az Űraságoknak hozzájuk kevés, a' népnek semmi befolyása nincsen. Ők vezetik a' Helységek számadásait, adójit, költségeit, ők hirtelik-el a' Vgye parancsait, vigyáznak a' közbátorságra 's ennek környűlményeiről hetenként a' szolgabírónál jelentést tesznek, tőle új parancsokat vesznek, elrendeli a' köz munkákat, utak, töltések, csatornák készítését leírják; a' Jegyző könyvek kivonatit 's az ezekben találtató fő rendelkezéseket, köz hirdetés végett kiírják és végre hajtják, szóval Írno-ki és Eszközei a' Szolgabírónak.

A' Bírókat, Eskütteket és Adószedőket (*Cassir*) az Urodalmak választják esztendei urbarialis Computusaik alkalmával, minden Helység a' volt bíró mellé még hármát jelöl-ki 's a' négy közül az Uradalom választja a' szolgabíró és Eskütte jelenlétében a' jövőendő esztendei Bírót és egyéb Előljárókat. A' Bírónak kötelessége ugyan az adó szedésre, úttsinálásra, forspontokra, katonai élelmekre szükséges rendelkezéseket végre hajtani, kihajtásokat, beszédeket eszközölni, de ők még is inkább az Uraság emberei, ők hajtják-ki legtöbbnyire az urodalmi robotokat, ők számolnak az urodalmi altisztekkel, ők osztjákki helybelieik között a' robotos pecséteket, ő nekik készeknek kell lenni az Uradalom minden intéseire.

28. §. Mulatságai a' köznépek, a' korcsmák, lakzi, templom ünnepek, 'komaságok, menyegzők, előljárói választások és leginkább a' sok időre húzni halasztani szokott vásárok, az itteni evés ivás és dőzsölések, kurjongatások, kocsizás, szánkázás, leg fellengzőbb pedig a' Duda mellett való táncz, mellynek neve k o l a (*kerék*) össze álnak körbe hányan vannak, vagy hányat a' hely befoglal, férjfiak, asszonyok, leányok vegyesen egy másba fogódzva, a' dudás közepettek billegteti egy hangú dudáját, ki ki, helyeben a' földet egynéhányszor megtapodja, osztán balra egyet lép, a' kört vele húzván és így tovább, az illy kerék eltart két három óráig, és kettő három egész délutánt egész éjjelt is eltölt, kivált ha a' dudás tüdeje győzi. Ezen táncz neme együgyű, régiségre mutat, éghajlati, egyszerűség helyege, illendő az emberi nemhez, nem mint a' mostani éjjelt nappá változtató egészség rontó teméntelen bálók. Midőn a' kola felhevítette az egyszerű mozgókat, frisset

is szoktak lejteni, mi is valami Tót nemű perdülő, a' férjfi a' leányt jobbról balra pergeti, egy két kolaforma dobogást tesz és ismét balról jobbra sodorja 's a' t. A' n. e. Görögök forrásokra járnak dőzsölnek egy mást locsolják, sőt fejeket a' csörgő alá tartván egy mást jól is megferesztik. A' nyári munkások kivált aratók, munka végivel számosan kocsira ülnek, kalászból koszorút, keszkenőből zászlókat készítenek 's hangosan énekelve utszáról utszára hajtanak és kurjongatnak, a' kurjongatás fő szokása a' népnek, melly semmi jeles alkalommal el nem maradhat. A' gyepen egyéb játékaik a' gyerkőczeknek, legényeknek a' lapta, kapóst futóst, ritkábban köröst játszanak. A' Lyányoknál divatba van a' *shapacz-lapacz*, játék; össze állanak t. i. több párok egymás megé, elől áll a' páratlan leső, ki midőn Shapacz-lapaczt kiált, a' hátsó pár tartozik futni egyik jobb másik bal felől, a' leső vagy egyiket vagy másikat elfogni törekszik, a' pár pedig összejöni, ha valamellyiket elfogja a' leső a' lesz az ő párja, 's a' páratlan lesz a' Shapacz-lapacz 's így tovább. Efféle játék a' *Loncsicsa* kettősen hármasan össze álván, mint a' Magyar *Itt a' kettő* a' leső vagy megfogja a' futót, vagy meg csalja maga elsőnek álván 's a' t. A' czéhbeliek évnapjaikon, remekeléskor, muzsikával, alakokkal, tánczal, kurjongatásokkal mulatják az útszákat, leginkább a' csizmadiák, szücsök és húsárosok, a' Svábok farsanggal *Hanzl-kredl*-lel kocsiznak. Télen a' szobákban divatba van a' *Fonyó* (Guzsalyas) melly *Prelónak* neveztetik, közönséges gyűlésök az Aszszonyok és Leányoknak, fő célja a' fonál eregetés, mellékes a' mulatság, mesélés, tréfálgozás, idő töltés 's t. e'f. Az illy Prelók plánta kertjei minden szerelmeskedés és há-

zassági szerződéseknak, suttogásoknak, sőt néha az erkölcsi romlottságnak is, mit az éj homálya hathatósan előmozdit. Eltörléseket eltiltásokat szint oly lehetetlen dolognak lenni tapasztalta a' Megye több e' béli Rendeléseit után, mint ha a' Városiaknál a' Biliard, kártya házakat, vagy az esteli Assemblékat eltiltani akará vala. Továbbá még *Papucsiczt* is játszanak, körbe ülnek, egygyik leső, a' többiek lábaik alatt papucsot nyújtogatnak egymásnak, ha a' leső észre veszi kinél van? az' őt felváltani tartozik. Mennyegzőkor különös szokás, hogy a' Vőlegény minden általmenőknak bort ajánl pohárba, az elfogadó pedig pénzt tartozik tányérára vetni, úgy a' menyasszony az áltmenőket megcsókolja, és pénzt nyer csókjáért 's t. e'f.

29. §. A' kereskedést, közösülést, hivatalosságot elő segéllő útjai közmondás szerént jók és rosszak, ha az elemek kedveznek jók, sőt ha az idő tartósan kedvez, hamar kiszáradván alkalmatlanul porosok, ha az idő zordon kezd lenni, lábalhatatlanul sárosok unalmasok, sőt veszedelmesek is, az Eszék határbeli út közszerűen leg rosszabb, a' Szolgabírák a' Vármegyeiket esztendőnként egyszer kétszer feltöltetni szokták sárt sárral gyarapítván. A' Vucsini és Verőczei Szolgabírák dicséretes iparkodások által Verőczétől kezdve Therezovaczon által Rác Miholjác felé a' néhai Palilula csárdáig, mintegy két mértföldnyi távolságra alkotott porondos ország út minden külföldiek mellett ditsérettel megállhat, szárazban, esős időben télen nyáron egyformán használható. A' Vgye több 25 eszt. óta készül kövekkel rakott porondos utakat készíteni, jó formán kezdetbeis veszi a' jövő esztendőben, ha ismét valami terhes munka nem fogja hátráltatni, pedig a' Vgye kebele a'

kereskedés, Pósta, szorgalom szekér, a' katonai fő kormány a' vár igazgatások végtelen közösüléseik miatt a' felette látogatott Megyék közé tartozik. Fő közösülő ország útai ezek: I. A' Megye keletdéli kezdetétől Borovo falu határától fogva, melly Vukovár tövénél a' szerémségbe ütődik a' Duna 's Dráva mentében Északnyugatnak egész hosszában vezető fő úton ezen állások vannak, Vukovárról Dalyára 1. Eszékre $1\frac{1}{2}$ Valpóra $1\frac{1}{2}$ S. Miholyáczra $1\frac{1}{2}$ Moszlavinára 1. Csagjaviczára . Rác Miholjácra 1. Therezovaczon keresztül Verőczére $1\frac{1}{2}$ Innen a' Vgye szélére Gradácz faluig $\frac{3}{4}$ honnét a' Sz. György végvidéki Pitomacsa falu $\frac{1}{4}$ Ezen út visz két felé Horvát Országba, Sz. György Kőrösnek és Bellovárnak Zágrábba, sőt Dornyének Magyar Országba is. II. Eszékről a' Posta és Diligentzia út Zimon felé Vérára $1\frac{1}{2}$ ez már Szerémbe helyhezetik. Vera tövében jobbra is kanyarúl az út Bobostára Eszékről $1\frac{1}{2}$ innen Vinkovczére 1 a' Bródi végvidék Stabális helyére. III. Eszékről Posta út Vukára $1\frac{1}{2}$ a) Deakovárra 1, innen Verpoljénak a' végvidéki Bród felé 1. másik út Deakovarról Posegába hosszú unalmas hegyes Russevonak 2, nem különben a' Szerémségbe Jarminának 1, az innen Verőczére vezető utat alább fogjuk látni. IV. Eszékről Posega Vármegyébe Bizovacz 1, Koshka 1, Nassicz 1, innen a' magas Kermdia Bérczen keresztül Bektesh Poséga Vármegyében 1, Po'sega $1\frac{1}{2}$ V. Deakovárról Verőczére, Braczevce 1. Nassicz 1, Orachovicz 1. Miklós 1, Szlatina 1. Verőcze $1\frac{1}{2}$, hon-

a) A' Vukai Statziót a' polgári Rend $1\frac{1}{2}$ fizeti, és noha $1\frac{1}{2}$ Statzióból csak 700° hibázik, 's az út télen felette rossz, a' Vgye minden kérelmei a' katonaság fizetési egyformaságát helyre nem állíthatták,

nan Turnassiczán keresztül is megy út a' végvidéki Szedlariczára 1, Therezovacsról pedig a' Baziei réven keresztül Barczra 1. Somogy Vgyébe. VI Orahoviczáról Drenovácra 1, Vucsin 1, Therezovac 2, Verőcze $\frac{1}{2}$ VII. A' Vgye szél-
tében vezető közösülési mellék utak pedig ezek.
a) Eszékről Almásra $1\frac{1}{4}$, Eszékről Erdődre $1\frac{1}{2}$,
Eszékről Sz. Laszlóra vagy Harasztiba 1. b) Pet-
trievczéről Bizovácra $\frac{1}{4}$ c). Valpóról Nádra a'
Révbe $\frac{1}{2}$, Valpóról Koshkára 1, Valpóról Ora-
hoviczára, Shlivosevcze 1, Orahovicz 2 d) Sh.
Miholjácscról Nassiczra, Cenicsancze 1, Nassicz
1. Innen Pécsre a' réven túl Turon vagy Siklós
1, Pécs 2. e) Csagjaviczáról a' Sztárai révnek
Predrievóig $\frac{1}{2}$, Csagjaviczáról Drenovácra Szla-
tina 1, Drenovác $1\frac{1}{2}$ és Szlatináról Vucsinba
1, Drenovacsról Posegába Velika 1 Poséga 1.
f) R. Miholjácscról a' Sztárai révnek Szopién ke-
resztül Predrievóra $1\frac{1}{2}$. g) Verőczéről a' Drávai
Barcsi révnek 1, Posegába pedig Loncsariczá-
nak 1, Jaszenásnak is 1. h) Vucsinból Új Kri-
váján keresztül Paklicza és Korenicsánnak 1 i)
végre Deakovárról Dragotinba Ternavára 1, a'
végvidékre pedig Garesinig 1 Podvinba Brod
előtt hol a' Posta Statzió 1. Ezen út kevés-
videbb a' Verpolyei útnál. VIII. Végre Eszék-
ről a' Drávai és Beljei hidon keresztül visz a'
Posta út Pécsnek, Mohácsnak Pestre, és Bez-
dánnak a' Batinai réven keresztül Bácskába,
nem különben a' Dályai réven keresztül ismét
Bácskába, e' két révtuli utak nyaktörő vesze-
delmesek, az első, hol sok esztendei villongások
voltak, a' Herczegi Beljei Urodalom mint rév
tulajdonosa és Bács Vgye között nem rég jobb
karba tétetett, a' közösülés és kereskedés szem-
betűnő hasznával. Egyéb réveket a' mellékes

Moszlavinain kívül, melly Baranyába vezet, helyeiken fent elő számláltuk.

30. §. A' megyebeli polgári törvényes és, igazbéli dolgok ügyelése és elintézése a' Fő Ispány alatt lévő tiszti kartól igazgattatik, áll ez 2 Alispányból 1 fő 2 Aljegyzőkből 1 Levél tárnokból 1 fő 1 al 1 kerületi Adószedőből, 1 Számvevőből, 1 fő 1 al Ügyészből 4 fő 4 Alszolgabirák, 4 Esküttekből 6 élelmi Biztosokból és egyéb al Tisztviselők, 1 fő.

A' Vgye visszakebeleztetése óta ezen fő Ispányok igazgatták Verőcze Vgyét 1. Zajezdai Gróf Patachich Lajos, 2. Klimó György Pécsi Püspök mint Administrator 3. Zajezdai Gróf Patachich János 4. Niczki Gr. Niczky Kristóf 5. Niczki Gr. Niczky György az előbbi fja. 6. Szék helyi Majláth Jó'sef a' Magyar. K. Ud. Kamara Elölülője. 7. Csepini Adamovics Antal Administrator. 8. Kis Szántói Lányi Imre. Mostani Fő Ispánya Mező Szegedi Szegedy Ferencz Cs. K. Arany kulcsos a' Fő Mélt Hétszemélyű fő Törvényszék közbirója.

Hoblik Márton.

2.

*Zala Vármegyei Göcsei szövejtés (dialectus),
's annak némely különös szavai.*

Tudósainknak, kiknek az édes honi nyelv igazán sziveken fekszik, egyik legbuzgóbb kívánsága, hogy hazánk' minden részeiben leginkább a' köznép közt még most is divatban lévő eredeti szavakat, származtatásokat, és szövejtéseket azok, kik a' köznép közt forognak, híven feljegyez-

gessék, és a' tudós közönséggel közöljék, mert a' tapasztalás bizonyítja, hogy az egyes helyek és vidékek különbsége szerint szavaink, és Szóejtéseink változnak, 's különbféle helyeken ugyan azon egy szó különbféle sőt néha egészen ellenkező értelemben használtatik, a' Hazaj tudósai pedig, kiknek konkoly közül a' tiszta buzát kiválogatni, az eredetit a' származtatottól, a' tulajdont a' kölcsönözöttől, és a' helyeset a' helytelentől megkülömböztetni, csak úgy haladhatnak szép ügyekezetekben, úgy bírálhatják meg: mellyik a' valódi eredeti gyökérszó? mellyik egyez meg inkább nyelvünk természetével? mellyik fejezi ki belső érzéseinket tellyesebben? mellyik hangzik szebben? ha ugyan azon egy szónak a' Haza minden részeiben Kimondása, és értelme tudtokra adatik. Tudván tehát hogy a' nyelv a' nemzetnek közös tulajdona, hogy ezt nem csak minden jó polgárnak érteni, tudni, és beszélni, hanem tehetsége szerint művelni is szoros, és, ha igaz hazafiui névre érdemes akar lenni, elmulasztthatatlan kötelessége, most, midőn a' haza nagy polgárai annyi áldozatot nem sokálnak, csak hogy az édes Hon nyelvét, a' csinosabb Nemzetek példájára diszesebb köntösbe öltöztethessék, viszek énis, ámbár csekélységet, az oltárra, és szólok a' Göcsei szóejtésről, 's némelly különös szavakról.

Azonban előre is kötelességemnek esmerem a' tudós közönségnek tudtára adni; hogy a' Göcsei szóejtés, mellyből sokan annyit kívánnak tanulni, mióta a' nemzeti kisebb iskolák megsaporodtak, és az olvasás a' köznép között is inkább elterjedt, tellyes elenyészéséhez közelget, csak az Anyaegyházaktól távolabb eső, és tulajdon Iskola-mesterek nélkül szűkölködő helységeinkben, millyenek a' Pákai Plébániában, hol

koronás Fejedelmünk után a' leggazdagabb pátronus alatt 19 népes helységnek, bátor némelyek 2—3 óra távolságra is esnek az anya Egyháztól, csak két Szentegyházok, két Iskola-mesterek van, ezen vidékben hallani még illy, 's ehez hasonló szállásokat: Gyorkó Bátyám gyúj gyúj, gyűő törgye meg a' kied gyárását, de cséros a' kied gatyája, kiss gyángyi luczvér vigye el, de megnyelvelte kiedet a' Gyankóék Gyurkája", nagyobb részen a' Göcsei szőejtés már egészen kihalt, 's így tőlem sem várhat egész épületet senki, csak töredék lesz, a' mit közlök, de használni vágyó törekedésem tiszta.

A' szavak akar leírását (orthographia) akár kimondását (pronunciatio) akár hangmértékét (prosodia) tekéntjük, Zala Vármegyének nyugoti része. melly Göcseinek neveztetik, az irói közönségtől nagyon eltávozik, nevezetesen:

1ször Minden egy tagú szóban, sőt a' több tagú szavakban is, a' második és harmadik tagnak közép e magánhangzóját ő-re váltóztatja olly formán, hogy egy különös, a' közép e-nél valamivel keményebb, a' vastag ő-nél pedig lágyabb más vidékeken egészen csmeretlen hangot ad néki, p. o. pör, ször, köll, embör, embörök, tengör, tengörök; per, szer, kell, ember, emberek, tenger, tengerek helyett.

2szor Az utóltételekben, a' mit az irói közönség ékezett ó-val, ú-ra; a' mit pedig éles ő-vel ír 's mond ki, ü-re váltóztatja, p. o. korsóbul, tálbul, erszénybül, embertül 's a' t.

3szor Úgy látszik esküdt ellensége Göcsei a' j betűnek, mivel majd minden szóban gy tesz helyébe p. o. gyár, gyer, gyég, győzzte, gyestók, gyankó, mongya, tuggyá,

úgy látszik, mondom: azonban nincs úgy, mivel minden szóban, melly magánhangzóval végződik, a' val, és vel utóltételeket je tagra változtatja p. o. vekájje, tarisznájje, ládájje, vekával, tarisznyával, ládával, keszkenyőjje keszkenyővel helyett. Ha pedig:

4szer A' szó mássalhangzóval végződik, a' val és vel utóltételek helyett a' szó utolsó betűjét megkettőzteti 's egy közép e-t ragaszt hozzá p. o. zsákke, lábbe, kéz ze, kalánnye 's a' t. zsákkal, lábbal, kézzel, kalánnyal, helyett.

5ször A' ja és je utóltételekkel, ha a' szó magánhangzóval végződik, az írói közönséggel megegyezve él, de ha a' szó mássalhangzóval végződik, mindenkor gy vagy ty-ra változtatja, p. o. köpönyeggye, szürgye, bocskorgya, kalaptya, sipaktya, zsáktya 's a' t. köpönyegje, szúrje, bocskorja, kalapja, sipakja, zsákja helyett.

6szor A' mássalhangzó d betűt mind azon helyeken, hol az írói közönségnél j, Göcseiben gy követi, úgy hadja ki, mint ha a' nála kedvelt gy-t megkettőztetné, igazabban pedig csak pattogva mondja ki, p. o. mongya, tugygya, pagygya, bárgya, mondja, tudja, padja, bárdja helyett.

7szer Kihagyja az egyesén álló l mássalhangzót is, mind azon szavakban, mellyekben az utánna következő tag mássalhangzóval kezdődik; kimondja, ha magánhangzó követi, vagy ha kettősen áll a' szóban, p. o. atatom, küldöm, tódom, áltatom, küldöm, toldom helyett 's a' t. alamár, tilos, állya, zsálla, zsellér, 's a' t.

8szor A' v mássalhangzót, ha a' szó közepén úgy áll hogy előtte, és utánna magánhangzó

van, vagy egészen kihagyja, vagy a' szomszéd magánhangzóval úgy olvasztja össze, hogy a' két magánhangzó közül az utólsóhoz mint u magánhangzót ragasztván, egymáshoz esmeretlen diftongust alkot belőle p. o. hová voltál; a' Göcsei így mondja ki: ho n'á vó tál? to vá, Göcsei: to n'á. Illyen: sü eg, ü eg, kü ecs, vagy inkább s ö ü eg, ö ü eg, kö ü ecs; söveg, üveg, kövecs helyett. Azonban itt minden a' kimondásban fekszik; mivel mint kitétem, a' két magánhangzóból diftongust csinál, és csak magánál esmeretes hangon ejti ki, ezt tehát egyedül hallásból lehet megtanulni: mégis figyelmet érdemel ezen szó szilva, ezt Göcsei így mondja ki: szia, 's így a' felhozottak szerint magával nem ellenkezik, mivel kihagyja előszer a' néki kelletlen l mássalhangzót, azután kihagyja a' v-is mivel mind előtte, mind utánna magánhangzó áll.

9szer Megkettőzteti Göcsei a' többes számot p. o. fiaim ak, leányaim ak, földeim ek, szekereim ek 's a' t.

10szer Eltávozik Göcsei az írói közönségtől némelly szavakban a' comparativus alkotásában is. Illyen szép, meszszel; sokkal, mivel nem mondja: szép, szebb, hanem szebbebb, meszszebb, meszszelebb, egygyül egygyülebb, sokkal sokkallebb, valamint az írói közönségnél közel, közelebb. Illy formán tesz:

11szer Ezen diminutiummal kicsin, melyet piczinnek mond, és ennek comparativust ad, 's ha igen kitsint akar mondani, így szól: piczibet.

12szer Esküdt ellensége Göcsei a' sok mássalhangzónak, mivel később a' szavakat egy taggal megtoldani, vagy egyik tagot a' másikkal felcserélni, mint sem csak két mássalhangzót is

egy tagban megszenvedni, p. o. nem mondja: tréfa, krajczár, Trézsi, drága, paprika; hanem: teréfa, karajczár, Terézsi, drága, papirka.

13szor Igen sok! szavakban elcseréli a' magánhangzókat: p. o. bocsítani, bocsátani, beretva borotva, fokla fákla, fókla falka, kavarni keverni, léha lajha lusza, szolánna szalonna, taporni tiporni, óma alma, szóma szalma, túke tóke, hüt hit, üdvözség idvözség, üzzenet izenet, csoda csuda, lang láng, zsibrák zsubrák helyett 's a' t. felcseréli:

14szer A' mássalhangzókat is p. o. ájni ásni, bozogni mozogni, lógga lóbba, szijom szivom, sipak sisak, kéves kényes, hóty holt, (mondják halyotyí) öbleni ör- leni, 's a' t. helyett:

15szor Vannak némelly megkurtított szavai. Illyenek: biz, bocsi, hüs, izgatni, kát-tani, körte, porhó, várétni, vilago- dott 's a' t. bizony, bocsátani, híves, igazgat- ni, kiáltani, körtvély, porhanyó, várakozni, világosodott helyett. — De még is

16szor Egyik legnevezetesebb béliyege a' Göcsei szőejtésnek a' szavak kimondása, mivel a' Göcsei nép minden ékezett magánhangzókat élessen mond ki, a' szavak első tagjaiban lévő- ket felemeli, a' középsőket szaporán ejti, és a' végsőket meghúzza, sőt némelly vastag hangnak is éket ad, mint: tegnáp, mináp, mián. Végre:

Mind a' névszókban, mind az igékben van- nak Göcseinek némelly kisebb különössége is. Illyenek hogy a' nagyot öregnek p.o. öreg óma, öreg küets, a' veszedelmes helyet történe- tes helynek nevezi, minnyáját minden- szálának mondja, ha bár semmi szála sinsz,

's midőn valamely tekintetre méltó személytől kérdeztetik, ha tagadni akar is valamit így felel: igen is nem. De mind ezen különösségei, vagy legalább mennyire eddig figyelmemet el nem kerülték, a' következő szótárból nagy részben kifognak tetszeni.

Ácsorogni: hivalkodon időt vesztegetni.

Adu: fán levő lyuk, mely a' belső romlástól támadott.

Abanaicz: abajnacz, külömbféle nemeknek illetlen, 's rendnélküli összekeverése.

Ágyékos: sérült, némely helyeken tököss.

Alamár: sokalvó, lusta, keverő.

Alamuszi: olly magáviséletű, ki szép lelki tehetségét resten 's úgy használja, hogy lappangása által a' vélelévőket megcsalhassa.

Aglálni: imigy amugy bekertelni, megvarni, betsinálni.

Armányos: jeles tréfával, sokszor csipős, de a' barátságos mulatozás leplevel takart, bölcs észrevételekkel 's jeles mondásokkal mulató.

Áporodni: a' megrothadásnak legfőbb lépcsője.

Amugyossan: igen helytelenül használják a' ruházatra, 's beszédformára nézve p. o. „no ugyan amugyossan van öltözködve”: „ugyan amugyossan beszélt” az az: akarna valamit, de nem ért hozzá, czifra de rangját meghaladó ruhát öltött magára, és azt is rendetlenül.

Áspó: matolla.

Bábikó: lósóska.

Baglas: fésületlen, kóczos hajn.

Balogáts: jobb kéz helyett ballal élő.

Babirkálni: testen vagy a' főben újjaival gyöngéden motozni p. o. babirkált a' fejemben, „lassudan vakargatta”.

B a b u t a: büdös-banka.

B á l i k ó: bákány.

B a k c s a c s a: bakszekér, gyermekek által vastagabb rekettye v. nyír vesszéből játéksínként szán formát ábrázoló alkotmány.

B a c z a: mondják Bécze: együgyű de még is erkölcsös, azért igen kedves nevendék, leginkább a' szelid, alázatos, békesség szerető gyermekeket nevezik így.

B a r k o c z a: fa nem, hanem Göcseiben bot, mellynek vége furkós 's kiforrott.

B a k t a t n i: lassudan restelkedve futni, ügetni.

B á t y ó: öregebb testvér, vagy atyafi.

B e c z e: l. bacza.

B i b a s z t: lelki 's testi tehetség nélküli hitvány ember.

B i c s a k l a n i: kéz vagy láb forgóinak a' ferde lépés által megrántódni p. o. megbicsaklott a' lábam, forgóban megindult, megrántódott.

B i t s a k: horgas kés, nevezik: bicske.

B i z: bizony.

B e t y á r: rédeg legény, ki hív 's becsületes szolgálatja után egy kis pénzre, vagyonra szert tett, a' szolgálatot abban hagyta, midőn kedve tartja napi bérben jár dolgoztatni, tellyes függetlenségben helyén él, azért valamit tart maga felől.

B a n y á s o d n i: megvénhedni, romlani kezdeni, használgák a' túróra nézve, midőn az állásban megnyálkásul 's felül ránczokba vonódik, akkor mondják: megbanyásodott a' túró.

B i g y g y e s z t e n i: az illendőség határai ellen, vagy felett valamit valamire varrás, kapocs, vagy szeg által akasztani.

B o d o l o g n i: bólongani.

Botránkozni: bűnt, vétet cselekedni, p. o. biz Uram sokat botránkoztam, sokat vétettem, sok bűnt tettem.

Bocsítani: bocsátani, eleresztteni p. o. ne bocsi, ne ne ereszd ne.

Bozogni: mozogni.

Böndész: fél ostoba, buta.

Böllönködni: besterkedni, veszekedésre, bosszúságra ingerleni.

Buborcsék: kerekas domború kiütés a' testen.

Bucska: 6. 7. 's több iczés hordócska.

Buga: szarvatlan marha, buga kos, szarvatlan kos.

Bugya: ag tölgyfának kerekas, 's buborcsékos gyümölcse, mellyből pipát csinálnak a' gyermekek.

Bocskorozni: elbocskorozni, hamar sebesen elmenni elillantani.

Büdöcske: bűdös féreg.

Csávás: moslékos sajtár.

Csáforítani: fenthangon nevetőzve fetsegni.

Csaholni: ott hol halgatni kellene beszélni, titkot kimondani.

Czafat: darab rongy.

Czafatos: sáros, mocskos, rongyos, másképp czafantos.

Czafogni: rongyos lábbeliben sáros időben nehezen menni.

Czáfráng: czafrang, ruhának rojtja.

Czáfrás: szakadozott rojtu gatyá, vagy más ruha.

Czafri: rossz maga viseletű fejer személy.

Csatirázni: sokat lármázni zörgetni. Csatiráznak a' tyukok, midőn sokat kotákolnak.

Csepe fa: így nevezik a' csüggő makkot termő tölgy fát, hogy a' csoport makk termőtől megkülömböztessék.

- Csepött:** tüskés bokros hely, de különösen nevendék tölgyes.
- Cserén:** vesszőből, vagy léczekből ritkásan csinált alkotmány, így a' lécz ajtó cserén ajtónak neveztetik.
- Cserdás:** csordás, tehén-pásztor.
- Cséros:** sárvizes, harmat esső 's por vegyülése által a' gatyá, vagy más ruha.
- Csicserég:** valaki körül, kivált a' gyermek szülői körül hízkelkedve forgolódik, 's forgolódás közben: édes hangon beszél, mondják: *gigyereg*.
- Czigányszurok:** fekete gyánta.
- Csillenteni:** elcsillontani, ellopni, elvinni.
- Csinga:** ragaszték, toldalék, függelék.
- Csingálni:** ragaszkodni p. o. gyermeknek a' szekérből kiálló rud' végére. Mégis: határon túl lopódzani, midőn a' gyermekek lapdázna.
- Csigola:** nyak-csigola, azon fő forgója a' hát csontnak, mellyel nyak a' háttal egyesül.
- Csipot:** igen kevés, egy csipetet sem adok, leg kevesebbet sem adok.
- Csipertes:** megromlott lábu, nehezen járó, de egészen nem sánta.
- Csippe csoppa:** szakadozva, daraboslag p. o. csippe csoppa fizetett, az az: forintonként, garasonként.
- Csipisz:** semmi.
- Csirke:** csibe, pizselle.
- Csontika:** gyántás fából készült fáklának megmaradott része, melly a' tartó miatt meg nem éghetett.
- Cső:** parancsoló szó, mellyel a' ló menésre szólittatik, ebből lett:
- Csőkönyös:** menni nem akaró, magát megkötő.

Cs ő s z: mező-pásztor.

Cs u p o r o d n i: öszve huzódni, vonódni.

Cs ő r g e: sörtvély öléskor, megkövesztett, 's úgy kisütött szalonnának salakja.

C s u h a s z t a n i: hazudni.

C s u r k a: kolbász.

C s u r k á s: kolbász formára feldagadt, p. o. kötéssel v. pálczával való verés után a' test.

C z u l a: fél, vagy egész mérőnyi kis zsák.

C s ü r ö s: gyermekek játéka, midőn a' kijelelt körnek középpontján lévő gödröcskébe a' labdát, vagy bugyát bepiszkálni, behajtani iparkodnak.

D a d o g n i: szakadozva egy két szótagot ejteni, p. o. dadog a' kiseded, midőn ajaka a' szörlésre megnyilik. Néha az öregek dörmögését is dadogásnak mondják, de ezt ritkábban.

D e r c z e: buzának veres lisztje.

D o b r o c z: igen tüzes nagyobb kiütések a' testen, mellyek felette égnek, azért a' Göcsei asszony, midőn valakit megakar szidni, így szól: dobrocz üssön ki.

D o m b á r: meneteles hegy v. domb oldal, v. is midőn valamelly völgyből csekély emelkedéssel jutnak a' hegytetőre, azon tér melly a' völgy 's tető, közt fekszik, 's igen lassan fellebb és fellebb emelkedik. **D o m b á r - n a k** neveztetik.

D u r c z o s: akaratos, haragos, dörmögő, makacs.

E b é d f i a: délelőtti 11 óra tájban való evés, mivel a' Göcsei ember ötszer eszik napjában, reggel; tizenegyórájában 's ez az **e b é d f i a**, délben, délutáni 4 órakor, és este.

E s s e g: ismét.

É p p e g: szinte, ugyan azonkép.

E l e k ö t ő: köteny.

Elharácsolni: elpazarlani, elfecsérteni.

Esennyen: esennyen nézni : elszomorodott megilletődéssel nézni azon tárgyra, mellynek szűkében van, 's azt mint egy alattomos fájdalommal kívánni.

Fartatni: erőszakkal, néha mesterségesen ki-gondolt, 's színelt okokkal, néha fenyege-téssel, vagy még veréssel is valakit vala-mire kényszeríteni, kikérdezni, mondják máskép: faktatni.

Fenköl: alávaló nyomorúlt. Így nevezik kö-zönségesen, a' madárfiak közt, melly legnyo-morúltabb, azért legutólján kelhet szárnyra.

Feri: Ferencz, még gyerkőcze.

Fial: fej vagy főallja. Így nevezik a' szőlőnek felső végét, így az alvásra elkészített 's egy-másra rakott vánkoso-kat, így azon kereszt-be tett darab fát, mellyre hosszasan a' többi fadarabok rakatnak, hogy a' földet ne ér-jék, 's könnyebben égjenek.

Ficzamodni kificzamodni: csontnak a' forgóból, a' helytelen lépés, esés, vagy ugrás által kifordulni.

Filing: filing szőlő, a' gerezdnek egy kis ágacskája.

Finta: csuta, finta oru csuta oru. — Innen:

Fintorgatni: ábrázatját 's orrát midőn vala-mi tetszése ellen van, öszvehuzni.

Fitorodni: öszve gombolódni.

Fityelék: az egésznek olly része, melly at-tól már jobban elszakadt, mint nem, 's csak igen gyengén függ még tőle. — Innen

Fityegni: lógni, valamelly gyenge kötélén, ágon fűgni.

Folosu: csúsz Reuma „különösen midőn a' csusz doganatot okoz p. o. folosu fujjon fel”
Göcsei átok,

Foglálni: mesterséges úton, módon kifürkézni.

Fokla: fákla.

Fóka: falka.

Fogas ember: kemény ember, mondják: szivós ember.

Furdalék: méh' fulánkja.

Furdáncs: meghegyezett fácska, vagy cson-tocska, mellyel a' bőrön, vagy vászonon lyukat szúrnak.

Gabona: ros.

Garatra felönteni: sokat inni: megrésze-gedni.

Gezdernye: szemet, bozót, 's különösen a' vizekben öszve állott fű, fa, 's más szemetes hely.

Gyesztetni: ügetni, resten futni.

Göbörödni: öszvevonódni, öszveállani, mint p. o. erős ütés után a' test, v. fagy után a' sár.

Göcsörtös: töretlen hantos 's igen rázós út, ez talán Göcs-ből származott, melly annyit tehetett mint: hegy, domb, vagy hant, innen Göcsej hegyes, dombos vidék.

Gorjadozni: alélkozni.

Gyujgyuj: sajnálkozva csudálkozás.

Hallo déke? felszóllító figyelmeztetés hallod-e?

Hajmász: forró betegség, mellyben a' betegnek haja elmegy.

Hán: igenis úgy.

Hasován: hasogatott fából készült kertelés, hasogatóvány.

Harácsolni: vesztegetni, tékozlani.

Hancsék: vakandok - turás, vagy hangyából által támadott dombocska a' réten.

Hidlós: ostoros gyermek, midőn már alkalmas az ökrökkel vagy lovakkal való báváásra.

Himleni: porrá oszlani, p. o. a' jó szántás után himlik a' föld, az az szépen megdül.

- Hideghus:** Kocsonya.
Hidegen: idegen.
Hitván: görhes, hitván ember száraztest alkotású ember.
Hordozni: behordozni, beboronálni a földet.
Horhos: záporok által okozott árok, millyenek Göcseiben néhány öl mélységűek latatnak.
Homp: halom, domb.
Hüs: hives.
Huka: néma.
Huppota: babuta, bűdösbanka madár.
Hupolag: vizi-tök virágja.
Hupolagos: hólyagos, a test midőn égés, vagy más okból hólyagok támadnak rajta.
Imola: fű, hasonlít a szalmához, olly magasságra is nő, gyűrűje vagy íze nincs, szép tácza készül belőle.
Imánt: kevéssel ez előtt.
Izék: a szülességnek salakja, melly étetés után a szarvasmarha jászolában marad, még is: az asztalon maradott kenyér falatok evés után.
Iszák: koldus tarisznya, ez kettőt szokott tenni, középen lyukas, hol fejét kidugja 's a tarisznya elől hátul lóg szűrén felül.
Istenszámba: fizetés nélkül, ingyen dolgozni.
Izgatni: igazgatni.
Kágyilló: csiga.
Kanyaró: himlő.
Kankalék: görbe horgas, meghajtott fa, melly a széna hordó szekér oldalnak hátulsó zápjához köttetik, hogy a rudazó kötelet, rudaláskor bele huzhassák, 's a szénát erősebben öszve szorithassák.
Kanzsir: sörtvélyes' zsirja, disznó zsír.

Karicsálni: karicsál a' tyúk midőn énekel,
mégis sokat fetsegni, haszontalan beszélni.
Kászol: fahéjból csinált kupa, mellyben epret
szednek, vagy a' forrásból vizet merítenek
a' gyermekek.

Káttani: kiáltani.

Kátyol: vízzel, 's mocsárral tele lévő lyuk,
mellyet utakon a' terhes szekerek vágnak.

Kavarni: keverni.

Kereskedni: üzekedni, kereskedik a' tehén,
midőn üzekedik.

Kedded: kedd, a' hétnek harmadik napja.

Koczon: fejes káposzta' vastag szára.

Kókálni: megpróbálni, élnék véle a' gyerme-
kek, midőn husvéti piros tojássok erőssé-
gének megpróbálására társaikat felszöllit-
ják, gyöszte kókálni, az az: üssük öszve
tojásinkat, mellyik lesz erősebb.

Korosnia: darab vászon, mellyet kereszte-
léskor a' Göcsei keresztanya ajándékoz a'
megkereszteltetett gyermeknek.

Kordé: kétkerekű szekér.

Körbecz: fűz-vesszőből font véka.

Körítő: eszköz, mellyel hordó feneket keríte-
nek, mindenben hasonló a' deák Circinus-hoz.

Körte: körtvél.

Kuács: kovács.

Kurugla: két ágos fa, vagy vasvilla, mellyel
a' kemenczébe, vagy kálhába, fazekakat
raknak.

Kukori: perez.

Kukaczos: férges.

Kuszkó: katlan.

Kissebbik Uram: férjemnek fiatalabb test-
vére.

Kéves: kényes.

Kú: kő.

Lágyig: elcsüggedésig, fáradtig, elerőtlenedésig, p. o. mint látom, lágyig vagy -erődből kifogytál.

Léha: lajha, rest.

Lék: jégen vágott lyuk.

Lésza: vesszóból vagy szalmából kerekdeden font kosár, mellyben túrót szárítanak, vagy tojást tartanak, más vidéken kóficz-nak nevezik.

Lézzegni: ingadozva járni, p. o. betegség után, vagy részeg korban.

Licsé: dupla czérna, kötni való zsinag.

Lógga: lóbbá, gyermekjáték, más vidéken hintának nevezik.

Löcsogni: fecsegni, sok tisztátalan beszédet tenni.

Lucskos: mocskos, tisztátalan életű, fejtér személy.

Luczvér: lidércz, mondják: lodóvércz, ludvércz.

Maczkó: kisebb alkotású paragi ló.

Maczóká: rekettye fa tavaszi hajtása, mellyet ezen a' vidéken virág vasárnapon a' Szent Egyházba visznek, más vidékeken: czi-czamacza.

Másutt: máshelyen.

Megesleg: ismét.

Megin: ismét.

Mihók: egy szemre vak.

Moczogni: szájbezárva nevetni.

Mozga: csontvelő, megkülönböztetve az agyvelőtől mellyet egyedül neveznek velőnek.

Mozgás: eres, p. o. a' tavasz kifakadásakor mozgás a' fa.

Mukucs: mókus, evet.

Muszolni: megzúzni, össze szakítani szüretkor a' szőlőt.

Muszlicza: boros edényeket lepő igen apró légy.

Murzsolni: zsurmolni.

Meghasználni: megrészegegni; meghasznált néki a' bor, megrészegegett.

Ne: ime itt van.

Nyelvelni: rágalmazni.

Nyösténszere: fehér nem, asszonyi nem.

Odébb: tovább.

Ölleni: őrleni.

Ónyi: ölni.

Öreg: nem csak az élettest, hanem a' nagyot és öregnek nevezik, öreg alma, öreg követs.

Örv: kuasz kutya nyakán lévő tüskés vasláncz, még is: ürügy p. o. az alatt az örv alatt jött hozzám: az az szín, ürügy alatt, sub illo praetextu.

Pallas: pallas tojás, avas tojás, megromlott tojás,

Pálla: ümög úja és deréka öszveeresztéséhez a' hónal alá eső toldás.

Papirka: paprika.

Papsaláta: tavaszi mezei saláta.

Papirkálni: böngészni, lécskálni.

Pányvázni: kórt kijelelni, p. o. kipányváztam a' lovamat, egy czöveket levertem 's hosszú kötéllel a'hoz kötöttem — még is: kipányvázttam a' rétemet, az az póznákat bókóttettem fel, hogy tudják meddig az enyém, vagy másé.

Párolni: szapulni.

Paszita: beavatás után való vendégség, víglakozás, melyet Göcsiben a' vagyonosok nagy készüléttel 's költséggel szoktak megtartani.

Palóni: felhányva rostálni buzát vagy más gabonát.

- Pergyó:** szabad ég, kiállott a' pergyóra, szabad levegőre.
- Pergyón:** vékonyan silányan öltözködött.
- Pargyóka:** pille.
- Piczihet:** kicsinnél is kissebbet.
- Pipta:** egy kis hártya, melly a' szárnyas állatok nyelvén terem, ha inniok nem adnak.
- Pityeregni:** lassudan sírni.
- Porzavás:** csontoknak, kivált a' lábszáraknak megromlása. Így nevezik a' földben megromlott, 's már porrá változni készülő csontokat is.
- Pőle:** mokushoz nagyságra, 's test alkotásra hasonló állat, színe hamvas, odvas fákban 's szalmás pinczékben lakik; a' diót, gesztenyét ésogyorót felette szereti, telre rakásra gyűjti, igen kövér, innen a' közmondás: olyan kövér mint a' pőle.
- Pőse:** berkekben lévő sárgás posvány, melly a' fejez ruhát sárgára festi.
- Porhó:** porhanyó.
- Pörcez:** belekről 's más husos részekről öszveszedett kövérségnek, a' kisütés után fent maradt salak része.
- Rázni:** köpülni.
- Rakitla:** rekettye.
- Renegni:** rengen.
- Redves:** megromlott, alávaló, férge.
- Réni:** sírni.
- Sárgyóka:** sárgás madár, más vidéken sármány.
- Sátor:** ponyva, Sz. György-völgye táján nevezik így, Kerka mellett: paléta ponyva, más vidéken penyva.
- Sajogni:** lassodon fájni, p. o. sajog a' test a' megütés után ebből.
- Sajnos:** fájdalmas.
- Senyvedni:** hosszú ülés, vagy dolgozás által valamelly testi tagnak elérézketlenedni.

- Szamaló:** szénvonó, Sz. György völgye táján.
Szebbebb: szebb.
Szemők: vastag szemöldökű.
Szessz: ürügy, praetextus, avval a' szesszel, sub illo praetextu, mondják: nesz.
Sibék: hordó dongának csinja, vagyis a' dongának végén való metszés, melybe a' fenék eresztetik.
Sikálni: fejtéríteni, kimeszteni a' házat.
Sikítani: visitani.
Silap: pálinkátfűző réz edénynek pupja.
Sipag: sapka.
Sipfa: barna fűzfa, melyből tavasszal sípot készítenek a' gyermekek, mivel egyedül a' sárga fűzet nevezik Göcseiben, fűzfának.
Sziáts: vékony forgáts, melyet az asztalosok legyalulnak a' deszkáról.
Szikkasz: sikló, béka-rokkához hasonló fű, csak hogy a' szikkasz száraz, homokosombokon terem 's szijós, a' béka-rokka berkekben, 's igen töredékeny.
Szikkadni: felette megszáradni, innéd szikkadt idő, felette száraz idő, más vidéken mondják, tikkadt.
Szikkacsos: szikkacsos a' föld midőn eső után a' szél felső színét erőssen megszárogatja; de belől még is szivos.
Szija: szilva.
Sziligy. szelid.
Szittani. gyertya hamvát elvenni, — még is: tüzet megigazítani, mivel van szittó fa, az az, tüzet igazítottó fa.
Szólánna, szalonna.
Szolomp. szálank.
Sordék. kályha megett lévő hely, másképsutton.

Szökni: megszökni, elfutni, elborittani, p. o.

szökte a' talló, elfutotta a' vér egész testét.

Szöszke: fejár, kender forma hajú, szöke.

Sumák: ostoba, tudatlan.

Sul: lapda forma kemény kelevén a' testen.

Szulák: gyötén.

Tahonya: lusta, rest.

Tájbász: tompa eszű, vigyázatlan megfelejtkezett ostoba.

Tálló: betegség, mellyben a' testnek minden részeit a' vér általfutja, és a' marha elvesz.

Talpacs: erőssen járó, izmos lábu.

Taporni: tiprani.

Tartatlan: sován, göthes.

Természetes: indulatos, akaratos.

Törés: lábsarkon támadt, kemény 's igen fájdalmas kelevény.

Történetes hely: veszedelmes hely, hol igen könnyen felfordúlhat a' szekér.

Tótike: borvállú, töltsér.

Várétni: várakozni.

Veretni: veret a' marha, midőn tavaszkor szórét váltóztatja.

Vesnyeg: azon fa, melly a' főfán keresztül eresztetik, és a' sajtó orsónak felső része benne forog, — más vidékeken sasnak, vagy kágyillónak nevezik.

Vigyor: két egymáshoz szabott deszka, vagy padló között maradt, vagy támadt üreg hasadék.

Villám: menykő, fulmen. Villám vágjon agyon Göcsei káromlás.

Viheder: zivatar, mondják: viher.

Viszos: viszos a' fa, midőn rétegei össze vissza nyúlnak, 's hogy simára gyalultathassék, többszer meg kella' gyalulást fordítani.

Zábátt: jó testben lévő kövér ember, vagy marha.

Závár: fa-zár, melly a' szóló hegyeken a' zárt pótolja ki, Göcseiben erőssen, 's mesterségesen eltudják készíteni.

Zsémbelegni: a' nehéz betegség által elgyengült tagok erőtlensége miatt nehezen kedvetlenül járni, — még is hosszas betegségben úgy sínlódni, hogy gyógyulást nem remélhet, sem meg nem halhat.

Zihálni: nehezen szakadozva lélekzeni.

Zsibrák: zsubrák fősvény.

Zsirka: hisütött szalonna szelet.

Zuhanni: nagyot esni, lezuhant a' fáról, — leesett a' fáról.

Zuzmora: fagyos harmat fákon és fűveken, dér, — mondják másképp: hóharmat.

Zuzorka: zuzott tészta, mellyet levesbe szoktak tenni.

Zömöcskös: tömött vastag test alkotású ember, vagy marha.

Plánder Ferencz,
Novai Esperest.

3.

Holmi Régiségek

Valóban nem kevés betsületére válik Nemzetünknek, hogy több olyan érdemes Hazafiakkal ditsekedhet, kik a' Magyar elő időből megmaradott Régiségeket minden kintsnél nagyobbra betsúlván, azokat ditséretes szorgalommal öszve gyűjtik, 's a' közönséges romlástól megmentik.

1. §. Hires Debreczen Várossa is hasonló Fiakat táplál kebelyében — a' Collégium könyv-

tárában többi Régiségek között láttam egy XV. században írt Magyar könyvet, melynek mása T. T. Horvát István Úr Jeles Bibliothékájában is meg van Pesten. Az eredeti könyv nyoltzad rétben 314. lapból áll; hat külön különféle írást vettem benne észre: 113. lapon apró 's egy forma az írás; úgy látszott pedig, mintha a' tárgy nem volna egészen elvégezve — 49. lap ismét más írást mutat — 81. lapon megint más az írás módja imitt amott nagyobbak a' betűk; így végzi pedig: Finit per me p. Jhus (az az Jé'sus) maria leg'on en uelem bünössel es mindön binösökuel. — 34. lapon tsak ugyan megint más a' kézi vonás; úgy szinte 33 lapon; nem különben a' négy utolsó lapon más más apró írást láthatni.

Belől a' könyv táblájára ez van feljegyezve: Pretiosum vetustatis monumentum, quod nobis vel Regiae Bibliothecae inuideant. Continet hoc, et cognoscendum dat, et statum doctrinae Ecclesiae Romanae, ineunte, ut videtur saeculo XV. in Hungaria, et habitum ac formam sermonis Hungarici, qualis ante Reformationem in usu fuit. Non huic simile monumentum videntur vel Albertus Molnár, vel Mathias Belius; at quanti in Historia et Litteratura Hungarica viri! Hoc scriptum fuit ab aliquo ex Concionatoribus Hungaris, Ordinis, ut vocant, S. Francisci; quia saepius utitur formula: Szent Ferentz Atyánk. Donavit Collegio Reformationis Debreczinensi Ciuis eiusdem egregius D. Samuel Kereszturi Csengeriensis Anno 1753. sub Bibliothecario Nicolao Sinai."

Az egész könyv tartalma felől pedig veres betűkkel írott czimje környülállásossan tudósítja az olvasót: „kezdetik Urnak neueben eztendő

altal való Zentőknek életökről való tanuság az iduözwlendőknek lölki haznalatosságokert.”

A' többi Szentek' nevei közül egész figyelmet vonszá magára Sz. Skolastica, Sz Benedek Apát testvér húgának neve, kit magyaról Zent Kolos azzoninak nevez az Író. E' nevet olvasván, azonnal eszembe jutott Erdély Országi Kolos Monostor' és Kolosvár várossának neve, mellyek ne talán e' szűz nevérol vették nevezeteket — Tudom ugyan, hogy Kolos Monostor régi időkben Clws és Culus Monostornak íratott — de nem hívták-e így a' Skolastikát is? — A' mit én csak gondolok, azt valóságig bizonnyithatják az Erdélyiek, kiknek kezeikben kétségen kívül több e'féle Levelek forognak — Ide tartozik még az is, a' mit Kolosvárról boldogúlt Schier Xystus feljegyzett; Lássad: *Dissertatio de Regiae Budensis Bibliothecae Matthiae Corvini ortu, lapsu, interitu, et reliquiis — Editio Altera Vien. in 8. 1799 cui accessit Mantissa miscellarum observationum ex Mss. eiusdem Authoris collecta* — Ebben a' könyvben 89. lapon hatodik szám alatt ezeket olvasom: „Colosvár, Germanis Clausenburg, Transylvaniae Civitas communi, jamque recepto usu apud latinos Claudiopolis appellatur. P. Sigismundus Ferrarius de Rebus Provinciae Hung. Ord. Praed. p. 499. putavit primum Claudiopolim dictam: Fr. Joannes Hungarus Claudiopolitanus, sive (ut nunc vocant) Colosvariensis. Recentius tamen esse ceteri consentiunt. P. Samuel Timon Lib. I. Imaginis antiquae Hungariae Cap. XVI. id demonstrandum suscepit, existimavitque nomen istud sub an. M. D. C. natum. Recessit paulo altius P. Szegedius in Decretis et Vitis Regum Hungariae, qui Transylva-

niam possederunt pag. 354. judicans illud sub an. M. D. LXXX. in usum venisse. Confirmavit hoc ipsum P. Steph. Kaprinai P. I. Hung. Diplom. p. 20. allegato Stephani Báthorii Poloniae Regis Diplomate an. M. D. LXXXI. Patribus S. J. concesso, in quo tam Colosvarinum, quam Claudiopolis nuncupatur. Attamen arbitrator triginta adhuc et supra annos addendos. Joannes Sambucus in Charta Transylvaniae, quam an. M. D. LXVI. Viennae edidit, triplici nomine locum signavit Claudiopolis, Clausenburg, Colosvár. Imo Georgius a' Reycherstorf in Charta, quam Chorographiae Transylvaniae an. M. D. L. Viennae fol. editae praefixit, eadem tria nomina adjecit. Ut tamen valde adhuc incognitum tunc fuisse credam, facit silentium tum ipsius Reycherstorfii in hoc opere, tum Wolfgangi Lazii, quorum prior Transylvanus erat, posterior, cum totus esset in vestigiis Romanis inquirendis, non meminit hujus nominis, et originis in Com. Reipubl. Rom. Lib. XII. Sect. I. Quin Clausenburgi notionem aliunde derivat, scilicet a' Claustrinorum trans lucum auxiliariibus, quorum Scotus in Dacia nomen exprimit." — Eddig Schier Xystus szerzetesnek szavai, mellyeket Azoknak kedvökért ide irtam, kik e' könyv hijjával vannak. —

Az említett magyar könyvből kiírtam a' Mi-atyánkot is. — Valaky az istenös auag' Vry imadsagoth igazan akarya mondanya imez: kep-pen mong'a:

My atty'ank: ky uag' men'ekben' zentöltes-sec te neued: yqion te: orzagod: leg'en te: aka-ratod' mykeppen: men'ben es földön. — My ken'erönket: naponkedied: ag'g'ad: uekõnc: ma: Es bochassad my nekõnc: my uetetinket: mykeppen my es boczatõnc nekõnc uetotteknec:

Es ne vigy mikent kesertetben : De Zabadoh mikent gonoztol : Amen :

Az egész Mi-atyánk veres betűkkel van írva.

2. §. Figyelmet érdemel T. T. Fái Fay János Urnak Cs. kir. Debreczen Várossa érdemes Polgár Mesterének Gyűjteménnye is, melly válogatott Deák és Görög Classikusok Kézi-íratok — Diplómák — régi Magyar könyvek, nagy számú különféle pénzek, vászonyra festett képek, fegyverek, 's több e'féle Ritkaságokból áll. — A' könyvek közül egyet, kettőt megnevezek:

1. Gramatica Hungaro Latina in usum puerorum recens scripta Joanne Syluestro Pannonico auctore. Neanesi, An. 1539. die 14. Juny. — In octav. est anno 1540. cum Homeri Iliade compactus.
2. Régi Magyar Versek többektől ab anno 1542. et sequ.
3. Váلكai András Versei Colosvaratt 1573. 76-77. et 81.
4. P. (Philippi) Callimachi Experientis ad Innocentium (VIII.) pontificem Maximum Janua ortum de bello inferendo Turcis oratio. in 4. folior. 59. MSC. originale.

Lássad: Georg. Jerem. Hauer: Aduersar. de Scriptor. Rer. Hung. Vien. 1774. in 8. pag. 66.

5. Historia Ecclesiastica Regni Hungariae An. 1706. MSC. originale Pauli Ember.
6. Bursa Vittenbergica ab anno 1546. usque 1608. seu Cathalogus Fratrum vniuersorum Nationis Vngaricae in Academia Witebergensi honestorum Studiorum causa congregator: MSC. in 4. orig. — Lássad és olvassad e' felől Bartholomeidest. — 1586. esztendőre 10dik Augustusra ezeket olvasni;

Vniuersi fratres nationis Vngaricae honestorum studiorum causa Witebergae congregati, ut eorum existimatio sarta tecta maneat, in hac celeberrima Academia, sic sentiunt, sic volunt, sic constituunt:

Singuli et vniuersi ciues reipublicae nostrae memores sortis et conditionis suae, tantum aeris alieni, si necessitas efflagitauerit, praesertim in coemendis librorum materys conflanto, quantum sint soluendo:

Quod si quis huic constitutioni non obtemperauerit, primum a seniore admoneatur, deinde corrigatur, demum, si opus sit, impediatur.

Interfuerunt dum haec regula communi consensu conscribereur, omnes hi fratres, quorum hoc loco nomina assignata sunt. Következnek az aláírások.

7. Samuelis Lovczani Veteri Soliensis Album, inter Alciati Emblemata Lugduni an. 1574. edita interiectis chartis iam conscriptis conspicuum.

8. Album Georgii Mártonfalvi: címje ez: The-saurus Nominum Doctissimorum Virorum, nec non Amicorum Georgy Martonfalvi Transylvano-Ungari. Prov. C. XXII. v. 1.

Oxoniae 1656.

9. Album Francisci Parizpapai. Ebben ezeket olvastam:

Omnia perficies constante labore, nec ullum
Difficile est illi, qui bene pergit, opus.

Generoso Iuveni D. Francisco Pariz Papai in memoriam sui, et symbolum benevoli affectus apposuit Viennae Austriae die 23. Sept. 1711.

Michael Sac. Rom. Imp. Princeps
Apafi. m. p.

más

Numero , pondere , et mensura Deus omnia condidit.

Dno possessori plurimum colendo hanc Tesseram suam posuit Londini 11. Sept. 1722.

Isaacus Newton. m. p.

10. Album Georgii Kőrösi Transylvaniensis. Ebben pedig e' következendők tetszettek meg :

Is divinas Scripturas recte legerit , qui verba vertit in opera.

Symbolum: Vincam mea fata precando. Tiguri d. 12. Aug. 1726.

**Paucis hisce doctissimo Dno Possessori felicissimam peregrinationem precatur
Joh. Henricus Huldricus
Eccla' Abbata' Pastor.**

meg :

Philosophia veritatem quaerit, Theologia invenit, et Religio possidet. — Tiguri ad d. 20. Aug. 1726.

David Alzhalb

Phil. Professor publ. et Schol. Rector.

11. Album Georgii Maróth — Czimje illyen: Amicorum et Beneuolorum asseruandis nominibus hunc libellum dicaui Georgius Maroth Tiguri a. d. IV. Eid. Oct. chbcccxxxi.

Ebben ez tetszett meg :

Lemma: Discussi , fateor sectas , quantum potui, omnes ,

Plurima quaesivi , per singula quaeque cucurri, Sed nihil inveni melius , quam credere Christo.

Qui cupit, capit omnia.

**Symbolum: Sic disce, ac si semper victurus:
Sic vive, ac si cras moriturus.**

Dabam

Lugduni

Anno 1737.

die 18. Aug.

Stephanus Gjula Szigeti

Transylvano Hungarus

Lugdunum meditans.

**3. §. A' Debreczeni nagy Templom felől
pedig ezt az emlék írást közölhetem:**

**Emlékeztető Láda, melyet Aprilis 16dik
napján 1806. esztendőben a' nagy Templom tor-
nyának napkeleti szegletében Nemzetes Szóke
Ferentz Ur háza felől tettek bé egy üvegbe.**

**Ide tevődik emlékezetnek okáért ez az írás
olly véggel, hogy ha valamikor sok századok
múlva ez a' Templom vagy erőszak által elpusz-
tulnék (a' mitől a' gondviselő jó Isten ezt kegyel-
messen őrizze meg), vagy az idő és régiség által
megemésztetnék: akkor ennek eredetét, és az
Ekklesiának mostani állapotját ebből tudhassa
meg a' maradék.**

**Először: Ezen a' helyen állott ez előtt egy
Templom, a' melly nagy Templomnak, és a'
Reformáció előtt Szent András Templomának ne-
veztetett. Mikor épült, tudni nem lehet; hanem
a' fel van jegyezve rólla, hogy már XIIIdik szá-
zadban egyszer megégett. A' város népe 1532ben
a' Luther ána vallást, azután, pedig 1562-
ben a' Reformáta vallást vévén bé, lett a' Tem-
plom Reformátusok templomává a). De 1564ben
September 4dik napján tűz támadván, a' Város-
nak déli része; azután pedig harmad nappal**

**a.) Olvassad Budai É'saiás F. T. Úr Magyar Ország His-
tóriáját II. Darab. 164. lap. Bartha Boldisár Deb-
reczeni Chronicáját, melly 1666. esztendőben Deb-
reczenben jött ki —**

ismét tűz támadván, a' városnak éjszaki része ezzel a' templommal együtt megégett, és az akkori mostoha idők miatt egész 60 esztendőig állott a' Templom fala pusztán, a' midőn osztán Erdélyi Fejedelem Bethlen Gábor azt négy esztendő alatt megépítette; a' mint az ide sub A. rekesztett írásokból, mellyek a' Templom falain voltak, kitetszik a):

Attól fogva volt az a' Templom az itt virágzó Reformáta Ekklesiának fő Temploma, és a' sok tűzi veszedelmekben épen maradt; hanem 1802dikben Junius 11dikén délben Kis Péterfián a' ló vásár végén tűz támadván, Péterfiának, Darabos és Mester uttzának nagy részét, és egész hatvan, kis új, nagy új, és Német úttzát megemésztette, a' mikor ez a' Templom is két Tornyaival és a' Collegiummal hamuvá lett.

Ez a' tűz a' Templomnak, kivált a' hozzá ragasztott Tornyoknak falait úgy megrongálta, hogy azokat többé meghagyni nem lehetett, hanem lekelletett földig rontani.

1638dik esztendőben öregbik Rákótzai György Erdéli Fejedelem ajándékozott az Ekklesiának egy nagy mintegy 50 másás Harangot; ennek kedvéért építettett az Ekklesia 1642ben egy Tornyt a' Templom kerítésének dél és nap

b.) Ezeket a' Felírásokat közlőtte már a' fen tisztelt Budai E'saiás Úr. II. Dar. 232. és 233. lapon — De a' Város Czimere mellett volt Felírást ki hagyta, a' melly ilyen:

Testamenta duo, Phoenix, Crux, Agnus adumbrant
Sortem Debreczii, symbola vera, soli,
Phoenixis sunt ossa velut rediviva cremati,
Agnus ab infestis permauet ipse lupi:
Sic Crucis ingenti sub pondere pressa cruentae
Plebs utroque Dei foedere docta manet. —

A' Czimer alatt jobbra is voltak versek —

nyugotra néző szegletére, melly mivel bé nem volt vakolva, veres Toronynak neveztetett; most ez is elomlott: a' nagy Harang pedig el nem olvadt ugyan, de alig ha újra nem kell önteni; mert a' tűz elváltoztatta a' hangját. —

Hozzá kezdett az Ekklesia az új Templom építéséhez 1805ben úgy hogy az elébbeni Nagy Templomnak fundamentomát meghagyta, ezt a' változást tévén rajta, hogy a' napnyúgoti végét, mellyen ez előtt egy Torony állott, megkerekítette a' másik végének formájára. Dél felől pedig hozzá töldotta azt a' részt, a' melly a' Piatzra néz, és a' két tornyokat kétfelől e' mellé építette. Millyen volt az elébbeni Templom formája, az ide tett B. fundamentom rajzolatból megtetszik.

Ugyan ezen a' helyen volt már ez előtt más Templom, a' mellynek fundamentomi most is meg vagynak a' földben, és a' mellyből kikerült követs a' most elomlott Toronynak és Templomnak falaiban voltak rakva. a)

Másodszor: Az itt most Isten kegyelmességéből virágzó Reformata Ekklesia áll mint egy 27,000. Lélekből. Vagyon a' városban Római Catholica Ecclesia is, b) a' melly mint egy 900.

a) Kik az elbontott Templomot látták, mondják, hogy Gothusok ízlésére volt építve. Gondolom, hogy Tatár járás után épült; ama Templom pedig mellynek fundamentomi most is meg vannak a' földben, a' lehetett, mellyet a' Tatárok feldúltak — mert hogy Debreczen egy a' leg régiebb Városok közül — bizonyos — felőle mint várasról emlékezik már a' Nagy váradi Lajstrom —

b) A' Catholikusok Temploma ajtaja felett illyen felírás látszik:
 Centenis seXagInta annIs orthoDoXae CathoLIcae
 reLIgIonIs

lélekből áll. Az itt hasonló képpen virágzó Reformatum Collegiumban a) lakó és tanuló deák-
kok száma 500, az apróbb rendű Tanulóké 1550."

Következnek az Ekklesiának akkori külső és belső Előljárói illy béfejezéssel: vagynak még 10. Leány iskolák, melyekben 1014. tanulók vagynak." —

Podhradczky Jó'sef.

4.

J. Egy oklevelnek kettős Diplomaticai Jelesége bizonyittya. 1.) hogy az eredeti aláírás nem mindég tulajdon billege a' Hitelességnek. 2.) hogy Hazánkban az Oklevelek nem egy, hanem vegyes nyelven is Deák-magyarul szerkesztetve hiteles formában kiadattak.*

Valamint a' Törvényhozónak minden jövő eseteket előre látni, — és így Nemzeti Törvényeket héjánosság nélkül lévő tekéltességre hozni nem lehet, azonkép a' szüntelen tekéltetedhető Tudományok is, de leginkább a' M a-

pletate DebreCzIno releCta: nVnC Vero eXIgente
IndVstrla
eMerICI CarDínaLIs CsáKI rVrsVs reDVCTa san-
CtIVsqVe

InCLaresCente pla eIVsDeM LiberaLitate
eXtrVCta fVIt haeC eMInens eCCLesla reLIgIosIs
regVLarIbVs a sChoLIs pIIs nVnCVpatIs.

a) A' Collégium Felírása pedig illyen:

A' Helv. Vallástételt tartó Magyar országi Ekklesiák, és Jöltévők adakozásából épült MDCCCIII-tól MDCCCXVI-kig. E' Collégiumot és a' nagy új Templomot a' N. Város Tanátsa rézre metszette.

gyar *Diplomatica* ujjabban előadandó esetek által eddiglen állapított rendszabásaiban vagy szorítatik, vagy tágítatik, de minden esetre tekéletességében bővítetik.

Itt közre bocsájtott oklevél, melly mivel Hiteles helyből — Káptalanból — költ, *Diplomának* méltán neveztetik mind külső mind belső tekintetére különös figyelmet érdemel.

Belső tekintete vagy is Foglalattya azt bizonyította, hogy jól lehet Hetesi Pethe László maga eredeti aláírását elismerte, de azért még is felette írt comissiót akarattjának 's magának lenni nem tartotta, és így vallotta.

Külső tekintete pedig arra tanít, hogy okleveleink nem általjában azon egy nyelven, hanem vegyest keverve, és ugyan azon egy feltételben irattak, mellyről a' Magyar *Diplomatica* szerzői tudomra mind eddig nem emlékeztek.

Törvényeink szerint ugyan, és Birói szokásként is az Aláírás (*subscriptio*) az oklevelek Hitelességének legfőbb, és mint egy tagadhatatlan billege (*Character*), sótt sokkal bizonyosabb mint az Petsétnek reá nyomása: azomban itt előadott oklevél nyilván bizonyította hogy lehetnek olly esetek, mellyekben bár az aláírás eredeti, de az oklevél azomban egészen hiteletlen lehet, következésképen ezen Criteriumja az oklevél Hitelességének, a' Birót, ha azt tsalhatatlannak vélné, hibában is ejtheti.

Könnyen valóban történhetnek illy váratlan esetek mindenütt, hol az oklevelek rendje és foglalattya másnak kezével irattatik, de leginkább akkor, midőn a' Parantsolatok — alkuk — és kötelezések az úgy nevezett Fejérletre (Albákra) már előre aláírt és petsételt tiszta pirosra utóbb reá íratnak. Méltán azért és bü-

tsen tanátsolják Törvényeink a' kötelező Leveleknek (Obligatióknak) és Testamentomoknak mennyire lehetséges az aláírottnak kezével eszközlendő leíratásokat, és így már magok is oldalaslag figyelmetessé teszik a' Birót hogy ámbátor rendszerint az aláírást, Hitelesség valóságos jelének elfogadja, de még is mindég, és általában tsalhatatlan criteriumjának lennie ne ítéllye.

Mellyre midőn egy részről szembe tűnő Bizonyosságul szolgál itt közre botsájtott törvényes hitelességgel felruházott oklevelünk, úgy másrészről Hazánknek azon szokását is, tagathatatlaná teszi, hogy okleveleink, nem egy, hanem vegyes, t. i. Deák's magyar nyelven egyszer'smind szerkeztettek, és hiteles formában ki is adattak, melly által a' magyar Diplomaticának, az oklevélek nyelvéről szolló tzikeljeit, hol ott a' vegyes nyelvő oklevelekről még emlékezet nintsen, bőviti, és gyarapittya.

Jeles oklevelünknek Rendje imigy következik; — „Nos Capitulum Ecclesiae Posoniensis. „Memoriae Comendamus per praesentes, quod „die datarum praesentium Egregius Mathias Litteratus alias Vörös Marthi officialis certorum „Pagorum Suae Majestatis coram nobis Personalliter constitutus, sub juramento ad fidem suam „am Deo debitam, fassus est, et retulit hunc „in modum: quomodo superioribus temporibus „Possessio quaedam Biaja vocata, in Comitatu „Pilisiensi existens, habita, alias deserta, ad rationem tamen Suae Majestatis spectans, fuisset „per quosdam colonos condescensa, et habitari „coepta, qui cum saepius venissent ad ipsum „fatentem insinuantes se, quod vellent ad Cameram Hungaricam sese praesentare idemque „idipsum Egregio Joanni Czétenyi Tricesimatori

„Vaciensi tanquam Servitori Suae Majestatis sig-
 „nificasset, quatenus is hoc et id dictae Camera
 „notum fecisset sicuti significaturum se pollicitus
 „fuisse. Verum interim non attendens, quod es-
 „set servitor suae Majestatis, cum Egregio Joan-
 „ne Illei, alias Servitore Domini Comitis Regni
 „Palatini collusisset, ipsamque Possessionem,
 „ipso fatente inscio, pro sese impetrasset, in ea-
 „que Statutionem quoque peragi fecisset, quod
 „idem fatens tunc primum, tempore nempe Sta-
 „tutionis animadvertens, tantum admiratus es-
 „set. Verum idem Czétényi hoc etiam non con-
 „tentus tandem colonos quoque ac Subditos Suae
 „Majestatis ex pagis Torda (Fors Tordas), Bogdán,
 „et Tottújfalu, in eodem Comitatu Pilisien. existen-
 „tibus avocari, atque ad praefatam Possessionem
 „Biaja migrare fecisset; ac inter alios quidem
 „postremo quemdam Gregorium Baranyay, qui
 „alias juramento esset obstrictus manendi in
 „Possessione praeattacta Torda, abducere volu-
 „isset, cum vero idem Veres Marthi fatens, id
 „permittere noluisset, tandem dixisset, quod
 „velit a Sua Magnificentia, Domino videlicet
 „Praefecto commissionem propterea afferre, cui
 „respondisset fatens, quod etiam si qualemcun-
 „que Commissionem a Sua Magnificentia affer-
 „ret, nolit tamen ipsi dimittere colonum, ante-
 „quam ipse informet Suam Magnificentiam,
 „quia scivit, non habere hanc rem bene cogni-
 „tam Suam Magnificentiam. Atque ita circa Vi-
 „gesimum diem Mensis Novembris proxime tran-
 „sacti contigisset, quod venisset ad se quidam
 „Franciscus Literatus alias Servitor seu vicege-
 „rens ipsius Czétényi in praescripta Tricesima
 „Vacziensi, attulissetque Schaedam quamdam
 „habentem subscriptionem manus dicti Domini
 „Praefecti, Spectabilis nempe et Magnifici Do-

„mini Ladislai Pethe de Hethes, et ad margi-
 „nem ad scripta subsequentia verba Ungarico
 „sermone: Illei János talála meg minket, Tor-
 „dáról akár Biajára menni Baranyay Gergely,
 „azért kegyelmed bochássa békével. Actum Po-
 „sonii 18. Novembris 1616. Ladislaus Pethe de
 „Hethes. Dixissetque idem Franciscus Literatus.
 „Ihon az Ur eo Nagysága paranchiolatiat kewlte
 „az Uram kegyelmednek, Baraniay Gergely fe-
 „leöl, hogy kegyelmed beekével bochássa. Tunc
 „idem fatens accepta Scheda, nec tamen ani-
 „madvertens dolum iterum dixisset: No! iol
 „van, im feöl megiek énis az Urhoz, eő Nagy-
 „ságához, és megérthem miképpen van az a' do-
 „logh. Et proinde cum die qua supra in Camera
 „comparuisset, schedamque produxisset, dixis-
 „set Dominus Praefectus, subscriptionem
 „quidem suam esse, sed negasset
 „quidquam sibi constare de eo, quod
 „Scheda contineret; sicque deprehensa
 „fraus esset, quod subscriptio talis esset ex qui-
 „busdam literis detracta, seu abscissa, et per
 „eosdem impetratores fraudulenter adscripta
 „comissio, ipsique fatenti exhibita. Quam qui-
 „dem hujus modi fassionem praefati fatentis
 „coram nobis modo praemisso factam, sub Si-
 „gillo nostro Capitulari authenticè extradandam
 „duximus. Communi svadente justitia Datum in
 „Vigilia Nativitatis Domini Jesu Christi Salva-
 „toris nostri. Anno ejusdem Millesimo Sexcen-
 „tesimo Decimo Sexto.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-ismertetés.

Egynehány észrevételek Csaplovics János Úr: „Gemälde von Ungern” (Pest 1829.) című munkájára.

Ágg telek, Krivan, Funatza, Samos, Nagyag, Marzaltó, Ó-Vár, Buzias, Arva, Hárkány, Matra, Szaszka, Dognacska, Körösi, Vámos-Pércz, Orban, Kovacsincz, Akol, Bábólna, Salan, Arpad, Bela's a' t. hibás kitételek, valamint Abaligeth, Abaliget, Bereghszász, Beregszász, Funacza, Funatza, Sió, Sio, Velence, Welence, Karavicza, Karassicza, Szkleno, Szklenno, Wihnger, Vihnyer, Pöstény, Püstyén, Kobolo-Polyána, Kobolo-Poljana, Bösing, Pósing, Raz, Raaz, Wersecz, Wersvecz, Thúrócz, Thurocz's a' t. kétfélekép irtt neveknek is egyike; — miért is az előszó különben is tág értelmű sorai „dass die ungrischen Namen fast beispielloes gedruckt sind” bizvást elmaradhattak volna, már csak azon tekintetből is, mivel a' munka honi írótól és sajtó alól származván, a' honi szavak hibátlan kitételeért magának érdemet soha sem tulajdoníthat.

Megenged Cs. Úr ha azt jegyzem meg tovább, hogy én az ő személyében a' helyeket nem egyvelgesen magyarul, tótul, németül, hanem egy nyelven vagy is leginkább eredeti, régiebb tehát ismeretesebb neveiken neveztem volna meg, melléjek iktatván feleslegül az újabb más nyelvi neveiket is. Kicsinál fejéből topographiai szótárt, s niniesen hasznosabb tenni való, mint az egy türelmes nemzet közé teteleplett

Tud. Gyűjt. III. Köt. 1823.

idegenek daczos szeszélyeiknek bókolni? — Mi hasznát veszem így földrajzainknak, melyek egyszer'smind név lajstromok nem lehetnek. — Keresem p. o. hol fekszik Dotis, Altenburg; nem lelem, mert Tatát Ó-Várt ezen nevezetek alatt nem ismerem.

Kevés meggondoltsággal írja Cs. Ur (I. 4. I.) „Alles dessen ungeachtet ist Ungern eines jener Länder in Europa, welche wir am wenigsten kennen“, 's vastagabb szinnel mint az igazság kívánja festi ismereti bijánunkat; mert azt állítani, hogy mi édes hazánkat Europa egyéb tartományinál jobban nem ismérnénk, már csak önvallomásánál fogva sem lehet, melly szerint olyan Statistikát mint Swartneré 's Lexikont mint Korabinszkié, egy ország sem mutathat. — Hát parányékban melly ország jelent meg eddig? Cs. Ur tán valami egyebet gondolt midőn ezen sorokat írta, 's úgy igazza lehet. — Hijánoknak nem mindég ismeret nem léte az oka.

I. 15. I. „Der strengste Winter lastet auf dem flachen Lande höchstens zwey Monate lang“. Bánát Magyar országnak sík 's alkalmasint leglangyabb egű része, 's még is hat esztendő lefolyta alatt kétszer tudom a' kemény telet két hónapnál tartósbnak, 's nevezetesen 18 $\frac{2}{3}$ $\frac{9}{10}$ -ban November 12dikétől Martius elejéig. A' „höchstens“ itten talán véletlen helytelenül cseréltett fel a' „selten“ szóval.

I. 18. I. Az úgy nevezett Nagy-Várad meleg fürdők; nem N. Várad hanem Pecze Sz. Márton mellett vannak. Cs. Ur azt mondja „bei Grosz-Wardein und Sz. Márton“ bei Sz. Márton nächst. Gross-Wardein helyett.

A' Nagy-Szombathi nagy boros-hordót Cs. Ur 2110 $\frac{1}{4}$ akóra tévén azt mondja: „mivel a' híres Heidelbergi csak 708 akós, tehát ahhoz ké-

pest csak gyűszű". Ezen hasonlításnál valami nagy, alkalmasint brobdingnagi asszonyság gyűszűjének ideája juthatott Cs. Urnak eszébe.

Minek a' Lomniczi csúcsot 's a' Kiriván magosságát toisek szerint számlálgatni? az író csak akkor éljen idegen szavakkal midőn az előadás nyelve valamelly eszmét tökéletesen kifejezni nem képes. Minden Német tudja mennyi a' Klafter, de nem a' Toiset, 's ha egy ilyen felnéz a' Krivánra, azt fogja mondani; bizony jó magos 1303 toise, de vallyon mennyi lehet az a' toise. — 'S ennyit Cs. Ur nélkül is tudott volna: — nincsenek minden olvasónak segéd könyvei.

I. 45. l. így származtat Cs. Ur „Dunst magyar és tót nyelven Para, innét tehát azon torkolat (az aggteleki barlangról van szó), melyből ilyen gőz jó ki, Paradló, az az gőzölgő hely". Én tótul nem tudok, de tudom hogy magyarul a' gőz nem Para, 's a' gőzölgő hely nem Paradló; — Pára, Párolló vagy Párogló. — Igen! Dionysius fülét (Siciliában, Syrakusa mellett) feltaláljuk az aggteleki barlangban. Cs. Ur miniaturjából ezt kihagyta, pedig abból nem kellett volna semminek, a' mi az originalban találtatik, kimaradnia.

Cs. Ur szerint a' Maros, Duna, Béga és Temes kiöntéseik miatt Torontálnak több mint harmada, Temesnek pedig 's a' német - illyriai Ezred kerületének nagyobb része mocsáros; — holott ezen folyók kivált Torontál vármegyében épen nem tesznek olly nagy kiöntéseket mint a' Cs. úrtól említésbe sem hozatott Tisza, melly ezen vármegye leghosszabb oldalát, a' nyugotit végtől végig mossa. — Temes vármegyének tovább nem nagyobb de alig nyolczad része mocsáros.

Méltán lehetett volna azon vármegyék sorába, melyek az út csináltatásban magokat megkülömböztetik, Bihart és Krassót is felvenni, mert ezekben a' mint tapasztaltam, alkalmasint több jól csinált út van mint kis Magyar országban.

Versecz szabad királyi város e nem e, Cs. Úr után senki meg nem mondhatja, mert I. 154 l. a' szabad királyi városok közzé számlálja, 162 l. ellenben Temes Vármegyének csak egy sz. kir: várost ad, végre 165 l. Versecz megint sz. kir: város, így Arad is 155 l. sz. kir: város 's 162 l. az a' mi valósággal 's Versecz is, nem sz. kir: város.

Torontál vármegyének egykor (155 l.) területe $132\frac{1}{10}$ □ mértföld, Szabolcsé 115, máskor (162 l.) annak $132\frac{8}{10}$ ennek pedig (161 l.) $115\frac{8}{10}$ □ mértföld.

Temes Vármegyében Magyarok nem 2, Németek nem 18, Ráczok nem egynehány 's Bolgárok nem 1 helységben, hanem Magyarok és Tótok 5, Németek 48, Bolgárok 2, Ráczok pedig számos helységben laknak feles számmal. — Tovább Vinga — Theresiopolis nem mező város, a' mint Cs. Úr akarja, hanem az. 1774ben költ privilegiumjának szavainál fogva, nem szabad de privilegiált királyi város.

I. 162. l. Torontál Vármegye területét $132\frac{8}{10}$ □ mértföldre teszi Cs. Úr 16 mezővárossal, 150 faluval, 294502 lakóval, tovább azt mondja, a' dohány termesztők mindnyájan Magyarok, Tótok 9, Bolgárok 2, Francziák 7, Németek 8 helységben laknak feles számmal, Ráczok számosan vannak, de Oláhok még is legszámosabban, zsidók 994en — Holott területe csak 132 □ mértföld 23 mezővárossal 's 152 faluval; nem csak a' dohány kertészségekben de több más helységeken is számosan laknak Magyarok, Francziák

csak Sz. Hubert, Charleville, Seultour's Triebswetter helységekben, a' többség nem 8 de legalább 28 helyen Németeké Horváthoké 4 helységben, 's nem Oláhok hanem Ráczok vannak ezen vármegyében legszámosabban, zsidók csak 904en.

I. 164 l. A' Csajkások kerületében nem 14 hanem csak 13 falu van mert Titel mező-város.

I. 164. l. Cs. Úr a' német banátusi ezred kerületében nem talált mező-várost, pedig három van, u. m. Perlasz, Kubin és Alibunár. Az Oláh illyriai ezredben nem csak Caransebes de Mehadia 's Bossoviics is mező-városok.

I. 190. l. Cs. Úr előtt Magyar-országban világ és történet szerte ismeretes helyek, Buda, Posony, Carlovicz, Komárom, Munkács, Pétervárad, Eszék, Tokaj és Ménés; Temesvár, Székesfejérvár, Mohács, Körmöcz és Selmeicz miért nem inkább mint Eszék és Ménés.

I. 207. l. Nem csak Bács, Szerem, Verócze 's Posega vármegyékben de Torontálban 's a' német illyriai ezredben is, Ráczság a' legfelesebb számu; az Oláhság tehát Torontál vármegyét és e' szerint leszámítván nem négy hanem csak három vármegyében.

I. 208. l. 15000 hibásan áll 15466 helyett.

I. 208. l. Spanyol zsidók nem csak Zemlinben és Pancsován, hanem Temesvárt is, hol külön tartják az isteni szolgálatot, — felesen tartózkodnak.

Hogy az Örmények anyai nyelvökhöz olly igen makacson ragaszkodnának mint Cs. Úr (1 223.) állítja nem hinném, mert a' mennyire Szathmár, Ugocsa, Bihar, Temes, Torontál és Békés vármegyékben tapasztaltam, alig találhatni olyat közöttök, ki a' magyar nyelvet nem tudná 's örömet nem beszéléné, sőt inkább az

Örmény nyelvet már csak majd nem egyedül az öregek között hallhatni.

I. 223 l. „Übrigens macht sich der Magyare gern lustig über den Fremden, welcher fehlerhaft ungrisch spricht.” Ne mondja ezt Cs. Úr kivált ha az idegen nevezet alatt az itt lakozó idegen nyelvünket is érti, szemrehányásképp, hanem mint Magyar tegye hozzá még, és igassággal, mert ne legyen a' hontol és honitol idegen egy más vallású 's beszédű lakó is. A' Német, Francia, Olasz teszem megenged 's meg is engedhet külföldön, ha nyelvén hibásan beszél valaki, 's a' hibát szívesen áltnézi, de azt szülő földjén honosságával tenné-e, igen kétlem.

I. 282. l. Cs. Úr szerint a' keleti egyház papjai kötelesek hosszú szakált viselni. Hát ha hosszú nem nő?

I. 311. l. Cs. Úr a' Könyvnyomtató intézetek közül kihagyta a' Temesvárit, hol nagyobbára németül, 's azt hogy Kassán magyarul is nyomtatnak.

II. 25. l. Riskása természetés Bánátusban mostanság 's több esztendő óta csak egy van, Topolyán Arizi Uré, nem pedig öt mint Cs. Úr mondja.

II. 159. l. Cs. Úr szerint a' kalodákon öt lyuk vagyon. Igen különös és fontos észrevétel.

II. 206. l. Temesvárt nem öt, de hat Patika van.

II. 212. l. Nem a' Nagy-Szombathi a' legelső tébolyok háza Magyar országban (1824től) mert a' Nagy-Váradi, az úgy nevezett Lazaretum csak a' mennyiben én emlékezem is, már ez előtt 16 esztendővel tárva állott az illy szerencsétlenek felvételökre.

II. 215. l. Cs. Úr azt mondja, Nagy-Várad 1803tól fogva éjjelenként ki van világosítva. Én

azóta több esztendőket töltöttem ott, de azon lámpáson kívül melly az újvárosi piaczon, minden Szombat estvéjén úgy gondolom Isó László Királyunk szobrára pislog, többet világítva nem láthattam.

Pechata Károly.

B) Külföldi Literatura.

Catalogus Codicum Manuscriptorum Orientalium Bibliothecae Regiae Dresdensis. Scripsit et Indicibus instruxit Henricus Orthobius Fleischer, LL. AA. Magister, et Collegae Tertii in Schola Dresdensi ad Aedem S. Crucis Vicarius. Accedit Friderici Adolphi Eberti, Consilarii Aulici Saxonici et Bibliothecae Regiae Dresdensis Praefecti, Catalogus Codicum Manuscriptorum Orientalium Bibliothecae Ducalis Guelferbytanae. Lipsiae, MDCCCXXXI. Typis et Impensis Fr. Chr. Guil. Vogel. — Negyed réthben. All a' Hönyv XIV. és 106 lapból.

Nemzetünk szomorú időszakaszai közé tartozik az Otsmán Népnék közöttünk lakása és hatalmaskodása. *) Vagynak, igaz, hazai Kutfók, mellyek bővebben előadják e' gyászos időszakaszt: De, mind e' mellett is, az Otsmán

*) A' mai Török Nemzet ellene mond, és okosan mond ellene, a'nak, hogy Török Népnék hivatik. Igazi neve e' nemzetnek az Otsmán, vagy Osmán nevezet, mellyet a' Magyarok gyűlölségből Rutság helett is használtak. A' Török név, akár ide, akár amoda forgassuk a' dolgot, a' hétféle Magyar Népnék neve volt, 's főképen a' Jász Nemzetnek tulajdonított. De e'ről bővebben szólni, nem ide való.

Nemzet dolgairól, a' mennyire ezek közösek a' Magyar Nemzet viszontagságaival, a' Magyar Történet Tudománynak még igen nagy hézagai vagynak. Nem tészek tehát, úgy vélem, hasz-
 talan munkát, ha addig is, míg mások több
 illetén Kutfőket előállítani fognak, a' Magyar
 Tudósokat e' Könyvre, és a' benne elő jövő 's
 országunkat is illető Napkeleti Kéziratokra, figyel-
 mesekké tészem. Ebert Fridrik Adolfnak, kit
 bő tudományaért és velős munkáiból mindegyik
 tudománygyakorló Magyarnek esmérni kelle-
 ne, valóban halával és köszönettel tartozunk a'
 Wolfenbütteli Hertzegi Könyvtár Napkeleti Kéz-
 íratairól készített közlésekért; köszönettel tar-
 tozunk Fleischer szorgalmának is, mellyel ez
 Ebert kérelmére a' Dreszdai Királyi Könyvtár
 Napkeleti Kézíratainak lajstromukat elkészítet-
 te. Vajha e' Töredékek hazánk gazdagabb Urait
 a'ra bírják, hogy a' Magyar Történeteket fölvilá-
 gosító Otsmán Kutfők kiadatásukra értéküknek
 egy részét most főképen édes örömet szentel-
 nék, midőn olly helheztesben vagyunk, hogy
 Rajkai Gévaý Antal Hazánkfiának járatosságától
 az Otsmán Nyelvben fölötte sokat várhatunk!
 Kollár Ádám Ferentz halála óta alig találkozott
 Magyar Író, ki az Otsmán Nyelvet eléggé értette
 volna. Jovasolja az okosság és előrelátás, hogy
 nagyobb tudományú Férfiainknak hasznukat ven-
 ni siessünk. Más részről nem csak kár, hanem
 szegény is a' tudomány országában hátrább állni
 más tsinos Népeknél. Az épen Törpeség, ha va-
 laki azt véli, hogy a' Nemzeti Nagyságot,
 mellynek számtalan alkotó részei és igen sok
 ösvényei vagynak, csak egy uton lehet fölállita-
 ni. Az olyan Magyar Beduinusok, kik
 most a' Régiségről hallani sem akarnak, és
 még is Tudományosságot akarnak magu-

kon láttatni, legszelidebb szóval szánakodást érdemlenek. *) Én azt, a' mi ezentúl belőlünk, mint Magyarokból, lenni fog, az imádandó Mennyei Gondviselés titkai közé számlálom a' pogány Böltsnek ime heles állítása szerint:

„*Prudens futuri temporis exitum
Caliginosa nocte premit Deus.*” **)

Azt pedig, a' mit Boldogságunkra nézve magunknak tennünk kell, nem a' ditsőség fényétől megvakult Tudósoktól, hanem a' Fejedelem Böltséjétől, a' Kormány Vezetőinek mély belátásaiktól, és az Ország Gyűlése érett Tanácsadásaitól 's Végzéseitől várom.

A' Dreszdai és Wolfenbütteli Napkeleti Kéziratokat, mellyeket e' Könyvből esmérni tanulunk, a' mennyire ezek Magyar Országot illetik, két Szakaszra lehet osztani. Az Első Szakaszhoz tartoznak azok, mellyek egyenesen a' Magyar Nemzet Történeteit érdeklik; a' Másik Szakaszhoz pedig számlálhatjuk azokat, mellyek tsak a'nyiban nevezetesek a' Magyarok előtt, a' mennyiben egykor valamellyik Magyar Országgi Török Metset birtokában voltak, vagy Magyar Országból vitettek ki Német Országba. Mind a' két Szakaszt különösen fogom előszámlálni, és ugyan a' Lajstrom készítőnek saját szovaikkal, hogy hívebben esmértessenek.

*) Az Aegyptomi Beduinusokról írja Rifaud: „*Die Herren des Bodens haben noch nicht begriffen, welches Interesse sich an die alten Denkmäler und Ruinen knüpft, die ihnen bedecken.*” Lássad: J. J. Rifaud, *Gemälde von Egypten, Nubien und den umliegenden Gegenden.* Wien, 1830. 8vo S. 65.

**) Horatii, *Carm. Libro III, XXIX, v. 30.*

I. Szakasz,

Dreszdai Kéziratok:

1.) A' 13-dik lapon 95-dik szám alatt:

„Codex Turcicus foliorum 78, in 4 minori, char. diwanineschisi scriptus, continens historiam belli a Solimano I. anno Hegirae 932—3 (Christi 1525—6) feliciter adversus Hungaros gesti, e *Kemal-Pascha-zadae* Annalibus decerptam.”

2.) A' 14-dik lapon 103-dik szám alatt:

„Codex Turcicus foliorum 137, in 8vo maiori, char. neschi scriptus. Continet tria excerpta e *Kemal-Pascha-zadae* Annalibus: 1.) Historiam belli Hungarici Anno Christi 1525—6 (usque ad fol. 97. r.). Cf. Cod. 95.” — — A' többi tartalom nem illeti Magyar Országot.

E' Két Kézirat a' szerentsétlen Mohátsi Veszedelem időszakát foglalja magában.

3.) A' 18-dik lapon 125-dik szám alatt:

„Codex Turcicus foliorum 25, in 8vo maiori, char. neschi eleganter scriptus, continens 1.) Brevem conspectum historiae gentis Seldjukidicae, cuius in fine exstat Diploma quo 'Ala-ed-din Keigobad Ibn-Feramorz, ultimus Sultanus Iconiensis ex illa gente oriundus, 'Othmano, imperii turcici conditori, Emiri dignitatem cum ditione urbis Eski-Scheher et agri ad eam pertinentis contulit, item literas 'Othmani, quibus Sultano gratias egit. Diploma illud datum est Iconii ineunte mense Schewwal anno Hegirae 688. (Christi 1289).” etc.

E' Kézirat a' Muhammed hitét követő Szalóki Jászokat, mint Magyar Népet, illeti, a' minek kifejtése nem ide tartozik.

4.) A' 25-dik lapon 173-dik szám alatt;

„Codex Turcicus foliorum 196, in 8vo, char. neschi scriptus et paene omnibus vocalibus instructus. etc. etc. Fragmentum ex Historia bellorum Solimanum I. inter et Austriacos gestorum, praesertim eorum quae a Janitschariis illo tempore fortiter facta sunt, et praemiorum quae iis contigerunt.” etc. etc.

5.) A' 27-dik lapon 178-dik szám alatt:

„Codex Turcicus foliorum 66, in 4, char. neschi et nestha'liq scriptus. etc. etc. Folio 63. v. — 64 r. Index omnium stationum ad quas auctor anonymus, ab urbe Budun (Buda Hungarica) Constantinopolin proficiscens, devertit.”

6.) A' 30-dik lapon 202-dik szám alatt:

„Codex maximam partem Turcicus foliorum 54, in 4, variis characteribus scriptus. etc. etc. Folio 13 v. — 16 v. Narratio et ipsa in fine abrupta de expeditione a Muhammede III. anno Hegirae 1004 (Christi 1596) adversus Austriacos eorumque socios suscepta.” etc.

7.) A' 34-dik lapon 224-dik szám alatt:

„Codex Turcicus foliorum 111, in 8 maiori, char. diwani et neschi scriptus. etc. etc. Folio 95 v. — 110 r. Narratio de urbe Nisch seu Nissa in Servia anno Hegirae 1100 (Christi 1689) a Turcis oppugnata et recepta.” etc.

8.) A' 35-dik lapon 235-dik szám alatt:

„Codex Turcicus foliorum 82, in Svo',
cujus prima pars char. diwani scripta est,
duae reliquae char. neschi. Tertia vocalibus
instructa est. Insunt 1.) Folio 1 v. — 14 r.
Articuli pacis Caroloviciensis, inter Sultanum
Mustafam II. et Imperatorem Leopoldum I. anno
Hegirae 1110 (Christi 1699) compositae. In fine
notatum est, hoc apographum cum ipso exem-
plari archetypo collatum esse.” etc.

9.) Az 53-dik lapon 352-dik szám alatt:

„Codex Turcicus folio oblongo, char.
qyrma, continens rationes publicas Banatus Si-
gethiensis in summam redactas et Proregi, qui
Budae sedem habebat, exhibitas. Titulus exte-
rior: *Deftheri - idjmali - livāi - Segethwār be-
Mirmīranī - Budun.*”

10.) Az 53-dik lapon 253-dik szám alatt:

„Codex Turcicus folio oblongo, char.
qyrma, continens rationes publicas Banatus Sek-
tschui (Reiskius: Sacgje in Moldavia), in sum-
mam redactas et Proregi totius Provinciae ex-
hibitas. Titulus exterior: *Deftheri - idjmali - li-
wāi - Sektschui be - Mirmīran* (hic verbum de-
est).”

E' Számadások a' Baranya Vármegyei Szék-
tsői, másképp Szektsői Török Bánság Jövedel-
meiről készítették.

11.) Az 53-dik és 54-dik lapon 355-dik
szám alatt:

„Codex Turcicus folio oblongo, char.
qyrma, continens rationes publicas Banatus

Stuhl-Weissenburgensis (*liwāi-Isthūli-Belighrād*) anno Hegirae 1002 (Christi 1593—4)."

Székes Fehérvárról már az 1192-diki Pápai Adólajstromban olvashatni: „*In Episcopatu Vesprimiensi. Ecclesia Sancti Stephani Regis apud Castrum Bellegrade, unam Marcam auri. Quae est Hospitale.*” *)

12.) Az 54-dik lapon 356-dik szám alatt:

„Codex Turcicus folio oblongo, char. gyрма, continens conspectum possessionum peculiarium Praefecti Banatus Strigoniensis, et Commendatorum et Emphyteutarum hujus Banatus, item Praesidiariorum Vicegradensium, et aliquot Regesta Banatus Budensis et Novigradensis, e nova rescriptione quam aula Othomanica fieri iussit anno Hegirae 1084 (Christi 1673—4). Titulus exterior simpliciter: *Deftheri-tha^c hriri-djedidi - a' mali-liwāi - Usthurghun we-mustha^c hfidhani-qa' ai-Wischighrād we-tschend-qaid ex-liwāi-Budun we-Nowighrād el-waqe' fi-seneh* 1084; sed titulus interior explicatius: *Idjmalichas sehāi-miri-liwāi-Usthurghun we-zu' ama we-erbabi-thimari-liwāi-mezbureh we-mustha^c hfidhani-qa' ai Wischighrād we-tschend-qaid ex-liwāi-Budun we-Nowighrād der-^chududi-Uiwar ber-mudjibi-tha^c hriri-djedid ba-firmani-āli el-waqe' fi-seneh arba we-themanin we-elf.*”

*) Ludouici Antonii Muratorii, *Antiquitates Italiae, Medii Aevi. Mediolani, 1741. fol. Tomo V, col. 874.*

13.) Az 57-dik lapon 367-dik szám alatt :

„Codex Turcicus folio oblongo , char. qyrma scriptus , continens rationes mercedum quae solutae sunt vel solvendae erant (*mewadjibath*) aurigis (*arabadjiyan*) et bajulis e Banatibus Sigeth seu Segethwar , Petschui , Puzjeghal et Mohatsch seu Mihatsch , item structoribus et fabris lignariis (*benna weneddjärlar*) , qui omnes ad aedificandam turrim urbis Sigeth (*qul-läi - galäi - Segethwar*) anno Hegirae 979—80 (Christi 1571—2) adhibiti sunt. Horum notarius fuit *Mustafa Ez-zä'im*.”

14.) Az 57-dik lapon 370-dik szám alatt :

„Codex Turcicus foliorum 34 , fol , char. neschi scriptus , continens descriptionem geographicam , ethnographicam et politicam Hungariae , Austriae , totius Germaniae et Helvetiae , quam auctor in praefatione , quum in eo ipso esset ut *Kitäbi-Atlas* (puta Mercatoris librum celeberrimum) turcice verteret , jussu Sultani a se ex illo exceptam et seorsim editam esse testatur. Sultanum , quem dicit , fuisse Muhammedem IV , ex eo intelligitur quod in fine dicit , hoc tempore , anno Hegirae 1094 (Christi 1683) , Imperatorem Germaniae esse Leopoldum. Primo capite folio 1 v. — 7 v. , describit Hungariam , secundo f. 7 v. — 34 recto , ceteras terras quas supra diximus. Subinde lectorem ad majus illud opus a se edendum relegat ibique hoc illud uberius expositum iri promittit. Nomina propria non pauca quidem corrupta sunt , sed ita tamen ut de iis restituendis non desperandum sit. Lepida imprimis mihi visa sunt , quae passim de institutis et moribus nostratium

leguntur, ut illa de luxurie et moribus sybariticis Vindobonensium, folio 8. verso. Argumenta et nomina propria urbium usque ad folium 10. versum in margine minio notata sunt. Item in ipsa oratione nomina geographica et alia vocalibus rubris et subinde lineolis ejusdem coloris distincta sunt; sed quod auctor in praefatione dicit, se ea loca, quae Soliman I. in expeditionibus bellicis attigisset, punctis rubris distinxisse, id in nostro quidem exemplari a librario neglectum est."

15.) A' 70-dik lapon 410-dik szám alatt:

„Codex Turcicus foliorum 320, in 4to minori, char. neschi scriptus, qualem alibi nondum vidi, literulis mirum quantum a sinistro dextrosum inclinatis et paene resupinis, continens *Kithab-fadhail-el djihad*, de praestantia militiae quae pro religione suscipitur, ex opere arabico *Schems-ed-din Mewlana Achmed Ibn-Ibrahimi*, quod inscribitur *Meschare'-el-aschwaq ila-masare'-el-'usschag*, ab *'Abd-el-baqi* turcice versus. Liber divisus est in 33. capita et epilogum. Illorum recensum et argumenta vide in fine praefationis, folio 7 recto — 8 recto. — Ad versionem illam suscipiendam *'Abd-el-baqi* in praefatione se eo motum esse dicit, quod, quum *Muhammed-Pascha* post mortem *Solimani I.* (qua occasione data tota historia expeditionis *Sigethanae*, in qua *Soliman* vitam finivit, et eorum quae deinde a *Muhammed-Pascha* prudenter facta sunt, narratur) in *Veziratu* suo ab imperii herede, *Selimo II.*, confirmatus esset, jam, rebus pacatis, libris legendis multum operae daret et praecipue hoc libro delectaretur.

Itaque se, ut ei gratum faceret, eum turcice vertisse. Exciderunt e nostro codice folia 195—202.”

II. Szakasz,

a.) Dreszdai Kézíratok :

16.) A' 23-dik lapon 157-dik szám alatt :

„Codex Arabicus, si integer esset, foliorum 229 (numeri enim foliorum ab ipso librario adjecti sunt), de quibus 128 exciderunt, ut 171. modo supersint, 4to minori, char. diwani-neschisi scriptus, continens *Chizaneth-el-fethawa*, Promptuarium responsorum de jure. Codex absolutus anno Hegirae 984 (Christi 1576—7). Legatus est a Scheich Suleiman Efendi el-Wa'ezh templo primario urbis Budun (i. e. Budae Panonicae).”

17.) A' 26-dik lapon 177-dik szám alatt :

„Codex mixtus foliorum 101, 8vo, partim char. neschi, partim nestha'liq scriptus. Insunt 1.) folio 1 r. — 4 v. Varia Carmina turcica. 2.) folio 5 v. — 41 v. Tractatus arabicus, *Usul-el-hikem fi-nizham-el-alem*, i. e. Fundamenta disciplinae politicae, ab *Hasan-Efendi* in urbe natali *Aqchisar* (unde vulgo *El-Aqchisari* appellatus est) anno Hegirae 1004 (Christi 1595—6) scriptus, et postquam auctor in expeditione adversus Austriacos, Anno Christi 1596, qua Muhammed III Agriam expugnavit, castra imperialia secutus est, ab eo in urbem natalem reduce suasu procerum aulicorum anno Hegirae 1005 (Christi 1596—7) turcice versus. Versio turcica singulis orationis arabicae membris subiuncta est.” etc. etc.

18.) A' 28-dik lapon 183-dik szám alatt:

„Codex arabicus foliorum 300, in 4to, char. neschi scriptus, volumen quintum explanationis locorum difficiliorum Commentarii Beidhawiani in Coranum, auctore *Scheich - zādeh* quodam. Hoc nostrum volumen complectitur Suras 25—38. In folio primo notatum est, totum opus sex ejusmodi voluminibus constare. Codex olim a Suleimān-Efendī templo primario urbis Budūn (Budae) legatus est.”

19.) A' 36-dik lapon 246-dik szám alatt:

„Codex arabicus foliorum 80, 8vo majori, char. nestha'liq scriptus, continens eandem notas ad Commentarium in praefationem libri *El-Misba'h*, quas exhibet Codex 152. Auctorem esse *Ja'qub Ibn-Sejjid-'Ali*, jam illo loco diximus. Codex a Suleimān-Efendī El-Wā'ezh templo primario Urbis Budae legatus fuit.”

b.) Wolfenbütteli Kézíratok:

20.) A' 83-dik lapon 63-dik szám alatt:

„Alcoranus, arabice. Codex chartaceus varii coloris in 4to. Spolium ex rapinis Papensibus et Jaurinensibus partum in Hungaria a Tobia Cobero Medico die 30. Martii 1598. (Signat. 24, 3. Ms. Aug. 4.)”

21.) A' 84-dik lapon 75-dik szám alatt:

„Alcoranus, in fronte et calce mutilus. Codex Chartaceus in 4to. „Vom Braunschweig. Obr. Lieutenant von Wolframsdorf bey Erstürmung der Vestung Neuhausel 1685 erbeutet“ (Sign. 133, 2. Extr. 4.)”

22.) A' 84-dik lapon 81-dik szám alatt:

„Tria opuscula arabica grammatica, quorum duo priora perquam calligraphice scripta sunt, sed auctor nusquam apparet. R. — Codex Chartaceus in 4to. Est Praeda Budae facta. (Extrav. 239, 3). Fuit Parisiis. — Flügelius notat, librum scriptum esse anno Hegirae 1082. (Christi 1671—2).”

23.) A' 85-dik lapon 84-dik szám alatt:

„Pars Alcorani. Codex chartaceus in 4to. mutilus, ex arce Neubäusel Anno 1685 expugnata ablati. Fuit Parisiis. (Extrav. 239, 6).”

24.) A' 85-dik lapon 89 dik szám alatt:

„Poemata turcica. — Codex chartaceus in 4to. Buda anno 1686. expugnata ablati. (Extrav. 247).”

25.) A' 85-dik lapon 90-dik szám alatt:

„Libri arabici duo, quorum prior est grammatica illa notissima Caphiah, posterior item argumentum grammaticum tractat. Codex chartaceus in 4to. in expugnatione Budae inventus. Ex bibliotheca Elisabethae Sophiae Mariae Ducissae. (Extrav. 260, 10).”

26.) A' 86-dik lapon 111-dik szám alatt:

„Preces turcicae ex Alcorano desumptae. Codex Chartaceus in 8vo. a Friderico Kemptnerro in obsidione Granensi anno 1594 repertus (75. Ms. Aug. 4).”

27.) A' 86-dik lapon 112-dik szám alatt:

„Preces arabicae cum aliquot suris Corani. Codex Chartaceus in 8vo. qui fuit olim Ali Ba-

schae in Canischa, et praedae loco cessit Austriaco militum praefecto ab Eggenberg anno 1602. (76, I. Ms. Aug. 4)."

Nem lehet áldást nem mondani azon figyelmes Német Tudósoknak hamvaikra, kik e' Napkeleti Kéziratokat az elveszéstől megmentették, ha meggondoljuk, hogy a' Magyar Diplomatikának vad Vandalusai még 1830-dikban is számtalan nemzeti régiségeket, fájdalom! gazdálkodásból ringyröngy gyanánt a' Papiros Malmokba küldöttek. Mikor fogunk mi gondolkodni tanulni a' Régiség tiszteletére nézve? Mikor győződünk meg a' halhatatlan érdemü Bajor Fejedelemnek, III Maximilián Jósefnek, ime nevezetes jelszaváról: „*Ohne Vaterlandsgeschichte keine Vaterlandsliebe*”??

Horvát István,
A' Széchényi Országos Könyvtár Örzője.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

I.

I n t é z e t.

Részes kiírás Ts. Ns. Tolna Vármegye 1831dik eszten-dei November' 21kén, és December' 13kán Szexárdon folytatva tartott köz Gyűlésének Jegyző könyvéből.

2280. 2957. A' Magyar nyelv' és nemzetiség' előmozdítására e' megyében fenálló rendszabásokat — az eránt Jeszenszky János második Al-lspány Urnak elől-ülése alatt megbízott kiküldötség' javallata után — a' jelen körülállásokhoz képest terjesztteni czélarányos-nak látván a' Ts. Karok. —

Végzést tevének; hogy e' megye nem kis részben újabb's újabb külföldi gyarmatokkal szaporodott lakosi nemzeti egyesüléseknek, a' zsengeben legsikeresebb eszközlése végett az egy vallású községeknek csak egyféle iskolájok, és ebben a' tanítás magyarul legyen. A' német, vagy más nyelv — olly helyeken, hol a' gyermekek a' magyart most épen nem értik — csak magyarázás, és a' Magyar nyelvnek tanítására — mint az anyanyelv Gymnasiumokban — használtatván.

A' mikép csak a' Magyar nyelvet tudó személyek lehetnek Oskola-tanítókká: de fő Szolgabíró Urak által a' Lelki-pásztorok' egyet értésével, némelly helyeken jelenvalólag még fenforogható környülállásokhoz szabott időre adandó engedelem mellett olly Oskola-mester, ki eddig tisztében a' községnek bizodalját és tetszését megnyerte, ha a' Magyar nyelvben még jártas nem volna, ezen hiány' pótlására alkalmas Praeceptort tartván — a' mire nézve a' földes Urak is kétségkívül segedelemmel lejéndnek — hivatalát további rendelkezésig folytathatja.

Nem különben a' folyó (1831) esztendei 930dik szám alatti hasonló tárgyú rendelés' kapcsában, mellyhez képest járásbeli fő Szolgabíró Urak minden telhető mód tovább is ügyelni fognak; azt határozták a' Ts. Karok: hogy az oskolába járó gyermekek ama' ruha neműt, melly a' megyének több helységeiben a' nemzeti különböztetést mintegy képezi's fentartja, tudniillik a' rövid nadrágot és gyapju harisnyát, okvetetlen legyenek; és az oskolákra, mint közintézetekre nézve fenforgó tekintetnek e' részben is eleget tévén a' nemzethez, mellynek tagjaiva neveltetnek, minél korábban és teljesebben csatolják magokat. — Elnézik még is a' Ts. Harok, hogy a' most beálló télen a' gyermekek már kész ruhájokban járjanak az oskolába, és e' rendszabásnak kivétel nélkül szorító ereje csak a' következő 1832dik esztendő' tavaszával kezdődjék.

Mellyeknek annál sikeresbb eszközlése végett — fő Szolgabíró Uraknak szakadatlan tisztí ügyeletök, úgy az általok ezen intézetek eránt tudósítandó, és azok szerént hazafiúi közmunkálódásra felszólítandó lelki Pásztoroktól méltán várt hathatós iparkodás mellett — a' földvári járásra nézve Grüber József, — a' Völgységiben Bonyhádi Perczel Sándor és József, — a' Simontornyaihan Magyarai Kossa Sámuel, — és a' Dombóváriban Jobaházi Döry Sándor Táblabíró Urakat megbízták a'

Ts. Karok; hogy félesztendőnként a' helységek' oskolájit megszemplélvén, mind ezen végzés' teljesedéséről és fogantatjáról magoknak tudományt szerezzenek — mind a' mit a' dolog' előmozdítására, vagy a' talán előfordúlható nehézségek' elhárítására szükségesnek és cél-arányosnak ismernének — fő Biró Urakkal, és az illető lelki Pásztorokkal egyetértve és össze fogva eszközölni iparkodjanak; mind ezek felől a' Ts. Karoknak időről időre tudósítást tévén.

A' mint pedig e' tárgyat, és általában az egész fenforgó állapotot — hogy a' lelki Pásztorok hivatalbeli hatóságokat, és egyébberánt is híveik értelmök és indulatokra lévő befolyásokat teljes mértékben a' haza ezen ügyének előmozdítására fordítsák — a' Ts. Karok különös levelökben a' Pest megyés. és a' g. n. e. Budai Püspököknek, úgy az Agostai's Helvetiai vallású Superintendenseknek ajánlották; — úgy különösen megkérték vala őket — méltóztatnának több megyebeli községeknek az Isteni szolgálatban is nyelv és nemzetbeli felekezetekre külön válaszok' — melly mindenkép káros — majd majd következő megszüntetése végett — és hogy az Isteni szolgálatnak malasztja e' tekintet alatt is a' haza javára, és a' híveknek azzal összekötött tökéletesedésökre, boldogulásokra forduljon — a' jelen környülállásokhoz képest rendelést tenni; hogy olly helységekben, hol a' lakosok a' Magyar szót általában értik, az Isten' igéjének hirdetése, és az Isteni szolgálat, a' mennyire abban az egyházi szertartás az anya nyelvet követi, egyedül magyarul legyen. A' hol pedig a' lakosok nyelvbeli tudatlanságokra nézve az még nem történhetnék, felváltva, a' Magyar nyelvnek kedvező arányban — és még olly községeknél, mellyeknek eddig csak idegen nyelven volt Isteni szolgálatjuk, az, bár ritkábban, de szükségképen magyarul is tartassék. A' mi a' minden hól, ha kisebb számmal is találtató magyarul tudókra nézve illendő's igazságos: a' népnek nemzetesedésre ébresztése tekintetéből jó és fogantatos, és általános törvénynek — mellyet e' részben a' Ts. Karok minél előbb hozattatni óhajtanak — előkészületeül cél-arányos, és szükséges fog lenni.

A' közhivatal és szolgálatokra nézve fenforgó teketeknél fogva továbbá azt határozták a' Ts. Karok — hogy a' helységek' Jegyzőji eránt már fenálló rendszabás mellett — a' helységek' Elöljáróji, és a' Templom' szolgálatjához tartozó személyek is csak ollyak lehessenek

nek, kik magyarul tudnak, és ruházatjokban a' nemzeti elválásnak feljebb érdekeltt jelét leteszik. Azonban a' már előbb kifejezett tekintetből, mely helységben magyarul tudó, ki arra való volna, még nem találhatnák; a' járásbeli fő Szolgabíró Urak, — a' Templom' szolgálatjára nézve 'a' lelki Pásztorokkal, többnyire pedig a' földes Urasággal egyet értve — kivételképen megfogják engedni; hogy még egy ideig mások is választathassanak az érintett szolgálatokra.

A' mellyeknek folytatában szinte mint a' nemzeti egysüléssel ellenkező szokást — mely szerint minden a' nyelvre nézve külön való telekezetből bizonyos számmal tételnek a' helységeken Elöljárók — megszüntetni rendelték a' Ts. Karok. Hogy a' mint mind magyaroknak kell ismertetniök a' haza lakóinak — e' részben is a' polgári köteleességet megoszlás nélkül, egy hazafiúi lélekkel gyakorolják és viselik.

Ezek mellett figyelemre méltónak itélték a' Ts. Karok a' mesterségbeli Czéheknek állapotját is; hogy ezen a' közigazgatás' különös pártfogása alatt lévő; és mintegy közönséges intézetképen álló társaságok az illyes intézetek eránt kívántató szertartást a' fenforgó tekintet alatt el ne kerüljék. És e' végre szükségesnek látták jelenvalólag meghatározni; hogy Czéhbeli Elöljárók csak olyvak lehessenek, kik a' Magyar nyelvet tudják, a' Czéhek' gyűlései Magyar nyelven vigyék dolgaikat; minden Czéhbeli levelek, írások, és akármelly kiadások csak magyarul készülhessenek; ezeken kívül pedig, egy esztendő mulva a' Megyében mesterségbeli inasnak gyermek be ne vétethessék, ki magyarul nem tud.

A' közigazgatás' folyamatjában végre — a' mint az e' Nemes Megyén annak rendje szerint amúgy is általában magyarul vagyon, és jelenvalólag a' számadás, összeírás, időszakaszbeli jelentések, és illyesekre kívántató tabellák és laistromok, a' mennyire még némelly részben deákul maradtanak, magyarul nyomtattatni, s illelőleg a' Nagy Méltóságú Helytartó Tanácstól kértetni rendeltettek — úgy az Uri Székek, és a' Nemesi jószágok' kormányozására nézve — annál fogva, hogy ezek alkotmányunk szerint a' köz törvényhatóság és igazgatás' ágazatai — az ezek eránt fenálló tekintetek és rendszabásokhoz képest most azt végezték a' Ts. Karok; hogy az Uri Székeken ugyan, mellyeknek jegyzőkönyveik e' Megyében különben is magyarul vezetettek, sem folyamodás, sem más előadás egyéb, mint

Magyar nyelven, ne történjék, és el ne fogadtassék; a' mire a' törvényes bizonyság tisztiképen ügyelend — a' nemesi jószágok' kormányozása eránt pedig járásbeli fő Szolgabíró Urak a' földes Uraságokat szolítani fogják; hogy azt minden részeiben és ágaiban magyarul intézzék és folytassák; olly hozzá adással, hogy ha valahol a' Ts. Karok' hazafiúi bizodalnok' ellenére ez nem történék — ök esztendő mulva a' Ts. Karoknak arról jelentést tenni kötelesek lesznek.

Melly végzést fő Szolgabíró Urak a' földes urakkal közölven, hogy annak sikerét, mindegyik különös körében is eleven és tartós munkálódásának tárgyául vegye, — tiszti ügyeleteket pedig szakadatlanul, és minél hatóságban arra fordítván, hogy ezen végzés voltaképp teljesedjék, és fentartassék; — a' dolog' fogamatja' eránt időről időre a' Ts. Karoknak tudósítást fognak tenni. Olv. és kiadta Bezeredy István m. k. Fő Jegyző.

Holéczy.

2. A' Magyar Tudós Társaság Igazgatóságának Jelentése.

A.

A' Magyar Tudós Társaság' Munkálódásai 1831ben.

Az Igazgatóság, Posonyban Novemb. 17d. 1830ban tartott legelső ülésében, Elölülő s' Másodelölülő választása után 23 rendes tagot nevezett ki. Ezek 1831ben Februarius 24dikén megkezdett üléseikben tiszteletbeli tagot tizenhatot, hazai levelezőt huszat, külföldit kettőt választottak és együtt mingyárt, az alaprajzban kitűzött ezen tárgyakhoz fogtak: I. Honni nyelv miveltetése. II. Munkák kiadása. III. Munkák megbírlása, IV. Jutalom kérdések. V. Tudományos utazások. Mit teve a' társaság ezekre nézve hetedfél hónap alatt, mivel az országot ellepett cholera ötödfél hónapig szakasztotta félbe üléseit, annak köztudomásra adása itt következik:

I. Honni nyelv miveltetése.

1. A' közösen ohajtott nagy magyar szótárhoz a' társaság minden tudomány, művészség, kézi mesterségbeli műszavaknak az eddig megjelent magyar könyvek-ből kieszedeése által fogott; hogy így a' többféle író több-

féleképen próbált kitételek együtt legyen, 's azoknak java választassék ki. Ki vagyon ennél fogva néhány tiszteletbeli 's minden rendes és levelező tag között a' nyelvtudomány osztályából 70 munka, a' philosophiából 68, a' történettudományából 302, mathesisből 50, törvényéből 39, a' természet tudományaiából 253 osztva. Van figyelem a' theologiai műszavakra is. Most a' tagok ezen dolgoznak, néhány pedig a' philosophia és mathesis osztályából, műszókivonatját már be is küldötte, A' mint majd egyegy osztály készen lesz, annak műszavai kiadatnak, hogy az ekkép közre bocsátandó példányoknak több értelmes hazafiakkal közlése után, vélekedésüket a' műszavakról a' társaságnak nem tagjai is előadhassák, 's a' talán nem épen jól kifejezettek helyébe jobbakat ajánlhassanak. Így mintegy az egész ország vévén részt országos köz tulajdona minél tökéletesebb összeszerkesztésében, annak gyanúja, mintha önkény 's makacsság akarna tolni a' nemzetre szükséges műszavakat, elsimuljon, sőt ezeket a' műveltségben gyarapodó magyar, mind nyelve természete, mind a' világos értelem megkívánása útján, új kincsül, szavai közé készebben fogadhassa.

2. Ugyan e' szótárhoz a' tagok gyűjtik a' vidéki szavakat a' mindennapi élethől, az elavultakat könyvekből; 's már effélék a' társasághoz érkeztek is be.

3. A' nyelvtudomány osztályának helybeli tagjai a' nyelv körül eddig tett vizsgálódások megtekintése után, javallatjukat a' magyar helyesírásra és a' hajtogatás példájira nézve, az Augusztus végére határozatott, de a' cholera miatt elmaradt nagy gyűlés helyett, a' közelebbire adják be.

II. Munkák kiadása.

1. Külömbféle kézirat, vizgát alá 's kinyomtatás végett 1831ben a' társasághoz 16 érkezett. Ezek közül 4, megvizsgálatása után, mint nem a' társaság céljaihoz tartozható, vissza ment; a' többinek most foly általtekintése.

2. A' magyar játékszinnek jó darabokkal elésegítése tekintetéből megkeresvén a' Kassai magyar játékszinre ügyelő Ns Abauj Vármegyei küldöttség a' társaságot, ez olasz, angol, francia, német és spanyol nyelvből helvenegyféle szomorú, víg és énekes játékot jegyzett ki, 's azok fordítására minden tagot, sőt nem-tagot is ama-

zok által felszolgáltott. Ezek közül fordításra jelentették magokat eddig öten, de munkájuk még bé nem érkezett.

3. Hogy a' régi görög, római, 's uj olasz, franczia, angol, német remek tollu 's nagy hasznu írók nyelvünkre fordítása is folyamathba induljon: felszólíttatott minden rendes tag az említett idegen nyelvü, leginkább kitünő, legfontosabb 's osztályához tartozó olyan munkák czime feljegyzésére, mellyek

a) vagy örök időre megismert első rendü becsük, vagy

b) a' magyar kir. birodalmat közelebbről illetésük,

c) minden hazaí rendre kiterjedő közhasznosságuknál fogva legeslegelőször fordítandók. Minden osztály beadván már az ide tartozókat, a' kinek mi tetszik azt fogja választani fordítás végett, sőt nem-tagokat is örömmel lát majd a' társaság, fordítóji sorában.

4. A' társaság évkönyvei számára már több értekezés készen áll. Ezek első kötete 1832 elején jelent volna meg, de 1831ben köz ülés a' cholera miatt nem lehetvén, a' folyó 1832ben tartandó köz ülés utánra maradt.

5. Pályamunka az 1831ben megjelent magyar munkák közül eddig elő kettő van kijelelve, mellyek és a' még később kijelelendők közül egyik a' 200 darab arany jutalmat kapja.

III. Munkák megbírlása.

Folyó iratját a' társaság „Tudománytár” cím alatt kíváná kiadni, és hogy a' magyar királyi birodalomban kijövő minden nemü 's nyelvü munkának annál bizonyosabb ismeretéhez juthasson: minden könyvnyomtatóműhelyt felvigyázás alá rendelt. Külföldi munkákra nézve pedig több folyó iratot jártat. Így az említett folyó iratba jövendő kivonatok és tudományos jelentések kidolgozása, összegyűjtése, egész esztendő alatt folyt, 's ide tartozó együtt már több is van. De a' héti ülések e' tárgyat még a' nagy gyűléssel is közölni akarván, az 1832re esni kellettnek elhalasztása miatt, a' 'Tudománytár' dolga is a' közelebbi nagy gyűlésig marada függőben.

IV. Jutalomkérdések.

Köz ülést, melly az alaprajz szerint a' jutalomkérdéseket kihirdeti, az említettek miatt tartani nem lehetvén, a' nyelvtudomány és philosophia osztályának 1831-ről szölvő két kérdés, a' történetírás és mathesis osz-

tályából 1832re felteendő két kérdéssel együtt az 1832-beli köz ülésben lesz közzé téve.

V. Tudományos utazások.

Ezekre még eddig ok nem fordult elő.

B.

A' Magyar Tudós Társaság Pénztárának Állapota, 1831 végével.

Azon megjegyzés kezdi ezt, hogy a' társaság ülése fogadott helyének előleges kibutorozása, pénztárának batorságba tétele 's átaljában pályájára indítása körül több nemű költség vala megteendő.

Hogy pedig tőkepénzeinek mennyisége 's ahhoz képest lehető kiterjeszkedhetése is lássék: az eddigi alapítók neve 's áldozatjának előterjesztése által, jövedelmei is közzé tétetnek.

I. Jövedelem.

	Pengő pénzben			
	Kötelezőkben		Kész pénzben	
	Rf.	xr	Rf.	xr
1. Alapított tőkékben, mellyek ajánlása esztendőnkint következő sorban történt, a' summák az alapítóknál maradván:				
1826ban.				
Gróf Széchenyi István	60,000			
Gróf Vay Ábrahám	8,000			
Gróf Andrássy György	10,000			
Gróf Károlyi György	40,000			
Gróf Széchenyi Pál	10,000			
Gróf Batthyány János	10,000			
Ifj. Gróf Esterházy Mihály	10,000			
Neczpáli Justh Gábor	1,000			
Gróf Teleki József, Adám, Samuel és László testvérek	5,000			
Ifj. Gróf Esterházy Károly	10,000			
Pallini Inkey Imre	1,000			
Gróf Festetics László	10,000			
Szepesi Szabó István	200			
1827ben.				
József Fő Herczeg, Nádor	10,000			
Gróf Cziráky Antal	3,000			
	188,200			

	Pengő pénzben			
	Kötelezők- ben		Rész pénzben	
	Rf.	xr	Rf.	xr
Általhozat	188,200			
Pápay Samuel	1,000			
Herczeg Batthyány Fülöp	40,000			
Gróf Keglevics János	4,000			
Gróf Zay Károly	2,000			
Báró Mandell Károly	1,000			
Kopácsy József, Püspök	1,000			
1828ban.				
Jankovich Miklós	1,000			
1830ban.				
Gróf Károlyi István	20,000			
Gróf Károlyi Lajos	10,000			
Sz. kir. Buda fő városa	2,000			
Ide járul Gróf Pálffy Ferencz, míg él.				
400 p. f. tallesztendőnkint 1826ról.				
2. Ezen alapított tőkének, mint				
1850beli November 15ő napja olta-				
tizta gyümölcsözésűeknek száza-				
tól hatos kamattal bé kellett volna				
hozni, — ide értvén Gr. Pálffy Fe-				
rencz ajánlását is — 16,612 fo-				
rintot; de mivel némelly alapi-				
tók kamataikat mind eddig le-				
nem fizették, öszeveleg nem jött				
be több, kamatképen 1832d. Ja-				
nuariususa elsőjéig, mint	—		12,990	
és így künn maradt még 3,622 forint.				
3. Némelly alapítványok későbbben				
járultak ide, vagy kész pénzül				
tétettek le; u. m.				
a) Néhai Sándor István hágyo-				
mányában, melly az ország pénz-				
tárából jött Decemb. 3kán 1831ben				
által. Ehhez tartozó 414 for. künn				
maradt kamattal.	8,840		967	6
b) Vedres István 1830ban aján-				
lott's 1831ben kifizetett alapított				
tőkéjében.	—		200	
c) Vághy Ferencz ugyan abban				
December 17ikéről 1832ben.	—		400	
d) Ilout Vármegye küldeményében	—		20	44
	279,040		14,577 50	

H. Költség.

1. Titkoknok's helybeli és vidéki rendes tagok, tisztviselők és szolgák' fizetésére
2. Nem fizetett vidéki tagok nagygyűléskori napdijaira's utazási költségére
3. Nyomtatási költségekre
4. Előleges butorozásra
5. Szállás feiében
6. Elegy költségekre

Marad a' pénztárban

Összesen —

III. A' pénzbeli vagyon állapotja.

- I. Tőkében; még pedig
 - a) Gyümölcsözőben, mint feljebb
 - b) Kiadandóban; u. m.
 1. Sándor István hagyományából
 2. Vedres István alapítványa
 3. Vághy Ferenczé
 4. Hont Vármegye küldeménye
 5. A' mult esztendőben lefizetett kamatok $\frac{1}{4}$ része a' rendszabások szerint

Ehhez járul a' Gróf Pálffy Ferencz által esztendőnkint míg él ajánlott 400 p. f.

II. Folyó költségekre marad a' pénztárban

Pengő pénzben

Kötelezőkben		Kész pénzben	
Rf.	{ xr	Rf.	{ xr

—	—	3,693	49
—	—	502	24
—	—	395	—
—	—	1,036	28
—	—	369	12
—	—	754	40

279,040	—	6,751	33
		7,826	17

279,040	—	14,577	50
---------	---	--------	----

Egyenkint Együtt

279,040	—		
967	6		
200	—		
400	—		
20	44		
2,163	—		
		282,792	50

		4,073	27
--	--	-------	----

	Egyenkint	Együtt
III. Elmaradt kamatok:		
a) Az alapítóknál, mint feljebb	3,622	
b) A' Sándor István hagyományá-	414	
ban általvett kötelezők után.		4,036
Együtt		290,902

Az Igazgatóságnak Pesten, Januarius 15kén 1832ben tartott üléséből.

Gr. Teleki Jó'sef m. k. Döbrentei Gábor m. k.
Elölülő Titoknok.

3. I g a z i t á s.

Miért vádoljuk a' régi Írókat, hogy azok sok hibás Jegyzéseket hagytak a' következőségnek? mert a' mái tudós világbanis meg történik ez, 's a' mi szembe tűnőbb, Honnyunkban jelenkort rajzoló Hazafiak sem kerülhetik el.

En csak a' most Pesten ki adatott Magyar közhasznu Esméretnek Tára első kötettyének 175dik lapján olvasható el mellőzhetetlen hibát kívánom érinteni, hol Homoród Almás úgy bélyegeztetik meg: hogy ez egy oláh falu Erdélyben Udvarhely Széken, mely csak ugyan oláhuul Merulujuak neveztetik, arany mosással bír 's t.

A' Nemes Magyar két Hazában minden szeret Magyarinak (Székelynek, a' mi az elsővel egy) ma nem csak neveztetni, hanem valósággal lenni is, érdemlett tisztelet tehát, 's betsület az oláh nemzetnek, de a' Homoród Almásiak ezen bár Romai eredettel dítsekedő oláh nevezetet senki által magokra ruháztatni nem engedik, 's a' fenn érdeklött esméretnek Tárának e' részben ellene mondva, magokról a' következő esméretek kívánniak a' T. T. olvasók, 's következő maradék eleibe terjeszteni, hogy t. i.

Homoród Almás egy a' legrégibb, legnagyobb, 's minden királyi haszon vételekkel bíró Törsökös Ns. Székely Faluk közül, Lakóssai hasonló képpen (kik

egyszer 's mint magos, szálas, formás, szorgalmas emberek) mindég Ns. Székelyekből állottak, 's állanak mái naponis, bizonyság erre az egész Nemes székely nemzet, bizonyságok a' több százados Lustralis könyvek, 's Hazai Fejedelmek számtalan adomány (Primipilaris) Levelei, mellyek ereje mellett a' Gyalog puskások a' Lovas rendbe felvétettek — Csak most közelebbről is a' Frantziák ellen felkelő Nemes Sereget 32 Lovassal szaporította a' H: Almási Illiáság, de nem oláhok voltak azok, hanem minnyájon Fő Nemes, és Lovas fő Székelyek) primores, et primipili) --

Mondhatom, hogy én mint oda való születés, és Birtokos, az oskolai hólduapokat ki véve H. Almáson nőttem fel, de ott soha még oláh szózatot sem hallattam — Hiába is keresi valaki Homoród Almást ezen nevezet alatt Méruluj mert azt soha így Erdélyben fel nem találja, 's valamint az oláh nyelv a' H. Almásiak előtt esméretlen, úgy a' Méruluj nevezetis, de

Esméretlen, és hallatlan dolog az arany mosás is H. Almás minden környékében — Az almásiak arany mosása, hammu-zsir főzésben, vas hámorok mivélésében, szappan készítésben, mész égetésben 's t: áll, mellyekből 's ezek mellett néhány mértföldnyire ki terjedő tulajdon Legelőjek, 's erdőikből esztendőnként szép hasznót, 's jóvedelmet vesznek bé az Almásiak, azért is nagyobbára égetett veres cserepes fedelű kő Házakot szoktak, 's szeretik lakásokra építeni, nem pedib oláhos kunyhókat, ha tehát a' Magyar köz hasznu esméretek Tára ily igazi Magyarhelységről, illendőbb, 's az igazsággal is jobban meg egygyező esméretet hagyhatna a' következőkre köszönettel vennék a' H. Almásiak, 's ezek nevében.

H. Almási és Lövétéi Orbán István,
a' K. Fejérvári Mltgos Püspöki Urad. Inspector.

4. J e l e n t é s.

ezen Mulattató - jeles munka Folytatásáról:

E z e r e g y É j s z a k a

Arab Regék, 18 Füzetekben,
fordította V. M. — I. II. III. IV. V. VI. VII. VIII. dik füzet.
12ed ré, borítékba kötve, egy egy füzet árra 30 kr.
ezüst p.

Nem egy könnyen találtatik olly Mulattató Munka, melly mint eredeti és egyszer'smind fordítás, olly

nagy számmal elterjedett volna Ásiának legnagyobb részében, nyugotti Afrikában, és egész Európában mint az **Ezer egy Éjszaka** a czim alatt ösmeretes Arab Regék. Ezek a' legváltozatosabb mulattatás mellett felette sok életbölcséséget foglalnak magokban, és a' Napkelet' sajátságainak, szokásainak ösmertetésében, interessáns gazdag kincstár gyanánt tekintethetnek, mellyet az Utazók Leírásai semmikép' ki nem pótolhatnak. Az Arabnak vilézsége, a' kalandok és csudálatos történetekhez való hajlandósága, szerelme, és bosszúállása, az Arab asszonyok' fortélyossága, a' Biráknak megvesztegethetősége — mint egy rajzolatban tüntetnek szemeink eleibe; aranyos-tündér-Paloták, bájoló szépségű Asszonyok, gyönyörű kertek', multságok', ebédek' leírásai, mintegy elragadva viszik érzékeinket a' keletre 's a' t. Szóval, nints olly nemzetű, rangu, hivatalú, korú, és hitű ember, a' ki ezen Regéket gyönyörűséggel ne olvashatná.

Eddig a' nyoltz első Füzét (1—8.) jelent meg, minthogy ezeket a' tiszteletre méltó olvasó Közönség igen kedvesen fogadta, a' Kiadók igyekezni fognak, hogy a' még hát ra lévő Tíz-Füzetek is minél előbb napfényt láthassanak.

5. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István* *Typographiájában megjelent új könyvek.*

17) A' Jász-Berényben felállítandó Kórház, és az arra való felügyelés eránt kidolgozott Észrevételek. 4. rét.

18) Tek. Ns. Jász és két Hun kerületekben folyó 1832. eszt. Böjt elő hava 20. napján Jász-Berény Városában tartatott Tiszti újjító Széke alkalmával mondott Beszédek. 4. r.

19) Dissertatio inauguralis Medica de Cholera quam consensu et auctoritate Magnifici Dom. Praesidis et Directoris Spectabilis Domini Decani nec non Clarissimorum DD. Professorum pro Doctoris Medicinae laurea rite obtinenda in alma ac celeberrima regia Scientiarum Universitate Hungarica publicae disquisitioni submittit Ludovicus Kapu. — (Ezen Értekezés, a' czimen kívül, magyar nyelven van nyomtatva.) nagy 8ad rét.

III. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Hoblik Márton. Verőcze Vármegye Ismérete. (Bérékesztés)
3 lap.
- 2) Plánder Ferencz. Zala Vármegyei Göcsei szőejtés (dialectus)
's annak némelly különös szavai. 62 lap.
- 3) Podhradczy Jó'sef. Holmi Régiségek, 82 lap.
- 4) J*. Egy oklevélnek kettős Diplomaticai Jelessége. 's a' t.
92 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-ismertetés.

Pechata Károly. Egynehány észrevételek Csaplovics János Úr:
„Gemälde von Ungern. 97 lap.

B) Külföldi Literatúra.

Horvát István. Catalogus Codicum Manuscriptorum Orientalium
Bibliothecae Regiae Dresdensis. 's a' t. 103 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Intézet. 115 lap.
- 2) A' Magyar Tudós Társaság Igazgatóságának Jelentése. 119 l.
- 3) Igazítás. 125 lap.
- 4) Jelentés. 126 lap.
- 5) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájá-
ban készült új könyvek. 120 l.

(Keszorú 1832dik eszt. IIIdik Kötethez két (v.)

TUDOMÁNYOS
GYÜJTEMÉNY
1832.

IV. KÖTET.

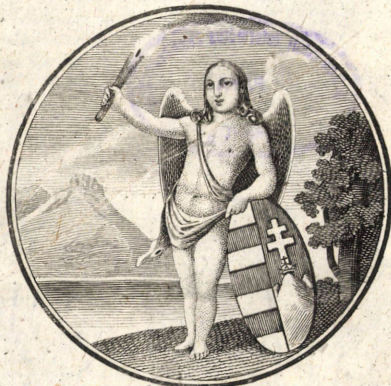
Tizenhatodik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

É r t e k e z é s e k.

1.

Az Urbáriális Legelők kiadása, Erdei teken- tethől.

Hazai Urbáriális rendelkezésink követke-
zésben, a' Magyar földművelő jobbágy kevés
szolgálatokért olly föld birtokoknak részese, mil-
lyennel a' miveltebb Európának kevés orszá-
gai dítselkedhetnek. Nem füg itt a' földművelő job-
bágnak boldogsága a' többet ígérők alaptalan kén-
nyétől, mint Angliában; sem a' földes Ur job-
bágya fáradságának felét magának nem tulajdo-
nítja, mint az Olaszföldön; sem határtalan szol-
gálatokkal nem terheltetik mint némelly Tar-
tományokban: hanem a' Törvények pártfogása
alatt is, kissebb és nagyobb kegyességgel meg-
határozott szolgálatok feltétele alatt Patriárchás-
san, mint a' familiának egy része, kormányoz-
tatik, és földes úri gyámatyaság alatt gondvi-
seltetik.

Ezen állapot minden foglaló, és elfoglalt
Nemzeteknek tulajdona, melly tsak ott nem ta-
lálattatik, hol az idegen hatalom a' népeket meg-
hódolni képes nem volt; mint Asiai Tatár Or-
szágban, vagy hol a' foglaló a' hódolást érde-
mesnek nem találá, mint Grönlandban, és Ame-
rikának legnagyobb részeiben. Illy helyeken a'
földes úri hatalom esméretlen, a' rendek Privi-

legiált meg különböztetéseit hallatlanok. Illy helyeken él a' föld népe egyformaságban, és nyugodalomban, vagy Törvények, és sokszor Positiva Religio nélkül, mint Grönlandban; vagy minden az egy igazgató hatalomnak engedelmeskedik egyedül. Ellenben meghódolt nemzeteknél, kisebb, nagyobb mértékben a' jobbágyság fenn áll: mert az erőtől azt kívánn, hogy az a' meg hódolt népet jobbággyá ne tegye; hanem magával egyenlőnek esmérje, és gyám-atyai gondviselése alá ne végye, kívánni nem lehet, sőt ha lehetne is, az hejjában volna.

De a' mint a' gyám-atyai igazgatásnak terhei időről időre nevedének, a' földes uraságokra nézve, úgy a' gyámitott jobbágyság, a' nevedő Cultura, értelem, és political Zsendülés következtében, sok helyen költsönös szerközések, másutt Fegyver által, magát mint már majorennis a' gyám-atyaság alól felmentette, és elkülönözött (individuális) létének hasznaival és káraival. Káraival is mondom mivel sok közönségek magokat a' Gondoskodó atyai fenyték alól felszabadítván, magokra ama haszonért sokkal több terheket ruháztak, mint az előtt viseltek a' nélkül, hogy többé előbbi haszonvételekre számolhatnának; de mégis a' nélkül, hogy előbbi sorsokra vissza menni valaha ohajtottak volna. Minthogy mind az által, a' nyugadalom, a' boldogság, a' meg elégedés, mindég csak subjectivus jók, mellyel az objectumnak semmi köze, az érettebb kornak az individualis szabadság nagyobb szüksége lévén a' mindennapi kenyér egy részénél, tetteiket nem kárhoztathatjuk, és fedhetjük; sőt ha feddenénk is hijában volna; mert azt mégis minden nemzetek a' political életnek felseződült korában így tették, és így fogják örökké tenni, ha csak uj-

jabb megújabb foglalatások, és idegen Nemzetek rohanási által nem gátoltatnak. És annyival inkább ezen tetteket nem fedhetjük, mivel ama individualis szabadság, olly gyanított, sokszor pedig nem is gyanított hasznokat hoz, mellyek ama tettét meg bánni nem engedik. Boldognak hirdeti a' derék idejű ember a' gyermeket, ifjúsága örömiért, és gond nélkül létiért, a' maga terheit fáradva viselvén; de ha néki vissza lehetne is azon időkre térni, azt el nem valólná; és nem azért, mintha az ő állapota az ifjúság terheinél kissebb volna, hanem mivel azon értelemmel mellyel bir, ő reá nézve az ifjúság örömei és javai lehetetlenek. Egy hódoló szépségnek az Ifjuhoz hajlata mennyei örömmel tölti őtet; az érett idő 10 mennyei szépségben sem találja annyi örömét; mert már ő erényt is keres, mellyet az ifju szükségesnek sem esmér hevében. Az ifju vitéz, magánkiyűl ragadtatik, ha egy két törököt le nyakazott: az Érett vitéz, nem is örül, ha csak Táborokat meg nem verhet. Az ifju egy szónak és ígéretnek jobban hisz, mint az időssebb 100nak. Ezt a' bölts Természet így rendelte mellynek a' tökéletesedés fő czélja, de hogy egyik időkor a' másiknál boldogtalanabb ne légyen, meg rendelte mind az ifjúságnak, mind az érettebb időnek az ő természeti terhei mellé annak örömeit, ohajtásit, és vágyait. 'S így a' ki az Ifjukornak örömeit, és ohajtásit az öregekre ruházni kívánná, és meg fordítva, az azonkiyűl, hogy lehetetlenséget akarna, a' Természet rendjét igyekeznék felforgatni.

A' Státusok Tagjainak politicus élete, a' tökéletesség felé, ugyan azon szakaszokon lépdgelvén elő, mint az emberi élet, ez okból, hogy minden koroknak más más ohajtási, és vágyai ne legyenek elkerülhetetlen, és hogy ne az

ő idő korához szabott rendelkezésekben találja subjectivus boldogságát, végre hajtani még erővel sem lehet; ha ugyan már politicus életében elő haladni engedtetett, vagy akár mi úton is elő haladt. Szinte mint a' gyermek erőssödvén el hagyja vezető Dajkáját, későbbben ember kort érvén el hagyja attyát és gyám-attyát, és tapasztalásával, és erejével, a' maga individualitassát fen tartván, korának hasznaival és terheivel él. És ki meri mondani, hogy 40 esztendőös férfiúnak, az atyai vagy gyám-atyai kormány jó vagy szükséges volna, vagy épen vezető dajka nélkül magát tsak veszedelemnek és nyomorúságnak tenné ki a' férfiú; bár azomban sok esetekben mind ennek, mind amannak hasznát vehetné is.

Hunniának utolsó hódítói a' vitéz magyarok, mint Tatár eredetűek, kiknél a' hadak (familiák) fejei egyformák lévén, a' vezér vagy Fejedelem vagy Király, tsak személyes erővel, vagy okossággal különbözött a' hadak nagyjaitól; természet szerint Országot nem a' Fejedelem, hanem magok számára is foglalának, és azt magok közt eloszták, az előbbi Státust egészen semmivé tévén új Státust kezdettek. Melly új Státusnak fentartása tsak őket érdekelvén, az erős, hatalmas, és fegyvert, több századokig magoknak fentarták, a' régi lakosokat vagy azoknak legnépessébb részét, a' földmivelőket pedig szolgaságra szorították, és ezt tenni kénytelenítették, különben az új Státusbeli hódolók, ha magokat jussokkal, nyelvel, hittel, szokásokkal, öltözettel, a' régi lakosok felett meg nem különböztetik, sőt ha ezeket a' magok nyelvének, szokásinak, öltözetinek bevételeire nem kényszerítik, mint a' Gothok, Lombardok, Alánok, Normanok, kevés évek múlva semmivé lesznek; a'

sokkal kisebb hódoltatók mint vendégek a' régi Statusba elenyésznek vala.

Itt kezdődik a' mai jobbágyság politicus életének gyermek kora; holott jussok birására érdemetlenekké tétetvén gyávaságok által, kik a' gyalázatos életet, a' ditsóséges halálnál többre betsülek, csak terheket vettek által. De majd a' háborúk viharjai megszorodván, ama kevés hódoltató az ellentállásra elégtelen lévén, de gazdag birtokjaik mellett a' könnyebb polgári életre is törekedvén, a' jobbágyság a' hadi életre, és a' hadi költségek viselésére is szóllított. A' szolgálat jutalom nélkül meg nem állhatván, itt kezdődik a' jobbágyság politicus életének serdült kora: mellyben már nem csak terheik, de jussaik és birtokaik némi nemű meghatározást nyerének, mellyben az örökös jobbágyságból kivétetvén, minden szabadon költözködhetett hoya neki tetszett; fiait szabadon vagy mesteremberré, vagy papi, polgári, vagy hadi szolgálatra készíttethette, és formáltathatta, mellyben az igazgatás ötet védelem alá vevé, a' földes úr önkényes törvényhatósága, vármegyei tisztviselők jelenléte által zaboláztatott, és az ügy baj, felsőbb megvissalása, vagy a' feljebb vitel útja megnyittatott, 's végre a' mult század közepén (1766) a' kegyes Urbarium által mind jussaik mind terheik tökéletesen meghatározattak. Mellyek bár nem mind a' két törvényhozó testnek egyetértésével hozatván, a' positivus törvények közé bé nem iktattak, még is az egész haza elesmervén, hogy azokra a' jobbágyság politicus életének gráditsához képest elkerülhetetlen szükség vagyon, mindenütt bévétettek.

Itt áll mai nap a' magyar jobbágyság politicus életének ember korához közelítve, a' földes úrnak gyám-atyasága alatt ugyan; de a' polgári

törvények által pártfogattatva : több mint ifjancz, de még nem ember korban. Lássuk már a' megállapodás ezen pontban lehetsé-e? hasznos-e?

Megállapodás sem a' testi, sem az erköltsi természetben egy pillantatig sinsen : mert ez tökéletes nyugalomra mutatna, melly még a' halálban sinsen, hanem csak a' semmiségben találtatik. A' ki az erényben, és értelemben előre nem mégyen, az bizonyossan hátra lépdegél; és a' melly plánta már többé nem nevededik, az bizonyossan fogy. A' melly víz nem árad, a' már bizonyossan apad. Vagy talán a' több ezer esztendő's bérczek kősziklái örök egyformaságban töppednek? épen nem, ezek ha nem nevedednek bizonyossan fogynak, tsak hogy határos érzékeink annak változását fel nem foghatják; mint az idő soha meg nem állapodik, úgy a' mi időben és térben vagyunk a' holt nyugalomra pillantatig sem képes, 's így hogy akár melly corporátiónak politicus élet kora megállapodjon, lehetetlen. De talán fel 's alá lebegve kevés külömbiséggel jobbágyink jelen állapotja örökösíthető?

A' feltétel magában nem lehetetlen, mert a' tapasztalás mutat sok Státusokat, mellyekben a' polgári és erköltsi kifejlés mindég tsak készületben maradott, de soha meg nem történt; sőt a' fél mivelte régiebb Státusok romjain új barbarus Státusok épülének előbb, mint sem ama czéljának tsak felére ért volna is. A' magános mondola és körösfa mindég virágzik, de soha gyümölcstöt vagy magot nem terem. China, egész Africa, Amerikának legnagyobb része Austrália, sok ezer esztendő's elforgása alatt politicai léteknék gyermeksegeit alig haladják; sőt némelyek a' mondottak közül, talán még több ezer esztendő'sig, amaz ifjusághoz mindég tsak közel

getni fognak. A' hajdani Görög ország pedig közelíte politicalai érettségéhez, és némelly gyümölcsöket terme a' társaságos élet boldogságára; tudományt teremte a' nagy természet, és a' Mindenható esmerésére, csudálására, és imádására; de a' vad népek rohanási, ott semmivé tevék a' remek mivet, és az értelem más valamivel szelidebb vidékekre költözni kényszerített, most eredeti honnyát a' fekete butaság fedi.

De abból, hogy némelly darabjai föld gömbünknek, igen keves sikerrel iparkodnak elő, mások épen hátra esnek, épen nem következik, hogy minden Státusoknak illy sorsa legyen és lehessen. Az emberi értelem diadalni következőzésében Europai Fejedelmeinknek nagyobb és jobb részét Isteni kegyesség bírja: Hadi Hőseink szívébe nemes szelidség uralkodik a' hódolt népek eránt; kiket ők többé vásárra mint Barmokat nem állítanak, se állati szolgálatokra nem aláznak; hanem szenvedhető szolgálatok feltétele alatt, az életnek örömeiben részesülni engedik. E' mellet a' Tudományokat mint a' Teremtésnek leg főbb célját elő segítik, jól tudván, hogy nem annyira a' Testi erő, mint a' Tudomány teszi őket bátorságba a' történhető vad népek ujjabb rohanási ellen; és által látván azt, hogy a' Teremtőnek esmérte, csak tudomány által elérhető, és hogy a' buta népnek Isten imádása igen sokszor borzasztó Isten káromlás p. o. ott hol az erköltsiség surrogatumai a' menyországot a' gonosztévőnek garantirozzák, hol a' nagyobb részben egy különös corporatio hasznára hozott disciplináris törvények többre betsültetnek az erköltsi törvényeknél, hol amazok megszégése, keményebben fenytetik, az Isteni Törvények át hágásánál; hol Isteni ditsőtésére embereket áldoznak, vagy Mártyrokat és

Eretnekeket égetnek ; hol az emberi rendelkezéseket az Isteni Törvényektől különböztetni nem tudják vagy nem akarják ; hol a' hitszegés ha hasznos Istenesnek tartatik ; hol borzasztó gonosz tettek ünnepeltetnek mint szomszéd kontyosinknál , hol így imádkoznak : Uram légyen néked Ditsőség, hogy feltett czélomban segítettél, és az (ártatlan) ellenséget megölni engedted ; vagy : Uram nagy Istenem adj erőt, hogy az Eretnekek és hitetlenek vérében fürödhessenem, és őket végképen kiirhassam (és ha két illy külön hitű buta nép egymás szomszédságában lakik, szépen is ki irtogatják egy mást, és az emberi nemzetet a' földről) : vagy ; Isten és Istennek minden Kedveltjei segítették, eme gazdag birtokost kirabolni ; vagy : uram hosszú utra indulok, ne adj 3 Hónapig essőt a' földre s a' t. És a' mint az erkölcsi és testi természetnek, mint a' Teremtő bölts munkáinak nagyobb esmérete, tsak a' Tudományok által eszközölhető, úgy a' Teremtőnek tisztább és méltóbb imádása, tsak azok által léphet nagyobb nagyobb tökéletességre. És így nem hihető, hogy többé Europa a' butaságra vissza lépjen, sőt ha volnának is némely olly Igazgató székek kik a' végzés céljának magokat ellene szegezvén, a' Tudományok előmenetelét gátolnák ; vagy ravasz tsalfassággal a' hasznosak, és szükségesek helyett héjjában való-ságot és habonát csepegtetnének az ifjuság szívébe, azon kívül hogy nagyobb roszra okot adnának, céljokat soha el nem érnék ; minekutánna a' kereskedés, nyelv esméretek, a' könyv nyomtatás, az igaz esméretek ellene álhatatlanul terjesztik.

A' nagy Teremtő a' testi erőket megteremt-
vén, az ezeken való uralkodásra, az élet erőt
alkotta, melly a' magban, mint hüvelyekben

rejtőzködve, és onnan a' melegség és nedvek segítségével kiféselve, és a' különben szabad-ságra törekedő testi erőket megkötve, más testi erőkkal egy ideig egygyessítve, formálja a' látható testi világot az űregben és időben. A' tölgy-makban rejtezkedő élet erő a' vizet elbontván annak egy részét elereszti, más részét a' szénszerrel egygyesíti, majd gyulván (phosphor) vas, cali, kova földeket 's a' t. amazok közé kevervén, a' ditső tölgy-fát a' maga pompájában lassanként elő állítja, és mindég a' tökéletesedéshez közelítve, mi ezen gráditsokon viszi keresztül; csemete plánta, fiatal, érett, öreg és agfa, és az érett 's öreg fák gyümöltseiben vagy makjaiban, az élet erőt milliardosítva, lassanként a' zabolán tartott erőket (Gas) el eregeti, 's el érvén a' fa tökéletes üllésének legfőbb célját, el hal: az eddig zabolán tartott testi erők szabaddá lesznek; a' viz-szer, szénszer, savany-szer, gyulvány-szer 's a' t. a' levegőbe keverednek, a' vas, kova, és cáliak az anya földel egygyesülnek, melly így eloszlott vitézi a' testi világnak mind addig szabadon, 's tehetetlenül kerengének, még egy más élet erő parantsára ismét egygyesülvén új élő testet formálnak.

Az álati, különösen az emberi élet erő munkaságban jöven, a' plántai szereken kívül a' fojtó szernek is parantsol, és több erőket egygyessítve formálja az emberi testet, mellyhez az örökkévalóság szikrája a' lélek tsatolván magát, formálja a' legtökéltesebb valóságot a' földön az embert; talán a' nagy Teremtőnek vég célját föld gömbünk teremtségében. Az élet erő itt is véges lévén, mint a' testi világban mindenütt, az ember hasonló grádusokon tökéletesedik; de itt már nem tsak testére, hanem megfogására, és értelmére nézve is, és nem tsak egyenként

individuumban, hanem nemzet és corporatio számra, és bár az élet határok közé szorított, de az örökké valóság szikrája a' lélek, az időn és téren kívül lévén, az emberi tökéletesülés határtalan; a' maga kútforrásához közelíteni siet; de azt soha elérni nem fogja; mint a' gyakorkló Inzsénér a' földmérésben, a' tiszta Mathesishez jobban jobban közelíthet, még is csak egy darab szántóföldnek is nagyságát 100 esztendei méregetése után se fogja tökéletesen kiszámolni; mérő eszközei, érzékenységei keskeny határok közé lévén szorítva, a' hosszak mérésében hol 1, hol 2, hol $\frac{1}{4}$, hol $\frac{1}{1000}$ rész hüvelyket elhibáztatván.

Föld gömbünk melly hihetőképén sok száz ezer esztendőkkel ez előtt üstökös-csillag volt, csak igen lassan jöve mostani tökéletességére. A' mint a' föld belsejében tett vizsgálódások mutatják, legalább két tűzi és két vízi irtóztató revolúción kellett által esni, míg az állati test ki-formálhatására, életére, és szaporodására alkalmas lehet. Meddig mennyen e' testnek tökéletesülése elő, emberi ész nem tudhatja, de hogy még meg nem állapodott, az újabb formációk mutatják, mellyek a' korhanyt (humust) állítják elő, mellynek az három elmúlt formációkban nyomait se találni. Ugy látszik, hogy a' mint útja végetlen (soha többé azon helyre vissza nem jövé a' hol már egyszer volt), úgy tökéletesülése is végetlen. Sőt ha a' napba esne is egykor, ekkor se fogna megszűnni, hanem a' napnak testével tovább tökéletesedni és formálódni. —

De térjünk az erköltsi világba vissza, ha a' teremtesnek fő célja a' testi világban a' tökéletesedés, mennyivel inkább az erköltsi és lelki világban az emberekre nézve, és ha ott azt

akadályoztatni lehetetlen, mennél inkább sikeretlen iparkodás az itt. Abból következtetni az értelem és tudomány megállapodását, vagy hátrálását, hogy China több ezer esztendőktől fogva elő menni nem tapasztaltatott, Görög ország pedig a' butaságba vissza esett: épen olyan, mintha a' 6 héti étellel bíró selyembogár eszmélhetvén azt itélné, hogy a' földszínen mindég tavasz uralkodik.

A' mint az értelem, hallás, látás, társalkodás által nevededik, a' tett tapasztalásokra újabb tapasztalások, a' tett felfedezésekre újabb felfedezések épülnek; úgy a' később maradóknak más más kívánnati, óhajtsái, reményei, követelései, és kinézései teremnek; 's így más és más rendelkezéseket óhajtanak, javallanak, és vésznek folyamatba, a' régiek terhessekké, unalmasokká, 's végre szenvedhetetlenekké válnak, és sokszor nem azért, mintha azok mindég objective terhessebbek volnának a' régieknél, hanem mivel nem a' jelen időhöz valóknak ítéltetnek, és a' régiségnek, 's talán ügyetlenségnek billyegét hordozzák. Az új Görög ország és Belgium bizonyossan súlyosabb adónak és szolgálatoknak leszen kitéve ön Fejedelmeik mint a' Török és Hollandus uralkodás alatt, de a' nemzetiség lelke, melly a' pallérozás elválhatatlan követje, a' nagyobb terhet könnyebben hordoztatja velök. És így a' ki az élőfákat, és plántákat mindég fiatal korban a' ki a' föld gombját mindég a' jelen kiformálódásban, a' ki az emberi értelmet a' jelen kimiveltségben, és az időt a' jelen pillantásban több száz vagy ezer esztendőig megállíthatja, hogy addig semmi idő ne légyen, csak az szabhat határt a' köz véleménynek, óhajtsának, várakozásnak és követeléseknek, 's így csak az szabhat olly polgári törvé-

nyeket ezeknek következésében, mellyek örök időkre megáljanak.

Ha tehát a' magyar jobbágy a' legelők, szántóföldek, rétek elégtelensége, és ebből következni vélt szegénysége ellen panaszolkodik, ez nem objectivus panasz, és a' szegény jobbágy maga sem tudja honnan ered. De honnan tehát? onnan, hogy szaporodott esméretei, nevekedett értelme következésében ő azt óhajtana, hogy földjei néki tulajdoni volnának, úgy bánhatna vélek mint az értelem javálja. Mert panaszolkodik a' szegény nemes ember is, ha kevés földjei vágnak; de ezen panasz egészen más szellemű a' jobbágy panasszánál, és csak ahoz hasonlít, mikor valaki azon sopánkodik miért nem volt az ő atya Gróf, hogy ő is grófi jószággal birhasson, vagy gazdag birkás, hogy pusztákat árendálhasson. És mikor a' jobbágy a' szolgálatok és robotok ellen panaszolkodik, épen nem azt érti, hogy a' más földjeit ingyen birni kívánná; hanem, hogy a' szolgálatok tételének és követelésének módja terhes előtte; melly ezer, meg ezer habozó, és önkényes újjabb meg újjabb rendelkezéseknek és zaklatásoknak illetlen velek bánásának elkerülhetetlen forrása, melly betsülei érzésekkel, mellyet egyébaránt örömet lát minden okos ember, öszve nem férven, a' jobbágy már robotra, csak szolgáját küldi, hogy a' felvigyázó hajdú gorombaságától (kivált ha ez részeg) mentes lehessen. Mert terhet visel az árendás is, de ennek panassza egészen más szellemű mint a' jobbágyok panasszai. Egy szóval political életének ifju korát elérvén a' gyám-
 atyai kormány nem egészen korához illő lévén, más formájú rendelkezéseket kíván, és óhajt, 's így megelégedetlen a' nélkül, hogy fogyatkozása volna, nyughatatlan a' nélkül, hogy bántat-

nék, követel (praetendál) a' nélkül, hogy jussa és igaza volna, urára támaszkodik a' nélkül, hogy szorgalommal dolgozna, hiu praetensioi nem tellyesítettén, urát tsalja, lopja 's károsítja a' nélkül hogy azt bűnnek tartaná, 's így politicai érettségéhez közelgetvén több rosszat fejt ki, mind a' Birtokos földes urra mind a' Státusra nézve, mint bárdolatlanabb és szolgálbb állapotjában! mert homályosan látja, hogy értelméhez és korához alkalmaztatott helyesebb rendelkezések következtében nyugodtabb és tehetősebb lehetne, kötelességének jobban megfelelhethetne. Ha megnyerik birtokaikat örökös jussal; melly által a' földes úr, úgy is hangnál és véleménynél egyebet nem vesz (de a' vélemények is az élet javaihoz tartozván; és sokszor, mint a' régibb és ujabb Religiobéli viszszálgódások mutatják a' földi javaknál többre bötsültetnek, kegyetlenség nélkül elragadozni nem lehet, hanem, mind addig, mint a' legsérthetetlenebb vagyont respectálni kell, még tanítás, és felvilágosítás által ha hibás, ki nem küszöböltetik). Ha megválthatják mind szolgálatjaikat, mind adozásaikat kész pénzel, ha nekik úgy tetszik; ha legelőik a' földes úrétól megkülönböztetnek; ha felmentetnek a' gyám-atyai törvényhatóságtól; megtsendesedik a' nyughatatlanság, elszenderednek a' passiók, megmenekszik az földes úr ezer galyibától a' nélkül, hogy jövedelméből egy krajczár is elmaradna; vége lészen minden praetensionak, minden panasznak, a' magára hagyatott ifjui erő megkettőztetett iparral fogjalétét fenn tartani, a' Status ereje nőttön nő: az értelem gyarapodik, az erkölts jobbul, ezzel társaságos szelidebb lélek formálódik, mellyel a' közboldogság és bátorság elő áll; melly közbátorságot, és vagyon sérthetetlenséget külö-

ben a' legkegyetlenebb Törvényekkel sem lehet fenntartani. Mert mondja meg a' bölts Psychologus, miért lopja minden jobbágy urának Erdjét elpirulás nélkül? és miért tsalja meg őtet a' munkában a' hol tsak lehet lelki vád nélkül? esmervén a' vagyonok sérthetetlenségét a' maga birtokából, és jól értvén a' szerződések, ígéretek, és fogadások szentségét a' természetből? És miért nem zugolódik a' Törvényes Interesse felvett kész pénz kamatjának fizetése ellen; bár ez sokszor terhessebb neki az úri szolgálathoz? És miért igyekeznek amannak minden kitelhető iparral eleget tenni, ezeket minden kigondolható csalfaságokkal ki kerülni? Hiszen az urbarium behozásától fogva minden szolgálatok alku kötéssé változtak, mellyek az előtt tsak erőszakos kényszerítések, tsak szolgálathoz, és maga javát nem tudó gyermekhez illő parantsok valának, és az elő haladt political kifejlésben, vissza rugás (reactio) nélkül nem is lehetének. A' kinek nem tetszik ott hagyhatja telkeit, és a' szolgálatoktól mentes lesz. És mégis éppen az urbarium behozásától fogva nintsenek elhagyott telkek (Desertae urbarialis) Egyik alku kötés a' jobbágy előtt miért nem ollyszent, mint a' másik? És miért hogy ős eleink jobbágyi olly csalfáknak nem tapasztaltattak mint a' mostaniak?

Ezen kérdések körül való vizsgálódások igen messze vinnék céljától a' Tudositót (mellyek felől talán más alkalommal vélekedését adhatja) legnagyobb okát találja ezen political bomlottságnak az urbáriális Rendelkezésben, mellynek avult, és egyenetlen rúgója az ujjabb kerekéket illő mozgásban fenntartani nem képessek.

De a' mint a' political korosodás lassu lépésekkel halad; ugy az ahoz illő szerközések tsak lassanként állithatnak okosan elő. Azért

elég nagy lépés lesz az a' mi időnkben (ha még megálhat) a' birtokot a' jobbágnak, a' földes úr legkissebb kára nélkül örököszen által adni, de még talán hasznossabb és nagyobb munka a' jobbágyi legelőket a' földes urakétól elválasztani.

Az urbáriális rendelkezések sorában semmi czikkely nincs, melly nagyobb izetlenkedésre, nyughatatlanságra, elégedetlenségre, és vijodásokra adna alkalmat, mint a' közös legelők állapotja, olly két igen különböző Corporációkban, mint a' földes úr és jobbágy. A' földes urat boszuság, kedvetlenség 's idegenkedés fogja meg; látván hogy a' jobbágyok miatt, a' nevekedő béléltetés következtében, a' legelőt nem javíthatja, posványt nem csapolhat, ártalmas fűveket nem irthat, terméketlen részeket nem javíthat; veszedelmes homok forrásokat nem fojthat, legelőt nem cserélhet, mesterséges és jobb legelőt nem formálhat, a' legeltetésben rendet nem tarthat; hanem a' természet ajándékát a' maga, és jobbágyai tetemes kárával tsak bitanglani kényszerül, vagy még ezen felyúl tapasztalni kényszerül, miképpen a' magának hagyott legelőnek jobb része, a' helység disznai által feltúrva, mint az ostrommal megvett vár fel dülve haszon nélkül hever.

A' jobbágyság görbe szemmel nézi urának legelő birkéit a' mezőn, réten, tarlókon és az őszi vetésen, és a' legelőnek kopárságát, földjei terméketlenségét, marhái erőtlenségét, és a' maga tehetetlenségét 's szegénységét ennek tulajdonítván, kár-pótlásul urát megtsalni mind szolgáltatásokban, mind természetményekben bűnnek nem tartja, elkedvetlenedik, dologtalanodik, a' helyett hogy iparkodás által kívánna sorsán segíteni; ura ellen, erőtelennek érezvén magát,

az erőnek surrogátuma a' tsalfaság hamis lelkűség természetűté válik benne. A' költsönös bizodalom illy különböző erők között fenn nem állhatván urának legjobb és őszintébb plánjait megveti, kikerüli, sikeretlenné teszi. 'S így legalább jelen sorsának fentartása tekintetéből, urának nagy ereje ellen, a' fő igazgatás védelmi erejét szokásaiban megátalkodásával támogatva hason sulyba (aequilibrium) teszi magát: érezvén hogy ő mint flu attyával nem alkudozhatik, annyival inkább ellent nem mondhat, hanem az engedelmesség kötelessége 's legfelyebb is régi szokásaiban megmaradásának kérésével állhat elő. És ki ez a' földes úr, kitől sok százaknak 's ezereknek testi 's talán lelki boldogsága is annyira függ? sokszor egy jó Gróf, vagy nemes többnyire pedig egy Ispány, Tisztartó, Fiscális vagy más Tiszt; ki a' sik tengeren a' kész hajóval tsak evezni akar, annak hibáit pedig (mellyeket nem esmér) ki igazgatni nem kívánja, míg végre talán urastól, a' habok jutalma legend. Azért hijában ajánlja a' földes úr a' maga hasznának nem kevés megtagadásával a' legelők elválasztását: a' jobbágy azt el nem fogadja, bár reá nézve igen jónak találja is; de fél hogy bár darabig kirekesztőleg használhatja, de később a' Tisztartó, belé hajtja; és ő, ellene többé nem tehet, urával, kivel ezer érdeklésben van, kár nélkül nem perelhet. Ez okból ha a' jobbágy a' legelőt lassanként foglalgatja, beljebb beljebb szántogat, elnézi neki földes ura, sőt maga is követi, kevésre betsülvén az illy bitang birtokot. Az egygyűgyű jobbágyság a' jó Isten adományi között a' bort legnagyobbra betsülvén, minden pityer dombon szülő hegyet akar plántálni, és ha illy szándékába a' legelő mennyisége felől meg szállítatik, bár az előtt annak szűkvoltáról keserves-

sen panaszkodott is, azt elegendőnek sőt feleslegesnek találja, csak hogy szőlője lehessen. A' földes úr a' bitang legelőt kevésre bétűlvén, a' szőlő plántálást megengedi, így a' kézi erő trágya és a' drága idő, a' torkosság, részegeskedés dologtalanság és minden rendű erköltstelség (mintha még nem volna elég) hatalmitására fordítatik, a' földmivelés, a' munka, trágya, és legelő fogytával meg alább száll. A' kivitel, és ezzel az ország kereskedése fogyton fogy. Jobb szőlő hegyeink bétűlete alább száll; mivel ezen pityer dombi szőlőkben csak a' sok borra dolgoznak, ezen kell iparkodni azután a' nemes hegyeken is, hogy amazokkal vásárt álhassanak. 'S így a' jó, de kevesebb bort adó szőlő fajok helyett, már legjobb hegyeinkben is, csak juh fark, kadarka, sarfejű szőlők szaporíttatnak, ezek is hogy borok még rosszabb legyen, trágyáztatnak, lugosokra szál vesszőkre feleresztetnek, sok szemre metszetnek, homlítás bujtás, döntés oltás, és ültetés által mindég fiatal állapotban tartatnak. Mi tsuda osztán hogy a' Német, inkább iszsza jó serét, vagy rhénusi, és francz borokat hozat, mint sem a' magyar lőrét hörpölgesse; elhalgatván még a' jó borok tsúfos és erköltstelen meghamisítását, 's így kénytelenek borainkat $\frac{4}{5}$ részben bizonyosan magunk meginni, ha meghalunk is tőle mint 1805dikben 1813ban 's a' t. Igaz, hogy egy derék hazafi és író azt mondja; hogy hazánkban kevés a' consumtio; ezt a' tudósító is úgy hiszi, minden élet árticulusra nézve; csak a' borra és pálinkára nem; sőt ezt nevelni igyekezni csak nem olyannak vagy még rosszabbnak látja, mint Török országban az opium evést, Lengyel és Muszka országokban a' pálinka, minden asszonyoknál a' kávé ivást, és az egész világon a'

pipázást előmozdítani. Ugy vélvén, hogy a' felesleget inkább comodításra u. m. tiszta külső belső ruházatra, tiszta és pompás lakásra tiszta városra és utszákra, kutakra, utakra, kertekre 's a' t. kell egy mivelten nemzetnek fordítani; mint sem a' hasra; mert amaz emeli a' lelket, ez butítja, amaz csak a' lenyelőnek, ez pedig másnak is használ: amaz a' barmokkal is közös, ez csak a' lelkes ember tulajdona; amaz sokkal több, emez sokkal kevesebb nyavalyának és nyomoruságoknak kutforrása. Egy szóval a' nem csak haszontalan, de még káros és veszedelmes szőlő ültetésekkel sok száz ezer holdak veszték már el a' drága legelőkből.

Igaz ugyan hogy illy érdemben járó dologhoz, mint a' legelők elosztása hogy egygyik fél se károsodjon igen nehéz kultsot találni: de nem lehetetlen; mivel a' legelő a' vonós és a' vonós marhákat kipótoló anya és fiatal sereg kedvéért szükséges, a' vonós marha pedig a' földművelésre elmulthatatlan; és így a' legelőknak egyenes arányban kell lenni a' szántó földek és rétek mennyiségével. De ha a' természetes igazság utmutatása szerént, az eddig fennállott, és talán régen szokásban vett élések, és visszaélések miatt, a' dolgot elintézni nem lehetne, a' gyepek legelőkhöz; bizonynyal próbák, majd ezt követő rövidebb vagy hosszabb vagy éppen örök időkre terjedő költsönös egyességgel végrehajtható, kivált politicai uton (mint a' kétes határok megállapításában) a' vissza vonások eltávoztatása tekintetéből (fenn hagyatván mind a' két résznek a' törvényes ut) sőt ha minden okos törvényhozásnak charactera a' consequentia; nem lehet által látni, miért pártolná a' fő törvényes hatalom jobban az erdőségeket, mint a' föld művelést; melly amannál sokkal szükség-

gessebb; az Erdőségekben pedig annak mivelhetése tekintetéből, az újabb articulások következésében a' birtokosnak a' közösből ötet illető juss elkülönözése nem csak megengedett, hanem még pártfogoltatik, és megrendeltetik Art. Diaet. 1807 Igaz ugyan hogy a' közös birtok által a' legelő egészen semmivé nem lehet mint az erdő, de ugyan nem is használtathatik úgy mint azt az értelem, népesedés és a' jóllét kívánnák.

Az Erdei Legelők kiadása.

Leg terhessebb azomban és legszövevényesebb az urbariális legelők külön kiadása olly helyeken, holott gyepmező nints, vagy kevés van, és a' legeltetés a' fenn álló erdőkben történik; ilyen helyen a' mezei gazdát az Erdésszel meggyesztetni igen nehéz dolog. Mert ha a' legelhető erdő darabok egy bizonyos része adatik urbariális legelőnek, a' vágások elő, és utó tilosok, esztendőről esztendőre szükségképpen változván, a' kimetszésnek minden esztendőben újra kellene megadni: ha pedig az egész erdőségnek egy darabja állandóan, és örököszen legelőül kimutattatnék, az erdő soha többé meg nem ifjittathatván végre ott a' földes úr minden haszna nélkül örökre elveszne. A' földes úr minden haszna nélkül mondom; mivel a' kijelelt darabhoz mint megkülönbözött birtokhoz a' jobbagság már több jussát tartván, ha csak minden fa mellé egy vadász nem allittatnék, a' fenn álló fa szálak igen hamar tűzre vagy a' legelő szaporítása tekintetéből lehejjazva, bévagdalva, elhordatnának, 's elvesznének.

A' constitualt Statusi legfőbb hatalom rabló nem lévén senkinek javait és igazait el nem ragadozhatja, hanem újabb szerkeztetése kivite-

lére vagy kármentést ad, vagy útát és módot mutat, a' kár tökéletes kipótlására. Lássuk azért, ha az erdőségek egy darabja örökös legelőnek által adatnék a' jobbágyok számára kirekesztőleg, az így elveszett földes úri fájézási haszonvételek miképen és mennyire pótolthatnának ki? és lássuk az erdőségek a' magok legnagyobb megszorításával úgy mindazáltal hogy se a' publicumnak szükséges és eddig is elhasznált tűzi-fa mennyisége, se a' földes úr mostani jóvedelmei ne csonkuljanak, mit engedhetnek a' magok testéből jobbágyi, és állandó gyeplegelőnek? de hogy ezen Gordiai szövevényes csomót, (mellyet hozzá való tudomány nélkül a' legtömöttebb agy - velő se foghat fel; ellenben hozzá való tudománnyal, a' legközöségessebb elme is felfejthet), megoldhassuk lássuk előbb az erdők mostani hasznának oeconomiáját és annak okait a' tölgy, gyertyán, és nyír vagy nyár erdőkben, mint hazánk erdei legnagyobbikában, nem szólván bükk és fenyő erdőkről, mellyek (a' tisztásokat kivéven) se öreg se fiatal korokban legelőt nem adhatnak.

Az irt erdők két rendben miveltethetnek; t. i. mint avas erdők (Hochwald) és pagony erdők (Schlagholtz) a' vessző, vagy csepéte erdőket (Buschholtz) mint csekélyiségeket ide nem értvén.

Az avas erdők ha tölgy épület és szerszámfa tekintetéből miveltetnek 120 esztendőitől 200 esztendei turnusra vétetnek. Illy hosszú turnusban az esztendei vágások térsége igen tsekély lévén a' legeltetésnek igen kevés akadályára vannak, és talán panaszra okot még soha sem adtak p. o. 1000 hold avas erdőben 150 esztendői turnussal esztendőnként levágatik

$1\frac{000}{150} =$	—	—	—	$6\frac{2}{3}$	Hold
5 esztendei Előtilos	—	5	$6\frac{2}{3} = 33\frac{1}{3}$	Hold	
15 dtto Pagonytilos		15	$6\frac{2}{3} = 100$	Hold	
	Öszvessen	—	$133\frac{1}{3}$	Hold	
Az egész Erdő	—	—	1000	Hold	

Marad Legelőnek — $866\frac{2}{3}$ Hold

Azomban hazánkban igen igen kevés erdejében műveltetnek avas erdők, egy felől mivel 1 holdon a' 150 esztendei várakozás kamatját ama csekély fa, melly egy egy vágásból esztendőnként kerül, bár azok mind a' legszebb épület, és szerszámfából állanak is, soha sem fedezi, és ha olly ára szabhatnék a' vágásból kikerülő fának hogy ezt fedezhesse, soha senki egy szálát se venne; még is mivel a' legnagyobb vigyázattal nevelt avas erdei fának is, épületre és szerszámnak, alig volna $\frac{1}{3}$ része alkalmas; $\frac{2}{3}$ része pedig tűzfába menne, melly a' 150 esztendei várakozást haszonnal nem jutalmazná; hazánk tölös erdeinek $\frac{95}{100}$ része ott, hol fa eladás vagyon (mivel a' hol eladás nints vagy az erdők kiterjedéséhez csekély, ott a' tölgy erdő, tsak gubats, és makk tekintetéből tartatik, és megszűnik az erdésztség tárgya lenni, a' gyümölts kertészség gondjai alá szegődván (bizonyossan mint pagony erdő műveltetik) meghagyván a' vágásokban a' jelessebb tölgy szálakat, egy két turnusokon keresztül az épületi és szerszámfa szükségére) többnyire 50—60—70—80 és néha 100 esztendei turnussal.

De miért 50—60—70—80 és 100 esztendei turnussal, és miért nem 40nel vagy 45tel? a' tölgyfa minden nemek különösen a' cserfa ezen időben tűzre legalkalmasabb lévén, és az idő arányában legtöbb hasznót adván? mert ha feltesszük is hogy az őlfák hóld számra úgy van-

nak mint az idők (a' mi azomban nem úgy van) bár illy feltétel mellett egy hold erdő 50 esztendei turnussal 2szer levágva épen annyi fát adna, mint 100 esztendő alatt 1szer levágva, mégis mivel a' fák árának kész pénzbeli hasznai, öszve tett arányba vannak a' kamatokkal, az 50 esztendős turnus sokkal, és pedig igen sokkal több hasznot ad a' birtokosnak a' 100 esztendős turnusnál p. o. vegyünk fel egy hold erdőt, melly most 50 esztendős; ha ez mái nap levágatik, ad ölfát 20 ölet ára 10 for. — 200 fl.

Ezen 200 fl. kamatol 50 esztendeig 50 esztendő mulva ismét levágatván ad 20 öl fát a 10 fl. — — — 200 fl.

De 100 esztendős turnusra vévén, már ekkor egyszer levágva ad holdja 2. 20=40 öl fát a 10 fl. — — 400 fl.

Az ölfá mennyiség 50 és 100 esztendei turnussal mindegy ugyan, de a' hosszabb 100 esztendős turnussal sokkal több Kamat elvész mint a' tőke-pénz a' mennyit téssen, és pedig a' kereskedői számadás szoros törvényei szerint nevezvén az

Esztendei Kamatot 1 ftól	—	—	η
A' Tőke pénzt	—	—	A
A' Kamatolás esztendeit	—	—	n
n esztendő mulva leszén a' Tőke Kamatostól	P		

$$1.) P=A(1+\eta)^n$$

És így 200 fl.	—	—	$A=200$ fl.
50 esztendő mulva	—	—	$n=50$ fl.
3 pCent Kamattal	—	—	$\eta=0,03$ fl.

lézén az első vágás haszna 50 esztendős turnussal:

$P=200(1+0,03)^{50}=$	876 fl. 78 den.
A' második vágás	— 200 fl. —
Összesen	— 1076 fl. 78 den.

100 esztendei turnussal 1 hold erdőnek
haszna — — — 400 fl. —

Vesztesség — 676 fl. 78 den.
melly dolognak hogy szükségesképen így kell
lenni mindenki értheti, kinek a' pénz és Ban-
kok természetéről legkisebb megfogása van is,
jól tudván, hogy az n esztendő múlva felvehető
pénznek mai nap nints több érdeme mint

$$\text{II.) } A=P \left(\frac{1}{1+\eta} \right)^n$$

és így p. o. az 50 esztendő múlva felvehető
1076 fl. 78 den. — $A=1076$ fl. 78 den.

50 esztendő előtt, vagy 50 esztendőre discon-
tirozva — — $n=50$ fl. —
3 pCent Kamattal — — $\eta=0,03$ fl. —

$$A=1076 \text{ fl. } 78 \left(\frac{1}{1+0,03} \right)^{50} = 245 \text{ fl. } 66 \text{ den.}$$

vagy is a' mi mind egy olly darab erdő, mely
50 esztendő múlva levágva 1076 öl fát ad (fel-
tétven hogy a' fának ára nem változik) nem ér
többet, mint azon erdő, mely mai nap levágva
245 ölet ad. Azon birtokosnak pedig a' ki adós
lévén 5 pCent Interest fizet, mivel pénzét 5
pCentes adósságok fizetésében legbizonyosabb
helyre adhatja (elocalhatja) a' kamatokat úgy
vévén mint ő fizeti.

$$A=1076,78 \left(\frac{1}{1+0,05} \right)^{50} = 94 \text{ fl.}$$

az az 50 esztendő múlva felvehető 1076 fl. nem
ér többet mai nap 5 pCentes adóssággal terhelt
birtokosnak 94 fl-nál és 6 pCentes adóssággal ter-
helt birtokosnak 58 fl. 32 denárnál feltétven
egyébbaránt hogy adósságai interessét pontosan
fizeti, mert különben pontosan nem fizetvén a'

köz Kamat egy részét hitelezője kárával meg-
nyeri p. o. ha valaki 50 ezer forint Kamatot tar-
tozik esztendőnként fizetni 5 pCentel, és csak 10
esztendőről 10 esztendőre fizet, a' köz Kamatnak
 $\frac{9}{10}$ részét megnyeri, nyer pedig minden 10 esztendőben mivel n esztendő múlva kellett volna
interesképpen fizetni az első esztendei interes fe-
jében.

$$A (1+\eta)^n$$

fizetett pedig — $\frac{A}{N=A(1+\eta)^n - A}$ vagy is
és így a' nyeresség

III.) $N=A [(1+\eta)^n - 1]$ és ha az interes fize-
tése fél esztendőnként alkudtatott.

$$\text{III. a) } N=\frac{A}{2} [(1+\eta)^{2 \cdot n} - 1]$$

p. o. 50 ezer forint — $A=50000$ fl.
10 esztendő múlva fizetve — $n=10$ fl.
A' Kamat egy forintot 5 den. $\eta=0,05$ fl.
és így a' nyeresség a' csak egy esztendei nem
pontoson fizetett interesek miatt 10 esztendő alatt
az úsót kihagyván, és az esztendőt nem 11 ha-
nem 12 holnappal számolván
 $N=50000 [(1+0,05)^{10} - 1]=31445$ fl — den.
vagy félesztendőnként fizetni tartozott, mellyet
form. III. a. $N=\frac{50000}{2} [(1+0,05)^{20} - 1] =$
41332 fl. 50 den. vagy is a' fél esztendőnként fi-
zetni tartozott 25 ezer forint, ha 10 esztendő
múlva egyszerre 50 ezer forintokban fizettetik le,
nyér az adós 41332 fl. 50 denarít. Ha pedig az
interest fizetés csak esztendő végével egyszerre
fizettetni alkudtatott, nyér az adós 31445 fl.
vagy is így 50 ezer forint helyett fizet csak
18555 fl. — amúgy 8667 fl. 50 den.

Ezen hamis nyerességgel, vagy capitális ro-
vatik le, vagy ismét interesre adatván eszten-
dőnként gyümölsöz 5 pCentel 1572 fl. 25 den.

A' belső megkimélléseken kívül ezen fogásra épül a' sequestrumok aeconomiaja oly zár gondviselőknél, kik a' törvények tsorbáit a' mások megkárosításával, hogy nagy és értelmes gazda nevet érdemellyenek, hasznokra fordítani képessek. A' kereskedéssel virágzó nemzetek ellenben egyik vagyonos birtokát és javait szintúgy pártfogolván mint a' másikat, illy fogásokra nem ereszkednek; hanem ha a' hitelezőknek vagyonokra (pénzekre) szükségök vagyon, dobot üttetnek a' birtokra, ha így se elég a' jószág Kings-Bankba ültetik az adóst, hogy legalább máskor több adósságot ne tegyen, mint a' mivel megbirkózhatnak. De térjünk vissza az erdőkre

Ha a' hosszú turnusok oly károssak hogy a' kinek 1000 hold erdeje van 80 esztendő turnusra véve éppen csak annyi készpénzt és fát vehet ki belőle mint a' kinek 617 hold erdeje vagy 45 esztendei turnussal a' magok hasznának tekintetéből, miért nem veszik hát a' földesurak erdeiket rövidebb 40 vagy 50 esztendő turnusra? hiszem ha fájakat valamivel oltsóban adnák is, még is nevezetessen több hasznot vennének birtokaikból?

Ennek több rendbéli morális, és Physicai okai vagynak ugyan is:

Iször Hazai erdeink művelése és használása a' Fels. Kamarát és egy, két nagyobb birtokost kivéve, vadászokra van bízva, kik miképpen lettek legyen nevelve, és minő tudományokkal felruházva, mindenki tudja; ezektől azt kívánni is hogy ők tudják, mi a' jó, és mi a' jobb; bűn volna, kik még legegyűgyűbb erdei irományinkat se képessek megérteni. De ha megértenék is, íróink objectivus erdészek lévén, csak az erdőművelésről szóllanak; legjobb használásáról vagy igen keveset, vagy igen hejános san, vagy

semmit se tanítanak. Sőt hogy a' lehető huzamos legnagyobb haszonvételt legjobb erdei íróink után is Mercantilis eszmérek nélkül (a' pénz egy fő factor lévén) elő állítani lehetetlen legyen; az olvasó a' feljebb mondattakból láthatja, és hogy e' nélkül a' legjobb erdészek is hibás; és igen káros regulákat fejtenek a' gyakorló eleibe, elég világos tanubizonysága az; hogy Hartig Ur Anweisung zur Holtzzucht munkájában Marburg 1805 pag. 196 igen szembetűnő botlásaival azt hozza ki, hogy 1 hold erdő 120 esztendei turnussal — — 493 fl. 53 xr. 30 esztendei turnussal pedig 539 fl. 20 xr. hasznót adjon, és így az hosszú turnusu avas erdő, a' rövid turnusu pagony erdőnél hasznosabb legyen a' birtokosra nézve; pedig nyomosabb calculus után, az 120 esztendős turnusu 1 hold avas erdő a' Hartig Ur datumi szerint ad 120 esztendőök alatt 5 pCent Kamattal 852 fl. 31 xr. A' 30 esztendei turnusu 1 hold pagony erdő pedig, szinte a' maga datumi szerint ad 120 esztendőök alatt 5 pCentes Kamattal — 3483 fl. vagy is, nem hogy az avas erdő hasznosabb volna, hanem az avas erdő haszna úgy áll a' pagony erdő hasznához mint — 1: 4. vagy is 4 hold 120 esztendős avas erdő, ér 1 hold 30 esztendős pagony erdővel. Egyébaránt Hartig Ur zavaros tanításaiból, a' 198 pag. 201ig senki okos nem lehet; mivel majd az avas, majd a' pagony erdőket találja jobbnak, és a' 200dik lapon ezt mondja; hogy a' kinek kevert idejű erdeje van, legtöbb fára és így pénzre (??) térszen szert, ha avas erdőt formál belőle, még is ha huzamossan (nachhaltig) nem köteles erdeit művelni, wird in Lucrativer Hinsicht den grössten Nutzen haben, wenn er all sein

haubares Holtz, so bald als möglich forstmässig abtreibt, das Capital auf Zinsen legt, und nun seine sämtliche junge Waldungen auf die Wurzel setzt. In Lucrativer Hinsicht!!! Ugy véli az értekező, hogy az erdők úgy se Anglus kertészkedési, hanem a' haszonvétel tekintetéből miveltetnek, és így a' melly neme az erdei gazdaságnak huzamossan több hasznót ad, bizonylyan az jobb is: és így a' pagony vagy rövidebb turnusu erdők hasznossabbak az avas erdőknél. Hogy pedig a' 120 esztendő alatt ritkitott végre tisztára levágott erdő tsak nem két annyi fát adjon mint 4szer 30; vagy 3szor 40 esztendő korában levágva, az a' tölgyes erdőkre nézve ugyan a' tapasztalás által épen nem igazoltatik, sőt az ellenkező igen is világossan kitűnik: mert 50 esztendő fában 1 holdon 25 öl hasáb-fát a' durung öleket, és rőzse kötéseket ide nem számálván, 's így kétszeri vágás által 50 öl fát tapasztalnunk hébe korba szerentsénk volt; de 100 esztendő fában minden idő közti kivételeket belé számlálván 100 öl fát keresni igen neveltséges dolog. Még a' legjobban gondviselt, és legjobb földű erdőkben is köszönet volna, ha mindég 50 ölet adna egy olly hold erdő (a 1000 □^o) melly 50 esztendő korában 25 ölet ad vala Illy bizontalanságban álván még a' jelen korig az erdei tudomány, nem tsuda, ha a' pagony erdei turnusok mindenütt 60—70—80 vagy 100 esztendőkre szabva találtnak.

2szor Mentül kissebb a' turnus, annál nagyobb a' vágható őlfának mennyisége esztendőnként; feltéven azt, hogy a' tölgy-fa 40 a' bükk-fa 60 esztendő előtt le nem vágatik (mellynek okát a' hely szűke miatt itt elő nem adhatjuk) a' sok öl-fa vágásra és hordásra nagy erő, eladására nagy publicum vagy concurrentia kívántatik,

azért hol sovány az eladás, nagyobb; a' hol bővebb, kissebb turnusokat kellett béhozni. Igaz hogy ezen tekintet azt teszi fel, hogy az erdei hivatal fontolóra vette a' külső belső szükségét, sőt kereskedési egybeköttetésben állana több vidékekkel, a' talán felesleg is kivehető fa mennyiség elszerzésére, és úgy határozta volna meg erdei levágásának turnusát; ez igen szép dolog volna, és a' hol így van, nagy intelligenciát mutat; de ez igen ritka eset lehet hazánkban, mivel mi gyenge kereskedő magyarok, csak a' vevőt várjuk, de ez is vagy zsidó vagy paraszt ember legyen, kit dominális büszkeséggel alá nézhetünk, különben nehezen vehet tőlünk valamit, kivált ha a' pénz szűke nem nyom, 's így a' külső eladás fa dolgában igen tsekély szokott lenni, és erdeink sok helyen magokba rohadnak el haszon nélkül, 's turnusaink akár hogy voltak meghatározva, magoktól meghoszsabbodnak.

3szor Vagynak azomban olyan vidékek is hol az eladás nagyobb lehetne, sőt hol az esztendei vágások a' vidéknek szükségeit se fedezik, még is hosszú a' turnus, a' legeltetés terhei miatt: mivel mentül nagyobb a' vágás, annál kevesebb a' legelő p. o. A. hol a' turnus 50 esztendő ott lévén az elő tilos

Pagony tilos	—	—	—	5) 15)	—20 eszt.
A' turnus	—	—	—		50 eszt.

Marad legelésre — 30 vágás
vagy is az egész erdőnek $\frac{3}{5}$ része. Ha az egész erdőnek $\frac{3}{5}$ részén a' jobbágyi és földes uri marha meg nem élhet, a' turnust nagyobbítani kell

p. o.	—	—	—	60 esztendőre
Tilosok	—	—	—	20 esztendőre

Marad legelésre — 40 vágás

Ha a' legelő marha ezen se élhet meg, a'
turnust megint szaporítani kell p. o. 70 esztend.

Tilosok	—	—	—	20	dtto
---------	---	---	---	----	------

Marad legelőre	—	50	vágás
----------------	---	----	-------

's így tovább:

Vagy talán az elő tilos szükségtelen? ötven esztendőnél nagyobb turnusokban, holott már némelly csertövek hajtás nélkül kimaradoznak, elmulthatatlanok ezek, és mentül hosszabb a' turnus, annál szükségesebbek, mivel 80 esztendős cserfáknál a' tövi hajtásnak bizonyosan fele elmarad, 's így megmagozás nélkül, mely vagy elő tilos által, vagy kézi munkával eszközöltethetik, az erdők végképen kipusztulnának. A' tölgyfák ugyan hajtanak későbbi idejekben is; de ezek tűzre jók nem lévén, tsak kisebb mennyiségben u. m. épületre és szerszámnak érdemlik meg a' miveltést, 's többnyire mint avas erdők használatnak.

Ugy látszik hogy az erdei törvények behozásának következtetésében, erdő miveltésünk tsak nem mindenütt abban állapotott meg; már akár a' dologhoz nem értés, akár a' fa el nem adhatás, akár a' legelők szűk volta következtetésében mind egy, hogy a' vágások turnusa 60 esztendőtől fogva 80ig vétetik, kivévén az igen szűk határokat igen nagy értetlenséget, és a' semmi eladhatást; holott a' turnusok 90 sőt 100 esztendőre is vétetnek.

Nem lehet leírni, mitsoda akadályára legyen a' jobbágyi legeltetés az erdő miveltésnek; itt az alattomos tsatangolók a' legszebb vágásokat rágatják le, és teszik semmivé; ott a' pásztor gyermekek vetnek tüzet a' levelesnek, itt a' marha tsapás száraztja ki ezer számra a' legszebb fiatalost; ott, a' nappali tserkelésben ki szemelt

legszebb fa szálak lopatnak el, itt a' jobbágyok sokszor méltó panaszsza következtében a' még fiatal vágások nagy kárral legeltetésre feladatnak; ott az igen lassan nevedő cultura utol nem érhetvén a' magas tövi hajtást a' felszabadítás által haszontalanná leszen, 's ez okból hány erdészek a' legjobb erdő földet, hova tölgy és cser-fát örömeztültetnének, erdei fenyővel, melyet a' legelő szarvas marha és ló nem bánt (*pinus sylvestris*) kényszernek bé szemetelni, így példabeszédelve, jobb a' fenyő-fa mint semmi fa; itt a' marha hajtás könnyebbsége tekintetéből a' vágás a' maga rendjén nem vezettethetik; ott a' turnus kissébbre nem szabathatik, 's így se a' lehető legnagyobb haszonvételnek részese nem lehet, a' birtokos; se a' jövődőség hasznára erdejét jó állapotban nem hagyhatja; itt a' felvi-gyázásra nagy költségen több vadászokat kell tartani; ott a' behajtások, és zálogolások ezer bajt pört patvart szaporítanak; itt a' terméketlentisztások és ritkások a' legeltetés terhei miatt bé nem ültettethetnek; ott több ezer öl árkot kell huzni, hogy a' vágások a' legelő marhák ellen oltalmaztassanak, itt az erdei magas vadak zavartatnak a' legelő marhák által, ott borjai fogatnak meg a' pásztorok és tsatangoló jobbágy-ság által: melly galyibák jobbára mind megszűn-nének, ha az erdőket a' jobbágyi legeltetés ter-hei nem nyomnák; és így méltán minden erdei birtokos, még áldozatokkal is, a' jobbágyi le-gelők elkülönözését ohajtja, annyival inkább pedig, ha ez a' birtokos kára nélkül megtörtén-hetik: próbáljuk meg azért ezen nehéz feltételt megfejteni.

Feltévén azt, hogy minden birtokos az eddig gyakorlott erdei haszonvételekkel megelégszik, és így eddig való jövedelmeiben semmi kissé-

séget nem szenved ; próbáljuk meg, vajon a' szokott és talán régen bévelt turnus esztendeinek megrövidítésével, ugyan annyi fa mennyiséget kevesebb (és mennyi?) erdőből nem vágathatunk-e ? ha kevesebb erdő ugyan azon mennyiségű fát adhat, a' kevesebbet a' többől kihuzván, a' maradás tisztán Urbáriális legelőnek adathatik; itt minden fa levágotván, a' birtokos hasznára fordittatván, és a' föld gyeg-leglővé tetetvén. E' végre nevezzük :

Az erdő térségét holdakban --- — H

Egy holdnak egyikét a' másikba véve mai napig tartalmat — — — t

A' nagyobb turnus esztendeinek számát m

Ezen turnus conformis nevekedsit 1 öltre η

A' kisebb turnus esztendeinek számát n

Ezen turnusnak megfelelő conformis nevekedsit 1 öltre — — — e

A' kisebb turnus által ugyan azon mennyiségű ölfa vágás mellett megkívántató hold számot. — — — h

A' jobbágyok számára maradandó legelő. L

Mivel nagyobb turnussal az esztendei vágás mennyisége a' számadások törvényei szerint. — — — a

$$\text{IV.) } \alpha = \frac{H. t. \eta (1+\eta)^m}{(1+\eta)^{m1}}$$

a' rövidebb turnussal az esztendei vágás mennyisége :

$$\text{V.) } \alpha = \frac{h. t. \varepsilon (1+\varepsilon)^n}{(1+\varepsilon)^n - 1}$$

mivel az ölfa mennyiségeknek egyformáknak kell lenni $\alpha = \alpha$

$$\frac{H \cdot t \cdot \eta (1+\eta)^m}{(1+\eta)^m - 1} = \frac{h \cdot t \cdot \varepsilon (1+\varepsilon)^n}{(1+\varepsilon)^n - 1}$$

innen

$$\text{VI.) } h = \frac{H \cdot \eta [(1+\varepsilon)^n - 1] (1+\eta)^m}{\varepsilon [(1+\eta)^m - 1] (1+\varepsilon)^n}$$

és mivel $L = H - h$ substituálva

$$\text{VII.) } L = H \left[1 - \frac{\eta (1+\varepsilon)^n - 1 (1+\eta)^m}{\varepsilon (1+\eta)^m - 1 (1+\varepsilon)^n} \right]$$

Ezen munka mód, minden esetre erdei tartalmazás Föld - Abroszt (Bestands Karte) Taxátiót, és Taxátios irományokat térszen fel; mellyek nélkül ugyis az erdőségek czélarányos használása lehetetlen: p. o. Cserfalvai határban némelly gyepek legelői is találtatván, az erdő 60 esztendőre elosztva vágatik, 's így mintegy $\frac{2}{3}$ része legeltetik. Minden tisztásokat, ritkásokat beszámálván az

Erdő térsége 1000 hold — $H = 1000$

Holdja ád diametráliter — $t = 15$ ölfát

Hatvan esztendei turnussal a'

conformis esztendei nevek-

kedés találtatott 1 öltre $\frac{27}{1000} = \eta = 0,027$

Mostani turnusnak eszt.dei $m = 60$ esztendő

Jövendőre a' turnus légyen $n = 40$ dtto

Negyven esztendei turnussal a'

conformis nevekeds esztend-

dónként 1.öltre találtatott $\varepsilon = 0,03$

kérdés illy környülállások közt, hány hold erdőt lehet elszakasztani, és kiirtván tiszta legelővé tenni, olly feltétel alatt, hogy az esztendei ölfát vágás ezen megrövidített turnus következtében semmivel se légyen kisebb, mint annakelőtte? substituálva formula VII.

$$L=1000 \left[1 - \frac{0,027((1+0,03^{40}-1)(1+0,027)^{60})}{0,03((1+0,027)^{60}-1)(1+0,03)^{40}} \right]$$

$$=217\frac{2}{10} \text{ Hold}=218 \text{ hold proxime}$$

az az Cserfalván, a' jelen környülmények között a' turnust 40 esztendőre szabván 1000—218=782 hold Erdő éppen azon fa mennyiséget fogja esztendőnként adni a' mit 60 esztendőös turnussal 1000 hold adott, és így mind a' publicumra, mind a' birtokosra nézve 218 holdak legkissebb kár nélkül kiirtatván jobbágyi gyep legelőre fordíthatnak.

De ezen elrendeléssel, a' legeltetés sorsa talán még terhesedik, mivel előbb $\frac{2}{3}$ 1000=666 holdakat legelhet, most pedig csak 218at fog legelni? épen nem: mivel olly erdőkben hol 1 holdról (a 1000 □ öl) 15 öl fát közép számmal várni lehet, 200 vagy legalább 150 szálak állanak hold számra, egy szálfának kiterjedését csak 3 quadrát öltre vévén 600 vagy 450 négyszegű öleket fog el, hol legelésre való gyepfü nem nőhet, a' mi nő is erdei fű erőtelen, mivel árnyék alatt nevededik 's így 218 hold tiszta gyep legelő 666 hold erdei legelőnél minden esetre többet ér; annyival is inkább, mivel az erdőnek megmaradt 782 holdja a' birtokos legeltetési hasznára fenmarad, ki is ha elő tilost is tart legeltethet

$$\frac{(40-20) 782}{40} = 391 \text{ holdat}$$

ha elő tilost nem tart pedig $\frac{(40-15) 782}{40} = 438 \text{ hold.}$

's így mind a' föld birtokos, mind a' jobbágy bővebb legelővel élhetnek még is az esztendei vágások mennyisége megmarad.

De hát valóban ki jó e' 782 hold erdőből 40 esztendőös turnussal ugyan azon mennyiségű

öl fa, mint 1000 holdból 60 esztendei turnus mellett?

Adatván a' hold szám — — $H=1000$

Egy hold közép ölfája — — $t=15$ öl

Esztendei nevekedés 1 öltre — — $\eta=0,027$

Lehet évenként vágni a' számolások törvénye szerint form. IV. 60 esztendei turnussal $m=60$

$$\alpha = \frac{1000 \cdot 15 \cdot 0,027 (1 + 0,027^{60})}{(1 + 0,027)^{60} - 1} = 507, 6 \text{ ölet}$$

782 hold - pedig; 40 esztendő turnussal; 0,03 esztendei nevekedéssel 15 öl diametralis fával ad esztendőnként form. V. vágni való?

$$\alpha = \frac{782 \cdot 15 \cdot 0,03 (1 + 0,03)^{40}}{(1 + 0,03)^{40} - 1} = 507, 4 \text{ ölet}$$

az az ezen erdőben 1000 holdról 60 esztendei turnus mellett lehet évenként vágni 507 öl fát

782 holdról ugyan azon erdőben

40 esztendő turnussal hasonlóul le-

het vágni — — — 507 öl fát

Más példa Körösfalván semmi gyeplegelő nem lévén, a' gazdaság fenttarthatása tekintetéből, az 1000 holdból álló erdő 80 részekre osztott, kérdés a' birtokos kára nélkül, hány holdakat lehet ezen erdőből kiirtani és állandó gyeplegelővé fordítani

Az erdő térsége — — $H=1000$ hold

Egy hold fa termése mai nap $t=15$ öl

A' conformis esztendei nevekedés 80 esztendő turnus alatt $\eta=0,02$

A' mostani turnus — $m=80$ eszt.

A' jövődő turnus legyen $n=45$ eszt.

A' conformis nevekedés a' 45

esztendei turnus alatt — $\varepsilon=0,03$

Lészen a' legelőnek kiírtható erdő darab form.

VII.

$$L=1000 \left[\frac{0,02 \left((1+0,03)^{45} - 1 \right) (1+0,02)^{80}}{0,03 \left((1+0,02)^{80} - 1 \right) (1+0,03^{45})} \right]$$

$$=383 \text{ hold}$$

holott a' megmarandandó 617 hold erdő 45 esztendei turnussal, épen azon mennyiségű öl fát fogja esztendőnként kiadni, a' mit 1000 hold 80 esztendős turnussal adhatott.

Nem gondolja az Értekező, hogy olly helyheztetésű erdő volna e' hazában, holott illy úton a' jobbágyságnak legelőjét külön választva a' birtokos urétól, ennek és a' publicumnak minden kára nélkül ki ne lehetne adni. Sőt hogy a' birtokos úr ezzel nyerni is fog, világos téak onnan is, hogy a' tiszta gyeplélegelőnek tejendő erdő darabon álló fák, ha eladás van, egyszerre, ha elegendő nints, lassanként haszonra fordulnak, vagy ezzel a' fennmarandandó erdők megkémeltetvén jövődöre esztendőnként annyival több ölfa vágathatik p. o. a' most írt esetben — — — — 383 hold

erdő à 15 öl ád — — — 5745 öl fát

ölet 10 fl. — — — 57450 fl.

Ennek 5 pCentes kamatja eszt.dőnk. 2872 fl. 50 den. 's így ha a' birtokos a' fent írt legelőből kiírtandó fát a' nélkül eladhatja, hogy szokott öl fa vágását kevesítse, nyer esztendőnként illy fa ár mellett a' jobbági legelő kiadása által 2872 fl. 50 den. vagy 287 öl fát.

Azon ellenvetésre, hogy így az erdők pusztitnak gazdaságosan így felelünk: több gabonát terem 1 hold jól művelt szántóföld, két hold rosszul művelt szántóföldnél, 's így a' szabaddá lett erdőségek jobban műveltethetvén, a' tisztások ritkások beültethetvén, a' vágások el nem potsékoltatván, a' kevesebb térségű erdő, mind a' birtokosnak és annak maradékinak, mind a

publicumnak több épület, és tűzifát hozandó, mint a' mostani ligetes, ritka, és a' legeltetés által megsanyart erdeink. 'S így a' jobbágyi legeltetésnek az erdőktől elválasztása, a' legnagyobb jótétemény, mind a' hazára, mind a' birtokos urra, mind a' jobbágyra nézve, és az erdő mivélésnek alapja.

Gaty.

2.

Az Alsó Magyarországi Érczmivélésről.

(Folytatás.)

A z A k n á k r ó l

(Schacht, puteus metallicus)

94. §.

Aknának azon négyszegű kutak neveztetnek, mellyek szabad alól, súlyirányban vagy résut szolgálnak le a' hegy' gyomrába. Olly súlyirányú vagy fonák nyílások tehát, mellyek már a' föld alatt veszik kezdetöket, akna nevezet alá nem jőnek, hanem czélirányok szerint majd súlytegeknek, mélyezeteknek (Gesenke Abteufen) majd motóláknak (Haspel) majd ontványoknak (Schutte) gördítőknak, gurítóknak, hengereknek (Rollen) hivatnak: mellyekről alább több fordúland elé.

95. §.

A' súlyirányú aknák többnyire czélirányosabbak, 's kevesebb költséggel járnak a' résuknál; mert rendeltetésökre nézve vagy ki 's bejárásra, vagy ércz 's vadfaj takarításra, vagy viz-

emelésre, vagy szellőztetésre, vagy fa-leeresztésre, vagy erőművek' munkálódására szolgálnak, 's amazok mindenütt majd a' térségben, majd a' súrlódásban, majd az erőművekben takarékosabbak ezeknél. Szükséges továbbá rendszerint hogy az ér a' súlyirányos aknával közép mélységében fúrassék ált, mert a' bánya munkának közösülése végett a' takarítás, vízemelés, légfrissítés, 's bejárás tekintetében a' főbányatérekből keresztvágásoknak (Querschläge) kell a' súlyirányú aknához töretni, és pedig az általaknázott ér felett a' függményen, alatta pedig a' fekvényen. Ha tehát az ér közép mélyében lukasztatik ált, akkor ezen keresztvágások sehol sem lesznek hosszúak, következésképp a' kutyatarítás (Hundfördernis) a' bányamunkától egész az aknáig mindenütt rövidebb. Mivel a' takarítással a' főaknához (Hauptschacht) közeliíteni fő dolog, azért ha a' munka az érvonulása szerint terjed, és a' kőtarítás a' futamokon (Lauf) távol esik, több ilyen aknákról kell gondoskodni; melly esetben azonban elég, ha a' körülményekhez képest minden két, háromszáz ölnyire egy akna mélyeztetik le; a' körülményekhez képest mondám, mert egyéb akadályokon kívül az is egy fő lehet, hogy valamelly hegységben (Gebirg) ugyan azon eret egymás mellett több bányatársaságok mivelik, a' kiknek, mint fentebb említett bányabirtokokra határaik vagynak.

96. §.

Az akna' kikezdésében külömbféle tekintetek jönnek elé: — Iször a' szabad alatt alkalmas hely választassék, a' hova a' szükséges mozgonyok, épületek jönnek, 's a' hova a' kerekekre megkívántató víz akár forrásból, akár tavakból

vezethető. 2zor Alkalmas legyen a' hely nem csak az érczek elhordására, hanem az épületi, 's bányafa' (Grubenholz) odahozékonyságára is. 3zor gondoskodni kell egy jó rakhelyről (Halde, Hal-le, Haldensturz) 4zer hogy a' szabadalatti vi-zek valamikép bele ne szivároгjanak. 5zör vég-re, különös figyelmet kell arra fordítani, hogy a' takarítás, légfrissítés, és vizemelés minél kön-nyebbé 's olcsóbbá váljon.

97. §.

A' hány féle rendeltetése van egy aknának, annyi felé részeltetik; többnyire a' fő aknák há-rom elkülönözésből állnak, az egyik más z ak-nának (Fahrtschacht) a' másik takarító nak (Treibschacht) a' harmadik viz, vagy mű ak-nának (Kunstschacht) neveztetik. Ehhez kell annak hosszát is alkalmazni, melly szélességét minden esetre múlja felül; így a' fő aknában, a' hol főkép kettős takarító készül, harmadfél öl-nyinél kevesebbire nem épülhet, holott szélessé-gére elég 5. 6. láb; a' kereső aknák csekélyebb öblöt kívánnak, ellenben a' fő aknában elő gondoskodásból ha ne talán egykor kettős ta-karító ra leszen szükség, a' hosszaságot jelen-leges kelleténél is tovább tanácsos kívájni.

98. §.

Minden takarító akna' tövében rakodó (Füllörter) készítetik; ez nem egyéb, hanem az akna' feneke mellett kívájt tágasb öböl, a' hova t. i. minden az aknához szolgáló kereszt-vágásból (Kreutzzschlag) 's takarító térből (Förderniszstrecke) az ércz és vadfaj kutyatolók (Hundstöszer) által öszvehordatik. A' rakodó-nak hossza ugyan az, a' mi az aknaé, szélessé-gé nagyobb is lehet. Mivel a' bányafa (Gruben-

holz) az aknákon 's ezen rakodón által mozditatik a' bányákba, azért magossága is czélirányos legyen 's közönségesen másfél néha 2 ölnyi szokott lenni. Keveset mélyebb is legyen a' takarító térnél, hogy annál könnyebben döntethessék ki az ércz 's vadfaj a' kutyákból.

99. §.

Ritkán mélyeztetik akna olly kemény kősegen (Gestein) hogy el-lehetne ácsolat nélkül, 's bár kemény is a' kőnem, ha mind a' mellett leveles, idővel levelei elválnak 's omladozni fognak, a' mi szüntelen veszéllyel fenyegetné a' bányamívelést: azért az aknákat is, valamint az ékzeteket és bányatéreket többnyire ki kell ácsolni. Azt, valljon erősebb ácsolatot kíván-e az akna, vagy gyengébbel is be éri, annak mélye 's anyagzatának kemény vagy porhó volta határozza-el. Feszés és tartós ácsolat egyedül az aknának tökéletes lemélyezte után alulról felfelé kezdve készülhet; mivel pedig gyakran ásás közben is megkívánja a' munkások' bátorsága az ácsolatot, melly azonban rendes ácsolás közben ismét kiszedethetik: innen az aknák' ácsolatásában kétféle ácsolás jó tekintetbe: elveszett, ideigleni (verlorene Zimmerung) 's való (wirkliche).

100. §.

Ha tehát valahol aknát kell lemélyezni, mi után az alkalmas hely kijeleltetett, az a' pázsit föld' vagy színföld' eltakarítása mellett vizirányra egyenítetik, a' hova azután egy akna-füzet (Schachtkranz) jó; ennek hossza széle ugyan az, a' mi a' kiásandó aknaé, csak szeglet csúcsainak kell kevéssé kidüldörödni, hogy lemélyezés után is fentartsák a' földszinén; azért

földszinti, vagy szabad fűzetnek hivattak, németül Tagkranz. Végre elkezdődik a' lemélyezés 's közel a' föld'szinihez csak teknőkkel 's félkosarakkal vettetik-ki az ásott föld, később pedig e' végre hengermozgony (Haspel) állítatik fel, mellyre egy kötel két köböllel (Kübel) csavaritva fel 's alá játszik a' mélybe. Ásás közben gyakran víz érre jutnak, ezt ha csekély, kézi szivattyukkal (Handpumpe) is meggyőzhetni: különben víz emelő művek szükségesek. Nem árt a' szádalatra (vagy torkolatra) mindjárt ló-vagy vízkereket (Pferdgabel v. Premsekunst) építeni 's ezzel kezdeni a' kivájt föld takarítását. Hogy pedig az akna iránya el ne görbedjen, erre súlyirányzót zsinórmértéket (Senkelschnur) szoktak használni.

101. §.

Az akna' ácsolata vagy sűrű, egész, (ganze zimmerung, v. mit ganzem Schrotte), hol t. i. egy járomfa (Joch) 's aknafűzet a' másikat éri; vagy álló feszítőkkel (mit stehenden Spreizen), másképp polcz ácsolat (Polzenzimmerung) a' hol a' hézakok hasábokkal (Ladholz) pótoltnak. Harmadik neme az akna ácsolásnak álló járomfákkal (mit stehenden Jöchern) készül. Mind ennek magyarázata bővebb fejtegetést, sőt rézmetszetű világítást is kívánna; itt egyedül azt tartom szükségesnek említeni, hogy az akna' ácsolata rendszerint 's több tekinteteknél fogva inkább kemény, mint puha fanemből készítendő. Mert miután az aknázat (értem a' fő aknát) három különözésre oszlik, úgy mint mász-, mű-, és takarító aknára (Fahrt-, Kunst-, und Treibschacht) mind a' három megkívánja, hogy az ácsolat simára farag tassék; az első osztály ha darabos szálkás ácsolatú, nehe-

ziti a' mászást, veszedelmezi a' bányászok életét; a' második gátolja az erőműveket 's erőművészeket akkörülتي foglalatosságait; a' harmadik rontja a' takarító zsákokat (Treibsack) köblöket, 's ládákat: ha már simára kell faragni az aknázatot, erre olly fa szükséges egyszersmind, a' melly ne könnyen rohadjon; pedig bizonyos, hogy a' fenyüfa minél vékonyabbra faragtatik, annál korábban rohad el. De megfordítva is: az aknázatnak öröké ép állapotban kell lenni, a' gyakor ujitgatás kijavitgatás gátolja a' vizemelő 's takarító munkat: e' célra leginkább szolgál a' kemény fából készült ácsolat, melly tartósabb a' fenyünél; mivel pedig a' kemény-fa nem természetből egyenetlenebb növéssü mint sem hogy faragás nélkül alkalmas lenne az aknázatra, innen következik a' felhozott szabás:

A' puha fa tehát egyedül olly mellékes aknácskákban használható, a' hol ezen tekintetek együtt véve nem elkerülhetetlenek.

102. §.

A' tonnafekvű aknák' ácsolata különbözik a' súlyirányukétól, valamint a' mélyezeteké (Abteufen) tetőtöréseké (Übersichbrechen) ontványoké (Schutten) 's motólaké is (Häspeln), mellyek t. i. mind erős hajlásu erek után üzetnek, 's a' nyomás és kőség mivoltához alkalmazandó. Itt nincs szükség ágyfákra (Lagerbaum), hanem többnyire peczkekkel pótolhatni a' sűrű jármozást. Általában véve a' tonnafekvű aknák' ácsolása valamint a' motólaké, ontványoké, 's mélyezeteké is tömérdek ágazatú észrevételeket von magával, mellyeknek magyarázata noha a' nyelvbővítésre (a' mi fő célja értekezésemnek) szaporá gyümölcsözésü lenne, e' helyt kivivhatatlan.

Fentebb az akna' osztályai közt mászalnáról (Fahrtschacht) jött elő említés: ez a' mű és takarító aknatól azon el-különözött 's a kna falal (Schachtscheidung) elválasztott része a' fő aknának, melly csupán 's egyedül a' bányába való ki 's bemászásra szolgál. A' résu aknában 's mélyezetekben közönségesen a' fekvényen tulajdon mászpalczokra (Fahrtpolzen) helyeztetik. Ezen mászalnának a' súlyirányú aknában fő megkivántsága, hogy mászokra (Fahrten) részeltessék: mert különben a' ki 's bejáró személyek nem tudnának egymásnak kitérni, 's különben is igen veszélyeztetnék mászásközben életök. Tudni illik minden $1\frac{1}{2}$ vagy 2 ölnyi mélységre az ácsolatba mászpalczok (Fahrtpolzen) vonathatnak, 's ezekre deszka padozatok (Bühnen) szegeztenek. A' padozatokon egymás által ellenébe metszetek (Ausschnitte) vésetnek ki, és pedig egyedül olly öblüek, hogy egy ember bujhassék rajtok keresztül. Egy padozat a' másikkal létra által közösködik, melly semmivel sem különbözt a' közönségestől, csak hogy a' metszet felett kezdetén egy kis létrácska van az ácsolathoz súlyirányban erősen feszítve, mellyhez a' mászó, midőn a' létrára lép, fogódzhassék.

Ha nem sebes hajlású az ér, 's így a' résu akna meredek, nagyobb bátorság végett a' mászó személyeknek szinte bizonyos távolságban egymástól a' polczokra padozatok szegeztenek, 's a' mászók (Fahrten) egy oldaltól a' másikhoz kigyóztva feszítenek rájuk. Gyakran megesk, hogy az akna' oldalából itt ott viz buzog ki; ezt egy helyen összevegyűjtve odáig kell csatornákon vezetni, honnan a' bányavizek együtt vagy kiemeltetnek, vagy lecsapoltatnak: mert külön-

ben sietteti nedve által az ácsolat' rohadtát, a' padozatot pedig és a' mászokat sikossá tévén, a' mászó személyeket veszélyezteti. Általában a' mászagnának fő rendeltetése lévén a' bátorságos ki's bejárás, annak czélirányos és ép voltára igen szükség ügyelni az illető Bányatiszteknek. Még is mind a' mellett gyakran történik szerencsétlenség, úgy, hogy a' bányász, midőn neki indul a' bányának, méltán szokott felkiáltani: „kélj szerencse!” (Glück auf!). —

104. §.

Égalatti nyilását mind a' takarító mind a' mászagnának csapók (Fallthüren) fedik, melyek függpadoknak (Hängebänke) neveztetnek, hogy a' takarítás körül foglalatosskodó személyek biztosak legyenek a' beeséstől.

Néha olly eset jöhet közbe, hogy az aknát szükség feltölteni felnyergelni (aufsateln). Minekutána t. i. az akna' szájához közel egy vadrakhelynek kell helyezettetni, a' hova a' hegy vagy vadfaj döntetik; hogy ezen döntés annál könnyebben történhessék, az akna' szája nem lehet vizirányban a' föld' színével: különben a' felhalmozandó kődarabok idővel egészen eltemetnék. Ha tehát az aknának kiválasztott hely körül nem találta az említett vadrakhelyre megkívántató mélység, ez az aknaszájnak érintett felnyergelésével felemeltével mesterség által történik, 's a' körül halmozott vadfajok közt mind addig rakatnak egymásra aknafüzetek, míg a' szádat a' szükséges magasságot el nem éri.

Hasonló nyergelés szükséges a' régi aknák munkabavételekor, melyek öszveroskadtok által fent olly tág romüregeket képeztek, hogy azokra az első vagy égalatti füzet (Tagkranz)

nem illesztethetik. Azért illyes elhagyott aknáknak mélyében a' legépebb oldalak kerestetnek ki, 's azoktól kezdve felfelé az elodult ácsolat kiűjtitik, 's szádalatjok az elébbi mód szerint felnyergeltetik.

105. §.

Minden aknára, legyen az nagyobb vagy csekélyebb tekintetű, egy nagyobb vagy kisebb aknaház (Schachthaus) vagy legalább bódé (Hütte) építetik, hogy az esőtől, hótol, 's a' t. biztosítassék. Ennek nagysága a' körülményekhez alkalmaztatik, főkép ha a' takarítás és vízemelés lókosarat (Treibkorb) vagy vízkereket (Premserad) kíván.

Az aknának 's aknabirtokosnak jogai (jussai) 's kötelességei kevéssel különböznek az ékzetétől. —

Minekutána az üzőbe 's mivélés alá vett érczér akar ékzet, akar pedig aknával felnyitott, következik:

A' tulajdonképi bányamivélés.

106. §.

Ezen szakasznak kezdetével említém, hogy a' bányamivélésnek czélja az ereken rejtező kincset minél könnyebb munkával, kevesebb költséggel, egyszersmind pedig a' lehető legnagyobb haszonnal kiszedni; mire nézve a' bányásznak e' következőkre kell leginkább ügyelni: Izör a' munkát, időt, 's költséget takarékosan, 's megfontolva oda fordítani, hogy az érczek minél könnyebben szedethessenek ki, az az minden akadályt előrelátó gondossággal kerülni, melly a' szegényebb érfajok megnyerése mellett a' gazdagabbakét veszedelmeztethetnék;

2zor hogy az érczvájás (Erzhau) a' takarítást ne nehezítse; 3zor hogy a' munkások friss légben ne szűkölködjének; 4zer hogy a' bányavizek olyan helyre gyűljenek össze honnan könnyen lecsapolhatók vagy kiemelhetők; 5zör a' kivájt oduk roskadással se a' bányát se a' munkásokat veszélyel ne fenyegethessék; 6zor nyertes munka közben új töreteket (Anbrüche) keresni, következőleg reményszíneket (Hoffnungsörter) űzni, az eret mind vonulása, mind esése szerint új meg új műszínekkel, mélyezetekkel vizsgálódva kutatni, függményi 's fekvényi vágásokkal szomszéd erek után törekedni; egy szóval nem csak a' jelenkor' javára dolgozni, hanem a' jövődőségre is ügyelni, hogy a' mivelhetőség örökíthessék (verewigen): mert az úgy nevezett rabló művelést (Raubbau), melly a' bányát kincseitől rövid idő alatt megfosztván a' jövődőségnek semmi nyereségi reményt sem hágy, a' bányatörvények is különösen tiltják.

107. §.

A' tulajdonképi 's valóságos bányaművelésnek három fő neme 's módja vagyon: u. m. tető-, fokos-, és keresztművelés (Fürsten-, Straszen-*, und Querbau). T. i. az ér vagy vonulása' folytában esésének bizonyos mélyétől kezdve lépcsőnkint lefelé vagy felfelé vájatik; vagy vastagsága szerint több helyen 's egymás mellett sorba keresztül töretik.

*) Lehman ezt Strosze-nek nevezi, a' mi magyarul annyit tesz, mint fok, lépcső, hágsó, garádics.

Mind a' háromféle módot a' felkeresett érnek lemélyeztetése előzi meg; t. i. a' bányásznak le kell hatni bizonyos mélységre az éren, teszem 10 ölnyire (aknával), innen jobbra balra az érvonulásán vízirányú, 's bizonyos távolságú téreket töret, 's ezt kihosszításnak (Auslängen) nevezik. Ezen térekből ismét apróbb aknácskákat mélyez le, 's azoknak fenekét ismét kihosszítván e'kép több futamokat (Läufe) készít. Minden esetre úgy intézi ezen felszeldelését az érnek, hogy a' szabad alól legalább két nyílást szerezzen a' bányának, mellyek közül a' levegő egyikén be, másikán kifolyjon, 's örök forgásban legyen. Minnekutána így az eret öszve vissza fúrta, majd fokos, majd tetős, majd kereszt-míveléshez kezd, a' mint a' körülállások kívánják. Nem kell neki egy örökösi ékzetről is elfelejtkezni, mellyet a' bánya' alsó emeletén kezd ki, hogy a' víz a' felsőbb emeletekből is oda gyűjtve kifolyhasson, 's megkéméltessenek a' költséges vízemelő erőmívek. Tudván pedig, hogy a' mívelés' kezdetét a' bánya birtokosok készpénzzel, önerszényükből, 's minden bányabeli jövedelem nélkül segítik, ezen tereh' enyhítése végett legelőször a' leggazdagabb érczközöket (Erzmitteln) veszi munkába, 's e'kép mind a' törő-műveket (Pochwerke), mind a' kohokat, hutákat (Hütten, ustrinae) mozgásba teszi; egyszer'smind pedig az ebből háromló készpénzbeli jövedelemmel a' Részvényeseket 's általok a' bánya munkát élémozditja. Ha már látja, hogy a' birtokosoknak nem csak részvénybeli terhek' viselésére elegendő jövedelem, hanem azon felül valóságos nyereség is háromlik a' bányából, akkor remény vágásokat (Hoffnungsschlag) kezd, hogy a' mívelést örökítse.

Ezekből észre lehet venni, mennyire szükséges egy Fő bányatisztnek a' bányamérnökség, 's földismeret, szinte nem kevésbé, mint egy gazdasági jószág igazgatónak a' természet történet mindenféle ágazati a' honi kereskedéssel együtt véve. Egy alaptalan tudományú Bányagazgató, Tisztartó, vagy Szakmáymester' kormánya mellett az alája rendelt munkások nem egyebek, mint vakondakok, a' föld gyomrát tétova turkálják, 's csupa szerencse, ha itt ott kincsre találhatnak. Jobban kitűnik ennek valósága a' következőkből.

108. §.

Ha valaki régi, akár elhagyatott, akár századok óta folyton művelt bányát vesz munkába, mivel a' régiek közönségesen a' legfelsőbb közőket szokták kirabolni, előre a' művelést a' mélységben kell űzni. Itt is t. i. mélyebb lehatás után kihosszítások, az érnek vonulása szerint való felnyitásai eszközöltetnek, rendes fokok (Straszen) készülnek, a' fensőbb érczközők a' lehetőségig a' jövőre hagyatnak, 's egy a' töretekhez, költséghez, és zsákmányhoz (Ausbeute) mérséklett érczvájás (Erzhau) folytatik. Egyébkint a' művelés' módja itt sem különbözik a' friss bányákétól.

109. §.

Következik az érczvájás, az említett fokos-, tetős-, 's keresztművelés' módja szerint. Ha a' munkába vett ér nem szélesb két ölnyinél, ennek kivájására fokos vagy tetősművelés legcélszerűbb. A' fokos művelés (Straszenbau) e' következően megy véghez: minekutána az érköz lemesztelenítetett, a' fenső kihosszítás' feleke v. talpa (Sohle) alatt egy ölnyi mélységre

egy mütársaság (eine Khür) állítatik munkába, melly az érnek vonulása szerint vizirányban előre tör. Midőn ezen társaság két ölnyire hatott, alatta hasonlóan egy másik kezdi a' törtetést, ez alatt ismét a' harmadik, negyedik 's a' t. mig a' kijelelt érközöt vagy egészen, vagy bizonyos meghatározott részét ki nem vájják.

A' tetősmívelés (Fürstenbau) épen ellenkezője az előbbinek, itt t. i. alulról felfelé folytatva a' munka, miután a' kihosszítás' tetejébe harmadfél ölnyire felfelé furta magát a' mütársaság, ezen oduban szinte víziránt előre törtet, egyedül azzal a' különbséggel, hogy itt a' kihosszításnak, melly minden esetre bányatérnek hagyatik, teteje boltja (Füst) $\frac{1}{2}$ ölnyi vastagságra végig meghagyatik, melly kőbolt a' hulladékokat feltartóztatja, nehogy a' kihosszításon járkáló emberek veszélyeztessenek. Az első mütársaság felett, miután ez 2 ölnyire hatott, következik a' második, e' felett a' harmadik 's a' t. de ezeknek már nem szükség kőboltot hegytámaszt (Bergfest, fulcrum naturale) hagyni, csupán padozatokat vésnek az oldalakba, mert az alattok dolgozók úgy is előbbre vagynak náluk, kiket tehát a' hulladék annyira nem érheti. *)

*) Delius minden illyes hegytámaszokat, mellyeknek rendeltetésök a' bánya mívelés' különböző körülállásaira nézve sokféle, czélja pedig mindig valami vagy szirttereh' viselése, csak a' régi bányászok' szokására szorítja, azt állítván; hogy a' mi időnkben az ácsolás' tökélesedése szükségtelenné teszi. Még is sok helyen láttam a' Kőrmöczi bányákban illyes érczhagyományokat, sajnálva képzeltem bennök heverni a' kincset: mig vezetőm fel nem világított, 's meg nem mutatta, hogy olly tereh fekszik rajtok, millyet semmi féle gerenda nem lenne képes viselni; 's így a' kincs beunök hasztalan nem hever.

Ezen utóbbi művelés mód az elsőnél könnyebb is, gazdaságosabb is; azért többnyire mindenütt ezt űzik jelennen a' hol csak amazt különösen nem kívánja a' körülállás.

Mivel pedig ezen művelésnek mind a' két neme nagy odúkat szül, ezeket, a' mint fentebb említém, minden fokon ki kell padozni, hogy a' padozaton fel 's alá jár hassanak 's a' hulladékok az alanti munkásokat ne sérthessék. Ezen padozat mely z s á m o l y a t n a k (Kastenzimmerung) magok pedig az egyes padló sorok z s á m o l y o k n a k (Kasten) hívathatnak, akkép megy véghez, hogy mind a' fekvénybe, mind a' függménybe padlukak vésetnek, melyekben vizirányt peczkek illesztetnek keresztül, később deszkával padoztatnak ki. Ha a' fekvény vagy függmény, vagy mind a' kettő porhó, rövidrostos, akkor mint az ékzet' ácsolatáról említett, padlókat, hasáb, 's járomfákat kell a' szükséghez mérve használni.

110. §.

Miután a' kijelelt érczköz ekképen kivájott, az alsó kihosszításon kívül egyéb odúkra nem lévén szükség, a' zsámolyat kiszedetik, ezek pedig vadfajjal tömetnek ismét be, vagy ha akar érczes, akar törniméltó érfaj (Pochwürdig Gänge) vájátott belőlök, a' mi t. i. használat (égalatti felkészítés) végett a' szabad alá takarítatik; akkor más emeletekből vájt hasztalan hegyfajjal rakatik be, vagy ha a' fekvény és függmény nem porhó, több helyeken egyedül kipeczkeltetik.

111. §.

Midőn olly vastag az ér, hogy egyrendbeli fokos vagy tető művelés által ki nem vájathat-

tik, azt vagy keresztmívelés alá kell venni, vagy legalább aláfúrni (verschrämmen) *), 's azután kettős fokos - vagy tetősmíveléssel (mit gedoppelttem Fürsten - oder Strassenbaue) győzni. Ezen aláfúrás az ér 's vadon közt a' szégyelen ***) (Saalband) eszközöltetik olly módon, mint egyéb ékzet vagy bányatér. Minden esetre, ha olly vastag az ér, hogy kettős tetősmíveléssel sem vájathatik ki, minisem hogy hármas, vagy négyes illy mívelésre kellene szorulni, akkor inkább a' keresztmívelés (Kreutzbau) használtatik; melly az előbbiektől abban különbözik, hogy a' vájás' munkája nem az érnek vonulása, hanem vastagsága szerint a' fekvénytől vagy függménytől kezdve keresztbe irányoztatik, 's a' hevérek nem egymás felett, hanem egymás mellett vizirányban dolgoznak: a' tetősmíveléshez még is annyiban hasonló, hogy itt is a' munkábavett érczköz alulról kezdve felfelé vájatik keresztbe. A' keresztmívelésnek célirányos üzésére szükség a' célba vett érczközöt vonulása szerint több — teszem 2, 3. ölnyi térségű — fokokra (Straszen) osztani, 's egyedül minden második harmadik szomszédságút kezdeni ki egyszerre; ezek kivájtván, betömetnek, 's akkor a' közöttök lévőkre jut a' sor. A' fúradék (Schram) egyszersmind takarításra, 's ki 's bejárásra szolgál.

*) Schram, ist der Raum, so zwischen dem Gestein und Ertz gemachet wird. Wird auch das Verfahren der Gänge genennet. — Neues und curieuses Bergwerks Lexicon von Minerophilo Freibergensi Schemnitz 1730. lap. 582.

*) Saalband des Ganges oder Seilband, Saum ist, wo sich der Gang scheidet vom Gebürge oder Gestein. in Hangenden oder Liegenden, oder ist eine Einfassung der Ertze aufden Gängen. — Ugyan ott lap 527.

112. §.

Miután az ér ekként fekvényétől függményeig egy ölnyi magasságra 's bizonyos messzeségre kivájtott, ezen odú a' keresztmívelés' első emeletének (der erste stock des Querbaues) neveztetik; ekkor tehát az eret hasonló műveléssel fentebb kell megtámadni, 's ez lesz a' második emelet 's a' 1. Valamint pedig az első emeletnek kikezdését az előbb mondottak szerint egy furadék előzte meg az ér vonulása' mentében annak fekvényén: úgy a' második emelet is fentebb ismét egy hasonlót kíván. Midőn a' második emelet készül, az elsőnek be kell már döntve lenni, 's így tovább, míg a' keresztmívelés a' kijelelt pontig felhat. Ezen betömésre elégséges vadfaj kívántatik, 's ha a' bányának egyéb részeiből ide nem hordathatik, akkor egy úgy nevezett bánya malom (Bergmühle) kell készíteni, melly által egy helyre magától fog szakadozni a' tömedék; ha pedig illy malom' készítése nem eszközölhető, akkor az égalatti vadrakásokból (Halde) szükség tömedéket a' bányába visszatakarítani.

113. §.

A' bányásznak mindig előre-látással kell a' munkát intézni. Az első keresztmívelés természet szerint egy kemény talpon történik, 's az egész tömedék (Verstürzung) ezen fog nyugodni; miután azonban a' munkába vettérczköz keresztmívelés által egészen kivájtott, lehető, hogy ez alatt ismét felfelé hasonló munka vétessék elé, melly által a' hevérek idáig fognak feljutni. Nehogy tehát ekkor a' fejük feletti tömedék reájok roskadjon, a' felső keresztmívelés' fokainak első emelete talpát erős padlókkal szükség

kìrakni, kifenekelni, mellyek a' tömedéket akkorra feltarthassák.

114. §.

Mind ez csak a' nagyobb érczközök' 's székművek' míveléséről érthető, mert a' melly érben akar rövid érczközöket akar puczkákat ügyekszik a' bányász kiszedni, az elészámolt mívelési rendet nem szükség, de nem is lehet annyira megtartani: azonban a' mennyire a' körülállások engedik, itt se felejtkezzenek meg a' bányász munkásai' bátorságáról, a' légfrissítésről; a' takarítás' enyhítéséről, 's a' jövődőségéről, nehogy a' bányát rókalukakkal (Fuchslöcher) csúfítván el, a' mívelés' folyamatját elzárja, elkontárolja.

115. §.

Miként történik a' siket érczközön munkáló hevérekkel az alku, ezen szakasznak elején említém; itt szükségesnek találom még az érczalkuról (Erzkauf) valamit szólni, melly vagy a' kivájt ásványnak nyomatéka (Gewicht) szerint, vagy ennek ércz-tartalmához (Erzhalt) mérve történik. Mennyiségét ezen ércz-vagy szín-érczdíjnak, melly igen változó, a' királyi kamarai bányákban maga a' K. Fő Kamaragrófi hivatal, egyebütt a' Bányatársaság szokta meghatározni. Ha érczkőváltásra történt az alku, akkor mázsa számra annak felkészítése (Aufbereitung) előtt tizennegyed naponként mindjárt kifizettetik, különben a' színércznek beváltása (Einlösung) után adatik ki a' kialkudott mennyiség. Egyébiránt szokott az érczhevér (Erzhäuer) ráadást is kapni kivájt bányatéreért, a' miből, ha az előzetet (Vorgrif) két hét alatt ki nem vájja, a' hiány leszámítatik.

116. §.

Az érczvájás mellett minden kitelhető vizsgálathoz kell a' munkásokra fordítani, hogy a' fokokból tisztán vájassék ki az ércz, a' hevérek' renyhessége által a' fűgményen vagy fekvényen semmi el ne maradozzon, szükséges mind a' két oldalt gyakran megá sz n á z n i (bestuffen) az az ék - 's kalapáccsal itt ott egy darabot (ásznát eine Stufe) vizsgálat alá letörni, vajjon valódi vadfaj-e, vagy talán valami érczpárocska, érczsujtás oldal el az értől. Hasonló figyelmet érdemel az érczválasztás, hogy a' tartalmas érfaj (hältige Gangart) a' vad közé vegyülve el ne temetessék.

117. §.

A' mint elején a' szakasznak említett a' bányatér (Strecke) az ékzettől (Stollen) abban különbözik, hogy az ékzet szabad alól szolgál a' hegy' oldalába, a' tér pedig már a' föld alatt vagy aknátlól, vagy ékzettől kezdődik, 's olyanon végződik, — egy szóval nincs szádalata, torkolatja (orificium, Mundloch). Illyen bányaterek különféle czélokra szolgálnak: nevezetesen a' bányavizeket lecsapolják 's bizonyos helyre gyűjtik össze, friss léget közölnek, 's a' követ a' műszínektől bizonyos motólaig, ontványig, ékzetig, vagy aknáig rajtok takarítják, futják ki (ausfördern, auslaufen) a' bányakutyákban (Grubenhunde); azért ezek takarító tereknek (Fördernisstrecke) futamoknak is (Läufe) neveztetnek, 's azon hasonlatosságra, mint földfeletti emeletes házak emeletei, a' mint a' földgyomrában egymás alá vagynak kivájva, felülről lefelé számítva első, második, harmadiknak, felső, alsó, középsőnek (er-

ster, zweyter, dritter, oberer, unterer, Mittel-Lauf). — Tágosságok, ácsolatok, építésök módja az ékzetével egy. — Hogy pedig a' törtetés egyenes vonalban menjen, 's tétova ne csavarogjon a' hevérek irányzókat, irányfonalakat (Senkel, Senkenschnur) használnak. Ezen irányzó egy fonalon függő kődarab, 's több ilyen irányzó függesztetik fel a' tér tetejére (Fürst) egyenes vonalban; egyik hevér ezeken végig púz, mint a' Földmérő dioptráján, 's melly pontot a' figyelő sulydarab a' műszinen eltakarja, másik hevér ott mécsé*.) füstével fekete foltot kormosít 's ahhoz alkalmazza a' vettetést.

118. §.

Az érnek művelésközi nyomozására, és az elágozott bánya-munkának közösülésére szükségsek a' többször említett mélyezetek, tetőtöré-

*) Ezen bányavilág, bánya mécs (Grubenlicht, Schirmlicht) a' régi Görögök 's Rómaiak kézi mécsökhöz hasonló egyszerű lámpa; gömbölyű üregedénye elől csücsköt vet, hogy a' kandéc' vége oda irányozva szabadon éghessen. Az egész világító szer veres rézből készül, 's egy hasonló lánczról függ. Vashól nem használtathatik, mert a' kézi kompa-zt, mellyre a' bányászoknak a' bányák csalkertében (labyrinth) önfeltalálhatásokra (orientatio) gyakran vágyon szükségök, tévedésbe hozná. Az előtt olajat égettek benne: most fagyvat kapnak a' hevérek, mellynek felszámolt ára szinte alkubérökhöz adatik. Mécs nélkül a' bányákban mozdulni nem lehet nagy sötétségtől, még is némelly hevér annyira gazdalkodik fagyvával kicsinyben, hogy míg léomás az aknán, mécsét eloltja, 's bátran lépdelte a' legmélyebb fevőkre. Valóban csudálni lehet a' hevéreknek mászási ügyességöket, 's gyakran vakmerőségöket, midőn száz ölnyi mélység felett egy szál gerendán vagy deszkán fogódz's nélkül pislogó mécsé mellett mérszen művelődik; — egy sikamlás 's a' halál' fiya. —

sek, motólák vagy hengeraknák, ontványok 's a' t. Mélyez et (Sinke) által az éren lefelé vájt nyílások értetnek, tetőtörés (Übersichbrechen) által az ellenkező. Ha ezen mélyezetek arra használtatnak hogy valamelly alsóbb futamból a' felsőbbikbe akar kövek akar vizek emeltessenek, akkor nevöket is változtatják; és pedig ha tor-kolatjokon hengermozgony áll, motólák nak (Haspel) hivatnak. Ontv á ny (Schutte) nevezet alatt olly földalatti résu hézak értetik, mellyen felső futamból, vagy műszinről lefelé öntetik a' kő. Henger nek (Rolle) olly résu aknácskát mondanak, mellyen a' takarítás vagy vízemelés szinte erőművek' segedelmével megy, de az ah-hoz szükséges zsákok vagy köblök alsó oldalán vonódnak. Vagynak mászhengerek is (Fahrt-rollen). Ezen bányaműveket szinte, ha a' kő' neme megkívánja, ki kell ácsolni; és pedig a' motólát úgy, mint az aknákat, azzal a' külömb-séggel, hogy itt nincs szükség semmi elfalazásra (Schachtscheidung); az ontványnak pedig felső szája szűkebb legyen az alsónál, azonkívül ol-dalai (Ulmen) deszkákkal béleltetnek ki, hogy annál könnyebben gördüljenek rajta a' kődarabok.

119. §.

A' második szakasz' utósó §ában szó vala az ereknek és rostoknak munkaközti nyomozta-tásáról, melly az előre bocsátott alapok szerint 's a' Bányamérnökség', de különösen a' földis-meret' (Geognosia) hozzá járultával történik. Ennek útmutatásából p. o. tudjuk, hogy egy ér mögött gyakran függményi 's fekvényi rostok vo-nulnak, mellyek az értől ágaznak el. Ha a' bá-nyabirtok' határai megengedik; akkor igen taná-esos remény épületeket (Hoffnungsgebäude) készíteni, hogy függményi és fekvényi vágások

üzethessenek. Függm é n y i v á g á s (Hangendschlag) pedig nem egyéb olyan kereszt-bányatérnél (Kreutzstrecke), melly az ér függményétől vadonba, — valamint fekv é n y i v á g á s (Liegendschlag) melly az ér' fekvényétől a' fekvényi bér czbe v. hegységbe (vadonba) töretik. Miután tehát illyes függményi 's fekvényi vágásokkal csak ugyan nemes rostok lelettek, akkor több tájakon nem csak az ér' vonulása szerint, hanem a' hegy' mélyének külömbféle magasságaiban függményi 's fekvényi vágások üzetnek, és pedig mind a' rostok' vonulatának estének kitapogatása, mind a' takarításnak és léghezásnak elémozdítása' tekintetéből, mind azért, hogy ezen fiók-művek a' főmíveléssel (Hauptbau) öszveköttetésben legyenek.

Könnyen megtörténhetik, hogy az ér a' műszínen vagy lemélyezésénél is, a' mint az első szakaszban említetett, széltomlik, elágazik, elnyomatik, vagy valami keresztrost által elmet-szetvén a' függménybe vagy fekvénybe taszítatik. Mind a' négy esetben folytatni kell a' tapogatást. Az elsőben a' széltomlott sujtások tovább üzetnek, mellyek közül, ha a' függmény 's fekvény közt egy ékzet vastagságánál széltobb ágaznak, a' középsőt kövesse a' bányász mind addig, míg az ér ismét öszve nő. Tanácsos az alatt néhány ölnyi távolságra keresztvágásokat törni; mert ollykor némelly omladék nemesülve a' függménybe vagy fekvénybe oldal. A' második esetben azon ág választatik további követésül, melly legvastagabb, 's mellynek órávonala (Stundenlinie) az érével legjobban megegyez, hogy még is a' Bányász el ne tévedjen, itt is hasznosok a' keresztvágások. Ha az ér egészen elnyomatott, 's a' műszín vadonba ütközik, legbiztosabb azt órávonala szerint tovább keresni.

Mind ez akkor is helyt talál, midőn az ér esése szerint széltomlik, elágaz, vagy elnyomatik. Ha végre az ér valami keresztrost által elmeteszelve oldalt taszítatik, bizonyos nyomára akadhatni a' keresztrost' egyik vagy másik felén.

120. §.

Sokban különböz a' telepek' műveltetése az erektől, mellyek t. i. a' bércz' lejtésével együtt majd emelkedve, majd ismét esve, itt púpokat, amott hajlásokat képeznek. Azonkívül a' telepek eddigleni tapasztalás szerint egyedül nemtelen érczeket kebeleznek, mellyeknek műveltetésök valamint nem olly jövődelmes, mint a' nemese-ké, úgy nem érdemel olly költséges készüléteket, aknákat, ékzeteket, 's a' t. csupán tehát oda igyekszik a' telepek' művelésében a' bányász, hogy azoknak érczőket minél korábban kiszedhesse, a' nélkül, hogy a' jövődőségre különösen figyelmezne.

Ezen tekinteteknél fogva, mivel Értekezésem az Alsó Magyarországi Érczművelésről (Metallicultura) szól, a' hol tudni illik a' F. kincstár' alapjai szerint egyedül a' nemes érczek fő-tárgyai a' bányászatnak, a' többiek pedig csak annyiból, a' mennyire azoknak elősegélése kívánja; annál inkább mellőzhetném el itten említését a' telepek' művelésének, mivel ollyat látni alkalmam sem vala. A' mennyire mégis itt ott némelly omladozott hegyoldalokban mészte-lepeket szemlélvén, az érczesekről 's műveltetésükről is ideát szerezhettem magamnak, a' nyelv' tekintetéből egy két szót el nem halgathatok.

A' telepek' műveltetése akna lemélyezéssel kezdődik, melly a' takarításra nézve egy motó-lával megelégszik; mivel pedig egy aknának, miután körülte a' rétegek kivájattak, torábbá

legfelebb léghezásra terjed haszna: azért azt minél kevesebb költséggel kell építeni, és ácsolni: lókosarat, vagy vizereket nem érdemelnek. Ékzet alkalmatlan a' telepmívelésre, 's egy elég a' legalsó rétegen, melly a' vizeket lecsapolja. Kivételt szenved még is ezen mívelés - mód, ha a' telepek (szinte kivétel szerint) rendesen vonulnak, az erektől egyébben nem különböznek, hanem, hogy függmények mindenféle egymáson fekvő föld 's kőrétegekből áll. Illy telepen a' bányamívelés olly rendesen folyhat, mint az ereken és rostokon. Kivételt szenvedhet azonkívül, ha a' telep igen vastag, mellynek kivájtása tartós; ha mély, úgy, hogy motólával takarítani terhes volna belőle; ha sok földalatti víz szivárog össze, mellyet ékzettel le nem csapolhatni: mind ezen esetben az aknát jól ki kell ácsolni, hogy tartós legyen, fent pedig szükséges emelő 's takarító műveket készíteni. —

Egyébiránt itt általán fogva nem fokont, mint az érvájásban, hanem vízirányú rovatont (Strehenweise) megy a' munka; mivel pedig a' telep' szelte (vastagsága) nem igen nagy szokott lenni, a' munkásoknak oldalt fekve kell dolgozni; a' fedél 's fenékkő kemény tömegű lévén, a' roskadástól nem igen tarthatni. A' vájás ékkapával, csákánnyal, ék-kalapáccsal foly, a' vettetés csak akkor szükséges, ha a' telep olly keskeny, hogy a' fedélkőből is kell egy részt lehasítani. A' takarító térek kevésbé magasabbra vájatnak, hogy a' munka könnyebbédjék rajta. Ezen rovatok tehát a' fokoktól annyiban különböznek, hogy nem egymás felett, hanem vízirányt, vagy lebegve következnek egymás után. A' tér felé takarítás belőlők alacsony kis kerekű szekerkéken, melyek czipelőknek, vagy czipelő-cbeknek (Schlepphunde) neveztet-

nek, csúszva mászva történik : ezekből aztán a' takarító téren rendes bányakutyákba, ebkocsikba (Grubenhunde) döntetik.

Egy terjedt ágazatú bányában, melly százados művelhetést 's nyereséget ígér a' Birtokosnak, olly körülállás jöhet közbe, hogy valamelly fő akna, ékzet, csatorna, rakodó, vagy bányatérnek rothasztó anyagzatja az ácsolatot sebesen emésztí, ha ezt szüntelen újítgatni akar-ná, tetemes idő 's költség veszteséget szenved-ne, de az is foroghat fen, hogy a' környéken a' takarító aknákba szükséges kemény-fa nem terem, vagy csak igen ritkán: mivel pedig a' fenyő-fa e' végre meg nem felel, tanácsosb ilyes esetekben e'féle bányaműveket tulajdon 's a' jövődőségnek pótolhatatlan hasznára eleve biztosítani, örökíteni

K ő é p í t é s s e l.

(Ausmauern)

121. §.

A' kőépítés v. kifalazás kétféle: t. i. száraz, vagy mésszel való. Száraz helyeken, vagy a' hol a' levegőnek friss forgása van, hol következőleg a' mészenyv (Malter) kiszáradhat, mésszel mehet véghez az építés: különben csupán szárazon (mit Truckenmauerung) Ezen építéstől azt kell általán fogva megjegyezni, hogy a' bányákból ontott kövek ritkán alkalmasak reá; mert érczes és kovacsos (kieszig) vegyítékek miatt a' levegőn elporhanyodnak: legcélszerűsbb olly kőnem, melly sima táblákra hasad főkép a' száraz építésben hol ezeknek faragtatni kell. Nedves műveken mész helyett gipszet igen nagy foganattal lehet használni, melly t. i. a' vízben is kő keménységűvé válik.

Valamint az ácsolást, úgy a' kő építést is a' kifalazandó nyílásoknak kőneméhez kell alkalmazni, így p. o. az ékzetekben 's bányatérekben, ha mind a' fekvény, mind a' függmény tömött kőnemű: elég a' tetőt (den Fürst) egy kőbolttal kiépíteni; ha a' függmény feszes, csak függménye 's teteje porhó, akkor a' függmény oldalán egy oldalfal emeltetik, 's a' tető alászinte egy kőbolt jó, melly a' kőfalon 's a' fekvénybe vésendő hézakon fog alapodni; ha pedig mind a' tető, mind az oldalak (Ulmen) porhók, akkor tökéletes pincze alakú (formájú) boltozat két oldalfallal építetik ki; — midőn végre a' függmény feszes, de a' fekvény a' tetővel együtt porhó, ennek oldalához egy kőfal ragasztatik, 's a' kőbolt erről a' függménybe kanyarítatik, melly támaszboltnak (Stutzbogen) neveztetik, mivel megtámasztja a' függményt. Mind a' négy esetben a' fenéknek szinte olly feszesnek kell lenni, hogy abba vízmedrek is vésethessenek.

Van egy különös egyszerű építés-mód, a' beomladozott bányatérekre nézve, hol t. i. mind a' két oldalon egy egy kőfal emeltetik fel szükséges távolságra egymástól; ezeknek hegyébe fapeczkek fektetnek keresztül egymás mellett, 's a' termögötti hézakok vadfajjal tömetnek ki.

Midőn a' bányatérnek nem csak fenéke nem feszes, hanem általában mindünnen nyomatik ürege: akkor az egész építmény monyorúan (ovalképen) falaztatik ki, mellynek gömbölőbb vagy hosszabbvolta, következőleg ellentállási iránya ahhoz alkalmaztatik, a' honnan nagyobb a' nyomás; valamint az egyszerű boltoknak keskenyebb vagy tágabb karimája is mindég a' súly ellen irányoztatik, a' falnak vastagságát természetesen ennek

mineműségéhez mérvén, úgy, hogy a' szükséghez képest néha kettős bolt szükséges egymás felett.

123. §.

A' nedves építésnél nem annyira szükség a' köveket kifaragni, de a' száraznál főkép a' boltokra valók mindig kifaragtatnak, 's itt a' hézások mohhal tömetnek ki, hogy a' beszivárgó érczes nedvek annál keményebben öszveforraszszák azokat. A' falmögötti hézásokat soha sem kell üresen hagyni, hanem mindég tanácsosb kitölteni, hogy a' súly mindünnen egyiránt nyomja a' falat.

124. §.

Ha valamelly kiépítendő térnek oldalából, vagy tetejéből forrás csergedez, ezt egy a' falba építendő cső által a' térnek belső öblébe kell vezetni, hogy fenekén kifolyhasson.

125. §.

Vízékezetekben, mellyek egyszer'smind ki 's bejárásra szolgálnak, a' tapodmű, vagy kőboltozatból áll, vagy az oldalfalba épített polczokon.

126. §.

Mivel az aknáknak két neme van, úgymint sulyirányú 's tonna fekvű, kiépítetésök is különbözik. A' sulyirányuknak építetésök módja hasonlít ácsoltatásokhoz; itt is szinte egy koszorú a' másikon fekszik, 's minden 10dik 15ik után egy padfal alapítatik mélyebben az akna oldalakba, ezen akna koszorúk, vagy inkább fűzetek a' kőépítésben kevésbé boltra kanyarodnak, hogy annál könnyebben viselhessék egyik

a' másik súlyát, Egyébbiránt itt is gondoskodni kell akna elkülönözésről, mászpadokról, mászokról, 's t. e'f. A' tonna fekvő aknának kiépítése három féle: vagy t. i. pincze alaku, két oldalfallal egy boltal, vagy mint fentebb az ékzetekéről említett ovál, majd nem mind a' közönséges vízkutaké, a' harmadik az előbb leírt súlyirányuakénak hasonlatosságára készül.

127. §.

A' rakodók 's egyéb nyílások az építésnek köz szabásai szerint boltoztatnak ki, a' bolt karimáját mindég a' súly' mennyiségéhez mérven
(Folytatása következik.)

3.

Chronológiai utmutató, vagy korszerénti rövid átnézése a' Világ történeteinek az időszámlálás kezdetétől a' mai napokig.

Messze kiterjedt, azonban szövevényes a' történettudomány mezeje; utmutató nélkül a' legkönnyebben tévelyedünk annak vizgálásában. Az egyes történetek feljegyzése, megtanulása esméretünket neveli, 's a' nagyobb egészre is világosításul szolgál. Könnyen elbeszéljük azokat a' tudományos vagy mulattató társalkodásokban, a' nélkül hogy a' roppant alkotmányról helyes rendszeri megfogásokat szereztünk volna magunknak. Valóban a' milyen szép és jeles, szint olyan nehéz munka is a' történet - tudomány csak nem végetlen térein úgy bujdosnunk, hogy annak tsalóka és gyakran bizonytalan szövevényeiben fen ne akadjunk. Időszakok, századok, évek, esztendőök és napok jönnek abban elő,

mellyeket pontosan különböztetnünk kell. Egy nevet a' másik hasonlóval össze zavarni nem ritkán pirító hiba; korokat; esztendőket feltérelgetni, történet tudománybeli járatlanság. De hányadik az a' nagy emlékező tehetség, hányadik az a' szép elme, melly a' világ' minden közönséges történeteinek hibátlan esméretével ditsekedhetnék? és így a' legjáratasabb historikus is hasznát veheti olykor az útmutatónak; mellynek tzelja nem az hogy külön a' történeteket kezdetekkel, menetelekkel, végzetekkel 's következéseikkel együtt előadja, hanem tsak minden időszakból, évből, esztendőből megemlíti a' legnevezetesebb történeteket, 's így korszerént (chronologice) egy uralkodó, vagy hadi vezér, egy ütközet vagy város megemlékezésével hirtelen, még is haszonnal és tévedés nélkül vezet a' történettudomány kedvellőit. Midőn illy (chronologiai) időszakos vezetéket köztök a' legrégibb 's jelesebb folyóírásunk útján; vedd jó neven olvasó szíves törekedésemet!!

A' történettudomány első időszaka (Periodus) annak kezdetétől a' Trója megvételeig lefolyt időt foglalja magában; vagy tart X esztendőtől — mivel a' historia kezdetének esztendejét meghatározni nem lehet. 1184ig Kr. sz. e.

Az első pár ember közép Ásiában telepedett meg. A' nomasi életet újulések követték; majd társaságok, népek, és Statusok szerkeződtek. — Bizonyosabban lehet meghatározni a' következő történeteket: nevezetesen

Kr. e.

3000el. A' nagy víz-özön. Nőe. — Új sokasodása az emberi nemzetnek. — Patriarchai élet. (az uralkodói és papi méltóság a' familia atya egy személyében egyesült).

Kr. e.

2500. A' Nilusnál, Eüfratesnél és Tigrisnél, Eudusnál és Gangesnél nemzetek állanak elő.
 2400.) Ó Assyria. — Belus. — Haik Örmény ország-
 2300.) ban. Yao Sinában. Thebe. Menes.
 2200. A' Nilus elárválása. — Babylonban a' tsil-
 lag-vi'sgálás tudománya lábra kap; —
 2100. Buddha Gangésnél. — Busiris Egyiptomban.
 Sinában Tschao-Kang.
 2000. Memphis. Pharaók. — Az indiai és egypto-
 mi nemzetségek (Kastok). — Nagy Assyria.
 Ninus. Semiramis. — A' Chaldaeusok Abra-
 háma Palestinában. — Persis; Kedor, Lao-
 mor. Phoenitzia, Damaskus. — A' régi Mo-
 notheismus hartzba keveredik Indiában az
 ujjonnan támadt sok istenség rendszerével
 (Buddha és Bráma; Koros és Pandos). —
 Kivándorlások. A' régi hit a' népesedett
 föld határaitra költözött.
 1900. 'Sidók. Isák, Jákób. Edomiták. Esau. —
 Fenicziaiak Argosban. Inachus.
 1800. A' 'Sidók Egyiptomban. Jósef. — Sidon. —
 Baktra. Ogygesi vízözön. Phoroneus. — A'
 1700. Hyksok Fenicziában. — Italia esmeretessé
 lesz; Iberek, Ausonok, Umberek, Oenotrus.
 1600. Papi-Karavanok Európába. Hellasban Ce-
 crops. Jupiter tiszteltetik Dodonában; Kau-
 kasok Thessaliában. Deucalion. Özönvíz. —
 1500. Egyiptomból a' 'Sidók kivitetnek. Moses.
 — Böeotiában Kadmus. — Argosban Danaus.
 Az Izraeliták törvénye kiadatik a' Sinai he-
 gyen; XII. Törzsökök. Canaan elfoglaltatá-
 sa. — Josua. — Birák. — Gabona termes-
 zés Attikában; Demeter. — Korinthus; Si-
 syphus. Athenei játékok.
 1400. Möris Egyiptomban. Egy uralkodás. — A'
 Trójai birodalom. — Kreta; Minos. — Del-

kr. e.

phibéli Oraculum. — A' Tyrrhenusok felső Olasz országban. — Sesostris. — Wu-ting Sinában. Pelops; Pontusi hajózás; Phryxus és Helle. — Phrygia; Gordius; Midas. — Theseus egyedül uralkodik Attikában. Evan-
 1400. der Arkadiából Latiumba bujdosik. — Minos körül törvényeket ad Krétának; Labyrinthus; Dädalus. Tyrus. Az Argonauták útja; Jason, Herkules, Castor és Pollux, Orpheus. — A' hét Thébeiek. — Az Epigonusok hadja. — Sicilia.

1200 Apis Memphisben. — Krischna Gangesnél.

körül — Thessáliában Aesculapius.

1184. Trójai had; Ilium leröntatik. — kivándorlások. (Folytattatik az Indiában kezdett vallási hartz) vége a' mesés időknek. Vallásokra és polgári létekre nézve különböző népek lépnek elő. — Győz a' Polytheismus (sok Isten hívés). Ledönti ez a' Patriarchai életet, és az innen szárnyazott tiszta monarchiát; ennek helyébe Asiába és Afrikába az önkényt (despotia), Európába a' nép uralkodást (Democratia) — két extremum — viszi bé.

Második' Idő-szak Trója megvételétől a' Persa had kezdetéig (1184 — 501. kr. e.).

1184. Pyramisok építtetnek Egyiptomban. Cheops, Cephrek. Apis tisztelete. — Wu-wang Sinában. Simson; Philistaeusok. Samuel. — Peloponesusban a' Heraklidák. Pyrrhus Epirusban. — Italiai gyarmatok; Patavium,
 1100. Lavinium, Alba. — Aeoli szövetségesegek; Smyrna, Mitylene. Palaestinaí Királyság; Saul, Dávid, Salamon, Templom építés. Hadak Syriával. — Kis Asiában a' Jónok. Hadad Esar. — Karavan kereskedés; Tad-

Kr. e.

mor építtetik. Indiában Lokman és Sure. — Utika fundáltatása. — Ket uralkodás Spártában; Prokles, Eurysthenes. — Gades talpköve letéttetik. — Kodrus meghal. Athene szabad Társaság lesz. — Nagy Görög Ország. Cumae, Parthenope.

1000. Israel népe virágzása; kereskedik Tyrussal és Ophírral. Juda és Israhel felosztanak. Damaskusi Status. — Egyiptomban Sesak. A' Doriaiak Rhodusban. A' Heraclidák kiűzetése, Bacchis. — Az Etruskusok szövetsége. Homerus.

900. Az assyriai birodalom lerontatik. Sardanapalus (874). — Elisben Olympiai játékok; Iphitus. — Karthago felépül (885). — Lykurgus Spártában. Süerwang Sinában. — Karanus alkotja Macedóniát.

800. Mesopotamiában a' Chaldaensok. Meroë virágzik. — Olympiaszi számitás (777). Phul; új Assyria. — Róma alapítottatik (754; Romulus. — Egyiptomban a' szeretsenek; Sabako. — Sparta első hadakozása Messeniával (743). — Syracuse alkottatása. — Samaria megvétele; Israel vége. — Babyloni birodalom (Essar-Haddon). — Media független lessz; Dejoces. — Numa Pompilius Római Király. — Görög újulések Italiában. —

700 Második Messeni had. Heloták. — Babylomban a' Chaldaensok. Tizenkettők uralkodása Egyiptomban. — Persa hódoltatások; Phraortes. Parti hajózás Taprobanéba (Ceylon). Kari tengeri hajósok. Hajózási törvény Rhodusban. Egyuralkodás Egyiptomban; Psammetichus. — Zaleucus Locriban, Kypselos Korinthusban. — Messina, Byzantium,

Kr. e.

Ostia építettnek. — Tullus Hostilius, Ancus Martius, I. Tarquinius Római Királyok. — Athenében Draco. — Cyaxares. — Nabopolassar. Nebukadnezar. Ez utóbbi meggyőzi Nechót Egyptom királyját Circesiumnál. A' Massageták megjelenése. A' Kimnrek és Scythák felkelése. — Zoroaster Persisben. —

600. Babylon : Chaldaei birodalom. Nebukadnezar megveszi Jerusalemet; Juda országának vége. Babyloni száműzés. — Athenében Solon. Pythusi és Isthmusi játékok. Lesbosi lantosok (Alcaeus, Sappho). — O Tirus lerontatik; Új Tyrus; ennek nagy kereskedése. — Servius Tullius Róma királyja. Celtek innen az Alpesen. — Persa birodalom. — Pisistratus Athenében. — Vizi-órák (Anaximenes). — Krösus meggyőzetik. — Indiákon a' Chaldaeusok. — Babylon lerontatik. A' Sidók vissza térnek (Serubabel). — II. Tarquinius Róma királyja. — A' Phocäabeliek Massiliát alkotják. — Cyrus, Cambyses, Persa királyok. — Egyptom elfoglalása. (Psammenit). Thrácziaiban Zamolxis. I. Darius Persák királyja. — Scythiában és Indiában való táborozás. — Kon-fut-se Sinában. (Vége a' hitbeli küzdelemnek. Tsak Ásia és Európa majd járatlan pusztán és hegyein marad meg a' Monotheismus maga tisztaságában. Tökéletes győzedelmet vesz a' sok Istenség (Polytheismus) és fejletlenség (anarchia). — Karthágóiak Siciliában. — Az Alkmäon maradéki elűzik Pisistratus fiait Athenéből (Ostracismus); Collatinus és Brutus az Aristokratai párt fejei Rómából kihajtják a' Tarquiniusokat. — Róma a' Tarquiniusok és Etruscusok ellen bátorságositja szabadságát.

Kr. e.

- Harmadik időszak a' Persa had kezdetétől Augustus uralkodásáig, vagy 501—30 kr. e.
500. Sardest a' Görögök, Miletust a' Persák lerontják. — Persa hadak. Miltiades győz Marathonnál. — Xerxes Persa király. — Felső Itáliában a' Celták Beliovesus alatt. — Rómában a' Patriciusok (nemeselek) küzdenek a' Plebejusokkal (parasztok); Népszószóllók tétetnek; Coriolanus. — Győznek a' Görögök Salamisnál és Platáánál (Themistocles, Pausanias). — Thermopylei viadal (Leonidas†). A' Carthágóiak megveretnek Himeránál. I. Artaxerxes Persa király. — Ismét helyre áll a' Jehova tisztelete Jeru'sálemben (Esras, Nehemias) 12 törvénytáblák Rómában. Sophocles, Pindarus, Aeschylus virágoznak Görög országban.
450. Cimon győz Eurymedonnál; Cimoni béke; az Ásiái gyarmatok szabadsága. — Pericles éve. (Herodotus, Euripides, Hippocrates, Aristophanes, Socrates). — Peloponezi had; Alcibiades, Thucydides. — Rómában nevedik a' néphatalma. — II. Darius Persa Király. — Diocles Syrakusában. — Róma Siciliával hadba keveredik. Veji; állandó katonaság hozatik be Rómába. — Sparta győz Aegospotamosnál (Lysander). — Athene elfoglaltatik, 30 Oligarchak uralkodnak abban. — Thrasybulus. — II. Artaxerxes Persa király. — Delhi alkottatik. —
400. Cyrusnak (az ifjabbnak) táborozása felső Ásiában. 10,000 Görögök hátra vonódnak; Xenophon. — Conon győz Cnidusnál. Agésilas Koroneánál. — Brennus a' Celtákkal Rómában. — Antalcidi béke. Thebei had (Leuctra, Mantineia, Pelopidas, Epaminon-

Kr. e.

das). — III. Artaxerxes Persa király. — A' Plebejusok győznek Rómában. — Plato; Praxiteles. — Filep a' Macedonok királyja. Szent had (Phocion). — Sidon leromlatik. Fenicziai kereskedelem a' Persa tengeröblön; Rhodusi kereskedelem Afrikába, és Byzantiumba. —

350. Mengtse Sinában. — Indiai kereskedelem; Palibrotha a' Karvánok portékáinak lerakóhelye. — A' Carthágóiaknak tengeri útjuk (Hanno). — Nektanebu, meggyőzetik. — Görög ország meghasonlik a' pártoskodás felke abban érte véén. Római had a' Samniteseikkel. — Filep győz Chäroneánál (Demosthenes). III. Darius Persák királyja. Sándor Macedonia királyja. Persiai és Indiai táborozás (Granikusnál, Issusnál, Gangamelánál nyert győzedelmek). — Parthia, Baktria, Hyrkania, Sogdiana megvétetnek. Nagy Sándor Indiába megyen (Porus). A' Macedoni birodalom. — Aristoteles. — A' nagy birodalom Sándor halála után feloszlatik. (Perdiccas, Eumenes, Antigonus, Lysimachus, Ptolemaeus Lagi). — Sándor öröksége felett hadak támadnak. — A' Plebejusok Rómában több több szabadságra tesznek szert. — Seleucidák országa. Az Ipsusi ütközet. Demetrius Phalereus Athenében. Agathocles Syracusában. Kassander Macedoniában. — Pytheas feltalálja Thulét. Macedoni kereskedelem Indiával (Alexandria fő kereskedő hely) — Alexandriai Könyvtár; Pharos. — Appiai út; vízvezetés, fürdők Rómában. — Philosophusi sekták: Zeno; Pyrrho.

Kr. e.

300. Alexandria és Antiochia virágoznak. — Euclides; Theophrastus. — A' Rhódusi Colossus. — Ptolemäus Philadelphus Egyptomi Király; Museum, 72 Tolmátsok; Obeliskusok; Arsinoëi tsatorna; Manetho. Brahmai Isteni tisztelet az Indusnál és Gangesnél. — Demetrius Poliorcetes, Aetoli és achajai szövetség. — Pergamus, Bithynia, Pontus és Kappadocia országok. — Etruriát elfoglalják a' Rómaiak. — Pyrrhus meggyőzetik. — Róma 's Egyptom közt kereskedés folyik. — A' Poenusi első had (Duilius; Columna rostrata). — Parthus Persa birodalom. — Baktria.
250. Arsacidák. — Siciliát, Sardiniát, Korsziát meghódoltatják a' Rómaiak. — A' Carthagóiak Spanyol országban (Hamilcar). — A' Németek kezdenek elő lépni. — Felső Italia Rómáé lesz. — III. Antiochus Syriában; II. Filip Macedóniában. Róma kereskedése a' Görögökkel. — Második poenusi had; Hannibál győz Cannaenál. — Marcellus megveszi Syrakusát; Archimedes egy közkatona által megöletik. — Egész Sicilia Rómának hódol. Görög ország művészei, 's ezeknek remekjei lassanként Rómába költöznek (arany idő). — Arany pénzek; Fabius Pictor. — Scipio elfoglalja Spanyol országot, Hannibal Zámánál meggyőzetik. — Egyiptom Róma gyámsága alatt (Ptolemaeus Evergetes; Berenice. — Cyrenei Eratosthenes).
200. Kynoskephalai ütközet; Flaminius római hadi vezér; Görög ország szabad. — Polybius. — Hjongnu Sina északnyugoti részén. Serikat meghódoltatják a' Baktrianusok. — Magnesiai győzelem; Syria Rómának adó-

Kr. e.

fizetőjévé tétetik; a' Pydnai győzedelem; Aemilius Păulus; Macedonia és Epiros Róma alá esnek. — Masinissa Numidia királyja. — Pontusi ország, I. Mithridates (Parthus birodalom). — Az úttzák kirakatnak Rómban; farsangi mulattság; törvény a' pompázásról. — P. Cato. — Gyümöltsfa tenyésztés.

150 Harmadik poenusi had; Karthago lerontatik. — Korinthus semmivé tétetik. — Róma a' világ urává nevededik, Maccabaeusok. — Alexandria a' kereskedés közép pontja lesz. Pergamus Rómának hódol. Judăa megszabadul. — Wu-Ti Sinában, Chinai kereskedés Indiával és Persiával. — Hispania és Lusitania Rómát esmerik uroknak. — Megbukik a' nép uralkodás Rómában (Democratia) a' Gracchusok. — Oligarchia áll elő. — Jugurtha római rabbá lesz. — Mărius meggyőzi a' Teutonokat Aqua Sextiánál, és a' Cimberket Vercellinél. A' nemesi rend kipallérozódik.

100 Marius parantsol Rómának. — Pontus hadja Rómával. Cyrene rómaiává lessz, Rómában a' szövetségeseeknek polgári jussok adatnak. Sulla megveszi Athenét (Görög Országnak vége); Mariust elkergeti. — Bithynia Rómát esmeri urának. — A' Kanári szigetek (bóldog szigetek) megesmertetnek. — Sulla Dictatorrá lessz. Pontus és Syria római provincziák lesznek. Nicopolisi ütközet. — A' wikra madyati indus idő számlálás kezdete; Sakontala. — Sertorius Hispaniában; Spartacus Lucaniában meggyőzetenek. — A' Németek beütnek a' Celták közé; Ariovistus. — Syévi szövetség. — Catilina; Cicero. — Az első Triumviratus fel-

Kr. e.

áll Caesar, Pompejus, Crassus között. Juba Numidia Királyja. Caesar győz Galliában, Germaniában és Britanniában. — A Parthusok meggyőzik Crassust. Pharzalusi ütközet. — Pompejus meggyilkoltatik Egyiptom előtt. Az Alexandirai könyvtár felgyújtatik.

50. Caesar győz Thapsusnál; Numidia római provinciává lessz. Utikai Cato meghal. — A Julianum kalendárium kezdete (Kr. e. 45el Jan. Isője), Caesar megöletik. — Második Triumviratus, Antonius, Octavianus és Lepidus között; a' Filippi ütközet. Brutus és Cassius magok gyilkosi lesznek. — Parthia elfoglaltatik. — Noricum római tartománya tétetik

30. Actiumi győzelem. Antonius † Egyiptomban. Caesar Augustus (Octavianus) egyedül uralkodója lessz Rómának.

Negyedik időszak Augustustól [Nyugoti Róma elenyészéséig. 30tól Kr. e. — 476ig Kr. u.

30. Virgilius, Horatius, 's a' Halicarnassusi Dionysius virágoznak; — Cantabria, Asturia, Rhätia, Vindelicia, Moesia római provinciákká tétetnek. — Születik a' Krisztus. — Rómában a' Graecomania lábra kap. — Ugyan ott Isis tiszteltetik.

Kr. u.

10. Buddha tisztelete Tibetben, Chinában és Siamban. — Marcomannok. — Judaea rómaiává lessz. — Tiberius Római Császár. — (ezüst idő áll elő). Drusus, Germanicus. — János; — katona gyarmatokat telepítenek a' Rómaiak a' Dunánál és a' Rhenusnál. — Oltalmazási rendszer a' német nemzetek ellen. —

Kr. u.

29. A' megváltó megfeszítettetik. — Apostolok. — Caligula Császár. — Claudius Császár. — Testőrzők. (praetoriani). — A' kereszténység szaporodik, — Pál apostol. — Német Országón a' Druidák. — Mauritania római tartománnyá tétetik. — Hjongnu Sinában. — Thracia Rómának hódol. — Cheruscusok, Kattok, Friesek, Batavusok. — Vannius. —
50. Nero Császárrá lessz. — Római gyűjtogatók. — A' keresztények üldöztetnek. — Sinában lábra kap a' Fő' tisztelete. — Galba, Otho, Vitellius Császárok. — Vespasianus Császár. Jerusalemben elfoglaltatik. Titus uralkodik. — Herculaneum, Pompeji, Stabiae, és Toro elszűllyednek. Domitianus Császár. Déli Britanniát elfoglalják a' Rómaiak. (Agricola). Északi Hunnia China szomszédságában elenyészik. — Nerva Császár. — Gothusok, Sueonek. — Trajanus Császár. Trajanus piatza. Ulpiana könyvtár. — Dáciát elfoglalják a' Rómaiak (Trajanus oszlopa). — A' Teutonok Illyriában. —
100. Hadrianus Császár. — Réz idő. — Hadrian sirhalma; kaledoni föld sántz. — Agrippinai fürdők. — Jerusalemben végső pusztulása. — Buchariát elfoglalják a' chinaiak. — A' Gnosticusok Afrikában. — Heliopolisi templom.
150. Antonius Császár. — Sien-pi Sinában. — Döghalál uralkodik Európában és Ásiában. — Szászok Albisnál és Eidernél. — Marc-Aurel Császár. Antonius oszlopa. Róma hadakozik a' Parthusokkal; majd a' Marcomannokkal és Quadokkal. Commodus Császár. — Béke a' Marcomannokkal. A' Gothusok Dáciában. — szátkas betűk jönnek szokásba,

Kr. u.

- mellyekből lett a' német írás. — A' praetorianusok zabolátlankodnak. — Európa és China közt kereskedés folytatik. Astronomia a' chinaiaknál (Tschangthong). — Catholica ekklezsia. — Fingal. A' Pictusok sántza. — Korea adót fizet Japánnak. A' Ménusnál telepednek az Alemannok. — Alexander Severus Császár. — Pelusiumi Ptolemæus. — Eclecticusok. — Új Persia (Sassanidák, alkotójok Artaxerxes). —
250. A' Frankusok öszve szövetkeznek az Albis és Rhenus közt. Odin Scandináviában. A' Hunnusok a' Caspiumi tengernél. — Chiliaiak. — Új Platonikusok. — 30 Tyrannusok (Zsarnokok) Galliennus. — Az Aleman-nok szövetsége. — Palmyra (Zenobia). — Aurelianus uralkodik. Daciát elvesztik a' Rómaiak. Palmyra omladékaiban hever. — Bortermesztés a' Rhenusnál. — Barátok Syriában és Egyiptomban. — Manes, és a' Manichæusok. — Ossian. — Probus Császár. — Diocletianus Császár, az uralkodói hatalom felosztása. Martyrek Aerája Aug. 29dikétől. Szászok és Frankok telepednek meg Britanniában.
300. I. Constantinus Gallia Császára. — Sapor Persa Király. — Juen-Ti Chinában. — Constantinus felveszi a' keresztény vallást. — Aldoziati tilalom. — Afrikában a' Donatisták. 15 esztendőkre szóló Indictio. — Alexandriai Concilium (ekklezsiai gyűlés). A' keresztény vallásba ceremóniák kezdetnek behozatni. — Arius és az Arianusok. Nicaei Gyűlés. — Pannoniában a' Vandalusok. — Habeschben terjedni kezd a' keresztény vallás. Byzantium császári lakhelyül választá-

Kr. n.

rik. — Osztozkodás Constantínus, Constantius és Constans között. Barátklastromok Thebaisban. — Pietek, Scotok. —

350. Constantius egyedül uralkodik. — Paris, Sali Frankok. — Bútsújárások a' szent korporsóhoz. — Julianus Császár. — Hadak a' Persákkal. — Valentinianus Rómában, Valens Byzantiumban. Ostrogothusok, Westrogothusok. — A' nemzetek költözködésének kezdete. — A' Hunnuszok által jönnek a' Don vizén. Theodosius Byzantiumban. Vas idő — Papi büntető szék Saragossában Byzantiumi Synodus. — Theodosius egyedül uralkodik Italia megvétele után. — Egyiptom Byzantiumé lesz. A' pogányok üldöztetnek. — A' nagy birodalom feloszlik: keleti Róma; nyugoti Róma (Arcadius, Honorius). — A' Westrogothusok Görög országban (Alarich). — Jezdegerd Persa Király. — Képek imádása. Kezdeté a' Hierarchiának.

400. Német nemzetek költözködése. (Rhadagais, Alarich, Hermanrich, Ataulph). A' Westrogothusok országa Galliában, és Spanyol országban. — V. Varanes Persiában. — Német Literatura. — A' Frankusok túl a' Rhenuson. Britannia kitisztul a' Rómaiaktól. Persia elveszti Armeniát. Afrikában a' Pelagianusok. Attila; Hunnus birtok Sinától Galliáig. — A' Szászok Britanniában. — Keresztény gyarmatok Persiában. — Földabroszok (Agathodämon). — Lovas pósták a' keleti birodalomban.

450. Katalauni tsata. Merovacus Frankusok királya. — Attila meghal, a' Hunnuszok országa megbukik. — Gepidák uralkodnak a' Tiszánál. — Burgundia. — A' Thüringiaiak

Kr. u.

országa a' Weser és Duna közt. — Keleti Gothusok Pannoniában (Theudemir). — Stylites Simon. — Chorene Móses. — Masorethek (Új Persia). — Eurich a' Westgothok királya (törvényhozás). A' rómaiak Spanyolországból kiűzetnek.

476. Az idegen zsóldosok (Herulusok, Rugiek s a' t.) Odoacer vezérlete alatt felkelnek. — Odoacer Olasz ország királya lesz. Vége a' nyugoti császárságnak, kezdete a' középkornak.

Ötödik időszak, a' nyugoti római birodalom elenyészésétől Nagy Károlyig. (476—768 Kr. u.)

A' Frankusok uralkodnak Galliában a' Soissons-i győzelem után. — Odoacert megfosztják birtokaitól a' keleti Gothusok (Theodoric); a' Czehek Bojohemumban; a' Bojoarok a' Dünához jönnek.

500. Chlodewig meggyőzi az Alemannokat és Westrogothusokat. — Nursia Benedek rendet formál 529. — Wu-Ti Sinában. — Ceyloni kereskedelem. — Justinianus Byzantiumi Császár; ennek törvény könyve. (Codex Justinianus). — Az Angolok Britanniában. — A' Frankusok uralkodnak Thüringiában, Burgundiában, Baváriában és Alemanniában. — Első Szerzetes rendek Németországban. — Dionysiusi időszámítás. — A' Longobardusok Pannoniában. — Khosru (Nuschirwan) Persa király. — A' Vandalusok országa lerontatik Afrikában (Belisarius); északi Afrikát, Sárdiniát, Korszikát Byzantium foglalja el.

550. Török ország Irtischnél, és Altai körül. — Narses véget vet az Ostrogothusok birodal-

Kr. u.

mának; Italia Byzantiumé lesz. — I. Chlotar maga uralkodik a' Frankusokon. — A' Gepidák elszélesztetnek a' Longobardusok és Avarok által. — A' Törökök délfelé terjesztik birtokaikat. (Chazarok, Petschenegek, Uzanok). — Longobardusok országa felső Italiában (Alboinus). Birtoki rendszer; Hercegek; kettős viadal. — Ravennai Exarchatus; szerzetesi deákság. — Kétféle és nyugoti Török ország. — A' Westrogothusok uralkodnak Spanyol országban (Leovigild). — Jang-Kien Sina hódoltatója. — I. Gergely Római Püspök. (tisztulóhely purgatorium Misék). — II. Chosru Persa Király.

600. III. Bonifác Püspök. — A' Pápa a' Szentegyház feje. — Byzantiumi hódoltatások Ásiában és északi Afrikában. — II. Chlotar Frankusok királya (ország naggyai, örökösödési rendszer; aristocrati közép rend). A' Wendusok Karnioliában, Karinthiában, és Stiriában.

622. Mohammed elszalad Meccából. — Arábia elfoglaltatik; a' Persák meggyőzetnek. Abubeker, Omar, Osmán Kalifák. — Koran (635). — Az Arabsok uralkodnak Syriában, Phoénitziában, Palästinában, Persiában és Egyiptomban. — A' Westrogothusok és Longobardusok törvény gyűjteményeik. — Normannusok (Iwar Vidfadm). — A' Slavok Croosz és Lengyel országokban. — Északi-Wendusok (Obotritek, Wilzek, Lutizek, Pomeraniaiak).

650. Ali; Moavia (Ommaja familia) az Islamban szakadás történik (Sunniták, Schüták). Amru; könyvek égetése. — Pipinus, Frankus Herceg, örökös Major-Domus. — Vi-

Kr. n.

tézi játékok az Arabsoknál. — Északi Afrika az Arabsoké. — Konstantinápoly előtt megveretnek az Arabsok (görögtűz). — Kairvan építtetik (Egyiptomban riskása és nádméz). A' Chazarok Tauriában ; a' Normannusok Orkneysben. — Yonsura.

700. Az Arabsok Buchariában, Armeniában, és kis Ásiában. — Walid Kalifa. Az Arabsok elfoglalják Spanyol országot (Musa, Tarek). — A' Westrogothusok országának megbukása. (Roderich, Pelajo). — Póstkák, lovag játékok, pénzek az Arabsoknál. — Kereskednek az Indusokkal. — Hiuen-Sang Chinában. — Martell Károly ; Toursnál megveretnek az Arabsok. — Pénzért kezdetnek szolgáltatni misék ; pápai lábtsókolás. — A' Thuringiak és Hassziaiak a' kereszténységre téríttetnek. — Fuldai Apáturság. Mainzi Érsek. — A' Hoeitek lerontják keleti Török országot.

750. Abul-Abbas ; az Abassidák uralkodása. — III. Childrich megfosztatik a' thronustól ; vége a' Merovingi uralkodásnak. — Kis Pippinus Frankusok királya lesz. — A' Normannusok Britannia partjain. Al Mansor Kalifa idejében virágoznak az Arabsoknál a' tudományok és művészetek. III. István Püspök nyeri az Exarchatust ; ez kezdete a' Pápa világi uralkodásának (pápai felkénés) Spanyol ország elszakasztja magát a' Kalifatus-tól (Abdorhaman).

768. Károly Frantzia országot megosztja testvérével Karlmannal.

Hatodik Időszak, Nagy Károlytól VII. Gergely Pápaig. (768—1073. Kr. u.)

Kr. u.

771. Károly egyedül uralkodik. — Szász hadak. Róma meghódoltatik; a' Longobardi uralkodás örökség szerént megyen. — A' Tatárok beütnek Sinába. Folytatódnak a' szászhadak; Sünteli, Detmoldi, Hasei ütközetek. — Gized; Péter garassa; templomi éneklés; cathedralis és klastromi oskolák. — Missi regii. — Károly sirhalma a' Duna és Rhénus közt. — Baváriát a' Frankusok foglalják el. — Harun al Raschid Kalifa. — Afrika elszakztatik a' kalifatustól (Algabidák). — Nagy Morva Ország. —

800. Nagy Károly Rómában megkoronáztatik. — Római Frantzia Császárság. A' Szászok megtérnek a' keresztény vallásra (Witekind). Nagy Károly birodalma kiterjed az Eider-től Ebróig. Német egyházi beszédek; közönséges egyházi törvények (canones) hozatnak Aachenben; Corveyi apáturság; Ansegi kaptalanbeliek. — Az Arabs Kalifatús megbukik Harun halála után. — Westsexi Ekkbert alkotja a' két kis országot Angliában (Heptarchia). II. Kenneth Skócziában. — Sinában a' heréltek uralkodnak. — Lengyel ország (Piast). — Münsteri Püspökség (805). — Ansgar Hamburgi Érsek 831. —

843. Verduni osztály; olasz, Francia, Német országok külön válnak: az utóbbi elő lép a' Törtenettudományban. — Az erőszak és ragadozás kora előáll; német várak. — Thüringiai Markgrófok; bortermesztés. —

850. Mantschu, a' Chazarok és Waraegek megismertetnek. — Alfred angol király. — Rurik alkotja az első orosz dynastiát. Dania, *Tnd. Gyűjt. IV. Köt. 1832.* 6

Kr. u.

Norvégia országok, amaz Gorm, e' pedig Harald alatt. A' Normannusok kóborlása. — A' Polovzok, Petschenegek, Waraegek, és Slavok meggyőzetnek. A' magyarok uralkodnak Magyar Országban. Árpád. Burgundia. — Olasz országban az anarchia veszen erőt, a' Faerői szigetek és Island felfedeztetnek. — Isidor decretalis levelei. — Cyrillus téríti a' Chazarokat. — I. Miklós, mint pápa először koronáztatik meg. — Francia örökös Herczegek és Grófok.

900. A' Normannusok Grönlandba mennek; innen 995ben elfoglalják Amerika partját, az azután elvesztett Winlandot. Magyar táborozások; elfoglalják Morvát. — Khitánok országa. — I. Konrád Német Király. Vitézi lovag játékok, kapnak lábra Német Országban; várak és városok építtetnek; rhénusi vám. — Szász Henrik Német Király. Palatinatusi Grófok a' Rhénusnál. — A' Farimidak országa Áfrikában. — A' Magyarokkal fegyver nyugvás kötöttek. — A' Magyarok megverettetnek Merseburgnál 933. — Az Emirek uralkodnak Arábiában. — Keleti Afrikát felfedezik az Arabsok, és ott' újulást alkotnak. I. Otto Német Király, 936. Bajor; Lotharingi és Sváb Herczegek. Brandenburgban és Havelbergben Püspökségek állanak fel. —

950. Otto Olasz Országi Király; majd római német Császár. Magdeburgban Érsekség áll fel. — Harzi bányák. — Byzantiumi szokások a' Német Császároknál (Theophania). — Magyar Országba behozatik a' keresztény vallás. — I. Wladimir Kiewi nagy Fejedelem. Russziában Görög ekklezsia. — Hugo

Kr. n.

Capet Francia király. Prussziában a' kereszténység terjed (Adalbert). — Zóltán, Toxus, Geyza Magyar Fejedelmek. — Mahmud Sultan, (Gasnevidek uralkodása). — A' Zeiridek Mogrebben. —

1000. István Magyar Király. — Svécziában terjed a' keresztény vallás — (Olaf Skaut Konung). — A' Normannusok Angliában (Sueno). II. Kanut Dania és Anglia uralkodója. — Libanonnál a' Drusok. — II. Konrád német Császár a' Frankus dynastiából. Birtoki rendszer (Feudale systema), Oresz törvénykönyv Jaroslaw alatt. — Slav iskola Novgorodban; a' görög írók Slav nyelvre fordíttatnak. — Az Obetritek országa (Gottschalk). — Togrul-Beg, Chorasani fejedelem (meghódoltatja Balkot, Chowaresmet, Irak-Adschemit). — Ferdusi, Avicenna.

1050. Bagdad Togrul kezére jut; a' Seldschinkidek uralkodnak közép Ásiában és Persiában. Bútsúk a' szent sírhoz. Bagdadban iskola. — A' Normannusok Olasz országban (Guiskard Robert). Lombardi kereskedés Német országban. — Wendus kereskedés a' keleti tenger kikötőiben. — A' hódoltató Wilhelm Angliában (Hastingi ütközet 1066ban). — A' Normannusok Siciliában. — A' Komnenusok Byzantiumban. — VII. Gergely (Hildebrand) a' Krisztus Helytartója. — X. Benedek a' Kardinálisoknak adja a' Pápa választási just. Genua független lesz. — Salernoban orvosi iskola állíttatik, Montpellierben ispotály. Vitézi lovag-játékok jönnek szokásba a' francziáknál.

Hetedik Időszak, VII. Gergely Pápától Habsburgi Rudolfig (1073—1273. Kr. u.)

Kr. u.

- 1073.** Szász-szabadsági háború (Nordheim Otto). Titkos törvényszék Vestfáliában. — A' papok nem házasodhatnak. — Investiturai hartz, Simoni törvény. IV. Henrik Canossai király. Ikoni Császárság (Soliman 1074). Turkomania Syriát meghódítja (Ortok). — Cseh ország (Wratistlaw). — A' Scholasticusok időkora. — Assasinek Syriában és Persiában. Clermonti Gyűlés. II. Urban Pápa, Remete Péter. — Islandi Edda. — Angliában birtok rendszeri törvény.
- 1096.** A' keresztes hadak kezdete. Jerusalemben ostrommal megvétezik (Bouillon Gottfried).
- 1110.** Genua szabad társaság. — Thibetben a' Dalai-Lama. — Szabadság-Level (Charta libertatum) Angliában. — Második keresztes had. — A' Seldschukidek keleti és nyugoti országa. A' Német országi polgárok virágzása. Német-alföldi gyarmatok az Albisnál és Unstrutnál. Franczia országban a' több apró Herczagségek Grófságok egyesülnek a' király alatt. Szabad Társaságok Italiában. — II. Komnenus János Byzantiumi Császár.
- 1118.** Jerusalemben feláll a' Johanniták és Templariusok rende. — Wormsi Concordatum. (pápai gyűrű és páltza). — Laterani Gyűlés. Moravidi ország keleti Afrikában. Lothar német választott Császár. — Választó Fejedelmek. — Nindschen északi Sinában. — III. Konrád Császár.
- 1150.** Harmadik keresztes had. — I. Friedrik Császár. — A' mágnesztőt esmerik az Arabok. — II. Henrik Angol Király (Plantageneti házból). — Daniát egyesíti I. Walde-

Kr. u.

mar. — Lombard-városi-szövetség. — Salaheddin Egyiptom uralkodója. — A' magnes-tó esmerete által megyen Olasz országba. — Irland Angliához köttetik. — Salaheddin megveszi Jerusalemet. — Oláh-Bulgar ország (Péter és Asan). — Livlandot felfedezik a' Brema lakosi. — Lipsziai vásár (1157). — Ascaniai Albert a' Nederlandusokat Havel és Spree vizek mellé telepíti. — Freibergben bányák találatnak. — Meissenben Országgyűlés tartatik. — A' Spanyol gyapjút kihordják Angliába és Francia országba. — Északi Német ország kereskedése virágzik (Schleswig, Wisley, Hamburg, Bréma, Lübeck).

1190. Negyedik keresztes had. Oroszlánszívű Richard, Filep August. I. Friedrich.

1191. Német rend. — Ptolemais elfoglaltatik. — Hohenstaufen kapja mind két Siciliát.

1195. Ötödik keresztes had. — VI. Henrik.

1197. Svéviai Filep Császárrá lesz. Wittelsbach Otto († 1208).

1198. III. Innocentius Pápa, Róma fejedelme. — Az eretnekek gyilkoltatnak Toulouseben.

1200. II. Mahomet Chowaresmi Sultán.

1204. A' keresztes sereg ostrommal megveszi Konstantinápolyt. (Deák Császárság; I Balduin).

1205. A' Patanek uralkodnak Hindostanban 1413ig.

1206. Abuhaff nemzettség birja Tunist és Tripolist 1533ig. — Nitzea és Trapezunt. — Dschingis-Chan alkotja a' Mongol birodalmat † 1206.

1209. Az Albigensesek keresztes hada (hatodik).

1213. I. Jakab Arragoniát elfoglalja. Anglia adót fizet a' Pápának (Földnélküli János).

Kr. u.

1214. Bouvinesi ütközet.
1215. Angliában a' Magna Charta. A' Mongolok megveszik Chinát. — Transubstantiatio, és fülbe gyónás; olvasó.
1216. A' Dominicanusok rendje felállittatik.
1217. Hetedik keresztes-had, II. András Magyar Király vezérlése alatt.
1218. II. Fridrik Császár.
1222. Magyar ország Constitutiót nyer. (II. András arany-bulla).
1223. A' Sz. Ferentz Szerzetesek rendje alkotatik.
1224. A' Mongolok Orosz országban.
1226. IX. v. Szent Lajos Francia országban.
1227. Bornhövedi ütközet. — Oktai a' Mongolok Nagy Kánja.
1228. VIII. keresztes had. (II. Fridrik).
1229. Eretneki vizsgáló Törvényszék Toulouseben.
1230. A' Németek megveszik Prussziát.
1232. Tüzelő fegyver már van Sínában és Indiában. — Órák Egyiptomban.
1234. IX. Gergely Pápa. — A' Mongolok elfoglalják északi sínát.
1235. Braunschweig, Lüneburg, Litvania Hercegségek (Otto, Ringwold) Hadizenések.
1238. A' Mongolok egész Russziát adófizetővé teszik; a' Woroneschi ütközet által, melyet Batu az arany rend Kánja vezetett. — Genua szabad társaság.
1240. IX. Keresztes-had (Thibaut)
1241. A' Mongolok győznek Liegnitznél.
1242. IV. Innocentius Pápa szaporítja a' Kardinálisok Collegiumát. — Kajuk a' Mongolok nagy Kánja lesz.
1246. Az urnapja ünneplése behozatik (Festum corporis Christi).

Kr. u.

1247. A' Rhenus tájéki városok szövetséghe állanak.
1248. Utolsó keresztes had (IX. Lajos). A' Svéddek meghódoltatják délkeleti Finlandot.
1249. IX. Lajos Damiettét megveszi.
1250. Marku a' Mongolok nagy Kánja. — A' Kozákok esmeretesekké lesznek. Mamelukok Egyiptomban (1382ig).
1252. Newsky Sándor. — Stockholm talpköve letétetik (1254). †
1255. Az első consolato del mare. — Königsberg építetik.
1256. Augustinus barátok. — A' Mongoli öszveírás rendszere bevitetik Orosz országba.
1258. Hulaku elfoglalja Bagdadot (Mongol-Persa Dynastia).
1259. Brittus Alsó Ház. — Koblai a' Mongolok nagy Kánja. — Peking alkottatik.
1260. VIII. Mihály (Paleologus) Nitzéi Császár. — polgári katonaság Arragoniában.
1261. Mihály elfoglalja Konstantinápolyt. (Új-Görög-byzantiumi birodalom). — Olasz országban czéhek állanak fel.
1264. Német kereskedő társaság Novgorodban.
1265. A' városok követeket küldenek a' Brittus Parlamentbe. Sicilia a' Pápa'
1266. Feuduma, — Kereskedő társaságok Olasz országban. — Genua Indiával kereskedik.
1268. Conradin kivégeztetik. Az Anjoui ház uralkodik mind két Siciliában. P a p i r o s p é n z C h i n á b a n. — Astronomiai táblák Maragában (Nasir-Eddin). — A' Mongolok szótagos írása (1269).
1273. Habsburgi Rudolf Német Császár († 1291) Párisban közönségesen taníttatik a' Seborvosi tudomány (Pitard János). Franciaországban nemesség osztogatattik.

**Nyóltzadik Időszak , Habsburgi Rudolftól V.
Károly Császárig. (1273—1519 Kr. u.)**

Kr. u.

1273. Örökösödési hódolás Aragoniában és Cataloniában. — Ottokár meggyőzetik. — Alchymisták , Theosophok. — üvegtükrök. — Islam Malaccában. —

1282. Sicíliai éstve. — Arragoniai Péter Király. —

1283. Habsburgi Albert , Austriai Herczeg. — Prussziát hatalmába ejti Thorberg Konrád. I. Eduard elfoglalja Walest. —

1291. Acre megvétetik (a' keresztes hadak vége).

1294. VIII. Bonifacius Pápa (Bulla Unigenitus)

1300. I Osman. Az Osmanok országa kis Asiában.

1302. Franczia országban feláll a' 3dik rend (tigers - état). Bulla unam sanctam.

1305. V. Kelemen Pápa Avignonban lakik. E' marad pápai lakóhely 1378ig. —

1307. Helvétziai szövetség. — Uri , Schwyz , Unterwalden öszveszövetkeznek hazájok megszabadítására. — Ikóniumot elfoglalják a Mongolok (1308). —

1309. Három Német - birodalmi - gyűlés Spirában. — Német vitézi rend. Rhodusi vitézek.

1312. A' Templariusok eltöröltetnek. Szép Filep. — Tüzelő fegyver Spanyol Országban. — Bajor Lajos , Német Király (Mühldorfi ütközet 1322). — Morgarteni ütközet; örökös szövetség Brunnenben (1315). — XXII. János Pápa. — Aragonia , Catalonia , Valencia egyesítettnek (1319). — Nagy - és kis - Lengyel ország egyesítettnek (Lokietek Wladislaw). — VI. Filep , — Valoisi ház Franczia országban. — Orchan Padischah; Osman Porta Brusában , (1326). — A' nemesi aristokratia határok közé szorittatik Spirában; a' német polgári rend alkottatása. —

Kr. u.

- Páviai Eggyezkedés; a' Palatinatusi és Bajor lineák (1329). — Művész énekesek; ezeknek Császári szabadság levelek 1378. — Német levantei kereskedés. — Lengyel ország organisatiója; III. Kazmér és 1333 I. vagy nagy Lajos Magyar Király 1342. — A' Kanari szigetek ismét felfedeztetnek, 1344. — A' Velentze - Levantei kereskedés virágzik (Aleppóban és Alexandriában kereskedői Consulok). — Genuai bankó. IV. Károly 1346. — Ál Waldemar Brandenburgban (1347). — Fekete halál. —
1350. Boszorkányi perek. — A' papság zabolatlansága. — Törvényi Glossatorok. — Sinában revolutio üt ki.
1353. Lucern, Zürich, Glarus, Zug, Berna szövetségbe állanak. — Váltóházak. (1454). — Soliman általhajózza a' Hellespontot (1355).
1356. Arany bulla. — Poitiersi győzelem. — Bretignyi béke 1360. — Kemény Péter Portugall királya (1357). — Brabantziában használják az agyúkat. — Adrianapoly a' fényes Porta lakhelye; I. Mór (1360). — V. Urbán Pápa; háromszoros korona (1362). — Jantsárok. — A' Mongolok kiűzetnek Sinából. — Uj burgundi familia (Mérész Fülep). — Tyrolis Ausztriához köttetik 1363. — Hansa szövetség (1364). — Lenk Timur Dschagatai nagy Kán 1369 — Az Ósmanok hatalmukba ejtik Oláh Bulgar országot (1374). — Sváb városi szövetség (1376 - 1389). — Egyházi szakadás Róma és Avignon között (1378 — 1417). — Timur meghódoltatja Kaschgart, Chowaresmet, Chorasant és Perziát (1373 — 1384). — A' Jagellonok uralkodnak Lengyelországban (1386 — 1572). —

Kr. ut

V. Ulászló. Sempachi ütközet (Winkelried 1386). — I. Bajazeth sultan 1389. — Falköpingi ütközet. — Nicopoli ütközet (1396. Bajazet Sigmond Magyar Király ellen). — Timur Bagdadban, Tiflisben, Moskauban és Delhiiben. —

1397 Kalmári Egyesség; Margaretha. —

1400. Husz predikál Krakóban. — Timur meggyőzi Bajazethet, Ancyránál (1402). — Magyar Felkelés (Insurrectio) alkottatik. — Városi követek Budán (Mágnások és Nemesek). — A' Németek meggyőzetnek Tannenbergnél Lengyel Jagello, és Litváni Witold által 1410. — A' Portugallok körül hajózzák Bojador Capot. — I. Mohamed Sultan 1413.

1414. Konstanci Gyűlés — 1418ig. — Husz megégettetik (Hussziták). — Brandenburg választó Fejedelemség Hohenzollern Fridriké lessz 1415. — Hajós Henrik, Porto Santo és Madeira felfedeztetnek. — Hussziták hada (Ziska János 1415). — II. Murad Sultan. — Fridrik szász választó fejedelem 1425. — Az Orleani szűz győzedelmeskedik az Angolokon. (1429). — Bazilei egyházi gyűlés (1431 — 1443). — Prágai egygyezkedés a' Calixtinusokkal 1433. — Florenzia a' Medici ház alatt. Cosmus 1434. —

1436. A' könyvnyomtatás mestersége feltaláltatik (Guttenberg János). —

1440. III. Fridrikkel az ausztriai dynastia a' Német Császárságra jut. — Posták állittatnak. — Scanderbeg Albaniában. (1443 — 1446). — Varnai ütközet. (1444). — Allandó katonaság hozatik be Franciaországba. Uniformis 1445. — Földre vetett adó. — V. Miklós Római Pápa. (a' classica literatura

Kr. u.

éled Rómában; Vaticáni könyvtár 1417. — Nyugoti Afrikát felfedezik a' Portugallok. — Római és Bétsi Concordatumok a' Német nemzettel. — Az Oldenburgi ház uralkodik Dániában; I. Christian. — A' két rózsa had Angliában (York és Lankaszter) (1452—1485). II. Mohamed Sultán.

1453. Konstantinápolyt megveszik az Osmanok. XI. Constantinus az utolsó Plaologus meghal a' kapu alatt kezében fegyvert tartva. Vége keleti Rómának. A' tudományok vissza állittatnak Európában az ide költözött Byzantiumiak által. — Pápai bűnhotsátó levél. A' Cseh Testvérek sectája 1457. — A' Zöldfoki szigetek felfedeztetnek (Cadamasto).

1462. Wasiliewitsch Ivan alkotja Nagy Russziát. Thorni béke. Merész Károly Burgundiában. — Új Török ország Persiában (Usong - Hassan). — Stensture igazgatja Svécziát. — A' Helvetusok győznek Gransonnál és Murtennél Merész Károly ellen 1476. — A' könyvnyomtatás mestersége nagyobb divatba jön. Lovagló pósták vitetnek be Franczia országba. — Magyar országban állandó katonaság tartatik. — Schneebergi és Annabergi ezüstbányák. — Libitós klavir készítettik.

1477. Merész Károly Nancynál marad. Burgundia Ausztriáé lesz. A' Tatárok megszűnnek uralkodni Russziában. Wasilijewitsch Iván megveszi Novgorodot. A' Hansa kereskedés végét éri Russziában. — Kasztília és Aragonia egyesítetnek Ferdinandnak Isabellával lett egybekelése által. — Spanyol országban hitvi'sgálat-törvényszék állittatik fel. (Tribunal Inquisitionis) (480). — Tudor Ház Angliában (VII. Henrik). A' két rózsa egye-

Kr. n.

- súl. — A' Fejedelmek hatalmának alapja megvettetik nyugoti Európában (1485). — Afrika déli tsutsát felfedezi Diaz. — Az Arabsok Granadából kiűzetnek (1491).
1492. Amerika feltaláltatik. Föld - abroszok (Sweynheim). — Földalatti puska poros sántzok (Pulver-minen ; Navarro). — Föld-golyóbis (Behaim Márton). — Papai határ-vonat a' Portugall Spanyol felfedezések közt. — Algebra. Kétszeres számvetés. — Nápolyi nyavalya.
1495. Wormsi béke: az erőszak kora végződik. Kezd behozatni az egyarányúság rendszere (Systema aeqvilibrii). — Kelet Indiába tengeri út találtatik (Vasco de Gama 1498). — Sevillai hitvisgáló törvényszék.
1500. Brazília feltaláltatik (Cabral). — Megváltozik a' világ kereskedése. — Schah Ismael 1808. Persiában. A' Szeretsenekkel kereskedés űzetik. A' Spanyolok és Portugallok folytatják Afrikában 's Amerikában felfedezéseiket és hódoltatásaikat. — Cambrayi Liga. — 13 Schweitz Kántonok egyesülnek. X. Leo Pápa. A' szép művészetek virágoznak 1513. Angelo Mihály, Correggio, Tizian, Leonardo da Vinci. — Sovanarola és a' Mysticusok. — I. Ferentz Franczia Király V. Károly (I.) Spanyol Király. — Zsebórák; szél-puskák; után nyomtatók. Pósta rend Német országban 1506.
1517. Luther Wittenbergben, — Zwinglius Helvecziában tanítanak. — Az Osmanok hatalmokba veszik Egyiptomot.
1519. V. Károly Császár. Választási alkudozások. A' Scherifek Maroccóban királyi méltóságra emelkednek. — Cortes feltalálja Mexicót. Kezdődik az új Historia.

Kilentzedik Időszak, V. Károlytól a' harmintz esztendő's háború kezdetéig (1519—1618. Kr. u.)

Kr. u.

Nagy nevek nyitják meg az új históriát: V. Károly, I. Ferentz, VIII. Henrik, X. Leo, Emanuel, II. Soliman, I. Sigmond, és II. Iwán. Stockholmi Vérfördő (1520). — Mexico elfoglaltatik (1521). — Első Francia-Spanyol had 1521—1526). — Újra keresztelők. — Albuquerque megveszi a' Portugallok részére kelet Indiát, Malaccát, és az Indus szigeteit. Magellhaeus körülhajókázza a' földet, de csak Cano jön vissza egy hajóval Spanyol országba — A' Törökök megveszik Rhódust. Legelőször itt használják a' bombákat. Máltában a' Johanniták.

1523. A' Kalmári Unio eltöröltetik; Gustav Wasa. Schweitzi vallási párt. Paraszthad (Münzer Tamás); Frankenhausei ütközet (1525). A' Szent vatsora felett való visszálkodás. (Ref. Ekklézsia). — A' Spanyolok igyekeznek feltalálni az észak-nyugoti hajós utat. — Brandenburgi Albert Prusszia Fő Herczege (1525). A' Timuridák Indiai Császárságok (Babur Szultán). Magyar és Cseh országok Ferdinándhoz állanak 1526. A' Luther tudományja Svéd és Dán országokban. — Második Francia-Spanyol háború 1527—1529. Asszonyi béke Cambrayben. Augsburgi hitvallás (Melanchton). — Smalkaldi szövetség. Malta a' Johannitáké. Perut meghódoltatja Pizarro 1532. — Dánia Norvégiával egyesül. — II. Iwán egész Ruszszia Czárja 1533. Schlezwig és Holzáttzia Dániához kaptsoztatnak. — Bretagne Francia országhoz. — Újra keresztelők Münsterben (Leyden János 1534). — Harmadik

Kr. u.

- Frantzia - Spanyol háború 1535—1538. — Chili és Guatemala elfoglaltatnak. — Wales Angliához kaptolsztatik. Római festőiskola (Raphaël, német (Dürer Albert)).
1540. Jesuiták rendje (Lojola Ignázt). A' Portugallok és Spanyolok folytatják foglalásaikat és felfedezéseiket Ásiában, Afrikában és Amerikában. Negyedik Frantzia - Spanyol háború (1542—1544). — Copernicus † 1543. Béke Crespyben 1544.
1545. Smalkaldi vallásos háború. Szász Mórítz választó Fejedelem 1548. — Császári Interim Augsburghban. — Új Frantzia háború (II. Henrik) 1552—1556. — A' Brittusok feltalálják az Archangelsk felé vezető tengeri utat. (Chancellor); a' Hansa tsökken. Kasan és Astrakán Orosz provintziák lesznek 1552 és 1554.
1555. Vallásos béke Augsburghban (szabad Protestantismus; a' papi jussok fentartásával). II. Filep Spanyol Király. V. Károly lemond az uralkodásról 1552. Frantzia Spanyol háború 1557—1559. Parma győz St. Quentinél. Er'sebet Angol királyné. — Frantzia pártok (Guisek, Bourkonok). Vallásos üldözések Frantzia országban. — Megújúl a' Tridenti Zsinat. 1562. A' három korona háború északon 1563—1570. — Belgium felkél a' Spanyol tyrannismus Zsarnokság ellen. (Geusek) 1566. A' Brittusok próbálgatják az észak nyugoti hajózást. — Jermac Timofejew megmutatja az Oroszoknak a' Siberiai utat. Amerikai Inqvisitio. — Test-Acte 1572. — Lengyel ország választási rendszert hoz be. Vége a' Jagello uralkodásnak. — Párizsi lakadalom 1572. Rochellei béke

Kr. n.

1573. Báthori István Lengyel Király. Katholicusok ligája (Guise Henrik). — Drak körülhajókázza a' földet; behozza a' krumplit Európába; nyugoti Grönland ismét felfedeztetik. Sebastian az Alcazari ütközetben marad, vele és nagy bátyjával Henrikkel elenyészik az Aviz Dynastia és Portugall nagysága 1578.

1569. Utrechti egyesület (Orani Willhelm). Holland és Hamburg kereskedése (az Antwerpeni és Rajnai kereskedés csökkenése után). Portugallt a' Spanyolok erőszakkal megveszik; Alba, 1518. — V. Sixtus Pápa 1585. — Hét Cath. Kanton szövetséget köt Lucernben 1586. — Skótziai Mária lenyakaltatik 1587. — A' Spanyol győzhetetlen sereg szelílyelveretik 1588. — IV. Henrik, Bourbon ház Frantzia országban 1589. — Egyesült Statusok Hollandban. Nantesi Edictum; Sully 1598. — Gergely kalendárioma 1582. October 5kétől. — Franciaországban chausseek készíttetnek. — Vervinsi béke 1589. mely a' spanyol nagyságot sirba temeté. II. Filep meghal 1598. —

1600. Brittus kelet indiai Társaság. — Jakab Király; Stuart ház Angliában. 1603. IX. Károly örökös Király Svécziában 1604. — Heidelbergi egyesülés. — Antwerpeni fegyver szünet; Holland független 1609. — A' Moriskosok kiűzetnek Spanyolországból. — Brittus gyarmat Amerikában. A' Hollandusok Portugall kárával Afrikában és Asiában foglalatnak. — Jülich Clevi örökösös és. IV. Henrik Európai szövetségi rendszert (systema foederativum) forgat elméjében. A' jó Király az istentelen Ravailac által meg-

Kr. u.

gyilkoltatik 1610. XIII. Lajos. — Catholicusok Ligája Német országban. — A' messze-látó tső (Telescopium) feltaláltatik. — Gus-taw Adolf Svéd Király 1611. — Harry Hud-son feltalálja a' nevééről nevezett öblöt.

1613. Fedorovitsch Mihály Muszka Czár (Roma-now Ház). Svéd-Lengyel háború; Lievlan-dot nyerik a' Svédek. (1617 — 1629). —

1618. Az utraqvisták felkelnek Prágában. — Har-mintz eszt. háború.

Tizedik Időszak, A' harmintz esztendő háború kezdetétől XIV. Lajos uralkodásáig (1618—1661. Kr. u.)

1619. Dortrecht Synodus. — II. Ferdinand Császár. — Belga-Spanyol had 1621—1648. — Fejér hegyi tsata; Palatinatusi Fridrik oda hagyja Cseh országot. Bavária nyeri a' Palatinatusi választó Fejedelemséget. — Riche-lieu Frantzia Miniszter 1624—1642. — Da-nus had 1625—1629. — Mantuai örökösödés háborúja 1627—1631. — Rochelle ostrom-mal megvétetik. A' Reformatusok legyőzet-nek. — Petition of Rights 1628. — Gustáv Adolf Svéd Király kiszáll Rügennél. — Lip-sziai, Lützeni, és Nördlingeni tsaták. — Frantzia-Spanyol had 1635—1659. Prágai béke. (Lausitz Szakszóniáé).

1640. Portugall maga ura; Braganza ház. Soká tartó Parlament 1643—1653. Az alsó Ház győz. Independensek. Svéd-Dán had 1643 — 1645. —

1644. Mantschu Sinában.

1648. Westfali béke. Svétzia északon, Frantzia ország nyugoton uralkodnak. Zöld ág-Fronde Frantzia országban.

Kr. u.

1649. I. Károly lenyakaltatik. Anglia szabad Társaság. Cromwell Olivier.

1651. XIV. Lajos gyermek Király (Mazarin) Navigations act. Brittus-Hollandi háború 1652—1654.

1652. Cromwell Anglia Protectora. Svéd-Lengyel háború 1655—1660. Brittus-Spanyol had 1655—1658.

1657. Wehlani egyezkedés. Prusszia fejedelemség lett (Fridrik Wilhelm Választó Fejedeleme 1640től) Svéd-Dán had 1657—1660.

1659. Pyrenei béke.

1660. Restauratio Angliában. II. Károly. Dán Revolutio; III. Fridrik.

1661. XIV. Lajos maga veszi kezére a' kormányt. A' Brittus és Frantzia hatalom nagyra nevedik Amerikában.

(Folytatása következik.)

Gálvácsy László.

4.

J Európában alkotott Nemzeti Múzeumok között első volt a' Magyar Országi.*

Valának ugyan minden kornak személyes Hősei, kik miképpen jeles tetteikkel magokat dicsőségessé tették, úgy hálaadó nagy lelkűsegeket azzal is bizonyíták, hogy eltűnt Őseiknek buzdító példáját, 's fent tartott Emlékeit egyben gyűjtven az enyészettől menteni; — késő Onokáiknak is tiszteletre, — követésre, — vetekezésre izenként által botsájtani, és imigy Nemzeti Erkölcsüket örökösíteni szándékoztak; vezérül fogadván, Dio Cassiusnak, Pannonia Tud. Gyűjt. IV. Köt. 1832. 7

hajdani tudós Igazgatójának Százados bölcsességgel valóított tanúságát: „Optime consultant, qui rerum futurarum Exempla ex praeteritis sumunt: a)

Említik ezt már legtávolabb időkről a' Hajdani Történetek későben pedig az Ősi emlékek helyheztesítésében, és fentartásában eszközlött szorgalmait a' világ győző Római Nemzetnek leginkább magasztalván mind a' közép évek, mind az utóbbi századoknak Uralkodó Fejedelmek, kik illetően igyekezetekkel ditsóultak, évenként előszámlálják.

De különböz egészen most említett nagy lelkű Hősöknek intézeteitől, Jelenkorban feltűnt Nemzeti Muzeumoknak alkotása: ezek tsupán és egyedül Európában ujdonan feléllt Nemzetiségnek építményi lévén, a' Hajdankor mindennemű Emlékeinek általjába nem, hanem egyedül csak azon elme, és mív szüleménnyei-nek Tárházai, mellyek mint a' különb Nemzetek saját tulajdonai, t. i. Honyi szorgalom-gond-mív- és igyekezet következképpen a' Nemzeti Tökélltetesedés valódi emlékeik, élő például fentartatván szemben állittatnak: tsupán, és egyedül olyan írott, vagy nyomtatott Munkákat befogadván, mellyek vagy a' Hazáról, és Nemzetről szóllanak, vagy Nemzeti Tudósok által irattanak; és olyan Műveket egyben gyűjtven, mellyek akár a' Nemzeti Hősök tulajdonai valának, akár a' Honyi mív, s ithon úzött szorgalom által készítetttek, nem pedig egyebeket, mellyek mint idegenek ithon nem születven mieinktől tsak béhozattak, avagy a' vendég Jövevényekkel együtt béköltöztek.

a) Dio Cassius Historiae Romanae, Libro X.

Illyen értelemben tehát az Angolyoknak nevezetes Muzeum Britannicumját mely közel 60 esztendőök előtt felállítatott fogadni, és venni nem lehet, mert ez különösen az Angoly Nemzet elme, és mivbeli emlékeinek Tárházává rendelve nincsen, hanem inkább az egész emberiség, és a' széles világ hajdankori jeles Emlékeinek mindennémű gyűjteményére szánva; mely dicső arányt csak az Angoly mint leggazdagabb, kereskedő, és a' világ minden részeire elható Nemzet valóban minden egyebek felett, leginkább űzhet, és tellyesíthet, a' mint hogy immár nem csak a' Napkeleti, és Nyúgotti Indiáknak, Ásiának, és Egyiptomnak, de a' Tudományok, és Szép Mesterségek székeinek, Olasz, és Német országoknak Tudományi, és Mívbeli kincseit többnyire mind, tengereken túl elvivén kebelében helyhezttette — maga Honyában az egész Emberiség' mindenkori tökéletesedése Emlékeinek ditső kintstárát felállította.

A' Több Birodalmakra szélessen feloszlott nagy Német Nemzetnek, mely különben az idegen Nyelvek, és Új szokások kész elfogadására Európában leginkább hajlott — Napoleon győzedelmei, és kényszerített hódoltatásai a) an-

a) Mikép ez előtt ezer esztendőökkel Nagy Hároly Franciaák Fejedelme, úgy Napoleon hatalmas karja uralkodott e' nagy Nemzeten, de éppen ellenkező szándékokkal — amaz a' Tudományoknak métsét gyűjtött, és a' keresztényi vallás hajdani szokásait erőszakkal is kiirtván, a' Római Deák Ritusnak fegyverrel útát terjesztett, a' vallásbeli buzgóságot sok Egyházak, és Monostorok építése által gyökeresítette — ez pedig ellenben a' Német Anya oskoláknak (Universitásoknak) inkább gyűlölője, sőt több tudós személyeknek, kikben a' Nemzetiség buzgósá-

nyira, felgerjeszték Nemzeti Érzéseit, hogy felekezetei tüstént magokkal egyesülni — nyelveket művelni — terjeszteni — már csak azt a mi Német szüleményű kedvelni — s még a régi szokásokat is mohón vissza hozni, 's divatba helyheztetni iparkodtak. Ekképpen a' Nemzetiség feléledvén noha több Birodalmi Udvarok — Nagyobb és kisebb személyek is a' Nemzeti régiségeket vetekedve egybengyűjték, de Nemzeti Múzeumot Magyar országnál előbb sehol fel nem állítottak, sőt a' Magyar Pesti Múzeum alkotása még 1815dik Esztendőben is, a' Wejmári Tudósok által, a' Német egyesült Statuoknak csak például ajánltatott.

Melly dicsősségét Hazánkknak Góthai Professor Galetti *allgemeine Weltkunde* 5. auflage 1822. írt munkájában a) egészen el tulajdonítani kívánván 126 lapon ezeket írja: „Das Pesther National Museum ist „nach dem Muszter des Johanneum in „Grätz errichtet worden” azomban ezen állítása melly helytelen légyen, következő előadás bizonyítja.

1802 Esztendőben Hazánk Nagy Lelkű Hősse Sárvár felső vidéki Gróf Széchényi Ferencz magyar országot tárgyzó könyvtárát, kézíratait, és pénz gyűjteményeit Hazájának tulajdon kép-

ga lángolt üldözője; seregei a' vállatalanság, és megvesztegetett honyi erkölcs hírlelői voltak.

- a) Munkája Gallettinak Magyar országra nézve külföldben is szerfeletti hibákkal, és önkényes állításokkal töltve lévén a' mint Görch Illés a' Tudományos Gyűjteményben bém bizonyította bővebb hitelt azért nem érdemel, hogy többször is kinyomtatott, sőt annál inkább terheli Szerzőjét, mert mennyiszor kinyomtatta helytelen állításait, annyszor újjabban az igaz úttól elvonta, 's elámitotta olvasóit.

pen ajánlotta, és Pestre vitetvén, ottan felállította. a)

- a) Ez alkalom, méltán kívánnya tőlem a' Nagy Hős ajánló levelének maga voltában közre bocsátását; hódolok is annál örömostebben, mivel azt sem az 1807. esztendei Ország Gyűlés Napló, könyvébea — sem a' mi időnkben Nemzeti Museum kiadott Actáiban fel nem találhattam, méltónak pedig ítéltém; hogy azon talpkövet mellyre Felséges Herceg Országunk Náderának Nagy Lelke a' Magyarok Dietjő s éges Nemzeti Museum-át bőlts intézete által állapította és Európában első felemlte, nem tsak Hazánkba, de Világszerte Galettának hibás állításának megtáfolására is, közre bocsátván megismer-tessem, melly így következik:

Nos Franciscus etc. etc. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis: Quod Fidelis noster, nobis sincere dilectus Spectabilis ac Magnificus Comes Franciscus Szécsényi de Sárvári Felső-Vidék, Insignis Ordinis Regis-Neapolitani Sancti Januarii Eques, Camerarius, et Actualis noster intimus Status Consiliarius, per Regnum nostrum Hungariae Cubiculariorum nostrorum Regalium Magister, Comitatus Simeghienensis supremus Comes, nec non Tabulae Nostrae Septemviralis Assessor die Vigesima quinta Novembris Anni labentis infrascripti in Archi-Ducali Civitate nostra Vienna Austriae certam super consecrata coram Fidei nostro, nobis dilecto Egregio Josepho Lányi Insignis Ordinis Sancti Stephani Regis Apostolici parvae Crucis Equite Consiliario nostro Aulico, et ad Cancellariam nostram Regiam Hungarico Aulicam Referendario, qua per nos specialiter eatenus exmisso, pro usu Regni nostri Hungariae deserviente propria sua Bibliotheca, reliquisque eo spectantibus collectionibus, celebraverit, sigilloque, et subscriptione sua roboraverit, ac fine repositionis ad Archivum Cancellariae Nostrae Hungarico Aulicae exhibuerit, donationalem fassionem supplicando, quatenus Nos desuper consensum nostrum Regium clementer elargiri, eidemque Comiti in authentico Documento extradare dignaremur, cujus quidem Donationalis Fassionis tenor sequitur in hunc modum:

1807. Esztendőben Posonyban egyben gyűlt Ország Rendei példa nélkül lévő dicsősséges Ada-

Posteaquam Sua Caesaræo Regia, et Apostolica Majestas erga humillimas meas preces non tantum clementer admittere, ut Bibliothecam partim ex impressis, partim e manuscriptis Operibus consistentem, Collectiones item Nummorum, Mapparum Geographicarum, Iconumque, atque Insignium Res Hungaricas quocunque demum sub respectu concernentium aut cum his nexum habentium, quas plurimum Annorum decursu multis curis, sollicitudine, et profusis notabilibus impensis comparaveram, charæ Patriæ, in cuius sine occasionem et modum omnia hæc conquirendi nactus sum, ac publicæ Utilitati, quam semper anhelavi, anheloque, consecrare possim; verum etiam propositas per me in supplice meo libello conditiones, benignissime acceptando, specialiter indulgere dignata sit, ut Custodem hujus Bibliothecæ cum Cancellista, et Famulo e Fundo Universitatis Regiæ projectato per Consilium Regium Locumtenentiale salario providendos, vita mea durante denominare valeam: hinc ego praeattactam suppellectilem meam librariam parte quidem ex aliqua impresso jam Catalogo provisam, alia vero parte Indicibus in Instrumento resignatorio cum interventu exmittendorum Regiæ Universitatis Individuorum conficiendo, circumscribendam charæ meæ Patriæ, et publicæ utilitati, ac commodo, in perpetuum, atque irrevocabiliter dono, trado, ac resigno, nullum Jus, nullamque Juris proprietatem in dictam suppellectilem litterariam mihi Successoribusque meis reservando, sequentibus nihilominus per Suam Majestatem Sacratissimam, uti supra attactum est, jam aliqui clementer acceptatis, et ratihabitis sub conditionibus:

Primo: Ut mihi integrum sit, Collectiones has, donec vixero, propriis impensis augere, et pro eo, ac licuerit, ad perfectum statum perducere.

Secundo: Liberum ad hæc mihi sit, omnia Opera, quæ nova accessissent, quotannis per impressa in Mille exemplaribus edenda supplementa, propriis meis sumptibus divulgare. Et cum aliqui

kozását illóképpen köszönni, és a' Törvény
könyvben örökösíteni kívánván Felséges Kirá-

Authores, e singulo neo edito opere unum exemplar Regiae Bibliothecae transmittere obligentur, is etiam, qui Bibliothecae hujus Regiae Custos futurus est, obstrictus sit, idmodi neo editorum Operum exemplaria, quo haec etiam impresso Catalogo inserantur, mecum communicare, idque eo fine; ut hoc pacto Catalogus non tantum accessione veterum, Operum, in quorum comparisonem ego omne Studium, et impensas conferre satagam; verum etiam iis operibus, quae nova Typis vulgata fuerint (e quibus ipsi operum Authores deinceps semper huic etiam Bibliothecae Regni unum exemplar mittere debeant) auctus ad plenam perducatur consistentiam.

Tertio: Institutum isthoc nunc quidem directe a Moderna Sua Regia Serenitate Archi- Duce Domino Regni Palatino, in futura autem tempora (quae Deus in longam annorum seriem remove velit) a temporaneo Palatinali Officio, vacante autem hac Dignitate, a Regio Locumtenentiali Consilio Hungarico pendeat, ut ita Instituto huic non tantum major Existimatio, ac Progressus concilietur; verum idipsum ea etiam ratione instruat, ut pro eo, ac Majestati Suae Sacratissimae benigne visum fuerit, in communem, qui praestituto fini respondeat, usum constabiliatur.

Quarto: Licet aptissimus Museo huic Regni locus, ipsum Regiae Universitatis Bibliothecae Pestiensis aedificium esset, hae nihilominus, quas Patriae consecro, collectiones, cum iis, quae in Regia Bibliotheca Universitatis actu prostant, nunquam commisceantur, aut uniantur, ut adeo, si Scientiarum Universitatem Pestino alium aliquem in locum transferri contingeret, Museum isthoc Regni, eo semper in loco consistere debeat, ubi ipsum dirigens Dicasterium Regni sedem obtinuerit.

Quinto: Clara ac viva etiam nunc Majorum meorum singularis in Regem et Patriam Studii exempla, quemadmodum me etiam, ut eorum vestigiis insisterem excitant; ita ut posteri etiam mei ad imitationem Antenatorum suorum imitaren-

Iyunk helyben hagyásával hálaadó érzéseket azon Ország gyűlése végzéseinek XXIV. Cikkelyében imigy kinyilatkoztatták:

tur, sequens Inscriptio in Palatio Bibliothecae hujus^s Regni, exmisso baptismali meo Nomine, affigatur: Francisco II. Caesare Augusto, Hungariae Rege, Josepho Archiduce Austriae Prorege, Bibliotheca Hungarica Familiae Comitum Széchényi Patriae Sacrata Anno MDCCCII.

Septimo: Cum translatae per me in charae meae Patriae usum Collectiones alioqui semper eo in loco asservendae sint, ubi ipsum dirigens Regni dicasterium residebit, Nationale hoc Museum proprium semper Custodem, Cancellistam, et Calefactorem sub inspectione tamen Bibliothecarii Universitatis, futurum habere debet, neque unquam unus, idemque Custos Bibliothecae Universitatis, et hujus Musei Regni esse poterit. Caeterum idem hic Custos e rationibus per me in suplice meo libello deductis, et per Majestatem Suam Sacratissimam clementer probatis Salarium suum altissimo nutu ejectandum ex Universitatis Regiae Hungaricae Fundo percipiet.

Atque haec sunt, quae in charae mihi Patriae emolumentum sponte, ac benevole conferre me posse, honori et solatio mihi duco, petendo: ut hae meae Fassionales, et Donationis Litterae Tabulario Excelsae Cancellariae Regiae Hungarico Aulicae inserantur, eademque pro mei, meorumque Successorum directione, ac securitate, duplici in Exemplo in forma consensualium Regiarum, a Privilegii, cujus exemplar unum in saepe fata Bibliotheca Nationali, aliud vero in Archivio meo reponetur, expediantur. Dabam Viennae 25. Novembris 1802. Comes Franciscus Széchényi m. p. (L. S.)

Nos itaque humillima supplicatione nostrae, quo supra, facta Majestati benigne exaudita, et admissa praecinsertam Donationalem Fassionem authenticac celebratam benigne confirmando, eidemque consensum nostrum Regium elargiendo, eandem praesentibus Litteris Nostris de verbo ad verbum sine di-

De Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolari.

„Grata mente recolunt SS. et OO. Regni
„Hungariae illam Comititis Francisci Szé-
„chényi Cubiculariorum Regalium Magistri
„liberalitatem, Studiumque erga incrementum
„Publici commodi, quod vestigia laudabilis me-
„moriae antenatorum suorum premendo, am-
„plam lectamque Bibliothecam suam, Num-
„mos item rariores, et Arma Insignium Fami-
„liarum, uti etiam Mappas, et Icones, nec
„non Manuscripta, peculiari cura, sumpti-
„busque per se collecta usibus Nationis Hunga-
„rae pleno jure transcripserit hisque fundamen-
„ta erigendi MUSEI NATIONALIS zelo laudabi-
„li posuerit

„SS. et OO. Regni insigne hoc, et imita-
„tione dignum studium, ut ejus in publicis etiam
„Regni Legibus memoria supersit benigne annu-
„ente sua Majestate sacratissima inarticulandum
„decreverunt.”

Már 1807. esztendőben tehát Hazánk Nagy-
gyai nyilván kijelenték, hogy Gróf Széchényi
adakozását tőlök óhajtott, és felállítandó

minutione, et augmento aliquali insertam, et in-
scriptam, eidem Comiti Francisco Széchényi, et
ipsius Regni Nostri futura pro cautela necessariam,
sub Secreto Sigillo Nostro, quo, ut Rex Apostoli-
cus utimur, extradandam duximus, et concedendam.
Datum in Archiducali Civitate Nostra Vienna Austriae,
Die Vigesima Sexta Mensis Novembris. Anno Do-
mini Millesimo Octingentesimo Secundo. Regnorum
Nostrorum Romani, Hungariae, item Bohemiae et
reliquorum Anno Undecimo.

Franciscus: m. p.

Comes Carolus Pálffy. m. p.

Paulus Szlávy. m. p.

NEMZETI MUZEUM első Talpkövének tekintették.

Illy Nemzeti Buzgóság Felséges Cs. és kir. Herczeg Országunk Nádora kegyelmes Pártfogása által Hazánknek minden nemessebb érzésű Polgárait egészen ellepte, és köz örömmel fogadtatván a' felállítandó Nemzeti Magyar Muzéumnak Miller Jakab által készített szerkeztetése illy Czim alatt: *Museum Hungaricum Excelsis Regni Proceribus, et Inclytis Statibus ac ordinibus exhibitum*. Budae 1807. in Folio 28 lapokon, a) a' következők:

1808dik Esztendei Ország Gyűlésének VIII. Tzikkelyében Felséges Fejedelmünk helyben hagyásával, Eö Cs. kir. Herczeg Hazánk Nádora Pártfogása alá ajánlott NEMZETI MAGYAR MUZEUM immár Törvényessen megállapított, annak mind helyheztesére, mind pedig fentar-

-
- a) Erről Schwartner Statistikájának II. kötetében 460 lapon m. jegyzetben imigy tudósítja olvasóját: „Gemäss dem Willen Seiner k. k. Hoheit; entwarff „der berühmte Vorsteher der Ungrischen Regnicolar Bibliothec Hr. J. Ferd. von Miller den Plan „zu demselben, welcher zu Ofen im Jahr 1807. prächtig gedruckt erschien, betitelt: *Museum Hungaricum Excelsis Regni Proceribus, et Inclytis Statibus, ac Ordinibus exhibitum*, auf 28. Seit. in fol. mit Kupf. — Die Bestandtheile des Museums sind: a) Die an Handschriften reiche Bibliothek — b) Die Ungrische Münzen Samlung. — c) Eine Ungrische Siegel Samlung. — d) Eine Ungrische Antiquitäten Kammer. — e) Ein altes Waffen Zeughaus. — f) Ein Ungrisch-Siebenbürgisches Naturalien Cabinet. — g) Eine Ungrische Kunst, und Modellen Kammer. — h) Eine Samlung alter Steininschriften, und — i) Eine Bildergallerie Ungrischer Fürsten, und um den König, und das Vaterland verdienter Männer.

tására szükséges módok, és eszközlések ország szerint rendeltettek eképpen :

„De erigendo Museo Nationali, —
 „aliisque promovendae Linguae
 „Hungaricae adminiculis.

A r t i c u l u s VIII.

„Posteaquam Sua Celsitudo Caesareo Regia
 „Dominus Regni Palatinus pro insigni suo quo
 „in amplius gloriae, et felicitatis Regni Incre-
 „mentum nullo non tempore ferri consuevit stu-
 „dio planum erigendi Musaei Nationalis
 „universis Regni Comitatus transmississet, eos-
 „demque ad conflandum pro hoc Fundum pro-
 „vocavisset: hac Suae Celsitudinis Caesareo Re-
 „giae provocatione provehendaeque per Institu-
 „tum hoc Linguae Hungaricae culturae, et pro-
 „movendae Nationalis Litteraturae ac industriae
 „Studio animati, quam plurimi Notabiles hunc
 „in finem medio publicarum Jurisdictionum,
 „tam sub ipsis proxime praeteritis Regni Comi-
 „tiis, quam et subseque fecerunt oblationes:
 „Sua porro Celsitudine Caesareo Regia opportu-
 „na jam etiam quoad locum, struendasque ad
 „scopum hunc accomodas aedes agente, Princi-
 „pe autem Antonio Grassalkovich de Gyarak in-
 „vicem horti Botanici Universitatis Regiae Pe-
 „sthanae hortum suum ante portam Hatvanien-
 „sem situm in Cambium cedente, illum vero in
 „Sortem Cambii receptum Instituto Musaei Na-
 „tionalis patriotico zelo gratuito offerente SS. et
 „OO. Regni diaetaliter congregati, tam felici-
 „bus, jam singulari Suae Celsitudinis Caesareo
 „Regiae Domini Regni Palatini providentia In-
 „stituti hujus Nationalis factis initiis, illud omni
 „ratione adjuvare intenti, in nexu Articuli

„67,1790 suam imprimis Majestatem Sacratissi-
 „mam, ut institutum isthoc benignitate, ac cle-
 „mentia Sua fovere, et protegere dignetur exo-
 „randam, tum vero Serenissimum Archi Ducem
 „Dominum Regni Palatinum interpellandum de-
 „creverunt, ut interea etiam dum uberiora in
 „rem ac signanter, circa formandam scientiarum
 „societatem futuris Regni Comitiis constitui po-
 „tuerint, Instituti hujus in parte Introductionem
 „sibi curae habere, struendisve pro hoc deser-
 „vituris aedibus manum admoveri facere, cun-
 „ctaque in quantum valuerit, ad effectum dedu-
 „cere, una autem alia quoque Adminicula pro-
 „movendae Linguae Hungaricae culturae fovere
 „dignetur. Quem etiam in finem cum pro stru-
 „ctura aedium necessaria instructione, constitu-
 „endisque in individuís aere parato opus futurum
 „sit, non dubitetur autem praeter jam hactenus
 „laudabili cum zelo factas oblationes, paria ex
 „parte illarum etiam quo adhuc desiderantur
 „jurisdictionum, in nobilem hunc scopum, et
 „Analogum in finem conferenda esse subsidia,
 „ultro decernere visum est, ut quidquid hoc no-
 „mine sub prioribus Comitiis, ac ab eo etiam
 „tempore oblatum est, vel subinde offerretur
 „per Jurisdictiones, quam primum licuerit col-
 „ligatur, per has dein summae influxurae cohae-
 „renter ad suas destinationes Cassae per suam
 „Celsitudinem Caesario Regiam designandae in-
 „ferantur; officium vero pecunias has recepturum
 „super converso praemisum in finem Aere, Ra-
 „tiones Suae Celsitudini Caesareo Regiae quotan-
 „nis exhibebit, per eandem Universis Regni Ju-
 „risdictionibus in synopsi communicandas. Cae-
 „terum Status, et OO. memoriam illarum Juris-
 „dictionum, quae liberalitate sua institutum
 „hoc adjuverunt, conservare desiderantes, illas

„futuris comitiis cum designatione oblatae summarum inarticulandas decernunt.”

Még azon esztendőben a' Bécsi *Annalen der Oesterreichischen Litteratur* nevű Holnapos Írásban, Julius, és Augustus Holnapokban a' Magyar Múzeumnak ország szerént megállapított szerkeztetése, Német Nyelven, az egész Tudós világnak közhirűl adattott. De

Schvartner Marton Professornak is 1811 Eszt. közre bocsájtott *Statistick des Königreich Ungarn* remek szerkesztetésű munkája; mellyet Galetti mint egy legtökéltessebb Statisticát kététség kívül használt volt, a' Magyar Múzeumnak 1802. Esztendőben Gróf Széchényi Ferencz által alkotott kezdetét, utóbb pedig 1808. Esztendőben Hazánk Felsőleges Nádorának Pártfogásával, és az ország Rendeinek hathatós adakozásával eszközlött Törvényes megállapíttását nyilván magasztalván, méltán réa bírhatta Galettit, hogy a' Gréci Múzeum felállítását a' Magyar országinak eleibe ne tette, sem ezt amaz formájára képzeltnek ne bizonyította volna. Legyenek bár Schwartnernak szokása szerint allegoriákkal tellyesek kifejezései, de mivel egyszersmind hálaadók érzései, és Hazánkra nézve buzgók ábrándozásai önnön szavait ide beiktatni helyesnek, és alkalmasnak ítélem; ki Munkájának II. kötetében 459. lapon az l.) jegyzésben imigy szól.

„Mit wahrhaft Brittischer Freigebigkeit schenkte Se. Excellenz Graf Francz Széchényi von Sárvári felső vidék der Ungarischen Nation, am 26. Nov 1802. diesen Bücherschacz, und errichtete dadurch zugleich der National Literatur ein Monument, welches einzig in seiner Art ist, und die künftigen Gene-

„rationen, an die Höhe, und die Fülle der Ungarischen Geistes - Cultur, in unserm, und jedem, der vorhergehenden Zeitalter, so weit einheimische schriftstellerische Acten reichen, ohne viele Anstrengung des Literators, deutlich erinnern wird. Allen auf Ungarischem Boden gebornen, lebenden, und verstorbenen Schriftstellern, dann allen über Ungern geschriebenen, grossen und kleinen, alten, und neuen, Büchern, wird hier Quartier gegeben, und wenn es gleich daraus handgreiflich sich ergibt, dass Ungern in keiner Zeitperiode mit Schriftstellern überfüllt war, so ist's doch auch zur Freude des Literators offenbar, dass auf dem Waitzen-Acker der Ungarischen Litteratur, der Garben jetzt mehrere sind, als ehemals, so regt sich doch die frohe Hoffnung in der Brust jedes gelehrten Patrioten, dass zur noch schnellern Beförderung allgemeiner wissenschaftlichen Cultur, neben und über dieser Sacristey der Ungarischen Musen, sich über lang, oder kurz, ein Tempel erheben wird, der ohne Unterschied des Vaterlandes, der allgemeinen Intelligenz heilig, dem unaufhaltbaren Emporstreben angemessen, und der Grösse des Ungarischen Volkes würdig erscheinen wird.“

Eképpen 1808. Esztendőben nemcsak Törvényessen állapítva, — helyheztetve szükséges személyektől kormányozva és országos jóvelmekkel gyámolítva, hanem már mind a' Bétsi: Annalen der Oesterreichischen Litteratur mind Schwartzner Statistikája által széles világon ki is hirdetve lévén a' Magyar Nemzeti, Muzeum szerkesztetése, és országos állapítása, valamint egyebekben, úgy ebben főképpen tsalatkozott Galetti, hogy nem használván a' közönségessé tett tudósításokat, vétkes

Tudatlanságából azt, a' mit nem tudott t. i. hogy a' Magyar Nemzeti Muzeum a' Greczi Joanneumnak formájára alkotott légyen úgy, mint valót, hirtelen merészlette, annál inkább mivel a' Bétsi Vatterländische Blätter nevű holt napos Írás ennek felállítását, és eredetét 1811. Esztendőbe helyhez teti. Méltán vádoltatik tehát figyelmeatlensége Galettinek, tudós Csaplovicsnak, Ungerns Vorzeit, und Gegenwart című és Wien 1830. 8. rétbé kiadott könyvében, Kalendárjának vissza-járásával vagy is azzal, hogy nála az 1811. Esztendő korábbi volna az 1808nál a' midőn t. i. a' Magyar Muzeum már felállítatva lévén, Törvényessen meg is állapittatott, és virágzott. — Következőleg a' Magyar Muzeum azon négy esztendővel későbbben feltűnt Gréczi Joanneum formájára semmikép sem alkottathatott.

Annál inkább nem a' Cseh vagy is a' Prágai Nemzeti Muzeum formájára, melly csak 1818 esztendőben felállítatván, azolta foltattya esztendőnként kiadni szokott tudós munkáit.

Nem formáltatott tehát a' Magyar Muzeum az Austriai Birodalomban lévő más Muzeumok formájára — de még egyébbb Europai Birodalomok Intézeteinek példájára sem, mivel ezeket mint későbbben felállítottakat, több esztendőkel meg előzi.

A' Veimári Tudósok még 1815. esztendőben is csak ohajtották hogy Pesti Nemzeti Magyar Muzeum formájára a' Német szövetség minden Birodalmaiban hasonló Intézetek felállítassanak; következésképpen még 1815. esztendőben Nemzeti Muzeumok nem volt bizonyittya ezt Bertuchnak holnapos írásában: Curiositäten der Physisch Litterarisch, Artisti-

schen Vor- und Mitwelt IV. B. 5. St. 1815.
beiktatott illyen jelentése.

„Die bey dem National Muzeum zu Pesth
„zum Grunde liegende Idee, verdient allgemeine
„Beachtung: Zumahl wen nach der jetzt hoffen
„den dauerhaften Begründung des Friedens von
„Europa, die Staaten sich einer längern Ruhe
„werden zu erfreuen haben, und endlich auch
„wieder der Sinn für das innere, und heimi-
„sche allgemeiner, als es bis jetzt der Fall war,
„Platz ergreifen kann. — Wie lehrreich für den
„Fremden, und eingebohrnen muste es dann
„nicht Sein — wenn auch in den Hauptstädten
„der Staaten des Deutschen Bundes zu
„Berlin, Dresden, München, Stutgard,
„Darmstad, Karlsruhe, Cassel u. s. f.
„solche Vereinigungspuncte für Teu-
„tsche Sitte, Art, und Kunst, sich bil-
„deten.“

Tagadhatatlan tehát vitatásom, hogy a' Ma-
gyar Nemzeti Muzeum, sem a' Greczi,
sem Prágai sem egyébb más hasonló Intézetek
formájára nem alkatott, hanem inkább minden
Európai Birodalmoknak jelt adott, a' mi eddig
sehol sem volt, NEMZETI MUZEUMOKNAK
felállittására.

Illyen felséges Intézete Nemzetünknek melly
a' Tudós világ' Egén elsőben feltűnván más vi-
rágzó Nemzeteket példájával felhevített, és ha-
sonlókra felgerjesztett, tőle bizonyossan kiára-
dó hasznos következtetések tekintetében, annál in-
kább és inkább, közös pártfogást érdemelvén
már magában is elegendő ösztön arra, hogy min-
den Nemesebben érző: és a' Nemzeti dicsőség-
gel egyben kötött közzét szomjúhozó Hazafi fent-
tartását szívből ohajtsa, kiki tehetsége szerint,

ennek mint a' Hazával közös, de egyszersmind maga Hazafiúságának is tulajdon ditsó Tárházát gyarapította.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-ismertetés.

Ezer egy éjszaka. Arab Regék. Fordította V... M... Pesten, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István-nál. 1829—1831. Füzet I—VIII. 12ed. Egy egy Füzet 190 lap több vagy kevesebb, 30 xr. p. p. rózsaszín borítékban,

Az Ezer egy éjszaka, Arab Regék' gyűjteménye, 1829ben kezdett nálunk megjelenni, 's füzetenként folytatik azolta.

Indiának ura, Szultán Sachriár, tapasztalván felesége' gyalázatos életét, megfojtani parancsolá, 's elvégeze, hogy neki minden nap egy szűz jegyeztessék el, de más nap reggel, mikor még hivtelenné nem lehetne, megölettessék. Seherazád, a' Nagy Vezér' ritka szépségű 's okosságú leánya, megszánván a' gyászba merült várost, önkényt vitete magát a' Szultánhoz, hogy ha talán honjának nyomos szolgálatot tehetne, 's megszabadithatná. Kéré tehát Sachriárt, hálhatna vele még egyszer egy szobában az ő huga Dinarszád; 's ez eljövén, virradatelőtt kevéssel megszólítá nénjét, a' mint már otthon meg volt tőle tanítva, hogy mondana egyet azon szép regék közül, melyeket tud. Engedelmet nyervén a' Szultántól Seherazád, elkezdé regéjit.

Ezek, a' kelet' legbujább képzelődésivel, a' leggyönyörködtetőbb bájakkal 's szívet illető

Tud. Gyűjt. IV. Köt. 1823.

ingerekkel teljes Regék iratnak le már az Ezer egy éjszakában. A' történetek a' millyen kellemesek, sokszor szint olly szövevényesek is; azért mindég édes figyelemben tartják a' lelket, 's kifejlődéseik nyugtalanító várkozást gerjesztenek. A' különöseket különösebbek, a' csudálatosokat csudálatosabbak váltogatják fel, 's nem csak szív, hanem elme is gyakran munkásságba tétetik általok, és nem csak érzés kap belőlök táplálatot, hanem elégszer a' lélek is.

Melly szívömlés ez, a' mire többek közt csak történetből fordítottam, Vdik Füzet, lap 97: „Szerelmesem' arcza a' hold' fényével ragyog; „de az éjjeli csillagzat nem bír ama' kellemes „mosolygással, melly engem' elbájol. Mi sugár, „és karcsu az ő termete! Ama' kákaszár mérkőz- „hetik vele csinosságban, 's hajlékonyságban! „fölső ajakának setét csikja féltékenynyé teszen! „de vigasztal azt látnom, hogy a' kristály sok- „kal hátrább áll foga' gyöngyeinél. Ha karjaim- „ban tartom, érzem a' kényt hőmpölygeni ere- „imben, 's még is ohajtanék hozzá még szoro- „sabbán kapcsolódhatni. Szivem ajakait, hogy „eloltsam lángomat, melly emészt, 's beltüzem „mind inkább erőt vesz. Nem, előbb nem ér- „zek teljes megelégedést, míg nem lelkemet az „övébe olvadva látom.”

Vdik Füzet, lap 139: „Folynak könye- „im, hasonlók boromhoz, 's elegyűlnek vele; „kinek volt valaha szeme a' pohara, mint ne- „kem? Valóban nem tudom bor buzog - e sze- „meimből, vagy könyűimet iszom.”

Melly hasznos élettörvények, a' miket a' haldokló Nureddin ád fijának, Bedreddin Hászának, IVdik Füzet, lap 17: „Édes fiam, „az első élettörvény, mellyet neked adnom kell, „ez: hogy ne társalkodjál minden nemű embe-

„rekkel. Hogy az ember bátorságban élhessen,
 „egészen magába kell vonulnia, 's magát egy
 „könnyen nem közlenie. Ezt mondván még kö-
 „vetkező verseket veté hozzá: a' te korodban
 „egy barátod vagy akar mi egyebed, kinek sze-
 „retetét kéred, sincs olyan, ki ha bal szerencse
 „találанд, a' barátság' szövetségét hiven meg-
 „tartsa. Élj tehát elvonulva 's ne építs senkire,
 „intelek, 's erről eleget mondtam. — A' má-
 „so-dik élettörvény ez: senkin, bár ki legyen
 „is az, se tégy erőszakot; mert ezen esetben
 „az egész világ ellened fogna támadni, 's a' vi-
 „lágot úgy kell tekintened mint egy hitelezőt,
 „kinek mérsékkel, könyörrel, és türelemmel
 „tartozol. Ehhez még következő verseket mon-
 „dotta: gondold meg hogy egy hatalom viselő'
 „keze sincs, melly felett isten' keze ne lebegne,
 „és hogy az igaz különben nem kinzathatnék az
 „igaztalantól. — A' harmadik élettörvény ez: ne
 „felelj ha szidalommal tetéznek. Mihelyt hallgat
 „az ember, szól a' közmondás, már veszélyen
 „kül van. Ezt kiváltképen illy alkalomnál kell
 „követned. Tudod azt is hogy egyik költőnk ezt
 „mondja: a' hallgatás éke 's védőre az életnek,
 „'s ha szól az ember, nem kell a' pusztító zá-
 „porhoz hasonlania. Soha sem bánta meg az em-
 „ber, hogy hallgatott, de igen gyakran, hogy szó-
 „lott. — Negyedik törvény ez: ne igyál bort,
 „mert ez minden vétkek' kútfeje; azért mond-
 „ja a' költő: felhagyok a' borral, 's nem iszom
 „többé; mert engem' minden emberek' gáncsá-
 „nak tárgyává tett. Ez olly ital melly az igaz-
 „ság' útján eltéveszt, 's kaput tár minden ros-
 „szra. — Ötödik törvény: gazdálkodjál értéked-
 „del. Ha el nem tékozolod, meg-ó a' szükségtől. De
 „nem kell sem felesleg sokat bírni, sem fősvény-
 „nek lenni. Ha kevesed van is, és azt okosan

„adod ki, sok barátod lesz; de ha ellenben nagy kincsekkel bírsz is, 's rosszúl használsz, az egész világ távozik tőled 's elhagy. Ide ismét követ-kező verseket adá: ha kevés értékem van, egy ember sem keresi barátságomat, de ha kincsekkel bírok, minden ember barátom akarna lenni. Hány barát kereste máskor kedvemmet, midőn kincseket osztogatták! 's szint annyi került, midőn már nem volt vagyonom.”

Mese, Isó Füzet, lap 159. „Egyszer egy öreg kertész gyalog ment fia mellett, ki egy szamáron üle, kertjébe; néhány emberek, kikkel találkozék, így szólának: nézzétek csak a' vén bolondot, ki olly esztelen, hogy gyalogol, míg fia a' szamáron fészkeleg. Az engedékeny öreg leszállítá fiát, 's maga ült helyébe. Kevés idő múlva más emberek mentek arra, 's mondának: ez embernek bizonynyal elment az esze: mi oka lehet csak egyedül ülnie szamarán? a' kertész most fiát is felvette maga mellé a' szamárra. Melly illetlenség, szólának továbbad némelly arra menők, ez ifjú embert az öreg megett ülve látni! Az atya és fia alig váltottak helyet, hogy ismét más emberekkel akadának szembe, kik így kiáltának: ez embernek igen szemtelennek kell lenni, hogy ezen ifjat így maga előtt hordozza. Úgy hogy a' szegény kertész bár mit cselekedett is, nem találhatott olly helyzetet, melly minden embernek inyére lett volna. — Senki sem kerülheti el a' mások' ítéletét, 's balgatagság magát minden tanácshoz szabni akarni.”

Hasonlat, Isó Füzet, lap 164: „Egyszer egy dervis jöve Kház Ajászhoz, Mahmud Szultán' vezéréhez, 's kéré őt szerezne neki fizetést a' fejedelemtől. Meglesz, felele a' vezér, de csak azon feltétel alatt, ha a' királynak meg-

„igéred, hogy engem' a' madarak' nyelvére meg-
 „tanítasz. A' dervis rá álla e' családságra, 's
 „a' Szultán tíz arany fizetést rendele neki na-
 „ponként. — Egy idő múlva a' Szultán, vezéré-
 „vel vadászaton lévén, monda neki: Kház Ajász
 „tanultál-e már valamit a' dervistől? szeretném
 „tudni mi mondani valójok van egymásnak ama'
 „két baglyoknak, ott ama' két fán. Hallgasd ki
 „őket, 's hozd hírül beszélgetésöket. — A' vezér
 „közelíte a' fákhöz, 's úgy teteté magát egy da-
 „rabig, mintha figyelmesen halgatná a' baglyo-
 „kat, azután urához tére, 's ezt mondá neki:
 „megértettem, Uram, egy részét beszédöknek,
 „de engedd el annak közlését. — 'S miért átalod
 „azt nekem megmondani? kérdé a' szultán. —
 „Mert e' két madár felségedről beszélgetett,
 „felele Kház Ajász. — 'S mi részem lehet beszé-
 „dökben? monda Mahmud; egy általában aka-
 „rom hogy előttem semmit el ne titkolj, 's min-
 „dent megmondj szóról szóra, a' mit hallottál.
 „— Engedelmeskedem tehát Uram, felele a' ve-
 „zér. A' két bagoly' egyikének egy fia van, má-
 „sikának egy leánya, azokat akarják összeke-
 „letni. A' fiú' apja ezt mondá a' leány' apjának:
 „megegyezek, atyámfia, e' házasságban, azon
 „feltétel alatt, ha leányoddal ötszáz pusztá falut
 „adsz. 'S hát, felele tüstént a' leány' apja, nem
 „kérsz ennél többet? ezeret is adok ötszáz he-
 „lyett ha kívánod. Az Isten adjon Mahmud Szul-
 „tánnak boldog 's hosszú életet! míg ő lesz Persa
 „Király, addig nem látunk benne fogyatkozást.
 „— A' Szultán elérte vezére' értelmes hasonlatát,
 „és szívére vevé. Tüstént avval foglalatoskodék,
 „hogy a' pusztult városokat felépítesse, 's foly-
 „vást arról gondolkodék, hogy népeit boldogít-
 „hassa, 's ez óta elkezdték ezen nagy fejde-

„lem' nevét 's erényeit magasztalni, mint még „ma is magasztalják.” —

De mind ez csak igen hiányos töredék a' tökéletes egészből, 's olyan, mint a' gazdag virágos kerthez képest az abból kiszakasztott legkissebb szál. Mi csuda, ha még a' megbántatott dühösködő Sachriárt is annyira elbajolták e' regék, hogy irtóztató rendelkezést félbehagytak vele, mikor Seherazád' megöletését napról napra halasztotta, mert meg nem foszthatta magát azon gyönyörűségtől, a' mit hallásokból érzett.

A' Fordító Úr köszönetet érdemel tőlünk, midőn velünk honni nyelvünkön olly munkát közöl, melly Európának minden csinosabb nemzeténél kedvezést talált, és tekintetben tartatik. Köszönetet érdemel a' kiadó könyvnyomtató Intézet is, hogy a' Keletnek ezen tündér virágait Magyar Szép Literaturánk' kertében közönséges látásra kitette. Jelent meg ugyan ezen Arab regékből még 1804ben, Posonyban Belnay Györgynél, Téli Rege név alatt, kettő 's versekben: a' Halász és a' Lélek, 's a' fekete szigetek' királyja; de vágyunk azzal nem volt kielégítve; sőt inkább azon forró kívánságot gerjesztette, hogy bár egészen birhatnók a' Kelet' e' bájos szüleményjét, olly kecses nyelvű fordításban, a' millyent megkíván. Örvidenünk kell tehát Trattner és Károlyi' könyvnyomtató Intézetének, melly, a' mint reménységet ad, az Ezer egy éjszakának egész birtokába akar minket tenni; mint szintén annak is, hogy a' fordítást olly kézből kaphatjuk, melly magától is jelesen szokott festeni.

Megjelent e'korig nyolcz Füzet, 's a' hat elsőben, (mert a' VII. és VIII-dik nincs még nálam) a' következő Regék adatnak.

A' Kálmár és Szeilem, első éjszakától nyolczadikig. Közbeszöve három öreg' története, az első egy nőtény ebbel, a' második két fekete kan ebbel, a' harmadik egy öszvérrel.

A' Halász' története a' Szellemmel, nyolczadik éjszakától a' harminczegyedikig. Közbeszöve: a' Görög Király' 's Dubán orvos' története; a' negyven vezérek; Sahabeddin Seich' története; a' kertész, fia és a' számár; a' férj és papagáj' története; Mahmud Szultán és vezére; Brachmán Padmanába 's az ifjú Fikai' története; Aksid Szultán' története; a' Karizmei Herczeg 's Georgiai Herczegné' története; a' Varga és királyleány' története; a' Favágó és Szellem; a' Papagáj Király; Mahmud' története; a' megbüntetett vezér' története; a' fekete szigetek' ifju királyjának története.

A' három Kalanderi, a' királyfiak, 's öt Bagdádi asszony' története, harminczkettedik éjszakától hetvenharmadikig. Beleszöve: az irigy 's irigylett' története.

A' hajózó Szindbád' története, hetvenharmadik éjszakától a' kilenczvennegyedikig.

A' három alma, kilenczvennegyedik éjszakától a' százhuszonhatodikig. Közbe szöve: az összevagdalt nőnek 's férjének az ifju embernek története; Nureddin Ali és Bedreddin Haszszán' története.

A' kis pupos' története, százhuszonhetedik éjszakától a' száznyolczvannolczadikig. Közbeszöve: a' keresztény kálmár beszélt történet; a' Kasgári Szultán' szállítója beszélt történet; a' Zsidó orvos beszélt történet; a' borbély' története; a' borbély' első, második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik bátyjának története.

Aly Sach' története, vagy az Al Chalyf, száznolczvankilenczedik éjszakától a' százkilenczven harmadikig.

Asszony ravaszság, százkilenczven harmadik és negyedik éjszaka.

Abulhasszán Aly Ebn Bekár, és Harun Arresyd Chalyf' kedvencznéje' Semsz El Nihár' története, százkilenczven ötödik éjszakától a' kétszáz huszadikig.

Kamaralszamán a' Chaledáni királyfi, 's Badar Chinai Király kisasszony' szerelmi története, kétszáz huszonegyedik éjszakától, a' Vídik Füzetben a' kétszáznegyvenkilenczedikig. Közbeszöve: Marszaván' története; Amgiád és Asszád királyfinak története.

Ezek a' hat Füzetnek víg, érzékeny, szomorú, csudás Regéji. Óhajtjuk, hogy a' többi Füzetek is minél sűrűbben jöjjenek, 's az egésznek minél előbb teljes birtokában lehessünk. Azt ugyan méltán fájlalnunk kellene, ha, mint egy kecses lány virágzása közben, felében szünnék meg e' szép munka.

Holéczy.

B) Külföldi Literatura.

Allgemeine Musikalische Zeitung. Den 4ten Januar. 1832

Nro 1. Leipzig bei Breitkopf und Härtel. Redigirt von G. W. Fink, unter seiner Verantwortlichkeit.

Megtiszteltetés.

Kiesewetter Raphael György Úr, ó Felségének az Austriai Császárnak valóságos udvari tanácsosa, egy legválogatottabb, 's legbecsesb munkákból álló muzsikai könyvtárnak szerencsés birtokosa, magának már néhány esztendővel ez

előtt, a' hangművészségnek Bécs városában lévő barátira nézve igen nagy érdemet szerzett volt annál fogva, hogy gondosan egybegyűjtött muzsika társaságai által, a' régibb időbeli leginkább 's pontos ügyességgel előadott munkákat hallatta; melly munkásságra folyvást ébredt buzgóságát nevelte még az által is, hogy a' Császári város nagy muzsika egyesületnek igazgatását magára vállalta. Ezen nagy befolyású férfi, mind két rendbeli társaságot, még most is vezérli. Mennyire kimutatta magát, mint ezen Szép művészségünknek, történet írásbeli literatora, mind azok előtt, kikre nézve a' muzsikai literatura valamennyire érdeklő tárgy, ösmeretlen dolog nem lehet. Legutóbbi ilyen czimú munkája: Uiber die Verdienste der Niederländer in Ansehung der Tonkunst's a' t. az elsőbb jutalmat nyerte meg, midőn az Amsterdami, igazságos, és szoros vizsgálás után ítélő, tudományok és szép mesterségek Academiája, a' feladott jutalomkérdésnek, pontos, és nyomos megfejtéséért, az e' végre készített aranyemlékpénzt odaítelte. Melly becses, és a' hangtudományt többféle esetekben érdeklő fontos, egyszersmind mélly ösmérettel kidolgozott tárgyakat köszönhet a' folyó írásunk is a' tisztelt férfi lelkes munkásságának, dicsekedve vallhatja meg minden, ki magát, a' hangtudomány gondolkodó baráti közé számlálhatja. — Ezen nagy érdemű férfi egyszersmind 1830dik esztendőben, az Amsterdami, németalföldi kir. tudományok és szép művészségek intézetinek levelező tagjává is neveztetett.

Mint hogy Ő Felségének, az Austriai Császárnak kegyelmes jóváhagyása mostanában a' Bécsi újságlevelekben hivatalosan kihirdettetett, édes kötelességünk olvasóinkat róla tudósítani,

mennyire tudja a' külföld, az illy nemes felruházatú nemes férfiakat tisztelni, 's nemes czéljokért munkásságba tenni. Nekünk pedig különösen nagy örömünkre szolgál az illy, különrendbeli megtiszteltetés elfogadójának megalapított tiszteletünket 's őszinte kijelentett részvételünket nyilván bebizonyítani.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

J e l e s s é g.

A' Tudományos Gyűjtemény mult évi Böldegasszony Havi Kötetében közlött Felső Magyar országi Muzsika Egyesület fenállása leírása felől tett értesítésemnek következésébe van szerentsém azon Szép-művészi Társaságnak jelenkori virágzó állapotját gyakorlási miveletjét a' Nemes Hazának ezennel is figyelniére méltatni.

E' folyó évnek ugyan csak első Havában kezdette ezen Társaság Abaujban Fájban a' Méltóságos Gróf Fái Fáy István Ö Nagysága igazgatása alatt legelső üléseit, 's tartotta szokás szerént négy napokon, a' melly idő alatt játzattatott egynehány jelesb 's ujjabb muzsikai daraboknak, 's valamint a' Szerzőknek, úgy a' fő Játzóknak is (Principal) neveiket honnyi anya nyelven feljegyezve illy rendel kimutatom.

1. Concert Fortepianóra lágy Cisből (moll) szerzette Riess, Játzotta Gróf Fáy István Ö Nagysága.
2. Oberon Varázs - Hürtje, szerzette Hummel, játzotta Gróf Fay István Ö Nagysága.
3. Szimfónia kemény Chöl (dur) szerzette Mozárt.
4. Vitézi Szimfónia (Militarie) lágy B. hangba, Beethoventól.
5. Hósi Szimfónia (Heroica) Es hangb: Beethoventól.

6. Concert Flótára, szerzette Lindpaintner. Játtzotta Steinhübell Ur.
7. Concert Hegedüre, szerzette Rode. Játtzotta Leeb Ur.
8. Concert Kis Bögöre (Violoncello) Rombergtól. Fő Játtzó Borczagha Ur.
9. Concert Oboára Pösingertől fő Játtzó Heerfurth Ur.
10. Concert Guitárra Garullitól. Játtzotta Zomb József Ur.
11. Nagy Rondó Fagóttira, szerzette és játtzotta Beethlach Ur.
12. Nagy Fantasia Concertbe az egész muzsikai Karra. (Orchestra) szerzette Zomb Ur.
13. Mulattatók (Divertissement) az egész muzsikai Karra. Szerzette Zomb Ur.
14. Éj-hangászat (Notturmo) az egész muzsikai Karra.
15. Kezdő-rész (Ouverture) Coriolan) Beethoventől.
16. Kezdő-rész (Euryanthe) C. M. Wébertől.

Ezekon kívül az játtzásra rendelt idő bővségéhez képest a' Jelenkor ízlésének esmértető jeleit lehellő számos remek hangmúdarabok ismételtettek. Valamint ama halhatatlan emlékü Mozárt és Hayden classicus munkái — mellyek a' Nagynak és Pompásnak bélyegeit örökre magokon viseléndik — köz tettezzel 's egész lelkesedéssel játtzodtaltak.

Némelly hangmúdarabok olly művészek példájaul is adattak elő a' kiknek az előadásba tsupán felébredt magas vagy mély érzések kiöntése, nem pedig ügyességek, művészségek tsudáltatása volt tzeljok.

A' kijelelt vezér Játtzók ügyességei különösen kitűntek, kik közt említésre méltó maga az igazgató Gróf, a' ki nek remek művészi elméje, muzsikai ízlése mellyet szeretetből az életért nagy gyönyörrel gyakorol, úgy láttzik ezen szép pályán meghatározott erányt, 's abbéli álhatatossága által rendkivüles kört nyert, — melly ebheli előmenetelének tulajdon szíve állapotja kedvezett, mint a' ki élet idejének ezen résziben az alapos tanultsággal öszve köttetett ezen szép mesterség nemébe kívánja találni inkább örömeit mint a' bódító hiu mulattságokban. — Éljen ezen ifjú Mágna a' nemzet diszére, a' ki nek szép lelke már is illy tulajdon, szeretetre méltó minéműségbe nyilatkoztatja ki magát! a' ki ezen szép törekedés által nem tsak az élet örömeire való ditsőbb

utat nyitotta fel, hanem a' Hazai tsinosodásnak is e' részben való terjesztésére lövelli jóltévő sugárait. Vallyon nem méltó hazafi az olyan ki jövedelmet nem hasztalan fényűzésre vagy pusztá önn haszonra pazérolja, hanem a' szép érzés, ízlés tudományának lelkes művelésére (egyébb szép tettei mellett) ennek is előmozdítására fordítja. —

A' több jelelt műkedvellők (dilletant) vagy rendes hangász fő Játtzók lelkeikből is erővel 's kellemmel tellyes játtzásaik alatt ezen magas mesterség egész méltóságába nyilatkozott ki.

Ezen muzsikai időszak alatt ama jeles magyar hangművész Lisz János Úr is mint Tag, újjabb szerzeményeinek lelkes vonásait több muzsika szerszámok kíséretével szokott bámulásra gerjesztő, 's szívemelő ügyességgel hallattatta. —

Nevelte ezen időszak örömeit, a' tisztelt Igazgató Gróf által egy tiszta tsendes estve adatott pompás új készülletű tűzi játék, és víg nemzeti tántzos mulattság, mellyeket a' Tagok kedvemelésekre jeles hangász tzigány társaság ügyes muzsikája szokott lelkesíteni. — Olasz Palyi 1832. Febr. hólnapban.

Közlötte Szatthmárból
Ujfalussy Mihály,
mint ezen Társaság Tagja.

2. *Lavotta Emléke.*

A' Magyar Nemzetnek több eredeti tulajdonai között annak muzsikai nótája az a' kints, melly oly számos századok alatt az abból élősködő fekete emberek kezeikbe mint egy hamvába hevervén az idők homálya alatt a' maga méltóságos valójába nem ragyoghatott. — A' folyó századnak van az a' szerentsége, hogy a' nemzeti musika pályán több nevezetes eredeti szerző Genieket számlálhat; ezek között méltán az első helyet foglalja el néhai nemes Lavotta János Úr, mind azért mert ő előtte a' nemes emelkedésű 's szebb ízlésű magyar nóták szerzéseiben mustra nem lévén ő maga leg első tört utat azoknak szerzéseiben, virtuosus játtzásaiban, — mind azért, mert eredeti remek munkáiban, vonásaiban a' nemzetnek muzsikai Charaktere, természete legjobban el ta-

lálva láttatik. — Ugyan is az ő szerzeményeiben ural-
kodó komoly, hol érzékeny, többnyire kesergő, majd
leverő buval tellyes indulatok oda mutatnak, mintha
ezen Nemzetnek oly sok viszontagságokkal küszködött
éveibe gyökereztetett, mint egy természetté vált kesergő
érzéseiben mint saját éleményében találná egyedül fel-
sleges gyönyörűségeit. — Muzsikai eszköze volt a' Hege-
dű, mellyen való játtzása tiszta természetes könnyen
érthető, kellemes, érzésre szivreható volt; — több-
nyire akkor játtzott midőn önnön kedvének tűzétől he-
vítettett, és a' mikor termékeny hangművészi elméje
fántaziás édes ragadtatásba elsűjvedve a' legkellemete-
sebb hangokból szerkeztetett maga és szabad képzeteket
idő szerént teremtetten. — Hogy ő a' nemzeti nótákba
új életet, magassabb érzést önteni, azoknak ritka diszt,
fényes miveltséget adni, tulajdonítani, és e' részben új
idő szakaszt kezdeni született, számos szerzeményei
bizonyíttyák. — Illyen stílussal készített ő számos nem-
zeti dall-nótákat azon versekre alkalmaztatva, mellyeket
ama halhatatlan emlékü Csokonai vitéz Mihály szerzett,
a' mellyek által úgy láttzik örök nevet hirt szerzett ma-
gának a' késő maradék előtt is. — Nótái a' két Magyar
Haza előtt köz kedvességet nyertek, sőt a' Külföld előtt
is esméretesek. — Nem lehet tagadni, hogy ez a' nagy
Hangművész életében különös kedvellője a' honnyi nek-
tárnak, a' mellytől ihlette, művészi magas lelke a'
Nagynak és Felslegesnek esmertető jeleit hangokba ki-
lehellve, a' nemzeti Léleknek a' hangművészetbe kije-
lentett titkait, és erővel tellyes méltóságát nagy emlé-
kezetü idejének szent fényénél örökre ditsóítani fogja.

Meghalt ez a' fejedelmi Muzsikus Tettes Zemplin
Vármegyében Taján 1820dik Esztendőben életének 50dik
esztendejében elhagyott állapotban, a' ki is méltó lévén
arra hogy emlékezete bethben tartasson, az ő megtisz-
teltetése az élőknek is ösztönül szolgáljon sirja felett a'
mult 1831dik Esztendő utolsó felén kőből emlék oszlop
emeltetett a' Tályai Temetőbe egy valaki által ezen fe-
lülírásokkal.

1ső Óldal.

Nemes Lavotta János híres Magyar Hangművész porai
felett.

2dik Óldal.

Ki meg holt 1820dik Esztendőbe életének 50dik eszten-
dejébe Taján,

3dik Óldal.

A' Magyar muzsika egyik Kedvellője által emeltetett
Szatthmárból MDCCCXXI.

4dik Óldal.

A' Hangművészi szép Mesterségnek megtiszteltetése:

5dik Óldal.

Itt nyugszik a' maga idejének Orfeussa.

6dik Óldal.

Remek tetemek Isten veletek.

Közlötte Szatthmár Vármegyéből
Honnfi.

**3. *Petrőzai Trattner J. M. és Károlyi István*
*Typographiájában megjelent új könyvek.***

20) *Névkönyv a' Magyar Tudós Társaságról*
1832re lap 48.

21) *Hübner János Bibliabeli Szent Historiák*
(104) az Ifjuság számára. lap 496.

22) *Adserta e Jure Naturae, et Ecclesiastico,*
quae in Reg. Scientiarum Universitate Hungarica Pest-
ensi pro consequendo Doctoris e Jure Ecclesiastico gradu
nutu et auctoritate Magnifici Domini Praesidis et Inely-
tae Facultatis Juridicae publice defendenda suscepit
Michael Maskovics, Archi-Dioecesis Agriensis Presbyter
et Archivarius. nagy 8ad rét.

23) *Medendi Methodus Derivans. Dissertatio*
Inauguralis, quam annuente Inelyta Facultate Medica in
Alma ac Celeberrima R. Sc. Universitate Hungarica ad
gradum Doctoris Medicinae rite obtinendum publicae
disquisitioni submittit Vincentius Zomborcsévics Hunga-
rus M. Theresiopolitanus. nagy 8ad rét.

24) Theon oder poetische Anklänge des Geistes und des Herzens auf einer Reise nach Syrakus. 1827.

25) Reise in Ungarn im Jahre 1831. in den Comitaten a) disseits der Donau: Pesth, Gran, Neograd; b) jenseits der Donau: Comorn, Raab, Oedenburg, Eisenburg, Zala, Veszprim, Stuhl-Weissenburg; c) disseits der Theiss: Zips, Sáros, Abaúj, Torna und Gömör. Von S. v. Ludvigh.

26) Dal Méltóságos Kapos-Mérei Mérey Sándor Urnak, Ö Császári Királyi Felsége Kamarásának, személyes jelenléte törvényszékbeli Helytartójának, Tanácsosának, Ts. Ns. Somogy Vármegye' Fő Ispányi székebe lett iktatásakor 1832. esztendei Május 1. napján.

27) Jézus Krisztus Atyafiságának Könyve, mellyben Imádság közt tanítatnak. a' hívek mindennapi, hétbéli, és egész esztendőbéli keresztény kötelelességekre, lelkitudományra, szent erköltsökre, és a' jóságos tselekedetekre, öszveszedte magyar nemzetének lelki jóvára Kócai Benedek, a' Szent Miséhez alkalmaztatott egynehány régi, 's új normális Énekekkel meg bővíve. 8ad rét.

28) We Gmėnu Pána Gežjše, Ručnj Kancyonáljk domownj y procesťný. Gádro Pjsnj duchownjch neyobecnějšjch a neypotřebnějšjch, neywjce z Tránoscyuse wybraných, w sobě obsahujcý, s pripogenau kráticzkau Knizečkau Modliteb nábožných ku spasytedlnému Prospechu lidj chudobnějšjch na swětlo wydany, a podle starého přetlačený. S nowým Přjdawkem.

IV. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Gaty. Az Urbariális Legelők kiadása , Erdei tekintetből. 3 lap.
- 2) Az Alsó Magyarországi Érczmivelésről. (Folytatás) 38 lap.
- 3) Gálvácsy László. Chronológiai utmutató, vagy korszerénti rövid átnézése a' Világ történeteinek az időszámolása kezdetétől a' mai napokig. 64 lap.
- 4) J* Európában alkotott Nemzeti Muzeumok között első volt a' Magyar Ország. 97 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-ismertetés.

Holéczy. Ezer egy éjszaka. Arab Regék. Fordította V... M...
Pesten , Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál.
's a' t. 113 lap.

B) Külföldi Literatúra.

Allgemeine Musikalische Zeitung. Den 4ten Januar. 1831. 's a' t.
120 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Jelesség. 122 lap.
 - 2) Lavotta Emléke. 124 lap.
 - 3) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 126 l.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1832.

V. KÖTET.

Tizenhatodik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

Deák Lehmann's at *Pelonié*

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

100.10.10

É r t e k e z é s e k.

I.

Egy fordulás az Alföldön.

(Folytatás.)

Verbászról Bács vármegye hajdani fő városának Bácsnak vettem utamat. Verbászról kiérven délnek, mindjárt a' Szántóföldek közé vitt az ut, mellyek között utazva mindenüt rohaságon egy óra alatt el értem

K u c z u r a

derék helységet, mellyben 2237 egyesült oroszok, 618 Catholicus Magyarok és Ráczok, 200 Német Evangelicusok, 21 Ohitú Ráczok és 12 Zsidók laknak *) az egyesült Oroszoknak derék Templomjok van, az Evangelicusok pedig a' szomszéd Torzsára járnak templomba. A' határnak jó földje van, termékeny, mindenféle gabonát, 's kendert sokat terem: sok marhákat tenyésztetnek, mellyekből elég pénzt árulnak, a' honnét sok jó gazdák 's pénzes emberek vagynak a' lakosok között, a' kik gazdaságokon kívül messze földre is el járnak fuvarozni. Terméseiket a' Ferencz csatornájában Verbásznál és Kulánál megálló hajókra hordják eladni. A' régi idők

*) Tudományos Gyűjtemény 1818dik eszt. IV. Kötet.

ben kik lehettek urai, nyomokba nem tudtam akadni, de mivel a' szomszéd helységek vagy a' Kalocsai érseki uradalomhoz, vagy a' Kulpini várhoz tartoztak, úgy gondolom, hogy ez is a' kettő közzül valamelyiknek a' része volt: a' Törökök kiverettetése okta a' M. K. Kamara birja, 's most a' Kulai uradalomhoz tartozik. Kuczurához fél óra

T o r z s a,

idáig az ut szinte egyenes térföldön megy, derék német helység m. lly II. Jozsef Császár alatt szállatott meg: a' lakosok Evangelicusok és Reformatusok; mind a' két félnek derek Temploma és parochialis háza van. Azt jegyzem itt még, hogy a' Bács vármegyében való protestans német helységekben, mikor azok megszállittattak, a' K. Kamara mindenütt derék parochialis házakat, 's vert falakból álló Templomokat építtetett, a' mellyek helyekbe már most csak nem mindenütt, nem csak derék, hanem még szép Templomok is épültek: ezeken kívül mindenik parochiához egy egész urbarialis hely adott a' hasznovételre, melly oly formán használtatik, hogy a' hol egy féle vallásu prédikátor van, ott az egészen az által, a' hol kétféle vallásuak, ott mind a' kettő egy formán felosztva használja az urbarialis sessiót. A' Catholicus lakosok Kulára jarnak Templomba. Határja rónaság, fekete földből áll, hanem nyomásbéti, 's mindenféle gabonát bőven megterem, de leginkább tiszta búzát, babot és kenderet termesztene: gabonabéli természeiket Kulához és Verbászhoz hordják a' hajókra a' hajdani időkben a' Kalocsai Érsekség volt a' földes ura: a' Törökök alatt elpusztult, mert a' Kalocsai Érsekségnek hajdani birtokairól 1700dik esztendő-

ben akkori Balogh Bács vármegyei Al-Ispány által, a' Győri Káptalan kiküldött kanonokjai előtt tett törvényes vizgálat szerint Torzsa desertumnak neveztetett: a' Törökök kiveretetések oltá, a' K. Kamara birja, mellynek Kulai uradalmához tartozik most. — Torzsáról egy órai menés után el értem :

D e s p o t S z e n t - I v á n.

ra, melly meglehetősen helység, három nyomásbéli földje fekete, 's leginkább buzát, árpát, és zabot természetnek, azon kívül sok marhát tenyesztetnek a' lakosok, a' kik fuvarozni is eljáznak: terméseiket vagy a' Ferencz csatornáján Kulánál és Verbásznál, vagy pedig a' Dunán Palánkánál meg álló hajókra hordják eladni. A' helység térföldön ugyan, de magas helyen fekszik: alatta egy ér folyik, mellyben nedves időkkel úgy megtelik a' víz, hogy egész tóság lesz belőle, a' honnét olyankor a' legelőjük is megszűkül. A' helység nagyobb része ó hitű Ráczokból áll, a' kiknek itt czifra bádogos tornyu templomjok van: a' Catholicusok Kulára járnak Templomba. Vendég fogadójoknak derék az épülete. A' lakosok többnyire tehetősebb emberek, melly onnét is megtetszik, hogy ez előtt mint egy huszonött esztendővel, mikor a' tornyát újra bádogoztatták, 's annak gombját és keresztjét pedig megaranyoztatták, azon Új-Vidéki mesterember a' ki az aranyozást mívelte, három száz aranyakat kért aranyozni, 's ámbár akkor az aranyak igen drága Cursusa volt, még is egyszerűen kiállítottak az aranyokat, 's mikor azok azomban nem lettek elegendők, azonnal ismét száz ötvenen adták a' mester-embernek a' lakosok. Hogy a' legrégibb időkben kik birhatták nyomába nem akadhattam: D e s p o t neve-

zete arra láttatik mutatni, hogy Kulpinhoz tartozott, 's azzal együtt Wuko Brankovich György Despot birtoka volt: a' Törökök kiverettetések oltá a' M. K. Kamara birtoka:

Szt. Iványon túl Délre, mindjárt a' földek között, valamelly sánczon, melly mellett árok is van, megy keresztül az út. Ugy vélekednek, hogy ezek Római sánczok, Apatinon felyül a' Duna mellett kezdődnek, 's Prigleticza Szt. Ivánig egyenesen napkeletre mennek, ott Délre fordulnak, 's egész Parabutyig le, onnét pedig ismét Napkeletnek váltván egész, a' Goszpodincei határba elnyúlnek, a' honnét Északra fordulva a' Tisza mellett fekvő Petrovoszellói helység mellett való Csik pusztán a' Csik érnél végződnek. Kicsodák, mikor és mi végre készíthették ezen sánczokat, a' bizontalan. Ezen sánczokat Grof Marsigli nevezte először *Római S á n c z o k n a k*, *) de minden ok és a' nélkül, hogy állítását bé bizonyította volna. Grof Marsigli, a' ki majd minden régi árkot Római sáncznak nézett, Apatinon felyül *U r a g n o s* helységénél **) — ilyen helységet vagy pusztát én nem tudok, de talán más sem tud ezen a' tájon Bács vármegyében kezdi a' mappáján a' szóban való sánczot, 's egyenes lineában huzza majd a' Tisza partig, a' mi pedig nem úgy van, hanem a'képp a' mint felyebb leírtam a' menetelét. Hogy ezen sánczokat a' Rómaiak nem csinálták, kitetszik abból is, hogy ők az ugy neveztetett *Barbaricum*ban semmit sem birtak az *Aquincum* eránnnyában feküdt *Transaquincumon*, 's a' *Bononia* a' mai *Banostor* — eránnnyában feküdt *Castellum Onagrinumon* — a' mái *Begecs* táján —

*) *Danubius Pannonico Mysicus Tomo II. pag. 7.*

**) *Ibidem Mappa XI.*

kivül. Az igaz, hogy Dio Cassius azt írta, hogy Antoninus Császár a' Jazygesektől a' Duna mellett, attól hetvenhat stadium távolságra való földet el vett, de ugyan Dio Cassius írta azt is, hogy Antoninus ezen el vett földeket azoknak ismét vissza adta. A' Romaiak nyolczvan új nyit számláltak egy lépésre, száz huszonöt lépést egy stadiumra, nyolcz stadiumot pedig egy mértföldre, következésképpen kilencz Romai mértföldet és hat stadiumot vagy is a' mai mérték szerint mint egy két geographiai mértföldet és egy és fél fertályt, vagy is két mértföldet és ezer ötszáz lépést tett volna az a' föld a' Dunától bé felé számlálva, mellyet Antoninus a' Jazygesektől el vett, melly szerint a' Romaiak a' sáncz tájékát nem bírhatták, mert az Hodságtól fogva Jarekig véve átaljában három mértföld távolságra van a' Dunától. De, hogy azt nem a' Romaiak csinálták még abból is kitetszik, hogy a' mikor a' Romai írók, kisebb emlékü dolgokról is emlékeztek munkáikban mint ezek a' sánczok, ezekről sehol sincsen nállok emlékezet, a' honnét én úgy vélekedem, hogy azokat magok a' Jazygesek készítették a' Romaiak ellen való védelmül akkor, mikor Antoninus tőlök a' Duna mellyékét el vette, 's magokat egy uttal a' Romaiak által biratott Dacia Ripensis ellen is bátorságba helyheztették a' Tisza mellett is egy dombon felfelé vivén azt. — Szt. Ivánhoz egy mértföld

P a r a g a,

mellyben nagy részént O hitű Rácok laknak, a' Catholicusok pedig Gajdobrába járnak templomba. Rónaságon fekszik a' helység, sekete földből álló határa három nyomásra van elosztva, 's mindenféle gabonát terem, mellyet a'

Dunán Palánkánál, vagy a' Csatornán Kulánál és Verbásznál megálló hajókra vagy az Új-Vidéki piacra hordnak eladni a' lakosok. — Ide fél mértföld

B á c s U j - f a l u

meglehetős helység, lakosai magyar és tót catholicusok, a' kiknek itt derék templomjuk van. Hajdan É r s e k U j f a l u n a k, még az előtt pedig S z e l e n c z é n e k nevezték, melly nevezetű Pusztá most az Ujfalusi határtól külön van szakasztva. Már a' nevezete is arra mutat, hogy mindég az Érsekek birtoka volt. — Innét termékeny és téres vidéken menve fél óra alatt el lehet érni

B á c s-

ot. Bács igen régi hely, 's nevezete arra láttatik mutatni, hogy mikor Magyar eleink hazánkba békjöttek, valamelly B á c s nevezetű *) fő Magyar telepedhetett itt meg, a' ki Várkastélyt vagy helységet építhetett itt, melly nevezetet építőjétől vette, a' honnét hibáztak azok, a' kik a' hajdani B a c c e n s i s vagy B a s s e n s i s C i v i t a s t másképp B a s s i a n a t ide helyheztek, mert B a s s i a n a a' Pannonia Secundában Sirmiumhoz igen közel feküdt **), a' között és

*) Bács olyan Magyar kereszt név, a' millyenek Somogy, Bihar, Tihány, Sopron, Moson, F r k a s, Vendég 's a' t T. T. Horváth István Ur állítása szerint, mellyet meglehet bővebben olvasni az 1817. Tud. Gyűjt. 8. Kötetje 152dik lapján.

**) Sirmium a' mai Pétervári Határnok' Ezred Vidékében azon a' tájon feküdt, a' hol most Mitrovicz, Tau-runum pedig ott, hol most Belgrád és Zimon van részszerént a' Száván túl, részszerént azon innét: lásd Schönvisneri Comm. Geogr. in Romanorum Iter per Pannoniae Ripam. T. I. pag. 20-29.

Taurunum között, mint szinte azok is mind mesék, melyeket Bombardi emleget Bács eredetéről. Annyi bizonyos, hogy Szt. István Királyunk idejében már állott, 's azokban az időkben nem megvetendő helynek kellett lenni, mivel az egész Vármegye tőle vette nevezetét, és mivel Szt. László Királyunk 1093dik esztendőben a' Pünköstit üdnepeje után a' Bácsi Érsekséget fundálta, 's ide helyhezette annak székét, *) mellyet minden bizonnyal nem cselekedett volna, ha Bács városa már akkor nevezetes hely nem lett volna, 'mert tudnivaló, hogy Püspökséget, annál inkább Érsekséget faluban, vagy valamelly silány helyben nem szokás fundálni, mellyből még az is megtetszik, hogy Szt. István és Szt. László Királyok idejében Bácsot a' Magyar Királyok birták, mert Püspökséget vagy Érsekséget más által birtatott városban nem fundáltak volna Bácsban. Mindössze csak három Érsek volt itt, u. m. Fabian, Gergely és Francica, a' kinek holta után II. Béla Királyunk a' Bácsi Érsekséget a' Kalocsai Püspökséggel egyesítette 1135. **), 's így egyesülve is maradt mind e' mai napig: minthogy tehát a' Kalocsai Püspökök az Érseki nevezetet viselték, a' Kalocsai Püspökségre is reá ragadt az Érseki czim, úgy, hogy márma Kalocsai és Bácsi Érsekeknek írják magokat az ide való Érsek-k, mindazonáltal azon czím, mellyet a' mi időnkben is a' Romai Catholicus fő Papság közzül visel egy, a' ki Bácsi Püspöknek — Episcopus Bacensis — neveztetik, nem ezen Bácsi Érsekségtől veszi eredetét, hanem a' már feljebb említett Bacensis Civitastól, mellyet Sirmiummal együtt, hol

*) Katona Hist. Metr. Eccl. Colocensis Parte I. pag. 172.

**) Ugyan ott 179dik lapon.

hasonlóképp Püspök volt az első századokban, Attila 441ben elpusztított. — 1163ban Manuel Görög Császár IV. István Országából kiűzetetett Magyar Király segítségére, III. István Magyar Király ellen jöven a' Dunán által kelt 's Bács-hoz szállott, de már akkor jelen volt László Cseh Király III. István segítségére, a' kitől Manuel megijedvén maga a' seregeivel egy éjjel a' Dunán által szökött, kevéssel az után pedig a' Bács körül maradt IV. István is utánna indult Manuelnek, melyet meghalván a' Cseh Király, ő is utánna küldötte a' Cseheket, a' kik valakit csak utól érhettek az Istvánnal volt Görögök közzül, mind azokat vagy levágták, vagy elfogták, 's ezeken kívül nagy zsákmányt nyertek. László Cseh Király, III. István Magyar Király, és Manuel Görög Császár között békességet csinált, azomban Manuel Császár IV. Istvánt jó csoport Görögséggel a' Bácskaságon hagyta, mint hogy e' szerint Manuel a' békesség czikkelyeinek nem állott, III. István a' IV. Istvánt úzóbe vette 's Zimonba szalasztotta, a' hol az hirtelen meg is holt. — Ámbár Rogerius a' *Carmen Miserabile* czimű munkájában Bácsrol halgatott, mindazáltal úgy lehet gondolkodni, hogy Bács IV. Béla alatt a' Tatárok által ha el nem pusztítottatott is, de legalább sokat szenvedett, a' mint a' Bácsi Káptalannak egy némelly 1252. eszt. kiadott okleveléből megtetszik, melly szerint a' Káptalan valamelly Fizeg nevű helységet tizenöt Márkákban megvévén, az árrát le nem tehette Gergelynek a' Baan Tamás fijának a' Tatároktól szenvedett sok kárai miatt, hanem István Mester tette azt le, mellyért a' Káptalan annak valamelly Pethul nevű darab földet adott el örököszen *). — Megvévén Belgradot a'

*) Kalona Hist. Metr. Eccl. Colocensis Tomo I. pag. 300.

Törökök már a' Mohácsi veszedelem előtt, mindig háborgatták Bács tájjékát, megtörténvén pedig a' szerencsétlen ütközet 1526ban, minekutánna Budát megvették volna a' Törökök, Pestnél a' hidon által mentek, a' mint Broderics emlékezetben hagyta, 's a' Duna és Tisza között fekvő egész részét az Országnak, 's így Bácsot is felprédálták és elfoglalták,

t A' Mohácsi Veszedelem után a' Bácsi Káptalan is elpusztult: míg virágzott olly gazdag volt, hogy háború idején ötven lovasokból állott Banderiumot állított ki *). A' most nevezett veszedelem olta nem állott többé helyre, és csak a' Bácsi Praepostnak jövedelem nélkül való puszta czimje diszesít mindenkor egyet a' Kalocsai Káptalanbéli Urak közül. A' Káptalan hajdani pecsétjén — a' mint egy némelly 1252ben kiadatott oklevélben meglátszik — Szt. Benedek baldachinum alatt közönséges széken ül, fején hegyes kalap, jobb kezében bécsukott könyvet,

*) A' hajdani időkben a' jobbágyokat birt földes urak a' birtokjok kiterjedésekhez képest állítottak csatlósokat — csata lovasokat — 's ha annyit állíthattak, hogy az uraság zászlója alatt vitézkedhettek, azt Banderiumnak nevezték. Egy egész Banderium 400, fél 200, harmadrész 100, egy negyedrés 50 csatlóshól állott; a' kinek pedig annyi jobbágya nem volt hogy 50 csatlós ki telt volna belőle, annak nem volt szabad a' tulajdon zászlója alatt Banderiumot állítani, hanem népeit a' Vármegye zászlója alá tartozott adni. Zsigmond Király 1435. Decretuma 2. cikkelye szerint minden 33 egész jobbágytól egy nehéz pánczélos csatlóst kellett adni, már II. Ulászló alatt 1492. Decr. 20. Art. szerint 20 egész Sessoról egy könnyű pánczélos lovast állítottak, 's ettől az időtől jön a' máii Huszár nevezet 's a' t. Így hát az 50 Banderistától — régi nevezeten Banderistól — könnyen kilehet számlálni hány egész Sessiót birt a' Bácsi Káptalan.

a' balban pedig Püspöki pálczát tart: a' pecsét alsó részét lándzsával fegyverkezett Archangyal foglalja el *). A' fő Templom, mellytől a' Káptalan is vette nevezetét, a' Szt. Pál tiszteletére volt szentelve, 's úgy látszik, hogy a' Káptallannal együtt nem az Érseki Várban, hanem a' városban feküdt, mivel, mikor 1520ban a' várat a' Káptalan a' megholt Fráncépan Gergely Érsek Porkolábjaitól felkérte a' királyi Fiscus részére, 's azokat a' Káptalanba bécítáltatta, Erdélyi Boldizsár és Jozsa Miklós Bács-vári Porkolábok ezt felelték, hogy ők ugyan a' Káptalan parancsolatját a' váron kívül valamely fedél vagy sátor alatt minden becsülettel megfogják halgatni, de bé a' Káptalan consistoriumába semmiképen nem mennek, mellyből kitetszik, hogy ha a' fő Templom és a' Káptalan a' várban bent lettek volna, úgy a' Káptalan Consistoriumába nem kellett volna onnét kimenni **). Most sem a' fő Templomnak, sem a' Kanonokok hajdani épületeiknek nem lehet valamely maradványaikat látni, annyira elpusztultak azok a' sok háborus időkben; mint szinte a' Várme gyének hajdan itt volt gyűlésházának sincsen ma valamely nyoma.

Bács egész 1697ig sínlődött a' Törökök alatt, a' mikor 11. Septemberben megvervén Eugenius Savoyai Herczeg Szentánál a' Törököket az egész Bácsi rész megszabadult azoknak kegyetlen hatalmuktól. Bács akkor olly nyomorult hely volt, hogy azt Gróf Csáky Imre Érsek I. Leopold Császárhoz 1718ban írt levelében ***) a' legalább

*) Katona Hist. Metr. Eccl. Colocensis Parte I. pag. 301.

**) Katona Hist. Metr. Eccl. Colocensis Parte I. pag. 514—516.

***) Ugyan ott Parte II. pag. 166.

valóbb helynek nevezte, 's a' városban volt hajdani nevezetes épületeknek nyomok sem volt, annyira, hogy a' kőfalak leomolva valának, az épületek leroskadtak, a' templomok elvoltak bontatva, a' szőlőskertek és gyümölcsösök vad ligetökké változtak, melly pusztulásra sokat segített a' Rákóczy pártján voltaknek 1703ban itt véghez vitt kegyetlenségek.

Hajdan Hazánknek nevezetes városai közé tartozott, szép épületekkel diszeskedett, és sokkal népesebb volt mint most, úgy, hogy II. Ulászló Királyunk egy némelly 1494ben kelt királyi levelében, mellyet Bács és Bodrogh Vármegyékhez küldött, Bácsot Civitásnak nevezte, a' polgárokat minden vám alól felszabadítván, sőt azt parancsolta, hogy a' Vármegyében sem a' fő, sem az Al-Ispány, sem akár melly Biró maga eleibe törvénybe ne idézhesse lakosait *). Ugyan II. Ulászló Király 1494ben, és ismét 1495ben, akkor az Országban dühösködött döghalál elől Bács városába vette magát, 's ott hosszabb ideig tartózkodott. 1518. és 1519ben a' szerencsétlen II. Lajos Király idejében itt Ország Gyűlések tartattak, mellyből megtetszik, hogy a' város az Ország Nagyjainak illendő szállást adhatott. Ugy látszik, hogy a' régi időkben ha falakkal nem is, de legalább földsánczokkal bévolt kerítve **), 's a' mi azokban az időkben ritkaság volt, vagy bent a' városban, vagy azon kívül ispotálya is volt, mellyről Gergely Pápa, a' Honesta Vallisban feküdt Cistercita Apátság Apátjához küldött Bullájában

*) Ugyan ott Parte I. pag. 489.

**) Ugyan ott Parte II. pag. 151. praeter pauca loca munita, ubi Turcae pro praesidio residebant ut Baja Bács etc.

így írt „olim quoddam hospitale in territorio Bachad receptionem infirmorum et pauperum de propriis bonis construxit” — érte Ugrin Érseket a’ ki 1218—1240ig volt Bácsi és Kalocsai Érsek *). A’ régi időkben a’ Templariusoknak is volt itt Praeceptoriumjok a).

A’ mostani Bács meglehetősen Mező város, rendesen épült, útszái szélesek, egyenesek, ’s noha a’ házai nem a’ legderekabbak, mindazáltal Bács Vármegyének, ’s az uradalom tisztviselőinek derék, ’s némelly más lakosoknak meglehetősen házaik vagynak. A’ Parochiale Templom melly 1783ban épült meg, derék épület a’ parochiával együtt: a’ Szt. Ferencz Szerzetének is van itt Zárdja és Temploma, melly a’ Templariusok hajdani templomjokból van megújítva. Bács lakosai most, kevesen Magyarok, Németek, legtöbben Ráczok, közülök 2212 catholicus, 21 ó hitű, 42 zsidó b): állapotjukhoz képest jó kereskedést űznek, sok marhákat tenyésztetnek, mindenféle gabonát termesztnek, mellyet vagy Palánkára a’ Dunán, vagy a’ Ferencz csatornáján megálló kereskedő hajókra hordják eladni. Vidéke szép és téres, jól termő, mindenféle gyümölessel és veresborral bővölkö-

*) Ugyan ott Parte I. pag. 281. 282.

a) Ugyan ott Parte I. pag. 97. — Ámbár Kollinovich a’ Chronicon Templariorum czimű munkájában, ott, hol a’ Templariusoknak Magyar országon volt Praeceptoriumjaikról és egyéb birtokjaikról emlékezik Bácsot nem említi, mindazáltal Katona most említett munkájából kitetszik, hogy másutt is, de ezen a’ tájon is kellett Templariusoknak lenni Hazánkban, mert a’ Bácsi és Kalocsai Érsekek gyakran ítélő Birák voltak a’ Templariusoknak pereikben, a’ kik az ő megyéjekben laktak.

b) Tudományos Gyűjtemény 1818 eszt. VI. Kötet.

dik, mezeje, épületre és tűzre való fája, nádja elég. Halakkal is bővölködik, ámbár azokat nem a' határban, hanem az oda egy mértföldre fekvő Dunában fogják: Oláh Miklós azt hagyta emlékezetben e), hogy az ő idejében ezer pontyot és harcsát, olyakat hogy fél öl hosszúságúak és egy araszt szélességűek voltak, Bácsban, és a' szomszéd helységekben egy aranyon meg lehetett venni.

A' hajdani híres Bácsi vár, a' Mező városán kívül délre fekszik, 's a' Mosztonga mocsártól körül van véve. Bél után Vályi azt írta: „hogy Szt. István Király építtette, mások ellenben Szt. László Királynak tulajdonitják építtetését: a' hajdani időkben a' Bácsi Érsekek leginkább itt laktak, melly megtetszik Fő. T. Katona Urnak a' Kalocsai Érsekségről írt Historiájából, 's melly egy uttal annak is jele, hogy a' Bácsi vár minden bizonynal pompásabb lakó hely volt mint Kalocsa; annyi bizonyos, hogy a' fekvése szebb mint Kalocsáé. 1493ban, és ismét 1494ben II. Ulászló Király bizonyos ideig itt mulatott, mint szinte II. Lajos is 1518ban és 1519ben. Az Érseki Kastély napkeletre feküdt benne, mellette az Érseki kápolna, mellyen kívül még egy más nagyobb templom is volt északról a' várban a' köznép számára: mármia mind ezeknek csak az omladékaik, 's néhol a' pusztfa falaik látszanak. Mikor a' Törökök 1526. elfoglalták a' várat, azt nem pusztították el, sőt építtettek rajta, a' mint most is meglátszanak a' Török ferdők helyeik. 1697ben mikor a' Törököktől vissza vették a' Császáriak, igen nagy és véres verekedés volt itt, úgy, hogy ki-

e) Nic. Oláh Hungaria. pag. 22. in Belli Adpar. ad Hist. Hung.

verettetvén belőle a' Törökök egész Futakig úzték azokat a' Császáriak, a' mint annak hire máig is fent van a' lakosok között. 1703ban a' Rákóczy népei több napokig ostromolván a' várat, minekutánna minden épületeit felégették volna azt megvették; mikor pedig azokat a' Császáriak ismét kiverték azt egészen elpusztították, 's úgy áll most is. Minden épületei levágnak omolva, kivévén egy darab falat, melly a' mint látszik a' nagy palota oldala volt: ezen még ablakok is látszanak. Némelly kereszt falak boltozatok maradványaik 's t. e'f. kitetszenek még. A' kerítésnek 's árkanak — mellyet hajdan vízzel tele ereszhettek — már ma vége van. A' vár jókora nagyságú volt: a' kapujánál van egy forrás kút, mellynek a' környékben legjobb ízű hives vize van; az úton felyül volt egy nagy kő hajdan, mellyre Szt. Pál Apostol képe, kardját kezében tartva vala kivágva. Nem messze a' várhoz erdők 's ligetek látszanak, mellyek a' természet felséges bájaival ékeskednek. Ezek az itt való faldarabok egy nagy egésznek részeik, mellyeknek egybenkötetéseiket csak a' tanult szem találhatja el, ezt a' látást az óság még szentebbé teszi, 's ezek az itt heverő fal darabok jobban megilletnek mint akármelly pompás új épület: csudálkozva nézegettem őket, a' közönséges méltóságnál több néz ki belőlök, melly megalacsonyító cifraságokkal nincs be boritva.

A' város és a' vár alatt napnyugotról a' mozsár nyúlik el, melly most csak a' békák lakó helye, hajdan pedig a' Mohácsi ütközet előtt hajókázható volt, mellyé Várday Péter Érsek tette, a' mint annak 1497ben Szt. György napkor Váczi Püspök Báthory Miklóshoz írt leveléből kitetszik, a' hol így értekezett *): „Mikor

*) Katona Hist. Metr. Eccl. Colocensis Tomo I. pag. 499.

„atyaságod azért dicsér, hogy a' Dunát Bács alá
 „vettem, minden bizonnyal még jobban megdi-
 „csérne ha meglátná, mivel mind a' régi tisztá-
 „talanság és mocsár kitisztított, 's már most
 „a' legtisztább Duna víz van benne friss halak-
 „kal bővülködve. — Isten dicsőségéből nagy dol-
 „got vittém véghez, melly mind Király Ó Fel-
 „ségének, mind a' többi Uraknak a' kik látták
 „eleinten tehetetlennek 's nevetségesnek látszott.
 „Mindazonáltal iparkodni fogok, ha csak a' ter-
 „mészet ellent nem fog állani abban, hogy a'
 „mi Mosztongánk a' Dunával öszve folyjon.” —
 Marsigli azt írta *) a' Mosztongáról, hogy annak
 neve annyit jelent, mint hidat viselhető mocsár,
 's hogy annak a' földalatt a' Dunával és a' Ti-
 szával egyesülése van, mint szinte a' Duna és
 Tisza mellett fekvő többi tóknak is, mellyet ab-
 ból tapasztalt, hogy 1693ban mikor a' Duna el
 volt apadva, a' Tisza hirtelen megáradván, a'
 Mosztonga is egészen megtelt vízzel 's tiszai
 halakkal. Credat Judaeus Apella. Ugyan Marsigli
 írta **), de igen hibássan, hogy Bodrogh Vár-
 megyét Bácsból a' Mosztonga Bara választja.

A' Bács Vármegyei régibb Fő Ispányok kö-
 zött említést érdemel ama Sváb országból Péter
 Király alatt hazánkba bájolt Guthkelednek go-
 nosz fia Vid, a' ki Salamon Királyt I. Geiza és
 Szt. László királyaink ellen mind addig inger-
 lette, míg nem végre a' Monyorodnál közöttök
 történt ütközetben Salamon koronáját, Vid pe-
 dig életét elvesztette 1074ben. — A' fő Papi
 Rendből legelső Bácsi és Bodroghi fő Ispány lett
 1213ban a' Meraniai Herczeg fia, 's II. András
 Király Gertrudis hitvesének testvére Berthold;

*) Danubius Pannonico Mysicus Tomo I. pag. 85.

**) Ugyan ott Tomo I. pag. 8.

a' ki 1203ban emeltetett az egyesült Bácsai és Kalocsai Érseki méltóságra. Ettől fogva az 1481—1501ig Érsekséget viselt Várdai Péterig a' Bácsai és Kalocsai Érsekek közül egy sem viselte a' Bácsai fő Ispányságot, ámbár némelyek az 1457—1471ig ezen Érseki székből ült Várdai Istvánt is fő Ispánynak tartják azért, mert magát Kalocsai és Bácsai örökös Grófnak — Comes perpetuus írta, de a' Fő T. Katona Ur észrevétele szerint ezen czimből nem következik, hogy ő Bácsai fő Ispány lett volna, mert magát nem Kalocsai és Bácsai fő Ispánynak — Supremum Comitem, — hanem csak örökös Grófnak — perpetuus Comes — nevezte, 's nevezhette is azon képpen, mint Hunyady János Besztercei Grófnak neveztetett, ámbár Besztercze Vármegye soha sem volt a' két magyar hazában. Tomory Pál 1481—1526ig eszt. 29dik Augustusáig viselte a' Bácsai és Kalocsai Érsekséget, Bácsai fő Ispányságot, 's a' királyi sereg fő kapitányságát. Ettől az időtől fogva egész 1686ig nem volt fő Ispány Bács Vármegyében, a' melly esztendőben száz hatvan esztendőök lefolytak után szabadult fel ezen vidék a' Törökök jármok alól. 1696ban Szt. Pál remetéskedett szerzetéből volt Széchényi Pál Bácsai és Kalocsai Érsek, 's egyszer'smind Bács Vármegyei fő Ispány is: 1698. 16. Octoberben költ kiváltsági királyi levele mellett pedig I. Leopold Cs. és királynak a' Bácsai fő Ispányság Széchényi Érseknek, 's az Érsekségben leendő következőinek örök időkre által adattatott, melly fényes hivatalt az Érsekek egész Patachich Ádám Érsekig viselték, a' kitől azt II. József Császár elvette, a' melly időtől fogva mostanig világi fő urak viselték, 's viselik azt most is.

II. Ulászló idejében 1514ben mikor Székely Dózsa György vezérlete alatt a' keresztes parasz-

tok hada az országot háborgatta, a' volt Czeglédi Plébánus, az úgy nevezetett nagy botu Lőrincz Pap — a' ki egy nagy horgas bottal szokott volt járni, — Hosszú Antal vezér társával a' Bácskaságra vette magát, 's ott Bács Városa és Apáthi — a' mai Apatin — között telepedett meg a' paraszt haddal. Zápolya Temesvártól Bánfi Jánost küldötte volt utánnok egy sereggel, a' ki a' nevezett helyen megtámadván őket, a' parasztokat igen megverte. Hosszú Antal lovát el lőtték, a' királyi népek pedig őtet körül vévén elfogták, 's később Budán felnégyeltették: Lőrincz a' futásnak eredett parasztokat egy ideig tartóztatta 's biztatta a' verekedésre, de mivel ő is a' fején sebet kapott, mellyből a' vér az ábrázatját elborította, a' parasztok megfutamodtak, maga is Lőrincz eltűnt 's hová lett és mi módon vészett el? senki sem tudta. Némelly írók úgy vélekednek, hogy, a' parasztok Frangepan Gergely Bácsi és Kalocsai Érseket is elfogták ekkor, 's annak nagy summapénzen kellett magát megváltani, de Istvánfy erről a' dologról semmit sem írt ott, a' hol a' keresztes parasztokról értekezett munkájában.

Elhagyván Bácsot az út mindenütt rónaságon visz: jobbról a' Duna felé távolra erdők látszanak, azok felett pedig a' Duna tulsó partján napnyugotnak és napkeletnek elnyúló Szeremi hegyek. Egy hegy sarokról a' Sa rengradi — hajdan magyarul Tarka vár — vár omladékok, alább az Illoki — hajdan magyarul Új-laki — vár és Város látszanak. Az út egyenesen

S z i l b á s

nevű Rác helységbe visz, melly Bácshoz két mértföld; rendetlenül és nyomorultul épült házakból

áll, a' mellyekben Ó-hitűek laknak, kivévén kevés Catholicusokat a' kik Gajdobrára járnak templomba. Hajdan ki birta? már ma nem tudni, ha csak hogy más, a' mostanitól különböző neve nem volt: most a' Magyar királyi Kamara birja 's a' Palánkai Uradalomhoz tartozik.

Szilbás eránnyában, a' hoz mint egy egy órányira jobbra a' Duna felé esik Gajdobra helység, a' hol volt hajdan a' Praemontrei szerzetes Canonokoknak :

A' Szt. Maria Magdolnáról nevezett Praepostságjok

mellyet Latánul Praepositura de Gaidel seu Gaidobra; — de Magodlin seu Mariae Magdalенаe; és — de Maegdlin czimmel neveztek, a' honnét a' Budán kijövő Schematismus Inclýti Regni Hungariae etc. Czimű könyvben hibássan, egymástól megkülönböztetve két nevezet alatt hozódik fel ez az ugyan egy Praepostság, ugyan is először illyenczimalatt: Praepositura de Gaidel, azután pedig — de Magdolin seu S. M. Magdalенаe, melly szerént egy Praepostságból kettő lett 's két fő Papi méltóság diszeskedik ugyan azon egy czimmel. A' Praepostságot a' Törökök elpusztították, miolta pedig azok Hazánkból kiverettek, azolta a' M. K. Kamara birja, 's most a' Palánkai Uradalomhoz tartozik Szilbáshoz egy óra.

K u l p i n

rónaságon fekszik, de helyheztetése nem igen kies: határa termékeny földből áll melyben mindféle gabona terem. Lakosai Ó-hitű Ráczok, Evangelicus Tótok és Catholicusok is, a' kik Futakra járnak templomba. Es előtt rendetlen 's

rosszul épült helység volt, de néhány esztendőkhöz már regulázódik, 's helyesebb házakat lehet benne látni, kivált a' helységet bíró uraságoknak többnyire szép épületeik vagynak. Sok szarvas marhakat 's juhokat tenyésztetnek: gabona terméseiket Új-vidékre, Palánkához a' Dunára, 's a' Ferencz Csatornáján megálló hajókra Kulához, Verbászhoz és Szt. Tamáshoz hordják eladni. — Béla király nevezetlen Jegyzője a' magyar vezérekről írt munkája XLIdik Czikkelyében azt írta, hogy — „a' Bodrogh i ré-
„szekre eljutván — a' magyarok — a' Vagos
„víz mellett táborba szállottak, 's azokon a'
„részekenn nagy darab földet adott a' vezér minden lakósaival együtt Tosunak. Leel atyának, 's annak annya batjának Kulpunnak a' Botond atyának. Valyon nem ettől a' Kulpuntil vette é a' helység nevezetét? a' kinek hajdan birtoka lehetett. Thuroczi, Kronikája 10dik Részének 20dik Czikkelyében azt írta, hogy 1425dik Esztendő körül Zsigmond Király Belgráért, Wukobrankovics György serviai Despotának magyar országon cserébe adta a' Zalan-kemeni, Keulpeni, Bechey, Wilágosvári, Thokai Munkáchi, Thályai 's Regéczi várakat és uradalmakat, mint szinte Zathmár, Bezermen, Debreczen, Thur, Warsán városokat, és még némelly más fekvő jószágokat, 's Buda városában egy, a' rangjához illő jeles házat; mellyből a' tetszik ki, hogy Kulpin várának azokban az időkben Királyi tulajdonnak kellett lenni. Zsigmond Császárnak ezen cseréje azomban nem 1425dik Esztendő táján történt mint Thuroczi írta, hanem 1411dik Esztendőben Julius 12dik napján, *) a' nevezett uradalmakat adván Bran-

*) Tudományos Gyűjtemény 1826dik eszt. Vdik Kötet 20dik lap.

kovich Györgynek, Wuk vagy is Farkas fijának, Brank unokájának, Rác ország uralkodójának és Albania Fejedelmének, nem különben Helena hitvesének, és István, György, 's Lázár fiainak. Azomban a' most említett György Fejedelem a' magyarok Rigo mezei veszedelmek után, a' tévelygésben volt Hunyady János Gubernatort elfogatta, kemény őrizet alá tétette, sőt a' magyar fő Rendek sokszori kérésekre is mind addig el nem bocsátotta, még Hunyady a' maga László fiát kezesül neki nem adta, mellyért is Hunyadi, kiszabadulása után 1449ben Györgynek magyar országban volt minden jószágait elfoglalta, és így a' Kulpini uradalmat is. Ugy látszik, hogy ettől az időtől fogva a' Törökök bejövetelekig, az az 1526dik Esztendő 29dik Augustusáig Kulpint a' király birta, azoknak kiverettetése után pedig egy ideig a' M. K. Kamara, mellytől a' mult század utolján a' Stratiimirovich nemzetség vette meg, a' melly most is birja.

Kulpinon kívül, a' hoz nem messze, ugyan azon sáncz folyamatján megy az út keresztül, mellyről Despot Szt. Ivánnál értekeztem: az egész vidék mindenfelé csupa rónaság 's egyszerű, melly az utast unalommal tölti el, mivel sehol sem lát olyas valamit, melly a' szemeket gyönyörködtethetné, azomban ha az itt járó Hazánk történeteiben jártas, úgy ez a' táj reá nézve nevezetes. Jobbra a' tér a' Duna mellett fekvő Futakig terjed el, 's ezen a' téren a' régibb időkben emlékezetes dolgok történtek. V. László Király 1457ben Belgrádba szándékozván itt szállott meg 's ország Gyűlést tartott. Broderich a' Mohácsi veszedelemről irt munkájában a' többek között azt említi, hogy 1526ban Solimán a' Száván által jöven, az azon a' részen állott

Tomony Pál a' véle volt két ezer lovasokkal a' Törököknek ellenek nem álhatván magát vissza vonta, 's minekutánna Pétervárába ezer gyalogokat és kevés számú lovasokat bécocsátott volna, a' többi népével magát ezen a' tájon Dunán által vonta, a' honnét a' mennyire lehetett az ellenséget akadályoztatta mind szárazon mind vízen, mert a' Dunán hajós népei is voltak, ölyyak a' millyeneket mink sajksóknak nevezünk, a' kik ámbár nem kevesen, mind az által az ellenség vízi erejénél sokkal gyengébbek voltak. — 1693ban September közepén Császári Generalis Croy, Belgrád yivásat oda hagyván seregeivel, azokkal magát Pétervárhoz vissza vonta, a' gyalogságát ott hagyta, a' lovasságot pedig, minek utánna Futaknál hidat veretett volna — melly hid több esztendőig ott állva maradt — a' Futaki mezőkre által vitte 's ott táborba szállította. — 1694ben Septemberben Kaprara vezérlése alatt a' Császári seregek ismét a' Futaki mezőkön táboroztak: 9dik Septemberben innét a' tulsó félre által mentek a' Salankemenhez megérkezett Török tábor elfogadására. Ezen elmenetel után egy pár nappal, a' Török táborban volt Tatar Chan fia Galga, nyolczvan fegyveres hajókkal Kovilhoz Bacs vármegyébe által szállott, 's ott népeit kiszállítván a' szárazra, a' Duna partja-it őrzésére rendelt, 's ezen a' tájon állott kevés számú Császári lovasságot széljel verte, 's Tatárjaival egész a' Futaki mezőig felnyomult, a' mellyekről ezer darab ökröt elrablott. — VI. Károly Császár a' Törökök ellen 1717ben kén-telenítettvén ujra háborút indítani, a' száz huszonöt ezer emberből *) állott Császári sereg a'

*) A' régi dolgokban gyönyörködök kedvéért ide teszem azon ezredek neveiket, mellyekből állott ezen

Futaki mezőkön sereglett össze 's ott szállott táborba: a' szárazon volt hadi seregeken kívül volt még egy tizenhat hajókból állott vízi erő is Futaknál mellyben nevezetesebb hajók voltak a' hatvannégy Ágyus Szűz-Maria, az ötvennégy ágyus Szt. Leopold, az ötven ágyus Szt. Erzsébet, a' negyven ágyus Szt. József, a' negyven ágyus Szt. Károly, a' negyven ágyus Szt. Ferencz, és a' harmincz ágyus Szt. István martyr. A' szárazon és vizen volt hadi seregek fő Vezérjek Eugenius Savoyai Herczeg volt; a' szárazon volt seregek Generalissaik pedig Gróf Pálffy János Feld Marsal, Stahrenberg Maximilian, Lobkowicz, Merzy, Croix, Wallis, Daun, Würtembergi Sándor Herczeg, Ebergényi, Althan, Schilling, Nádasdy, Harrach, az Ahrembergi Herczeg, a' Beverni Herczeg, Grof Heister, és még több mások. A' hajós sereg vezérei pedig a' Kalvinista Ander-

hadi sereg. Gyalog ezredek voltak: Alt-Würtemberg, Würtembergi Sándor, Würtembergi Fridrich, két ezred Lothringen, Durlach, Bevern, két ezred Daun, két ezred Stahrenberg, Heister, Pálffy, Neipperg, Regal, Wetzell, Bagni, Siekingen, Geschwind, Harrach, Bonneval, Hamilton, Wallis, Trautsohn, Geulen, Lancken, Löffelholtz, Bonneval, Ahumada, Faber, Alcandett és Marulli. A' lovas ezredek voltak: Rabutin, Pate, Gronsfeld, Pálffy, Martigni, Mercy, Graven, Falkenstein, Darmstadt, Hannover, Althan, Beyrath, két ezred Savoyen, Schönborn, St Amour, Croix, Hautois, Contrecourt, Cordua, Vasquez, Viard, Lobkowicz, Jörger, Galbes, Montecucoli, Hohenzollern, Caraffa, Uhlfeld; mindnyájan Vasasok és Dragonyosok, 's német vagy más idegen nemzetűek. Magyar Huszárok voltak: Ebergényi most Frimont; Nádasdy, most — Splényi most Sachsen-Coburg; Babocsay, most Fő Herczeg Ferdinand; Eszterházy, most — a' militair Schematismusban 1717 és 1718ról sem Nádasdy, sem Eszterházy Huszárokról nincs emlékezet.

son és a' Lutheranus Schwendimann voltak, Ezen seregekkel megvervén Eugenius Fő vezér Pétervárnál a' Törököket, a' hol azoknak vezérek Kumurgi Aly nagy vezér is elesett, az ütközet után a' Futaki mezőkön volt táborban tartatta Eugenius a' szerencsés ütközetért áldoztatott nagy misét, mellyet az egész tábor, 's a' csak nem által ellenben fekvő Pétervára agyui-nak lövéseik díszesítettek. — A' következő 1718dik Esztendő elején ismét a' Futaki mezőkön jöttek össze a' Császári seregek Gróf Pál-ly János Feldmarsal vezérlete alá: Május közepén megindult Bécsből hajón Eugenius Fő vezér és 21dik Májusban érkezett meg Futakhoz, 's minek utánna ott minden előre való készüléteket megtétetett Belgrád megszállása végett, Sdik Juniushan az egész hadddal megindult a' Futaki mezőkről, 's 14dik Juniushan érkezett meg Pancsovához, 1736ban ismét 30000 emberből állott hadi sereg táborozott a' Futaki mezőkön. Az uttál balra fekvő mezőségnek szinte olyan historiai interesseje van, mint a' jobbról valónak, 's a' régibb időkben azokonn többszöri összeve-rekedéseik voltak a' Császári népeknek a' Törökökkel azokban az időkben, mikor azok Hazánkból végképp kiverették; nevezetesen 1697ben mikor Eugenius Herczeg Pétervárnál tanyázott seregeivel. Ebben az Esztendőben a' Török nagy sereg September elején Koviltól a' hol állott megindult, 's egyenes útonn Temerin-nek, Sziregnek, *) Szt. Tamásnak **) és Sze-

*) Szireg most az Új-Vidéki ó hitű Püspök nagy pusztája; a' kinek gazdaságbeli derék épületei vagynak ott.

**) Szt. Tamásról volt már szó oda feljebb ebben az utazásban.

geduek vette utját, hogy azt ostrom alá fogja, de az útjában meghallotta, hogy Szeged hadi néppel megvan rakva, azért is Szentánál a' Tiszán hidat vetett, és Temesvarra akarta magát vonni. Ezt megtudván Eugenius Herczeg, September 9én napkeletkor megindult a' Futaki mezőkről az ellenség után, a' ki az ide balról fekvő Sziregi mocsárokon — ma Almáska mocsarnak nevezik — vetett hidjait épen hagyta, ellenben a' Szt. Tamás alatt való Fekete mocsáron voltakát felégette, úgy, hogy Eugeniusnak Szt. Tamásnál két hidat kellett veretni, melyeken, által kelvén seregeivel, O Becsére ment, onnét pedig Zentához, a' hol a' Törökökön a' világ sze rte tudva való dicőséges gőzödelmét nyerte 11dik Septemberben.

T e m e r i n

derék mező város, nagy, rendesen van épülve, széles és egyenes útszai, és derék paraszt házai vagynak: a' helység közepén a' Catholicusok szép templomjok, 's a' mellett a' szép épületű parochialis ház, a' derék vendégfogadója az uraságnak, 's azzal résült általellenben a' tulsó szegeleten a' Tisztartó háza. A' mező város napkeleti részén épült az uraság emeletes szép Kastélja, melly után derék kert van, 's körülötte némelly gazdaságbeli épületek. Napnyugotra a' mező városon kívül hosszan nyulik el az uradalmi gabona-tár, mellette pedig a' disznókat hizlaló akol fekszik: az uradalmi gabona-tár belseje először a' Fagot módja szerint buza verem formájára épült volt, 's némelly gazdasághoz értők most is hasznosabbnak tartják az ilyen építések módját a' gabona tároknak azért, mert tűzi veszedelem ellen tökéletesen bátorságos, és még azért is, hogy a' levegő nem férhetvén így

a' bétöltött gabonához az ártalmas gabona fergek nem támadhatnak fel benne ; ellenben a' gazdasághoz értő mások nem tartják a' Fagot módja szerint való gabona tárokat czélerányosoknak , mivel a' beléjek töltött gabona nem mindenkor állandó benne , kivált mikor aratásban sok essők járnak , mivel erőssen össze lévén a' gabona és vastagon szoritva , a' szél nem járhatja , nem is lévén szelelő lyukak a' gabona tár oldalain. Ha a' gabona tár oldalfalai nedvesek , akkor is ártalmas az ilyen gabona tár , de a' nedves falakon úgy lehet segíteni , ha a' czementbe , mellyel a' falak bévakoltatnak , porra törött szén kevertetik , melly a' falakat szárazon tartja. Az uradalom pinczéje is ezen gabona tár alatt van. Az Új-Vidékről O-Becsének , 's onnét Temesvárnak másfelé Szegednek menő pósta út a' mező városon megy keresztül , 's Új-Vidéktől fogva az első statió itt van , melly $1\frac{1}{2}$ státiót térszen : a' pósta tisztség a' M. földes uraságé , az expeditor pedig a' mindenkori uradalmi Kasznár. Határa három nyomásbéli és nagy , mindenféle gabonát jót és sokat terem , kivált szép kölest ; a' lakosok terméseiket Új-Vidékre , 's a' Ferencz csatornáján megálló hajókra , Turjához , Szt. Tamáshoz , Verbászhoz 's Kulához hordják eladni. Sok marhákat nevelnek és juhokat is : fuvarozni és körül belől napszámba is eljárnak a' szegényebb lakosok , külömben pedig tehetős , sőt igen jó és pénzes gazdák vagynak közöttük. A' Városháza több szobákból álló csinos és meglehetősen épület volna , ha tisztábban tartódnék. Az Almási mocsár egy ága a' mező városon hosszában keresztül megy , 's azt két részre osztja : száraz időkkel a' helységben kiszárad. Mig a' királyi Kamara birta , addig Temerinnek ó-hitű Rácz lakosai voltak , de megszerezvén az ura-

dalmat a' most élő M. Grófok attyók, a' Rácok mind megszökdöstek innét, a' kik helyekbe a' M. uraság a' Jászságból 's Pest Vármegyéből magyarokat szállított helyekbe, 's némelly tótokat is, a' kik azonban már megmagyarosodnak. Én abban a' vélekedésben voltam, hogy a' Bács és Bodrogh Vármegyéket mostan elborított Rácok csak a' Törökök alatt, 's azoknak kiveretetések után telepedtek meg ezen Vármegyékben, az előtt pedig mind tiszta magyarok lakták azokat, azonban néhai Várdai Péter Bácsi és Kalocsai Érseknek 1492ben a' Királyhoz írt egy némelly panaszolkozó leveléből olyan forma tetszik ki, hogy már akkor is kellett a' nevezett Vármegyékben nem kis számmal rácoknak lakni. Az említett levél szavai ezek: „Minimus Woiniki, ones *) nostros, quos nos gravissimis expensis, in bonis nostris ad descensionem regni et Ecclesiae nostrae conservamus.” **) Woinik rácok katonát tesz, 's ha a' rác nyelv és a' rác kifejezések Bács Vármegyében közönségesek nem lettek volna, úgy az Érsek, Szabolcs vármegyei gyökeres magyar nemzetségből eredvén külföldben, a' levelében katona helyett a' Wojnik kifejezéssel nem élt volna. Temerin lakosainak száma 5935 catholicusra, 12 ó-hitűre és 106 zsidóra; ***) más tudósítások szerint pedig mindenessen 6853 ****) főkre megy.

Elhagyván Temerint a' vidék erre is mind térség, de elevenebb mint Bácsból idáig; jobbra

*) A' Magyar bojnyik, bojnyik kifejezés, vallyon nem a' Rác Wojniktól jön-e?

**) Katona Hist. Metr. Colocensis Eccl. P. I. pag. 482.

***) Tud. Gyűjt. 1818dik eszt. 4dik Kötet.

****) Ugyan ott 1821. eszt. 7. Kötet. 71 lap.

a' Pétervári 's Karloviczi hegyekre szép a' kilátás. A' mint a' Temerini határt elhagyja az útas, a' Sajkások kerületébe lép be, a' hol kevés menés után egy nagy sánczhoz ér, melly Új-Vidéken alól a' Sajlova pusztája és Kács helysége között kezdődik a' Duna mellett, 's a' Kácsi, Magocsi, Goszpodincei, Martinczei, és Csurogi határokon menvén keresztül, Csurogon felyül mint egy fél órával a' Tisza partjánál elvégződik. Az egész hosszát a' Dunától a' Tiszáig tizen három ezer öltre tészik, Marsigli huszönöt ezer lépésre *), Hohenhausen Bárá fő Strázsamester pedig a' Daciai régiségekről írt munkájában hetvennyolcz ezer lábnyomra, melly szerint a' sáncz hosszának külömb külömbféle megmérése jó formán megegyez egymással. A' sáncz árka napnyugotra, a' töltése pedig napkeletre van a' Duna és Tisza öszve folyása felől. Az egész sáncz még most is jó állapotban van, 's valóban esudáلكozni lehet hogy olly régi időtől álván már, még mostanig sem pusztult el: az árka fenekének szélessége hét, a' fölinek husz, úgy szinte a' sáncz alapja is husz, a' felső része öt, a' magassága pedig tíz lépés. A' sáncz a' Dunától a' Tiszáig csak nem mindenütt egyenes lineában megy, 's belőlről a' sáncz mellett, annak védelmére és erősségére ismét négy négyszegű kis erősségek (fort) vagynak egymástól bizonyos távolságra készítve: a' sáncz csupán abból a' földből van készítve, mellyet a' mellette való árok-ból ástak ki, a' nélkül hogy valamelly idegen matériával volna elegyítve vagy erősítve. Marsigli a' Danubius Pannonico Mysicus czimű munkája előljáró beszédjében ezt a' sánczot Római munkának lenni írja, 's azt jegyzi meg hogy

*) Marsigli Danubius Pannonico Mysicus Tomo II. pag. 7

legelőször ő nevezte ezt így, noha a' Római történetek régi íróik sehol sem emlékeznek róla munkáikban: a' most nevezett író a' sáncz rajzolatjait munkája második részében a' 8dik és 9dik táblákon adja elő, 's ugyan ott a' 7dik lapon úgy vélekedik felőle, hogy azért készítettek a' Rómaiak, hogy abban bizonyos számú katonaság tanyázhassék, melly azoknak a' Száva mellett feküdt Sirmium várossokat a' Barbarusok bécsapkodásaik ellen védelmezhessek. Marsigli után harmincz esztendővel későbbén Wagner, I. Leopold Császár történeteinek leírásában *) *Via Militaris*-nak tartja lenni, mellyet azért készítettek a' Rómaiak, hogy ezeken a' posványos helyeken Sirmiumból annál könnyebben lehessen Daciába által járni azoknak. 1776ban 10 Decemberben Belgrádból egy valaki ezt a' sánczot ismét Római munkának írta lenni, 's még azt tette hozzá, hogy ebben a' szegelyben, mellyet a' Duna és a' Tisza formálnak, a' Rómaiak hajókat építettek, melly vélekedését azzal erősíti, hogy ezen a' tájon sok hajó darabokat, fegyvereket, vasmacskákat 's t. e. f. ásnak ki még most is, mellyeket ő a' Tételi Cs. K. katonai fegyverestárban látott **). — Én az értekezésként, a' Tételi fegyvertárban ezen nevezett régiségekről tudakozólódván, a' felvigyázó Katonatiszt semmit sem tudott felőlök. — Christophorus de Jordan ***) ezen sánczról úgy vélekedik, hogy ez az, mellyről Ammianus Marcellinus emlékezetben hagyta, hogy Constantinus Aemincum mellett reá felment mikor a' Limi-

•) Parte II. pag. 341.

***) Ephem. Vind. 1777. pag. 77.

***) Appar. Geogr. Sect. XXXIX. Num. 436.

gens Sarmaták köveit elfogadta, 's hogy Acumincum e' mellett a' sáncz mellett a' Duna és Tisza között való közföldön feküdt volna. — E' nem igaz, mert Acumincum a' Dunántul ott feküdt a' hol most Pétervára van, azonban Ammianusból a' jön ki, *) ha valaki az ezen dologról szóló egész czikkelyt figyelmetessen olvassa meg, hogy Constantius a' Valeria Pannoniába menvén Acumincum mellett egy arra a' végre feltöltött sánczra vagy dombra ment fel; már pedig Valeria Pannoniában nem Acumincum, hanem Acumincum vagy Aquincum feküdt, mellyet a' régi könyv leírók Acimincummal tévesztettek el, melly szerint Jordán hibázik mikor erről a' sánczról a' feljebb megjegyzett dolgot írta. — A' régiségek nagy buvára T. T. Schönwisner Ur **), úgy látszik hogy ezen szóban való sánczot, az oda feljebb, Despot Szt. Ivánnál leírt hosszabb de alacsonyabb töltésű és kisebb árkú sánczal téveszté össze, 's úgy véli hogy ez a' Bodrogh — helyesebben Bács — vármegyei sáncz, melly a' Duna és Tisza között van, a' Rómaiaknak Pannoniában és Daciában volt uralkodások idejében ugyan olyan volt, mint német országon a' Rhenus és Nicra folyó vizek között helyheztesztett Agri decumates, t. i. ezt a' darab földet Pannoniával és Daciával együtt nem egyszerre foglalták el a' Rómaiak, hanem későbbben és egymásután lassan lassan részenként. Úgy látszik hogy a' foglalgatást Marcus Antoninus alatt kezdték a' Rómaiak. — Fessler ***) vélekedése pedig felőle az, hogy

*) Amm. Mar. Rer. Gest. Libro XIX. pag. 147 et seq. edii Paris. Henrici Valesii de anno 1636 in 4to.

**) Commentarus Geogr. VI. Parte II. pag. 227 et seq.

***) Geschichte der Ungarn etc. I. Theil 10 Seite

Diocletianus Római Császár készíttette a' ki 284 —305ig uralkodott. Azoknak, a' kik ezen sánczot Római munkának tartják, a' most előadat-tak a' főbb vélekedéseik, 's többen még több-féleképen is vélekednek; 's némellyek azomban az Avarok munkájának gondolják 's azt állítják, hogy azoknak a' Rhingjek lett volna. Ámbár ezen vélekedéseket okokkal iparkodnak megmu-togatni, de mivel ezen okok nagyon gyengék, azok az én vélekedésem szerint nem elfogadha-tók: fő okok ez hogy az Ázsiai nemzeteknek a' volt a' szokások, hogy az általok meghódolta-tott tartományokban erősségeket építettek, 's ezek közül az Ázsiai népek közül valók voltak az Avarok is, kik a' mostani Magyar országban ilyen erősségeket készíttettek, mellyeket Rhing-eknek vagy Landuwer-áknak neveztek, a' mint a' Monachus St. Gallensis *), Eginhard **), az Annalista Saxo ***), Aventinus ****) 's több más hajdani írók írták, de épen ezeknek az itt megnevezetteknek az írásaikból, 's a' Rhingek maradványaiknak tudható formáikból lehet meg-mutatni, hogy ez a' szóban való sáncz nem az Avarok munkája, mivel az Avarok Rhing-je-ikről azt írták a' most nevezett írók, hogy azok egymástól negyven ezer lépésnyire feküdtek; mindeniknek ötven ezer lépés volt a' kerülete, a' sánczok pedig két sorba leverett palánkokból állottak, mellyeknek közeiket nagy kövekkel töltötték meg, a' tetejét pedig gyecppel rakták

*) In vita Caroli Magni Libro II. Cap. XXI. pag. 25.

**) Rerum Francicarum Libro XXV. Cap. 90.

***) In Coll. Hist. medii Acri. J. 5. Echardi Tomo I. pag. 158.

****) Annal. Boicorg. Libro IV. pag. 333. editio Ingelford: 1354.

ki, mellybe mindenféle vesszőket ültettek, melyekből azután fák nevelkedtek. Az ilyen sáncz szélessége húsz lépés volt, a' magossága szinte annyi: Aventinus szerint az ilyen sánczok árkokkal nem voltak körülvéve. — Az Avarok Rhingjeiknek ezt a' leírását, a' szóban való Római sánczal egybe hasonlítván akarki általláthatja, hogy a' kettő között legkisebb hasonlóság sincsen, 's nem lévén meg abban a' sánczban a' Rhingeknek megkívántató tulajdonságok, nem is lehet az Avarok Rhingjeik közül való. —

Én a' feljebb kitett írók vélekedéseket a' tulajdon vizsgálódásaimmal öszve vetvén, úgy vélekedem, hogy minekelőtte a' Duna mellett a' hetvenhat Stadiumnyi földet a' Metanasztaktól elvette volna Antoninus Császár, a' Duna és Tisza között fekvő csucst a' szóban való sánczig már bírták a' Rómaiak. Ugyan is a' második század elején Trajanus Császár Daciát meghódoltatta, mellynek az úgy neveztetett Ripensis részét Pannonia ripensisnek hasonlóképp egy résztől a' széles Duna választotta. A' ki a' Duna és Tisza partjait ezen a' tájon szorgalmatosan megvizsgálja, az előtt tudja van, hogy a' Ripensis Pannonia és Dacia között legalkalmasabb közösülés Tituliumon által esett, melly a' Dunának a' Tiszával való egyesülésénél fekszik, hogy tehát ez a' közösülő hely és út mindég bátorságban lehessen a' nyughatatlan és rabló Metanastaktól, a' Rómaiak ezt a' szóban való sánczot építették. Ezen vélekedésem ellen két kifogás lehetne, u. m. az, hogy a' Rómaiaknak az úgy neveztetett barbaricumban vagy is a' Metanasták földjén nem voltak városaik, kivén némelly apró hidfőket, mellyek a' nagy erősségek eránnyokban voltak építve, és hogy

a' Római írók kisebb munkákról is emlékeznek, mellyeket idegen földön tettek, erről a' nagyról pedig sehol sincs szó. Ezekre azt felelem, hogy a' ki ezt a' vidéket esmeri, a' tudja, hogy a' Tiszából Zsáblya, ma Josephsdorf- és Mossorin helységek között a' Római sáncz háta megett napkeletről egy nagy mocsár nyulik bé, 's Gardinovcze helység mellett a' Dunába megy ki, a' melly mocsár akkor, mikor a' Duna és Tisza megáradnak vízzel megtelik, 's úgy szólván a' Tiszának a' Dunába szakadó egyik ágát formálja, mellyből azt hozom ki, hogy a' régi időkben a' Tisza két ággal szakadt a' Dunába. A' Tisza két ágai között fekvő sziget forma darab földet, a' Rómaiak elfoglalván még talán Pannonia Ripensissel egy időben, azt a' Barbaricumhoz soha sem számlálták, következésképen a' Pannonia nevezet alatt közönségesen ez is mindég oda értetődván, róla különösen szó nem volt. Állításomat az is láttatik erősíteni, hogy az ezen föld csucson feküdt Titulium, a' Tiszánál helyheztetett, de már elpusztult Tibiscummal, 's a' Duna jobb partján állott Rhittiummal — a' mai Sósvár vagy Slankamen — rendes három szegületet formálván, annak a' Barbarusok megzabolázásokra legalkalmasabb fekvése volt, a' honnét a' hatalmas Rómaiak azt minden biztonnyal nem hagyták az ellenség kezében, hogy az onnét a' Dacia Ripensissel volt közösüléseket akadályoztathassa, melly itt igen könnyen megeshetett volna, ha Tituliumot azok birták volna.

Erről a' sánczról, 's a' már feljebb említetttről, a' hol Bács Vármegyéről értekezik így írt *) a' Geographusi Arlequin **) Szaller György,

*) Magyar ország föld leírásának rövid foglalata 's a' t. Poson 1796. 113dik lap.

**) Geographusi Arlequinnek azért nevezem, mert humoristice akarván írni, nagyon éretlenné lett, pél-

„itt foglalják el az egész tartományt azok a' hires Római gátok, különben egyik faluból a' „másikba se lehetne költözni a' gyakor víz miatt.” E' nem igaz, mivel ezeket a' sánczokat gátok helyett soha sem használták, 's nem is lehetne őket e' végre használni, sőt ha lehetne sincs reájok szükség, mivel azokon a' tájakon, melyeken keresztül mennek sem posványok, sem áradások nincsenek, kivéven azokat a' mocsárokat, melyek a' Duna és Tisza felől a' Római nagy sáncz kezdeténél és végénél vagynak, 's az Almáska mocsár két ágait, melyek a' Goszpodinczei határban vágják keresztül a' sánczot, azomban helységek sincsenek mellette, melyeknek a' közösülésre szükségek volna. A' sánczhoz nem messze, Temerinhez pedig egy mértföld.— Goszpodincze.

(Folytatása következik.)

dátl egy pár czikkelyeit hozom fel: 103 és 104dik Kecskemét Városát írván le így értekezett — „sáros, utszái a' Városnak nem szolgálnak becsületére, 's a' „rendetlenül, 's a' szalmával és náddal épült város „tavaly — 1795dik — rendbe szedett az iszonyú „tűz láng egy pár rendetlen utszát bár mindnyáját!” úgy gondolom, hogy ezen kívánságát az víz-építő mesternek (munkája czimjén magát így titulálja: én nem tudom hogy a' víz-építő miféle mesterember lehet? hydraulicus minden bizonnyal nem; ha csak a' mostani találós világban azt fel nem találta, hogy vizet miképen lehet építeni?) a' Kecskemétiiek nem igen köszönték volna meg ha meglátogatta volna őket. — A' Kecskeméti reformatus tanulókról azt írta hogy a' reformatus mendicások szép egyező hangu éneklések miatt jegyzést érdemlenek. Nem tudom mi okon nevezte a' tanulókat mendicásoknak? holott azok többnyire magokat jól bíró szülék gyermekeik lévén sem koldulni sem patrisalni nem szoknak.

2.

Valami, a' Természeti Jogból.

(Töredék - rész.)

Jog, a' szónak egész ereje, és teljes értelme szerint véve, szabadságot és köteget (obligatio-t) jelent. Ezen szabadság és köteg különbféléképen mutatkozik, úgy, hogy néha mind a' kettő ugyan azon egy személyben foglaltatik, néha pedig két, három 's több egyes személyekben elválva jelenik meg. Így p. o. midőn az mondatik: az apának joga van fiait illendően fölnevelni; — itt szabadság és köteg ugyan azon személyben t. i. az apában egyesül, 's más szavakkal azt teszi: az apának szabadságában és egyszer'smind kötelességében is áll fiainak illendő fölnevelése. Midőn ellenben az mondatik: a' hitelezőnek joga van kölcsönözött pénzét adósától vissza kívánni, — csupán az értetődik ezen kifejezés alatt, hogy szabadsága van a' hitelezőnek kölcsönözött pénze vissza fizettetésének eszközlésére, nem pedig, hogy egyszer'smind kötege is van azt cselekedni; mert ha akarja elengedheti azt kölcsönözőjének. Világos, hogy itt a' köteg a' kölcsönvevőnek személyében jelenik meg, 's egyedül ezt inti, sőt szorítja a' kölcsön vett pénznek visszafizetésére.

A' jog alatt értetődött szabadság azonban bizonyos korlátok közé szoríttatik, mellyek szinte a' nékie megfelelő köteget is környezik, hogy a' — mindenben káros — tulságtól az emberek egyiránt megóvattassanak, 's határtalanságaik által sem a' jogos sem a' köteges fél igazságos munkálatiban ne akadályoztathassék. Azon korlátokat eredetikép az embernek egyedül csak ön természete, az az érzékisége és okossága te-

remtheté elő, 's rendelheté el úgy, hogy mindeneknek egyiránt kedvező, és mindeneket egyiránt lekötöztető legyen. Ezen az emberi természett által korlátozott szabadság, az az szabadság és köteget, — teszi a' természeti jogot.

Ha néhány ezer évvel vissza képzeljük magunkat azon sűrű homály fedte bizonytalanság napjaiba, mellyekben egyes személyek vagy nemzetségek más egyénekkel (individuum-okkal) vagy nemzetségekkel esmeretségbe, közelebbi társaságba 's szorosabb összeköttetésbe jöttek volt, meg kell győződünk a' felől, hogy szükségkép által kelle látniok, hogy az egyetértés csak némelly munkálatok és némelly engedékenység (nachgebigkeit) mellett állhat fön 's fejlődhetik ki boldogító sükerrel (resultatum-mal) közöttök, az az: hogy kölcsönös jólét és kölcsönös szabadság, csak viszonti nagyobb vagy kisebb maga megtartóztatása 's lekötöztetése mellett nyerhet állandó létet és dicsőbb virágzást. — Megkellett győződniek továbbá a' felől, hogy egyiknek határtalan szabadsága másiknak szinte határtalan szabadságával számtalanszor 's elkerülhetlenül egyenesen össze ütközik; 's hogy kölcsönös követelések és erőszakoskodások csak viszont újabbi ellenségeskedést 's végre halált és pusztulást szülnének. És egyenesen a' tapasztalás tanította őket arra, 's bizonyította be napokinti, nem kevesbé kegyetlen mint szomorú példákkal azt, hogy a' más személyeknek munkálódási körébe átsapó határtalan szabadság, más egyénnek (individuum-nak) ugyan azon szerinti határtalan szabadságában mérséklet nélküli ellenkezésre találna, és mindenkor végetlen küzködésekre, kegyetlenkedésre és öldöklésekre szolgáltatna okot 's alkalmat. — Így tehát tökéletesen elkellett hinniök, hogy a' határtalan

szabadság mellett mindenki határtalanul le volna kötelezve, az az : hogy a' legnagyobb szabadságnak legnagyobb megkötöttség — szolgaság — elmaradhatatlan követője, 's hogy bizonyos és kijelelt korlátok nélkül soha igazi szabadok nem lehetnének az emberek. Hogy tehát a' túlságokra vetemedés által a' valódi szabadság tökéletes száműzetést ne kényteleníttessék szenvedni, vigyázni kezdettek azon eszközökre, mellyek által a' legcélelérányosabb rendszabásoknak esmeretére juthatnának, 's mind a' szabadságnak, mind pedig a' kötegnak olly egyiránt kedvező és elfogadható korlátokat rendelhetnének, mellyek között minden egyéneknek joga, az az: szabadsága és kötege, minden észrevehető nagyobb csonkulástól és megsértődéstől bátorságban lehessen, leginkább pedig a' durva önkény zivataraitól eléggé védelmeztessek. — Ezen korlátokat az emberi természetben magában lelték föl. Azokhoz alkalmaztatták tehát munkálódási körök kiterjedését; cselekedeteik minőségének és mennyiségének ez volt meghatározója. Figyeltek az érzékiségre, de szemök előtt tartották egyszer'smind a' józan okosság parancsait is; — és így önkényesen, minden külső vagy belsőkép hozzá járult kinszerítés nélkül, szabad akaratjuk szerint magokat a' természetnek jognak édes örömet alája vetették. —

Kitetszik a' mondottakból, hogy a' természeti jog az egyezés mellett megállapítottól, melly a' vele élő nemzet számosságától, mivelődésétől, 's számtalan környűlállások szerinti alkalmaztatástól nyeri változó idomát, — egészen különbözik. — Minthogy azonban minden jognak a' józan okossággal megegyezőnek kell lennie, szükség hogy az alkotott (positivum) is összeillésben legyen a' természetivel, melly

nek eredete egyenesen és csupán az okosság. Hogy ha tehát valami a' természeti joggal ellenkeznék, ellenkeznék egyszer'smind a' józan okossággal is. Az pedig lehetetlen, hogy olyan jog főnálhasson, vagy legalább tartós, kivánt fogatnatú legyen 's a' néki hódolókat csak időközileg (interimaliter) is boldogíthassa, melly nem a' józan okosságnak idves eréből, hanem szilaj kények 's vad indulatok veszély-övedzte — mérges kútfejéből veszi származását. Minden szabadság 's köteg (officium, obligatio) csak annyiban várhat sikert és teljesülést, mennyiben a' józan észnek megfelelő, 's ennek igazságos körlátain keresztül nem ront. Ellenkező esetben alóla mindenek föloldoztatnak, 's nékie hódolni senki sem kénytelenítettethetik; mert ész-elleni terhet — a' mit akkor igazi tehernek, és pedig súlyos tehernek kellene nevezni, — senki nem tartozik semmi tekintetből elviselni. — Világos a' mondottakból az is, hogy a' természeti jog szoros értelmében vétetve, az erénnyel soha tökéletesen össze nem egyeztethetik; mert vannak olyan cselekedetek, mellyek az erénnyel egészen ellenkeznek, és a' természeti joggal még is igen megegyezők, 's ennél fogva kinek kinek teljes szabadságában áll azt, az erénynek megsértésével is végbevenni. — Ha például: a' hitelező kölcsönözött pénzének, a' megállapított időbeni visszakivánása által, a' kölcsönözöt egész életére szerencsétlenségbe buktatná is, volna joga azt cselekedni, mivel pénzének visszakivánása szabadságában áll; de épen akkor, midőn jogának csak pusztá elégséget szerezne, az erény ellen legtetemesebb vétet követne el. Végre — eléggé megtetszik, hogy a' természeti jog, tökéletes jog, az az: ha önkény által nékie elégség nem tétetik, szoros teljesítettés —

kinszerítés — is kapcsolatban áll vele, 's mindenkinek tagadhatatlan természeti szabadsága van minden jogával ellenkezőt keményebb eszközök által is engedelmességre bírni. Egészen máskint van pedig a' dolog a' tökéletlen jognál, melly többnyire csak embertársaink szíves hajlandósága, jóakarata, szánakozása vagy vallási buzgósága által nyerhet teljesevé, erőhatalmát pedig semmi külső törvényhatóságnak el nem esmeri.

Azon korlátok, mellyek között minden egyes személyeknek szabadsága és kötege — másoknak azonos (identicum) szabadságával 's kötegevel egyesülve létezhet, törvényeknek, 's minthogy egyenesen az emberi természetből, az az: érzékiségből és józan okosságból származtak, — természeti törvényeknek neveztetnek.

Hogy a' természeti jog minden egyénnek kétség alá nem vonható tulajdona, a' fölebbi bebizonyítás szerint el kell esmernünk, ha csak az embereket érzékiséggel, okossággal és szabad akarattal nem bíróknak hirdetni nem akarjuk. De meg kell egyeznünk abban is, hogy ezen jog az egyéneknek csupán ön személyöket tárgyzó viszonyaikhoz képest külön részekre oszolva különböző alakban jelenik meg. Ugyan is némelly természeti származásu jog minden — lételet megelőző cselekedet nélkül éledve 's mindenk által elesmertetve tapasztaltatik, midőn más jog, csak bizonyos cselekedetnek megtörténte után nyeri valóját 's erejét. — Az első nemű jogot, melly szüljognak (jus connatum) neveztetik, úgy látszik, egyenesen maga az emberi alkottatás idomának minősége állapítja meg, minthogy mint szabadlétű személyre, mindenekre egyiránt kiterjed, 's mindjárt a' születés pillanatával kezdi lételet. A' második

nemfi jog nem születésünkkel veszi eredetét, hanem csak később, midőn már bizonyos cselekedetekre erősek és alkalmasok vagyunk; mellyekből aztán — származik, és szerzejognak (*jus adquisitum*) mondatik. De ez nem sajátja általánosan minden személynek mint a' szüljog, hanem csupán csak azon egyéneknek, kik az őt nemző cselekedetekben, mint p. o. egyezésekben, kötelezésekben 's a' t. részesültek.

A' szüljogok teszik alapját minden egyéb — akár bizonyos cselekedetekből származó természeti, — akár pedig egyezés mellett megállapított, vagy kényszabta jogoknak; 's ámbár azok igen különböfélék is, — egymással igen szoros kapcsolatban állanak, úgy annyira, hogy mindegyike, mintegy származásának eredeti helyére, egy fő jogra vissza vezetődhetik. Ez a' személyiség joga (*jus personalitatis*), melly azon mindenekre egyiránt kiterjedő szabadságban és nemes kötegen áll, hogy a' józan ésszel bíró, egyéb állatok fölött számtalan jeles tulajdonokkal 's lelki tehetségekkel diszeskedő, és szabad akarattal bocsátott emberiség méltóságát, kinek kinek magá személyében föntartania, védnie 's vissza szerzenie hatalmában 's kötegen legyen; — továbbá — szoroson megkivánnia lehessen mindenkinek, hogy vele — kisebb vagy nagyobb rangú társai, kivétel nélkül, — mint emberrel, és pedig mint természeti joggal diszesített emberrel bánjanak, 's hogy őt, mint illyet, illendő tiszteletben 's létehez kapcsolt becsületben tartsák. Ez azon jog, melly minden egyének (*individuum*-nak) személyiségét tárgyazó minden olyan tettekre szabadságot és köteget tulajdonít, mellyek által a' társalkodás meg nem zavartatik, 's az egyének

közötti kiszabott hatáskör egyik vagy másik embertársára nézve, túl nem rontatik.

A' személyiség jogából szükségképen foly a' személyes-lét-jog (jus personalis subsistentiae) az az: azon szabadság, mellynél fogva mindenki más akaratjától vagy parancsaitól egészen függetlenül folytathatja lételet, 's véle együtt azon cselekedeteket is, mellyek lételenek további föntartására megkiyántatnak, mert a' munkálkodás nélküli élet, vagy élet nélküli munkálkodás, agyatlan képzelet 's szüntelen haldoklás, ámbár néha a' világban — hív gyakorlat által, a' józan eszméletek sorába magasztaltatik, 's rendes, sőt valódi életnek nevezetik. — Minthogy pedig a' főlebb mondottak kivétel nélkül minden embereket egyiránt illetnek, világos, hogy a' személyes lét joga, ugyan azon mennyi és minőségben közös minden józan okosságu egyénnel; mert a' természet sem az alkotási munkában, sem pedig a' jogoknak kiosztásában részrehajló válogatást nem tön, hanem jótéteményeit és terheit mindenekkel egyenlő mértékben akará éreztetni; mellyet hogy az önkényére 's teljes szabadságra bocsátott ember, egyezés vagy hatalmaskodás mellett megváltoztatott, és sok tekintetben egészen elforgatott, — nem lehet a' természet mostohaságának vétekeül róvni; annál kevésbé pedig az abból származott szerencsétlenségek nemzójének tekinteni.

Rendszerint minden munkálataiban önnön személyét szokta az ember elsőben tekintetbe venni; 's ennél fogva jobbadán egyedül magára alkalmazgatja a' személyiség mindenekre egyarányban kiterjedő jogait is. Szükség azonban, hogy figyelmünket másokra is egész nyomossággal fordítsuk, és pedig mind azon tárgyakra, mellyekre a' mi cselekedeteinknek kisebb vagy

nagyobb befolyása lehet. Ezen tárgyak fölötté külön neműek; össze szoríthatnak mindazonáltal két főbb osztályra, úgymint személyire és dologira, a' szerint, a' mint vagy embertársainkat érdeklik, vagy pedig egyéb dolgokra irányzódnak. — Személy név alatt értetődik itt mind azon teremtmény, melly emberi alakot visel, ha bár, mint p. o. a' csecsemő, tébolyodott 's a' t. — teljes józan elmével nem bírna is; mert idő jártával annak szintúgy megérhetik elméje, mint ezé megjavulhat, hogy ha az azt gátló akadály megszűnik; — minden egyéb emberi alakot nem viselő állatok és tárgyak pedig dolog név alatt értetődnek, 's községesen — ámbár kétlem ha helyesen e — csupán csak úgy tekintődnek, mint eszközök, mellyek egyedül csak azért léteznek, hogy az emberek töreit (scopos) rendeltetésükhöz képest megnyerni segéljék 's szükségüket, helyes vagy helytelen vágyaikat, és nem ritkán nemtelen szenvedelmeiket kielégítsék. — Ezen két megkülömböztetés szerint lehet a' természeti jogot is személy- és dologkörüli-re osztani. Minthogy pedig a' személy nevezet alatt vagy minmagunk, vagy embertársaink értődhetnek, a' jog is vagy a' magunk, vagy mások személyére alkalmaztathatik.

Tekintsük elsőben is azon személykörüli jogokat, mellyek egyenesen 's kirekesztőleg csak önnön magunkat illetnek. Ezeknek minősége legbizonyosabban 's legtermészetiebben — egész valója szerint — kitűnik, ha magunkat másokkal, viszont másokat velünk, 's az egész emberiséget magával összehasonlítva vizsgáljuk. — Midőn magunkat másokkal illesztjük egybe, látjuk, hogy alkottatásunkban ugyan azon rendszer uralkodik melly egyebekben; hogy tess-

tünk, — némelly változó körülmények 's történet által okozott mellékes különbségeket, mint például: nagyság, idom 's a' t. kivéven, — ugyan azon tagokkal, érzékiséggel, mozgékony-sággal és mindenre alkalmazódható ügyességgel bir, mellyek másokban föllelhetők; hogy lelki tehetségeink, indulataink, szenvedélyeink eredetikép szinte azon erővel és hatalommal diszeskednek, mellyet utóbb — talán magunkról 's ezeknek eredeti nagyságokról megfejtkez-tünkben — másoknál gyakorta csudálkozással pillantunk meg; ámbár ezek utóbb talán csupán csak nevelés, szokás, életnem 's a' t. által változtak 's tökéletesültek annyira. — És valóban mindenkor nyomos kérdés marad az: ha vallyon születésünk pillanatában nem egészen rokonok, sőt testvérek, és egymáshoz mindenben hasonlók e' az embereknek lelki és testi tehetségeik. — Ha másokat hasonlítunk össze magunkkal, és más egyéneket viszont más egyes személyekkel, az az: az egész emberiséget magával, szinte viszont azt találjuk, hogy születési rang nélkül, pusztá léte szerint, egyik ember a' másikkal mind testre, mind pedig lélekre nézve egy arányban áll, és semmi szembetűnő elsőséggel nem dicsekedhetik mások fölött. Így tehát a' természet minden embert egyenlőnek alkotott, ajándékait egyiránt osztá, kegyeiben mindeneket egyarányuan részeltetett, és mostohálkodni ön-nön erejének hatalma által soha nem akart, 's nem is akarhatott. Mind ezeknek egyenes következése az, hogy egyik ember természetileg és eredetikép másiknak uralkodása vagy épen önkénye alá nincsen rendeltetve, 's hogy mindeniknek véle született szabadsága másoknak kényuri hatalma alól magát fölmentve tartani, emberei méltóságát minden lehetőséggel a' szeny-

tól és lealacsonyítástól megőrizni, 's embertársát szükség esetében arra kényszeríteni, hogy azzal közös elsősegeit teljes becsben 's méltó tiszteletben tartsa. És ez a' személy-függetlenségi jog. (*Jus personalis independentiae*).

Az emberi személynek fő alkat részei a' test és lélek. — A' lélek sok jeles tehetségekkel és fölséges tulajdonokkal bir, mellyek lételőknél fogva bizonyos törre (*scopus-ra*) hivatkoznak. Ezen tör egyedül csak a' kimivelődés és tökélesedés dicsó munkája lehet, mellyeknek nagy léte minden egyéb kigondolható állatias igyekezetre homályt vet. Hogy tehát ezt kellő nyomossággal, 's a' lélek tehetségeinek méltóságához illően lehessen teljesíteni, szabadságában kell állani minden egyes személynek, hogy a' végre a' legcélirányosabb segédeszközöket ne csak esmerhesse, hanem egyszer'smind használhassa is. Ezen használhatásnak tehát tartósnak, minden időkre kiterjedettnak és senki által meg nem háborítotttnak kelletik lennie; és ez a' lélek-tökélíthetési jog. Minthogy pedig a' léleknek legremekebb 's legdicsőbb foglalatossága a' gondolkozás; 's ez egyik azon fő segédek közül, mellyek által lételehez illő fényre és fönségre emelkedhetik; szükségkép való következés, hogy kinek kinek szabad gondolatok folyama, 's mások kényétől vagy erőszaktételeitől független eszmélődés tulajdonittatott az alkotó erő által. Minthogy továbbá a' gondolatoknak közlése, esmereteknek 's véleményeknek másokkal való tudatása, szinte a' lélek kimivelésének hathatós eszközeihez tartozik, — tagadhatatlan 's véle született joga mindeniknek az, hogy gondolatait, — (csak egyes emhereknek, vagy társaságoknak igazi ártalmokra ne legyen, — minden tartózkodás és félelem nélkül kivel kivel

közölhesse. — 'S ha ezen jogot a' természet megakarta volna az emberiségtől tagadni, mi egyéb okból ajándékozta volna meg gondolkozó erővel? azért e', hogy az — mint a' vadonok éjében magánosan fölviruló rózsa, melly fejlődik, virágozik, ön kis körében bájló illatot hint, de senkitől nem láttatva elsorvad 's elhal az ős fagyaló ölén, — az ember agyába temetkezve, lételének jelét nem mutatva, semmi nemeset dicsőt ne eszközölhessen, egy halandót se boldogíthasson, 's a' síron innen semmi emléket fön nem hagyó, enyésszen el? azon jog nem léteben miért volnának a' szólás műszerei, miért a' nyelv, miért a' beszéd? a' vagy az állatisághoz elmulthatatlanul megkívántatók-e ezek? nem léteznek-e millio teremtmények — állatok — e' nélkül? és föllehet-e tenni, hogy ok és tör nélkül valami teremtetett 's létez? ha így — akkor a' természet maga magával ellenkezik, és mi visszas elrendeltetésűek, 's az állatoknál nyomorultabb 's boldogtalanabb lények vagyunk, minden azok fölötti jeles tehetségeink mellett is. — Kétségen fölül van tehát, hogy az ember, nem csak a' nemes bátorságu szabad gondolkozás, de egyszer'smind gondolatainak nyiltszívú 's mindenekkel való közlése tekintetében is kényére bocsáttatott, 's minden függésen kívüli joggal egyenesen maga a' természet által hatalmaztatott meg.

Az embernek második fő alkat része a' test. Hogy ez rendeltetésének megfelelő lehessen, 's ügyességei minél nagyobb tökéletességgel fejlődjenek, több okoknak és segéd szereknek reá hatása által eszközöltethetik. Ezek közül legnevezetesebbek azok, mellyek a' táplálódást egészség föntartást, és testi gyakorlatokat tárgyazzák. Hogy ezeknek megszerzéséhez valódi jo-

gunk van, csak abból is eléggé bizonyos, mivel különben létünket föntartani képesek nem lévén, minden egyéb velünk született jogaink haszontalanok volnának, 's kora halálunkkor velünk együtt enyésznének el. Hogyha tehát ezeknek fönmaradását akarta a' természet, a' miről józan elméjüeknek kételkedniek nem lehet, — szükségkép kellett akarnia azt is, hogy azon jog, melly test védő és tökéltető (jus corpus conservandi et perficiendi) jognak nevezetik, minden személynek kétségtelen, erős és független sajátja legyen; mert egyébkint létesítette volna az emberiséget — hogy ne létezzon.

Az ember természeti alkottatása rendszerének következtében jó és romlatlan, valamint szinte jó és romlatlan minden, csak a' vélelés és használás által kártékonnyá ne tétessék. Mint-hogy pedig ez ritkábbi és csupán csak mellékesleg való véletleni eset, legkevesebbé sem ronthatja meg azon általános igazságot: hogy mindenkit jónak kell gondolni, és hirdetni mind addig, míg nem gonosz tettei által magát ezen kedvező ítéletre méltatlanította, 's másokat cselekedetei által rosszasága felől bizonyosokká tön. Ezen kötegnak megfelelő szabadság becsület-jognak (jus bonae existimationis) nevezetik, mellynek sajáttsága, valamint szinte az eredeti jóság birtoka — velünk együtt született. Elhez képest tehát mindegyikünknek sarkalatos joga van másoktól azt megkivánni, hogy mind erkölcsi mind pedig jogkörüli tekintetben rólunk a' legjobb vélekedésben legyenek 's igazság szeretőknek, józan életűeknek, 's egy szóval érenyeseknek — a' mennyire embert ilyennek nevezni lehet — tartsanak mind addig, míg nem ellenkező hiedelemre jogsértés, vagy egyéb illetlen cselekedetek által okot nem szolgáltatunk.

Ennek megítélésében pedig nagy vigyázat, és el nem fogult vagy balitéletektől meg nem szédítettett elme szükséges. Mert vajmi könnyen ingadozóvá teheti vagy épen eltántoríthatja ítélő tehetségünket igyekezetünk ellenére is egy kebelünkben alattomosan gyúlt haszonvágy, hirsomj, gyűlölség vagy szerelem szikrája: vajmi könnyen rándítanak ön gyengeségeink más erősebbeknek ócsárlására!

Az ember eredeti jóságát azonban számtalan környüállások megváltoztathatják, sőt nem ritkán annyira fölforgatják és összedulják, hogy romjain a' gonoszságnak tűnik föl diadalmas tanyája. Innét van, hogy sokakat önnön tapasztalásaik-e, vagy félszeg tudományok 's hibás gondolatjaik? a' baivélemények tévelyébe (labirintjába) vezetett, mellyből hosszú bolygás nélkül kiszabadulni nem tudnak. Innét van, hogy számosak, embertársaikról fölszínes esmerés, sőt egyszeri látás után is inkább rosszul ítélnék, 's azokat — néha a' legnagyobb igaztalansággal vétkekbe merülteknek tekintik, sőt még mások előtt is rágalmazólag olyanoknak hirdetik. — Melly fölötte igazságtalanok, veszedelmesek 's súlyos büntetésre méltók legyenek pedig az alacson lelku rágalmazók, minden nemesebb szívű, 's a' jók ügyét baráti érzeménnyel tölt kebelében hordozó ember elesmerendi. Igazságtalanok ugyan is, mert az emberiségnek azon sajátját orozzák el 's teszik semmivé, mellynek elvesztése néha egészen kipótthatatlan sérelmeket okoz, visszanyerése pedig, vagy megröncsoltott gyengéd valójának kiegészítése, olly fölötte sok munkába és fáradságba kerül, hogy miatta némelly szerencsétlen a' sír porába dől. — De veszedelmesek is, mert észrevétlenül ássák meg és titkon a' gödröt, mellybe egyes emberek,

háznépek, sőt néha egész nemzetek alárohannak 's benne dermedezve halnak el. Ők gerjesztik föl embertársaik elméjében a' mások iránti gyanút, bizodalmatlanságot; meggyökereztetik az ellenséges indulatokat, fölingerlik a' nyugodt elméket, és véres boszúra készítetik azt, ki önön szelidebb érzelmeinél 's bizodalmánál fogva hajlandó leendett a' talán rajta követett sértést elfelejteni, 's édes örömmel nyujtani békülő kezét. — Nagy számu ilyen emberek a' nemzetek között, a' honra borulandó gyászos fergeteg és pusztulás előviharai; nem egyébkint, mint a' közelítő zivatarnak — az észak üvöltő vad szele.

Forditsuk tekintetünket 's vizsgálódásainkat másodszor azon személyköri jogokra, melyek embertársainkat irántunk lévő viszonyaikhoz képest illetik. Ezek nem kevesebbé érdemlik meg nyomos figyelmünket, mint az előbbi magunkat tárgyazók; mert mindnyájan olly szoros egyesülésben 's kapcsolatban élünk, hogy a' kölcsönös érdeklet és gondoskodás egyik azon legnagyobb befolyásu erők közül, melyek jóllétünket egyiránt föntartani segítik, 's egyes társaságokat nem kevésbbé mint egész nemzetet rövid időn és bizonyosan boldogíthatnak. Különben is olly nagy a' viszony (reciprocitas) közöttünk és mások között, hogy mi másoktól nem egyebet, csak azonszerinti bánást, jótéteményeket, kötelezéseket 's a' t. várhatunk, melyeket mi azok egyikének vagy másikának cselekedtünk. Így tehát mások jogaiban 's kötegeiben egyszer'smind — midőn t. i. az esetek folyama úgy hozza magával, a' magunk jogait és kötegeit találjuk föl. — Mások személyét tárgyazható jogaink ugyan azon nemüek, melyek a' magunk irántiak voltak, úgymint: azok testi lételének főnállását, épségét és ügyességét tőlünk kitel-

hetőn eszközölni, lelki tehetségeiknek kifejlődését és mivelését előmozdítani, felőlők jó véleményvel lenni, 's ezen jó véleményt mások előtt kijelenteni, nálok föntartani és megerősíteni. Mind ezeket azonban csak úgy áll szabadságunkban és kötegyünkben cselekedni, ha ők azoknak végrehajtását nem ellenezik, mert ha talán jótéteményeinknek elfogadására őket unszolnók, vagy erőszakosan kinszeritenők, vagy talán egyedül ön személyöket tárgyazó, 's reánk semmi befolyással nem lévő dolgaiknak elintézésére erőhatalommal szorítani akarnók, nem csak igazságosan nem cselekednének, hanem személyes függetlenségi jogokat tetemesen meg is sértenők. — Ez mindazonáltal egyedül azon személyekre alkalmaztatható, kik idejekre és mivelődésökre nézve annyira nevelkedtek, hogy megért elméjeket 's okos megfontolási belátásokat kétségbe nem lehet hozni. Mert azokat, kik vagy gyenge korok 's tapasztalatlanságok, vagy épen hibás elméjek miatt mellőzik el önnön hasznokat, vagy személyes kötelességöket teljesíteni elmulasztják, oktatás által józanabb utra téríteni, sőt ennek sikeretlenségében kinszeríteni is lehet. Ez ember-szeretet parancsolta kötelesség, mivel lihető bizonyossággal föllehet tenni, hogy azok, érettebb, épebb, vagy tapasztaltabb elmével birván, magok is a' szerint cselekedendettek, a' mint azt önnön javok, vagy józan elméjek parancsa megkívánandotta. Így például: ha egy gyenge gyermek valamely sebes és mély folyamnak indulna, hogy azt keresztül lábolja, — szabadsága és kötege volna mindeniknek: őt föltételéről lebeszélteni, akaratját megváltoztatni, vagy, ha szavainak és intéseinek nem engedelmeskednék, erőszakosan is eltávoztatni a' folyótól, mellynek habjai közt

halálával ölelkezende. Vagy, ha valamely elméjében hibás — tébolyodott — eszméletlensége pillantában magát éltétől megakarná fosztani, joga volna mindeniknek a' halálcsót, vagy egyéb öldöklő eszközt kezeiből kiragadni, 's életét — annak elszánt akaratja ellen is — megtartani, mellytől hihető hogy magát nem fosztandotta meg, ha ép és hibátlan elmével birandott.

Lehessen e' azonban az olyanokat is, kik egyébkint ép elméjeokről esmeretesek voltak föltételökben akadályozni, midőn magokat megakarják gyilkolni — a' nélkül, hogy személyes függetlenségi jogok meg ne sértetődjék — egészen más kérdés. Úgy látszik azonban, hogy lehet, 's még pedig függetlenségi jogok minden megsértése nélkül; mert azt kell föltenni föltők, hogy elméjeken az indulatok vagy szenvedelmek annyira erőt vőnek, hogy az, általok egészen megrázott 's valódi épségét elvesztette; minthogy tehát az elme meghibásult, a' miatta származható káros következtést szabad sőt kötelesség attól elhárítani, ki indulatainak vagy szenvedelmeinek komor fellegeből kiderült észszel — bizonyosan nem fogta volna a' halálos tettet elkövetni.

Minden jognak — vagy a' jogos vagy a' jogtalan személyben — köteg felel meg, 's a' mint a' jog tökéletes és velünk született vagy tökéletlen és szerzett, a' szerint a' köteg is tökéletes vagy tökéletlen, velünk született vagy szerzett. A' szül-kötegek (officia, obligationes connatae) általában a' nekik megfelelő jogok sértetlenül tartásában állanak; mellyek közül első az: hogy személyisége jogát (jus personalitatis) senkinek meg ne sértsük, mellyet az abból elágozó külön jogoknak csorbítása által vigyázatlanságból is gyakran igen könnyen elkö-

vethetünk. Kötegünkben áll tehát, kinek kinek személyes-függetlenségi, lélek-tökélíthetési, test-védhetési 's tökélíthetési és becsület-jogát épen, csonkítlanul hagyni; és pedig nem csupán csak tulajdon személyökre, hanem, a' mennyire a' természeti joggal szorosan megegyező befolyások engedi, másokra nézve is. Hogy ha tehát valaki akkor akadályoztatik munkálkodásában, midőn például: embertársának függetlenségét föntartani igyekszik 's föntartására segedelmet nyújtani akarja, — vagy annak lelki és testi kifejlődését 's mivelődését eszközölni, előmozdítani törekszik, — jogai nem kevesebbé sértetnek meg, mint ha egyenesen önnön személyét illető munkálatiban vagy igyekezetében gátoltatott volna.

A' személyes függetlenségi jognak sértetlensége következésében kötegünk: minden olly cselekedeteket, — akár közvetlen (directa) akár mellékes és közvetett (indirecta) behatásuak legyenek azok, elmellőzni, mellyek mások önkényes akaratjának, — ha az önnön jog-körén (sphaera juris) túl nem terjed, — kelleténél szorosabb határt vetnének, 's valamelly akaratja elleni cselekedetre készítenék. Tilalmaztatunk továbbá azon segédszereket is megsemmisíteni vagy sikeretlenekké tenni, mellyek által mások személyes függetlenségi jogokat föntartani vagy visszaszerezni szándékoznak.

A' lélek tökélíthetési jognak megfelelő köteg arra szorít bennünket, hogy másokat ezen nemes, de egyszer'smind terhes munkálodásban szabadon, minden hátráltatás nélkül engedjünk foglalatoskodni, 's kerüljünk minden olly cselekedetet vagy beszédet, mellynek — ha nem egyenesen a' munkálkodó igyekezetének akadályoztatására, de legalább kedvének 's ingerének ke-

vesítésére 's foganatlanságára, behatása lehetne. Ennél fogva kerülnünk kell minden olyan beszédet is, melly egyebeknek lelkében a' mivellődés vagy erény gyenge bimbaját megfonnyasztaná vagy épen előlné; kerülnünk minden olly tekintetet, mozdulatot 's botránkoztató magavi-seletet, melly mások igyekezeteinek helytelen irányt, vonszódást vagy irtózatot (Abscheu) adhatna, 's az igaz ösvényről kétes mellék útakra, és végre tévelybe, az érzetek vagy előítéletek tévelyébe (labyrinth-jába) vezethetné. —

A' test-védhetési és tökélíthetési joggal együtt járó köteg tilalmaz minket másoknak illetlen faggatásaitól (vexatio), tagjaiknak megsebesítésétől, csonkításától, szemérmök erőszakos megfertőztetésétől, személyök meggyilkolásától, 's általjában mind azon igaztalan cselekedetektől vagy színjogoknak (Scheinrecht) gyakorlásától, mellyek által nékik testökre, 's következőleg életökre nézve is, inkább vagy kevesbbé ártalmasok lehetnénk. Unszol továbbá kötegünk mind azon okoknak eltávoztatására, mellyek által másoknak tökéletlensége eszközöltetnék, 's a' test, rendes munkálatainak végbevételére alkalmatlanná tétetnék.

A' becsületjoggal összekapcsolt köteg szerint, tartozik kiki embertársáról minden becsülettel itélni és szólni, 's jósága iránt mind' addig kedvező véleménnyel lenni, mig az magát több ízbeni gonosz 's jogtalan tettei által balvélekedésének méltó tárgyául le nem alacsonyította. —

Vannak ezen tökéletes szülkötegeken (officium connatum perfectum) kívül még más kötegek is, mellyek azonban tökéletienek, 's ámbár természetiek, szoros teljesedést kinszerítés által még sem nyerhetnek, 's jobban csak az ember-

szeretőknek szíves jóakarattól függenek. — Ha azon viszonyokra, melyek minden emberek között általában uralkodnak, szorosabb vizsgálatot fordítunk, kitetszik, hogy egyik ember a' másiknak segítsége nélkül sem testi sem lelki épségét fön nem tarthatja, tehetségeit ki nem fejtheti, azoknak kimivelésében soha kívánt sikerrel elő nem haladhat, 's minden ipara 's munkássága mellett is fél-parlagon maradnak, talán egyébkint minden dicsőre és nagyra alkalmas, tulajdonai. Minthogy pedig a' természet lelki és testi kimivelődésünket akarta, akarnia kellett egyszer'smind azon segédszereket is, melyek által az legbizonyosabban és legczélirányosabban eszközölthetők; akarnia kellett tehát föntartatni azon kötelezéseket is, melyek mindenkire nézve olly nagy befolyásnak. — Úgy látszik azonban, ezeket azért nem rendelé tökéletes, az az: kinszerítés által teljesíthető kötegekké, hogy az emberi szabadakaratnak annál tágosabb mezőt nyisson a' jótétek gyakorlására; — hogy a' személyes függetlenség annyival szembetűnőbb 's rendíthetetlenebb alapu legyen, és egyeseknek kénye, másoknak szabadságain olly hirtelen erőt ne vehessen.

Azon tökéletlen kötegek tárgyai leginkább e' következendők: szeretet, nyájasság, leereszkedés, tisztelés, könyörületesség és igazmondás. — Minthogy ezeknek teljesítése inkább csak az illendőségnek (aequitas) mintsem az igazságnak határai közé foglaltathatik, kinszerítés által soha sem szereztethetik nékiek jogos elégtétel; mert ezek jobban csak a' lélek minőségétől, indulatok és szenvedélyek belső iggereitől származnak, melyeket halandónak csalatlanul kikémlelni 's igazságosan megítélni lehetetlen. Azonban bár tökéletlen kötegek legyenek is ezek a'

nemesebb érzésű embereknel még is nyomos teljesítésre találnak; mert azok nem a' szabdákkal össze kötöttetett következtetéseket és kinszeríthetési 's kinszeríthetlenségi hatalmat tekintik egyedül, hanem a' dolognak igaz és illendő voltát veszik tetteiknek főirányául; nem felejtkezvén el soha, az emberek közt önálló kölcsönösségről. Mind azon illendőségi kötegeket (officia aequitatis) pedig, nem csak barátjaik 's jóakaróik személyére nézve töltik be, hanem egyszer'smind ellenségeik 's üldözőik iránt is legszorosabb vigyázattal tartják meg: mert ezekben szinte úgy el-esmerik és tisztelik az emberiséget mint amazokban; — megsértetéseket nagy lelkűen elfelejtik, boszút nem forralnak, halálos gyűlölséget nem esküsznek, hanem szeretet, nyájasság 's leereszkedés által kívánják őket ellenséges szándékaikból kivetkeztetni, igen jól tudván azt, hogy, ha a' gyűlölséggel újabb gyűlölség, és haraggal ellen-harag ütközik össze, a' viszálykodások dühe örök időkre áthat, 's minden emberen 's koron keresztül pusztít; jól tudván, hogy az okosság józan javalatain gázoló bősziúlt erőnek, vagy a' művelődés gyengéden simító kezétől durván maradott szilajságnak megalázását 's szelédítését, nem mindenkor az ellene szegezett hatalom, hanem a' szeretet és nyájasság szokta bizonyosan végrehajtani: e' szokott újabb gyűlölség helyett kölcsönös szeretetet és nyájasságot nemzeni.

Különösen az igazmondás iránt többféle vélekedések származtak; 's az a' kérdés forog fön: vallyon velünk született köteg-e az, és teljesítése kinszerítés által eszközölthetik-e? — Lássuk elsőben is, mi legyen az igazmondás. Az igazmondás gondolatainknak 's tudományunknak akár szavak akár pedig jelek által a' sze-

rinti másoknak tudtára adása, a' mint azok lelkünkben valósággal föltűntek; vagy velünk mások által közöltettek. — Az igazmondás tehát két kútforrásból veszi eredetét, t. i. vagy önnön elménk 's tudományunkból, vagy másoknak velünk közlött gondolatjaiból 's esméreteiből.

Az igazmondás velünk született, de csak félig — az az: némelly esetekben tökéletes köteg. — Velünk született köteg (szül-köteg, officium connatum) másoknak kimivelődését tehetőségünk szerint előmozdítani; ezt pedig nem egyébként tehetjük, mint ha tapasztalásunkat 's tudományunkat másokkal közöljük, és pedig híven 's igazságosan közöljük; mert egyébként másokat ál-gondolatokra, a' valóval meg nem egyező képzeletekre, 's így hamis esmeretekre vezetünk, mellyet hogy a' természet törvénye szerint tilalmaztatunk cselekedni, csak abból is kitetszik, hogy egyébként embertársainknak nem csak testi és lelki épségét, hanem gyakran egész lételét is bizonytalanságok 's veszedelmek közé helyeznők, melly a' természet törvényeivel egyenesen ellenkezik; mert ezek nem csak ön — hanem embertársaink életének föntartását 's lelki és testi kimivelődését is hathatósan szívünkre kötik.

Vannak mindazáltal az életben olly viszon-
tagos környűlállások, mellyekben emberszeret-
tünk kénytelen ezen állítástól eltérni, 's az
igazság elhalgatásával ön-koholtuk költemé-
nyeinket, gyanánta közleni, 's valónak erősíte-
ni. Így például: ha a' híven szeretett férjnek
elhunyán kesergő hölgy, fiát — a' távol pusztító
harczaiban küzdöttet — epedve várná, hogy
megtérjen a' kedvelt apa lelketlen tetemeinek
utolsó tisztelet napjára, — és az nem jönne,
nem köszöntené az ősi lak gyászba burkolt

honnosít, fiúi könnye nem hullana jajt zokogó anyjának bú-ölte keblére, nem — a' halál végetlen álmát szunnyadó apának halavány arczára, 's helyette egy, a' csatában elestét hírül adó, gyász levél érkeznek: — nem kellene-e ezt, a' különben is határtalanul bús anya előtt eltitkolni, hogy őt is sírjába ne döntse a' szívrepesztő tudósítás, 's a' talán újabbi gyászos csapást sejtőt, 's kedvelte fia jöttét nyugtalanul várót, nem kellene-e inkább kigondolt találmányokkal lecsendesíteni és megnyugtadni, mint véle az igazságot tudatni? a'vagy nem tartoznék-e az — legalább önnön lelkieszméretének — a' búval előlt szerencsétlennnek életéért számolni, ki ok-talan fölfödözése, — 's tulajdonkép csupán az igazságnak kinyilatkoztatása, által — attól őtet hirtelen megfosztaná? bizonyosan. És illy, 's ehez hasonló esetek az életben számtalanszor fordulnak elő, melyekben az igazságnak egyenes kinyilatkoztatása nem — de eltitkolása egyenesen emberszeretet és természet szabta köteg.

Minthogy tehát az igazmondás csak némely esetekben tökéletes köteg, csak bizonyos körülményekben 's tárgyakra nézve is lehet annak teljesítését kényszerítés által eszközölni; akkor t. i. midőn az igazság eltitkolásából vagy önmagunkra vagy embertársainkra, akár személyt, akár sajátot fenyítő veszedelem származhatnék. Megkell mindazáltal ezen tekintetben különböztetni önnön gondolatainknak közlését azon esmeretekétől, melyeket másoktól hallottunk. Ugyan is, ezeknek igaz voltokról mi csak annyiban állhatunk jól, a' mennyiben tudományunk szerint — esmereteink a' hallottakkal nem ellenkeznek, vagy az azokat beszélőknek egyenes lelkűségéről 's igazság szeretetéről meggyőződve lehetünk. Ha tehát a' mások által velünk

közöltetett 's általunk tovább terjesztett esmeretek vagy hírek, — ámbár mi azokat meggyőződésünk szerint igazaknak hittük, — nem csak hamisak, hanem embertársaink személyes vagy birtoki szerencsáját akadályozók is volnának, — a' felelet terhe nem mi rajtunk feküdnék, — minthogy mi tudtunk nélkül 's másoknak okozásából véletlenül eszközöltük a' kárt, — hanem azon, ki a' hírnek hazug és egyszer'smind ártalmas létét esmérven, nem kételkedett azt igaz gyanánt tovább terjesztteni 's az által másokat talán elkedvetleníteni, vagy éppen szerencsétlenségbe buktatni. Ha pedig a' hírt ugyan mástól hallottuk, de annak egyszer'smind igaztalanságát is esmertük, és azt elnyomni, vagy hamis voltát napfényre hozni még sem igyekeztünk volna, hanem alacson lelkűek szokásakint, kárt óhajtó undok viszketegségtől ingereltetvén, azt igaz hír gyanánt gonoszul tovább terjesztettük volna, büntársává leendettünk volt annak, ki első azon hazugságot koholá, vagy koholtat — tudva, az elsőnek valóságkint hirdeté. — Az első és második rendbeli vétkesek tehát, az az : kik első az ártalmas hazugságot kigondolák, és a' kik tudva — első tovább terjeszték, nem csak a' kinszerűítés terhét érdemlik tudni 's érezni, hanem az ártalom nagyságához alkalmaztatott büntetést is, — jutalmát ellenséges föltételeiknek.

Kunoss Endre.

3.

*A' Mohátsi ütközet szerentsétlen kimenetelét
tulajdoníthatjuk-e Zápolya Jánosnak?*

A' mint Baranyának kövér határába
Tekereg a' Duna Belgrádra folytába,
Egy kis Mező-Várost tettek a' partyára,
's hogy sírna a' Magyar ennek hallására,
Mohátsnak nevezték; 's a' lett a' Hazának,
A' mi hajdan Canna, Róma Várossának.
Maradék! kinek ez oszlopot szentelem,
Hazánk veszedelmén, jer, keseregj velem!
Elfogyott a' Magyar, együtt még sem tartott:
Rontván maga alatt szüntelen a' partot.

Szent-Jóbi Szabó László.

Az ésszel gyakorlatott munkák
közül kiváltképen való haszonra
szolgál a' történt dolgoknak emléke-
zete — Hadat irandok --- mivel tsak
ekkor tétetett a' Nemesség büszkesé-
gének akadály. Melly viszátkodás
minden isteni, és emberi rendtartást
összezavart, 's olly dühösségre ve-
temedett, hogy a' polgár villongások-
nak tsak a' háború, és Italiának pusztulása vetett véget. Sallustius Cris-
pus a' Jugurthai háború leírásában;
kinek rettentő szavaiban látom Hazánk állapot-
ját ábrázolva lenni II. Lajos alatt: az ő ural-
kodásakor tudniillik ilyen visszavonások, egye-
netlenségek, és zűrzavarok közt volt az ország;
midőn 1526diknak elején az a' hír terjett, hogy
II. Szoliman a' megöletett követjéért bosszút ki-
ván állani Magyar országon. Lajos Király úgy
gondolkozván, hogy majd serényebben gyűl
össze a' Nemesség, ha az ő táborába lett indu-
lását meghallya: Budáról Tolna felé indul, és

igen lassan menvén, Augustus 16dikára oda ér még Penteléről inté Zápolya Jánost is, hogy siessen a' tsata'piatzra. Sok tanakodás után, a' buzgó hazafiaknak nagy kedvek támada megüt-közni, meghatározott az ütközet, a' Király maga is Mohátsra ment, felvirradt ama szeren-tsétlen Augustus 29dikére való nap, mellyen öszve tsapván a' Magyarok a' Törökökkel, ki-rályokkal együtt elvesztek. — Ez az a' neveze-tes veszedelem, melly által Magyar ország régi díszt, ditsóságát — elvesztvén, olly állapotra jutott, hogy három száz esztendő lefolyása után sem szedhette még öszve magát.

Többen vannak ugyan, kik ezen bűn súlyát magokon hordozzák; de leginkább Zápolya Já-nos vádoltatik: hogy szántsándékkal késett volna a' viadalra. A' gyászos ütközetet leírta Broderith István Vátzi Püspök és Cancellarius *Descriptio cladis Mohácsianae* nevű könyvében, 's jól lehet a' dolgoknak szemmel-látó tanúja volt; e'ről a' vádról még is mélyen halgat. Annakokáért a' német íróknak, mint Zápolya halálos ellenségeinek, soha sem hittem. Sőt I. Ferdinand leveleinek is tsak józan kriti-ka mellett adtam hitelt, tudván hogy ő Zápo-lyát, ez pedig Ferdinándot tartotta Hazánk meg hitt ellenségének — egymásra kigyót békát ki-áltván. — Ezeknél fogva Samboki Jánost részre-hajló írónak véltem; olvassad, Kovachich György úrnál *Scriptor. min. P. I. p. 44. De origine odii Joannis Vaydae Nota Sambuci*³. *Quae si componas — úgymond Kollár Adám, cum eis, quae sunt supra nullus du-bitabis Ludovicum a Scepusio ad Mo-hács fuisse proditum*". — Engel Keresztély *Ur Geschichte des Ungrischen Reichs III. Th. II. Abth. pag. 293. — Nun ergingen erst;*

úgymond — bestimmte Befehle an den Woiwoden — Befehle dieses Inhalts: dass Zápolya mit der Siebenbürgischen Armee nach Tholna marschieren solle". Ezekre a' szavaira tsillag jegyzet alatt illyen észrevételét adta: „Dieses Datum, der dem Zápolya gesandten Befehle entscheidet über die Beschuldigung wider ihn." — Fesslernek ítélte Zápolya János felől Geschichten der Ungern VI. Th. pag. 302. b) jegyzet alatt ez: „Was verdiente ein Feldherr, welcher unter solchen Umständen also handelte, wie wir diesen Mann bisher, und selbst in dem gegenwärtigen entscheidenden Augenblick handeln gesehen haben, von seinem Könige, von seinen Zeitgenossen, und von der Nachwelt? — Und dennoch gibt es heute noch Ungern, ja sogar Ungrische Historiographen, welchen der verabscheuungswürdige Name Johann Zápolya, mehr gilt, als Wahrheit und Recht: und nicht erröthen des gottlosen Bestrebens, diesen Mohren, Trotz allen Acten, und Urkunden weiss zu waschen." — Isthuánffy Miklóst, ki Broderith Istvánt követte, többi Historikussáinnal nem emlétem; hanem tsak Práy György szavait írom ide, mellyek Annal. Regum Hung. Tom. V. pag. 119. ezek:

„Sed tantae cladis, ne et illud omittamus, causam, praeter Ducum, qui ei bello praeerant, imperitiam, ac temeritatem, in Joannem Zápolyam coniici a plerisque video, quasi subsidio Regi venire prudens, vo-

lensque noluerit, ut Ludovico, quod ex contentione virium, quas hostis et nostri habebant, facile futurum erat, extincto, cum ob fortunarum amplitudinem, generisque splendorem, tum, qua apud nobilitatem valebat, a) gratiam auctoritatemque, rerum potiretur. Id non modo Herbersteinus gravissimus ea aetate Scriptor, prodidit, et Curaeus quoque, quarto ante eam cladem anno natus Annalibus suis inseruit, sed Ferdinandus quoque publicis litteris vulgaverat, ut adeo, si testium ea aetate viventium dignitas quidquam ad fidem faciendam momenti habet, non prorsus incredibile sit, Joannem Zápolyam, et affectati regni, et prodi Regis culpa prorsus non vacare. Quod si Ferdinandi auctoritatem ob aemulationem, quae ei cum Joanne regni causa intercesserat, quidam; ut forte erunt, elevandam existiment, neque exteris Scriptoribus, quos nominauimus, tuto credendum esse putent, Transilvano certe Scriptori, qui Chronicon suum Hungarice conscriptum, quadragesimo nono ab clade anno, Claudiopoli in lucem emiserat, fidem derogare verebuntur, qui Joannem Scepusiensem et sero de industria ex Transilvanis movisse, et copias ad Szegedinum tamdiu ab eo detentas scribit, quoad de Regis interitu certi Moha-

a) Hogy a' Dósát Temesvárnál meggyőzte.

csio sibi nuncii afferventur, tum clam se ab exercitu subduxisse, properasseque ad Solymannum memorat, apud quem clandestina pactione regni possessionem sibi firmarit. Postremum id tametsi fortasse constitutum in animo Joannes iam tum habuerit, re tamen ipsa cum Solymanno confecisse, admodum reddunt improbabile cum itineris ratio, tum in conficiendo postea cum barbaris per Hieronymum Laskium foedere difficultas, quemadmodum cum usus erit, prolixè memorabimus. Illud non inficior multis videri vero simillimum, abhinc, quam contraria mandata Scepusiensis praetexuit, tantum temporis spatium effluxisse, ut, si modo voluisset, praelio adesse potuerit; neque satis habuisse causae, ut non revocata aperte mandata, quibus a tergo hostem aggredi in principio iubebatur, ad sui defensionem afferret, quod apertum de Regis mente iudicium exstaret. cum ex Penteleo pago, haud longe Buda remoto, Ludovicus, dum in profecti-
one esset, Casparum Horváthum in Transilvaniam magnis itineribus proficisci, ac Vayvodae nunciari iusserit, ut omni reiecta mora, cum copiis Tolnam properans sibi praesto esset. Quae ego quidem in medium efferre operae pretium putavi, non tam, quid sentiam, et enuntiem, quam ut alii pro arbitrato suo iudicium de re constituentur.

Az Erdélyi írók, kit Práy emleget, Heltai Gáspár, de ennél még hitelessebb, 's pedig akkoriban élt Tanúnk is vagyon, kit mi az 1832-diki Tudományos Gyűjtemény II. Darabjában 80—92. lapokon T. T. Jankovich Miklós Úrnak Eredeti példányából, melyet velünk ritka Hazafi buzgósággal olly szívesen közlött, bővebben megismergettünk az olvasó közönséggel; értem Werantius Antalt, ki 1526dik esztendőre Magyar Krónikájában e'képen ír:

„Ez eztendewben Szewlyman chaszar meg
 „szala Peter waradgiatt, kytt tyzen keett napra
 „erewel meg wywe, es Tyzen egy szaaz wyttez
 „nepett benne az ostrom koron mind le wagat-
 „ta. Azon chaszar nioczwan egy ember tt el bo-
 „chatta Peter waradgiabol, kyk az ostrom ko-
 „ron megmarattak wala. — Hogy ennek hyre
 „el terewle, mind, az kyk az warakatt tartnak
 „wala az Duna mentebe, meg rettenwyn a Te-
 „rektewl, pusztiaan hagiaak el az warokott.
 „Terek chaszar Dombo waratt, cherep waratt,
 „Ban monotra waratt, mind meg egette. Te-
 „rek chaszarnak meg adaak wylak warätt. Az
 „benne walokatt bekysygel el bochiattatta. Te-
 „rek chaszar Atthiaatt, Szattaat, Borhott, Wal-
 „kott, Erdewdett mind fel egettette. Terek cha-
 „szar az ew nypyt Ezekre fel szalyta ott, es
 „hydatt chinaltatta, kyn Baronyasagra altal
 „kewltezyk minden nipiwel. Szent Illies nap-
 „jan Laios kiraly kyszala Bwdabol, Mohacz fely
 „indwla. Tomory Pal kellewdnel kewltezyk az
 „Dunan altal. Igen syette Mohach mezeire,
 „Laios kiralyhoz. Terek Balyntt is kellewdnel
 „kewltezyk az Dunan, es siette az Kiralyhoz.
 „Janos waida is igin kyszewl kiralyhoz az Er-
 „dely ereiwel Mohachra, es hogy megerkezett
 „wona, szalitta az ew nipytt Tysza mellett

„fegywerneken. Az horwatt orzagii wrak igin
 „siettnnek az Toot orzagy wrakkal egywtt ki-
 „rályhoz Mohachá. Markulab igin kyszyty az
 „cheh orzagy erewtt, az Morway erewtt, syett
 „Mohach mezeire Laios kiraly wttan. Gross
 „Christoff Frankapan nem Juwe az hadban Laios
 „Kiraly melly, meritt Lazlo Ersekel ewszwe we-
 „szett wala Bwdaban. Arczewl chapta wala
 „Laszlo Ersekett, meritt Laszlo ersekys szaka-
 „laban nywlt wala Gross Christoffnak. Az nyr-
 „sygbol Bathory Andras Jwttá mohach mezeire
 „az ew nipiwel Laios kiralyhoz. Az Ersekek,
 „Pyspekek minden fele szép nipel iuwenek Mo-
 „hach mezeire az Laios kiraly melle. Az ma-
 „giary wrak az ky mintt joban kyszewlhetth,
 „juwenek mohach mezeire az Laios kiraly mel-
 „le. Az orszagbely Appätt wrak, Prepostok,
 „szep neppel juwenek mohachá Laios kiraly
 „melle. Minden algiwkatt, hadhoz szerszamo-
 „kott raknak Bwdan haiokra, syettnek wele
 „Mohachá az Kiraly uttan, kikett meg Matthias
 „Kiraly szerzett wott, az orzag meg marada-
 „sara. Laios kiraly ezenben Mohachon szala
 „minden ereywel chaszar ellen. Terek chaszar
 „Eszyken kewltewzyk, Igin egetetty Baronia
 „warmegiett, fewldwarnal egy falwdon Tabo-
 „ratt szalitta. Mohachon allola Laios kiralyra
 „ellenyben. Tomori Paltt, es Szepessy Giergiett
 „tywyk mohachon hadnadgia. Giergy Markolab
 „nem erkezyk az chehekkal mohacha, az wya-
 „dalra. Janos waida nem Irkezyk, wagy
 „nem akara Jewnny az Erdely nipel
 „Mohachá az Király melle az wiadalra.

„Tomory Pal mohachon tanachiwl
 „agyia wala, hogy az Kiraly ott ne len-
 „ne mohachon az wiadalban. De az
 „egieb magyarok nem engedek. Az

„chaszar nipe mind el irkezyk, kyk az egyz.
 „fewldett ellepyk, mint a saska. Hettw, ked-
 „den, szerdan dylyg az terekek nagy har-
 „czott adanak. Mely harciban mind keet felewl
 „nagy sok wyttezek weszinek es sebessewlinek.
 „Szerdan dilesd szentt Janos niaka wagassa na-
 „pian az chaszar Dwndara megindula, Dobyatt
 „is meg ewttyk, minden felewl Ittkezetthez al-
 „lanak, az chaszar hatt ezzer Janicharal, negy
 „szaaz Taraszkal reaia indwla. Az magyarok
 „wiszontt Ismeg Chaszar ellen indwlanak. Kyk-
 „nek zazlo tarttoja dragfy Janos wala, kytt azon
 „zazlo alatt lewaganak. Az Terekek az ew ha-
 „doknak nagy szyltt wettynek, hogy az szyle
 „az Duna kyttett yele, az masik a Baranya he-
 „gyiett. Az Terekek ezen kywel keett nagy aló
 „seregett szerzinek. Baronya hegyie felewl, kitt
 „mongiak az egykett, a) Anadoly seregett, az
 „masikatt Ibrayn Passa nipinek. Az magyarok
 „az ew Taborokatt hatra hagyia, az chaszar
 „nipire arczewl indulanak. Az magyarok semytt
 „nem tarttozwan, sem algiwtewl, sem Pwska-
 „tewl nem fylnek, hanem az kewes nip nagy
 „rettenetessen az chaszar nipire ewklelynek,
 „kykett az Terekek latthwan, mindiarast hattott
 „adanak. Az Terekett az magyarok mind az tewe
 „Taboryg waganak. Az Terekek sok pwskakatt,
 „taraszkokatt az magyarokra syttynek, ki myatt
 „az magyarokban Igen kewes kar lewn. Az ma-
 „giarok sokan meg az tewe Taboron, es mind
 „altal minynek. Az magyarok kewzel harman
 „szyntten az chaszarygh mynynek, kykett az
 „Terekek, kyk az Chaszartt ewrzyk wala, ke-
 „giettlen halalal meg ewllenek. Az Terekek
 „keett aló serege, egyk szakada az magiary se-

a) Az az Etyek hegye.

„regre, massik az magiary Taborra, kyk az „magiarokatt kezdyk kegiettlenewl wagnia. Az „magiarok onnatten meg fwttamanak, mert „chak kewessen XXVIJ ezeren walanak szam „szeryntt. Az Terek e'hellen CCCC ezzer nepel „wala, kyk Mohachon meg wyttak wala. Az „magiarokban szantalantt lewagnak, nem sokan „inkab elszaladanak. Laios kiraly az hadbol „meg fwttamyk, ky chak wgian ottan chelenel „egy fogban a sarban wesze. Akoron az hadban „XLII. few ewr wesze, VIJ few Pispek, keet „Ersek, sok Appathewr, es Prepost, Nemessek „es wyttezlew nipek nagy sok szantalanon we- „szynek. Tomory Pal, Szepessy Giergy, ez „keett few hadnathiok ott weszynek. Az ma- „giary wraknak minden kinchek, satorok Tar- „szekewk: mynd ott marada.”

„Terek Chaszar az Tabor hellen marada „tewbeg egy hétnel. Az hótt Testekben harom „halmott rakottatta. Terek chaszar szagwdokott „bochata minden fely, kyk mynd szallaatt, szo- „mogiott, waswarmegieett, sopron warmegieett, „Gewrwarmegieett, Tolnaatt, Pyllys warme- „gieet mind Bwdayg el Igette, dwlatta. Az „nipett, kytt lewaganak, kytt elrablanak. Az „wertesben, az hol a' szeginsyg Taboral meg „giwlt wala, egy Thó mellett heregynel, Ma- „rotnal az Terekek sok keresztien giwlt nepet „taborba meg wewyk es mindnyayokatt le wa- „gak. Mas Tabor az Matra heggyn giwlta wala, „kytt az Terekek meg wenek; mind a nipett le „waganak.

— „Az wyzen az Terekek sok ezzer emberit „Irynek el, kyk az Dunanak keett szylin la- „kosztanak, morhaiokatt mind el dwiak, ew „magokatt, kytt le waganak, kytt rabbá tew- „nek. Az Chaszar Bwda elewtt által kewltezyk,

„az massik Rablött kybochata, ky wacztewl
 „fogwa Giengiessyk, Miskolczyg mohyg, az
 „nagy Zegedig, Peterwaradgiaig, az Tysza,
 „Duna kewzwt mind meg rabäk, Igettyk. Az
 „ewr Isten moggia, meny szantalan ezzer rab-
 „bott elwywynek. Szabathkanal az Kewssyg
 „egy Tabortt Jartt wala, kytt az Terekek Igin
 „wywanak, de semmikipen meg nem wehettyk.
 „Bikiwel meg maradanak.”

„Terek chaszar Bwda, Pesth kewzett az
 „Dunan altal kewltezyk. Peterwaradgianal az
 „Dunätt megintt altal kelle, mindenwnen by-
 „kysygel el mene.”

„Janos waida mind ez Idewkben To-
 „kaiban halgatta. Mihyntt erthy, hogy az Terek
 „ky mentt magyarorzagból, azon heltt Tokaiban
 „egy Giwlest tyttete. Az Giwlesbe wygeze,
 „hogy kiralyá lenne. Janos waida Bwdara syette,
 „Bwdaatt, es Iztergomott kewn Gotthartt neky
 „foglala. Janos waida feierwara menne; az
 „Laios kiraly testytt meg hozatta az Mohachi
 „mezeirol a' sarbol, kinek testytt az halaszok
 „sarban benyomtak wala, hogy az Terek meg
 „ne találta. Janos waida az Laios kiraly testytt
 „feierwaratt kiraly modon temettette. Janos
 „waida szent Imreh napban magaatt szekes
 „feierwaratt megkoronasztatta, és magätt kiraly-
 „nak nevezette.”

Mind ezek tehát bizonyossá tesznek ben-
 nünket, hogy Zápolya János volt II. Lajos
 gyilkossa, és Hazánk veszedelmének eszközlője.
 Bámulva tsudáalom Werantius igazság szeretetét,
 hogy ő jóllehet elejintén János részére állott, még
 is olly szárazon megmondja az igazat, de kü-
 lönben is Ferdinand hibáit is szokott 's vele
 született egyenességgel feljegyzé.

Emlékezetre méltó még az is, a' mit 1527-dik esztendőre ír: minckutánna észrevette volna János, hogy királyi jussát I. Ferdinand ellen fen nem tarthatja; a' Szolymann segedelmére kezdé ásítózni, azonban keresztény ember létere elejéntén még sem mere a' dologhoz fogni a' Papok tanátssa nélkül; azért is e' végett kérdést tett a' Cseri Barátoknak: „János Király az „Ewangelionból meg lattatta, hogy ha az Te- „rekett segychhyggwl lyhatthya? Az Chery „Barattok eztt lelyk az Ewangelionba, hogy „az, ky wele ioot tyszen, az az ew Atthyafia „Janos Kiraly Jeronimus Laszkytt, ky Lengiel „orzagy few szemyly wala, bebochatta terek „chaszarhoz, hogy segychhyggewl hynna.”

Zapolya János szándéka felől továbbá meggyőző bennünket, tulajdon tsapása; mert a' minő mértékkel mért vala ez előtt, ugyan azzal mértének ő nekie is mint Királynak vissza; mert tsak ugyan azon hívtelenséget tapasztalta még a' legbuzgóbb követőitől is, mellyel ez előtt Lajos Király eránt viseltetett, igen érzékenyen panaszkodik illyek ellen a' Budaiaknak adott Privilegiumaiban: „Cum sepe in hanc cogitationem „incidissemus, úgymond — quenam esset inter „eas virtutes, quas quilibet Princeps in subdi- „tis considerare debet; maiore laude, atque re- „muneratione dignissima; nihil profecto sancti- „us, nihil laudabilius, nihilque magis comple- „tandum ipsa Fide et Sinceritate animi, non in „humanis solum, verum etiam in rebus Divinis „reperimus: nam cetera fere humane nature do- „tes, vtpote Fortitudo, atque Temperantia, „alique harum comites, in rebus pene vulgari- „bus versantur, nosque si eis recte vsi fueri- „mus, apud homines laudabiles efficiunt: Fides „vero in cordibus Mortalium habitans, cum hoc

„idem efficit; tum preterea ipsi Deo altissimo
 „(cuius ipsa alumna est) conciliat et gratos red-
 „dit; que hac tempestate nostra, quam rara sit,
 „et quam toto pectore amplectenda, Nos ipsi
 „Nobis conscii sumus, Nam posteaquam mortuo
 „Serenissimo quondam Domino Ludouico Rege,
 „immediato Predecessore nostro, bone memorie,
 „ad hanc Regiam Dignitatem electi, pariter et
 „coronati fuisset, daremusque operam, quo
 „animos subditorum nostrorum, pro facultate
 „nostra, omni munificentia Regia, fideliores
 „Nobis redderemus, pauci admodum reperti fu-
 „erunt, qui in rebus aduersis Nobis seruarent
 „Fidem; vnde non veremur dicere: omnes eas
 „calamitates, que per hos annos in hoc Regno
 „nostro acciderunt, iure ac merito accidisse,
 „cum Deus ipse violate Fidei graues penas exi-
 „gat, seruate vero eterna premia constituat. Hec
 „itaque omnia eo pertinent, vt omnibus per-
 „suasum esse velimus, nullum genus Hominum
 „apud Principes acceptius eo esse debere, quod
 „hoc genere Virtutis (que apud Deum quoque
 „est acceptissima) inter cetera excellere cogno-
 „uerit.”

Zápolya szavaira alkalmaztathatni a' Szent Írásnak eme szavait: Ex orè tuo iudico te serue nequam! — Mert az Isteni gondviselés ugyan azon keserű poharat üritette ki vele, melyet ő Lajosnak töltött. Minden igyekezete mellett sem érhette el feltett tzieljét: maga, hitvesse, és fia elestek a' meg nem érdemlett kontztól. — De Czirákjai sem kerülték el a' gondviselés bosszúját. Török Bálint Constantinápolyban mint fogoly hala meg. — Uttissenits György gyilkos által mula ki, — Werbőzi István mint Budai Kadi méreg által nyeré nyugodalmát. — Szörnyű példák, millyenektől mentsen meg ben-

nünket az Istennek űr Angyala. — De hálá az Egeknek most már egyesség a' tzelünk, még az anya nyelvünk kipallérozása is oda mutat, tudván Szent Ágostonnak e'me intését: „Linguarum diuersitas, hominem alienat ab homine, et propter solam Linguarum diuersitatem, nihil prodest ad consociandos homines, tanta similitudo naturae.” De Ciuitate Dei Lib. XXIX. Cap. VII. —

Podhradezky Jó'sef. ;

4.

Egy két szó az Előítéletekről.

Ha egy városnak lerajzolását ezer meg ezer rajzolókra bízánk : azon rajzolat egyik sem egyezne a' másikkal, hanem annyiféle lenne, mennyi volt maga a' rajzoló. — Ugyan is, az ilyen rajzolók kimennek a' városon kívül a' mezőre, és ott választanak magoknak egy olyan álláspontot, melyből a' várost nézván, lerajzolják. — Már az ilyen néző pont választása, egyedül a' rajzoló mester ízlésétől függvén, az ízlés pedig véghetetlen sokféle lévén; önként következik, hogy valamint számtalanok lehetnek az ilyen néző pontok, mind a' város körül való fekvésekre, mind az ízléstől való választásokra nézve: úgy számtalanok, és mind meg annyifélék lesznek az azokból vetett rajzolatok is; — úgy hogy csak két rajzolat is, oly kevésé találtatik egymással egyezőnek: mely kevésé lehetséges volt, két rajzolónak, ugyan azon egy néző pontot eltalálni. — És ezen sokféle rajzolat, bár legtökéletesebb legyen is, nem

egyébb perspectiva rajzolatnál, csak külső czifraságnál, mellynek kevés, vagy semmi hasznai a' practicus életre.

De bízzák azon város alap felvételét, ezer meg ezer in'sellérre: már ezeknek munkáik annyira megfognak egyezni, mintha mind egy kéz munkái, vagy egy réztábla nyomatai volnának, úgy, hogy ha ezen temérdek sok mappa, mind egymás fölibe tétetnék: minden pontok, minden líneák egymás fölibe is esnének, ha a' sokféle mérések, mind egy skálára rajzoltattak, — ha pedig nem egy skálára vannak rajzolva; akkor is tökéletes analogumok, és ugyan azon Conclusiót adják, — mert a' Májor és Minor, mindenféle skálánál ugyan az. — Akár miféle ízlése legyen is a' sok in'sellérnek, — akár telet dolgozzék, akár nyaratszaka: ő a' maga ízlését nem követheti, hanem kénytelen, a' mit a' természet mutat, híven követni, 's az igazságot olly pontról pontra nyomozni, 's utánna majmolni, valamint a' tükör és echó, nem adhat mást vissza, mint néki adatik.

Ezen mindennapi, sőt már régen eltiport igazságon, és szembetűnő ellentétén, azért kezdem értekezésemet, mert én ebből, felvett tárgyam világosítására, igen alkalmas fényszerű sugárt terjedni reménylve, könnyebben képzelem, mind tulajdon érzésemet kifejezhetni; mind az olvasóval célomat megértethetni.

A' földmérői rajzolat mind egyez, — mert minden földmérő, akarja, nem akarja, kénytelen, és mást nem is tehet, mint egy szempontból dolgozni. — A' képírói rajzolat pedig egy sem egyez, — mert a' képíró, mind ön szeszélyében, mind pedig a' föld színén olly millió szempontokat talál, hogy nagyobb csuda volna

egy quinternónál, ha két ilyen rajzoló ugyan azon szempontot eltalálná.

Mutassuk meg egyik földmérőnek, a' másik munkáját, (mester kezekről van a' szó, nem pedig éretlen gyermeki mázolásokról) — az, azon semmi újságot, dicséret vagy vád tárgyát nem talál; — de mutassuk meg egyik rajzoló-nak a' másik lerajzolását, — mihelyt ez, az övével nem egyez, ha annál százszorta szebb is, kész a' vád, a' hiba, a' kárhozat, — és úgy járunk, mintha egy keresztyént, pogány bírák által, — vagy egy bárányt farkas által íteltetnénk meg. — Az ítélet előbb kész, mint a' megvi's-gálás.

Pedig mi különbség van a' kétféle rajzolat között? az, a' mi van a' valóság, és ennek ár-nyéka között! — a' földmérő alaprajzát kezünk-be vévén, el nem tévelyedünk az olyan város-ban is, mellyben még soha nem voltunk: de a' képírók minden perspectivós rajza sem képes nekünk illy ariadnei fonálúl szolgálni, — a' hon-nét ezt, csak cifraságnak, csak külső ruhának, csak árnyéknak lehet akkor tekinteni, midőn a' földmérői rajzolat, magát a' valóságot, a' ter-mészeti testet, és ennek igazi mivoltát, tükör-gyanánt ábrázolja.

És ímé, — kik a' dolog valóságán törődnek, azok, az egész dolgot egy szempontból vévén, mind megegyeznek, — ilyenek minden mívelt lelkek! — kik pedig a' dolognak csak külső kér-gén rágódnak, azok egymásnak soha sem tehet-nek elégséget, mert ha egyik úgy tette volna, mint a' másik kívánnya; akkor ez, az ő kíván-ságát, ismét más ruhába öltöztette volna, — melly e' szerint véghetetlen. — Ilyenek a' tu-datlan alant lelkek, kik mivel a' dolog valósá-gának fenségét látni és érezni nem tudják, csak

annak külső kérgén koptatják tehetségjüket, 's ráérnek, még az előítéletekkel is a' drága időt vesztegetni, 's haszon nélkül elpazérolni!

Mi innen a' tanúság? — először az, hogy valahol előítéletet látunk e' világban kötelőzködni: már ez maga elárulja, hogy ott nem az igazság vagy a' tárgy valósága, melly sokszor nem is értetik, forog kérdésben, hanem csak annak külső kérgé, és színe, — melly pedig be sokszor megcsal! vétetik fel; — másodszor, az, hogy magáról a' valóságról, mint alább látni fogjuk, előítéletet formálni is képtelenség, mert a' világi tárgy magába véve mind ártatlan és tökéletes a' maga nemében, és minékünk arra rendeltetett, hogy légyen, csupán morális célunknak, és így, mind földi, mind mennyei boldogságunknak eszköze. — Valamint tehát a' földmérők mind egy szempontból, 's a' dolog valóságán, nem pedig külső czifraságán dolgozván, mind megegyeznek, és az előítéletről semmit sem tudnak: így az emberi társaságban is, ha minden ember, a' dolog valóságán törődnék, nem pedig annak külsejével vesződnék, — mindeñ tárgyat egy szempontból, t. i. morális, és közjói célból, nem pedig holmi telhetetlenségi érdekekből tekintené: egyszerre vége szakadna minden előítéletnek!

A' természet ma is csak az, a' ki volt mindeha, és egy régi in'sellér, ma is csak úgy venne fel egy várost, mint egy új in'sellér; — de, ha egy régi gazda helyébe új gazda, — régi tiszt helyébe új tiszt, — régi kertész helyébe új kertész, — régi tanító helyébe új tanító 's a' t. tétetik: már az új mindent felforgat, semmit, a' mi előzőjéről maradt, helyesnek nem találván; — egyik a' másiknak előítél, — néha helyes okból, — de sokszor hiúságból!

Hogy egyik néző szempont jobb a' másiknál; az tagadhatatlan; — és ha a' jobbik ítélné csak meg 'mindenkor a' rosszabbikat; ez érdemes és illő volna: de fájdalom, ez az ítélet többnyire semmi sínór mértéket nem ösmért, és csak egyedül az önkény volt az a' skála, mellyel egyik ember a' másokra, tetszése szerint ítéletet mért ki!

Míg a' thermometrumot ki nem találták, addig a' részeg ember, ha a' hóra feküdt is, melegről, — egy beteges józan ember pedig még a' félig fűtött szobában is, hidegről panaszkodott, 's mindenik magának tulajdonítván az igazságot, nem engedtek egymásnak, 's néha halálossan is összevesztek. — Ma már az ilyen perlekedőknek csak azt mondanók: ne disputáljatok, nézzétek meg a' thermometrumot, — az mondja meg, meleg van e' vagy hideg?

Ha már minden tárgyakra thermometruma volna az emberi társaságnak kitalálva: mi volna könnyebb, mint az igazság útját kikeresvén, 's az ellenkező, és zavarosban halászó telhetetleneket felmezítelenítvén, az emberi társaság boldogságát, a' mennyei angyalokéhoz hasonlóvá tenni?

De fájdalom! az ilyen thermometrumoknak és skáláknak igen változó sorsok van az emberi társaságban, úgy hogy, ha feltaláltatnak, 's a' közönség tudomására jutnak is, minthogy nagy részünknek előítélnének, 's sok kényeinktől megfosztának, sok mezítelenségeinket fedeznék, köz kedvességet alig találhatnak. — Némelylek ugyan, mellyek a' lelket nem igen érdeklik, ellenben a' testnek és haszonnak igen hízelkednek, erővel is lábra kapnak, mint p. o. a' thermometrum, barometrum, hygrometrum, anemometrum, chronometrum, pálinka szesz

mérő, szem-üvegek, 's úgy nevezett stecherek, vágy coquett mérők, máskép erkölcs mérők 's a' t. — de hány van ezek mellett már kitalálva, és számtalan sokféle jó könyvekben közossétevé, melly mind a' mellett, hogy nem hiúságunknak tömjénez erkölcsaink rovássára, hanem igazi, örökös, földi és mennyei boldogságunkat tárgyozza, még is csak a' könyvekben díszlik, köz életre alig jöhet, 's hasonló sorsa van a' költöző madarakkal, mellyek csak a' nyárral, nem pedig a' hellyel járnak együtt? — sőt az érdeklőbbeknek, mellyek jobban a' szív bibéjére nyúlnak, hasonló sorsok van, sok esetekben sok embereknél, mint az elefántnak Sibiériában, hogy csak csontvázza lappang a' föld alatt.

De mit? hiszen ki vannak már találva a' mi legauthenticussabb thermometrumaink; — de mivel ezek a' mi testiségünknek előítéletére szolgálnak, mintha még röllok semmit sem tudnánk, fel sem vesszük, 's vélők meg nem elégedvén, mint a' 'Sidók, más Messiást várunk, testieket, nem olly nagyon lelkit.

Ne több, csak két ember jöjjön össze, és ne nagy, csak mindennapi tárgyokról (távol légyen hallatlan újjításról) szóljanak: már emennek szava, vagy értelme, tüstént előítél amannak, 's dicsérje ez a' káposztát legjobb ételnek, amaz ezt káposztájával együtt kárhozatra ítéli; ajánlja egyik a' viz italt; marad a' másik boritalánál, 's ezt az ökrökkel egy kosztra kárhoztatja 's a' t. — Hol van hát a' thermometrum, melly megítéli, a' káposzta és víz c' a' hibás, vagy valamelyik a' két ember közül? — oh, régen kimondotta már a' philosophia, hogy a' világon semmi objectum nem hibás, hanem csak a' subjectum, hová kell már ennél világossabb thermometrum? és még is e' féle, 's ennél még

ezerszerre alább való disputációkban látunk mind e' mái napig is, sok kitanúlt, magokat műveltek közé számláló, 's philosophiát végzett, mindenféle nagy és kis tekintetű úri személyeket is, mint legtudatlanabbakat léledzeni, 's egész az elkeseredésig egymásnak halálos döféseket fogadalmazni! és ha a' tudós ennyire el tud térni a' normától: elképzelhetjük, mit várassunk a' tudatlantól?

A' szokás és a' kény! ez az az elfajúlt házaspár, melly nemzi az előítéletet, ama kegyetlen tyrant, melly tőlünk a' boldogság útja eltalálását irigyelvén, mindent elkövet, csak hogy rossz úton kalandozhassunk. — Ennek legnagyobb ellenségei volnának, ha volnának, a' tudomány és akarat; de lám ama tyrán olly okos, hogy néha még ezeket is lekenyerezvén, ősi jussait, a' hol csak lehet, bebizonyítja.

Valahol tehát ez életben előítéletre bukkanunk, jóllehet ez magát az igazság köntösébe burkolja is, soha sem az igazságnak, erkölcsnek, tudománynak, és nagy léleknek, hanem mindég a' szokásnak és kénynek magzatjával van dolgunk; mellynek, hogy minő ereje legyen? tapasztalhatjuk, ha magunkba térvén, meggondoljuk, azon tárgy ellen, mellyet most illy hevesen pártolunk, minő tüzzel harczoltunk mi magunk is tudatlanabb korunkban, sőt csak tavaly, sőt néha csak tegnap is! mert minden csak a' néző ponttól függ, és csak addig disputálunk, míg külön szempontból ítélünk: mihelyt így szempontra állunk, vége az ellenkezésnek.

Ha az emberi nemzet hibája csak abból állana, hogy tudatlan és neveletlen lévén, rossz útra tántorodott, és csak egyedül jó tanács nélkül szűkölködnék; úgy a' bajon segíteni, és orvoslását találni, talán még nehézségnek sem le-

hetne mondani, mert a' legjobb tanácsokat, mind a' keresztyén vallásból, mind a' keresztyén és nem keresztyén tudósok munkáiból, és hosszas idők megvalósult tapasztalásaiból kiszedgetni, 's hasznunkra alkalmaztatni, nem legnagyobb munka volna: — de ám nem itt a' hiba, mert ha csak neveletleneket nevelni, tudatlanokat taníttani kellene; ez még úgy szólván gyönyörűség volna; — de a' rosszúl nevelteket, rosszúl tanúltakat, rosszúl szokottakat, jóvá nevelni, jóra szoktatni, taníttani, — a' szokás és kény megtestesült rabjait, szabad önlényekké átfőrmálni, 's ezt nem kényszerítéssel, hanem szabad önátlátással, 's meggyőződéssel így tétetni: — ez olly munka, melly százszorta több a' nevelésnél, annyival is inkább, minthogy a' nevelő vele lehet nevendékével, de az előítéletek számtalan ra' jaihoz, nem csak nevelő nem mehet, de még a' jóféle nevelő könyvek, és pallérozást terjesztő írások is, szerencse, ha ezer közül egynek jutnak füleihez, kivált némelly országokban, hol hajdan az imádságos könyvön kívül, minden könyv tiltva volt! — a' templomok ugyan legtöbbet tehetnének, az előítéletek kiirtására; de mivel, részint még sok helyen, magok a' prédikátorok nyakig ülnek az előítéletekben, de ők ezt magok nem látják; részint pedig az előítétellel tellyes halgatók, azok a' szerencsétlen teremtések, kiket még elébb újra nevelni kellene, hogy jó földdé váljanak, mert most mindennek, a' mi az ő szokásoktól különbözik, megesküdt ellenségei lévén, nem csak semmi új tanácsot bé nem vészenek, de még magát az úrnak házáat is, csak az ő kényyök fő czéljának, az előítéletek veteményes kertjének tartják, 's így a' vakságba napról napra mélyebben merülnek: tehát látni való,

hogy még a' templomok sem felelhetnek meg mindenütt az ő felséges rendeltetésöknek, jól lehet ezt, sok nagy és nemes lelkű főpásztorok, legbuzgóbb igyekezettel czélirányozzák is. — Nincs hát más mód hátra, mint az, hogy azon józanabb lelkek, kik a' tiszta keresztyén vallástól, a' bölcs természettől, és a' szelíd tudományoktól megvilágosíttatni szerencsések lévén, magokat az előítéletek jármától megszabadították, minden előítéletet, mint a' kény és szokás édes, a' tudatlanságnak pedig keresztfiját, béhúnyt szemmel szabadon gázolván, és sárba tiporván, tovább is fáradhatatlan nagy lélekkel, tántorodás nélkül járjanak elkezdett útjokon, és senkinek egyet nem szólván, mert

*Hoc scio, pro certo, — quoties cum stercore certo:
Vincó, seu vincor; semper ego maculor.*

mindent a' mi jó és nemes, mustrássan tegyenek, 's fáklyával előmennyenek. — Én pedig ezen czélra többet nem tehetvén, ezen írással, melyet az előítélet rabjainak kellene ajánlanom, de ez haszontalan igyekezet lévén, a' nemesebb lelkek biztatására és érdemesíttésére fordítván, bátorkodom őket csekély tehetséggel buzdítani, 's talán némelly kétséges esetekben, még feljebb is ingerelni.

Az emberi társaság boldogsága az emberek cselekedeteitől függ; úgy hogy ha minden ember csak a' jót tenné, valóságos paradicsom lenne földi társaságunk. — Az emberi cselekedeteknek thermometrumát pedig, hijába találgatjuk, mert ezt maga a' természet már meghatározta, és ha ezer meg ezer évekig keressük is, végtére ott találjuk fel, hol azt a' természet maga rendelte, t. i. a' morálban. — Ez az a' skála, ez az a' thermometrum, melly mindenféle cse-

lekedeteinket egy szavával elítéli, 's jónak vagy rosznak kikiáltja. — Minden e' világon, a' mi a' morállal ellenkezik; előítélet.

A' morál egyetlen egy alapja minden emberi lénynek, cselekedetnek, intézetnek, egyeségnek, társaságnak, 's a' t. melly nélkül semmi lételünk állandó nem lehet, és valamint a' méhsereg királyné nélkül ideig óráig nyavalyoghat, de hosszas maradást nem reménylhet: így az emberi társaság morál nélkül nem egyéb volna gyermek játéknál, melly ideig óráig cifra külső fényében bújázkodhatik, a' kérgen rágódhatik; de alapja homoknál is gyengébb lévén, állandóságot nem csak nem ígérhet, de veszedelmének magvát magában hordozza. Ezen moralis alapnak eszközei a' vallás, a' törvények, hivatatok, szorgalom, rangok külömbsege 's a' t. — sőt még maga a' politika is ennek egy részét akarja tenni, legalább színlelni, és tetti hijányát, szóval kipótolni. De valamint ezek a' morál eszközei, úgy egyszer'smind az emberi gyarlóságoknak, és előítéleteknek is legveszedelmesebb késértői, mellyeknek tengerén, vajmi sok ember az előítélet sziklái közé ragadtatván hajó törést szenvedett már! akár mibe, koronákba, országokba, kincshalmokba, tudományba, vagy politikába bizakodjék, és akármiben keresse ember itt e' földön menedékét, a' morálon kívül: mindenből kikopik, és mezítelensége útszákon és útakon fog bámultatni, csudáltatni, — így jár minden alattomoság, melly különös előítélettel viseltetik a' morálon kívül akármihhez! csak egyedül a' morál tudja az előítéletek száját örökre bédugni, és őket szégyennel megpirítván, végképen elnémitani. A' gyémánt leg-erősebb kőnek találtatott; de zárja bé magát valamelly hatalmas autocrator gyémánt várba,

mellynek falairól az ágyú gömbök is vissza pattannak, még sem ígérhet ő morál nélkül csak egy órai boldogságot is magának, annál kevésbé maradékának: ellenben ha morál a' bástyája, akkor gyémánt kőfal sem kell, még is örök időket ígérhet országának, koronájának, népének, maradékának, és áldást legutolsó csemetéjének is! még eddig legalább azt mutatják a' történetek, hogy a' leghatalmassabb monárchák, legroppantabb birodalmak, országok, köztársaságok, intézetek, collegiumok, álnokul meggazdagulások, és minden emberek, kik a' morálon kívül, különös előítélettel viseltettek akármelly más csalóka tárgy eránt, szinte más előítéletek legióit annyira nevelték magok ellen, hogy végre, minekutánna már olly temérdek sok szerencsétleneket teremtetek, azokkal együtt magoknak is az örök semmiségbe kellett vissza térniök, egyedül szomorú emlékeket hagyván fel tanúságul a' késő maradéknak. A' természet pedig magával mindig egy lévén, 's egyenlő törvénnyel dolgozván, ezután sem várhatunk mást, mint a' mit tett ennekelőtte.

Hogy az előítéletek tüstént megszűnnének, mihelyt minden ember morálra neveltetnék, és ama rossz szokások helyett ez válnék vérévé, úgy hogy álnokságot és alatomosságot nem csak tenni, de még gondolni se bátorkodnék senki: ez világos, mint a' napfény; de, hogy morális-sá tenni egy egész ország népét lehetne-e? ez az, a' miről legtöbben lemondottak, 's bűnyhitésül a' garázda világgal ők is együtt garázdálkodnak, azt állítván, hogy egy morális ember, maga el nem élhet, mert idő nap előtt kifogyna mindenéből, az egész népet pedig morális-sá tenni lehetetlen. — Én pedig azt mondom, hogy a' mit az ember akar, de igazán akar, mindent

megtehet, egy ország pedig épen mindenható, ha akarja, 's kivált ma! midőn a' leghatalmasabb európai keresztyén fejedelmek, a' világnak hallatlan bámúlására, örökös béke alapíttását vették fő munkául, maga a' kegyes természet inteni látszik, hogy kezdjünk hozzá ama dicső munkához, mellyet még eddig a' környül állások miatt alaposan kezdeni nem lehetett, az általános ember neveléshez, 's a' minden embereknek egy szempontra, a' morál szempontjára való téríttéséhez, hogy kiki ebből ítélvén a' szelíd természetet, vége szakadjon valahára a' temérdek előítéletnek, a' széljel kalandozó maga eszűségnek, 's pólustalan önkényeknek! — hiszem csak holtáig él minden ember, — és mit használ néki, ha miliárdokat rakott is garmadákra? égbe kiált az mind, valami csak nem morális úton gyűlt a' közé, és maradékának egy valóságos megölkő 's kipusztító férgévé válik minden fillér, mellyet olly temérdek szerencsétlen ember társaitól 'sarolt ki, vagy erővel, vagy fortéllyal; az Isten ítélő székét, mellyen mindenekről számot kell adni, nem is említvén, vagy ezt hinni, egyedül csak a' szegény együgyűeknek kötelessége? és a' telhetetleneknek 's hatalmasoknak minden szabad, a' mi ennek nem hívesét elárulja?

Csak egyetlen egy moráltalan ember is, melly sok ezernyi ezer szerencsétlen embertársainak rabolja el örökre silány boldogságát is! hát ha még ilyenek többen is vannak! hát ha még ez a' pestis, egymásról az egész népre is elárad! és osztán azt akarjuk, hogy előítéletek ne volnának? 's egyedül a' paptól akarjuk megkívánni, hogy ő tegye keresztyénné, 's reformálja vissza az emberiséget?

A' könnyelmű, kinek jól van dolga, 's elég érzéketlen a' szenvedő nyomorúttak sorsán, mintha ők nem is emberek volnának, meg sem indulni, 's az előítéletek jármán, melyből tán néki szép procentjei is vannak, semmit nem tágitani, hideg vérrel azt mondja: a' világ mindég így volt, 's ha az Isten nem akarná, nem volna így, ő legkönnyebben segíthetne minden bajunkon, ha akarna. — De hát arra mit felel? hideg vérű dúsgazdag uram! ha a' történetekből, melyek a' jövődönnek tükörei, megmutatjuk, hogy a' világ mindég úgy is volt egyszer'smind, hogy a' természetet igen nagyon feszíteni soha sem lehetett, mert egyszer megúnván a' feszítést, szét pattant, 's jaj volt a' feszítőknek, és a' világ tengelye megfordulván, a' mi alól volt, feljül került! az Isten, a' morálon kívül, semmit sem akar e' világban, de eszközetlenül még magát a' morált sem akarja, hanem csak eszközölve, és nevezetessen mi-általunk, az ő képei által, kiket józan ésszel és szabad akarattal e' végre ruházott fel. — Mi ezen Isten ajándékát jóra vagy roszra szabadon fordíthatjuk, az Isten ide nem jön kezeinket megkötözni, bennünk van az ő képviselője, az elme, kinek ez kötelessége volna: de lesz egy nap, mellyen izzadni fogunk a' számadásnál! — az Isten azt akarja, hogy az emberi társaság, csupa morált termő gyümölcsös kert légyen, hogy innen minden előítélet, minden alattomoság végképen számkivetessék, és hogy annál menthetlenebbek légyünk, ezen ő akaratját, még tudtunkra is adta és máig is hirdetteti az által, Iször hogy az embert a' maga képére, és hasonlatosságára teremtetten, melly drága malasztban ő kivülötte semmi teremtetett állatot nem részesített, — 2szor az által,

hogy ezen szent célnak elérésére, mind eszközöket rendelt legnagyobb mértékkel az egész természetben számunkra; mind pedig ezeknek bölcs használására józan és okos elmét adott, alkalmas tagokkal felruházott testünkbe; — 3szor pedig, midőn látná, hogy az emberi nemzet, még mind ezen nyilvánságos újjal mutatások mellett sem akar észre térni, még a' maga szent fiját is elküldötte az emberekhez, ki által az ő szent akaratját, már élő szóval, és nyilván, nem csak tudokra adta, hanem keményen is megparancsolta: — de ha még illy nyilvánságos ösztönök sem képesek velünk megösmértetni, hogy nem az Isten akarja a' világ szerencsétlenségét, hanem egyedül mi magunk, szabadságunkkal vissza élvén, vagyunk mindennek okai, úgy hogy ha akarjuk, az egész földet csupa paradicsommá formálhatjuk, 's az embereket benne angyalokká nevelhetjük: már akkor az Isten, még azt az egy próbát hagyja fel észretérésünkre, hogy a' magunk bűne, ostobasága és előítélete által büntetvén és oskoláztatván bennünket, — ha még sem térünk parancsolatjára, lássuk, mint szenvedjük, mind itt ez életben, mind a' síron túl tulajdon magunktól kiszabott büntetésünket! csak az kár, hogy e' világon az ártatlan is együtt szenved azokkal, kik minden bajnak és előítéletnek okai; — de a' nagy napon annál szebben ragyognak majd az erkölcsök koronái!

De mi emberek, annyira hozzá szoktunk már az előítéletekhez, hogy mihelyt valaki javunkat akarván, mozdulásra serkent bennünket, már ezzel nekünk praejudicál, úgy hogy, mivel az Istennek ennyi sok szavának, intésének, tanításának, oskolájának, sőt még templombeli előszavának is fogamatját nem igen mutatjuk;

nyilván eláruljuk, hogy még maga az Isten szava is, kényünknek, szokásunknak és szabadságunknak praejudicál! — nyakig úszunk az előítéletekben, de mi magunk ezt nem látjuk, nem hisszük. — Úgy van! hibát csak másban látunk, de magunkat szenteknek tartjuk!

Mennél tudatlanabb valamelly nép: annál termékenyebb előítéletekkel, mint a' míveletlen föld vad dudvákkal, — és így az előítélet egy valóságos sör-czegér, melly akármilyen névvel; nevezendő tudatlanságot árul el. A' tudatlan ember magát teszi egy centrumba, mint a' pók, hálóját középebe, 's onnan ítéli a' körülötte lévő világot, és minden, a' mi az ő gyermekségétől fogva megrögzött szokásától különbözik, helytelen ő előtt. — Ha egy mezőföldi kevély betyár uracs, bemén a' nagy város csinos és udvariás népe közé, ő azoknak minden mozdulatját caricaturának találja, — még lassanként hozzá szokván, ntoljára maga is olly humánussá átformálódik, 's szégyenli magában régi bárdolatlanságát, mikor még azt gondolta, hogy a' partmén, nem ő a' ladikkal. — Mihelyt többet tud az ember, mint tudott, mingyárt fogy és kopik benne az előítélet, a' honnan ellehet gondolni, melly vak ember az, ki az ő faluja határán kívül még sehol sem volt! és melly fellengős nemes lélek lehet az, mellynek módja lehetett részesülni nemes neveltetése mellett a' dicső tudományokban, és még czélirányos utazásokban is! 's többféle országok, népek, és nagy városok ösméretében!

Hogy a' tudatlannal és érzéketlennel némi neműképen éreztetni lehessen, melly keserves baja van a' tudósnak a' tudatlannal, vagy egy minden jóra készen álló szabad léleknek, az előítéletek rabjával: vegyük fel például, hogy

egy jó lelkű keresztyén kimenne török országba a' törököket megtéríteni. Beszéllye el a' keresztyén vallás drága érdemét 's méltóságát, és mutassa meg a' török vallás rabszolgai jármát, olly fényessen, mint a' napfény, még sem hisznek néki a' törökök, hanem meghazudtolják a' fényes igazságot is! az igazságnak szenvedni, és a' hiúságnak fényessen garázdálkodni kell ott, hol a' voxok többsége az ő részén van. Ha csak egy keresztyén disputál tíz törökkel, azok győzni fognak, 's a' vakság triumphálva annál inkább terjed ujjabb századokig; — de ha a' keresztyének száma tíz annyi, akkor a' török hitet alapostól együtt megrázkódtatják. — Így, ha egy hazában több a' tudatlan: ezeknek előítélete, kivált ha még e' mellett jó torkúak is! minden esetre győzni és triumphálni fog, 's a' szent ezél rovására a' hiúság vagy slendrián annál inkább garázdálkodik századokig; — de ha már a' tudósok száma feljül múlja a' tudatlanokét: akkor az előítélet szégyennel megpirítva elbűvik, meghunnyászkodik, elnémúl, és nem csak szavát nem hallatja többé, de még szégyene fejébe ő is hiven követi mind azt, valamit a' józanabban a' köz jó boldogítására meghatároztak, 's a' mi ellen eleinte olly tüzessen ellene volt. Az előítélet csak a' maga szemetjén hatalmas, az az, csak addig van kurásija, még látja, hogy nagy számmal van, de senki sem alázatosabb ő nálla ott, hol a' nagy lelkek, az ő tehetségök körét egész sphaerájában ragyogtathatják! itt ősméri meg az ő por szemnyi alacsonyságát!

Az előítéletek ugyan átaljába, mint feljebb látók, a' megrögzött 's valóságos természetűvé vált szokásnak és testi kénynek magzatjai, melyeknek hatalmok van néha a' józan észen is, és még a' tudományok országán is; — de hogy

ezeknek sokféle ágozatjait annál inkább körömhelyen tarthassuk, 's magunkat tőle jobban óvhassuk, — mert az ösméretes ellenség soha sem olly veszedelmes, mint az ösméretlen, nem lesz érdemetlen munka ezeknek nevezetesebb fajaiakat megfontolgatnunk, és velők szorosabban megösmérkednünk.

Előítélni, csak annyit tesz, mint valamelly dolog iránt, kedvező vagy megvető ítéletünket elébb kimondani, mint a' dolog valódi mibenlétét igazán megértenők. — Ezen előítéletre pedig a' szokás így vezérel bennünket: minthogy az egész természet egyedül az aequilibriumon vagy analogián áll fel, mert a' természet kicsinyben, kis skálára csak azt míveli, a' mit nagyban nagy skálára: tehát mi emberek, a' nélkül hogy észre vennők, ezen természeti analogiához a' nyira hozzá szoktunk, hogy erre mindenkor, még vaktába is bátran építettünk, 's a' természetnek elkezdett újjal mutatását, ott is, hol az megszűnik, magunktól önként tovább folytatjuk, semmit nem gondolván véle, ha gyakran megcsalatkozunk is, úgy hogy van' olly tudatlan ember, ki azon észrevételből, hogy egy könyvet elébb le lehet írni, mint kinyomtatni, bátorságossan azt meri állítani, hogy tehát ezer példányt is elébb le lehetne írni, mint kinyomtatni, a' mi pedig valóságos csalatkozás és előítélet volna. — Igaz, hogy az analogia, mint a' természet alapja, egyetlen egy compassunk e' labyrinth természetben, mellynek segítségével és bölcs használásával sokszor a' legnagyobb sötétségből világosságra verekedünk; de az nem igaz ám, hogy átallyába minden analogia ilyen volna, sőt az analogiáknak fele a' millyen drága kalauzunk; másik fele épen olly álnok elcsábítónk, — úgy hogy sokszor egész századok té-

velyeknek egyetlen egy hamis analogia sárba vezető tekervényes ösvényein, 's munkát ad még egyszer annyi ideig a' legnagyobb lelkeknek az elitévelődés pontját felfedezni, 's a' tévelygő sokaságot ismét jó útba vezérelni; — és pedig a' hibának soha sem oka az Isteni gondviselés, hanem egyedül az emberi hiúság, könnyelműség, és mindenneli vissza élés. — Az analogia tehát, hogy a' legeggyűgyűbb példát hozzam fel, így csábít el bennünket hamis előítéletekre: sokszor tapasztaltuk, és az öregektől is hallottuk, hogy ha a' nap felyhőbe nyugszik, vagy kél fel, az nap esső lett; innen tehát allandó regulát és mint bizonyos törvényt csinálunk, hogy ilyen esetben mindig esső légyen, jöllehet sokszor megcsalatkozunk.

A' philosophia tehát átallyába kétfélékre osztja az előítéleteket, úgymint theoreticumokra, és practicumokra.

Theoreticus előítéletek azok, mellyek a' mi értelmünket és gondolatjainkat tárgyozzák, p. o. midőn mi gyarló emberek jobbara mindig a' subjectivitást véljük objectívitásnak. Ez iszonyú nagy hibánk, mert legtöbb bajaink 's nyomorúságaink, mellyeket pedig igen könnyen elkerülhetünk volna, innen származnak. — Valamennyi az ember, annyiféle az értelem ízlés 's a' t. — és így midőn akármelly tárgyat megítélünk, azt gondoljuk, hogy a' tárgyban van az, a' mit róla mondunk, holott csak egyedül a' magunk ízlését vagy értelmét ruházzuk reája. Egyik ember azt mondja: jó és egészséges a' vaj, — másik irtózik tőle, 's a' vajast meg nem szenvedvén gyomra, azt rosznak kiáltja; — már mellyiknek van igazsága? ki határozza el? -- mindenik megvénnül a' maga vélekedésében, sőt azzal mulik ki ez életből is, még sem tudják az igazságot. —

A' vaj, mint objectum, magába véve ártatlan, és hogy ő minő légyen igazság szerént vagy objective? azt csak az Isten tudja, következképen mi ő róla objectivus ítéletet és elhatározó vég sententiát nem hozhatunk, 's nem mondhatjuk, hogy jó, — de azt sem, hogy rossz, — hanem csak subjective, az az, a' mi testi ízlésünket, és észrevételünket mondhatjuk ki eránta, csak subjective ítélhetünk, nem objective. El lehet már gondolni, ennek nem tudása, eleitől fogva, melly rettenetes állapotban tarthatta a' míg nyers és éretlen emberi társaságokat, midőn az igazság annak részére tartozott hajolni, a' ki erősebb volt! és annak subjectivitással tartozott sok századokig objectivitás gyanánt imádatni, bálványoltatni!

Practicus előítéletek pedig azok, mellyek a' mi cselekedeteinket, 's szabad akaratunk maga elhatározását illetik, p. o. midőn szokássá válik némelly emberben, a' templomba szorgalmatosan eljárni, de egyszer'smind szokássá válik, a' templomot nem eszköznek, hanem czélnak tartani, szokássá válik onnan semmit ki nem hozni, hanem csak a' régi farizeus maradni, holott a' templom czélja az volna, hogy abból mindig legalább egy grádussal tökéletesbedett lélekkel térjünk vissza hajlékunkba! — szokássá válik minden külsőket, legnagyobb pontossággal, mintha az felelhetetlenség terhe alatt volna, végbevinni, a' belsőket pedig, ezen rovásra, fel sem venni, mintha biz az ájtatosság és erkölcsiség synonymumok volnának, szokássá válik hypocritáskodni, farizeuskodni, 's ezzel az Istent, a' világot, és magunkat gyalázatosan megcsalni 's a' t.

Különössebben pedig két részre osztatnak el az előítéletek, úgymint, először, az obje-

ctumra vagy tárgyra tekintve, másodszor pedig a' subiectumra, vagy tevőre nézve.

A.) Az obiectumra tartozó előítéletek, következők:

a. Magunk iránt való előítéletek, midőn p. o. némelly ember többel kérkedik tehetségénél, de ha arra kerül a' dolog, kisűl, hogy csak szája van nagy: — más ellenben nem bízik erejéhez, és többet tudna tenni, mint ígér 's a' t.

b. Más emberek iránt való előítéletek, midőn p. o. egy emberben nagyobb, másokban kevesebb bizodalmat helyezettünk, mint ő érdemel. Többnyire, ha valakit egy dologban mesternek tapasztaltunk, annak mindenben mesteri rangot engedünk, holott tudjuk, hogy Cicero orátornak jó volt, de poétának legrosszabb. — Irhat valaki jó veterináriát, de nem következik hogy mindenben bíró legyen. A' cholera ugyan az orvosok fakjára tartozik, de azért nem következik, hogy ezen ösméretlen betegségben, minden orvos, ki magát bíró gyanánt adta ki, mester legyen. Ide tartoznak az ilyen recensiók is, melyek litteraturánk örökös gyalázatjára, visszavonhatatlanul, sokféle könyvekben átszálalnak a' maradékra, 's némelly íróink kajánságát örökre elárulják!

c. Bizonyos rendek és intézetek iránt való előítéletek, midőn p. o. valaki a' nagy urakat, vagy a' papokat, vagy a' barátokat, vagy a' katonákat, embernél többnek nézi, 's csak nem fél istennek imádja; — más ellenben, alacsony lélekkel gúnyolja, rágalmazza, 's a' hol lehet alacsonyítja 's a' t.

d. Bizonyos tárgyak, vagy ezeknek tulajdonságaik iránt való előítélet, midőn p. o. valaki minden baja orvoslása végett szentelt gyertyát gyújt, vagy erre egy titkos imádságot tart, vagy

mingyárt a' templomba fut, vagy valamely szentnek eszközten segítségét várja 's a' t. — Némelly emberek csak a' mi új, mások csak a' mi régi, tartják jónak, — ide tartoznak az amuletek, talismánok, álmos könyvek, kártya vetések, sybillák, és még a' kalendáriumok is, a' mennyiben ezek bizonyos napokra jó időt vagy rossz időt esztendővel előre is megmondnak, a' helyett, hogy az előítéleteket irtanák; inkább azoknak tömjéneznék 's a' t.

B.) A' subjectumra tartozó előítéletek, következők.

- a. Nemzeti előítélet, melly nélkül egy nemzet sem szűkölködik.
- b. Vallási előítélet, melly minden vallásban találattik.
- c. Ok nélküli előítélet, melly szerént sok ember nem tudja okát adni, mért tesz valamit, hanem csak azért teszi, mert szokás, vagy hogy mások is azt teszik. Ide tartozik a' voxok többsége is.
- d. Életkori előítélet, melly szerént némelly öreg minden ifjút átallyába hiúnak tart azért, mert némellyeket olyanoknak tapasztalt, vagy, mert magáról tudja, minő az ifjúság; — és némelly ifjú átallyába minden öregeket alkalmatlanoknak 's haszontalan tagoknak tart 's a' t.

Így tehát látni való, hogy az előítélet nem egyébb, mint az analogián való elindulás, de csak hamar a' közép útról letért valamellyik külség felé tébolygó kalandozás, — melly annál veszedelmesebb, mennél tekervényesebb, és mennél több követőket, 's mennél tovább édesnek tetsző, legalább a' testiségnek igen hízelkedő jármához szoktatva, rabságban tart. Ez az oka az emberi társaság boldogtalanságának,

mellynek segítségére a' gondviselés, csak egyetlen egy módot tartott fel az embereknek, — a' bölcs nevelést.

Ezen elő számlált előítélet genealogiája között, akármellyikben, mint tükörben, feltalálhatja magát minden előítélettel nyávalygó szerencsétlen ember, — úgy hogy akármit titkolja, palástolja, szépítse, hímezze is előítéletét; annak fonalát még is ezen kapcsok közül valamelyikre akasztotta. — De fájdalom! maga ezt senki sem hiszi maga felől, másnak pedig kevés ember tesz complimentet, ha hibáját néki kivakkantaná, — holott ezt kézcsókolva köszönni kellene!

A' tudatlanság merő vakság, és nem csak iszonyú kárait 's veszteségét nem látja, de kézszebb sok drága javak és Isten ajándéki nélkül ellenni, mint előítéletét megerőltetni, 's a' megszzebb látóknak engedni, szótfogadni! -- A' tudós pedig igen ís éles szemű, és messze látó, úgy hogy nem csak a' maga kárát és veszteségét készen van éjjel nappal orvosolni, és minden Isten ajándékát hasznára fordítani; de még a' mások veszteségét is sajnálja, 's szó nélkül nem hagyhatja. Úgy de, ha az előítélettel küzködők száma nagyobb, vagy hatalmassabb, mint a' szabad keresztyéni lelkeké, azok ezeket, újjítóknak, nyughatatlanoknak, bújtogatóknak 'stb. káromolván legyőzik, letorkolják, sőt még gravament is koholnak ellenök! így a' kicsinyben, — hát még a' nagyban! — ki merjen hát javításról gondolkodni? holott pedig minden jó, a' mivel élünk, nem egyéb javításnál! valakinek kell javaslatot beadni, és ez minden időben, és minden nemzeteknél szabados volt! 's egyedül a' mai idő az a' felvilágosodott keresztyéni század, melly ezt tilalmazná?

Mi siralmassabb a' polgári háborúnál? és mi szívszaggatóbb azon látványságnál, midőn némely nemzetek tulajdon törvényes fejedelmök ellen pártot ütnek? — 's mi volna kívánatosabb és jótévőbb azon keresztyéni intézetnél, hogy ne csak minden fejedelmek tulajdon jobbágyaikkal, mint édes atyák fiaikkal, de még a' különböző nemzetek is egymással, mint testvérek testvérekkel örökös és kölcsönös békességben, szeretetben, egyességben élnek, 's testi 's lelki erejük nagyságát, ne ember társaikon, hanem az elementumokon, a' föld nemesítésén, az árvizek gátlásán 's a' t. mutatnák ki? De a' melly ország ezt nem követi, sőt napenként újabb földek és királyságok után ásitozik, 's mennél több halandót alátiprott, annál többnek vére után szomjuhozik, 's nem csak karddal pusztít, de még új és ösméretlen nyavalyát is hoz egész nemzetségekre, mellyben a' legtávolabb lévő ártatlanok egyaránt hullanak a' vérengező behozók, — ilyen uralkodókat pedig eleget mutatnak a' históriák: tehát ez nyilvánosságos jele annak, hogy az ilyen uralkodók, mind vakok, és előítélettel elfogódva voltak, a' boldogságot nem ott keresték, hol kellett volna, hanem éppen ellenkező helyen, magok alá ásták a' vermet, 's a' melly eszközöket céljokra használtak, éppen azok lettek az ő megölő betűik, céljok volt magokat bátorságosítani, 's familiájokat örökösíteni: és megkellett érniök, minden vagyionjoknak szemök láttára siralmas pusztulását! mind ezeknek egyetlen egy oka csak az volt, hogy a' boldogság feltalálása iránt, megvakúlt előítélettel viseltettek, valami ollyas tárgyhoz, melly éppen nem eszköze a' boldogságnak, p. o. vagy szüntelen csak a' sok földek foglalása, vagy a' szomszéd királyok és hatalmas népek

legázolása, vagy a' sok elrabolt kincs és pénz, vagy a' népnek elnyomása és csikorgó szegénységben tartása, vagy valami különös politika kápráztatta mindég szemeiket, 's képzelgették vélők a' boldogságot, azomba egyik mint másik, elébb utóbb csalhatatlanul elhozta a' legsíralmasabb boldogtalanságot!

Illy szerencsétlen, vak, és a' maga vesztire hanyatt homlok rohanó uralkodó, ha még ma is találkozónék valahol a' föld kerekiségén, 's olly szerencsétlen volna, hogy egy bölcs tanácsadóval sem birna, ki őtet a' boldogság igazi útjára vezérelné, 's ne talán fiatal heves vérért, 's arany hegyeket képzelő eleven fantáziáját mérsekelné: már mellyik az a' felvilágosodott, messzebb látó, nemes lelkű keresztyén közülünk, ki az illyen uralkodót ne szánná, jó útra téríteni ne kívánná? 's holott ennek igen könnyű módját tudja, ezt néki is tudtára adni, 's ez által mind őtet, mind annyi sok millio népet, jó útra vezérelni, 's örökre boldoggá tenni, 's ama rég óhajtott, de még eddig hijába keresett célzt elérteni, sajnállaná? csak azt kellene néki megszűgni, hogy a' boldogság elérésére, a' morálon kívül, e' világon semmi tárgyhoz bizakodó előítélettel ne viseltessék, — csak ez az egy eszköz feltétezi a' cél érését, más, akármí légyen, azt mind kijátsza és felforgatja. — A' zsinegen lévő csomót, ha a' zsineget erősen húzzuk, nem csak fel nem oldjuk, de annál erősebben ráfojtjuk, — tágitani, vissza kell rajta eresztetni, így lehet feloldani. Akármelly nép is jobb szeretne békében virágozni, mint rebellálni: de a' polgári háborúk és rebelliók soha addig meg nem szűnnek, ha a' régi történetek tükörei lehetnek a' jövődőknek, vala-

még találkozik uralkodó, kinek szíve más, mint a' Krisztusé.

A' melly ép szemű ember a' vaknak útmutatást ad: jóllehet ez keresztyéni kötelesség, még is az! ilyen embert, újjítónak 's nyughatalannak káromolja sok ember! úgy de a' meszsze látó elme nem újjítani akar, hanem javítani, nem bánja ő, akár új, akár régi az a' jó, melly nélkül még az ő hazája, 's következésképen ő is szűkölködik, jóllehet azt az Isten megteremtette, — csak azt akarja, hogy az ő hazája is vegyen abból hasznót, kivált mikor rá fér! akármennyi volna is!

De, hogy ezen szároz és kopár mezőn sokáig szemeinket ne koptassuk: gyerünk egy kövérebb anglus vagy paradicsom kertbe, 's mulassuk ott magunkat némelly adakozóbb tárgyakon; — térjünk a' mi magyar hazánkra, 's vizsgáljunk meg itt mulatság kedvéért egy pár nemzeti előítéletet.

A' magyar hazát paradicsomhoz hasonlítani, ha más, régi constitutiójokat újjakkal felcserélgető országokat megtekintünk, nem helytelen hasonlítás, — mert ennek olly régiségtől megszentelt boldog constitutiója, olly áldott földje, olly szerencsés climája van, hogy ezeknél fogva, egy országból sem lehetne olly könnyen, és olly tökéletes paradicsomot szerkeztetni, mint ebből, ha valaha az előítéletek magokat kiforhatnák! minden eszközök, mellyek erre szolgálnak, itt vannak kebelünkben, semmiért sem kellene külföldre és nagy tengerekre szorúlnunk, csupán csak az egyet értés kívántatik! — de fájdalom! az előítélet még tőlünk sem pusztult ki egészen! és találni ennek rabjait nem csak a' míveletlen nép közt, de még a' míveltek száma közé tartozók közt is! — ha valaki felkiált: gye-

rünk! kezdjük el a' paradicsomot! 's fogadjunk szót az Istennek! — mingyárt találkozik, kinek ősi szokainak, 's tör'sökös jussainak előítél! 's így maradunk ismét, a' hol voltunk, a' régi mellett!

Jó és helyes! — de ki is akarja a' régít felforgatni? hiszen ez volna a' legnagyobb kigondolható vétek a' felsőségi méltóság ellen! mi szükség a' nemes lelkű újjítót mindjárt illy lelket érdeklő szóllásnak előgördítésével letorkolni? hiszen itt nem a' constitutióról van a' szó, hanem az erkölcsökről, és szorgalomról! — hát már, erkölcsünket a' tudományok, szorgalmunkat pedig bölcs intézetek által nemesíteni, 's egy kicsinnyég valamivel többet és fenségessebbet tenni, 's örökös feltételetlen keresztyéni kötelességünknek megfelelni, annyit tesz-e, mint régi constitutióinkat felforgatni? vagy a' mi régi constitutióink ellensége és megölő betűje e' az erkölcsöknek, és pallérozódásnak? — és annyit tesz magyarnak lenni, mint a' pallerozott europától alant maradni, 's nemzetek sorába sem számláltatni? hát az a' rossz hazafi, ki felhí bennünket, hogy más szorgalmatos nemzetek példájára mi is a' pallérozódás boldogító pályáján indulván, a' köz jó, köz munka, közhaszon alá közössen vállat vessünk, 's hazánkat olly boldoggá tegyük, hogy a' magyarnak királyától fogva legutolsó koldussáig, semmi tagja megelégedetlenséget, 's analogiai csorbát ne szenvedjen? — ám lássa kiki, mit ért a' magyar constitutió; magyarázza, mint néki tetszik, keresse ki argumentumait, 's találja fel Verbóczi-ben a' hol akarja: de az bizonyos, hogy hátramaradásunkat, 's némelly ellenkezők kénnyét sokáig ki nem álhatjuk. Még csak egy generatio kell, 's a' magyar haza régi ősi constitutiója

legkissebb csorbája nélkül, sőt legnagyobb triumphusával, úgy elváltozik, 's olly paradicsommá leszen, hogy ha mi akkor feltámadnánk, születésünk helyére rá nem ösmérnénk.

Ha a' töröknél, valaki újjat akar béhozni, p. o. lucernát vetni, 's a' t. a' törökök mingyárt futnak az alcoránhoz; muftihoz, divánhoz, tudakozni, ha vallyon a' lucerna benne van-e az alcoránban? 's ha benne nincs, már az a' státusnak veszedelmes! — ilyenek hellyel közel találkoznak még a' magyarok közt is, kik ha valamelly új intézetről, p. o. Casinóról, lóversenyről, állattenyésztő társaságról, magyar játékszínről, academiáról, ludoviceáról, regulációkról, utak készítéséről, tagbeli osztályokról, wechselwirthschaftról, 's a' t. van a' szó, egyszeribe Verbőczit ragadnak kezökbe, 's ha ezen szavakat benne fel nem találják: tüstént előítélet a' magyar constitúciónak! vége a' magyar hazának

A' magyar constitutiót, mellynek e' föld kerektségén párja nincsen, eltörülni, vagy csak tiszteletre méltó ősz fürtjeinek méltóságát megszeplősíteni is, — a' ki ezt akarná; nincs a' világon az a' büntetés, mellyet meg nem érdemelne: — de ellenben a' hazafiuságot abban helyezni, hogy a' magyar törvény könyvből, minden pallérozódás és fellébb emelkedés meggátolására, ürügyöt, fogást és articulust citálni tudni, elég gyorsak, jártossak, 's dialecticusak légyünk; ez nem egyéb volna constitúciónk bemocskolásánál, 's annak leggyalázatosabb elforgatásánál, mert a' mi constitúciónk minékünk nem csak nem ellenségünk, de sőt oltalmunk és védelmezőnk; 's következképen nem csak előmenetelünknek, 's tökélyhez való közelítettésünknek nem akadállya; sőt faj örök javításnak és

változtatásnak mind e' mái napig olly élő tanúbizonyossága, melly kézzel markolhatólag bizonyítja, hogy a' mi századunk, Szent Istvánétól csak nem ráösmérhetetlenül különbözik! — de azért felfordult - e constitutióink, hogy általa szerködzéseink, intézeteink, eszközeink, 's erkölcsseink, csak ennyire is nemesültek?

Ha valaki azt mondja: töröljük el a' koldusokat, 's okait is titztán kifejtegeti ezen javallatának, mert úgymond: Iször a' nemzet gyalázatja, — 2szor a' korhelység, henyéllés és minden gonoszságnak menedéke, — 3szor mert a' koldusság palástja alatt, mindenféle zshiványok és rablók házallanak kémkednek 's a' t. úgy hogy az argumentumok tiszták mint a' napfény, igazak és ellene mondhatatlanok; de gondoljuk, hogy ezen argumentumok lenyomják az előítélet serpenyőjét? távol' légyen! mingyárt találkoznak, kik ez ellen protestálnak, és reservando reserválnak, ha bár ezeknek száma, ma már, — Istennek hála! nem nagy lenne is, de elég az hogy vannak ilyenek, sőt még ez nem elég nékik, hanem azon nemes lelkeket, kik a' koldusokon való sajnálkozásból, 's hogy az igazi koldúst a' gazemberektől megkülömböztetni lehessen, 's ezek annak kenyerét el ne habzolják, ezen okból javasolták azt, hogy töröljük el a' koldusokat, ezen mondásokért, istentelen, vallástalan, és gonosz életű embereknek kiabálják, 's a' dolgot más formában terjesztik tovább, hogy t. i. ezek azt mondták, hogy a' koldusokat mind egyig meg kellene öletni 's a' t. Illyen az előítélet! holott mellyik józan elméjű ember hiszi, hogy a' koldusokat eltörlő javallat, annyi volna, mint őket kiöldösni? sőt annyit tesz, mint őket még jobban tartani táplálni, a' koldulástól is megmenteni, 's úgy szóllván rea-

jók szánt esztendei alamisnánkat, helyükbe vini, 's mind! ó rajtok, mind magunkon ez a' legtöbb! jobban segíteni, mint eddig segítettünk! és osztán ellenkezik - e ez a' magyar constitutióval?

Ha valaki azt mondja: töröljük el a' dézmát, robotot, 's okait is, a' miért ezt javallja, tisztán előadja, mert úgymond: 1ször a' dézma és szakmány, megölő betűje minden szorgalomnak, 2szor szülő anyja az erkölcstelenségnek, henyéllésre szokásnak, és a' drága idő pazérlásának, 3szor a' népet örökös járomban és vad-ságban tartja, 's minden nemessebb szabad lelki tettekre képtelenné, 's magoknak a' földes uraságoknak is csak örökös nyúggé, galibává, és vesződség műhelyévé teszi, a' jóllétre való utat mind a' jobbágytól, mind az urától, mind a' hazától zárva tartja, holott jóllét nélkül erkölcs lehetetlen 's a' t. gondoljuk e' hogy ezen argumentumok legyőzik a' régi megrögzött szokás kedves magzatját az előítéletet? távol légyen, tüstént találkoznak, kik ezen javallatnak csak csupa hallásától annyira felborzadnak, hogy jól-lehet még csak csupa szó és gondolat volt, 's Isten tudja mikor kerülne még nem mondom elkezdés, de csak vitatás alá is? még is már gondolat korában torkára forrasztják a' nemes lelkű javallónak! de miért? hiszen nem javall ó törvény ellenére, nem mondja ő, hogy ajándékoz-zuk, vagy engedjük el a' robotot és dézmát, hanem azt mondja, hogy aequivalensre reducál-juk, mert: quae sunt aequalia uni tertio: sunt aequalia inter se, 's ez az aequivalens, egy olly áldott közben járó, melly mind a' két félnek tökéletesen eleget tévén, még a' régi akadályokat is örökre elzárja, 's az új boldogság for-

rásának is véghetetlen utakat nyit! és ez ellenkezik a' magyar constitutióval?

Ha egy falu, vagy mezőváros magát elibertálni akarja, és kész letenni egy olly summa pénzt, mellynek kamatja felér az uraság jövedelmével: mért talál ebben némelly ember törvényteleniséget? és mi gyönyörűséget talál a' nép szorgalmának és igyekezetének elzárásában, 's szabadságának fogva tartásában? hát ha ő azon szegény népnek tagja volna, azon okokkal élne e', mint most? hiszen inkább azon kellene lenni, kivált midőn az uraságnak minden kára nélkül, sőt legnagyobb hasznával történik, hogy a' szegény nép, mennél jobban meggyarapodhassék, 's magát jól-biróvá lehessen, mert szegény jobbágnak, szegény az ura is, — de leginkább azt kellene megfontolni, hogy ha a' nép egészen kizsaroltatik, és semmi félteni valója többé nincs, melly rettenetesnek mutatják az illyent a' históriák! — azomba mennél több szabad városa volna a' hazának: annál népessebb, és így annál boldogabb lenne az, annál fellyebb lépne a' szorgalom, mesterség, tanulás, nevelés, kereskedés, a' jóllét, és a' nemzet virágzása! csak az egy Budapest városunknak megnyit köszönhet egész országunk! hát ha még ilyen város minden Vármegyében volna kettő három! akkor lenne keletjük a' tudósoknak, az íróknak és a' könyvsajtóknak!

Ha a' magyar nyelvnek, magyar országban, minden vármegyékben, és minden személynél, a' ki csak magyar kenyeret eszik, vagy magyar földről, csak egy poltrányi jövedelmet is húz, feltételeetlen behozását, ha a' czéheknek, mint a' szorgalom mérgének eltörlését, ha a' sokféle vallások egy célra törekedését, a' vallásnak lelkét, nem pedig külső ruháját, ha a' jobb,

bölcsebb és célirányosabb nevelés intézeteit, 's a' practicussabb iskolákat, javálja valaki; 's igazi fontos okait is előszámlálja javallatának: vallyon a' constitutio ellen cselekszik-e? — hiszen a' magyar constitutiónak célja az, hogy minden magyar boldog legyen, de eszköz nélkül célt érni lehetetlen lévén, a' ki jobbnál jobb eszközt javasol, — notabene, még csak javasol, — az már rossz hazafi? és constitutiónk fel-forgatója?

Eleinte sok jó nélkül szűkölködtek az emberek; de mennél tovább mén a' világ, annál több eszközei fedeztetnek fel az emberi boldogságnak. Ezen eszközöket az othon üllő tudatlan előítélet nem ösméri, de ösméri a' nagy világ szellemével együtt lépő tudós, és épen azért javálja is, mert látja, hogy ember társai, melly drága kincs nélkül szűkölködnek! és általa mind a' haza, mind a' polgárok legalsó része is, melly boldoggá lehetne! azomba az előítélet fegyvert fog az ellen, ki őtet a' sáros fertőből kivenni, megmosogatni, 's száraz ruhákba takargatni szándékozik! úgy van! mennél nagyobb a' reformátor, annál nagyobb mártyrjává kell lennie az előítéleteknek!

Mi volna jobb, mint a' hazában minden embernek jól élni, 's nem csak egynek kettőnek, de még a' legutolsó szegénynek is arányosan boldoggá lenni? holott ez megeshetnék akár kinek sérelme vagy előítélete nélkül: és mi bizonyosabb annál, hogy ez még eddig nem így volt, és így szükséges valakinek legalább javallatba tenni? de mihelyt javálja, mingyárt találkozik despota, vagy aristocrata, kinek ősi jussainak, 's vérrel szerzett szabadságainak, a' mások ártatlan úton való boldoggá tétele előítél!

A' gazdag embernek nincs nagyobb kínja az unalomnál, ennek elűzésére semmi költséget nem kéméllenek, csak hogy minden órájuk bár melly drágán is, könnyű legyen, így származtak a' bálók, theatrumok, kávéházak, fény és módikórságok 's a' t. mellyek azomba czélt még sem érnek, mert eleinte a' mint csiklandoznak, olly hamar meg is unatnak. Mi volna hát jobb, mint a' gazdagoknak ollyas valamit javasolni, mellyben soha unalmat nem ösmérenének? ilyen eszközöket gondoljon ki minden nemzet, a' minőt tetszik, a' magyar földes uraknak az unalom ellen nem lehetne jobbat ajánlani, mint, hogy legalább nyáron által laknának jószágaikon, de ne a' megszokott slendrián mellett, hanem kezdenének valami felséges plánumokhoz, regulatiókhoz, föld és nép nemesítéshez, a' dícsőséges földművelésnek ezer meg ezer ágai közül valamelyikhez, és ne holmi inas forma emberekkel mulattatnák magokat, hanem vennének magok mellé egynéhány szögletbe vonúlt, 's elhagyatott nemes lelkű tudósokat 's a' t. — így mondhatnák, hogy életük valóságos paradicsom volt: de ha valaki illyent javallana, tüstént találkoznék, a' kinek előítélne.

A' jobbágyot földes urának kára nélkül, sőt legnagyobb hasznával, jóllétre és nemes erkölcsre segíteni, nincs más mód, mint azon birtokát, melly most senkié sem, tulajdon birtokává tenni. — A' nemes földművelést, hogy az igazi hasznot adjon, és tudományosan ne kontrázkodva üzessék, felélleszteni, nincs más mód, mint az egész birtokot, egy tagban, egy majorban kiadni. — A' marha tenyésztést nemesíteni, a' marha-dögöt megszüntetni, a' tehenekből igazi hasznot venni, a' földet örökös jóállapotban tartani, 's abból száz annyi hasznot húzni, sőt

a' haszonnak véghetetlen kaput nyitni, nincs más mód, mint az úgy nevezett Stallfüttereyt, jó példa adásokkal lassanként behozni: — de javasolja ezt valaki a' régi pascuumokhoz, gulyákhoz, ménesekhez, csordákhoz szokott előítéletnek; kész a' kárhoztatás!

A' tudós emberrel véghetetlenül könnyebb boldogúlni, mint a' tudatlannal; és akkor lenne boldog a' haza, ha mennél több tudós és morális polgári volnának, még a' földművelő népben is! ám de az előítélet, ha ki nem irtja is egészen, de véghetetlenül elkeseríti a' tudóssabb lelkeket! p. o. egy nagy compossessorátus áll 50—60 közbirtokos urakból, már ezek között találkozik kettő három, ki, vagy útazása, vagy katonáskodása, vagy különös szorgalma és olvasottsága által, olyan értelmet szerzett magának, melly tovább lát egyebeknél. Az ilyen lélek mindent elkövetne a' mi a' föld, szorgalom, és nép nemesítésére tartoznék, de mások ellene dolgoznak, azt kéri tehát, hogy az ő rátáját adják ki külön egy tagban, ő a' maga marháit nem akarja a' mások földjén legeltetni, hanem megelégszik mindenben a' magáéval: ezt ismét nem engedik, és őtet viszketegetesnek szidalmazák. Már gondoljuk meg, micsoda örömet talál az ilyen lélek ez életben? és mondhatja-e valaha, hogy ő élt? sem meghalni erővel nem lehet, sem élni a' mások előítélete nem engedi: mit csinál hát? cosmopolitává lesz, 's a' haza egy nemes lelket ismét elvesztett!

Az igazi tudós lelkek, valóságos megtestesült morálok, csupa emberszeretet, és örökké gyümölcsöző jótétemény volnának. Ám de a' ravaszsággal és előítélettel tellyes, politicus világban, egy két morális ember csak igen hamar bankrottéroz, ha szíve nemes indulatját követi,

úgy hogy sok tudós jobb szeretett volna tudatlan maradni, mint a' tudományok által érzékeny szívre szert tenni; de sem meghalni, sem a' tudományt és messzelátást levetkezni többé nem lehetvén, mit csinál? kéntelen cosmopolitává lenni! a' cosmopolita pedig sem országhoz, sem hazához, sem valláshoz, sem társasághoz magát nem csatolja, nem, mintha gyűlölné az embereket, sőt könnyes szemekkel tekint, hanem, minthogy a' maga tetemes kára életphilosophiára, az az, politikára, vagy is pseudophilosophiára tanította, senkivel többé belső barátságot nem tart, mint cosmopolita társával. — És gondoljuk-e? hogy ezt az Isten akarja így? távol légyen! egyedül a' mi szabadságunk, vissza élésünk, és előítéletünk siet illy műveletei által a' maga vesztire, és készit magának iskolát, mellyben ezt drágán és siralmassan fogja megtanulni!

Ha mi, a' boldogságunkat gátoló előítéleteket, úgy, mint némelly fáklyával előmenő nagygyaink, elszánt nemes lélekkel levetkeznők, 's a' közterh alá közösen vállat vetnénk: mellyik nemzet lehetne boldogabb a' magyarnál? majd minden nemzet tengereken koczkáztatja életét, boldogsága eszközeinek kisebb nagyobb részéért: minékünk a' száraz föld, és pedig tulajdon hazánk, mindent megadna ha akarnók, valami csak legkisebb szükségünkre tartozandó, sőt még más nemzeteknek is szolgálhatnánk. — Más nemzetek tulajdon fejedelmökkel úgy szólván kisebb nagyobb controllériában élnek: minékünk úgy szólván fejedelmünk sincs, hanem van egy javunkat éjjel nappal munkálló édes atyánk; és midőn más nemzetek az ő uralkodók előítéleteivel küzködnek: mi elég dolgot és terhet adunk kegyes fejedelmünknek, tulajdon elő

ítéleteinkkel, és még is szakadtalanúl a' mi boldogságunkra küzködni. — Más fejedelmek nagyobb részint, még most is azon előítélettel bajmóldnak, mindég csak extensióra, és mennél nagyobb foglалásokra törekedni, 's ha bár nem birnak is már, mint hajdan Róma, uradalmok nagyságával, melly elébb utóbb a' maga terhébe fog összerogyni, 's meg annyi millió szerencsétleneket oda ütni; — a' boldogságot még is csak a' számtalan népek, nemzettségek, királyok és országlások meghódításában reménylik feltalálni: — a' mi áldott fejedelmünk, a' boldogságot, nem az extensióban, hanem az intensióban, a' föld javításában, a' nép szorgalmában és erkölcsében helyhezteti, — 's ez az a' nagy cél, melly régóta plánumba vétetvén, uralkodási örökös principiumul felállítatott, 's bár akármikor lehessen is végét érni, de a' mozdulatok, századokkal is előre, mind ide irányoznak.

Nem lehet azt kimondani, csak érezni, hogy az előítéletek melly nagy kárára vannak az emberi társaságnak! melly sok és nagy hasznoktól javaktól megfosztják azt! és melly sok temérdek szerencsétlent szülhetnek, sokszor ártatlanul, az az, nem akarva is! ne egy országot, hanem csak egy uradalmat vegyünk fel, mellynek igen áldott kegyes földes ura van, ki az ő jobbágyságot, mint fiait, vagy testvéreit, szereti becsüli, segíti, boldogítja, de országos terhes fő hivatala miatt, kéntelen uradalmát egy fő kormányozóra bízni. Már ha ez a' kormányzó igazi nemes lelkű férfiú: boldog, ezerszer boldog ez a' kormány! — de hány példa van, hogy ez nem egyéb volt egy szörnyetegnél, — kinek legelső gondja volt, urának tellyes bizonalmát, egész az előítéletig magáévé tenni; —

ebből önként következett, hogy ura hozzá szokván, benne olly hittet hitt, melytől többé semmi földindulás meg nem rázkódtatott; — ebből ismét önként következett, hogy ennek mézes mázos beszédje, gyors és nagy szája, sokat ígérese, a' mások érdemeinek százszorossan magára való ruházása, minden jónak ő általa, és minden kárnak mások engedetlensége által lett történése, alattomos fortélykodása 's a' t. olly kelepczébe kerítették a' jó urat, hogy ő kötve volt mint a' rab, sőt ezen hív embere nélkül fel sem álhatni képzelte magát; innét ismét következett, hogy az úrhoz való menetelnek minden útja elzáratott, és semmi panasz fülébe nem juthatott; ismét lett, hogy a' szegény altisztek fizetése egy kis semmiségre össze vonatott, a' jobbagyság koldus botig kizsaroltatott, és a' temérdek ártatlan vér egy vampyr által kiszivattott, 's végre az uradalom egészen tönkre tételve, midőn már az orvoslásra módot a' legbölcsebb elme sem találhatott, az uraság örökösseinek kicsigázva általadatott! és ez mind a' jó uraság előítélete miatt! kinek jósága annyira terjedt, hogy az ő nadálljának, ki sem magának, sem urának gazdálkodni nem tudott, még maradékának rovására és keserítésére is, tetemes pensiót testálni méltóztatott! — áldás a' jó embereknek! — de vajmi sok ártatlan vér, kenyér nélkül maradt tisztek, özvegyek, árvák, ki'sarolt jobbagyok tanúbizonysági lesznek majd az ilyen hypocritáknak! — tegye minden ember, emberi kötelességét! — de ki légyen az ember? csak onnan tudni meg, kit az alkalmatosság tolvajjá tenni nem képes! az előítélet pedig alkalma és asyluma minden gonoszságnak!

Ellenben, melly kimondhatatlan hasznok esirádzanak a' legázolt előítéletek hamvaiból?

megtetszik mindenből, a' mi jót birunk; mert ha az előítéleteknek engedtek volna eleink: most sem vallásunk, sem constitutiónk, sem hazánk, sem puskaporunk, sem házunk, sem katonánk, szóval, semmi nemessebb előmenetelünk nem volna, hanem csak a' vad szokásokban lelnők gyönyörűségünket mái napig is! melly sok milliókat éhelhalástól megmentett már csak a' krumpli? pedig volt az idő, midőn ez ellen több előítélet kiabált, mint most a' robot eltörlése ellen! azómba, az előítélet mindég kis lelket, és vagy tudatlanságot, vagy magába való bizodalmatlanságot árul el; — mert a' nagy léleknek nincs ideje, még előítélettel is bajmolódni, — ő addig, míg mások ezen rágódnak, felvesz egy fűszálat, meglesi a' méheket és hangyákat: 's bámúlással imádja a' bölcs teremtető kiapadhatatlan jószágát! míg némelly magyar gazdák azon tanakodtak, jó-e a' regulatio? hasznos-e az irrigatio? 's a' t. addig az Óvári Regens Wittman Úr, sorba vette az uradalom minden jószágait, 's a' lombardiai regulatiók formájára elkészítvén, régen elkezdette aratni fáradságainak legédessebb gyümölcseit!

De talán már nekünk is megvirad; — mert hálá Istennek, megértük az időt, mellyben ilyen tárgyokról minden ember nyilván megszólalhat! megvan törve az út! de kinek köszönjük ezt? ama nemes Gróf Széchenyi Istvánnak, ki magát elszánva, keresztül tört a' sűrű homályos ködön, és a' rengeteg erdő burjánnyán utat törte-tett előttünk! és mi már úgy szólván minden nehézség nélkül járhatunk ott, hol ő előtte mot-szanni sem mertünk volna!

Udvardy János,
Egerben.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-ismertetés.

Észrevételek és jobbítások, a' közhasznú esméretek tára
3dik kötetiben lévő némelly muzsikai tzikkelylekre.

(Folytatás.)

Cantabile. Rec. nagy hiánosságot lát abban, hogy Ford. ezen műszónak hazai nevét fel nem jegyezte, holott Brochaus lexiconában a' példa előtte volt: „cantabile; (sangbar) melly magyarul annyit tesz, mint — éneklőleg.”

A' mi pedig a' fordítást illeti: ennél a' német textus határozottabb, és így világosabb is. Ugyan is, ez három esetet ad elő, 's különböztet meg, mellyekben „cantabile” használtatik: u. m. 1) valamelly muzsikai darabban uralkodó, vagy kitűnő melodiára, 2) valamelly egész darabra, 3) valamelly darabban előforduló egyes gondolatokra, vagy tételekre nézve. Ford. az 1ső szám alatt, holott ez mondatik: „bezeichnet im Allgemeinen das Faszliche und Zusammenhängende, Leichte, und Flieszende der Melodie” melodiát hangszerzeménynek fordítá. Igaz, az egész hangszerzeményben a' melodia is benne értetik; de minthogy ugyan azon darabban, kivált ha sok hangzatú, (vieltstimmig) több alsóbb rendű, sőt önállású melodiák, vagy hangzatok lehetnek, mellyek könnyen folyó tulajdonsággal bírnak, és szinte rájuk illene „cantabile” de egy fő melodiának alája vagynak rendelve, azért szükség ezen egyet a' többek felett megkülönböztetni. Erre nézve viszont meg kell jegyezni. — Minden valamire való muzsikai darabban,

legyen az csupán éneki, vagy műszeri, vagy mindkettő együtt, okvetetlen kell lenni, egy jól meghatározott alap gondolatnak, melyet közönségesen themának neveznek; különben a' darab, szerzemény névre méltatlan, nem egyéb, mint ide 's tova csapongó hangoknak érthetetlen gyüledék keveréke. Átaljában minden themában fő tulajdonság, 1. a' rövidség, 2. könnyen folyóság, 3. énekelhetőség; mivel a' rövid themákból több mellék ideák fejlenek ki, 's ez illyeket még a' nem mivelt fülű halgatók is könnyebben felveszik 's tartják meg, érdeklőkké pedig, egyedül két utóbbi tulajdonságaik által tétetnek. Erre nézve szükség a' fő themát, az egész darab folytában, némelly változtatásokkal, mellék rokon, néha ellenkező tételekkel világosítva, 's kiszélesítve *) többször ismételni, következőleg az előadásban is melodiai meghatározott caractereket pontosan fejezni ki. Midőn pedig a' fő thema, (vagy melodia) az említett módon kiszélesítettik, különböző lépcsőkre, hangnemekre, sőt hangzatokra is (mint a' contrapont' több nemeiben, discant-ból, alt, tenor, néha bassusba is) általtétetik, hogy a' fő themárviteles melléktételek egymással, úgy szinte az egészszel tökélyebb összefüggésben legyen-

*) A' többek között, e' részben a' melodia, és beszéd (művészi felsőbb értelemben véve) között lévő atyafiság szembetűnő: ezen kívül mind kettőben sarkalatos tulajdonság, sőt törvény, a' periodusoknak, elrendelése, ezek apróbb tagjainak értelmes összefűzése, gyengébb, vagy erősebb nyugvó pontokkal való megkülönböztetése, és mindnyájának összesen, egy főtételreviteles értelme; mert mind kettőben, lehetnek az egyes tételek magokban, 's külön értelmek, sőt érdeklők, a' mellett az egész, helytelen elrakás, és megszaggatás miatt, homályos, darabos, sőt néha egészen is érthetetlen.

nek, hozzájuk néha melodiai, néha pedig csupán harmoniai foglalékok, 's általmenetek járulnak, mellyek ugyan lehetnek énekelhető, könnyen folyó tulajdonságuk, de azért melodiának nem neveztetnek, sőt szoros értelemben a' melodiához sem tartoznak: ezekre tehát, a' „cantabile” szabásai nem terjednek ki; sőt előadásokat, a' fő melodiáétól világosan meg is kell különböztetni. Mind ezekből látni való, hogy az eredeti textus szerzője, nem gondolomra, mint Ford. tett, hanem alap elvektől vezérlődve különböztette meg, az 1ső szám alatt felhozott melodiát, a' 2dik szám alatt említett egész darabtól: következőleg tanácsosabb lett volna, a' fordítást szóról szóra téve, melodiát megtartani.

Canzonetta. E'kép' magyarázza a' fordítás: kicsiny, rövid olasz dal, vagy szavak nélkül való melodia, és thema, variatiókhoz. A' grammaticusok többféleképen veszik, lásd Ersch und Gruber Encyclop.

Épen azért, mivel canzonetta értelme több féleképen vétetik, talán nem lett volna felesleg való, Ersch, és Gruber munkájokból, olyan értelmet venni ki, melly canzonetta-t szorosabban határozta volna meg; mert a' felyebbi leírásból ugyan az olvasó, kivált a' kít a' melodiák p. o. ariak dalok 's t. e' f. közelebbről érdekelnek, közhasznú ösméretet aligha fog meríthetni, még csak azt sem tudhatja meg, millyen és mellyik a' legkissebb, közép, vagy legnagyobb kiterjedése. Rec. tehát valamivel világosabb értelmet ime feljegyzi. Canzonetta tesz olyan rövid dalocskát, mellyet szoktak, mind szavakkal énekelni, mind pusztán danolni (dúdolni), melly utóbbi esetben variatiókra is themául szolgálhat. Áll egy rhythmusú több vagy kevesebb tagú,

de csak egy periodusból, mellynek kiterjedése 4. 6. 8. 12. legfeljebb 16 tactus. Ezért; az ilyen szerkesztésű ariákat is ezen osztályba lehet venni. Illyen p. o. J. J. Rousseau-nek amaz ösmere-tes 4 tagú 1 rhythmusu 16 tactusból álló, egy periodusu igen elmés ariája, melly így kezdődik: „que le jour me dure passé loin de toi” ’s a’ t. melly csupán \bar{g} \bar{a} \bar{h} hangokból, ’s ezeknek változtatásiból van szerkesztetve. A’ melodia’ ezen nemét hasonlítani lehet körül belől, az olly hevenyiben mondott, vagy írott apró cseprő versetskékhöz, mellyek néha talpra esnek, ’s igen elmések, néha pedig, mint a’ többek közt a’ H. és K. tudósítások felett hetenként, csak nyöszörögve döcögnek.

Capriccio (caprice) Ezen czikkelyben „Figura” ékesítésnek helytelenül van fordítva; de mi okból van így? könnyű eltalálni. Ugyan is egy más felyebbi czikkelyben „Canto figurato”, melly a’ leg egyszerűbb főhangokból álló Canto fermo-nak van ellenibe téve, így magyaráztatik: figurának, tzipraságnak, vagy ékesítésnek nevezik a’ muzsikában az ollyan két, vagy több egybekötött, ’s hirtelen egymásra következő hangokat, mellyek helyett egyszerűbb játékkal csak egy hangot vennénk. Ez magában ezen czikkelyre nézve ugyan, ellenvetést nem szenved; de a’ capriccio czikkelyre, vagy is az ezen czikkely alatti elnevezésre nézve, még világosítás nélkül szűkölködik. Rec. ehez képest nem tartya szükségtelennek, még kevésbé szór-
szálhasogatásnak e’ következőket megemlíteni.

A’ harmonia, kezdetében (elsőbb periodusaiban) igen csekély, és szűkkörű volt; mikép’ kell két, három, ’s több hangot, egy meghatározott hangnak felváltva (successive, melodiai menetellel) ellenibe tenni, (contrapontozni el-

lenpontozni) ez, általában fogva ösmeretlen, az egybenhangzók száma igen kevés, mindössze is ennyiből álló volt, hogy egy melodiai kótának csupán egy, és ugyan annyi értékűt tettek felibe, vagy alája, melly a' legeggyűgyűbb harmoniát, t. i. 3ad 5töd 6töd összehangzást (consonantia) adta; vagy ha tellyes hangú egybenhangzót tettek, a' hangok egyszerre vétetvén 1 3 5 vagy ezeknek egyszerű fordítékait (inversio, Umkehrung replic.) t. i. 1. 3. 6. — 1. 4. 6. összehangzást szülték; a' szét-egybenhangzók (dissonirende Accorde, des Accords dissonants) általábanfogva ösmeretlenek voltak. Ezen egyszerű, 's egyforma mozgásban resten ballagó harmonia, természetesen fület untató, aluszékonyságra vonzó, jobbára inger nélkül való, és mivel az egybenhangzók csekély száma miatt, még ezeket sem lehetett mindenütt hézag nélkül egybekötni, darabos, zökkenős volt. Melly hiánt kiakarván pótolni, ellenkező 's felettébb hibás külségbe estek, midőn a' melodiai fő kótákat, még az egyházi leg egyszerűbb énekekben is, idegen, és a' harmoniával meg nem férkezhető mellék kótákkal, minden elv, ízlés és választás nélkül pazarolva ékesítették fel, melly által az ének, 's melodia, különben érdeklő eredetiségét elvesztette. Mindazonáltal ezen külség későbbben a' művészségnek igen becses szolgálatot tett; mivel értelmes művészek ezen ékesítő mellék kótákat bizonyos elvekre vivén vissza, ezeket mind a' melodiára, mind a' harmoniára nézve szorosabb okos határok közé vették, sőt, hogy mindkétrendbelieket annyival könnyebb legyen egymástól megkülönböztetni, és megösmerni, bizonyos osztályokra véve, neveiket, jegyeiket, tactus mennyiségihez való viszonyaikat, előadások 's kifejtetések, végre jegyzetések (semeio-

graphia, semiographia) módját is meghatározták. E' szerint a' csupán melodiai mellékkóták t. i. mellyek a' harmoniával semmi viszonyban nem állanak, nevezettek tulajdonképen való ékesítésnek, módosságnak (Verzierung Manier, Appoggiatura, Appoggiature broderie), mellyek egyenesen, szoros értelemben, a' tactus értékibe nem számíttatnak, 's mindenkor apró kótákkal, némellyek pedig különös tulajdon jegyeikkel jegyeztetnek, a' fő kótákkal egybe nem kapcsoltatván ezektől külön helyen, vagy csoportban állanak, előadatok 's kifejeztetések módja pedig, részint pontosan meg van határozva, részint a' darab characteritől függ, részint egyedül a' játzó, vagy éneklő szabadjára 's ízlésire van hagyva. Ellenben azon mellékkóták, mellyek mind a' melodiával, mind a' harmoniával közösek, és ékesítés nevet csak szélesb értelemben viselnek, — mellék, idegen, jövevény, általmenő (Neben Note, regel, oder unregelmässig durchgehende, Note de passage, Note passagère, Note accidentelle, Note étrangère) kótáknak nevezettek, mellyek a' fő kótákéihoz hasonló nagyságu jegyekkel íratnak, a' tactus értékibe mindenkor beszámíttatnak, és így ezek a' tactus részeiben, vagy tagjaiban valóságos alkotó kóták; a' honnan a' fő kótákkal, p. o. mint nyoltzad, negyed, tizenhatod 's a' t. részek, száraiknál fogva egy egy csoportba összefűzetnek. Végre pedig, számos esetek vagynak a' harmoniai tételekben, mellyekben ezen eredetileg ékesítő kóták, nevezet szerint a' rendesen általmenők, t. i. mellyek a' fő kótához hátulról járulnak, valóságos harmoniai kótákká válnak, bizonyos egybenhangzók összefűzésire használtatnak, 's nálok nélkül a' harmonia menetele darabos lenne; sőt vagynak

olylan egybenhangzók, melyekben a' széthangzó (dissonanz) nem vétetvén egyszerre a' több harmoniai alkotó hangokkal, hanem hogy a' széthangzás annyival inkább mérséklett legyen, a' tételbe csupán általmenőleg szövetvén, az említett széthangzó úgy is mint melodiai, úgy is mint általmenő harmoniai alkotó hang tekintethetik. Ezen okoknál fogva tehát Rec. „Figurát” ékesítésnek éppen nem, hanem csoportnak nevezné.

Catel. Ezen igen nevezetes férfi bővebb említést érdemlett volna. — Ő, a' mult századi francia revolutio alkalmával, mint hangköltő, egy volt a' francziák legkedveltebbjei közül, a' mit azzal is megmutattak, hogy őt 1796. Párisban, a' köztársaság ünnepén első rangu hangköltőnek elősmervén, ugyan ennek, nyilván is ki kiáltották. Melly időszakai munkái között, *Musique à l'usage de Fêtes nationales* gyűjteményben, nevezetesebbek 1. *Ouverture pour Instruments à vent, executée dans le temple à la Raison.* 2. *Marche milit. et Pas de Manœuvre.* 3. *Stances, chantées à la Fêtes des élèves pour la fabrication de Canons, poudte, et Salpêtre* 's a' t. több rendbeli hadi győzödelmi énekek, hymnusok, karok, mellyek a' francia nemzet akkori szelleminek, 's lelkesedésének élő bizonyosságai. De, ha ezek helyet ne foghattak a' közhasznú esméretek tárában, már azt csak meg kellett volna említeni; hogy ő nem csak Professor volt Conservatoriumban, hanem egyszer'smind az Academia rendes tagja. Nehány esztendő előtt, mind a' Professori, mind más conservatoriumbeli terheket letévén, nyugalomban élt, 1830. pedig meghalt, és 1831. helyibe az intézet tagjává, Spontini, Reicha, és Paer kö-

zül ezen utóbbi választatott. Ezt még az Augsburgi Allgemeine Zeitung is hirdette.

Méltán kérdésbe lehet tenni, ha vallyon Ford. azon hiánt melly szerént külföldi nagy hangművészekről elhalgatván olyan nevezetéseket, mellyeknek mind a' szépművésztségre, ennél fogva a' nemzeti mivelődésre, mind különösen a' nemzeti szellemre tagadhatatlan nagy befolyások volt, kipótoltat-e az által, hogy egy hazai pusztá mechanicus hegedűsnek Biharinak, (kinek természeti tehetségét 's játszásbeli igen szűk körű, különben szép ügyességét Rec. kétségbe épen nem hozza) a' köz hasznu esméretek tárában, a' szépművésztségség sérelmire botránkoztató emléket mázolt? Mellyik régibb, vagy újabb időbeli életíró tette maga eleibe a' hazai művészkedő literator, mellyiket követte, Bihari életinek leírásában? ezt még csak gyanítani sem lehet; talán, mint sejdíthető ezt tartván szemei előtt — „qui alium sequitur, neminem sequitur” az életírásnak egy egészen új, 's előttünk még ekkoráig ösmeretlen nemét akarta kitsinyben képezve előállítani. — Igaz, ezen életírás a' maga nemében új, és nem csak az elhunyt művésznak, erkölcsi, 's művészi character vonásait, hanem magának a' szerzőnek, a' műv. szépség, 's theor. és pract. hangtudomány körül szedegetett tapasztalásaiból meritett több oldalú ösméretit, 's belátását is foglalja magába; mellyre nézve méltó lesz ezen életírásnak némelly sarkalatosabb pontjait e' tudományos folyó írásban is közleni.” Bihari János híres magyar muzsikuszül. Bönyön Győr Vármegyében 1769. — Kiől tanúlt, úgymond, nincs tudva, úgy lázlik, hogy hangművésztségre, jelesen hegedűjátszásra volt természeti tehetségét, egyedül önszorgalma és gyakorlása által emelte

azon lépcsőre mellyen társai felett olly kitűnőleg állá; kétségkívül ha magát mesterséges rendszabások szerint idején képezheté vala, benne a' magyar muzsika, melly fájdalom! eddig leginkább csak Czigányok által gyakoroltatik, új alkotóját találta volna."

Mivel az életíró ki nem tapogathatá a' b. e. művésznak oskoláját, mellyben művészsége alapját megvetette, holott ezt mint hazánk muzsika historiájára tartozót óhajtotta volna a' késő jövődőkornak híven által adni: Rec. reményli e' nagy hiánt, a' még századok óta meg nem czáfolt, 's még kevésbé lerontott tapasztalásból kipótolni. Első oskolája volt; mint szokott lenni az egész fekete seregnek, a' korcsma, 's paraszt lakadalmok; mivel pedig hegedülésre kétségkívül nem csak nagy hajlandósága, hanem természeti szép ajándéka is volt, vérei őtet csak hamar elkezdvén vásárokról vásárokra hordani, művészi tehetsége idejekorán annyira kifejlett, hogy rokonit feljül mulván, maga szerzett össze egy társaságot, mellyel hazánk fő városába Pestre tette által ingó bingó satorát. Itt a' vendéglő házakban 's kertekben, részint a' tanuló ifjuság, részint a' városba jövő idegenek által, szép ügyessége mindenkor gazdagon jutalmaztatván, a' hazai cseppek fantasiáját folyvást ébresztették, úgy annyira, hogy néhány eredeti nemzeti táncz nótákból álló költeménye, ezeknek tökéletes előadása, csalhatatlan tanui levének e' részbeli természeti szép tehetségének; mert — hogy az életíró szavaival éljek — „eredeti nótáinkat olly igaz nemzeti ízléssel húzta, hogy hangjaival kénye szerint örömmre, „vagy szomorúságra indította a' magyar szívet”!

Óhajtá vala Rec. hogy az életíró magyarázta volna meg, mit ért a' magyar muzsika ne-

vezeten? Mert Rec. némelly táncz nótákon és dalocskákon kívül, mást nem ösmer, 's szomorúan tapasztalja, hogy a' magyarnak mind e' mai napig sem muzsikája, sem harmoniája, még tánczát is jobbára idegen notán járja.

A' több character vonások között igen nevezetesnek tartja az életíró; hogy Biharinak „egy időben dolga igen jól ment, maga aranyal, himzett ruhában járt, 's még hegedűjét is gazdag öltözetű inas által hordatta” — azonban még sem meré megemlíteni, hogy ő is épen olyan czigány volt, mint a' kik által fájdalmasan állítja a' magyar muzsikát gyakoroltatni. Ezen czimeres életírásnak bizvást utánna lehet vala tenni — *difficile erat satyram non scribere*.

Consonantia. A' muzsikában a' hangoknak olly öszvezenge, melly közvetlenül kedves a' fülnek. — Rec. előre látta, midőn *accord*-nak öszvehangzattal lett kitételit helyben nem hagyhatta, hogy Ford. az egymáshoz közeljáró értelmű műszók formálásában meg fog szorulni, és kénytelen lesz olyanokat venni elő, mellyeknek kifejező értelmekről talán maga sincs meggyőződve. Ide czélezott Rec. midőn Ford.nak nyilván kimondta, hogy öszvehangzatot más esetben sokkal helyesebben lehet használni, mint *accord* fordításában. — Öszvezenge *physical* vizsgálódásoknak próbatételeknek igen is, de muzsikának tárgya épen nem lehet; mert ide egyedül olyan hangok, vagy hangzások tartozhatnak, mellyeknek mind össze, mind széthangzások a' fület bizonyos viszonyokban, — kedvesen, vagy kedvetlenül, ez mindegy — úgy érdeklik, hogy ez azoknak tulajdonságokat, egymástól való távolságokat, mélységeket, magosságokat megmérheti, világosan megkülönböztetheti, az az olyan hangok, mellyek alkalma-

sok arra, hogy össze, vagy széthangzó harmóniát szüljenek. Tudva van a' physicali próbatételek után, hogy a' hang nem egyéb, mint bizonyos testek' rezgő veréseinek, vagy hőmpölygéseinek egymás után sebesen 's egyformán folyó munkálati, mellyek füllel felvehetők, szemmel láthatók, (számtalan testek körül) sőt a' sebeségnek bizonyos körében számlálhatók. Az összehangzást szülik a' rendesen, a' széthangzást pedig a' rendetlenül folyó hangverések; amazok a' fülre kedves, ezek pedig kedvetlen behatást okoznak. Mihelyt olly sebességben állanak elő a' rezgőverések, hogy azoknak sem rendes, sem rendetlen folyásokat számlálni 's ennél fogva egymástól megkülönböztetni nem lehet, mint p. o. valamelly igen kifeszített 's rövid húron, vagy egyenetlen masszaju, 's vastagságú 's t. e'f. testen, ekkor csupa hangkeverék pityegés zörgés nyikorgás nyiszogás 's a' t. állanak elő. Ugyan ezt kell mondani minden olyan hangzásokról, mellyek ugyan eredetileg meghatározhatók bizonyos viszonyokban felvehetők voltak, de a' gyakori megütközés, és visszaverődés által csupa keverékké váltak, millyeket a' hangzó épületekben, templomokban, palotákban lehet tapasztalni, ilyen az égzengés is; a' honnan nyelvünkben az efféle hangzások gyakran, kevert szavakkal tétetnek ki, p. o. cseng-bong, csengés bongás, csireg - csurog, csirgés - csurgás, zörög-börög, zörgés-börgés, zeng-bong, zene-bona, 's t. e'f. következőleg az ilyen általvitt értelmű kifejezések, a' harmoniai miveletekre nem alkalmaztathatók, itt helyet nem foghatnak.

Dö m é n y.

(Folytatása következik.)

J e g y z é s. Rec. a' legközelebbi vizsgálathatban tévedésből, de hibásan tulajdonítá Beethoven czikkely fordítását Zs. Gy. nek; mert J. tulajdona.

B) Külföldi Literatura.

A' hinduk' drámai literaturája.

(Vége.)

Csarudatta Ménus' törvényeinek 's hivatala' elsősegeinek ellenére is halálra ítéltetik a' fejelelemtől. Az utósó felvonásban úton találjuk őt a' vesztő hely felé két bakótól (Csandala) vezettetve.

Félre emberek, félre! kiált az első, helyet Csarudattának, ki koszorúkkal felvirágozva, ügyes hóhéraitól vezettetve közelít végéhez, a' lámpaként, melly olajjal roszúl tápláltatott.

Cs a r u d. Halálvirággal testem ékesítve
Behintve porral 's ázva van könnyemmel,
Körül rekedten kányahad süvölt
És martalékát nyugtalan köszönti

— — — — —
Előre a' sors' változásait,
Mellyek nyomort 's gyászt hoznak ránk, ki látja
Miként gyanítottam volna, hogy jövendőm
Illyen csapást rejt? mint hihettem el,
Azért adatva lenni éltemet,
Hogy rőt faporról, liszttel hintezetten
Halálra menjek áldozatbaromként?
De minél előbbre járulok, vígasztal,
Honntársim' könnye 's átkok, mellynek ők
Igaztalan rontómat szentelik.
Segíteni nem tudván, esengenek:
Ég adjon díjat szenvedésimért.

Első Csand. Félre innen! mit tolakodtok így össze? négy dolgot senkinek sem szabad látni: Indra isten járatát, a' borju' születését, a' csillag' hullását 's a' derék férfiúnak balesetét. — Nézd Csinta öcsém, azt hinné az

ember az egész város halálra van ítélve. Mi ez?
az ég sŕ-e, vagy az eső felhőkből hull alá?

Második Csand. Nem Goha bátya, nem
úgy van. Az eső onnan az asszony felhőkből
esik. Hadd sírjanak: könnyeik legalább arra
szolgálhatnak, hogy a' port elverik.

Csarud. Minden szemekből, minden ablakon
Könyharmat áradoz le lépteimre,
Szerelmesen hogy megfüröszszenek.

Csand. Itt megálljunk. Verj dobod 's ki-
áltsd ki az ítéletet:

Csarud. Hah szörnyű sors! ez élhetetlenektől
Kell végemet megtudnom, híremet
Hazudság által meggyalázva látnom.
Dicső atyák, mi más volt sorsotok!
Kik ellenébe isten' díszlakában
Örömjaj hangozék az istenekhez,
Kegyes bráhmáknak serge fölkiáltván,
Mint végezék el a' szent áldozást.
És én, Vasantasena! a' ki kéjjel
Az édes hangot ittam ajkaidról
Mellyek rubinnál szebben lángadozva
Fehér fogaknak gyöngysorát mutatták,
Én szentlenítsem illy szennyel füleimet,
E' méreg által nem rab lelkemet,
Mellyet gazúl rút árulás koholt?

(Befogja mindkét fülét kezeivel.)

Első Csand. Hallja meg kiki: ez Csaru-
datta, Sagaradattának fija, Vinajadatta előljá-
rónak unokája, ki Vasantasena Bajadert meg-
rabolta 's előlte. Ez rá bizonyodván megítélte-
tett 's azon parancsunk van Palaka fejedelemtől,
hogy őt halálra vigyük. Így fog felséges Pala-
kánk minden gonosztévőt megbüntetni, a' ki
valami bűnt követ el, mellytől mind a' két vi-
lág iszonyodik.

Második Csand. Félre onnan! adjatok helyet.

Csarud. Barátim, a' mint látnak, elvonúlva
Ruhájaikba rejtik arczokat.

Szerentse, míg mosolyg ránk, nincs szüke

Barátnak és biztosnak, a' bajokban

Elhulladoznak 's számok össze olvad:

Első Csand. Az út most meglehetősen szabad,
vidd a' fogolyt tovább.

A' szín megett. Atyám, atyám! — barátom,
barátom!

Csarudatta. (a' Csandalákhoz) Becses bará-
tim, tegyétek meg ez egy kérelmemet.

Első Csand. Hogyan? 's te elfogadnál töl-
lünk valamit *).

Csarud. Ne tagadjátok meg kértemet; ti bár

Al származatból nem vagytok kemények,

'S úrtok fölött még elsőséget ad

A' jó szív nektek. Kérlek, a' jövődő

Minden reményire kérlek, fiamat

Ez egyszer csak hagyjátok látni még,

Mi előtt halálra mennék.

Első Csand. Hadd jöjön! vissza ti innen!

bocsássátok a' gyermekeket. Ide, ide!

Maitreja. (ki a' kis Rohasénát vezeti) Itt van
gyermekem kedves atyád kit megakarnak
ölni.

A' fiú. Atyám, atyám!

Csarud. Jer ide, kedves gyermekem (megöleli

a' gyermekeket 's kezét fogja).

E' gyenge kéz, alig hogy birni fog

Síromra 's a' máglyára gyászcsепet

Engesztelőleg végszer hinteni.

Szerelmedet mohón beszíja szellemem,

'S majd hosszú szomj kíséri égben azt.

*) Az az: leereszkedhetik Bráhma annyira, hogy a'
megvetett Csandalától valamit elfogadjon.

Mi gyászos emléket hagyok neked
 Atyádra vissza gyermekem. De vedd
 Ezen galandot még is, míg enyém
 A' bráhma' büszke ékét, vedd fiam,
 Kivel istent, 's bölcsét tisztel ő;
 Csekély szerű; de drágább mint arany.

(Leveszi a' gyapat kötőt, melly a' brahmai tiszt-
 nek jele 's fíjának nyaka köré teszi).

Első Csandala. Előre, előre!

Második Csand. Több tisztelettel mester.
 Tudod, az erény éjjel-úgy mint nappal, úgy
 jó, mint bal szerencsében mindig hasonló
 marad magához. Jerünk, Uram, panasz
 most nem használ. A' sors eljár a' maga
 útján. 'S nem várhatni, hogy az emberek
 tiszteljék a' holdat, ha az az Rahutól meg-
 ragadtatott.

Rohas. Hova viszed atyámat, te nyomorú
 Csandala?

Csarud. Halálra mégyek, gyermek; gyász fűzér
 Karavirából függ nyakam körül
 És a' karó már vállamon: szivem,
 Hogy áldozatként ékesítve visznek,
 Halálmezőre, kinnal eltelik.

Első Csand. Hallod-e fiam, nem egyedül kik
 Csandaláktól születnek, azok; hanem kik
 születésüket bűnnel fertőztetik, azok is
 Csandalák.

Rohas. Miért akarjátok hát atyámat megölni?

Első Csand. A' király parancsolja, ő vétke,
 nem mienk.

Rohas. Hát vigyetek 's öljetek meg engem,
 atyámnak hagyjatok békét.

Első Csand. Légy hosszú életű jó kis fiú!

Csarud. (fíját megölelve).

Ez a' való kincs. Szerелеm mosolyg
 Szegénynek úgy mint dúsnak, nem virágok

Illatja sem drágás olaj.

Szerelem lehelte enyhít csak szívet,

Az édes illat, melly szívből fakad.

Maitreja. Halljátok, jó legények, bocsássátok el kedves barátomat; csak egy holt testre van szükségetek 's éltem kezetekben van.

Csarud. Nem, soha nem.

Első Csand. Most tovább! adjatok helyet! mit tudtok ide tolongani, hogy egy becsületes embert lássatok, a' ki kétségbe esett, mint az arany veder, melly kötele szakadván a' kútba hull.

A' sereg tovább halad. Minden állapotánál ismételtetik a' kikiáltás, Stawaraka azt hallván kitör a' tömlöczből, hova őt a' gaz Samsthanaka vetteté, és siet Csarudatta ártatlanságának hírét vinni:

Ki jó? (kérdi Csarudatta) ki hozza ez örömet nekem,

Hogy mentsen a' legsúlyosabb bilincsből?

Halljátok? ismét tiszta lett nevem.

Nem a' halált, a' szégyent féltem én;

Szégyentelen halál kívánatos nekem,

Miként gyerekek születésekor.

Nem érdemelt gyűlölség 's rosszaság

Ejt mostan el, mint czélját olly nyilaknak,

Kiket halálos méreggel bevonva

Gyalázat és bűn szegzenek reám.

Szerencsétlenségre jó Samsthanaka szinte a' kikiáltás által figyelmessé tétetve 's ördögi álnoksággal annyira tudja vinni a' dolgot, hogy a' rabszolga vallása gyanúsnak kezd látszani. A' Csandalák mind a' mellett gondolkodóvá lesznek 's halasztják a' vesztést, míg csak lehet. 'S midőn már egész a' vesztő helyig jutottak vele, 's a' kard feje fölött lebeg, az istenek igazságos

rendelése által, melyben Csarudatta végső pillantatig bizott, mentsége érkezik. Vasantasena nem halt meg; a' buddhakoldus, kit Samsthana a' kertből elkergetett, őt a' kertben halállal viódva találta 's ismét életre hozta. Épen útban volt hogy haza vezesse, midőn Csarudatta' kárhozata meghallá az utósó állapotatnál kikáltatik.

Mi zaj ez? kérdi Sramanaka, midőn közel érnek:

Vas an. 'S milly tenger ember, kérdezd, menj, okát,

Itt Udsajin mind egy rakásra gyűlt
'S a' súlyegyenből a' földet kinyomja.

Sramanaka megtudakozván a' dolgot hírét
hozza a' veszélynek, melyben Csarudatta van.
Sietve törnek át a' sokaságon:

Megálljatok! lássátok bennem a'
Nyomorút, kiért ma, a' méltatlanért —
Veszélyben ok nélkül van drága élete.

Első Cs and. Mi ez? bomlott hajjal, emelt
kezekkel kiáltoz ránk hogy megálljunk.

Vas an. Az nem valóság, drága Csarudattám.
(nyakába borúl)

Sraman. Az nem valóság! tisztelt Csarudatta.
(lábaihoz veti magát)

Első Cs and. Vasantasena, — az ártatlannak
nem szabad kezeink által elveszni.

Sramjan. Ő él, Csarudatta él.

Cs and. Éljen akár száz esztendeig.

Csarud. És ez lehet? bizonynyal te vagy-e Vasantaséna.

Vas an. A' boldogtalan!

Csarud. Vasantaséna! lehetséges-e?

De félre könnyek félre fájdalom!
Nem úgy jövé-e mint csodás erő,
Melly vissza bájol életet, midőn

Forrása már kiszáradott, 's nem a'
 Halál' kezéből oldottál-e ki,
 Tiédet ez tán egyedül?
 Szerelem' hatalma olly mindenható :
 Életre hozza még a' holtat is.
 Nézz kedves, e' jelekre ; még imént
 Szégyent halált hirdettek, légyenek
 Most nász örömnék hirdetőivé,
 E' bíbor ünnepköntösöm legyen,
 'S menyasszony' éke a' virágfüzér.
 A' dob derítse tompa hangjait
 Menyekző' ünnepének hangivá.

Míg mindnyájan a' legnagyobb örömben van-
 nak 's a' Csandalak a' szaladó Samsthanakát ker-
 getik, kiáltás hallik a' szín megett:

„Diadal a' bika' istenének, Daksa' áldoza-
 ta' zavarójának! Dicsőség a' seregek' hat fejű
 szét kergetőjének, Krancsa ellenének (az az Si-
 vának)! Diadal Arjakával, elleneinek győzőjé-
 vel, leghatalmasabb uralkodójával a' széles bércz-
 tornyozta földnek.

Servillaka fellép 's jelenti Udsajin régi
 uralkodói törzsökének bukását. Arjaka küldi
 Servillakát, ki a' királyt az áldozó helyen ütötte
 agyon, hogy Csarudattát tiszteletekkel halmoz-
 za; Vasantasena a' fejedelmi családba (familia)
 felvétetik 's ez által előbbi életének minden szen-
 nyeitől megtisztul 's mind azok, kik a' kísérte-
 tés idejében hűnek mutatták magokat, jutalmot
 vesznek.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

A' Nemzeti nyelv pártolása.

Tek. Esztergom Vármegyének a' Magyar nyelv^{terjesztéséről} hozott végzése summás kivonathan.

Minthogy a' Nemzeti létel, az országnak virágzása, és a' közjót előmozdító hazaszeretet a' nemzeti nyelvnek kimivelésével és közönséges elterjesztésével legszorosb egybeköttetésben áll; közakarattal végezte a' Megye:

1. Hogy az a' több esztendő k előtt hozott végzése a' Vármegyének, melly szerint minden kéréleveleknek és folyamodásoknak magyarul kell írva lenniük, ezentúl nem tsak pontosan megtartassék, hanem annak felette:

a) Minden felírási ezen Vármegyének Nádor Ispán Ö Ts. K. fő Hertzegségéhez és a' Magyar királyi udvari Cancelláriához ezentúl tsupán magyarul készíttessenek, a' mint az a' N. M. kir. Helytartó Tanátshoz küldött felírásokra nézve eddig is történt.

b) Minden pereknek ezentúl is, eleitől fogva végig, tsupán tsak magyarul kell folyniok, és az ítéleteknek magyarul mondattatniok.

c) A' falusi jegyzők minden alkuleveleket és rendeléseket, a' mennyiben az őket illeti, egyedül tsak magyarul írjanak, bárha tsak harmada áljon is a' lakosoknak magyarulól.

2. Minden földes uraságok és törvényhatóságok ebben a' Vármegyében felszólíttassanak, hogy jövendőben protokollumaikat tsupán tsak magyarul vitessék; az urasági tisztek hason'cán magyarul vigyék számadásaikat; és az a' rendelés, melly szerint a' Vármegyéhez valaki tsak magyar nyelven írott folyamodással járulhat, az Uriszékekre is kiterjesztetik.

3. Ha egy más Vármegyétől vagy Törvényhatóságtól valami nem magyar nyelven írott levél érkezne, legelső esetben elfogadtassék ugyan, de a' reá adandó válaszban figyelmetessé kell tenni a' Törvényhatóságot az

új Megyevégre, és meg kell kérni, hogy jövődében magyarul levelezzen, ha választ akar kapni.

4. A' Főtiszt. Egyházi Törvényhatóság ebben a' Vármegyében megkérettessék, hogy az egyházi törvényszékek előtt forgó perekre nézve ugyanazokat a' rendelkezéseket tétesse, mint a' Vármegye a' polgári perekre nézve; és a' Tiszt. Papságnak hagyja meg, hogy jövődében a' keresztelő-, eskető-, és halottas-mátrikulákat magyarul vigyék. és bizonyság leveleket azokból csak magyarul adjanak.

5. Tagadhatatlan lévén, hogy a' hazai nyelvnek terjedését a' más nyelveken tartott közönséges Isteni tisztelet kiváltképen gátolja; erre nézve meg kell kérni a' Főtiszt. egyházi Törvényhatóságot, hogy jövődében a' prédikáziók; éneklések és egyéb ájtatosságok tsupán csak magyar nyelven tartassanak; mindazáltal a' melly helységekben a' tót vagy német nyelvet egyszerre egészen kirekeszteni nem lehetne, ott az Isteni tisztelet tartassék ugyan tót vagy német nyelven, de felváltva a' magyarral. A' melly helységekben a' Papok nem tudnak magyarul, kötelesek legyenek magyar Káplánokat tartani. — Jövődében Clérikusnak az Észtergomi Kispapok házába senki fel ne vétetessék, a' ki legalább annyira mennyire magyarul nem tud; és ki ne botsáttassék, míg ottan jól és folyvást beszélni meg nem tanult.

6. Minthogy a' puszta tót vagy német falukat sikeres következással tsupán csak az iskolai tanítás által lehet megmagyarosítani, tehát jövődében a' gyermekek a' falusi iskolákban olvasni, írni, számvetni és imádkozni, minden más nyelvnek kirekesztésével, egyedül magyar nyelven tanuljanak, és senki jövődében iskolamester vagy tanító ne lehessen, ha nem tükélletes magyar; a' mostaniaknak kik a' magyar nyelvben járatlanok. annak megtanulására három esztendei idő engedtetik, mellynek eltelésével, ha még akkor is alkalmatlanoknak találtatnának, a' tanításágból elmozdittassanak. A' Papokat, mint helybeli felvigyázókat az iskolákra meg kell szállítani, hogy a' tanítókat a' feljebbi végzéseknél szoros megtartására kényszerítsék, és a' szüléket gyermekeiknek az iskolába való jártatására nógassák és intsék,

7. A' földes Uraságokat fel kell szállítani, hogy a' magyar nyelvnek terjedését a' többek között azzal is segitsék, hogy a' mennyire lehet a' falukban hírókká.

esküdtekké 's a' t. tsak olyanokat tétessenek, kik magyarul tudnak.

8. A' német mesterembereknek eddigleni különözése a' magyar tzéhektől ezentúl megszünjön; a' szabaduló és vándor-levelek vagy vándor-könyvek tsak magyarul írva adattassanak; a' magyarul nem értő inasok fel ne szabadítassanak, és a' magyarul nem tudók mesterekké ne lehessenek. — Nem lévén a' mesterembereknek magyarul sok mesterszavaik, erre nézve meg kell kérni a' Magyar Tudós társaságot, hogy ezen a' fogyatkozáson segítsen.

9. A' N. M. Kir. Helytartó Tanátsot meg kell kérni, hogy jövendőben a' ki magyarul nem tud, orvos, patikás vagy bába ne lehessen.

10. Minthogy a' magyarosodásra az is téssen valamit, ha a' más nyelvekből való familiai nevek magyarokká elváltoztatnak; a' mi a' törvényhatóságnak felvi-gyázása alatt, minden lehető visszaélésnek kikerülésével, megeshetik; tehát kérni kell Ö Ts. K. Felségét, hogy jövendőben, a' kik idegen familiai neveiket magyarra elváltóztatni akarnak, azok minden hosszas folyamodó-zás nélkül, az illető törvényhatóságnak kiküldöttjei előtt előadván kívánságokat, azt azonnal megnyerhessék.

11. Hogy ezen rendelkezéseknek tzélja annál bizonyo-sabban elérődjék, egy állandó kiküldöttség neveztetik ki, mellynek kötelessége, a' magyarosodást illető vég-zéseknek végrehajtására fel ügyelni, és időről időre tzél-arányos javallatokat tenni.

12. Meghagyattassék a' közelebbi Országgyűlésre küldendő Megyeköveteknek, hogy az Országgyűlésen azon legyenek, hogy az Országgyűlési tanátskozá-sok, a' Haroknak és Rendeknek felirásai, és a' törvény-tzikkelyek tsak magyarul íratassanak, és az által a' nyelv törvényhozó és országos nyelvvé emeltessék.

**2. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István
Typographiájában megjelent új könyvek.**

29) Dissertatio Inauguralis Medica exhibens Generalia de Fungis Venenatis, quam consensu et auctoritate Magnifici Domini Praesidis et Directoris, Spectabilis Domini Decani, nec non Clarissimorum D. D. Professorum pro Doctoris Medicinae Laurea rite obtinenda in Alma ac Celeberrima Regia Scientiarum Universitate Hungarica publicae disquisitioni submittit Elias Oesterreicher, Vetero-Budensis. nagy 8ad rét.

30) Bimbók. Irta Szalay László. 72 lap.

31) Adserta e Jure Naturae, et Ecclesiastico, quae in Reg. Scientiarum Universitate Hungarica Pestensi pro consequendo Doctoris e Jure Ecclesiastico gradu nutu et auctoritate Magnifici Domini Praesidis et Incolytæ Facultatis Juridicae publice defendenda suscepit Michael Maskovics, Archi-Dioecesis Agriensis Presbyter et Archivarius. nagy 8ad rét.

32) Elet. Irta Udvardy János, hites Földmérő, a' Magyar Tudományos Akademia Levelező-'s a' Frauendorfi Bajor Kertész Társaság rendes Tagja. nagy 8ad rét.

33) Dissertatio inauguralis medico-practica de Balneis frigidis, quam consensu et auctoritate Magnifici Domini Praesidis et Directoris, Spectabilis Domini Decani, nec non Celeberrimorum ac Clarissimorum D. D. Professorum pro Doctoris Laura summisque in Medicina honoribus ac privilegiis rite et legitime consequendis in Celeberrima Regia Scientiarum Universitate Hungarica publicae eruditorum disquisitioni submittit Adolphus Lenk, Hungarus. nagy 8ad rét.

34) Ezer egy Éjtzaka IXdik Füzet.

35) A' Fő Méltóságú Királyi Kuriának 1832dik esztendei Víz-Kereszti Törvényes napokon hozott és kihirdetett Ítéletei.

Sententiae in Excelsa Curia Regia Anno 1832. Termino Epiphaniae latae et publicatae:

V. Kötet Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Mindszenty Antal. Egy fordulás az Alföldön. (Folytatás). 3 lap.
- 2) Kunoss Endre. Valami, a Természeti Jogból. (Türedék-rész.) 36 lap.
- 3) Podhraczký József. A Mohácsi ütközet szerentsétlen kimenetelét tulajdoníthatjuk-e Zápolya Jánosnak? 59 lap.
- 4) Udvardy János. Egy két szó az Előítéletekről. 71 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-ismertetés.

Dömény. Észrevételek és jobbítások, a közhasznú eszméreték tára 3dik kötetiben lévő némelly muzsikai tikkelyekre. (Folytatás.) 108 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

V. A' hinduk drámai literaturája. (Vége). 119 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) A' Nemzeti nyelv pártolása. 126 lap.
- 2) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 129 l.

(Koszerú 1832dik eszt. Vdik Kötethez egy író)

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1832.

VI. KÖTET.

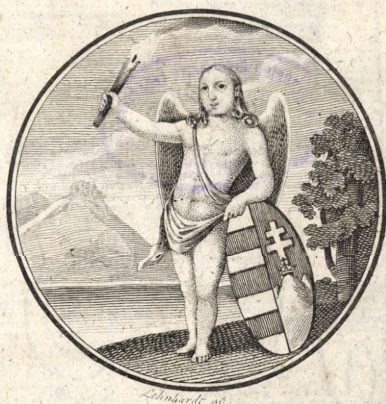
Tizenhatodik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

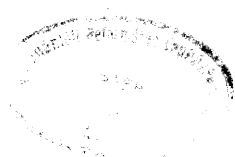
TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI L.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

É r t e k e z é s e k.

I.

Egy fordulás az Alföldön.

(Folytatás.)

G o s z p o d i n c z e

Nevű Rácz falu, melly már a' sajkások ke-
rületéhez tartozik; a' helység csinos, útszái egye-
nesek, szélesek, a' házak rendesen vagynak épül-
ve, mellyek előtt mindenütt eperfák vagynak
egyenes sorban ültetve. Határa jó, mindenféle
gabonát terem, mellyet Új - Vidékre, 's a' Fe-
rencz csatornájára Szt. Tamásnál vagy Turjánál
megálló hajókra hordanak eladni; lakosok, a'
kik marhákat is tenyésztetnek: mind ősze 2312
ó-hitűek, 's 69 catholicusok laknak a' helység-
ben. *)

Innét a' Tétel felé vivő ország-út mellett
eper és más fajú gyümölcsfák vagynak ültetve
egymáshoz bizonyos távolságra: ez a' rendtartás
a' katonai határszélekben mindenütt meg van.
Minden helységben való házigazdának a' határ-
ban menő ország-út mellett egynehány élőfája
van, mellyet ő ültetett, 's mellyre vigyázni tar-
tozik, és ha valamelyik kiszárad helyébe mást
ültetni, azt körül árkolni, 's az árok felét tüs-
kés sövénnel körül fogni, hogy a' marhák oda
ne férhessenek, 's a' fában kárt ne tehessenek.
Ide egy óra

*) Tud. Gyűjt. 1818. Eszt. IV. Kötet.

J o s e p h s d o r f

mellynek hajdan Zsablya volt a' neve, 's a' mellyet a' Ráczok most is így neveznek. Nagy és derék helység, mellynél nagyobb a' sajkások egész kerületében nincsen ki vévén Tételt és Csurogot. A' helység útszái egyenesek, szélesek, a' házak egyenes sorokban rendesen és csinosan épültek, mellyek előtt minden útszában egy sor eperfa van ültetve úgy, hogy ha az itt járó valamelly útszának egyik végétől a' másikig végig néz egy széles alleenál egyebet nem lát. A' helység közepén egy nagy négyszeges térség van, azt pedig épületek kerítik: a' napkeleti részen az ó-hitűek jó izléssel készült derék templomjok áll kőlábokkal erősített rostélyos kerítéssel körülvéve, mellette az ó-hitű pap lakó helye 's az oskolák épülete; délről a' fő strázsa hely, a' catholicusok kápolnájok, 's a' catholicus plebánus háza, napnyugotról az ó-hitűek templomjok eránnyában a' helybeli Kapitány és Hadnagyok, észak felől pedig a' Zászlótartó 's t. m. szépen épült derék quartélyaik és a' derék épületű vendégfogadó vagyon. Ez a' négyszegű piacz fákkal körül ültetveteit, planirozva van, 's katonai gyakorlásokra van rendelve. — A' sajkások kerületében való helységek az apróbbakat kivévén mind erre a' formára vagynak építve, 's a' ki egyet látott az a' többi is látta. A' házak számokkal vagynak megkülönböztetve egymástól.

A' helységen kívül délre az ország-út mellett van a' helybéli század gabona-tára, mellybe minden nyomtatás után minden telkes gazda a' birtoka mennyiségehez képest bizonyos számú gabonát tartozik bétenni, hogy azt szorulás idején használhassa. — Ezen bölcös rendelést másutt

is jó volna követni. — Illyen gabona tára minden helységnek van, kívül rajta bátorságos helyen.

A' Josephsdorfi határban a' Tiszán rév is van, melly Torontál Vármegyébe jár által: ezt a' révet átaljában Zsablyai révnek nevezi a' köz-nép. 1696ban mikor Temesvárt akarták vívni a' Császáriak a' Szakszoniai Augustus Választó Fejedelem fő vezérsége alatt, Gróf Pálffy János Feldmarsal tizenhat lovas ezredekkel, a' Würtembergi Herczeg pedig tiz Zászlóaly gyalogsággal ezen a' réven akartak által szállani, de a' nagy áradás következtében a' Tisza két partjain volt elterjedt kiöntés miatt nem kelhettek által, mellyért is a' Tisza mellett felfelé kénytelenítették vonulni 's Zentánál mentek által a' vízen, megvervén ott először egy csapat Spáhit a' melly a' partokat őrzötte. — 1697ben tavasszal Eugenius Herczeg fő Vezér Nehm Pétervári Commendansnak azt parancsolta, hogy Zsablyánál a' Tisza parton egy sánczot készíttessék, 's azt ágyúkkal és katonasággal rakja meg: e' meg is lett, de a' Török Császár a' ki Pancsovánál táborozott akkor, alig hallotta meg ezen dolgot, azonnal hajókra rakatott egy nagy csata Jancsárt, 's azokkal Zsablyához evedzván ott a' sánczot megtámadta. Nehm Generálisnak a' megtámadtatás hírével esvén Pétervárról azonnal oda sietett segítségre egynéhány Zászlóaly gyalogsággal, Cusani Marquis pedig egy Dragonyos ezreddel, de egyik sem menthette meg a' Zsablyai sánczot, mert mire oda értek, már akkorra azt megvették a' Törökök a' benne volt négy ágyúkkal és két száz emberekkel együtt, ámbár még ugyan azon esztendőben későbbben ismét a' császáriak kezekre került a' sáncz. Az 1698dik esztendő Novemberében Karloviczban a' Császár és a' Tö-

rökök között köttetett békesség egyik czikkelye szerént a' Zsablyai sánczot elkellett rontatni a' Császárnak, melly meg is történt.

Josephsdorfon alól az ország-út, a' mellette való élőfa alleeval az ilyenekben gyönyörködő útast vidámabb kedvre hozza a' sok egyszerű rónaságnak Kalocsától eddig való látása után, a' táj előttte esméretlen, új, idestova tekinget kocsijából, 's észre sem veszi, hogy már egy órát haladva

G y u r g y e v o

helységét elérte, melly Josephsdorf formájára épült, de annál jóval is kissebb Rácz falu: ha a' házak külsejekről a' lakosokra lehet következtetést húzni, úgy azok nem igen lehetnek tehetős gazdák.

Elhagyván a' helységet a' vidék mindenfelé kellemetesebb kezd lenni, 's mennél alább megy az útas, annál inkább vidámul. Ide már balról a' Mossorini, jobbról pedig a' Dunántul való Slankameni hegyek szépen kilátszanak. Gyurgyevon alól szőlőskertek vagynak balra, mellyeket az előtt mintegy huszonöt esztendőkkkel ültettek: lehet gondolni hogy ezen lapályos földön millyen bor teremhet. Gyurgyevohoz egy óra

K o v i l Szt. I v á n

Gyurgyevonál nagyobb helység, nedves időkkel igen nagy a' sár benne. A' helységen alól a' vidék mocsáros kezd lenni, Villevohoz közelítvén pedig, a'hoz a' mocsárhoz ér az itt járó melly a' tiszából Szlatina és Mossorin között jön be, 's Gardinovczenél a' Dunába szakad, 's a' melly a' hajdani időkben a' Tiszának egy ága volt, de a' melly eltelvén iszappal 's más egyébbel most csak áradáskor telik meg vízzel. Villevohoz kö-

zel egy nagy töltés van rajta keresztül egy híd-
dal építve; melly

V i l l e v o

nevű Rácز falucskába visz, melly hajdan csintalan egy helység volt, de most már csinosodik. A' Mossorinál kezdődő apró hegyek erre a' helység felé, innét pedig Tételnék huzódnak le, a' honnét a' helység fekvése a' hegy alatt helyes, sőt Kalocsától idáig elfáradván a' szem a' szüntelen tartó kedvetlen rónaságon, nekem a' kinek a' vad - regényességéről elhírelt Sächsische Schweitznek sem minden parthiai tetszettek még kies is volt. A' töltés szélére ültetett nyár és fűzfák félig eltakarják innét a' helységet az útas elől, tul felől pedig szőlőkkel 's gyümölcsfákkal beültetett apró hegyek kerittik azt napkelet felől, délre a' házak végében mindjárt a' nád-
dal béborított nagy mocsár veszi körül, mellyben szám nélkül való vízi madarak és tekenős-
békák tenyésznek, 's ez utóbbiaknak párját egy pár garason meglehet venni itt helyben.

Villevotól az út mindenütt az úgy nevezett Tételi hegyek alatt visz egész a' Tételi határig: a' hegyek balról maradnak, jobbról pedig a' mocsár egész a' Dunára kinyulik és csupa nádast és ligetet mutat, a' most említett hegyek egyfelől ezen mocsártól másfelől a' Tiszától körül véve szigeteket formálnak, mellyen négy helység van u. m. Mossorin, Villevo, Lok és Tétel, 's ugyan annyi pusztá, Velika-Kuvesda, Mala-Kuvesda, Kapetanov és Topola: a' sziget hossza mintegy három, a' szélessége másfél mértföld. Villevotól fél óra alatt elértem azt a' helyt a' mellyen ez előtt

L o k

nevű helység feküdt; e' kis hely volt, csak egy útszából 's negyven numerusokból állott, de 1812ben a' Pétervári fő hadi Kormány parancsolatjára elrontatott. A' Templom 's korcsma még fent állanak, ha tsak az olta el nem bontották, miolta erre voltam: ez a' helység először a' sokszor emlegetett Mangura nevű nagy mocsárnak közepén feküdt, de az utolsó Török háborúban II. József Császár parancsolatjára az ország-út mellé építtetett ki, 1812ben pedig a' mint már említettem, ismét a' szigetbe helyeztette vissza régi helyére, mivel áradásokkal sem marháiknak, sem földjeiknek nem mehettek feléjük a' lakosok, földjeik és tanyáik ezen a' mocsárban lappangó szigeten lévén.

Loktól az út ismét mindenütt a' halmok alatt megy a' mocsár mellett: itt azt jegyzettem meg, hogy az út mellett legelt marhák a' halmok oldalain a' földet nyalták és harapták, melly szerint itt a' földben sós vagy salétromos részecskéknek kell lenni. Jobbról a' Slankamenon feljúl fekvő bércekre, Slankamenra 's a' felette felemelkedett oda való hajdani vár omladékjaira szép a' kilátás. Egy óra alatt béértem

T é t e l-

be. Tétel hazánknak a' legrégebb helységei közül való. Miféle nemzet, 's kik által, és mikor építtetett? kitudná azt megmondani! annyi bizonyos, hogy a' Rómaiak alatt itt már helység és vár is volt, mellyet bizonyitnak az itt kiásott sok Római régiségek, u. m. pénzek, oszlopok, 's azokon való felírások, fegyverek 's t. e'f. *)

*) Fő T. Katona Ur a' Kalocsai Érsekségről írt munkája 1. Darabjának 43dik lapján azt írta, hogy a' Tétel-

Hogy ez a táj mikor kerülhetett a Rómaiak birtokok alá? azt bajos volna kitalálni, én azonban úgy vélekedem hogy az a dolog Pannoniának a Rómaiak által lett elfoglaltatása után nem sokára történhetett; a hadi fogásokban jártas Rómaiaknak pedig alkalmatosságot, a Pannonia Ripensis partjainak, és Sirmium fő városnak védelmére való alkalmas helyheztetése okozhatta, mellynek következtében a Tiszántúl lakott Dacusokat mint szinte a Duna és Tisza között elterjedt Metanasta Jászokat a Pannoniai partoktól fellehetett egy itt állott erősség által tartóztatni, 's azokat zabolán tartani a Tisza által formáltatott és hegyekből álló szigeten fekvén az erősség, melyet vagy a K. u. sz. után 69—79dik esztendeig uralkodott Titus Flavius Vespasianus, vagy annak fija Titus Ves-

ben találtatott Római régiségek még nem mutatják elegendőképen Római eredetét a helynek, mivel azon régiségeket máshonnét is vihették oda, valaminthogy Card. és Püspök Migazzi is vitetett Vácra Ó-Budáról ott kiásattatott Római régiségeket. Ez az állítás még nem elegendő arra, hogy Tételnek Római eredetét lehuzzuk. Megeshető ugyan, hogy ide más honnét horhattak illyeket, de a nem bizonyos, azonban itt nem holmi aprólékos dolgokat lehet látni mint Vácson, hanem nagy és nehéz oszlopokat, mellyeket nem igen lehet egy helyről a másra hurczolni még pedig olyan számmal, hogy mesteriség volna máshonnét annyit össze szedni; továbbhat, mikor Tételben olyan emberek laktak t. i. a Praepostok, a kik illyen régiségeket hozathattak volna ide — mert az itt uralkodott Török Basák vagy Bégek bizonyosan nem gyönyörködtek kő régiségekben — még akkor a homályos időkben nem igen gondoltak az illyekkel. A mi pedig a legerősebb ok, a Tételi várban kiásott oszlopokon való felirások nagyon Tétel helyheztetésére alkalmaztathatók, mert elromlott hídakról, 's exploratorokról van emlékezet benne.

pasianus a' ki 79—81ig volt Római Császár építhetett, melyet a' várnak Titulium neve látatnak bizonyítani. A' Tételi várban kiásott kőoszlopok közül *) egyen Severus Császárról, 's az elromlott hidakról van emlékezet, melyből a' tetszik ki, hogy Severus Császársága előtt már Tétuliumnak fent kellett állani, hogy azonban a' felírás Lucius Septimius Severust érti-e? a' ki 193—211ig, vagy Alexander Severust, a' ki 222—235ig volt Római Császár a' bizonytalan. Ez a' felírás a' feljebb említett, 's Temerin és Goszpodince között leírt nagy Római sánczra is világosságot nyújt, mint szinte egy más, ugyan a' Tételi várban kiásott oszlopon való felírás is, mely exploratorokról emlékezik. A' Rómaiaknál az exploratorok a' katonai utak felvigyázóik, 's egyszer'smid olyan emberek voltak, a' kik az ellenség dolgait kémlelték ki — kémek, spionok. — Az elő adattak szerint tehát először Titulium Vég-vár és Védhelye, őrhelye volt a' Pannonia Ripensisnek, 's exploratorok laktak benne a' Tiszán-túl lakott Dacusok, és a' Duna 's Tisza között tanyázott Metanasták ellen, azután pedig Dacia is a' Rómaiak kezekre kerülván, a' Dunán, Tiszán 's a' Tiszának azon az ágán, mely most a' Mosso-rinnál bényuló, 's Gardinovczenál a' Dunába szakadó mocsárt formállyá, fent állott hidakat, és az ezeken való közösülést védelmezte, Tituliumot pedig és a' körülötte állott közösülő hidakat a' többször emlegetett nagy sáncz fedte a' Metanasta Jászok háborgatásaik ellen. A' Tételi várban kiásott oszlopokon való felírások közül egy, Colonia Iprarol emlékezik, melyből Schoenwisner azt huzza ki hogy Tituliumot

*) Ezen felírásokról alább lesz bővebb emlékezet.

Colonia Ipranak is nevezték; ha úgy van a' dolog minthogy az Ipra nevezet nem Római hanem Barbarus hangú, úgy lehetne vélekedni, hogy Titulium már a' Rómaiak elfoglalások előtt fentállott, 's Titulium nevezetét későbbben nyerhette Titustól azért, hogy a' hegyen fent való várat vagy egészen ő építtette, vagy legalább megújította, melly szerint Tétel még a' Rómaiak idejét is megelőző régi helység volna. Ezen most említett felírás következésében Schoenwisner a' Tételi vár eredetét a' K. u. sz. után való 255dik vagy 256dik esztendőre teszi, *) de hibássan, mért a' mint feljebb írtam már Severus idejéből való felírás az elromlott hídról emlékezik, mellyeket bizonyosan sokkal előbb készítettek már a' Severus idejénél a' ki 193—211ig volt Császár. Taube Slavoniaról írt munkájában azt írta, hogy Tituliumot Diocletianus építtette, mint szinte a' már sokszor emlegetett nagy Római sánczot is, mivel ez a' Császár a' Duna és Tisza öszve folyások őrizésére hajós erőt, 's hajó építő helyeket állított fel. Ez a' vélekedés nem lehet helyes, mert az itt kiásott felírásokban, 's mint szinte az itt kiásott Római pénzek felírásaikban előjövő személyek mind több idővel éltek Diocletianus előtt a' ki 284—305ig volt Római Császár. A' köveken való felírásokban jönnek elő Severus, a' kiról most értekeztem; Valérianus, a' ki 253—260ig, és Aurelianus a' ki 270—275ig volt Császár: a' kiásott pénzekben pedig elő jönnek Marcus Aurelius Antoninus, a' kit Piusnak neveztek 161—180ig;

*) Kirschius a' Cornucopiajában Titult a' régi Tibiscumnak lenni írja, de e' nem igaz, mert Tibiscum a' Dacia Ripensisben feküdt a' Tiszán tul. Lavius szinte ide teszi Tibiscumot; Chr. de Jordan pedig Rhitiumot gondolja hogy itt feküdt.

Maximinus Cajus Julius Verus, vagy Thrax 235—238ig; Numerianus 284ben, ennek igen sok pénzét találták már itt; Valerius Maximinus 305ben lett Caesar, 308ban Császár's 313ig uralkodott; az Urbs Róma, felírással, 's a' Romulust és Remust czimező pénzt; és Maximianusét a' ki Diocletianussal együtt uralkodott: és így kivéven Maximianus, Valerius Maximinus, és az Urbs Róma czimű pénzeket, mind Diocletianus előtt való időkre mutatnak a' Tételi Római emlékek.

Úgy látszik hogy Titulium a' közép századokban ellent nem álván a' sok barbarus népek pusztításaik, épségben megmaradt, vagy ha elpusztult is, ismét megépítettet és lakattatott, mert midőn eleink a' mostani hazánkat elfoglalták, akkor jó állapotban volt, melly megtetszik abból, hogy az e' tájon megtelepedett Bolgárok fejedelme Zalán Tituliumban lakott 's ott palotája volt, a' mint azt Béla Király nevezetlen Jegyzője emlékezetben hagyta *) így értekezvén róla: „a' Görögök Császárijok és a' Bolgárok fejedelmek nagy sereget küldöttek Zalan fejedelemnek, a' mellyek midőn Zalán fejedelemhez megérkeztek azon helynél, melly Tételnek neveztetik, nagy öröm lett a' fejedelem palotájában”. A' következő cikkelyben így folytatja a' Jegyző a' történet leírását: „Zalan fejedelem pedig, a' Görögök és Bolgárok segítő seregeikkel kiindult Tételből dühös elmével”, de szerencsétlenül, mert a' magyarok megvervén őtet a' segítségére jött seregekkel egyetemben, Zalán megfutamodott és magát Nándor Fehérvárba vette: „Árpád pedig és az ő nemessei

*) Karády Anonymi Hist. Ducum Hungarica Cap. XXXVIII. XXXIX. XLI.

Szuringrádból, Csongrádból — kiindulván egész Titulumig *) mentek meghódoltatván a' népe-

- *) Titulum a' Latán és más idegen nemzetbéli írók máj napig Tituliumnak írták és írják, a' magyarok pedig Tételnek, melly elnevezésnek már igen réginek kell lenni, mert a' nevezetlen Jegyző munkája XXXIX. cikkelyében Tételnek írta, sőt meglehet hogy a' magyarok mikor elfoglalták azt, a' Latán Tituliumot mindjárt a' magyaros Tételre fordították. Hazánknak egy első rangu Tudóssa, a' ki az etymologisálásban gyönyörködik, utazásbéli jegyzéseimet látván azt az észrevételt tette: „hogya' „Tétel nevezet annyi mint tett hely, locus, securus, 's ha a' Titulium név megelőzte is a' „Tétel nevet, de a' magyar olly nevet szeretett „adni, a' melly a' Római nevet is referálta, de még „is magyar gyökere és értelme legyen: ilyen a' „Crisius, Kers, Tekeres, mert ezer tekeréssel foly”. Schedius Zeitschrift von und für Ungern című Holdnapos írása IIIdik Darabjának 371—378ig való lapjain Révai Miklósnak van egy értekezése, mellyben egy régi magyar éneknek egy strophája magyaráztatik meg. A' stropa ez

Arpád jwtha magyar neppel
Kelem fewlden a' Dunan el kelenek
Az Chechen ewk chekewnek
Az Thethemben el fel thethewnek

az egész stropa magyarázatját itt mind elő adni hosszú is, és nem is volna czélerányos, csak a' mi czélomra illik azt említem meg. „Az utolsó sor, az „Tetemben el fel tetőnek: itt valamelly „történettől egy helység nevezetet nyér. Minekután „na a' magyarok a' három első sorban említett helyeket elhaladták volna, feltetszének az el „lenségnek, innét nyerte a' hely feltetszés „nevezetét. Itt a' gyöker szó tet, ez a' magyarral „atyafias Esthniai nyelven thät 's azt jelenti, jegy „es mértető jel, tetszés — Schein. — Ez a' „gyöker szó mint ige — Zeitwort — következő „személyes affixumokat nyert: tet-ik, tet-el, „tet-em, az az úgy tetszik, apparet, videtur. „Melly szerint Szt. Margit élete leírásában az íra-

ket". Így tehát Titulium a' magyarok kezekre került K. u. sz. után 893dik esztendő körül. Fő T. Budai Esaias Ur a' Magyar ország Históriája 1 Darabjának 100dik lapján azt írta, hogy Árpád addig Tituliumban tartózkodott, míg Lehel, Bulcsa és Botond Tóth és Horváth országok elfoglalásában munkálódtak, a' honnét csak két esztendők mulva tértek vissza Árpádhoz.

A' magyarok legrégibb idejekben Tétel ugy látszik hogy fejedelmi, 's későbbben királyi vár volt, mellyet abból gyanítok, hogy az Ország széléhez közel, a' magyar nemzettől idegen,

„tött: kik ő néki tet-nek vala ott lenni. A' met „szónak ugyan ezen formái voltak. A' Biblia hajdani „fordításának kéziratban való maradványában Zacharias XI, 14 áll, el metöm én vesszsző „met; és Baruchnál IV, 34: el-mettedik ő „vigasága: — Későbbben mind a' két szóba a' „sziszegő sz tolattatott bé tet- sz-ik, met „sz - em. — Komjáthi Új - Testamentomja elől- „járó beszédjében a' régi forma szerint az Imper- „fectumban és Perfectumban is elől jön: a' mel- „lyiknek értelme alkalmasnak tetött Szt. Pál „írásához; és ismét — Ennékem nem tetővék „hogy jól magyarázták volna. Tehát az öszvetett „ige — Zeitwort — az Imperfectumban el fel te- „tűvék, és a' többes számban el fel tetűvé- „nek volt, a' mint szinte ma is mondjuk hogy „feküvék, feküvének; és öszve huzva el fel „tetőnek, mint oda fellyebb fekönek. El fel „tetőnek a' helyett áll, hogy apparuerunt, visi „sunt. Továbbá a' tet-től eredt még a' substanti- „vum ezen régi formája tet-em, mint szinte oda „fellyebb kel-em a' kel-től. Későbbben a' tet- „ény forma eredt: tehát Tetem és Tetény an- „nyit tész mint meg vagy fel jelenés appar- „itio". Az elő adattak szerint, a' Tétel nevezetet is lehetne így következtetni, mert a' Tételi vár magos helyen, hegyen feküdt, 's Csongrád felől, a' róna Torontál Vármegyén keresztül ide jött ma- „gyaroknak már messzéről el fel tetszett.

Belgárok között, 's a' szomszéd Tótokhoz és a' Tiszán túl lakott Oláhokhoz közel és olyan helyen feküdt, hogy az említett nemzetek zabolán való tartásokra igen alkalmas helyheztetése volt. Vagy Szt. István még maga, vagy legalább Szt. László a' Szt. Sapientia tiszteletére Collegiata Ecclesiát fundált itt, melyet abból következtetek, hogy 1138ban már van róla emlékezet, Bombardi, 's más Római catholicus írók azt állítják, hogy a' Praemontraei szerzetes Canonokok Praelaturája volt; én pedig úgy vélem, hogy Világi Canonikusok Collegiata Ecclesiája volt, azon okból, mert a' Praemontrae szerzetet Szt. Norbert, későbbben Magdeburgi Érsek 1120ban állította fel, az akkori Laoni Bertalan Püspöktől ajándékban nyerett Vosge völgyben, melly a' Champagne tartományban volt Coucy nevű erdőhöz tartozott: a' szerzetet a' Pápa 1126ban erősítette meg, a' Szerzetesek eleintén olly szegények voltak, hogy egy szárnál egyebek nem volt, mellyen Laonba minden reggel fát hordottak eladni, mellynek árán kenyeret vettek, melly szerint tizenkét esztendővel későbbben, egy illyen, még abban az időben nem nevezetes szerzet aligha Tételig elhathatott, melly hazánkban egy volt a' leggazdagabb Praelaturák közül, még abból is megtetszik, hogy háború idején ötven lovasból állott Banderiumot kellett neki állítani, 's a' hajdani századokban négy ezer arany jövedelme volt *). Legfőbb okom pedig az, hogy II. Béla Királyunk 1138ban Lőrinczet, Tételi Canonoknak, és a' maga

*) Nic. Olahi Hungariae Cap. XI. pag. 22. ind. Belli Adparatu ad Hist. Hung. azt írta már hogy olim ... dives pedig Oláh 1493—1568. élt: a' 4000 arany azokban az időkben igen nagy summa volt.

Capellanus-ának nevezte *): igaz, hogy a' Praemonstratumiak is Canonokok, de mikor Canonokságok említődik mindég hozzá tevődik, hogy Canonicus Regularis Sacri Candidi et exempti Ord. etc. 's még az is okul szolgálhat, hogy mind azon Tételi Praepostok, a' kikről még eddig valahol olvastam világi papok voltak, a' kiket a' Praemontraei szerzetesek aligha elváltak volna Praepostjaiknak. — A' többek között ama híres Esztergomi Érsek Bakacs Tamás **)

*) Katona Hist. Metr. Colocensis Ecclesiae. Parte I. pag. 81.

**) Az éktelen magyarsággal írt Nemzeti Plutárkus II. Darabjának 58dik lapján azt írta, hogy Bakacs Tamás Titulon vagy a' mint közönségesen nevezik Erdődön született. E' nem igaz, mert Bakacs a' Szathmár Vármegyében fekvő Erdődön született, azomban Tétel Erdődnek soha sem nevezték, hanem a' Tételt Collegiata Ecclesia bizta a' többi jószágai között Erdődöt is Slavonia Verőcze Vármegyéjében, a' honnét a' Praepostságot sokszor Erdődi Praepostságnak is nevezték, sőt még maga II. Pius Pápa is egy írásában így nevezte Kat. Hist. M. E. Col. P. I. pag. 82. későbben Erdődöt II. Ulászló Király, a' Collegiata Ecclesia nagy kárával Bakacs Érseknek ajándékozta — mint szinte már 1301ben Venczel Király ezen Ecclesiának a' Tisza mellett feküdt Várkony jószágát Kakas Mesternek adta, — 's onnét lett az Erdődy Bakacs név. Bakacs Érsek holta után Erdőd az öccsére szállott, a' kinek fiaitól jönek a' mostani Erdődy Grófok. Erdődy Judithhoz, elvévén feleségül Dercsikai és Rároi Pálffy Pál, osztályban neki jutott Erdőd, 's attól fogva írja magát Erdődről a' Gróf Pálffy nemzetség. Több hibák is vagynak a' Nemzeti Plutarkusban, 's még az olyan magyar neveket is, melyeket minden esmér hibássan adta elő p. o. III. Darab 175ik lapján a' Zsámbékot birt Zichy Grófot Sitscha Grófnak. — Az I. Darab 173dik lapján a' Barczaságot Erdélyben, Burzellandnak írta magyarul, 's azt hogy helység a' Brassoi kerületben. Elmellőzvé a'

is Tételi Prepost volt először, a' ki pedig kü-
lömben világi pap volt. — 1439dik Augustusban
Albert Király seregeit a' Törökök ellen vivén tá-
bort ütött a' Tételi révnél, melyet az akkori
írók Tiderewnek az az Titelrévnek írtak. — 1521-
ben mikor Soliman Sultán Belegrádot megvette,
a' megvétel napján Báthory István hat ezer ma-
gyarral Tételnél állott, de gyenge volt arra
hogy Belgrádot megmenthette volna a' Törökök-
től: Belgrád elvesztését Sárkány Ambrus által
üzente meg a' királynak. 1522ben II. Lajos Ki-
rály a' Tételi vár őrizetét két száz emberrel sza-
porította meg. — A' Collegiata Ecclesia egész
a' Mohácsi szerencsétlen ütközetig virágzott, ak-
kor pedig végkép elpusztult elfoglaltatván az a'
Törökök által. Békességben birták Tételt a' Tö-
rökök, 's nem is történtek vele valamely ne-
vezetes változások egész a' tizenhetedik század
utoljáig, kivéven azt, hogy 1552ben Achomát
Török nagy vezér egy sereggel, harminczhat
nagy és sok apróbb sudár ágyúkkal Belgrádból
kiindulván Temesvár megvételére, 29dik Juni-
usban a' Dunán és Tiszán itt kelt által Tételnél
seregével. 1688ban 28dik Juliusban a' Császári
seregek a' Törököktől elvették Tételt, és így

sok hibák elő hordását azt jegyzem meg, hogy fog-
lalatjának egy része olyanok életek leírásokból áll,
mellyek elmaradhattak volna, számtalan nevezete-
sebb emberekkel diszeskedvén Hazánk. mert az ide-
gen olvasó azt gondolhatná, hogy majd ezen esz-
tendők lefolytok oltá mioltá nemzetünk Európában
lakik derekább embereket azoknál nem tud mutat-
ni, ámbár azok is igen tiszteletre méltó emberek
lehetnek: azt is hibának tartom, hogy azokat a'
kiknek életek itt leván írva majd mind a' nagy
czimmel tisztelte meg, mellyből azt lehetne kihuz-
ni, hogy a' magyarok olly kicsinyek, hogy az
ilyen embereket is nagyoknak kell nekik tartani.

egy huzomban százhatvankét esztendőig sínlődött azoknak jármok alatt, ellenben 1692dik Juliusban ismét a' Törökök kezekre került viszsza, a' kik azt a' kegyetlenséget tették, hogy az itt volt egész őrző sereget levagdalták. 1694-ben Gróf Stahrenberg Gvido Cs. Generális ismét kiverte Tételből a' Törököket, 's a' várat megerősítette és körül sánczoltatta: ugyan abban az esztendőben még Septemberben a' Törökök megtámadták Tételt, de Gróf Stahrenberg háromszor verte el őket a' vár alól. 1695ben tavasszal Veterani Cs. Generális még jobban megerősítette Tételt, mivel ezen vár birásától függött a' Tiszán való szabad hajózás, védelmére a' benne volt őrizet még hétszáz gyalogokkal szaporított meg, a' vár körül volt sánczolásokba pedig öt ezred Dragonyosok szállítottak. Ugyan ezen esztendőben Augustusban II. Mustafa Török Sultán seregeivel Slankamennél állott meg, melly Tételhez egy kis óra a' Duna jobb partján, September elején öt ezer Jancsár a' Slankameni táborból hajókon Tétel alá szállott, 's minekutánna a' külső sánczokat mellyekben a' Dragonyosok feküdtek elfoglalták volna, magát a' várat is megvették reá rohanással, minekelőtte az ide két órányira fekvő Koriltól, a' hol állott Generalis Herberilli a' vár segítségére megérkezhetett volna, de még ugyan abban az esztendőben, minekelőtte téli quártélyokra szállottak volna a' császáriak, Tételt a' törököktől visszavették, mellyben a' Temesvári Basa a' maga garnisonjából csak kevés őrző sereget helyhezhetett bé. 1696ban tavasszal Gróf Stahrenberg Gvido Tételt ismét megerősítette, 's az elébbi jó karba helyeztette, őrzőkkel és munitzióval megrakta, és a' vezérlése alatt volt császári reserva sereggel, melly tizenöt ezer emberből ál-

lott, 's a' mellyhez adódott még a' Truchses gyalog ezredje, négy Zászló-aly' a' Heister ezredjéből, két század a' Bagno lovas ezredéből, mint szinte a' Marsigliéből is ugyan annyi — a' Tételi vár körül telepedett meg, annak fedezésére: Giafár Török Basának a' Török Sultántól a' volt a' parancsolatja, hogy mindent elköveszen hogy Tételt a' császáriaktól elvehesse, Giafár Tételt több ízben megtámadta, de Gróf Stahrenbergtól 's Marsigli Obristertől — a' ki a' vár igazgatója volt — mind annyiszor vissza verettettek ezer öt száz Jancsárok veszteségével. Maga a' császári fő vezér, Saksz Választó Fejedelem Friedrich August is, az Erdélyből Rabutin vezérleése alatt jött, 's az ő népeihez csatlódott seregekkel segítségére sietett Tételnek, mellyet a' császáriak kezén érven, népeivel a' Tiszán által kelt 's Temesvár felé tartott. Tételnek ezen megtámadtatásánál az a' szerencsétlenség történt, hogy a' császári hadi hajók vezérének Assemannak a' vígyázatlansága miatt három hadi hajó zátonra akadt, hogy tehát azok az ellenség kezébe ne essenek elkellett őket égetni. 1697ben a' Török Sultán Slankamennél egy nagy csapat Jancsárt hajókra rakatott, a' mellyek a' Tiszába felevedzván Tételnél belőlők a' Jancsárság kiszállott, 's a' várat megtámadván megvette: hirül esvén ezen dolog Nehm Pétervári Commendánsnak, az, Marquis Cusani-val segítségére ment a' várnak, de négy száz ember és két Obrist veszteségével vissza verettek, a' Jancsárok azomban felégetvén a' várat, magokat Slankamenre vissza vonták. Mivel ezen égés után pusztán maradt a' vár, és mivel az 1698dik esztendő Novemberében Karloviczon megkötött békesség harmadik czikkelyének értelmé szerint, nem volt szabad rajta semmit

is többé igazítani, illy pusztuló állapotjában mind inkább inkább össze omlott, még azt II. József Császár 1780ban végképen el nem bontatta. 1717ben mikor Eugenius Herczeg Belgrád megvételére indult a' Futaki mezőkről, a' nagy sereg Tételnél ment által a' Tiszán, Parlesznél pedig a' Bögén.

A' Törököktől való vissza vitetése után Tétel a' M. K. Kamara kezén maradt egész Maria Therezia Király asszonyunk idejéig, a' mikor 1771ben a' Duna, Tisza és Száva védelmezésére Tételből 's a' Vidékéből egy sajkas fegyveres erő állíttatott fel. A' sajkasok kerületének kiterjedése tizenhat és fél mértföldet teszi, 's egy Mezővárost, tizenhárom falut és tizenkét pusztát foglal magában, mellyekben 22450 lakosok tartózkodnak, kik nemzetjekre nézve Rácok, vallásokra nézve pedig nagyobb részent ó-hitűek. Az egész kerület Bács Vármegye alsó csucsában fekszik a' Duna és Tisza össze folyása között, attól kétfelől körül vettetve, északi nyugotról pedig Bács Vármegyétől rekesztetve: az egész kerület posványos térseg, kivévén a' Mossorintól Tételig három mértföldre elnyúló hegyes szigetet. A' sajkasok kerülete egy Zászlóalyból áll, melly tizenhárom századra van elosztva, 's szolgálatját szárazon és vízen teszi, hidakat épít, ront, a' hajókat vízen ide 's tova hordja és ha kívántatik harczol is. Fegyverek rövid kardból, 's rövid puskából áll, viseletjek épen olyan szabású mint a' magyar gyalog katonáké, kabátjuk és nadrágjuk világoskék, hajókájuk világos veres. Az egész Zászlóaljat egy Stabalis tiszt commendirozza: a' kerület a' Pétervári főhadi Kormánytól függ; belső elrendelések megegyez a' többi határnok ezredekéivel.

Tétel a' sajkások kerületének fő helye, fekszik a' Tisza parton egy hegysornak a' végződésénél térségen, melly a' Tiszának a' Dunába való szakadásaig lenyulik, melly ide egy órányira van. A' Mezőváros jókora nagyságu, utszái rendesek, kivévén azokat, mellyek a' hegy oldalra nyúlnak fel: a' benne való házak csupán parasztházak, kivévén a' Zászló-alynak, 's némelly itt lakó tehetős kalmárok épületjeiket. Nevezetesebb épületek Tételben a' Római catholicusok templomjok melly 1812ben épült, a' mellette való csinos plebániával a' Tisza parthoz közel: 's az ó-hitűek templomjok a' hegy oldalban.

A' Fegyvertár a' Tisza parton fekszik a' Mezőváros fő útszája végén balról, hosszukás négyszégeletű, ámbár nem emeletes, de elég magas még is, kiterjedése nem igen nagy, 's a' régi vár köveiből épült, mint színte a' Tételben való többi közönséges épületek is azokból valók: a' homlok oldala közepén van a' kapuforma bójárás. A' kapu előtt kívülről két kerek Római oszlopok állanak, mellyeket a' várból hoztak le ide: a' balfelől való oszlopon a' mint bémegy az itt járó, e' következő felírás van:

ÆS	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	SEVERVS	-	-	-	-
-	-	-	-	PIVS AVG	-	-	-	-
-	-	-	OS	-	TRIB PO	-	-	-
-	-	LISSIMVS	-	-	CÆS	-	-	-
-	-	ETPONTES	CORRVPTAS	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	VRAACF	-	-	-

a' felírás nagyon meg van csorbítva, 's a' mennyire kivehettem a' felírás az oszlopon köröskörül ment. A' jobb felől való oszlopon ez a' felírás van:

-	-	CRINVS	-	-	V	SAV	-	-
-	-	TRIB PO	-	-	-	STET	-	-
-	-	CAES VIAS ET	-	-	-	-	-	-
-	-	CONRV PTAS	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	AVG	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	MPA	-	-

mind a' két oszlop mészakőből van. Az oszlopok felső végeikbe két kis Török ágyú *) vagynak helyheztetve 's önnal a' kőbe béöntve; a' béöntött vas rudacskán vella forma vas szerszám, e' felébe egy fontos vas ágyú van csinálva, melly két tengelyen mozogható: az ágyú egészen ki van fúrva még hátul is, úgy hogy keresztül lehet rajta látni, a' hátulsó végénél vas-rudacskák nyúlnak ki az ágyúból, mellyek hosszúkás kosarat formálnak mellynek a' végénél vasból fogó nyele van. Ha lőni akarnak véle; egy taraczkot melly a' kosárba illik, megtöltnek, a' kosárba teszik az ágyú végéhez olly formán hogy a' taraczk szája az ágyú hátulsó lyukához illik, akkor az ágyúzó megfogja a' kosár nyelét, az ágyút oda fordítja a' merre lőni akar, 's mivel a' vella forma machina között alá is, fel is mozgathatja az ágyút azt a' nyelével czélba teszi,

*) Ezek az ágyúk azokról a' Török sajkákról valók, mellyeket 1789ben Belgrádnál fogtak el a' mieink az utolsó Török háborúban: 1809ben még kettő ezek közül meg volt — a' többiek elromlottak — a' Tiszán a' Tételi sajka színek előtt állottak, 1812. pedig már ezek is elpusztultak. Építések módja a' mieinktől különbözött: a' fenekek, lapos volt, a' hátuljok és elejek szegletes de hegyes, az orrokon egy vasas gerenda nyúlt ki, hogy azzal az ellenség sajkáiban kárt tehessenek, igen helytelnek voltak 's nehezen forgathatták őket a' vizen.

's elsüti: lehet gondolni, hogy hány haszontalan lövés eshetett a' háború alatt csak egy ágyúból is! — a' most leírt oszlopok hátokmegett, épen a' fegyvertár kapuja kétfelől két, hosszas négyszeget formáló oszlopok vagynak a' fegyvertár oldalfalába bérakva, balról való 's alabastromból készült oszlop felébe homok kőből faragott emberi ábrázolás van, melly az egyik kezében buzogányt tart: ez a' képszóbor minden bizonnyal nem ehez az oszlophoz tartozó: az oszlopon következő felírás van:

IMP. CAES. PLIC
VLERIAN PF.
AVG · P · M · TV · B.
P. OTIHCSPP.
PROC SOR D
CIPRAP - - -
TVS NVMINI -
- - RORVM. *)

*) Ugyan ezen felírást T. T. Schoenwisner Ur a' Comm. Geogr. etc. czimű derék munkája 11dik Darabjának 227dik lapján előadta, de az eredetitől különbözve és ilyen formán:

IMP. CAES. P. LIC.
VALERIANO. P. F.
AVG. P. M. TRIB.
POT. III. CoS. PP.
PROCos. ORD.
Co. IPRA. D. - - -
TVS NVMINI
EORVM.

's azt írta rólla, hogy „Apographum lapidis anno superiore milii submisit Pro-Tribunus militum, ejusdem Arcis Praefectus.” Tételben most nem lévén már arx, nem is lehet Arcis Praefectus és így e' hiba. Ez a' felírást a' köről magam írtam le, 's úgy gondolom hogy jól megnézvén azt nem is hibáztam,

A' jobbról való oszlop mészkőből van készülve, formája hasonló a' másikhoz e' felett is emberkép, 's ezen felírás van reá vésve,

IOM.
TIB + DEXTER
T X EXPLORA
TORVM
V S L M. *)

a' fegyvertárnak a' Tisza felől való szegeleténél a' földön elnyulva hever egy öl hosszúságú kerek fehér mészkő oszlop, pad helyett szoknak rajta üldögeálni; a' felírása a' föld felé van fordítva, a' honnét csak az Aurelianus nevet olvashatni el rajta: ezen oszlop mellett a' szegeletet egy másik hosszukás négyszegeletű oszlop

ámbar azt is megengedem, hogy a' Schoenwisner Ur szerint való felírás helyesebb az enyémnél, Schoenwisner Ur a' felírást e'kép magyarázta: Imperatori Caesari Publio Licinio Valeriano Pio Felici Augusto Pontifici Maximo Trihuniciae Potestatis III Consuli Proconsuli Ordo Coloniae Ipra Devotus Numini eorum.

- *) Ezt a' felírást is másképp adta T. T Schoenwisner Ur, az említett munkájában a' II dik Darab 284 dik lapján, a'hol így van:

IO. M.
FIB. DEXTER
T. EXPLORA
TORVM
V. S. L. M.

T. T. Schoenwisner Ur így magyarázta ezen felírást: Jovi Optimo Maximo Fibulus Dexter Centurio Exploratorum Votum solvit libens merito, Ezen itt leírt két felírásnál többről nem emlékezik Schoenwisner a' most emlegetett munkájában, a' honnét a' többi én esmértetem meg legelőször az olvasókkal.

van leásva, de a' felírását nem olvashattam el mivel igen el van már kopva. A' fegyvertárnak a' Mezőváros felől való szegeleténél is vagynak kerek oszlopok leásva a' földbe, de azokon is igen hijánosok a' felírások, 's az egyikéről csak e' következendőket jegyezhettem fel:

IMP - - - - -
 M - - AVRELIA - TO -
 - - - - -
 - - - - - OS - -
 - - - - - AVRELIANO

közel mindjárt ezekhez valamelly fő Papnak veres márványból kifaragott állóképe van a' fegyvertár falába bérakva: minden bizonnyal valamellyik hajdani Tételi Praepost ábrázolása lehet. In pontificalibus van, jobb kezében a' mellyén kelyhet, azon alól pedig a' balban kinyitott könyvet tart; a' faragás szép, feje és lábai elvagynak törve, 's 1809ben más kódarabokkal együtt a' fegyvertár előtt az útszán hevertek, de a' következett esztendőben már nem láttam ott, 's azolta elvagynak veszve. Hogy magamat gyengén fejezzem ki, az illyekkel nem gondolni nagy értéketlenség: a' régiségeket vigyázva kellene kiásni, 's ha eddig erre figyelmeztetek volna, nem veszett volna el végképen olly sok ritkaság, mellyet örökre sajnálhatunk. Csak az utóbbi negyven 's ötven esztendőket emlitem a' mellyekben a' gondatlanság *), tudatlanság 's helytelen gazdálkodás **) igen ne-

*) P. o. Csak a' Nyitra Vármegyei Korlátkői, és Poson Vármegyei Borostyánkői várakat emlitem.

**) T. Tolna Vármegyében a' Döbrökövi régi vár egy részét a' Tisztartó maga fejétől lerontatta, más részéből egy zsidó izgatásából pálinkát főző házat csi-

vezetes és szép régi emlékektől fosztotta meg hazánkat, a' mellyekkel akármelly Ország is dicsekedhetett volna: így enyésztek el sok apróbb nemesi várak pompás maradványaik és Praelaturák 's Templomok *) pusztult falaik. Sok szép apróbb várak, mellyek az egész vidéket ékesítették, 's mellyek hazánk történeteire nézve nevezetesekek már vagy egészen lerontattak, vagy a' még most rajtok kegyetlenkedő pusztításon sóhajtoznak. Nem vádolhatjuk csupán a' tudatlan parasztot a' ki falusi iskolájában semmit sem hallott a' hajdani kor pusztá falainak, emlék köveinek 's t. e'f. nevezetességjeiről, mert az, az el mult időket becsúlani nem tudván, azok reája nézve semmik: az ilyen pusztításokat a' Felsőség megakadályoztathatná, a' parasztot felkellene világosítani az eránt, hogy a' mit talál az mind szentség, 's addig nem szabad neki a'-hoz nyúlai, míg az meg nem vizsgálattván reá szabadittatik; a' tisztviselőknék pedig azt kellene parancsolni, hogy magok fejektől nem határozhatják el az illyek állapotját, hanem a' felsőség rendeléseit várnák el. Az ilyen esetekre illő törvényt kellene szabni, 's egy tudományos

náltatott. H. Vmegyében a' Szt. Kereszti pusztá várbán a' veresmárvány ablak és ajtó ragasztókat kieszedték, 's a' J... szinte régi vár egyik részébe — mellyet megújítottak — használták. Visegrádon a' Duna mellett egy új útát készittetvén a' K. Kamara a' Duna parton állott kerek bástyát elbontották 's helyére és köveiből az országútat csinálták 's t. m.

- *) Csak a' Báth. Monostori Praelaturát, a' Háj. Szt. Lőrinczi Templomot Szontánál, K. Vármegyében a' Praepost szigete mellett feküdt Praelatura romjait, 's a' legszebb ízléssel épült Majki templomot hozom fel, mellyeket még magam is láttam, de most már csak a' pusztá helyek van, kivévén a' Majkit mellyből még valami fent áll.

biztosságot állítani fel, a' melly a' dologhoz értve ítelné meg a' dolgot, 's a' mellyet minden esetben megkellene kérdezni, mikor a' környűl állások az ilyen hajdani emlékek elrontásokat tanácsolják: csak ilyen módon lehetne az ilyen Vandalismusnak gátot vetni. — Voltak itt több ilyen oszlopok is, mint a' fellyebb leírtak, de mindenfelé elhordották őket: a' Mezővárosban egy Kalmár bolt előtt van egy, öl hosszúságú fehér márvány kerek oszlop, szinte ilyen forma a' legfinomabb törésű halavány rózsaszín márványból készült kerek oszlop a' kovács-műhely előtt ülő gyanánt szolgált, az általmérője két láb; egy másik Kalmár bolt előtt grádicsnak, 's a' mellett a' földbe leásva egy nagy darab alabastrom hever. Mind ezeket a' régiségeket, 1780ban Juniusban ásták ki a' várban fent, mikor azt II. József Császár elbontatta.

A' Fegyvertárban csak éppen annyi fegyver van készen a' mennyi a' Zászlóaly' szükségére elegendő, a' honnét az nem is igen nagy. Belől a' négy oldal fal mellé, négy oltár forma alkotmány készült fegyverekből, egyikre II. József Cs., másikkra most uralkodó I. Ferencz Cs. és K. harmadikkra Lajos Cs. K. Fő Herczeg' mint végbéli Fő Kormányozó; a' negyedikre néhai Albert Szász - Tescheni Herczeg vászonra festett 's aranyozott ráma'kba foglalt képeik helyhez tettek: Károly Cs. K. Fő Herczeg melyképe brozironzott gypsből van készülve. Középpet két sorban a' csajkákhoz *) szükséges ágyúk és mozsarak álla-

*) Sokan úgy vélekednek, hogy az eredeti magyar Csajka szó a' Francia Caique-ból van véve: a' francziák, huszárjaink majmait magoknál Housards; a' magyar, de nállok elkorcsosított csákókat Chacotsnak nevezik, 's meglehet hogy ötven

nak, az oldal falakon a' csajkákon szokásban való lándzsák, kardok és puskák: patron táskák, lodingok, 's t. m. szükséges készülétek elegendő mennyiségben tartatnak itt. A' stuckaturáról a' csajkákhoz tartozó 's fehér, veres és kék matériákból készült hosszú lobogók — Flagge — és zászlók lógnak. Fegyverbéli ritkaságok és régi fegyverek nincsenek benne: ha valamelly fegyver, vagy más készület hijján vagynak, azt Pétervárról a' nagy fegyveres-tárból kapják meg. Két nagy fa szekrényben egy század számára, bőrből készült és dugó-cserfa forgáccsal töltött uszó gömbölyök is tartatnak itt, melyeket kenderhám-mal ölt magára a' katona, de ezek a' nem használás, 's a' molyok és nyári hévség miatt nem a' legjobb állapotban vagynak.

A' Modellák kamarája az előtt a' Tisza parton a' Fegyvertár előtt egy épületben volt, de 1812. olt a' fegyvertár padlásán tartatik. Ebben mindenféle apró ladikokat, dereglyéket, tengeri apró ladikokat, kompokat, lábos és bolthajtásos fa hidakat; pontonokat a'

esztendő mulva találkozik olyan széllal bérlett magyar literator, a' ki azt fogja állítani, hogy a' Huszár, csá k ó 's több e'féle, franczia nevezet. A' franczia háborúk alatt egy Miskolcztáji Huszártiszt onnéthazúl a' táborba egy rövid fekete szürt vitt magával: a' ruha, és annak tömött 's esső ellen foganatos matériája a' Francziatiszteknek is megtetszett a' kik azt látták, 's kérdezték a' Huszár tiszt-től, hogy mikép nevezik azt, az a' szürt értelmét nem tudván francziául kimagyarázni vállat vonítva felele c'est un sur habit, mellyet meghalván a' köz huszárok csurobinak nevezték azt, 's valóban hazánkban már általjában úgy is neveztetik az ilyen uras szürok' szerint hát egy magyar öltözet, nevét valóban a' francziáktól vette volna. Si non e vero, bene trovato.

hozzájok tartozó gerendákkal, deszkákkal, vas-macskákkal, szerszámokkal és szekereikkel : evedzőket, hosszú kormányokat, tengeri hajókhöz való timonyokat, csajkákat mindenféle formákban a' mikép építődnek, már egészen kézszeket, 's ismét ollyakat mellyeknek még csak a' bokonyaik és gerendázatjaik rakodtak öszve oldal és fenék deszkázat nélkül 's t. e'f. lehet látni. Ez a' modellák kamarája a' megnézését 's a' figyelmet megérdemli : a' modellákat valamely Keller nevű Miskolczy születésű fő Hadnagy készítette maga *). A' fegyver tárra, 's a'

*) Keller fő Hadnagy ámbár a' neve német, magyar szülektől született, gyermek korában ács mesterséget tanult, legény korában katonának megfoglák 's a' Pontonneurök közé adták őtet. Maria Theresia Király asszonyunk a' Csajkásokat állítván fel, a' csajkákat a' tengeri fegyveres bárkák formáikra szándékozott készíttetni, azért is Kellert tizenegy más Pontonneurel 1780 táján Hollandiába küldötte hogy ott a' hajó építés mesterségét, 's a' tengeri hajókkal való bánás módját tanulják meg: hat esztendőök mulva Hollandiából vissza hozattatván ismét a' Pontonneurökhöz adattatott, a' hol Káplár és Unter-Bruckmeister lett, melly tisztségét a' Francia háború elején Clairfait fő vezérsege alatt a' Rhenuzi hadi seregnél néhány esztendőökig viselte. Későbbben mint Hadnagy a' Csajkásokhoz tevődött által, a' kiknél hajós építő mester, a' fegyver tár és csajkák gondviselőjévé lett: itt ment fő Hadnagyságra is. A' hajó építés mesterségét tökéletesen értette, mellyet az általa épített csajkákon látni lehet, ezeket a' munkákat pedig ő tulajdon maga csak egy Olasz ács legénynek, 's a' csajkás közlegények segítségével minden más tanult mester emberek nélkül vitte véghez. Öregségére hypochondriába esván, magát egy ladikon a' Tisza közepére bevedztette, 's ott a' vízbe ugrott; a' ladikon volt csajkások kifoglák azomban szerencsésen: fél esztendő mulva a' partról ismét a' vízbe ugrott, 's akkor csak ugyan bele fult a' vízbe. Holta után tiszt társai a' czopfját

Modellák kamarájára mindég egy patantyús Hadnagy visel gondot, de a' ki a' csajkások forma ruháját viseli.

A' csajka színek a' fegyver tárral által ellenben, a' Tisza parton, annak folyásában hosszában fekszenek: ilyen szín kettő van épen egymás végében, az allyok téglákból épült, az oldalak deszkákból, a' fedelek pedig zsindelyezett. Ha valaki olyan lép bé a' csajka színekbe, a' ki még ott nem járt, valóban meglepő látás várakozik reá: tölgyfa nagy rámaikon egy sorban tizenhat hadi csajkákat lehet látni fedél alatt, a' földről felemelve, azon állásban mellyben a' vízen vagynak, 's úgy elkészülve, hogy a' minden csajka előtt való nagy kapu felnyitvatván a' szín oldalán, a' csajkák akármelly szempillantásban a' kapuk előtt folyó Tiszába eresztethetnek le. Legelől mindjárt a' nagy dupla, 's egy egész csajka van, utánnok pedig a' többiek egymásmellett sorjában felállíva: az egész mint egy három ezer mázsát, a' fél csajkák pedig 1500—2000ig való terhet bírhatnak el. A' csajkákról levagynak szedve a' hozzájuk tartozó készületek, mellyeket csak akkor raknak fel reájok mikor már a' vízben vagynak. A' csajkákhoz tartozó kötelek, vasmacskák, kormányok, evedzők, csákllyák 's t. e'f. a' hajó építéshez és felkészítéshez szükséges szerszámok, résszerént lent a' csajka színekben, résszerént fent azoknak padlásaikon tartatnak.

A' most említett színeken alól vagynak azok a' színek, mellyekben a' csajka építéshez

elvágták, 's a' fegyvertár kapuja belső felére szegeztek fel a' hol még most is látni lehet azon. — Éltében jó esmeretségben voltam vele, 's élete viszontagságait magától hallottam.

megkivántató tölgyfa deszkák, gerendák, bókonyok 's t. e'f. szükséges eszközök tartatnak: mind ezeken alól pedig a' csajkát építő szabad hely van.

A' csajkák tengeri fegyveres bárkák formájokra vagynak építve, a' fenekek gömbölyű, hátuljok tompa, elejek pedig hegyes, mellyből egy megvasalt hegyes gerenda nyúlik ki a' végre hogy azzal az ellenséges hajókban kárt tehessen. Az Arboczfá az elejében van, 's annál kezdődnek a' legények ülléseik, mellyek a' hajó farában való csárdáig tartanak: középpet, az üllések között hosszában végig befedett szekrény nyúlik el, mellyben szok lenni a' legénység holmije. A' farában van a' csárda, melly a' csajkát commendozó tiszt tanyája, e' nem igen nagy, úgy hogy csak egynéhány ember fér el benne. A' tiszt és a' kormányos a' csárda felett áll, a' hol ez a' hosszú kormányt tartja. Az árbocz felől a' csárdáig a' csajka közepe felett egy gerenda nyúlik el, mellyre sátort lehet huzni, melly az egész hajót befedvén a' legénységet a' nap és eső ellen védelmezi. A' legénység azon a' padon hál, a' mellyen ül mikor evedz, minden pad olly széles és hosszú, hogy két legény egymásmellett elülhet és fekhetik. Az ágyúk az elején, kétfelől az oldalain 's a' farán vagynak a' csájkának, a' szükséges töltések pedig az ágyúk mellett, veres rézből készült hordó forma nagy medenczékben tartatnak, mellyeknek szinte réz, lecsukó fedeleik vagynak. Most mind öszve huszonhat csajka van u. m.

Egy Dupla, mellyen nyolcz, három fontos ágyúk — dreh-basse — harminczhat evedzők, hetvenkét közlegények, ezeken kívül minden ágyunál két legény, a' kormánynál kettő, az úgy neveztetett kranzlin elől kettő; egy Ka-

pitány, egy Főhadnagy, egy Strázsamester, hat Káplár, nyolcz gefreyter és egy dobos van.

Három Egész: mindenikén hat, három fontos ágyú, harminczkét evedző, hatvannégy közlegény, egy Kapitány, egy subalternus tisztt, egy Strázsamester, négy káplár, hat gefreyter, egy dobos, két kormányos, és minden ágyúnál két legény van.

Két Fegyveres Bárka tengeri formára: mindeniknek az elejében egy huszonnégy fontos ágyú, a' hátuljában egy tíz fontos Haubitzz, oldalról pedig az egyikén hat három fontos, a' másikén négy három fontos ágyúk vannak. Nagyságok akkora forma mint az egész csajkáé, de annál rövidebbek és szélesebbek. A' huszonnégy fontos ágyúnál öt legény, a' Haubitznál is öt van 's ezeken feljúl még egy patantyús tisztt, külömben pedig ugyan annyi fő és al-tisztek 's közlegények vagynak rajtok mint az egész csajkákon.

Tíz fél csajka, mindenikén négy egy fontos ágyú, tizenhat evedző, harminczkét közlegény, egy Hadnagy, két káplár, két gefreyter, egy dobos, egy kormányos, és minden ágyúnál két legény van.

Nyolcz fertály csajka, két Olasz patroill csajka. A' nagyságok és formájok igen megegyez, mindenikén egy, egy fontos ágyú, tíz evedző, húsz közlegény, egy subalternus tisztt, egy káplár, egy vice káplár *), két gefreyter, egy kormányos, az ágyúnál két legény van.

*) A' csajkásoknál a' gefreytereken kívül még vice-káplárok is vagynak.

A' ki tengeri hadi-hajó manœvrirozását nem látta, annak nagyon szép valamelly csajkát látni manœvrirozni: vízmentében alá is, fel is, oldalt, előre 's hátra mikép forog, mind e' pedig csendesen minden láрма nélkül történik meg. Különösen szép, mikor az esztendőnként ősszel megtörténni szokott közönséges hadi gyakorlás alkalmatosságával, mind együtt vagynak vizen a' csajkák. Először egy sorban állanak, azután így egy sorban mindnyájan hol alá, hol felfelé úsznak, hol jobbra, hol balra forognak, hol pedig csoportonként defilíroznak. Hol egyenként tüzelnek, hol bataill tüzet adnak mind az ágyúkból mind az apró fegyverekből: a' jelentéseket — signelemans — a' linea közepén álló fő hajóról a' commendans, az árboczfára felvonató, hol tiszta veres, hol veres és fehér, hol tiszta fehér, kék és fehér 's t. e'f. lobogóknak felvonásokkal adatja, melly lobogókat a' jegyeket felvonó strázsamester a' commendans mellett álló dobosnak mindenkor, ahoz alkalmaztatott, de egymástól különböző dobolásaira váltóztatja, mert a' commendans csak a' dobosnak szól hogy mit doboljon, ezt meghallván a' strázsamester a' lobogókat a' szerént vonja fel, 's a' többi hajókon való dobosok is mindég azt dobolják a' mit a' commendansé, 's ezek a' változtatott dobolások és lobogók a' commendó szó helyett vagynak, mert itt, mint a' szárazon való hadi testeknél szokás, a' nagy zörgés és a' hajóknak egymástól való távol léttek miatt szóval nem lehet commendirozni. A' csajkás katonáknak fele evedz, fele pedig fegyverrel dolgozik mikor manœvriroznak. Külömben pedig mind evedzhet, a' hajókban két sorban ülnek 's minden padon kettő egymás mellett. Mikor a' csajkás katona a' csajkán teszi szolgálatját, a' mar

fellyebb kitett fegyvereihez, még egy lándzsát is kap, mellyel szurja az ellenséget.

A' Zászlóaly cancellariájának épülete, 's a' Zászlóallyat commandirozó Stabalis tiszt lakó háza, derék, de csak földszínt való és közönséges ízléssel készült nem szép épületek, egymás mellett fekszenek a' Tiszához közel. A' helybéli század cancellariája; az Oskola épülete, melly a' norma szerint van elrendelve, 's mellyben egyik fő tárgya a' tanulásnak a' katonai rendnél elmulhatatlanul szükséges német nyelv *); a' Fő Strázsamester lakó háza; a' Zászlóaly-nak a' Tisza partján a' fegyvertár szomszédságában fekvő hosszú épületje; ugyan a' Tisza partján a' csajka színek mellett a' rév-ház; a' Mezőváros derekán a' fő útszában való Fő Strázsa hely, 's a' Tisztek számokra épült némelly lakó házak Tételben a' nevezetesebb épületek.

A' Vendégfogadó a' catholicusok templomával átaellenben a' Tisza parthoz közel fekszik, egy emeletes derék épület, a' vendégek számokra fent az emeletben több szobák vagynak, mellyek között a' nagy útsza felől való kettő legtetszetősebb az ablakokból való szép ki-látásra nézve. A' mikor még Tételben voltam,

*) A' Zászlóaly oskolájában ha valamelly tanuló alkalmasnak ítéltetik arra, hogy tovább tanuljon, Víz-kovczára küldetik az ott való Cs. k. Gýmnasiumba, mellynek a' Directora mindég egy General-Major, ez után egy Praefectus, 'az után pedig egy Catecheta van, a' Humanitatis Classisokban két, a' Grammaticalisokban pedig négy Professorok vagynak. Vinkovcze a' Brodi Határnok Ezred vidékében fekvő kis város, 's az ott való Gýmnasium az egész Határnok Ezredekre kihat.

mind annyiszor a' tizenkettődik szám alatt való 's a' fő útszára menő szobában laktam, 's most is: így tehát ismét ugyan azon helyben, ugyan azon vendégfogadóban, 's ugyan azon szobában lévén, úgy tetszett mintha az utólszori itt voltam utolsó, és a' mostani itt lettem első pontja egymásba öszve folyt 's a' két vég pont között való idő csak álom lett volna.

Sert főzőház is van itt, de a' ser, melyet eddig benne ittam igen olyan forma, mint a' millyenről néhanapján egy némelly Anglus utazó Brémában azt mondotta, hogy addatur pix et parum salis, et erit potus infernalis *).

*) Megfoghatatlan, hogy nálunk minden olcsóbb lévén sokkal mint német országon, még is ott a' ser, mellyhez az idevalót hasonlítani sem lehet jóságára nézve; majd csak nem azon az áron kél mint nálunk. 1829. Austerliczben 5 Váltó xron, Dresdában 8 pfeningen vagy 2 1/2 ezüst krajczáron. — Lipsiában különös jó sert 10 pfeningen 's a' t. ittani Dresdában egy öl lágy fa 5 Tallér — 18 Váltó forint 45 xr. 1829ben egy Scheffel árpa — 3 1/2 vékával 4 Tallér — 16 V. forintal volt, és még is nálunk az itt való olcsóság mellett is olyan keveréket főznek ser helyett, melly a' patikai mixturákhoz hasonlít, 's mellyet undorodva kell sokszor meginni. Nálunk egy hetire már eczetet kap a' ser, oda kint pedig több hetekig áll még csapra ütök, sótt sokszor sok esztendőig is eltartják. Mi ennek az oka? én a' serfőzőktől több ízben tudakoltam, ők azt felelték hogy itt az árpa, a' víz 's t. e'f. nem olyanok mint oda kint: e' nem igaz, hanem az az ok, hogy nem készítik úgy el mint oda kint, 's a' rendes ingredienciák helyett mindenféle hamis surrogatumokat használva csalják a' publicumot, a' honnét az illető felsőségeknek nem ártana a' serfőzők körmökére nézni. Egy Zsidó serfőző legénytől azt hallottam, hogy a' törkölyből, moslékból, kivált ha a' serfőző ezeket maga használja, 's a' ser-élesztőből a' serre tett egész költségnek ki kell jönni, a' ser pe-

Tételben mindössze 1401 ó-hitű, 563 római catholicus, 8 református és 10 zsidó lakik, a' lakosok többnyire rácok, kivéven némelly katonai tisztet. A' kalmárokon és mesterembereken kívül az itt lakók mind földmivelők. Megtetszik a' helységen hogy katonai igazgatás uralkodik itt, minden rendes, tiszta, 's olly csendesség van, mintha senki sem volna odahaza; lármát, zsidongást nem hall az útas, 's estve kilencz órakor már úgy elcsendesedtek, mintha mind üressék volnának a' házak, kivéven a' strázsák kopogásaikat, kik minden fertály órában a' Wer d ó-t kiáltozzák, 's mire a' sok között az utolsó elvégzi, akkorra az első ismét majd elkezd: ez a' szüntelen való kiáltozás, a' külömben való nagy csenddel különösen contrastiroz. Az egész Zászlóaly' fő őrhelye Tételben van, a' hová minden szombaton délután a' falukról a' szerént a' mint következnek egy század megy bé őrizetre és a' csajka színek körül való munkákra, mellyek, hajó-építésből, kötélverésből, faragásból, révészségből 's t. e'f. állanak. A' Zimonyi és Pancsovai vízi őrhelyekre menő századok is, a' most említett időszakokban gyűlnek bé ide, 's úgy indulnak el innét elrendeltetések helyekre Vasárnap reggel, minekutánna a' Zászlóallyat commendirozó Stabalis tisztt megvizsgálta volna őket. Két fő őrhelyek van a' csajkásoknak, a' hol teszik vízi szolgáltatjokat, u. m. Zimonban és Páncsován: a' Zimoni fő őrhelyhez, mellyen egy fél és egy fertály csajka állanak strázsát, következő strázsahelyek tartoznak: 1) a' Dunán a' Zimon és Bel-

dig egészen ingyen marad a' {serfözőnek; 's még több mást beszélt a' mit itt elő hordani hosszas volna.

grád között fekvő úgy nevezetett hadi szigetekenél két fertály csajka van őrizeten, 2) a' Cservenka nevű nádasnál egy fertály csajka áll éjjel, 3) a' Száván, Zimonhoz szárazon harmadfél mértföldre fekvő Bolyevcza helységnél egy fertály csajka, 4) a' Zimonhoz szárazon mintegy hét mértföldre fekvő Klenák falunál Sabácsal által ellenben egy fél csajka: a' Száván ez az utolsó vízi őrhely mellyen a' csajkások strázsálnak; ezekre a' most nevezett őrhelyekre a' Zimonymál őrségen való csajkás kapitány vigyáz. A' Páncsovai fő őrhelyen egy fél és egy fertály csajka van, 's ettől a' fő őrhelytől ezen kissébb őrhelyek fügnek, u. m. 1) az Új-Borchi csárdánál Belgráddal által ellenben a' Dunán egy fertály csajka, 2) Páncsovához szárazon négy mértföldre fekvő Kubinnál a' Dunán egy fél csajka, 's ez az utolsó őrhely a' Dunán; 's a' Páncsovai fő őrhelyhez tartozó apróbb őrhelyek a' Páncsovánál álló csajkás kapitánytól függenek.

A' Tétel mellett való, 's a' Tisza parton egész Mossorinig elnyúló hegyek, a' hajdani ős időkben ezt a' tájt elborított vizekben történt leülepedések és öszve mosások által formált töltés földből állanak — Flöczből — a' Tisza felől magasabbak és csak nem csupa meredek az oldalak, melly attól van, hogy áradásokkal meghágván a' Tisza az alacsony partokat egész a' hegyek alá megy, mellyeknek allyokat kimosván, a' homokos agyagból álló hegy leomladoz, 's falhoz hasonló meredek oldalokat formál; van olyan hegy, melly már félig a' Tiszába omlott: ezen hegy oldalak ha a' Tiszántul való Torontáli részről bizonyos távolságról néződnek, épen úgy látszanak mint valamelly homok kőből való meredek és kopár kősziklák. Ezen hegyeknek belső, vagy a' már fellyebb emlegetett nagy mo-

csár felől való oldálaik hol meredekebbek, hol lejtősek, de nem olly magossak mint a' Tisza felől valók, 's innét némelly részeik szőlőkkel és gyümölcsfákkal vagynak béültetve: a' teteik lapos térséget formálnak, mellyeken szőlőskertek, szántóföldek és legelők vagynak. Átaljában az a' vélekedés, hogy ez az egész tájék Bács Vármegye alsó részével együtt a' Telecskáig, 's a' Sárköz, valamelly nagy álló víznek a' kiapadott helye, 's ez a' vélekedés igaz is, mellyet mind a' hegyeknek töltés, mind az őket körül vevő mocsáros és lapos vidékeknek öntés földből álló minéműségek mutat. A' hajdani nagy álló víznek hol áradása, hol apadása lassan lassan annak, fenekét némelly helyeken annyira megmagasította, hogy ott először a' víz alatt dombok formálódtak, azután zátonok lettek, idővel pedig a' vizek ingadozások által a' fenékről felázott földből a' zátonyok annyira feltöltettek, hogy azokból szigetek lettek, mellyek kiálván a' vizekből a' nap sugárai azokat még jobban megerősítették, 's a' kopár földből plántákat is neveltek, elfogyván pedig az Új-Palánkától Orsováig tartó kősziklák által szakasztása következésében lett lefolyás miatt a' vizek, a' magas szigetekből hegyek lettek, mellyeket a' számos essők a' mostani formáikra változtattak által *).

*) Erről a' hegy sorról Vályi a' Geographiai Lexicon 1. Dar. 230dik lapján így irt: „Bodrog Vármegyének nevezetes hegye Sorinnál áll magassan fel, emelkedve. Magassága olly nagy, hogy tetejéről „Belgrádot ámbár tőle 14 mértföldnyire fekszik szépen megláthatni.” A' nem úgy van, mivel Zimón melly Belgrád eránnýában fekszik Tételhez csak 7 1/2 mértföld: Tételből a' Tiszának a' Dunába való kifolyásáig egy kis óra alatt gyalog el lehet sétálni, ezen kifolyás ellenében fekvő Slankamen Uj-Banov-

— Ezen most leírt hegysor dél felől való legutolsó ormán feküdt hajdan a' Tételi vár, mellynek nyomai még most is meglátszanak: már ma ezen várnak csak a' helye van meg, pusztult falait pedig II. József Császár alatt 1780ban bontották el, mellyekből építtetéek lent a' helységben a' Zászlóaly' közönséges épülete is. Hajdani mekkorasága az árkaiból 's falainak alapjaiból megtetszik. Észak és napkelet között egész a' hegy széléig volt, melly itt fal meredekségű most az omlások miatt, 's mellyet alól a' Tisza mos; ezen a' tájon még némelly fal darabok megvagynak, mellyekből látni lehet, hogy a' vár falai erős téglákból voltak építve. Minden felől árok kerítette, azon kívül pedig a' Várhegy körül volt sánczolva: csak egy kapuja volt, melly a' mint most is meglátszik, északra nyílt. A' vár rendes négy szeget formált, de nem volt nagy, a' honnét, a' benne volt őriző sereg számát olvasván úgy kell vélekednem, hogy a' benne volt hajdani épületeknek magossáknak kellett lenni. Már ma semmi épületje sincs meg többé, de az alapokból kilehet venni, hogy melly helyen voltak épületek: a' Marsigli 13dik Táblája *) szerint a' legerősebb torony négyszegeletes volt 's a' kapu bemeneteltől jobbról a' helység

ezéhez a' hol a' Pósta stazio van két, Banovcze Zimonyhoz 1 1/2 statio, Zimon pedig a' Szávának a' Dunába való befolyásához mellynél Belgrád fekszik fél óra. Sörin nevű helység egész Bodrog — helyesebben Bács — Vármegyében nincsen, hanem Moszorin. — Windisch is a' németül írt magyar Geographiája 286dik lapján azt írta Tételről, hogy das Schloss stand auf einem hohen Felsen: e' sem igaz, mert körül belől kő sincs nem hogy kőszikla volna a' Dunán innét.

) Danubius Pannonico Mysicus, Tom. I.

felől állott, a' kisebb torony pedig kerek volt a' kapu bal részén a' Tisza felől állott, 's mind a' kettő szegületet formált; középen volt a' tornyos Templom, hátul pedig Slankamennek a' Duna és Tisza öszve folyások felől egy nagy rondella, melly a' várnak majd az egész hátulját elfoglalta. Most a' vár közepe táján omladékoktól félig eltemetve egy gödörben három kerek oszlop hever, az általmérőjök mint egy másfél lábnyi, kettő fehér mészkőből egy pedig sötétkéssel pettegetett szürkés kőből készült, felírás nincs rajtuk ha csak a' földfelé fordult részeken nem. A' várban volt épületek alap köveik többnyire kővévált tengeri csigákból öszve állott massákból állanak. — A' Várhegy oldalában a' Mezőváros felett van egy kisded, de erős épület, mellyben tartatik a' Zászlóaly szükségére megkivántató puskapor. — Számtalanon járnak itt, de nem esméri a' Rómaiak nagyságának ezen maradványait: ez a' hely vissza bájolt az elmúlt századokba, 's az előidők képeik mint valamelly árnyék ábrázolatok úgy tűntek fel előttem: azok a' nemzetek 's emberek jutottak eszembe, a' kik hajdan itt laktak 's már most nincsenek meg, 's az az idő, mikor majd mink sem leszünk. — Mikor Tételben mulattam, ez a' Várhegy volt a' legkedvesebb sétáló helyem, a' róla való kilátások kedvéért, mellyek a' napnak akármelly szakaszában kellemeteseek: a' nap feljövetelét, 's a' holdét estve sokszor itt vártam. Az alattam elnyuló táj képe, a' mindenfelé hol csoportban hol magánossan álló épületek 's tornyok, a' közel Tiszának, 's a' távolabb Dunának csillogó hosszú tűkrei, 's ezeken túl a' Slankamenni kősziklás bércek, körülöttem a' legelő márhák kolompjaik; balról távolról a' Verseczi hegyek conicus kupjaik, előttem ha-

mályosabban, de csak tiszta idővel, a' Serviai hegyek kékellettek, melyek közül egyről Belgrád homályosan alig hogy meglátszik, de csak olyyannak a' ki tudja annak helyheztetését, tul rajta pedig a' magas Havala hegy erdei setétellének, mind ezek egybe véve bájoló egésszet formálnak.

Az a' nagy mocsár, melly a' Tételi hegyeket körül veszi, hajdan a' Tisza egy ága volt, melly Zsablyán alól befolyott olly formában, hogy a' Duna és Tisza között való nagy földköz valóban a' Tisza felől a' mái Zsablyánál a' Duna felől pedig a' mostani Gardinovcze helységnél végződött, a' már sokszor emlegetett Tételi hegyek pedig a' Tiszának két ágai között egy hegyes szigetet formáltak. Ebben a' nagy mocsárban igen sok mocsár — torfot — Sumpftorf — lehet találni, mellynek nagy hasznát lehetne venni az itt való fa szűke miatt, de annak ásása nincs szokásban. Hogy a' posvány-torf legelősször miből lesz? a' még bizonytalan, mindazáltal legfőbb okának azon víz minémiségének kell lenni a' mellyben terem. A' posványos helyeken a' víz az ott termő plántákból bizonyos rothasztó erőt vész magába, melly az állás által még inkább nevededik, az illyen forma minéműségű vízben bizonyos plánták, nyálkás zöld mohok és úgy nevezett béka-lencsék termenek, mellyekre a' szél máshonnét finom földport hord, melly amazokkal öszve álván valamelly massa lesz belőlök. Az illyen massából ismét apró plánták nőnek ki, mellyek újra behordatván földporral a' vízben lejjebb üllepednek 's mindég vastagodnak. A' mocsárokat mindég posványban termő némelly plánták 's fa nemű termések fedik, száraz esztendőekben a' fa neműek nevelkednek jobban, a' nedvesben a' vízi plánták, ezeknek is

a' hulladékjaik a' torf materiájával elegyedvén öszve, még annál inkább nevededik az, még nem végre valamelly fekete, kemény és megég-hető materiát formálnak, melly csupa gyökerekkel 's hosszú inakkal van által szöve. Hogy a' posvány torfot tűzre használni lehessen, arra sok idő kívántatik, úgy, hogy 30—40 esztendő torf még nem igen jó.

A' Tisza parton a' hegy allyában a' legutolsó ház egy halászé, az udvara végében a' hegy oldalban van egy sárga barackfa, melly alatt Gróf Potzdatzky volt eltemetve. Ez a' Gróf II. József Császár alatt hamis bankóczédulákat csinált, melly dolog kitudódván hajóhuzásra ítélődött, 's ezen a' helyen épen hajót huzván lerogyott és hirtelen megholt. A' Pétervári fő hadi Kormány parancsolatjára — mellyet a' Tételi Stabalis Tiszt a' Gróf melly módon való eltemetése eránt megkérdezt — azon a' helyen a' hol megholt, úgy temettetett el koporsó nélkül mint akármelly más ilyen féle rab. Temetése után néhány napra Bécsből megérkezett az őtet szabadon bocsáttatni parancsolt engedelem, de már mind későn 1808ban ősszel, mivel a' hegy oldalból a' Tisza partját erősítő új palánkolást töltötték, Potzdatzky holt tetemei a' földel együtt kiásódtak; a' csontokat az akkori Obrister Stanósavlevich a' Várhegyen való temetőbe kivitte, 's egy székeletben a' Tisza felől eltemettette.

Minden esztendőben Junius elején ezen a' vidéken képzelhetetlen nagy számú kérészek borítják el a' Tisza vizének színét, mellyet ilyenkor a' felette repdeső, vagy már a' belé fult kérészekről alig lehet látni. Reggel idején jönnek elő 's estvére mind eldöglenek több változásokon menvén addig keresztül: színek igen világos sárga, sőt csak nem fehér. A' parton végig

a' víz szélében majd fél lábnyira hevernek dögöltöttek: az illyekkel Carintheában a' paraszrok a' szántó földjeiket trágyázzák szekerekkel hordván azokat oda a' vizekből *).

Tételnél a' Tiszában igen sok vízi kigyók tenyésznek, úgy hogy az ahoz közel fekvő házakba is bemennek. Az ezen tájon lakók úgy tartják hogy a' kigyók királya, melly egy nagy és koronás kigyó, a' Várhegy alatt lakik, 's esztendőben csak egyszer jön ki a' hegy alól a' hol igen szép kristály palotája van, 's t. e' f. mesélnek róla.

A' Tételi hegyeket körül vevő nagy mocsárban számtalan tekenősbékák tenyésznek, melyeket az itt lakó paraszt gyermekek fogdosnak is: párjokat egynéhány garason meglehet venni.

(Folytatása következik.)

2.

A' Búza nemek több időkre való eltartásának, a' Zsizsiktól, Tűztől, Egerektől, egyszóval minden veszedelemtől és kártól lehető megoltalmazásának egyedül való módja.

Hogy a' búzát a' mezeigazdák több időnkig eltarthassák (mert mikor bőven terem csak elveszélődik) arra régtől fogva sokféle módon iparkodtak. — Sokan hogy a sok költséggel járó sokszori rostáltatást (a' melly mellett is utóbb még is megzsizsikessedik) eltávoztathassák, meg-

*) Az 1819diki esztendői Tudományos Gyűjtemény 8dik kötetében T. T. Gattáji Gorove László Urnak egy derek Értekezését lehet olvasni a' Tisza kérészeiről.

aszalják a' buzát, 's így osztán akar meddig eltarthatják; de ha semmit ez által sem mennyiségéből, sem minéműségéből nem vesztené is'el, csak maga az az egy hiba — hogy soha többé ki nem kél az ilyen búza — már elég arra, hogy ezen módját a' búza eltartásának abba hadjuk. Úgy de mit tsináljunk hát vele, hogy a' zsiszik meg ne egye? hogy e' részben is iparkodtak a' mezeigazdák, elegendő bizony-sága az a' sok, az Újságban 's más egyéb Kőnyvekben is javasolt és ajánlott orvosság a' zsiszik ellen, mint p. o. a' magvas kender, ju-bőr 's a' t. mellyeket olvasván sokszor tsudálkoztam, hogy melly hibássan gondolkodnak sokan a' zsiszik felől; azt hiszik tudniillik, hogy talám mint a' sáskát a' zöld vetésről, úgy a' zsisziket is ellehet hajtani a' gabona rakásról, hogy azt meg ne egye. Hiszen ha egyszer a' buza szemből magát mint a' selyem-bogár a' galetából kirágta, az többé más buza szemet meg nem eszik; és nints senkinek annyi lelke, hogy a' már egy buza szemből kijött zsisziket erővel is más buza szembe bujtathassa; mert az már akkor egész rendeltetését és egy két napi életét elérte, és annak, menni mászni repűlni kell, hogy a' tyúkok és madarak eledele lehessen, — Illyenkor hát nints más orvosság, mint az ilyen gabona rakást megszellőztetni, vagy a' napra is kiteríteni, hogy több gabona szemek is meg ne fülledjenek vagy zsiszikesedjenek, a' kijött zsiszikek pedig útnak mehessenek, mellyek mikor a' gabonát oda hagyták, azt egy két napi kiszellőztetés után hivessebb helyre vivén ismét jó darabig eltarthatjuk.

Néhai Nagy Váthi Ur azt mondja: Magyar Practicus Termesztőjében Gersmershausenről, sótt magáról is megvallja azon

tapasztalását: „hogy a' zsizsiket már a' száron „a' szemben találta mint tojást”, épen így ámitják el a' javosok a' fogfájósokat, hogy belénd magot vetvén parázs tűzre, egy tál vizet alól, a' fogat pedig a' füstre tartatván, a' felpattogzott és kidurgott magok csiráját, mint a' fogakba fájdalmat okozott, de már most imé kihullott apró férgeket úgy állítják elől. — De valjon hogy állíthat az ember olyat a' mit bizonyosan nem tud? mert tegyük fel, hogy a' buza kalászba valami apró férgek csak ugyan bele tojhattak volna tojásaikat, de azt csak megvallaná mind boldogult Nagy Váthi Ur is ha élne, mind más akárki, hogy a' kukoritza szemekbe csak nem tojhatná bele akarmi féreg is tojását, mert mélyen belől a' csutába van sillyedve, és felyül sűrűen és sok rétfűen betakartatott, levelek 's hajak által fedeztetik; még is mihelyt a' nedvességnek és melegségnek az a' grádusa járul hozzá, melly a' megfűlledésre vagy a' zsizsik kikelésére megkivántatik, azonnal elől állanak abból is a' zsizsikek, sótt a' kukoritza szemek ha rosszúl száradtak azon feketeséget, melly a' csirájokba látszik, mint bizonyosan zsizsik alakokat, kinek szemei eleibe terjeszthetik, de a' mellyek az azonnal következett száraztás miatt ki nem kelhettek vagy befűladtak. Próbáljon valaki ősszel egy két mérő kukoritzát lemorzsolni, és minekelőtte az kiszáradhatott volna töltse azt egy rakásra a' padláson, fűtse alatt a' szobát télen által, fogja tapasztalni, hogy az alól melegen felyül hidegen állott, következésképen megfűlledt rakás kukoritzája tavaszra meg fog zsizsikesedni. — Mi ebből a' tudomány? az hogy minden búzaszem, minden kukoritza, czukorborsó lentse 's a' t. gabona nemek alája vannak vettetve azon romlandóságnak, valamint

az embernek teste is, hogy férgek eledele legyen, és a' búza, kukoritza 's a' t. szemeknek épen a' tsirája az, mellyből mikor az megromlik leginkább lesz a' zsizsik. A' megfüllesztés által tehát akármelleyik buza szemekből zsizsiket lehet előállítani, és mint a' tojásokból a' esirke ha tyúk alá teszik: úgy ezekből a' szükséges nedvesség és melegség (Fermentatio) hozzá járulása által azonnal elől áll a' zsizsik nem apró bogarak tojták hát azt abba nyáron míg gyenge volt 's a' t. meg van minden szemnek ezen (Fermentatio) fülledésre való hajlandósága, hogy meg zsizsikesedhessen.

E' szerént hát, ha a' zsizsik mutatja magát valamelly gabona rakáson, azonnal szellőztetni osztatni, tisztítani rostálni kell azt, hogy a' melly szemek még meg nem fülledtek, fris levegőt kapván épségbe maradhassanak, és azután hivessebb helyre töltetvén kétszég nélkül haszonra fordíthatassanak. — „Meg sem mozdítani pedig az illyen gabona rakást, „hogy úgymond: a' zsizsik tovább ne „terjedjen, látni való melly nevetszéges té- „velygés volt mind eddig”!

A' kenyér lévén minden embernek legelső szüksége minden nap, vallyon erről, és az ezzel való bánásról értekezni ki tarthatná magához illetlen dolognak? ha a' lentse, czukorborsó 's a' t. főzelék nemek megásztattatván és tiszta hamu szitáltatván rájuk azzal öszve kevertetnek megszárittatnak minden vízességtől — jó darabig meg nem zsizsikesednek, — kemény héjjaikról a' hamu lehull, sótt annak idejébe úgy is megmosattatnak a' hamutól, de az efféle szerék a' buzára nem alkalmaztathatók kivált nagyobb mennyiségbe. Mit kell hát azzal tsinálni hogy azt több időig is ha a' szükség úgy

hozza magával épségben eltarthas'uk? mert az neveli leginkább valaminek a' j' b'etsit, ha az romlás nélkül mentül tovább el áll, és a' mikor a' szükség kívánja mindjárt haszonra fordíthatatik.

A' Kunságba vermekbe töltik, és eltartják 5—6 esztendeig is sokszor, tsak hogy itt ismét az a' baj, hogy a' földbe lévő természeti nedvesség miatt az többnyire megdohosodik, és egészségtelen, vagy legalább a' legnagyobb kénytelenység mellett is nehezen csuszó, vagy a' mint szokták mondani: keserves kenyér lesz belőle. De annyi bizonyos, hogy a' zsizsik soha bele nem esik (de hogy is esne bele ott a' hol a' levegő ki van zárva)? innét kell hát elindulni a' gabona tartás helyesebb módjának kitalálásába, hogy t. i. a' levegőt kell kizárni, (még a' legjobb bort is tsak úgy tarthatjuk meg sok ideig a' maga jóságában ha a' levegőt hozzá nem eresztjük). Ugy de már láttuk, hogy a' földbe a' nedvesség miatt elromlik, megdohosodik; — a' föld felett kell hát vermeket építeni téglából, nem kőből mert a' kövek közt sok van sós természetű, melly magából minden idő változásakor vízességet izzad ki: de minthogy ezen szoros mélységekbe soha szellő nem juthat. Ezekbe az úgy mondatott fagót kéményeibe is megdohosodik és meg is romlik a' búza, kivált ha még nyirkossan vagy nyersen is töltetett bele? épen ezen hibának helyre hozása az én mostani igyekezetem.

Van hát valami uraságnak három vagy négy emeletre egy magtára, szakasszon el annak egyik vagy ha többet akar, mind a' két végiből egy ölet (belső világosságába értvén) egy az egész szélességbe keresztül építendő fal által, az alsó osztályt egyik kőlábról a' másokra által menő

bolthajtásoknak hagyván a' levegő szabad járásának, mindjárt az e'felibe eső álláson kezdődjenek mint valamelly orgona sípok az erős boltozatról és a' kőlábakról minden ölnyre keresztbe is építendő egy lábnyi vastag fal által felnyúlni ezen vermek egész az épület legfelső padlásáig vagy a' kőfal irányjáig. De a' már fenálló kőfalba ezen kereszt falak foglalt téglái úgy bele eresztessenek együl egyig (nem pedig a' mesterember könnyebségéért tsak mellé rakattassanak), hogy sem egér járásának, sem a' levegőnek hasadékok rajta semmi esetre ne legyenek, ezért vagy két helyen vassal is bekötni ezen kereszt falat a' külsőhöz nem ártana. — Belső üressége ezen vermeknek akár egy □ ölet formáljon akár kerek legyen mindegy. Felső tetete mindeniknek boltoztatván 2 □ lábnyi nyílást kell rajta hagyni, mellybe faragott követ bele illő kőtáblával kell bele erősíteni. Úgy alól is oldalról $2\frac{1}{2}$ lábnyi magos és 2 lábnyi széles faragott kőből ajtószárat a' belső színébe a' falnak berakatni befelé nyíló ajtóval, és az ajtó közepén fél □ lábnyi de tolózárrel fedezettett nyílással, mellyen annak idejében a' gabona ki-eresztethessék az alsó állásra. A' közönséges házak hátulsó végibe a' tűzfal mellé még egy más tűzfalat egy ölnyre rakatni — alatt 3'-nyit üressen a' szellőnek hagyni; a' padlás színe felett pedig 3' vagy 4 lábbal is fellyebb emelni, a' padlásról oda bejárást hagyni, egész szélességébe proportio szerént elosztani, feljúl beboltozni 's a' t. és ezen két tűzfalat külön és őket befedő 's ha úgy tetszik a' tűz esetére. le is ereszthető könnyű fedél alá venni, akarmi közönséges gazda is megteheti, az alsó nyílások osztán vagy kamarába vagy szín alá ejtethetnek tetszés szerént. —

Igy már elkészülve lévén a' vermek; a' gabona tartásra azokat: „a' gondos és az egereket sótt a' levegőt is végképen kizáró” helyes téglarakáson, és szép síma vakoláson kívül még e' következőképen kell elkészíteni: —

Csináltasson a' gazda egy négyszegű vasrostélyt mint a' mázsák alja szokott lenni, és annak a' felülről lehotsátott lántzra, „mind a' 4 sarkáról öszve menő lántzait felakasztván — rakasson ezen rostélyra az alsó ajtón által jó száraz bikk, gyertyán vagy tsak egerfából is ha lehet minél kevesebb füst nélkül jó lángal égő tüzet, és minekutánna az alsó rész az ajtó körül (mellyet ekkor le kell venni) jól kiszáradt emelje lassanként feljebb a' tüzet, a' csigáról függő lántz tekerése által, mind addig, míg az egész verem jól kiszárad minden nedvességtől, — de feljebb ne engedje emelkedni annál, a' mint a' láng kárt tehetne. Egy ölnyi üresség úgy gondolom feljül maradhat, mind azért mert a' felfelé siető meleg úgy is ennyi üreget kiszárazthat, mind azért, mert ennyi üresség kell is arra feljül, hogy a' tűz kárt ne tegyen. Ezen kívül lehet egy vaspléh kalapot felibe tenni a' felső nyílásnak a' netalám kilövellő szikrának feltartóztatására, de egészen rá fektetni nem kell, hogy el ne fojtsa, hanem egy arasztnyira felette lebegni hagyni 's a' t. Minden esetre pedig egy okos ember szüntelen való jelenléte és vigyázása alatt menjen végbe ezen kiszáritás munkája. Ezen kiszáritás végbe menvén (mellynek ha nem olyan mértékbe is, mint mikor újonnan épültek, de mind annyiszor meg kell lenni, valahányszor abba gabonát tölteni akarunk és alúl felül be kell zárni, hogy a' meleg beszorulván lassanként hadd hűljön el. — Arra hogy ezen vermeknek kiszáritása

mennyire szükséges csak azt veszem fel példálul: hogy egy boros hordót, ha valaki a' kimosás után (kivált nyáron vagy legalább nem fagyos időben) akár mint kitsorgatta is a' vizet; de tsaplyukát száját nyitva hagyja, hogy úgymond hadd szellőzzön — már harmad negyed napra penészt kap. És így félfenekit kivenni vagy felverni; — vagy minden lyukait úgy befojtani (mintha szinte bor volna benne) hogy semmi levegő bele ne mehessen: régi próbáim után (minden einslog nélkül is) tsalhatatlan módja a' jól kimosott hordó tisztán és hiba nélkül akár hány esztendeig való eltartásának, ha mindjárt százanként fekünnének is egymáson a' szín alatt. Még a' csapos hordónak is a' pintzébe szüntelen lefojtva kell állani, ha azt akarjuk hogy se a' hordó se a' bor el ne romoljon, ha egy kevés alkalmatlanság van is a' bor eresztéssel. Ezekből ki ki által láthatja a' levegő befolyásának jó és rossz következéseit; de ezeket mellesleg említvén következik a'

Megbéllelés. Ez azért szükséges, hogy az idő változásait — mikor t. i. a' nagy hideg után meleg következik, a' kőfalak ne közölhessenek a' buzával, vagy: ezen béllés minden nedvességet elzárjon attól. — Ezt megtehetjük, ha vagy gyékénnyel, vagy gyékény módra szalmából gyékény sinórra szövetett bélléssel beborítjuk; az egymásra érő gyékények végei spárgával össze varrattathatnak, és néhol egy két szeggel a' falhoz erősíttethetnek. Az így elkészített verembe már bátran betölthetjük a' búzát, hanem mikor már egészen tele van is az, még egy két nap kell várakozni hogy tsendessen lerokkanjon, és ha hujja esett ismét megtölteni. Ekkor feljúl kiszárított mohával jól befojtván erre feljúl a' jól oda illő faragott követ feltesszük, — melly-

nek közepébe, hogy annak idejébe fel is lehet-
sen venni egy vas karikát is kell tsináltatni. —
Utoljára malterral feljül be kell vakoltatni. —
Úgy alól is az ajtón kívül a' fal egész külső szí-
néig be kell rakni módossan száraz téglával és
ezt is színébe szépen bevakolni, hogy nyoma se
lássék. Ezen vakolás ha megszáradt a' gazda pe-
tsétje mind a' két nyílás hol létét kijegyezheti,
és bátorságba is helyheztetheti minden lehető il-
letések ellen. — Így minden tűz, egér, levegő,
madarak, zsizsik, tolvajok sött még az ellenség
ellen is (mert az okos gazda ezen útmutatás sze-
rént könnyen észrevehetetlenné teheti, vagy el-
rejtheti azt a' két fal között) mind ezen ártal-
mak ellen mondom több esztendőig eltarthat-
juk egy részét gabonáinknak. A' várakba, erős-
ségekbe pedig tsak ilyen módon szoríthatni azt
nagyobb mennyiségbe is legkevésbé helyre.

A' ki így eltölteni akarja a' búzát, előbb
szépen megrostálja, tisztogassa, és nem egye-
nessen a' napfényről, hanem padlásról a' hol
egy darabig állott; vagy más szellős helyről kell
lassanként betöltögetni; egyszóval arra vigyázni,
hogy a' búzába semmi vízeség, vagy nyirkos-
ság ne legyen, mert ha vízesen töltetnénk bele
kiki elgondolhatja hogy megromlana az.

Mikor jól szolgál az idő a' nyomtatásra,
akkor egy jó megszeleltetés elegendő arra, hogy
a' gabona betöltessék; hanem ama' vigyázásra
akkor van leginkább szükség mikor vizes esz-
tendők járnak, és a' búza szem nem hogy rop-
pan az ember foga alatt, hanem össze lapul.
Illyenkor többszöri szellőztetés után lehet tsak ve-
rembe tölteni a' búzát.

Minthogy azomba az ilyen vermekből mu-
tató búzát venni nem lehet; ezen bajon úgy se-
gíthetünk, hogy minden vermet numerus alá

vévén, ugyan azon numerus alatt mindenikből valami részt egy kis Verslagba is lezárhatunk.

Végre még csak azt jegyzem meg, hogy azon egy vermet mihelyt egyszer az ajtaja felnyittatik a' legutolsó szemig még az nap le kell fojatni, és egy megszellőztetés, vagy az alsó padlatról a' föld színére való leeresztés, vagy a' kinek módja van benne 1 napi napfényen való tartás által megedzi mint egy, vagy elkészíti arra, hogy folytába haszonra fordíttassék. Ekkor a' gyékényeket is kiszedni megszellőztetni, és jövőendőbeli haszonvételre eltenni a' gondos gazda el nem mulatja.

Ez hát az a' non plus ultra az én ítéletem szerint a' gabona eltartásban, mellynél jobbat, és bizonyosabbat még csak kívánni sem lehet, mert ezzel sem annyi baj, sem semmi káritás vagy fogyasztás nints mint az aszalással, vagy csak az eddig való mód szerint mind úntalan való rostáltatással és szeleltetéssel is a' nagy mag-tárakba, sem sokba nem kerül, sem sok és nagy épületeket nem kíván; úgy hogy már e' szerint az eddig való mag-táraknak fele is elég lenne, kivált ha mind a' két végiben lennének ilyen vermek.

Itt a' kő falak közt állandó híves és száraz helyen a' föld ki- és felgőzölgéseitől egy ölnyre legalább is felemeltetve — a' tűz, az egerek, madarak pusztítása előtt, és a' levegő minden legkissebb befolyásától egészszen elzárva következésképen a' zsizsiktól megmentve — bizonyos felmért gabona mennyiség minden kevesedés gyanúja nélkül tartathatik.

Ezek a' kívánt minémúségek pedig mind megvagynak ezen vermekben ezen leírt elkészítés által; úgy hogy a' ki millyen buzát tett abba, öt esztendő mulva is ollyat fog abból kiereszteni, mind addig míg a' természet törvényei meg nem változnak, — még pedig minden arról való legkissebb gondoskodás nélkül. A' mint pedig ezekről tökéletesen megvagyok győződve a' bizonyos és kívánt jó következtetések felől, — szint ollyan örömmel és bizodalommal ajánlom is ezt a' fent írt regulák megtartása mellett mindeneknek. — Tudván azt, hogy ha az eddig a' zsiszik miatt esztendőnként elvesztegetett, — ezután pedig már ezen regulák szerént megőrizhető buza mennyiségből tsak minden századik mérő lenne is az enyém, gazdagabb lennék mint sokan azok közül, kik talám ezen értekezésemet tsak egy elolvasásra sem méltóztatják.

Pápai Bénéámin,
Terehegyi Prédik,

3.

N e m z e t i s é g.

I. Előesmeretek.

Vegyük fel, hogy a' föld bővelkedik lakosokkal annyira mint a' többek közt a' mi időnkben; ezen lakosok közt semmi egyéb függés ne legyen mint a' vad természeté; most többféle esetek adják a' továbbira magokat elő. Vagy mind jó természetűek ezek a' lakosok és akkor mindenik a' másikat meg nem bántó törekedendik az életére szükséges dolgokat megszerezni, a' mellyeket viszont vagy képes elérni 's minden, vagy csak némelly időben, vagy éppen képtelen.

Ha csak némelly időben képes elérni, akkor viszont vagy gyűjthet eleget a' rosszabb időre, és ekkor baja eltűnendett, vagy nem tud gyűjteni. Ezen utolsó állapot összeütközik azzal, midőn képtelen az életre szükséges dolgokat megszerezni, 's innét melly út nyílik a' kiszabadulásra? vagy a' másik jóságához kell folyamodnia, vagy erőszakot kell tennie, vagy vesznie. Ha más ember jóságához folyamodik, az már függést szerezne; a' mi itt nem álhat meg; ha más erőszakot tesz, akkor megszűnik jótermészetű lenni, 's így nincs más útja mint veszni. Itten tehát azon kérdés ütközik fel, lehet-e az illy magányos jótermészetű embernek élete fentartására mindig eleget szereznie? ezt sokféle környülállások határozzák meg: termékeny-e a' föld; nincs-e felette sok lakosa, a' termékenység gyümölcset természeti okok nem vehetik-e el? ha a' föld termékeny és nem felette sok a' lakosa, elfog élhetni; ha termékeny, lakosa pedig felette sok, az elveszéstől félhet; ha földje terméketlen 's lakosa nem sok, talám még gyűjthet eleget; ha a' föld terméketlen 's lakosa is sok, kettős ok az elveszésre. Ha a' termékeny föld gyümölcset természeti ok el nem rontja, szerencsésebb az elébbi állapotok mindenike, ha elrontja, vagy gyűjthet az ember boldogabb időben a' jött szerencsétlenre vagy nem; ha eleget gyűjthet ön állapotjában megletezhetik, ha nem — vesznie kell. Ha a' terméketlen föld kevés gyümölcset az idő is elronthatja, akkor az elébbi állapot még szerencsétlenebb lesz 's a' veszedelem kettős. Már pedig földünkön, úgy szólván, több a' terméketlen föld, mint a' termékeny; az idő viszontagságai rongálva mindig előálhatnak 's több éveken által mindig megemészthetik az élet fentartására szükségset.

Viszont vész a' benne létezőnek és viszont 's viszont veszély!

Ha a' lakosok rossz természetűek, vagy egyig olyanok, vagy csak némelleyek. Ha mind rossz természetűek, mindenik vészt készít és okoz a' másiknak és neki mindeniktől vész készítetik, okoztatik. Ha csak némelleyek rosszak, akkor a' jó vagy megvédi magát, a' mint erősebb a' rosznál, vagy amattól vészbe taszítatik, ha gyengébb. Örökös tehát itt a' vésztől való féls, örökös maga a' veszedelem, 's mivel a' gonosz titkon 's meglepve dolgozik, többnyire bizonyos.

De mit tovább, ha betegség lépé meg ekkor az embert? — Nője lesz ugyan, mert ez van az erdők madarának is, és az gyengéd szerelme karjától vezettetve mindent végbe fog javára vinni. De mit, ha ez is ügyetlen lesz reá, ha betegség, a' megaggott kor vagy valamelly szerencsétlen eset alkalmatlanná teszi a' gyámolításra? — akkor gyermekeik vagy híven állanak mellettök (a' mi már nagyon átszap a' társaságba 's alapot vetne a' nemzetté egyesülésnek) és a' veszedelmet képesek elhárítani, vagy megszökte eltávoztak, vagy elhaltak. Csak az első eset kedvező, a' többiben kész a' baj, kész a' veszély.

Mindenfelé több tehát a' vész, mint a' bátorság, sok a' baj, kevés vagy semmi a' segedelem, innét ki akarná a' mondatott állapotban látni földünket, ki akarná benne éltét leélni?

Ha egyes embereknek helyébe, egyes rokonokat teszünk, kevés különbség mellett ugyan azon dolog viszónoztatik. Külömbfélébb lesz a' segedelem, tökéletesebb a' szükséges dolgok megszereztenek képe; de a' bátorság csak az erő mellett álland és a' vésznek ajtó, kapu nyittatva áll.

Ha közsegedelemre és bátorságra ezerek öszveálnak, a' fővéget már könnyebben elérik, ha milliók egyesülnek, a' szörnyű erőt egyes gonoszok háborítani nem tudják, nem merik. Ha mind az utolsóig egyesülnének; közbátorság — egy tökéletes — támadna.

Történeteink annyira nem mennek és nem is mehetnek vissza, hogy a' legelső állapotban mutatnák a' földet és az embereket; a' második állapotot sem leljük egész kiterjedésben; a' harmadik volt mindég divatban a' mennyire csak írásaink felvilágosíthatnak. Ezerek és milliók áltak tehát öszve szorosabb egyesületbe, hogy egymásnak segedelmet, kívülről pedig bátorságot szerezzenek. Nem a' legfőbb egyesület, nem rekeszti ki a' vészt, nem az életre szükséges dolgoktól 's magától az élettől való megfosztatást. A' két millióból álló egyesület, ha rossz lélek vezérli, nem rabolható-e el az egy millióból állónak fáradozása gyümölcsét? — a' történetek nyilván szóllanak helyettem. De mivel az idő lehetetlennek bizonyítá mind eddig, minden embereknek ugyan azon egyesületbe való öszveállását, részes egyesületeknek kelle fenállani, mellyek kívülről bátorságot, belőlről közsegedelmet szereztek kinek kinek. A' külső bátorságot közös lekötelezés által törekedtek nevelni, a' különben erőszakot erőszakkal vissza verendők.

Hanem ezen egyesületek kebelében is voltak rossz természetű emberek, a' mások csendes boldogságát felháborítandók, kiket zabolán kelle tartani; a' szükségek külömbfélésege szaporodván igen külömböző életnemek eredtek, mellyek között az irányt felkelle tartani, úgy hogy egyik se szenvedjen aránytalan nagy terhet, és senki se szedje a' gyümölcsöket az arányos súly hor-

dozása nélkül. Ezt rendelé el a' belső igazgatás, és az így elrendeltetett egyesület nemzetinek, tagjainak összesége pedig nemzetnek neveztetett.

Van tehát minden nemzetnek belső és külső élete; belső élete szerint egy köz idomot vesz magára, melly mindenik tagján látatható; egy egészet tesz, mellyből egyik tag sem maradhat ki csonkulás nélkül; a' köz erőnek pedig mindenik tagon keresztül kell folyania, az egy bizonyos helyen még is leginkább összevegyülekezendőnek, honnét szükséges mennyiségben mindenfelé kiárad. A' külső élet által a' mellék nemzetekkel érintésbe, közösülésbe jön; 's ezek által közletesen a' többi távol nemzetekkel is, honnét egy általános idomot nyer, melly szerint a' többiekhez mint ugyan azon nemnek fajaihoz bizonyos arányban és hasonlatosságban van.

Az emberi egyesületnek ezen képhez való hívségét *Nemzetiségnek* nevezzük.

II. Miben áll a' nemzetiség?

Ollyan kérdés ez, mellyet századok fejtenek, ezer éveknek férjfiái gondolkodtak fel-séges tárgyáról, ezer éveken át beszélnek róla a' nemzetek példái, tettei, szelleme és még is melly meghatározatlanul! Afrikának vadonaiban nemzetnek mondja magát a' félbarom kényétől függő nép; nemzetnek az Americai egyesültség; nemzeti becsét tulajdonít magának a' kis számú Sweizi nép; hasonlót a' száz milliókra kiterjedő számú Chinai néppel. A' puszták Kozákja nemzet, mint nemzet a' franczia, 's a' Chanaan elszéledt fiai mint Japan magába tért népe. A' tegnap fejedelmet nyert Belga nemzetiségével kérkedik, azzal kérkedik a' fejedelme vesztő Indus. Hol van itt a' közép út? — megengedjete, szerettem földiim, mi emberek sokat

tudhatunk, de mindent soha sem, és nem véljük okosnak azt, ki mindent meg nem tanulhatván semmit sem tanul, — mondandok én is némmelly nevezetesen, nagy sulyut, melly nélkül a' nemzetiség nem létezhet, ha mindent nem mondándának, engedjete meg, 's tanítások többre.

„A' nemzetiség abban áll, hogy a' nemzetnek belső és külső élete ép legyen, virágozzék. — A' Tagok nemzetisége pedig nem egyéb, mint ezen belső és külső élet virágzásának előmozdítása.

1. A' nemzet belső élete.

A' nemzetiségnek ez a' fő alapja. Ha az egész emberiség azon tökéletességre emelkedhetnék, hogy egyetlen egy nemzetet képzene, akkor szóllanunk sem kellene a' külső életről, ez minden megkívántatót magában foglalna. De így is nevezetes és a' nemzetiségnek fő forrása marad ez. E' részben a' nemzetet egy magányos, ép, élő testnek kell tekintenünk 's az őt így tekintőknek a' természet segédül jön a' vizsgálásra és magyarázásra. Belső élete van az utolsó növénynek és állatnak; a' fő igazságok, mellyeket náluk látunk, talám a' nemzetre is illendők. De vegyük fel az embert, mint a' természet legtökéletesebb esmeretes mívét, és az ő életében a' nemzeti léttel a' legnagyobb hasonlatosságot lelendjük. '!

„Egy fej; egy nyelv; ugyan azon vér minden ereken; egy szív, mint az életnedv fő rejték helye; a' munkában minden tag részesül, a' gyümölcsöt mindenik ízleli; a' bajt mindenik érezi, az édes behatáson mindenik vidul; a' szem az egésznek lát, a' fül az egésznek hall; az orr az egésznek szagol; a' nyelv az egésznek ízlel;

a' kéz az egésznek dolgozik, a' gyomor az egésznek emészt, az erek minden tagot táplálnak, a' szív minden erekbe vért bocsát; a' vesék az egészet tisztítják, a' tüdő az egészért lélekezik, a' bőr az egészért munkálkodik, a' lábok az egészért járnak". És ezt a' nemzetről viszont elmondhatom: „Legyen benne egy fej, egy nyelv; ugyan azon vér minden erekben; egy szív mint az életnedv fő rejtek helye; a' munkában minden tag részesüljön, a' gyümölcsöt mindenik ízlelje; a' bajt mindenik érezze, az édes behatáson mindenik viduljon; a' szem az egésznek lásson, a' fül az egésznek haljon; az orr az egésznek szagoljon; a' nyelv az egésznek ízleljen; a' kéz az egésznek dolgozzék, a' gyomor az egésznek emésszen, az erek minden tagot tápláljanak, a' szív minden érbe vért bocsásson, a' vesék az egészet tisztítsák; a' tüdő az egészért lélekezzék, a' bőr az egészért munkálkodjék 's a' lábok az egészért járjanak.

a. Egy fő.

„Száz fő, száz gondolat" szokták közönségesen mondani 's ötven között majd negyvenkilenczszer el van találva. Innét azt lehet ugyan kivonni, hogy száz főt is szükség meghalgtatni néha 's a' száz gondolat közül a' legjobbakat választani; de azért a' nemzetnek egy feje legyen. Ha ezen fő, munkás, okos, a' nélkül hogy másoknak eszét büszkén megvetné, lassu de tartós törekedéssel 's mások tanácsát használó, nyomos előlépéseket tehet, 's mivel nem hirtelenkedik belátása változata szerint, munkája idomát megkivántatólag alkalmaztatja a' dolgok rendéhez. Több fő egymásnak ellene dolgozik, egymást inkább rongálja, — több fő, nem egy test.

Némellyek a' törvényeket tartják a' nemzet fejének; mások a' törvények fő felvigyázóját; mások a' törvények szabóit. Ítéletem szerint a' törvényt a' nemzetnek (hol a' fej is foglaltatik) kell szabnia; már pedig más a' szabó, más a' szabatos; más a' rendelő más a' rendeltetett. A' törvények a' nemzet (és feje) lelkének kisugárzati; a' lélek nemzé őket; az évek ezeredei bizonyos bélyeget nyomtak rájuk, a' nemzet tagjai helyes arannyának ők a' szent őrzői. De ki a' fej? — a' kinek kezében azon hatalom nyugszik, hogy az egész nemzeti testet a' törvények szerint igazgassa. — Nem minden időre, nem minden népekre illik ezen kifejezet ugyan, de közönségesebbet és igazabbat alig lelhetni. — Látnunk nemzeteket, kiknél a' fej több tagokból állott; kiknél az egész nép fej akart lenni; kiknél a' fej nem csak a' törvény szerint igazgatott, hanem kénye szerint törvényeket szabott, úgy hogy nemzetnek és fejnek maga tetszett lenni; de fejtelen nemzetet egyet sem. Más kérdés az, a' mondatott esetekből melyik a' legjobb? — én a' történeteket szóllatom helyettem. Egyes fő alatt virágzott a' régiségnek némelly birodalma Egyiptomot így látjuk nevezetesnek lenni, így a' Persák birodalmát. Köztársaság, tehát több tag egy fejben, érlelé Athenét a' tudományok első városává; ez szülé és nevelé Demosthenest, Phidiast, Sokratest, a' Marathoni győzöt és Themistoklest; hasonló köztársaság szülé Epaminondást, Thebának diszét. Ellenben egyes fő tevé Spartát Görög országban elsővé, egyes (kettős) fő tartá hosszudan meg hatalmát, míg a' magát szabadabbnak vélő Athene hanyatlott. Siciliának mezői, kereskedése, élete az úgy nevezetett tyrannok alatt virágzott. Róma mint köztársaság éré el hatalma legfőbb fokát, de ön

magát is vérig emészté 's boldognak tartá, hogy Augustus vezérkarjaiba dőlhetett nyugodni. A' világ legnagyobb birodalmát önkényes úr igazgatja most is; a' kereskedés virágzik alatta; faluk támodnak és városok a' pusztaságok közepén; Ásia európai művelést nyer; a' Kaukáz vadon hegyei kitisztulnak; a' Török és Persa szelédülten veszteglik; békében él a' legkülömbözőbb nemzet egymás mellett 's a' vadonok fejlődmi serkentés által virányokká lesznek. Az idő szelleme Amerikát köztársasággá tevő, és Amerika szinte legdicsőbben virágzik. Ezer csatorna ezer vas-út hasítja és köti öszve részeit; hajói az egész világ tengerét keresztül szeldeklik; népe halomra szaporodik; erdeinek mélységét a' legműveltebb föld váltja fel; a' számkivetetteknek második, édes honjává lesz; az ő világ vallási pártossága csendes türedelemmé, szeretetté olvadt össze benne. Franciaország, ki Amerikában köztársaságért harczolt, itthon egy fejet választ az igazgatásra, és az egy fej alatt boldog, és az egyes uralkodóban helyhez-teti nagysága fő alapját! — Egyes feje volt Árpád is hazánkunknak; hat tanácsló mellette; nem különben Kálmán és László és Nagy Lajos és Mátyás a' minden magyarnak Nagy! (?) és Magyarország virágzott alattok, emlékek után áldva sóhajt az unoka.

Láthatni innét, hogy legjobbnak nehéz valamellyiket kinevezni. Annyi bizonyos, hogy minél több tag van a' fejben, annál többféle az akarat, annál könnyebb a' meghasonlás, annál lassudabbak a' tettek. Ha az egész hatalom egy fejben van öszvegyűlve, és azon fejedelem jó és ügyes, — ez minden öszve hasonlítás nélkül legtöbb jót tehet, a' nemzetet olly virágzásba hozhatja, mellyről különben képzeletet is ne-

héz volna szerezni. De hát ha utánna rossz következnek? nem ronthatna ez annyit, hogy tíz sem tudná újra felépíteni? — örvendő hallom én midőn fejedelmed, Magyarom, Pozsonyba hív, hogy mint Törvényeid hív felvigyázója 's a' nemzetet mind inkább boldogítandó veled tanácskozzék a' legalkalmasabb eszközökről. Sok népeknek terhe nyugszik az ő vállán, 's éppen azért magadat kérdezd, mint lehet ön magadat boldogítani; te könnyen létezel, kimondatott törvényid alatt, ő a' vigyázás súlyos gondját magára vállal. Örvendő hallom atyai szavát fiaihoz, 's lelkem a' multakba repked vissza; így hívták össze a' nemzetet a' lefolyt hajdanokban is királyaink, így a' Mohácsi vész csata előtt az elfelejthetetlenek; így Theresia, a' nemzet kedvence; 's még élnek azoknak fiai, kik ott kardot vonva esküvének — szemökben öröm könny csillogott, — „haljunk meg Theresia királyunkért! élnek még 's azon vér pezseg ereiben, melly a' Theresia ügyét dicsőn kivittakében pezsgett. Mi áll ellent hogy hasonló körülállásokban ezek is hasonlót kiáltanak, most pedig: éljünk a' hazának 's fejének.”

b. Egy nyelv.

A' nemzet fő bélyegének a' nyelvet mondjuk. A' nyelvtől veszi nevezetét a' nemzet és viszont; a' nyelv és nemzet annyira összeforrottak, hogy ezt ama' nélkül nem képzelhetjük; nyelvével együtt kivesz a' nemzet; a' nemzettel közönségesen a' nyelv is. Mert ha valamely nemzetre ragad rá nyelve, ez azzá átváltozottnak mondatik. Bretagne lakosi nem így lettek francziákká, a' Rómaiak olaszokká? van-e Burkus nemzet? miben különbözik a' némettől? — rész nemzet az, bár birodalma önséges.

A' nemzetnek mint nemzetnek, fő kincse a' nyelv. — Mint nemzet tagjai nem állunk csupa gyomorból, akkor ez volna fő kincsünk és ennek tölteléke. Nagy lenni, egy lenni; a' hirben és valódi dicsőségben magasra emelkedni, ez fő tárgya törekedésünknek. És ezen véghez csak az egy nyelv által jutunk. Ha nincs tulajdon nyelvünk, nem vagyunk nemzet, 's miként lehetnénk mint nemzet nagyok? az egyesség és kölcsönös bizodalom ugyan azon nyelv által leginkább szülődik, különben helyébe könnyen egyenetlenség, bizodalmatlanság száll. Mi szükségesebb pedig a' hirben és dicsőségben való emelkedésre mint a' kölcsönös bizodalom és egyetértés. — Az ezeket szülő nyelv fő kincse a' nemzetnek!

Ki gondol azon esetre, vagy ha gondol, ki nem szomorodik el rajta, hogy nemzete egykor kihalandhatott? — és mi oltalmaz ettől, ha nem a' nyelv szentsége? hazai földjüket elhagyván, messze új idegen földön megtelepedvén dicső Eldődeink, Magyarok maradtak; ha mi az ő honjokban örökre létezendünk is, ha gyermekink közül egy sem teendi is ki lábát idegen földre; ha Árpádnak egész igazgatása képét vissza hozandnók is, de apáink nyelvéhez hívteleknek lettünk, gondoljátok Magyarok volnánk? kételkedem. — Nem volnánk' mi akkor Magyarok, Árpád nemes vére elaljasodnék bennünk 's egy ezered mulva azt sem tudná mondani önunokánk: volt ám Magyar ország!"

Láttátok hazátokat földiim, nem de örömtelné be útazástok közben kebleteket, ha ugyan azon nyelvet, mellyről elmondhatjátok, hogy erőre és kellemre nézve egynek sem enged, — hallanátok zengeni mint Somogy és a' Bakony erdeiben, 's a' Tisza táján és Erdélynek hív fiai

közt, úgy a' Karpát felséges vidékein 's a' Bá-nátnak gazdag térén; ha a' tudományok ezer kellemeit azon nyelven szívhatnátok. — Milly édesebb lenne akkor még nyelvetek, melly édes ha gyengéd szüzeitek ajakiról hangzanék le, kik most az elhagyatott fő kincset idegenhez pár-tolt, de még is szép ajkaikra nem méltatják.

És mi áll ellent hogy nyelvünk egy legyen? hogy gyermekcink és leányaink megbocsátha-tatlan vétköket elhagyják, hogy magyarok le-gyenek? szégyenlenek talán magyarok lenni? mikor mutatott gyávaságot ezen nemzet? mikor alacsonyította le magát méltatlan tett vagy ra-boskodás által annyira, hogy a' nemzetek sorá-ban, ha nem dicsően, legalább becsülettel nem állhatna? mellyik nemzet dicsekedhetik több ér-demekkel? 's ha még is szégyenlenének magya-rok lenni, miért nem szégyenlenek Magyar tör-vény és igazgatás alatt a' másutt fel nem talál-ódható javakban részesülni? miért nem szé-gyenlik a' magyar termést emészteni? de másutt a' hiba. Talán a' magyar nyelvet szégyenlik? egy ezeredet mostani helyen majd már dicsőn átélendett nemzetnek olly rút nyelve volna, hogy ön fiai borzadva bujnának hangjai elől? szegény nyelvem! gazdaságodból szegénységet, dicsőségedből nyomoruságot, erődből tehetetlen-séget akarnak csinálni elvakult gyermekid! nem esmerik, hogy gyermeki első korodban már férj-fiui erőt mutatsz, hogy el van benned vetve a' milliónyi mag 's csak hajnali harmat és szeléd napfény kell a' kiköltésre. De ők lábaikkal ta-podnak; a' régen megesett aratást nem esmerik, az új magot pedig, a' tellyes erőben kikelendőt, nem tekintik. Időnknek szelleme hozta-e ezt magával, hogy így rongáljuk magunkat. — És már Erdélybe is becsapott a' nyavala. Tudod-e,

nemzet, midőn hív és Nagyságodért buzgó királynéd egyik lányodnak ezt mondá: „idegen nyelvet nem tudni, nem szégyen; a' hazait érteni kötelesség”. És legszentebb kötelesség, teszem én hozzá, 's ilyen felséges helyről jött igazság sem világos előttünk?

„Nincsenek íróitok és könyveitek; legalább jók” mondandja talán valamelyik magát mentő. Több van a' németeknek és franczoknak, én is azt mondom, de ha szép mentőnéim jó könyveinket mind átolvasták volna, bizonynál dicsérettel és kedvezéssel szóllának felőlök, vagy édes ábrándozásba merülnék hívségökön.

Ti, kik hivek vagytok a' nemzetiség ezen fő kincséhez, kik nem szűnétek meg Hünyadinak nyelvén szóllani, kik azt mívelitek a' sok akadál és hálátlanság ellenére, rajtatok nyugszik a' nemzet áldása; rajtatok elhunyt apáinké, kik mint magyarok éltek és életekhez hiven léptek a' sír homályába. És a' legszebb reményt élesztheti hevülő kebleteken; a' fejedelem, mindegy esmerő magyarjainak hívségét, megalapítá és megsegíté és meghagyá alapítani a' nemzeti tudós társaságot, ki ezen szent végre fáradszatlanul munkálkodánd. Ezer élet, ezer lélek csillámlik fel az új fajzatban; lelkes ifjak váltják fel a' jámbor apákat 's midőn egy Kazinczynak sírjára könnyet ejtünk, száz csillag tűnik fel keleten, nappá, fényes nappá leendő. Az erdők homályából, a' tisztos eke mellől; felszáll a' nagyokhoz is a' nyelv; nem csak beszélendik őtet azok, de már írják is.

c. Ugyan azon vér minden érben.

Ne hogy semmit mondjak, keveset mondók, 's röviden viszonzom: „ugyan azon vér minden érben”. A' fej mindég becsesebb ugyan a' lábnál;

Tud. Gyűjt. VI. Köt. 1832. 5

a' szem a' körömnél, a' fül a' lábújnál 's tb., de becsstelen egyik sem; mindenik az egésznek valódi része; ugyan azon vér minden érben.

d. Egy szív, mint az életnedv fő rejték helye.

Gondolkodtam mi lehet egy nemzet szíve; átnéztem Bécsset, Párist, Londont, Stockholmot és kérdezém ezek e' az országok szívei. Pestet is vizsgáltam és kérdezém ez e' Magyarország szíve? a' szív az emberben fő tartalék helye a' vérnek, melly legnemesebb nedv, az életet és táplálást magában foglaló. A' főváros gyűlhelye lehet a' nemzeti szorgalomnak, mozgásnak; de ilyen holt jészag magának a' nemzetnek szíve nem lehet. — A' szív ugyan azon eredetű a' többi testel; ugyan azon vér táplálja és élteti őtet, melly a' többi tagokat, műszereket; összehangzik, testvér mindenikkel, mindnyájának számára dolgozik. A' nemzet szívének hasonlónak kell lenni. Benne mindenik tag testvérét fellelje, vele összehangozzék; tehát élő legyen, hazafiakból álljon 's a' közös vérből eredett legyen.

e. A' munkában mindenik tag részeseüljön.

Fogják tudni olvasóim, hogy az emberi test képeinek tagokra való osztatása a' durvább felosztások közé tartozik; a' dologba mélyebben belátók azt rendszerekre osztják; így van a' többek között ideg rendszer, melly az agyat és az abból kisugárzó idegeket vagy érző szálakat foglalja magában; van izom rendszer, melly a' mozgást okozó izmokból áll; van csontrendszer, melly a' velőket fedezi 's az izmok hatásának engedvén a' mozgás támasz eszközévé lesz; van edényrendszer, a' nedveket tovább forogtató;

van szövetrendszer 's tb. És ezen rendszer ek közfűl mindenik munkálkodik az életre. Az agy, idegei által, a' szemem át lát, a' fűlön át hall 's az egész testen érez. Az izmok minden mozdulásnak szűlői ; a' lélekzéstől fogva, melly mindégjűtörténik, a' legritkább esetűig. A' csont mindég védi és fedi az agyrendszert 's ámbár szenvedőleg, a' mozgásnál mindég munkában van. Nem különbben áll a' dolog a' többiekkel is. Ha már a' nemzet életét az emberéhez hasonlítottuk, mi egyez meg a' nemzetben a' műszerekkel? a' régieknek négy öt hat osztálaik-e? úgy hogy az ideg rendszer a' fejedelmi ház lenne, utána a' papok következének mint izom rendszer, tovább a' katonák mint csontrendszer 's tb. De megvan-e ezen osztás magában a' természetben? olyan kevéssé van, mint az, hogy az Európának nyugoti Indiában úrnak, az Afrikának pedig rabszolgának kell lenni. Egy főbb felosztás alá, mint azon társaság valódi tagjai, ők is jöhetnek. — Én azt tartom az idegrendszer a' társaság minden tagján keresztül idegrendszer marad, hagyjuk mi őtet mint idegrendszert munkálkodni és ne akarjuk a' sokkal tökéletlenebb szövetre lealacsonyítani. És valamint az idegrendszer a' szem által lát, a' fűl által hall, az orr által szagol, a' nyelv által ízlel, a' tüdőben lélekzik, a' vesék által tisztít, a' láb által járat, úgy a' nemzet szeme általa lászson, fűle általa haljon, lába pedig általa menjen, a' nélkül hogy egyikjigen a' másik dolgába átvágna. Világosabban kimondom: az idegrendszert vagy az ész lakhelyét, az észet hagyjuk mi dolgozni a' tudósokban, hangászokban, mivesekben, harczosokban, földművelőkben, sőt miveljük ki, fejtsük ki jól bennök, de úgy, hogy a' szemet ne hallásra, a' fűlet ne szaglásra készí-

tsük. Hasonlóképen miveljük ki a' többi rendszereket minden hazafiuban 's midőn így vagyunk, a' nemzeti test úgy áll előttünk, mintegy erős, jól miveltetett, ép férjfiú. És az illy mivelettű nemzeti testben hagyjunk mi minden tagot munkálkodni és pedig minden tagban mindenik rendszert a' mennyire megkívántatik, 's a' gyomort is ám! ez utolsóra vigyázzunk, hogy némellyekkel igen meg ne terheltezzük, mert a' legtöbb betegségnek gyomor megterhelés az oka; melly előrevigyzással a' többi részek iránt is lehetünk, ne hogy a' gyógyszerházhoz keljen kényteleneknek folyamodnunk.

f. A' gyümölcsöt minden tag ízlelje.

Szegény feketék, mint lehet az idő olly mostoha hozzátok, hogy titeket bábjátékaivá tett a' fejéreknek? fehérek e' menyországtokban az angyalok? óh azoknak feketéknek kell lenni, ollyan sokat szenvedett feketéknek, kik munkájok gyümölcsül halálra korbácsoltattak. És a' nyugalmat nem lelő rossz lelkek messze menyországtoktól feketék? — óh azoknak fejéreknek kell lenni, mint Európa ködös legnagyobb szigetének lakosai, vagy barnafejéreknek, mint azok kik a' csucsfélszigetet lakják, és sok szerencsétlent halálra korbácsoltatnak. Ti a' nád-mézet mivelitek 's életetek semmivel sem ellenkezik annyira mint a' mézzel; Perunak bányáiban az aranyat ássátok, 's egy aranypillantata nincs életeteknek, kivévén a' halál pillantatát, melly a' nagy világon egy két lépésnyi földet tulajdonotokká tesz, kiknek nem volt egy arasznyi tulajdonotok 's nyugalmat ad, először miolta az új világ napját megláttátok. Tetszik-e ezen kép Földiim? hogyan tetszenék? látom kérdezni, 's boszonzkodni nemes kebleteket. Idv nék-

tok, Nemesek; egy fohászt sem facsartatok ti ki illy szerencsétlenekből; Magyarországnak nem voltak rabszolgái! Az emberi homlokat baromi alacsonyságra lenyomni nemes gőgtők soha sem engedé, vér szerzette földeteken a' meggyőztetett mindég embernek tekintetett és emberi jogaiból kivetköztetten soha nem nyögött. — A' sötét századok elmultak 's ti előre léptek az idő szellemével; maradjatok hívek apáitokhoz, ők idejeknél jobbak voltak, legyetek ti legalább hasonló jók hozzája 's tegyétek hogy: „a' munka gyümölcsét mindenik tag, munkája arányában, igazságosan ízlelje!”

g. A' bajt mindenik érezze, az édes behatáson mindenik tag viduljon.

Gondolom, kiki tapasztalta olvasóim között hogy egy tagnak bajában minden tag 's így az egész test nagy részt vesz. Nem nagy tag a' fog 's kezdjen csak bajlódni, meglátjuk milly hamar terjed fel és alá szít és hosszát és keresztül a' lankadás! de kevesebbet, szúrja meg csak egy tövés a' testet akárhol, nem tesz-e azon szurás nagyságával arányos benyomást az egész testre? ellenben legyen szép a' reggel, csendes, híves; zöldüljön az erdő, kéküljön mellette a' nem mozduló tó 's kéküljön olyan szépen mint a' fellegettelen ég felette, és tekintse meg ezt a' szem, 's nem fog-e az egész test felvidulni reá? — halgasson az est, ne mozduljon szellője, némán ereszkedjék fel a' hold, de a' lantnak szeléd hangjai rezegjenek a' homályon át és a' még szebb emberi szózatot kísérjék, kérdem csak a' fül fog-e itten vigadni, nem fog a' legédesebb erő az egész testen áthatni? Továbbá a' szagok csak az orrot verik le vagy élesztik fel? honnót lesz a' szag miatt való elájulás; vagy az ek-

ajultnak csak orrát költi fel a' hathatós szag. Földi-im legyen hív a' nemzet teste egyes tagjának testéhez, akkor a' természethez is hív lesz, és a' természethez hív lenni annyi mint magát a' legerősebb legtartósabb állapotba helyeztetni. „Mindenik tag érezze tehát a' bajt; az édes behatáson mindenik viduljon!”

b. A' szem az egésznek lásson.

Az emberi tudomány mind az öt érzék által szereztetik, de négye felett véghetetlenül a' szem által. Az ízeknek és szagoknak nevei és nevezetei, melly kevesek, tökéletlenek és meghatározatlanok! eltudtuk-e a' hangokat természetesen nevezni? ha ezeket: bög, bekeg, mekeg, zug, sivít 's a' tb. kivesszük nem marad egyéb hátra mint őket: magasnak, alantinak; tompának, élesnek; édesnek, kellemetlennek mondani; mives nevezetők, c, d, e, f, g, h, a, nem más mint olly szabadon felvétellett mi, hogy ezen a' példán a' sarkantyút is c-nek, a' zászlótartót pedig d-nek nevezhetnők. A' tapasztás ezeknél sokkal több szavakat teremthet, de a' szem ennek birtokába főuralkodóként beszőkött csúszni, úgy hogy a' dolgoknak és minéműségeknek legnagyobb részét a' szem által határozzák meg. A' tudományoknak legfőbb kutfeje tehát a' szem, és a' nemzet szeme alatt annak tudományos kifejlődését értjük. Innét a' czími mondás azt teszi, hogy a' nemzet tudományosan mivelődjék ki 's ezen kimivelődés mindenekre befolyással legyen (az egész számára történjék).

a) A' szem lásson.

A' természetben létező dolgok egymástót nagyon fügnek, egymást érintik, egymásból feje

lódnek ki. A' növények az ásvány ország határát átlépven ásványokká látszanak alant lenni; fen pedig nagyon besarkallanak az állatok közé. Az alsó állatok majd nem csupa növény életet élnek, és a' felsőbbekben is némelly rendszerek növény élet rendszereinek mondatnak. A' tápláló nedv felvétele, annak a' testben keresztül hordoztatása, a' kigőzölgés, a' levegőnek a' felszínen való felszívása, a' nemzés, ugyan azon mivelet az állatoknál és növényeknél. Az állatokat az izmok és idegek különböztetik meg leginkább azoktól. És minél miveltebbek az izmok és kivált minél miveltebbek az agy és idegei, annál fentebb áll az állat a' tökéletesség lépcsőin. A' legmiveltebb agy és idegek emeltek az embert a' legfőbb helyre, mintegy újjal mutatók mire legyen szánatva a' természettől. És így minél jobban kimivelte magát valaki közülünk, annál tovább áll az alkezdettől 's annál közelebb a' természet mutatta véghez. Az emberi mivelődésnek virágait pedig a' tudományok teszik, a' honnét a' tudományokban való előmenetel a' nemzet első kötelességéhez tartozik.

Minden századok megesmerték ezt, mert a' tudományoknak még a' legdurvábbak is hódoltak. De minél tovább emelkedett valamelly század az állatiságtól, annál inkább becsülte a' tudományt. Esmeretlenül és nyom nélkül tűntek le azon idők és népek, midőn az uraságot sőtétség birta, de örökre világolnak a' tudományok századjai a' Hellenek között és Rómának idejéből. Ezt látva versenegnek a' mai nemzettek előre haladni az esmereiekben; társi kézzel törnek a' világosság napjához tudósaink és a' hol előbb homály, éjesztő szörnyetegek feküdtek az előre haladó emberek útján, ott most világosság és kellemetes rózsák ékesítik a' pályát. És épen

a' mi korunk a' szerencse időkora. Most van az emberi elme legnagyobb emelkedésében. Az emberek természeti jogaik megesmertetnek 's a' törvénytán új utat lát maga előtt megnyilni. A' természet ismérte ; a' mult évekre tekintve, repülni tetszik előre. A' növények, a' természetnek ezen ékes virága, gyengéd lényei, természetükre függésükre nézve megismertetnek leíratnak 's már leányaink is foglalatatoskodnak a' hozzájuk inkább hasonló lények megismerésével, 's nevezetével. A' leíratott állatok száma a' bámulásig nevelkedett; az ásványok természetét, vegyületit, tulajdonit az Elemtan olly tökéletességgel fejtegeti, hogy az elővilágnak a' mostani fellépcsőről képzelete sem lehetett. Mennyire van a' földleírás az elébbihez képest? az Angol törekedés melly közel előre haladt a' földsarkhoz? Afrikának belső hegyeit megismerjük, homok pusztáit leíratva látjuk, déli India tőlünk megnépesül? a' gazdaság rémes lépteket tesz; Amerika növényei nálunk honniak lettek; hagyatottan hevert fenyeireink növényekkel bujálkodnak. A' számtan fő fokához közelget.

Igy vagyon Európa; hát mi úgy vagyunk-e? mind eddig nem igen vál szégyenünkre, hogy egészen nem úgy vagyunk. Mikor szűnt meg vérzeni a' Mohácsi seb? mikor gyógyult be egészen? gyógyította Theresiánk, gyógyította uralkodása éveire díszes Ferenczünk, gyógyította az idő, de lassan megy a' gyógyulás. De itt az idő valahára; tulajdonunk lett a' nyelv és általa magyarok lettünk; az eddig idegen tudományunkat most ezen honnivá kell tennünk, és gyorsan kell honnivá tennünk; az idő késedelmetlenséget parancsol. Nemzetem, rajta! külömben az idő homályába veszünk! a' ki idejét, fáradságát, értékét sajnálja hivtelen szüleménye az a'

hazának. Rajta egyes fjak! apáink a' harczban fényleni tudtak, mikor harczban fényleni volt diésőség; fjaik a' béke ölében nem tudnának tudományok által ragyogni? gondoljatok Mátyásra földiim 's szent törekedéssel előre!

β) A' szem az egésznek lásson.

A' mint mondtuk az egy tagra való behatás az egész testre elterjed, ne legyen különben a' nemzet testénél is. Tudósaink az egész nemzetnek tudjanak, tőlök a' sugár az utolsó kalibába is behasson. És így egy nagy dolgot érintek meg: a' nemzeti tudományos nevelést. Távol vagyok én attól, hogy a' lábot föllé akarnám nevelni és a' bőrt ideggé; hogy parasztjaimat az eke mellett arról okoskodtatnám, Wasching-ton volt-e jobb előlülő, vagy Adams vagy Jackson? de azonban a' szemet nem akarom kivájni és külön üvegbe csináltatni, hogy csak maga lásson és tőle tovább ne terjedjen a' látott fény képe. Nevelni akarok minden tagot, annyira hogy előítéletektől szabad gondolatja legyen, 's emberi becsét érezze, hogy a' maga körében szükséges finom ésszel forgolódhassék. Hazájával 's nemzete történetével jobban, a' külfölddel valamennyire, kit megesmertetek; a' számolás alapjaira kit oktattatok. És mennyibe kerül ez? egy ügyes oktató a' falura, három négy tél egy gyermek számára, 's meg van az egész dolog. A' tehetősöket tovább is oktattatom; hazáját, nemzetét az nekem jól ismerje, a' közönséges történetekben és föld leírásban előmeneteleket tegyen; a' természeti tudományokban durva ne maradjon. És mennyibe kerül ez? két három esztendőbe okos és ügyes oktató alatt. — Az előkelőket, kik fény, hatalom és tehetség által jelesek, a' tudomány egyik kedvelt ágának mi-

velésére serkentem; ők legtöbbet tehetnek; míg a' tudomány heves de szegény kedvellője egy lépést tesz, ő néhol százat és többet is tehet. A' tudományos hivatalra lépendőket minden tudományba, kivált a' valódiakba, belétekintetem; de leginkább a' választották ágban a' tökéletességig mívelem. Úgy intézem el, hogy egyik tudomány se maradjon buzgó követők nélkül; a' nagy szorgalmat és nagy elmét megjutalmazom; törekedem, hogy a' nemzeti nyelven minden tudni lehető le legyen íratva; hogy a' munkák könnyen szerződhetők legyenek.

És ezen tudományos nevelésben nem csak a' fiúkat, hanem a' leányokat is nevelem, az egy tudományos hivatali nevelést kivéven, melyet még időnk szelleme tilt. A' tudós feleségtől elijedni, véleményem szerint, szükségtelen, sőt gyávaság. A' valódi tudomány nem fél társától; de félhet a' tudós társnőtől az olyan tudatlan tudós férjfiú, ki a' konyhára nevelt nő előtt homlokát ránczba szedvén első bölcsnek gondoltatja magát, holott azt sem tudja Indiában terem-e szederfán a' bölcsesség vagy Japánban. És ki ruháza fel bennünket azon zárjoggal, hogy csak mi mivelhetjük a' tudományokat? talám a természet is olly igazságtalan tudott lenni az érzékenyebb nemhez, hogy a' tiszta érzés kútfejét tőle elzárja, mint a' természethez olly sokféleképen hívtelen előszázadaink voltak? nem. A' természet határán túl csapongó mély bölcssek mondják csak nőinket tőlünk különböző lényeknek, és a' gazdagok, az Olymposz titkait merítők, a' Helikon szűzeinek kezes baráti hová hajolnak még is? — egy gyengéd asszonyi karra! — de őrizkedjetez tőlök leányaink, ők nem tartanak benneteket okosabbnak czipótöknél; igen

okosokkal baj pedig bajlódni; vagy azokat vezethetitek legkönnyebben orroknál?

A' mint mondtam időnk szellemé ellen nem makacskodván, leányinkat a' hivatalbeli tudományoktól elfognám; különben úgy neveltetném mint a' fiúkat. Esmerje a' lány is hazáját, esmerje nemzetét, esmerje a' befolyt időket. Melly derék anya lesz ebből. Gyermekeit mint fogja nevelni, híven hazájához, nemzetéhez. — Esmerheti tovább a' külföldet mind történeti, mind föld leírási állapotjában. Nem bánom, ha hölgyem Cyrius forgását kiszámlálандja is, örömmel szorítom mellemhez, ha mikor én a' most elemnek tartató érczenyeket részeikre elválasztandottam, vagy a' dühmeregnek ellen szerét lelendtem, ő nekem megmutatandja azon csillagot, mellynek a' mi napunk csak bujdosója 's megmondja körforgásának idejét. — Különösen pedig a' természeti tudományokat ajánlanám kedvencz tudományul leányainknak, és ezek között leginkább a' növénytant. Külömben is csak azon leány nem kedvelli a' virágokat, kinek nincsen; vagy ez nem lévén igaz, a' ki már maga megszűnt ép virág lenni: miért nem esmerkedhetnének meg tudományiasan velök. Mi szükség e'hez? egy jó könyv, néhányszori mutató és öngyakorlat. Nekünk is van Diószegink, és ámbár nagyobb áru mint valamelly román, de tartósabb mulattatásu is. A' mutatóban sem látandanak szükségét. Kérjék csak meg egyik imádójokat, hogy igazítsa először őket útbá, melly nyakra főre fog ez tanulni 's fogadom ha hat leány megkéré kedvesét a' többi kéretlenül is tanítatandik. A' gyakorlás eleinte fejtörést kiván ugyan, de édes lesz nem sokára. Ablakaik, kis kertjük teltek virágokkal, 's a' helyett hogy most azoknak nevét is alig tudják, akkor esme-

rendik osztályát rendét, és az újabb rendszer szerint esmerendeni fogják természeti tulajdonit, rokonságát; 's rokonait rendre számlálhatják.

Esmeretlen örömök, hazám leányai, számatokra, és általatok nekünk!

i. A' fül az egésznek halljon.

Nyelvünk a' szem észrevételeit magyarázza leginkább, de nem másnak mint a' fülnek. Ha az embertől a' hallerőt elvesszük, nyelve nem leend; ha nyelve nincs, a' tökéletlenség homályában heverend; nem lesz ember. Hogy írásunk van, azt csak halló erőnknek és az általa tökéletesült elménknek köszönhetjük, ez nem egyéb rajzolt hangoknál. A' tudomány szerzésben tehát a' fül társbecsű, mint társ munkálkodásu a' szemmel; és a' cím szerint a' tudományt ő is az egésznek szerezzze. De van azonkívül a' fülnek egy tulajdon tudománya, mellyet a' többi érzékek el nem tanulhatnak: a' hanga (musica cantus). És e' részben méltán vetekedik a' szemmel. Látni a' fénjáró napot, a' kék ég végetlen üregét, a' távol kékellő hegyeket, a' kizöldülő erdőt, a' virágokkal tarka rétet; a' gyengéd liliomot, a' fejlődő rózsát, a' pompás szegfűt; látni az esten felballagó holdat, látni fényét a' homályos ormok felett, — melly szívet hágy érzéstelen nyugodni! csak a' durvaság tagadja ezen jeleneteknek érdeklő voltát. De hallani a' szív-olvasztó hangokat, mint bennök a' szerelem eped, kétségbe esik, el hal; vagy ereje fejlődik, tettekre gyúl, az indulatokat festetve hallani, a' szívet olly gyengéden olly hathatósan érintetve érezni! ki tagadja hogy nem vetekedik a' legdicsőbb pillantattal? az érzelmeknek ez a' homályosabb, de édesebb nyelve.

A' nemzetiségnek itten egy szép, kellemes mező nyílik meg; és a' művelt nemzetek versengve törnek ezen is előre. Nemzeti hangák, nemzeti énekek folyjanak le ünnepeiteken szép ajakokról és hangszközeitekről. Játékszíneitek ne lássanak szükségét jó hangmunkákban, 's midőn bennök elhunyt éveitek emlékét szemlélni öszvegyűltök, zendüljenek meg a' szerek és ajakak nagy férjfiaitok dicséretére. Nincs úgy is emléktek a' dicső multból; nincs emléktek a' hazáért éltek és holtak számára; itten tarthatnátok ünnepeket, hol azoknak tettei édes dalokban ömledeznének életre. Melly serkentés volna ez a' puhább jelenkornak, melly édes és nemes mulatás! mi illenék egy nagy nemzethez inkább, kit a' történetek folyama úgy meghányt, de magához még is mindég hív maradott. A' külső emlékeket az idő úgy is elrontja, de ha az érzés hangjai emelnek az érdem számára élő szívekbe emlékeket, azok újra nevelkednek minden új fajzattal és az ezeredik évben olly épen állanak, mint az elsőben, sőt még ékesebben, — a' képzelem gyönyörű színei ragyogandanak rajta. Tekintsétek meg fel Scotia hegyeinek lakóit, melly eredeti, dicső, érzékeny és még is nyers nemzet maradt az! a' Páris megvevői közül kit szívvelhettek a' Párisi szépek? az éjszaki Skótokat; a' többi mint nyomó utáltatott. De azoknak nyelvökön Ossián énekei forognak ám ma is; — vadászatok közben lant késérte dal zendül meg, 's örvendve repked erős lelkek Fionghál idejébe vissza.

Nyelveteket a' szép hangzat törvényei szerint miveljétek, hogy maga már dal gyanánt hangozzék. Ereszkedjete a' költés honjába; a' magát idejében és korában fel nem találó szív, itten honnot lel; költéste a' hangszerekhez alkal-

maztassék. És a' népet ne rekesszéték ki belőle. Szoktassátok inkább szépen eldaloltató de gyáva vagy illetlen tartalmú dalai helyett lelkesekre, érzékenyekre. Adjatok neki ízlést, adjatok tárgyat ízlési vágyának.

A' magyárnak hangbeli nemzetisége nem csak van, de olyan van hogy a' többiek bámulva tekintik. De a' nem művelődést boszongodva látták ám eddig. Veszprém, te lész-e vezér csilága itt hazámnak, te e' Bakonyalli város. Köszönet a' benned munkálkodóknak; jöhet idő, hogy örömost emlékezik reátok az egész nemzet, örömost mint én a' közel Bakony tetőire 's Bátorod hullámira.

k. A' kéz az egésznek dolgozzék.

Sokaknak szükségtelennek tetszhetnék ezen szabda; mivel a' kezek többnyire minden tartományokban másoknak is dolgoznak és pedig néhol annyira másoknak, hogy magoknak azután ügyetlenek dolgozni, 's elégtelenek még a' szájba harapni valót is tenni. Ezen intést én is szükségtelennek tartom, csak azt akarom mondani, hogy a' kezek az egésznek, tehát magoknak is dolgozzanak. Azonban azt nem egészen mellőzhetem el, jó szívökre kötni azoknak a' kiket illet, hogy: dolgozzanak. Sok a' mívészség, mivesség, és mesterség mellyekhez mind kéz kell. Dolgozzanak tehát a' kezek, hogy a' nemzet belső élete tökéletesedjék és ne legyen kénytelen olly gyakorta, olly aránytalanul külső életét élni.

l. A' gyomor az egésznek emésszen.

Ez már súlyosabb tárgy az elébbinél és több figyelmet érdemel. Az egész nemzet táplálódjék, és pedig úgy, hogy egyik tag a' másik rovására

aránytalanul ne hizzék. Midőn a' test egyik tagja illy bő táplálódást állapotra jut, betegség lesz belőle és idomtalanúság; azt vélték a' nemzetnélkülömben van? mit mondanátok az olyan emberről, kinek feje akkorára nőne, mintegy akós hordó; lábai pedig egy arasznyiak és sinór vastagságúak volnának? vagy az olyanról, ki két ölnyi lábokon három négy újni törzsököt 's lépénykint lelapult főt hordozna. Vagy a' kinek mellüregét csupa tüdő, hasüregét pedig csupa máj tölténé be? a' gyomor az egésznek szükséges arányban emésszen 's vigyázzatok kivált, hogy valamelyik tag táplálatlanul ne sorvadjon.

m. Az erek minden tagot tápláljanak.

Az erek nem egyebek az emberi testben azon csóknél, mellyek a' tápláló nedvet magokban tartják, a' testnek legszélsőbb részeire is híven mozdítják, általa tehát minden tagot, a' lábújat úgy mint a' szemet táplálnak. A' nemzet erei is így hordozzák a' tápláló nedvet a' fejtől a' lábig, és pedig mind az elme mind a' test számára. Külömböző arányban nyerjen ugyan elmeheli táplálódást a' tudós és esztergálos, az ügyész és földmives, de a' testi táplálódás legalább mindeniknél elegendő legyen. Ha a' testben valamely rész nagyon gazdagon tápláltatik, elveszti természeti idomát, álnövésbe megy által 's a' tökéletlenség valamely allépcsőjére hanyatlik; külömben van-e az a' társaság részénél, vizsgáljátok meg. Ha a' tápláló vér erőszakosan gyűl valamely tagra az szélütés által hal el, érzéketlen lesz és mozdulatlan. Nézzétek csak nem érzéketlenedik el sok igen tápláltatott tagja is a' társaságnak hasonló eredetű szélütés által? ha pedig valamely rész nem táplálódik, elfonnyad, elerőtlenedik elszárad, elhal az; vi-

gyázzatok hogy 'ezen fonnyadás a' nemzet né-
 mely tagjainak ne essék. — Ha pedig minden
 rész a' testben a' szükséges arányban vesz tápláló
 nedvet, és elegendőt vesz; erős, tartós életű a'
 test, 's bajokat nem esmerő egységű. Ama na-
 gyobb testnél sincs különben a' dolog. Így lehe-
 tünk csak erősek, tartós életűek 's bajokat alig
 esmerő egységűek. Nézzük meg csak Amerikát,
 vagy akármelyik földet a'hol a' rabszolgaság
 hydrája el nem emésztetett. Mondhatnók ugyan,
 hogy ott a' nép egyik része, vagy inkább a' nem
 nép, kétszerre virágzik, mert csak ő virágzik,
 míg a' másik, az igazi nép, a' rabszolgák —
 vázzá lettek. De egészséges-e ott az egész test?
 szóljanak a' Spanyolok és Angolok helyettem.
 Állandó-e a' test élete? látjuk, milly állandó
 volt a' Mexicó és Peru bányáit birtaké. Nálunk,
 nemzetem fejei, az erek minden tagot táplál-
 janak.

n. A' szív minden érbe bocsásson vért.

A' vér azon nedv az emberben, mely a'
 test minden elemeit magában hordozza. A' vér
 részeiből pótolódnak ki az agy, szem, fül, ide-
 gek, izmok, inak, hártyák, bőr, szövet és a'
 csont elromlott és a' vér-erek által felvétellett
 részei. Vér jön a' szemhez és a' szem, mint szem
 táplálódik belőle, a' fül mint fül, az izom mint
 izom, a' csont mint csont. Mi lehet a' nemzet
 testében a' vérhez hasonló, mely által a' tudós
 tanulhasson, az utazó utazhassék, a' mívész mí-
 veit megszerezhesse, a' földmivelő szánthasson,
 mely a' legkönnyűdebb közösülést tegye a' tu-
 dós, mívész, utazó és földmivelő között. A' le-
 hetésegekről való okoskodást és a' legrégibb
 idóket elhagyván, a' mostani környülállásokhoz
 alkalmaztatva szólló, a' pénzt mondom annak.

Ez a' megneveztetett tulajdonokkal egyig bir. Ha a' nemzeti testet maganosan gondöljük, a' kül nemzetektől függetlenül, akkor a' pénz mint főtápláló nem álhat meg. Ha az aranyakat mérővel csaptatjuk is, de a' nemzetnek nincs elég gabonája és levágató ökre, nem fognak a' tagok hízni. Ezen állapotban mit csinálna Málta, Holland és Angolország? a' külföldel való közösülés azonban segít a' dolgon. A' nemzet belső életében pedig a' pénz azon köz dolog, mellyben a' nemzet elme és testi életére minden szükséges dolgok össze és felolvadottaknak tartatnak. A' nemzet szívének tehát az a' kötelessége, hogy minden erekre elegendő vért bocsásson, a' tagokat és részeket táplálándót.

A' vérben áll a' test erejének gyökere, a' nemzeti test erejének gyökeréhez pedig a' bizodalom is tartozik. A' nemzet szívéből a' bizodalom, az őszinte és közösleges bizodalom minden tagokon keresztül folyják. Keresztül folyják még az ön becsézés. — A' durvaság lépcsőjén áll azon nemzet, mellyben valamelyik rész önbecse hijával van; — a' hol valamelyik tag, nem tag.

o. A' vesék az egésztest tisztítsák.

Minden eredett test romlandóságának magát magában rejti, vagy mélyebben mondva; mindenik testrésztes jelenidomából és egyesületéből más idomba és egyesületbe vágy' által. Ezen törvényt látjuk az ásvány országban uralkodni. Erednek a' kövek, a' savak, az érczek; a' legváltozóbb de még is örök hasonlatú arányban köttetnek össze; más testekkel érintésbe jönnek, viszont feloldoztatnak, de már ugyan azon pillantatban viszont új egyesületbe is mennek. A' növényeket is látjuk eredni és majdan elhal-

ni; az állatok így nyernek lételt és viszont enyésznek. De a' növények és állatok (a' műszeres testek) nagyon különböznek az ásványoktól. Ezek ugyan is az atyafiság törvényeikint egyesülnek és bomolnak és léteznek, és ebben áll egész életök; de azok jelenlétüket védelmezik, a' külső dolgok behatásai ellen küzdenek, fejlődnek, a' tökéletességre törnek és egy fentebb való étellel bírnak. Elhalnak ugyan, elemekből összeszővődött részeik az életerőtől megfosztatva viszont elemekké lesznek, de ez lassudan, az életerő megszűntével történik. Részecseik azonban a' változás törvényeinek híven engedelmeskednek. Változásai nem épen ellenkeznek az ásványokéval. Az eledelekből a' gyomor művelete táplálnedvet csinál, mellyben a' testek ásvány részei, mint elemek vagy alsóbb egyesületek felvannak oldódva, ebből a' részesek egymást úgy vonják, hogy az agynál agygyá egyesülnek, az izomnál izommá, a' csontnál csonttá. Ez új (agy, izom és csont) egyesületben egy ideig elléteznek, míg nem elhasználódtak új egyesületre törnek. Az illy elhasználódott részecsek viszont feloldoztatnak és nagy részök a' vesékbe jött vérerek által a' vese állományának átadatik, melly őtet tulajdon munkálatja által a' vértől egészen elválasztja és a' testből kiűtasítja.

Ez a' vese kötelessége. És a' nemzet testében is lelünk olyasmit, mellyet a' veséknek át kell adni. Mindenik nemzet többé vagy kevesebbé magán hordozza azon századok jegyeit, mellyekben erede és létezett. Ugyan azon jegyek, ugyan azon bélyegek tartózkodhatnak és maradhatnak több századokon is által, és ha a' század tökéletes volna nagy részint¹ soká is állhatnának. De mivel tökéletes századokat törté-

neteink nem igen mutatnak, 's a' környülmények azokban is néha sokat máskép kívánnának, a' vese szükséges volta minden időkorra fenn marad. De hátha megtekintjük a' mi előszázdainkat a' sötéteket, a' barbarokat, az emberteleneket, nem csak azt mondandjuk, hogy azoknak számára vese kell, hanem : hol nékik az elég vese. Hallgatok, süketnek is szólnak, és sokat szólnak, a' nemzetek körülünk. Gyermeki korában maradott hajdan a' nemzet legtöbb tagjainak elméje, sőt a' tudatlanság szent fátyola idegen színeket játszott a' valódiba. Vas pálcza alatt dermedt meg az agy élete, vagy hamis napfény kelté az érés idejét nem látandottat. És tudjátok-e, hogy mi azon időkörnak csak szélén élünk, hogy csak süppedünk vissza, hogy alig lelünk erős nyughelyet. Nem szólok a' Törökről, mellynek Sultánja népét majd nem hajánál huzta az újabb világosuló korba, nézzétek meg az Angolokat; meg tud-e szabadulni hat hét század olta felvette, nevetséges embertelen és néha legigasságtalanabb szokásaitól, ezen csudáztatott nemzet? Van-e a' tengerek ezen rettentő uralkodójának annyi ereje, hogy egy két czérnaszálat ketté szakasszon, mellyre gyermekkorában a' buta dajka kötötte? — tisztítson tehát a' vese; tisztítsa a' vélekedést, tisztítsa a' szokást, tisztítsa az erkölcsöket. Tisztítsa az egész testben.— És gyümölcsseit hamar fogjuk látni. Például szolgál hazánk, melly Austria karjai közt, Austriának melegítő keblén a' tisztítás nagy munkájában annyira részesül! nézzétek meg a' mi falunkat és a' különben olly dicséretes franczia föld faluit. Nálunk a' legkissebbekben is vannak iskola tanítók, ott a' nagyokban is csak néhol, nálunk az új fiatal fajzat mind olvas és többnyire ír, azoknál az írás és olvasás majd nem a'

városokra van szorítva. Jó'sef, áldott a' te emléked, kár hogy csalódtál!

Mint van még is, hogy Páris annyira elől van, Pest és színe nemzetünknek hátrább — nem csak látni, de tapogatni is lehet.

p. A' tudó az egésznek lélekezzék.

Dicső tárgyra jöttem, kár hogy nyelvem nincs eléggé kifejtteni! — terhek fekszenek rajta; de lássuk, kevés is segíthet. — Az állati élet táplálódásból és lehelésből (lélekzésből) áll. Az első pillantatban, hol az állati bimbó életerőt nyere, táplálni kezdi magát és lélekezik. Lélekezik (ámbar még tökéletlenül) midőn a' napvilágot még nem látta, és a' levegőtől nem érintett. Lélekezik szakadatlanul élte folyamán keresztül, 's lélekzetszűnte a' halál szomorú hirdetője. A' lélekzés a' levegő által történik; annak éltető része a' tüdők csőinek hárttyáin által az oda tóduló vére a' képen hat, hogy az félholt természetéből új életre, új szívre ébred. Ha a' lélekzés félbe szakad az elhasználtatott vér a' szív egyik felében halomra gyűl, és mindig szaporodik, és nyomódik, és fojt és halat. — Nézzétek meg csak az olyan állatot, mely vagy szerencsétlen szorulat, vagy a' levegő rossz léte vagy nem léte miatt fuldoklik, milly erőlködéssel tátogat, kapkod a' lég után, bádjad, rángatódzik, nem mozdul, szűnik. — Ellenben ha akármellyik tiszta 's ép levegőt szívhat, mint éled, mint derül. Új élet látszik minden ereibe szálni, új élet dereng egész valóján. Nézzétek meg a' nemzeteket 's látandjátok mint lélekezőnek ők is, 's melly erővel törnek a' lélekzés után. Nehéz ugyan meghatározni, mi a' nemzet levegője; de ha szorgalmasan vigyáztok, látandjátok hogy az nem egyéb a' szabad tu-

dománynál. Milly telhetetlen vágygal vannak iránta a' népek, mint fügnek rajta szívó nyakokkal, mint küzdenek érte a' legtöbb akadályokkal. Afrikát megnézik, Ásiát által tekintik, Amerikának végtelen erdejébe bévonulnak 's miért? hogy annak édes napvilágánál melegedhessenek. És minél inkább megízlelé őket az ajak, az elme, annál nagyobb tűzzel függünk rajtok; veszélekbe menünk értök és a' halállal sem kételkedünk szembe szállani. Törekedj utánok nemzetem is; a' tudományos nemzetek között nem utolsó hely volt neked kirendelve, 's — tündőd az egésznek lélekezzék.

r. A' bőr az egészért munkálkodik.

Az állatoknál, tehát az embernél is, a' bőr nem csak azért van az egész testen, hogy csak ott legyen, hogy csak csupán fedezzen, hogy a' belsőbb részeket elrejtse, hanem nemesebb miveletet is visz végbe, t. i. a' tüdők munkálatját segíti elő, pótolja; ugyan azon munkálatot teszi tökéletlenebbül. Vagynak tengeri állatok, melyek a' lélekzés egész munkálatát a' külső bőr által viszik végbe 's a' tüdők hártája is mi egyéb finom bőrnél? az embernél az átgőzölés a' bőron által történik, melly ha elnyomattatik, a' test sorvadni, betegeskedni kezd; általa történik lassudad lélekzés és táplálódás. Látjuk ennek sikerét a' fürdőkkel való élésben, hol a' bőr a' vidító levegőt, néha tápláló szereket is, és az erősítő anyagokat beszívja, a' testbe az erekbe vezeti és — a' test a' munkálkodást hatalmasan érzi. Vigyázzatok földi-im, hogy a' nemzet hasonló kigőzölése és táplálódása el ne fojtassék, hogy a' tiszta légből és folyamokból tiszta anyagot vegyen fel a' nemzet teste; és vigyázzatok, hogy a' bőr az egészért munkálkodik.

s. A' lábok az egészért járjanak.

Ezen kötelesség is valamint minden többi azon fő szabda alá tartozik: „mindenik tag az egésznek munkálkodjék”, de talám nem haragusztok földi-im, hogy annyira bonczolólagosan beszéltem a' nemzetről. Mert távol legyen tőlem, hogy a' nemzet bonczoltatását látni óhajtanám (van példa közel hozzánk, — melly szomorú eset az!) sőt a' legnagyobb egység szószólója valék. Nem tudtam, nem hattam, nem mertem ugyan mindég meghatározni, mi felel meg a' nemzetben az egyes test műszereinek, valamint most sem tudom mi a' nemzet lába, azonban ha van neki, bátran elmondhatom hogy az egészért járjon. A' melly esmereteket mellesleg cikkeleimbe iktattam, reménylen nem lesznek egészen tárgyíránytalanok, kellemetlenek. Gondolkozzatok' csak, némelly gyöngy fekszik alattok, melly nem mer, nem hat a' napfényre meztelen kipillantani. — De a' ködben is gyöngy marad ő. Keressétek.

2. A' nemzet külső élete.

A' mondottakból valaki azon kérdést vehetné előmbé, lehetne-e olyan nemzet, melly belső életével beérné 's külső életre nem szorulna. A' mostani miveltség fokán azt lehetetlennek vélem. A' durvább nemzetek, a' tudományok nem kedvelői, a' jókora birtokuak, melly nekik a' szükséges dolgokat bőségben megtermi, talán elzárkozhatnak valamennyire a' többiektől; de a' tudomány és mivelődés után törekedők és mellyek az életre szükséges dolgokat elegendő mennyiségben hon nem természetlik meg, kénytelenek nagy külső életet élni. A' külső élet tevő lehet, midőn a' belső nagy életből

a' határos nemzeteknek ad, — vagy szenvedő, ha belső életének hiányát más nemzet életével pótolja ki. Ollyan nemzet, mellynek csupa tevő külső élete volna, alig találhatik, valamint ollyan sem, melly csupa szenvedőleg viselné magát. Minden nemzetnek van tehát tevő és szenvedő külső élete 's ezen külső élet annál tökéletesebb, minél fentebb arányban van a' tevő a' szenvedőhöz. A' melly nemzet annyit vesz a' másiktól, a' mennyit ad, emelkedhetik ugyan a' tökélyesedésben, de a' gazdagságban nem; a' melly kevesebbet ad, mint vesz, hanyatlandik. Azon van tehát mindenik, hogy többet adjon mint vegyen. Képzeljünk magunknak egy ollyan országot, melly csak nem mindent ad és igen keveset vesz, mellynek tevő élete fölötté nagy szenvedő élete szembe alig tűnő; — melly képleend ez? — a' tudományok benne a' legfőbb kimívelődésben állanak; az erkölcsök, az erkölcsök művelődése a' legfinomabb és még is természetes, a' föld jól műveltetik 's a' szükségesnél többet terem; művészekben, műhelyekben bősége van; mellette a' nemzet serény, jogos, szemes és ön szerencsés állapotját esmerő, használó; — továbbá önnön hajói járják a' távol tengerek hullámain. — Nemde ezen nemzet majd mindent adhat másoknak, és csak — a' nem igen számos — más éghajlati termékeket fogja onnét huzni. — Azonban szóljanak a' tapasztaltabbak, én csak azt mondom, hogy mint nemzet tevő életünket nagyobbítsuk, és a' szenvedőt (hol vannak művészeink, műhelyeink 's tb.) kiszebitsük. Minden nyereséget és hasznót a' társ nemzetektől elvonni törekedni, csupán tevő életre iparkodni, illetlen és mocskos dolog volna. Látunk egy különben dicső nemzet, melly gyakran szennyet von ez által magára. De a' termé-

szettől virágzó állapotra szántnak lenni. 's még sem virágzani, nagyon szegénység. Nekünk szenvedő életünk is nagy legyen. Hol vagyunk még az Angolok és Francziák tudományához, hol a' nem rég kezdődött Egyesületekhez képest? hol vannak kézimíveink az idegeneké mellett, hol van kereskedésünk? tanuljuk mi ezeket előbb el tőlök 's ha egyszer jó tanítványokból jó művészek lettünk, akkor lépjünk föl tökéletes tevő életünkbe 's ekkor lelend hazánk a' nagy honok között méltó helyet.

III. Miben nem áll a' nemzetiség?

Ha értekezésem első részét egészen kimerítettem volna, a' második részre nem szorulnék. De a' nemzetiségnek mezeje olly bő, olly termékeny lévén, hogy minden tárgyat benne feltalálni vagy alig vagy csak igen gondos kereset mellett lehet: nem véltem feleslegesnek némely dolgokat megérinteni, melyeket sokan a' nemzetiséghez számlálnak, de — véleményem szerint — hibásan. Hihető hogy itten leginkább meg fogok másokkal ütközni, és pedig sokakkal ütközni; erősen ütközni, de hazámfija, tudd meg, hogy minden szavamat a' honszeretet vezérelte; hogy tégedet is tisztán szeretlek és egyetnemértésem a' legtisztább forrásból ered. Mond ki te is egyenesen gondolatodat, én ha ellenkezel is velem, szeretni foglak; ha az igazsághoz vezérelsz még jobban szeretendelek 's veled a' haza javára kezefogó honnodfija maradok.

1. A' belső életre nézve.

Minél több becse van a' nemzet belső életének a' nemzetiségre nézve, annál nagyobb vigyázat szükség, hogy annak va ódi föltételei ne hibázzanak. Ezen hibázat előbb utóbb kidönti

a' nemzetiséget, romlásnak indítja a' nemzetet. — De a' másik félről viszont őrizkedni kell, hogy hamis föltételek ne csúszhassanak bé, vagy a' valódiak meg ne hamisíttassanak, mert viszont rossz táplálódást nyerne a' nemzetiség 's álnövetbe menne által. Nemzetem egyes fiai, halgassatok az őszinte szóra; nem azért írok, hogy rendeim szaporodjanak; tüzelni és tüzeltetni vágyok, törünk (scopus) felséges; szívem van, szívet akarok érinteni. Ha nemzetünket és nemzetiségünket a' hajdanban megvizsgáljuk, ha más nemzetekkel össze hasonlítjuk, méltán emelkedik örömré szívünk, egy nemes gőg méltán tölti be keblünket. Nemzetünk mindenkor nagy volt; szerencséjében és viszontagságaiban. Századok láttak bennünket virulni; nagy volt a' magyar mint nemzet, nagy volt a' magyar mint egyes személy. Nemes, büszke lelkű, a' természettől áldott elméű, erős, nem rongált testű, deli termetű, a' munkában kifáradhatatlan. És a' határos nemzetekhez képest ma is mondhatjuk hogy a' magyar a' természettől egyre áldva van, lelke tüzes, nemes, teste erős deli 's, általjában még nem rongált. Mint nemzet szomorodunk ugyan a' hajdant sinlők, de nincs min pirulnunk. Mi Európában egy maroknyi nép vagyunk, különbözők a' többiektől nyelvre, szokásra. Mi egy kis forrás vagyunk keletről, melly a' nyugot dunájába özönlött 's már majd ezer századon által annak közepében magát vegyületlenül megtartá. És pedig milly zajok között tartá meg? előzőnléssel fenyegethete a' németlét, a' sláv és töröklét, és mi még is magyarok vagyunk. Idegen vagy honnikény alá hajoltak a' nemzetek körülünk, a' mi fejünk még nincs megalázva. Lassu mérget oltogatott ugyan az idő ereinkbe, de az messze, 's a' szívig még

nem terjedt, gyógyulható. És a' jövődőség reménye mi rajtunk van, mi rajtunk legújabb fajzaton 's társim, mi bennünk aludnék ki a' nemzetiség? mi puhítanánk, 's aljasítanánk az erős, nemes fajzatot?

a. Nem áll a' régiekhez való makacs ragaszkodásban.

A' szokáshoz nem csak minden nemzetek, nem csak minden emberek, hanem minden állatok is ragaszkodnak. Sőt a' növénynek is van szokása, mellytől több vagy kevesebb bajjal válhat csak meg. Nincs is sok csudálni való azon, ha valamelly nemzet makacsan ragaszkodik önszokásihoz ó azt véli, hogy annak jósága a' tapasztalástól, az időtől be van bizonyítva. Annál kevesebbé csudálhatni ha a' mostani magyar a' hajdan szokásait törvény gyanánt, sérthetetleneknek gyanítja. Sok kedves van előtte a' multban, a' minnek most csak árnyát öleli. És én veled tartok, jó hazámfija, nagy részint veled tartok; azt kell még megszereznünk a' mi volt, de talán nem mindent úgy a' mint volt, 's talán lesz a' mit arrább is kell terjesztenünk. Az Indusok Brámájok tiszteletére a' hátra maradt nőket föláldozzák 's ezen szokáshoz testel, lélekkel ragaszkodnak, mi őket vadaknak, kegyetleneknek, emberteleneknek ítéljük. Mellyik félen van az igazság? ha a' távol lévő, indulattalan néző ítélete az indulatoskodóénál 's az örvényben forgóénál egyenesebb tisztább lehet, a' miénken van. És nem kételkedem; csak egy elvadult gonosz szív kárhóztathat egy emberi személyt a' megégetés kinjaira 's csak egy vak nép nézheti érzéketlen buzgósággal midőn a' lángok közül szabadulni kívánó nőt a' bramin szolgák kötőlécekkel nyomják a' lángok közé vissza míg

kinja hangjait a' lármázó hanggaszerek megsemmisítik. És ki tudja nincs-e a' mi szokásainkkal is illy szembetűnő igazságtalanság egybe kötve, a' mellyet mi nem látunk és tán nem is akarunk látni? azon két három ezere, mellyet a' történetek velünk megesmertetnek, az emberiséget nem a' legszebb világban mutatja. Csecsemő volt, mind eddig, önakaratján nem mehető, önakarattalan és így más kényjének, büszkeségének, álorczáskodásának eszköze. Én többnyire nyögést fohászt, haszontalan bajoskodást látok a' mult korban. Győződelmetlenül ütközött meg a' kényurasággal a' testen és elmén; oskolás gyermekként rossz tanítóktól leggyakrabban sanyargattatva vezettetett. És valjon kiszabadult-e már? nem egyszerre szokás elhagyni az oskolát, — Boston szabadokat látszott teremteni, de a' Seinén innétre azon szellem lassan ballag.

Igy lévén a' dolgok, van okunk hogy a' multat megvizsgáljuk, elménket reptének eresztjük, senkinek elmereptét ne akadályoztassunk és a' mi ezt hátráltatná egyes erővel elmozdítsuk. Férjfiúvá kell a' gyermekből az emberiségnek lenni; lépünk mi előre, legyünk önjogu, öneszén járható férjfiak, és minél gyorsabban. Így magunknak használunk, példánk másoknak használ. — A' mi jó a' multból, tartsuk meg; — van szokásainkban jogainkban elég jó; — a' mi tökéletlen, tökéletesítsük, — p. o. másokat készítve ne marasszunk, ne hátráltassunk a' gyermeki korban; minél több a' férjfiú nemzet, annál szerencsésebb az emberiség; minél több az egyes férjfiú annál erősbek a' nemzetek.

b. Nem áll a' csupa hív ruhában.

A' varjút kinevetnők sastollakkal, kinevetnők az orosz lányserényes szamarat — és viszont. Majombőrrel az ember is nevetséges lenne. — Az ember azon egy állat, melly a' természet adta fedezettel majd az éghajlat durvasága, majd a' kényeztetés majd a' bujálkodás 's leginkább a' szemérem miatt be nem éri. A' természettől eltávozni minden tekintetben vétek, és a' ruhánál is csak a' természet ellenparancsa menthet bennünket. Ha tehát elkelte távozni a' természettől, arra szükség vigyázni, hogy minél kevesebbé távozzunk el. Kevés ruha elrejtí a' szemérmet 's az ép, erős, jól nevelt és gyakorlott testet kevés ruha megvédi az éghajlat viszonyaitól. Azonban, úgy látszik, ezen két tört az emberek többnyire elveszték szemeik elől 's csupa mellékes tekintetből használják a' ruhákat. Ez itt kecseket akar szerezni általok magának, és majd nem lelkét fojtja ki; az nyakát és fejét fölcsigázza, elszorítja, hogy az össze tódolgott vér agyát majd bódulásig nyomja; emez kis lábokra törekedvén elsántul; mások nyáron annyi ruhát szednek magokra, hogy majd izzadva fúlnak meg. És ezen hibákat nem csak egyes embereknel vesszük észre, hanem egész nemzeteken, egész földrészeken. Visgáljuk meg olyan e' a' mi nemzeti öltözetünk? — parasztjaink nyári öltözete, gatyá, ing, kalap, saru, a' természet szükségéhez igen közel jár, a' napsugár és tövissek ellen szükséges (annyira, a' mennyire) 's más kifogásom az egész ellen nincs, mint — tisztábbnak, zsirtalanabbnak kellene lennie. A' bunda — az én nembarátom — a' hidegnek hatalmas ellensége. — Nemeseink ruhája ellen sincs általjában kifogásom. A' nagy nemzetet

már ruhája mutatja. A' süvegen 's dolmányainkon mellyik nemzetnek fő és derék ruhája tesz ki? a' magyar sudár természetéhez melly ruha illenék jobban mint az a' szűk dolmán? keleti eredetünket ez is bizonyítja; — de annál kevesbé valósítja azt szűk nadrágunk. Keleti nemzet és szűk alruha, megálhatatlan egymás mellett. Mi ezt nyugotiaktól loptuk és még is mennyire buzgólkodunk mellette. — Buzgólkodunk??? — engedelmet viszont; a' hol minden századiknak sincs magyar ruhája, ott nem legnagyobb lehet a' buzgólkodás. Inkább kivetkezni látszunk magyar öltözetünkől, mint érette heveskedni. És mi kell a'hoz hogy mint nemzet elenyészünk, elkeveredjünk a' többiek közé? a' mint az idegen ruha győzött a' honin, nem úgy győze az idegen nyelv is a' nemzetin? — nem egyszerre ébredt-e fel Jóséf lökéscire mindenik? nem hasonlóképen küzd-e most is az idegennel? csekély dolog ugyan a' ruha, természetfölötti jószág, a' dolog valóságához nem tartozó, de az én magyarom öltözetében is keleti magyar legyen. Csekély dolog-a' nemzetnek átfajzása, az időnek könnyű játéka, de minékünk az örvényben lévőeknek szörnyű. Szeretek én némelly nyugoti nemzetet, legalább az öltözetbeli szokások bűvárít, — nem csak ruhát tudnak ők a' testhez illőt szabni — de az én magyarom Fárisi metszésű farokban ne büszkélkedjék; francziává ne legyen; más nyugotivá? — francziánál egyéb ruhát nem igen szokott még viselni.

Azonban a' mostani környülmények között ne csak a' magyar ruhában lévőket véljétek igaz honfiaknak; ne csak a' szűk nadrágot igazi nemzeti ruhának; ennyi rongáltatás között idegen foltok alatt a' leghevesebb szív verhet; szív,

melly a' nemzetiségért élni halni egyenlőképen kész minduntalan.

c. Nem áll az Ásiai durvaságban.

Az új elpuhult fajzat csudálkozva tekint föl a' mult, nyers időkre; érezni látszik ön aljasodását 's vissza kívánczolni a' lefolyt hatalmasabb korba. Akkor a' lélek nem volt annyira kimívelve mint most, de erős és állhatatos vala; a' test olly gyengéd mozdulatokra — általjában — ügyetlen maradt, de izmos, ép, hatalmas volt. Az indulatok, az érzetek egyszerűbbek voltak, de tartósabbak is, az erkölcsök szigorubbak, de a' szokatlan inger százszorta inkább tett benyomást mint a' mi elérzékenyült korunkban, a' szokott ingerek gyengítő tengere. Ottan egy láng tölté be a' szívet 's enyészetig változhatatlan volt; itt a' láng az egész világgal atyafias 's pillantatokig tart; ottan erős fajzat sarjadza az erős apától, itt sorvadó szülöttek piritjék a' tehetetlen apát. Föl nő az ifjú 's ha ép maradt gondos szívvel nézi által a' lányok sorait; rózsát keres és féregtől nem martat keres, és keserű munkája után mit lel? föl nő a' szűz; titkosan halmosult kebelét fohász emelinti; erőt keres; szemei férjfiu után forognak, és mit lel? — félvázta ez és amaz. — Búsan tekint ekkor vissza a' mult időkre 's átkozza korunk hanyatlását — vagy könnyekkel köszönti a' magányt.

Igy állván a' dolog mondásom igazságát majd nem nehéz kivivnom. Általjában a' mult kort csak nem kéntelenek vagyunk a' mostaninál többre becsülni. Az elme a' testen alapodik, ép test ép lelket mutat. — Azonban az ember igazi tisztára még is nehezen jön ezen dologban. Hogy az előbbiekre testre sokkal előttünk állottak, hiszem és esmerem, de hogy elmére előt-

tünk lettek volna, tudnom lehetetlen. Sőt a' mi több látjuk, hogy a' mívelt elméjűek, a' szent tudományokkal foglalatostkodók, a' leginkább tudományoknak élők, testre gyengülnek, fogyanak, alászállanak. Így a' hajdanna az erő dicssősége, a' miénk a' tudomány. Itten most azon kérdés származik, mellyik állapot ér többet, mellyik főbb becsű? a' tudománynak csak az nem fog itélni kedvezőleg, a' ki annak édes valóját meg nem ízlelte. A' tudományok olyan égi kincs, mellyet a' halandó a' természet titkaiból 's tetteiből lőpott, merített ki, olyan kincs, melly által a' halandó a' természetén túl látszik haladni, mellytől, mint a' legtisztább sugártól, deritetik föl éléte. Az esmeretek honja az égi hon, hol az eszmélődés mennyei gyönyörre talál, hol az elme, az emberi életnek legdicsebb virága, a' természet remek mive, — önnön hazájában vagyon 's a' magasabb örömet éli.

A' tudományok kiűzetését ki volna tehát a' ki javallaná; a' tudományokkal a' művelődés jár, ki volna a' művelődés ellensége? tehát tudósok és gyengék maradunk? nem, földiim; ne rettenjete meg, a' tudomány nem épen olyan testemésztő mint gondolnátok; a' mostani kor gyengeségét nem ő okozta csupán, nem ő okozta főképen, hanem az erkölcsök romlottsága. Nézzük meg az ifjúság virágát; ifjú barátim, nézzünk magunk körül 's kérdezzük, hol a' hanyatlás oka? nem az agy erőltetés, hanem a' kora gyönyör, a' tisztátalan a' mértékletlen, az öngyönyör. Hajdanta a' magyarok csak bor vagy vízivók voltak, mikor még nagyok voltak; most ők kávé, csokolád, szeszivók; hajdanta csak az állat és növényország, ada eledelt, most a' higan sokaknak rendes eledelévé látszik lenni.

Innét van a' sok gyáva apa, innét a' nyomorodott gyermekek; innét a' teljes kiterjedéssel fenyegető nyavalák. Ezeknek kell! ellent állani, ezek törpitik el az új kor fiait nem csak testre, de lélekre nézve is. Van-e akaratja az ilyen gyenge teremtésnek; ügyes, alkalmas-e valamelly dolognak nyomos, tartós végrehajására?

Magyarom; örülök midőn nyers erkölcsödet látom; midőn az asszonyi puhaságot utálva, a' vadakat kergeted erdeiden, vagy ménjeidet férjfiásan megülöd. Te belőled hatalmas férj, jó apa, dicső magyar leendő; a' millyen a' kora lécsapókból nem lehet. Maradj hív, Apáidnak— a' valóban nagyoknak, erkölceihez; egy hazához egy hölgyhöz hív, mint azok; maradj hív Somlaidhoz Tokajidhoz 's nem lesz okod szégyenleni akármelly nemzet fija előtt magadat; maradj hív halmaid vizéhez, melly az egészség forrása.

De vigyázz azonban, hogy a' nemzetiséget, a' magyarságot ne ezen nyers-ségben helyheztesd. Légy büszke erődben és el nem fajultságodban, de durva ne légy társaid iránt. A' vad-ság nemes nemzethez illetlen. Ne véd, hogy az a' legjobb magyar, a' ki a' boros poharat legjobban tudja forgatni, a' ki mindenikbe legelőbb belé kötelődzik, a' kinek a' czifra dohányzacskója átilájából kilóg és sarkát veri, a' kinek lábán örök sarkantyú sír. Ne véd hazafiúi hívségnek, ha valaki a' gyengébb érzetű nemmel Ásiai gorombasággal bánik, őket alsóbb lépcsőű lényeknek tartja 's csupa kényejátékának akarja használni. Ne tartsd nemzeti erénynek a' tudományok iránt való hidegséget, a' tudomány megvetést. Égi szikra a' tudomány a' homályos földön. Kivánd, hogy tanulóink ne csak elméi, de testi nevelést is nyerjenek, épüljenek testben

és lélekben nagygyá; terjesztessék előkbe azon tökélypélda, mellyet elérni igyekezzenek. Tanítsd ifjainkat egymás között nyájossakká, vetelkedőkké lenni, a' nélkül hogy az irigység gyökeret verne keblökben. A' hazára nézzen ki ki, a' hazának munkára van szüksége; örvendjen mindenik, ha a' haza segítődött 's irigylés helyett munkára ébredjen.

És bár valódi munkára ébrednénk! a' káromkodás helyett édes kifejezéseket tanulnánk 's leányainkat a' megvetett nyelv szeretetére ébresztenénk. De a'hoz az eddig járt út épen elégtelen. Játékszínünk nincsen 's ha a' Pesti idegenben néha magyar darab adódik, ifjaink időtlen bődüléseit kedveljék-e meg asszonyaink? ifjaim vigyázzatok, én nem az ilyen nyersséget ajánlám!

d. Nem áll a' csupa Magyar névben.

Az ember előbb tagja az emberi nemnek; mint valamelly nemzetnek. A' természet nem vete határt az ember és ember között; mind társai vagyunk egymásnak. Minden emberhez leköte már a' természet 's minden embertől részvételt várhatunk. Minél több emberre kihat munkálkodásunk boldogító foganatja, annál magasabbra emelkedünk az erényben 's emberi pályánkat annál dicsőbben futottuk meg. De kevéssé adatott az, hogy munkálkodása körül az egész föld szolgálna; többnyire nagyobb vagy kisebb részére vagyunk össze szorítva. És ezen kis kört annyira megszokták az emberek, hogy tovább alig gondolkoznak, hogy a' többinek el lenére dolgoznak ezen kicsin rész kedvéért, hogy ez nekik mindenök. És ennek szép nevet adnak, hazának hívják, vele egybekötik boldogságokat, sőt azért a' magokét följáldozzák.

Tud. Gyűjt. VI. Köt. 1823.

Így lesz magas névvé a' haza neve; így tartatik szerencsének valamelly nemzet közé tartozni. És ha valamelly nemzet sok elnyomni vágyó zivatar között magát fön tudta tartani, ha tettei nagyok és polgári léte boldog, fényes: akkor a' tagok büszkék és a' gyávább népekre megvetőleg szoktak pillantani. Ezen állapotban állunk mi is, kiket a' dolgok folyama úgy meghányt, de leverni ném tudott; büszkék lehetünk mi is nemzetiségünkben, melly legalább kebelünkben sérthetetlenül áll. És érzik is a' magyarok ezt, 's dicsőségnek tartják magyar lenni. És ha ezen érzet mellett tettek vágya, erény is van, jó renden áll minden 's úgy is kell álnia. Nem minden, a' ki magyarnak mondja magát, magyar az; tettek kellene annak megbizonyítására. Ha valakinek neve jól magyarul hangzik, ne gondolja hogy maga is jó magyar; sok kell még a'hoz. Testel, lélekkel a' hazán és nemzeten függeni, annak javáért élni és halni: ez tesz a' nemzet valódi tagjává. Pedig be sokan vagynak a' kik szájjal hetykén magyarnak valják magokat, tetteik pedig csupán öntestöket kiáltják hazájoknak, a' kik megelégesznek régi magyar nevök fitogtatásával, az idegen nevékre pedig megvetéssel tekintenek. — Véghetetlenül sokat tett egy ics (ich) névvégzetű magyar a' Balaton mellett, míg egy i vagy y névvégzetű a' semminél kevésbé többet, a' honszegényítést kivéven.

Szeretjük ugyan a' törzsökös magyar nevet; szeretjük az azt hordozó személyt. A' magyar századokra emlékezünk általa vissza 's reménylünk, hogy a' késő unokában is a' régi ősapának hatalmas, honhoz hív vére folyik. De a' névvel nem elégszünk meg, sőt várakozásunk magasra hág, sokat kér; többet mint másoktól. A' nem

magyar név pedig nem ijeszt el bennünket. A' ki tetteivel magyarnak vívta ki magát, magyar az 's bajtársaink között tisztos helyet foglal el, akár mint hangozzék neve.

e. Nem áll az egyenetlenkedésben.

Gondolatait egyenesen kimondani a' nélkül hogy félelem vagy alávaló haszonkeresés uralkodnék rajtunk, az emberiségnek egyik legszebb vonatja. Az igazságot őszintén pártolni, a' nemzet tagjainak fő erénye. 'S bár az igazság mindig úgy föl volna takarva, hogy kiki könnyen megessmerné, hogy elesmerni ne tudná! bár a' nemzet minden tagja elég nemes volna őt tisztán keresni 's a' meglettet nyomban elfogadni! de mennyi itt az akadál, melly hatalmasok az igazság ellenségei. Legelől áll ezek között a' hamis előítélet, mint egy iszonyú szörnyeteg, a' fél-földnek pusztító undoka. Sokat lehetne róla szólnom, de nehéz az idő és helyet eltalálni 's halgatok. Kezet fogva jár vele a' tudatlanság, a' buta, a' sötét. Nyomokban vagy néha előttök siet a' hamis, az áltudomány, az emberiség ostora, a' nyomorúság tengereket szülő. Ezekhez járul még az emberi makacsság, a' szégyenfélés, a' gonoszság. Ezek tartják az emberi nemzetet törpe, gyermeki, békös korában, 's innét az emberbarátnak minden szabadvágy örömdetes.

Az igazság tiszta keresete, a' gondolatok egyenes, őszinte kifejezése hatalmas út erre. Nemzetem bajnoki, őszek és ifjak, örvendünk titeket ezen úton látván. De a' hevült és még is remegő szív kérve viszonozza azt, a' mire már ezerek emlékeztettek, hogy a' nemzetiség nem áll az egyenetlenkedésben. Ha mind hív honfiak vagyunk, szóvitáink szentek 's mivel több dolog közül egynek kell megessmertetni, hajoljunk

egyhez 's a' többség szava győzzön 's mi a' dolgot elhatározottnak tekintsük. És elhihetjük, hogy ha a' többség hibázott is, a' hibából nem fog annyi baj következni, mint a' kényuraságra vezető egyenetlenségből. Dolgozzunk az előítéletek, tudatlanság, áltudomány ellen. Ne legyünk inakacsok állításink mellett; okokkal győzzünk meg másokat, és okok által hagyjuk magunkat meggyőzetni. Szégyen így nem hárámlik reánk. Egyszerre az igazságot, különösen a' mélyen rejtettet, el nem találni ha szégyen volna is, de koránt sem olyan mint a' megesmertet nyakasan ellenvitatni. Ez a' gonoszszággal határos, mellyet egész hatalommal kell irtanunk. A' magyart nem hatalmas ellenségei törték meg; egyenetlenségünk volt azon féreg, melly a' nemzetiség gyönyörűn virágzó fájának gyökereit elrágta; Sajó 's Mohács ezért gyászos, Budának tornyai ezért alázódtak meg. Hogyha pedig az egyenetlenség szülé sebeinket mi lehet az ellengyógy egyéb mint: az egyetértés. Honfiak, szükségtelen sokszor, alig javalhatja gyermekieszen megindult szívem, hogy a' nemzetiséget az egyenetlenkedésben ne véljétek.

f. Nem áll a' vesztegetésben.

Egy két lépést tettem hazámban, nemzetiemet vágytam megismerni, de többnyire komoly arcot, komoly lelket láttam. Szomorúan zengenek a' nemzeti dalok, szomorú a' nemzeti hanga 's ez engem azon gondolatra vezet, hogy a' hajdan sebei alig gyógyultak még be. 'S bár ezen tapasztalást azok is tették volna, a' kiknek magokat a' honhoz jobban lekötelezve kellene érezniük, a' kiknek a' haza áldása kezeikben van. Ezeknek kellene egyesült erővel a' gyógyításról gondoskodniok. Milyen nagy a'

munkálhatás mezeje még honunkban! a' helyett hogy a' külföld városiban büszkén fecsérlik a' magyar áldást, honjok iránt való kötelességöknek tehetnének eleget. Az által vivódik ki talán a' nemzeti nagyság? hanem ha valahol hasztalan szóllok, itt kétségkívül, — írásom ezeknek nem jut kezökbe; — rendjeim is gyaláztatva lehetnének némelly érintéssel. Szegény haza, nincs hatalmad a' tiedről számot kérni? boldog haza, hogy erőseid nem mind illyenek.

2. A' külső életre nézve.

A' nemzetiség nem áll a' más nemzet iránt való hidegségben vagy annak megvetésében. — Ember és ember között nem lőn határfalat a' természet; kiki kedves gyermeke ő neki, ha hozzá hív. Ezen igazságra csak a' miveletlenség, az agy sötétsego vethetett homályt 's őt el nem esmerni a' durvaság jele. Az emberekből nemzetek állottak össze, de az egyes ember mindegyre ember és embertárs maradt, ő most is a' természet kedves gyermeke, ha hozzá hív. És az embereket, mint más tartományban születettek, mint más nemzet tagjait megvetni, az előbbi durvaság és miveletlenség. Minden nemes nemzet megérdemli becsületünket, minden szerencsétlen megérdemli sajnálásunkat és segedelmünket, minden elaljasodott megérdemli részvételünket, buzdításunkat; homlokán az emberiség bélyege, megérdemli hogy természeti méltóságába vissza segítsük. Csak a' többieknek nemzetiségét aláásni vagy elnyomni kívánó lehet méltán ellenségünk.

Sebünket gyógyítandó okozzak-e fájdalmat? legyen elég hogy általtában lefestém az egészség mutatványát, kiki mérje hozzá kebelét; hibénk van, azt tudom. Azt az egyet még sem álhatom

meg, hogy a' zsidók ügyében egy két szót ne szóllanék.

A' zsidó nemzet a' szerencsétlen nemzetek közé tartozik, de a' melly nem volt és most sincs minden nemesség jele nélkül. Volt idő, mellyben ő is szépen virágzott 's fényének dicső fokán állta. Az idő törvénye szeriat hanyatla ő is, 's miért dúlatott föl honja? mivel római járomban nyögni nem akart. Nem okosan ugyan, de hiven sóhajtozott önlétele, nemzetisége után. A' világfaló Róma elemészté őt, a' nem nagy számot. Forogtak azután az idők; Rómának napja lehunytt, Róma ledúlt, a' hatalmas nemzetnek nyomdoka sincs, nagysága romjait itt ott alig látjuk. A' kis zsidó nemzet az ég minden hajlati alá elszórtan fen marad, máig fen marad; ezer veszély ki nem tudja irtani; a' megvetettség méltatlan kinjait szenvedve magához mindég hív marad. Megvetendő vonások ezek egy nemzetből? és hány ezer agy gondolatjai mennek most is zsidó csapáson? a' kereszténység nem a' zsidó hitnek ágozata, fajzata-e? micsoda nemzetbeli volt hited szerzője, buzgó keresztyén? Mohamedet ki nem esmeri el Móses tanítványának? Európa, Asia, Amerika nagyobb résziint csapásodon megy szerencsétlen, magához hív nemzet 's téged embernek alig akar tartani. De maradj hív mindegyre; benned a' nemzetiségnek romjait és disztét látjuk, melly századainknak csufja és dicsősége. Jogaid az ész előtt szentek, állandóbbak és fényesebbek a' napnál, a' világgal együtt születtek 's a' világ romjain túl is fenmaradandók. Győznöd kell, míg ügyed nyomva van, mi a' sötétségnek és mivelletlenségnek rabjai vagyunk.

A' nemzetiség nem áll a' bódoltatásba, — Itten sok századoknak és ezereknek

vélekedése ellenem szól. Úgy látszik hogy a' hajdan fiai a' szerencsés hódoltatót vélték első hazafiúnak. Mennyi ifju ember szereti Nagy Sándort (a' Nagyot?) mint első embert Mekedoniában ; 's a' nemzetek hódító fejedelmeikről nem szeretettel beszélnek-e? úgy látszik, hogy a' mult századok törekedése csupán hódítás volt. Pedig a' nemzetek természet szerint hasonló jogokkal birnak: jogot rabolni pedig. — — A' békében boldogító férjfiak kis körökben esmer tetnek csak. Úgy látszik hogy a' valódi erény olyan mint a' természet közereje; észre alig vétetve munkálkodik. És az erénynek ez a' fővonatja. Nem hírért, nem fényért boldogít, hanem hogy boldogítson. Az emberek előtt pedig kellemetlen, mert kevés az olyan erős és hatalmas kebel, melly a' jót és nagyot mellék díszeitől koppasztva keresné, vizsgálná, szeretni tudná. — Történeteink a' békében boldog nemzetekről majd nem hallgatnak, a' kegyetlen hódítóknak tetteiről száz torokkal látszanak kiáltozni. Nagy a' tatár nemzet, ezredeket éle már keresztül 's ki dicsértetik, ki esmertetik benne mint dicsó a' békében? Dsingischánt pedig ki nem esmeri? ki nem bámulta Timur-Lenket, az esmeretes idők legszerencsésebb csatázóját? a' Törököket parasztjaink is esmerik, a' Sved és Norwegus nemzetről újság olvasóink is alig emlékeznek meg. A' Párisi, Londoni szóvitákkal a' félvilág tele, Don Miguel felé kiki vágyva tekint, a' Vistula tája százokat érdekle míg a' Skandinávi félszigetről alig fordul szó elő. Pedig én a' Rajnanyugoti földdel együtt a' Skandinávi földet tartom elsőnek, sőt ezt amannál még elsőbbnek; nyugottan használja szabadsága és ereje gyümölcsét, Szabad ő mint tengereinek

hulláma, mint sassa bérceinek 's nem zajong
mint fergeteg előtt a' varjuk.

Egyik kedves Költőnk is ellenkezőt énekle
velem — első két sorában — a' hol így szól:

Adja Isten, hogy a' Magyar
A' félvilág uralja,
'S vérrel szerzett szabadsága
Soha kárát ne vallja.

hanem ó a' mult századok fijának szájába teszi
ezt, mikor még alig gondolkodtak különben. En
azt a' mostani korra így változtatnám el:

Rajta Magyar, hogy az egész
Világ méltán becsüljön
'S az örvénybe, fen vagy alatt,
Fejed el ne merüljön.

Vajda Péter.

H. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-ismertetés.

Észrevételek a' leghasznosabb és új fedezések-
kel írott gazdasági munka iránt. 1831.

Olvasta bár ki is e' gazdasági munkát, de
részhajlás nélkül; — lehetetlen hogy boszúság
nélkül történt legyen az, a' midőn az író üres-
ségével másoknak kárt tesz, de magát még úgy
el is felejtí, hogy sokakat nyilván megsérteni,
's epét keverni nem iszonyodik. Valóban csudál-
ni lehet hogy most már a' tudományok illy fel-
ébredésben olly szemes hazafiak vetélkedvén

ésszel írói tehetségek jót terjesztő sugáraikkal, csuda mondom hogy Pesten Wigand Otto Ur kész olly munkát is közzé tenni, mint millyen a' Csötönyi Ur fedezése, úgy mérész azt közönséges hirdetésében olly annyira dicsérni, hogy azt hinnénk, — már ennél hát becsesebb gazdasági munka nem termett; — és most a' midőn a' munkát látjuk, nem tudjuk a' Szerző Urra boszszankodjon-é az ember kinek hát a' gazdaságról elegendő tapasztalása nints, de könyvet ír, e' mellé, gazdasági felfedezéseket írva, minden czél 's okostudási rend nélkül, erkölcs, emberi természet, indulat fejtegető lesz; — vagy Wigand Otto Ur, a' ki vétkezik az olvasó közönség ellen, nehezen tud magyarul, 's a' tudományos dolgokkal csak kereskedik, a' gazdaság számtalan ágáról azoknak egyikét sem esmérve ítéletet hoz, annak hosszú dicséretes foglalatot készített, 's felszólítja a' Magyar világot a' felfedezett kincs mohon kapására.

Ha azt állitanám, hogy épen semmi nints a' fedezésben, rágalmazó lennék; mert még rosszints ollyan a' miből valamit ne tanulhatnánk. De azt bátran merem állítani nem csak hogy meg nem felelt könyve czimjének, hanem elárulta inkább ravaszságát, a' gazdaság sok ágai-ban való nagy járatlanságát; 's csudálkozni kell bátorságán, hogy mérészelte illy sokat ígérő szókkal ajánlani, bélyegezni öszve lopdosott írását. Munkájának czimje ugyan is azt jelentené ollyat ad, közöl, mellyeket még nem tudtunk, értekezik tanít, mellyet még senki nem tanított, fedez fel, mellyek el valának fedezve, tapasztalása a' magyar gazdát könnyebb szerencséesebb bizonyosabb gazdává szüli, mint a' millyen eddig volt, azonban a' mindennapi legközönséesebb dolgokkal tölti leveleit, 's a' természetmés-

nyek] nemeivel vastagítja könyvét, de hogy azt, hogy természetessük hát, csak gondoltatja, akaratunkra bizza 's végtére a' magyar gazdák, tisztek, természeti hajlandóságokat teszi gyáva tudatlanságának tárgyává, melly elsőbb ravasz-ság, csalás; a' végső bardolatlan elme futtatás.

Úgy hiszem a' józan olvasó rész meg is elé-gelné a' nevezett fedezésekre az eddig előadott észrevételes sorokat, mellyeket a' recensens gaz-da tiszt, mint tudományos borostyánt küld a' Szerző úrnak, de magam se tarthatnám egy szó-val is többre érdemesnek a' fedezést, melly azomban minthogy, jót semmit (ezt megenged-jük a' tudatlanság rovására mondom), de nyil-vános hamis tudományt terjeszt, a' mit elfojtani mindenkinek hát nékem is szabad is kötelessé-gem is bővebben értekezhetünk.

Akár mit vesz fel a' Szerző úr letzkéül an-nak nevét elmondja ugyan, nemeit is jól tudja híven számlálja, de útasítást módot azt követni véghez vinni természetni schol se ad. A' mit valamiről mond is, azt általánosan 's meghatároza-va (generice) mondja, holott a' gazdának illyes törvény semmi, tudván hogy majd minden ha-tár de egy határban is sok részek különböző mi-velést kívánnak. Kétszer kettő nálam is meg Tiszántúl is bizonyos négy, de nem úgy a' me-zei gazdaságban, hol ritka általánost közönsé-gest szólhatni valamiről.

A' 3dik czikkely 3dik lapon a' szántásról szóll a' Szerző, azt mondja, hogy a' földhöz kell alkalmaztatni a' szántást, de még is meg-határozza, a' keményebb természetűt 3szor kell szántani úgymond; — holott meglehet hogy nem harmadik de 4dik szántásra sem készült el jól földem az alá, a' mit bele akarok vetni, úgy meglehet hogy két szántás által is kész 's a' mi-

vel akarom bévethetem. A' tavaszi alá kétszeri szántást rendel, ősszel és tavasszal; ez igen jól van: de hogy mindenkor inkább ősszel szántsuk fel a' jó földet is mint tavasszal még tavaszi alá is; nagyon rossz tanács; mert hogy ősszel jó a' földet felszántani azt már tudtuk; de nem lehet ám minden földet őszi szántásunkra tavasszal el vetni, sok föld úgy megtippad, hogy abba semmi fogás bé nem takarja a' magot, sótt én azt állítom, hogy vagynak bizonyos vetemények, melyek okvetetlenül megkívánják a' tavaszi szántást is; a' zabot én is elvetettem egy szántással; ha a' tavasz nedves, jól is üt ki, de ha száraz, ritka 's könnyű szemű lesz, a' tavaszi buzát, árpát pedig az agyag földbe soha se vesse el senki tavaszi felszántás nélkül.

Az ötödik cikkely, 7diki lap azt mondja: nincs hasznosabb, mint vetés után a' sovány földet meggázoltatni, hogy egészen úttá gázolódjon — ez szép ajánlás feltétel nélkül! ezzel úgy bégázolhatná számtalan gazda gabonáját, hogy kevés kelne ki. A' könnyű természetű földet igen is meggázolni jó, mert a' gyökerek betakartatnak, a' nedvesség tovább megmarad. Azt kérdi itt a' gazda, milyen vegyületű a' föld? 's melly időben történik, és mi alá? — mert a' vizenyes alacsony fekvésű földeket, kemény agyagot csak közönséges nedves időben gázoltassa Csötönyi úr, fogadom nem arat, kivált ha még reá egy sebes esső is megveri: mert a' mi ki kél is csak senyved; tudjuk hogy minden a' mitől a' levegő elvételik szenved az, már pedig ezen esetben a' föld úgy megtömődik, hogy a' gabona gyökeréhez a' levegő nem járulhat, még a' nedvességet sem veszi az illy föld bé, hirtelen a' barázdák, 's alacsonyabb helyekre futván le rólla — kiváltképen a' tavaszi vetések na-

gyon megkivánják a' tág földet, olly annyira, hogy a' gazdának a' tavaszi búza vetésénél még arra is kell a' kemény természetű földekben vígyázni, hogy vetés után hirtelen zápor meg ne verje, mert ez által a' föld, melly különben is még ilyenkor nedves, megtömődván, a' csír nehezen bújik ki, a' gyökerek nehezen tenyésznek, 's nyomorulttan nő; ellenben a' szárazságban fő mentő szer a' kisárgálástól a' gázolás, a' föld megtömése; mert így tovább megmarad a' nedvesség a' gyökerekre. — Nagyon rosszul van ugyan itt az állítva, hogy ha nem lehet trágyázni, a' gázoltatás trágya gyanánt szolgál, itt ezen következésre semmi természetes okot nem lehet találni, annyival is inkább mivel már a' fentebb előadott okoknál fogva még a' jó természetű földekben sem használ mindég a' gázolás, ha ez igaz volna, higye meg Csötönyi úr, sok gazda megkémélné erejét, pénzét, midőn sokszor egy táblájának megtrágyázását a' meszeség miatt esztendőkön által viszi véghez. — Hogy a' Csötönyi úr emberének búzája vagy mije volt, magja nem költ ki, 's csak reá vetette a' boronált földre 's jobb kelt, sőt jobb búzája lett mint másoknak, arra egy példát mondok. Egy földes úr a' múlt 1829diki ősszel a' rozzsát elvetette, de reá jött a' hó, bé nem boronáltatta, 's így lepte a' nagy hó, kemény tél. Tavasszal a' rendes vőtőké ritka volt, mert kiveszett: emez pedig gazdag, 's gazdagon is aratott e' földes úr, következtetésé hát ebből, hogy mindég, mindeütt így kell tenni? ebből csak az áll, hogy az általam érintett úrnak gabonájára ekkor díszlett az idő, mert csak a' késői vetés lett jó, melly ki nem költ, Csötönyi úr emberéről pedig ezt ítéltetjük, hogy a' magot a' biika a' földbe, melly még addig tágon volt, lenyomta; a' föld

talán jobb is volt, mint sokaké, az idő kedvezett, 's jól aratott. Én Lucernát is vetettem őszi szel bévetett megfogasolt földbe, tavasszal pedig meg sem gázoltattam, még is jobb, mint sokaké, a' kik czeremóniával vetik, de ebből is az a' tanúság csak, hogy az én földem igen jó volt, hó olvadtával vetettem, melly által a' föld/ki-csiny üregeibe hatott. Az őszi vetemény nőtt, 's árnyékot tartott, az idő kedvező volt, 's ugyan azért merek másszor is így vetni, de közönséges regulául nem merném a' Lucerna termesztésre ajánlani. — Nagy gazda az idő, tsak ennél fogva tehetjük mi lépéseinket!

A' mit az alá szántásról ezen szakaszban mond, az is általánossan lehet igaz, mert milyen természetű a' föld, mit vetek belé, melly idő szakaszban? mert sok nemű földekben haszonnal lehet alá szántani, de vannak olly kemény természetű földek, kivált ha még vizes időben szántatnánek alá, ki sem kelne.

8dik Czikkely, 9dik lapon csak nem örömet szerez azon tájékbelieknek, kiknek legelőjükön egy fa sem díszlik; nem tagadom, hogy igen ártalmas a' gazdaságra, kivált ha még szűk is a' legelő hogy azt tüskék, bokrok foglalják, igaz az is, hogy sok fűvet elnyom, de azért még sem lehetek egy értelemben egészen Csötönyi úrral, hogy a' birka legelőkről minden fa bokor kiirtassék: mert tudom, hogy a' száraz rekkenő nyarakban óhajtjuk birkáinknak az árnyékos legelőket, sőt mentő szernek kell tartannak sok nyavalyák ellen, hogy mihelyt a' nap a' nagy hévségekben a' meleg pontra ért, a' birkák árnyékos helyekre hajtassanak, a' hol az apró bokroknak fiatal hajtásait az enyh helyben vígan rágitskálják, mellyeknek édeses keserűségek orvosságul szolgál; sőt inkább ajánlanunk

kell, hogy a' haszontalan tüskéket ugyan irtsuk, de még is a' birkáknak ha lehet ligetes helyet csináljunk, kivált a' fenyő-fákat plántáljuk, a' hol ez van, igen örömet mulatnak a' birkák.

Továbbá ugyan ezen czikkelyben azt mondja, hogy a' legelőkből a' pásztorok az ártalmas fűveket irtsák ki, itt a' feltétel igen jó, de egy kevéssé szélessebb kiereszkedés kívántatott volna e' tárgyban, mert vagynak olyan fűvek, mellyek a' szarvas marhának halál, a' lónak orvosság, és viszont így a' birkákra nézve is; továbbá egy új felfedezésekkel írott munkától megvártuk volna azt is, hogy az illy veszedelmes fűveket, mind nevek, mind természetek, 's színeknél, formájoknál fogva esmérte volna meg velünk, mert sok gazdának volna arra szüksége, minekutánna látjuk, hogy minden ember gazdálkodni akar, 's nem czélarányosan, birkát tartanak ott is a' hol hasznosabb volna a' disznó, vagy a' lónak való helyen kényes marhát; ez pedig többnyire onnan származik, hogy nem esmerik a' fűveket, melly határjaikban nő, mitsoda állat nevelésre volna alkalmatossabb.

10dik Czikkely 10dik lapon azt mondja, hogy akármi, 's jó földel legyenek a' kövecses földek keveredve, fél termést ígérnek, 's adnak; ez annyit tesz: „a' rosszabb föld nem adhat annyit, mint a' jó” azt mondja, hogy fogas által rakásba kell húzni, 's más földet hordani reá a' követ pedig kihordani, itt már egy kis tapasztalatlansága tűnik ki a' Szerző úrnak, mert minekutánna a' köveket két ökör által gereblye, vagy borona által akarja öszvehúztatni, apró kövecseket ért a' földben, de nem vizsgálja meg jól az író úr, az illyen nemű földeket, hát ha ezen földek a' kövecskéknek kü-

szönhetik azon kevés termékenységeket? Ért ha én azt mondom, könnyen megesik, hogy a' köveket kihordatván haszonvehetetlen lesz a' föld, vagy kéntelen lesz a' gazdaj vissza hordani a' köveket hogy használhassa, a' mint erre példa is van, a' melly földekben apró kővecsek vannak, ez a' földel természeti öszvefűggésben áll, mert a' kővecs vagy melegíti, vagy ritkítja azt, 's e' nélkül meglehet könnyen minden termékenyítő erejét elvesztené a' föld.

A' 16dik Czikkelyben, 21dik lapon a' földnek trágyázás nélkül való javítását adván első javításnak teszi, ha a' földön termett gabona nem kaszállódik, hanem aratódik, 's nagy tarlója összel megégettetvén leszántódik, az agyag, és székes földeknek jó — itt vagy nem akarta az író úr értelmesebben előadni, 's megkülönböztetni a' dolgot, vagy nem tudta, hogy mért jobb aratni a' gabonát ilyenkor, azt csak eltaláljuk, hogy mivel a' sarló nagyobb tarlót hágy, de miért keljen a' megégetéssel 's alá szántással öszt várni a' midőn t. i. mindenféle marha öszve tiporván a' tarlót meg sem lehetne égetni, 's ha azt kiteszi, hogy ez az agyagos, és székes földeknek hasznos, nyilván tagadja, hogy a' más neműeknek jó volna, holott természetes, hogy a' könnyű természetű földekben kell inkább a' tarlót megégetni, hogy annál ritkábbá ne tegyük a' szalma, és gaz által; így az agyagosnak szükségesképen a' tarlót kell alászántanunk, hogy ez ritkítsa a' földet: sőt alig hiszem, hogy a' megégett tarló hasznosabb befolyást szerezzen a' földre, mint a' mindjárt alá szántott szalma, és gaz; mert az égetés által már azon tápláló erő is elrepült a' mi volt, 's a' megégett hamu pörjét a' szél elhordhatja hirtelen, ellenben a' frissen leszántott tarló

egész természeti erejében takartatik a' földbe, sőt válik el részeitől, a' mi ha ősszel vagy nyáron történt, már tavaszra észrevehetőleg láthatjuk hasznát, mert egy termésre bizonyosan megvermesedett a' föld. Már ha az író úr azt mondotta volna, hogy az olyan földekbe a' tarlót, mellyet a' gaz annyira felvett, hogy a' szántást is akadályoztatják, vagy vastag kőrök, 's bogácsok nőttek, meg kell égetni, vagy a' nagyon pörjés természetű földekre rendelve volna, ez nagyon helyben hagyható lenne, de a' mondatokban nem egészen helyes. Ugyan ezen czikkelyben 2dik javítónak rendeli, a' meggazolást, a' mit szinte általános gyógyszernek akar, pedig ez nem minden természetű földekben igaz, a' mint az 5dik czikkelyben elő adódott. Ki tétzik abból is, hogy a' 4dik Czikkelyben az író mondja, hogy ha a' vetés után a' gabona kikelésén, könnyű fogással megkormoltatnánk, hamarabb nőne — itt alig ha észre vette az író úr természet' munkáját a' növények, 's plánták országában, 's nehezen tudta okát állításának, mert hogy az elvetett föld fogással a' kikelés után meghasogattatván, a' gabona jobban, 's vastagabban kél, annak oka azon természeti munkásság, melly által a' föld a' gabona gyökereken megtágittatván a' levegő 's nap ereje erősebben hat arra, 's izgatja a' nevelkedésre. — Ugyan ezt érdekli az író úr is maga ezen 16dik Czikkelyben az alá szántást rosszabbnak ítélvén a' fejtől vetésnél, mivel a' gabona gyökerére jobban hat, úgymond a' levegő, és így nem akarva megvalja, hogy a' növények megkívánnyák a' levegőnek a' gyökereikre való hatását, a' mellyeknél fogva oda megyünk, hogy azon sokszor javasolt utat a' gázoltatást feltétel nélkül nem ajánlhatja Csötönyi úr trágyázás nélkül való ja-

vitónak, tudnék én Csötönyi úrnak az 1ső osztálybeli földből ollyat mutatni, hogy elsoványodván nem hogy hasznot tenne a' gázolással, sőt abból semmit se látna kikelni. — Az agyag földek mentől soványabbak, annál keményebbek, szappanyossan szántódnak, az esső, és meleg által csak nem értz keménységre öszve száradnak, 's ha ez elvetődik, nem hogy meg kell gázoltatni, hanem inkább megfordítva szükséges lenne vas borona által megszagattatni, hogy a' gázolás nélkül úttá tippadt földbe a' levegő hathasson.

19dik Czikkely 27dik lapon azt mondja, hogy a' tökéletes búzának tulajdonságai: piros, jószagú, kemény, atzélos, nehéz 98, 100 fl, világos, és által látzható 's a' t. 's ha ezek nincsenek meg benne, vagy rossz fajta, vagy még lábán betegség érte, vagy nagyon trágyás földön termett, vagy nagyon későn takarítódott 's a' t. Itt ezen pontban lett volna legszebb módja az író úrnak, könnyen czímjének megfelelni, a' lett volna valóban egy szép, és legújabb felfedezés, hogy ha határ regulának tette fel, hogy egy p. mérő búza 98, 100 fl; bizonyossan a' Csötönyi úré illyen, 's mi módon lett illyen? mert nem elég csak azt mondani, 's tudtára adni a' világnak, hogy illyennek kéne lenni, hanem egy új felfedezések írójától megvárnánk azt is, hogy tanítson meg bennünk a' módjára, melly által illy nagy tökéletesedésre vihessük természetünk! én hazánkknak sok részét láttam, szép gazdaságokba volt szerencsém megfordulni, 's tapasztalni, de 90 fontnál nehezebb buzát nem láttam sőt fájdalom! csak 70. 75. 80 fontig ment még tudtomra a' Bánáton kívül a' tökéletesedés, sőt még a' Bánáti is, a' mi a' 85 fonton feljül van, több a' közönséges Bánáti búzá-

nál, mindazonáltal kész vagyok hinni, hogy közönségesen meglehet ennyire a' gabonát is nemesíteni, mert mért volna ez nehezebb, mint a' birka, pedig ennek felfajoztatásába szép előmenetelt tettünk — örömet hiszem mondom a' jót, de vágyom ezen szép jót végbe vinni tudni, de ha nincs útmutató vezér, nem tudok célt érni. Az én gazdaságomba Tekintetes földes Uraságom, a' ki valóban bűvárja a' természetnek Bánátból Ecskáról hozatott búzát, '4dik esztendeje hogy vesződöm véle, jó föld, gond nem hibázott 's még se tudtam többre vinni 90 fontnál p. mérőjét vagy 72 ittzejét, 's ez az idén történt, jóllehet kedvetlen takarító idő volt is, de elejétől fogva egyszer sem ázott meg; 15dik Juliusban már fedél alatt volt, és így bizonyosan nem éré ama veszélyek közül, mellyeket okul ad egy sem, de nagyon haszontalan feltételek, 's állításoknak látszanak lenni ollyasok, mellyeknek követését, megszerzését nem tudjuk előmutatni az illy tökéletesítésre, még azon kívül, mellyeket ellenséges okul előhoz az író úr más figyelem is kívántatik, p. o. föld választás, szántás, más gabona nemektől félre vetés, a' faj sokat tesz a' tökéletesedésre, de figyelem nélkül ugy elallyasodik az, hogy reá nem lehet esmerni, ellenben még a' rossz fajt is lehet valamennyire tökéletesíteni, szorgalom, iparkodás, 's figyelemmel. — A' vetni való magot Csötönyi úr tovább kívánja lábán hagyatni, 's ennek úgy is kell történni; miért teszi hát okul azt, hogy ha 100 font nincs a' vetni való gabona, későn takarítódott, de nehéz is elhinni, hogy a' gabona azért, hogy tökéletesen a' lábán megéri, könnyebb lesz mint a' zsengésen letakarított 's padláson száraztott. Elhiszem én azt, hogy a' Tunisi búza, vagy más nemes faj hazájában

nyom 100 fontot, de többet is, de ebből csak azt tudjuk, hogy a' melly gabona eredeti hazájába jutott az ott könnyen terem, azonban a' szorgalom, mivelődés nem állapodik itt meg, azt kívánná az, hogy hazáján kívül is, tudjuk ezt, vagy amaszt természeteni, tökéletesíteni; ha minden gabona nemeket ősi hazájokban tekint az író úr, 's ott lévő természeteket érti, akkor nincs semmi új felfedezés, 's haszon. — Az író úrnak 98, 100 fontos búzáját, nem csak az idegen éghajlat alatt dicsérem én, hanem szeretném hazánkban is látni, 's természeteni tudni, hogy pedig ezt megtehessem, egy kis útmutatás, 's tanácsadás kívántatik.

Ugyan ezen Czikkelyben előszámlálja azon búza nemeket, mellyek éghajlatunkat kiállják, de természeteket, 's termesztések módját, 's földjeik megválasztását elhalgatja, pedig ezen gabona nemek mind idegen tartományokból kerültek hozzánk, ugyan azért mindeniknek kisebb, vagy nagyobb hajlandósága, természete van éghajlatunkhoz, egyik meleg fekvésű helyet kíván okvetetlenül, a' másik közép természetűvel is megeleégszik, harmadik nedves természetű földet szeret, 's alacsony helyeken is díszlik, másik a' hidegebb részeket is kiállja. — Hazánk különböző tájakokból áll, 's földje majd minden határnak különböző, ugyan azért elkerülhetetlenül szükséges lett volna az író úrnak a' gabona nemek mellett azoknak természeteket leírni, hogy így tudhatná kiki, millyen gabonát válasszon haszonnal földjébe, p. o. az alacsony lapos földekben ne vessenek veres fűzésű apró szemű búzát, hanem inkább válaszsák a' fejér kalászt; az erős kemény agyagokba ne vessenek tavaszi búzát, hanem próbáljanak il Bánáti őszi fajt 's a' t. De még a' fajok

leírásába sem engedhetek az író úrnak igazságot, minekutánna vagy azt kell itélnem, hogy nem esméri jól a' fajokat, 's természeteket, vagy azt, hogy azoknak természetek módját, 's földjök megválasztását Csötönyi úr sem találta el, 's háládatlan lévén eránta rosszul festő — lássuk.

a. Közönséges őszi búza. — aa. Kalászatlan vagy Tarbúza. Fűzérje hosszú, szeme közép 's a' t. jó-é ez, 's mi a' természete el van hallgatva. bb. Sárga fűzérű amannál nagyobb szemű, de halványabb fakó erőtlen áratlan, tartatlan 's a' t. — Ezt már vagy rosszul festi az író úr, vagy ezen kívül még van egy más fejéres kalászú búza, de a' mellyre mind azon kissebités nem fér reá, a' mi az elsőre, mert ritkább vetést kíván, mint a' többi, szeme apróbb, bőven fizet, 's lisztje olly feje, hogy vele egy sem vetekedhetik, 's a' hidegebb éghajlatot, 's nedves természetű földeket is kiálja. Ezt vetik Tekintetes Maramaros Vármegyében is, a' hol hazánknak leghidegebb éghajlatja lévén, csak a' déli részeken termesztethetnek húzát, ez van Somogy Vármegyének is a' Dráva menti részén divatban, 's Horváth, és Tót országban.

cc. Veres fűzérű a' sárgánál apróbb de piros, széles szemű, lisztesebb, 's olajossabb 's a' t. Ez a' legnemesebb faj hazánkban, melly haszonnal terem annyira, hogy én tudom, hogy azon helyeken, hol ennek való föld van t. i. dombos agyagok a' hol tisztán terem, 2—3 forinttal drágábban adódik el mérője. Ennek esmertetésére szélessebben ereszkedhetett volna ki az író ur annál, hogy millyen kalászú, csak azért is, mert tudjuk azon hibát, hogy gabona termesztő gazdáink még ma is a' nagy szemű piros búzát tartják első búzának sok helyen: holott

ez jobban kiállja amannál a' változó éghajlatot, megszenvedi a' külömbféle földeket is, 's legatzélosabb mindeniknél, lisztje sárgás, tésztája igen jó erejű. A' más búza fajok megkívánják a' korán aratást, ellenben ennek ha elkésik nem árt, sőt szükség helyes megérését várni, külömben nehéz kivenni belőle a' szemet. — Az alacsony nemű földekben már veszt pirosságából, 's erejéből is, de azért még is haszonnal terem.

dd. Túnisi búza. A' leírását is rosszúl teszi, mert a' Túnisi búza nem rövid, hanem vastag, 's igen magas szálú, hosszú, vastag erős kalászu, és az árpához annyira hasonlít, hogy nehéz megválasztani tőle kalászat, ha száráról leszakasztják, 's mint a' legjobb nemű árpa ez is hat sorú, szeme igaz hogy nagy, 's szép piros, de a' mi éghajlatunk alatt nem méltó termeszteni, mert az idén is láttam hogy jó fekete móór földben a' többi gabona már arattatott, és a' Túnisi még zöld volt, ezt a' nagy Petendi határban láttam Ts. Baranya Vármegyében, a' honnan egynehány fejet leszakasztván, 6 ember, 's gazda közül mindenik árpának ítélte; egyedül egy nagy tekintetű földes úr esmert reá, hogy Túnisi búza, Mgos G. Battyányi uraság Hatvan nevű birtokában, hol a' szép magossan fekvő agyag föld diszt ígért reá, termesztette ez előtt egynehány esztendővel, 's az ott lakó apró nemességnél még most is találhatik, de a' Mgos Gróf abba hagyta, mert ritkán diszlott, 's a' mi termett is erőtelen, és tartatlan volt. A' Bánátusba talán hasznosabban teremne, ott melegebb lévén a' tájék.

A' tavasz búzákat mind elő nem számlál-gatom én, hanem Csütönyi úr négyféle tavaszi búzájára csak azt jegyzem meg, hogy mindeniket úgy adja elő, mint csak kenyérnek jó, azon-

túl haszontalan terméseket. Holott jól tudják azon gazdák, a' kiknek kezek alatt a' tavaszi búza diszlik, 's jól készült földben termett, melly becses annak lisztje, fejéres sárgasága, 's nagy erejéért, 's azt közönségesen tudjuk, hogy a' Tavaszi búza mindég drágább az őszinél. Nem is azért nem termesztik azt általjába mindenütt, mintha jósága becsét meg nem érdemlené, de nem mindenütt tudják, nincs mindenütt alkalmas föld neki. Szép jeleit adta volna Csötönyi Márton úr tapasztalásainak abba, ha midőn ezen gabona neveket előszámlálta, egyszer'smind megtanított volna bennünk' arra is, mi módon kell a' tavaszi búzát is haszonnal termesztetni, micsoda éghajlatot, földet, szántást, földjavítást, 's munkát kíván. Rosszúl közli azt is, mint egy gyalázni akarván, hogy minden búza nemek szalmája csak szorultságból való a' marhának, ellenkezni merek ebben is mert a' tavaszi búza szalma becses minden marhának, 's örömmel megesi, ha el nincs rontva.

(Folytatása következik.)

B) Külföldi Literatura.

K i v o n a t.

(Allg. Kirch. Zeit. 1828. Hiadja Darmstadtban Leske Károly Vilhelm; szerkezteti Zimmermann Erneszt. Hetedik esztendei folyamát.)

Szám 18. Lap. 150.

Máriának, Zsigmond Királyunk' nejének kézirati Zsoltárkönyve deák, német és lengyel nyelven, (melly sokat nyernénk ha magyaron is!) Krakóban Sz. Flórián' klastromának könyvtárában vagyon. A' kéziratban találtató 's akkori németsegből mutatóul aljon itt az első Zsoltár.

1) Der zelige man der nicht ging in den rot der bosin vnde in dem wege der sunder nicht stunt, vnde in deme gesese der spotter nicht sas. 2) Sundir in der ee gotis sin wille, vnde in siner ee gedenkit her tak vnde nacht. 3) Vnde her wirt also das holcz, das do gefplanczt ist nebin dem abelouffe der wassir, das do gibit dy frucht in siner czyt. 4) Vnde sin blat nicht valbit, vnde alle dy her tut, dy werdin gelukkit. 5) Nicht also die bosin, nicht also, sundir also der stoup, den do vorwirft der wint, von dem antlice der erdin. 6) Worumme nicht irsten dy bozin in dem gerichte noch die sunder in dem rote der gerechten. 7) Wen erkant hat got den wek der gerechten unde der wek der bosin vortirbit.

Szám 40. Lap. 325.

Selmeczen született Petschel János Godofréd hazánkfija esmeretes külföldön a' német egyházi énekek' deák fordításáról. Könyve' Címje: „Joh. Godofr. Petscheli Schemnition-Hungari S. M. C. Cantor Christianus. Solisbaci 1754. 8vo. Magában foglal 481 éneket, tehát csak nem mindent, a' mi ez ágban németül akkor esmeretes volt. A' fordítás épen a' német mérték szerént. Felvett egy kettőt készen talált régibb fordításból, de a' melly saját fordításainál silányabb. Felhozom például egynehánynak első verseit, oda tévén a' néhol még most is közhasználatban lévő magyar fordítást, az új zengedező mennyei kar című Graduál szerént, melly illy alakban legelőször 1743ban szerkeztetett 's nyomtatott.

Qui deum sinit dominari

Et spem in illo collocat,

Is cernet mire se servari,

Tempestas et si sacvat;

**Qui spem in deum conjicit,
Haud in arena exstruit.**

**Ki csak Istenre dolgát hagyja, és benne reményl
mindenkor, azt ő csudaképen megtartja minden
szomorú inségkor; ki magát bizza Istenre, nem
épít az a' fővényre.**

**Te Te Jehovah! celebrabo,
Nam tibi par haud datur dominus;
Te meo carmine laudabo,
Sed tuus me hic firmet spiritus,
Ut praestem id in Jesu nomine
Sic gratum sit ut Tibi Domine!**

**Jehova, csak néked éneklek, Mert vallyon hol
van olly Isten, mint te? Dicséretet néked be-
szélek, De lelkednek erejével szinte Azt add,
hogy Jézus' nevében légyen, És nálad általa ked-
ves légyen.**

**Te caput cruentatum
Et ignominia
Repletum, laceratum
Corona spinea
Quod semper fruebaris
Honore maximo,
At nunc dehonestaris
Salvere jubeo!**

**Oh fő! teljes sebekkel, Teljes fájdalmakkal. Fő!
rakott tövisekkel, Mint csúf koronával: Oh fő,
melly vala ékcs fényes dicsőséggel, De mostan
már fekélyes! Tőlem dicsértessél.**

**Sit summo bono gloria
Laus Patri bonitatis,
Praestanti mirabilia
Deo; me tempestatis
Solanti duro tempore
A malis liberanti me
Jehovam celebrate!**

Dicsőség mennyben Istennek, 's légyen áldott
szent irgalma, Hogy immár semmi veszélynek
Nem illet minket ártalma. Kedve tölt bennünk
Istennek, Nagy volta van békeségnek, Megszűnt
már minden félelem.

In unum Deum credimus
Universi creatorem,
Qui patrem se dat omnibus
Nati ut geramus morem
Illi: nos vult sustentare,
Corpus, animam tueri,
Atque mala profligare,
Quin dolori et mederi.
Is curam agit vigilat,
Potenter cunctis imperat.

Mi hiszünk mind egy Istenben, ki menny' és
föld' alkotója, ki lött atyánkká kedvében, Hogy
lennénk ő fíjaivá. Ó mindenkor minket táplál,
Lelkünk' testünkben kész gyámol, Mindennémű
esetünket Elfordítja sérelmünket, Gondot visel
reánk és oltalmaz, Mert mindenekben hatalmas.

Szám 82. Lap. 671.

Klaproth, a' nevezetes utazó, érdeklő tudósítást ad a' Kaukazi népek' vallásos értelméről és szokásairól. E' népek a' görög császárok' és georgiai királyok' buzgósága által régenten többnyire keresztényekké lettek; most az ó pogányságnak csak nem minden balvéleményjeit ismét visszavették, és voltaképen sem keresztények, sem muhamedányok. Bizonyos papjaik nincsenek. Találni még az erdőkben elszórva régi templomokat és kereszteteket. A' templomok' belseji, melyek nagyobbára Thamár georgiai királyné' korából valók, egészen feketék az esztendőnként tétetni szokott áldozatok' füstjeitől. A' kereszteteket tisztelik, noha nem tudják mit jelen-

tenek; a' körülöttök lévő erdőket szenteknek tartják, 's fát vágni bennök senki sem mer, sem az ott letett jószágból legkevesebbet is elvenni. — A' Cserkeszek, és a' nyugoti Kaukazuak többi népei, velünk csak nem egy időben tartják az új esztendőt, A' Husvétot tudják, 's valamelly szentnek tiszteletére inneplik; előtte tizennégy napig tojást épen nem esznek. — Isteneik közt, kiknek eredetök nem látszik a' kereszténységből valónak, nevezetesen: Merissza, a' méheket védelmezi; Szeosszeres a' nyájakat; Tlibs a' 'kovácsok' istene. A' mennydörgést többnyire nagyon tisztelik a' Kaukaziak. A' vilámtól megütöttről azt mondják, hogy Illyés próféta ölte meg, 's a' Mindenható' kegyelmétől jelleltetett ki; mindenek össze futnak, 's énekelnek és tánczolnak körülötte, Illyést pedig magasztalják. Ez a' próféta általában igen nagy tekintetben tartatik; sok sziklák és üregek neki vagynak szentelve. — Majd minden Kaukazi nép törzsöknek vagynak saját jövődőlőji, kik a' szent sziklák közt laknak, és szent embereknek tartatnak. A' szokott áldozati szertartásokat ő dolgok végezni. Jövendőt ajándékért mondanak. — A' csillagmást (Sternschnappe) repülő csillagnak, vagy keresztnek, vagy repülő szentnek nevezik, és szinte nagy tiszteletben tartják. A' keresztiségről semmi legkisebb esméretök sincsen. A' legelőkelőbb háznépek' atyjai magokat Islam' követőjinek nevezik, de csak a' disznóhústól való tartózkodás által mutatják ezt, mert még a' legközönségesebb imádságokat sem tudják arabúl elmondani.

(Bérekesztése következik.)

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

R é g i s é g e k.

Egy régi Énekes Könyv' kivonata 's annak következése-
be tett észrevételek,

Ha mi az új szavakat érteni 's elfogadni nem akarjuk, a' régi szavakat, szóllásmódokat, és ige-hajtogatásokat pedig régi okleveleinkben 's könyveinkben nem keressük, 's Hazánk minden vidékeiről azokat öszve nem gyűjtjük, 's közéletre nem hozzuk, sőt más mesgyei feleinknek tölünk különböző kifejezéseiket 's szavaikat gunyolva nevetjük, anyanyelvünk mindég a' maga törpeségébe, és gondolataink értesítése a' maga szorúlt állapotába fog maradni. Mind e' két tekintetre nézve sok jeles honfiak iparkodnak fogatkozásainkon segíteni, csak mi őket igaztalan panaszainkal el ne csüggyesszük, sőt azon legyünk hogy fáradozásaitak használván az új helyes szavaknak elfogadásokkal a' fen forgóknak szorgalmatos öszvegyűjtésekkel a' régieknek pedig felélesztésökkel azon hijánt, melyet érezünk kipótoljuk, és mind ezekért nyelvalapítóink eránt háláadó tisztelettel viseltetvén őket buzdítsuk és serkentsük, jól tudván azt hogy a' vadak felett egyik külön czimünk abban áll, hogy magunk között beszélgethetünk, és érzelmeinket kifejezhetjük. Kifejeznünk pedig mellyik nyelven illene inkább, mint anyanyelvünkön, mellynek e' földön legtöbbet köszönhetünk, a' melly tudniillik a' magyart magyar nemzetté egyesíti. — Sőt a' dicsvágy olly ingert gerjessen bennünk, hogy a' melly tárgyban az állatokat felhaladjuk, abban magunk között is mennél többeket felmulni törekedjünk.

Illyeten elvek mellett, úgy vélekedem, nem teszek szigorú munkát, 's nem okozok unalmat azoknak, a' kik nyelvünk ügyében semmit csekélységnek nem tekintenek, a' mi annak akármelly szakában gyarapodásra mutat, — ha figyelem gerjesztés végett egy régi énekes könyvből az általam kijegyzett egy-néhány sorokat ezen-
nel közlöm:

Ezen Énekes Könyv, mellynek mind eleje mind hátulja nagy részt hibázik a' 16dik századból való, és a' Tisza mellett készült. A' lapokra mindenütt nem hivatkozhatom, mivel azok elrongyollottak, de a' hol lehetett, a' lap-számokat mellyek ottan rómaiak, azoknak kedvökért, a' kiknél netalám a' könyv épen megvagyon, szokott számunkal teszem ki. Azon szavak és kifejezések, mellyeket kijegyezni méltónak véltem így következnek:

Felséges Ur Isten szent fiának lelkét pokol sötétségében nem hadnaia kárhozat ellen légy támasz.

A' bálványok előtt magadat le ne horgazd hogy nyomos lehess e' földön.

Viszátvonáskor fegyver előtt kietlenbe mentjük fejünket.

Természet kívül élnek pogányok ifjakkal, a' szegény rabokat verik dögönyc fákkal.

E' széles föld te töled adatek, termő fákkal meggyümölcsözteté, szép zöldellő füvel tündökleték, virágokkal megcsillagoztaték.

Menyből a' lélek testbe ihleték.

A' szentléleknek rajtunk nyugotója, így szerze ok-levelet örökségünkhöz.

Zugodik dul ful magában a' világ.

Öszvegyüléstek ha Országul vagyon, az Ur Istenre ott kicsin gond vagyon.

Oh Felséges Isten, melly igen csudálatos te isteni neved mind e' földön hallatos megdicőített feltámadás után nekünk melly használatos.

A' mennyei Isten lakozik az hivekben, fénylik és vilámlak mint a' szép nap égben.

84. lap Az bűnben elmerülteneo, tegedet tarsa vötenek.

— Hízkelkedő beszéd vagyon mindennec az ő szaiaban, ha szépen szobarattyanae eteli nyaiassagaban.

85. — Isten te mind megrontod őket, elveszted az kétküöket. *)

— Istennec beszéd olly tisztac, mint az ezüst, kit az ötöösuc kohokban olvasztottac.

86 — Gonossaghan elmerültac azt te igiol latod, azért nekie nagy soc keppen kerlec megtorollyad **).

*) Talám kerkedőket? (vagy: kéthűöket. a' R.)

**) Zrínyi új kiadása 56. lapán az első részben „rosszul torlod megfiad vesztését.”

88. lap Na m te voltal nekem segítségel.
 90. — Banat miat elsenyvedtec tetemimnec erei.
 — Di hösöküden ellensegim haborgatnac szertelen.
 91 — Vramhoz én folya m o m.
 94 — Tudom bizonynal gonosz ember nec ö gonossagat bizonyos lelekből, kit en ö benne meg a r a n z o t t a m Isten ihleseből.
 — Felseges Isten tartod taplalod te az embereket, velec egyembe az barmoknac is taplalod örvöket ideje koran aldomasodból megadod etkeket.
 95. — Soc nyilackal annyira eltaglotta c.
 98. — Szak mant töttel minket gyűlölökben.
 — Aruakul eladad nepedet, szomszedinc fejeket czovallyac; orrolnac, beszédbe költünc mind azoknac, Ortzaznac idegen baratinc buualunk bokorrol bokorra.
 100. — Mettze c *) egyhazbeli soc kialtasockal.
 101. — Minem **) mint az ember szoktam megehezni vad madar barmoknac kontzaival elni.
 — Minden szükségben czac hozzam folya m n a c.
 — Örvoknac követted gonosz eleteket.
 111. — Visz futni, piron g a s s a l visza v rettetni. Minnyáján megfutamanac.
 128. — Ne adgy martalekra az idegeneknec.
 133. — Allvtakon titkon megvonta magat.
 139. — Etünkrol itunkrol minekünk ne legyen szorgalmatosságunc.
 140. — Koroskent ***) velem az hatalmas Isten.
 141. — De nem veri arra hogy gyűlölneie, söt hogy ötet hozza tanitanaia, és az ökezehez fiat oktatnaia, akarattyat hogy ö neki tenneie.
 142. — Illy szerelmet Istennec ha gondolnoc, az mit gyűlöl bizonynara elhadnoc, hitünket egybe soha nem vetnőc idvességünk ki legyen ha esmernőc.

*) Zrinyi a' 2dik részben a' 18dik lapon „mettzen osztán várral, mettzen chazarsaggal. Öszvevonva abból mit tesz en. Szombathely vidékén Vas Vármegyében most is divatban vagon.

**) Öszvehuzottan abból mivel nem.

***) Koroskent ezen szónak értelme, zh nem csalatkozom az korról korra vagy koromhokaépest velem az Isten.

145. lap Reanc szállott ez vilagon az bujdosas, egyic helyről masic helre nagy futosas, baratinktól ekte-
len hurogatas.
- Ez eneket szerzetec Gyula Fejer varban, Batthyani
vrban feküven koragyaban, mikor irnak vala ezer
ötszaz negyvenhetben.
146. — Hitle n ellenség.
147. — Mikoron tudna czalados ember az orv elio-
veset, bizony vigyazna.
- Ayto bezarvan ha mi zörgetünc, azt mondgyac nem
tudom kik legyetek kirekedünc.
148. — Mert ollyaten az ember mint az virag, és az
fakon erdőben mint zöld ag, ma iffúság holuara
) már agsag.
153. — Palatitz Giorgi eneke ezer ötszaz es hetuen esz-
tendőben, ezonka toronynak erős tömlöczében.
155. — Magyarok éneke a' Tatár rabláskor. „Nagy
vndoc etellel szegeny rabokat tartyac, az lo hust
föuetlen ő eleikbe hannyac, az czikoc verevel, ka-
czolac tejevel szegenyeket itattyac. Nagy vere-
segeskel kegyetlenül kiozzac, hogy ki uáltozzanak
erösen sattszolattyac.
- Nchezkes aszonyoc' kik szülnec vala, gyermek labat
fogvan a' Tiszába vetic vala. Etekuel itokal oc
semmit nem gondolnac.
159. — Alusson el Isten szent lelke tegedet kis
gyermec.
163. — Ember elváltozic mint az mezei virag, holual
reggel megvirágzik, estuere elheruad.
165. — Legy vigasztalajok a' koroknac és az bete-
geknek.
168. — Az Moyses által kiadott kemeny akarolt.
169. — Azert a bölczekert varaslokert küldé iöuendő-
mondokat iosokat begyüjte.
174. — Atkozt leszesz a hol iarsz kelsz, Isten megver
nagy szükseggel, betegseggel, hidegseggel nagy
hewseggel, nagy aszalyual es ragyaua! hogy
kesergetessel.

*) Holuara, 's alább holual úgy sejtem annyit
teszen mint holnapra, a' szerint mint mádra, mára,
emez pedig a' szerint mával együtt elvész, tehát
ma, hol, 's a' nap csak ragaszték lön.

178. lap Reank szállott az nagy vakság minden szentelenség. Halgatssa hogy mond Sophonias erről.
180. — Fösvenység az nagy vrakat te öszve susarlad, közinkbe hozal soc patua rossagot. Fösvenység nagysagos ur vagy minden koboz neked, kalmar-ság, komplarság minden szekeresseg.
181. — Ebrölly fösvenység igen elaluttal.
183. — Nepem testet serpenyöben megrattyatoc ugymond az Isten.
184. — Vrak miattotoc mind bolygoba vagyunk, megomlatoc mind testben lelekben.
— Fejedelmec megmaradhattoc a nagy panttatyu-val.
185. — Ezer ötszazban, es az negyuen ötben, az Wrak valanak nagy kegyetlenségben, es a szegeny kösseg nagy szertelenségben, Tallyan a polgaroc nagy egyetlenségben.
— Ferfiu leszen aszonyon hatalmas, rajta uralkodie az atoc miat aszony nepekne az hatokat pallic.
187. — Az Christus mondgya jertec en hozzam, mit futunc Romaba, Coloniaba, onnat a nagy Agba bolcsos helyekre. A' kinec nincsen annyi kölcsége mennyen csak Batara auagy Kassara auagy Varada, auagy csak Darnora. — Baratoc czuff ruhat, czafrangot kuklyat örömet viselne, sokan Cordauol beövedzenek, sokan bümbölne es berbitelne.
188. — A' Törököknel lam partolkottoc *) kie raytunc rabolnac.
190. — Isten nepet nösgyermekesec tanitottac. — Hadgyatoc beket igaz hazassaknac papnac, baratnac az szegeny gyargyannac (?)
191. — Holt testre felvonsznac roszas büdös kapat **) idvességünc nincsen azért rosz kapatul. — Teueket elnyelne, szunyogot megszürne, lelket nem epitne csak pilesre nezne.
192. — Pal Ersek levelaere való felelet, kit irt volt az keresztyen Predikatoroknac An. 1548. — Vardai Pal

*) Partolkodni az az társalkodni, barátkozni, pártolni valakit az az részén lenni véle tartani.

**) Kapa úgy vélem valamelly fejtakaró vagy sipka, mert Zrínyi 2dik részében a 18dik lapon azt mondja „kápát tollastól a' fejébe teszi.”

Ersec mondja hogy ö'kiraly kepe, Esztergomi Ersec öröc Espan Esztergomban és romai Pispec. Mit pironkottoc Varadi Papoc Sz. Laszlo testeuel mit 195. — komplarkottoc *).

— Tallyan ez kele uj esztendőben, ezerötszazban negyuen kilenczben, hol fel ebrüllyen minden Istenben.

198. — Te talpig bünös vagy, Istennel gyülös vagy. Christus mi udvarbirank.

200. — Kelletlen az halban igen birliselnec. Mikor tzihere Ban beszal az Bausagban, kontz vajda haragszik, dul ful haragjaban. Tekintsze meg a' dolgot. Odvban ketretzben csarapate z'erzur.

207 és 208. — Ti reszeges emberec egymásra soc d uskot köszöntec nap tamadat felöl.

— Mindenik hóban'ujabb gyümölcsöt a' fák mutatának.

Illy és hasonló szavak és kifejezések többszer is fordulnak elő ezen énekes könyvben. A' bent említve lévő költeményesek neveiket is méltó a' nyomdok időre fen tartanunk. Evai Mátyás, Szegedi István, Starai Mihály, Batizi András Tallyán, Melius Péter, Szegedy Gergely, Palatisz György, Bornemisza Péter, Horváth András Tallyán, Dobai András Sáros Patakon. Figyelmet érdemel ezen könyv kivonat azért is, mivel a' Tiszai vidéknek hajdankori 's a' Dunaival nem mérkezhető tudomány körét esmérteti meg vélünk. — Ezt a' kívánatos Szótárnak készítéséhez is czélerányosnak látom, úgy az egyes vidékeken mai napiglan divatban lévő szavaknak, szóllásmódoknak, szó hajtogatások és kapcsolásoknak összevgyűjtésöket. E' munkától el nem ijeszthet minket az, hogy Gellius 15. könyvének 10dik fejezetében a' régi 's kiavult szóknak vadászata pirontság alá vétetik, 's az állítás Julius Caesarnak emez óvásával erősítettik „mindég eszedbe és emlékezetedbe tartsd, hogy a' szokatlan szavaktól úgy őrizzkedj mint a' szirtektől”. Ezt Julius Caesar a' már akkor bővséges latán nyelvnek arany éven mondotta. De maga a' Julius Caesarra hivatkozó Gellius is 13. könyvének 16 és 17dik fejezeteiben a' régi szavakkal való élést helyben hagyja. A'

•) Kijegyeztetett, az érend, és a' kori szellem kedveért.

szólóknak nagy mestere Cicero mind az új mind pedig a' régi szavakkal való élést tanácsolja *) 's nem csak megengedi hanem javasolja. Horác is költői mesteriségében a' Pisokhoz írt levelében szépen oktat bennünket a' szavak' újjíttások, 's élesztések ügyében **). Szabad is kell is tehát azt cselekednünk, képesint 's okosan 's a' szavakkal úgy élünk mint a' pénz, melly néha régisége miatt hecses, ha pedig vagy igen elkopott, vagy kelen-dőségén kívül tétetett veressük azt újra.

Sztrokay Antal.

2. *Petrócai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában megjelent új könyvek.*

36) Doctrina Religionis Christiano-Catholicae quam in usum Academicae Juventutis elecubavit Franciscus Szaniszló, Dioec. Sabar. Presbyt. SS. Theol. Doctor, S. Sedis Cons. Sabar. Asses. et Synod. Exam. in Reg. Scient. Univ. Pest. I. Fac. Theol. membr. coll. Orator Sacer, et Doctr. Relig. Prof. P. Ó. Liber Tertius. nagy sad rét.

37) Hornai Levelek feleletül a' Papucs - Kormány' alapos útmutatásaira. Közli Árvaffy Béla. 8ad rét 67 lap.

*) Cicero de partitione Oratoria Cap. 21. „Utendum erit iis in oratione singulorum verborum insignibus, quae habent plurimum svavitatis: id est, ut factis verbis, aut vetustis, aut translatis frequenter utamur.” Ugyan az De oratore Libr. 3. cap. 38. „Novantur autem verba, quae ab eo, qui dicit ipso gignuntur ac fiunt.”

**) Horatius in arte poetica ad Pisones a v. 47. usque 72. a' hol többek között így dalol:

Multa renascentur, quae jam cecidere; cadentque,
Quae nunc sunt in honore vocabula: si volet usus,
Quem penes arbitrium est, et jus et norma loquendi.

VI. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Mindszenty Antal. Egy fordulás az Alföldön. (Folytatás). 3 lap.
- 2) Pápai Bénéámin. A' Búza nemek több időkre való eltartásának, a' Zeizsiktól, Tüztől, Egerektől, egyszóval minden veszedelemtől és kártól lehető megoltalmazásának egyedül való módja. 43 lap.
- 3) Vajda Péter. A' Nemzetiség. 53 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-ismertetés.

Csorba András. Észrevételek a' leghasznosabb és új fedezésekkel írott gazdasági munka iránt. 1831. 104 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

K i v o n a t.

Holéczy. (Alg. Kirch. Zeit. 1828. Kiadja Parmstadtban Leske Károly Vilhelm; szerkezteti Zimmermann Erneszt, Hetedik esztendei folyamat.) 118 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Régiségek. 123 lap.
- 2) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi- István Typographiájában készült új könyvek. 129 l.

(Készorú 1832dik eszt. VIIdik Kötethez két ív.)

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyű-
teményt alkalmas munkáikkal elősegítik,

*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

csak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a'
beküldendő munkák közhasznú tárgyat foglalja-
nak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's
tisztán, csinosan és hibátlanúl leiras-
sanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T.
T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk*
Alólirtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy
8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és bori-
tékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy al-
kalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán
elküldetéssel pedig 7 fl. 12 k. pengő pénzben az
Előfizetés.

Pesten, Martius 1832.

Petrózai Trattner J. M.

és

Károlyi István m.k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadói.

P E S T E N ,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1832.

XVI^{dik} esztendei Folyamat.

III. VAGY MARTIUSI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Ertekezések, mellyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet - históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ösmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyeség tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet' leírását magokban foglalják.
- II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által íratott újabb könyveknek, 's műveknek ösmertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészégek' előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések: megczáfólások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók' emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' felék iránt.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1832.

VII. KÖTET.

Tizenhatodik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

Beikj. Schmalz. ad. Redoné

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

John. 1892

É r t e k e z é s e k.

I.

Második Toldalék a' Magyar országi Muzsika történetéhez.

I. §. B e v e z e t é s.

Örömmel tapasztaltam; hogy a' honi Hangszatot tárgyazó, 's az 1830ki Tud. Gyűjt. IV. kötetében megjelent első toldalékom óta több hasonló érzésű urak velem kezét fogván a' Muzsika ügyét külön figyelmökre méltatták, 's többféle muzsikai tárgyokról értesítették a' Magyar olvasó közönséget, és így engem is e' jelen töredékeim közlésére buzdítottak.

Vezér rendül e' toldalékban is előbbeni értekezéseim folyamatját fogom megtartani. A' honunkban megfordult, vagy született Hangászok és muzsika kedvelő honfiak ismertetésében pedig, a' mennyire bővebb kútfőkre jutottam; kiterjedtebb leszek. Említeni fogom némelly művészek azon artzképeiket is, mellyek minket érdeklenek, 's Német országban a' kép gyűjteményekben találtnak. Ismétlem ez úttal az 1829. Tud. Gyűjt. III. K. 72. lapján közlött abbeli óhajtásomat, hogy vajha közlenék velünk Lavotta és Csermák egykori ismerőji azoknak eredetök 's életök bővebb leírását. Ide tsátlomi azt is, hogy vajha a' hazánkban élt vagy élő jelesb Hangművészeknek akárhol találatható

artzképeiket hív másolatokban, kik hozzájuk juthatnak, öszve szednék, 's örök vesztőktől megmentenék. Illyen lenne a' Radvánon levő Barna Mihály képe is, mellyről Tud. Gyűjt. 1830. IV. K. 39. lapján emlékeztem. A' híres Bihari artzképére is figyelmeznünk kell, mellyet Donát festett, 's Richter kőbe metszett Esmér. Tára II. K. mivel azt már nagy ritkaság látni.

2. §. Kütfői ezen értekezésnek.

Hogy azoknak hosszas tzimjeit mindenütt egészen kitenni kéntelen ne legyek, mivel ezután azokra tsak igen röviden kívánom utasítani az Olvasót, itt a' szükségeseket tellyesebben adom elő.

a) Allgemeiner Musikalischer Anzeiger. Wien 1830. 31. — b) Jahrbuch der Tonkunst von Wien und Prag. 1796. — c) Hist. Biogr. Lexicon der Tonkünstler von Gerber (Isó kiadás) Leipzig 1790. II. Theile. — d) Ugyan ez (Hdík kiadás) 4. Theile 1812—14. — Ezekre röviden tsak így fogok utasítani: Anzeig. Jahrb. Gerber I. (első) és Gerber II. (második kiadás).

3. §. Honunkban és a' rokon tartományokban élt vagy született Írók a' Muzsika ügyében.

A' 4dik században: Emlékezet okáért iktatom ide Sz. Hieronymust, szül. 329. eszt. Stridóban a' Muraközben, † Bethlehemben Judeában 420ban 91dik évében. Dardanumhoz írt levelében különfele muzsika szerekről értekezett. Artzképét rézbe metszve kiadta több ízben in fol. 4to, és 8vo St. Savery; de Vos Márton, és G. Festolin 1777. melly utólsót Titian festette; ismét in fol. Wiering Ant. és in 8vo Engelrecht Márt. Gerber I. és II.

A' 17dik Szban: a) **Alstedius Ján.** Henr. szül. 1588ban. 1613. Nassaui tartomány Herborn városában, azután pedig Erdélyben Károly Fejérváratt *Philosophia és Theologia Professora* volt, 's ez utolsó helyen meg is holt 1638. Sok egyéb munkái közül a' muzsikai Litteratúrához tartoznak: I.) *Admiranda mathematica*, mellynek 8dik fejezete muzsikáról értekezik; kijött Herbornban. II.) *Elementale mathematicum*. Frankfurt. 1611. III.) *Scientiarum omnium Encyclopaedia*. Lugd. 1649. mellyben: *Physica harmonica, et Systema physicae harmonicae*. IV.) *Methodus admirandorum mathematicorum* 9. libris exhibens universam Mathesin. Tertia editio passim castigata et ornatius elaborata. Herbornae Nassoviorum. 1641. A' 8dik könyv a' Muzsikáról illy rendel értekezik: Cap. 1. de Cantus natura in genere. — C. 2. de Cant. Nat. in specie. — C. 3. de Contrapuncto. — C. 4. de Musica instrumentali. — Artzképe rézbe metszve megjelent in 4. és in fol. Audran-tól. — Lásd Elog. d'huomini letterati után Gerber I. 's II. — Walther Music. Lexicon. — Esmeretek Tára I. k.

b) **Duliczi Búlyovszky Mihály**, Turótz Megyei Nemes, Vittenbergán és Strassburgban végezvén oskolájit a' Durlachi Gymnasium Rectora, azután Pforzheimi Prorektor, erre 1692. Öhringeni Rector, majd ismét 1696. a' Stuttgardi Gymnasiumban Prorect. és Professor, végre Baden-Durlachi Egyházi Tanácsos, *Philosophia Professora*, 's Prorektor. — Ezen hivatalában élt, még 1711. de hihető azután ott meg is halt. Ditsértetett mint jámbor Theologus, derék Jurista, éles eszű Philosophus, elmés Poeta, nagy Nyelvtudós, jeles Instrumentalista, 's értelmes Mechanicus, a' hangműszerek készítésé-

ben, a' mint ezeket mind írásai, mind valódi tettei által bebizonyítá. Ide tartozó irományjai:

a) De emendatione Organorum, oder kurze Vorstellung von Verbesserung des Orgelwerks. Latein. und Deutsch. Strassburg. 1680. — Hihető eme munkájában hirdette ő amaz új, 's megjavított Temperaturát, mellyért neki 3,000. forint ajánlottak, de azt el nem fogadta, mivel 5,000et kívánt. Ezen munkátskát tanuló korának végső esztendejiben adá ki. — b) Tastatura quinque formis Panarmonico-Metathetica suis quibusdam virtutibus adumbrata, cuius ope soni omnes musici excitantur, thema quodcumque, quotumcumque in gradum musicum tam sursum, quam deorsum eadem semper servata proportionem geometrica sine ulla offensione transponitur, circulatio musica plene conficitur, omnes morbi Claviaturae vulgaris radicitus tolluntur, resque musica universa, quod admirabunda iuxta agnoscere posteritas, incrementis ingentibus augeatur. Opus inde a cunabulis divinae artis desideratum. Inventum multorum annorum meditatione ac labore; Durlaci 1711. — De ez tsak hirdetése volt amaz új, 's általa feltalált Orgona műnek, mellyet Leopold Tsászárnak adott által, 's miért a' Fejedelemtől gazdagon ajándékoztatott meg, a' mit bizonyít Czvittinger Specimen Hungariae litteratae Frankf. 1711. 91. l. Ezen új találmány bővebb leírása taláztatik Journ. de Sçav. 1712. Tom. LI. p. 156. Lásd Gerber II. Czvittinger az idézett munkában Búlyovszky életéről igen ditséretesen emlékezik, 's végre ötet illy versekkel tiszteli:

Búlyovszky hungarico generoso sanguine cretus
 Ingenio pollens, eloquioque valens.
 Musicus excellens, cumulatús laude Poeta
 Philosophus praestans, Thejologusque pius.

Juris item gnarus, quavis et Doctor in arte
 Clarus apud claros nomine reque viros.

A' 18. Szban: a) **Kempelen Farkas, Ts.**
 K. valós. udv. Tanácsos és Referend. a' K. Magy.
 Cancellariánál Bétsben, szül. 1729. † ugyan
 Bétsben 1804. Aprilisben. Acusticus íróink közé
 helyeztette ötöt ama beszéllő masinája, 's a' fe-
 lől kiadott német 's frantzia értekezése, 'melly-
 nek tzimje: „Mechanismus der menschlichen
 Sprache nebst der Beschreibung seiner sprechen-
 den Maschine mit 27 Kupfertafeln. Wien 1791.”
 — és: „Le Mecanisme de la Parole suivi de la
 description d'une Machine parlante et enrichie
 de 27. planches.” Gerber II. és Catal. Bibl.
 Franc. Com. Széchenyi. Tom. 1.

b) **Korabinszky Ján. Máty.** 1784. Po-
 zsonban a' híres Bach familia Genealogiáját köz-
 lé e' munkájában: „Beschreibung der K. Ung.
 Haupt und Krönungs Stadt Presburg.” I. Köt.
 111 l.

c) **Petschelius Ján. Gottfr.** Sulzburgi
 Plébános a' régi felső Palatinatusban. Szül. 1705.
 Selmetzbányán; 1753ban kiadta e' munkáját:
 „Cantor Christianus.” Solisbaci. Gerb. I.

d) **Varja Istv. Magy. Nemes,** kiadta:
 „Curiosum Quare per Quia Aristotelicum resolu-
 tum.” Tyrnav. 1707. — Foglalatja: 400 kérdés
 's felelet, melyek között muzsikaiak is vannak.
 Forkel Literat. 135. l. után Gerb. II.

A' 19. Szban: a) **Grubenfeldi Gruber**
 Kár. Ant. szül. Szegeden 1760. Jun. 28. Eleinte
 Rhónaszéken a' bányászi fő hivatalnál szolgált,
 azután Ts. K. élelmi tiszt, majd Bétsben G.
 Batthyány Józs. György titoknoka 1800. táján,
 most pedig Pozsonban G. Apponyinál könyvtár-
 nok. Írta 's kiadta e' munkát: „Aesthetische Ge-
 danken über Bartls Tastenharmonika. Gerb. II.

b) A' Kolosvári Társalkodónak 1830. Aprilisi számaiban: „A' Muzsika” tzim alatt jelent meg egy kis értekezés, mellynek tzélja régi 's újabb példákkal bebizonyítani a' muzsika hasznát 's jötevé hatását az emberi nemre.

c) Kovács Pál a' nemzeti muzsika érdemét érinti Tud. Gyűjt. 1830. VII. k. 109. l.

d) Holéczy Tud. Gy. 1831. III. K. 114 l. tudositást ad a' bűgő kürt és harmonikának hazánkban történt tökéletesítése felől.

e) Újfalussy Mih. a' Felső Magy. országi, vagy is Fáji muzsikai Egyesület és Akademiák esmertetését közli Tud. Gy. 1831. I. K. 1832. IV. K. és Haszn. Mul. 1830. II. Fél. 51. Szám. 1832. I. Fél. 195. l.

f) Dömény Sánd. 1) Észrevételek és jobbitások a' közhasznú esmeretek tárában lévő muzsikai tzikkelyekre. Tud. Gy. 1831. VII. K. 1832. II. K. — 2) Az említett VII. K. 101. l. közli némelly példákat előadó Kóta táblával együtt a' Liptsei muzs. újságból Recenzióját az ő Karénekes könyve első fűzetjének, mellyet a' Helvetiai Vallásuak számára 4. énekszóra 's orgonára különös szorgalommal kidolgozott, 's nyomtatott. Pesten 1830. — A' textusban D. úr jeles feleleteket ad Recensensének némelly kérdéseire a' régi karénekek javítása ügyében. — 3) Tud. Gy. 1831. IX. és X. K. közli Rochlitz Fridrik levelét egy hangművészhez. — 4) Közli Kiesewetter Udv. Tanácsos megtiszteltetését. Tud. Gy. 1832. IV. K. 120 l.

g) Lavotta emlékét közlé Szatmárból Honnfi Haszn. Mul. 1832. I. Fél. 21. Sz. — és Tud. Gy. 1832. IV. K. 124. l.

h) Silberknoll Józs. röviden értekezett az Egyházi énekről. Vallási Tár. I. K. 142 l.

Végre figyelmeztetem az Olvasót: 1) Muzsika történetem első toldalékjába tsuszott nyomtatásbeli hibák kijelelt megjavítására Tud. Gy. 1830. VIII. K. 129. l. — A' Párisi Hangász Classica Compositio egyesülete 1830ban olly biographiai Lexicont készült kiadni, mellyben Haendel-től Rossini-ig élt legjelesb Virtuosok életírása fog közöltetni, kik között 134 Magyar is fog emliteni. Anz. 1830. 175. l. Ezen munka még eddig országunkba meg nem jelent, 's minden rendelésem mellett sem juthattam hozzá, de reá különösen ajánlom az ügyelést.

4. §. Egyházi Muzsika. -

Tökéletesítem a' Tud. Gy. 1830. IV. K. 32. lapján tett emlitésemet, hogy N. Mgú Pyrker János Patriarcha 's Egri Érsek már 1819ben mint Szepesi Püspök itt a' candidatus iskolamestereknek Praeparandiát állított, mellyben az orgonálás 's éneklés is tanittatott. Szinte ezt tette Egerben is 1828. örökös fundatio mellett. Tartattak taval az intézetben 11. ifiak, mások, akkor 20an, magok költségén járták. Szinte a' Foglári intézetben lévő nevendékek is egy tanítótól a' Muzsika és énekben letzkéket vesznek. Lengyel. Tud. Gy. 1831. VII. K. 116—118. l. Ditséretes említést tesz ezen Egri intézetről a' Jelenkor is 1832. 41. l. — Betelt tehát résznyire egyik óhajtásom; bár a' másik is szemügyre vétetnék a' Mesterek éneklésére nézve, mellyről emlékeztem. Tud. Gy. 1829. II. K. 46—48 l.

A' Protestánsoknál. Hogy az Isteni tiszteletre öszvegyűltek született nyelvökön énekelhessenek, Molnár Albertig a' Reformatoroknak magoknak kellett magyar énekeket készíteni; legtöbb illyeknek szerzője volt Sztárai

Mihály Baranyai Reformator, Poeta, 's Muzsikus a' 16. Sz. közepén. Molnár Albert végre az általa 1607ben fordított 's versekbe foglalt zsoltárokat ama jeles Frantzia Reformatus Claude Goudimel zsoltár melodiájához szabta. Gyönyössi. Tud. Gy. 1830. V. K. 86. l. — Maróthi György volt az első, ki a' rimelt zsoltárokat több énekszóra magyar nyelven adá ki e' tzim alatt: „Sz. Dávid zsoltárjai 's a' t.” szület. Debretzenben 1715. Febr. 10. † 1753. Oct. 16. minékután Bern, Basel, Gröningen városokban tanult, 's Debretzeni cathedráján nem tsak az ékes szólás, történet, mathesis, tiszta deákság, görög nyelv, földírás, római régiségek, 's földmérés Professora volt, hanem a' mi által nekünk igen interessansá válik, a' hangművészetet is tanította. Gerb. I. — Mintegy két esztendővel ez előtt a' Sáros Pataki Collegiumban muzsikára 's éneklésre tanítói szék állitatott. — A' honi 14—1500. Refor. Ecclesia közül még alig van 30nak orgonája. — A' Magyar országi Ref. község eddigi énekes könyvei: a) A' tanuló ifúság számára Debretzen 1774. a' régi 4 hangzatú Helvetiai melodiákat foglalja. — b) 1828. ugyan Debretzenben jelent meg egy, mellyben az ének melodia Tenor kultsra van téve. Tud. Gy. 1831. VII. K. 103—104 l. — c) Pesten pedig 1831. jelentek meg szinte egy ének hangra tett Molnár Albert zsoltárjai e' tzim alatt: „Énekes könyv” 's a' t. — d) Dömény Karénekes könyvéből mind eddig tsak 12 darab jelenhetett meg; óhajtani lehet, hogy e' derék munka, mellyhez hasonlót még nem mutathatunk, illő pártfogásra méltatva, mennél előbbi tzelját érhetné.

Az Israelitáknál Pesten különös figyelemre méltó 's az újabb ízlés szerint készült gyönyörű choralis énekek mondatnak el zsidó

nyelven 12 Sopran 's Altista gyermek, 6. Tenor 's Bassista által. Tartatnak ezen ajtatosságok az Ortzy házban lévő pompás újabb Synagogában, hol mind a' Német egyházi beszédet, mind az emelített éneklést méltó meghallgatni.

5. §. Világi muzsika.

a) Ének. Faber Pozsoni Acad. Professor Statist. Hung. 1823. Tom. II. p. 160. azt véli, hogy a' Magyar népdalok szomorú nótái, mellyek még mai napig is fentartják gyász hangjaikat, a' Török járom idejében kezdődtek.

b) Ének Intézet állítatott fel Pesten 1830. Bartay András Pest városa házi pénztár hivatala segédének, jeles hangműszerzónknek előmozdítása 's felügyelése alatt a' városi lakosok adakozásából a' Prágai 's Bétsi Conservatorium példájára. Eleinte 16 nevendékei voltak, kik Oct. 19én 1830. a' Pesti Fő Plebánia Egyházában egy Misét a' hallgatók tellyes elégedésére adtak elő. Haszn. Mul. 1830. II. Fél. 33. Szám. Ez idő óta a' minden esztendőben jó tevő intézetek számára adatni szokott Academiákban ugyan ezen nevendékek többször behizonyíták előmenetelőket. Most mintegy 30ra megy számok. Tanítójuk Maenner Lajos. — Az Israeliták hasonlóan ének oskolát állítottak Pesten, mellyben a' gyermekek szinte rendes oktatást vesznek, 's a' mult Aprilisben a' theatromon adatott Concertben egy nagy Chorus előadását ők is segítették.

c) Nemzeti 's műszeres (instrumentalis) Muzsika. Thewrewk „G. Széchenyi mint Író” nevű munkában 173 l. azt állítja, hogy a' Magyar természete szerint nem muzsikus. — Hogy ezt nem úgy kell érteni, mintha a' természet nem adott volna a' magyarnak elégséges muzsi-

kai talentumot, hanem hogy mind eddig a' magyarok népességökre nézve eránytalanul határozták el magokat a' Muzsikának rendszeres tanulására — ez, úgy vélem, mind abból bebizonyodik, a' mit már előbbi értekezéseimben előhoztam, mind pedig a' számos honi Naturalisták, és a' köznépeknek éneklési ügyességéből.

Erdélyben 1626. Bethlen Gábor Brandenburgi Katalinnal tartott víg és pompás menyegzőjén sok különféle muzsikák (hangszerek) zengedeztek. Rum y. Monum. Hung. II. K. 841.

Magyar nóták zengettek ismét ama tántz mulatságban, mellyet G. Apponyi Ts. K. Követ Párisban Mart. 4. 1832. adott volt, a' midőn a' magyar paraszt öltözetű 12 pár uraságok nemzeti tántzunkat járták. Társalkodó. Apr. 4. 1832.

Említést érdemel az is, hogy Bétsben a' Neu Markton 1045 számú Városi házban Czermak Mátyás által 1832ben felállított Casinóban nem csak ez esztendei farsangi mulatságokban Magyar tzigányok felvál:va a' Bétsi hangászokkal játszottak, hanem a' reá következő böjtben is ugyan ott ebéd felett 's az esti Reuniók-nál ismét tzigányaink muzsikáltak.

Muzsika Egyesületek. A' mult század alkonyán 's a' folyónak viradtán voltak még Hazánk Nagyjainak tulajdon udvari hangász karaik, mellyek közül némelleyek most is fenállnak. Emlitendők:

1) Batthyány Cardinális 's Primás Hertzegé Bétsben 's Pozsonban, melly már 1775ben 's még 1788ban állott, de azután eloszlott.

2) Grassalkovich Hertzegé 1781ben Pozsonban alapítatott, 's majd itt, majd Bétsben tartózkodott; állott még 1796ban, a' midőn azon-

ban csak harmoniára (fúvó hangszerekre) szorítottatott.

3) Esterházy Hertzegé, mellyről már emlékeztem Tud. Gy. 1830. IV. K. 31 l. Már 1736ban fenállott. Haydn alatt 30 tagjainak lakásul külön egy emeletű most is fen levő ház volt szánva Esterházán, 's részint itt, részint Kis Martonban volt álló helye; szét oszlott 1790. a' Hertzeg halálakor. Örököse azonban újabb kart alapított, melly már 1801ben állott.

Ezen három Hangászkar tagjait lásd alább a' Muzsikuskok között, valamint az Esterházán adatott Olasz Operákat is Opera alatt.

4) Gróf Széchenyi Ferentzé, ki 1778tól 1784ig Kis Czenken Sopron Vgyben harmoniás udvari kart tartott, melly 8 tagból állott. Igazgatója volt Dorfmeister Compos. 's hangmű kereskedő Bétsben.

5) M. Végh uraságé Vereben Fehér Vgyben, folyó századunk első tizedében.

6) G. Esterházy Miklóssé Tatán Komárom Vgyben, mellynek mostani igazgatója Maenner Bernhard.

7) Az Esztergomi Káptalané. mellynek tagjai: Igazgató Seiler Józs. — Violinisták: Stosz Józs. Neuherz Ant. ki a' mostani század első tizedeiben a' Pesti Magyar Színház első hegedüsse volt, és Schinzl. N. — Violon: If. Seiler; — Clarinetti: Saatlick és Merkner; — Trombi: Herbe és Zeitsek. — Énekesek; Basso: Grubmüller; — Tenori: Wagner és Weidinger.

Muzsika Intézet. Szinte 4 esztendő óta áll fen a' Zágrábi muzsika oskola, ez előtt a' bold. G. Gyulay Bán és Alagovich Püspök védjök alatt. 1829. Sept. 30kán adták annak tanítványjai az első próbatételt Morgensterni Wisner

György tanítójok kalauzatja mellett mind a' mű-
zsika theoria, mind a' praxisból. Jeleskedtek
kivált az énekesek és Violinisták. A n. z. 1830:
95 l. — Az 1830ki esztendő fogytán újlag két
szakaszú Academiában mutatták be a' nevéndé-
1. kek azon esztendei igyekezetök gyümöltseit, illy
rendel: Iső Szakasz. 1) Ouverture nagy Orchest-
rára, a' nevéndékek számára készíté Wisner
Professor. 2) Violin Terzett Poesingertől, ját-
szá Funke Wilmos nevéndék. 3) Duett két Sop-
ránra Augenarzt Operából; előadta Hoffer Ber-
tha, és Milinovich István. 4) Violin Terzett Poe-
singertől; előadták Bailly nevéndékek. 5) Vocal
Quartett; előadták az 1ső oskola nevéndékei. 6)
Imádság 's Alleluja Chorus a' Hussiták Naum-
burg előtt nevű darabból. — II. dik Szakasz. 1)
Violin Terzett Poesingertől, játszá Milinovich
nevénd. 2) Terzett Canon Fúsz Ján. Romulus és
Remus Operájából; előadták Funke, Hajko,
Bailly nevénd. — 3) Variatiók Calltól 6 veteke-
dő Violin 's Cellóra; előadák Funke, Hajko,
Fink, Scheibel, Bailly, Milinovich. 4) Vocal
Chorus (Hit, Remény, Szeretet) Stadler Abbé-
tól, előadták a' 2dik oskola nevéndékjei. 5)
Végkar, Haydn teremtése 1ső részéből. Bétsi
Theat. Zeit. 1830. Dec. 30.

A' Soproni Muzsika Társaság Tud.
Gyűjt. 1830. IV. K. 36 l. most is tellyes tehetség-
ben áll fen, 's hihető további időre még in-
kább erősödni fog. Protectora most is, ki leg-
elsőbben volt, G. Zichy Miklós, kinek Hitvese
szül. Denschede Aloysia Bároné, jeles Forte-
pianista, 's 1830ki Martiusban a' társaság által
adatott Concerthen maga is mint munkás tag
részt venni méltóztatott. Az egyesület eddigi
Praesese Tóth Józs. Fiscalis volt, most G. Fes-
tetics Józs. — Directora, az előtt Kurzweil,

most Hold August, a' Soproni Színművészek egyik igazgatója. Cassae Perceptor eddig Pethe Bálint, most Heckenast.

A' Veszprémi Muzsika Társaság T. Gy. 1830. IV. K. 36 l. 1831ben már a' Magyar nóták 14dik Fogását adta ki, és így a' Gyűjteményben 126. darab közöltetett.

A k a d e m i á k. 1) Több esztendő óta Abaúji Vármegyének Fáy helységében az ottani földes úr G. Fáy István esztendőnkint háromszor rendes és igen jeles mindenkor 4 napig tartó Akademiákat szokott adni, mellyeknek igazgatója maga a' M. Gróf, ki virtuosus Fortepianista, és tökéletes értője a' Hangász művészetnek. Tagjai részint a' közel lakó Dilettansok, részint rendes hangászok, u. m. 1) Selyebi Tiszta Kár. Abaúji Táblabíró, jeles Énekes. — 2) Jászói Bertzik Imre Táblabíró, Compositor, 's virtuos Guitarista. — 3) Leeb Eduard Pozsoni fi, most Kassai lakos, nagy Violinista. — 4) Steinhübel Laj. Eperjesi Concertista a' Flaután. — 5) Lisz, Szathmári Seborvos (attya fia a' híres ifjú Liszt-nek) Magyar nóták jeles játszója a' hegedűn, és ugyan azon darabok Compositora. Kár, hogy műveit nem közli a' hazával, vagy nem küldi Pestre nyomtatás végett; köszönettel fogadnánk. — 6) Heerfurth Kár. Szász országi fi, most Eperjesi lakos, Compositor 's jeles Oboista. — 7) Zomb Józ. Kassai fi; jeles theoreticus, Compos. Violin. 's Guitarista. — 8) Beetlack Kár. Tseh fi a' Palatinalis ezered hangászi igazgatója, Compos. és virtuos a' Fagóton. — 9) Bortzága Ján. Tseh fi, a' tisztelt Gróf udvari virtuos Cellistája. — 10) Hiller Eperjesi jeles Clarinettista. — 11) Újfalussy Mih. Szathmárból, ki ezen Akademiákról tudósított, lásd fellyebb 3. §. az Írók

közt, de melly nemét gyakorolja a' hangászatnak, elhallgatta, a' mit igen sajnálunk.

II.) El nem mellőzhetem ama jeles Akademiákat, mellyeket Pesten télen által hetenkint több ízben adni szokott M. Gróf Brunszvik Fer. esmeretes derék Violoncellista; mellyekben több Pesti rendes 's legjelesebb hangművészek, mint Taborszky, Bezdék; Pfeiffer, Tsukly 's a' t. részt vesznek; sőt maga a' M. Grófné is, szül. Just., mesteri Klavir játszásával díszesíti azokat, és a' részvevő minden rangú vendégeket különös leereszkedő nyájassággal fogadja.

III.) A' mult század vége felé G. Aponyi Bétsben nagy kedvelője a' Violin és Vocalis hangászatnak, 's előmozdítója a' muzsikának, sőt maga is jeles Violinista lévén gyakran adott Violin Quartettokat, mellyekre jeles énekesek is jelenvén mindenféle Chorusokat 's dallokat énekeltek. Később a' tisztelt Gróf ugyan G. Esterházy Ferentz helyett van Swieten Báró nagy Academiajiban is részt vett. Számára Haydn Józs. különös szépségű Quartettokat írt. J a h r b. 5. 22. 69 l.

IV.) Gr. Balassa Ö Excja nagy pártfogója lévén a' hangászatnak, Bétsben lakta közben a' mult század utolsó tizedében télen által hetenkint tetemes költségeibe került nagy muzsikákat tartott házában. J a h r b. 2. 69 l.

V.) Ugyan azon idő tájban G. Esterházy Ferentz Bétsben van Swieten Báró nagy Academiajainak tagja, 's a' Muzsikának barátja lévén esztendő által gyakran pompás Academiaikat tartott, mellyekben felséges darabok adattak elő p. o. Bach Eman. és Haendel Chorrussai, Pergolese Stabat Materja 's a' t. mellyekre a' legjelesb virtuosok voltak meghiva. J a h r b. 69—70 l.

VI.) Ugyan az említett időben Isdentzy Titkos Status Tanácsos Bétsben esztendő által több muzs. Academiákkal szerentsésité az ottani nagy világot. Jahrb. 73 l.

Opera. Esterházán a' most is fenálló szép theatromon, és Kis Martonban, a' mult században jeles énekesek 's hangászok által többnyire Olasz 's Német Operák adattak, u. m.

Kis Martonban. 1763ban adatott legelőször Haydn József Acide e Galatea Operája. Anz. 830. Apr. 3.

Esterházán. a) 1773. Marionettenfest Hexenschabbes, és l'Infideltà delusa. Burlett. Haydntól. Anz. 830. 101 l.

b) 1777. Il mondo della Luna, és Genova 4dik része Marionetten Operátska Haydntól. Anz. 830. Nro 28.

c) 1779. La vera Costanza. Drama giocoso Haydntól, melyet ő a' Bétsi udvari theatrum számára írt, de ott annak előadása caballák által megakadályoztatott. Anz. 830. Nro 29.

d) 1784. Ritter Roland — és e) La fedeltà premiata. Op. buffa, legelőször, Haydntól. Gerber II. Haydn alatt.

f) 1785. L'astuzie di Bettina. Op. buffa Stabinger Mattia-tól. Gerb. II. Stabingerh. alatt.

g) 1786. L'isola di Calipso. Bologna Luigi-tól. Gerb. II.

6. §. Tekintet a' hangszerekre.

A' Búgókürt (Bassethorn, Corno Bassetto) és a' Claviaturás üveg Harmonika Pozsonban tökéletesedett. Lásd alább a' hangszer készítőket.

7. §. Hangászok.

Elő fogom itt adni azon újabban figyelmem alá jött Hangászokat, kik Magyar országban, 's Tud. Gyűjt. VII. Köt. 1823. 2

ahoz kaptsolt tartományokban , és Erdélyben születtek, vagy megfordultak. Említeni fogok olyakat is, kiket már megesmertettem ugyan, azonban most bővebb ídosítást közölhetek felölök. A' nyomtatásban kijött munkák tellyes tzi-meit tsak olyanoknál fogom előadni , kiknek Magyar eredetökröl bizonyos lehettem , vagy melly munkák a' Magyarokat különösen érdek-
kelhetik.

A' XIII. Században élt híres Klingsohr felöl Tud. Gy. 1829. III. K. 67 l. a' többi közt ezeket is közli Gerber I. Hanmann Anmerk. über Opitzens teutsche Prosod. 147 l. szerint: Klingsohr 1208ban Herman Thüringi Landgróftol Eisenachba meghívatott, hogy itt Eschenbach Wolfram mesterénekessel a' remek művészségért énekelvén megvívjon. Ezen vete-
kedés kimenetelét Spangenberg M. Cyriae szíve együgyűségével munkájában: „Von der Musik und Aufkommen der Meistersaenger” imigy ad-
ja elő. „Noha Klingsohr már az előtt 52 legjobb mesterénekest máshol meggyőzött, de Eschen-
bachot felül nem haladhatta , mivel ez , nem mint ő a' Teremtés, menyei Sphaerák, Plane-
tákröl 's a' t. hanem a' Sz. Háromság, megtes-
tesülés 's Christus születéséről 's t. a' f. akart vele énekelni. Klingsohr ezen annyira bosszonkodott, hogy amaszt avval fenégette, hogy Nasian ördö-
göt küldi hozzá, ki a' következett éjjel meg is jelent, de Eschenbachot nem bánthatta, 's ismét elkellett neki távozni mondván 's a' falra írván:
„Schnib, schnab, was bist du mehr, denn ein grober Lay, drum gib nur Klingsohren die Mei-
sterschaft.”

A' XVI. Szban. 1) Polyák Lórintz Idik Lajos Király trombitássa 1526ban. Engel Mo-
num. Ung. p. 191.

2) **Bacsfart** János Lantos és Compos. ezen Század vége felé Magyar országban élt. Többféle munkáit találhatni **Besardus Thesaurus Harmonicus**-ában 1603. **Gerber II.**

3) **Bacsare** (talán **Bakfarc**, **Bakfark**) Bálint, Magyar országban élt Lantos. Nyomtatásban kiadta a) *Tabulature du Luth 's a' t.* — b) *Harmoniae Musicae in usum testudinis.* **Krakó** 1565. Mind a' két munka meg van a' **Müncheni** kir. könyvtárban. **Gerber II.**

4) **Graffus** v. **Greffus** Bálint, Magy. országban élt Lantos és Compos. Ditsértetik **Garzoni Piazza Universale**-jában **Discorso** 34. — Munkájához tartozik még: *Pars 1. Harmoniarum Musicarum in usum testudinis.* **Antverp.** 1569. — **Gesneri Bibl. univ.** után **Gerber II.**

Ezen három utólsó személy alig ha nem ugyan azon egy személy **Graeve** v. **Bakfark** Bálint lesz, kiről már emlékeztem **T. Gy.** 1829. II. K. 68 l. — Ki a' fellyebb idézett munkákat megtekinthetné, bővebb tudósítást közölhetne a' dolog felől.

5) **Flecha** Máté Spanyol **Carmelita Szerzetes**, 's **Compositor.** Szül. **Catalonia Prades** helységében, 's **V. Károly** Kapellmestere volt. Egy ideig Magy. országban is lakott, honnan 1599. vissza menvén hazájába **Cataloniai Solsona** városi **Benedictinus Apátságban** 1604. Febr. 20. megholt. Muzsikára sokat írt, 's részint Spanyol, részint **Frantzia** országban adta ki, mellyek mind eltűntek, mivel az akkori **Litteratorok** fel nem jegyezték. Csak egyet esmerünk közölök, az is **Prágában** jött ki 1581. u. m. **Divinarum Completarum Psal'mi. Antonii Bibl. Hisp.** után **Gerber II.**

6) Szegedi Kis István, jó muzsikus; festő, poeta, és híres theologus; szül. Szegeden 1505. Krakóban Tanító volt, onnan Vittenbergba ment, 's ott 1541—45ig Luther 's Melancthon theologiai tanításait hallgatván vissza tért hazájába, hol tudományjai csak hamar tanítói hivatalra segíték, de ugyan azok levének alapjai is ama számos viszontagságinak, melyeket csak 1572. Máj. 2kán történt halála oszlatott el. Fára metszett képét in 4. és 8an birják a' Hangászok képeinek Német országi gyűjtőji. Gerber I. és II. Gyöngyössi Benj. T. Gy. 1830. V. K. 85 l.

7) Stolzer v. Stollerus, v. Walther szerint Stoleer Tamás, szül. Schweidnizen, mint Lajos Magy. Király Kapellmestere tündöklött 1520 körül. Az énekiratokban közönségesen a' Choral melodiák szerzőji közé számítatik, de hogy mely melodiákat szerzte ő, nem tudatik. Azonban Finck Herman az említett kornak első mesterei közé helyezteti. Melch. Adami vitae German. Jureconsult. et Politic. Joan. Langus artic. p. 79. után Gerber II.

8) Sztárai Mih. Baranyai Reformatus Pap, jó énekes és muzsikus, magát Olasz orsz. ban tökéletesíté. Lásd a' 4. §.

A' XVII. Szban. a) Capricornus v. Bokshorn Samu, szül. 1629. híres Compositor volt a' maga idejében, 's alig lépe ki ifjú korából, midőn már a' Pozsoni Sz. Háromság temploma muzsika Directorává neveztetett. Nem sokára egy fontos munkája kiadatása által be is bizonyítá e' választásnak helyességét. Még nem érte el 30dik évét, midőn Stuttgartba hivatott Hertzegi Kapellmesternek, mely tisztes hivatalt 1657 táján el is fogadta. Itt jó híre annyira nevedék 's terjede, hogy minden fiatal eszes művész betsületnek tartá, ha vele megesmerked-

heték. Hogy pedig e' köz tiszteletet nem henyéléssel nyerte, bizonyítják számos munkáji, melyeket rövid pályája közben írt 's kinyomtatott. Stuttgardban legfellyebb 12 esztendő tölthetett, mert munkájának egyike, melly 1670ben nyomtatott, a' tzipen *Opus posthumum*-nak nevezetik, és így hihető már 1669ben meghalt. 15 számmal neveztetnek Gerber Ildik kiadásában munkáji, melyeket előhozni sok lenne. Azoknak tárgyai: több istenes énekek instrumentumokkal, raptus *Proserpinae* hihetően Opera, Motettok, Misék, Sonaták, asztali, theatromi, tántz muzsikák, melly utólsók Bétsben 1708. láttak világot; végre: *Opus musicum a 1—8 vocibus concertantibus et instrumentis variis adiuncto choro pleniori s. in ripieno.* Nürnberg 1655. ezt még Pozsonban írta volt. — Artzképe 30dik évében Kilian Fülöptől igen jól metszetett, mellyen nyílt szabad ábrázat, vonásain komolysággal kevert szívjóság tűnik elő. Oldalaslag közel hozzá van egy kóta levél, mellyen tőle egy Canon perpetuus a 6. voc. kótázva e' szókra: „Sanctus Dnus Deus Sabaoth”. Ez alatt illy Distichon:

Miraris formam Capricorni Lector? at ipsum
Si audires, qualem diceris esse virum?

b) Cousser v. Kusser Ján. Zsigm. Pozsoni jeles egyházi éneklő 's Compositornak fia, de nyughatatlan, sehol állandó helyet nem találó levén, mindenütt megjelent, 's különféle uraknak hangász karában mint virtuos 's instrumentalista szerentsére talált. Párisba menvén az ottani Orpheus a' mindent tehető Lullynak hajlandóságát annyira megnyeré, hogy ez őtet a' Frantzia vagy is önnön compositiói módjára tanítaná, 's csak ez bírhatta őt reá, hogy 6 egész

esztendőit töltene Párisban, tehát olly időszakot, millyet tüzes és szeles temperamentuma mellett legszerentsésb helyezeteiben mint Stuttgardi 's azután Wolfenbütteli Kapellmester sem állott ki jóval tovább. De ez nem is leheté másként, mivel Biographusa bizonyysága szerint (Walt her music. Lexic.) egész Német országot úgy megjárta, hogy alig maradt helység hátra, hol nem volt 's esmeretséget nem kötött volna. Élete legfénylőbb szakaszainak egyike vala 1693. mintegy 1697ig, mellyet Hamburgban töltött, hol Mattheson bizonyítása szerint nem tsak az ottani Operába még akkoráig az éneknek hallatlan szép nemét hozá be, hanem még az odavaló Orchestrát olly engedésre 's a' kifejezés pontosságára szoktatta, milly addiglan amaz előtt egészen idegen volt. Ebben követett methodusát kimerítve adja elő Mattheson v o l l k o m. K a p e l l m. 480 l. — Ez után kétszer Olasz országba utazott tsak azért, hogy az Olasz stylust egészen tulajdonává tegye. Írt-e valamit az Olasz theatrumok számára, semmi nyomára nem akadunk. Végre Nagy Britanniát választá vivó helyévé, 's egy ideig Londonban élt, hol tanító letzkék 's javára adott Concertekből élődött, mig 1710. Irlandban a' Dublini székes egyház szolgálatjába lépett. Itt különösen a' muzsika theoriának szánta magát, hogy ősz fürtjeire a' Doctori kalapot tehesse, és noha iparkodása 's igyekezte által arra nem juthatott, de azok őt az Irlandi Király Kapellmesterévé tették, melly hivatalában 1727ben Dublinban meg is halt, hol közönségesen sajnálták e' veszteséget nagy talentumai, 's jó viselete miatt. — Ha Hawkin-nal születése évét 1657re elfogadjuk, úgy 70dik évét érte el. — Szerzeményeiről költ első híradások amaz Operáját érdeklik, mellye-

ket mint Hamburgi muzsika Director írt volt. Ezek azok: 1) Erindo 1693. melyben Mattheson szerint a' legöregebb énekeseknek tanítványokká kellett lenniük a' benne uralkodó egészen új énekmód miatt. — 2) Porus 1694. — 3) Pryamus und Thysbe 1694. — 4) Scipio Africanus 1695. — 5) Jason 1697. — Ezek mind a' Hamburgi színen adtak elő. — Későbbben nyomtatott munkái: 6) Apollon enjoué, contenant six Ouvertures de theatre accompagnées de plusieurs airs. Nürnberg 1700. — 7) Heliconische Musen Lust in der Oper Ariadne. Nürnberg. 1700. — 8) Ode: Long have I fear'd that you, my sable Muse; a' híres Mrs. Arabelle Hunt halálára muzsikára tette Londonban. — 9) A Serenade to be represented on the Birth Day of His Most Sacred Majesty George I. at the Castle of Dublin the 28th of May 1724. Compos. by Mr. John Sigismond Cousser, Master of the Musick, attending His Majesty's State in Ireland, and Chappel Master of Trinity College. Dublin, printed by Thomas Hume 1724. — Gerber II.

c) Cserkesz, hegedűse, 's udvari boldondja Balási Ferentz Erdélyi Fő Lovász mesternek 1626ban. Romy Monum. Hung. II. K. 84 l.

d) Gassitzius György Compositor, szül. Berzevitzen felső Magy. országban 1652. Febr. 22. — Tanult Boroszlóban, Vittenbergán mester lett, azután Subrector, végre Bremai Rector, hol 1694. Apr. 15. megholt. A' Gelehrten Lexiconban neki sok muzsikai esmeretet tulajdonítanak, hozzá adván, hogy szerzeményei több helyeken adtak elő. Gerber II.

e) Krumphorn Tobiás, György Rudolf Hertzeg híres udvari Organistája Liegnitzen 1600 táján; utazott mint művész Magy. országban is, † 1617. Apr. 14. 31dik évében. Gerber II.

f) Konvalynka Pál, Magyar fi, 1672-ben Jénában, hihető tanuló korában Pártfogójának Schöbel Tanátsnoknak tiszteletére egy Basso Solót con Viola di Braccio nyomtattatott. Ger b. II.

g) Parschitz Daniel Rosenbergi születés, elsőbb Holsatiában a' Gustrovi Gymnasiumban, azután Körmöztbányai Rector, tudós, 's gyakorlott hangművész. Jöcher Gelehrten Lexic. után Gerber I. és Czvittinger 296 l.

h) Rauch András T. Gy. 1829. III. K. 68 l. eleinte az Austriai Fő hertzezség Ens alatti három Evangelicus Statusok Organistája Hernalsen Béts mellett, melly hivatala közben megjelent e' munkája: Thymiaterium Musicale, d. i. musicalisches Rauchfäszlein, oder Gebetlein. 4—8 énekszóra. Nürnberg 1625. Walther után Gerber I. — 1630. körül lett Soproni Organista, hol írta 's kiadta: 1) Conventus votivus. Béts. Gelbhaar Gergelynél 1634. Foglalatja: Idvezlő muzsika 2dik Ferdinand bejövetelére Sopronba. — 2) Motettok, Német Concertek, 's egy mise 3—4 ének szóra 's hegedűkre, lásd Parstorffer Cathal. — 3) Currus triumphalis musicus 1648. — Prinz, histor. Mus. 144 l. e' munka felséges 's pompás stylusát ditséri. Gerber II.

A' XVIII. Szban. 1) Anderle Ferentz Józs. ritka Violinista művészi 's ügyességi tulajdonira nézve; Serfőzőnek fia lévén, maga is Podiebrádon Tseh országban serfőző volt. Hangszeréhez vonzó szereteti szenvedelme annyira ragadá, hogy 1762ben egy reggel, minden másal lehető értekezése 's bútsúvét nélkül kezébe hegedűjét, tarisznájába pedig egynehány aranyat 's kevés fehér ruhát vevén elhagyá feleségét 's gyermekeit, és Lengyel országba, onnan Magyar hazánkba vándorlott, hol végre megtelepedvén honi Nagyjainknál szerentsére talált,

lusú kiadott munkákkal esmerteté meg magát, melyeket 12 számmal emlit **G e u b e r II.** — Állanak azok és pedig 1—7 Klavir Sonátákból, vonó szerek kíséretével 's vonó Quartettokból, nyomtatattak Offenbachon 1790—91. Ezeknek harmadikát Dr. Haydn nak ajánlá, kit hogy magának mustrául választott, kitetszik. — A' többi 5. hasonló tartalmú munkái 1791—95ig Bétsben Mollonál 's másutt jelentek meg.

9) **H ö c k h K á r.** jeles Violinista, vadász-kürtös, Concertista és Compos. szül. Austriában Ebersdorfön 1707. Jan. 22én; ifjú korában mint Hoboista 2 esztendeig Magy. országban, 's ugyan olly sokáig Erdélyben szolgált a' Tsász. ezere-deknél, azután Bétsbe, Varsóba, Berlinbe ment, 's Anhalt Zerbst Hertzeg Concert mestere lett. † 1792. Gerb. I.

10) **Kaiser** leányzó 1783ban Müncheni énekesné a' Német színen, 1784. pedig a' Pozsoni theátrumra jött, 's ditsérve fogadtatott. Gerb. I.

11) **Károlyi Grófné**, szül. **G. Wallenstein**, Bétsben a' 18. Sz. vége felé igen jeles Főrtépiánista, Kozeluch tanítványa. J a h r b.

12) **Klein Henrik**, a' Muzsikának nyilvános 's rendes Professora Pozsonban a' kir. fő nemzeti iskola mellett, 's a' Stockholmi kir. Svéd muzs. Academia tagja, szül. Mehrenben, Kirnberger érdemes tanítványa, jó 's igen tsinos Klavirjátszó, 's a' Compositióban, a' mit egy Kirnberger tanítványjától várhatni, a' legpontosabb Contrapunctisták egyike. Mind a' mellett munkái gyenge érzésű kifejezéssel, uralkodó ízléssel, pompás felemelkedéssel tellyesek. Illy móddal írt 12 különféle nemű misét a' legszorosabb törvények szerint, melyekben minden szó kifejeztetik a' muzsika által. Tanítói legteljesebb módját, melly szerint Intézetének fia-

Materialien zur Statistik von Böhmen VII. Heft után Gerber I.

2) Balvansky, Gerber II. szerint még a' 19dik Század elején élt 's hihető Magyar hangász. 1795ben Bétsben Kozeluchnál e' munkája jelent meg: XII. Hongroises p. le Clav. av. Viol.

3) Bengraf Ján. 1786. Bétsben egyéb munkái mellett egy Magyar Ballet muzsikáját adá ki. Gerb. I. 1791ben Pesten élt mint Klavirmester; ezen eszt. ben adá ki Bétsben Artanál: XII. Danses Hongroises p. le Clav. — Több munkáit lásd Gerber II. Hihető hogy ő egy személy lehet ama Józseffel, kit már említettem T. Gy. 1829. III. K. 80 l. hol mint 12 Magyar tántzok szerzője idéztetik. Ugyan azok-e ezen tántzok a' fellyebb nevezetekkel, nem tudom.

4) Brodecz Tseh fi, 's nagy reménységű fiatal Cellista; néhány esztendeig valamelly Magyar uraságnál tartózkodott, azután Prágába ment, hol művészsege mindenkitől tsudáltatott, de nem sokára élte virágjában a' 18. Sz. második felében megholt. Gerb. I.

5) Franer; Pozsoni hangművész, hol e' munkája nyomtatva jelent meg: II. Sonate p. il Cembalo solo.

6) G. Esterházy Ján. Bétsben a' 18. Sz. végén betses barátja a' muzsikának, a' Hoboát különös lágy érzéssel fujta. Jahrb.

7) Fuchs jeles Violin Concertista. 1768. után Prágából Magyar országba jött, de az óta nyoma elveszett. Gerber II. egynek véli Fuchs (.) és Fuchs Péterrel 's Fux-al a' Bétsi udv. hangkar tagjával 1796. 's munkáit is elő számolja.

8) Grill Ferentz Sopronban valamelly Magyar. Nemes szolgálatjában élt mint Hangász, 1795 körül megholt, 1790től fogva kellemes sty

tal nevéndékeit, mindenikével annak tulajdon charactero szerint bányán, oktatja, 's rendkívüles talentumait bizonyítja egy értekezés a' Lipszei Muzs. újság 4dik évü folyam. 380 l. — On tollából származott egy másik értekezésből, melly mellett réz metszés is vagyon, ugyan amaz újság 1ső évü folyam. 675 l. tanuljuk érdemeit esmerni a' klaviaturás Harmonikának általa történt javításában, melly iránt különös jegyzésre méltó a' harangok általmérője különféle irányzatjok szerint, azoknak adott hármas mozgások a' hamarságra nézve. Ezen művészeti talentumaival mint ember a' legszíveskedőbb 's haszon kerülőbb characteret kapsolja egybe minden fenhéjázás s büszkeség nélkül. — Némelly muzsika kedvelők társaságában egykor az a' kérdés tétetett, vallyon lehetne-e 50 vagy több tactusú munkát tsupa hármas hangzatokban feltenni, de úgy, hogy egyik hangszó sem tenne Quartát a' másikkhoz. — Ezt már rég bebizonyítja Albrechtsberger barátom, szölla ő, 's erre asztalhoz ülven a' kijelelt kívánság szerint 4 ének-szóra 108 tactusú Gradualét alla Capella írt, melly Palestrinára is méltó lett volna, tsak hogy lágyabb, 's minden erőszak mellett tetszetős volt. Gerb. II. Ezen hangművész Pozsonban most is él.

13) Ifiabb Kollonits Grófné Bétsben a' 18. Század utólján nagy kedvelője a' muzsikának, 's jeles Fortepianista. Jahrb.

14) Krampl, hazánkban egy vándor Szin-játszó társaság muzs. Directora 1790 körül. Írt több theatrumra való éneket. 1796ki Goth. Theat. Kalend. után Gerb. II.

15) Molenda Ventzel, jeles Violinista és Compos. szül. Piseken Tseh országban; hazánkban is élt mint hegedűs valamelly Hertzeg-

nél; innen Párisba ment, 's végre 1788. táján Maynzba, hol szép házat vevén magának, megtelepedett. Gerb. II.

16) Pálffy Theresia Grófné Ó Excnak G. Pálffy Leopoldnak leánya, igen erős szavú 's kellemes énekesné Bétsben a' 18. Sz. végső tizedében. Jahrb.

17) Riegler Xav. Fer. nyilvános muzsika tanító a' Pozsoni kir. nemzeti iskolákban, a' 18. Század legerősb Klaviristáji közé tartozott. Kiadott munkái: a) Anleitung zum Klavier für musikalische Lehrstunden Wien 1799. — b) 1783-ban megjelent Bétsben Torricellánál 3 munkája, mellyek mindenikében 2 Klavir Sonáta van. Gerb. I.

18) Rother Józ. 1800ban Klavir mester Pozsonban a' Nôtre Dámák kir. nemes Intézetében. Gerb. II. Klein Henr. artic.

19) Spadina Istv. Dalmát Nemes, Violinista. 1750. körül adá ki Amsterdámban 6dik munkáját, mellynek 6, Violin Duo a' foglalatja. Gerb. II.

20) Gr. Staray (talán Sztáray) Dilettans Compositor, hihető Bétsben a' 18. Sz. alkonyán. Gerb. II. Nyomtatott munkáit alább.

21) Strobach Mikl. jeles Bassista és Muzsika Director a' Pétsi Káptalan templomában, hol a' 18. Sz. közepe táján meg is holt. Gerb. II.

22) Thomasi Márt. 1740ben az Eperjesi Evang. templom hires Organistája. Ehrenpforte 77 l. után Gerb. I.

23) Tost, Pozsoni hangász, már 1790ben az ottani Seipp színművészi társasága részére némelly Operátskák 's énekek muzsikáját szerzé. Gerb. I. és II. Emlitettem őt már a' Magyar nóták szerzőjei közt,

24) **Batthyány Hertzeg** udvari hangásza: a) **Böck Ign.** 's **Antal** testvérek, jeles vadászkürtösök. Születtek **Stadt am Hofban**, emez 1757. amaz 1754ben. Már 10dik évökben **Regensburgban** tanítá őket **Vogel Józ.** **Taxisi** udv. hangász a' kürt fuvásra; 1775ben **Bétsbe** **Batthyány Hertzeg** **Primáshoz** hivattak, onnan 3 esztendő mulva útaztak, 's köz tsudálást gerjesztettek mindenütt ama kellemes hangok, 's a' **Sordin** jeles használása által, mellyekkel a' távolas viszhangot utánozni tudták. 1783ban a' **Stockholmi kir. udvar** szolgálatját fogadák el; következő években megjárták **Kopenhágát**, **Berlint**, **Dresdát**, **Prágát**, **Bétset**, majd **Olasz országban** (hol a' **Velentzei köztársaság** arany emlék pénzel tisztelé meg) **Mailandot**, **Párist**, **London**, **Brüsselt**, 's egyéb **Holland városokat**, **Münstert**, **Kölnt**, **Bonnt**, **Koblenzet**, **Mainzot**, **Frankfurtot**, **Hannover**, **Stettint**, **Danzigot**, **Königsberget**, **Rigát**, **Pétervárat**, **Moskvát**, **Varsót**, 's **Slézián** keresztül **Münchent**, ismét **Olasz országban** **Florentzet**, **Rómát**, **Neápolyt** (hol a' **Király** őket mulató kastélyjába vivén jó ideig megvendégelte) azután **Livornót**, **Genuát**, **Tyrolist**. Végre 1790. **Münchenben** a' **Bajor Választó** szolgálatjába állottak 1,600 fl. fizetéssel, sőt 1802. a' **Bétsiek** előtt is nagy kedvességet nyertek. **Gerb. I. és II.** 's ennek utolsó **Toldaléka**. — b) **Franz Kár.** szül. 1738. **Langen Bie-lauban**, jeles **Hornista**, de kivált a' nehéz 's varázs hangu **Baritont** példátlan mesterséggel játszá. Az **Olmützi Püspök** szolgálatjából **Esterházy Hg.** vette magához mint kamara hangászt, 's nála 14 esztendőt töltvén, mivel kívánt házassága itt meg nem engedtetett, **Pozsonba** ment a' **Cardinálhoz**. 8 esztendő mulva **József Tsászár** uralkodása elején kéntelen levén a' **Cardinál muzsi-**

káját eloszlatni, Franz 1786tól fogva a' Német udvaroknál keresé szerentséjét. Gerb. I. — c) **H a m m e r X a v. F e r.** jeles hegedűs, Cellista, 's Composit. szül. Öttingenben Bajor országban. 1782ben lépett a' Cardinál hangászhai körébe, azután a' Meklenburgi Hg szolgálatjába. Gerb. I. — d) **Schlesinger Márt.** a' legnagyobb hegedűs virtuosok egyike, szül. Wildenschwerten 1788ban még a' Cardinál Érseknél szolgált. 1799ben Dresdában 6 Variatiót adott ki Violinra. Gerb. II. — e) **Zimmermann Ant.** a' Hg Kapellmestere, 's a' Pozsoni Káptalan temploma Organistája, szül. 1741. † Pozsonban 1781. Oct. 8kán. Kiadott munkái: 1) III. Klavir Sonáta Op. I. Béts. — 2) VI. ugyan ollyas. Op. 2. Lyon. — 3) VI. Violindus. Lyon. — 4) VI. Violin quartett Lyon. — 5) Andromeda és Perseus Klavirra. Béts. — 6) Klavir Concert Op. 3. Béts. 1783. Componált még több Symphoniat, Sonátát, 's Operát. Gerb. I. Egyébb munkáit lásd Gerb. II.

25) **Esterházy Hertzeg** udvari Hangászhai: **Haydn Józs e f e t** teszem köztök méltán előre, szül. Austriában Rohrauban 1733. Mart. 31. felesége terméketlen volt. Miklós Hertzeg Kapellmestere lett 1761. de 1790ben a' Hertzeg megritkitván udvari Statusát, Haydn meghagyott régi tzmjével, 's az egész híres hangász kar elbótsájtatott. Amaz 30 esztendei szolgálatja után Bétsbe ment, ezek elszéllyedtek. Ezen eloszláskor a' Hertzeg hangászhai Haydn-on kívül 30an voltak, köztök 4 virtuos Concertista u. m. **H i r s c h Z a c h a r.** Flautára, **P a n u r** Violin 's Horn-ra, **O l i v a** Horn-ra, **C z e r v e n k a F e r.** Tseffi Fagottra: de ha megfontoljuk, hogy Haydn munkái jó előadására valamennyinek ügyesnek kell lenni, bizonynyal a' többi 26 Ripienisták sem lehettek gyenge művészek. Voltak pedig 1790ben

valamennyin ezek: a) Első Violinra Concert mester Tomasini Luigi, Panur Francesco, Ungricht Vito, Hirsch Leop. és Zachar. Weber Fridr. — b) 2dik Violinra: Griso Attilio, Oliva Giuseppe, Czervenka Francesco, Polzelli Antonio, Fux Ján. — c) Violára: Burgsteiner Józ. Speck Keresztely. — d) Violoncellóra: Krafft Ant. ki Grassalkovich Hgnél is szolgált, Tauber Kelemen. — e) Contrabass: Schiringer Kár. Diezel Ján. — f) Oboi: Czervenka Józ. Majer Ant. — g) Fagotti: Perzival Gásp. Heiner Ján. — h) Corni: Chiesa Natale, Nichl Matteo. — i) Még 1 dobos, 2 trombitás, 2 clarinettista, 2 fagottista. — Írt Haydn köz ítélet szerint az Esterházy színre 30 Operát (hihető Armidát is) de a' kastély elézésénél 5 elveszett. Operáji többnyire olaszul adattak. Dr. Burney bizonyítja historiájában, hogy 1782ig a' Hertzeg számára 124 darabot írt Baritonra. Még 1799. két misét ugyan a' Hertzeg számára. 1805ben egy rövid miséjét, melyet még 1742. Bétsben componált, midőn a' Sz. Istváni karban énekes gyermek volt, nagy örömmel instrumentálta, hogy avval pártfogóját az akkor élő Hertzegét még egyszer háladásképen megtisztelje. — 1803ban a' Hg kívánságára utolsó Klavir Sonátáját írta, melyet Párisba küldött Moreau General Hitvesének, ki azután Amerikába ment, 's minthogy ezen munka copiája Haydn-nál nem találtatott, talán örökre el is vészett. Könyveit, kótájit, kéziratjait, emlék pénzeit 1807től fogva holta esetére jó feltételek mellett a' Hertzegi háznak ígérte. Gerb. II.

A' Hertzeg hangászai az eloszlás után elszéllyedtek; a' jelesbek Haydn-val együtt Bétsbe vonták magokat, valamint Hirsch Leop. is, kinek ott több munkáji nyomtatásban jelentek

meg. Gerb. II. Hirsch. Szinte úgy Tomasi-
ni Luigi is, kinek fia szinte virtuos lévén a'
Klaviron 13ik évében nagy kedvességgel hallatta
magát a' Bétsi nemzeti színen adatott Academia-
ban. Gerb. II. Tomas.

Az említett században még ezen hangászok
is szolgálták a' Hertzegi udvart: 1) Kaempfer
Józs. Magyar fi, eleinte Tsász. hadi tiszt Horvát
országban, itt határozá el, hogy muzsika által
szerezzen magának hírt 's nevet, melly pályán
hogyan annál ritkábban akadjon vetélkedője a'
Contraviolont választá, mellyet minden tanító
nélkül annyira vitt, hogy Bétsbe menvén jeles
ügyességéért a' Hertzeg hangkarába vétetett, hol
magát annyira tökéletesíté, hogy Góliátján, a'
mint hangszerét nevezni szerette, a' legnehezebb
Violin passage-okat játszotta, sőt felsőbb hang-
jait a' Harmonika hangjához közelítetté. 1776-
ban utazni ment, 's hogy hangszerét könnyeb-
ben vihesse magával, annak olly mechanismust
adott, mellynél fogva azt széllyel szedhette, 's
26 srófok által ismét össze rakhatta. Pétervár-
ról 1783. Hamburg, 's Londonba ment, hol még
1790. táján élt, 's az Abingtoni Concertekbe
Solo játszónak vétetett fel, 's mindenkor tsu-
dáltatott. Gerb. I. — 2) Krumpholz J. B.
híres Hárfás, szül. Slonitzon Tseh országban;
3 esztendeig a' Hertzegnél szolgált, hol Haydn
tanítá a' Compositióra. 1787ben már Párisban
lakott, hol a' Pedal-Hárfát nagy tökélyre vitte.
1790ben fején sebesítve a' Seine vizében halva
találtaték. Munkáit lásd Gerb. I. és II. — 3)
Maerke, rendkívüles művész a' trombitán.
1780. körül szolgált a' Hgnél. 1782ben Peschko
secundansával Orosz országba utazott, kivel min-
den tonus-ból (akkoriban ritkaság) kettős Con-
certet fújt a' trombitán. Gerb. I. — 4) Teu-

berin v. Teyber Erzsébet, Bétsi Tsász. jeles Violinista leánya, 's derék énekesné. Leginkább Esterházán tökéletesíté magát Haydn Józs. alatt, azután Olasz 's Orosz országba utazott, végre a' Bétsi nemz. színen jeleskedett. Gerb I. — 5) Niemecz Primitio, Misericordianus Pater, 's Esterházy Mikl. Hg. könyvtárnoka Bétsben 1798. az akkori híres Mechanicusok egyike. Több mesterséges orgonákat készített, melyek a' berakott hengerek segédelmével magoktól játszottak. Illy neműt tsinált Anglia számára is, mellynek két 8 lábas Registere, 112 sipja volt, 's hangjai a' nagy C-tól a' három vonású G-ig terjedtek. Ezt ő egy szegény familia felsegélésére a' Bétsi egyetem szálájában számos nézők eleibe állítá fel. Játszotta Mozartnak Tündér Síp Ouverturáját, 's még 3 darabját, és Haydn két művét nagy pontossággal 's köz megelégedéssel. Wien. Hofzeit. 1798. 4. Apr. után Gerb. II. — 6) Werner Gerg. Józs. Kismartonban 1736. a' Hg Kapellmestere, talán Haydn Józs. Előzője. Munkáit lásd Gerb. I. és II.

26) Grassalkovich Hg udvari Hangászai: 1) Druzechi v. Druschetzký György Pozsonban 1787. állott a' Hg. szolgálatjába; az előtt felső Austriai tartománybeli dobos Lintzben, Operák, Balét, 's más Kamarai hangművek szerzője, 's kiadója, mellyeket lásd Gerb. I. Nem tsak a' Ts. hadi seregnél, hanem német országban is esmeretessé tévék őtet Oboe 's más fuvó szerekre, és Violinra irt munkái, 's Concertjei, mellyek jó ízlést 's termékeny talentumot bizonyítanak. A' dob verésben különös mesterséggel birt. Gerb. II. — 2) Gehring Ján. Mih. szül. Dürffelden a' Würzburgi tartományban, igen jeles Hornista 's Énektud. Gyűjt. VII. Köt. 1832. 3

kes lévén Bétsben Max Fő Hertzegnél a' Ts. udvari hangkarban 's Olasz theatrumban kitüntette ügyességét, mire a' Hg 1781ben felállított hangkarának tagjává nevezte. — 1785ben szabadsággal utazni ment két esztendőre Német és Helvét országba, 's mindenütt tsudálva fogadtatott művészsége. Meusel Miscell. XXVIII. Heft. 219. Bl. után Gerb. I. — 3) Griesbacher Bétsben 1796. a' már tsak harmoniára szorított hertzei hangkarnak híres Directora, jeles Concertista; a' Klarinettet különös tisztasággal 's leglehetségesb Delicatesse-al fujta. Jahrb. és Gerb. II. — 4) Kneusel, Bétsben a' Hgnél Violin 's Viola játszó. Jahrb. — 5) Krafft Ant. és fia Miklós, mind ketten híres Violoncellisták, és hegedűsök. Eleinte Esterházy Hget szolgálták. 1789dik Májusban utazásra mentek, s Dresdában (a' fiú 9—11 esztendős lévén; Anz. 1830. szerint szül. 1778. Dec. 14én Esterházán. Gerb. I. szerint pedig 1780.) nagy tapsal hallatták magokat. Gerb. I. Ez után Grassalkovich Hg udvari hangászaí levének 's a' Bétsi leghiresebb művészek közé tartoztak. Jahrb. Az atya 1809. táján Lobkovitz Hg Kamara hangásza lett. Gerb. II. — 6) Kramer v. Krommer Ferentz Morva születés, Directora Bétsben a' Hg házi Kapellájának, jeles Violinista és Composit. Jahrb. Képét metszették Neidel 1801. Bétsben, 's Stainhäuser és Riedel. Munkáit lásd. Gerb. II. — 7) Manka jeles Violinista Bétsben a' Hgnél. Jahrb. — 8) Tirry Ant. Bétsben 1780. után a' Hg Clarinetistája, szül. Magyar országban 1757. Igen ügyes játszó 's Compositor. — Tanítója leginkább Qualenberg ndv. tanácsos volt, ki előbb Bétsben, azután Manheimban lakott. Tirry 1778—80. közt Olasz országban utazott. Gerb. I. 1792ben mint Wür-

tembergi Kamara hangász Berlinben hallatá magát, 's érzéssel tellyes előadása nagy tapsal fogadtatott. Gerb. II.

A' XIX. Szban. — Bredetzky Sámuel Sáros Megyei fi, † mint Galitziai Superintendens 1812. Jun. 20. A' muzsikának nagy kedvelője 's igaz esmerője volt. Magy. Plut. 4 K.

Cibulka v. Zibulka Alajos T. Gy. 1829. III. K. 71 l. jó ének Compositor, Harmonika 's Orgona játszó; szül. 1770. körül Tseh országban; a' Muzsikát Prágában tanulta, hol kedvesen vétettek némelly ének, Symphonia, 's tántz zsengejei. 1794 körül a' körülmények készítették szerentsőjét a' külföldön keresni. Már 1795 a' Graetzi nemzeti theátrum correpetitora volt, 's róla mindenütt ditsérettel emlékeztek 1798ban a' Buschen alatt Budapesten játszó Színművészek hangigazgatója volt. 1799ig Liptsén, Braunschweig és Münchenben megjelent 6 nyomtatott munkájit, mellyek ének, német tántzok, változatok Klavirra, 's 3 Cantatából állnak, említ Gerb. II. 1810ben a' Pesti Színben a' Fortepianón igazgatója a' hangászkart Gerb. I. II. melly hivatalát a' Pesti fő Plébániai Kar igazgatósággal együtt most is (1832) viseli. — Hitvese szül. M e n n e r (Sléziából) egykor nevezetes Operistáné Pesten, 's most az említett Egyház Sopranistája. Minekutána a' német Színművészek Pesten a' mostani nagy theatromot nyerték előadásaikra, a' Magyarok pedig az Országúton lévő Hacker épületéből amazoknak előbbi színhelyökre a' Duna melletti úgy nevezett Rondellába, hol most a' Neumayer szeglet ház áll a' régi posta útsza végén, jutottak, némelly itt adatott Magyar Academiákban Cibulkáné magyarul is énekelt.

Haydn. Ján. Mih. 1763. körül N. Váradon Püspöki muzsika Director, azután Salzburgon Concert mester, 1801ben Esterházy Hg. Kapellmestere, végre ismét Salzburgi (hihető Érseki) szolgálatba lépett, mellyben 1806. Aug. 10. † 68. évében. Ő is Rohrauban szül. 's testvére volt a' nagy nevű Józsefnek. Jeles egyházi munkákat, Operákat 's a' t. írt Képét Schröter metszette 8vo. Gerb. II.

Hummel Nep. Ján. Mozart tanítvánnya T. Gy. 1829. III. K. 75 l. Már 9dik évében tsudáltatott Dresdában 's Casselben. — 1791—1792 Londonban volt, hol a' Királynénak ajánlott első munkáját ki is nyomtatta. — 1793ban Bonnban, 1794—1799 Bétsben mulatott. Képét 1803. Escherich rajzolatja után Wrenk metszette. Gerb. II. — 1803—1811. Esterházy Hg udvari hangásza volt. Leipzigi Convers. Lexic. 1828—1829 mint Szász Nagy Hertzegi Kapellm. kiadta Bétsben Iső Miklós Tsászárnak ajánlott e' munkáját: „Ausführlich theoretisch practische Anweisung zum Fortepiano Spiele. III. Theile”.

Kleinheinz Xav. Fer. T. Gy. 1829. III. K. 72 l. előbb Bétsben tartózkodott, 1809től fogva Pesten Klavirista és Compos. munkáit lásd Gerb. II. Most is él Pesten, de beteges állapota művészi pályájának véget vetett.

Nemes Lavotta János híres honi hangászunk felől valahára némelly hiteles tudositást nyertünk az 1832. Haszn. Mul. I. Fél. 21. számában, és T. Gy. 1832. IV. K. 124 l. melly arról tesz bizonyosá, hogy ő 1820. élte 50dik évében holt meg, szegénységben Tállyán Zemplén Vgyében, 's hogy valamelly szépművek barátja 1831. a' Tállyai temetőben nyugvó hamvai felett magyar felírással diszlő hat oldalas kömléket állitatott. Vajha születése, 's élte folyamta felől is tudósittatunk volna.

Moravetz Ján. jó Violinista, 1799. már kéziratú munkáit Bétsben árulták, 1809. táján a' Pesti theatrum Orchestra Directora volt. Gerb. II. Most is él, 's az említett hangkart igazgatja.

Nisle Ján. Fridr. szül. 1780. körül. 1805-ben mint Compositor, Hornista és Klavirista utazott. 1809ben testvéreivel Dáviddal-Vereben Végh uraságnál volt udvari hangász. Gerb. II.

Róser, Composit. 's jeles Organista ugyan Vereben 1809. udv. Kapellmester. Gerb. II.

Báró Prandau Kár. Pétsett (1830) a' muzsikának nem csak kedvelője, hanem valóságos mestere is, Haszn. Mul. 1830. I. Fé. l. 146 l.

Rivik Anna Székes Fehérvári 10 esztendőös leány 1831. Jun. 11kén Budán egy nyilvános Concertben a' Hegedűn játszott.

Sedlaczek, Esterházy Hg kamara virtuosa 's udvari hangásza, jeles Flautista, 1831ki télen útazása közben Londonban jeleskedett. Theat. Zeit. 1831. 44 l.

Specht (talán Spech) 1809. Pesten B. Podmanitzkynál tartózkodott mint házi Compositor. Némelly munkái már 1799. 's 1803ban jelentek meg Bétsben. Lásd azokat Gerb. II.

Starke Fr. Pozsoni hangművész; 1802ben Bétsben megjelent tőle: XII. Variations p. 2. Violons. Gerb. II.

Pozsoni egyéb jeles hangművészek: a) **Kinsky** theátrumi Kapellm. — b) **Dietrich Józ.** Oboista. — c) **Kallusch W.** Compos. a' Prágai Conservatorium nevéndéke. — d) **Pokorny Fer.** Fortepianista, 's muzs. tanító, város hangásza 's a' polgári katonaságnál Kapellm. — e) **Tranta Fer.** Fagottista. — f) **Wanek Laj.** Hornista.

A' Pozsoni hangász iskolában mint annak nevéndéke tanulta 3 esztendeig a' muzsikát ama

hires Serwaczynsky hegedűs, ki olasz 's német országi útazásáról vissza jöven 1831. utolsó negyedében Bétsi Concertjeiben nagyon elbájlotta hallgatójait. Theat. Zeit. 831. 627 l.

Vitt jeles Violinista Pétsett. Haszn. Mul. 1830. I. Fél. 146 l.

Morgensterni Wisner György Zágrábban. Lásd az 5. §. Muzs. Intézet.

Klaviristák.

a) Esterházy Antónia Grófné szül. B. Perényi, G. Esterházy Kár. Hivese. — b) G. Esterházy Casimir. — c) G. Amadé Thadé, most Bétsben a' Tsász. udvari muzsika Grófja, tudtomra a' magyarok közül ő viseli legelsőbbben ezen fő hivatalt. — d) If. G. Győry László; a' Magy. Kurir 1830. I. Fél. 232 l. szerint mind ezen Uraságok az Austriai vizáradás által kárvallottak számára a' Bétsi nagy Redoute szalában Apr. 4én 1830. adatott Concertben játszottak Fortepiánón. — e) Boutibonne Johanna még gyenge korú leányka (15. eszt.) a' Pesti Concertekben gyakran 's igen jelesen játszik.

Énekesek.

a) B. Schönstein Kár. ugyan az említett Bétsi Concertben 's tzelra azon esztendőben másodszor is énekelt a' Fels. udvar jelenlétében. — b) Rósa Regina Kisasszony Aradon Aug. 9én 1830. B. Orczy Lőrincz Főispányi beiktatása napján a' Sz. Mise alatt jeles éneklésével különösen megkülönbözteté magát. Haz. Tud. 1830. II. Fél. 19 Sz. — c) B. Wenkheim Theresia Kisasszony 1832. Jan. 15én a' Pesti fő Plébanián a' Sz. Mise alatt igen kellemesen énekelt.

(Folytatása következik.)

2.

Észrevétele egy Pesti Mesterembernek, a' Czéhek eltörlését javalló vélekedések körül; nem különben a' mesterségeknek a' Magyar hazában még eddig nem ismért elébbi és mostani környüállásainak és állapotjának némelley felfedezései.

Ha az Orvos egy betegen segíteni akar, igen jól tselekszik, ha elébb a' betegnek maga érzéséről, elébbi állapotjáról és élete módjáról magának elégséges eszméletet vesz.

Azon vélekedés hogy a' Czéhek eltörlése a' mesterségeknek gyarapítására, és az által a' Nemzet virágzó állapotja előmozdítására, egy a' legszükségesebb és legjobb módok közül való legyen, már annyira elterjedett, hogy ezen tárgy még a' Ts. Pest Vármegyének e' folyó esztendőben Januárius holnapnak elején tartatott gyűlésében is felforgott. Hogy ezen tárgy a' Nemzet javának 's boldogulásának előmozdítására való törekedésnek nyilván való példája legyen, azon való kételkedés a' legnagyobb igazságtalanság és a' Nemzet megsértése volna.

Egy Országban a' mesterségek az egészre való nézve olyanok, mint a' kezek a' testre való nézve: birjon bár a' lélek a' legszebb tehetségekkel is, egy olyan testben, a' melly a' legfinomabb látású szemekkel, hallással, ízléssel, legkedvesebb ékesen szólló nyelvel bir is, de ha a' kezek azt a' szolgálatot a' mellyet ő kíván, nékie meg nem tehetik, munkásságának semmi sikerét sem lehet látni.

Hogy a' mesterségek virágzó sorsa nélkül egy Nemzet sem teheti magát szerentsés állapotba, és maga a' kereskedés is ott, a'hol a' mes-

terségeknék kevés előmenetelek vagyon, igen lassú lépéseket tehet: különösen egy olyan Országban, a' mellynek a' tengerre fekvő kitőtő helyei nintsenek, ezt kiki által láthatja. Látjuk pedig azt is hogy a' mi Magyar hazánkban kivévén a' könnyen megtanúlható 's nagy folyamatban lévő mesterségeket, más virágzó nemzetekhez képest igen gyenge lábon állanak, és ezt mindnyájan érezzük; de hogy ezen segíteni lehessen, szükség hogy annak, ha nem is mindenik, legalább némelly hathatós okait ismérjük.

Ha Orvos egy olyan gyenge korú betegen akarna segíteni, a' kit ő, tsupán tsak az útzáról üsmérne, 's annak nyavalyáját tsak az ábrázatjának színéről akarná gyanítani, a' nélkül, hogy a' beteget a' maga érzéséről megkérdezné, vagy pulzusát megtapogatná, egyenesen olyan orvosi szert parancsolna nékie, mint a' millyent más orvostól hallott, hogy ez, az ő külömben már megkorosodott és erős alkotású betegének adott; félő hogy ezen Orvos a' helyett, hogy ő a' betegen segítene, azt ha szinte a' más világra nem küldene is, de legalább örökös nyomorúttá tenné.

Mi, különösen a' nemesebb mesterségből való mesteremberek ilyen helyheztetésbe érezvén magunkat, a' midőn a' nemzetnek atyai gondoskodása sorsunkon segíteni akarna; talán nem fogja a' Magyar nemzet rossz néven venni, ha közülünk egy megszólal; a' kinek a' maga helyheztetésében legtöbb alkalmatossága volt, és vagyon mindazon okokat megesmérni, a' melyek az egésznek gyengeségét okozzák.

Hogy a' nemes mesterségek a' mi hazánkban, jóval hátrább vagynak, mint más virágzó nemzeteknél, az tagadhatatlan; de hogy annak azt az okát adhassuk-é, a' mellyet az ez előtt

mintegy huszonkét esztendőkkel német nyelven kijött Statisticának tudós szerzője, a' maga munkájában nem átalván a' maga nemzetének egyik részét a' Világ balitéletének kitenni, ezen illetlen, 's lealatsonyító kifejezéssel téssen ki; hogy a' Magyar úgymond: tsak csizmadia, gombkötő, vagy legfeljebb borbély szokott lenni; ezt még illő jobban megítélni, a' mellyet talám magának a' tudós szerzőnek, hogy ha még élne, tulajdon szavaiból könnyen lehetne elérni, ha p. o. a' tudós Szerző egy birtokos úr volna, a' kinek sok pusztái volnának, arról, kérdeztetnék meg, miért ő az ő sok pusztáit nem mivelteti, és helységeket reá nem építet; bizonyosan azt mondaná, hogy a' pusztának semmi költségébe sem kerül, és még is a' legeltetés által belőle több hasznat húz, mintha miveltetné: ha még tovább kérdeztetnék, miért ő az ő különös termékeny földébe rizskását, vagy sáfránt nem termesztet; arra azt felelné, hogy az felettébb sok munkáltatással és fáradsággal jár, azomban még is annyi hasznának sem volna belőle, mintha azt a' legközségesebb termesztmény alá használja: ha még is tovább kérdeztetnék, miért ő az ő ifjúságában valamelly nemes mesterségre magát nem adta; arra bizonyosan azt mondaná, hogy ha ő valamelly nemes mesterségbe, vagy művészségbe, a' legelső mester lett volna is, még sem reménylhetett volna ő olly szerentsés állapotot és a' nemzet Naggyai előtt való kedvességét, mint egy tanúlt ember. Ebből kitetszenék, hogy a' haszon kívánás, és a' tekintetre való vágyás az, a' mitől az ember szokott leginkább vonattatni.

De vessük egy kevésbé a' mi szemeinket a' nemzetnek azon részére is, a' melly a' maga táplálása végett, a' mesterséget szokta űzni; meg-

látjuk hogy egy közép mesterségen lévő mesterember is, a' ki az ő két kézi munkájával vagy mellesleg valami kis kereskedés módjával, magát szerentsés állapotba helyhezttette; ha ennek egy szép elmével indúlt fija és leánya vagyon, már ő sem a' fiját többé mesterségre, sem pedig leányát egy olyan mesterembernek, ha mindjárt gondolná is, hogy az ma hólnap hasonló jó állapotba jutna, nem adná. Ha az ilyen mesterembert valaki megkérdezné, miért nem adja ő a' fiját mesterségre 's leányát valami mesterembernek; ez arra azt felelné; hogy az ő gyermekei, mint mesteremberek olyan character-t nem tarthatnak fel, mint a' tanúlt embereknek character-e szokott lenni: és ha néki még is mondaná valaki; hogy a' nemzetnek dísze előmozdítására nézve, adná a' gyermekét valamelly nemes mesterségre; akkor elmosolyodva azt mondaná, mutasson néki valaki a' nemes mesterséget űző emberek közül olytat, kivévén, azon egyet, vagy kettőt, a' kiket a' különösen kedvező környűllások szerentsés állapotba helyhezttettek, a' ki a' maga kétkézi munkája után, magának házat szerezhetett volna, vagy tsak hogy úgy élhetne is, mint a' középszerű mesterséget űző mesteremberek: ellenben mennyit mutatna ő olyanokat elő, a' kik még az ő szüléik és feleségek után nyert szép jussokat sem tarthatván meg kezek között, végképen elpusztúltak, 's most is pusztuló félben vagynak. Azt mondaná továbbá az a' Mesterember, hogy ha tsak ugyan akarnám a' gyermekeket mesterségre adni; akkor, vagy tímárnak, vagy szappanosnak, vagy mészárosnak, vagy sütőnek, vagy más e'féle mesterséget űzőnek adnám, mert tsak az ilyen mesterségekben látja az ember, hogy valaki boldogúlhat. — Bétsben

az udvari ezüstműves írja magát edler Franz v. Wirth, és még is megleégedett azzal, hogy fíjának azt az útát hagyá maga szerentséje keresésére, a' mellyen ő a'hoz jutott; a' fíja is pedig nagyon megvayon azzal elégedve, hogy néki is az az út nyitva vayon, ugyan azon character és szerentsés állapot elérésére: úgy tartom hogy nemzetünk Naggyai kik Bétsben, Párisban, Londonban, Rómában megfordúltak, és ott az első művészeket és mestereket megkeresték, sok ilyen példákat tudnának elő hozni.

Ha tovább is akarjuk jobban megismérni, mitsoda okok még azok, a' mellyek a' nemes mesterségek elébb menetelit akadályoztatják, könnyen feltaláljuk, ha meggondoljuk, hogy mitsoda okok azok, a' mellyek a' Színjádzó társaságnak előmenetelét hátráltatják. — Itten ha kérdeznénk a' jádzó társaságot, miért ők olyan nagy darabokat 's olly pompásan nem tudnak előadni, mint a' németek; arra azt mondanák, hogy ők kevés számmal lévén, annyi rollára jádzó személyek nintsenek; ollyan pompásan pedig elő nem adhatnák, mert sem hozzávaló ruhájok = Garderobéjok = sem a'hoz való decorációjok, sem pedig ollyas épületek nintsenek, a'hol ollyan nagy darabokat mutathatnának; a' jádzó számát pedig azért nem szaporíthatják, mert magok is alig élnek. Ha pedig valaki ollyan személyeket kérdezne meg, a' kik a' német Játékszint gyakorta való meglátogatásba keresik gyönyörűségeket, hogy miért ők a' Magyar színjádzókat nem látogatják meg; azok azt felelnék, hogy még a' magyarok az ő ízlések szerént, sem jádzeni nem tudnak, sem pedig úgy a' mint kellene nintsenek felkészülve. Ha viszont valaki ollyas személyeket kérdezne meg, a' kik a' színjátékra a' természettől külf.

nös hajlandósággal és tehetséggel volnának felruházva; miért ők illyes élet módjára magokat nem adják; arra ők azt mondanák, hogy az az ő betsület érzések ellen volna, ha ők olyan kenyér keresésre adnák magokat, a' mellyben ők sem a' nemzet Naggyainak, sem egy királyi váras előkelő lakosinak figyelmét magokra nem húzhatnák, és magokat tudva egy nyomorúlt sorsnak tennék ki. Ezen két példából is már eléggé kitetszik, hogy valamint a' Magyar jádzó társaság, úgy a' nemes mesterségek elébb menetelének akadályai mind a' két részről közös t. i. valamint a' színjátékra való nézve, a' jádzók és nézők részről, úgy a' mesterségre való nézve mind a' mesteremberek mind a' munkáltatók részéről egyeránt mutatják magokat az előmenetelt hátráltató nehézségek.

De illő: hogy nemzetünknek is egyik nemzeti characterét, egy kevésbé jobban megismérjük. Hogy a' Magyar a' tanulásra a' természettől különös hajlandósággal felvagyon ruházva, azt eléggé látjuk, a' mi felettébb nagy számú tanult férjfiainkról, úgy hogy a' mi hazánkban, annyi minden hivataloknak elviselésére alkalmas férjfiakat találunk, hogy ha Magyar ország még három olyan kiterjedésű, és népességű volna is, mint most, minden hivataloknak elviselésére a' legalkalmasabb férjfiak is, az elégségig találtnának; és ha volna is még valami olly különös nagy tudománnyal járó hivatal, mint p. o. az Astronomia, a' mellynek megtanulására kevesen adják magokat, azt könnyen által lehet látni, hogyha egy valaki magát arra örömet adná is; de annak meggondolása, hogy ő tsak akkor juthatna azon kenyérbe, ha néki elébb egy az ő halálával helyet készítene, őtet ezen tzelétől elidegenitené. — De továbbá a' Magyar

nemzetnek még az alsóbb rendében is láttyuk, a' tanulásra való különös vágyódását: mert ez, soha, sem egy virágzó, sem egy elallyasodott nemzet közé nem jöhetne, hogy annak nyelvét a' legnagyobb tüzzel ne kívánná megtanulni; míg ellenben, mennyi idegen származású emberek látunk, a' mi nagy városinkban, a' kiknek már az atyáik is itt jöttek e' világra, és még is mái napig is a' magyar nyelv nekik idegen.

Illő tovább azt is megismérnünk; ha ugyan a' természet megtagadta-e a' Magyar nemzettől a' nemes mesterségekre megkívántató szükséges ajándékot. — Ha a' külső országokba mind azon mesteremberek megszólalhatnának, a' kiknek műhelyeikben magyar fjak dolgoztak, azoknak megvallásokra, tsak azon okok megtudásának kívánsága ötlene kinek kinek elméjébe, hogy, hogy van az, hogy azon nemzetünk fjai, kik külső nemzeteknél, olly alkalmas és ügyes fjaknak találtatnak, itten Magyar országban az ő igyekezeteknek és ügyességeknek semmi nyoma sem látszik. Mennyi magyar fjakat lehetne külső országokban találni, kik az ő mesterségbéli tudományoknak gyakorlására, oda kint több alkalmatosságot látván, 's ott megtelepedvén, a' legszerentsésebb állapotba magokat helyheztették; a' kik ha Magyar országra vissza jöttek volna, tsak abban a' homályos helyheztetésben volnának, a' mellyben mi magunkat látjuk. — De hogy nem tsak a' közép, vagy nemesebb mesterségekre, hanem a' mivészségre is a' legalkalmasabb fiak találtathatnak hazánkban, annak elégséges jeleit találjuk az ollyas szembetűnő metzés, faragás, és festésbéli darabokból, a' mellyek nem tanult mesterek, hanem tsak a' természet által belőjek oltott hajlandóságtól és ösztöntől vezéreltetett

ifjak kezeik által készültek. Mennyi ilyen szép talentommal felruházott magyar ifjak lettek a' miatt szerentsétlenekké, hogy nem lévén nékiek alkalmatosságok, még csak a' művészségnek sok ágazatokba való kiterjedését is esmérni, annál fogva nem tudván a' magok legszebb tulajdonságokat mire használni, veszedelmes próbatételekre fordították elmebéli tehetségeiket! — mennyi ifjak lettek örökre szerentsétlenekké, 's mennyin szenvednek még most is fogságban, tsak azért, hogy nem tudván ezen ő szép természeti tulajdonságokat, a' még itt hazánkban gyakorlásban nem lévő nemes mesterségek és művészségek megtanulására alkalmatosságot találni, bankó-ezédula tsinálásnak vétkébe estek; a' mellyet ők egy olyan országban a' hol a' művészségnek több ágazatai esméretesek, mind a' magok szerentséjek feltalálására, mind az oda való nemzet előtt való betsület és kedvesség megnyerésére fordították volna.

Itt énnékem valaki azt a' kérdést adhatná előmbe; miért hát hogy még is itten a' mi országunkban a' más idegen nemzetek bódognak, a' Magyar pedig nem. Az én tapasztalásom és a' dologba való tsekély béléltetésom azt szemléltetik én velem, hogy a' magyar nemzet mind a' sok belső visszavonások, mind pedig az ő meghódoltatására törekedő külső ellenség által, olly sok századokig háborgattatván, 's nem lévén nékiek más mesterségekre szükségek, tsak ollyan mesterségekre adták a' gyermekeiket, a' mellyek az illy környűllállások között legszükségesebbek voltak: a' midőn pedig már a' nemzet kezdett megnyugodni, és a' mi nemzetünk vagyonos urai a' nemes mesterség által készült munkákat is kezdték jobban kedvelleni, nem találván még a' hazában született fjak között ol-

lyan mesteremberekre, a' kik az ő kívánságoknak eleget tettek volna, örömet mentek a' hazánkba bėjött németekhez, a' kik viszont örömet mennek szerentse keresés végett akarmelly országba a' hol látják hogy még a' középszerű tudomány is tsudának láttzik. Így vévén a' dolgot, bátran fellehet tenni, hogy azon német mesteremberek, a' kik eleitől fogva Magyar országba béköltekeztek, nem voltak ugyan mind a' legelső mesterek; de mivel ollyan országból származtak, a' hol már az ollyas mesterségek régen folyamatban voltak, a' mellyek még ilten ösméretlenek valának; még is egy középszerű tudományúnak is elégséges alkalmatossága volt a' legnagyobb szerentse elnyerésére is: ilyen esetben természetes dolog az, hogy az ilyen a' maga szerentséjét feltalált mesterember, az ő több atyafijainak és barátinak gyermekeit szerentsésíteni akarván, oda hívja a' hol látja, hogy azok is épen úgy mint ők, a' magok szerentséjeket feltalálják; és ha egy ollyas a' maga mesterségét jól értő, külömben szegény német legény ide jött, az ollyannak szívesen oda adta a' legszerentsésebb Mester is a' maga leányát; így tehát ők magok közt egymást felsegélvén, 's mind a' magok boldogulásokat, mind pedig a' nemzet Naggyai előtt való betseket érezvén, és szükségét nem látván mind több több elővételeket vettek munkába, 's egyszer'smind az ő volt eredeti hazájokba folyamatba lévő mulatsághoz, köz rendtartáshoz és ízléshez lévén szokva a' mennyiben látták, hogy ez által mind a' nagy urak, mind a' nagy városok előljárói előtt magokat még kedvesebbekké, és a' bent születetteknél sokkal többre betsültebbekké tészik, azokat is apródonként béhozták, és így magokat a' Magyar nemzetnek mind a' mesterségbe, mind

az erköltsi tsinosodásba mestereiknek (és pedig méltán is) tartják. — Egy hasonló esetben, ha a' magyarnak is természeti tulajdona volna, a' hazáját a' szerentse keresés végett seregestől olly könnyen elhagyni, ő is azont tehetne 's tenne is egy ollyan országba, a' hol még a' nemzet az erköltsi és mesterségbéli kimívelődésbe annyival hátrább volna, mint a' mennyivel a' Magyar nemzet akkor volt, mikor a' németeknek befolyása reá való nézve, olly igen hasznos, és szükséges vala; annyival is inkább pedig, mivel most sok mesterségekben tsak a' középszerű mesterember is ügyességének nagyobb jeleit adhatná, mint az ez előtt száz esztendőkkal bėjött legelső német mesterek akkor adhattak. — Az az egy dolog ugyan előttem megfejtethetlen, hogy a' midőn, a' németek előbb a' nagy városokat meglepték, hogy azon városokban az előtt volt magyar lakosok, egészen a' kisebb városokba költöztek-e, a'vagy hogy vélek öszve sógorosodván szinte a' nemzetiségek elvesztésivel, amazokkal egyé lettek: elég az ahoz, hogy egy nagy városban tsuda egy magyart találni, a' kinek a' nagy attya, annyival is inkább annak az attya abban a' városban született volna.

De hogy jobban megtudhassuk, ha vallyon vagyon-e a' Magyar nemzetnek oka a' mesterségek lassú előmenetelekről panaszolkodni, illő a' Magyar nemzetnek az ez előtt száz húsz esztendőkkal volt sorsára vissza gondolnunk, és jól megvizsgálnunk, ha valjon akármelly virágzó nemzet is hasonló helyheztetésből, annyi idők alatt többre vihette volna-e azt, mint azt a' Magyar nemzet vitte, és ha valaki akármelly mesterségnek az ez előtt harmintz esztendőkkal volt állapotjára vissza emlékezik, megfogja esmérni, ha valjon akármelly országban is a' mes-

terségek egy hasonló állapotból, minden segéd eszközökön kívül feljebb hághattak volna-é, mint ezek a' mi hazánkban az ő magoknak hagyatott sorsok mellett is felhágtak: — erre ugyan a' felelet csak az volna; hogy azt is mind csak a' luxus tselekedte; igaz az, hogy a' luxus sokat tett; de egy plánta nevekedésére, nem elég tsupán csak a' napnak melege, hanem arra az eső, és az ápolgató kezek is szükségesek. A' luxusnak gyümöltsei még mái napig is többnyire országunk határán kívül teremnek; ellenben a' mesterségeknek előre való menetele leginkább az ifjaknak a' nemes mesterségek eránt való izlések és a' nemzet díszének az ő igyekezetek által lehető előmozdítására való törekedés tselekeszi. Azt mondhatná ugyan itten valaki, hogy ebben is a' németek és a' német származásúak legtöbbet tselekesznek: igaz az, mert ő belőlök áll leginkább a' nagy városi polgárság, a' kikben már magok közt a' mesteremberek és a' művészek is feltalálják az ő munkáltató gyámokat; ellenben, ott a' hol a' magyarokat kell keresnünk a' Sajó, Bodrog, Tisza 's más ilyen környékeken, melly kevés sikerét látná a' legnagyobb művész is a' maga ügyességének, a' hol a' természettől legszebb talentommal felruházott ifjú is, nem lévén alkalmatossága magát valamely nemes mesterségre adni, többnyire csak úgy van mintegy esmeretlen országban az a' plánta, a' mellyet más országban a' legnagyobb szorgalommal nevelnek, 's magok pedig a' honni lakosok semmire sem tudják használni. — Én magam, a' kin a' művészi mesterségre vonzó természeti hajlandóság még az én leggyengébb koromban magát kimutatta, csak annyiba mondhatom, hogy ezen hajlandóságomat el nem vesztettem, hogy az atyám puska-műves lévén, az

ezen mesterségben néha megfordult, részszerént idegen, részszerént az atyám által némelly közepszerű metszésekkel ékesített darabok is engem szinte az elragadtatásig gyönyörködtettek, és a' rajzolatra nekem a' legnagyobb ösztönül szolgáltak, a' mellyre nem lévén a' rendes példányok, holmi kártyán lévő figurák, és a' kalmároknak némelly portékáik boritékjain lévő czimjek voltak első gyakorlásim mustrái. — Ezen hajlandóságom esztendeimmal nevekedvén, mind azok a' nagyobb tapasztalású férjfiak, kik ezen hajlandóságomnak mire lehető használatát erányzották, javaslották, hogy vagy képíró, vagy réz-metsző, vagy más e'féle lennék: de egy olyan helyen, a' hol, hogy még ilyen művészek is vagynak, tsak az imitt amott megakadt általok készült munkákból lehetett még akkor megtudni, legkisebb alkalmatosságom sem volt egy tanító-mesterre találni; és így nem találván, más nemesebb mesterséget, a' mellyen az én természeti hajlandóságomat jobban használhattam volna, ezüstművességre adtam magamat; szerentsésnek tartottam volna magamat, ha olyan műhelybe esett volna tanulásom, a' hol legalább a' közepszerű munkának, azon rendes módját láthattam volna, a' mellyet ezután később láttam; vagy ha tsak legalább a' német nyelvnek valami kis ismételére juthattam volna hogy a' miatt ne kéntelenitettem volna az én Bétsbe való útazásomat két esztendőkkel tovább hátráltatni.

De, hogy bővebben megérthessük a' nemes mesterségeknek a' mi hazánkba a' kívánságot még egészen ki nem elégítő állapotjának okait; szükség megtudnunk hogy, mennél nagyobb tökéletességre mégyen egy mesterség, annál több külön ágazatokra szokott az kiterjedni; és min-

den ágazatnak tökéletesítését csak a' külön való nagy gyakorlás viheti véghez: ezt már látjuk mind a' festő művészségen, mind a' szabó mesterségen. A' festőségben, egyik, historiai, másik, nagy ábrázat = porträt = harmadik, kisdéd ábrázat = miniatur = a' negyedik környék = Landschaft = ötödik szoba festői ágazat: mind ezen ágazatokba, csak úgy lehet a' kívánt tökéletességet elérni, ha mindenik ágazat az arra született talentomú művésztől gyakoroltatik. Ebben a' tekintetben szerentsés mesterség a' szabóság, a' mellyben szint úgy külön van a' magyar szabó, külön a' német férjfi, külön az asszony szabó, ide nem számolván a' köznépnek dolgozó kis várási szabókat. — Ezekhez már a' Magyar nemzet is úgy hozzá vagyonszokva, hogy ha mindenik a' maga szokott munkáját a' kívánt tökéletességben folytatja, megvagyons vele elégedve, és őket úgy nézi, mint a' nemzet ízlésének és tsinosodásának egyik fő eszközeit.

A' nemes mesterségekre való nézve az órásság és az ötvösség volnának azon két mesterségek, a' mellyeknek egyikét a' nemes mesterségnek megtanulására vágyódó ifjú magának választhatja; ezen mesterségek pedig, csak akkor jöhetnének itt is a' legnagyobb tökéletességre, ha ezeknek külön ágazati megtanulására, az ifjúnak már itt is olyan alkalmatossága volna mint a' szabó mesterség megtanulására, és azon egy ágazatnak gyakorlása mellett is, mind a' közönségnek meglegedése, mind pedig a' magatisztességesen lehető táplálása eránt bizonyos volna.

Nagyobb világosságnak okául, elmellőzvé az órás mesterségnek több részekre oszlott ágazatit, itten csak azt hozom elő; hogy egy kis órában vagynak olly bizonyos részetskék, a'

mellyeket magok az órások nem tsinálván Bétsből hozatják u. m. a' lántzotskát, rúgó - tollat, szám mutató táblát. — Cziferblattot: már ebben az esetben is a' bal vélekedés azt a' gyanúságot szüli, hogy az órás mesterségben ezeknek készítése volna a' legnagyobb mesterség, mivel még azt egy órás sem tsinálhatja; holott pedig egy olyan ifjú a' ki ezen mesterségre adja magát, mennél jobban kezdi a' mesterséget ismérni, annak annál nagyobb kiterjedését látja, és látja, hogy nem a' lántzok, rúgó - tollak, 's Czifferblattok tsinálói az igaz mesterek a' kiknek készítményeiket egy ifjú négy, öt esztendőök alatt könnyen megtanúlhatja: hanem azok, a' kik ezen részeket tudják használni, és hogy ama mesteremberek leginkább tsak a' magok gyermekét, vagy valami közélről való atyafinak gyermekét szokták a' magok mesterségek megtanulására felvenni; és hogy bár az ilyen mesteremberek Bétsben is kevés számmal vagynak, még is ezek az ő készítményeikkel, nem tsak az egész Monarchiába, hanem még azonkívül több országba lévő órásokat is könnyen elgyőzik. — Ezt így látván az ifjak, hogy az ilyen bizonyos részek tsinálásában, sem a' magok, a' mesterség nagyobb kiterjedésének kitanulására való vágyódásokat ki nem elégíthetik, sem pedig itt magyar országban magokat tisztességesen el nem táplálhatnák, és még abban az esetben is, hogy ha az illyes készítményeknek az országba másunnan való béhozása megtiltatnék (a' melly pedig meg nem eshetik) még is itt az órásoknak sokkal kevesebb száma lévén, hogy sem mint azokól élélhetnének; — annyival is inkább tehát, mivel az ollyas készítményeknek az országba való béhozása meg nem tiltathatik, ha vala-melly ifjú az illyes készítményt el akarná kez-

deni, már a' Bétsiek a' szükségtől is kényszerítették olyan áron a' magokét adni, hogy az illyes ifjaknak bizonyosan kevés idő alatt elkelene pusztulni: következképen az illyen ifjúnak a' maga tulajdon bclátása tanátsolja szándéka tellyesítése félbe hagyását.

Mivel pedig magam is ötvös, vagy is inkább ezüstműves vagyok, ezen mesterségnek ágazati megismértetéséből kívánom a' magyar nemzetnek, ezen mesterség még hátrább tettének okait megérthetővé tenni.

Az ötvös mesterség eleinten magába foglalta együtt véve, az arany és ezüstművességet: később a' mesterség kiterjedésének és tökéletesedésének nevedésével ezek tsak nem egészen egymástól különböző két mesterségekké lettek: az első az aranyművesség: ez is pedig már magába is három részekre osztódott, u. m. Juvelier, Galanterie, Bijouterie mesterségekre.

A' Juvelierség az, a' melly kövekkel dolgozik: szerentsés az az ifjú, ki magát ezen mesterségre adhatja; mert még az az egy mesterség, a' mellybe egy mester magát mind a' közönség előtt tekintetbe teheti, mind pedig magát a' legtisztességesebben táplálhatja. Ezen mesterség bár a' legnemesebb részének látszassék is az ötvösségnek, de eztet a' gyakorlás által a' legnagyobb tökéletességre viheti egy ifjú; annyival is inkább, mivel már ezen része a' mesterségnek a' mi országunkban is, a' nagy városokban már régtől fogva szép folyamathán vagyon, és sok ifjaknak alkalmatosságok volt mindjárt az ő tanulásoknak első esztendejétől fogva, ennek minden munkálás módját tökéletesen tanulni: ez az oka hogy ezen mesterségben a' mi hazánkban is már régtől fogva, az ízlésnek nevedéséhez képest, alkalmatos mesterek valának.

— Most különösen egy ilyen mesterrel nevekedt a' Czéhünk tagjainak száma. Ez egy Erdély országi Kolosvári Szigethi Sámuel, a' ki a' Bétsi legelső Juveliernek műhelyében egy volt azon legelső munkások közül, a' kiknek kezeik által készültek az udvarnak számára parantsolt legnagyobb ékességek; a' kinek egyik munkás sem hághatott eleibe, és a' ki már itt is több esztendők óta, egy itten még élteben legnevezetesebb Mester virágzó sorsának legfőbb oka volt, a' ki csak a' közelébb mult esztendőnek vége felé mutatta fel egy olyan remekét, a' melly mindnyájunknak a' legnagyobb bámúlásra adott alkalmatosságot, és a' mellyre mi őtet közönségesen egy olly magunk kinyilatkoztatásával fogadtuk társunkká, a' mellyel még egyikünk sem ditsekedhetik. — Ha valaha valaki akár-melly országban ezen mesterséghől valamelly különös darabot látott, a' melly a' tökéletességnek legfelsőbb pontját elérte; kivéven azon fellyebb említett Bétsi mester munkáját, a' kinek műhelyében magát annyira tökéletesítette, annak ezen munka látásán vagy azt kelletik mondani, hogy amaz eztet felül nem múlja vagy pedig hogy ez amazt haladja. Ebből kitetszik hogy ha egy magyarfi akármelly nevezetes mesterségnek ollyas ágazatjára magát adhatja, a' melly tellyes folyamatban lévén annak megtanulására alkalmatossága vagy on, aztat szint olly nagy tökéletességre viheti, mint akármelly nemzet. — Vajha ezen derék férfi az ő igyekezetének és tudományának a' mi hazánkban érdemlett jutalmát vehetné! vajha ez itten épen olly állapotba tehetné magát, mint Párisban vagy Londonban egy hasonló tudományú férfi magát teheti.

Az aranyművészségnek második ágazatja a' Galanterie munka, a' melly alatt értetődik

a' piksiseknek (szelencze) etviknek és e'féle nagyobb daraboknak készítése. — A' piksis tsinalásába egyik nagy mesterség, a' sarkaknak a' legnagyobb szorgalommal való, és szinte csak nem észrevehetetlen szoros öszve illesztése, és a' záródásnak hasonló szorgalommal való elkészítése: ebben is csak a' nagy gyakorlás által érheti el valaki a' tökéletességet: a' mi ezen munkát felékesíti, az a' metzés, gillochis munka, és a' zomántz munka. — Már hogy valaki a' metszésbe a' tökéletességet elérje, szükség hogy annak egyéb foglalatossága ne legyen mint a' metszés; — a' gillochis munka megyen egy esztergaly forma machinán végbe, a' melly szint úgy a' metzéshez hasonló, de pusztá kezek által nem követhető mindenféle vonásokkal ékesíti a' munkát: egy ilyen machina három = négy száz forintokba ezüst pénzben szokott kerülni; és pedig tsupán csak egy ilyen machina nem elégséges mindenféle vonásoknak véghezvitelére. — Egy metző sem tudna elélni tsupán csak egy olyan aranyművestől, a' ki az ilyen munka nemét folytatja: annyiival inkább egy gillochis machinán dolgozó hat aranyművestől piksis tsinalóktól sem kaphat elégséges munkát, és még annál inkább egy zomántz vagy tűzi festéssel dolgozónak, a' kinek munkája nem olyan gyakran kerestetik, sokkal több mesterektől kellene élni. Ha tehát egy valaki az aranyművességnek ezen ágazatját akarná Magyar országba behozni, ebből kitetszik, mennyi munkásokra volna még nekie szüksége a' kik műhelyén kívül dolgoznának, és viszont hogy tudnának amazok elélni, ott a' hol nékiek több mesteremberektől kellene élni: — és ha több ilyen mesterek találkoznának, a' kik az aranyművességnek ezen részét folytatnák, hol találkozna itt annyi vevő,

hogy annyi készítmények elkelnének, a' midőn Béts már azokat a' legnagyobb bővséggel ide is szállítja.

Az aranyművességnek harmadik ága a' bijouterie munka, a' melly már itt is elégséges folyamatban vagyon.

Az ötvösségnek második főbb része, az ezüstművesség: ennek ismét a' legfőbb két ágazati, az ezüstműveseknél az úgy nevezetni szokott verő = es pontzol munka. Az első ágazat az, a' melly azon edényeket és készületeket készíti, a' mellyeket a' rézművesek, vagy katlanosok veres rézből, a' bádigosok pedig sárga rézből, és bádogból szoktak készíteni, valamint azokat is, a' mellyeket a' közönséges tserép edényekben látunk: az ezüstművességnek ezen részét egy középszerű talentomú ifú is, a' gyakorlás által a' legnagyobb tökéletességre viheti, és sok magyar fíjak Bétsben ezen munka nemében igen kiszokták magokat mutatni, de az ilyen munkának felékesítésére megkívántató, más munkások nem léte, és az illyes munkának a' mi hazánkban ritkán való előfordulása eztet tellyes gyakorlásba nem hozhatja. — A' második része az ezüstművességnek, az a' mi annak felékesítéséül szolgál: u. m. a' pontzol, vagy az úgy nevezett matt munka; ez a' munka neme már a' művészségbe is által mégyen; és ha valaki ezt a' tökéletességnek azon pontjától a' mellyre eztet Benvenuto Cellini vitte a' leg alsó sorsáig szemléli; épen annyi s olly sok egymást felváltó külömbséget fog benne találni, mint az Angelo és Raphael mesterműveitől fogva lefelé a' legtsékélyebb festőnek munkájáig lehet gondolni: ennek már tsak a' középszerűen való megtanulására is, több kell mint egy középszerű elmébéli tehetség; azomban ennek a' középze-

rúségen való tudománya is még a' mi hazánkban igen ritkán szükséges; ide járul a' Modellirozás, vagy az egész figuráknak tsinálása nem különben az általtördelés — durch gebrochene arbeit = a' metezés és az ezüst műben gyakorlott esztergyálosság. Ezen egymástól különböző ágazatok azok, a' melyek az ezüstművességet nemesítik, és a' melyeknek tsak a' külön folytatásában lehet a' szükséges készséget és ügyességet elérni: de ez ilyen művészek tsak úgy folytathatják a' magok tudományokat, ha elébb olyan mesterektől, a' kiknek műhelyeikben a' síma munkák készülnek, olyan munkát kapnak, a' melyre az ő munkájok megkívántatik.

Minekélőtte még a' többi ágazatokat előterjeszteném, tsak aztat akarom megmutatni, hogy ebből is kitettzik, melly fáradhatatlan békességes tűréssel és elmebeli tehetséggel kell annak birni, a' ki mind ezeket megtanulni akarja, és ha mind ezeket megtanulta, akkor nagy kapitálissának, vagy legalább alkalmatosságának kellene lenni, az ő mesterségbeli tudományának gyakorlására.

Én magam a' természettől, az ezen mesterségnek kitanulására megkívántató tulajdonságokkal lévén felruháztatva, egyszer'smind a' nemzetemhez vonzó szeretettől lelkesítettvén, és az ifjúságnak minden örömétől magamat elhúzván, minden igyekezetemet arra a' célra fordítottam, hogy az én keskeny határok közé szorított sorsomban is, a' mennyire tehetségembe fog állani az én nemzetem disze feltartásába néminemű szolgálatot tehessek. Ámbár pedig énnekem sem magyar országban hol az ötvösi mesterség meg akkor sokkal hátrább volt, mint most, nem volt semmi alkalmatosságom a' mes-

terség ollyas nemes részeinek még tsak kezdetét is látnom: Bétsbe is pedig a' hova 1805ikben esett felú tazásom, a' hol az aztat követő esztendőben volt szomorú történet minden mesterség folyamatját több idő kig félbe szakasztotta, tsak igen kevés alkalmatosságom volt, 's inkább szóbeli magyarázás, mint pedig tselekedetbéli mód által, a' mesterség ollyas részeinek módját kitapogatnom, a' mellyek egy illyes mesterségnek a' hazánkban, minden esetben elő fordulható részeinek elkészítésére megkívántatnék: még is az én fáradhatatlan igyekezetem után, a' mesterségnek mind azon részei kitanulásában annyi isméretet szerzettem magamnak, hogy a' közönségnek akármelly esetben lehető kívánsága tellyesítésére magamat elégségesnek érzettem: de nem lévén az annak folytatására megkívántató pénzbeli tehetségem, az én mesterségembéli esméretem mellett is, nem láttam magam előtt egyebet mint egy magához húzó veszedelmes örvényt, a' mellybe hogý ha magamat attól ideje korán el nem húzom, örökre való vesztemet szemléltem, és így kéntelennek lenni láttam magamat egy kis városba lakásomat által tenni, a' hol is hatodfél esztendeig volt lakásom alatt magamat ollyan sorsba tehettem, hogy legalább Pesten félbe szakadt törekedésemet újra folytatni elkezdhettem: de ezen törekedésem folytatására, a' mellyre legalább 30,000 for. megkívántatott volna, még a' feleségem után nyert vagyonommal együtt is az egész tehetségem alig haladta annak tized részét, a' melly is, mig az én elmébéli tehetségeimet, nem lévén alkalmatosságom a' nagy munkákban használni, 's ollyas személyeknek dolgozni, kik az én munkámat elesmérték volna, hogy valamennyire magamat megismértessem, ollyas munkákon

vesztegettem, a' mellyek által nem tsak az, hogy a' már kezem közt volt kis vagyonom nem nevedett, de annak minden nap alább szállását még az én mester társaim is látták, a' kik azt én bennem közönségesen egy a' józan okossággal ellenkező gondolatnak nézték, hogy én olyan dologra törekedem, a' melly az én végső romlásomat elkerülhetetlenné teszi.

Illyen helyeztetésemben, a' midőn már láttam hogy alig van, még volt vagyonomnak hatod része kezem között, már magam is arra határoztam magamat, hogy félre tévén minden efféle művészkedést, a' mesterségnek tsak azon része folytatásával, még pedig a' leg megalázottabb állapotban fogom magam táplálni, a' mellyel mások magokat táplálják; de még is hogy az én mesterségbéli esmeretem ne légyen úgy eltemetve, hogy annak egy olly jelét magam után ne hagyám, a' mellyen a' világ az én igyekezetemet megismérné; elszántam magamat egy olly darab munkának készítésére, a' mellyet még en soha sem láttam, sem nem hallottam, és a' mellyből sorsom könnyebülését legkevésbe sem reménylhettem. Én ezen munkát el is kezdtem, és sem a' feleségemnek békételen siralmas panaszai, sem mester társaimnak nevetségei félbe nem hagyatták velem elkezdett munkámat mig tsak ugyan azon darab munka, a' melly két esztendőig volt munkába, és a' legalább nyolcz hónapokig való munkában került végképen, elromlott 's egészen haszonvehetlenné lett. Ezen eset reám nézve a' legnagyobb tsapás volt, annyival is inkább, mivel mind feleségem siralmas panaszinak mind sok mester társaim balitéleteknek 's nevetségeiknek magamat még jobban kitéve lenni érzettem. — Mind a' mellett is pedig a' természettől belém

öntött ösztön mind addig nyugtot nem hagyott, míg még egy más darabhoz való kezdésemmel mind feleségem nagyobb békételenségének és panaszinak, mind pedig a' többi mester társaim nevetségének magamat újobban ki nem tettem. Ezen darab a' melly már szinte negyedfél esztendőig volt munkában, és már épen vége felé volt, hogy a' jobb szememnek csak nem végső romlását okozta, és szinte hét hónapokig tartott egymást felváltó recidivák miatt, valamint annak többé lehető használása eránt, úgy a' már vége felé volt munkámnak végre való hajtása eránt is minden reménységemet elvesztettem. De csak ugyan valamint szememnek épségét megnyerhettem, úgy az említett darabot is elvégeztem, a' melly nem csak az akkor Bétsben volt, a' nézés végett minden két esztendőben megadni szokott új mesteri daraboknak kitétele alkalmával, a' többi mester darabok közé felvétetett: hanem Ó Felségétől is az oda való kintstárnak ritkaságai közt helyet nyerni méltónak találattott: melly által valamint eddig homályba vólt elmebéli tehetségem, 's igyekezetem esméreatessebbé lett; úgy szinte már a' szemem előtt volt végső romlástól is megszabadultam; a' legszerentséssébbnek érezvén magamat, hogy sem feleségemnek békételenségétől, sem mester társaimnak nevetségektől nem háborgattatván, életemnek még csak néhány esztendőkre lehető kiterjedését, azzal tehetem gyönyörűségessé, hogy az eddig bennem elfojtva volt ösztönömet szabadban elégithettem ki, és az én hanyatló koromban is új kedvet és tüzet érzek magamban olyas darabok készítéséhez, a' melly a' külső nemzeteknél is a' feljebb említett Statistica' szerzőjének a' magyar nemzetre süttött azon sérelmes bélyegét, a' mellyért ő még a' későbbi mara-

déknak is neheztelését méltán maga után vonnya a' mennyire tehetségemben áll, észrevehetetlenné tegyem. Ezen sorsom leírásából által lehet látni, hogy valamint én az én igyekezetem és mester-ségi ismeretem után is, könnyen a' legszeren-tsétlenebb ember lehettem volna, úgy mások is egyéb sorsot nem reménylhetnek, valámig a' nemzet az ő boldogulásokért kedvezőbb rend-szabásokat nem téssen.

Sorsom leírása miatt az ezüstművesség még több ágazatnak félbe szakadt előterjesztését, tovább is folytatni, nem épen felesleg való.

Az ezüstművek felékesítésére való a' Pré-selés is, a' melly már magába is egy nagy pénzbeli költségbe kerül, és a' melly tsupán csak egy maga, egy egész országra, ha abból a' külföldről, az illyes készítmények kizáratnak is elégséges. A' filegran munka, a' melly dró-tokból gombokat, lánczokat, kosarakat és más e'féléket szokott készíteni, hasonlóképen egyik részét teszi az ezüstművesnek valamint:

A' Piksis = vagy is: Szelentze tsinálás is, egy külön ágazatja az ezüstművességnek: nem különben a' közönséges evő eszközök, asztali készülétek, és kardok tsinálása, valamint az itt nálunk még nagyobb tökéletességre ment magyar munka és más egyéb aprólékos munka nemei-nek készítése mind külön még annyi ágazati vól-nának a' mesterségnek Bétsben vagy másutt.

Ezeket így vévén, könnyen által lehet lát-ni, hogy aztat egy mesterembertől kívánni, hogy ő a' mesterségnek mind ennyi ágazatiból min-denben olly tökéletes munkát készítsen, mint azok a' kik mind külön egy egy részét folytat-ják a' mesterségnek; annyit tenne, mint az, hogy egy fából dolgozó mesterember, mind az áts, mind az asztalos, képfaragó, esztergályos,

pintér , kerék-gyártó , kosárkötő , gyermeki-játék tsináló mesterségből , egy eránt olly tökéletes munkát készítsen , mint amazok , külön külön tsinálnak. — Ha valaki egy tudóstól azt kívánná , hogy ő mind nagy ékesen szöllő , mind nagy költő , historicus , philosophus , physicus , geometra , törvény tudó , theologus , astronomus , chemicus , és orvos légyen , ezt a világ képtelenségnek tartaná : holott pedig mind ezen tudományok megtanulására a mi hazánkban lévő Universitásban is , elégséges alkalmatosság van , és magok a tanítók is minden tudományokat a legnagyobb nyílt szívűséggel és szorgalommal tanítják ; és az ilyen tanult embernek a maga tudományát akármelly elrejtett szobába is könnyű a világ előtt kimutatni ; eszközökbe is pedig rövidséget nem lát ; mert hála az egeknek bibliothécaink elég nagy számmal vagynak : a mesterlegény pedig kéntelen országunkon kívül az alkalmatosságot a tanulásra keresni ; és ha az olyan mesterembernek a kinek tudományát akarná megtanulni , vagy elégséges munkája nintsen , vagy több legényt nem akar tartani ; így az ifjú a maga szándékát kéntelen félbe hagyni : sokszor pedig még az is szokott hozzá járulni , hogy az illyes mesteremberek a mesterségi tudományának főbb titkait , a meddig csak lehet , magokba szokták tartani , és ha mind e mellett is egy ifjú a mesterség minden részeinek minden tudományát és titkait kitanulhatná akkor a sok költségbe kerülő műszerek és machinák megszerzése , és az annyi ágazatokra kiterjedt mesterségnek folytatására megkívántató nagy hely , a mellyet a város belsejében fel sem lehet találni minden igyekezetét semmivé tenné ; és ha mind ezen nehézségeket meggyőzőné is , akkor ő néki a mesterség annyi ágazatira

munkásai nem lévén elébb még legalább három tanítványokat kellene különösen ollyas munkákra tanítani a' mellyekre ő munkásokat még másunnak sem könnyen kaphatna; és ha már az is megvolna, akkor még hogy a' közönségnek figyelmét magára húzhassa, még kellene magát elébb ollyan szembetűnő módon mutatni, mint egy első szabó-mester, vagy czúkor süteményes; de a' mellynek tellyesítésére legalább 60 ezer forint pengő pénz megkivántatik.

Igy értvén továbbá a' dolgot, nem hogy oka volna a' magyar nemzetnek, a' mesterségek lassú előmenetele eránt panaszolkodni; sőt magának kell aztat által látni, hogy akármelly nemzet sem vihette volna azt annyi idő alatt hasonló helyheztetésbe tovább mint azt a' magyar nemzet vitte: a' felől is pedig bátran meglehet győződve lenni, hogy ha az első mesterek Bétsből vagy Párisból vagy Londonból, a' kiknek bőltsjaik a' legnagyobb drágasággal és szépségekkel rakva vagynak, olly állapotba jönnének magyar országra, mint egy szegény magyar ifjú mester legény, nem lévén nékiek jelen az ollyan munkások, a' kiknek segítségekre nékiek elkerülhetetlen szükségek volna, annyit sem tehetnének, mint most itt egy középszerű mester téssen.

De mivel a' magyar nemzet akarná a' mesterségeknek még nagyobb virágoztatását az országba behozni: szükség elébb meggondolni, ha vallyon az a' megerőltetett mód a' mellyet a' nemzet erre a' célra való nézve akar használni; t. i. a' Czéheknek eltörlése nem volna-e mind az egész nemzetre, mind pedig a' mesterségek virágoztatására való nézve sokkal veszedelmesebb, mintha hasonló esetben, az a' bőlts rendelés eltörlőtetnék, melly szerént, valamint a' törvényt, úgy az orvosi tudományt tanuló ifjak

tsak a' rigorosum letétele, és a' diploma megnyerése után léphetnek az ő hivatalok folytatásába. — Ez ha már így megtörténne, már láthatná akarki mitsoda káros és veszedelmes visszaéléseket szülné; holott pedig valamint az ügyvédi hivatalba bétsúszható visszaélés, az Ország törvényhatóságának auctoritása által mindég zabolába tartatnék; úgy az orvosi tudományba is magok a' Professorok tudnának az illendőség útjáról eltért férjfiaknak parantsolni; de a' mesterségekre való nézve, a' hol egy minden alacsonyságoknak, és ravaszságoknak elkövetésére készen álló ember a' maga szerentséjét mások érdeme kissebbitésével 's más egyéb ártalmas fortélyokkal bátran kereshetné; a' jó érzésű és betsületes ember pedig még a' váras Előljáraitól is, amavval tsak egy forma tekintetben tartatván, minden betsület érzéssel felhagyna; akkor a' mesterségeknek az Országban épen az a' sorsa volna, a' mi azon plántáknak az ollyas földben, a' hol mindenféle gaz és haszontalan fűvek megszenvedtetvén azokat elnyomják, és még azoknak szemek előtt is elfedezik a' kik azokat keresik.

Itten ennékem azt a' kérdést adhatná valaki előmbe, miért hát hogy ezt az ártalmas következtetését ezen új szokásnak nem láttuk azon országokban, a' hol az már bévétetődött: erre az én feleletem az: hogy minekelőtte ott az a' szokás bévétetett, már az előtt az ízlés, mind a' mesteremberek mind pedig a' munkáltatók között a' szükséges kiterjedésben lévén, nem azt keresték, mellyik dolgozik óltóbban; hanem mellyik dolgozik jobban és szebben. Itten is az a' szokás bátran felvétethetnék akkor mikor már a' mesterségek a' tökéletességnek arra a' léptsőjére jutottak, a' mellyet azok azon orszá-

gokba már ez ezen új rendelkezés behozása előtt elértek; a' midőn már tudniillik: a' nemes mesterségekbe is, a' jóízlést és tiszta munkát úgy megtudják választani, mint a' szabó, gombkötő, és csizmadia mesterségekben, és a' midőn a' nemes mesterségekben is szint úgy boldogúlhat a' jó mesterember, mint amazokban.

De lássuk tehát mitsoda módokkal éltek előbb a' külső nemzetek a' mesterségek virágoztatásának előmozdítására, és miket kellene a' mi nemzetünknek ezen ezélnak elérésére amazoknak példájuk, szerént tselekedni. Az ollyas országokban, a' hol a' mesterségek virágoznak, a' jutalmak feltétele egyik ösztöne az igyekezetnek, és az a' tsalhatatlan bizodalom, hogy ha valaki valamelly mester darabot tsinál, a' melly valami különös figyelmet érdemel, annak betséhez mérséklett áron való eladásához bátran bizakodhatnak. — Vajha ez előtt két esztendőkkkel egy magyar születésű jeles művész illyen bizakodásában meg nem tsalatkozott volna, és mind magát, mind egész háza népét végső romlásnak ki nem tette volna, és az ő szomorú esete által másokat is az ő példája követésétől el ne idegenített volna! vajha olly nagy lelkű hazafiak találtatnának, a' kik ezen szerentsétlen embert, az ő nemes gondolkodásából tett próbája által magának okozott szomorú sorsából kiszabadítanák, és az ő két művészi darabjait, a' mellyek közül egyik Mátyás Királynak Beatrixal való egybe kelését, a' másika pedig Zsigmond Császár által Mária Királynénak eljegyeztetését adja elő, valamelly közönséges nagy épületnek felékesítésére megvennék! meggyőződván arról, hogy sem Angliában, sem Franczia, sem Olasz országban akkor mikor a' művészi tudomány kezdett hennek életre kapni, tökéletesebb darabokat az akkori

művészek nem mutathattak; és még is azon nemzetek csak azért is nagy betségben tartanak, hogy abból kinézzék, az akkori igyekezetnek volt zsengéjét, 's gyönyörűséggel szemlélik annak elébb haladását. Ha kitsinyen nem kezdünk nagyra nem mehetünk, és ha a' nemzet egy ilyen munkát csak azért vet meg, hogy még az, az Európai első mesterek munkájával öszve nem hasonlítható; úgy az ollyas első mesterek sorába felléphető magyar művész is, nem csak hogy hasonló próbatételt nem mérészel tenni; de még az ő szerentséjét sem bátorkodik magyar országban keresni.

A' második ösztön: az a' megkülömböztetett tekintet és betség, a' mellyre egy jó igyekezetű alkalmas férfi az egész nemzet előtt felléphet; és a' mellynek megnyerésére sokszor még egy hivatalbeli személynék is a' fíja magát örömet elhatározza.

Mitsoda szomorú sorsa az a' magyar nemzetnek, hogy a' mint feljebb is emlitém, csak egy szerentsés sorsú közönséges mesterember is, már sem fíját többé mesterségre; sem pedig leányát egy mesterembernek adni nem akarja, és hogy egy szegény nemes ember inkább szűkülve él az ő kis telkének jövedelméből, sőt nem csak az, hanem hogy sok ollyan nemes ember, a' kinek semmi birtoka nintsen, inkább akarja, hogy fíja más földes Úraságnak robotosa maradjon, mint sem az ő születését egy mesteremberi sorsal meghomályosítaná. — Igaz ugyan hogy már hazánkban is, kezdi a' mesterségek eránt viseltető tekintetnek a' szürkületből kifejlenni akaró hajnalának piroslásra hajlandó színe magát szemléltetni. — Itten is látjuk már némelly szerentsés sorsú érdemes mesterembereket, a' legfőbb rangú és nagy születésű hazánk Naggyai

társaságában részt venni, és a' nemes Casino társaságnak tagjaivá méltatni: de csak akkor szemlélhetjük mi a' nemzet virágzó sorsát, mikor az ilyen megtiszteltetésnek, nem csak az olyan mesterek lehetnek részesei, a' kik az ő planumjaikat egy alkalmas felvigyázónak igazgatása alatt, akármely középszerű munkások és napszámosok által véghez vihetik: hanem a' mikor az ilyas nemes mesterségekből is, a' mellyeknek folytatása végett a' munkásokat messzünnen nagy költséggel kelletik megszerezni, az igyekező és alkalmas ember magát olyan sorsba teheti, hogy az ilyen megtiszteltetésnek elviselésére képes legyen.

De mennyivel ellenkezőbb sorsban látja magát még most is itten egy szerentsétlen sorsú nemes mesterséget űző mesterember, a' ki magát, szerentsétlen sorsa miatt az egész közönség megvetésének terhe alá vetve lenni érzi; a' melly pedig ő nékie annál érezhetőbb és fájdalmasabb, a' mennyivel ő magát egy más nemzetnél mind szerentsésebb állapotban mind nagyobb tiszteletben lenni méltán reménylhetne volna. — Az ilyen szerentsétlen ember példája sok jó talentomú ifjakat a' hazájától elidegenítvén arra a' gondolatra hoz, hogy a' hol ők a' jobb szerentsé's nagyobb betsület megnyerésére kedvezőbb alkalmatosságot látnak az ottan való letelepedésre magokat azonnal elhatározzák: — maga az ilyen szerentsétlen mesterember is pedig, a' mennyibe mind a' maga gyermekének, mind pedig más jó talentomú ifjaknak szerentséjeket kívánja, csak azt javasolja nekik, hogy felhagyván az ő hazájok eránt való hajlandósággal, ott állapodjanak meg, a' hol nékik a' szerentsé magát kimutatja. — Ilyen helyezettetésben érezvén tehát magát a' nemzet, az ő legjelesebb ifjainak

a' mi hazánkba valaha lehető vissza térésekre mind ez ideig számot nem tarthat. Azomban kevélykedhetünk-e mi abban, ha haljuk, hogy ez vagy amaz országba letelepedett jeles és virágzó állapotban lévő Mester, magyar születésű fi? igaz ugyan, hogy a' mi hazánkban is, némelly művészek, u. m. a' jeles német Színjádzők Muzsíkuskok és Tántzmesterek feltalálják szint úgy a' magok szerentséjeket, és kedvességeket, valamint akármely más országban is. — Egy Biharinak haláláról még az ő életében, háromszor szomorította meg a' nemzetet, a' Hazai tudósítás az ő jelentésével. — De ha tsak itt állapodik meg a' nemzet, úgy mivel lesz jobb az ő sorsa, mint azon nagy épületnek a' mellynek egy két szobái a' legdrágább ékességekkel vagynak meghalmozva, a' többi része pedig fedetlen az idő zivatarjainak vagyon kitéve?

De — továbbá azon országokban hol most a' mesterségek virágoznak a' Fejedelmek és az országnak Naggyai, az ollyas mesterembereket, kik országokban nem találkoztak, más országokból meghívták, 's azoknak előmeneteleket mindenkép elősegítették. — Még a' későbbi maradéknál is elfelejthetetlen lesz ama boldogul kimúlt nagy lelkű Hertzeg Kaunitz nak emlékezete, a' ki magasztalva fogja emlegetni az ő gyermekei előtt azokat, a' miket ő nagy atyáitól felőle hallott, hogy mitsoda nyájas leereszkedéssel, emberi szeretettel viseltetett ez a' nagy férfi az illyes mesterekhez, és mitsoda gyámolokat találták ezek fel ő benne. — Ehez járúl még az is, hogy az ollyas munkáknak más országból való bevitele tilalom alatt vagyon, és tsak különös fizetés mellett engedtetik az meg. Egyéberánt pedig egy uralkodó megvagyon azzal elégedve, hogy ő a' mesterségeket, országá-

nak egyik részében tellyes virágzásba hozhatta. Maga a' Felséges uralkodónk, az ő bülts mély bélátása ellen tselekednék, ha ő magyar országra való nézve hasonló móddal élne, és a' Bétsbe készült mesteri műveket behozni megtíltaná: hanem országunknak Naggyai a' helyett a' Hertzeg Kaunitz példája szerint azt tselekedhetnék, hogy társaságba öszve állván:

Először. Az igyekezetet jutalmakkal élesztenék, és ha valamelly mesterember vagy művész, ollyas mester-művet tudna mutatni, a' mellybe a' többit felül múltná, és a' melly a' külső országokban is figyelmet gerjesztene azt annak értéke szerint megvennék.

Másodszor. Ha egy ifjú, a' ki mesterségében magát megtudná különböztetni; de szegénysége miatt a' maga tudományát tellyes erőben ki nem mutathatja, annak a' szükséges pénzbeli segedelem, legalább a' rendes procentum mellett szolgáltatnék, ámbár az illyes költsönözésnek vissza térítése eránt, nem mindenkor lehetne az ember bizonyos; továbbá az illyen alkalmas embert az egész országban kihíreztetvén, annak a' közönség bizodalma megszeresztetnék.

Harmadszor Ha az ollyas mesteremberek, vagy művészek a' kik annak a' munkának, mellyet más mesteremberek válnak magokra, tsak bizonyos részeit tsinálják, addig is, mig itten az ollyan mesterémbereknek száma, a' kiktől amazok élhetnének, annyira nevedeknék, hogy azok minden aggodás nélkül magokat táplálhatnák, másunnan behivattatnának, 's azoknak az elélésre bizonyos segedelem rendeltetnék.

Negyedszer Hogy az igyekezetnek annál nagyobb foganatja lenne, azon kellene lenni, hogy tsak az idevaló mesteremberekkel kellene

dolgoztatni: kivéyen azt, hogyha a' másutt fel-
találtatott új ízlésű munka mustrául meghozat-
tatnék: mert különben, valamint a' magyar
Literaturának, a' mellynek gyarapításán a' nem-
zet most olly nagy tűzzel munkálkodik, ha az
Országban még is leginkább német, frantzia, és
más idegen könyvek olvastatnak, a' magyar
könyvek pedig nagyobb részént a' nyomtató mű-
helyben maradnak, igen kevés előmenetele lé-
szen: úgy a' mesterségeknek is, ha a' nemzet
az ollyan munkákat is, a' mellyeket már az ide-
valóknál is, a' meglegedésig való jó és tökéle-
tes ízléssel és minémúséggel megkaphatná, még
mindég a' Bétsiektől veszi, így nem tsuda ha a'
mesterségek hazánkban lassan fognak elő haladni:
azomban a' magyar nemzetnek tulajdon java
keresése hozná azt magával, hogy a' pénz az
országban maradjon. De hogyha a' nemzet nem
érzi magát hajlandónak ezen tekintetben a' külső
nemzetek példáját követni; akkor nem vádol-
hatja a' maga fíjait, ha ők olly nagy követ a'
hegynek nem hempergetnek, a' melly alatt ők
megszakadván, örökös nyomorúttakká lehet-
nének.

Az ötvösi mesterség volna még az országban,
az az egy mesterség, a' mellyet a' nemes mes-
terségre hajlandó ifjú magának választhatna, és
a' mellyben mind a' művészségnek mind az ízlés-
nek legnagyobb kiterjedése maga előtt a' leg-
tágasabb mezőt találná: a' melly már azon ne-
mes értzre való nézve is, a' mellyben ő gyako-
roltatik, méltó volna arra, hogy a' nemzet azon
igyekeznék, hogy annak virágoztatása, az ollyan
emberek által ne akadályoztatnék, a' kik se nem
a' betsület érzéstől, sem pedig a' nemes mester-
ség eránt való hajlandóságtól, hanem csak a'
ravasz és igazságtalan haszon kereséstől vezérel-

tetvén ennek betsit lealatsonyitják, és az egész nemzetnek nagy kárára vagynak. Mitsoda nagy ártalmára vagyon az mind ezen mesterség előmenetelére, mind pedig az egész országra való nézve, hogy itten a' zsidóknak szabadságok vagyon ezüst és arany készületekkel kereskedni, és azokból dolgozni? mennyi sok lopott arany és ezüst készületek tsak azért vesznek el örökre, mivel ezeknek kéz alatt való vevői lévén, azoknak kezek által öszve olvasztódnak, és más több e'féle ravaszságokkal élnek; a' kik mind ezen okból mind pedig abból, hogy az ő munkájikat olly szerentsétlen mesteremberek által tsináltatják, a kik tsak hogy élhessenek kéntelenek az ő munkájokat tsekély fizetésekhez alkalmaztatni, ezüst készületeiket 6 xral óltsóbban adhatják ugyan; de mind a' mellett a' vevő részszerént a' munka hibás voltában, részszerént más ravaszságban többnyire megvagyon tsalva. Többszöri tapasztalásunk és tulajdon kárvallásunk után tanúltuk, hogy ezen zsidók, vagy az ő itt az országban lévő munkásaik által készült munkára hamis Bétsi próba czimet üttetnek, vagy pedig azon Bétsi szerentsétlen ezüstmivések is, a' kikkel ők dolgoztatni szoktak, meg nem állhatván az ő tsekély fizetések mellett, sokszor a' magok szerentséjeknek kotzkára való kitételével és a' pénzverő hivatal = Münz-Amtot = megtsalják, és a' Bétsi czim alatt sokkal rosszabb ezüsből készült munkát adnak ki kezekből, mint a' hogy azt az ember hinné: különösen a' kés nyelekbe szükségtelenül annyi forrasztó szert bele olvasztanak, hogy mikor az ember öszve olvasztja 12 próbásra sem jön ki. Ezen ártalmas dolognak elfojtására az ország tehát azt tselekedhetné:

Először. Hogy meghagyván legfeljebb azon zsidókat az ő mesterségek gyakorlásában, a' kik már azt a' magok kezekre úzik, de tanítványokat ne lenne többé nékiek szabad tartani; meggondolván azt, hogy a' zsidó a' kereskedésre legalkalmasabb lévén, a' tehetős zsidó, a' maga gyermekét kereskedésre adhatja: a' szegény szüléktől való zsidó fiú pedig, ha csak ugyan mesterségre akarja magát adni, áljon olyan mesterségre, a' melyben az ő tsalárdságát nem gyakorolhatja, u. m. kőmives, áts, kovács, lakatos, asztalos, timár, varga, takács, 's más e'féle mesterségekre: különben még eddig a' tapasztalás bizonyítja, hogy a' melly tsinos mesterségre a' zsidó a' kezét tette, azon mesterség azonnal a' megvesztegetés által minden betsét el is vesztette. A' filegrán munka az ötvösségnek volt azon egyik ágazatja, a' melly a' szemet igen gyönyörködtette; de mivel a' zsidók az ő ravaszságokkal és rossz munkájokkal annyira megtsalták a' közönséget, hogy a' közönség még a' legszebb illyes munka neme eránt is, minden ízlését elvesztvén, ezen része az ezüstművéségnek annyira kiment módiból, hogy már többé gyakorlásba nem lévén, a' tanulóknak legkisebb alkalmatosságok sints többé ezt tanulni, és húsz esztendőök múlva, kihelván azon mesterek, a' kik ezen részét a' mesterségnek folytatták, olly tökéletes munkát az országba, mint ez előtt 25 esztendőökkel itten készült, nem lesz ember a' ki merjen felvállalni.

Másodszor. A' Pesti és Po'sonyi ezüst kereskedő zsidókra való nézve, a' kik Debretzenbe és más nagy vásárookra is elszoktak járni, azt tehetné a' nemzet, hogy azokat megvetvén, tőlök semmit sem vennének: a' melly által ők kéntelenítettnek, kereskedéseket más kereske-

déssel felváltani, és ez által sok más arany és ezüstműves jobban boldogulván, az olyan mestereimber társainak, a' kik a' zsidóknak igen tsekély fizetésért dolgozni kénytelenítettnek, elégséges munkát több fizetés mellett adhatnának, az országban is pedig megadni szokott tolvajságok az ötvösök által felvilágosodnának. Ennyit legalább a' nemzet megtehetne, a' nélkül hogy magának legkisebb pénzbeli költséget vagy fáradságot okozna: ha pedig hogy a' nemzet; nem érzi magát hajlandónak, egy nemes mesterségnek virágoztatása végett illy tsekély dolgot tenni; hogy kívánhatja hát ő hogy az ő fiai, ezen mesterségnek kitanulására, életeknek legszebb idejét vesztessék, és az ő örökségeket és szerentségeket bizonytalan kotzkára kitegyék? — így hát nem leszen tsuda hogyha ma holnap Pesten, egy arany - és ezüst készületekkel kereskedő zsidó asszony, a' ki már is az ő hálójába kerített több szerentsélen arany - és ezüstművesekkel szinte az utolsó tsepp vérekig való kiszívása mellett dolgoztatván, és azon még egy két tehets mestereknek is, a' kiknek a' más szegényebb mesterek tisztességesebb fizetésért dolgozhatnak a' legnagyobb kárt okozván, valaminthogy amazok az ő tsekély fizetésekért kénytelenek csak úgy dolgozni; hogy még is élhessenek, úgy ezek is az ő sorsokban mindég alább szálván, a' mesterségnek minden további lehető tökéletesítésével felhagynak, és a' helyett, hogy azt többé elébb vinni igyekeznének, a' legalsóbb állapotra vissza esni hagyják.

Fájdalommal telik el a' mi szívünk, ha megdölgünk hogy mit fognak az utánnunk jövedők felőlünk itélai, hogy a' mi legtisztább igyekezetünkkel 's nemzet disze terjesztésére való törekeedésünkkel nem tudtuk magunkat a' nemzet

pártfogására, egy ilyen ravasz asszonynak álnok mestersege ellen érdemesebbekké tenni, a' ki ezen ő fortélyos kereskedése módját még az ő nagy számú gyermekeire való nézve is igyekezik megállapítani, és hogy a' mi legjelesebb ifjaink 's tulajdon gyermekeink kénytelenek lesznek valamint születések földjöktől úgy a' mi karjainktól is magokat örökre elszakasztani inkább, hogy sem mint jövődőben egy ilyen fortélyos asszony gyermekeinek hasonló ravasz mestersegek miatt, tsak egy homályos, és megvettetett sorsba keserves szemekkel nézni, hogy, hogy győződelmeskedik egy az egész nemzetre való nézve káros, ravasz mestersege, a' más részről ugyan a' nemzet dísze feltartására törekedő érzésen. — Valójában, ha a' nemzet ezen dolgot jobban szívére nem veszi, így ha eddig az ezen két mestersegeknek előmenetelén meg nem volt elégedve; ezután míg kevésbe reménylheti az azon való megelégedését,

De látjuk továbbá hogy a' mi hazánkban, nem tsak a' mestersegek, hanem, mind a' Literatúra, mind a' kereskedelem, fabrikák, országutak, víz-járások, sőt még az erköltsi illendőség is, (nem mondom tsinosodás, hanem tsak illendőség) sokkal hátrább vagynak, mint más pallérozottabb és virágzóbb nemzeteknél; és hogy ezeknek a' sok akadályok által hátráltatott előmenetelét, tsak a' közös erőlködés és áldozatok tétele által lehet elő mozditani. — Az egy erköltsi illendőség volna még az, a' mellynek már theoriája nálunk is elégséges kiterjedésbe lévén, minden pénzbeli költség nélkül megeshetne: és még is mikor reménylhattuk mi azt, hogy az nálunk olyan gyakorlásba jöjjön, mint az mostan Német, Frantzia és Angoly országokban vagyon? hogy lehessen tehát tsudálkozni, hogy

a' mesterségek az ő magoknak hagyatott sor-sokba lassú lépésekkel mennek elő? — közös célra, közös törekedés kívántatik: közös a' nemzet dísze, közösen kell azért munkálódnunk: mennél tovább halasztódik pedig a' dolog, annál tovább látjuk más nemzeteket előre haladni; és a' mi magunkra való vissza tekintet annak szomorítóbb fog lenni.

A' mesteremberek sorsa az, a' melly az egész nemzetnek sorsát elhatározza; a' hol a' mesterember szegény, szegény ott az egész nemzet; ellenben, a' hol a' mesterember gazdag; gazdag ott a' kereskedő, gazdag az uraság, gazdag a' földművelő is. — A' mesteremberen mutatja ki magát a' nemzetnek ízlési és erköltsi tsinosodásának elért mértéke; mert a' nagy születésű uraságok, már az ő születésekkel és neveltetésekkel itt is azt az erköltsi ízlést tsinosodást nyerik, a' mellyre ők a' legvirágzóbb országban juthattak volna; a' legnagyobb tudós és tanult emberek is pedig, egy olyan országban, a' hol a' mesterségek hátra vagynak, csak annyit tehetnek, mint a' szemek, fülek, és az ékesen szóló nyelv, az olyan testben, a' mellynek kezei szélütés által haszontalanokká lettek. — A' mesteremberek azok, a' kik az országban a' nagy városokat meglepik a' más országokban látott szép rendtartásokat és szokásokat megkedvelvén, azokat magok közé behozzák, a' város Előjáróinak minden szép és hasznos elővételeiket végrehajthatóvá tehetik, a' várost minden tekintetbe szépítik, és azt a' nagy uraságoknak tettzésére és gyönyörködtetésére alkalmatossá tehetik.

Továbbá a' mesteremberek volnának a' hazában a' Litteratúra előmenetelének egyik gyámodla: mert ha a' mesterember magát jó sorsban érzi, és őtet az epesztő gondok nem terhelik,

hasonlóképen ha az olyan szegényebb sorsú mesteremberek is, a' kik a' más jó állapotban lévő mesterembereknek dolgoznak, minden aggodás nélkül tudják hogy a' hétnek végén az ő munkájokat által adván; az ő kiszámolások szerint való fizetéseket rendesen megkapják: így egyiknek is, másiknak mind több idejük, mind jobb kedvek vagy az olvasáshoz; látjuk pedig aztat, mind a' külső nemzeteknél mind pedig a' mi hazánkban megtelepedett magát jó bíró német mesterembereknél, hogy a' szép könyveknek olvasása, egyik az ő legkedvesebb időtöltései közül: annyival is inkább pedig hajlandó volna a' magyar mesterember az olvasásra, mivel a' mi hazánkban még az az egy boldogság megvagy, hogy a' szülék az ő gyermekeiket kevés költséggel taníthatják, és többnyire, minekelőtte őket mesterségre adnák, öt-hat iskolákat végeztetnek velek; a' mellyet pedig külső nemzeteknél ritkán lehet látni.

A' színjátékok is a' mellyeket a' Világ úgy néz (és pedig méltán is) mint egy gyönyörködtetéssel tanító iskolát, a' magok megálhatásának = Subsistentiájának egy nagy pótolékját találhatna fel a' mesteremberek szerentsés sorsában; a' mellyek akármelly virágzó országban is, a' hol a' színjátékok a' legnagyobb kedvességben vagynak, azok az ő jövedelmeknek legalább egy negyed részét a' mesteremberektől vészik. — Így tekintvén tehát a' mesterségeket, 's megértvén, mind azon akadályokat, a' mellyek azoknak előmeneteleket hátráltatják, mind azon módokat a' mellyek azokat előmozdithatnák, 's mind pedig azon hasznokat a' mellyek azokból az országra való nézve háramlanának, ha csak ugyan a' nemzet akarja a' maga sorsát nagyobb virágzásba hozni, 's más nemzetek előtt is magát

nagyobb tekintetbe tenni; így méltó, hogy a mesterségek eránt eddig volt bal ítéletét letegye, 's más nemzetek példája szerént azokat kedvelje 's betsülje is azokat hátráltó akadályokat elhárítsa és a' kedvező módokat folyamatba hozza.

Hogy pedig én ezeket írom, senki az érdekes olvasók közül felőlem azt ne gondolja, hogy engem erre a' magam haszna keresése szollított volna fel, mivel már én életemnek túl vagyok azon a' korán, a' mellybe én ebből legkisebb hasznót is húzhatnék, gyermekeim is pedig nincsenek, a' kiknek kedvéért én ezt tselekedném: egyébiránt a' viszontagságok elviselésére megkeményedett természetem mellett is, a' megelégedés olly mély gyökeret vert bennem, hogy a' legszerentsébb állapot is az én megszokott életem módjában legkisebb változást sem tehetne többé: az a' mi még engem gyönyörködtethet; az azon tűz, a' melly bennem húsz esztendő alatt elfojtva volt, most új életre kapott, melly által az öregség a' melly fejemet az emésztő gondok miatt 30 esztendő koromban fejrbe öltöztette, és ábrázatomra tíz esztendővel öregebb kort huzott mint esztendeim száma volt, most láttatik az ő barázdáit még több esztendővel késleltetni, és magam magamat csak nem olyan állapotban szemlélem lenni, a' mellyben mintha nékem még csak most lehetne azon útba lépni, a' mellyen más idegen nemzeteknek a' magyar nemzet eránt való bal ítéletét a' mennyire töltem telhetik elhárítsam.

Nem egyéb volt hát az oka, hogy ezen észrevételeimet az én tisztelt nemzetem eleibe terjesszem, mint az, hogy látván, hogy a' magyar nemzet a' maga sorsa javításán a' legnagyobb tűzzel igyekezik, és a' mesterségek előmozdításáról gondolkodik ugyan; de azt olyan

néző pontból nézi, a' honnan a' mesterségek sorsát ki nem esmérvén annak orvoslása módját el nem találja: én pedig a' kit a' sors olyan helyheztetésbe tett, a' honnan éti azt legközelebről szemlélhetem; a' nemzetem eránt tartozó kötelességeimnek tartottam, hogy azt néki megmutassam: bogy mi, kiket a' sors a' kézi mesterségre hivatott; érzük a' mi hivattatásunkat, érzük a' mi nemzetünk eránt tartozó kötelességünket, esmérjük a' czélt, a' mellyre minékünk törekedni kellene: de magunkat úgy látjuk, mint egy machinában a' rendes helyről kimozdított részt, a' mellyet sem a' nagy kerek mozgasba nem hoznak, sem pedig a' mi általunk mozgatandó részekkel nem vagyunk jó egybe köttetésben.

Tége azt a' magyar nemzet a' maga hasznáért és ditsóságéért, a' mint tésznek más nemzetek a' magokéért; alkosson bennünket úgymint amazok a' magokéit; így meglátja a' magyar nemzet hogy belőlünk olly tökéletes perpetuum mobilét fog formálni, a' mellynek soha sem javításra, sem újjításra szükség nem fog többé lenni.

Mind ezek mellett is pedig igen tsalatkoznék a' nemzet' ha azt reménylené hogy harmincz, negyven esztendők múlva a' mesterségek itt is épen olyan virágzásba jöhetnének mint Bétsben: mert valamiképpen azt gondolni is képtelenség, hogy Pest két három századok múlva is olyan kiterjedésű 's népességű, kereskedő és rezidentiális város lehessen mint Béts, úgy képtelenség azt is gondolni, hogy az a' ki később indult el, azt utól érje, a' melly már jóval elébb elindult és messze haladt, hanemha ezen utolsó a' gyorsaságában alább hagyna. Azomban meggondolván azt, hogy a' midőn Pesten ha legszorosabban szá-

moljuk 32tőre mégyen az arany és ezüstműveseknek száma; a' kiknek Bétsben ha felét veszszük is azon számnak a' mennyire némellyek tészik, legalább 600ra menne; hogy tehát 600 személyek több új gondolatokra és találmányokra juthatnak mint 32tő azt minden általláthatja, annyival is inkább mivel ott a' művészségnek és a' nemes mesterségnek már régtől fogva mindenféle készitményei lévén, a' hová csak tekint az ügyes ember, majd mindenütt olly tárgyakat lát, a' mellyek az ő figyeelmét ébresztik és elméjét segítik: — E' mellett egy mesterség több mesterségekkel lévén határos és egyiknek a' másikba befolyása lévén egyik mesterségnek tökéletesedése a' másiknak tökéletesedését segíti; valamint hogy egyik mesterember a' másiknak észrevehetetlenül mint egy tanító mestere szokott lenni p. o. a' brontz műves sok ideát vészen magának a' képfaragó munkájából, valamint hogy az ezüstművesek sokat használhatnak mind a' brontz művesek, mind a' bádógosok, rézművesek és portzellán fábrikások új találmányaikból, nemkülömben ezek is amazokéiból; mind ezeknek pedig a' legnagyobb könnyebbségekre vagynak a' minden mesterségekre nagy hasznú rajzoló mesterek és mindenféle mechanikusok. — Így értvén a' dolgot nagyon hibázna a' nemzet, ha a' mesterségeknek a' mi hazánkban való hátra létét a' mi síjaink egyes ügyetlenségének vagy lassúságának tulajdonítaná a' mellyet csak az egésznek koncentráló munkássága vihet elő, egyéberánt pedig valamint Pest Bétsset soha el nem érheti, úgy Béts is sem Párist sem Londont bizonyos mesterségekben valamint ezek is mind együtt Rómát a' művészségben utól nem érhetik mind addig, valámíg ez, vagy amaz várást valamelly előre nem látható veszély maga

sorsából kifordítaná. De azért melly nagy hiba volna az : ha mi tsak azért nem igyekeznénk előre, mivel tudjuk hogy soha elsők nem leszünk, és melly szánakozásra méltó sorsa volna az a' nemzetnek, ha azon előítéletből, hogy a' Bétsi munka az idevalónál sokkal tökéletesebb, még azon készítményeket és munka nemeit is, a' mellyek már itten is épen olly tökéletesen és jó ízléssel készülnek, mint Bétsben még mindég a' bétsiektől venne: valójába hogyha a' nemzet tsak ezen előítéletét letenné is; így már ez is a' mesterségek előmenetelére egy nagy ösztön volna, és esztendőnként nagy summa pénz házáunkban maradna.

A' magyar nemzet akarja most a' maga nemzetiségét, díszét és boldogságát a' legnagyobb tüzzel előmozdítani; akarja a' maga nyelvét is az egész országban tellyes folyamatba hozni: — valójában egy igen szomorú észrevétel is az, hogy az országnak akármelly részről való határán, ha egy idegen bé jön, tsak egy gyalog utat sem találna, a' mellyen a' harmadik vagy negyedik helységbe is azon nemzetnek nyelvét hallaná, a' mellyről az Ország a' maga nevét viseli: — de még szomorúbb észrevétel az, a' midőn látja hogy épen az a' része az országnak, a' hol a' magyar nyelv uralkodik, úgy fekszik mint az a' majorság, a' mellynek a' tulajdonosa az ágyba sínlódvén magával is tehetetlen. — Itt látja a' magyar a' maga nemzetét a' bővségnek terhe alatt eltikkadva lenni, és a' gazdagság közepette szegénységgel küszködni: — a' hol a' tulajdonos a' magáét meg nem bírja, és abból legkissebbet is kezéből fél kiereszteni; az újítástól idegen és a' maga megrögzött szokása mellett, mindég a' legnagyobb szerentsétlenségnek vagyon kitéve: a' hol a' lakosok az égysze-

rűségnek kemény kérgéből, valamint a' tsiga a' maga házából kivetkezni nem akarván, míg az országnak több részeiben a' lakók közt a' kifejtett lelki tehetséget messzünnen halják és tsudálják, a' nélkül hogy magokban éreznék, hogy azon lelki tehetségnek ők is részesi, és hogy ha ők is, az ő régi szokások 's gondolkodások módjának vas-lántzait letennék, az emberi lélek tökéletesedése útján ők is tovább haladnának, mint az említett tsiga tsak nyárban bújik ki házából, és akkor is felette lassú lépésekkel keresi a' maga élelmét, télben pedig újra magát békéltetvén, alig ad a' maga élete felől valami kis jelt; — de a' mi még sokkal szomorúbb dolog az, hogy a' midőn ők is forróan kívánnák, hogy a' nemzet virágozzon, mindeneket ezen tzelnek ellenére tselekesznek: nem elég hogy azon nemzetet, a' mellynek a' magyar nemzet eddig való kimivelődését köszönheti, ki nem álhatja; hanem még a' nemzetnek azon kimimivelődött részét is egy elkortsosodott magyar nevezettel illeti: de még ez is tsak könnyen eltűrhető volna, ha hogy tsak legalább ezen rész veszteglésben maradna, és az ezen a' részén növekedett némelly (nem mondom minden ifjak által) a' nemzet dísze előmozdításán fáradozó rész, az ő czélja felé való törekedésébe nem gátoltatnék. — Mennyi bántódásokat kell a' mi felső várasaink lakosinak az azon részről a' német nyelv tanulásaért oda menni szokott ifjúságtól elszenvetni! mennyi kedvetlenségeket, és háborgattatásokat kell minékünk is ezen mi várasunkban, a' melly a' nemzet kimivelődésének közép pontja volna, az azon részéről az országnak ide jönni szokott ifjúságtól eltűrni! a' polgárság már nem is mer egy közönséges multságban megjelenni, az ilyen ifjak által megeshető megbántódástól való féle-

lem miatt. — Mitsoda szerentsétlen sorsa az a' nemzetnek, hogy a' hol annyiféle vallásokra való nézve a' tolerantia annyi népet öszve tud foglalni; ott az ízlésben és kimivelődésben való szakadás egy nemzetből kettőt tsinál! — Hogy lehessen a' magyarnak ezen esetben elébb menni, a' hol száz építőknak a' munkáját tíz rontók semmivé tehetik? — hogy lehessen ottan kedve egy kertésznek szorgalmazatoskodni, a' hol látja; hogy az ő legdrágább plántáit és óltványit olyan ifjak tépik, tapodják, a' kiknek azt sem mondhatja, hogy azt ne tselekedjék, a' nélkül hogy magát veszedelemnek ki ne tégye? — így kell-e ennek mindég maradni? — így kell-e mindég a' kimivelődésnek útján elindult fijkának az ő nemzetek characterének szemre hányásából a' mi hazánkban megtelepedett idegenektől ezekre útasitatni, és sokszor ortzapirulást szenvedni? — Mitsoda magatokkal ellenkező gondolkodás módja tartja fogva a' ti szíveiteket? — ti, kik a' nemzetnek díszét szintúgy mint mi, kívánnjátok, azt gondoljátok talán, hogy az ilyen erköltsök gyakorlásában tarthatjátok fel a' ti nemzetiségteket, 's hogy az ilyen gondolkodás módjával léphettek a' mi elhunyt eleinknek nyomaikba? — Akkor azok, az akkori időben közönséges terjedésben volt erköltsökhöz és gondolkodás módjához szabták magokat, és a' mi akkor egyik nemzetet a' másik előtt tiszteletbe tette, azt vették a' legnagyobb gyakorlásba. — Mai időben nem az erő, hanem az ész uralkodik: — magatok látjátok, hogy az a' legvadabb Ásiai nemzet, a' melly a' kereszténységet a' világról elakarta töröltni, most egy olyan nemzetnek, a' melly a' maga kimivelődését tsak mint egy száz és egynehány esztendőktől óta kezdte munkába venni, kegyelmére adta meg magát. — Látjátok

miképen most a' legerősebb bajnokot egy serény fortélyos gyermek minekelőtte ama hozzá közelitene a' földre teríti; és a' legerősebb vadat az emberi ész, észrevehetetlenül mély árokkal körül vévén, élhel halásra juttasztja. — Mi volna tehát a' sorsa a' magyar nemzetnek hogy ha a' jelenkornak szokásához és fortélyaihoz magát nem akarná alkalmaztatni? mi lenne akkor a' nemzetnek sorsa, hogy ha az annak kimivelődött része, akarván magát a' különböző résszel egyesíteni, elkezdett útjáról vissza térne 's mind szokását mind ízlését elhagyván, a' hátra maradt résznek erköltsét és gondolkodása módját követné? tsak az a' nemzet halad elő, a' hol mindenik ugyan azon egy nemes célra törekedik. — De ha a' kimivelődöttebb rész akarja ezeket is abba az útba vezetni, a' mellyen ő jár, mitsoda eszközökkel reménylheti annak véghez vitelét? — magok már a' kimivelődésbe előre haladt magyar fjak, itt tsak annyit tehetnének, mint egy nagy álló tóba befolyó patakotska, a' melly azt nem tsak hogy folyásba nem hozhatja; hanem még maga is a' többi vízzel eggyé lesz. — Talán a' midőn a' nemzet a' legnagyobb munkássággal azon igyekezik, hogy a' magyar nyelvet az egész országban folyamatba hozza; akkor igen jól tselekedne, ha azon részét az országnak nemes mesteremberekkel jól megrakná, hogy ezeknek társalkodások által, amazok egyszerűsége kemény kérgű burokja = puppen = megérleltetvén, és a' köz ügyek által nyilást nyervén, a' benne zárva lévő lelki-erő, mint a' tokjából kibújt lepke szárnyakra kaphatna: — és ha tsak ugyan valaha ezen próbát megakarná a' nemzet tenni, akkor valójában a' legnagyobb kedvezésre és pártfogásra volnának ezen idegeknek méltók; és szükség volna a' lakókat ezek

eránt előre hajlandókká tenni; mert különben ezeknek egy tseppel sem volna jobb állapotjuk mint a' gl'ánaticusabb nemzeteknél a' térítők sorsok szokott lenni: mivel az ő boldogulásokat amazok úgy néznék mint az ő volt vagyonaiknak ezeknek kezeik közé tsalárd úton való jutását; a' mint hogy ezen bal-ítélet, még az országnak kimiveltebb részében is megvagyón: azomban mi volt volna a' magyar nemzetnek állapotja ezek nélkül, a' kiket a' sors annyi századoktól ólta ezeknek szomszédságába helyezettett? — maga amaz északi óriási birodalom, a' melly ez előtt másfél száz esztendőkkel olyan volt, mint egy rendkívül való ügyetlen nagy testű böltsőbéli gyermek, a' mellyet egy felényi testel bíró gyermek könnyen feltaszíthatott volna, ennek köszönheti minden formáltatását. — Mi lett volna a' magyar nemzetnek sorsa ama szerentsétlen időben, a' midőn a' tatár pusztítása által az országban megmaradt lakóknak száma annyira alá szállott, hogy az ekkori volt Fejedelmünk ne hogy az országnak nagyobb része miveletlen maradjon, kéntelen volt a' külső fejedelmeket megkérni, hogy ide lakókat küldjenek? — honnan állithatta volna a' nemzet ezen népességi veszteségét helyre, ha ettől a' nemzetől legnagyobb pótolékot nem kapott volna? — valójában ha minden familiának ezer esztendőktől ólta volt eleinek valóságos Genealogiái megvolnának, akkor azok közül kik amazokat kortsos magyaroknak hívják, igen sokan találkoznának, kik a' magok származásokat sem az Atilla, sem az Árpád alatt Ásiából kijött kevés számú és tsak a' meghódoltattak által szaporodott magyarok között találnák fel; hanem talám éppen olyanok között, a' kiket most úgy annyira nem szívelhetnek. — Hány olyan nagy hő-

sőknek ugyan ezen nemzettől való származásokat lehetne ott találni, a' kik a' nemzetnek mind az Ország veszedelmében, mind pedig annak szabadsága feltartásában a' leghathatósabb szolgálato-
kat tettek, és a' magyar nemzetnek disztét ter-
jesztették? — valójában mig mi ezen nemzet
eránt, a' mellyet mi úgy sem rázhatunk le többé
a' nyakunkról, az eddig volt idegenséggel vi-
seltetünk, magunknak legtöbbet ártunk: — ellen-
ben ha mi erántok nagyobb hajlandóságot muta-
tunk, az ő szokásokhoz, ízlésekhez és rendtar-
tásokhoz magunkat alkalmaztatjuk; úgy ők is
egész nyílt szívűséggel fognak erántunk lenni,
és velünk mind gondolkodás - módjában, mind
a' nyelvben egybe olvadni. — Láthatjuk ezt az
Orosz nemzetnél, a' ki ezen nemzet eránt, mint
az ő tanító mestere eránt, a' legnagyobb tiszte-
lettel viseltetik: ez is pedig látván hogy az ő
tanítvánnya ma hólnap véle versenezni képes
lész, kevély arra, hogy ő egy ilyen vad nem-
zetből, egy olyan nemzetet formál, a' melly
egy lévén az európai legvirágzóbb, és leghatal-
masabb nemzetek közül, a' kinek nevezete alatt
rövid idő múlva, szint úgy fog egy idegen is
büszkélkedni, nem idegenkedvén még az ő nyelvét
is megtanulni, valamint a' Frantzia vagy
Angoly neve alatt. — Valójában egy különös
dolog az a' magyar nemzetre nézve hogy ám-
bár ő közötté, és a' német között, a' legna-
gyobb idegenség vagyon is, még is, egy itten
az országban született német, ha az országon ki-
vül mégyn, kevély arra hogy ő magát magyar-
nak mondhatja, ámbar ő a' magyar nemzetnek
azon egynéhány szokott szavainál többet nem
tud is, a' mellyet bár a' magyar is örökre elfe-
lejtene; valamint az is, hogy ha egy német ma
itten letclepedik, már a' legnagyobb megsérté-

sül veszi, hogy ha valaki őtet az ő nemzete nevében szólítaná. — Ebből kitetszik, hogy ő is kész volna szint úgy a magyar nemzetnek nyelvét a legnagyobb kívánsággal megtanulni, csak a magyar nemzet őt éránta, és az ő szokása és ízlése éránt a maga idegenségét szinte a legnagyobb megsértésig ne mutatná; és azt a mi a nemzetnek virágzását díszt és ditsőségét tenné, igaz buzgósággal keresné; mert csak az olyan nemzetnek szokta az idegen nemzet az ő nyelvét szívesen megtanulni, a ki az ő tetteivel s nemes ízlésével más nemzetek előtt is magát tiszteletbe tudja tenni, hogy azon nemzet ditsőségének ő is részese lehessen.

Mi mesteremberek látjuk azt leginkább mi közöttünk, hogy ezen nemzet az olyan éránt a ki véle a kimivelődésben egyet ért, a legnagyobb barátsággal vagy on, valamint hogy az olyan éránt különösen a ki vagy mesterségében vagy tudományában a tökéletességnek bizonyos léptsőjét elérte, a legnagyobb tisztelettel viseltetik. — Nekem különösen esett az a megtiszteltetésem, hogy a Bétsi művészi Acade miának egyik Directora s egyszer smind udvari Tanácsos Klieber Úr Erdély országból való visszaútazásában ellent nem álván az ő művészi rangja s character e, látván már az előtt egy darab munkámat szegény lakásomon meglátogatott, és érántam való tiszteletét olly kinyilatkoztatással éreztette velem, a melly elégséges volt azon fájdalom enyhítésére, a mellyet azért szenvedtem, hogy annyi esztendő k olta való fáradozásim után is, magamat nemzetem előtt meg nem esmértethettem.

Ne gondolja senki felőlem, hogy én azért vagyok ezen nemzet éránt olly hajlandósággal, hogy talán magamat velek egy származásúnak

lenni érzem: legalább a' nevem úgy mutatja, hogy ezen idegen nemzetre nem alkalmaztatható; — nemzetségemnek és rokonimnak elei között is pedig egy sem találkozott, a' ki a' német nyelvet legkevesbe is értette volna: magam is már csak életemnek huszonharmadik esztendejében kezdtem el ezen nyelvet tanulni, a' legelső német nadrágot is pedig Bétsben húztam testemre, és akkor is olly különös érzés telte el belseimet, mint egy buzgó kereszténynek, ha a' Török földjén a' Mahomet vallására kényszerítették lépni.

Tsekély számú népességét magadba foglaló kedves születésem helye Rimaszombat! hol voltál te ez előtt negyven esztendővel! — mitsoda helyheztetésben esmértelek én tégedet gyermekségemnek idejében! — mennyire haladtál te elő azólta a' kimivelődésnek útján! mennyire hagytál te sok más náladnál sokkal népesebb mező városokat magad után hátra! — sokat köszönhetsz te annak, hogy benned a' mesterembereknek czéhek már régtől fogva megvoltak állapítva, a' kiknek rendelések szerint a' ti fíjaitok a' vándorlásra köteleztetvén, a' más városokban való szokásnak elfogadására hajlandókká lettek. — Sokat köszönhetsz te ennek, hogy a' te kebeled az idegeneknek jó szívvel fogadására már régtől fogva nyitva áll. — Vajha a' te példádat követnék az országnak még azon részében lévő városok is, kik az ő megrögzött régi szokásokat elhagyni, nem tartják kisebb igazságtalanságnak, mint az ő nemzetiségeket megtagadni. — Sok szép új rendtartásokat szabtal már te magad eleibe; és nem szűnsz meg még mindig újjabbakkal sorsodat könnyebbitni. — Ne szűny meg tovább is a' te igyekezetedben; ne hidegüljön meg ezután is a' te kebeled az ide-

genek befogadására; és ha látod, hogy ők boldogúlnak, ne fúrja bé az irigység magát a' te szívedbe, — gondold meg hogy az ő szerentséjük úgy sem lett volna a' tied: ellenben az ő boldogságok szintugy egy része a' köz boldogságnak. — Igaz az hogy ezen te előre való törekedésed közben, bétsúszott ugyan a' te kebeledbe is valami ollyas, a' mellyet a' mi atyáink nem a' legjobb szemekkel nézték volna: de a' kimívelődésnek szint úgy mint az ember életének is vagynak bizonyos korai, és minden kornak a' maga hibái. — A' mi atyáink sem voltak, az akkori időnek hibái nélkül; valamint hogy azon részben is az országnak, a' hol még az egyszerűség a' kimívelődés előtt zárva tartja ajtait, sok olly hibákat követ el, a' mellyet már a' kimívelődés a' legnagyobb idegenséggel néz: — A' ti fiaiatok is, ha megkorosodnak, jobban fogják tudni az ő fijaikat előre meginteni, azokat a' köveket kikerülni, a' mellyekben ők megbotlottak. — A' te kitsinységedet pótolja ki a' te köznemes célra való törekedésed: — neveld a' te gyermekidet az országnak; adj fjakát a' nemzetnek, kik a' te homályodat az ő fényekkel elűzzék: még eddig nem pirúlt meg a' te ortalád az ollyan szégyen által, a' mellyet a' te fjaid néked okoztak volna.

Akarja továbbá a' magyar nemzet a' magyar játékszíni gyarapodását is, és pedig azt mostan sokkal nagyobb mértékben mint valaha előmozdítani, — valójában méltán örvendhet minden igaz hazafi ezen régi óhajlásának egyszer leendő bétellyesedése reményin. — De bár csak a' magyar nemzetnek némelly része jobban meg-gondolná azt, hogy a' Játékszín egy ollyan gyönyörködtető Iskola, a' hol az unalomtól elbájjadt lelki telenség egy bájos erőtől újabb moz-

gásba tétetik, és a' képzelődésnek minden kapui megnyílnak, — és ezen okból azzal a' figyelemmel és tisztelettel viseltetnének az eránt a' hely eránt, a' mellyet az érdemel: — de fájdalom! mennyire elidegenítik itten a' mi éretlen ifjaink az ő illetlen tapsolásokkal, lármájokkal és dörmöbölésekkel a' tisztos nézőket, a' kiktől az ilyen játékszín a' maga megálhatásának = subszisztenciájának legnagyobb jövedelme volna, — Nem látja ezt az ember a' mi városunkban a' német játékszínben; annyival is inkább Bétsben levészi mindenik a' kalapját — és az egymással való beszélgetés is csak a' felvonások ideje alatt szokott meggesni. — Valamig a' Magyar Játékszínben az ilyen illetlen maga viselet el nem enyészik: építessék bár a' legpompásabb Játékszín, légyenek az ahoz megkívántató legdrágább készülétek, és jádzanak benne a' legelső és legügyesebb jádzők is mind addig nem csak a' német lakos, de még az illendőséghez szokott magyar néző is egészen elfogja magát tőle húzni.

Talám ha egy részről a' szülők a' magok gyermekeikkel, és a' tanítók az ő tanítványaikkal megismértetnék azt, hogy az ilyen magok viseletekkel csak a' Játékszín betsit alátsnyitják le, és hogy magoknak a' Jádzőknak is az által nagy kárt okoznak, és hogy a' tapsolást csak akkor illő tenni, mikor azt a' tisztesebb személyek téstik, és azt is csak annyi ideig mint amazok szoktak tenni: és más részről hogy ha a' Jádzőtársaságnak egyik kedvelt tagja a' játék elkezdése előtt a' jádző helyen megjelenvén, egy illendő előterjesztéssel ezeknek értékre adná, hogy az ő megalégedéseknek egy mérsékelt kinyilatkoztatásával sokkal jobban köteleztetnének, a' nézők kívánságoknak tellyesítésére,

mint az ilyen a' tisztes nézőket elidegenítő lármával; talám nem volna minden foganat nélkül.

De ti korosabb Nemes ifjak! kiknek már a' ti születésetek is, sokkal nemesebb czélt jelölt ki, mint minékünk mesterembereknek, kik már a' ti pálya futástokat ditsőségesen végeztétek, vagy pedig annak vége felé vagytok, és már minden órában várjátok, hogy a' nemzetnek fényes szolgálatot tegyetek, a' kiknek közületek sokaknak atyafiai vagynak az ilyen ifjak között: — olyan tiszteleibe vagytok ti ezek előtt, mint a' fegyver viselő népnél, az újontzok előtt az érdemekkel tündöklő korosabb vitézek, a' kiknek szavai s intései sokkal nagyobb benyomást tesznek reájok, mint a' tiszteknek kemény vélekváló bánása: ti vagytok azok, a' kik a' ti jó példaadástokkal és intéseitekkel sokkal többre vihetitek őket, mint a' tanítók vagy szülők megfeddéseikkel, a' nemzetnek azon ditsőségéért, a' mellynek nagyobb része titeket illet, megtehetnétek azt, hogy a' ti idegenségeket az ilyen illetlen szokás ellen, a' melly még mindég az erköltsi és ízlési isinosodást homályban tartja; a' legnagyobb mértékben mutatnátok, és ha valaki e'féle történetet csak időtöltésből is elő hozna, ez eránt megvetéssel lennétek: — ne adjatok helyet annak a' gondolatnak, hogy az ilyen rendetlen szokások a' légpallérozottabb nemzeteknél sem újság: ott azt csak a' népnek sepreje szokta tselekedni: — de a' ti ditsőségessen végzett pályátokba lépett ifjak a' nemzetnek legmíveltebb részét fogják tenni. — Mi mesteremberek, a' midőn a' mi mesterségünk kitanulásában fáradozunk, mindég az ügyesebb mestereknek példájok u'án akarjuk magunkat igazítani; és egy belső fájdalmat érezünk magunkban, ha mi magunkat vélek verse-

nezní elégteleneknek érezzük. — Ti nemesebb czélra törekeszték, nemesebb lélektől is tartoztok magatokat vezéreltetni hagyni: — a' ki még az építőknak segítségekre nem lehet, legalább ne legyen azok munkájoknak rontója. — Látjátok magatok mennyire igyekeznek a' nagy városi polgárság: miket el nem követ, hogy a' nemzet kimívelődésének mértéke magát rajta még a' külső nemzetek előtt is kimutassa: — látjátok magatok, mitsoda félelemmel jelen ez meg egy közönséges mulatság helyén, mindég maga szem előtt tartván a' rajta könnyen megeshető sérelmes megbántódást, — Ti nemesebb gondolkodású ifjak! magatok tudjátok azt, hogy a' tehetős idegen nemzetek, kik csak azért utaznak külső országokra, hogy a' más nemzetek erköltsét, 's gondolkodása módját lássák, el nem mulatják a' közönséges helyen megjelenni, mivel ottan legnagyobb alkalmatosságok vagyon a' nemzetnek characterét kiesmérni; — hogy nézhetitek azt, hogy néhány ilyen ifjak, kik az országnak azon részéből a' hol még a' kimívelődés csak a' nagy háznak falain belől vagyon, ide jövéen a' magyar nemzetnek díszét a' magok illetlen viseletekkel a' külső nemzeteknek bal íteletére tészik ki? — avagy magatok is azt gondoltátok, hogy az ilyen ifjak még nem képesek, hanem csak az ő harminzadik vagy negyvenedik esztendejükben, az erköltsi illendőségnek ezen első lépését tenni? — mi mesteremberek, ha mindjárt ugyan azon tájékról valók légyünk is, a' hol még a' kimívelődés a' köz népek között, nevérol sem esmérletes, ha egyszer csak Bétsbe mint mesterlegények mehetünk is, és ott akár-melly közönséges helyen megjelenhetünk, már egyszerre egy olyan tisztelet tölti el szívünket a' szép rendtartás eránt, hogy szinte egy bizo-

nyos szegyet érezünk magunkban, hogy mi az előtt az azzal ellenkezésbe volt hajlandóságnak voltunk alája vettette: — hát a' magyart, tsak a' külföld érlelheti meg? — ti nemes származású ifjak! ti vagytok a' nemzetnek egyik reménye, és az ő ditsóságának legfőbb sorsosi; — azon tudományoknak minden részei, a' mellynek megtanulására törekesztek, két czélokát tesznek előtökbe: egyik hogy minden dolgokba és környúlásokba a' szép ízlést megszokjátok: a' másik hogy a' nemzetnek díszt neveljétek: — ne hagyjátok magatokat a' ti életeteknek szélvész tavaszában a' legkissebb szellőtől is idestova hányatni; hogy a' ti első gyümölgő virágokat, a' mellyet már a' nyár is megérlelhetne, elhullajtván, ne a' későbbi nyár pótolja azt ki, a' mellyet a' bizonytalan ősz nehezen szokott megérlelni; hanem a' mit láttok, hogy az életben szép és illendő hozzátok azt mennél hamarabb gyakorlásba: — a' gyakorlás által vihet az ember minden dolgot a' legnagyobb tökéletességre, — Még az idegen nyelvben is, ha valaki azt tsupán tsak könyvekből tanulta, ha mindjárt a' Grammaticának minden rendszabásaihoz a' legszorosabban tartja is magát, de azt nem gyakorolja, az ő nagy affectálása mellett is, egy a' gyakorlás által abban jártas ifjú, tsak úgy nézi őtet, mint a' gyermekjártató székben járó koros embert, a' kinek minden szava tsak az ő gyengeségét ismérteti meg. — Magatok is fogjátok azt egyszer által látni, hogy a' ti lépések hibások voltak, és örömet kívánnátok, hogy azon botlásokat kikerültétek volna; és bár igyekeztek is azt egyszer a' nemes ízléssel és tettekkel kipótolni; de egy jó tapasztalású mesterember is sokáig rajtatok megfogja ismérni, hogy ti nem annak idejében léptetek azon útra, a' mikor kel-

lett volna. — Mi mesteremberek, ha valami szépet és illendőt egyszer a' mi ifjúságunkban láttunk vagy tanúltunk, azt nagy kívánsággal kívántuk 's kívánják a' mi ifjaink is gyakorlásba hozni; mennyivel inkább kellene néktek ezen hajlandósággal birni; ti, kik mindég a' szép és nemes erköltsökre vezető tudományok tanulásában fáradoztok! — ti égték a' nemzet dísze terjedése kívánásától, és még is sokszori tselekedetekkel úgy tészték, mint az a' tsalfa gyermek, a' ki egyfélig magát megborotvált férjfinak borotváló eszközét eldugván, maga is katzagja, hogy őtet illy nevetségessé teszi. Nem mindenitek részese ugyan az illyen erköltsnek; de azon kevés számú ifjúság is, a' ki az illyen tettekben keresi az ő gyönyörűségét az ő szokása által, a' kiművelődést legalább harmincz esztendőkkel hátráltatja, a'vagy az a' képzelődés hátráltat-e titeket, hogy a' veletek született szabadság szeretete meg nem engedné, hogy ti az illendőség határán belől hagynátok magatokat szorítani? — hát ha mindnyájunkat hasonló gondolkodás módja vezérlene; mi lenne akkor a' nemzethől? hova kellene annak mind tudományával, mind mesterségével, mind ízlésével vissza esni?

A' szabadságot mi mindnyájan szerettük, és kívántuk: de az olyan szabadságtól a' mellybe a' vissza élés és zabolátlanság az illendőség helyét foglalná el, rettegünk. — Mit ketsegtetitek ti magatokat azzal, hogy ti a' szabadságot a' megérezt elmének ellenére, olyan helyheztesbe hozzátok, a' mellyet a' jelenkor többé meg nem engedhet? — ez tsak annyit tészen, mint egy, a' hegy oldalából kimozdúlt nagy követ, a' mellyet többé az egész nemzet a' régi helyére vissza nem állíthatná, ti akarnátok vissza tenni: holott a' jelenvaló környülállásokhoz képest sok-

kal jobb volna ezen kőnek a' mostani fekvéséhez közel egy olyan helyet készíteni, a' melyben az ismét több századokig minden tulajdonos birtokának határkörül szolgálna. — Vagyon a' magyar nemzetnek olyan szabadsága, a' milyennel Európában három nemzetek sem dithetnek; alkalmaztassa csak azt a' jelen korak ízlése és gazdálkodása módjához, még a' legkésőbbi maradék is a' legboldogabbak közül valónak fogja magát abban érzeni.

Kedves nemzetem! talám megütközöl benem, hogy látod hogy egy mesterember, a' ki nek a' kalapáts és reszelő volnának foglalatosságainak eszközei még a' pennához is mer nyúlni, s néked ilyen dolgot elődbe terjeszteni. — De mond meg édes nemzetem! ki lehetett volna más, mint egy mesterember, a' ki a' te sorsodnak egy ilyen rántzát fejtse ki, a' melyet más rendű tagja a' nemzetnek még eddig nem is esmért. — A' mi nagy uraink, a' kik a' külső országokra szoktak utazni, mit látnak egyebet magok körül, mint azon nemzetnek tisztelkedéseket és hízelkedéseket? — a' mi tanúlt férjfiainknak kevéssel van több alkalmatosságok a' külső nemzeteknek a' magyar nemzet eránt való halitéleteket kitanúlni: — csak minékünk mesterembereknek vagyon az a' sorsunk, hogy mi mind érezzük, mind viseljük azt az egész nemzet fejében. — Hát ha egy földes uraság akarván a' maga jószágát jobb rendbe szedni, az ő tiszteivel a' dolog eránt tanátsot tartana, és egy a' jobbágyok közül olyan dolgot terjesztene elő, a' melyre amazok legkissebbet sem ügyeltek, de a' mellytől az egészre igen sok függene; vallyon érdemlenez-e ez feddést az ő tselekedeteért? — és ha egy tiszt embernek az úttján egy szegény ember értésére adná ruhájának valamelly ren-

detlen és illetlen állását; a' mellyet ő maga is restellene, hogy mások azt rajta észre vennék; vallyon tulajdonitaná-e ő ezen szegény ember tselekedetét vakmerőségnek? — ha igazságosan akarsz felelni kedves nemzetem, a' te feleleted fel fog engemet a' kárhoztatás alól szabadítani.

A' mi tanúlt férjfiaink úgy látják a' külföldi nemzetek sorsát, a' magyar nemzet sorsára való nézve mint a' megérett gabonát: — de az a' nagy köz, a' melly itten a' mesterembert a' tanúlt emberektől külön szakasztja, meg nem engedi, hogy ennek sorsát esmérje; és még azt némelly helyen a' föld színén tsak alig zöldelleni látja, sok helyen a' kalász már magvát is hullasztja, a' nélkül, hogy valaki felőle valamit tudna és azt használná; és ha a' mi mesterembereinknek a' kimivelődésben, és a' mesterség kitanulásában való előmenetelét látják is; azt tsak annyira nézik, mint a' selyem eresztő bogárnak munkáját, a' mellyet ő megtészen, a' nélkül hogy annak bétst vagy hasznát ismerné, és tudná az okát hogy miért tselekeszi: így minékünk mesterembereknek, a' legnagyobb igyekezetünk is, tsak annyiba tartatik, mint a' mi helyheztetésünktől reánk kimért kényszerített kötelesség, és a' nemzet diszének feltartására vágyódó hajlandóságtól tsak olyan távol lenni gondoltatunk, valamint a' teherhordó állat attól az érzéstől, hogy ő gazdájának bétsületét nevelje.

Engem legalább tsak a' nemzetem eránt való nagy hajlandóság tartóztatott fel az akkori háborús környülállások között a' távolabb lévő orszákokra való utazástól, tartván a' vissza jöveteltől lehető örökös elzárattatástól; alkalmatosságom pedig volt sok olyan jó igyekezetű ifjakat ismernem, a' kik ha más tudományokra for-

ditották volna azon ügyekezeteket, a' melyet ők a' mesterség kitanulására fordítottak, felette sokra tudták volna tudományokat vinni: de ha minden jó gondolkodású és nagy talentomú ifjak csak a' tudományokra adják magokat, mennyivel lenne akkor jobb a' nemzetnek sorsa? — csak egy kártya játékban is, ha csak egy a' vagy két színek, és csak a' legalsó még a' legfelsőbb kártyák volnának, tudná-e egy jádzó társaság a' játékot csak egy minútumig is folytatni? valamint tehát a' kártya játék is csak úgy eshetik meg ha mind a' szokott színek, mind pedig azon számú kártyák megvagnak, a' melyek a' legalsótól fogva a' legfelsőbbig való közt kitöltik: úgy a' nemzet boldogulása is csak akkor mehetne elő, mikor azt a' nagy közt, a' melly a' földmivelőtől fogva, a' hivatalt viselő és tanúlt személyek közt vagy, a' mesteremberek kitölthetnék. — Mennél nagyobbra nevedkedhetnék ennek sorsa, annál feljebb emelné magával a' hivatalt viselő és tanúlt rendet is, valamint a' folyó víz az ő nevededésével a' hajót fellyebb emeli, és a' haladásban segíti, apadásával pedig könnyen zátonra is teheti.

Mi mesteremberek, művészek és kereskedők, annyit csak képzelhetünk magunknak, hogy mi az egésze való nézve annyi vagyunk, mint a' testben az életérből kifolyó és az egész testben munkálkodó vér erek; a' melyek az ő épségekkel mind a' tsontokat, mind az inakat és húst elevenségbe hozzák, valamint az ő romlottságokkal az egész testnek nyavalyát okoznak: erre való nézve méltán tarthatnánk mi számot a' nemzetnek egy kevésbé nagyobb figyelmére.

Hogyha pedig valaki nékem azt vetné szemre, hogy ezen előadásomban nem éltem azon

ékes en-szóllással és logikai rendtartással, a' mellyhez egy írónak kellene magát szabni, ha ő a' nemzet eleibe valami dolgot akar terjeszteni; én arról engedelmet kérek, mivel én azt, nem mint Literátor, hanem tsak mint olyan mesterember tselekeszem, a' kit a' nemzet díszének 's virágzó sorsának óhajta felettébb érdekel, és a' ki az ő iskolai tudományát nem több mint hat esztendőig folytathatta: de úgy tartom, hogy jobb egy valami szükséges dolog ismeretét egy hijános előterjesztéssel elfogadni mint ötven vagy száz esztendőig várni, hogy egy Literátor arra a' gondolatra jőjön, hogy ékesen-szóllói és logikai tehetségének a' nemzet előtt való kimutatására ezen tárgyat válassza. Ha pedig valaki még azt is bennem roszra magyarázná, hogy míg én a' mesterségek sorsát a' nemzet eleibe terjesztem, tsaknem az egész nemzetre kiterjeszkedem; annak az oka az: mivel mi mesteremberek tsak akkor érezünk magunkban egy különös lelkesedést, ha haljuk, hogy nemzetünk valami szép és hasznos dolgot vett munkába, valaminthogy egy lankadtság, 's tsak nem a' nemzet eránt való idegenség teli elbelseinket, ha látjuk, hogy némelly része a' nemzetnek még mindég ragaszkodik az olyan szokáshoz, a' melly a' nemzetnek kimívelődésével ellenkezésben áll. Egyébberránt pedig a' mesterségek nevekedeése tsak a' culturával nevekedhetik; és a' mesterségek sorsát a' nemzet bátran úgy nézheti mint a' culturának legbizonyosabb barométerjét.

Hogy a' nemzet nem minden állításimat fogja helybe hagyni, én azt előre jól tudom; de hogy sok észrevételeimet helyesnek fogja találni, azt is reménylem: különben pedig a' nemzet bölts belátásától függ a' cél elérése végett, olly

módokat választani, mellyek a' várakozásnak legjobban meg fognak felelni: — a' következés legjobban meg fogja mutatni a' módnak sikeres vagy káros voltát.

Még egyszer ismételem kedves nemzetem! hogy ne gondold azt, hogy az ön haszon keresés sugarlotta volna nékem ezeket: — énnékem már az én 51dik esztendőm, a' melly Aprilisnek 12dikén lefolyott, meg nem engedi, hogy más helyet foglaljak el, mint a' mellyet már nékem a' sors kimért: — az a' gyönyörűség, mellyet velem elkezdett munkám éreztet, hideggé tett már engem az életnek minden más örömei ellen; és az a' betsület, mellyet az által a' külső nemzeteknél és a' későbbi maradéknál reménylek, kivált, hogyha három vagy négy darabokat elkészíthetek, érzéketlenné téssen minden más tisztelet eránt. — A' mi még az én örömemet nevelhetné, az volna, ha látnám, hogy azon fentemlített ifjúság hajlandó volna, azon szokását elhagyni, a' melly az egész nemzet kimivelődését meghomályosítja, és a' polgárságot az ő igyekezetében elkedvetleníti; és hogy én volnék az utólsó, a' kinek az igyekezete sikertelen maradt, a' ki különben kész volnék mind azt, a' mi e' világon az embernek legkedvesebb szokott lenni, a' te diszed és javad kereséséért feláldozni, hogy megmutathatnám, mennyire óhajtom én a' te virágzó sorsodat.

Szentpétery József.

II. L i t e r a t ű r a.

A.) H a z a i L i t e r a t ű r a.

Könyv-ismertetés.

Észrevételek a' leghasznosabb és új fedezések-
kel írott gazdasági munka iránt. 1831.

(Folytatás.)

2szor A' rozsról 29dik lapon azt mondja, hogy vizenyes földbe, hideg szelek, erős fagy miatt vastag hó alatt hamarabb kivész mint más gabona. Ez jól van mondva, ugyan azért, már én ha Csötönyi Úrnak lettem volna, egy kis észrevételt is tettem volna; hogy mire vigyázzanak a' gazdák, hogy ez ne történjen velük p. o. vigyázzon a' gazda az időre, és a' szerént vessen ro'sát, ha nedves könnyű telet reményl, vessen késő ősszel, mert a' koránni azon feljül, hogy a' sok nedvességtől könnyen ki is rothad, olly gazdag is lehet, hogy mind megdől, ha száraz kemény telet, vessen korán, mert a' gabona megbokrosodván, a' gazdag levelek feltartják a' rontó hideget, és szelet, ha nagy hó volna, vagy korán vessen, vagy olly későn, hogy akkor ősszel ki se keljen. Ezt javalnám azoknak is, kik idejekor ro'sokat el nem vetették, olly későn vessék azt, hogy ki se keljen, mert a' mag a' telet bizonyosan kiálja, de ha a' gycnge csirt a' hideg megfogja, egy szálíg elvész. Továbbá azt mondja az író úr, hogy akár melly ro'sot hasznos vetni Juniushan zabbal, 's akkor kétszer megkaszálódván szénának, más esztendőben megbokrosodván bőven terem, mert erős gyökereit a' téli viszontagság ollyan hamar ki nem rontja, — itt ellenkezik magával elfelejtvén mit mondott feljebb, hogy t. i. a' ro's leggyen-

gőbb, 's hamarabb kivész: mint más gabona, ha csak abba nem helyhez teti erejét szavának, hogy a' ro's nyáron által a' Juniusi vetésben megbokrosodván, elgyökerezvén erősebb lesz 's könnyebben kiálja a' telet, így tévén a' felvilágosítást meg lehet engedni valamit ebből az író úrnak, de áltáljába feltétel nélkül nehezen, mert a' most elmúlt egy pár esztendő elevenen bizonyítja azt, hogy mentől gazdagabb a' gabona télre, kivált a' ro's, annál rosszabb fizető lesz, mert vagy öszve dül, vagy kivész. Én az 1830dik esztendőben Septembernek 3án vetettem ro'sot, 's búzát is, hogy a' birkákat rajtok ugráltathassam, igaz nem kaszáltattam meg, de megétetvén ősszel volt tsuda szépségű vetésem, de tavaszra alig lehetett látni itt ott egy szalat, ellenben jó volt nem serény gazdáké, kik alig takartatták el a' magot, reá esett a' hó 's tavaszig lepte; a' ro'sot ritkán hagyja meg a' tél a' maga valóságában, mert ha azt a' tél meg nem rongálná a' milyen háládatos kétszer nagyobb volna termésünk a' mint bizonyítja azt a' kedvező esztendők, mellyben a' ro's díslik: ezt lehet mondani az őszi árpáról is

3szor 29dik lapon az árpáról. Azt adja közönséges rendszabásúl, hogy hideg természetű földben, 's keményekben kétszer kell neki szántani, itt a' Szerző úr a' természet' tudományában való járatlanságát jelenti; pedig munkájában praetendálja, hogy a' szegény gazda tiszt jó Physicus is legyen, azonkívül hogy a' tudományok majd minden ágait tudatni kívánja vélek. — Ha a' hideg, és kemény földeket, kétszer kell az árpa alá szántani, hát a' meleg, 's könnyű természetűekben egyszer, vagy háromszor, négyszer! már ilyen állításra merem az író urat kérdeni, ha tudja-e mért szántatja fel föld-

jét? azért-é csak, hogy a' bele esendő magnak legyen hová elbujni, vagy valami mást vár, 's erőt tulajdonít annak? én úgy gondolom, hogy a' földet azért szántjuk fel, hogy az a' felforgatás által a' nap' erejének, a' levegőnek jobban kitétessék, melly a' benne lévő vadságot kiszívja, felettébb való nedvességeit elveszi, továbbá, hogy a' benne találtató gaz, és dudva kiveszszzen, vagy gyökereik elvágása, vagy a' kikelés, és újonnan kiszántás által, 's így a' föld a' magnak tisztán való elfogadására is elkészitessék. — Innen tehát, ha ez igaz, kitetszik, 's következik elválhatatlanul az, hogy mentől hidegebb, vagy keményebb természetű valami föld, annál több felforgatást kíván, hogy a' nappal minden részei közösüljenek, 's így a' rossz nedvességet könnyebben kibocsátja, a' nap meleget pedig felfogja, a' kemény föld pedig, a' levegő, és nap ereje által így megjárva, hamarébb öszve omlik, gyengül, és készül a' tzelra — a' könnyű, és meleg természetű földek is megkívánják az őszi árpa alá a' két szántást, de még a' tavasziban is, mert egy szántás által ritkán készül el a' föld, vagy nem omlott öszve, vagy gazos, 's így káros következései lesznek; annyival inkább a' hideg, 's kemény természetű földek, a' hová tavaszi árpát vetni nem érdemes, az őszi alá pedig elkerülhetetlenül megkívántatik három, de többnyire 4 szántást is. Mivel illy mostoha művelésre kárhoztatta Csötönyi Úr az árpát azért olly háládatlan eránta, 15. 16 szemet fizetvén neki csak, a' mint írja, holott másnak 30, 35 szemet is adott egyszerre, sőt tudom a' kinek 40 szemet adott kemény agyag földben, de nem két szántásra!! — továbbá azt mondja, hogy az árpa kemény agyagot kiélt földet bár megtrágyáztassék, nem szeret; itt ismét nagy hiba egy

mestertől, ha már ezt állítja, ki nem tenni ha állításával az őszi, vagy tavaszi árpára czéloz-é; ha a' tavaszt érti, akkor megengedem, hogy a' kemény agyagba nehéz termesztetni, de jól megértse Csötönyi Úr csak nehéz, de még is a' fáradsággal, munkával itt is haszonnal lehet termesztetni, mert a' trágyás földben jól megszántva, a' legkeményebb agyagba megterem a' tavaszi árpa 1 P.mérő 9 10 12 P.mérőt ad. — Ha pedig állítását az őszi árpára értette, szabad választania úgy is, mert nagy tapasztalatlanságát árulja el az író úr; mert az őszi árpa sehol sem terem háladatossabban, mint megtrágyázott agyag földben, csak hogy jól elkészítettessék a' föld, de a' mit nem 2 szántással viszünk véghez mint Csötönyi úr. — Az én kezem alatt lévő föld kemény agyag, 's a' vélem határos helységeké is az, 's bizonyosságul hívom az ezen táji minden érdemes gazdákat arra, ha tájunk többnyire nem a' reménység felett termi-e meg az őszi árpát, annyira, hogy ezen tájék különös árpa természetű helynek tartatik, ellenben tudom, hogy a' könnyű fekete földekben ezt nem tudják termesztetni. Ts. Ugocsa Vármegyének a' Máramarosi oldalakhoz nagy része nem tsak kemény agyag, de követses is, az árpát még is mind őszi, mind tavaszt megtermi jól. Igaz hogy a' tavaszi árpa a' könnyű természetű földekben jobban, 's kevesebb figyelemmel is díszlik, de azért nem mondhatjuk, hogy nem lehet azt másutt is termesztetni, mert az ipar, a' szorgalom, a' mesterség ezen segítő eszközei a' nagy természetnek, ott is paradicsomot formálhatnak, a' hol a' rest, munkátlan 's tompa eszű egy bogács kórót sem képes előállítani!! — 's ilyen forma igazságokat iparkodna okos előadás, tapasztalás által megmutatva közzé tenni, 's az emberiséget

a' mindég jó következésű munkásságra ébreszteni, illy ditső című jótékony munka; hát bizodalmas Szerző úr, micsoda új felfedezés van itt e' cikkelyben is, mit látunk itt egy egész fél lapon? sorokat! 's azt hogy az árpakása jó, 's tiszta indulatokat teremt!! derék, és ritka felfedező!!! e' helyett jobbat tett volna az író úr, ha felfedezte volna azon még sokak előtt homályos titkot, hogy a' szegény ember ne vándoroljon minden tavasszal 2dik Vármegyébe tavaszi árpát keresni, hanem ha van őszi árpája vesse el idejében, szint úgy megterem, mint a' híres tavaszi nevű. Az egész 309 lapot foglaló munkájában tsak illyen felfedezése sinsz pedig ez igen kicsiny része azoknak mellyeket lehetne, 's kellene tenni egy jó gazdának a' ki letzkét akar adni, nem csak a' közönséges hanem a' válogatottabb gazdáknak is. — Valóban! nemesen kél ki valaki a' kritikai lapokban a' sok firkálók ellen; a' tanúlt, és bölcs férfiú megmért lépéssel kezd írói útát, hogy használhasson másoknak, a' tudákos bőszyűlten fog pennát, öszve firkál, fordít, szed, ollyat is, a' mit maga sem tud, nem ért, hogy használjon magának pedig ugyan a' fentebb érintett helyen az is van, az ekével is lehet valakinek borostyán koszorút szerezni; mért nem iparkodott Csötönyi úr kevés szép, és jó által magának becsét, 's ha akart egy pár szép tett által magának hasznót is szerezni; mért lép az írók közé, midőn itt a' mások megcsalása után a' tisztelet helyett méltó megvetést nyer; ellenben mint kevesebbnek látzani vágyó, de használni akaró tag érdemet nyerhetett volna. — Letzkét adni, a' mint feljebb is mondám a' gazdaság számtalan ágaiból nagy és nehéz munka, egy nagy jószágot dicséretesen, 's jól kormányozni nehéz és terhes, de

sokkal könnyebb, 's kissebb Genie kívántatik mint arra, hogy a' gazdaság minden ágairól letz-két adjunk!!

A' 31—32dik lapon a' feles gabonáról (vagy kétszeres) való vetélkedése a' csupa nevezetről felesleg való, 's nem tartozik a' célra, a' gazdának nem a' dolog nevének, helyes, vagy helytelen voltával kell vesződni, hanem azt természeteni tudni, nem a' névből, de természetményből éltet, valamint az sem ide való, hogy azt fejtegesse, 's ajánlja, mellyik gabona nem minémű indulatokat fejt és teremt. — Ezek helyett jobb lett volna azon kötelességet tellyesíteni az író úrnak, hogy mindennek természetése módját adta volna elő. Mi gazdák tsak tanuljunk mindent, sokat, és jól, 's jót természeteni, a' gazdaságon kívül lévőket hagyjuk azokat elrendelni, a' kiknek tisztjek az. — Már ha azt adta volna elő az író-úr, hogy mellyik gabona hizlalóbb állatainknak, táplálóbb magunknak, ez már körünkre tartozott volna, de ezt elhalgatja, 's azt fejtegeti, hogy minémű indulatokat fejt, teremt ez, vagy amaz gabona, a' mi soha sem a' gazda, 's mindég az orvos gondja, 's itt megbántás nélkül szabad mondanom, hogy az író úr magát keveset feszegetni akarta, hogy látzassék mindent tudni, pedig sokkal jobb egy dolgot érteni, 's azt mesterül tudni, mint kontárkodni sokra, 's semmit jól nem tudni, de ezzel nem akarom mondani, hogy a' gazdának semmit sem kell többet az ekeszarván túl tudni, mert egy pallérozott gazdának ennél többet kell tudni, hanem mindenek felett az ekeszarvához, és ennek ágaihoz kell tudni, és 'a gazda fő tudománya legyen a' gazdaság, 's ennek eleibe tsak úgy tegyen mást, hogy kötelességet ne mulasszon általa, de tovább

A' 33dik lapon azt mondja, hogy a' hajdina pohánka meleg, és hideg éghajlatot kiáll, ez igaz, de azt mondja továbbá, hogy Júniusba, és Júliusba legjobb vetni, 's már ez igen rosszúl van egy új felfedezőtől, mert nagyon kétséges tanítása, én p. o. így fejeztem volna ki a' hajdinát, ha azt akarjuk, hogy bizonyosan megérjen, minekutánna tudjuk, hogy ha ezt a' dér virágjában megcsípi magtalan lesz, Junius közepétől végéig elveszük, már ha Június' végével vetettük a' hajdinát, elég későn van, hogy a' koránni deret elkerülje, hát ha még Július' végével vetnénk, (mert Csötönyi úr ezen holnapot is reá határozta) kedvező ősszel megtörténik, hogy a' Júliusi vetés is megéri de ez csak szerencse: ha pedig még azt is gondolóra vesszük hogy hideg, és meleg tájékon megterem a' Hajdina már ekkor felfedezést erre nézve méltán várhattunk volna; így p. o. a' meleg tájékokba vessük Június végével a' hajdinát, hogy Júliusba még csak nevelkedvén a' nagy meleget elkerülhesse a' virágzás (mert a' forró meleg neki árt). — A' hideg tájékon vessünk Május' végével, Június' elején, midőn a' hidegtől már nem félünk, idejében: hogy legyen ideje a' megérésre, mert a' hideg tájékokon korábban, 's nagyobb mértékben áll elő a' hideg p. o. Heves, Szathmár s a' t, Vármegyék meleg tájékok későn vetnek, de Máramaros Vármegyében, és a' Szepességen elvetik Májusban a' hajdinát, mert Kisasszony napján gyakran derek vagynak. Így kellett volna ezt, csak egy közönséges gazdának is előadni mennyivel jobban tehát egy mestertől így lehetett vala várni.

A' 23dik Czikkely 47 lap. A' kukoritzáról volt előadása olly közönséges, hogy még a' palórozott gazdasági vetését adja elő, talán mivel

a' mint mondja haszontalan gabona, nem érde-
mes felőle beszélni. A' mit ezzel tesz ki" nagy
majorokba hol nincs sertés járás nem termesztik. — Itt igen sok a' megjegyezni való 1ső az
hogy Csötönyi úr nem esméri a' kukoricza be-
csét. 2dik nem tudja hazánkban való külömbféle
termesztések módját. 3dik nem volt nagy urada-
lomban, vagy ha volt, az rosszul volt elren-
delve. 4dik hogy Csötönyi úr önnön magával
ellenkezik,

Iször Azt állítja hogy a' kukuricza nem tar-
tós, ha megszárad nem eszi semmi. — Én lát-
tam 3 esztendő s kukoriczát ezer mérő számban,
tart-e el valami más gabonát Csötönyi úr tovább
a' föld felett? tavaszi kukoricza pedig mindig
van, mint búza. A' világon van-e elsőbb hizlaló
portéka a' kukoriczánál? 's nem ez táplálja-e a'
hajdinával földünk szegény népét, sőt tudja-e
Csötönyi úr, hogy ebből még drága essentiákat
készítenek? — ha megszárad nem eszi semmi,
ez olly képtelen állítás, hogy nem pallérozott
gazdától, hanem a' legtapasztalatlanabb, em-
bertől is sok volna, hát még azt sem tudná
egy olly gazda, a' ki könyv írásra határozza
magát, hogy a' száraz kukoritzának ára majd
még egyszer annyi, mint a' nyersé? sőt hogy
épen ellenkezőleg van a' dolog; a' nyers ku-
koriczát nem tudjuk használni, eltesszük azt
jövendőre, 's szárazat keresünk, hogy serté-
seinket tsak egyedül ó kukoriczával kívánjuk
hizlalni, hogy a' Rátz reá sem néz az új ku-
koriczára még ót kap. Már micsoda képtelen ál-
lítás ez!! semmibe sincs több olajosság mint
ebbe, próbálja meg csak Csötönyi úr a' kukuri-
czát darára örölve birkáival étetni, véle szar-
vas-marhákat, sertéseket hizlalni, majd meg-
látja a' kukuricza becsét! — és így Csötönyi úr

nem esmeri a' kukoricza becsét. 2dik állításom, nem tudja külömbféle természetsek módját, mert Csötönyi úr csak úgy adja ezt elő, a' mint tudja, pedig egy új felfedezőtől többet várnánk, — azt mondja igaz alább, hogy egy jó hold, jó föld megterem 50 P.mérő, ezt én is tudom, de azt a' mesterséget is tudom, hogy miképpen megy ez véghez, hogy készül el ezen jó föld, de Csötönyi úr nem tanította meg reá publicumát, pedig e' nélkül semmit sem ér állítása. — A' kukoriczát a' Tisza mentiben elszórják mint a' búzát, megkapálják kétszer, de egy szál marad egy helyen csak, másutt kapával rendre vetik, mint Csötönyi úr írja, 's kapálják, mások pedig rendre vetik kapa után, és úgy kapállás helyett ekével masinázzák, mások masinával vetik is, és azzal kapálják, 's töltik; már én ha az új felfedező volnék mind ezeket legalább csak így és ezeknél fogva adtam volna elő, 's hasznossabb részeit, okait felvilágosítottam volna, minthogy tehát Csötönyi úr a' kukuricza művelésnek több ágait elhalgatta az következik, hogy nem tudja azon külömbféle módokat, mellyek által természetlik.

A' 3dik állításom az hogy nem volt nagy uradalomban, 's ha volt, rosszúl volt az organizálva. Mert ritka uradalom, hol a' kukuricza, miólta a' kapálló, 's töltögető eke lábra kapott ne természetnék, a' hol kimaradt is ez előtt ezen hasznos ág, nem azért történt az mintha haszontalan volna, hanem mivel a' sok munkát mellyet megkíván meg nem győzte, de miólta a' pallérozott gazdaság hazánkban lábra kapott, mivelik ezt erőssen, 's mért is ne művelnék? midőn a' mint Csötönyi úr maga mondja egy hold 25 P.m. szemes kukoriczát megterem, és így ha több nem, bizonyosan annyi a' bévétel,

mintha búzát, vagy rozsot termett volna ez a föld; világosításul p. o. egy hold föld teremjen 25 P.m. szemes kukoriczát, az ha rozs lett volna adott volna 16 P.mérőt, búzát 12 mérőt a kukoriczának ára 2 for., az idén is egy ára van a' rozssal, 's a' mult esztendőben is úgy volt; 25 P.m. kukoritzáért kapunk tehát a 2 for. 50 forintot, 16 P.m. rozsért pedig csak 32 for.; búza a 6 for. kilája, 36 forintot, igaz hogy a' kukoritzát kapálták, de fent is maradt még 18 for., ebből megkapáltathattunk volna 5 holdat is, hát ha még masinázzuk akkor nyilvános a' nyereség mert a' szántást fel nem vehetjük, annyival inkább mivel a' rozs vagy búza alá 3szor kellett szántani, a' kukoritza alá pedig csak egyszer, és így nem látom okát, mért nem természetnek a' kukuritzát a' nagy uradalmak, 's nem is igaz ezen állítás, mert azért hogy talán egy Herczegi uradalom nem termeszt, nem következik, hogy mind abba hagyná, mert a' Herczegi uradalom is talán csak azért nem termeszt uradalmában mivel B*ben felesleg van, azért pedig mivel abban a' kereskedés inkább kíván repczét rozsot 's a' t. B*ben pedig a' környülállás kukoriczát zabot, kolompért 's a' t. ajánl. Higyje el Csötönyi úr, hogy nekem is sok szép uradalmakat volt szerencsém látni, de kukuriczát, a' hol csak lehetett mindenütt láttam természetni, épen most is kapok egy levelet egy nagy uradalomból a' hol a' tavali kukuritza több 3000 P.mérőnél az ideji is több 2000 P.m. Kolosváron, Máramaros Tisza Duna mentében a' Bánátba mindenütt vagy jártam, vagy hitelesen tudom, hogy a' kukuritza becsültetik, 's hogy is ne! az elmúlt esztendőben nem a' kukuritza mentette-e meg hazánkat az éhel halástól? Máramaros Vármegyében 's mentében fekvő

Oláhok egész a' Lengyel határokig kukuritzával élnek, a' nélkül hogy soknak egész esztendő alatt egy marok búza liszt lenne házánál! de továbbá a' pallérozott gazdaság is megkívánja a' kukoritza vetését, mert sok az ollyas föld, melly, ha 3, 4 esztendeig úgy műveltetik hogy kapa alá nem jön, a' gazos plánta erőt vesz rajta, erre tudom mi a' felelet, kolompért vet a' pallérozott gazda, vet, de vet kukuritzát is, 's használ, mert még akkor ősszel rozsot, sőt néha búzát is vet földjébe.

A' 4dik állításom az hogy Csötönyi úr ellenkezik magával, ez az a' höl a' feszeisége kiteszik, t. i. a' vágyakodó tollat ragad, és öszvé ír mindent a' mit nem tud, nem ismér, 's talán nem is hisz, egyik szava felpofozza a' másikat, mi pedig csak olvassuk, és higgyük boszorkodva; ha már azt mondta elébb, hogy nem állandó mivelni, akármi állatt sem eszi, mért mondja ismét ott mindjárt hogy a' házi szükségre állatokat hizlalni méltó mivelni, hát a' házi állatok alatt mit ért Csötönyi úr a' disznó, tehén, nem házi állat? épen úgy mint a' tyúk, lúd, kácsa 's a' t., sőt a' birka is nem lehet-e házi állat, már mit ért a' házi állaton? 's ezek az állatok nem számláltattathatnak-e a' Csötönyi úr által feljebb mondott akármi állatok közé? sőt inkább ha azt képes volt állítani hogy a' kukuricát akármi állat sem eszi meg szárazon, én józanon ezen akármi állatok közé értem még a' mező madarait, a' földek kigyóit, csúszó, mászó állatait is! írónak jó volna, úgy vélem, ha egy kicsinyt vigyázna arra, hogy minémű öszvefüggésben állanak szavai, vagy legalább hogy a' képtelent mellőzné el. — Vagy Csötönyi úr mivel gazdasági könyvet írt azt gondolja, hogy azt tsak gazdák olvassák, olyan lények,

kiknek nincs elméjük az úr hiúságát felfogni; nagyon megcsalódott, tudja-e azt Csötönyi úr, hogy nem csak azt nézzük gazdának, a' ki tiszt, hanem a' haza sok nagy fiai hatalmas gazdák is, a' kik előtt Csötönyi úr sem úgy meg nem állhat, mint okos, sem mint gazda, annyival inkább író, de még a' magyar gazda tiszték felől is, ha azt véli, hogy akármellyik nem írt volna annyit, mint a' mennyit Csötönyi úr, nagyon meghitt magában, vagy pedig nem látott magyar gazda tisztet, hanem csak kontárokat. —

A' 24dik Czikkoly 50 lap. A' Lencséről, itt csak annyit mond, hogy termesztésében, takarításában azokat kell megtartani a' mit a' borsóében, 's már most nehéz meghatározni, hogy ezen borsó alatt mit ért, mellyik nemét a' borsónak? azonban ha elértjük is, még igen kevés útmutatás a' lencse termesztésre, midőn azt sem írja meg világossan, hogy mint kell termesztetni a' borsót, azt mondja igaz a' 48dik lapon, hogy jó művelésse! bőven teremnek, ezt elhiszzük, 's tudjuk is, hogy jó munkával minden jól terem ez már nem új fedezés = az lenne valami, ha azt is megírta volna Csötönyi úr, hogy miben áll az a' jó művelés? azt mondja továbbá, hogy a' bab meleg, és hideg égallyon nevelkedik; itt bizonyosan azt akarta mondani, hogy mind hideg mind meleg égallyon nevelkedik, mert e' kettő közt még egy van, és a' középszerű, 's itt tán legjobban megterem, hanem a' szóval egy kevéssé gazdálkodni akarván Csötönyi úr, rövidítette mondását, 's ez jól van, csak hogy a' rövidítés úgy essék meg, hogy a' dolog becsét, vagy értelmét el ne vegye. — Azt mondja továbbá, hogy a' bab kövér földben magtalan; 's mivel a' borsó nemeknél a' föld választásról nem szól, a' borsó reguláját rá kell rájáznia a' bab-

ra; mert így jön, a' lencsét, úgymint a' borsót, a' borsót mint a' babot, 's így vissza felé — de a' babot még is kapálják, a' borsót is azt mondja Csötönyi úr, és így hát a' lencsét is, úgy-é? a' borsót a' kertekben szokták, a' lencsét is? szegény magyar gazdák, sajnállak beneteket, hogy illy kontár letzkéztet! esztendeje hogy ez a' bölcs könyv kijött, én sárga kötetbe kaptam, azt véltem, már nyavajog, majd elhal, 's él most is, 's a' magyar gazdák közül nincs senki a' ki ezen maga hittnek ezt mondaná: megálj barátom! megmérlek az ész, és tapasztalás serpenyőjével, ne gondold, hogy minden magyar gazda tiszt, lokajból, inasból lett, ha láttál is egy párt a' Tisza partján, gyere halgass letzkét, légy inas, hogy még csak felszabadulhass. — A' lencsét hát úgy kell vetni mint a' borsót, nyilván ennek sem kell jó föld: mi a' jó föld? mit nevez jó földnek Csötönyi úr, azt csak nem gondolja talán, hogy egyedül a' trágyázott föld, a' jó föld — én már ezt így tettem volna ki; a' borsót babot jó természetű földekben vetjük haszonnal, t. i. vagy nem régi irtás, vagy 4, 5 eszt. trágyázásban, a' friss ganéjosban nem jó vetni, mert megdül, megférgesedik, 's magtalan lesz. De a' lencsét mitsoda természeti oknál fogva ráházza a' borsó művelésére, talán mivel főzelék mint amaz? azért tudjuk olly jól termesztetni a' lencsét, hogy néha magvát is alig kapjuk meg: kereskedőink is más tartományokból hozzák ki, mi és földes uraságaink onnan vesznek ha enni akarnak; drágán — a' borsó minden gázt elnyom, a' lencsét ellenben a' gaz nyomja el, a' borsó majd minden természetű földben megterem, de a' lentse nem: hát ha még azt is felvesszük hogy a' lentse őszi és tavaszi, mennyit kellett volna itt mondani!

's egy új felfedezőtől igen is megvártuk volna, hogy tanítson meg bennünket azon gyalázat elkerülésére, hogy mint gazdák ne vegyünk lentstét pénzen.

Ugyan ezen lapon a' bükkönyről újonnan olly függés nélkül beszél, hogy nem lehet megtudni mit akar termesztetni, mag-bükkönyt-é, vagy takarmányt, mert ez mindenik más föld, vetési munkát kíván, 's itt is olly keveset ad elő abból, a' mit itt szükségesképen elő kellene adni, hogy abból tsak annyit tudhatunk; el kell vetni lekaszálni és gyűjteni — holott a' mag-bükköny termesztésének olly határozott regulái vagynak, hogy a' ki attól eláll azt megveri vétke, sokszor magot sem kap a' bükkönyből. Csőtönyi úr is a' mint kitetszik olly jól tudja a' bükköny természetét mint azon több gazdák, kik minden esztendőben Currenst járatnak faluról falura bükkönyt keresni, mert egyiké elrohadt, másiké elfagyott, másét a' kosz megette, amazé pedig még a' lábain kidurgott — már ezen nyavalyák 's hibák elkerülését legjobban a' vetés és föld megválasztása által érjük el, p. o. a' magnak való bükkönyt soha trágyás földbe nem kell vetni, mert ősze dűl megrothad. Áprilisig nem kell vetni mert elfagy, nagyon sovány földben ritkán nem kell vetni, mert a' hol ősze nem fogódhatnak ott kosz támad, 's mind elrontya 's a' t. De még a' takarmányra is nagy figyelem kívántatik, 's a' mag megvizsgálásában is havettük, mert ha a' koszt a' bükkönnyel elvetjük semmi magot nem kapunk: általjába Cs. úrnak ezen felvétele is ollyan a' mihez vagy igen sokat vagy egészen másképpen, sőt ellenkezőleg kellene mondani, de mivel én észrevételeimet 300 lapra nem creshthetem tsak a' nevezetesebbeket:

30dik Czikkely 61 lap. A' mesterséges rétek miveléséről szólván a' ki jól megolvassa di-tséri igyekezetét és szép ajánlását az író úrnak, csak az kár, hogy itt is csak elakarja hitetni, hogy a' mesterséges rét jót sokat ér, de mi haszna hisszük ha meg nem tehetjük, tudom én azt jól hogy jobb lenne ha 100 holdat foglaló bozot berkes helyen búza-kalász lengene, vagy gazdag lóheres rendek gyűjtetnének, azt is szeretném ha ablakom előtt lévő nagy téren, mellyet most a' szél ide 's tova hord, jó takarmány teremne; mindég szeretjük és elhisszük a' jót, igen örömet Cs. úrnak, de óhajtanánk azon jobbat tudni hogy miképen megyünk erre reá, hogyan érjük el kívánságunkat. Igaz hogy azt mondja az író úr hogy árkok által csapoltassanak le; 's hát azt gondolja az író úr hogy az árokkal letsapoltatván a' víz már kész a' mesterséges rét csak békell vetni. 'S ha ez igaz is, csak a' vizes helyeken van a' gazdának hasztalan földje? nincs másutt jobbitani való földje? tudok én olly rétet hol a' víz le van csapolva, földje fekete 's nem terem annyi fűvet, hogy a' kasza felfogja, trágyáztatott is már külömbféle trágyával, nem terem, mit mond erre Cs. úr? fel kell szántani! mesterséges rétet belőle ugy-e? de tudok én az ilyenből lett mesterséges rétet, hogy 3dik esztendőre egy szál sem vált a' bele vetett Luczernából 's Lóherből, hát mire való az ész a' gazdának, mért nem vet ollyant a' mi megmarad, vagy mért nem viszi azt véghez, hogy a' tó fenekén is azt termesszen a' mi neki tetszik! tudom így felel Cs. úr 's épen ezt várom; hogy azt mondhassam igen de író úrnak kötelessége lett volna ezeket részenként elő adni, a' mesterséges réteknek nemcít megesmértetni azoknak külömbféle elkészítések módjára megtanítani.

Ugyan itt a' 62 lap a' réti lóherről azt mondja, hogy 3szor kell szántani 's trágyázni alá; 's így hiszem én is hogy a' föld meglehetőssen elkészült, de már minek ez ide: minekutánna az árpát elvetették 's ki kél, a' borona fogai barázdaiba vetődik a' lóher, 's túske boronával béboronáltatik, 's már miért kell éppen árpával azt vetni? miért nem búzával, rozssal, zabbal 's a' t. mert Csötönyi úr árpával vetette, már miért szabja egy író a' maga csekély próbáját köz regulaul, mivel Cs. úr árpával vettette, vagy azzal látta vetni, azt hiszi hogy csak azzal lehet vetni, 's miért kell a' lóher elvetését az árpa kikelésre várni, mért nem tüstént a' mint befogasoltatott? hát ha egy jó zápor elmossa a' fogas barázdáját, vagy meggázoltatta Cs. úr úttá, hogyan veti reá? lássa Cs. úr mint czáfolja meg itt magát, midőn azt állitá hogy meg kell a' vetést gázolni, most még azt mondja hogy a' boronálás kapálás lesz az árpának és így nem akarva ki valja a' természet titkát, hogy a' levegőt el nem kell venni a' gyökértől: továbbá azt mondja elébb hogy trágyázni és 3szor szántani kell a' lóher alá, 's úgy vetni és így már következőleg jó a' föld, hogyan mondhatja azért azon ügyetlenséget, hogy a' 3. 2. vetésű calcaturában azt tenni nem lehet azért, mert a' lóher ugyan eleinte terem de ha kiszántják, búza is, rozs is rosz lesz benne, ez már meint egy tetemes botlás, mert a' föld trágyázva vettetik be, most tavasszal a' mint maga mondja Cs. úr; az idén megkaszálódik egyszer, jövendőben 2er és felszántódik őszi alá, már most mernék-e azt okos gazdáink állítani, hogy ezen földben nem rozs de buza is a' legjobb nem lesz. Ez a' gazdasági folyó írásba különösen felforgott, 's meg van állapítva, hogy a' hol a' lóher megte-

rem ott buza is, kivált ha a' lóher zöldjével alá szántatik hatalmas lesz; sőt én azt mondom, hogy ha buza nem is de rozs sokszor megterem ott jól a' hol a' lóher kivész p. o. a' vizes földekben ha jó is a' lóher kivész, a' rozs még ott is jól megterem hol szántáskor a' barázda megtelik vízzel.

64. lapon a' Luczerna; a' felőle való dicséret szép 's mind igaz, de már egy kevesé vissza tesszik, hogy egy új hasznos felfedezések írója kiköti, hogy meleg homok kövér porhanyó földben juhakol szérűs kert helyén, kövecsesben nem terem, mert én végbe tudnám vinni, hogy többnyire az előszámláltakon is megteremne; hát tsak közepszerű földben terem, 's agyagban, ezt 3or kell szántani mélyen 's itt elkészült a' föld. — Kevés nagyon kevés tanuság egy jó luczernás készítésére, minekutánna még azt sem tudjuk kapa után van-e földvetése, rét törettetik-e? vagy lecsapolt berek; itt kellett volna a' hosszas előadás nem a' szárításban. Hogyan mondhatja azt az író úr minden feltétel nélkül, hogy a' luczerna alá 3szor kell szántani? nem lehet ezt meghatározni, mert tudom én példamból hogy 3or felszántás után még erős éllel állottak a' barázdák, a' fogas nem fogta, elkellett vetni, 's rosz lett a' luczerna — a' luczerna alá mind addig kell szántani azt fogasolni még a' föld öszve nem omlik, hogy tághely legyen a' lesiető gyökereknek, már én illy formán adtam volna elő a' luczerna alá való föld készítettét p. o. ha jó 's állandós luczernást akarunk készíteni, jeleljük ki a' földet, vessük bé azt kapa alá való veteménnyel (legjobb krumpli) ez által akár gazos a' föld akár rét, kemény agyag, vagy pörjés, sokat tisztul 's megkevertetik; ezen ősszel szántsuk meg még a' leghetőbb mélységre, tavaszra trágyázzuk

még jól, tavasszal korán fel kell ismét szántani ezután ismét 2szor is 's ha látjuk hogy nem kész földünk még 3dik 4dik szántást is meg kell tétetnünk — inkább későbbre essék a' vetés. — Vagy ha nem kapáló földet veszünk fel p. o. buza volt benne, aratás után mindjárt leszántódik a' tarló, 's ha lehet meg is fogasoltatik Septemberbe ismételtetik ez, késő ősze újonnan de már ősszel nem kell megfogasolni hogy a' levegő könnyebben közösülhessen a' föld belsejével is, 's így nagyon meg sem tömődik; télen megtrágyáztatni, tavasszal osztán felszántatik a' lehető mélységre, megfogasoltatik, 's így következik Aprilisban a' vetőre szántás, 's már ekkor ki ki látja, hogy elkészült a' föld, 's ez a' luczerna természetesen legelőkeltebb módja a' vetésig. De van más mód is 's nem megvető mód a' mit Cs. úr nehezen tud, mert azt mondja hogy nem jó semmivel vetni, ön példámmal bizonyítottam hogy jó 's ez így megy:

1ször A' föld megtrágyáztatik parlagoltatik kevertetik, mind addig még elkészül, ősszel bevettetik búzával vagy árpával de ritkán, egy holdba tsak fele mag megy mint különben kellene vetni; ez befogasoltatik 's ott hagyatik, tavaszra midőn a' hó indul reá vettetik a' búzára vagy rozsra a' luczerna 's meg sem fogasoltatik, még túske boronával sem; én így tettettem árpára vettetem 's pedig polyvás luczernát, árpa aratás után gazdag lett a' luczernás, a' magossan hagyott tarlóval még megkaszáltam azon esztendőben, más esztendőben 5ször kaszáltam azolta is 4szer 5szor a' mint az idő jár. — Azt mondja Cs. úr a' 66dik lapon a' mint mondtam feljebb is hogy nem jó semmi gabona nemmel vetni mert kivész, itt van is igazsága síncs is: azon esetben a' mint vesszük a' gazda lépését — ha kö-

vér földben sűrűen vettetik akár ősszel, akár tavasszal a' gabona neme a' luczernával öszve dűl, 's a' luczerna kivész, de ha ritkán vettetik nem hogy kivészne, hanem inkább oltalmazza a' nagy melegben a' csökkenéstől, a' szárazságban a' kiszűléstől; mert vetettem én már tav. luczernát tav. buzával, árpával bükköny zabbal 's jó lett a' meglegegedésig, és így ismét látható hogy Csőtönyi úr igen rosszul szedte öszve tapasztalásait, minden dolgot csak egy kaptára rámoz arra t. i. mellyet maga szabott vagy egy más ügyetlen gazda tsinált. Csudálni lehet osztán a' 65dik lapon az író urat midőn azt mondja, hogy a' jól elkészült luczernáson egy 1000 öles holdon egy kaszálásra terem 50 mázsa vagy 5 jó nagy szekér luczerna, bizony szép tökéletesedés! szép munkája az emberi észnek! 's mind ezt Cs. úr csinálta!! itt van már helye egy nagy érdemű író úr szavának a' kritikai lapokban „az embernek kiront tüze 's a' levegőn úszik”. — Mert itt ismét úgy tett Cs. úr mint a' 100 fontos buzánál kellene volna! ezt örömezt megengedjük hogy kellene lenni; 's ha 10 szekérrel lenne még jobb volna, de a' módját Cs. úr! a' módját!! ne felejtkezzen el már egyszer arról, hogy ha illy nagy jót kiált, módot és eszközt is nyújtson a' megszerzésre. Hiszen még azt sem tudta előadni hogy készül el a' luczernás alá a' föld közönségesen, hát még egy olly tökéletesedésre, hogy egy hold 5 jó szekér luczernát adjon egy kaszálásra. — Én el tudom képzelni ezen tökéletesedést, elhiszem, hogy látott Cs. úr is jó luczernást, de maga nehezen készített 's tán nem is hallotta hogy készül el. A' hol illy luczernás van, a' növést a' természeti erők feljűl még a' mesterségnek is kell segíteni, 's miből áll az, hogy megyen véghez? találja el Cs. úr. — A' 67dik lapon azt

mondja, hogy a' luczernást az ügyes gazda jellege ki 's a' t. mihelyt a' kasza felfogja kaszálja le, — 's talán még így is 50 mázsa száraz szénát csinál Cs. úr egy 1000 öles holdon, itt is kitetszik hogy Cs. úr ír beszél függés nélkül.

A' takarítást ugyan czifrán hosszasan előadja meg van itt minden a' mi csak egy idealistától kikerül, 's a' practicus ezt neveti — már egy 100 holdas táblát mikor szárogatna meg Cs. úr fedél alatt? azt hiszi hogy másképen fel sem lehet venni, elhull levele, ne hídgye én olly tisztán olly épen felszedem az egész világ luczernáját is hogy abból szint annyi nem törik le mint a' Cs. úr fedél alatt készítettéből, győzne 100. 200 holdas tért mivelő gazdaság fészereket tartani, építeni conserválni, ha az másképen véghez nem mehetne; szegény idealisták! azért jut az illyen igazgatók keze alatt a' legszebb jószág olly nyomorútt sorsra, hogy egy szál jó takarmányt sem lehet látni, hogy alig tudja az iparkodó végrehajtó minden fáradsága mellett azt véghez vinni, hogy cselédjeit fizethesse, mert a' jövedelmet elnyeli az igazgató nagy esze, megemészti az idea! munkásnak adják azt is, a' minek már a' birtokosénak kellene lenni.

Itt ismét sokat elhalgatván ismét tovább megyek a' 80dik lapra. Azt mondja az író úr a' zöldségeknek hogy veszik magvát; azt az együgyűség is jól tudja! 's itt van kimerítve minden tapasztalása, holott ellenkező, mert tudjuk melly nehéz csak az egy káposzta karfiol tót kérék répa magot is megvenni; hogy ennek megszerzésében még tanultabb kertészeink is olly szerentsétlenek, hogy külföldről hozatnak magoknak magot, már itt midőn leírja az író úr a' zöldségeknek neveket, nemeiket külön elég szükségtelenül, nem illendőbb lett volna-e a'

magok megvételére egy kis útasítást adni; itt is mint egyébütt a' tetszik ki hogy Cs. úr bőv szavu szépen tudja festeni a' könnyű tárgyakat, de mihelyt valami fontos áll elő, kibuvik alóla 's kikerüli azt: ezt mindenik tudja! ezt az együgyűség jól tudja! ezzel elégit ki a' publicum várakozását. Azt igazán tudja mindenik hogy van nyári téli káposzta, fehér veres, karalábe, csipkés veres 's a' t. ezt volt igazán felesleg mondani! mi van az egész 79 80dik lapon a' nevek foglalatja! — mért veszik hát a' boltokból a' magokat, miért a' csalárd Olaszoktól gyűszűvel mérve? de még ezen kívül is sok mondani valója lett volna Cs. úrnak p. o. hogyan kell véghez vinni hogy korán fejes káposztánk legyen, a' palánta alá való föld elkészítése annak oltalmazása ültetése mivélése nyavalyáinak orvoslása? ezeket mind tudni kívántuk volna, mert az író vagy ne szóljon a' dolog felől mellyet nem ért, vagy ha megütötte adja elő világossan ne rázza azt, annak, a' ki tudja, rovássára ne iparkodjék ez által leplet vonni tudatlansága elébe.

39dik Czikkely a' 82dik lapon sárga és görög dinnyéről; itt annyit tudunk hogy van sárga és görög dinnye, a' sárgának nagy szaga van, ha megérik szárától levalik 's a' t. ezt volt igazán felesleg mondani! mert tudja igazán minden együgyű! de ehez még azt is kellene tudni, hogy mikor van dinnye vetés ideje, hogy kell a' földet neki elkészíteni, ha nem természetes jó föld, mi módon kell azt készíteni, mi módon megy véghez hogy nagyra nőjjön, ízes legyen, mellyek a' nyavalyái, mimódon lehet elkerülni, mitsoda egyéb plántától kell őrizni, hogy hozzájuk közel ne essen, heréllés tisztogató szükségessé 's a' t. ezek mind olyan dolgok,

mellyeknek tudása nélkül dinnyét nem termeszt-
hetünk. Igaz hogy a' Nyirbátori, Sámsoni, Pir-
csi, Debretzeni dinnye termesztők alig tud-
nák megmondani, hogyan termesztik azt olly
könnyű az nálok, de ebből csak az a' tanuság,
hogy a' dinnyének ott van a' hazája, de nem
mehetünk mind oda, dinnyét pedig szeretnénk
másutt is enni. Azért szerettük volna, ha az író
úr megtanított volna arra, hogy mimódon ehes-
sünk ott is jó ízű dinnyét hol annak nints ha-
zája, mert lám maga mondja, hogy Málta kő-
sziklán arattya kenyerét 's bőven arat, az ipar és
mesterség útján, úgy a' dinnyét másutt is meg-
lehet termesztetni hazáján kívül is, csak hogy
ahhoz egy kis munka ész 's ipar kivantatik.

A' 41dik Czikkelyben a' 86dik lapon a' nö-
vények közt mindeneket elhalgatván, csak azt
jegyzem meg: hogy itt is mind előszámlálja a'
gyökeres növényeket, de mind földjeik elké-
szítését mind velek bánása módját elhalgatja,
a' zellerről kiváltképen, ez a' kis növény alig
vette észre Cs. úr mennyi figyelmet kíván azon
kívül, hogy nyirkos agyagba vagy homokba
vettessék! majd nem szégyen! a' mult télen
4. 6 xr. volt egy a' legkissebb városokban, jól
ítélem tehát hogy ennek oka az, mivel alkal-
masint többnyire úgy termesztik mint Cs. úr;
mi annak oka hogy egy kertben egyszeri vetés
egy nemű palántából az egyiknek zellere akkora
mint egy lúd tojás, a' másik csak ág-bog legfel-
jebb dió nagyságú? bizonyossan a' véle bánás,
az hogy amaz segíteni tud a' természetén mester-
ség által, emez pedig mindent csak nyirkos
agyag földre bíz. —

A' 42dik Czikkely 86 lap a' vereshagyma.
Ez előtt mivel, most pihent földben terem. —
Már mitsoda független 's megfoghatatlan kitétel

ez, már mért nem termett volna meg ez előtt is a' hagyma mint most pihent földben, vagy mért nem terem most is mivelten? mennyen el tsak Cs. úr a' Zilaj mellett eső hagymás laposba, a' Szilágyságban, majd lát ott hagyma termesztést holdakban, 's mind mivelten földbe van, de már tsak a' kitétel is mivelten? a' mivelten föld mindég czélarányos azért éppen ilyen kell, a' többi hagyma nemekről is beszéll 's még tsak annyit sem mond, hogy földjét hogyan készítsék el; a' poré fokhagyma egy kis gondot kíván, de ezt Cs. úr nehezen tudja.

45dik Czikkely a' szagos növényekről a' mi itt van tsupa papiros foglalás, már mi hasznot tesz azzal, hogy mind előlszámlálja neveiket, ha még annyit se szóll felőlők mikor hová millyen földbe vessük? de bizony helyes okkal panaszolkodik T. Sarkady úr a' Tud. Gyűjteménynek egyik kötetében, hogy a' sok haszontalan írók megdrágittyák a' papirost. Hogyan lehet egy író olly ügyetlen, hogy a' tárgyat tsupa nevéért vegye fel, midőn tanítani akar 's egy Könyváros olly vakmerő, hogy az ilyen könyvhez egy hosszú lajstromot ragasztva a' szemtelenségig ditsérjen, nem tudja azt elképzelni egyik is vagy gondolni, hogy lehet ember a' ki lehuzván költsön kért köpenyegjét meztelen maradhat a' tudós ön maga szégyeltében; tsak már legalább azt a' tzifra czimet ne vette volna Cs. úr munkájának, úgy írhatott volna, 's olvashatta volna is maga, mert igen kevés vette volna meg, de a' czifra cím sokat ígért 's a' drága könyv olly oltsó partékát árul, hogy én minden foglalataival az 5 forintos könyvet oda adom 5 garasért. —

Még az ezeket követő czikkelyekről is sokat kellene szóllanom de nints itt hely, lesz

idő melyben Cs. urat kivetkőztetem álképéből 's úgy láthatja a' világ, most tsak még egy pár felséges szüleményét még az új 's hasznos felfedzőnek!

50dik Czikkely 92 lap. a' reptze olyan földben terem mint a' búza, egy holdban kell 3 vékát vetni. Itt van az a' hol kitűnik hogy Cs. urat képzelni sem lehet gazdának annyival inkább mint mester hogy mérészel fel lépni? bizony vakmerő embernek kell lennie ha azt hitte hogy publicumába nints olyan ki észre vegye fonak-ságát 's ürességét; mar mért nem mondja ezt is inkább hogy kiki jól tudja! ha semmi nem volna hibás könyvében, tsak ezen egy is elég arra, hogy elhadjuk Cs. úr felől azt hogy haszon keresésből írta könyvét, a' mások tapasztalásaiból akart tudós lenni, de azokat rosszul szedte össze. — Még egyszer el kell mondanom egy holdba 3 véka reptze kívántatik vetni: itt van tehát az új felfedezés! 's ez igazán is új; mert ezt még senki sem hallotta! 3 véka, esmérő ezen mértéket egy véka 2 felöntő és így fél P.mérő, 3 véka tehát $1\frac{1}{2}$ P.mérő 's ennyi kell egy holdba. No ha Csötönyi úr uradalmat igazgat jaj! annak a' jószágnak — én buzát sem vetek jó földbe annyit: esmeri-e Cs. úr a' reptzét? én alig hiszem, ha nem esmeri az nem szégyen, mert a' Tisza mentében több is van a' ki azt nem esmeri, de ha nem esmeri 's természetéről mester akar lenni; már ez vakmerőség. Így bünteti a' vétek meg magát. Ezen betűletet melyet tsak egy érdemes tapasztalt gazdának kellett volna elnyerni, akarta Cs. úr magára venni, 's ön maga kinyilatkoztatja hogy ezt nem érdemli. — A' Cs. úr 3 véka reptzeje tehát tudja meg hogy nem egy de 3 holdba is sok, mert a' reptzét jó földbe vetjük, a'

lehetős legjobb földbe, úgy hogy még a' közép-szerű földet is megtrágyázzuk nékie; nem igaz hát a' mit mond, hogy olyanba vettetik mint a' búza, a' búza a' közepszerű földet kívánja; a' reptzének pedig a' legkövérebb föld kell; annyira hogy az alá még a' közepszerű földet is mellyben a' búza díszlik meg kell trágyázni, a' kövér földben tehát azt közepszerűen vetjük; magvát talán csak látott ha másutt nem a' bolto-sok árulják káposzta mag helyett; egy hold el-vetésére tehát elegendő 20 itze. Mert jól lehet ez gyökéren nem bokrosodik, de annyival in-kább ágaival ha szárba indul, 's az a' mester-ség hogy mennél nagyobb ágasabb legyen; rep-tzénk a' mit a' jó föld, idejében talált illendő vetés szűl. A' reptzének nagy ellensége a' bolha 's penész. Ezek gyakran ha a' föld nem elég erővel bír erőssen hajtani a' reptzét, egésszen semmivé teszik. A' tavaszi reptzét vetik Julius-ban azt mondja Cs. úr, már mért kell épen Ju-liusban vetni? mikor én már Juliusban arattat-tam a' tav. reptzét, lehet azt mindjárt vetni mihelyt az idő kinyílik. A' reptzének a' föld megválasztása elkészíttése letakarítása kikészít-tése is olly fontosok, hogy igen nagy szükség lett volna rendesen jól előadni, de az itt is el-maradt.

A' tányérbéli virágokról is mondja hogy mi-re való, de földje megválasztásáról 's munkájá-ról nem szóll; pedig a' gazdának ez lenne tisz-te amazt reá bizhatná másokra is.

Az elő számláltakban sokszor botlott Cs. úr, de a' 183dik lapon már nem botlik, hanem el-esik, megbotsáthatatlan hiba az egy írótol, ki-vált olly írótol, a' ki új 's leghasznosabb felfe-dezéseket ír, hogy ezen lapon az állatokban megtermő gelesztáról beszélvén ezt mondja: egy

fűtől nő most nem jut eszembe a' neve. De már így minden ember lehet író, válasszon aranyot ezüstöt szépet jót könyve czimjéül, adja ki. Ha nem tud valamit kennye reá hogy az együgyűség is tudja, — ezt mindenik tudja, azt már kiki tudja, sőt ha épen felakad, mondja nem jut eszembe a' neve. — Megengedjen Cs. úr de egy illy kába író a' ki annyiba bízik magába 's olly ostobának véli publicumát, hogy illyeseket tesz nem tarthatok józan írónak, 's nem veheti rossz néven ha azt mondom, hogy ha könyve kidolgozása alatt eszébe nem jutott neve, nem is jut az soha mert nem esmeri maga is, hallott erről Cs. úr valamit de azt nem értette, hogy még is mindent tudónak látszattasson lenni szólni akart felőle, szép mesterség szép új tapasztalás! ollyas mit akarni mással tudatni esmértenni a' mit magunk sem tudunk még megnevezni is! valóban sajnálni lehet, hogy annyi derék tudós gazdák munkája után mint Pete N. Váthi, Fischer 's T. Balásházy urak, Vigand Otto úr kész volt illy független üres munkát kiadni, 's ez által mind magát, mind a' publicumot károsítani, az illy éretlen firkálások mennyi nyűgöt akadályt nem szereznek osztán a' valódi tudósoknak is, minekutánna egy pár tzipra könyvel való megtsalattatás után a' legérdemesebb írótól is unatkozni fog, 's félni a' gazda. Megmerem itt szóllítani a' gazdasági folyó írás kiadóját, hogy hánnyal szaporodott vevőinek száma. — Alig veszik észre a' tudós urak, hogy az illyen éretlen munkák mennyi kárt szereznek, Vigand úr már többször reá szedte a' publicumot nagy dűsérétével, tartani lehet, hogy majd a' legjobb portékát is a' többiekhez méri az olvasó közönség.

Az előadottakból kitetszik tehát nyilván az a' mit állítottam, hogy Cs. úr nem csak meg nem felelt könyve czimjének, sőt elárulta ürességét tapasztalatlanságát a' gazdaságos dolgokban, hogy nints tapasztalása a' hazabeli gazdálkodásban, mert a' mint látszik mindég csak egy helyet vett fel alapul, hogy eltávozott írói céljától, kötelességét pedig elmulasztotta, sehol semmit helyessen elő nem adott, útmutatást nem tett annyival inkább semmi váratlan felfedezése nincs hasznunkra mint az, hogy Vigand úr hirdetésének ezen túl kötve hidjünk.

Most már a' gazda tiszteknek osztályoztatásokhoz fog az író, 's azokat tetemessen megseérti; igazán mondom, óhajtanám az író úr személyes helyheztetését esmérni, hogy földes urat udvaroljak-e benne, vagy tiszt társom tiszteljem, akár melly állapotú légyen, veszedelmes nem csak úgymint író, hanem mint ember is, mert ember társát azon okoknál fogva nem irtózik megbántani, mellyeket a' természet szült. — Nem tudom csak tiszteknek akar-e letzkét adni, vagy minden gazdákat tanítani, akár mit akart rosszul kezdte dolgát, 's végezetig rossz, — bizonyossan látott valahol Cs. úr a' Tisza mentében egy pár inasból lett Tisztet vagy kultsárt, 's ezen pontból ítelt minden tiszteket. De várjon csak egy kevéssé kérem Cs. úr! jőjjön el a' magyar gazdák közé, Somogy, Szala, Vass, Veszprém, Fejér Vármegyékbe, majd meglátja, hogy olly férjfiaknak adott letzkét, hogy inasnak kell lenni köztök az úrnak hogy felszabaduljon csak. — — Nem a' szobaleányok köribe nőttek ezek, nem az ostor mellől 's bakról ugrottak ezek ezen helyre mellyen a' birtokos át adja vagyonát kormányozására; kétlem ha sokkal mérközhetne-e meg Cs. úr tudományra észre?

valamint azt is ha nem találkozná-e sok köztök jelesebb munka írására mint a' Cs. úré? kár volt Cs. úrnak illy nagyon elfelejteni magát, hogy még az illendőség reguláját is tul lépje — betyáros kifejezései ne vélje hogy betsületére válnak, ott hol Istent sértünk ha embernek hánnyuk szemére azt hogy mért csendes vagy vidám természete, mellyet bele öntött a' fő gondviselő! — lássuk hát mint osztályozza Cs. úr a' szegény gazda tiszteket.

Sanguineus vidám mértékletű sok rendetlen játékjai miatt tekintetét elveszti, kötelességét elmulasztja, bő költő sótt vesztegető mulató, számadásba bele veszt.

Melancholicus komor, ámbár sokakban remek munkája, de többnyire mord halgató kéro unalmas, kedvességet elveszti.

A' Cholericus heves kemény indulatú, sokszor szenvedhetetlen, czéljánál feljebb gondolkodó hirtelen sokat kívánó, mindent öszve avató kiálhatatlan.

A' csendes Phlegmaticus magát elhagyja, kevéssel gondoló alattomos kétszínű, a' serény friss munkára alkalmatlan tekintetét fentartani nem tudó.

A' vidám komor, tsak danolgotó fütyölgető gazda, jádzó magát elhagyó Poeta.

A' vidám heves elszenved, hevetlen ösztön és tűz lobogó indulatú erős érzésű serény, vele senki sem ér, kegyetlen vetélkedő 's a' t.

Úgy látszik hogy ez' esmértető jeleket a' föld birtokosainak, földes uraknak számára írta, 's ajánlja hogy ezeket tartanak zsinór mértékül, a' megválasztásban. Azonban hidje meg az író hogy a' nevezett vonások szerint soha sem választ-hat senki józanon, nem is választ, ha kell igazgató, nem nézi a' birtokos jó kedvű, vidám,

heves vetélkedő-é? de azt nézze nem olyan-é mint Csötönyi úr, van-é tapasztalása esze magát feltalálni a' gazdaságban, van-é esze tudománya a' reá bizott gazdasági kormányt jól folytathatni viselhetni. Ha Tisztartót fogad, nem nézi fütyös-é, milly tánczos 's a' t. Ha Számtartót nem hogy rajzol-é költői tehetséggel bír-é, de nézi becsületes ember-é meggyőzi-é a' fáradságos mezei vagy kiki maga foglalatosságát, de főképen tudománya van-é vagy csak tudakos, mit pedig könnyen megtudhatni úgy-é Cs. úr? Értekezik tovább: a' víg könnyű elmű földes úr szereti a' vidám, a' haragos, kemény büszke kegyetlen embereket, választja tisztjeinek 's több, mert másképen meg sem térnek együtt: elég epés sértések biz ezek, de még többet mond a' 291 lapon a' komor csendes káposzta csósznek való, mert ezek a' laposon, ő pedig az árok parton maradhadhatatlanul ülnek. Uram! a' górombaság oskolájába úgy tanultuk, hogy a' góromba uracsokat kettős durvasággal kell pofozni: itt ugyan halgatni kell mert érdeméhez elég górombául felelni alig lehet, nem az íróért, de az olvasó közönségéért; talán elmés kívánt lenni, az illetlen elmésség dorongnyi vastagságú, esmér-teti magát eléggé; szeretnék az író úrral szembe nézni, hadd látnám mellyik természettel bír, munkája vonásaiból alig ha el nem találom nagy keverék lesz, úgy gyanitom. — Lássá Cs. úr milly könnyű az embernek elmésségével közönséges sértést tenni, de ez nem mindenkinek szabad. — Cs. úrhoz soha sem volt szerentsém, véletlen jőjjeek össze véle dolgomba, reá esmérek, kézzel foghatom ideálját; kevés tapasztalása mellett kevés jól formált férfival volt dolga.

Ha a' mi lehet, volt is alkalmatossága illyet tapasztalni, illy közönséges sértéstől még

is hogy nem iszonyodik mint betségérző; én vidám ember vagyok, tehát játzó, tánczos és mindennek is kellene lennem. Esmérek én komor csendes férfiakat a' kiket Cs. úr csősznek, az árok partra ítél, tudom hogy azok az árok parton is többet tudnak természeteni, mint Cs. úr a' Paradicsom térén ha reá biznák, 's mellettek még akár mi osztályú nagyító szerrel is valaminek alig látszhatik. Légyen vége észrevételeimnek, nem tudja mit tselekedett, megbocsátunk, de el nem felejtjük illy ajánlással: tanulja meg magát esmérni 's akkor következik: a' mihez nem ért ilyanba nem fog, még ön szükségét se vélje elegendő oknak az e' félékre. Legyen inkább valaki tiszteletre méltó a' maga körébe, mint sokaktól csudálatni kívánni e' helyett károhozatot nyerni, ha valamit nem tud tanulja meg azt a'hoz értőktől, ne zavarjon öszve mindent a' tudomány rovására, — de mindenek felett ajánlom azt, hogy ha a' közönség Cs. úrra nem szorúlt, Cs. úr pedig a' publicumra reá, iparkodjon megérdemleni figyelmét, mennyivel inkább kerülje tehát azt, hogy jótévői ellen epés döféseket tegyen. — Írtam Apátiban T. N. Somogy Vármegyében 30dik Jan. 1832.

Csorba András,
Magyar Gazda Tiszt.

B) Külföldi Literatura.

K i v o n a t.

(Allg. Hirsch. Zeit. 1828. Kiadja Darmstadtban Leske
Károly Vilhelm; szerkezteti Zimmermann Ernést.
Hetedik esztendei folyamati.)

(Folytatása.)

Szám. 101. Lap. 821.

Megjegyzést érdemel Kentuchiban, (észak Amerikában köztársaság) nevezetesen Woodford Cantonban, a' Puritányok' vallásbeli rajoskodása. Ez a' kórság a' mult század' utolsó szakaszában kezdte magát mutatni, 's kitörései csak nem minden hitel felett valók. Ezek az emberek szabad ég alatt számosan összegyűlnek, mint 1828-ban újesztendő' éjszakáján, Pisgah hegyén 's másutt is olyan helyeken, mellyek már az Indek' idejében kísértetekről nevezeteseek voltak, és valóságos bolondságokat űznek. Gyakran láthatni egy illy helyen 10 's 12 ezer néző előtt 800 rajoskodót, 's több százat egymás után esni rángolódnak közt a' földre. Azt vélik ugyan is, hogy isteni szolgálatot tesznek, ha illyképen felsikoltva leesnek, 's férjfiak és asszonyok, ifjak és leányok össze keveredve hengeregnek, 's harapás és körmölés által jelentik ki szívök' töreldelmességét. Ezt hengergő szolgálatnak nevezik (rolling exercise). Egyik a' másikat lerántja 's hengereg vele. A' hengergőnek annál jobb, mennél nagyobb sárba keveredik; mert mennél mocskosabban kel fel, annál megigazultabb, mivel ez a' hengergő szolgálat megálázódás az Isten előtt. Ezen egynehány óráig kábító kiáltozás közt tartó hengergés után következik a' szent Vid' tánczához egy hasonló; melly

Tud. Gyűjt. VII. Köt. 1832.

eszélős izetlenséget azzal mentenek a' Puritányok, hogy Dávid is tánczolt a' szövetség' ládája előtt. De még különösebb a' reszketés, a' test' minden részeinek 's inainak leírhatatlan mozgások vagy félre rángatások, a' mit ők the Jerks, vagy megkísértésnek neveznek. Kivált a' szépnem mutat ebben irtóztató tekintetet. Ezt a' Jerkinget közönségesen a' delirium tremens' egy nemének tartják, melly azonban csak a' puritány áhítatosság közt fejlődik ki. Vagynak példák, hogy ezen rajoskodásnak némelly ellenzői, kik látás és lebeszéléssel végett a' helyre mentek, akaratjuk ellen is elkapattak a' Jerkstől. Ilyen görcsök a' tapasztalás szerint annál hamarabb támadnak, mennél gyengültebb a' test az ital és egyéb kicsapongás miatt. — A' Puritányok' ezen eszelőségéhez még az az útálatosság is járul, hogy Isten előtt való megalázódásból a' kutyákat utánozzák, morognak és ugatnak, fogaikat viczorítják és négy kézláb járnak 's a' t. még pedig, a' mi megjegyzésre méltó, nem csak holmi tudatlan, hanem jól nevelt 's előkelő emberek is játszik ezen kutyaságot. — Siddonsnak az észak Amerikai szabad Státusokról való tudósításából kitetszik, hogy ezen eszelőség nem csupán Kentuchiban, hanem a' sokkal miveltebb Pensylvániában is gyakoroltatik. A' Methodisták megtartják az úgy nevezett Camp Meetingset. (ég alatti gyűlés), 's gyakran több ezer ember össze jő. Ezek ágból 's egyébből színeket csinálnak, 's minekutána rajoskodó beszélőjüket kihallgatták, a' legtébolyodottabb kicsapongásokba ereszkednek. Ordítanak, nyögnek, hajokat tépik, mellyöket ronszolják, 's végre hasonlók a' halottakhoz földre esnek a' legilletlenebb helyzetekben. Siddons, szemmel látója egy ilyen isteni szol-

gálatnak, melyly este kezdődött 's éjfélt előtt 11 óráig tartott 4000 ember' részvételében, ezt mondja: a' ki tudja, hogy ezek az emberek nagyobbára az allyas rendből valók, minden nevelés és műveltség nélkül, 's többnyire fiatalok mind a' két nemből, kik ezen igen óhajtott alkalomra messzéről is eljönnek, nem fog csudálkozni, ha mint bizonyost hallja, hogy 20 angoly mértföldnyi körben legalább 80 gyermek annak a' három éjnek köszöni születését, a' meddig ez a' gyűlés tartott.

Szám 111. Lap. 910.

Orosz flotta Kapitány Kotzebue' tudósítása szerint Taheiti' népessége nagyon alászállott. Ezt Forster legalább 130,000-re tette; 's ha, úgy mond Kotzebue, 50,000et hibázott volna is, még is maradna 80 000, holott most az egész népesség nem megy 8000nél feljebb. Az Európaiaktól és Amerikányoktól bevitetett szesz és italok és nyavalyák segíthetik ugyan a' halandóságot; de ez a' pusztulásnak nem lehet fő oka, mert a' Taheitiak meglátogatják a' szomszéd szigetek' lakosait, 's még is legkisebb halandóságot sem hagynak köztök magok után. Hogy himlő, vagy döghalál dühösködött volna nálok, annak semmi híre sincsen. Kotzebue tehát ezt a' nagy megfogyatkozást azon Missionároknak tulajdonítja, kik a' vallást erőszakos véráldozatok közt vitték be. Ők az ember áldozatot eltörölték, azonban a' kereszténységnek sokkal több emberek áldoztattak fel, mint valaha a' bálványoknak. — A' Taheiti nép igen fogékony a' műveltség eránt, 's helyes intézetekkel annyira mehetne rövid idő alatt, hogy Európa csudálná és irigyelné. A' társasági élet kedves nála; de most e' megölt nép' kevés maradékánál a' vidám élet-

erő, 's a' hajdan bámúlásig ment szorgalom csak nem egészen kihalt a' sok imádkozás miatt, 's olyan tárgyak felett való elmerülésben, a' miket magok a' tanítók csak annyira értének, mint tanítványjaik. A' Missionárok' (reformata vallású Anglusok) kemény tilalma régen elnémította Taheitiiban azt a' flótát is, melly hajdan örömet és gyönyörűséget terjesztett. Most csak templomi ének zendülhet meg; táncz, bajvívás, színjáték, mind nem szabad. E' népnek, melly a' legvidámabb életre látszik a' természettől rendeltetni, minden öröme bűnné tétetik, 's meg is boszúztatik. A' Taheiti hajdan mindenek eránt nyílt szívű 's jó indulatú volt, most gyűlölője 's utálója annak, a' ki vele nincs egy értelemben; a' lopásban és bujaságban nagyobb részt meggátol-
tatik ugyan, de képmutatóvá lett *).

Szám 168. Lap 1364.

Moldva 's Oláh országban 1750dik esztendeig nem volt Protestáns templom. Legelsőben Herceg Rakovicza engedett annak építésére szabadságot 1751ben, 's a' Bukaresti templom 1775ben felépült. Mi leginkább azt jegyezzük meg itt, hogy Báró Zay, egy azon magyar békétlenek közül, kik fejedelem Rákóczyval Török oltalom alá vették magokat, még életében 1000 Piaszttert (mintegy 1660 pengő forint) rendelt a' Lelkipásztor' tartására 's a' templom' szükségére; ha-

*) 1828ban Új Hollandiában Sydneiből költ tudósítás szerint, közönséges reyolutio ütött ki a' Taheitiak közt. Két odavaló állott fel, azt hirdetvén, hogy a' szent Lélektől lelkesítetnek földijeiket jobbra tanítani annál, a' mit a' Missionárok taítanak. A' pártjok nem kicsiny.

lálakor pedig rendelte, hogy tétemes vagyonának kamatja legyen a' Török országban tartózkodó szegényebb protestánsoké.

(Bérekesztése következik.)

Holéczy

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

I g a z í t á s.

A' Tud. Gyűjt. 1830. azon füzetében, mellyben Vajky Prépост halála jelentetik, az vagyon mondvá, hogy ő és Dréta voltak Árpád írójának Maecenásai. Hogy a' későbbi világ ez eránt ne legyen tévedésben, Árpád írója emlékezetül ezeket közli.

1820dik elején Vajky Pr. Mészáros Fehérvári Kanonok, Dréta Zirczi Apát, Majer, most Fehérvári Kanonok, Téli Takáts Józsefnél hosszú viadal után rá birták őtet, hogy Árpádot írja. Tettek szép ajánlásokat; milyenek, hogy a' magánnyában építendő hajlékot, 's a' káplán szobát kifizetik. Vajky: hogy kora halálának esetére testamentomában e' végre 5,000 forintot rendel; Dréta, hogy a' szerződés levelet erősségül a' Conventtel aláíratnya. Lássuk, mi történt. En bizodalmasan kamatos pénzzel építettem, de miről V. soha kérdést sem tőn, Dréta pedig korán elhalt, 's őt nem lehet vagy kevésben is okozni. V. tovább mit akart, maga tudta, de Dr. halálával ő is megszűnt. — Őt héttel hunyta előtt írta, hogy tudgya kötelességét, és mindenrül eleget téssen. Meglehet, hogy szándéka ez volt. Ruszek Apát, és Balassa Gábor Veszprémi püspöki Titoknok Executor tudósíttattak általam is, Mészáros Custos által is. De Balassának egyéb foglalatossági voltak és vannak mái napig is.

Ne gondolja valaki, hogy ez kérelemre mutat. Igazam megrontásáért pörök. Árpád írójáról nem fogjátok olvasni, hogy kért, de igen is azt, hogy a' magáét

megkivánta, 's ebben is megcsalatott. Ki mit adni nem akar, ne ígérje. Ez egyez az igazsággal. M. Custos Úr építésre nem ajánlott, de a' mit ajánlott, szentül megadta, sőt többet. Majernek az ajánlásban nem volt része, de adakozott, és ugyan nem fősvényen. Tartoztam ezen nyilatkoztatással magamnak és az igazságnak.

Horvát Endre.

2. Figyelmeztetés.

Azon előfizető Uraknak, kik boldogult Imre János Professor egész magyar Philosophiájának árát letették, hírül adatik: hogy felét a' letett pénznek, minthogy a' Szerző véletlen halála e' munkának hátralevő két részét megjeleníteni nem engedé, ugyanazon helyen, hol a' munkára előfizettek, jövő September végéig felvenni ne terheltesse; azok pedig, kik magánál a' boldogult Szerzőnél praenumeráltak, méltóztassanak az alábbbirotnál a' pénz felvétele végett magokat jelenteni. Egy úttal azok is, kiknek a' boldogult értékén akármiféle hiteles keresetök vagyon, megkéretnek, hogy a' mondott időhatár napig keresetöket szükséges bizonyító levelek mellett jelentsek be; mert későbbben mindenek azonnal végképen elintéztetnek, és felelet semmi keresetre nem adatik.

Reseta,
a' bölcselkedő Kar Dekánja.
Pesten Urak utcájában 431 szám alatt.

3. Tudósítás.

A' Sáros-Pataki Ref. Anya Iskolában, a' közelebb múlt 1851dik évben, a' mindenszerte dühösködő Cholera-járvány' multával, November' vége felé állott be a' közönséges tanítások' folyamatja, 's ugyan akkor tartaték két új közönséges Oktatók' ünnepély béiktatása, nagy számú Helybeli 's Vidéki Halgatókból álló fényes gyülekezethen. T. i. Nov. 20d. T. Zsarnay Lajos Ur, a' Moralis 's Pastoralis Theologiának rendes Professora tévé ünnepély békőszönését a' Várasai templomban, egy jeles predikációval az Istennek országáról. Mas

napon pedig, az az, Nov. 21d. T. Miklós László Úr. a' Politikának, Statisztikának és Pöedagógiának rendes Professora, ki tapasztalásainak, 's máris igen jeles, sok oldalú 's nyomos ismertetének öröghitűsöket végett a' német külföldön szinte másfél évet töltött vala, 's ki mint író is, a' felső Magyar Országí Minerva 1826diki 5d. Füzetjében álló remek értekezéséről *) dicséretesen ismertetés; a' Collegium nagy Auditoriumában tartá köztapssal 's javallással jeles beköszönő beszédét, latán nyelven, a' Constitutióról; érdekelyén először annak kútfejeit, azután formáját 's materiáját.

Ugyan azon évi Dec. 4d. tartatott ünnepély, halotti pompa a' vársi templomban ama ritka talentumú 's széles és mély tudományú néhai Tek. Kézy Mózes Úrnak, a' Physika 's Mathesis' rendes oktatójának, 's a' közönsegesen bámult remek Latán Költőnek tiszteletére, ki a' mult gyászos évben a' pusztító Cholera-járványnak véletlen szomorú áldozatja leve. Prédikációt felette a' fentisztelt T. Zsarnay Lajos Úr, — Oratiót pedig T. Csengery József Úr, a' Historiának, Deák Literaturának 's Diplomatiának rendes Professora tartott.

S. K. L.

4. *Petrócai Trattner J. M. és Károlyi Istrán Typographiájában megjelent új könyvek.*

38) Hitel. Írta Gróf Széchenyi István. Negyedik Kiadás. Nagy 8ad rét.

39) Elbeszélések, Regék 's Legendák a' magyar előkorból. Németből B. Mednyánszky Alajos után szabadon fordították: Nyitske Alajos és Széchenyi Pál nevelők. Nagy 8ad rét.

40) Praktische Ungrische Sprachlehre für Deutsche, in Fragen und Antworten. Nebst einer Auswahl deutsch-ungrischer Gespräche für das gesellschaftliche Leben. Von Johann Grafen Martáth. Zweite Ausgabe. Nagy 8ad rét.

*) A' Tudomány 's Nyelv-tanítás helyes összevoköttetéséről a' felsőbb Tudományos Intézeteken.

VII. Kötet Foglalatja.

I. Ért e k e z é s e k.

- 1) Rothkrepl Gábor. Második Toldalék a Magyar országi Muzsika történetéhez. 3 lap.
- 2) Szentpétery József. Eszrevétele egy Pesti Mesterembernek, a Csehiek eltörlését javalló vélekedések körül; nemkülömben a mesterségekhöz a Magyar hazában még eddig nem ismért előbbi és mostani környűállásának és állapotjának némelly felfedezései. 39 lap.

II. L i t e r a t ű r a.

A) H a z a i L i t e r a t ű r a.

Könyv-tanmertetés.

Csorba András. Eszrevételek a leghasznosabb és új fedezésekkel írott gazdasági munka iránt. 1831. (Befejezés) 99 lap.

B) K ű l f ö l d i L i t e r a t ű r a.

K i v o n a t.

Holéczy. (Allg. Kirch. Zeit. 1828. Kiadja Darmstadtban Leske Károly Vilhelm; szerkezteti Zimmermann Erneszt. Hetedik essztendei folyamata.) (Folytatása) 129 lap.

III. K ű l ö n b f é l é k.

- 1) Igazítás. 133 lap.
- 2) Figyelmeztetés. 134 lap.
- 3) Tudósítás. 134 lap.
- 4) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 135 l.

TUDOMÁNYOS
YÜJTEMÉNY
1832.

VIII. KÖTET.

Tizenhatodik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE
VÖRÖSMARTY MIHÁL.
KIADTA
TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

Deák Gy. Leleone
A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,
A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

Handwritten text, possibly a signature or date, located at the bottom of the page. It appears to be "1880" followed by some illegible characters.

É r t e k e z é s e k.

1.

Kresznerics Ferencz Élete.

Principum philosophorum ita percepta habuit praecepta, ut
his ad vitam agendam non ad ostentationem uteretur.

Cornelius Nepos in Attico.

1. §. E l ő s z ó.

Nehéz munka valakit jól ismerni, helyesen leírni, 's méltólag dicsérni. Mindenki legközelebb áll önmagához; még sem könnyű a' valót előadnia elméje' tehetsége, szíve' járása 's munkássága' köre felől. A' nagy elmét, emelkedett szívet 's jeles embert pedig épen az bélyegzi, hogy útját, mellyen az járni szokott, senki le nem rajzolhatja. A' természet mintegy rejtegetni szereti a' pályát, mellyen a' dicskoszorúhoz juthatni. Ez okra nézve nem egyéb töredéknél, mit a' legerdemesebb honfiak' ősi eredete, nevedése, múköre 's más körülállási felől tudunk. Jótevő patakként zajtalan folydogál közöttünk életök, bő áldást hozván a' helyre, hol munkálkodnak. Így folyt élte Kresznericsünknek: sokan részesültek mély elméje' 's nemes szíve' jó tetteiben a' nélkül, hogy ezek' hol eredtét 's hogyan tenyésztét csak sejtthették volna. Emléke' fentartására szándékom, a' mennyire élte' folytat kitanúlhattam, a' következő lapokat fordítani;

hogy, kit csak néhány külső tetteire tekintve nagyra becsültünk; annak, bővebb ismertet után, hamvaira áldást mondjunk.

2. §. MDCCLVI—MDCCLXXXIV.

Kresznerics Ferencz Ivánczon, Vasvármegyei helységben 1766diki Febr. 25kén született. Atyja kereszt névvel Ádám, józan értelmű, egyenes szívű, jámbor életű 's néhány oskolák által mivelt férjfiú; hivatalára nézve helységi tanító 's jegyző a). Anyja Kristina a' nemes Jáki Lóránth nemzetségből, rokon erkölcsű férjével; azért a' majd 50 évekre terjedett házasság életben vele példásan egyező. Ezek több fiú - 's leány gyermekeik között b) Ferenczet kitűnő tulajdonira nézve szoros körülményeik mellett is különböztetett gonddal nevelék. Különösen atyja,

-
- a) Bizonyos Kerzárics József 1800ban nemességét kívánván bebizonyítani Kresznerics Ferencznek, mint vélt atyafinak íra: ez a' hozzá útasított levelet megküldé atyjának, ki a' közlött levél' vissza küldésekor többek között illy értelemben válaszola: anyámtól hallám, hogy Soproni Vármegyei nemesektől származánk; de erre nekem semmi oklevelem nincs; nem is kapkodok a' világi mulandó nemesség után, ama' bölcs mondáshoz tartván magamat: Adjátok meg, mi a' Császáré a' Császárnak; mi Istené Istennek. Mát. 22, 21.
- b) Kresznerics' kézirati között egy jegyzék bizonyítja, hogy ő négy testvérével jámbor szülőknek emléket akara tetetni illy felírással:

Itt egymás mellett nyugosznak

Tetemi

Kresznerics Ádám Mihálynak
és

Nemes Lóránth Kristina Asszonyának.

Születtek 1738ban

Ádám Kőrmenden Mindszent' napján

Kristina Jákon Majus' 5kén.

önmaga is kedvelvén a' helyes rendet, a' nyomos munkálkodást 's a' kötelesség' pontos teljesítését, ezeket szeretett fíjával is korán megkedvelteté annyira, hogy ez későbbben magára hagyatva, atyai gondoskodás 's felvigyázat nélkül rendtartó, szorgos, tisztét kedvelő, 's szorosan teljesítő leve.

Rendes iskolai tanulását Szombathelyen kezdé, Sopronban 's Posonban folytatá oly előmenettel, hogy tanítóinak kivált azoknak, kik a' jelesb tehetséget különböztetni tudák 's akarák, kedvét 's szeretetét megnyerné, birná: a' mit ő legnagyobb hálaérzéssel ügyekezék visszonozni, mindenkor magasztalva emlegetvén tanítóit, főkép azokat, kik tanítványaik' javát forrón óhajtván fáradhatlan buzgósággal 's hasznos ügyekezettel viselék a' terhes hivatalt. 1777től 1784ig Szombathelyen az alsóbb, Sopronban a' felsőbb deák iskolákba járván ott Kramarics Pétert, itt Gályi Hyacinthot nagyra becsülte.

3. §. MDCCLXXXV—MDCCXC.

1785től 1790ig Posonban a' Bölcselkedés 's Vallás tudományt tanulván, szép elméje kitűntetésére tágos mező nyílék előtte. Itt ámbár szeretett szülőinek bajos életmódja a' magán kön-

Házasságra léptek Jákon
1760ban Julius' 13kán
Meghalt mindkettő Taródfán,
Adám 1808ban December' 5kén,
Kristina 1809ben October' 27kén.

Jánbor életű
Édes szülőiknek emelték
Gyermekei;
János, Ferencz, Ignác,
Theresia, Anna.

nyíltásban és a' hasznos segédszerek' megszerzésében mindegyre akadályozá: mind e' mellett iskolai kötelességit olly sikerrel teljesíté; hogy mind jeles tanítói' különös figyelmét magára vonná, mind nagy számú társai' érdemen épült becsültét részére hóditaná. A' mit eléggé bizonyít az, hogy a' philosophiai iskolák' mind első mind másod esztendejében több társainak, főkép a' Mathesisben, útmutatója 's külön tanítója vala. Tudásvágya ösztönzé, hogy, midőn az ifjúság 1785ben Május' néhány napjain az akkori szokás szerint mulatna, némelly barátival gyalog menne Bécsbe; a' mit csak ez okra nézve is érdemes említmem; mivel ifjú utazónk, mint egy, önkezével akkor írt levele bizonyítja, útközben szinte mint az említett fővárosban minden, szembetünő nevezetességet olly gondnal vizsgálgatá, melly értebb korúnak is becsületére válnék. Figyelmet érdemel még, hogy midőn philosophiai pályáját 1786ban végezvén a' szünnapokban szülőinél tartózkodnék: a' felsőbb helyről küldött földmérők honi földjén a' reájok bizott munkában foglalatoskodának; de közülök némellyek olly ügyetlenül és hiányosan, hogy a' mindenben szoros pontosságot kedvellő ifjúnak épen nem tennének eleget, 's vádját érdemelnék a).

-
- a) Tisztének tartá az igazat szigorún követő ifjú azokat, kiket a' dolog illeté, figyelmesekké tenni, és a' tapasztalt hibákat őszintén felfedezni; azért egy, hozzájuk írt levélben imígy szól: „Praesens reipublicae conditio, promovendique boni publici cuiusvis impo-sita necessitas, et quae ex hac redundat, singuli cuiusvis felicitas me monet, stimulum mihi addit, et invitum quodam modo pertrahit; ut, quod in re tanti momenti erroris observatum est, publico iudicio discutendum, emendandumque proponerem. Mensurationem hanc ad tollendam tributorum, quae supe-

Felvétetve már előbb a' Szombathelyi Megyébe Püspöke' költségén, de nem papi köntösből kezdé tanulni a' Vallás tudományt. Jóllehet pedig első évi gyakor betegeskedése sokszor gátolá szorgalmában: mindazáltal nem csak szorgosan írta, hanem jelesen tanulá is a' hosszasan előadott Egyházi Történeteket és az ófrigybeli Szent Íráshoz tartozó különféle oktatásokat. A' következő három esztendőn nevelőházban 's papi ruhában tölté, idejének legnagyobb részét írásra, olvasásra 's tanulásra fordítván; tanúk erre még élő 's őtet mindenkor nagy becsben tartó társain kívül a' mind eddig fentartott azon időbeli irományok, névszerént a' sokféle kivo-

rioribus temporibus non tantum respectu locorum, sed ipsorum etiam Comitatum inaequali proportionē divisa erant, ad tollendam, inquam, hanc tributorum inaequalitatem institutam esse, perspicuum cuius esse debet; ut hac ratione sublatio hujus inaequalitatis, quae in superiorum temporum Comitibus tam ardentem expetita est, sed piistantum desiderii est absoluta, modo ad effectum deduceretur. Ad quem finem obtinendum quanta debeat esse eorum, qui operi huic perficiendo praefecti sunt, attentio, quam adcuratus labor: satis utique patet; ne, dum vetusta inaequalitas tollitur, alter nodus gordius exoriatur. Quod ne utinam in his nostris terris eveniat, verendum est; is enim, cui suprema distantias conscribendi potestas commissa est, plenus est eorum errorum, ex quibus simile quid certo eventurum metuere debemus. Quos ejus errores palam hic demonstrare mihi in animo est. Taceo tamen hic de ejus oscitantia, nihil loquar de spontanea operis procrastinatione et tarditate, neque id commemoro, quod nunquam debito tempore operi manum admoveat; (quamquam vel ista diligentius disserenti uberem hac praesertim in re materiam suppeditare) sed transeo ad alios ejus errores, qui quemadmodum summi sunt; ita summam merentur animadversionem". Itt a' Mathesis' vezérlése szerént hosszan előadja az észrevett hiányokat.

natok, de leginkább dicséretre 's követésre méltó előmenetele. Hivatalbeli kötelességin kívül, melyekben érett elméhez illő módon szokott eljárni, kedvtelve foglalatoskodék a' honi nyelv' gyökeres, és a' görög, franczia, olasz nyelvek' értésre vezető tanulásában a); úgy hogy egykor foglalatossági felől írván 's mintegy számadozván édes atyjának, ez önbelátásához képest feddené; ezek helyett miért nem olvas, mint leendő lelkipásztor, nevezetes egyházi szónokokat, 's miért nem gyakorolja még jobban az olly

a) A' magyar nyelv körül sikeres fáradozásának két jeles bizonytsága találtatik kézirati között; az Erkölcs tudományban előforduló nehezebb diák kifejezések' megmagyarítása, és az e' korban készült rendszeres Magyar Nyelvkönyv. E' felől 1789ben Nov. 24kén Görög De neter Úrnak így ír a' többi között; „Már esztendeje múlt el, mióta a' Magyar Nyelvkönyv' dolgozásában foglalatoskodom, hogy valahára az egész Magyar Nyelvkönyvet a' magyar nyelvtanítók' 's tanulók' hasznára kiadhassam' 's a' t. — A' görög nyelvben szép előmenetre mutatnak eme' szavak; „E' munkát (A' Császárok) még 1788ban a' Posoni várban fordítottam azon okból, hogy magamat a' görög nyelvben gyakorolnám”. Lásd; a' Császárok. Görög nyelvből magyarázta Kresznerics Ferencz. Előbeszéd l. IV. Hasonlót bizonyít görögül írt 's általa diákra is fordított illy czimú munkáskája: „Oratiuncula, qua ex habitu RR. et Cl. D. Adam Vizer, SS. Theologiae Doctoris ac in generali Seminario Posoniensi Hermeneuticae N. T. et Linguae Graecae emeriti Professoris, Canonum Licentiatu ad titularis Canonici Dioec. Quinque-Eccl. etc. conceptum dolorem proposuit Franciscus Kresznerics Theologiae in annum tertium Auditor Dioec. Sabariensis.” — A' francozia nyelvet tovább úgy megtanulta, hogy már Posonban több remek írókat olvasna, 's belőlök kivonatokat készítne. — Az Olasz nyelvet utósó esztendőn tanulá, mint ezen kézirat-jából láthatni: „Az olaszul tanuló, 8ad rét 95 lap. 1789—1790.”

szükséges német nyelvet. Ezen nyelv' tanulása egyébként annyira sürgettetik, és ez időben úgy gyakoroltaték, hogy Kresznerics egy barátjának tréfából írná: „A' német nyelv ha nem nyelvemre, legalább bőrömre ragad”.

4. §. MDCCXC—MDCCXCHII.

A' hat évi Posonban tartózkodás, vagy inkább szorgosan tanulás és többféle tapasztalás szép műveltséget szerze Kresznericsnek, ki onnan Szombathelyre jötté után nem sokára, név szerint 1790ben Augustus' 24kén áldozó papnak szenteltetik; a' miről egy levélben ezeket mondja: „Beléptem már örökre azon állapotba, mellyben sem a' megbánásnak helye nincs, sem a' rossz választásnak mentsége nem használ, sem a' jobb általlátásnak pártfogása nem könnyebbit; azon állapotba, mellyben belépésem után vissza tekinteni tilalmas, mellyben a' dolog szüntelen, a' tereh nehéz, a' veszedelem számtalan, a' legkisebb hátramaradás vétkes, a' számadás nagy; egy szóval olyan állapotba, melly egy teljes megállapodás, mellyből csak akkor állhatok ki, ha a' halál kiállít. Én ezeket már régen általlátam; még is így választottam, pedig szabadon választottam: azért nem is bánom; de ha megbánnám is, nem volna sem okom, sem mentségem. Azt mindazáltal írhatom: mióta levagyok kötelezve, nyugodtabb szívem; és ámbár előbb sem voltam habozó, most még is elégedéssel elegyes öröm nyugosztalja szívemet.”

A' pásztorkodásra küldetés előtt tartatni szokott próbatételen beteges volta miatt társaival meg nem jelenhetvén, a' Sz. Széki bírák közül egyik így ítélé felőle: „Nihil est; etiamsi examen non subiverit; alioquin est bene supponendum de illo.”

Ugyan 1790ben September 8kán éneklé első Miséjét Sz. Gothárdon: ezt végezvén kevés idő után vissza mene Szombathelyre itt várván előljárói' rendelését jövő állapotja iránt. Gyöngéledő egészsége terhes helyre küldeni nem engedé; ez okra nézve majd, mint ideigleni segédpap Nádasdra és Salomvárá, majd mint udvari káplán Apáthiba rendelteték. Innen mint rendszerénti káplán Ivánczra küldetett; hol kötelességiben buzgón eljárván mindenektől kedvelteték; a' szép lelkű, fiatal Gr. Sigray Józsefnek pedig szinte barátságával dicsekedheték. Ivánczon esztendő't sem tölte; minthogy 1792ben Junius' 22kén által tétetett Zala-Egerszegre: itt a' pásztori gondok' kiterjedtsége eléggé elfoglalá; mind e' mellett itten szinte, mint előbbi helyzetésiben, folytatá a' jelesebb munkák' olvasását 's kivonatok' készítését, sőt még a' klavir verésben is gyakorolgatá magát.

5. §. MDCCXCIV—MDCCXCVI.

A' Vasvármegyei T. Karok és Rendek 1793ban nyomos okoknál fogva eltökélék magokban a' philosophiai oskolák' felállítását. Szombathelyen eszközölni; Kresznerics tüstént az általa különösen kedvelt mathematicai tudományok' tanítása felől gondolkodék. E' végett az ide tartozó jelesebb munkákat Pasquich Jánosnak, Pesten a' felsőbb Mathesis' rendes tanítójának kikért tanácslása szerént megszerezvén, előljáróban úgy készülgete, hogy 1793ban October' 9kén megyés Püspöke által eme' tudományok' tanítása iránt felszólíttatván ezen szavakkal felelhete: „Me quod concernit: ita me in Mathesi, in Algebra videlicet, Geometria tam pura quam practica et adjunctis huic studiis: Architectura Civilis ac Hydrotechnia inde ab audita nascituae

inibi (Sabariae) Philosophiae fama, exercui, ut muneri huic, licet arduo ac difficili, non defuturum me, propitio conatibus meis numine, confidam; porro quaque resumto novo fervoris stimulo satagam, ut non tantum sim, sed etiam, quod futurus sum, esse merear."

A' szorgos előkészület nem marada siker nélkül; minthogy a' régi 's új nyelvekben jártossága, messze terjedő, még a' csekélységeket is okosan használó tudományossága, a' felvett tárgyak körül mély elméjének éles látása, oktatás közben a' csendes, de világos és értelmes előadás őtet azon szerencsés tanítók' sorába helyezteté, kiket mind az érdemeket méltánylani tudó közönség közfigyelemre méltat, mind a' tanításban részt vevő hallgatók köztiszteletben tartanak. Azon mód pedig majd nem kizárólag sajátja vala, mellyel jobb reményű tanítványit, hozzájok leereszkedve, magához vonzá, 's helyes útasításai által mintegy édesgetve a' tudományos pályára vezeté.

A' tanítói hivatal' kezdetén e' kettőről el nem feledkezhetett: először hogy néki mint a' Mathesis' több ágai' rendszerénti tanítójának illik a' Szép művek 's Bölcselkedésből doctori koszorút szereznie, másodszor, hogy a' melly hozzá tartozó tudományokból nem találja alkalmasos vagy egészen kielégítő oskolai könyvet, saját írományival kell pótolnia. Az elsőt tekintve: a' hajdan tanúltakat 's olvastakat már 1793²/₄ben, mint első oskolai évben olly szorgalommal ismételte, hogy a' szűnnapok' elején Pestre menvén a' szorosabb próbákat különböztetett dicsérettel állaná ki, 's ugyan akkor a' Philosophia' Doctorai közé számíttatnék. A' másodikra nézve pedig: hosszabb idő vala szükséges, hogy a' foglalkozásokat öntapasztalás által ismervén, azo-

kon illő módon segíthessen. E' végett különböző időkben három kézikönyvet készíte, elsőben illy címűt: „Elementa Architecturae Civilis in usum suarum Praelectionum congeffit Franciscus Kresznerics”; azután illyet: „Elementa Geometriae practicae in usum suarum Praelectionum conscripsit Franciscus Kresznerics”; még későbben egyet ezen homlokírással: „Exempla mathematica, inprimis Algebraica, in usum suorum discipulorum collegit Franciscus Kresznerics.” Ezeneken felül sikeresebb taníthatás végett, részszerént önköltségén, különféle készületet 's eszközöket szerze, mint: a' Betűszámvetéshez 3-t, a' Méréstudomány' tiszta részéhez 42-t, alkalmaztatott részéhez pedig 15-t, a' polgári Építéstudományhoz 4-t, a' vízihez (Hydrotechnia) 3-t, az Erőműtudományhoz 13-t, a' Légméréshez (Aërometria) több üveget.

Illy foglalatosságok, mint tanulás, tanítás, olvasás, írás, próbatételekre készülés között töltvén idejét, sőt még egyéb gondokkal is; úgy mint néhány ifjú' külön tanításával foglalva lévén, ismét változni kezdé egészsége: részent tehát ennek erősítése, részent bővebb tapasztalás' szerzése végett 1796ban September' 12től October' 22ig Szent-Györgyi Horváth József tanítványa' 's mások' társaságában Országunk' több megyéjén áltútaza. Útazási jegyzésiben azon helyek között, mellyeken megfordúla, említi Sárvárt, Sümegyet, Füredet, Simontornyát, Pécsét, Baját, Verbászt, Temesvárt, Aradot, Új-Pécsét, Mezőhegyest, Szarvast, Egert, Hatvant, Gödöllőt, Vácot, Pestet, Budát, Fel-Csuthot 's a' t. a),

-
- a) Sárvár felől ezeket jegyzé fel: „A' vár öt, egyirányos szögére van építve, öt casematte vagyon benne,

6. §. MDCCXCVII—MDCCCIV.

Éltének itten kiírt szakaszában Kresznerics folytatá a' munkásságot, tanítószékét olly helynek tekintvén, mellyről szüntelen világítani szükséges; hol következőleg a' világító szer iránti

vízzel körül eresztetni; a' régi időkre erős vár lehetett; hajdan Nádasdi nemzetsége vala, most a' Genuaiak birják". — Sümegre nézve más észrevételei között így ír; „A' püspöki lak mellett csúcsosan emelkedett hegyen áll a' régi pusztavár; a' déli rész még Kupa' idejebelinek tartatik, a' többit Kewes Püspök építtette, midőn a' Török Veszprémet ostromlá." — A' Verbászi vízrekesznél ezen felírást jegyzé meg; „*Primæ Hungariæ cataracta exstructa suntibus Societatis per fratres germanos natione Hungaros Josephum et Gabrielem Kiss inventores et directores operis anno 1794 et 1795.*" — És így tovább a' mit hol látott, tapasztalt, gondolt; feljelgeté, egy helyen Cícero' ezen szavait használván; „*Oh domus antiqua quam dispari domino dominaris. Eget aeris Cappadocum rex.*" Még a' szembeütőbb silányságokra 's csekélységekre is figyelmeze, egy helyen ezen felírást jegyezvén meg: „*Anno 1786 mi ter hilf gottes kepaut*"; más helyen pedig egy fogadónál ezt; „*Ma igyál pénzedért, holnap barátságért*". — Egy levelében ezen utazás felől így emlékezik; „*Vidimus Bajæ et admirati sumus ordinem domus, officialium selectum, famulorum subordinationem, omnes Oeconomiae partes regulatas.* — — — *Vidimus in Új-Verbász canalem Augusto dignum nomine et cataractam opus numeris omnibus absolutum, superbum, audax; patentes in Banatu campos, praesidia fortissima Temesvarinum et Aradinum, fusos undique armentorum greges, fertiles ad invidiam terras. Vidimus in Új-Pécs rem orizariam, in Mezöhegyes incomparabile regis equatium, in Szarvas famigeratum Oeconomum D. Tessedik, Agrariae Lyceum, bibliothecam, turrim astronomicam, museum, et vivo ex lapide excisum ac diffusum per plateas cellarium episcopale, arcem ruinas minantem, et copiosa ibidem templa. Quid memorem visa in Hatvan et*

gondoskodás soha meg nem szűnhetik; hol megállapodni annyi, mint hátramaradni: hol előbb nem menni annyi, mint tisztének meg nem felelni. Ehez képest az oskolához tartozó, már feljebb is említett dolgozásin kívül, melyek többféle mathematicai ismereteknek hasznos gyűjteménye, nagy szorgalommal 's buzgósággal olvasá a' római remekírókat, az Országunk' polgári 's egyházi állapotját illető munkákat, különösen pedig a' nemzeti nyelvünket közelebb érdeklő régi 's új könyveket. Igen a' honi nyelv' ügyében sokat, nagyon sokat fáradozék: névszerént nyelvészi munkálkodásai közben ő is szinte, mint előtte mások, észrevevén a' napkeletiekkel nyelvünknek atyafiságos hasonlatosságát; egyébiránt is mint az egyházi tudományok' első évi hallgatója a' zsidó nyelvet tanulván, 's hol csak lehete, anyanyelvével összevetvén, jónak találá más napkeleti nyelvek' rendszerét 's szabásait elmélkedve felyenni 's kitanúlni. Ez okra nézve különös szorgalommal olvasá 's nagy gonddal voná ki Dombay' Grammaticájából a' persa, 's Meninskyéből a' török nyelv' szabásait.

Messze terjedő olvasottságát 's bő tudományát eddig csak bizodalmasb ismérősi, vele szorgosan levelező baráti, 's általa külön órákban is oktatgatott tanítványi a) tapasztalák: ez

Gödöllő aedificia principe sane digna, sed — —
Denique quidquid Pestini ac Budae rarum et carum; dexteram Sancti proto-regis, turrim astronomicam, regia in arce Budeensi conclavia, numismaticam Pestini collectionem et bibliothecam, musea complura, ut physicum, mechanicum, medicum et rerum naturalium vidimus. Vacii romani gustus templum" 's a' t.

- a) Külön órákban melly czélból oktatgatá tanítványit egyebek között eme' levéltöredék bizonyítja: „Quod

időszakban pedig olly munkák' készítéséhez fogga, mellyek idővel megérvén napfényt láthatósanak. E' végett Julianus' Császárainak görögből még Posenban végzett magyar fordítását egyre jobbitgatá, 's különféle tudós jegyzékekkel bővité. Melly munka a' királyi könyvvizsgálaton sértetlen mene által, 's hosszabb nyugalás után 1806ban Fűskuti Landerer' sajtója alá kerüle. E' könyvet is magyarra forditá: „Der geheime Schlüssel Salamonis, oder die Kunst die menschlichen Gemüther zu erkennen: aus dem Hausarchiv des verstorbenen Generals der Jesuiten. Wien, 1794 bey Johann Georg Binz"; de a' homlokirással 's előszóval elégedetlen lévén, a' forditást: „Ember ismérőnek" czimzé, 's előbeszédet maga készítte. Az illy módon elkészült

cum Georgio D. Vestrae et meo dilecto discipulo feci; id, ut facerem, partim officii mei ratio svasit, partim meus ille animus, quo omnibus quidem meis discipulis sed praecipue Stipendiatis adfectus sum, ne scilicet illi durante cursu meo mathematico, qui alioquin non omnium captui adcommodatus est, infelici aliquo fato stipendiis suis excidant. Hunc in finem illos binis per septimanam diebus apud me habui, quo privatis meis repetitionibus uberius eos perficerem, excoleremque. Nullo ad id mercedis intuitu, sola benefacti hujus pulchritudine inductus; contentus, si mei discipuli quondam agnoscant, eapropter aliquo gratitudinis sensu se erga me obstrictos esse. Tametsi inpraesentiarum vix unus alterue mihi pro hoc beneficio, quod illis praestare non tenebar, grati sui animi debitum testificari perrexerit. Qui proinde aliqua adfectum meum mercede demereri posse existimat; ille characterem animi mei male perspectum habet. Quare indulgebit mihi D. Vestra; si id, quod literis suis ad me datis incluserat, hisce remittam; non quod illud contemnendum putem, sed quia audire quondam a supremo illo Iudice nolo; Recepisti mercedem tuam. His" 'a a' t.

munkát királyi vizsgálat alá bocsátá, melly a' hibátlan 's tiszta nyelv mellett is, az eredetinek fogyatkozásai miatt, több helyen gáncsokra találá; ez okért „Az Emberismérő” mind eddig csak kéziratban vagyon.

Azon körülállás tovább, hogy Szombathe-lyen tanulása 's tanítása közben a' hajdani dicső Rómaiak' különféle maradványit szemlélheté, koránt felébredt é benne a' régiségek' ismerete után vágyást. Ez okból részént tapasztalás, részént tudós munkák' olvasása által szerze magának a' felhozott célra szükséges előkészületet. Minden, a' mi honi, így tehát a' hazai régiségek is őt különösen érdeklék; azért nagy gondot fordíta ezekre; de neki, mint a' régi össze om-lott Sabaria' földén lakónak jobb alkalmá volt római pénzeket 's egyéb ritkaságokat látni 's gyűjteni. A' pénzgyűjtést alsó oskolás korban kezdé, 's idővel ezen gyűjteményt gondossága által annyira nevelé, hogy 1803ban illy című munkát írhatta: „Numi commatis Romani, quos Museum Francisci Kresznerics Professoris Mattheseos complectitur, conscripti mensibus Junio et Julio Anni 1803.” Ezen könyv kéziratban 8ad rétű 's 368 lap.

Illyetén, tulajdonkép tudományos foglalato-ságokon kívül többféle kisebb 's nagyobb dolgokra gondosan ügyele. Mivelt elméje, ember-szerető 's bátor szive többekben iránta bizodal-mat gerjeszte; önmagát pedig, nem túrhetvén semmiféle, kivált igazságtalan nyomtatást, minden tőle telhető védelemre 's segítségére indítá. Véde ő egy, tisztos hivatalban volt, férjfiat, ki kötelességinek nem eléggé hű teljesítése miatt vádoltatván kényszerítették magát menteni, 's mások által oltalmaztatni. Kresznerics, mielőtt az elejbe terjesztett vádpontokra felelne, így

szól a' többi között : „Haec candide et conscientiose, nullo partium sed solo illibatae veritatis, cui, quomodocunque ea prematur, adesse non reformido, studio ductus declaranda habeo et testificanda.” Védé, mikor leheté, tanítványit; úgy hogy ez időtájban néhány, feddést érdemlettek magasztalva emlegetnék maga mérséklését; a' bosszúságban, pártfogását a' kétes ügyben, atyai indulatját a' fenyítésben. Védé, midőn fondorkodva feddelték, miért terjeszkedik kelletenél tovább iskolai előadásiban; véde, mondám, erős lélekkel önmagát is, egyéb szavai között ezeket mondván: „Me laboris impensi non poenitet, et fructus, quos ex discipulorum meorum profectu capio uberrimos, majores sunt, quam ut quacunque Censuram acerbitate me a laudando hocce meo conatu et multis jam magni in re literaria nominis viris probato deterreri sinam.” Védé minden erőszakosan nyomtatott ügyet; használni óhajtott mindenütt; segítni kívánt mindenkin. Azért majd egy, földön futóvá lett franczia ír néki szívességét illy szavakkal köszömvén: „Je m'empresse à vous remercier de toutes les honnêtetés, que vous m'avez faites. Un de mes regrets est de n'avoir pas l'espoir de pouvoir m'en venger un jour”; az az: Sietek köszönetet mondani minden szívességért, mellyel uraságod irántam viseltetett. Csak azt fájlalom, hogy nincs reménységem azont valaha megszolgálhatnom. Majd ama' halhatlan érdemű hazafi, Gróf Festetics György legérzékenyebb kifejezésekkel isméri meg több ízbeli hasznos szolgálatját, egyebek közt írván: „Fateri debeo, tantum memet amicitiae expertae debere, tantoque opere me admodum Reverendae Dominationi Vestrae devinctum esse; ut jam pluribus molestiam parere subverear, et

Tud. Gyűjt. VIII. Köt. 1832. 2

occasionem solum, qua contestatam in me eximiam amicitiam remereri valeam, praestoler" 's a' t. Majd pedig tanítványi 's ezek között az akkori nagy reményű nevendék Pap, kezdő Logikus, Vass László, mostani Nagy Váradi Kanondk, 's a' Magyar királyi Egyetemenél egyházi Történetek Tanítója halálja jóréteményit, görögül írt levelében többi között mondván: „Εἰμι πρὸς τῶν φιλεληνῶν, μεντοῖ πρὸς κυρίον Λαμπρωτάτον ἐπιστολὴν Ἑλληνικὴν πεμπῶ ἢ γενησόμενος ὑπὸ τῷ μαθηματικῷ κυρίῳ Λαμπρωτάτῳ θεραπευτῶν ἐδεῶν ἐπιφερειν.” Az az: A' Görög nyelv' kedvelői között új vagyok, még is Tudós Uraságodhoz görög levelet küldök, mely által, mint leendő tanítványa Tudós Uraságodnak, tiszteletemet akarám jelenteni.

Terhes munkáit enyhíteni, gyöngült egészséget visszaállítani, 's az olvastakat fapaasztalás által gyarapítani akarván ismét utazásra készül. Több ok a' Franczia Országba menetelt javallá: itt a' Mathesis' minden nembe virágzik; itt a' régiségek' gazdag gyűjteményi' találtatának; de leginkább ajánlá ezen utazást az, hogy egy franczia, otthon 22 évig részent Ékesszólást részent Bölcselkedést tanított, itt pedig nevelői hivatalt viselt barátja kevés időre haza menni 's ismét Magyar országba visszatérni szándékozik. Azonban talán főkép ez okra nézve, minthogy az akkori időkben a' Franczia országi utazásra nem könnyen adaték útilevél, megváltoztatá szándékát, 's 1802ben September' 7től October' 9ig a' magyar honban útaza, úti jegyzékiben egyéb helyek között említvén Türjét, Tomajt, Veszprémet, Enyinget, Kajdacst, Szekszárdot, Sz. Mártont, Gödrét, Oroszlót, Pécsét, Hirdet, Vasast, Pécsváradot, Hetényt, Szt. Lászlót, Mo-

hácsot, Német-Márokat, Dárdát, Eszéket, több faluk után Kaposvárt, Hetest 's a' t. a).

a) Törje felől szolván emliti Bottyány Ádámnak az ebédlöben függő képét, melly alatt ezeket olvashatni:

Quas furor haereseos destruxit funditus aedes,
Praemonstratensis reddidit Ordo novas.

Has Comes a Lambert Tyrllae fundaverat olim 1184.

De Sz. Gerardo plura bona adtribuit 1247.

Hagymásy tandem truculentus abire coegit 1543.

Adam de Bottyány fecit adire Comes 1703.

A' templomra nézve így ír: „A' templom régiséget mutat; egyik oldalán kőből kivágva ezen esztendő számát olvastam: 18 ^ 8, melly 1478at jelent.” — Tomajban két római köről emlékezik: az egyiken e' betűket olvasta:

O. M.
FLAVIVS
ATTIA
NVS MI
LES LEGI
D. V. S. L. M.

„Az egyik oldalán”, úgymond, „sas, a' másikon paizs látszik. Az O előtt I betűnek kell lenni, de elvászott”. A' másik köről pedig ezen betűket írta le:

IO. M. S.
TI FLAVIVS
SEVERVS
V. R. PRO
SE E SVIS.

Szekszárdon emliti a' Vármegye' házát; ennek helyén, úgy mond, hajdan Benedictinus klastrom vala, mellyben néha napján 100 szerzetes lakott; emliti a' szőlőhegyeket, 's különösen azt, hogy Szekszárdhoz mind Belgrád [mind Bécs 36 mértföld. — Szent Mártonnál előhossa az üvegbányát, mellyet helyesen szemügyre vett. — Gödrén Winkler' pénzgyűjteményében, melly 25 régi arany, 285 ezüst és két ezernél több réz pénzből állott, gyönyörködék. —

7. §. MDCCCV—MDCCCVI.

Az 1804ki iskola esztendő' végével Kresznericsre nézve különös körülállások mutatkozá-

Oroszlón Varju Márton nevű 106 esztendő's emberrel a' régi dolgokról beszélgete. — Pécselt Vizer Ádámnak mint hajdani tanítójának kalauzolása mellett megvizsgálá a' könyvtárt. „A' kéziratok között”, így ír, „négy kötet királyi okleveleket, leveleket, és más eredeti nagy ritkaságú írásokat találtam. Láttam Mátyás Király' kézírását (Mathias Rex m. p.) Ezen leveleket áltforgattam, és kettőt, mivel különös foglalatú, kiírtam. Az egyik szól Himfi Imre' özvegyének; a' másik a' Sopornai Birónak, az Érsek - Újvári Török Basától küldve.” Kalauzza elválaskor a' többi között ezeket mondá néki: „Emlékezzél meg, mi vagyon a' könyvtár' szabái között: DITIOR ABITO FREQUENTIVS REDITO.” A' nagy templomot vizsgálván szemébe tűnik az egyik torony felé irányzó ásás; ez egy boltozatra vezete, mely gyanítás szerint egy régi temető vagy miséző helyet fedezte. — Vasas mellett megtekinté a' kőszénbányát: „A' Vasasi hegyeken”, úgy mond, „lehetne vasbányát állítani; de ez káros volna; mert kevés ott a' fa”. — Pécsváradon említést teszen az uradalombeli indigo, - dohány, - pamut - 's selyem termesztésről. — Hetényben az akkori plehános (Juranits Antal) mint különösen szeretett barátja felől igen érzékeny szívvel teszen szót, egyebek között megjelelvén; „A' mostai plébánost különösen kedveli a' népség; minek jeleit belső megindulással szemlélttem.” — A' Sz. Lászlói kellemes remete lakást leírván dicséri. — Így szól tovább; „Ezek után Mohácsra indultam, hogy lássam ezen szomorú térséget. Mint a' mezőn keresztül menék; szemlélése borzadással tölte be, melyet a' rémítő ütközetre emlékezés gerjeszte bennem. Nem kéltem. minden figyelmes utazóban hasonlót okozand. Itt veszett el 1526ban Királyunk, országunk”. A' Mohácsi ütközetnek Dorfmeister által készített, itten látható rajzolatja felől szólván a' festőnek több rendbeli hibáit említi: „A' Király' lovát”, így szól, „fejérnek festette, pedig pej vala. — — A' Király' futását a'

nak, mellyek őt az eddig dicséretesen járt pályáról leszólítván új 's majd egészen más nemű

Törökök' részéről lefelé ábrázolta, holott felfelé történt. — — A' Király szakállatlan vagyón festve; pedig pénzei csálhatatlanul mutatják, hogy szakállas volt; 's történetíróink bizonyítják, hogy ősz vala. — — A' festésen Harsány' hegye látszik, 's Dorfmeister a' Törökök által erről, ámbár négy mértföld távolságra esik, ágyúztatja a' magyarokat; pedig hol vagyón olly ágyú, melly illy messzére szolgáljon?" Azt is megjegyzi, hogy Mohács hajdan római lakhely volt, 's AMANTIA-nak nevezeték; hogy itt most is sok régi pénzek találtaknak, és számtal közben sok hadi eszközök, — Eszékre a' nevezetes Eyzéki töltésen ment be; építette a' körülfekvő hét Vármegye; a' töltés' végén, közel a' Drávához, jobb kéz felől szemre vévé a' sugár kőoszlopot, melly' tetején a' korona vánkoson, oldalán Felséges Maria Theresia' és József' képe, alatt résztáblán kiálló rézbetűkkel ezen felírás vagyón;

Providentia.

Augustorum.

Josephi. II. Mariae. Theresiae.

Expletis. Lacunis.

Fracta. Aquarum. Vi.

Commercio. Commeatui. Itinerantibus.

Viam, Pontemque. Hunc. Statuens.

Quadrienni. Opere.

Saeculorum. Incommoda. Sustulit.

Ita,

Quos. Subdita. Gens. Novo. Beneficio.

Pios. Sentit. Parentes.

Diu, Impune. Grassans. Aquarum. Furor.

Perenni. Stratus. Aggere.

Suos. Agnoscit. Dominos.

Anno

M. DCC. LXXIX.

„A' munka"; úgymond, „kezdődött 1772ben October' 5kén; végződött 1777ben October' 31kén, és így tartott 5 esztendeig és 26 napig. Azért a' sugár kővön hibásan van téve; Quadrienni Opere; vagy

körbe helyezék. Bécsbe hivatott Mélt. Medgyesi Somogyi János, Status-Tanácsos Úr' jó reményű József fija mellé nevelőnek 's a' philosophiai tudományokból tanítónak, és pedig olly hatás harragon hivatott, melly illyetén válaszra készíté: „Quid rescribam, prorsus non habeo, usque adeo dubius animi sum. Triduum et amplius est; quo delibero, et necdum, quo me vertam, video. Multa sunt, quae me invitant; multa, quae deterrent. Studia et labores non moror. Vocem patriae eo me vocantis videor audire: eam tamen quominus plene intelligam, circumfusa difficultatum nubes obtundit. Quo me vertam finito biennio ad Dioecesim rediturus? Otiari non didici. Parochus igitur? Eheu hoc est, quod fugio. Professor itaque. Ubi? In alia quapiam Academia? At me loco huic mei, qui vivunt, miseri parentes; mea, quae me totum tenet, numos veteres colligendi passio, adfigunt. Igitur cathe-

pedig így kell érteni, hogy a' két szélső oszloka esztendő nincs számlálva, hanem csak a' középső négy teljes. — — — Ezen oszlop Pesten készült; de az esztendő számot elfeledék reámetszeni, melly hiányt két év mulva pótolák; azért 1777 helyett M DCC.LXXIX olvastatik rajta. — — — A' töltés' hosszúsága 2,200, alsó szélessége 10, felső 6 öl; 484,000 forintba került; a' sugárkő pedig 1,950 for. — — Midőn a' régi MVRSA' dűledékiből a' töltésre fordítandó köveket szedék; mintegy 40,900 régi pénzt találtak. — — — A' vár erős; erősebb, úgy gondolom. Aradnál, de Temesvárnál nem. — Ka posvárott a' Vármegye' házát szemlélgetvén a' többi között kérdé vezetőjét: A' levéltárban messze felérnek-e az Acták? Illy választ nyere; Bizony egész a' padlásig felérnek. Világosabb kérdés után hallá, hogy a' jegyzőkönyv 1626dik esztendőről veszi eredetét. Említi a' tömlöczöt is, mellytől, így szól, minden gonosztévő méltán retteg; most kevesen vagynak benne, mintegy 800an.

dram forte resignabo servato regressus jure, postliminio iterum rehabendam; interea, qui me biennio suppleat, substituto? Quid hoc novitatis? Quid difficultatis? Jam undecim annis doceo, pensionem quondam ut habeam, sperare possum: spem hanc dimissa cathedra quomodo succidam? — In hoc ancipiti rerum mearum situ unum hoc est, quod scio: me scilicet, quid rescribere debeam, nescire" 's a' t. Azonban sorvadozó teste' gyöngeségét tekintvén, 's névszerént azt is gondolóra vévén, hogy a' 11 évi iskolai 's egyéb fáradságos munkálkodás a' mult esztendőn csak nem halált hozó nyavalyát okozanáki, elhatározá magában a' meghívást, mint a' pihenésre 's megbomlott egészségének visszaállítására igen jó alkalmat elfogadni 's használni.

E' vegett lépéseket tőn mind a' nagy méltóságú kir. magyar Helytartó Tanácsnál, mind egyéb előljáróinál: 's így a' kinyerendő engedelem' biztos reményével még 1804ben October' 5kén megindula a' reávarakozó új hivatal' átvételére. Az akadályok, mellyek a' köz 's állandó hivatalnak különnel 's ideiglenivel lett felcserélése miatt elejbe gördültek, első tekintettel aggodalmat szerzének; de tekintvén okait 's mostani helyezését, nem valának győzhetlenek. Melly aggodás' megszűntével egész tehetségét nevendéke' előmentére fordítá; mind e' mellett olyak voltak körülményi, hogy óntapasztalásinak 's ismételteinek, kivált a' világra 's emberekre nézve elmúlhatlanúl gyarapodniok kelle. Status-Tanácsos Somogyi, kinek teljes bizodalmát bírá, ekkor nagy hatáskörben éle; a' Bécsi Egyetembeli Tanítók, kikkel hivatalánál fogva többször kelle értekeznie 's társalkodnia, ez időben is nevezetes férjfiak valának, az Ország' sőt Monarchia' körülállásai, mellyekről illy helyen

a' legújabb tudósításokat, úgy szólván, első kézből vevé, e' korban igen tanuságosok voltak. Mindezeknek lelkére jótevőleg kelle hatniok. Sőt voltak, kik különfélétet jóvendelgetének felőle; a' miről önmaga egy levélben így ír: „Azon örvendek, hogy idővel, ha Isten éltetemnek kedvez, csalatkozva fogom mind azokat látni, kik itt létemet, magok tudják, mire magyarázzák: most szóval haszontalan belőlök ki-venni a' vélekedést. A' mit az idén kívántam, elértem; ha jövő esztendőre tett kívánságom is beteljesedik, attigi metam”. Csak ugyan elégnek tartván barátin, ismérősin 's egyéb hozzá folyamodtakon köréhez képest segíni, maga tanulásra, tanításra 's levelezésre fordítá idejét.

A' mi illeti a' tanulást: kötelességében állván nevendékének a' philosophiai tudományokat előterjeszteni, a' Philosophiához tartozó új munkákat szorgosan olvasá; a' keresztény tudományt pedig maga dolgozá ki e' czim alatt: *Principia Doctrinae Christianae juxta ductum catechismi romani. Illustri Herulo Josepho Somogyi de Medgyes tradidit ejus in Philosophia Institutor et Praefectus Franciscus Kresznerics Viennae 1804, 1805, 1806.* Bobertól tovább fizetés mellett nem csak többféle physical 's mechanikai mesterségeket hanem rajzolni is tanula; sőt a' francia nyelvben is, mellyet már tökéletesen érte, különös órákban beszélgetés által gyakorolgtá magát. A' naponkénti jeles társalkodást még sikeresebbé akarván tenni, a' mi nevezetesen láttott, hallott, vagy másként tapasztalt, gondosan feljelelé. Pénzgyűjteményét szaporítá. Jó könyveket, 's ezek között több régieket szerze a). A'

a) A' régi könyvek' gyűjtésében annyira gyönyörködék, hogy ezen felírás alatt; „*Libri antiqui, sed in qui-*

felebb (6. §.) előhozott Császárokat ez idő közben nyomata, 's a' nyomtatási hibákat, a' munkát ivenként Posonból Bécsbe hozatván, ön maga jobbítgatá. Egy oklevelet is közönséggessé tön illy homlok írással: „Diploma Viti Nitriensis Episcopi datum Ecclesiae S. Stephani Viennae 1311. E Tabulario Praepositurae Viennensis editit Franc. Kresznerics, AA. LL. et Philosophiae Dr. Presb Dioec. Sabariensis, Professor Math. Sabariae 1806” a).

Igy tanúlva, tapasztalva 's tudományos tárgyakba foglalatoskodva tökéletesíté magát. De fő tisztje lévén a' nevelés 's tanítás, ebben olly pontosan 's szerencsével foglalatoskodék, hogy nevendéke minden próbatételeit dicsérettel végezné. Hasonló előmenettel tanulának ennek lánytestvérei, kiket Kresznerics határozot órákban külön oktata. Levelezései végre e' két esztendőben olly számosak voltak, hogy több száz leveleket venne 's írta b).

Ezen időszakból figyelemre méltó még, hogy nevendékével 's egyéb társakkal két ízben Stájer országi Czelbe útaza; egyszer pedig ha-

bus annus scriptionis vel editionis deest” 27 könyvet szerezne; ez alatt pedig: „Libri antiqui juxta ordinem annorum compendio exhibiti” 193-t: ezekben a' kiadás évszáma 1475től 1544ig terjed.

- a) Jóllehet Vidának (Vitus), hajdani Nyitrai Püspöknek búcsúlevelét néhány diák jegyzetekkel melszeté 's adá ki: mind e' mellett jónak találá e' tárgyat hosszabb magyar értekezéssel felvilágosítani. Ennek valószínűen dolgozott, 's mintegy 3, 4 ívre menő része megvagyott kézírati között, és csonkasága mellett is érdemes, hogy a' tudós közönség nyomatva lássa.
- b) A' hozzá mint nevelőhez küldött nagy számú levelek között ismeretes Tudósokéi is fordulnak elő. Ilyenek: Pasquiché, Szerdahelyi Györgyé, Tóti Takácsé, Kulcsár Istváné, Fábchich Józsefé 's többeké.

sonlóan nevendékével több magyar városokon keresztül Selmecze; és hogy az 1805. esztendő' végével 's a' következő' kezdetével a' közelgető francia tábor miatt majd 3 hónapra Bécset elhagyván, hol itt hol amott de nagyobb részént Győrött tartózkodának. Kresznerics szokása szerint, a' mit hol látott 's tapasztalt, naponként gondosan felírá a).

- a) Czeli útazása közben említi az üveg-'s vasöntő műhelyeket, a' S. Pölten-en túl látható kellemes vidéket, a' czeli csinos könyvtárt, Lalienfeldet, Sz. Keresztet 's a' t. — A' Selmeczi útra nézve pedig irományi között fentartá a' Status-'Tanácsos' tulajdon útasítását, ki a' nevendékre mint önfijára nézve többek között így szól: „Mindenütt illendő szerénységgel (modestia) viselje magát, egészségére vigyázzon, — melegen öltözzék, legyen szófogadó, ezen — utazást fordítsa hasznára, hogy a' tudományokban gyarapodjék, 's tapasztalások által is azokban erősödjék. Szeretném, ha naponként, a' mit látott 's tapasztalt, felírná. Jószágaimon vizsgáljon, lásson mindeneket, 's előre fontolgassa, milly fáradságos és munkás élettel kelljen a' gazdaságot folytatni 's gyarapítani. Tanúljon az emberek között társalkodni, mindenkit a' maga státussza szerint becsülni 's úgy viszont mindenektől szeretetelni. A' maga commoditassát ne keresse; hanem inkább törekedjék indulati ellen cselekedni. Így ha magán egyszer győzedelmet venni megtanúl, másokon is könnyen győzedelmeskedhetik.” Ezen 's hasonló intések mellett több helyen megfordultak: napi könyvében említi többek között Ravaszdót, és Vilibaldus' pusztán álló templomát, mellyről, úgy mond, már IV. Béla emlékezik: ezen templomnál fogva található a' híres Pannoniai kútra vagy forrásra; ebből ittak a' Szittyai magyarok, ebből ivott IV. Béla. Vörös márvány kövön ezek olvastatnak:

Fons. Hic. Pannosus.
Belae. Quondam." Quarto. Hungariae. Regi. Degustatus,
Et. Probatas,
Sed. Vetustate. Prope. Corruptus.

8. §. MDCCCVII—MDCCCIX.

A' lefolyt két esztendőben dolgai csak változtak inkább, mint megszűntek; azért pihené-

BeneVoLa. SaCrI. MontIs. Panno
nIae. ProVIDentIa. PVrlore. SCatVrIt.
AqVa.

Bela pannosus fons-nak nevezi; és valóban azon víz, melly innen ered Pansa nevet visel; talán azért hogy posztókalló volt rajta. Pannonia város is ezen víz' mellékén lehetett. — Említi tovább Lovás-Patonát, hol a' gazdasági tárgyak' megtekintése után egy római kő tűnt szemébe. Szélessége, így szól, nekem 3 arasz, hossza 6. Nem lévén mérővesszőm, így kellett megmérnem. A' betűk nagyok, szépek, gömbölyűk; az első Császárok' idejére mutatnak; az orthographia változó Galonio és Gallonia, ott egy itt két L betűvel Felírása ez:

CL. GALONIO. AN. XXV. SCR.I.
B. MVRSEL. HIC. SITVS. FST.
ET. CLAVDIO. NIGRIANO. ANN.
LXXXV. ET. VLP. FINITAE. AN. LX.
CLAVDIA. GALLONIA. OB. MEMOR.
FRATRIS. ET. PARENTIBVS. VIVIS. FC.

Említi Városlődöt egyebek közt mondván: itt megnézegettem a' hajdani Carthusianusok' épületeinek dűledékét, A' templom' egyik fala a' régiből való. Láttam a' kar (chorus) alatt egy követ, mellybe M.D.XXI. esztendő vagyon vésvé. Láttam egy nagy kétöblű kőkádat: ez mosdó edény lehetett. A' Szerzetesek számosan voltak. Mondják 400an négy Prioratus alatt. Az első Prior Ország' Nagya volt, és 200 katonát tartozott állítani. Hihető, a' Mohácsi veszedelemkor szélledtek el; minthogy a' rabló Törökök Veszprémig pusztítottak. Régenten Lövöld volt a' neve. Szomszédságában van Sz. Gál, hol a' királyi vadászok laknak, és a' mai napig szoktak esztendőnként a' királynak vadakat felvinni. Talán hajdan ezen hely tőlek neveztetett Lövőnek, diminutive Lövöldnek, utóbb Lövöldnek, végre Lődnek; és különböztetés végett, minthogy vára volt, Városlődnek. — Előhozza az Őskőn túl lévő Péti malom-

se nem munkátlanságból hanem legfelebb a'
munka' különféle, változó 's könnyebb nemei-

nál látható híres töltést, melyet a' nép Kinisi-töltésnek nevez. A' munka, úgymond, valóban méltó a' csudálkozásra; a' hajdani Róma sem szégyenelhetne illy nemes mivet. „Kinisi”, így zárja be észrevételeit, „ha ez valóban a' te munkád, mint a' töltés vele hordozza, méltó vagy e' tekintetben is a' csudálkozásra. P— le a' magas égből elaljasodott korcsos utóidat, kik már ilyenekre nem születnek. Én bámulva távoztam el ezen szörnyű munkadtól, és áldva hamvaiddat”. — Csórról lévén szó felhozza az isméretes közmondást: Csóri csuka nincs mája. Ennek, így szól, eredete Mátyás Királytól vagyon, ki Palotán ebédelvén nem találta a' csuka' máját; kérdezvén pedig a' szakácsot, hol a' csuka máj? Ez felelé; Uram, Király! Csóri csuka, nincs mája. Erre a' Király; rosz ember! palotai pálcza, nincs száma. Út közben még Pesten is keveset mulatván néhány napok után — Selmeczre értek; itt, úgymond, a' chemiai műhelyben sok szép próbálatokat láttam, melyekre mindenkor örömmel fogok vissza emlékezni. Minekelőtte pedig a' bányákba mennünk; áltöltöttünk bányászai ruhákba: nekem minden nadrág szűk volt. Hátlul bőrt, reánk dolmányformát, fejünkbe bányászai csákót tettünk; derekunkra csatos övet öltöttünk. Zsigmondstoll-ig menvén láttuk a' vonó erőmívét: onnan, én elválván, lajtorjákon egyenesen lementem 72 ölnyi mélységre megnézni Hell' azon nevezetes erőmívét, mely által a' vizet felhajtják 's eleresztik. Négy óra alatt nedves lajtorjákon, keservesen, nagy fáradva vergődtem ki a' felső világra. „Oh ha tudnák”, így kiált fel, „a' bő költők, milly kinos, keserves a' pénztermesztés!” — Nyitára érvén megnéze a' templomi ritkaságokat: ezek között egy kehelyt látott, mellynek alsó, közép 's felső kerületén 18 régi római arany vagyon. Látott Bornemisza Páltól 1563ik évből egy üvegoldalú oiboriumot. — Végre, midőn a' Francziák miatt Győrtől tartózkodának, egyszer megnézegeté a' győri főtemplom' ékességeit (ornatus), „inter quas”, ezek saját szavai, „erat memorabilis infula e gemmis contexta inciso anno 1550; item

ből áll: de már ez maga elég vala bádjadt erejinek felélesztésére 's megbomlott egészségének jobb karba hozására. E' czélt elérven megújult erővel 's szinte kettőztetett szorgalommal folytató előbbi munkáit. Vissza jötté után ismét a' tanítószékbe ülven így kezdé beszélni: Quartus supra decimum ingruit annus, a quo publicae doctioni admotus in erudienda juventute desudo. Hanc, quam teneo, quamque rursus post bienni absentiam conscendo, cathedram dilexi semper, neque aliud me ab ea tantisper avulsit, quam consideratio ea, posse unius recta institutione tantum quandoque praestari utilitatis, quantum numerosae pubis, quantum integrae Scholae educatione". Tanítványinak köz, 's némelyeknek külön tanítása mellett egyre folytatta a' jelesebb munkák' olvasását 's kivonását. Ideje engedvén 's alkalma lévén kisebb utakat tett. Egyszer Mariasdorf-ra, Vas Vármegyei kisdéd helységbe csak a' régi templomocská' megtekintése végett útaza, hol az ajtó felett ezen betűket találá: ANN. M. III. a).

casula antiqua, cui corona cumcorvo annulum gerente insuta fuit; item alia casula de anno 1514; binae item casulae antiquae cum imaginibus et graecis inscriptionibus".

- a) A' Mariasdorfi templomról ezeket jegyzé meg: „Tota structura antiquitatem loquitur. Ad principale ingressum supra portam duo scuta gentilitia, unum cum unicorni, alterum cum leone, in medio horum rosa arbor opere anaglypho; infra scuta in coronica portae ANN. M. III. characteribus antiquis. In latere est etiam ingressus; turres duae. sed ultra cornicem templi non adsurgunt; recentior turris in medio templi lignea. Intus in sanctuarii pariete laterali videtur columna cum imminente tabernaculo e lapide opere gothico et inscriptione 1283. Tota structura est magna adcurratione perfecta.

Ez időszakban Gróf Széchenyi Ferencztől két levelet vön: az egyikben Pál és István ifjú Grófok' kikérdezésére szólíttatik fel; a' másik mellett pedig a' magyar Museumhoz tartozó könyvek' mutatója küldetik meg. Felkölt érzéssel válaszolt mind kettőre, az elsőkben egyebek között írván: „Örülj nagy Hazafi! gondoskodásod szembetünő jelensége azon remek nevelésnek, mellyet nagy reményű fiaidnak adsz. A' minnek Te és a' Haza fogja szerencsés következtetéseit látni. Bár valahára minden magyar atya általlátná, hogy nagyobb kincset gyermekeinek nem hagyhat, mint a jó nevelés. — — Fogd pártul a' magyar nyelvet is, elhíttetvén magaddal mint bizonyos igazságot, hogy még a' nyelv él, él a' nemzet is”. A' másodikban pedig egy helyen ezeket mondja: „Mint tűnik szembe kegyelmes Gróf! ezen hazafiúi áldozatod? mint pirúlnak el a' megveszett szívűek? mint gyullad, mint gyarapodik a' tiszta hazafiuság a' jó lelkekben? mint szaporodnak a' számos áldozatok a' haza' oltárán? látom már emelkedni azon pompás épületet Pest' közepén, mellyben a' nemzeti gyűjteménynek minden nemei, diszes helyekre kirakva, tündöklenni fognak; a' zsibongó sokaságot körülöttek; a' nemes vetekedést, a' buzgóságot a' magyarázatban; az oda tolyongó külföldnek bámulását, és nemzeti egünknek derültebb fényét. Láttam ezeket mint annyi bőven fakadó gyümölcseit, oh nagy lelkű Hazafi! a' te intézetednek”.

Gondolkodott a' köznevelés' 's tanítás'! jobb lábra állítása felől is, egyebek közt arra figyelve, hogy a' Gondolkodás Tudománynak (Logica) a' Mennyiség - Tudomány (Mathesis) előtt, valamint a' Világ történet' tudományának is a' nemzeti előtt kelljen taníttatnia; illy rendet

őshajtott a' philosophiai tudományokra nézve be-
hozatni:

„Anno primo

Anno secundo.

Primo Semestri.

Historia Universalis. Physica.

Philosophia theoretica. Mathesis adplicata.

Secundo Semestri.

Historia Hungariae. Physica, Hist., Nat., Oecon.

Mathesis pura. Philosophia theor. et pract.

Institutionibus Religionis Christianae, Lingvae
Graecae, Lingvae item et Literaturae Hungari-
cae suis locis persistentibus.”

De tovább a' Magyar országot illető régi ok-
levelekre 's a' magyar régi pénzekre olly gondot
fordíta, hogy tartós gondoskodás 's gyűjtögetés
után e' tárgyakról illy czimű munkákat írhatna:
„Diplomata; quae collegit, additis notis et ci-
tationibus, Franciscus Kresznerics in fol. p. 212.”
és: „Numi patrii, quos Museum Francisci Kresz-
nerics complectitur, conscripti anno 1808. in Svo
p. 148” a).

Azonban minden külön foglalatossági között,
úgy látszik, leginkább szívéen fekvők a' honi
nyelv' kifejlésének 's gyarapodásának eszközlése.

a) A' magyar pénzek' sommás lajstromában ezeket ol-
vashatni:

„Recapitulatio.			
	AV.	AR.	AE.
Numi Hungarici	9.	315.	82.
Transylvanici	—	3.	50.
Miscellanei	1.	6.	1.

Summa 10. 324. 133.

Universim sunt frusta 467.

Ex his 34 numi sunt tales, quos Museum Nationale
vel cum simili peristasi vel penitus non habet.”

E' dologról önvallomása szerint még 1778ban kezdte eszmélni. Igen, ezen esztendőben atyjától ajándékként nyervén e' könyvecskét: *Dictionarium quatuor lingvarum Latinae, Hungaricae, Bohemicae, Germanicae diligenter et accurate secundo editum Viennae 1641.*" naponként tapasztalá szavaink' fogynakozását de egyszer'smire különféle módon szaporodhatását. Ez okra nézve nem jött kezébe könyv, mellyben szavakat 's kifejezéseket, mint mondani szoká, nem bön-gészett volna (instar apis non quaesivisset). Rend-szerénti kivonatain kívül, hol az általa olvasott tárgyak, kifejezések 's szavak szinte egy halom-ban találtatnak, két, tulajdon értelemben kézi-könyve vala; az egyiket: „Hébekori philologiai Gondolatok"-nak, a' másikat: „Emlékezet' se-gítségé"-nek czimezvén. Az elsőbe rend nélkül, mintegy futólag számtalan apró de hasznos gram-maticai és egyéb philologiai jegyzéseket gyűj-te össze; a' másodikat pedig több részre osztá, első helyre írván a' válogatott közmondásokat, másodikra a' tulajdon társneveket, harmadikra a' szép nevezeteket, negyedikre a' rejtettebb szóeredést, ötödikre a' ritka szavakat, hatodik-ra a' philologiai elmés gondolatokat. Fáradságos, nagy becsű munkák ezek; de csekélyeknek látsz-hatnak ama' vasszorgalommal készült, öt részre, ezint' annyi kötetre osztott, és betűrendbe sze-dett magyar közmondásokhoz képest. Mit akara ezekkel? egy kis fenmaradt jegyzéke mutatja, mellyet szóról szóra ide írok: „Ordo in tractatu de proverbiis hungaricis. Caput 1. Notio prover-bii. Caput 2. Usus ejus apud nationes, in specie apud Hungaros. Caput 3. Hasznai a' magyar köz-mondásoknak. Caput 4. Collectores apud nos. Vitia eorum. Caput 5. Fontes: a) collectores;

b) libri sparsim; c) sermo vulgi. Caput 6. Plannum meum. Ordo. Divisio". Bátor a' közmondásokat már 1808ban nagy részént leírta; a' felhozott jegyzék mindazáltal, tekintvén a' betűk' új's szinte eleven alakját, nem régi lehet. Így tehát a' szóban lévő közmondások' felosztása 's netalán külön kiadása elmaradván, egyedül a' gyökérrendű magyar Szótárba, melyet a' nagy's csak nem egész éltére terjedő készület után ugyan 1808ban kezde írni, vetettek fel.

Még ezen időből két, nem minden befolyás nélküli dolgot említhetni. Emé' kérdés felett: *cujus auctoritate et consensu producitur tentamen publicum?*" egy kellemetlen vita támada, mellyben az ellenfél olly hévvel kardoskodék, hogy Kresznerics egy levélben e' panaszra fakadna: „Hac sua agendi ratione quantopere animum meum sauciaverit, exprimere non possum. Quantum tamen fieri potuit, respondi ei moderate prae oculis ferens reverentiam illam, quam officium, quod gerit, meretur". A' másik, mit e' helyen mint figyelemre méltót említhetni az, hogy 1809ben egy bizonyos alkalommal szép poetai tehetséget tüntete ki. E' részről már ismerék őtet baráti; minthogy mind maga különféle alkalmakkal örömet versele; mind a' mások által készített dalokat gondosan gyűjtögeté; mind különösen Horatius' magyarázóit, kik' munkáját önnön dolgozásival is szaporítá, egy, ívnyi szélességű könyvbe össze írá; de közre mind eddig semmi nevezetesb költeményt nem ereszte. Az előbb nevezett évben történék, hogy a' hosszabb időig Szombathelyen tartózkodott, 28dik számú, lófarkos sisakú, francia lovag ezered a' béke' helyreállása után onnan elköltözék: ekkor Kresznerics ismét betegeskedvén idő-

töltésből egy útravaló éneket íra a) melly az egész vidéken villám gyorsasággal elterjedvén, az olvasókban különböző érzelmeket szüle, 's ezek miatt több elmés, de részént élesen gunyoló és érzékenyen bántó versezetek' szerzésére ada alkalmat.

a) Az említett útravaló saját írása szerént itt következik:

„Jérczék, tyukok sírjátok:

Elmentek a' kakasok.

Száz tíz napig meglaktak,

A' mit leltek, felfaltak;

Zsupot, kefét, kamarát,

Szekérdiót, kaputját.

Jobb tollakra verődtek,

Más szemetjén élődtek;

Vérszint kapott taréjok,

Turot vesztett a' lovok.

Hogy meghíztak, elmentek;

Bár nehezen röppentek.

Hess! földünkről rossz madár;

Bár elvesszél, az sem kár.

Mert nem Isten' madara,

Kinek fején a' farka.

Van kakasunk szemetre,

Nem szorultunk nemedre.

Kukoríts már Spanyolnak,

Vagy fejét szedd ludaknak.

Nem mi dolgunk, ebhelye:

Tartson pokol' kebele.

Jérczék, tyukok bizzatok;

Itthon is lesz kakastok”.

Némelly szavak' felvilágosítására szolgálhat a' következő jegyzék: Történt, hogy egy Francia levest kívánván, egyre soupe-ot emlegetett; erre nézve több kéve zsup tétetett elejbe. Máskor pedig egy tiszt kávézni akarván e' szavakat mondogatá: milk, milk; káfe, káfe. A' szolgáló nagy nehezen a' dolgot magának megfejtvén, feladta a' pohár tejet 's melléje kefét tett. Máskor ismét egy Francia

9. §. MDCCCX—MDCCCXII.

Ez tanítói hivatalának utolsó szakasza. Lehetnek oly tanítók, kik az iskolai foglalatosságok' egyalakúsága miatt szinte gépely módra járnak el tisztjekben; kik az ifjabb karban talán nem legjobb választással össze írtakat képesek százszor meg többször hallgatóik előtt elmondani 's általok felmondadni. Azt pedig épen nem csudálhatni, ha, időjártával az ifjúkori tűz netalán tikkadván, a' hajdani eleven 's érzékenyítő előadás éltesebb korbán lassú 's csendes nyomosságra változik. Egyébiránt is majd képzelhetlen dolog a' nyavalyák', indulatok', kor' 's egyéb viszontagságok' súlyát érezni; még is mindenkor, nem midőn a' kedv tartja, hanem mikor a' határozott óra parancsolja, vidám képpel, hevült. érzelemmel 's felemelkedett lélekkel értekezni, okoskodni 's a' szívekre hatni. És ime itt azon különböztető jel, melly Kresznericset

bajtársát többször camarade-nak nevezte; ebből a' gazda kamarája' feltörését sejtven, felesége által azt őriztetni kezdé; mind e' mellett a' francziák, épen az őrzés miatt ott valami féltőt gyanítván, léltek alkalmas időt a' kamara felnyitására és egy vendely sajt' elvitelére. Továbbá egy boszús Franczia a' Sacre Dieu káromló szavakra fakada; erre a' szidalmazott őszintén meg megmondá, hogy szekérdiót semmiként sem adhat. Így egymást nem értven, a' franczia még boszúsabban kiáltja; capot, capot (fejvétel); erre a' szorongatott ismét mást nem mondhat; Uram! kaputot sem adhatok; mert az egész helységben nincs másnak, mint a' papnak. A' Szombathelyről elmenő francziák Spanyol országban kívántak, 's készültek háborzkodni. A' lúd felakasztás és fejszedés kedves mulatságok volt a' Szombathelyen tanyázó közkatonáknak; szembekötte kellett a' függő lúdhhoz menni 's karddal nyakát vágni.

bélyegzi. Ő szüntelen elméjével munkálván oktatás közben szünet nélkül egykedvűnek látszék. A' gyermeki vidorságot 's az ifjui élénkséget még az élet' tavaszán is csak olykor láttatá; későbbben pedig majd nem mindenkor változtatlan, 's érett ferjiút diszesítő ábrázatot mutata. Éltünk' változandósága nem változtathatá kényeszerént képe' vonásait; 's azért mindég egyenlő hatással 's nyomossággal oktata. A' mi előadását illeti: ez melye' gyöngesége miatt örökké csendes de mellette világos, szava már kezdetben tompa de mellette érthető volt. A' mit pedig előada, már tisztje' első éveiben nagy gondal válogatá, idővel oktatása mind inkább tanúságos lön; úgy hogy a' végső években oskolai tanítására figyelmezni, vagy otthon beszélgetést vigyázva hallgatni, vagy beszéd közben vele járkálni egyiránt hasznos 's gyönyörködtető vala. Többen tanítványi közül úgy válának el tőle, mint szíves baráti; mint természetes örökösi, gondos kifejtői, közhasznú terjesztői a' tőle tanult ismereteknek; mint tudós mivelői 's folytatva előmozdítói az általa alaposan tanított tudományoknak. Hálás szívvel tartozom részemről nyilván kimondani, hogy érdemes tanítóim között talán ő volt első, ki részént útmutatás és buzdítás, részént tekintete által velem a' tudományokat megkedvelteté, 's egyebek közt arra tőn figyelmessé, hogy az előmenetre törekedő ifjú oskolai kötelességinek pontos teljesítésén kívül más tárgyakban is haszonnal foglalatoskodhatik. Áldás ezért hamvaidra nemes lelkű tanítóm!

Külön 's nem hivatalos foglalatosságit tekintvén, ezek részént magányos tanításból, részént előbb kezdett tudományos munkáinak folytatásából állának. A' közmondásokat egyre gyűjté

's azok' kerestére tanítványit szinte kényszeríté, személy szerint majd 3, majd 4 közmondás' felkeresését 's beadását rendelve. A' gyökérrendű magyar Szótárt tőle telhető szorgalommal írta; valamint a' magyar régiségek körül is mind-egyre fáradozék a). A' külön tanításra nézve megjelelhetni, hogy ez csupán mindenkin segélni készsége miatt olly bajos ügybe keveré, melly azokkal, kiket a' legközelebbi viszony kapcsolja vele, nem könnyen engesztelődhető hasonlást szüle.

A' baj ritkán jár maga. Már előbb, hogy sem a' most említettem kellemetlenségek születtek, Szombathelyi Prépost Nagy József, Kresznericsnek lelki barátja, szeretett jóakarója, tisztelt pártfogója meghalt. Virág Benedek' szavaival sóhajtozék utána:

-
- a) Szvorényi Mihály Apátnak 1811ben Febr. 23kán a' többi között a' régi Castel iránt e' szavakkal írta: „Demum inijcis mentionem de Castellaria. Castella Romanorum ad portum Fenék stetisse ipsa rudera et forma rudrum ostendunt. Urbem adsitam, cujus tu sacer curio es, Castellariam veteribus fuisse vocatam inde verosimile fit, quod in vetustioribus Hungariae mappis Castel vocetur, unde et hungaricum nomen Keszthel, tardiore orthographia Keszthely indubie originem trahit”. Erre Szvorényi ugyan 1811ben Mart. 4kén így válaszola: „Argumentum e mappis Hungariae vetustioribus pro eo sumtum, ut locus noster antea Castel posterius vero Keszthel compellatus fuisse videatur, haud me convincit ea propter; quod mapparum nostratum conditores fuerint olim exteri, plerumque ob ignorationem idiomatis hungarici nominum et adpellationum corruptores; quodque legam in diplomate S. Stephani Regis in favorem monasterii S. Adriani de Zala concessio locum nostrum Keszthel nominari”. Három, négy évvel előbb Hazinczy Ferenczel is szót váltta Magyar ország' régi földabroszai miatt.

„Tölem, barátom! messze vagy,
Egy más világnak végiben.
Még fárad a' szél, még elér
Azon vidéknek rétre.
Egek! hová vittétek el”.

Tevé, a' mit tehete. Még 1810ben leírá ennek életét; 1816ban pedig az Erdélyi Museumban kiadatá. De ezen sérelmes állapothoz még más bajok is csoportozának: A' tentamen publicumot érdeklő, már felebb (8. §.) is előhozott kérdés még most sem döntetett el: ez néki annyi aggodást és üldöztetést okozza, hogy egy, a' nagy mélt. magyar Helytartó Tanácshoz intézett, hivatalos felírásban ezen szavakkal panasznál: „Si cum homine sic agitur, quid superest amplius, quam ut sicco huic et ingrato pani nuncium remittam; et post 18 annos in re literaria indefesso zelo et notabili proprii commodi, quin vitae et valetudinis sacrificio exantlates praeoptem redire ad quamcunque infimae sortis capellariam”. Ezekhez járula a' pénzváltozás 's tartós háború szülte drágaság, melly őt az igen csekély esztendei jutalom mellett csak nem az utósó szükségbe dönté. Illy körülmények között elkedvetlenedve csak jó alkalomra várt, hogy a' tanítói hivataltól örökre megválhassék. A' mi 1812ben Mart. 31kén teljesedett.

10. §. MDCCCXIII—MDCCCXVII.

Volt időszak, mellyben az egész időt gazdálkodva tanulásra 's tanításra fordító férjfiú képzelni sem tudá, hogyan lehetne 's kellene, kilépven a' kisedekortól megszokott hatáskörből, más életmódot választani 's követni: azonban a' hajdan nem sejtett kedvetlen körülállások' össze csoportozása, majd nem kényszerítve, sürgeté állapot' változtatás végett az első, előtte nyílan-

dó pályára lépni. Azon szíves hajlandóság 's különböztetett kegyelem, mellyel a' nagy mélt. Somogyi nemzetség iránta viselteték, miután ennél mint mivelte nevelő 's tudós tanító érdeme-
ket szerze, bátorította az aggódót, hogy a' Ság-
hon megürült fára' elnyerése végett könyörögve
folyamodnék. E' folyamodás sikerült, úgy hogy
az 1812ki Aprilis' 8kán már Ságbon volna,
mint maga írta, kebelében szeretett népének,
mellytől kölcsönös szerelmet reményle, mint jó
lelkipásztort illető legérdemesb díjt. Bátor pedig
a' tudós munkálkodással mint benne szinte ter-
mészeté 's szükségé vált foglalatossággal ez új
körben sem hagyhatta fel; mind e' mellett egy-
házi tisztje' első éveiben sok olly tárgy felől kelle
gondolkodni sőt aggódnia, melly tudományos
dolgozásiban nem kevésbé hátrálá. Örömet tön,
kiváltkép mielőtt melye' teljes elgyengülése visz-
sza nem tartá, mindent, mi a' jó pásztor' köré-
hez tartozik. Istenfélő indulatja, emberszerető
természete, feddhetlen élete néki hívei előtt
nagy tekintetet szerze; tudományát pedig még
a' köznép is bámulva becsülte, 's beszédeit ma-
gyarázhatlan figyelemmel hallgatta. Továbbá
csendes, békes életmódja csendre, békére kész-
te mindenkit körüle. Ha a' feddés elkerülhetlen
vala; ezt ő a' legszelidebb hangon intézte. Más-
ként is őt, ki jót tenni szerete, de ártani sen-
kinek nem akara, készakarva gyakran megbán-
tani vadság lett volna. A' gazdaság' nemei kö-
zött, leginkább multság miatt, majd nem egye-
dül a' kertész 's méhészséget kedvelé; annak
egyéb, főkép mezei ágait, talán mivel tudomá-
nyos dolgaival nem tudá egyeztetni, épen nem
szereté, 's csak nem a' gondatlanságig elhagyá.
Prépost Nagy József' életrajzában azont imígy
dicséri: „A' gazdaság' minden ágazatit jól ér-

tette; de a' gazdálkodást maga' házánál nem űzte, méltatlannak tartván azt reá nem szorúlt papi tudós emberhez". Ez mutatja, miként vélekedék ő is a' többféle gondokkal terhelt gazdálkodás felől.

A' vallás iránt leghűbesebb érzelmekkel vala szíve teljes; a' mit több alkalommal bebizonyította: de leginkább 1817ben, midőn építéssel és ésszel végrendelést tön, e' szavakkal nyilvánosította azt. „Lelkemet általadom teremtménynek, ki engem magyarázhatlan jóvoltából, ámbár erre semmi érdemem nem lehet, semmiségem' porából kihozott; jótéteményivel gazdagon táplált 's arra segített, hogy én por és hamu, mint felszentelt papja a' szeretet' törvényének, néki szolgálhassak. Istenem' ezen jóvoltához támaszkodván, és Megváltómnak, az ő szerelmes fijának véghetetlen erejű érdemiben bizakodván (hiszen adósságunk' levelét keresztre függesztvén, vérével ez mosta le) merem reményleni a' jobbik életet, és hogy a' jó Isten nekem is bűnösnek irgalmas leszen. — — — Kiket megtaláltam bántani; kérem, bocsássonak meg, mint Ádám' gyarló maradékának: hasonlóan én is mindenem jóakarómnak keresztény szeretettel és azon nagy lelkűséggel megbocsátok, mellyet egyedül Idvezítőnknek szereteten épült törvénye gerjeszthet az emberi szívben. Oh hitűnknek mennyi ereje! kiemeled te a' gyarló embert földi porából, és elfeledtetvén vele halandó alacsonyságát, isteni tűzzel gyullasztod fel; túl ragadván minden határain a' megbántódhatásnak". Így csak az érezhet, kinek hite rendíthetetlen, reménye biztos, szeretete tökéletes. Így csak az szólhat, ki a' vallást nem bevett szokásból, hanem igaz meggyőződésből követi; kinél a' vallás nem anyira a' szájnak, mint az észnek 's szívnek tár-

gya; kit már e' földön a' vallás' mennyei ereje
éltet 's igazgat.

11. §. MDCCCXVIII—MDCCCXXI.

Kresznerics 1817ben, mint már előbb is megjegyzém, végkép elhatározván, holta után lenmaradó vagyonát melly czélra akarná fordíttatni; egyébként is a' sokféle nyavalyák, bajok 's vizsályok közt töltött számos esztendő, jelesül a' félszázadot felúlment életkor a' mindenkor eszmélkedve élőt mind inkább figyelmessé tevén a' jelen élet' mulékonysága iránt: teljes ügyekeszettel azon vala, hogy, mennyire naponként gyöngülő ereje engedé, hivatalos kötelességit hiven teljesítse; 's a' mi nevezetesbet valaha kezdé, minél előbb tökéletességre vigye. A' mi illeti a' lelki pásztorkodást: ennek messze terjedő ágai idejét 's tehetségét néha annyira elfoglalák, hogy alig vala képes pásztori körén kívül valamit mívelni; innen történt, hogy, midőn 1820ban egy kis munka' készítése végett felszólíttatnék, dolgozásával önmaga sem elégedvén meg e' szavakkal mentegetné a' nem kedve szerént készült mivet: „*Fragmenta quaedam — — tumultuario a me opere congesta submitto, una veniam petens, quod laboribus parociae meae pene obrutus nec servire pluribus potuerim, nec iis ad purum descriptis et redactis in ordinem*”.

Régen kezdett munkái között leginkább szívén fekvék pénzgyűjteményének helyes elrendelése 's tudományos leírása: a' mit hosszas előkészület után 1819ben teljesíte jeles szorgalommal illy czímű munkát írván: „*Numi veteres, quos Museum Francisci Kresznerics complectitur, conscripti per eundem 1819 in duobus tomis*

in 8vo T. I. p. 561. T. II. p. 480. a). Második, a' mi. szünet nélkül aggodtatá, a' gyökérrendű magyar Szótár vala: ennek folytatására fordítá fenmaradt minden idejét; úgy hogy, a' mit ezen kívül olvasott vagy írt vala, nagyobb részént annak tökéletesítésére irányozna.

Mind e' mellett a' bizodalom, mellyel jó szíve 's tudománya iránt ismerősi viseltetének, ez idő közben is ollykor elvoná hivatalbeli 's önkényt választott nagyobb munkáitól. 1820ban egy, Sümeghen talált emlékeztető kereszt olly kéressel küldeték hozzá: magyarázná meg, a' kereszt mit foglalna magában, melly érdeme volna numismatica tekintetben, 's méltó volna e, hogy a' nemzeti Museumnak áttadassék? E' kérdések közül a' 2dik 's 3dik megfejtését, mint könnyen kitalálhatót, a' kérdőre hagyván csak az 1sőre válaszolt. Melly válasz azon kívül, hogy az 1822diki Egyházi Értekezések' III. kötetében nyomatva megjelenék, a' kiadó' szíves

- a) Külföldi pénzgyűjteményének (a' magyar pénzek külön vagynak leírva. Lásd feljebb a' 8. §.) nagy értékét bizonyítja eme' jegyzék:

„Elenchus summarius:

Romani numi

Aurei	8
Argentei	451
Aerei	4757

Summa	—	—	—	5216
-------	---	---	---	------

Diversarum gentium numi

Argentei	134
Aerei	354

Summa	—	—	—	585
-------	---	---	---	-----

Numi gypso expressi	—	—	898
---------------------	---	---	-----

Numi aeri incisi	—	—	3106
------------------	---	---	------

Numi necdum conscripti circiter	1006
---------------------------------	------

Summa Summarum	—	10,805."
----------------	---	----------

haláljának bizonyosságául néhány nyomatvényban külön is kiadaték, 's az érdemes szerzőnek megküldeték. Hasonló módon ugyan 1820ban a' Szombathelyi oskolák' eredete, viszontagsági, hajdani 's újabb tanítói iránt kérdés támadván, ő taláztatott legalkalmatosbnak az ide tartozó tárgyak' kifürkészésére, 's azokkal, kiket illete, barátságos közlésére. Írt, a' mellyről felebb is emlékeztem, illy czimű értekezést: „Fragmenta ad Historiam Gymnasii Sabariensis tumultuario opere in chartas sequentes conjecta per Franciscum Kresznerics anno M.DCCC.XX.” Még említést érdemel: midőn 1821ben, mintegy készülve a' következő esztendőn Posonban tartandó nemzeti Zsinatra, Szombathelyen mint a' megye' anyavárosában egyházi Zsinat tartatnék; Kresznerics a' tanácskozásokban hivatalból részt vevén, gyakran beszéle, pedig a' legélesebb belátással.

12. §. MDCCCXXII—MDCCCXXXII.

Ez éltének utósó szakasza, mellyben nem annyira a' hatvan év körül járó életkor, mint a' sok munka okozta törődött állapot a' csendes nyugalmat szinte szükségessé tévé. Több nemei az egyházi foglalatosságoknak ez időben tőle nem telhetett testi tehetséget kívánnak. A' kifáradt tagok, a' naponként fogyatkozó életerő a' munkát nyugvással, az ébrességet a) szendere déssel parancsolá váltogatni. Ez annak oka, hogy eme' végső esztendejiben hivatala' terhe sebb részeit papi segédeire kelle bíznia, és hogy a' nappali fáradozást közbevetett alvás nélkül

a) Ezen szavat: „Ébres, pervigil” Ságbon hallá Kresznerics 1830. Jan. 25kén. Innen igen könnyű származtatni: „Ébresség, vigilantia”.

nem vala képes kiállani. Igaz, a' ki idejét untalan munkálva tölté, még most is szíve, mennyire tehetsége 's körülményi engedék, gyümölcsösen fáradozni. 1822ben Kemenesali Al-Esperestnek tétetvén új tisztjéhez képest sok, egymástól igen különböző dolgok bizattak ügyességére, melly annál inkább kitűnék, minél szövényesebbek valának az eligazítandó tárgyak. Tehetős korban 's kedvezőbb körülállásokban, midőn nagyobb tekintetű jóakarói még életben valának, felebb menetel végett elmulasztván folyamodni, illy irányzatú egész ügyekezete már most sikeretlen marada. A' mit talán annál könnyebben elszívelhete; minthogy eme' nem sikerült lépést nem annyira önindulatjából, mint egy, fényes hivatalú, tisztelt barátja, glegtisztább szívből eredett sugallására tevé, 1827ben Szent-Széki Birónak neveztetvén bátor a' szokott esket letevé; mindazáltal, Szómbathelytől távolléte miatt ülésekre nem járhatván, eme' ki-neveztetés reá nézve inkább érdemlett megtiszteltetés, mint használatos hatáskör vala.

Mind ezek mellett a' magyar Szótár az, mellyre valamint ő legnagyobb gondot fordíta; úgy nekünk illő leginkább figyelnünk. Ha Révai' érdeme a' Grammaticára, Kazinczyé a' szép tollra nézve halhatlan; ilyen Kresznericsé tekintvén a' gyökér rendbe szedett Szótárt. Nagyobb önáldozattal, gondosabb szorgalommal, csüggedlenebb fáradsággal a' magyar szavakat 's szójárásokat senki nem gyűjtötte. E' célra használá ő egyéb nyelvészeti készületin kívül a' régi 's újabb Szókönyveket, az írott 's nyomtatott kisebb, nagyobb munkákat, a' helybeli 's általa észrevett sőt keresett szókat, köz 's egyéb mondásokat. Ezen foglalatosságba végre olly szerelmes lön, hogy csak egy szó vagy kifejezés keresésére

hosszabb időt fordítani nem sajnálna, sőt a' tisztázás' terhére is a), hol az szükséges vala, ön-maga viselné. Az illykép elkészült munka' kiadása nagy aggodalmat szerze neki; míg hálás öröme Táblabíró 's hites Ügyvédő Stettner György Úr a' magyar nyelv' és a' szerző' néhány barátival a' kiadás' elintézését és a' nyomtatási hibák' kiigazítását dicséretes buzgósággal magára nem vállalá. Így történék, hogy a' gyökerrendű magyar Szótárnak, mint nagy idejű fáradozása' soká érlelt kedves gyümölcsének első részét kiadva láthatá, élete' fonalát az irgalmatlan halál épen akkor szakasztván, midőn a' második rész' kijöttével öröme majd teljes mértékű lön. Közveszteségünkre, a' Szótár' második részébe

-
- a) Irományi között a' következő elmés mesét olvashatni: „Teve. Poroszká tevémet, melyet kicsínységétől fogva különös gonddal rejtegetve neveltem, most a' nagy világra akarván ereszteni, szándékom volt előbb nem ugyan a' homokos Arabia' pusztáira a' tevék' hazájába, mert ez tőlünk messze van; de még is a' Bojusok' közel lévő pusztájára küldeni, hogy ott tisztábban neki illegessék, csinosgassák. Tevém ezen szándékomat megértvén térd' hajlásain előttem a' földre borult, 's maga' módja szerint könyörgött: ha már eddig ápolgattam, ne kéméljem tőle utóbbi fáradságomat; hogy ő az én simogató kezeimet már megszokta, és, ha vérzésig tisztogatom is, tőlem mint nevelőjétől jó kedvvel veszi. Ne bizzam idegen kezekre; ne tegyek rajta illy csúfságot. Meglehet, majd őtet az idegenek közt megnevetik; medvékkel, majmokkal körül hordozzák, puposhátából csufot üznek, és még sok csintalan poronty fel is ugrándoz reá Megkeserültem sorsán panaszló tevémnék; itthon fogtam; és azóta a' Teve itthon is csinosodva tisztul. Költ Ságbon 1831. April. 28kán. Ezeu Teve nem más, mint Szótárom' T, V betűi, melyeket tisztázás végett Szombat-helyre, a' Bojusok' hajdani pusztájára akartam küldeni”.

befejezésül iktatandó végszót, mellyben kútforrást bővebben 's egyenként akará kifejteni, nem készíthet el egészen. A' munka' homlokírása ez: „Magyar Szótár gyökerrenddel és deákozattal. Készítette Kresznerics Ferencz Szombathelyi megyebéli Pap, Bölcselkedés' Doctora, Sági Plebános. Kemenesali Esperest, Szent Széki Biró, és a' Magyar Tudós Társaság' tiszteletbeli tagja. Kiadták a' magyar nyelv' 's a' szerző' néhány barátjai. Budán, a' magyar királyi tudom. Egyetem' betűjivel. MDCCCXXXI és MDCCCXXXII.” Ajánlva így vagyon: „Tekintetes Nemes Vas Vármegye' Fényes Karainak és Rendeinek mély tisztelettel a' kiadók”.

A' most említett 's nyomatva kiadott nagy becsű Szótáron kívül kézirati között még egy eléggé nem becsülhető munkája vagyon, mellyet mint ismertetinek 's minden tudományának velejét 's lelkét önmaga is méltán nagy értékűnek tartá. Ezen munka illy czim alatt: „*Analecta Philologica*” a) kilencz tetemes kötet negyedrében, 's tudós, szorgos, helyesen lajstromozott kivonatja mind azon jeles munkáknak, mellyeket ötven esztendő alatt, vagy is 1782től 1832ig legnagyobb gonddal olvása. Szép renddel, jó ízléssel sok drága kincs vagyon itt lerakva, mellyet máshol vagy épen nem, vagy csak munka tőrő, nagy fáradozással több száz és száz könyvben kereshetni. Vagynak még többféle rövidebb

a) Kilencz kötetre telő, nagy értékű munkájának hosszabb homlokírása itt következik: „*Analecta Philologica* in 4to T. I. a. 1782 usque 1789. pag. 404. T. II. 1789—1792. pag. 430. T. III. 1792—1796. pag. 384. T. IV. 1796—1800. pag. 409. T. V. 1800—1803. pag. 391. T. VI. 1803—1806. pag. 458. T. VII. 1806—1808. pag. 425. T. VIII. 1808—1813. pag. 679. T. IX. 1813—1832. pag. 580.

vagy hosszabb tudósításai 's értekezései, mellyek részént a' Hirmondóban, részént a' Hazai 's Külföldi Tudósításokban, vagy pedig a' Tudományos Gyűjteményben közöltettek.

A' Magyar Tudós Társaság az eddig felhozott érdemek által indítatván 1831ben Febr. 15kén az alrendű Egyháziak közül egyedül őt választá tiszteletbeli tagnak; ő pedig miként vélekedék ezen nemzeti Intézet felől, egy levelenek következő töredékéből láthatni: „Nem győzők elegendőképen örülni, hogy megértem ezen Társaság' feltűnését, mellyet Révaink már 40 esztendő előtt sürgetett, mellytől a' Haza olly sokat vár, olly sokat reményl; és méltán, mert ez a' feltámadó magyar méltóságnak, a' haza' boldogságának piros hajnala, előkapuja a' tudományoknak, és a' magyar nemzet' örök fenmaradásának biztos záloga”. A' Társaság' ügyét tovább mennyire szívén viselé; ebből világosodik: ámbár Szótára' tisztázása 's kiadásával kelle foglalatoskodnia, 's egyébiránt is egyre beteges állapotban volna: még is a' Társaság' nagy Szótárához műszavak' gyűjtése, 's előtte ismért magyar mathematicai könyvek' kijegyzése 's közlése végett felszólíttatván, munkához foga, 's a' véle közlött 22 magyar mathematicai könyvek' czimsorát kilenczel szaporítá. Különben minden hasznos dologra teljes készsége, philologiai bő ismérte, számnélküli jegyzése, a' szó-tári dolgozáshoz szokottsága; valamint a' különféle tudományokban, jelesül a' Mathesisben, Régiségekben, minden de főkép a' hazai 's régi görög és római Történetekben jártossága nagy hasznára 's diszére lehet a' kezdetben lévő Társaságnak: ha a' folyó 1832ki Január. 18kán hasznosan munkáló életének véget nem vet a' semmi érdemet kímélni nem tudó halál.

13. §. B e f e j e z é s.

Ez rövid életrajza azon férjfiúnak, kit tudtomra éltében valamint képére nézve senki; úgy, tetteit tekintvén, sem maga sem más soha nem rajzola. Ezek' előadásában magam' tapasztalásán kívül rokoni, baráti, ismerősi, főképp pedig sokféle, rendetlenül össze halmozott irományi valának segédim. Mind e' mellett tökéletes erkölcs rajzát nem adhatám annak, ki maga felől rokoninak keveset, barátinak, úgy szólván, semmit nem beszéle. Tettei olyannak mutatják, ki szereté mindenkinek magáét megadni, végrendelését is így intézvén: ha netalán egyházi szolgálatjából némi vagyona maradna; az egyházra 's szegényire térjen vissza: a' mit pedig professori sovány fizetése mellett mint külön nevelő 's tanító szerze stipendiumképen rokonságából mindenkor egy tanulóra fordíttassék. Csak illetén eltökélés adhatta élte' módjának olly erős alakot, melly sem hizelkedve a' körül állásokhoz nem simula; sem kétségbe esve a' viszályoktól nem rettege, azokkal tartván, kiket sem a' félelem sem a' remény nem tehet álhatalatlan változókká. Külsejét tekintve, ezt emlékezetem illyképen tűnteti előmbe: testállása magas; alkatja csontos; nem sáppadt ugyan, de szűkmelyűsége miatt szikár mindenkor. Ép egészségben hosszas arcza buzaszem-szint mutatata. Arczához irányos homloka felett erős, mind végig inkább világos fekete mint ősz haja nem hagyá magát kedv szerént simítani. Nagy szemöldöki alatt kisdud, eleven, kékes szemek csillogtak. Orra inkább hosszú mint kiemelkedett; ajaka 's álla közepszerű. Találkozásakor első tekintete szelíden mosolygó, egyébíránt fanyarság nélkül változatlanul komoly. Járása;

mint rendszerént a' mélyen gondolkodóké, csendes ; lassú. Viselete ifjabb korában inkább tiszta mint csinos, végső esztendeiben még amarra nézve is egy kevéssé hijányos.

Társalkodása bizodalmas baráti 's közelebb ismérősi között a' gyönyörködésig kellemes. Nagy tapasztalása', bő olvasottsága' 's vele született elméssége' tárából mindig tudá ő ollyakat előhozni, miket hallani kedves és kívánatos vala. Társaságában lenni 's tőle nem tanulni, lehetetlen volt. Mind e' mellett okosan különböztetni szokta, kikkel volna dolga. Vegyes társaságokban 's ollyak előtt, kikben a' tudományos ismeretekhez vonzódást 's az aesthetikai tárgyakhoz ízlést nem sejtthete, keveset szólt; vagy legfellegb kaczagásra készítő néhány történetkéket beszélt. Beszélt pedig, míg tanítói hivatalát viselé, legörömostebb diákúl, mint plébános többnyire magyarul ; németül 's francziául nehezebben, mindazáltal ezen nyelveken is értelmesen kitudá gondolatit 's érzelmit fejezni. Írni, ha különféle nyelven tett jegyzésit kivesszük, csupán diákúl 's magyarul szokott: írásmódja, általában szólván, inkább velős mint csinos; a' diák minden esetre csinosabb mint a' magyar. Szándékát, intézetit, foglalatosságát, ismeretei' kútforrásit, tanulása' 's előmente' útját, módját a' titkolódásig rejtegeté. Ezt tevé; ámbár az irígység nagy féltékenység mint kicsinyszívúk' 's alacsony lelkúk' egyedüli tulajdona bátor szívéhez 's nemes lelkéhez nem férhete: inkább talán azon okból tevé ezt, hogy a' disztelen fitogtatás' semmi nyoma ne lássék rajta; hogy ha talán kezdett munkája, mint feltevé, nem sikerül, senki ne gúnyolódhassék; és hogy kiki önereihöz illó 's körülállásihoz mérséklett miveléskört válasszon magának. Egyébiránt törekedési; csak azért sem

valának igen szembetűnők; minthogy legnyomósabb munkái közben is képes vala a' dolgot abban hagyni; és barátival óra számra derűlten beszélgetni, vagy egyébként mulatni.

Illy tulajdonok helyezék őt azon kevesek közé, kik használva élvén a' honnak, mellynek hű fiai, diszes fényt árasztanak a' rendre, mellyhez tartoznak: kiknek hasznos éltét, ha tőlünk függne, hosszabbítani 's szinte halhatlanná tenni óhajtanók; kiknek káros elhunytát, ha szinte sokáig éltek is, főként magunkra nézve fájlalva emlegetjük; kiknek halálát annál sajnósabban érezzük, minthogy a' hely, mellyen munkálának, eltűntök után majd pótolhatlanul kiürült. Azonban nem halnak ők meg teljesen, halhatlanul élvén, köztünk mivel nemis tetteikben. Él Kresznerics is; míg a' Magyarok nyelve, nemzeti nyelve, Kresznerics által gyarapított magyar nyelve leszen.

Szilasy János.

2.

*Marcus Annaeus Lucanus római költeményes életrajza, és deáki *) esmértetése.*

Marcus Annaeus Lucanus Krisztus után 38. esztendőben Cajus Caesar Augustus Germanicus másodszori, és Lucius Caesianus előszeri Consulsága alatt, Spanyol országnak Corduba

*) Deáki. Hajdani kedves tanítóm néhai Révai Miklós élt ezen szóval. Nem gondolnám hogy kedvetlen dolgot teszek, ha az ő egész gondolkozását ezen tárgyról az ő tulajdon szavaival ide iktatom. — „A' „magyar deáki történet. Az írástudásnak, és a' tudományokban való járatosságnak, latán nyelven

nevezetű városában született. Az ő édes atya Marcus Annaeus Mela romai lovag, az ő annya

„egy szóval *Litteratura* a' nevezete. Ezt mi magyarázól jól mondhatnók *Deák*ságnak. Mert ezt a' szót *Deák* a' mi eleink mind úgy vették, *litteratus*: Gábor *Deák*, Gabriel *Litteratus*. Ezen értelemben a' *deák*os- is annyit tesz, mint *Literator*; a' *Deáktalan* ellenben *illiteratus*, 's a' *deáki* pedig *litterarius*.

„Hihető, hogy a' Görögöktől jött hozzánk ez a' szó *deák*, ha nem is egyenessen, legalább a' Ráczok, Tótok, 's Horvátok által, kiknél több más Görög szavak is hallatnak. Ezeknél a' *Gyák*, *diák*, mint nálunk is a' *Deák*, azon egy eredetű szó, tanulót jelent, első igaz értelmében. Mert a' Görög szó *διδάχῃ*, tanítás; dvetnina ez a' *διδάχῃ*, mint több egyéb szavak, ezen idegen nyelvekben, tsoukulást, és változást szenvedett, 's *gyák*, *diák*, és *deák* lett belőle. Mivel pedig nálunk minden tanulás, és minden tudomány, az előtt a' Latán, vagy Római nyelv tudásban állott: a' ki ezt tudta, *deáknak*, az az tanultnak mondatott. Onnat, azután magára erre a' tanult nyelvre is, az az a' Latánra, a' Rómaira, *reá* ragadott a' *deák* név; 's úgy vesszük ezt a' szót már régtől e' második értelemben is *latinus*.

„De mivel minden egyéb nemzet, egész Európában, ugyan a' *latinus* nevet veszi azon nemzetre, és nyelvre, tsak valami tsekély változással, *p. o. latein*, *lateinisch*, *latain*, *latino*, *latinszki*: mert nem tehetnők mi is ezt, a' mi nyelvünkhez alkalmaztatván, *latán*, vagy *bátor*, *tisztáiban* is, mint Szent Pál vette, *latin*: hogy a' *deákszó*, az első értelemben megmaradván, tsak tanulót, tanultat, az az *literator* jelentene. Mi ugyan evvel így bátorzkodunk a' mi tanuló társaságunkban élnünk, a' mint már feljebb eléggé megmondók. Azonban ha kik e' helyett inkább akarják megtartaniok a' *latán* szót, a' *Literaturát*, mint több más nemzetek tselekesznek, azokkal sem el-lenkezzünk. Csak azt kérjük tőlök, hogy minket is megértsenek, mit mondunk, mikor *deák*ságot

pedig Acilia, Acilius Lucanus híres Szólnoknak leánya volt. Az Annaeusok jeles nemzetségek-

„emlegetünk, a' régiebb és igazabb érte-
„lemben.

„Akár honnat vettük is ezt a' szót, tsak ugyan
„megmagyarosítottuk már. Azonban talán igazán
„magyar szó, 's azt a' mi eleink napkeletről hoz-
„ták magokkal. Mert a' mi nyelvünket atyafiságos
„Arabs nyelvben hallatik mái napig is ez a' szó דָּאָה
„(dsáki), a' ' (jod) betűt elhagyván dsák: melly-
„ben a' דָּ (dalet) sziszegő ugyan, de mivel azon-
„betű, a' többi közelebből való atyafiságos nyelv-
„vekben is nem mindenkor sziszég, ebben a' szó-
„ban a' mi eleinknek ajakikban is a' nélkül ejtőd-
„hetett, dá k, di á k, de á k, sőt még lágyan is,
„mivel így is mondják, gy á k, gyi á k, gye á k.
„Az arabs dsá ki, dsak, Jahn szerint ige köze-
„pében ezt jelenti: acris ingerici et Judicii
„fuit; éles elmével és ítéllettel birt: név képeben
„pedig ugyan azon Jahn szerint perspicua acu-
„tus mente eszes éles eszü: Schindler után,
„solers scitus; hamar elméjű, okos, elmés,
„tanult. A' tanultak jönnek erre a' különös tehetség-
„re. 'S ugyan ezeket betsülték meg eleink, már
„nem idegen, hanem hazai, 's minden nap nyelve-
„ken forgó, ezen szép nevezettel; 's abban az érte-
„lemben pedig, mellyet az állhatatos régi szokás
„előbb tulajdonított ezen szónak, hogy sem a' la-
„tán jelentést.

„Ha ezt a' származást választjuk inkább, meg-
„fordúl az előbbeni vélekedés: 's a' Rátzok, 'Tótok
„és Horvátok már tőlünk vették ezt a' szót; mert
„tsak ugyan élnek ők is elég számos szavainkal.

„Az ollyan elbeszélés, melly valami nemzetnek
„írás tudását, 's a' tudományokban való járatossá-
„gát fejtegeti, Deáki Történetnek mondatik,
„Historia Literaria. Elejébe teszik külömbség
„kedvéért, a' nemzet nevét is, mellynek a' deáksá-
„gáról vagyon a' szó p. o. Magyar Deáki Tör-
„ténét, Historia Literaria Hungarica.

ből *) credvén mind jobbattya Marcus Annaeus Seneca Beszédnek, mind édes atyjának testvére Lucius Annaeus Seneca költeményes és bölcselkedő által alkalmatossága lön a' magát megesmértetésre, és elmetehettségait kifejtésre. Annaeus Mela, az ő édes atya őtet nyolcz hónapos korában Romába vitte, hogy ottan jó idején a' latán nyelv tisztaságához szokják, és a' tudományokban oktatást vegyen. Tanítói voltak Remmius Palaemon, Fl. Virginus, és Cornutus, kik alatt szép előmeneteleket tett. Hogy bővebben kisimulna Arhénébe küldeték; a' hol mennyire ment légyen, visszajövele után kitetszett. Mert Nero Császárnak csak hamar kedvébe 's esméretségébe jutván, alig tette le a' gyermeki köntöst, már is szép hivatalokra emeltetett, 's mind addig kedvezett nékie a' szerencse míg munkái által híresedni nem kezdett, de mennél inkább kifejtődtek elmetehetségei, annál inkább közelített ezen rossz Császár alatt a' szerencsétlenséghez, 's a' mi őtet egy jeles Országló alatt a' legfentebbi dicsben ragyogtatta volna, ezen kaján épen azt tanálta benne üldöni valónak. Mert Nero nem csak az embereken, hanem a' tudó-

„De ezt közönségessen tágasb értelemben szokták venni: hogy nem csak a' hazai, hanem egyéb, nemzeti nyelven, kiváltképpen a' Latánon szóló tudományokban való járatosságot is mind bele foglalják. Illyen Deáki történeteink vagynak már elég feleslen. A' mi mezőnk nem terjed annyira, csak egyedül a' Magyar nyelven szóló Deákságról beszélünk”.

*) Alkalmasint ezen jeles nemzetségnek ivadéka volt Lucius Annaeus Florus történelíró is, a' mint Voss Gerhard János, Ducker András Károl, Salmasius és Lipsius Libr. 2. Electorum Cap. 5. állítják. Sőt Lactantius Istene, oktatásai 7dik könyvének 15. részében őtet Senecának is nevezi.

mányokon is uralkodni akarván, minekutánna Lucánust a' költeményességben, melly eránt véle vetélkedni kezdett, utól nem érhetette, gőgét megsértetődve vélvén, bosszúra gerjedt, 's az egész Annaeus házat veszedelembé 's gyászba borította. Irigyelvén t. i. hogy annyi jeles munkái az övéi felett közkedvességet nyertek, minden úton módon versezetei becsét gátolni igyekezett. Különösen kiütött kajánsága akkor, a' midőn az Pompejus Játékszínén költői érdemeiért borostyánnal koszorúztatott. Illy megtiszteltetésén annyira felindult, hogy a' Játékszíni vers felmondást, és ügyészkedést nékie megtiltaná. A' heves vérű Lucanus ezen méltatlanságon fellobbanván, a' Nero élete ellen összeveesküdtek közé állott, 's azoknak PISOVAL együtt majd nem vezérek lön, annyira hogy a' halgatság helyett Nero fejével úton útfélen tüzesen kérkednék. Pharsaliája 8dik könyvének 493dik 's követk. versei is Nero' személlye elleni gyűlölségének maradványaik. —

— — — — az Udvar
Hagyja el a' ki kegyes, nem férhetnek soha össze
Fő hatalom 's az erény. —

Kitudódván az összeveszküvés önkint választandó halál nemére büntetődött, megnyittatván tehát magán az ereket, halált megvetve. — Atticus Vestinus, és Nerva Syllanus Consulságok alatt, Krisztus születése után 65dik esztendőben 27dik életévében meghalni kényszerítettetett. Erős lélekkel ment a' halálra, 's véle mind hazája, mind a' tudományok sokat vesztek. Sok munkákat irt úgymint Iliacont, Erdőket, a' Város elégsét 's a' t. de ezeket a' nagy idő tőlünk megvonta, 's csak polgári háborújának tíz könyvei maradtak fen a' mi időnkig. Ezek sok fondor vitatásokra adtak alkalmatosságot, ugyan is sem

a' régi sem az új tudósok senki eránt annyira meg nem hasonlottak, mint Lucanus eránt. A' hajdaniak közül Tacitus évtörténetei 15dik könyvének 49. 56. és 70 fejezeteiben azt mondja felőle. „Azon szülőktől származott Mela, a' kik-
 „től Gallio és Seneca. Az nemzette Lucanust, a'
 „felvilágosodásnak nagy segédét”, továbbá ezeket beszéli: — „A' Consulnak kijelelt Plantius
 „Lateranussal együtt öszveesküdött Lucanus
 „Nero ellen. Önügye ingerelte őtet arra, mivel
 „verseinek híret 's becsét nyomta Nero. Kisül-
 „vén az öszveesküvés, a' vallatáskor Lucanus és
 „Quinctianus soká tagadásban maradtak. Utóbb
 „azonban büntetlenség ígérete által megszédít-
 „tetvén, hogy tartós vonakodásokat jóvá ten-
 „nék, és eránta mentve lenni láttatának, Lu-
 „canus az ő édes anyját Acillát, Quinctianus,
 „Glicius Gallust, Senecio pedig Annius Polliot,
 „az ő legjobb barátaikat nevezték meg czimbo-
 „ráiknak. — Ezeken kívül Lucanus és Senecio
 „meg nem szűntek többeket is kivallani. A' val-
 „latás végezte után Nero Lucanusnak halálát pa-
 „rancsolá, melly a' fellyebb megírt módon tör-
 „ténvén meg, midőn véromlás közben kezeit és
 „lábait hülni, és a' külső szellemet tűnni józan
 „ésszel tapasztalná, reá emlékezve azon versek-
 „re, mellyekben a' halálra sebesített katonát
 „hasonlóan haldoklani írta, elmondotta azokat,
 „s azok voltak az ő utolsó szavai.” Az elmon-
 dottaknak némelleyek a' 3dik könyve 639dik má-
 sok pedig a' 9dik könyv 811dik verseit állítják.
 Az elsők ezek magyarra tétetve.

„Hull szét vagdaltan, 's nem halkan serkedez a' vér
 „A' sebből, az erek szakadékain omlik erővel;
 „S a' vizeken fuldoklik ama tetemekbe koválygó
 „Életerő.”

mások ezeket vélik:

„Könnyei vér voltak, 's a' nedv valamerre likat lelt,
 „Böven folyt onnét, 's azzal megteltek az orr 's száj;
 „Izzadsága piros, 's az erek szakadozva csurognak,
 „Egy sebnek lehet a' testet szemlélni egészen”.

A' régi írók melly nagy tisztelettel viseltettek Lucanus eránt, megtetszik e' következő ítéleteikből, A' ki P. Papinius Statius munkáit esmérí, annak meg kell vallani, hogy Lukanusnak illő bírálója lehetett. Ezen nagy költeményes Erdei második könyvének előszavában felelőle a' legdicseőbb kifejezésekkel emlékezik ugyan azon könyvének 7dik dalát pedig Lucanusnak születése napjára készítette. Általa ez egész dicsőségében rajzoltatik, és Homerussal 's Virgiliussal egy rangba helyheződik. Ezen Musák kedveltének minden érdemei daliásan előadatnak Statius által — elannyira, hogy illy nagy megtiszteltetésnek ritka író lehetett valaha részesevé. Lucanus már akkor életben nem lévén, azt sem hiu fellengzésnek, sem csapodár hizelkedésnek nem lehet venni, hanem egy ahhoz értő, hazáját igazán szerető, 's annak Lucanus halálával történt nagy veszteségét érezni, 's a' halhatlan érdemeket becsülni képes művészköltőnek szíves ömledezései gyanánt kelletik tekinteni. A' ki tehát Lucanusnak nagyságát az ő egész miyoltában és kiterjedésében esmérni kívánja, ezen hosszasabb dalnak figyelmes megolvására, és a' Pharsaliának ahokképest minden előítélet nélküli megbírlására utasittatik. — M. Fabius Quintilianus ámbár tőle a' költeményesi rangot megtagadni látszatik is, 's ámbár ezen ítélete sok újabbi tudósoknak 's áltudósoknak vezérlő gyanánt szolgált legyen is, még is Lucanus mind hajdan a' maga nemzete mind annak elhunytá után minden népek előtt a' tudományos

figyelemnek fő tárgya volt, 's ha dicséreteit, 's kissebbítettéseit igaz mérlegbe tesszük a' súlygyen bizonyossan mindég Lucanus részére fog lehajolni. Mert ugyan maga Quintilianus is őtet inkább magasztalja mint sem alacsonítja. E' következőket mondván róla: „Lucanus tüzes és „lobbongó és alap mondásokkal fénykedő, és „hogy kimondjam a' mit érzek, inkább szónokok mint sem költők közé számlálándó”. Martialis Költő is az ő előtte élt Lucanus eránt, mély tiszteletét nyilván kívánván a' nyomdok világ előtt bébizonyítani annak születése napját e' szép elme dalával éneklette meg —

„Ez nap az a' mellyen Lucanus láta világot,
„'S melly őt' népeknek 's Polla tenéked ada
„Haj te gyűlölt ármány te kaján Neró, annyi szabadság
„Eppen nem kellett volna az egyre neked”.

Máshol azt mondja: „És az egy Lucanust emlegeti a' daliás Korduba”.

Meglehet hogy Martiális éppen Quintilianust szurja talán nem egészen hiteles ítéletéért így énekelvén Lukanusról

„Némellyek mondják Költő hogy nem vagyok, ám de
„Könyvárós másképp' vélekedik ki elad”.

A' szónokságról vagy is a' megromlott szónokság okairól való igen nevezetes 's akár kitől került igen helyes beszélgetés némellyektől C. Corn. Tacitusnak, másoktól, pedig M. Fabius Quintilianusnak tulajdonítatik. Ezek közül akár-mellyik legyen a' Szerző mindeniknek nagy száya vagyon a' titkok titkába. Ott pedig a' 20dik részben az mondatik: „A' Szónokban a' költői „csinosság is megkívántatik, de melly nem az „Attius vagy Pacuvius agregés mocskából hanem „Horatius Virgilius és Lucanusnak szent szekrényéből kerüljen ki”. Itten is Lucanus a' legna-

gyobb költőkkel egy sorba helyheztesdők. Emlekeznek továbbá és pedig igen ditséretessen emlekeznek ezen nagy költeményesről Sidonius Apollinaris 2dik könyve 10dik levelében, és ugyan azon könyve 9. versezetében, — úgy: szinte Hyeronimus is Nero 10dik esztendejére vitt évrendében. — Sőt a' mi több, maga a' kegyetlen Nero is magába szálván, Lucanustól meg nem vonhatta tisztelkedését, sőt emlékeztére emlékirást vésete kőbe, a' melly magyarrá tetetvén így vagon: „A' Kordubai Költőnek M. Annaeus Lucanusnak híre, Nerónak jótéte által fentartaték”.

A' régiek közül azon bizonytalan nevű író, a' ki Lucanusnak életrajzát ír, 's némellyektől Svetonius életrajzíró munkájának állítatik, valamennyire megvetőleg ír róla, 's őtet nyelvesnek és könnyelműnek nevezi, Nerót pedig Lucanus ellen mintegy védeni látszik, munkáit csak futólag 's gunyolva említi. — De ezen egynek becsmérelése, a' fentebb érintett olly sok nevezetes írók ítéleteik mellett csak ollyan mint a' tiszta ég sarkán egy vékony felleg, mellyen a' derengő nap könnyen által hat. Az újabb időkben a' római deákságban járatos tudósok közül Lucanusnak ócsárlói kiváltképen Burmanus, de la Harp, és Harles említődhetnek, — mert a' többiek csak ezen nagy neveknek hangoztatóik. — Ezek a' magok ócsárlásaikat jobbra Quintilianusból, és a' Svetonius munkái közé nyomtatódni szokott Lucanus életrajzából veszik, 's ellene még mérgessebben kikelnek, őtet dagadozó, puffadt, homályos, és a' Stoica tudományt és bölcselkedést verseiben fitogtató, 's más egyéb hibákkal tetézt költőnek állítván. Ezek ugyan nagy emberek, de még sem botorthatatlanok. Ítéleteiknek a' fentebb előadott

hajdani írók szavazásaikat bátran ellenek lehet szegezni. Justus Lipsiusnál a' római deákságban járatosabb embert a' maga százada nem szült, még is Elector 2dik könyvének 7dik fejezetében Julius Caesar munkáiról nem kedvezően szóll. Ha a' római írók munkái közül csak Seneca önmaga maradott volna fen, már maga képes volna a' Római nemzetnek deáki nagyságát eléggé kimutatni, — 's A. Gellius 12 könyvének 2dik fejezete melly csufosan beszél róla! ellenben Justus Lipsius Elector. Libr. 1. c. 10 és 26. melly dicsően ítél Senecáról. Tehát a' legjelesebb íróknak is voltak leszóllóik, 's a' legnagyobb Criticusok is leszóllották a' legjobb írókat.

A' Lucanust dicsérőknek igen nagy sereget itten mind elő hordani sem az idő sem a' hely nem engedi, azonban a' sokak közül egyhány nevezetesebbeket kijelelve említeni talám felesleg és unalmas nem fog lenni. Azok közt nem utolsó helyet érdemel Marmontel a' Párisi Academiának tagja és Lucanus' igen híres Franciaírára tevője. Ez Lucanusnak igazait megadja, 's minden érdemeit a' fordításhoz készített előszóban előadja. Páris 1766. két kötet 8. — Lucanust pártolta Meuselius híres Erlangai tanító is Hálában 1767 és 1768 4. kiadott tudós vetelkedésében. Lucanus barátai közé számlálhatni Oudendorpius Ferenczet is, a' ki azt Lugduni Batav. 1728. 4to remekül kiadta. Julius Caesar Scaliger költeményesi 5 könyvének 14. részében felőle ezt írja: „Négy ez időbeli legjobb költők, Seneca, Valerius Flaccus, Statius, Lucanus — kikhez Siliust az igazság megsértése nélkül adni nem lehet”. Buchnerus 22dik magas beszédében azt mondja: „Lucanus ugyan, nem a' legnagyobbik, de igen nagy eszű költeményes”.

Mind ezeknek összeegyeztetésekből nyilván kivil, hogy Lucanust mind a' régi mind az új világ tudósai minden éveken által nagy becsben tartották, figyelemre méltatták, és azt hogy 27dik évében, és így zöltsége gyenge virágában megholt ifjú ember a' tudományoknak minden ágaiban annyira járatos lehetett, és Pharsaliájában olly széles tudományt fejthetett ki a' sok századokon által élt 's élő legjelesebb tudósok méltán csudálhatják.

Lucanus első korú és fő kiadása Rómában 1469. jött ki ív nagyságban, Schwejnheim és Panarczius által mint Reviczky Gróf könyvlaistromának 78dik lapján láthatni. Harwood Eduard azt jegyzi meg, hogy ezen kiadásnak egy szép példánnya az ő idejében Londonban árverés által 16 font Sterlingen kelt el. Számos kiadások jelentenek ezután, melyeket ha kitudni kíván, Reviczky Gróf könyvlaistromát, Harwodnak a' görög és római írók' kiadásainak általnézését, és Harles Kristóf római szerzők rövid esmértetését, melly Lipsiában 1789dik esztendőben jött ki megtekintheti.

Második korú Lucanus kiadásának az Aldusi Velenczében 1502. 8. és 1515. 8. Ezen korban nevezetes G. Versellanus kiadása Páris 1514 fol. Ascensus műhelyében — Robert Istvánnál Páris 1554. 8.

Harmad korát Pulmannus Tódor kiadásai teszik Antverpiában Plantinnál 1564. 12. 1577. 1592.

Negyedik korát Hugo Grotius kiadásai teszik Raphalengii, Plantinus műhelyében 1614. 8. Mairenet Lugd. Bat. 1626. 8. igen nevezetes kiadás. Farnabiusé is ezen korban jeles kiadás Amstelodámban 1642 és 1665. 12. Schreveliusé ugyan ott 1658 és 1669. 8. ezekben megvagyou Lukanus Pótoléka is May által.

Ötödik kort a' legnagyobb emberek kiadásai ékesítik úgymint Cortius Gottlieb Lukanusa Lipsiában 1726. 8. Oudenderpiusé Lugd. Batav. 1728. 4. Burmanné ugyan ott 1740. 4. Bentlejus Richardé Stawberry-Hillben 1760. 4.

Megjégyzésre méltó Harles Kristófnak a' fenemlített munkájában azon előadása, hogy a' 15dik századi fő kiadásoktól helyesebben nem okoskodik senki is mint Laguna - Márton Aloyz Magyar tudós kiváltképen azon ékes levelében, melyet a' híres Heynéhez 1787dikben 8. Lucanusnak a' 15dik századi nyomtatásban kijött kiadásairól írt vala.

Lucanust majd minden mivelte Európai nemzet a' maga nyelvén olvashatja. — Olasz nyelvre legrégiebben vagyon által téve; t. i. előszer Milanóban már 1492. 4. Montichiello által. Utóbb még két Olasz fordításai jelentek meg Ravennában 1587 és Rómában 1707. 4. — Spanyol nyelven Martin Laso de Oropesa adta ki Anveryben 1585. 's ugyan az Junta Filepnél 1588. fol. Igen jelesen fordítva spanyolúl kiadta Xauregni János is Madridban 1684. — Az Angol nemzet háromféle fordításban olvashatja ezen nagy költőt egyik Arthur Györgyé London 1614. 4. másik Mai Tamásé *) London 1679. 8. harmadik Rowe Miklósnál London 1718. Tonson Jacob által jött ki in fol. — Németre Seckendorf Lajos fordította előszer, 's kiadta Lipsiában 1695. 8. másodszor pedig Borck C. V. porosz hadi Minister Halában 1749. 8. — Még a' Lengyel nemzetnek is két

*) Ezen Angol Tudós Lucanushoz hét könyv pótoléket is írt, meglehetősen latán versekbe, a' felfogott történeteket továbbra folytatja. — Kijött ezen pótolék Schrevelius Cornelnek 1658diki Amstelodami kiadásában is.

rendbéli fordításai vagynak egyik Croscinskiého által Olivában 1691. fol. másik J. V. A. B. által ugyan ott 1691 fol. — Csak mi vagyunk Lucanusra nézve hátra! — mert — Bessenyei György Lucanusnak csak első könyvét adta ki Posonban Landerer Mihály betűivel 1776. 8. folyó beszédbe 's nem eléggé híven; inkább Marmontel francia áttevésére, mint az eredetire ügyelvén. — Az Előszó Barcsai Ábrahámhoz vagyon intézve, melly minthogy már ritka, de nemzeti tűzzel is vagyon írva, közleni nem véltem feleslegesnek. — „Barátom! Nem tudom mitsoda boldog vagy „boldogtalan történetek okozzák hazánkba, hogy „a' mikor más idegen nyelveknek vizsgálások „miatt nemzetünknek anyja nyelvét felejtünk „kellene, annak tanulásába és felemelésébe legnagyobb tűzzel éppen akkor fáradunk.”

„Én részemről még eddig mint esmérettségbe lehet, valóságos Magyar fordítást, szorgalmatossággal nem tehettem. Sokan vannak „ugyan, kik hiszik, hogy az embernek próbáját Pópból fordítottam, pedig tudtadra van, „hogy ezen munkám épen, nem fordítás, hanem „csak az Anglus Póp Sándor gondolatainak magam módja szerént való követése, hol magam „gondolatja sokkal több van, mint Póptól vettem.

„Most akartam csak legelőször igyekeztem „szerént valóságos Magyar fordítást tenni, mellynek próbájául Lucanust vettem, és ezt is a' te „kényszerítő tanátsolásodból inkább, mint önnön „indulatomból tselekedtem. Mikor Lucanusnak „fordítását nékem annyira javaslottad, nem kértelkedsz vala már akkor benne, hogy Magyar „nyelvünk egyedül pompájával és méltóságával „emelkedhetik fel, azért adtál előmbe egy olly „Római polgárt, 's Poetát, kinek lángoló elméje „a' régi emberiségnek, 's vitézi nagy indulatok-

„nak ditsóságát ezer nemzetek veszedelmei közt
 „festette, lásd itt a' magyarok tükörét, kik haj-
 „dan Rómának Rómába Scipiókat, Regulusokat,
 „Trajanusokat, Czészárokat ; és Titusokat ad-
 „hattak volna. Tégy Diktátornak Rómába egy
 „Hunyady Jánost 's uralkodásra, vagy kegyet-
 „lenségre való hajlandóság nélkül, védelme alatt
 „fogod látni a' széles világot. Úgy hogy, ha a'
 „végezek Rómának ditsóságát Római Polgárok-
 „kal emberi nemünk felibe nem emelhetik vala
 „ő rajtok kívül már, végeknek elérésére e' föl-
 „dön csak magyarokat választhattak volna. Ba-
 „rátom hát miért tselekedték az örökös rende-
 „lések, hogy a' mi Magyar erköltszainknek Rómát
 „ne mutassanak ; — de ne nézzünk erre, majd
 „megnedvesednek szemeink ; huzzuk öszve ma-
 „gunkat a' Pannoniai Tsillagzatok alatt, 's a' di-
 „tsóségtől, mellyre emelkedhattunk volna, elbu-
 „tsuzván fáradjunk szántó földeinknek termé-
 „keny barázdáin ; mert itt van még eddig élel-
 „münk.”

„Olvasd azomban ezen kis magyar fordítást,
 „mellyet számodra küldök, 's gondolkozz nemze-
 „tednek történetein ; megfogod nálunk kitsinybe
 „azt látni, mit másszor a' világ Róma kebelébe
 „olly nagy formába láthatott 's tsudált. Tsak
 „első könyvét fordítottam Lukánusnak próbára,
 „és nyomtatás alá azért adtam, hogy a' Magyar
 „Világnak ítéleteit, 's a' tiedet felőle különös-
 „sön halhassam, melly által több könyveinek
 „fordítása iránt, vagy serény indulatra, vagy
 „halgatásra hozattassam.

„Nem bizom magamhoz a' fordításnak mes-
 „terségébe ; és ennél nehezebb dolgot a' nyelvek-
 „re való nézve alig ismérek. Ezt a' kis fordítá-
 „somat ezerszer igazítottam már, még is alig
 „olvashatok benne úgy hat, hét sort, hogy hibá-

„ját ne lássam. Elunván véle kíulódni, végre „tsak elkellett magamat tökélleni, hogy akár „jó, akár nem, ítéletetek alá ereszttem. A' mint „tehettségem engedte, úgy írtam, tudod pedig, „hogy az ember erején felül úgy sem mehet.

„Találni fogsz ebbe a' kis fordításba új magyar szóllásnak módjait; de azon nem lehet „megütköznöd, mivel újságnak kell el- „sőbe valaminek lenni, hogy belőle „osztán hasznos óság lehessen. Úgy „hiszem még is, hogy benne a' magyarságnak „természeti ellen nem mentem, mely dolgon „magad jobban fogsz ítélni.

„Lucanus Versbe írt, de őtet Márмонтel 's „mások sem fordithatták versbe; mert mitsoda „szárnyakkal lehetne az forró elméjének tüzet „követni, köszönnük mi meg, ha versek nél- „kül is belőle valamit érthető képen nyelvünkön „magyarázhatunk. Elvárom ítéleteteket, hozzád értvén itt több barátimat is, hogy tudhassam „magamat utánnatok vezérelni, és ha történne „is, hogy gyenge magyarságom miatt Lucanusba „tovább nem mehetnék is, legalább ez a' kis for- „dítás még maradékinknak mutatni fogja, hogy „anyanyelvünknek előmozdításába, ha erőtelen „is, igyekeztem, néked pedig mint emberséges „igaz Hazafinak 's neimes Polgárnak hű barátság- „godba élhettem.”

Ez Bessenyei Györgynek Lucanusában az előszó. Ehez én azt adom, hogy Lucanusnak egy- néhány könyveit magyarra tettem, 's a' két első már nyomtatás alá is ment, de virradta után a' késő estve mit hoz, azt meg nem határozhatom. Forróan mindazonáltal kívánom, hogy mi is minden Görög és Latán elsőbb rangú szerzőknek

remek fordításaikkal mennél előbb birhassunk, és e' részben is a' többi mívelt nemzetekkel egy fénybe ragyoghassunk.

Sztrokay Antal.

3.

A' Természet - tudományok koraiabb tanítása szükségéről.

Egy értelemmel van minden ítélő lény a' fölől ('s már régolta tudja), hogy az oskolai tanításmódja, a' mint az Európában áll, nem csak hibás, de tökéletes rossz és egy fő oka a' köz művelődés hátra maradásának.

Az angol, a' francz, a' német, már jó ideje hogy kérdésbe vette a' tárgyat 's kívánja a' javítást, de noha ez az emberi társaság legboldogítóbb eszköze, annyi bajt sem okozna észszerénti állapotításánál, mint az országlás mód egy vagy más új neme behozása; még sem látunk sehol olly készüléteket, mellyek a' köz meggyőződésből eredett óhajtnak eleget tennének.

Az említett 3 nemzet valóban már temérdekett tett a' hasznos tudományok könnyen érthető (popularis) előadásában, és számtalan könyveik az isméret' minden ágazatjára kiterjedtek; és még is nehéz nállok olly könyveket találni, a' millyeneket a' gyengébbkor értelme kívánna, és a' mit még inkább kell sajnálni, nincsenek az oskolákba bevéve, 's csak a' közönség szabad választására vagynak hagyva. Ebből következik, hogy vénlétünkre kell elementáris könyveket olvasnunk, ha egy vagy más dologról tudni kívánnánk valamit.

Az emberi társaság lelki és elméleti kifejtődése ugyan olly természettörvény szerint halad előbbre, a' millyen a' planétákat vezeti újakban, 's az a' ki az ész előlmentétől retteg, épen olly nevetségessé lesz, mint az, a' ki egy cométától fél. Ne is tartsunk attól, hogy a' józanabb ész soha sem nyer figyelmet vagy jobb következtetést; ez határt nem ismér, és egy olly kormányzók tartóssága nem igen nagy lehetne, a' melly ezt bilincsekre akarná verni; távol van azon idő, a' mellyben egy két mágus, astrológus vagy dervis a' nép szükségeinek, várakozásainak még tudott felelni.

De csak ugyan szomorító 's egyszer'smind szégyenítő tekintet az, ha a' tudományok gigási állását, a' mesterség és művészség minden ágazati majd nem meséhez hasonló sebes előmentét nézzük egyfelől, 's másfelől a' közönséges tudatlanságot, 's a' népek a' nemzetek szörnyű nagy része majd nem tökéletes elhagyatását, állati helyzetét. Miből lehetne ezt másból magyarázni, megfogni, mint a' tanítás hiányából: ki lenne elég gyenge egy egész nemzet századokkal való hátramaradását csupa történetnek tulajdonítani? ki azt vélné hogy az ismeretek az idővel (az esztendőkkal) együtt halmozódnak az emberre minden önkakarat hozzá járulta nélkül? Ezen borzasztó valóság nem lenne annyira szégyenítő, ha az emberi természet kevésbé lenne jó, az az ha azon maroknyi embertársunk, a' ki egész életét, lelki és elméleti tehetségei kifejtésére, vagy egy szóval az előmenetelre 's a' természet parancsa szerénti tökéletesülésre fordítja az ő tapasztalását, tudományát, mintegy embertársait megvetve magával a' sírba vinné, vagy gyáva büszkeségében azt hieroglifákban vélné kőre. De ezen szentek nem csak a' legnagyobb kész-

séggel közlik felfedezéseiket írásban nyomtatásban, hanem a' mennyire körök alkalmas, őket a' társaságban szívelni, kedvelleni, személyesen is megfelelnek éltökben azon oktatás által meghívásoknak, a' mellyet az egész emberi nemzetre óhajtnának hinthetni. Ha tehát egyfelől azon rémítő gondolatnak, hogy az emberi társaság némelly tagja a' többi' butaságában keresi üdvességét; helyet sem adhatunk, azt sincs jogunk kívánni, hogy a' temérdek számú nép előbb menten csak egy kettő munkálódjék vagy azt eszközje, mert az erkölcsi helyezést is szintúgy a' nagyobb értelmű többség fogja kiszabni felállítani, valamint a' törvényt. A' mint tehát azon érzelem közönségesse lesz, hogy a' hasznos tudományok 's a' jelen ismérte, elébb valók a' régi nyelv, szokás, példa és történetnél, azonnal, egyesülten fognak a' nemzettek olly tanítás módját állapítani, melly az idő 's tulajdon lehetőségek kívánatinak eleget tehet.

Mind azon meggyőződés mellett is azonban, hogy a' társasági tömeg, (a' nagy szám) épen úgy fejtődik ki, mint az egyes virág bimbó, legelső kötelességünk annyit tennünk le az ismeretek raktárába, a' mennyit gyenge létünk parancsol.

Tagadhatatlan igaz, hogy a' Természet-tudománya egy olly polczra emeli az embert egyedül a' mellyről az ő lelki tulajdoni szemlélhetik foghatják meg a' teremtvényt, a' teremttőt. Ezen kevés szóban fekszik mind az, a' mi az embert mint egy értelmes valóságot, a' többi teremtvény eleibe, a' társasági életre alkalmassá teszi; 's az ő kifejtődése szükséges létét 's annak útját mutatja.

A' természet tudományok közt, a' legelső helyet az égtudománya (Ég ismérte Világ is.

mérete) (Astronomia) foglalja el. Az életre hívott ember a' világ épületjét szemléli legelőször. Ezt mind valamennyi egyformán szemléli; hány ismeri azt csak felületesen is? ha a' minden-ségben valami a' teremő eránt való tiszteletre indít; úgy ez a' világ alkotmánya. A' fő való-ság hatalma az igaz a' legkisebb féreg, 's a' víz cseppben is észrevehető, de hasonlíthatatlan ez, a' végtelen tér 's az abban mozgó végtelen égi testek az emberi lélekre ható bényomásához. Ha semmi sem vezetne az örökkévaló imadására, tekints az égre 's térdre borulsz.

A' felső régiókból annál könnyebb lakhe-lyünk ismeretére jutni, mivel már itt tetemes hasonlóságokra (analogiára) találunk, 's a' physikai geographia azt nyomban követi. Földünkön minden szempillantat újabb tárgyakat csal előnk-be, de hogy elménk az azokon történő változá-sokat megfoghassa, a' természet törvényei ismé-rete a' physica lesz egyedűli útmutatónk. Ezután következik a' mit hibásan természet históriának hívnak, 's a' mi nem egyéb, a' földünkön lévő teremtvények (a' földi testek) ismereténél. Ezen tudomány, az eddigi tekintet módja szerint há-rom szakaszra oszlik; 1. az állatok esméretére (Zoologia) 2. a' növevények ismeretére (philolo-gia) és 3. az ásványok ismeretére (Mineralogia). Ezen tudományok csak külsejét 's azon tulaj-donit tekintik a' teremtvényeknek, mellyek legszembetűnőbbek, de a' vizsgáló ész mélyebben tekinte a' természet műhelyébe, 's az anatomiát a' teremtvények belső alkotmánya ismeretét, 's a' chemiát, a' testek egyszerűbb elemei ismé-retét vette segédül. Mind ezen ismeretek, olly állapotba helyezték a' gondoló 's munkállódó lényt, hogy vezetésök által maga is, ha nem teremővé, de legalább hatalmas eszközlővé

vált. Béfejezné az ifjúkori tanítást az agricultura (a' földművelés ismérte) és a' Technologia a' művészségek ismérte. Hogy mind ez itt nevezett isméret, egy gyenge korú elmének sok volna, azt senki sem fogja állítani, annál inkább sem ha meggondolja, hogy épen ezen kor éltünkben az, a' melly egyedül alkalmas a' külömbféle ismértek gyűjtésére, megtartására; és hogy ezen korban vagynak legalkalmasabbak azon fel-séges egyetlen egy tudomány' a' Mathesis' tanulá-sára. De meg kell akárkinek is vallania, hogy mind ezen esmértek megszerzése, öszvesen sem fogja az ifjút annyira fárasztani, mint egy holt nyelv, vagy egy Görög vagy Római Classicus könyvnélküli megtanulása; és nem hogy jöven-dőre minden tehetségét 's a' további tanulásra kedvét akarátját semmivé tennék (a' mi a' mostan tanított tárgyakról igen is igaz), de inkább alkalmassá teszik őt később a' társasági élet problémáji feloldására. De még azon ellenvetés sem éri ezen tudományokat, hogy az ifjú könnyen felejt; mert természetök szerint örök és elvál-hatatlan társaivá váltak egész éltére, 's csak tö-kélletesebb ismérteket nyerhet bennök; ezen el-lenvetés is csak a' mostani tanítás' módjára alkalmaztatható.

Egy sints továbbá ezek közt felesleg a' ko-ránti tanítás tekintetében, de inkább még hoz-zájok lehetne adni, az egész orvosi tudományt, a' mennyire az a' közértelmű előadást megszen-vedi. Egy illy tetemes és közhasznú tudomány, az egész emberi nemzet tulajdona, és szegényé-re is válik, hogy testét vagy is egészségét néhány privilegiált vagy diplomált társára bízza, mint-ha nem érne maga reá egészségére vigyázni, 's azt reparáltatja mint házát vagy ruháját. Ezen tárgy azonban temérdek sok ellenvetést várhat.

na, de csupán csak a' társaság mostani állponthoz képest, de valóban nem a' meggyőző észtől, mert mind a' világ-históriája mind a' tudomány maga, elég tisztán megfelelnek mind ez illy kérdésre *).

A' földművelés ismérte, noha inkább a' praxist kívánja igen alkalmas az elementaris előadásra. De kedves hazánkra nézve (a' hol még imitt amott egy kis darab föld is volna a' tanításra) tán fontosabb is mint azt előleg gondolnánk. A' nemzet földművelő nép (peuple agricole), és csudálatosan megy (az igaz hogy elég egyszerű módon) századok óta minden systematicai tanítás nélkül, az egész mezei gazdaság, állattenyésztés, erdei cultura. A' Technológiából végre, a' melly tudománnyal szinte megvetőleg bán a' világ, megértenők, hogy nem olly igen szörnyű nehéz lenne, hazánknak, belső virágzása mellett külső tekintetet is adni.

Képzeliük már most hogy hazánk jövő ifjai 12, 14 esztendőskorokban, az említett ismeretekkel felruházva lépnének azon iskolákba, a' hol kedvek 's tehetségek szerint találnák meg éltök iránnyát. Nem lennének - e alkalmasabbak azon szentségbe lépni, a' mellyet mi most felsőbb tudományoknak hívunk, 's nem értenék e

*) Az előbbi chinai császárról egy furcsa anecdotát beszélnek. Ezen hatalmas császár a' számtalan panasz által, „hogy hatalmas országában az orvosok igen sok hűséges káplánt magnást és sok ringyrongy embert is megölnek mesterségek által” megindítotott, 's birodalmaiban egy egész esztendőt ált, megtiltotta a' gyógyítást. Az esztendő ellolyta után a' szoros vizsgálal azt mutatá, hogy semmivel sem holt meg kevesebb ember mint más esztendőben. Ezen tekintetből azon végnélkül való bölcs ítéletet hozta a' királyok napja 's holdja, hogy az orvosok ártatlan emberek, 's csak gyógyítsanak tovább is.

meg jobban azon viszonyt, mely a' történet és az érdem közt áll?

A' deák görög zsidó helyett, a' német francz és angoly nyelv hathatósan mozdítná elébb az egészszet, mert hijába kereskedünk mi az elmúlt ezredekben, ha a' jelen kívánja erőnket. Különös gondosságot érdemel pedig a' német nyelv művelése, 's a' német szorgalom terjesztése. Én nem tudom mely okból mondja valaki hogy a' „magyar gyűlöli a' németet”. Mind a' mellett is, hogy a' nemzet gyűlölség egy ocsmány betegsége a' népeknek, egy illyféle gyűlölség a' magyarban észre nem vehető. 'S ha az még is megvolna, úgy az igazságtalansághoz a' háládatlanság járulna; mert csak egy tekintet is elégséges, azon meggyőződésre hogy a' magyar majd nem egész műveltségét a' németnek köszönheti. Én sem értem azomban az Ostrát, de értem azon németet, kit az egész világ becsúl, a' ki a' józan phylosophiában, a' történet írásban 's a' többi mély és hasznos tudományokban mindig példája 's tanítója volt az új Európának, a' ki egyedül tartotta fen a' folyó században a' jobb ízlést és a' szép literaturát, (mert a' szalma tűzű francz 40 esztendei paroxismusa, 's a' spleenes angoly pénz olvasása sok drága idejét lopta el a' haladó észnek;) azon németet végre, kinek hazája a' valódi szabadság bölcsője. A' mi kedves hazánkat napkelet és észak felől vagy testi vagy lelki Cholera és pestis fenyegeti, onnan csak rémítő veszély jöhet szegény fejünkre. Mit várhatnánk pedig az angoly vagy a' francz theoriájától; azt most bőven volt időnk 's alkalmunk, szomszédunk siralmas során megtanulni.

Nagy Károly,

4.

*Asszonyi nagy lelkűségnek némelly vonatai a'
déli-amerikai honszabadító háborúnak
történetiből.*

Jelenkorban a' hős erő 's vitézi bátorság közönségesen igen ritkának tartatik, minekutánna az öldöklő villámpor olly pusztításokat tehet a' legválogatottabb hadinépben. Azonban hideg vérrel öszvevetvén a' mult századok csudás terményeit mostaniakkal, igen kétséges, ha valjon akkor nagyobb láng melengeté-e a' sötét kebleket, vagy a' mai időkben, mikor az értelmesség, a' közakarat, szabadság érzete, 's mindenemű pallérozódás úgy egészen újjá teremte az évszázadokat, hogy immár az öszve hasonlatot e' tárgyban felette nehéz tenni. — Mink ugyan a' külföldi ingatlan-erős szívet 's nemes elszántságot hazánk nagy lelkű hőseihez mérni szoktuk; a' mi mind addig dicséretes, míg e'féle ábrá-nyunk a' valódi erényt 's vitézséget a' külföldön is tiszteletessé teszi előttünk, 's megismérjük igazi érdemét: ellenkező esetben nevetséges gyávaságot árulna el. Illyen idegen ég alatt történt példát én is akarok felhozni, melly annál nagyobb joggal bámulást 's dicséretet érdemel, hogy a' bátor 's vitéz tetteknek eszközei nem fegyverben megüdült, és sok csatákat kivívott bajnokok, hanem azon gyenge nem, mellynek kebelét a' természet egyedül lágy érzeteknek nyitva hagyá, 's a' csendes házóság körében tenyészteti általa a' nyájas indulatokat, 's boldogságot. —

Hol a' lelki miveltség elrontván az ókornak előitéletes vázait azon fokra hágá, hogy öntékony erejével a' lét eredeti édenét megfogni,

annak méltóságát teljesen érzeni, 's állandóságát erős talpra helyezni képes, hol ezen magas képzemények 's a' halál között semmi péczesáncz nincsen: — ott mível csudákat a' felhevült lelkesedés, ott látszik meg a' nagy külömbség ember és ember között.

E'kép alakult vitézi lánghévnék különösen jeles remekét találjuk a' déli amerikai asszonyokban, kik példás nagy lelkűségöket az közelmúlt évekbeni honszabadító háboruban *) , nyilván megmutaták.

Már több évvel azon súlyos történetek előtt, — mellyek a' délszaki Amerikának spanyol uraság alóli kimenekvését eszközlék, 's illy pompás fénybe tűntették az erejét, viézségét, 's honi értelmességét azon népnek, melly az önkényű kormánynak sokáig nyomó igája alatt porig alacsonyultnak gondolta: ott — a' keletkező terhes csatákra méltó nagy szellemnek sokféle próbáit nyújtották az ottani hölgyek. 1806ban megrakák fegyveresekkel az angolok Buenos-Ayres-t, hol egy nő viadalra készülő férjét így szólítá meg: „Úgy tartom te nem vagy nyúl-szívű; azonban ha csüggeteg megszálná lelkedet, 's szaladásra kisztetne, azon esetre ne térj e' házhoz többé vissza, más helyt keress kudarczod elrejtésére.” — Voltak hölgyek, kik nem elégették férjüket, vagy kedvesöket szóval hevíteni, hanem azon kívül a' harcz síkon is megkülönböztették magokat. Donna Manuela, Pedraza érdemeinek jutalmául hadnagyságra emelteték. Brittek megverettetése után ismét könyör, és szelídség lépett e' nemes csatázónék szíveikbe:

*) L. „Das Ausland” ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker. — 1830. eszt. 326. 's követk. szám,

ők ápolák, 's kötözgeték a' meggyőzetteket, ők gondoskodtak ételökről, 's fekhelyökről.

Menjünk által függetlenség háborújára, olly háborúra, melly csudás tettek bőségére, undok gonoszságokra, irtóztató 's váratlan kimenetű esetekre nézve nagyon emlékezetes a' világ történetiben. Nehéz tenni választást az amerikai Szép-nem akkori vitéz jelességei között, olly nagy számuk, 's ragyogó méltóságuk ezek. — Buenos-Ayres első tüzé-ki városok közt a' szabadság zászlóját, 's nemzet ügyéhez ragaszkodását mind végig mutatá. A' gazdagok haza oltárára lerakák minden díszköveiket, 's ékszereiket, az alnép munkája bérét hozá áldozatul, versent buzdíták mindnyájan testvéreik, nőseik 's atyáikban a' hőstüzet. Az első házakbuli asszonyok, millyenek a' Quintanas, Escalodas, Castellis, Salas, Buchardos nevűek 's t. é. f. fegyvereket készíttettek, 's nevöket vésetvén ki ezekre a' hadi sereg közé osztották. E' honi buzgólkodás azonban nem akadályoztatá a' szép Porteunas-kat (e' névvel a' Spanyolok Buenos-Ayres lakosnéjit jelentik) a' fogoly Spanyolokkal, 's minden pártu lakosokkal való szíves bánásokban. Az anyaváros példáját híven utánnozzák a' többi tartományok. Midőn 1810ben a' segédsereg Buenos - Ayres-ből Cordovára indult, egy vidéki özvegy póstamesterné lovait 's egész vagyomát ajánlá Bolcaroe generálnak. Ez nem akará az ajánlást elfogadni, 's egyúttal emlékezteté az özvegyet gyermekei iránti tartozásinak teljesítésére. Mire az asszony: „Jól van — úgymond — ha kegyed jelenleg nem akarja vagyonomat, én azt ezentúl a' köztársaság *) nevében közölni 's igazgatni fogom, hogy

*) Ez a' Republica - szónak közönséges magyarázatja, annyiból még is hijános, hogy az alatt más kor-

mihelyt szüksége lesz rá hasznát vehesse. A' mi magzatimat illeti, azok is velem együtt a' haza tulajdona". — Midőn későbbben ezen csapat San Juan del Estero felé fordúlt, Don Castellilhez, a' szabad társaság egyik képviselőjéhez monogostai őrszem közelségében jöve egy vén asszony, Don Castellinek egy szál virágot nyujtván. Ezen csekély adománynak kívánta tiszteletét iránta megmutatni. A' képviselő kérdésére, hány évű lenne — késegetett felelni, végre mosollyal szóla: „Én korántsem vagyok olly éleletes, mint kegyed gondolja. Életem még csak négy hónapot számlál; születésem napja ezévi Május 25dike, ez előtt életnek sem tetszik létem". — Május 25-dikén hirdeté ki függetlenségét ime város.

Minél tovább terjede déli Amerikában a' villongások dühe, annál inkább nevedek a' bátor hölgyeknek buzditó honiságok. Chuquisaca, Cochamba, La Paz tartományok e' tekintetben nem maradtak hátra Buenos-Ayrestől. Innend valahánszor a' hadszerencsének szeszélye kedvezett a' Spanyoloknak, mind annyiszor el nem mulaszták ezek az asszonyokat is ádáz bosszújoknak feláldozni. Az első lázzadásnak elfojtása után Nieto táborfő többeket Chugnisaca legjelesb

mánybeli köztársaságok is értetődhetnek. Mondatik közönséges vagy szabad társaság-nak is, de ez két hosszú szó. Hátha a' mi Szabadkák-nak minnek-előtte sz. kir. városok számába iktattatott, azért nevezték úgy, mivel hihetőleg olly szabadsággal birt, mint valami kis Republica? hasonlólag Kishontban kebeleztet Szabatka nevű crös vár alkalmasint onnan vette nevét, hogy — (Istvánffy szerint Lib. XXVII. p. 379.) ibi euntibus et redeuntibus — (de tán csak Tarcsis, mert ők építették e' várt Rima-folyam partján) — stationes, et hospitia opportuna, ac quietis receptacula praesto erant.

dámái közül számüzete. Donna Theresa Lemoine minden jószágaitól megfosztatva hazájából kitiltatott, 's kénytelenült rengeteg erdőkön 's fenyérekben keresztül kilencz gyermekeivel gyalog utazni. Azonban még sem csüggede el ezen hős asszonynak bátor szíve, 's a' jövődőt forogató gondolattal biztatá magát: „Ezen felhő — úgymond — elhomályosítja ugyan a' szabadság csillámderűjét; de csak rövid időre. „Kirekesztésének szabott helyén mind addig marada, míg lelkes honnosai meg nem nyerték újra a' viadal' koszorúját, 's győzelmi robajjal hozzák el anya földére.

A' Suipachi csata nyeres után 1810. Novemb. Castelli Chuquisacába vonult. Asszonyokból álló kiküldöttség jöve elibe üdvözlésére, melyben Donna Mercedes Tapia mind bájoló külkece, mind pedig lángoló honszeretetéről nevezetes asszonyság kitetszőleg díszelge. Ez következő beszédet tartott a' katonákhoz: „Vallyon a' mi polgár társaink elszenvedhetik-e hideg egykedvűséggel azon igazatok' veszteségét, melyeknek bírása egyedül teszi tiszteletessé őket nememnél? nem! a' ti hadhevenyű képvonataitokból olvasom férfi elszánástokat e' böcstelenítő igát örökre lerázni nyakatokról. A' mi társnéimat nézi, mink ezer örömmel hozunk minden áldozatot, a' hol pénz vagy erőbeli öszvesegélés megkívánatik, hogy nőseink, testvéreink, atyáink, 's mátkáink szabad férfiak legyenek. E' szándék czélra itt vagynak a' drágaságok, zálogi a' ti szerelmeteknek: használjuk-e azokat jobban, mint ha értetek áldozunk velök? ha mint győzők tértek vissza körünkbe: van-e szükségünk ékszerekre nektek tetszhemünk? de ha mint győzettek sompolyodtok el, mellyik amerikai hölgynek fog ékeményben kedve telhetni, hogy

a' haza gyáva korcsainak tessék? minthogy ez elválaszt bennünket egymástól, nem mondunk-e le mindenről? fegyverre tehát, síkra vitézek! béllegezzétek véretekkel szabadságtokat, közös szabadságunkat! mutassátok magatokat a' lenyomott Amerika érdemes fíjainak. Mink itthon maradunk, 's az alatt koszorúkat fonunk győztes homlokitokat velek ékesítendeni. Mink ápoljuk a' betegeket, 's a' megsebzetteket, vigasztaljuk az özvegyeket, 's gondoskodunk felőlök. Menjetek 's győzelemmel térjeteek közinkbe!"

Guaqui-nál történt szerencsétlen megveretetés után a' Spanyolok egész Chuquisaca-ba tödültek, 's a' kellemes-szavú szónokné Donna Mercedes Tapia vad dühöknek első tárgya lön. Azonban minden pogány üldözéseik 's legtisztelenebb velebánások daczára elég sokáig élt, hogy a' honbelijinek Salta mellett diadalmasan kivívott csatájokról szóló tudósítást halhatta, azon gyöngéd érzet malasztjával mulék ki, hogy szabad a' hazája. Még kegyetlenebb zordonsággal dühösködtek az önkényű hatalomnak durva zsoldosi La Paz nagy lelkű leányai ellen, kik a' függetlenség ügyéhez hasonló hevülettel ragaszkodtak. Ezek az ellenpárt dulongó gyilkaitól körülvéetve, 's majd a' mokány Gogeneche szemei előtt rémülhetlen lélekkel meg nem szüntek segédül lenni a' közügyért küzdő hadiseregnek, majd élelem 's oltalom szerekek, majd pénznek küldözgetése által. A' Guaqui, 's Vilumánál véghezment balütközetek előtt, 's után egy pillanatig sem fogyott meg ritka merészletük. Sanchez, Ramirez, Lima, Ricafort hallatlan kegyetlenségei, a' hazafiak eldarabolt tagjaik, mellyeket diadalmi jelül körülhordattak, 's az asszonyokat kényszeríték azokat mindég kísérgetni — semmi sem rettenthető elszánt keblöket.

Az asszonyi cseleségnek minden segédágait untalan arra alkalmasíták, hogy szívtelen nyomorítójikat rá szedhessék, 's a' honnosaiknak fáradozásokat erejükhöz képest előmozdíthassák.

Potosi-ban az engesztelhetlen Gogeneche finom-szigorú mordsággal végezteté ki világból a' honvédenczeket, 's kedvtelve nézett le erkélyéről a' vérző áldozványok fájdalomira; a' függetlenségnek munkálódó lelkét még sem allásíthatá le ez által. A' tanult, 's erényes Matos ásvány tudósnak feleségét halálpadhoz hurczolák a' katonák, hol a' férjét fojták meg: „emeld fel szemeidet — kiáltozának a' kalózok — böcs-telen pártütő ringyó, lásd halni férjedet”. Szilárd lépéssel közelíte a' nő e' gyász helyhez: Tóled — így szólt hitvestársához — élni tanultam én: ime most azt is megfogod mutatni nekem, mikép kellessen meghalni. Szálj fel egedbe, szabadságnak vér-tanuja, nem sokára követlek”. A' férj el nem végezheté hosszú soháját, midőn egy bárd elmetszé fejét, ezt dárdára tűzván a' városba háza eleibe vitték, 's ott hagyák az átmenőknek rettentésökre. Matos özvegye minekutánna a' legundokabb bántalmakat szenvedett volna, kényszerített az egész menetet többi sokasággal együtt megtenni; a' halál még is rövid idő múlva felmenté kinos nyomorjaitól.

Még bámítóbb elszánást 's lelkesedést mutattak a' cochambai asszonyok. Ezen város szelídülhetlen nyakassággal, gyakran szemközt, 's a' győzelmes spanyol hadnépnek ágyúi között hetszer torlották vissza a' megtámadást; hasztalan kettőzteték eme zsarnokok adászatjokat. 1815ben Pezuela hadvezér, hogy egyesülését Rondeau-val eszközölhesse, szükségesnek látá Aberzera kiűritését a' katonáktól, 's csak igen gyenge venterán csapatot hagyhata őrizetül Cochám-ba;

e' fegyver fogható lakosok szorítottak a' Spanyolok sorában harczolni, vagy az ellenség hátulós osztályaival apró tusákba keveredtek. Jóllehet az őrsereg mindég vigyázott magára, elhatározáék még is a' cochambai hölgyek azon körülményeket önhasznukra fordítani. Egyes akarattal felfegyverkezének, éjjel megtámadák a' Spanyolok megerősített szállásaikat, háromszori ostrommal rohantak reájok, 's erőlteték a' feladásra. Mindazáltal valamint vitézül, úgy nagy lelkűleg, 's emberségesen is bántak foglyaikkal, azokat tulajdon magok költségeiken küldték el Rondeau hadvezér táborába. Ezen' hősnék közül kapott sebeikben sokan megholtak, még többen pedig végeztettek ki a' vérpadon, a' mint Cochamba vilumai ütközet után ismét Spanyolok hatalmába esett. A' bucsuzóknak utolsó szavok vala: haza, Isten veled! a' szétszaggatott tagjaikat vas kaliczkákbán zárva város kapuira, 's minden nyilvános helyekre rakták ki. A' hálás hon mindég tiszteletben tartja emléköket. Midőn ünnepélyes alkalmaknál a' hadinép fegyverbe áll ki, egy tiszt fenszóval ezt kérdezi: „Hol vannak a' cochambai asszonyok”? mire a' katonák felelnek: „meghaltak a' hazáért”.

A' tucumani, saltai, santa-cruz de la sierra-i asszonyok, ámbár az ő bátorságjok nem volt olly kemény próbák alá vetve, méltóknak mutatták még is magokat olly nagy elődjekre. Midőn a' Spanyolok Tucumanba előnyomultak, a' városnak legjelesbb hölgyei bélovagláék az egész vidéket, 's fegyverbe szólíták a' szülőföld védőjit. Valahányszor a' santa-cruzi lakosok, hogy az üldözőknek mord dühök elől megvonulhassanak, brasíliai határszéleken a' havasokban, vagy az Andes mély völgyeiben folyam helyt keresteknek: az asszonyok mindég egyiránt osztoztak

a' férfiakkal mindennemű szűkölésekben, bajokban, 's veszélyekben, mellyek az e'féle bujdoklásokban elkerülhetlenek. A' párthíveknek vilumi csata vesztesők után egy saltai Dánra San Martin nevű tábornoknak rendes tudósításokat küldözgete a' Spanyol hadak mozgalmiról, 's erejéről, mellyek az említett várost, 's a' tartományt elfoglalva tartották. Ezen hölgynek kellemes szépsége meghódítá Castro ezredest, a' ki születésére nézve ugyan amerikabeli de spanyol zászló alatt szolgált; ő az előseregnek parancsnokja lévén nagyon felsegélé amazoknak eldöntő iparjokat. Azon bájerő, mellyel a' kellemes hölgy Castrot magához vonzá, arra birta, hogy imez magát földije dolgához egészen csatlakozni eltökéllé. Veszedelmére az átmenést célzó feltétele kitudódék, a' miért megfogattatván azonnal meglovett.

Akkoriban San Martin hadvezér végső erőködéssel fogott a' háború folytatásához, 's a' hadierő gyűjtéséhez. Az asszonyokban menten hatalmas támaszra talált. Cziczomáik, ruháikat, cselédjeik bérét, szóval mindent feláldoztak a' sereg kikészítésére. A' legnemesb Dámák vetélkedve ápolák a' megsebzett hazafiakat, úgy szinte a' Spanyolokat is a' kórházakban, és körüllők a' térhes betegőri szolgálatokat únat nélkül örömet teljesíték.

A' hegyekentuli Chili-ben hasonló hőstettek-re akadunk az asszonyok között. Midőn a' szabadmányosak — republikanusok — 1814ben Rongagna-nál elnyomattatvák Audesen által megfutamlanak a' hűtelen Osario elől. Chili hölgyeinél nyugalmat leltek, és a' mint e' Pogány a' kihirdetett engesztelmény ellenére leggazdagabb polgárai közül a' városnak negyvenhatot San Juan Fernandez nevű szigetbe küldé büntetésül, ezek-

nek leányaik 's hitveseik semmi kérelmet el nem mulasztottak kieszközölhetni azt, hogy szabadjon nekik a' száműzetteknek sorsokban egyesülniök. E' kegyelmét csak a' fiatal szép Rosario nyerheté meg, 's a' ki is ezt csak egy angol Fre-gát-kapitánynak köszönhette. Értésére esvén az imént említett harcz vesztesnek híre Rosarionak: fájdalmas inkórságba esett, mindazáltal legkissbb panaszkodás nélkül eltúré az átevezésnek minden ijedelmeit a' Sebastian czimú Kórvéten, hol a' foglyok négerekként a' hajó allyában sorba kötözve vitettek. Ennyire edzheti meg a' gyenge kebelt is valódi szabadságnak szeretete! hat hónapig fel nem kelhete ágyából szép Rosarionak apja, kit a' kiűzetésnek egész ideje alatt terhes kézimunkájának bérével táplálgata. A' tartós esőzések, 's zivatarok ellen, mellyek ezen szomor-nevezetes tájakat borzongatják, oltalmokul egy nyomorúlt vityilló szolgált, melly két évvel odajöttök után lángok martalékja lön, és a' boldogtalan atya a' leányával együtt kénytelen volt éjjel nappal a' lég változatit szenvedni. Hasztalan unszoló kedves magzatját a' jó öreg hagyá őt magában a' sorsnak keserű csapásait tűrni; 's térne honföldre vissza; hasztalan fordítá e' végre minden atyai tekintetét 's alafáját, hogy leányát a' házamenetelre bírhasssa. Nemesen állá ki nemzője mellett a' számtalan bajt míg végtére a' chacubucoi diadalom 1817ben sannyasztó kínjaiknak hátárt vete, 's a' visszutat hazájokba előttök felnyitá.

Ezen időszak tájban a' spányol Igazgató Chillanban Donna Olivares Mariát; egyet a' városnak legelőkelőbb dámáji közül, reggeli 10 órától fogva kettőig délután megnyírt hajjal és szemöldökkel a' pelengéren állatta. Valamig ezen gyalázatos jelenés tartott, szabadon mondogatá

a' nézőknek véleményét. Mi után a' chacubucoi diadal szétzúzta a' Spanyol jármot, a' kormánygyűlés emez hősl elkű potgárnét különös tanács végzeménnyel megtisztelé, mellyben hazai dicső érdemeinek magasztalása foglaltatik.

A' mint a' honvédők tábora Cancha Rayadánál eloszlék, tábornok San Martin órszeme közelségében egy kunyhóba méne kipihenni kevésé bágyadságát: megjelenék ott a' szomszéd majsorság birtokosnéja vezetvén 50 szolgál cselédet, 's két fíját, a' kiket maga felfegyverkeztete, 's kéré a' generált kapcsolná e' kis csapatot osztályához, 's vezesse az ellenség hadaira. San Martin csak annyira is nagy bajjal birhatá a' lángkeblű nőt, hogy San-Jago-ra menjen vélök, hol a' köz gyűlő hely vala.

Sehol sem dúla daczosban a' szabadságért támasztott háborúnak vaskarja, és sehol sem önté ki nagyobb mennyiségben mérgét az ellenfél, mint Venezuela- és Cundinamarca-ban. A' külömbféle jeles nemzetségek hajthatlan dölýfű Morillo kinzalmainak prédául kitétetve Colombia-nak bátor leányai fáradhatlan verseny lángot neveltek mellyeikben. Ezen hazafiak caracasi zendület kilobbanása előtt sok ideig titkos gyűlekezeteket tartottak a' két nevezetes tábornok Don Mariano, és Don Montilla Tamás anyjának Donna Padon Juana asszonyiságnak házánál. Az ezen egyesületekben résztvevő asszonyok felülmulák a' férjfiakat, ha jó tékonyságban nem is egészen, de bizonyosan merészségben. Midőn a' lázzadalom kiütötte eddig sunnyogó fejét: az asszonyok számtalan próbákban nyilváníták buzgó honszeretetöket. Elég legyen némelly különösen kitűnő jeleneteket ezek közül felhoznom. 1814ben durva Boves megvervén Libertador hadi népét egész Caracusig nyomula fegyvereseivel.

A' honpárti nódaliáknak egyedül a' futam, és ama szörnyeteg kénye alá horgadás közt lehet választaniok. Minden hosszab fontolgatás nélkül, La Guayra-nál hajóra szálltak, 's hétévi bujdosással nyugat-indiában tarták föl élőtököt olly asszonyok, kik teljes bőségben, 's csillám között neveltettek, az életnek varázskecsseitől körülsúgározva, az egy közszabadságon kívül eddig szertszerint úsztak a' téjben, most örömet vetették alája magokat a' száműzetés, és szűkülési sorvasztó súlynak; bücsületnek tartották szegény sorsosaik példájára magok élelmöket kézimunkának szűk keresetével támogathatni. — Az alatt míg Venezuel az igázók hatalma alatt nyöge, történt, hogy Donna Palacios Jozefa, tábornok Rivas' özvegye, a' zsarnokoknak gyűlöletes tekintetöktől menekedni akarván, eleve-nen úgy szólván temeté el magát: hat évig napvilágra nem jöve ki, lakának egyik szűk szobácskájából, hova csupán a' gyógyásznak lehet bejárulnia. Bolivar Morillovali öszvejövetele alkalmával Sauta Ana-nál kijelelé emennek az említett asszonyság lakhelyét, 's ajánlá különös védelétébe. Caracas-ba megtérvén Morillo az egyik segéd tisztét Donna Jozefához küldé megkérni őt, bizná reá magát, 's alkalmasb helyt választana tartózkodásának. „Tessék megmondani a' Tábornoknak — felele az asszonyság — hogy Palacios Jozefa el nem hagyja e' keskeny teremtet, valameddig hazáját rabigában látja.” 1816ban Donna Arambilde Luis-t a' spanyol igazgató tanács — a' nélkül, hogy azon pusztá gyanú, mintha az említett hölgy honvédókkal egyet értett volna — szükséges nyomozások által bébizonyodott — a' nyilvános piacon megkorbácsoltatta. A' hóhéroknak többszöri sarkallásaik-ra, hogy nevezze meg czimboráit, feleletkép

ezt kiáltozá: „Éljen a' haza! Halál a' zsarnokoknak!” Inkább is a' szégyen, mint fájdalom sajtolá ki sirányait, 's egy perczig sem szűnnek magas ihletének tüze valamíg a' lélek ki nem röpöpent elzúzott testhajlékából. — Arismendi generálnak nője spanyol fogságba került, hol mindenkép ösztönöztették vezetné vissza a' férjét arra az útra, melyet ők kötelességnek neveztek. „Az ő kötelessége — viszonya a' nő — hazáját megszabadítani, 's Arismendi hitvese soha nem fogja ellefedni a' maga 's férjéhez tartozását. Csináljatok velem, a' mi tetszik. Bár milly helyzetben boldognak érzem majd magamat, mihelyt tudom, hogy Arismendi honföldéért viaskodik, vagy daliaként holt meg.” — Végre Spanyol országban Cadix mellett lévő caracai tömlöczökbe vivék; ott nyomorgott mind addig, míg az őreinek vigyázóságokat megcsalván 1817ben szerencsésen kimenekheték, 's Franciaországba illanthatott. Következő év azon boldog örömben részesítetté, hogy férjét ismét láthatta.

Az eféle lángító példái a' buzgó hazafiságnak jeles gyümölcsöt szültek a' margaritai asszonyoknál is. Nagy részint az ő törekedéseiknek tulajdonittatik ezen sziget állandó védelmének érdeme. Hogy a' csekély számú fegyvereseiknek valami nyugalomok legyen, magok ezen hölgyek mivelték vető földjeiket, éjjel pedig a' szükséges őrt állották; sőt annyira ment a' vakmerészségök, hogy még az ágyúknál is pattantyús szolgálatokat tettek *).

*) Elpuhulhat lassan lassan egy egész nemzet, mely valaha félvilágot megráza, mint viszont hosszas ostrom alatt végre még az asszonyok is megszokják a' bombákat, 's ágyú-golyóbisokat. Gróf Széchenyi. Hitel.

A' szabadság vér-tanui közt egy név sem ragyog olly dicső fényben, mint az örök emlékezetű bogotai Salvarieta Policarpa-é. Ennek szabados nyíltságú beszédei a' háború kezdetén a' Spanyolok dühét módttalan ingerlette. Carthage-na-nak eleste után egy benszületett kedvesének — ki akaratlan viselé a' spanyol fegyvert — hű eszközlése által a' honfiakkal mindég egyetértésben maradt. Egykór Samana kir. helytartónak kémei elfogák ezen vitéz hölgy hírhordozóját éppen azon tájban, midőn Santander tábornokhoz fontos rendelmények, 's tudósításokkal indulni akart. Alig hallá ezt Policarpa, menten a' Helytartóhoz sietett megvallani, hogy a' kedvese ártatlan, 's egyedül maga érdemli meg a' törvényes büntetést. De ez semmit sem használt. Szeretője halálra ítéltetett, 's Policarpa kéntelen volt kivégeztetésénél jelen lenni. A' mint mind ketten a' vesztőszínre fölléptek: szabadságot 's a' mellett gazdag jutalmat is ígérének nekik, ha esinytársaikat megnevezik; hanem ajánlásuk nem sikerült. Ezen ifjúnak meggyilkolta után Policarpa a' fogházba vezetteték, 's minthogy ingatlan maradt erős feltételében semmit ki nem vallani, a' halálos ítélet reá is kimondatott. Utólsó mentekor halál helyére némellyek sajnálkodának fiatalságán, 's deliségén: „Ne engemet — szóla derült arczal a' jelenvalókhoz — hanem a' boldogtalan senyvedő honunkat sirassátok. Vajha az én példám állandó merészséggel töltené be kebleteket!” Elérvén a' bitófa alá vizitált kért magának; de a' mint egy Spanyol a' kívánt serleg-vizet nyujtaná neki nem akarta azt elfogadni tőle. Midőn a' hóhér hozzá látott maga kötelességéhez a' kellemes hősne ezt hangoztatá még szilárd szóval: „Rezkedjete, gyilkosok: nem sokára megjelennek a' boszúlok.”

Barcellona-ban bizonyos Chamberlain-nek neje, hogy a' disztelen halált elkerülhesse, maga döfé mellyébe férje gyilkát, minekutána ez is tulajdon kezével metszé el léte fonalát. Magok a' szelíd, 's gyöngéd véralkotú perui asszonyok számos körülményekben olly lelki fenségnek részesei voltak, a' millyet gyanítani sem lehetett bennök. Már a' Tupac Arman' bal kimenettű lázzadásának alkalmával 1783. kitűnt az ő honszeretetök, 's Manachi-nál 370 vitéz hölgy holt meg a' csatában áldozatul a' szabadság ügyéért. Midőn tábornok San Martin Peru kikötőjibe szárazra szálla hadaival, 's hirdetménye egy kis helységbe Pataz közelségében közzé lenne; egy tisztas asszonyság, kinek laka Marannon partjain 300 órányira a' hadiseregűl vala, ezeket írta a' tábornoknak: „Neked emberekre 's lovakra van szükséged; nekem egy fiam és öt lovam vagyon, mi által én eddig szükséges táplálatomat szoktam beszerezni. Ezentúl önkezeim fogják ápolni éltemet. A' fiam hozzád vezeti a' lovakat, rendelj velek, 's fiammal is tetszésedre. Fordítsd őt a' haza szolgálatjára 's javára. Ez az én óhajításom 's kérésemnek egész tartalma.” — Tizenhét nap terhes útazása után elérkezék ezen ifjoncz a' hazafiak táborába Supe-nál. A' tábornok szokott jószívűségével fogadá; elolvastván azonban a' levelet addig meg nem nyúgodott, míg a' fiút vissza térésre az öreg anyjához nem birta.

Minden nap tanuja vala e'féle buzgódo teteknek. A' mint Maipo-nál nyert diadal Lima kapuit kitará a' tábornoknak, majd a' bódultságig erő örömjazzal jöttek üdvözlésére az asszonyok, 's midőn ismét később a' Spanyolok Linna felé mintegy fél mértföldnyire előláboltak akkor sem valának utolsók az asszonyok, kik

fegyvert ragadtak elleneikre; sőt apáczákat is lehetett látni a' csatázók soraiban. Lopez Spanyol táborfő Guayaquil-t a' feladásra kérte. E' város hölgyei, kik különös szépségük miatt amerikai Georgiainéknak neveztetnek, következő feleletet küldtek hozzá: „Áruló! te bátorkodol még az ártatlanságról, 's becsületről szólni, mi után ezen országot annyi számtalan undok tettekkel besundítottad? előbb tulajdon kezeinkkel adjuk által szép városunkat sovár lángoknak, 's eltemetjük füstölgő romjai alá húrunk, 's becsületünket, hogy sem a' szabadság alkonyát, 's az ő védjeiét túl éljük?” —

Mindszenti Dániel,

5.

Második Toldalék a' Magyar országi Muzsika történetéhez.

(Bérkesztése.)

Külföldre szakadtak.

Bach Vitus, Pozsonyi Sütő-mester, honnan a' 17. Század kezdetén vallása miatt költözék Német országba, 's ott a' már majd 200 esztendeig jeleskedő hasonló nevű híres Hangászoknak törzsök attya lett, kiknek tökéletes lajstromát lásd Korabinszky Beschreibung der k. ung. Haupt, Frey, und Krönungs-Stadt Presburg 1784. I. Bd, 111. S. és Gerb. I.

Fodor Énekesné 1830ki ősztől fogva a' Nápolyi színen énekelt, de szava hanyatlása miatt már bútsút vett a' theátrumtól. Szavának vesztét torok gyulladásának elvétett gyógyítása

okozta; énekel ugyan még, de nem a' régi tisztasággal. Ez okból inkább borostyánjain kíván nyugodni, 's Catalani asszony példája szerint fiatal talentumokat fog kiképezni. Nem régiben Neápoly mellett 300,000 Scudin jószágot vett magának. Theat. Zeit. 831. 608. l. — 832. 76 l.

Hadrawa Magyar honfi, jó ízlésű Klavir-játészó, 's értelmes ítélője a' művészeti munkáknak. 1774ben a' még igen fiatal, de magát kedveltető férjfiú Berlinben ama híres Austriai követ Báró van Swieten mellett követbeli titkoknok volt. Akkor már sok ízléssel játszott a' Lyrán (Leyer), melly hangszert idővel, midőn 1795ben hasonló hivatalt viselne Neápolyban, még inkább tökéletesíté, 's arra a' Királyt is tanította. Egy 1793. Nápolyban nyomtatott munkáját csmerjük: „Sonata per il Clavicembalo”. Gerber II.

Haszelbeck, Bétsben a' 18. század végén, az Erdélyi udv. Cancellaria Agense, jeles Violinista 's Kees Vice Praeses nagy Academiajiban rendszerint a' 2dik Violinok igazgatója. Jahrb. 25 l. Megjelent tőle nyomtatva: XII. Deutsche Taenze f. Klav. welche in dem k. k. grossen Redoutensaale in Wien 1796. aufgeführt wurden. Gerb. II.

Heller Istv. 1830. tavaszán Hamburgban, Augustusban Nürnbergben, Decemberben Augsburgban jeles Concerteket játszott. Anz. 830. 84—144 l. — 831. 11 l.

Jelich Vintze, a' 17. Sz. ban Contrapunctista 's Instrumentalista. Született Fiumeban, Kanonokja volt Elsass-Zaberni Maria templomának 's Leopold Főhertzeg udv. Káplánja. Nyomtatott munkái: a) Parnassia militia Concertuum 1—4 vocum Strassburg 1623. — b) Arion primus. Strassb. 1628. Foglal 21 deák

Motettokat. — c) Arion secundus a 4 voci. Strassb. 1628. Vesperás Zsoltárokat foglal. Draud. Bibl. Class. p. 1647. után Gerb. II.

Kellner Pál, Szakoltzai fi, instrumentalis hangász, 1657. Nürnbergben művészsége miatt az ottani közönség nagyon tisztelte. Képe svo 1657. Nürnbergben metszetett. Gerb. II.

Lukáts Nina Kisasszony Bétsben 1831. Mart. 13kán az Országházban adott Academiában jelesen énekelt. Theat. Zeit. 831. Mart.

Rosner Tenorista 1831. nyáron a' Párisi német operákban jeleskedett. Anz. 831. 104 l. későbbben Frankfurtban. Theat. Zeit. 831. Nro 99.

Schweizer Leop. Újaradi fi, derék's értelmes Klavir tanító Bétsben, és a' Sz. István temploma szolgálatjában Violinista. 1799ben ugyan ott Edernel kiadta: VI. Variat. p. le Clay, sur le theme „O mein lieber Augustin”. Gerb. II.

Stoll Ferentz-né, szül. Böhm, Pozsonyi eredetű, Moskvában a' mostani új német theátrum első énekesnéje, férje Bétsi fi, Theat. Zeit. 831. 600 l.

Strattner György Kristóf, Magyar fi, eleinte a' Durlachi Hg. hangásza tagja, azután Frankfurti Kapellm. megholt Weimarban 1705. mint Hertzegi Vicekapellm. Walther által nevezett munkáin kívül még említetnek: a) Vier Novissima mit einer Sing und zwo Instrumental Stimmen. Frankf. 1685. Corn à Beugh Bibl. Math. p. 327. szerint Gerb. I. — b) Melodien zu Neanders Bundes und Him-mels Liedern, a Canto e Continuo. Gerb. II.

A' már esmert hazánkfia Szalay Máj. 23kán 832. egy Bétsi nyilvános Concertben ismét játszott a' Fortepiánón. Theat. Zeit. 832. Nro 108,

Tugend Ján. szül. Pozsonban 1770. Jun. 17. Kisded korától fogva világtalan, de nagy művész a' Hárfán 's Composit. Christina Szász Tescheni Hgné 5 évig taníttatá őtet Schors és Godechalke által Brüssselben; azután utazni ment, Gerb. I.

Unger Énekesné 1830. nyarán Rómában, őszkor a' Nápolyi theátrumon új borostyánokat szerzett. Anz. 830. 140 l. — 831. 7 l. 1831ki Februárban Triesten játszott; 832ki Farsangra Rómába, Septemberre a' Párisi Olasz theatrumra volt meghíva. Theat. Zeit. 831, 64—628 l. — 832. 76 l.

Vurda Fer. Győri fi, jeles Tenorista 's Compos. T. Gy. 1830. IV. k. 4 l. ez említett esztendő elején a' Bétsi udv. Operák színeén adta művészi első próbáját; betegeskedése, sőt szavának akkori rekedtsége miatt a' közönség mint kezdőt kimélve fogadta ugyan, de nem jutalmazá úgy, mint különben jeles tehetsége érdemlette volna. A' külföldre ment tehát, 's ott csak hamar nagy pártfogásra talált. Már 1831ki télen a' Neu Strelitzi theátrumon mint első Tenorista igen dicsérve jeleskedett, hol Glück Alceste-jében ki is tapsoltatott, a' mi ott nagy ritkaság. Az udvari Concertekben is énekel, 's az Udvar különös kegyességgel viseltetik iránta. Theat. Zeit. 1831. 76 l. és Nro 99.

Jegyzés. Nem ok nélkül figyelmeztetem a' hazát a' tőlünk kivándorlott művészekre. Talán ha a' boldogabb idő Pesten állandó Magyar Színházat állítana, ezen már a' külföldön Mivelteket méltán magunkéivá tehetnénk, 's Messtercik lehetnének jövődő nevelendékeinknek.

8. §. Hangszer művesek.

Augustin Kár. templomi 's asztal-orgona, és Fortepiano készítő Pesten, Kir. utsza, Gyertyánfy házában. Haz. Tud. 1831. II. Fél. Hirdet, 33. szám.

Bleyer, Magyar fi, Bétsben amaz egykor híres **Walther**, instrument tsináló, egyik legügyesb legénnye, kinél ő **Seuffert Fer.** és **Wachtl** két jeles társaival egy új hangszert készített, mellynek organisirtes **Querfortepiano** nevet adtak, 's mellyet **Walther** 3,000 aranyon adott el. Azután **Bleyer** 's említett társai illyes nemű hangszerek készítése végett külön **Fabricát** állítottak **Wachtl** és **Comp.** Firma alatt, melly olly híres lett, hogy 1807ben 36 legényt kellett nekik tartaniok. Gerb. II. **Seuffert** art.

Fischer Ján. Apathin-ban, kinek attya is, Gáspár, híres Orgona készítő volt, nem régiben Eszéken igen jeles 20 változatú 's három osztályos orgonát állított. Anz. 1831. 55 l.

Hitzelberger Ant. Győri órás polgár 1807ben egy remek almáriomba olly mesterséges muzsikáló órát készített, melly minden órában folyvást hat-hat minutumig hét nótát játszott az akkori legjelesb Szerzők munkájiból; azok közt volt az 1802diki Országgyűléskor készült hat Magyar tántz, mellyek kótákban is megjelentek **Magy. Kur.** 1807. 681—82 l. Nov. 27.

Klein Henr. Pozsonyi muzs. Professor, nagyon tökéletesíté a' Claviaturás üveg Harmonikát. Tud. Gy. 1831. III. k. 114 l.

Kováts Istv. (Tud. Gy. 1830. IV. k. 43 l.) Csányon Heves Vgyében 10. változatú igen jeles orgonát állított 1830ban. Haszn. Műl. 1830. II. Fél. 41 Sz.

Lotz Theod. (Tud. Gy. 1830. IV. k. 431.)
 Pozsonyi hangszer műves 1782. felé hozta a'
 Búgó kürtöt mostani tökélyére. Gerb. I. —
 Tud. Gy. 1831. III. k. 115 l.

9. §. Kóta-metszők, 's nyomtatók Pesten.

Schmid Eduard már több példányokat
 olly tsinosan metszett, hogy akár melly külföl-
 divel is vetekedhetik.

Falka kőre metszette Plachy J. Dalljait,
 mellyek Budán Schmid Ján. Lythographiájá-
 ban jelentek meg. Ez utólsónak kőmetsző 's
 nyomtató intézete most Pesten van a' Dorottya
 útza 10. szám alatti házában, hol most már
 kóta metsző individuum is lévén, kezei alól
 több hangművek kerültek ki.

10. §. Hangmútarok 's árasok Pesten.

A' folyó század első tizedében árultattak
 már kóták Pesten a' Vátzi-útza 36. számú házá-
 ban, melly intézet Industrie Comtoir tzim alatt
 azután a' mostani nagy theátrum épületébe tété-
 tett által. Tulajdonosa Bétsi szépmű áros Riedl
 Józ. volt. Ezt későbbben Lichtl Károly
 vette által, 's az előbbeni házba helyezteté vis-
 sza, innen pedig által vitte a' Vátzi és nagy
 Híd útza szegletére a' 634 számú ház első eme-
 letébe. Hol 1831ben Grimm Vintzének en-
 gedte a' tár tulajdonát.

A' mult tizedben Tomala Ferdinand
 Pesti fi, — (Attya is Pesti hangász volt) ki
 egyszer'smind Klavirista 's több tántz nóták
 szerzője, állított fel egy Szépműtárt a' Vátzi
 útza 21dik számú házában; innen 1831.
 nyarán által vitte a' Nagy Kristóf patika éjszaki
 ellenében lévő 632. számú, a' Vátzi és Hajó-
 útza szegletét képző házba, ama legújabb ízlés

szerint igen tsinosan ékesített, 's megszemlélésre valóban méltó boltjába, mellynek tsupán magyarul arany betűkkel írt tizme: „Tomala Ferdinand Mív, Földleírás, és Hang tára”. Tudtomra ő az első, ki Pesten tsak Magyar tizimmel diszesíté ékes boltját.

Kevéssel előtte nyitá meg Miller K. Szépmű boltját a' kishíd útszában, Kemnitzer házában, honnan által vitte mostani helyére a' nagy híd útszába, a' theátrum ellenébe 4. számú házba. Nála találatnak többnyire a' Német birodalmi 's más külországi legújabb hangművek.

11. §. K ó t á b a n m e g j e l e n t M a g y a r m u z s i k a i d a r a b o k .

A) M a g y a r É n e k e k .

Bräuer Fer. 1831ki Aurórában Kisfaludy Kár. Daljának: „Rejtsd előlem” muzsikáját szerzette.

Randhartinger Benedek Himfi szerelmei 41dik dalját tette muzsikára, 's magyar és német textussal (G. Mailáth szerint) kiadta a' Wiener Zeitschrift für Kunst 's a' t. mellett 1830. Nro 61.

Bartay Andr. Grimm Vintze legújabb hirdetése szerint előfizetés mellett akarja kiadni: „Magyar Dalkoszorúját”, melly válogatott Magyar eredeti dالokat Klavir kísérettel énekszóra téve fog magában foglalni. Évenként 6—8 fűzet fog megjelenni.

B) N e m z e t i N ó t á k .

Berner Ádám, Pozsonyi ügyésztől megjelent 1806. „Tizenkét Magy. nóta két hegedűhöz és Kobozhoz alkalmaztatva”. Haz. Tud. 1806. II. Fél. 440 l.

Faller Mikl. A' Pesti kir. Magy. Egyetemben első évi törvény halgatók 1829ik Május mulatsági Magyar nótájok. Fortep.ra Pest. Lichtl.

Feigler Illyés: Magyar Fortep.ra, szerzette és a' Magy. muzsikát kedvelőknek ajánlá. 1830. Béts. Diabelli.

Hegedűs Zsigm. Magyar Fortep.ra a' Korona örökösnek koreházása alkalmával — 1830. Diab.

Hunyady Kér. Ján. a) 1830. *Airs nationaux Hongrois* p. I. P. F. Oeuv. 13. Béts. Pennauer. — b) 1832ben Pesten Grimm-nél Bokréta nevű Magy. nemz. nóták Fortepiánóra kiadatott Gyűjteménye 2dik Füzetében megjelent tőle két darab. — — Jegyzés gyanánt említjük, hogy ezen Gyűjtemény megjelenése iránt külön, és az újság levelekbe nevezetesen a' Jelenkor 3dik számú értesítőjébe Grimm által iktatott hirdetésben is hibásan állittatott, hogy minden más eddig Fortepiánóra kiadatott nemzeti nóták eredetiképen Hegedűre voltak készítve; mi legalább az ellenkezőt könnyen bebizonyíthatnók.

List, 1831ben a' Veszprém Vgyei nóták 14 Fogásában közlött 1 darabot.

Boros Jenői Muslay J. András: Eredeti Magy. nótá Fortep.ra Súlyomvári Fer. Urnak baráti emlékül ajánlva. 2dik munkája.

Neve tlenek-től. A' Veszprémi említett Gytény 13dik Fogásában van 2 darab: a' 14. Fogásban pedig 4 darab.

Tövisgyházi Rácz Eduard: Nemzeti Casinói Magyar és Német tántzok Fortep.ra, mellyek 1831ki Farsang alkalmával 's a' t. Pest. Miller.

Resnitschek Józs. Ungar. Taenze, welche bei der Magnaten Tafel am 26. Sept. 1830. von dem Musikchore der Bürgermilitz der k. fr.

und krön. Stadt Presburg aufgeführt wurden, comp. und f. d. P. F. eingerichtet 's a' t.

Rózsavölgyi Mark. a) Veszprémi Nóták 13dik Fogásában közlött 1 darabot. — b) A' 14. Fogásban kettőt. — c) 6. eredeti Magy. nóták Fortepiánóra N. Mgu G. Gyóry Ferentz Urnak ajánlva. Pest. Tomala 1831.

Ruzitska Ign. a) 1830. Veszpr. Nóták 13 fogásban van tőle 2 dar. — b) 1831. ugyan azoknak 14. fogásában 4 dar. — c) Négy Magy. nemzeti elmés képzetek Fortep.ra. Tomala 1831.

Schlesinger Kár. 1831. Bokréta nevű Magy. nemz. nóták Gyűjteménye 1ső füzetében megjelent tőle 4 dar.

Stirszy Ján. Veszprémi nót. 13 fogban tőle 1 darab.

Botsári Svastics Ján. ugyan ott közlött 2 darab.

C) Magyar tárgyú, vagy a' Hazát érdeklő különféle Darabok.

Argenti D. Eros Walzer f. d. P. F. aufgef. auf dem Mediciner Ball. Pest 1832 Miller.

Bartay And. Iris Deutsche f. d. P. F. Pest. Miller.

Batka N. Ján. a) Sechs Deutsche Taenze f. d. Pf. aus der Oper: Die weisse Frau. — b) Laut und leise. Gedicht v. Fellingner, in Musik gesetzt — Miller. — c) Trompeten Marsch f. d. Pf. o. Physharmonica. Pest 1832.

Chiolich Lövenberg Josephina: Egy Magyar nótának gyönyörű változtatásai muzikai kar kísérettel. Béts 1832.

Czerny Kár. a) Einzugs Marsch, welcher bey Eröffnung des ung. Landtages 1830. — f. d. Pf. auf 2—4 Haende. 237. Werk. Diabelli. — b) Krönungs Marsch, welcher bey Gelegen-

heit der am 26. Sept. 1830. — f. d. Pf. zu 2—4 Hende.

Feigler E. M. Erholung am Landtage in Presburg. 1830. f. d. Pf. Diab.

Fisdnel Adolph: Variations sur un thème Hongrois pour Trompette principale avec accompagnement d'Orchestre. Leipsic, chez Fréd. Hofmeister. 1831.

Fahrbach Fridr. Erster Ungarischer Marsch f. d. Pf. auf 2—4 Hde aufgef. von dem Strauss-schen Orchester. Haslinger. 1832.

Franer-tol 1790. táján Pozsonban megjelent: II. Sonate p. il Cembalo solo.

Granichstädten S. 1831. Acht May Walzer samt Trios u. Coda f. d. Pf. aufgef. in den May u. Wettrennen Bällen im Nat. Casino zu Pest. Grimm.

Grünfeld Ant. Erinnerungs Galopp f. d. Pf. aufgef. im National Casino. 1832.

Herz J. Gentil Wousard; air Hongrois varié p. l. Pf. Leidesdorf. 1830.

Horzalka J. E. Ungarische Krönungs Maersche f. d. Pf. zu 2—4 Hde. 1830.

Hranilovich F. X. Die Zierde von Pest. Walzer f. d. Pf. aufgef. auf dem ersten Juristen Balle zu Pest. 1832. Miller.

Hubovszky Fül. a) Amalien Walzer f. d. Pf. — aufgef. in den Ungar. Casino Baellen. Lichtl. 1831. — b) Galoppe p. le Pf. sur des motifs du Fra Diavolo. 1831. Lichtl. — c) Flora Walzer f. d. Pf. 9tes Werk. 1832. Grimm. — d) Le Souvenir. Galoppe p. l. Pf. Oeuv. 11. 1832. Grimm. Ezen utóbbiak a' 1832ki Casino bálókban Pesten adattak elő.

Fantsali Joob Zsigm. a) Juraten Deutsche samt Trios u. Coda nebst einer Galoppade f. d. Pf. 1830. Lichtl. — b) Lust der Schönen:

5. Walzer samt Trios u. Coda f. d. Pf. aufgef. in den Casino Baellen. 1831. Lichtl. — c) Rosenwalzer f. d. Pf. 1832. Tomala.

G. Keglevich Kár. a) Grosser Einzugs Marsch f. d. Pf. zu 2—4 Hde zur Krönungs Feyerlichkeit. — I. M. der Kaiserin gewidmet. Diab. 1830. — b) Walzer mit Trio u. Coda aufgef. — in Pressburg — f. d. Pf. Diab. 1831. c)

6. Walzer mit Coda f. d. Pf. aufgef. in den Hochgräfl. Károlyschen Gesellsch. Bällen. Lichtl.

Kojanitz Ant. a) Sechs Walzer f. d. Pf. Pest. 1826. — b) Blumen Walzer f. d. Pf. Pest 1832.

Krähmer E. Rondeau Hongrois p. le Csákány avec accomp. de Pianof. ou de Guitarre. Oeuv. 28. Diab.

Kuhlau Fr. Rondeau p. 1. Pf. à 4. mains. Nro 3. Galoppade Hongroise. 1832.

Lichtl Kár. a) VI. Laendler mit Trio f. das Pfte aufgef. in den Redouten zu Ofen, und gesell. Baellen zu den 7 Churf. 1825. — b) Favorit Laendler mit Trio u. Coda f. d. Pf. aufgef. in den Gesellsch. Baellen zu den 7 Churf. in Pest 1826. Lichtl. — Ezen tántzok Lichtl által tsak öszve gyűjtettek, 's azoknak egyes Szerzőjeik között neveztetnek több honbeliek is, mint Tsukly, Szekeressy, Roser, Mohaupt 's a' t.

Lom J. C. Hommage à Pannonie Divertissement Hongrois p. la Guitarre. Oeuv. 14. Leidesdorf. 1830.

Mohaupt Ág. 7. Walzer f. d. Pf. — im Jahre 1828. Lichtl.

Müller Adolf és Nemetz And. Krönungs Maersche — f. d. Pf. zu 2—4 Hde. Haslinger 1830.

Neshoda Ant. a) Dampfschiff Mazur f. d. Pf. aufgef. im Saale zu den 7 Churfürsten in
1ud. Gyűjt. VIII. Köt. 1832. 7

Pest. 1830. Miller. — b) Pfeffer Rösl Galoppe f. d. Fortep. Miller 1830.

Nevetlen-töl: Favorit Galoppe f. d. Pf. aufgef. bey den Gesellsch. Baellen in Ofen u. Pesth. 1828. Tomala.

Patzek K. Mediciner Deutsche f. d. Pf. aufgef. zu den 7 Churf. in Pest. Miller 1831.

Pokorny Ferentz: a) Krönungs Maersche aufgef. am 28 Sept. 1830. — f. d. Pf. 2—4 Hde. Diab. — b) Pressburger Redout Carneval Walzer — f. d. Pf. Diab. 1831.

Promberger Ján. Erinnerungen an Ungarn, Eine caracteristische Phantasie f. d. Pf. 1tes Werk. Diab. 1830.

Randhartinger Bened. Unglückliche Liebe 7ter Gesang aus Alex. Kisfaludi's Himfi Szerelmei in's Deutsche übersetzt vom Gfen v. Mailáth. — Op. 14 Pennauer. 1829.

Resnitschek J. a) Wiener Tivoli Maersche — f. d. Pf. 1tes Heft. Diab. 1830. Ezeknek 1ső száma: Ungarischer National Marsch. — b) Ungar. Krönungs Maersche — am 28. Sept. 1830. f. d. Pf. Diab. 1830. — c) Pressburger Promenaden Marsch f. d. Pf. Diab. 1830.

Rotter L. Rondeau à l'Hongroise p. 1. Pf. Oeuv. 7. Diab. 1830.

Skrobák Józ s. a) Original Walzer f. d. Pf. 1. Werk, aufgef. im Hof Ball S. K. H. Erzherz. Joseph Reichspalatin 1832. — Pest. — b) Valses avec Coda p. 1. Pf. executés aux bals parés chez Casino nationale et mercantile à Pest en an 1832 Oeuv. 2.

Strauss Ján. Ungarische Galoppe oder Frischka f. d. Pf. auf 2—4 Hde Nro 1—3 Haslinger 1831. — Ezekhez a' Frischka hibás szót Lótz Jantsinak Bétsben Drechsler Kapellm. által kótára vett 's kiadatott magyarjaiból (mellyekről

előbbi értekezéseimben emlékeztem) költsönözé a' Szerző, mellyekben hasonlóan a' hihetően Szláv eredetű Drechsler Frischka szót írt Friss helyett.

Sziller I. a) Wälzer aus Stumme von Portici, und Julerl f. d. Pf. aufgef. auf dem Frauen Verein u. Mediciner Balle zu den 7 Churf. in Pest. Miller 1831. — b) Mediciner Galopp f. d. Pf. Miller 1831.

Starke F. Zwey Ung. Nation. Maersche bey der Krönung — im Sept. 1830. — f. d. Pf. — Lichtl.

Wachmann Ján. Pester Tivoli Walzer f. d. Pf. aufgef. auf den Nobel Baellen im Nation. Casino. Miller. 1831.

Winkhler Kár. Angy. Larghetto e Scherzo all' Ongarese per il Pianof. a 4. mani. Op. 31 Leidesdorf. 1830.

Zajitz Ján. Abschieds Marsch des B. Mayer. — Regiments — aus der k. Fr. — Stadt Pressburg. Diab. 1830.

Zakowsky Józ. Galoppe von Wien nach Pressburg zur Krönung mit Introduction und Trio f. d. Pf. Bermann. 1830.

D) Magyaroktól szerzett Különfélék.

G. Csáky Ján. Laj. 1783ban Pozsonyban nyomtattatott jól készült 12 Variátiót Klavirra. Isó munk. Gerb. I.

B. Eötvös Józ. 6. Allemandes avec Trio et Coda p. l. Pf. Lichtl.

Ghyczy Kár. a) Carolinen Walzer f. d. Pf. 1832. Grimm. — b) Es kann ja nicht immer so bleiben. Erinnerungs Walzer f. d. Pf. 1832: Grimm.

Sz. Györgyi Horváth Ant. Valse. p. l. Pf. 1832. Pest.

Högyész Laj. Deux Galoppes p. 1. Pf. Oeuv. 1. Pest 1830.

Hubovszky Fül. a) Trois Polonaises p. 1. Pf. Lichtl. 1830. — b) Trois Marches Militaires p. 1. Pf. Lichtl. — c) Wechsel Walzer f. d. Pf. Lichtl. 1830. — d) Walse suivie d' une Galoppe de Bravoure p. 1. Pf. Oeuv. 3 Lichtl.

Korhelli György (Cornelli, Mitglied der bischöflichen Kapelle in Stuhlweissenburg) 3. Polonaisen, samt Trios f. d. Pf. Miller. 1831.

Machalicky Józ s. Valse de Congé p. 1. Pf. Tomala 1832.

Mérey Mór itz. Bouquet Valses p. 1. Pf. — Tomala 1832.

Rácz Edu. Jurátus Galoppok folytatása Fortepianóra, mellyek 1831ki Farsang alkalmával a Nemes Kaszinóban — 3dik Füzet. Miller.

Láner P. Ferentz: Polonaise noble p. 1. Pf. Lichtl.

B. Prandau Kár. Ouverture Hongroise p. 1. Pf. à 4 mains. Lichtl.

Praznovszky Ign. L'amitié. Valses p. 1. Pf. 1832. Grimm.

Sebastiani I. P. Valses á la mode, p. 1. Pf. 1832. Grimm.

G. Staray (talán Sztáray) Bétsben Koze-luchnál e' munkáji jelentek meg: a) VI. Polonaises p. 1. Clav. av. Violin et Viole. Op. 1. 3. 5. 6. 7. = 5. Füzet, 's mindenikben 6. Polonoise volt. Az utolsó füzet 1798ban adatott ki. — b) III. Polonoises p. 1. Clav. á 4 mains. Op. 2. — c) VI. Polon. á 4. mains Op. 4.

Sziller Józ s. Grosser Abschieds Marsch f. d. Pf. 20tes Werk. 1831.

Tomala Ferd. a) Haus Ball Jux Laendler — b) Favorit Walzer. — c) Quadrille und Mazur. — d) Jean d'Arc Walzer. — e) Lützows Jagd.

Walzer., 2 füzet. — f) Rappelkopf Galóppe. — g) Lager und Schlacht Walzer. — h) Erinnerungs Walzer an Fra Diavolo und Stumme v. Portici. 1831. — i) Galopp (Sporn Galopp) über beliebte Motive ungarischer Taenze. 1832. — k) Grande Marche 1832. — l.) Hagn Galoppe über Motive aus der Oper Marmorbraut, 1832. — Mind ezek Fortepiánóra ön műtárában jelentek meg.

Szitányi Ullman Lász. Galoppe d'amitié, p. l. Pf. Tomala 1832.

Vörös J. Zigeuner Galoppe Nro 1—2 f. d. Pf. aufgef. von der Zigeuner Musik Gesellschaft bey den Reunionen im Casino am neuen Markt in Wien. Diabelli. 1832.

Róthkrepf Gábor,
hites Ügyvéd.

6.

Tizenegyedik Időszak.

XIVdik Lajos uralkodásától az Ausztriai örökösödési háborúig. (1661—1740. kr. u.)

Kr. u. Páris a' Literatura és ízlés lakhelye; Francia ország arany kora. — Török-magyar had 1661—1664.

1668. Állandó Gyűlés Regensburgban. — Angol-hollandi had 1665—1667. — Az Osmánok elfoglalják Cándiát. — Cabal-ministerium Angliában (Clifford, Ashley, Buckingham, Arlington és Landerdale). Kereskedési rendszer. — Francia-hollandi háború 1672—1678. — A' Helytartóság megújítása (III. Wilhelm). — Swéd-brandenburgi háború

- Kr.u. 1674—1679.** — Fehrbellini ütközet 1675. — Nymwegeni béke 1678. — St. Germaini és Fontainebleuni béke 1679. — Dampier William körül hajózza a' földet 1679—1695. — Quäkerek Pennsylvaniában (Penn William). — Török-magyar háború 1683—1699. — Bécs felszabadíttatik (Sobiesky). — A' nantesi Edictum visszahúztatik 1685. kiköltöznek a' sok Francziák, 's francia nyelv és módi terjed el Német országban, és Angliában, egyszer'smind nagy művészeket nyernek e' nevezett országok a' francia kiköltöztekben. — A' magyar korona örökösen adatik az ausztriai háznak. Francia háború 1688—1697. — III. Fridrik brandenburgi Választófejedelem. — Első német Journal (Thomasins).
- 1689.** II. Jakab megfosztatik thronusátul (oraniai Wilhelm). Bill of Rights (nemzeti szabadság). — I. Péter Muszka Czár. — Britt nemzeti
- 1692.** adósság. — Hannoveri Elector.
- 1697.** Riswyki béke. — Xldik Károly Swéd Király. — Zenthai ütközet Savoyi Eugen. — Utólsó próbája az Osmanoknak a' nyugoti kereszténység ellen. — II. Augustus, Lengyel Király. —
- 1698.** A' Spanyol Monarchia feloszlásának plánja; a' Bajor Herczegnek Spanyol Királynak kellene lenni.
- 1699.** Meghal a' Bajor Herczeg. Portocanero végrendelete az Anjoui háznak adja az örökösödést Spanyol országban. Carloviczi béke; Erdély és Slavonia Ausztriának hagyatnak. — Vdik Christián dán Király meghal; IV. Fridrik királlyá lesz.
- 1700.** Éjszaki had; Lengyel ország, Russzia és Dánia öszveszövetkeznek a' Svékusok ellen.

- Kr.u. II. Károly spanyol Király meghal; (kihal a' spanyol thronuson az ausztriai ág). — Vdik Fülep lesz Király Spanyol országban az Anjoui Házból. — Travendahli béke. Narwai ütközet.
1701. Prusszia királyságra emelkedik; I. Fridrik. — Spanyol örökösödési háború. — Act of Settlement. — Eugen Olasz országba megy. Chiari és Carpi ütközetekről nevezeteseek.
1702. XIV. Lajos II. Jakabot angol királynak esmeri; a' tengeri hatalmak megtámadják az ausztriai szövetséget. — III. Wilhelm meghal Angliában. Anna Királyné. — Ulrich Antal Braunschweigban.
1703. III. Péter portugalli Király az ausztriai szövetséghez köti magát; III. Károly Spanyol ország és Sardinia királyja Ausztria szövetségese lesz. — Dampier másodszor hajózza körül a' földet (1703—1706). Methuen egyezése.
1704. Schellenbergei és Höchstedti ütközetek (Eugen, és Marlborough). — III. Károly Spanyol országba megy; a' Brittek ostrommal megveszik Gibraltart. — XII. Károly Lesczinsky Szaniszlót lengyel Királlyá választatja, és a' Szászokat kiűzi Lengyel országból. — Locke † —
1705. Leopold Császár †; I. József Császár. — Cöhorn a' híres hollandi ingenieur meghal, kit némellyek magyar atyától származottnak, 's kőszarvinak mondanak.
1706. III. Károly Spanyol országban; Barcelona ostrommal megvétetik. Turint megrémiti Eugen; az ausztriaiabeliek urak Itáliában. — Ramilliési ütközet. — Áltranstedti béke; II. Augustus lemond a' lengyel koronáról Patkul feláldoztatik. III. Péter Portugalliában meg-

Kr.u. hal. V. János Király. — Nagy - britanni parlament.

1707. XII. Károly kiűzi az oroszokat Lengyel országból. — Ausztria Sardinianak hagyja Alexandriát, és más majlandi városokat. — Prusszia nyeri Oranget, Mörst és Lingent az orani örökségből, és Neufchatelnek ura és fejedelme lesz. — Spanyol országban folytatódik a' háború (Berwik győz Almanzánál). — Örökös egyesülése Angliának Skóciával. — Aureng-Zeb, a' Hindustán mongoli uralkodói közt legnagyobb †. A' Shickek és Mahrattok megrongálják következőinek birodalmát. — Vauban †. —

1708. Oudenardei ütközet; Lille megvétetik. — A' két britt-kelet-indiai társaság egyesül. — A' hannoverai háznak electori méltósága megeshertetik. — Dampier és Wood-Roger körül hajózzák a' földet (1708—1711).

1709. A' Császár bemegy Mantuába; malplaqueti győzedelem. Haagai előleges feltételek; Eugen, Marlborough és Heinsius Dictatorok; Franciaország erejéből egészen kifogy. — Pultavai ütközet. — XII. Károly az Osmánokhoz fut. — Lejdaban stereotypek.

1710. A' haagai Conferentzia eloszlik. — Angliában Marlboroughnak rosszul folynak dolgai. — Vendome megveszi Madridot.

1711. Jó'sef Császár †; VI. Károly Császár. — Orosz - Török háború; a' pruthi béke megszabadítja Péter seregét. — A' Senatus, első igazgatószék Orosz országban.

1712. Svéczia német provinciáját meghódoltatják az egyesültek. — Móríc francia gyarmat alkottatik. — A' Szász korona örökös felveszi a' kath. vallást. Berna a' régi Cantonok jussaiban részesül. —

- Kr.u.1713, Utrechti béke (N. Britannia nyeri Acadiát, a' Hudsonöblét és Újfundlandot; a' hadi költségek fejében Minorcát, és Gibraltart; Prusszia Geldriának egy részét; Ausztria Spanyol Belgiomot; a' Savoyi Herczeg Siciliát mint Király; a' brandenburgi ház királyi méltósága megesmertétett. Vdik Filep lesz Spanyol Király. — Steenbock megadja magát seregestül. XII. Károly Benderből országába vissza tér. — XI. Kelemen Unigenitus nevű bullája a' Jansenisták ellen. — Cap Bretonban megtelepednek a' Francziák. — Örökös szövetséget kötnek a' Schweitz kath. Cantonok Francia országgal. — I. Fridrik Wilhelm Burkus Király szoros új szabásokat rendel.
1714. Rastadti béke. Ausztria kapja Lombardiát, Nápolyt és Sárdiniát. — Prusszia szaporítja Svéd ország ellenségeit, és Pomerániát tartóztatja. — Anna angol királyné meghal. György hannoverai választó-fejedelelem lép a' thrónusra. Felyül kapnak a' Whigek. — Az Osmanok elveszik a' Velentzésektől Moreát. Himlőoltás Oxfordban.
1715. Dánia eladja Hannoverának Brémát és Verdent. — XIV. Lajos†. XVdik Lajos unoka-fija lép fel a' királyi székbe az Orleansi Herczeg gyámsága alatt. — Alberoni planuma. — III. Wilhelm hollandi Helytartó halálával eltöröltetik a' helytartói méltóság. Kénesős-melegmérő (Fahrenheit).
1716. Görz plánja Svéd ország megszabadítására. — Török-ausztriai háboru. Péterváradi ütközet. — A' parlamenti követek két eszten-deig tartó választatása behozatik N. Britanniában. — Leibnitz †.

- Kr.u. 1717.** Hármass szövetség az Angolok, Francia és Hollandusok között Spanyol ország megtámadja Siciliát. Sardinia feltérletetik Siciliával. Eugen megveszi Belgrádot ostrommal. — Law János. Éjszaki Német országban pianoforte és krumpli.
- 1718.** Alandi Conferentziák. — A' német Császár hozzá áll a' hármass szövetséghez (négyess szövetség. — Passarovitzi béke, melly szerint az Osmanok megtartják Móréát, a' Bánátot pedig, Serviát, és Bosnyák ország egy részét Magyar országnak engedik.
- 1719.** XII. Károly Friedrichshald előtt marad az ütközetben. — Stockholmi béke. Ulrica Eleonora a' Svéd koronát férjének a' hassziai Fridriknek adja.
- 1720.** Görznek feje vétetik. — Alberoni kéntelen Spanyol országot elhagyni, és ezen hatalmasság békülésre erőltetik. — Francia ország financiáját végromlás fenyegeti: Law elhagyja az országot. — Stettini béke (Porosz ország nyeri Pomeránia egy részét).
- 1721.** Nystedti béke (Svédzia veszti Livlandot, Ingermanlandot, Esthlandot, és Karelia részét). — Madridi egyezés a' Spanyolok, Francia és a' tengeri hatalmak közt. — I. Péter Császár; Muszka országban eltörültetik a' Patriarchatus, és felállittatik a' Szent-Zsinat — Synodus. — Walpole brit Miniszter. — Roggeween útja a' föld körül (1721—23).
- 1722.** Pragmatica Sanctio. Ausztriai kereskedő társaság Ostendében. — Persa - Orosz háború. — Orosz örökösödési törvény az uralkodásra nézve. — Mahmud, persa uralkodó (Afghanok uralkodása).

- Kr.u. 1723.** XV. Lajos eléri a' nagy koruságot; du Bois Cardinalis, azután az orleani Hercege, végre Bourbon igazgaták kis korusága alatt az országot. A' burkus titkos Tanács reformáltatik. Nagy Péter, alku szerént kaptsolja, birtokaihoz Dhagestan, Shirwan, és Ghilan persa tartományokat Baku és Derbent városokkal.
- 1724.** Cambrai Congressus. — Vdik Fülep, Lajos fia kedvéért lemond a' Spanyol koronáról; de annak halála után ismét felveszi.
- 1725.** Bécsi béke és szövetség Spanyol ország és Ausztia közt. Herrenhauseni szövetség a' francziák és Angolok közt. — I. Péter Muszka ország nagyságának első alapítója meg hal; felesége I. Katalin ül a' thrónusra; Menzikof. — XV. Lajos eljegyzi Leszcinsky leányát: egyszer'smind a' 6 eszt. jegyes Párisból vissza küldetik. — Madridba. — A' franczia eklézsiában szakadás támad az „Unigenitus” bulla 's a' jansenisták miatt.
- 1726.** Fleury Cardinális franczia Minister; ez által kapja vissza Franczia ország helyét az európai hatalmasságok közt. — Kolywani ezüstbányák.
- 1727.** A' párisi előleges feltételek szerént az osztendei társaság felfüggesztetik. — I. Katalin †. II. Péter Császár. Menzikof megbukik; Dolgorucki; Chinai - Orosz határfeletti egyezés. II. György N. Britanni Király. — Newton †.
- 1728.** Brazilia aranybányái felfedeztetnek. — Soissons-i Congressus. — Az Afghanok kiűzetnek Ispahanbul. — Hernhuterek (Zinzendorf).
- 1729.** Sevillai Tractatus, melly Don Carlosnak adja Toscanát és Pármát. — Corszikai felkelés.

- Kr.u. 1730.** II. Péter †. Anna Császárné; Ostermann Miniszter; Münnich hadivezér; Biron kedvelt. — IV. Fridrik Dániában †; VI. Krisztián Király. — Fleury véget vet a' Janzenisták perének.
- 1731.** Bécsi egyesség a' Pragm. Sanctio garantiájára. — Victor Amadeus a' Szardiniai koronát által adja fijának III. Emanuel Károlynak. Brit gyarmat Hondurasban. — A' Salzburgi kiköltözötteket befogadja Fridrik Wilhelm porosz Király. A' Spanyolok Montemar alatt meghódoltatják Orant és Masalquivirt.
- 1732.** Parma általengedtetik Don Carlosnak. — Az Orosz persa hódoltatások vissza adatnak. — Orani örökösödésről szóló rendelés.
- 1733.** II. August Lengyel Király †. A' lengyel Király választásán had támad. A' francziák beütnek Német és Olasz országokba.
- 1734.** Ausztria és a' Muszka birodalom III. Augustusnak adják a' lengyel koronát. Olaszországi ütközetek Croisetténél, Quistellonál, és Guastallánál.
- 1735.** Bécsi praeliminarek (Augustus lengyel Király marad. Stanislaus Lesczinsky mig él kapja Lotharingiát, mellynek annakutánna francia országra kell szállni; Ferencz István kárpótlásul kapja Toscánát. Don Carlos mind két Sicilia Királyja lesz. Sardiniának által engedtetnek Majlandnak némelly kerületei. — Kienlong chinai Császár. — Kuli Chan meggyőzi az osmanokat, és a' persa határokat vissza szerezi.
- 1736.** Az Oroszok és Ausztria hadakoznak a' Törökök ellen; Münnich. — Ausztria örököse Maria Therezia Ferencz Istvánhoz, a' toskánai Nagy-Herczeghez megy férjhez. — Persa-Török háború. — Báró NeuhoF Theodor Corsica királyja. — Savoyi Eugenius †.

Kr.u. 1737. A' Medici ház kihal; Toscana Lot-haringiára szál. — Biron Ernest curlandi Herczeg.

1738. Münnich győz Stawutschanénél, és ostrommal megveszi Chotimet, és Moldavat. — Az Oroszok felfedezik Tschukotiát. — Scháh Nadir tul megy a' Sindén, és meggyózi a' Nagy Mógolt a' karnali ütközetén. Német országi pénz folyamat. — Lieberhühn napi mikroskopiuma. — Vaueanson automateja — önmozgató. — Herculanium és Pompeji feltálatnak.

1739. Wallis megveretik Krotzkánál. Belgrádi béke, melly szerént Servia, kis Oláh ország, Orsova és Bosnia az Osmanoknak vissza adatnak. — Pardói munkálatok. Spanyol-brit háború. — Svécziában pártok támadnak (Gyllenberg és Horn). — A' Kirgisek közép tsoportja hódol az oroszoknak. — Schah Nadir (Kuli-Chan) meghódoltatja Hindustánt, és nagy mógol Császárok kintseit viszi magával. A' nagy Mógol birodalom széljel oszlik, a' Helytartók részesülnek benne, Babr maradékainak csak Delhi hagyatik.

(Folytatása következik.)

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-ismertetés.

Magyar Anthologia. Kiadta Ponori Thewrewk József.
Első Kötet. Pozsony, Snischeknél, 1832. 8vo. Lap
128. Címkép: néhai Kis-Jókai Takács Gáspár, Bé-
csi kömetzés. Motto: idegen nyelvet tanulni nem
kötelesség, a' hazai nyelvet nem tudni szégyen! A'
felséges Császárné Erdélyben, 1817. Két kötet ára
4 for. V. Cz.

Megjelent Thewrewk' Anthológiájának első
Kötete minden Előszó nélkül, csak a' borítékon
olvastatik, hogy a' bejövendő tiszta nye-
reség a' Pozsonyi Magyar Társaság'
zsebkönyvének kiadására fog for-
dítottatni. Vallyon azon költséggel, a' mi az An-
thologia' kiadására tétetik, nem jöhetett volna
e ki maga mingyárt a' zsebkönyv? Ezzel csak az
idő huzódik, és a' zsebkönyvek megjelenése té-
tetik azon esetben kétségesse, ha az Anthológiá-
ból elegendő tiszta nyereség nem találna
bejöni. Látszik is ezt a' Kiadó ur érezni, szeré-
nyen azt vallván magányos levélben Antholo-
giájáról, ha csak az első kötetről is, hogy cse-
kély igyekezete az ápolásra méltat-
lannak tartathatik, és csak azért tart-
hat, az egész közkezdvezésre számot,
mert néhai Takács Gáspárnak, a' tavai
elhunyt Pozsony vármegyei első Alispánynak
emlékezete benne vagy on, mellynek
ő maga is (a' Kiadó) gyenge szószólója;
és azon czélért is, mellyre az Antho-
logiát megindítá. Az Anthologia' kiadása

csak eszköz, mellyel a' cél, a' zsebkönyv' megjelenése, akar elérni; de félő, hogy Kiadó ur elhibázott eszközt ne választott legyen. Azonban ő hízik eszközéhez; mert, a' mint ismét magányos levele szól, a' 2dik kötet nyomtatási díszére 's vastagságára nézve az Isőhez teljesen fog hasonlítani, foglalatjára nézve feljűlmulja, és ismét egy néhai derék férjfinak hírképével 's életrajzával fog diszeskedni. Majd az Előfizetők' nevei is kinyomatnak. Ez mind szép biztatás, de még sem mindenekre eléggé nyomos. Az Anthologiának árát is lejjebb kellene szállítani. Így még jobban menne.

Esmerjük meg azonban az Anthológiát foglalatjára 's úgy valódi becsére nézve: most az Iső kötetet, mert a' 2dik még meg nem jelent. Nincs ugyan Mutatója, valamint Előszója sincsen; de a' könyvet által forgatjuk.

1.) Fohászkodás, Berzsenyi' Ódája. Isten! kit a' Böles' lángesze fel nem ér. — 2.) Martius hónap, Epigramma Thewrewktől. Martius hónapban a' természet megújúl; abban a' hónapban született Corvinus, ki alatt a' nemzet tavaszát élte; abban a' hónapban kezdett uralkodni Ő Felsége Ferencz is, a' ki alatt Pannon szép kikeletnek örül. — 3.) Magyar nemzeti ének, Kisfaludy Sándortól: A' nemzetnek teste a' nép. — 4.) Gróf Reviczky Adámnak, a' Magyar Fő Cancellárnak az 1830diki országgyűlést megnyitó 's bezáró két beszéde. — 5.) Liliom, Epigramma Thewrewktől. Egészen közlöm ez egyet mutatóul, a' Thewrewki Epigrammák' esmertetésére:

„A' susogó fa homályt, 's esörgő patak álmodat ajdúlnak:
 Fáradt bús Vándor! enyhelyedet leled itt.”
 Ő hamar a' koszorús pázsitra ledőle aludni,
 'S egy havazó liliom általölelte nyakát.
 „Bánatos arczu! pihenj, 's mosolyogjon ezernyi Cupidó
 Lényeden, és szemeid' nyissa örökre Hived.”
 Álmaiból mikoron felocsódnék, egy csuda-látvány
 Bájol el: a' liliom kedvese' karja vala.

Hogy a' fa homályt adjon, oda nem a' fának susogása, hanem sűrű levele kíváncsatik. A' fejez liliomot sem lehet havazónak mondani; mert a' havazás cselekedet, a' mit a' lilion nem cselekszik, hanem csak színte nézve hasonlít a' hóhoz. Ha a' felocsódott vándor mondja: egy csuda látvány bájol el! úgy az ígehajtás ugyan jó, de az előtte 's utánna álló szavakkal semmi összeköttetése sins, mert a' vándor soha egyet sem szólt, hanem mindég a' költő, vagy akárki az, a' ki a' vándort fekteti. Ha a' vándort bájoló el a' csuda látvány, 's ezt a' Költő mondja róla: úgy az ígehajtás rossz e' helyett, egy csuda látvány bájoló el! Ha végre a' Költőt bájolta el ez a' látvány, úgy az ígehajtás ugyan ismét jó, de más rossz következik belőle. Ő ébren volt, ő látta, ő mondta, hogy az alvó' nyakát liliom ölelte által; és még is rosszúl látott, mert nem liliom volt az, hanem az alvó' Kedvesének keze, de ezt csak akkor vette észre, mikor már az alvó felébredt, és ezen az esetben bizonyára el lehet csudálkozni. Vagy talán a' Költő tudta mit álmodik az alvó, hogy neki, mikor altában kedvese megölelte, úgy tetszett, mint ha egy liliom ölelné meg? De hát akkor mit csudálkozik? Ő ébren lévén, látta mi történik. Azon kell csudálkoznunk, hogy egy leány úton útfélen, mások' szeme' láttára nem szégyenl egy alvó férjfi mellé fekönni. Az sem igen szép, hogy utánna futkos;

még pedig, 's hihető szökésképen, messziről. mert fáradt volt már a' vándor, mikor lefeküdt, Minden esetre legjobb lett volna az alvónak álmát minden összekeverés nélkül elmondani, felébredésekor pedig a' valóságon elcsudálkoztatni. — Itt azt is említém, hogy minden egy folyóbeszédi cikkelyt hibázhatatlanúl Epigramma, ezt pedig megint folyó beszéd váltja fel.

6.) A' Magyar asszony törvényes tekintetben. S-tól. — 7.) Gróf Dessewffy József' hazafiúi érzése, Édes hazám' nyelve az én szerelmesem; közli Thewrewk. — 8.) Rudnay' emléke, kivonva Nagy Ajtai Cserey Miklósnak Pozsonyi Kanonok Korondy Józsefhez Okt. 25-én 1831. írt leveléből; közli Thewrewk. — 9.) Az örömcésze - üritő, Epigramma Thewrewktől: Ősz jó, 's a' falevélke lehull. Az öröm csészét üritgető részegedett ifjut a' gyönyör élni hagyá 's halni segíté. Majd tavasszal új falevélke virúl, de a' fiatal rémvázt, minekutána a' kéj' mérge megfojtotta, semmi világi tavasz sem idézi fel. — 10.) Hogy kell a' Ilaza iránti vonszódást tekinteni, 's miért szükséges a' végett buzgóságra ébresztteni? Gróf —. — 11.) A' vándorlány, Epigramma Thewrewktől: a' vándorlány egyszer megvallá, hogy ég Emilért, 's e' miatt örökös számkivetésbe jutott, és már most rengeteges helyeken némán bolyong, sehol sem érvén hű menedékbe. Ez hallatlan szerencsétlen gyónás! — 12.) Gróf Dessewffy József és Kazinczy Ferentz kiküldött Táblabíráknak vélemények a' T. Zemplény Vármegye' Rendeihez, a' Gyórnél 1809, Jun. 14én elesett Vitézeknek állítandó Emlék dolgában, és az

arra tett Határozás. — 13.) Zrinyi 's társai' sir-halmoknál, Epigramma Thewrewktől. — 14.) Zemplényi vitézek' emléke Sátor-Alja-Újhelyben. — 15.) Az ifju Vitéz, dialogizált Epigramma Thewrewktől. Vándor kérdi: hol van az ifju vitéz, ki hazájáért sokakkal megvívni rohan, 's kinek nemes vérét sok sebéből itta a' rét, és tetteit angyal irá? Kedves felel: a' rózsák az Erős' szent vérének szülöttei, kinek emlékére innepet ül a' tavasz. Ő (a' Kedves) bánatos szívvel sóhajtja mindenütt, hogy mennyben az ifju vitéz, 's földön az árva leány. — 16.) Uzsora-Hitel, S—gyi Antaltól. — 17.) Olymp; Czenczire; Linonra, három Epigramma Liszka Lajostól. Linonból tanuljuk, hogy a' gödörbe sikamlott ember lábát szokta törni, a' szerelmes pedig a' leány' arcának gödrében szívét törí el. Eddig úgy hittük, hogy a' vétkei bánkodónak vagyon törött, vagy törődött szíve. — 18.) Quasino-tus, vagy is a' Gróf Széchenyi István' Világáról írt Töredék-Észrevételek' megtámadója. Kiadta 's megczáfolta Ponori Thewrewk József, Ezen kötetben az Előszó adatik; folytatása következik, bizonyosan nem az Előszóé, noha nincsen ez adva tudtunkra: de bizonyosan nem az Előszóé, mert ez, az 54dik lapon kezdődván 's végződván a' 74en, elég hosszú. Gyaníthatjuk tehát, hogy maga a' czáfolás is hosszú lesz; valamint azt is, hogy a' Magyar Anthologia nem szándékozik a' 2dik kötettel megszűnni, mert abban egy ilyen kiterjedésű Előszóhoz illő czáfolat el nem fér, ha csak az egész kötetet be nem tölti maga. Thewrewk töredék észrevételeket írt a' Gróf' Világáról, a' mikre bizonyos Quasino-tus levelet küldött hozzá; de hogy ezen levél alatt valami

recenziócskát kell érteni (az Anthologia! így mondja), abból nyilvánságos, mert a' sértegető Quasinotus magát gyógyásznak adja ki, mint-ha az észrevevőt meg akarná gyógyítani. Ezen antirecenziót Thewrewk soha sem írta volna, (az Anthologia így mondja) mert mindég gyakorlott erős feltétele recenzióra nem válaszolni; hanem valami nevetlen nagy tekintetű hazafi' kívánsága kötelezé arra. Legyen meg tehát, úgy mond, az ő akarata! Pozsony, Január' utolján, 1832. A' fulánkos epigrammázót itt megismeri. Millyen furcsán neveti ki Quasinotust, hogy magát gyógyásznak, nem pedig orvosnak írja. Így szól: egy igen elmés Physikus (nem Viehsious!), ki a' magyar nyelvnek némelly a' mysticus küldföld' magnetismusi vagy homoeopathiai műhelyeiben szélesen megfordúlt kuruzsló kontárok' agyvelőgyúladásai által történt csigázásán jó ízűn nevetni szokott, nekem egykor ezeket mondá: „valamint a' jó lelkű 's tiszta kezű gondviselőt cURATORnak, a' rossz lelkűt pedig, ki tisztátlan kezével a' maga fazaka mellé kaparja a' gyámola alá bizottnak szent, fURATORnak nevezik deákos Törvénytudóinak; úgy hívom én az Orvost medicinae dOCTORnak, a' gyógyászt pedig medicinae cOCTORnak: és a' közönség' azon részét, melly betegségekben az Orvoshoz folyamodik, puBlicum czímmel tisztellem meg; azt a' részt ellenben melly nyavalyáiban a' gyógyász' keze alá adja magát, nem tartom egyébbnek, mint puDliPumnak.” *) Hi-

*) Ezt az anekdotát sem lesz itt helyén kívül említeni. Egy francia Király 'sokat szenvedett negyednapi hidegben, 's gyógyításából minden Párisi orvosok kifogytak. Azonban valamelly kuruzsló gyógyász a' hideget szerencsésen elhagyatta. Ezért a' Király érdemesnek ítélte Doctorságra, 's a' Facultás az új

szem epigrammázó olyan szavakkal is élhet, a' miket más csinos íróban el nem tűrhetnének; némelly epigrammázó tetsző fulánkkal szúr olyan szavakkal, a' mikkel mások semmit sem tudnának csinálni. E' czikkelyben is vagynak

beavatandót examenre állítá. A' hideglelés' definitioja kívántaték tőle. Felele: a' hideglelés olyan betegség, a' mit ti definiálni tudtok, de nem gyógyítani; én pedig nem definiálni, hanem gyógyítani tudom. — Egyszer'smind, mivel a' kajánoktól soha sem őrizkedhetik az ember eléggé, előre mingyárt itt vallom, hogy ha valaki azt gondolná, mintha én az epigrammázó alatt epigram-mázolót akartam volna mondani, nagyon téved. Valamint Physicus nem Viehsicus, szintűgy epigrammázó nem epigram-mázoló. — Szinte befejezem e' jelen íratot, midőn Ponori Tewrewk Józsefnek szóban forgó Töredékei (Gróf Széchenyi István mint író. Kiadta Balásfalvai Orosz József, Zala Vármegyének Táblabirája. Pozsony, Snischek Károly Nyomtató Intézetében. 1832.) kezemhez jutottak. Az itt idézett könyv' legvégső lapjain, 406—409, Thewrewknek Oroszhoz írt leveléből azt lehet a' magyar Anthológiára nézve megjegyezni, hogy három munka ígértetett, mellynek az Anthologia' 1ső kötetében kellett volna megjelenni, a' mi nem történt; nevezetesen: 1) Folkusfalvai Lacsny Miklós', több Vármegye' Táblabirája's a' Bécsi cs. k. Gazdasági Társaság' Tagjának, Pozsony Vármegyében Pusztá-Födémesen tetemes költséggel felállított és külföldi értelmes mesterek által virágzó folyamatba helyzetett Czukorgyára. Erről Ivanóczi Gyurikovics György a' Pozsonyi Ujság' Toldalékának, 1831. első félévi folyamata' 29dik számában értekezett. — 2) A' Kedveskedőben lévő régi magyar Oklevelek. — 3) Dankovszky Gergely: a' magyar nemzet' maradéki az ősi lakó helyekben. — Várhatjuk tehát az 1sőt foglalatban feljűlniuló 2dik kötetben.

ilyenek; szükséges közülök egynehányat említeni, mint: „elbakafántozta magát; itt van la, már bizony téged' is bele huznak a' csávába! de úgy kell neked, miért állsz meg olly helyen, hol a' nem-józan eszűek rikoltoznak? mert hiszen tudhatod, hogy még az Idvezítő is kitért a' részegeknek. Ugy jövök bele, az urak' dolgába, mind Pilátus az Hiszekbe. Kérem az Urat, tudassa a' közönséggel tökéletes leszarmazását törzsök-atyjától, ki kezdetben holmi lázító korszakok', neologia' 'stbb. támasztásáért az egekből minden czimborájával együtt levettett volt. Tökfilkó. Orjas akarám mondani, óriás szem. Itt elkampicsorodott a' nyelvem.” — De elég. Ennél nincs fontosabb cikkely az egész kötetben, 's magáért is méltó az Anthológiát drága áron is megszerezni és nagy becsben tartani, mert nem téjjel, hanem kemény eledelekkel táplál. De egészséges gyomor kell hozzá. — 19.) Minire, Epigramma Trsztyénszky Ferencztől. A' szóke Mini megbarnult, mert lángszeme megégette. — 20.) Néhai Kis-Jókai Takács Gáspár' beszédei. — 21.) A' fürdő Szép, Epigramma Thewrewktől. — 22.) Az 1831 esztendei Szent András hava' 21kén Tekintetes Pozsony Vármegyének ugyan azon néven nevezett Szabad Királyi Városában tartatott Közgyűlés' Jegyző-könyvének kivonat-része. Jó hosszú 's minden szókurtítás nélkül. Takács Gáspárnak a' Vármegyén haláláról tett jelentések vagynak e' kivonatban, 's beszédek ott a' felett, élete' pályája is röviden előadva. — 23.) Egy Szépre, Epigramma Thewrewktől. — 24.) Az ágostai vallástételt követő ifjak' Pozsonyi Magyar Társasága' Jegyzőkönyvének kivonása. Eb-

ből tudjuk, hogy T. T. Ponori Thewrewk József Ur ennek a' Társaságnak mostanság Elölülője. Itt Balassa Pálnak, a' Társaság' Titoknokának egy kis beszéde áll, melly 1832, Mart. 1én tartatott a' tudva lévő nemzeti innepen. — 25.) Lenkára, Epigramma Thewrewktól. — 26.) Erdélynek Magyar országtól való elválására mi adott alkalmatosságot? Sóosmezei Vajda Lászlótól. A' jegyzés bővebb látásra igazít Bethlen I. 2. Benkő Trans. Tomi I. §. 102. — 27.) Bolyongira, Epigramma Fogarasi Sámuelről. — 28.) Takács' emléke, Ivanóczi Gyurikovits Györgytől. Ugyan azon Takács' életének igen rövid rajza, kiről a' 22-dik szám emlékezett. — 29.) P a n a s z, Epigramma Kazinczy Ferencztől. — 30.) G y e r m e k e i m' neveléséről való gondolataim. Írta a' nevelő' utasításául néhai Gróf Teleky József, Erdélyi Kormányszéki Tanácsnok. — 31.) P o z s o n y Vármegyei Tisztügyvéd Nagy János' levele TB. Sárdi Somsich Miklóshoz. Arról, hogy Takács Gáspár meghalt, 's hogy nem cholerában, hanem szélütésben halt meg. Erre következik kilencz sorból álló felelet. — 32.) Néhai Kis-Jókai Takács Gáspár' rövid életrajza, Thewrewktől. Hisszük, hogy a' boldogúlt jeles hazafi volt; de ennyiszor olvasni azon egy dolgot, és mindig röviden, ilyen kicsiny könyvben! — 33.) A' magyarosítás' példája Kosúton P o z s o n y vármegyében, S—gyi Antaltól. Kosúton Tótok lakván, a' Birtokos urak Tót cselédek fogadhatnak; de némellyek már magyar ruhába öltöztetik őket, a' mennyiben csucsos Tót kalap helyett Magyart viseletnek 's Magyarúl is beszéltetnek velök. A' helység Tót éjőrt kénytelen ugyan fogadni, de Magyarúl kell

kiáltania. A' T. Plebánus Úr a' gyermekeket meg nem gyóntatja, ha csak magyarul nem felelnek. — 34.) Szívemhez, Horvát Istvántól.

H*** Szokolyban.

B) Külföldi Literatura.

„Der Neu-eröffneten Ottomanischen Pforte Fortsetzung”.

IVdik Mahometnek Tökoly Imrét Magyar Fejedelemségbe iktató Levele.

Az örökre gyászos Mohácsi veszedelem után sok ideig laptául szolgált szerencsétlen hazánk sokaknak. A' 17dik század' villongásának férjfi-jai között vagyon Tökoly Imre is, ki Török segítséget keresve, IVdik Mahomettől Magyar Fejedelemmé tétetett 1682ben. Az erről készült 's egyszer'smind beiktató Szultáni levél (A t h n a m e) pergamenre arannyal iratott, melly eredeti levél Munkács' bevételekor jutott a' többi Fejedelmi ékességekkel, a' süveggel, kardal, kaftánnal és zászlóval, Generál Caraffa' kezére, ki azokat Bécsbe küldötte.

Ez a' levél feltaláltatik egész kiterjedésében német fordításban az újonan megnyitott Ottomány Portának folytatásában, (der Neu-eröffneten Ottomanischen Pforten Fortsetzung) 15dik Könyv, l. 448 'st. 's mivel a' hazai történeteket nagyon illető levél ez, azonban nem találtatik könyveinkben, legalább tudtomra, — kétségen kívül érdemes, hogy a' Magyar világgal közöltessek.

A' legfelségesebb és élő Isten elejétől fogva meg-
emlékezett rólunk , és ő a' legigazabb , leg-
jelesebb és legjobb

Szultán Mahomet Han.

„Ez a' királyi méltóságnak legnemesebb és
legtiszteletesebb jele, és ez annak az uralkodó
fenség' nevének feljegyzése , ki Isten' kegyel-
méből a' megvilágosodott elmének védelmezője,
és tisztán tündöklő fénysugáraival a' világot
megvilágosítja , hirdeti , hogy az uralkodó ki-
rállynak , a' sok korona' oltalmazójának Fensége,
és a' nagyrabecsüléssel és legfőbb tiszteletmuta-
tással halmozott legérdemesebb Porta , szüntelen
nyújtója minden jutalomnak , az örök hatalom'
tökélyjének ábrázolója , az én királyi engedel-
mem' ajándékának sokasítója , a' becsületnek
kegyes kiosztója , és egy olly fő tartalom , hol
az illendőség nyugalmas és alkalmas helyét ta-
lálja; hol az igazságnak sinórmértékétől elhajló
zabolán tartatik , és a' gonoszságok kiirtatnak;
hol a' hadnak nagyjai győződelmes és hódoltató
kardjaikkal minden hős tettekre igen ügyesek;
hol a' serény , és sebes zápor' módjára kiömlő
fegyverek tartományokat foglalnak el és tartan-
nak meg; hol a' legdicséretesebb királyszék a'
tekintet , tisztelet' és fenység' soka által erősen
megalapítva áll; és a' hol az én jelenségem , a'
kard' fényje , olly tisztán és világosan tündöklök
a' világon keresztül , hogy én annak erejénél
fogva az elővett arányzásokat mingyárt gyenge-
ségre 's ájultságra változtathatom; mellynek az
is kiváltképi sajátsága , hogy győzedelem 's
hódoltatás által hatalmamot és erőmet a' világ-
nak mind a' négy részében , és az égnek hét osz-
tályjában is kívánságom szerint megmutatja. Mi-
vel tehát mind ez így vagyon , és a' megalap-
ított igazságnak óhajott ereje , a' mivel az én

szerencsém és fenségem össze kötöttetett és kelt, a' Koránnak könyveiben régen megíratott 's felvétellett, azért dicsértessék és áldassék a' legfelségesebb Isten.

Mivel pedig ehez a' minden királyok és fejedelmek' menedékének a' legfelségesebb Istentől leginkább megáldatott helyéhez, mindazok' legfőbb védelméhez kik tisztségre 's méltóságra emeltettek, az erővel nem igen bíró és tehetetlen, de még is koronás, becsülettel, fénnnyel és dicsóséggel körülvétellett Késmárki Tököly Imre, ki a' Messiás' népei közt legdicsőségesebb, a' Jézusban hívők közt legkiválasztottabb, ki a' nazarény község' dolgait el is rendeli, és nagy 's felséges tekintetben áll, (kinek igyekezetének vége koronáztassék meg) önkényt fordúlt; a' legmagasabb Porta előtt, melly a' mi becsületünknek napja, meghajúlva, szolgálatjának, engedelmességének, hűségének és hitének ajánlásával, állapotjának bátorságba tételét, és nyugodalmas életnek folytatását legalázatosabban kereszte, és annál melly minden reménységnek magas helye, követ által ügyes dolgait előterjeszteni legmélyebb jobbagyi hódolással menedéket keresett; magát egyszer'smind szorosán lekötölte, hogy hűséges szolgálatját és engedelmes alattvalóságát mindenkor tökéletes és különös pontossággal bizonyítja meg, és mind azt, a' mi világ' kerektségén lévő minden királyok' királyjának legfelsőbb jótetszésű hasznával, és tisztán fénylő szokásával egyező, engedelmesen követi: kiadatott neki ez a' fejedelmi méltóságra emelő és beiktató magas és királyi levél; és annál fogva a' középett lakó Magyarok (tudni illik a' felső országi Magyarok) a' mi királyi jól védelmezett tartományainkba és az azok' kerületének hatáiraiba bátorságosan és akadály nélkül, valamint

az Erdélyiek, mehetnek, és szint úgy az én szokott királyi oltalmammal, védelmemmel 's takarásommal élnek; mindazáltal azon föltétel, kötelezés és reménység alatt, hogy a' középett lakó Magyarok, és a' kik hozzájuk tartoznak, esztendőnként a' törvényes hatalom' megesmerése végett 40,000 Császártallért szolgáltatnak a' királyi kincstárba, az engedelmesség' határai közt állhatatosoknak és férjfiaknak bizonyítják magokat, a' keresett királyi uton hűségesen megmaradnak, és minél inkább királyi tetszésünkre fognak élni. Hogy pedig gondolataim és igyekezeteim hírül és nyilván legyenek, azon esetre, ha a' szerencse balra fordulna, segedelmekre 's oltalmamra számot tartsanak: 's a' végett ez a' magas királyi irás, melly az én szokásommal összeköttetett, kiadatott; azon feljül engedelmesség parancsoltatván, azért különösen is megparancsoltam, hogy a' középett lakó Magyar nép, és a' vele határos helyek Őt, Tökölyt, Fejedelemnek tartsák és esmerjék, a' magas Porta' fensége eránt hűséget és állhatatos szolgálatot mutassanak, és a' középett fekvő Magyar tartományok, az én királyi kezeimből rájuk háramlandó jótétemények' tekintetéből, a' megígért segedelem adás előtt, a' már kinyilatkoztatott királyi egyező levelem' értelme szerint esztendőnként kiszabott 's ígért 40,000 Császár tallért bizonyos időben az én királyi kincstáromnak beküldik és szolgáltatják; nem különben, hogy midőn az itt nevezett népnek fejei 's előjáróji észreveszik az én hadi-készületemnek győzödelmes jelenségeit, minden legkisebb ellenmondás nélkül sietnek, igyekeznek 's azon lesznek, hogy jól felkészült 's gyakorlott sereggel jöhessenek az én királyi szolgálatomra; hasonlóképen mihelyt a' közép

Magyar tartományok' lakosainak, a' Magnásoknak 's igazgatóknak szint úgy valamint közsőségesen minden alattvalóknak értésökre esik' hogy említett Tököly fejedelmökké 's uralkodójokká tétetett, azonnal minden némű dologban, valami törvényes hatalmára tartozik, mind magányos, mind egész társaságokat közösen illető ügyben, szokás szerént néki engedelmeskedjenek, és hozzá folyamodjanak. Senki se bátorzkodjék pedig az igazgatás' törvényjének tökélyje, és a' fenségnek tisztán fénylő parancsolatja alól magát kivonni; szavának mindnyájan engedjenek, és parancsolatait ellenkezés nélkül tellesítsék; és maga is, fenemlített Tököly, tudni fogja a' magyar Porta eránt az állapotjával együttjáró álhatatos, hűséges, férjfiás és a' keresett királyi úton maradandó tiszteletet 's engedelmességet annak helyén megbizonyítani, és mind azt, a' mi az ország' dolgaiban tudományúl és hírül szolgálhat, azon helyen, hol hozzám lehet járúlni, tudniillik az igazságnak királyszékénél, tudósításképen bejelenteni. Költ a' királyi fő és lakó városban Konstantinápolban, a' híres Schaaban havának első napjaiban, 1093 esztendőben" —

Tökölynek fejedelmi süvegéről, a' mit neki IVdik Mahomet adott, a' Portának írója ezt mondja, hogy homlok karimája legalúl két ujjnyi magasságra viola színű, azon feljül egy tengyérni masszív arany; feljül fejr, csucsos, 's hegye hátra tűzetett, 's arról czafrang lóggott. Belül veres, sárga gyólccsal bélelve. A' zászló veres koczkás szövet, helye 's markolatja' végén nagy aranyozott réz gomb.

Holéczy.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

Második idej Jelentés a' Fay Muzsikai Egyesület Májusi gyakorlásairól.

A' művészetnek ezen legnemesebb osztályában Fájban ez alkalommal elő adattak e' következő Hangmú darabok :

1. 2dik Szimfonia kemény D. hangból (D. dur) Bethoventől,
2. Bevezetés (Introduction) és Variációk egy végzettel együtt (Finale) a' Vadászból (alla Chasse egy Marsch felett La Dona di Lago tizimű Operából (Rossinitól) az egész Karral Concertant, — szerzette Zomb Jó'sef Úr.
3. Egyvelgek (Pottpourri) Euryanthe énekes-játékból kis Bögöre, szerzette Dotzner játszotta Borzagha Úr.
4. Adagio, és Finale Mozártól.
5. Nagy Rondó az egész M. Karral Zomb úrtól.
6. Éj-hangzat (Notturmo) az egész Muzsikai Karral, szerzette Zomb Jó'sef, és Tag Úr.
7. Kis Concert (Concertino) Flótára Giorgettától, játszotta Reguini Úr.
8. Variációk és Baletto Linepaint névtől, játszotta Reguini Úr.
9. Concert Fortepianora Riess Ferdinand úrtól 12dik munka, játszotta Gróf Fay István Úr.
10. Pompás darab (Grandioso) Guitarra szerzette, és játszotta Zomb Jó'sef Úr.
11. Kezdő Rész (Ouverture) Liska Operából Riess Ferdinand úrtól.
12. Concert A. molból, szerzette Hummel 85ik munka.
13. Szimfonia 2dik Mozártól G. molból.
14. Nagy Variációk Fortepianora a' Sándor Tzár Marscha felett Moschelestől 32dik Munka játszotta Gróf Fay István Úr.
15. Kis Concert Clarinettre Eberweintől, játszotta Küller Úr.
16. Kis Concert Oboara, szerzette Flad Antal, játszotta Herfurt Úr.

17. Két nagy Szimfonia 21dik és 92dik munkák Betho-ventől. —

A' fő játszó között megkülömböztették magokat elsöben az igazgató Gróf főképen Moschelesnek ama munkája játszásában mellyen magát a' Szerző a' Tsászári Királyi udvarok előtt kitüntette, a' kinek is fellelkesítő nagy képzetait megközelítvén a' játszó Gróf, olly szabad lélekkel, 's ügyességgel fogta azokat fel, hogy a' Moscheles tsuda Geniéjének ezen teremtményeit tiszta kellembe, 's méltóságos valójába előállítani képes volt, 's úgy látszott, hogy művészségének ez győzedelmi in-nepe volt. — Továbbá T. Léeb Eduard Úr, a' kinek művészi érzelme olly mértékbe fejtődött, 's emelkedett a' játszás alatt, hogy ezen szép érzés legmagossabb kifejezései mesterségébe koszorút érdemelne, — mint a' ki tsupa életet, 's legelevenebb érzést adni tud a' hangzatoknak.

A' többi instrumentalis fő játszóknak muzsikai előadásai is bámulásig éreztették mennyire behatottak a' művészet legbelsőbb mélyébe, — a' Bassussokba is a' mesteri kezek között a' legmagossabb, 's legmélyebb hangok is kedveltető tsinosságot, 's tellyes erőt nyertek.

Megtisztelte ezen Muzsikai Egyesületet egy napon számos előkelő felemelt sorsú fényes halgató Társaság személyes megjelenésével, a' kikbe az érzés a' hathatósan ébresztó művészi érzelemnek hódolni kénytelen volt, — ugyan is az előadott Adázsiók varázs accordjai alatt, a' legmagossabba feszült érzés a' szép Nem szemeiből könnyekbe ömlött ki, mint ha kiki azon hármóniai világba a' maga felséges érzései legmagassabb titkainak sugárait fedezte volna fel.

Különösen említésre méltó az is, hogy Menusi Frankfurtba lakó ama híres hangművész, és szerző Riess Ferdinand Úr a' 11dik szám alatt említett legújabb Operai munkájával, minekelötte azt közre bocsájtotta volna, ezen Társaságot első helyen megtisztelni kívánta, melly is füszeres lelkesedéssel játszatott.

Midön egy részről szomorúan kesergi ezen Társaság egyik nevezetes Tagjának Bettloch Károly úrnak ama ritka remek Fagótistának kora, és véletlen halál által lett elvesztését, ki a' fenséges Nádor Ispány Fő Hercegsége Ezredjénél tábori fő muzsikus (Cappel Maister) volt, ezen fájdalmát enyhíti az, hogy T. Reguini, és Wiedermann urakat a' Társaság megnyerhette, 's Tagjainak örvendve fel is vette.

Éljen ezen Társaság alkotó feje! — ki a' maga gondolatainak, 's érzéseinek semmi méltóbb eszközeit e' felséges művészetnél nem talált kedvtöltéseire nézve, — 's a' kinek a' szép mesterség tökélyehibítésére fordított figyelme olly férjfiút jegyez, ki e' művészséget önmagáért szereti, nem pedig hírért, 's nevért. —

Közlötte Szatthmárból
Ujfalussy Mihály,
mint ezen Társaság' Tagja.

2. Észrevétel a' Győri Püspöki Megyének leírásához.

A' Győri Püspöki Megyének leírásában *) elő számláltatván ezen Püspökségnek Fő Papjai, egy nem tudom miként? kimaradott Fő Papra, Thakaró Gergelyre kívánom annak érdemes íróját figyelmeztetni, kiről egy Felső - Vályban, Gömör Vármegyében találtató királyi Adomány-levéiben, mellyet annak Birtokossa, ha kívánatni fog, egészen is kész l-szen hív másolatban közleni, világos emlékezet vagyon. Én ez úttal csak ezen egy két jegyzést kívánom belőle közleni:

Corvinus János Horvátországi Bán 's a' t. 1491 eszt. ajándékoz Zolnok Vármegyében, Thur városában egy Curia't Takaró Gergelynek, 's nevezi őtet Magisternek, — „pro parte (úgymond) honorabilis magistri Gregorii de Thur, Archi-Diaconi de Rábakeuez et Canonici in Ecclesia Jaurinensi” 's a' t.

Majd a' következett Bán, Derencsényi Imre is megerősíti ezen birtokban Takaró Gergelyt 1493. — ki is így ír: „pro parte honorabilis magistri Gregorii Lectoris et Canonici Ecclesiae Jaurinensis” 's a' t.

Melly két rendbeli ajándékot 1502. II. Ulászló Király Adomány-levéllal megerősítván, már Győri Püspöknek nevezi. „Nos (ugymond) Uladislaus etc. damus memoriae — quod fidelis noster Rever. in Christo Pater Dom. Gregorius Episcopus Jaurinensis et Suffraganeus Ecclesiae Strigoniensis” etc. Az atyja Thakaró Ferencz világosan 's több helyeken kineveztet-

*) Tud. Gyűjtemény 1824. IV. Köt. 60—70 l.

vén, vezeték nevérol kételkedni nem lehet. — A' ezímer is a' nevezett Adomány levélben Püspöki szék, a' benne álló fő pappal.

E' szerént Thakaró Gergely a' Győri Megyében 48-dik Püspök volt. II. Ferencz és Felső Zelesthei Goszton Vdik János között.

A. B. S.

3. *Petrőzai Trattner J. M. és Károlyi Istrán Typographiájában megjelent új könyvek.*

41) *Dissertatio Inauguralis Botanico Medica de Plantis Narcoticis Hungariae Officinalibus, quam consensu et auctoritate Magnifici Domini Praesidis ac Directoris, Spectabilis ac Perillustris Domini Decani, nec non Clarissimorum DD. Professorum pro Doctoris Medicinae Laurea rite obtinenda in alma ac celeberrima Regia Scientiarum Universitate Hungarica publicae disquisitioni submittit Antonius Herri, Hungarus Vacio Pestinensis.* nagy 8ad rét.

42) *Dissertatio Inauguralis Medica de Scorbuto, quam consensu et auctoritate Magnifici Domini Praesidis et Directoris Spectabilis Domini Decani, nec non Clarissimorum DD. Professorum pro Doctoris Medicinae Laurea rite obtinenda in alma ac celeberrima regia scientiarum Universitate Pestiensis publicae eruditorum disquisitioni submittit Elias Altschuth, Bohemus Pragensis.* nagy 8ad rét.

43) A' Szél-Kórság. Iktatási Értekezés, melyet a' M. Hir. Egyetemben a' T. Orvosi Kar' engedelmével Orvos Doctorrá emeltetésekör. Közre bocsátott Varga János. nagy 8ad rét.

44) *Kurzgefaszte ungrische Sprachlehre für Deutsche. Nebst einer Auswahl deutsch - ungrischer Uebungsstücke. Aus der ungrischen Handschrift des Michael Vörösmarty.* Nagy 8ad rét.

45) *Doctrina Religionis Christiano-Catholicae, quam in usum Academiae Juventutis elucubravit Franciscus Szaniszló, Dioec. Sabar. Presbyt. SS. Theol. Doctor, S. Sedis Cons. Sabar. Asses. et Synod. Exam. in Reg. Scient. Univ. Pest. I. Fac. Theol. membr. coll. Orator Sacer, et Doctr. Relig. Prof. P. O. Liber Quartus.* Nagy 8ad rét.

VIII. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Szilasy János. Kresznerics Ferencz Élete. 3 lap.
- 2) Sztrokay Antal. Marcus Annaeus Lucanus római költeményez életrajza, és deáki esmertetése. 50 lap.
- 3) Nagy Károly. A' Természet- tudományok korábbi tanítása szükségseiről. 65 lap.
- 4) Mindszenti Dániel. Asszonyi nagy lelkűségnek némelly vonatái a' délszaki Amerika honszabadító háborúnak történetéből. 72 lap.
- 5) Rothkrepf Gábor. Második Toldalék a' Magyar országai Muzsika történetéhez. (Bérekesztése) 87 lap.
- 6) Galvácsy László. Történeti Időszak. 101 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-is mertetés.

II** Szokolyban. Magyar Anthologia. Kiadta Ponori Thewrewk József. 's a' t. 115 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

Holéczy. Der Neu-eröffneten Ottomanischen Pforte Fortsetzung. 1241.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Második idej Jelentés a' Fay Muzsikai Egyesület Május. gyakorlásairól. 130 lap.
- 2) Észrevétel a' Győri Püspöki Megyének leírásához. 131 lap.
- 3) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographi. ban készült új könyvek. 135 l.

(Koszorú 1832dik eszt. VIIIIdik Kötethez két ív.)

Javitás. A' 7dik §ban a' XIXdik századi hangászok közt Kleinheinz-ról hibásan említetik, hogy még most is él, mivel már 1831ben meg hatt.

T U D O M Á N Y O S
G Y Ü J T E M É N Y
1 8 3 2.

IX. K Ö T E T.

Tizenhatodik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

Deaky *Pedone*

A' Cs. 's Apost. Kír. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ - INTÉZETÉBEN.

É r t e k e z é s e k.

I.

Az Alsó Magyarországi Érczmivelésről.

(Folytatás.)

A' T a k a r í t á s r ó l. (Fördernisz).

128. §. A' bányákban kivájt érfajoknak mindig, a' vadfajoknak pedig, ha nincs heverő üreg a' föld alatt, mellynek bedöntésére használhatók lennének, szinte a' szabad alá kell szállítatni, vagy takarítatni. Ezen takarítás vagy kézi munkával, vagy erőmívek által történik. Mind a' két esetben arra kell főképp ügyelni, hogy se idő, se erő, se költség fölösleg ne pazaroltassék reá; mellyre nézve egy részt igen célirányossá lesz a' takarítás, ha a' takarító térek rövidek, szóval, ha a' műszin a' szabad torkolathoz közel esik *). A' zsinórmértéket ahhoz, valljon a' két mód közül mellyik választandó, egy biztos kiszámolás teszi, felvévén t. i. egy bizonyos kőmennyiséget, melly a' mívelésbe vett bányában egy év alatt ontatik; e'hez képest kiszámoltatik a' költség mind a' két mód

*) Sokszor történik, hogy a' kő a' középső fulamon száz ölekre futtatik ebeken, ott ismét egy ontványon az alsóra döntetik, innen megést ebeken száz ölekre czipeltetik: míg végre a' takarító akna' fenekéhez ér.

szerint, tapasztalási adatokból; a' bányá' állapotját is tekintetbe véve ha remélhető-e benné hossz-
 szas mivelés vagy sem; 's a' melly módon a'
 körülményekhez képest kisebb költség mutatja
 magát, az választatik.

129. §. A' kézi takarításhoz tartozik a' tisztítás (Säubern). Ezt gyermekek teknőkkel viszik véghez; öszvesen abban áll, hogy a' követ a' műhelytől vagy rakásra hálmozzák, vagy kisebb távolságra szállítják. Munkájok vagy szakra (Schicht Weise), vagy alkura (auf Geding) fizetetik. A' feltisztítás' (Säuberarbëit) alkva (Geding) a' kőnek vagy földnek szárazabb, vagy nedvesebb volta, tömege, a' teknőnek tága, a' tisztító gyermeknek gyorsasága és a' távolság szerint számoltatik fel. —

130. §. Több ölnyi távolságra ebigák kkal (Hunde) történik a' takarítás. Ezen ebigák különös e' végre készült toligák (taligák), régenten ebek által vonattak, a' honnan nevezetöket veszik: most egy ember-kéz tolja. Öszvesen egy szekrényből, 's két csigából vagy 4 kerekből állanak, egyik páron a' szekrény' terehpontja (Schwerpunkt) nyugszik, másik pár elől van, 's közönségesen álmérője félannyi mint a' hátsóknak. A' kisebb pár a' levegőben függ, 's egyedül a' végre szolgál, hogy rajta az egész eb jobbra, vagy balra forditathassék, midőn t. i. az ösvény kanyarodik, vagy két ebfutó (Hundlaufer) v. ebtoló (Hundstöszer) szembe találkozva egymásnak kitér. Szekrényök hosszas négyszegű, mellynek feneke keskenyebb öblű; elől egy kapcsa van hová a' bányamécs függesztetik: hátul jobb kézre egy nyele, mellynél fogva az egész nem annyira tolatik, mint kórmányoztatik. Ezen ebek nyomdoka, mellyet bányász nyelven ösvényzetnek (Gestänge) nevezünk, kétféle; vagy

csupán egy deszkából készítve, vagy kettőből, melyek közt olly köz hagyatik, hogy az iránytű (Leitnadel), melly az ebet a' szükséges irányban tartja, 's ebből eltérni nem engedi, közte könnyen csuszhasson: azért az ebek is kétfélék, illyen iránytű készülettal, vagy e' nélkül; az első leginkább ott használtatik, hol az ebfutók elegendő ügyességgel nem bírván ügyetlenségök a' munkát igen késztetné 's nehezítené; a' második módon sokkal nagyobb divatban van. Ezen felül vannak úgy nevezet szász-'s magyar, vagy némellyek szerint tót ebek, melyek kül alakjukban keveset, csupán a' kerekék' helyzetében 's egymásiránti viszonyzataikban különböznek. Az egész igának terhe körül belől 91 fontra van egyenlítve, 's több mint egy mázsa kő fér belé.

Vannak e' végre közönséges toligák (Laufbahre) és különös úgy nevezett érszékrenyek (Gängkästen), melyek rudakon két ember által czipeltetnek. Selmeczen már vasúton is történik földalatti kőtakarítás, hol egy kocsi több terhes igát von maga után. Ezen vas út mintegy 555 bányaöl, egy ló huzza az egész terhet, az első kocsi többnyire 14 két-vaskerekű egymáshoz lánczolt igát von, mellynek mindegyikébe körülbelől $9\frac{1}{2}$ mázsa ércz-tereh fér. Közönségesen fellehet venni, hogy a' terch több 150 mázsánál; azonban a' ló mindég csak egyenlő terhet von: jövet tele szekrényekkel, menet üresen; mert az esés épen olly nagy, melly az új töltés által eredt terhet megsemmisíti. Ebből is látható, mennyivel sikeresebb illy takarítás-mód a' többinél, ide nem értvén a' tetemes idő nyereséget. Végtén említenem kell az úgy nevezett óriásigákat (Riesen) ezek közönséges két kerekű szekrényes kocsik, melyek által a' kőtakarított kövek sár, vagy föld, már szabadon

az akna' vagy ékzet' torkolatjától tovább szállítatnak. Nagyobb távolságra közönséges négy ke-rekű oldalos vagy ládás kocsikon is, melyeknek ládájok három deszkából áll, szoktak szállítatni az érczek.

131. §. Valamint a' feltisztítás, úgy az eb-takarítás is többnyire alkura fizettetik. E' rész-ben több tekintetre szükség ügyelni: 1ször a' munka vagy ebszámra 's az ez-által elhordott kőnek mennyiségére szorítatik: ekkor ügyelőre van szükség, a' ki az ebeket számba vegye, 's mivel könnyen együtt érthet az ebtolóval, nem igen tanácsos; vagy 2szor a' rakásnak koczkalábra (juxta pedes cubicos) felszámolt mennyiségéhez szabatik, egy ebszekrényre (Hundlade) egy koczkalábat számítván, 3szor aknakötél számra, egy aknakötélre 6—9 ebszekrényt számítva ennek módja abban áll, hogy a' takarító akna' torkolatjánál feljegyeztetik, hány teli zsák érkezik fel; vagy 4szer égalatti érszekrények számához mérve, melyeken csupán törerek (Pochgänge) hordatnak. Mind a' négy féle mód-nál tekintetbe kell venni, valljon a' futam víz-irányu-e, meneteles-e, vagy vegyes; tovább a' kőnek tömegét, nehezségét. E' végre vannak kész mutató-táblák, melyekből látható: 100 öles távolságra mennyi idő kivántatik a' rakodásra (Füllen) kidöntésre (Ausstürzen), és pedig külömböző érfajoknál; mennyi idő alatt futja meg az ebtoló a' mondott 100 ölet; 's mind ezekből tudhatni meg az illendő alkubért.

Az óriáskocsi alkva szinte annak öble, a' távolság, 's a' kő' minémúsége szerint számí-tatik fel.

132. §. Tetemes külömbség van a' kézi 's apró műszerek általi takarítás közt, és a' mely nagyobb erőművekkel segítetik. Mennyi időt,

ember számot, költséget kimél meg egy erőmű, sokkal ismeretesb dolog, sem hogy bizonyítani lenne szükséges; főkép terjedt ágazatú bányákban, hol a' munka szapora lévén, a' takarítást is csak erőművek által lehetőség győzni. Azonban terjedt bányákban kamatol csak az erőmű, mellynek költséges készületét egyedül azoknak jelen vagy legalább okkal remélhető zsákmanyaik' határozzák meg.

Az erőműáltali takarítás többféle. Legegyszerűbb erőmű a' motóla (Haspel); ez nem egyéb, hanem két sarokfára fektetett henger, mellyre a' mélybe szolgáló kötél csavarog, 's vele a' köből (eredetileg alkalmasint kö-öböl, 's innen Kübel, Cubulus) fel 's lejár. A' motólaszok' (Häspeler) bére a' köbölnek nagysága, a' mélység, és a' kő' minéműsége szerint számítatik fel; tapasztalásból előre tudván, mennyi idő alatt hány köből követ lehet kiemelni egy vagy két embernek. Használtatik a' bányákban egy ehhez hasonló erőmű, melly egy súlyirányt álló orsó-hengerből, 's két csigából áll, a' hengerre, melly rúd-karjainál fogva kereng, tekeregnek a' kötelek, egyik fel másik le, 's a' csigák enyhítik a' surlódást. Ez ama' közönséges erőmű, mellyel a' fedelfát házakra emelik az ácsok.

133. §. A' nagyobb erőművek, nem különben mint az elészámoltak ember-kéz, vagy állatok, vagy víz, vagy gőz által kormányoztatnak, segítettnek. A' takarításra, az említetteken kívül — főkép aknáknál — kétféle nevezeteseb erőmű használtatik: t. i. Lókosár (Gapel) 's szorívó (Premsekunst); az első lovak, a' másik víz által mozditatik. Ez hasznosabb amannál, mert ha egyéb nem, legalább a' lótarítás kiméltetik általa. Az aknároli czikkelyben az mondott, hogy minden akna felett nagyobb vagy kisebb

a' takarításhoz alkalmazandó ház vagy hajlék építetik, részint a' munkásoknak fergetegelleni biztosítás végett, részint az emelő erőművek fedelélül. Ezen aknaház a' takarító erőmű minéműségéhez is alkalmaztatva két részre oszlik: egyik a' tulajdonképi aknaház, másik az erőmű fedele: azonban mind a' kettő egymásba szolgál. A' Lóorsó' fedele egy kőalapra épített szegletes vagy gömbölű hajlék, mellyben a' lókosár súlyirányosan állítatik fel, 's öszvesen egy orsó fából (Spindelbaum) 6 kosár-oszlopból (Korbsaul) 3 koszorúból, 3 keresztfából, 12 alkötés (Fuszbander) 6 kosárfeszítőből, 's több apróbb részekből áll. Ezen lókosárra két vastag kötél gombolyítatik, egyik alsó másik felsőnek nevezetvén: úgy, hogy midőn az orsó forog, egyik fel, másik letekereg róla. Az orsót keringésében egyszerre meglehet akasztani, 's akkor a' befogott hám-lovak vissza fordulván másfelé forgatják; melly végre a' rúd szabadon van reá fűzve. A' kötelek az orsótól egész az aknatorokig több apró csigákon vezettetnek, 's mozdulatjuk az akna felett nagyobb csigákkal enyhítetik.

Maga a' takarítás' munkája e'kép történik: Reá akasztván az aknafenéken (a' rakodóban) egyik kötelre a' terhelt zsákot, szekrényt, vagy tonnát, a' lókosár megindul, 's míg a' terhelt zsák fel, addig az üres leérkezik *).

*) Mivel az aknakötél nem csak vastagsága, hanem hosszúsága miatt is (melly némelly honi bányákban 200 's több ölnyi) igen súlyos; mire terhelt szála fel jut a' torkolaton, addig az üresnek súlya olly tetemessé leszen, hogy amazét sokkal felülmulván, a' lövonta kosarat sebes forgásba, 's könnyen zavarba hozhatná, sőt a' megakasztást is veszélyeztetné. E' körülállás' elhárításául, 's

Feljutván a' tereh, a' csapó általa megnyílik, az orsó megakasztatik, és a' zsák egy mellék csigáról függő kötelre függesztetvén felvonatva oda száll, hol a' kövek belőle eb- vagy óriásigába döntetnek. Ez alatt a' lovak megfordulnak, és a' lóorsó másfelé kerengvén egy készén tartott üres zsák ismét reá függesztve le, a' terhelt pedig feljut az aknábol. Így a' takarítás igen sebesen foly.

A' takarító zsákok durva ökörbőrből varratnak; vannak nagyobbak és kisebbek: azokba 9 emezekben 6' tolíga (ugyan annyi mázsa) kő fér.

Az aknakötel kenderből különös gonddal gyártatik, hogy erős, egyszer'smind az aknabeli nedvek ellen tartós legyen; melly végre szurokkal készitetik el. Rajta nem csak kövek szálítat-

a' súlyegyen' fentartására mind a' lóorsó mind az alább említendő vízkosár jelenkép domborúra készitetik; hogy mialatt egy kötel-tekercsnek kör széle (peripheriája) tágul, a' másike szűküljön, 's ez által a' potentia is a' súlyhoz (pondus) idomuljon. A' régi műveknél, hol még a' kosár lapos gömbölyű (henger alakú), a' lóorsóhoz egy vas borona forma úgy nevezett Schlepphund (Surlószány) vagonon fűzve, melly a' lovak után vonczoltatva, midőn a' kerengés sebesül, addig terheltetik kődarabokkal, míg a' terhelt zsák a' torkolaton kiténik. Ez faleeresztés alkalmával elkerülhetlen szükségű szolgálatot tesz. A' surlódás' kissebbitése vagy nagyobbitása által e'hez még más súlyegyent zavaró körülmások is járulnak, mellyeknek elhárítása a' bányász - erőművészeket régen foglalataskodtatja. Nem rég Bánya - Tanácsnok első Bányászi Referens 's a' Selmeczi Bányász Academiánál a' Mathematicai és Physikai Tudományok' tanítója T. 'Sitkó Jó'sef úr ennek elhárításául egy ideára talált, mellyet kiegyenlítő tér (Ausgleichungs Bahn) nevezet alatt életre is hozott, de kivitele mind a' mellett, hogy már eddig sok költségbe került, félbeszakadt, 's nem sikerült.

nak, hanem bánya fa, sőt emberek is ereszkedhetnek le; 's akkor hámokat (Knechte) függesztenek reá.

Illy kötél általi leereszkedés veszedelemmel járul; egy mozdulat olly inogásba hozza az egész kötelet, hogy a' rajta függő személyeket az akna falaihoz csapkodva halálosan öszve törhetik. Innen a' bányászok noha értik a' szükséges iránykormányt, inkább másznak fel 's le a' mászaknán.

134. §. A' vízkosár, vízorsó, vagy helyesebben szorivmű (Premsekunst) abban különbözik az előbbtől, hogy ez vízirányt fekszik két sarkon, 's víz, nem pedig ló által hajtatik. Három fő részből áll, úgymint: vízkerekből, akasztóból, és a' tulajdonképi kosárból; mind a' három egy hengeren forog. A' vízkerek (Kehrrad) a' végre szolgál, hogy a' lapátjaiba (Schaufel) folyó víz által az egész művet forgásba tegye. Ennek két lapát-osztálya van, egyiken jobbra, másikon balra irányzanak a' lapátok: hogy a' víz magát a' kereket is jobbra 's ismét balra forgassa. Az a k a s z t ó k ö r (Premserad) olly végre van a' köz hengerre csinálva, hogy midőn a' terhelt zsák az akna-torlaton kibújik, egy a' végre hozzá csatolt emelcső által a' víz-zsilib beduguljon, egyszer'smind pedig a' szorívek (Premsebäume) által körül szorítva megakadjon, 's az egész művet megállítsa. Ez alatt a' terhelt zsákot a' kötelről leveszik, egy üreset akasztanak reá, 's a' másik lapátosztályra szolgáló zsilibet megeresztvén (melly pillantatban egy mozdúlatra a' szorívkör is megtágul, az egész művet visszafelé indítják. A' vízkosárra, vagy csigakosárra (Spiralkorb) van a' kötel két rét tekerve, melly azon szerint, mint fent a' lókosárról említetett, az

akna-torkolatig több csigákon vezetve egyszerre fel és alá jár az aknában. Jelenkép az akasztó-kör többnyire a' vízkerékre csináltatik; mert többször megtörtént, hogy midőn a' szorívek megakasztván, a' vízkerek pedig továbbá is forgatván a' művet, illy nagy erőharczban elrepedt a' henger; következőleg az egész mű elromlott.

A' tengelyekhez közel egy fűtő kemencze van szomszédolva, hogy téli időben fellehessen olvasztania a' fagyot.

A' bányabeli akadályokról.

135. §. Tudjuk, hogy földünk' gyomra tömve van forrásokkal; mellyek majd föld alúl buznognak, majd a' szabad alúl fő essőzés és hóolvadás után *); tudjuk azt is, mennyi ezer nemű anyagvegyítéken szivárganak által; midőn tehát a' bányász ide fúrja magát: egy helyütt vízzel árad el útja, másutt különféle chemiai oldozatok annyira megrontják a' levegőt, hogy mind addig fel kell hagynia munkájával, míg ebbeli akadályait el nem hárítja. Legfőbb akadályai tehát a' bányabeli munkának a' lég, és víz. A' bányászok ezen beléget Wetternek (többes szám) nevezik, 's osztályuk szerint vagy jó, friss. (gute frische Wetter), vagy rekedt (matte Wetter) vagy fojtó, dögleletes (böse, schlechte Wetter, Schwaden), végre gyulékony (brennend) 's pattanékony (schlagend). Az első félében jól ég a' bányavilág, a' lélekzet

*) Ehez járul a' régiek' fonák mivélés módja, melly szerint az ereket egész a' föld' színig minden köz nélkül kivágván, sok helyütt vízbefolyásokat okoztak, a' min az utókornak sok költséggel 's veszéllyel kell segíteni.

könnyű; a' rekedtben nem olly tisztán lobog a' láng, a' lélekzet nehezebb, 's ha tovább szívja az ember, akkor melly szorongatást, fejjúgást is okoz. Gyakran csupa földali melegségtől lesz rekedt é. Legbiztosb jele a' földali mulathatásnak, ha a' lámpa éghet; míg ez ég mulatása nem veszélyes, kivéven ha mérges gőz-nemekkel, — mint az egérkőves, — van a' lég fertőztetve. A' fojtó levegő olly gonosz, hogy hevenyében megfojtja az embert. Ezen fojtó lég eredete igen természetes chemiai oldozatok által történik a' bányákban; létrészei t. i. részint a' hegy' tömegében részint a' köz levegőben lévén, magokat más testek' hozzájárultával feloldják, 's a' szabadult részek uj chemiai vegyületté lesznek, mellyekből a' fojtó lég. származik. Így p. o. a' kőszén-bányákban legtöbbet vesződnek a' szén-savannal (*Kohlensäure*, *acidum carbonicum*) melly midőn felbomol, egyik létrésze a' szén anyag (*Kohlenstoff*) öszveköttözik az *athmosphoera*' oxigenjével, ezen veszélyes savanyt szüli. Noha ugyan e' légnem az embert tüstént elfojtja; még is mivel nem mérges, több órák folyta mulva ismét életre hozható az általa szerencsétlenül elfojtott bányász. Különös jelenet az illy szerencsétleneknél, hogy érzékeik, noha éltőknek semmi jeleit nem adhatják, minden kül benyomásokra alkalmasak maradnak; halják a' környezők' jajjait, tudják, mi történik velök; de nem mozdulhatnak.

136. §. A' fojtó lég, az előbb érintett chemiai munkálat szerint mind addig nevekedik, míg dőgleletessé lesz, mellynek az álatok nemeihez képest különféle, majd hirtelenebb majd lassudabb hatása vagyon. 'S bár hányféle módot használ a' gondos bányász részint meggát.

lására, részint elhárítására, mind e' mellett még is megromlik az a' bányában, a' mire főképeger és büdösköves repke részek vegyülten elég-gé hatnak. Az illy módon fertőzött lég' tisztítására legfogatosb eszköz a' szellőztetés, melly kétféle: természeti 's mesterséges. A' lég mint folyó 's rugalmas test, állandó folyásával magától tisztakozik; erre nézve a' tereket úgy kell mindjárt a' művelés' kezdetén intézni, hogy állandó légcseré (Wetterwechsel) legyen benne, melly semmi körülállástól ne akadályoztassék. A' természeti légcserének 's bányabeli légforgásnak (Wetter-circulation) theoriája azon alapul, hogy a' bányának két külön horizonú (láthatári) égalatti nyílása legyen, mellyeknek egyikén a' szabad lég be másikán a' romlott kifolyhasson. Tudni, hogy a' lég rugalmas (elasticum) test, melly a' meleg által kitágul, 's hidegben öszvesűrődik; nyáron a' külső lég melegebb, azért belőlről ki-fele; télen hidegebb a' föld alinál, azért befele torlódik: 's így a' bányában maga útján szüntelen tisztakozik. Kezdetén azonban a' bánya megnyitásnak, midőn a' legelső akna vagy ékzet vágatik, mindjárt nem eszközölhető ezen kettős légnyílás: ekkor mesterséges léghozáshoz kell folyamodni.

137. §. Aknaásás közt a' természeti légcseré csak bizonyos mélységig tart, ezentúl megreked, és tisztítására légtöcsért kell használni. Tudni illik az akna' torkolatja egy léghatlan, v. légsűrű (luftdicht) deszkázattal bizonyos mélységre két felé különöztetik; egyik felekezetbe súly irányt egy deszka-cső illesztetik, melly felől a' szabad levegőt, alól pedig majd nem fenekét érje az aknának. Felsőrészéhez vizirányt egy tölcser alakú cső ragasztatik, olly móddal, hogy

ez a' szél ellen irányoztathassók. Ezen deszka-csővön tehát a' friss lég az akna' fenekeig hat és innen másik felekezeten a' romlott kifoly. Ha nincs messze a' hegyoldal, lehet minden cső nélkül egy ékzettel segíteni, mellyel az akna oldalt fúratik 's a' lég mozgásba jó. Ékzet ásás közt is a' fris lég odáig hat, míg a' torkolat tetejétől képzelt vizirányú vonal a' műszin' talpát, vagy ha lejtve nyulik az ékzet, míg a' torkolat' talpától való a' műszin' tetejéig ér; ezentul a' légkörnyelés felakad: melly akadálnak elmelőzésére a' bányász mind sentebb említett-csínal lejtse ékzete irányában. — Valahára csak ugyan még is odáig kell neki jutni több százöli távolságra, hol a' vizirányti vonal fej felett, vagy sarkán alúl esik, követekezőleg az ékzet légcseréje megreked: ekkor vagy szelelő aknát mélyezzen-be a' szabad felől, vagy ha ez a' hegy meredek volta miatt igen nagy mélységbe, 's tetemesb költségbe kerülne, légcsővekhez kell folyamodnia: a' mikor ha elég magas az ékzet, nincs szükség egyéb mesterségre, mint az ékzet' fenekén egy légsűrű csatornát vezetni a' torkolatig, ez által a' fris lég egy felekezeten betorlódik másikon bedig a' romlottat kitolja. Ha az ékzet nem magas, akkor a' csatorna nem elégséges magában, hanem olly légtőcsért 's légcövet kell a' bolton bele vezetni, a' millyent az aknatisztításnál említettünk.

138. §. Mig természeti légtisztító eszközökkel élhet a' bányász, nem szükség addig mesterséges szereket használni; így p. o. ollykor egy futannak a' másikkal lemélyezés által, vagy egy térnek a' másikkal áltfurás által eszközlött öszveköttése forgásba indítja a' rekedt levegőt. Illy lemélyezések és áltfurások *Szelelőnek* (Durchschläge) neveztetnek. A' folyó sótt friss víz is

nagy hasznára szolgál a' légtisztításnak; tapasztalni, hogy a' vízekzetekben 's műaknában mindig tiszta a' levegő. Azonban sokszor időbelifogyatkozás, tetemes költségek, 's más körülmények gátolják a' természetes szelelők' készítését: ekkor mesterséges eszközökhöz kénytelen ismét nyulni a' bányász.

139. §. A' mesterséges légtisztító szerek e' következők: 1. a' legyező, légerék, vagy széldob (Focher, Wetterrad, Windtrommel); ez egy üres, légszárnyas kerek, melly két felültekével van oldalt ragasztva. Használatára nézve kétféle: szívó és fuvó; amazzal a' hozzá illesztett légcsőveken a' romlott lég kiszivatik, emezzel a' tiszta befúvatik. 2. a' Herburg' legyezője; ez hasonlít az elsőhez: csak kevésbé célirányosabb részekkel van szaporítva, 's nem közvetlen forog kéz által hanem fogaskerekhez van kapcsolva. 3. a' vizidob (Wassertrommel); szinte kétféle, fuvó és szívó. Az első két főrészből áll: t. i. egy zsilibból, 's egy aledényből. A' fenzsilibnek ismét két része van: vizgarat (Wasserkasten) és tulajdonképi zsilib (Einfallrohr). Az aledény is két csőből van össze álitva: egyik egyenes (aufrechtstehend) másik leborított. A' fenzsilibből messzéről vezetett víz rohan az aledénybe, mellynek két nyílásra lévén, egy t. i. alól az egyenes' oldalán hol a' fölösleg víz kifoly, másik felül a' leborítottnak tetején, emezzen a' vízragadta lég-részek torlódva csőveken magok helyére vezetnek. Mivel e' műszer annál célirányosabb, minél több lég ragadtatik víz által az aledénybe; azért a' fenső zsilibnek garatalakúnak kell lenni, 's még jobb, ha víz-rohantában több apró csővecskék vannak bele fúrva, mellyeken a' lég a' rohanó víz közé folyhasson. A' szívó

vizidob kevésse különbözik alkatjára nézve az előbbtől. Szinte fenső vizrohanó zilibból és al edényből áll, azzal a különséggel, hogy ennek csupán egy és egyenest álló aledénye van, melly az elragadt légrészeket fel nem fogja, hanem a' zsilibhez van egy légső ragasztva, mellyen a' rohanó viz kiszija a' romlot léget. 3dik a' légfűtő (Wetterofen); részei: a.) alapfal (Fundamentgemäuer) b.) hamurost, (Aschenfall), hamupad (Pflaster, auf welchen die Asche ist), c.) hamvablak (Fenster zur Herausnahme der Asche), d.) öble a' fűtőnek (die Mitte des Ofens), e.) rost rudak (Roststangen), f.) tüzelő ablak (Fenster zu Heitzen), 's ha magas a' fűtő, fentebb egy másik hasonló ablak; végre h.) a' rostrudnak és hamvesés közt egy szicső (Zugrohr). A' tűz által tehát a' lég Felmelegedve kitágul a' csendet megzavarja, nyomási súlyegyen megszűnik, 's huzás (Zug) ered az athmosphaerában: következőleg a' szicsővön a' romlott kitorlódik. E' fűtőnem régi eredetű lévén, olly helyek' tisztítására, hol szén-savany bontakozik, mivel ez a' tüzet előtja, nem alkalmas. Illy esetre a' szicső az öbölbe, 's a' kürtő felé vezettetik ki a' tűzfelett. Maga a' szicső vasvértből (Eisenblech) készül, 's kívül belül egy készült mázzal tapasztatik-ki. 4ik légtisztító szer az úgy nevezett Harczi Vizszőkő (Hartzer Wassersatz). Ez négyi csöbörből, és két légsőből áll; a' csöbrök közül kettő egyenest áll, mindkettőbe fenekén keresztül egy légső van vezetve, mellyeknek szájokon szélajtó (Wentill) lebeg; 's mind a' kettő egész majdnem a' szicsőveknek szájokig vízzel van megtölve. Ezen két vizcsöbörbe egy emelcsőfának (Wagbaum) két ágáról

ágáról lánczon egy leborított csőbőr játszik fel 's alá, mind a' kettőnek fedelén szinte szélajtó lebegvén. Az emelcsőfát egy ember mozgatja lábával, mellynek erejével egy szélcsőbőr felvonul, másik lenyomódik a' vízbe, 's mikor amannak szélajtaja lecsapódik, akkor ennek lemenet felnyílik; mikor egy vödör' szélajtaja záródik, akkor az alatta lévőnek szicsőve felnyílik. Így a' légcsőveken apródonként kitorlott rossz lég a' felcsőbőr alá tömődve onnan ismét annak szélajtaján kimegy.

A' színműveket átalján fogva úgy kell helyezni, hogy a' romlott lég más utakon ismét előbbi helyére vissza ne mehessen. A' légcsővek (Wetterlütten) gyakran vizsgáltassanak meg; mert legkisebb hasadék foganatlanná teheti a' munkát.

140. §. Második akadály a' bányabeli munkának a' víz áradás (Die zusitzenden Grubenwässer). Hóolvadáskor, és őszi esőzéskor többnyire úgy meggyűlnek a' földalatti bel-vizek, hogy egész futamokat elöntenek; de különben is némelly helyek tömve vagynak forrásokkal, mellyek összevagyulva szinte akadályoznák a' munkát. Mind ennek elhárítására legcélszerűsabb eszköz a' csapoló ékzet; mivel azonban lehető legnagyobb mélysége csak a' hegy' lábáig képzelhető, 's mélyebb térekből 's alsóbb futamokból vele nem csapolhatni-le a' vizeket, hanem legalább talpáig erőművekkel szükség azokat kiemelni. Illy erőművek az alsó Magyarorsági bányakerületben maiglan magas pontjára emelkedtek a' tökélyesedésnek; úgy annyira, hogy e' tárgy maga egy különös és terjedtebb értekezést érdemlenez-meg. Rólok röviden 's rézmetszetek nélkül e' helyt valamint közleni annyi, mint egy diszteremben pislogó méccsel világítani:

Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1832.

2

legfelebb az tűnne-ki mellette, milly tág, milly gazdag az egész, a' nélkül, hogy egyes részeit ki lehetne ismerni. Elég lesz talán a' körülmények' szükéhez alkalmazva külön neveit csak általjában érintenem.

141. §. A' vizemelőművek két főágazatra oszlanak; t. i. szívókra (Saugwercke), és torlókra (Druckwercke); mellyek egyszer'smind nyomják és szivják a' vizet. Kisebb mélységről csupán kézi, vagy láb-szivattyukkal (Leutpumpe) emeltetik a' viz: nagyobb mélységre nézve használtatik: a) Szivattyuszükő (Pumpensatz) b.) toronycső (Thurmrohr). Akna-lemélyezés közt, ha a' szükőszivattyú elégtelen lenne a' vizet annak torkolatjaig kiemelni, egy szícső (Saugrohr) ragasztékot kap, 's így annál többet minél nagyobb a' mélység. Hasonló mélységnél aknarudazat (Schachtgestäng) is használtatik; t. i. egy rudra, (melly minden esetre annak rendje szerint erős gerendákból van öszve férczelve) több szivattyudorong függezteik 's amannak fel 's alá mozgása által emezek egyszerre, vizet izenkint (Satz-Weise) egymásnak adván ált, míg azt közös egybemunkálódással a' vizékzetig v. földszinig ki nem emelték.

A' rudazat egy szaru által vízkerekre, kapcsoltatik, a' kerek forgása által a' szaru fel 's le mozogván a' rudazatot 's ez által a' szivattyukat is fel 's le mozgatja. A' hol a' vízmedret nem vezetheti közbevetlen az emelő művekhez, a' vízkerek küldorongmü vagy küldorongzat által (Feldgestäng) csatoltatik hozzájuk. Illy vízkerekeknek millyenek gyakran a' földalatt is építettetnek, alkalmas hajlékot kell készíteni, melly kerekzobának (Radstube) neveztetik. Különös figyelemre, méltók. c.) a' gőzerő-

művek (Feuer, oder Dampfmaschinen) melyek nem csak vízemelésre, hanem éresztőzésre is használtatnak. Selmeczen főképp divatosak.

Végre még két neme érdemel említést a' viz emelő műveknek: egyik t. i. a' Vízszolop-erőmű, (Wassersäulmaschine), mely 1749ik esztendőben hozatott-be Selmeczen; feltalálója Hell volt; de ideáját 's erőművét Bánya-Tanácsnok 'Sitko kevéssel ez előtt megjavította, elveit is megválasztván az egésznek cudálatra méltó sikert szerzett. Elveit a' műnek hosszú fejtegetést kívannak. Masik a' légerőmű (Luftmaschine) mely 1753. esztendőben jött Selmeczen divatba.

Mind ezen előszamolt, mind egyéb száznemű erőművek, (mellyek t. i. az érczmivelésre akar használtattak, akar a' művészek által egyedül javaslatba jöttek) mintában láthatók a' Selmeczi Kir. Mintateremben. Valóban az Alsó Magyarországi Bányakerület, valamint értelmes Bányászokkal bővelkedik, úgy büszkélkedhetik számos és ügyes erőművészeivel, kiknek több újuemű erőművek köszönik létesületöket.

N e g y e d i k S z a k a s z.

Tóépítésről, és vízvezetésről. (Teichbau und Wasserleitung)

142. §. Az előre bocsátottakból ugyan eléggé látható, de a' következőkből még bővebben kifog tűnni, mennyi vízfolyam szükséges az érczmivelésre. Boldog ama vidék, hol, mint Körmöczön minden szugból patak csergedez az erőművekre; Selmecz, a' gazdag érczereknek bő tanjája, noha jelenkép is dúsan adakozik a' munkászatnak, ha elégséges vízfolyammal dicseked-

hetnék, maga képes lenne Országunkat ellátni nemes érczekkel, de a' mennyivel a' természet egy részben megajándékozta, másikkban annyit tagada - meg tőle. Olly helyeken tehát, hol a' munkászat' folytatására nem elegendő a' táji vízfolyam, mesterséggel kell azt vagy távolabbról csatornákon vezeteni, vagy tavakba öszve gyűjtve, a' hó és esővizet is műkerekekre használni.

143. §. Első, a' mire toépitésben vigyázni kell, egy arra alkalmas fekvésnek választása. Tónak mindég olly völgy választatik, melly egy gáttal, töltéssel (Damm) elzárathatik; a' hol különösen arra kell ügyelni, hogy minél több víz férjen belé 's egyszer'smind rövid idő alatt be ne iszapoltassék. Erre nézve a' völgy alant a' két hegy' lábánál tág legyen; felfele szeliden emelkedjék; a' helyek' színe ne legyen kövecses vagy agyagos.

144. §. Miután az alkalmas fekvés feltaláltatott, az alap vizsgáltatik-meg. Az alapnak tökéllétesen vizitatlannak (Wasserhåltig) vagy helyesebben vizsűrűnek (vzálló Wasserdicht) kell lenni. Ennek jelei: ha a' kőség kemény, egész, nem odvas, nem leveles, vagy legalább levelei víz-irányt simulnak, ha nagyobb csomókba öszvesült 's vizet ált nem itató főveny, pala, vagy ton-agyag. Mivel azonban a' tiszta agyagos és tonos földnem a' völgyeken többnyire csak szakonként (Schichtweise) fekszik, 's nem hat egész a' kemény sziklaságig: azért nem jó elbizakodni benne, hanem álmélyezni (Durchsinken), 's a' kemény kőségig jól meg kell vizsgálni. Arra is kell ügyelni, vallyon a' tonréteg feszesen öszve van-e kapcsolva a' kemény kőséggel: külömben czél-iránytalan volna reá tavat építeni. Ezen toalap' vizsgálatra földfúrók (Erdböhrer), által történik.

145. §. Ha már a' tónak mind fekvésére, mind ágyára alkalmas a' körülmény, akkor el lehet az ásást vagy inkább egyengétést annak megkívántó hossza, mélye, 's szélte szerint kezdeni. Mélysége az elészámolt alap' kívántságaihoz, szélte pedig ama magassághoz alkalmaztatik, a' millyent a' töltés fog kapni, hogy elégséges víz ferhessen mögé. Hydrostaticából ismeretes alaptétel az, hogy a' víz, a' mennyi erővel alapjára súlyirányt hat, annyi erővel nyomja az edénynek oldalfalait is. Minél nagyobb tehát a' tóviznek mennyisége, annál nagyobb lefelé 's oldalt annak nyomása; következőleg annál vastagabbnak kell a' töltésnek lenni. Hogy a' gát tökéletes erővel hathasson ellene a' víznyomásnak, ennek szélét, a' víznek jövőendő magassághoz kell alkalmazni. Részei a' tógátnak: a.) a' közepében egy agyagból tömött rész, melly agyagvértnek nevezhető; b.) a' földbegy (Brust) vagy földtöltés a' tükör felé (gegen den Spiegel) c.) hátsó földtöltés az agyagvért mögött, d.) gátfal (Trockenmauer), közbevetlen a' víz és gát között. Az agyagvért, a' víznek átszivárgását gátolja, az elő's hátsó földtöltés a' drága kőépítést pótolja.

146. §. Mihelyt az alap mélyében 's hosszában kiásatott, vagy inkább egyengettetett azonnal a' töméshez (Stauchen) foghatni. Ez rétegenként történik, és a' költséget kimérlőleg, alku szerződés mellett bizatik a' munkásokra. *).

*) A' Selmeczi tóépítéshez többnyire Liptó Vármegyei lakosok használtatnak, a' kik lakuktól messze költöznek hasonló munka-szerzésért. Egy gazdának kormánya alatt egész csoportok szövetkeznek, 's a' munkászat iránti alku vele köttetik, valamint a' bért is ő veszi által, 's ő osztja szét kormányozotti között.

Mintán egy réteg jól leveretett, színe kevésbé vízzel locsoltatik-meg, 's aztán ismét új réteg terítetik reá. Az agyag se kövecses, vagy homokos, se igen szappanyos ne legyen. Alkalmas volta, 's célirányos megkívántságai kedvéért ezen agyagnak, nem kéméltetik a' távolság. Selmeczen vasútakon hordatik egy most épülő tóra alkalmas agyag. Innen is látható mennyi költségbe kerül egy tónak építése. A' munka tiszta száraz nyarat kíván; mivel pedig egy esztendő alatt nem könnyen lehet végére járni; a' közeledőtélre mindennel fel kell hagyni 's az építményt szalmával, ágakkal 's a' t. feszesen betakarni, tavasszal pedig a' tömetnek felporhanyodott színét felvakarni 's ujonnan leverni. Az oldal földbegyek hasonlóan haladnak emeltetésökben az agyagvérttel, mellyekre az alapárokból ásott föld használtatik. Ezeknek kevésbé lejtőseknek kell lenni; azért e' munkát 's építmény' részét lejtélynek v. meredélynek (Böschung) nevezik. Ha mind a' két oldaltöltés elkészült, gyeppel rakatik-ki, 's ezután következik a' tükör közti gátfal. A' Mechanica elvei szerint ezen gát egész alkatja egy fekvő háromoldalas prizmájú vagy inkább trapez alakú.

147. §. Nem csak alapásás, hanem gátverés közt is majd a' völgyi patakból, majd esők 's záporok által víz gyűlhet a' töépitményre, a' mi tetemes károkat okozna rajta. Ennek elhárítására nem lehet foganatosb eszköz, mint kezdetén mindjárt a' munkának, a' hely' legalsóbb fenekére egy fa csatornát tenni, mellyen a' víz a' munka felett elfolyhasson, 's melly mind addig meg marad a' tőfenekén, míg a' rátépitéssel vízszinig nem jutnak a' munkások. Akkor sietve kivéttetik, 's a' hegylábánál a' vert-

re helyezve rajta a' gödörbe gyűjtött víz lecsapoltatik; egyszer'smind előbbi nyoma a' munka' folytában betömetik. Miután a' gát ismét felebb emelkedett, a' csatornázat megest odatéttetik által, előbbi helye betömetvén; 's így felváltva egyik hegy-lábtól a' másikhoz. A' mennyiben pedig az alapgödörből való kijutás után a' papvájú (Münchrinne) mellyről alább jó említés, — helyeztetik-be a' gáton keresztül, ezentúl az öszvegyűlt vizek ezen is kibocsáthatók, 's az említett csapoló csatornázat csupán zápor-csapolóul szolgáland. Mind a' mellett még is ezen csapolás mód a' veszélyeket 's akadályokat tökéletesen el nem bántatná; minekokáért tanácsosbb mindjárt a' tó' ágyán' kezdve, a' gát' alapjain keresztül egy kőcsatornát építeni, 's minden vizet azon folytatni-ki. Ezen csatorna mindig nyitva marad, míg rajta az egész gát elkészül; mivel pedig nyílása minden zápor és hó-viz' levezetésére elég bő, a' gát minden csatornázati 's csapolás költségek nélkülözttével folyton épülhet 's ülepedhetik. Miután végre az egész gát elkészült, ezen kőcsatorna berakatik.

148. §. A' p a p m e d e r (Münchrinne) mellyen a' tóviz a' műkerekekre foly, 's melly következőleg az egész gátat álthatja egészséges tölgyfából készül; öble a' kerekre kívántató vizmenyiséghez alkalmaztatik. Mivel a' tavak a' hegyekről csurgó zápor által könnyen beiszapoltatnak, a' papmedret, v. vájut kevésbé felebb kell a' tófenekénél helyezni. A' víz megeresztésére 's befogására a' vájura p a p (Münc) állitatik szinte mint a' szorívműveknél. A' pap körül mindjárt a' gátfal előtt egy p a p h á z (Münchhäusel) építetik deszkából, a' végre, hogy a' papvájú be ne iszapolódjék, 's különféle gazzal be ne dugul-

jon. A' pap' emelcsője ugy készül, hogy az könnyű erővel nyílják.

149. §. Mivel nedves időkben a' tóba több víz gyűl össze, mint a' mennyi bele fér; a' gáton egy lefolyást kell hagyni a' fölöslegnek. A' gátnak közepe kevésbé domboru legyen 's ezen lefolyás legalkalmasb helyet foglal közel valamellyik oldalhoz. A' habok ellen a' kőfal teteje kevésbé kanyarossá készült.

150. §. A' hol közelében nincs kéznél jó agyag, netalán vagy közel fekünne valahol kőbánya, ott tanácsosb az egész gátat fallal építeni ki. Ennek vastagsága nem olly tetemes, mint a' vert gáté; hanem a' vízszivárgásnak elmellőzésére tömöttebben kell építenie akár mily egyéb nemű falnál, melly végre jó mész, 's főkép a' tükör felé nagyobb kő darabok használtatnak.

151. §. Midőn a' tó valamelly öböl' teteje felé helyeztetik, az eső-és hóvíz árkokon vezetetik távolabról belé, sőt hasonlóan belőle is a' műkerekekre. Illy esetben mindenek előtt a' víz-irányt szükség kimérni (libellázni) a' folyásnak kivántató esésével. A' tóba vezető árkok nagyobb lejtet kívánnak, külömben záporokban sebesen teli áradva kárt szenvedhetnek: csendes csőben pedig a' lassú folyamból sokat magokba isznak. Máskép a' kivezető árkoknál; itt gazdálkodni kell a' lejtettel, hogy annál nagyobb jusson a' kerekvájukra. Különös figyelmet kíván eme árkoknak is fenekök, hogy se itató, se álszivárgó ne legyen; mellyre nézve itt is kemény sziklaságot kell választani, vagy annak hijával kemény agyagosat; ha pedig ilyen sints, legalább agyaggal kiverni a' medret. Itt ott kőépítés is szükséges.

152. §. Hol a' művekre nem ugyan tavakból, de messzebb forrásokból vagy patakokból vezettetik a' víz, ennek csatornái a' táj' és hely' körülményeihez mérve hasonlóan mint a' tavi csatornák, majd csupán egyszerű árkokból állanak, majd kővel, fával rakatnak vagy építtetnek ki. Legfőbb ügyelet kívántatik a' meder' irányzatának, a' víz' esésének kimérésénél, valamint a' folyom' mennyiségének külön művekre 's kerekekre való gazdaságos elágazásánál. Általában a' milly felette fontos a' Kohászra (Hüttenmann) nézve a' tűzanyag, 's ennek eszközei, u. m. fa, szén 's a' t. olly nagy fontosságú a' bányászra a' víz. Ennek híja vagy elpazarlása okozza legtöbb honi bányáink' rossz állapotját, sőt felhagyását: azért a' tavasz a' bányász' nyara, mellyen fáradozási gyümölcsöznek, a' tél nagy ellene.

Ö t ö d i k S z a k a s z.

Az égalatti, v. naponvaló készítésről.
(Aufbereitung über Tags)

153. §. A' bányákból nyert, 's szabad alá hozott érczek többnyire idegen ásványrészekkel elegyesek: ritkán találtnak olly terméki tiszta alakban, hogy kevés munka kívántatnék használhatóságukra; főkép a' nemes érczek, de különösen az ezüstösek, mellyek többnyire kvarcz, spát, 's egyéb érfajok közé vésetve, vagy elhintve, azonkívül bűdös és egerkővel kötözve jőnek világra. Minden esetre a' színércz, — jőjön az terméki, vagy érczes alakban az erekből, — szükségkép minden idegen részeitől elkülönözendő, hogy haszonvehetővé lehessen; a' mi olvasztással megy véghez. E' tetemes, és költséges munkának enyhítéséül tehát az ércze-

ket először száraz, vagy nedves úton legalább nagyjából kell ama részekről elválasztani, melyek az olvadást nehezítik; a' száraz munka alatt az érczválasztást (Erzscheidung) érteni, hol a' jó a' vad részekről különöztetik el; nedves alatt pedig a' törő, vagy zuzműveket (Pochwerke) és a' mosó vagy iszapházakat (Wasch und Schlammwerke), hol az arany porral finoman hintett érfajok először lisztzé zuzatnak, 's úgy mosatik ki belőlök a' tiszta ércz, — a' maradék hutákba (Kohokba) úttaltatván.

Az érczválasztásról.

154. §. Előbb mondatott fő oka eme munkának, t. i. hogy az érczek könnyebb olvadhatások végett színércztartra (Metallgehalt) sűrűbbekké váljanak. De az is bizonyos lévén, hogy az ércz annál könnyebben olvad, minél apróbb morzsákra zúzatik, azért nem csak a' gazdag, hanem szegényebb kődarabok is válverő (Scheidhammer) alá jutnak; — ide nem értvén a' legszegényebbeket. Szükség azonkívül a' kövek' tartját nem csak a' béváltás végett tudni, hanem azért is, mivel némelly hevérek tartalku szerint fizetvén, bérök egyébként fel nem számíthatnák, 's az erre, valamint a' béváltásra nézve szükséges próba nem lehetvén egyébként eszközölhető, majd a' K. kincstár, majd a' birtokos, majd a' hevérség vesztene.

155. §. Az érczválasztás, és az ércz-felének (Sorten) elosztása minden bányamunkászatnál (Berghandlung) másként történik; csak a' három fő osztály általános, t. i. a' gazdag, közép, 's hitvány vagy szegény. A' gazdagnak ismét több osztálya van; 's így öszvesen 7 félre választatik szelt az érczkő: 1) durvára (in Grobes), 2) irombára (in Sprang), 3)

kemény szemre (festen Kern), 4) hitvány szemre (geringen Kern), 5) kemény morzsára (fest Kleines), 6) hitvány morzsára (gering Kleines), 7) porra (staub). — A' durva azzal különbözik az irombától, hogy termékebb 's gazdagabb; valamint a' kemény 's hitvány szem ezüst tartja által; szinte az apró is. A' por többnyire vagy erős, vagy kemény, vagy hitvány; az első közönségesen gazdagabb. Más helyütt jó ásznára (in gute Stufen) közép ásznára (mittler Stufen), könnyű, vagy hitvány ásznára, jó irombra, hitvány irombra, szemre, válmorzsára (Scheidklein) 's bányá morzsára (Grubenklein) — Mind ezen különbség annyiban vezet egy célra, hogy minden érczdarab és morzsalek különféle tartjára nézve a' maga felekezetéhez osztatik, 's legalább a' gazdagabbak a' szegényebbekről elkülönöztetnek. — Ezen munka a' váltárákban (Scheidkram) megy véghez egy válverővel, 's egy alatta a' választalon (Scheidtisch) fekvő vaslappal (Eisenplatte). A' válverő egy rúdról függ az asztal felett, mellyen a' lap fekszik. Az öszvemorzsált kövek áltrostaltatnak, először ugyan egy ritkább rostán, melly karón nyugszik. A' mi ezen álhull, ismét egy sűrűbb rostába jó, a' mi fent marad újonan töretik. Eme sűrűbb rosták szinte dorongon függenek egy vízzel töltött bődöny felett; 's miután érczmorzsával félig töltve bemártatik, 's először oldalt azután fel 's alá rázatik, ekkép a' tartos (häftig) morzsa alászáll, a' silányabb pedig, melly fent marad leszedetik a' zuzmalmok számára, a' többi elosztályosítva kohokba jó.

156. §. Ha az arany ásznák láthatólag pettyegtetettek, akkor az elválasztás és rostozás után nagyobb mozsarakban lisztte töretnek, 's azon:

nal kimosatnak : különben pedig nedves zuzmúvekbe utaltatnak. Az ezüst érczek bár milly gazdagok, olvasztás alá jőnek; 's azért elválasztásuknál 's osztályosításuknál tekintetbe kell venni az olvasztás' enyhülésére szolgáló érczvegyületeket, millyenek az ólom, 's bűdöskő.

157. §. Olly ereknek érczfeleit (Erzarten), mellyeken régóta foly a' mivélés, annyira ismerik tapasztalástól mind a' munkások, mind az ügyelő Tisztek, hogy ércztartjokat is többnyire eltalálják. Mivel azonban a' természet igen változva művelődik, 's mivel következőleg az éren véletlenül olly érczközök jelenhetnek meg, mellyek még nem vétettek rajta észre, vagy a' mellyek ércztartóknak sem nézhetők; azért untalan tanácsos figyelni ama főszabályt: hogy minden ér üzetése közben gyakran legalább is teknyőn próbáltassék meg, ne hogy különben a' jó érfajok is elvétele vadrakásra döntenének. Érczválasztás után az ezüst ércz-felek a'hoz készült edényekben megmosatnak 's kohókba küldetnek; 's egyedül olyanok jőnek a' nedves zuzmúvek alá, mellyek nem kétlatosak, az az, mellyeknek mázsája nem tart két lat tiszta ezüstöt.

A' nedves zuzmúvekről. (Nasse Pochwerke).

158. §. Nedves zuzmúnek vagy zuzmalomnak azon erőmű neveztetik, hol a' finoman meghintett érczkövek, vagy az úgy nevezett törerek, helyesebben zuzerek (Pochgänge), mellyek eredeti alakjukban igen csekély színércztartjok miatt az olvasztásra nem használhatók, olly finom lisztté zuzatnak, hogy az elhintett apró érczsem az érkötől elkülönözve víz által sűrűbben öszve gyűlekszik, 's később tisztára mosathatik, melly így öszvezuzottan ércz v. zuzfővenyek (Schlich) neveztetik.

Ha van tudomány, melly a' bányászat' körében szüntelen' javítást, 's új meg új tapasztalásra építendő terjedést fogad el; a' bányászatnak e' része valóban egy melly annyival több figyelmet érdemel, mivel olly kényes, hogy legkisebb észrevehetlen hiba tetemes károkat okozhat a' jövedelemben. Hogy e' munkanem, mint az iszapolásnak előmunkája foghatóvá legyen, először a' műnek részeit kell előszámolnom, mellyek következők, u. m. a) egy váju (Satz), hol a' zuzerek öszvezúzatnak, b) több zúzó (Schüszer v. Stampfer) mellyek a' vájuban egymás mellett állanak, c) minden harmadik zúzónál egy kőgarat (eine Rolle), d) egy vízkerekhez ragasztott henger, mellyből emelcsők (Flaschen) állanak ki, e) csatorna, mellybe a' liszt víz által vezettetik ki a' vájuból. — A' zuzváju külömbféle hosszaságú, a'hoz képest, mennyi számmal vannak a' benne álló zúzók; ezek ismét a' malomviz' erejéhez alkalmaztatnak, egy hengerre közönségesen 9—12; t. i. háromával felosztva. Az első durván zúzó (Grob-schüscher), második segédzúzó (Hülfschieszer), harmadik lisztrezúzó (Mehlschieszer). A' víz eme utósó mellett foly a' vájuból, 's az első mellett a' kövek gördülnek bele a' garatból. A' zúzó mellett hosszába fekvő hengeren, a' mint emlitém, mindegyik számára egy emelcső áll ki, melly a' henger forgásával a' zuzót hozzá csatolt hüvelkjénél (Däumling) fogva felemeli, hogy leesve a' követ széltzúzza. Ezen emelcsők úgy vannak elosztva a' hengeren, hogy egyszerre három zúzó (minden felekezetben egy) emelkedjék, ezek lezuhantával másik három, 's így felváltva egymásután, minden henger fordulatban háromszor. A' zúzó egy 5 hüvelknyi széles, 's 2 ölnyi hosszú gerenda, melly a' vá-

juban súlyirányt áll, alúl egy zúzás (Pocheisen) van bele verve, melly 50—70 fontot, 's a' zúzógereendővel egyetemben 180at nyom. Az egész műnek játéka tehát abban áll, hogy a' mint a' henger forog, emelcsőji által a' zúzókat hüvelkjöknél fogva felemeli, 's lebocsátja, melyek a' vájuba vissza zuhanva az alájok hulló köveket liszté törlik, ezt pedig a' vájuba csergedező víz felmossa 's magával ragadja. A' zúzerek az említett garatból omlanak a' vájuba, 's hogy annál egyirántabb legyen omlások, a' durvánzúzóhoz egy dorong van feszítve, mellynek vége a' garatot érvén, ezt zuhantában mindannyiszor megrázza.

159. §. Egyedüli célja ezen előmunkának az, hogy az érczel hintett érfajokat liszté zúzván az érczszemeknek vizáltali elkülönözését eszközölhetővé tegye. A' vizáltali különözés pedig az iszapodáson alapul; t. i. az említett zúzóféveny vizáltal felmosatván külömféle csatornákon, — mellyek alább elő fognak számláltatni — vezettetik, 's mivel az érczes részecskék nehezebbek az iszapnál, azok kiválva letelepednek, míg emezt a' víz magával ragadja. Könnyen történhetik azonban, hogy a' zúzóknak kelletnél erősebben hatnak a' kövekre, 's az érczrészeket olly lapossá verik, vagy a' mint a' bányász mondja holt tá zúzzák (todtpochen), hogy annak idejében a' csatornázaton le nem ülepednek, hanem a' vizen a' patakba úsznak; a' minek meggátlásául, 's általában minden érczvesztésnek elhárításául e' következő észrevételek szükségesek: 1.) Serény vizsgálata a' zúzereknek, 2.) a' mocskosoknak zúzáselőtti mosatások, 3.) ha a' váju minden évnegyedben (Quartal) megvizsgáltatik, a' holtázúzott részek belőle feltisztogattatnak, 's teknőn kifejtetnek.

ivezető meder helyett a' váju egy ol-
n nyiltan hagyatik, nem olly kön-
nak holtta az érczrészek. 5.) szükség
egvizsgálni a' zúzvasakat, 's a' kopot-
kkal kicserélni, hogy verésök egyen-
yen. 6or a' műsz'r' forgása ne igen
er ha a' zúzerek ajra különböznek,
se zúzattassanak. Mion a' zúzvasak kop-
nak, a' durvazúzó izépsővé — segéd-
z lisztrezúzó: tésik, az első pedig
rétetik-ki. Legőb-tyeletet kíván az,
a' zúzereket 1. g (mild), közép-
e, vagy dur / 5 (rösch) kellessék.

Lágyra zúzatia. Midőn az ércz igen
zemenként van a' hintve, 's egyszer-
az érfaj sem n eionos, sem nem
; középszerűre az ércz tetemesen
az érfajnál; Au, midőn az ércz
igen finoman az éé hintve. Ha az
viz- bomlékony (erlöslich), akkor
s kevésse megpör, különben kása
belőle a' vájuban; ha pedig a' bom-
y vegyíték semm i énem foglal magá-
akkor az erőre t éte. Mind e' mellett
sem lehet az értz veget tökéletesen gá-
, melly körülbelől 100ra számítható.
A' durva zúzás aklszközöltetik: 10
váju rézsét fekte tik, zúzóba könnyeb-
k veretnek; 2or ha mű sebesebb for-
a tétetik (mert akkóviz is erősebb
in a' vájuba, 's így mb szemeket raga-
nágával); végre ha a' trázó alább fesz-
k a' durvazúzón, hogménnyebb ütések
on. — Ezeknek e llentágy zúzást eszk-
nek. —

Lágy zúzásnál egy palatt minden zúz ó
szor emelődik, 's inneivel minden he-

fordulatra 3 emelődés jó) a' henger 10er fordul.; középszerűnél 36or, durvánál pedig 42er.

160. §. A' zúzművek' számára külön ház építetik a' szomszéd iszaplótot (hogy télen be hessen fűteni) 's egy házba egy-más mellé két állitathatik. A' vizet mind a' kettőre egy értékben kell megereszteni. Ha jó félék az utak, 's elég vizök van a' kerekeknek, 24 óra alatt 48—54. mázsát; 's lágyabb nemű erekből 60 mázsát is felzuzathatni. Erre szükség 8000 aló kerekhajtó víz, azonkívül 2000 az iszap-lára.

161. §. Valamint fentebb említett, a' vá-
jában felmosott zúzfövény vízzel kivezettetik,
a' csatornázatba (Rinnwerk) foly. Ezen
csatornázat több öszverakott részekből áll mel-
lyeknek különféle iránzatjok, lejtjök 's nevezet-
jök van. A' vájuhoz közbevetlen szomszédolt-
nak, — melly ömléknek (Ausfluszrinne) ne-
veztetik, — lejtje 3''; azon esés, melly ebből
a' következőbe a' keresztmederbe, (Kreutz-
lutte) szolgál, 1''; ennek lejtje 1', 's a' pony-
vadeszkára (Plachenbrettel) való esése 1'',
mellynek ismét lejtje 6'', következik a' má-
sodik keresztmeder (die zweite Kreutz-
lutte), eddig az esés 1'' 's a' meder' lejtje szin-
te 1'', a' 2 ölnyi hosszú tisztcsatornának
(Mehlrinne) lejtje $1\frac{1}{2}$ '' a' középsőnek 1' a'
hátsónak, melly 3 öl hosszú, hasonlóan 1'.
Innen a' friss daróczosba (frische Filz-
rinne) való esés 1', ennek lejtje $\frac{3}{4}$ ''; a' lágy-
daróczosnak (milde Filzrinne) 1', — a' mos-
lékosnak (Schmundrinne) 1'. A' csörgőbe
(Raszhinne) való esés 2'', ennek lejtje 1'. Mind
ez öszvesen teszen $1^{\circ} 3' 11\frac{1}{4}$ '' . Célja eme sok-
féle csatornának 's külön külön lejtésöknek az,
hogy a' felmosott érczrészecskék nehezségökhöz,

vagy

vagy finomságokhoz képest korább vagy később, az az közelebb vagy távolabb fenekére száljanak mig az ércztelen iszap eluszik; melly végre a' zúzvájukhoz közelebbi csatornába időszakonként felváltva tiszta p o n y v á k (Plachen) terítetnek, hogy fonalaikba annál könnyebben felakadjanak. Ezen ponyvákból az érczszemek gondosan kimósatuak, 's a' mint alább említetendik, a' mosadékból az arany kifejtetik. A' többi iszap iszap padokra (Schlämmherd) 's a' tulajdonképi iszaplás munkája alá jó, hogy a' még benne találtató érczrészecskék is ha nem tisztára, legalább kevesebb sárral vegyülten 's öszvébb sűrítve a' kohok' számára készítenek fel. — Az imigy beiszaplott lisztmedrek minden 12 órában, a' hátsók minden 24ben, a' darózosak 48ban, az iszaposak minden héten egyszer kitisztítatnak, 's fenekök t ö m ő v e l (Staucher) — egy rúdra szúrt 4 szegletű deszkával — egyenesre nyomatik. Ez már tágabb értelemben az iszapoláshoz tartozik, mellynek, valamint a' tulajdonképi iszaplásnak munkájáról lejjebb bővebben; előbb

A' s z á r a z Z ú z m ű v e k r ől v a g y T ö r ő m a l m o k r ől. (Trockene Pochwerke).

162. §. A' mi eddig a' zúztatásról előjött, általában szegényebb arany és ezüst érfajokról értendő; mert a' gazdagabb ezüst, valamint a' nemtelen érczek minden iszaplás nélkül elosztályozva 's szemre törötten olvasztás alá jönnek. Ezeknek töretésük tehát száraz zúzmalmokban vagy helyesebben (mivel az érczek liszté nem zúztatnak bennök) t ö r ő m a l m o k b a n m e g y véghez, melly munka a' nedvestől kevésben külömbözik. Először is meg kell jegyezni, hogy itt a' törvasak alá a' vájuba semmi víz sem foly. A' törvájuk egy oldalt egészen nyílt, hogy a'

törött szem (török) folyton kiszedethessék, mi-
 alatt a' törők alá nagyobb darabok omlanak.
 A' törvasak könnyebbek a' nedves zúzműve-
 kénél; a' váju' fenekére erős vas öntvények he-
 lyeztetnek, hogy a' vasak ne könnyen lukasszák
 keresztül. A' váju' nyílása előtt egy gödör 's e'
 felett egy rosta fekszik, mellyen az elégkép apró
 szem áltetik, a' durva pedig újan vissza taszí-
 tatik a' törők alá. A' törők itt nem osztatnak
 durvára, segédre 's lisztesre; köztök semmi kü-
 lömbőség: azért számok sincs a' körülményhez
 mérve; legalkalmasb még is a' hármas törő a'
 végett hogy a' szem-rostálás könnyebben essék.
 A' rosták különbfélék, főkép hol a' törés' mun-
 kája a' hátra lévő osztályosítással egybe van
 kapcsolva; a' szem t. i. először nagyon ritkán
 rostáltatik, azután ujonnan törve sűrűbb rostán:
 míg a' maga osztályába, 's innen vagy nedves
 zúzmalomba, vagy olvasztás alá jó.

A z i s z a p l á s r ó l. (Schlämm Manipulation).

163. §. Mivel a' zúzmalomból nyert 's tulaj-
 donkép az iszapmedrekből kiszedett zúzat na-
 gyobb mennyiségű főveny közé vegyült érczré-
 szekből áll, hogy kiolvasztások annál sikereseb-
 legyen, szükséges ezeket még tisztábbra hozni,
 's egymáshoz közelebb sűríteni; a' mi a' tulaj-
 donképi iszaplás által, és az úgy nevezett
 i s z a p p a d o n (Schlämmherd) történik. Minél
 több a' zúzó, annál számosabb iszappad kíván-
 tatik; így p. o. 9 vasas zúzműhez (9 schiesziges
 Pochwerk) 4 szükséges: elsőn a' liszt finomíta-
 tik, 2dik a' lágyabb lisztre való, 3dik a' friss
 darócnak, 4dik a' lágy darócnak 's az iszap'
 számára. Lejtjük mind az ércz nemek', mind a'
 zúzfőveny' különbségéhez alkalmazva különbö-
 zik: így p. o. az ezüst zúzerek' számára az első

pad 18''ra lejt, második 14''re, harmadik 8''ra, negyedik 6''ra. Az egész pad tehát egy lejtés fekvésű, 's dereglye alakú széles zsilib, mellyen az ércziszapos víz eláradva foly és a' felmosott ércz-részek felakadnak. Lét- 's mellék részeit: a) köz csatorna (Wassergrand) mely a' padok felett oszlopokon végig vezettetik, 's mindegyik számára vizet hoz, valamint a' kád-fördőknél; minden pad felett: egy egy csapja van, alatta pedig egy gomp v. göröngyös (Gumpe) (kis fonák váju) mellyben a' zúzföveny felmosódik; lejtje 14—12''. Ez alatt ismét egy gomp v. göröngy zsilib (Gumpinne) fekszik, mellyen az iszapos víz lejebb foly. c) Bök enő (Happenbert) 2' széles, 5' 6'' hosszú; torkolatja csucsos, 's a' befolyáson tuskók (Klötzeln) állanak, hogy a' rájuk folyó iszapot szél árasszák. Lentebb következik a' tulajdonképi pad (Herd) Alatta egy pad bö d ö n y *) (Herdkästel) fekszik, mellybe az ércztelen iszap foly. Ez a' munkás és Tiszt között ellenőrizetűl (zur Controlle) szolgál; ha a' belefolyt iszap tartós, akkor az iszapló (Schlämmer) rosszul dolgozott. Végre e' mellett fekszik a' csermely-csatornya vagy csörgő (Rasrinne), melly a' vizet közbevetlen a' patakba vezeti.

164. §. A' padon való iszaplás' munkája e' kép meg véghez: a' közcsatorna mellett halomban vagy szekrényben (mellyet fővenytárnak — der Hof — nevezhetni) fekvő zúzföveny lapátonként a' göröngyösbe vettetik; itt a' mint említetett, felmosódik, 's göröngy zsiliben a' tuskók mögé foly, innen pedig a' padon elárad;

*) Bö d ö n y alkalmasint bö - ed é n y ből származott, innen pedig Boding, valamint kö - ö b ü l b ö l köböl, 's innen Kübel, Cubulus.

a' nehezebb részek ennek ágyán leülepednek, a' tartatlan (das Unhältige) a' padbödönyben fel-fogatik 's innen a' patakba csorog. A' padon meg-ülepedett iszap, miután 4—5''nyire nevededett, leszedetik, 's tartja szerint fel-, al-, 's közé p-z ú z f ö v e n y r e (obere, untere, mittlere Schlich) különöztetik. A' Tiszt a' padnak alsó része felé vizsgálja a' tartalmat, 's úgy osztja fel a' fővenyet; a' felzúzfövény leggazdagabb, az alsó leg-szegényebb leszen. Ezen fővényfelek ismét más padokra utaltatnak, 's az első ha aranytartó, miután a' t i s z t i t ó p a d o n (Reinmachherd) megmosatott, kifejtetik. Ha a' zúzfövény tiszta aranytartú, akkor a' bökkenőről közvetetlen nem bocsátatik a' padra, hanem először egy vászonnal bevont táblára, vagy egy vásznas csatornára vezettetik; 's ezen vászon minden órában felváltva kimosatik, hogy az arany részecskék rajta el ne sikamuljanak. Magát a' padot napjában 2—3szor lehet meg i s z a p o l n i (anschlämmen). A' zúzfövénynek a' pad' ágyán való felfele taszigálását apró gyerkőczék egy e n g e t ő v e l (Rüste) — mely egy rudra szúrt négyszegű keskeny deszka — viszik véghez. Az úgy nevezett r ö v i d i s z a p l á s (Kurzschlämmen) akkor történik, ha p. o. a' kovacsos zúzfövény a' h től elválasztandó. Ekkor nagyobb mennyiségű iszap eresztetik meg, 's a' gyermek jobban lenyomja az egyengetőt, hogy felül a' h, alúl pedig a' kovacs fővény maradjon. Mivel az igen lágy és szivos iszap, főkép az i s z a p p o s v á n y b e l i (aus dem Schlammsumpfe) nehezen mosódik fel a' göröngyösben, azért ilyen iszaplás közben izgatni kell; a' mi szinte iszapló gyermekek (Schlammjunge) által egy kút-gémen függő i z g ó v a l (Rührholz), vagy csupán a' hengerhez kötöttel eszközöltetik.

Az aranyfejtésről. (Goldausziehen).

165. §. Az aranyfejtés egy zsilibzetén, mely aranyzsilibnek, — vagy alkatjához képest inkább aranyvájúnak (Goldlutte) neveztetik, 's fejtteknyőn (Sichertrog) v. váltteknyőn (Scheidtrog) megy véghez. Az aranyvāju egy hosszú 's egy rövid csatornából, 's egy vízedényből áll. A' hosszú (15') csatornának ágya keresztül kocsul van karczolja, hogy karczolatiba annál könnyebben felakadjon az arany; a' víz' befolyásánál egy része el van különözve, pap (Schuber) által. Lejtje eme csatornának 2', a' kifolyásnál keskenyebb a' torok. A' rövid csatornának lejtje $1\frac{1}{2}''$, közel a' befolyáshoz szinte mint az iszappadokon tuskók állítatnak fel. Eme rövid csatorna egy vízzel tölt edényen nyugszik, mellynek egy oldalán víz lefolyás van a' fölöslegnek lecsapolására. A' fej vagy vált- teknő egy nyeletlen lapáthoz hasonló széles edény, mellynek oldalt két füle van. Szükségesek ezen felül az aranyfejtéshez néhány apróbb szerek is, u. m. lapoczka, seprő, teknőcské, töltsér, 's egy berbencze (Büchse). Az iszapló gyermek tehát egy teknyő zúzfövenyet öntvén a' hosszú csatorna' elkülönözött részébe, megereszti a' vizet, a' papot 1''nyire felvonja, 's a' mosadékot lapoczkájával ide 's tova keveri. Mi után a' mosadék elhíradt, azt a' rövid zsilibbe bocsátja; az arany — a' mint említém — a' hosszú zsilib' karczolatán felakad. A' fejtő (Goldauszieher) a' hosszú zsilib' kifolyása alá illesztvén váltteknőjét, a' gyermekkel minden arany-iszapot bele sepertet, 's miután itt újan megülepedett, a' moslékos vizet leönti, a' sepredéket pedig többször felöblögetve addig veregeti hátra felé, míg a' tiszt-

ta arany ottan öszvegyül. 'S ez neveztetik tulajdonképen arany - fejtésnek. A' kifejtett tiszta aranyat mind addig gyútik egy bádog berzenczébe, míg tetemesb mennyiség nem nevededik belőle, a' mi aztán hogy minden mocsoktól elválasztassék kényesűbe dörzsöltetik (wird eingerieben). A' rövid zsilibben iszapodott zavar két részre osztatik; egy fele vissza megy a' hosszuba, másik, mint csekély aranytartú a' kohókba. A' bedörzsölendő arany megmértetvén kétannyi mennyiségű kényesűvel vegyítve addig kevertetik, míg a' keverék tészta forma tömeggé nem válik. Ez egy vászon rongyon részenként ált facsartatik, hogy a' kényesű naggyából ált szökjék; az általfacsart kényesű újonnan őzbőrön hajtatik keresztül. Mivel pedig mind e' mellett is kényesűvel vegyes marad az arany sajtgálács, szükség azt egy tűzpadon, 's különös e' végre készült edényben kiegészíteni, 's így tisztul tőle végre meg az arany; melly ezután egyenest a' kir. beváltásba jó.

Né melly egyéb b iszaplás mód.

166. §. Lágy lisztnek iszapolására különös ajánlatu a' Seprüpadbeli (auf den Kehrherde) munka, melly több zsilibzetekkel készült, egyebbként a' köz iszapadokhoz igen hasonló kettős padokon történik. Legfőkép különböznek még is amazoktól, hogy itt az aranytáblán fel lehet fogni a' vizet, 's iszapját egy mellék mederbe folytatni, hol ismét újonnan iszapodik az aranyos fövény. 2or A' köz csatornán kívül itt még egyik van közel a' göröngyeshez, honnan tiszta viz foly a' göröngyzsilibre, 's a' mosadékot még higabbá teszi. 3or A' pad' kifolyása papra jár, 's előtte három féle csatorna nyulik keresztbe. Így az iszap tartja szerint különbözőféle osztályokba jut.

167. §. Az iszaplási munka' ellenőrzéséül a' zúz és iszapló művektől kevésbé távolabb a' patakok' folytán több nyári 's téli iszap házak építetnek. Ha t. i. a' rendes iszapházakban renyhén 's gondatlanul, vagy hibásan vezettetik a' munka, sok arany részeket magával sodor a' patak, 's azokat lassudan messzebb, vagy közelebb partjára telepíti. Illy patak mentében tehát tavak ásatnak, hol a' viz felfogatik, 's miután iszapját letelepíté ismét lebocsátatik; később pedig (nyáron) uj folyamossal lassudan felárkoltatva az iszapos mosaték belőle seprűpadokra vezettetik. Az említett posvány tavakat magyar padoknak (ungarische Herde) nevezik, 's maga az iszap gyűjtés téli hónapokban történik, mi alatt nem lehet padokon mosni. Van még egy neme az iszapolásnak melly izgó iszaplónak (Rühr Schämmel) neveztetik; itt a' padra a' patak' partjairól hordatik a' föld, 's viz bocsátván reá egy lapáttal szüntelen izgatztatik; a' mosadék egy rostán keresztül más mederre foly 's az iszap teknőn kifejtetik. Valamint a' készüllet úgy következménye sem érdemel különös figyelmet; annál nevezetesebb a'

Kényesű malmok. (Quickmühlen)

168. §. 1830ik esztendőben a' Fő Méltóságú Császári Egyetemes Kamara' közvetlen rendelkezésénél fogva Kőrmöczön is divatba hozatott e' neme az iszapolásnak, melly Tirolban 's egyebütt rég óta nagy nyereséggel kamatol a' zúzmalmokban. Müszere, 's a' vele való bánásmód következő: A' zúzmalomban közel a' zuzvájuhoz két vagy három sorban egy más mellé annyi vas tálak (Schalen) állítatnak-fel, a' mennyi a' zúzó szára; mellyeknek fenekökön egy cső dűdörödik ki (mint a' kugluf edényben)

ezen pedig egy hármás - nyel szolgál keresztül, melly az alatta forgó csillag - kereknek orsójához van kapcsolva. Ezen tálak félig kényesüvel töltetnek-meg, 's a' zúzlé mindjárt a' vájuból egyenest beléjek vezettetvén, azt ki 's befolyásoknál 's apró zsilibeiknél fogva egymásnak adják által; melly végre a' tál-sorok úgy vannak helyezve, hogy az első legmagasabban, a' második egy két hüvelykel lejjebb, a' harmadik ismét ennél lejjebb fekszik, 's a' zúzlé az első sorból a' másodikba, innen a' harmadikba csorog keresztül. Alul az említett keverő nyelek' csillag kerekei (Stern Rad) mellyek szinte mint a' tálak vashól öntetnek egymással közöszülnek, az elsőt egy a' henger és közötté álló orsó-kerek, ez pedig a' többit hajtván; így a' keverő nyelek a' tálakban forognak 's örök mozgásban tartják a' kényesüt. Mivel tehát a' kényesü olly rokonságban vagyon az arannyal, hogy ezzel öszveköttőzik, kényesüs tálakon áltfolyó iszapból a' legfinomabb szemek is letartóztatnak. A' zúzlé ezen tálakból tovább foly a' csatornázatra, 's minden megkivántató nemén áltmegy a' fent leírott iszaplás' munkájának, hogy a' netalán még eluszott arany részek se vesszenek patakba. A' tálakban megaranyosodott kényesü, a' zúzerek' gazdagabb, vagy szegényebb tartjához mérve minden két, három, vagy 5 hétben egyszer kiszedetik, annak módja szerint kisajtatik, azután pedig kiégettetik.

169. §. Nem foghatom meg honi Bányászaink' ez iránti véleményeinknek különbözését, midőn egyik égbe magasalja e' javítást, másik bal következményekre hivatkozva kárhoztatja a' kényesítést (Anqvickung, Amalgamation). Tagadni nem lehet, hogy ha az ügyelőség gondatlan, könnyen megszökhetik a' drága kénye-

sü, 's magával ragadja a' beivott aranyat is, valamint ez Körmöczön való mulatásom alatt csak ugyan meg is történt; de ha mindennek csupán a' rossz oldalát tekintjük, 's a' jóra behunyjuk szemünket, úgy minden ujjitástól rettegjünk, 's térjünk vissza a' Régiek' kutavesszős (Wünschel-Ruthe) babonaságihoz. Noha jelenleg a' Körmöczi kényesü-malmok nem a' legjobb következménnyel dicsekesznek; de a' bévezettetésök előtti próbák, az ezekre következett kettős nyereségű sikerlet mindennapi tanuji hasznos voltak. Hozzá járul, hogy tör általa nem csak a' közepszerű, hanem olly szegény zúzerek is feldolgoztathatók, mellyek ez előtt a' vadrakásra kárhoztattak. Mivel pedig az ér' nemesedése gyakran illy szegény érfajokkal kezd, a' millyenek tudniillik meg nem fizethetvén a' vettetési és takarítási munkát, mint vivhatatlan bástyák védik nyulásoknak hátsóbb 's gazdagabb közeit a' bányász' keze ellen, ki nem fogja áltláni, hogy azon műszer, melly illy szegény érfajokból is kitudván eszközteni a' vettetési költséget, gazdagabb közökhöz útat nyit, nagy figyelmet érdemel. 2or A' malom-arany (Mühlgold) a' régi iszaplás melletti könnyű ellopátása itt meggátoltatik az által, hogy a' tálak bezárat-hatnak. 3or Mivel a' kényesü csak minden 2 vagy 3 hétben egyszer cseréltetik ki, megszűnik ama körülállás, melly a' régi módnál az arany ponyváknak gyakori kicserélése mellett arra nyújt alkalmat, hogy a' mosó gyermek éjjel elszunnyadván, annak idejében elmulasztja kimosni a' beiszapodott vásznat vagy ponyvát, 's így az arany szem elsikamul rajta. Mind ez tökéletesen meggyőz hasznáról az arany kényesítésnek; mellynél fogva Körmöczön mind a' 13 K. zúzmalomban, hol öszvesen 321 zúzvas ko-

pog , divatba hozatott , 's remélhető , hogy a' magányos (privatus) bányák birtokosi is befogják idővel venni a' jót.

170. §. Az egész zúz - , 's iszapmunka' ügyelete a' K. Kamarai bányáknál egy Fő Zúzmalom - Ügyelőre (Pochwerks Inspector) van bízva , a' ki közvetlen a' Bányák' , 's Kohók' Igazgatójának (Berg und Hütten-Verwalter , Praefectus fodinarum et ustrinarum) ez pedig a' Fő Kamara Grófi hivatalnak alája rendeltje ; van egy Segéde Számvivő i , (Rechnungsführer) czímmel. Az altisztek : Nappali ór (Pochwerks Huthman v. Tag Übergeher) ; Éjjeli ór (Nacht Übergeher) , a' kinek napi díja 17 ezüst kr. A' munkások' feje a' Parancsoló (Pochwerks Schaffer) minden zúzmalmokban egy ; a' kinek napi bére 20 ezüst kr. Ennek alárendeltjei : a) Fő iszapló (Hauptschlämmer) napi bére 17 ez. kr. b) Középiszapló (Mittel-Schlämmer) 13—12 ez. kr. napi bérrel. c) egy alkványos Értőrő (Gängpocher) a' ki a' zúz ereket a' garat' számára apró darabokra töri. d) Felöntő (Pochwerks Stampfer) a' ki az aprólék ereket a' garatra önti , 's a' mű' forgására ügyel , — napi bére 13 ez. kr. Az előtt voltak Aranyfejtők is (Goldauszieher) kiknek kötelességöket most maga a' parancsoló 's az iszaplók viszik véghez. Az arany-ásznához a' Próbatorő (Proben Stampfer) végezi 12 ez. kr. Segéde 8 kr. kap. Végre az iszaplásnál több seprő-gyermekek (Kehrlunge) foglalatostkodnak , a' ponyvák' kimosásával , kicserélésével a' padok' egyengetésével , seprésével 's a' t. napi bérök 8—7 kr. ez. Használtatnak végre gyakran szakványosok is , főkép az arany ásznák törésénél , vagy ha egyéb rendkívüli munka jó elő.

Ez a' Körmöczi királyi zúzmalmoknál: a' magányosok körülményeikhez alkalmazva különképen intézik munkászatjuk folyamát.

Kacs Kovics Lajos.

(Folytatása következik.)

2.

A' Világhoz, mellyet irt a' Csenki Nap Nagy fia: Toldalék.

Valaki, az emberhez illő szabadságát egy országban felállítani, vagy helyre hozni, 's a' nemzet előmenetelét, pallérozódását, boldogságát előmozdítani, 's azt bizonyos ingadhatatlan alapra tenni kívánja, az ilyen a' szabadságát mindenkinek sorsa szerént, és a' népek egyforma boldogítását, jutalmazását, a' tartomány minden felekezetére melly az országba össze gyülekezett, egyforma egyenlőséggel érdemek szerént tartozik felosztani; mivel tanácsosnak lenni tapasztaltatik, hogy az édes szabadság gyümölcséből mindennemű emberi rend, sorsa szerént, hasznót végyen, és érezzen, ne hogy, kik a' szabadságban, vagy a' tartomány javaiban nem részesülnek, elébb több, a' szabadság neve rigyes bimbojában halálos sebet ejtsenek, mikoron azok, kik a' zavarban, kívánnak halászni, ugyan ezen felekezet által, melly a' tartománytól megvettetését titkon érzi, az egész ország vég pusztulását eszközölhetik.

Ha kevesebben vannak az országban, kik szabadsággal bírnak a' szolgaság igája alatt vetzkendezők számánál, a' tartomány bátortalanságát könnyen által láthatja valaki hiuzi szemekkel tekinti hatalmát a' sokaságnak, melly a' köz

csendesség háborgatói, 's a' meg nem elégedtek által, könnyen felingereltethetik.

Egy ország előmenetelét soha semmi jobban nem akadályoztatja, akármelly tekéntetben, mint a' vallás, nemzet, és kinek kinek állapotja különböztetése, ez a' polgárt a' polgár ellen, felfegyverkezteti, a' belső, vagy hazai ellenkezésnek, villongásnak magvát hintegeti, melly előbb utóbb kicsirázván, a' szabadság lelkét sírba temeti, vagy legalább az egész nemzet feljebb emelkedését meggátolja. A' törvényes böltesség magához édesítse azért azokat, kiket ezen hármaskülömbözés, egymástól elidegenített; könnyen megkésztül ez, ha a' szabadság igazságával lelkesített polgárok, valamint a' haza terheit, úgy annak haszonvételét is egyformán érzik. Az egymértékű osztályt kedvellő igazság kívánja, hogy ki a' tartományt boldogítja, 's a' ki mindenét vígadozva, 's örömmel feláldozni hazájáért kész, azt az ország is mindenféle javaival éltesse, jutalmaztassa, és olly iga alá ne készítse, melly a' vele hason polgár társát nem nyomja, 's azért hogy hatalmasb az egyik fél a' más gyengébbet semmi jóból, haszonból ki ne zárja.

Felette hibázik tehát az olly tartomány, melly a' vallás külömbisége miatt az egyik féltől minden javait megvonja, és csak a' teherbe részesíteni kívánja, — elszenvedhetetlen igazságtalanság is, 's az emberiséggel sem egyeztethető, csupán azért, mivel ez Péter követője, a' köz jó áldását, a' Fejedelem adományit tele torokkal falhatja, a' másfél, mivel gondolkozása mellynek ura pedig senki nem lehet, Pétert követni nem engedi, minden jótól mellyet a' tartomány áraszthat, megfosztatik.

Elhibázzák valóban a' dolgot kik az országban, a' népek 's nemzetségek közt uniót, egyes-

séget, a' vallás értelmében szerezni akarnak — míg gondolkozni mindenkinek szabad lesz, melly pedig örökre lészen, addig hogy egy értelem legyen, lehetetlen; és valóban vizet, a' tűzzel könnyebb egyeztetni, mint annyi milliomm polgárt egy vallásra, vagy egy értelemre szorítani. Semmi pedig a' polgárok negédességét jobban meg nem töri, sem a' magok esmérésére semmi inkább nem vezérli, mint a' buzgó Isteni tisztelet mellyet minden nemzet religiónak nevez — valaki ebben kárhozatos balgatagsággal gántsólódnék, mind a' köz jó mind egyenként a' kire kire terjedhető boldogság sarkalatos erejét annyiból is ingadoztatná, hogy valamint a' religió zaboláját a' polgárok csendes korlát közt való tartására hasznosnak 's elmulthatatlan szükségesnek tapasztalják, ugy e' nélkül a' kegyetlen uralkodásra áhétozó vágy határ közé nem szorítható.

Ki az emberi minden állapot természetes okait mélyebben tekinti, nem tsak nem tagadja, hanem erősíti azt, hogy a' polgári társasággal nem ellenkezik az a' religió, melly követőinek ez élet után, nem annyira az egek kapuit nyitogatja, mint még ez életben is közös boldogsággal gazdagítja annyira, hogy a' jó és szerentsés élet folytatására, semmi ennél több ne kívántassék. Innét ered az az egyenes következés, hogy minden mások felett betsülendő az olly religió, melly ezen két tárgyat haszonnal munkálja.

A' keresztyén tanítást, ezek kútfejének, mindenki ösmerni fogja, mivel ez a' tartomány igazgatói, és a' polgárok közt eszközli a' rendtartást, és a' kegyetlen uralkodás ellensége, minden ember előtt kellemes, — az ő igája miatt, mind arra a' ki viseli, mind a' ki annak elviselését parancsolja, költsönös boldogság háromlik.

Ezek szerint nem lehet egy törzsökből származott, egy emlőből tápláltatott ágakat szülő anyai földöktől eltiltani, ha néha épen azon egy fa törzsökével igazságtalanul bánni nem irtódnánk, bár a' kellemes árny, megnyerésére óhajtánánk, hogy mind azon egy tör'sökből eredett ágak, szüntelen öszve ölelkezve maradnának, de minthogy az idők viszontagsági, őket egymástól közelébb, vagy távolabb elszakasztották, veszedelem nélkül még is azon egy fa tövétől őket elválasztani, erőszakossan sem lehet.

E'képen a' türedelem nevezete egy hasonló emberi, és polgári szabadsággal bíró atyafiaknak inyek szerint épen nem eshetik, mivel magában is azon türedelem szó, egy megvetett állapotot jegyez, 's jele a' felfuvalkodott gögös szívnek, ha az atyafi atyafiát csak tűrheti, és nem igazán szereti, sem nem akarja vele javait egyaránt közleni.

Kinek a' törvény pártfogója ki az emberiség törvényét tiszteli, ki a' haza hasznát munkálja, ki valódi, 's tökéletes ember, ki házát cselédit példássan vezérli, kit bátran mindenki atyafiának nevezhet, ez, ha bár a' religióról való vélekedésben nem mindenben egyezik is másokkal, nem eltüretett ember az ilyen, hanem polgártársai ostoba tűrhetetlenségek eltűrője.

Valaki az alkalmas tanult embert a' tisztí hivatalokban vallása külömbsege miatt kirekeszti, ellensége az mind a' hazának, mind a' religiónak — mivel a' fényes erkölcsel, széles tudománnyal ékesített férfiú, mind a' kettőnek hasznára, és ditsőítésére járhatott volna.

Nem tagadhatja hát senki hogy kötelességében áll az Országnak, vagy a' Fejedelemlnek mindazokat szívességgel, jutalmazással, megbe-

tsúlással magához vonni, kik bátor az isteni fel-séget különböző ceremóniával tisztelik, mind az által a' hazához állhatatos hűséggel csatoltatnak, és annak törvényeit fedhetetlenül megtartják.

Azon majd mindeneknél közönséges értelem, hogy amaz bélpoklos emberi szer, melly magát erőszakkal is alig veheti a' haza védelmére, és a' földmivelésre sem alkalmaztatja — valameddig e' két polgári kötelességet nem gyakorolja, a' tartomány javaiból semmi legkisebb részben se részesülhessen — most mikor világol a' világ, és minden szem láthat — nem állhat meg. Ez az utolsó emberi nem, bár szokása, 's természetes hajlandósága szerint, a' hazát védni, a' földet művelni, nem tudja, de ezen felül mindenre alkalmas voltával a' köz népen, sőt az egészen könnyit, — egészen megvettetést nem érdemel; hanem inkább a' nemzet tartoznék olly valamit gondolni, mellynél fogva ezen megvett nép is, érezhetné emberi voltát.

Ha a' társaság vagy tartomány, 's az ország minden személy választás nélkül minden polgárral egyformán osztja javait, minden renden, 's állapotban lévő polgár is, erejével tehetségével vagyona feláldozásával, tartozik a' köz jó, és a' tartomány boldogságát előmozdítani — ez kézzel fogható igazság lévén, felette hibázik ki azt hiszi, hogy mivel ősei vittek végbe valami jót, szépet, és halhatatlant, ő ingyen élhet, 's ünnepléssel töltheti napjait. — Szép dolog ha eldődink fényes érdemével dicsekedhetünk, de szebb ennél, ha az ő tettei, ditsó példái, mindenkit hasonló nagy cselekedetekre buzdítanak. — Minden hazafi polgár, csak úgy kérkedhetik eldödi virtusival, ha ő is a' tartománynak használ — és minden csep vére a' haza javára buzog

erében. A' kire több bízott, többet is kérnek attól — így szól a' legböltsebb — a' ki a' tartomány több javaival, 's áldásával gazdagított — nagyobb áldozatot fordíthat az, a' haza javára és boldogítására! —

Ki észrevételem, melyet a' párja nélkül való Hitelre tettem, ha bár kéziratban is, ált nézte, czélerányosnak találja ezen toldaléket — 's a' nagy Szerző, ki a' világot több fáklya lángal nevelni készül — pislogó métssem elaludni nem hadja. — A' Hitel Szerzője hazám legpallérozottabb embere a' nemzet csillaga — a' Magyar haza világa — az ő tündöklő ragyogása — egész fénybe hozza a' valódi magyart — és az embert, embernek lenni — megismérteti. —

G ó z o n y i.

3.

Béla Király Notáriussáról.

Iső R é s z.

Mellyik idő közbe tartozik ama nevetlen Író, a' ki Béla Király Notáriussának mondatik?

Béla Király Notáriussának huszon négy levél vastag pergamenten látható, de nem az ő keze irásával való munkája az Ausztriai Fő Hercegek Ambráziani Gyűjteményes tárából, a' Császári Bétsi Könyvtárba vitetvén által, a' kéziratok között 630ik szám alatt van, — mikor és mi úton került az Ambráziani Gyűjteményes tárbá? annak bizonyos nyomát nem tudhatni. — Deseritz (de initiis et majoribus Hungarorum Tom. I. pag 116.) azt állítja, hogy hajdan azon kéz-irat Mátjás Király könyvtárában volt, de

de ezen állítását nem bizonyítja 's nem is lehet hinni; mert Bonfinius és más régibb Írók, azon kéziratot nem említik, se pedig szavaival nem élnek, holott annak tartalma, az ő figyelemetéseket megérdemlette volna. — Lambecius (*Diarium S. Itineris additam. II. pag 267*) legelőször tett róla említést, azután 1692 Eszten-dőben Nessel Dániel ígérte ezen jeles kéziratnak kinyomtatását, de szép ígérete füstbe ment.

Azon kéziratnak semmi czimje sem lévén, tisztán maradt homlok oldalára a' Császári Bétsi Könyv - Fő Tárnok Tengnageli Sebestényén illy czimet ragasztott. *Historia Hungarica de VII. primis Ducibus Hungariae Auctore Belae Regis Notario 's egyszer'smind az egész munkát Arabiai számokkal 57. cikkelyekre jelelte, melly felosztásnak helyei, későbbben, a' midőn azon kézirat T. T. Schwandtner János György gondoskodása mellett 1746—1748 kinyomtatott, ugyan annyi Cikkelyek 's rövid foglalatok által külömböztetődtek meg. — Azután kinyomtatott Kolosváron 1747; és Nagy Szombatban 1765; Kassán 1772; úgy szintén 1827. szép jegyzésekkel kiadta T. Endlicher István — 's az egész Kéziratot Magyar nyelvre fordítva kiadták Lethe-nyei István Pétsi Kanonok 1790ik Eszt. és Mándi István Debreczenben 1799. 's a' t.*

Béla Király Notariussának a' Magyarok viselt dolgairól írott könyve így kezdődik. *P. dictus Magister ac quondam bonae memoriae Gloriosissimi Belae Regis Hungariae Notarius, N. suo dilectissimo amico viro venerabili et arte litteralis scientiae imbuto salutem et suae petitionis effectum; melly szavak egyenként figyelembe vétetvén, mindent*

Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1832.

kijelentenek, nevezetessen P. jelenti Béla Király Notáriussának vagy is a' Szerzőnek nevét; — dictus Magister jelenti annak legközelebbi Hivatalát; — quondam bonae memoriae Belae Regis Notarius jelenti, hogy azon Béla Király, a' kinek ő hajdan Notáriussa volt már megholt; — gloriosissimi Belae Regis jelenti, hogy ő azon Béla Királynak Notáriussa volt a' kit gloriosissimusként neveztek; N. suo dilectissimo amico viro venerabili jelenti hogy a' Szerzőnek jó Barátja Egyházi fő Hivatalban volt, mert a' venerabilis czimezet azon időben egyedül csak az Érsekeket és Püspököket illette *.) Sőt Magyar Országban 4ik Béla Király idejéig az Esztergomi és Kalocsai Érsekek abban is megkülönböztettek, hogy ez Reverendus amaz pedig Venerabilis titulust visel a' Királyi ok Levelekben.

A' felhozott szavak nyilván mutatják azt, hogy P. mester tsak ugyan Béla Király halála után írta a' Magyar hét Vezérek Historiáját egy jó Barátjának a' ki Papi hivatalban volt; — de Magyar Orzágnak négy Királyai lévén Béla néven, úgymint 1ső Béla 1061—1063. 2dik Béla 1131—1141. Esztendőik 3dik Béla 1173—1196ik Eszt. 4ik Béla 1235—1270ik Eszt. uralkodván; mellyik Béla Királynak Notáriussa volt legyen azon P. Mester? azt az ő munkájában elő hordott nevek, dolgok, történetek és írásbéli mód világositják meg, 's a' kik ez ideig felvilágositást akartak benne tenni, nyomos okok mellett meggyőződtek arról, hogy P. mester a' Kúnok bėjöveteléről és a' Tatárok pusztításáról mint különben igen nevezetes tör-

*) Du Fresne Gossarium ad scriptores mediae et infimae aetatis edit nov. Tom. VI. Paris 1736.

ténetekről legkissebbet sem említvén, bizonyos hogy 4ik Béla Király ideje előtt élt és így az 1ső 2ik vagy 3ik Béla Kialynak Notariussa lehetett *) úgy de azon Béla nevű Királyok országlása alatt való idő szakaszban, épen azt kell meghatározni hogy P. Mester mikor írta azon Historiát? **) — ennek meghatározásában T. T. Engel,

- *) Budai Esaiás Magyar ország Historiája I. Rész oldal 171. régen felderítette a' világosságot ezen szavaival 3dik Béla Király a' magyar Historia megírása felől gondoskodott; innen lehet az, hogy az ő Íródeákja Anonymus Belae Regis Notarius a' hét vezérek Historiáját a' Görög és Orosz Írókból kidolgozta.

Cornides vindiciae Anonymi praefat. Anonymum nostrum prius Belae III. serius Belae II. attribuerit Notarium.

Kereszturi Dissertationes Pestini 1814. Anonymum I. Belae Regis Notarium fuisse defendit.

Szirmay Hungaria in Parabolis §. 67 Anonymus Belae Regis Notarius vixit sub Bela III. anno 1181. patet ex Littera P. praefationi praefixa, quae Paulum indicat, ex officio Notarii illo aevo V. Cancellarii.

Endlicher Anonymum nec I. nec IV. Belae temporibus, sed inter annos 1141—1205 vixisse.

Enessey. P. dictum Magistrum Belae Regis condamnatum Notarium vero nomine Petrum Vileina dictum fuisse et Belae II. Regis temporibus anno 1134 officium Aulae Notariatus gessisse simulque Praepositum fuisse V. Budensem, dein aetate II Geisae anno 1146—1162 Episcopum fuisse Zagrabiensem, tandem temporibus Stephani III. circa 1163 Episcopum factum esse Transilvaniae, Historiamque suam de principalibus VII. Scithicis Ducibus Hetu Mogerorum finivisse inter 1163—1168 dedicatum Nicolao Episcopo Varadiensi vicino suo dilectissimo et condamnato amico Conscholari.

- **) Vallaszky Conspectus reipubl. Litterariae in Hungaria Posonii et Lipsiae 1785 pag. 55. Anonymi Belae Regis Notarii neque nomen, neque conditio vitae,

Fessler, Horányi, Katona, Kerchelich, Kollár's több íróink mind különböznek egymástól, holtott pedig a' következő okok elég próbát tehetnek abban, hogy P. Mester III. Béla Király Nótáriussa volt: ugyan is.

1. §. Az említett kéziratnak Előljáró beszédében ezen szavak: P. dictus Magister N. suo dilectissimo amico első tekintettel ugyan azt mutatják, hogy az író, sem ő magát, se pedig barátját nem akarta megnevezni; — de tudni való, hogy a' XII. századnak végén és a' XIII. században közönségessé lett szokás szerént, a' névnek csak az első betűje irattatván, utánna pedig a' hivatala vagy czimje tétetvén, ki a' P. és N. betűk alatt nyugovó nevek nem titkolódásból, hanem az a'kori szokásból, az első betűvel irattattak *) és így P. Mestert nem is lehetne nevetlen írónak mondani!

neque actas rite constat, eruditiss Sacerdotem fuisse vero simile est, sed cuius Belae Notarius? tanto incertius — sunt qui eum ad Belae l. actatem referunt at alii ad Belam IV. reiciunt, scripsit Historiam de VII. Ducibus Hungariae, magnae existimationis.

Tappe Aug. Vilh. Geschichte Russ-Lands nach Karamsin Leipzig 1828 T. I. pag. 90. den Anonymen Ungarischen annalisten Notarius von Königs Bela, der seine Historia Ungarica nicht vor dem 13 Jahrhundert schrieb, darf in hinsicht Russlands nicht getraut werden.

- *) Fejér Codex Diplom. Tom. II. pag. 333. anno 1198. N. Strigoniensi A. Episcopo. N. Colocensi A. Episcopo N. Ultra Syl. Episcopo. G. Praeposito Albensi. N. in Jadertinum et A. Spalatinum A. Episcopos sunt promoti. Tom. III. Vol. I. pag. 26 Innocentius dilectos filios A. Magistrum Scholarum. M. Thesaurarium. A. Archidiaconum et F. et N. Canonicos Strigonienses anno 1205.

2. §. Hogy mellyik lehetett azon Béla Király, a' ki P. Mester által gloriosissimusnak neveztetik? erre nézve meg kell jegyezni, hogy I. Béla Királynak azon titulus nem adatott. — II. Bélát 1135. eszt. oklevelében az akkori Notarius János Tibusnak fia, gloriosissimusnak nevezi, de későbbben az Aradi gyűlésben sok fő embereket lekontzoltatván és 1139. eszt. a' boritalnak adván magát, többé őtet gloriosissimusnak senki se nevezte, hanem Serenissimus, Victoriosissimus, piissimus titulust visel az oklevelekben *). Minthogy tehát a' gloriosissimus tisztelet I. Béla Király titulussa soha sem volt. II. Béla Király pedig uralkodását igen gyarló módon végezte és halála után is gloriosissimusnak senkitől se neveztetett; látni való, hogy P. Notarius az első és II. Bélát a' gloriosissimus titulus alatt nem érthette; és így III. Béla Király volt az, a' ki a' gloriosissimus nevezetet mind életében, mind holta után megérdemlette; mert ő sokkal nagyobb haszonnal uralkodott, mint az előtte való Béla Királyok; nevezetesen ő hozta vissza az országba az úhajtott békességet, okos rendelkezéseket tett, az ügyes bajos embereknek panaszait írásba tétette, a' Törvény útját megkönnyebbitette, a' tolvajokat, gyilkosokat az országból kiírtotta, 's mindenben szép rendet állított fel, Galliciát elfoglalta, sőt a' magyar

*) Fejér Codex Dipl. Tom. II. pag. 147. Ego Geisa II, Hungarorum Rex, piissimi Belae Regis filius anno 1158 — pag. 94. et 485. Bela Rex piissimus Tom. III. Vol. II. pag. 118. Ego Geisa II. Rex piissimi Belae Regis filius.

Schmidt Episcopi Agrienses P. I. pag. 63. regnante vero Serenissimo et Victoriosissimo Rege Bela II. bonae memoriae Almi Ducis filio — pag. 69. Ego Geisa II. Hungarorum Rex piissimi Belae Regis filius.

Historia megiratásáról is gondoskodott, és így P. Mesternek semmi szüksége sem volt annak magyarázására, hogy hányadik Béla Királyt illetné a' gloriosissimus titulus; mivel mind az akkori, mind pedig a' későbbi századokban tudták azt, hogy a' gloriosissimus titulus egyedül III. Béla Királyt illethette *) annak idejére mutat azon írásbéli mód is, a' melyet Béla Király Notáriussa követett, t. i. a' XII. században szokásba jött gömbölyű kisded s betűvel élt a' szavak végezetén; — az i betű fölébe pedig a' XIII. században kezdett szokás szerént, nyújtó vonást rakott. Annyi bizonyos, hogy III. Béla Királynak Péter Pál nevű hajdani Notáriussa az 1181. esztendőben Erdélyi Püspök volt mert ezt maga azon Béla Király emlékezetben hagyta egy oklevélben, ezen szavakkal: *habito itaque consilio nostri et Episcoporum S. Macharii Petri et Pauli mei Notarii nunc autem Episcopi Ultrasilvani hoc Chirographum factum est a P. Ultrasilvano Episco* (Fejér Codex Diplom. T. II. pag. 199. Spiesz Archiv. T. I. pag. 140.) Ezen oklevélben Béla Király nyilván kijelentette, hogy azon Erdélyi Püspök Péter Pál az ő Notáriussa volt, és hogy azon oklevelet Péter Pál Erdélyi Püspök a' maga saját kezével írta: mely kézírást ha meglehet egyeztetni azon kéziratjával a' melyet későbbben mint Spoletói Érsek fenhagyott,

*) Fejér Codex Diplom. T. II. pag. 189. regnante gloriosissimo Béla III. Geisae Regis filio 1175. — p. 250. verbum est in Privilegio Gloriosi et Illustris Domini Regis Belae, fratrem nostrum A. Ultrasylvanum Episcopum etc. anno 1189 — item pag. 395. Pater noster gloriosus Rex Bela.

Fejér Codex Diplom. Tom. II. p. 247. anno 1189. temporibus Domini nostri Belae Gloriosissimi Regis Hungariae.

akkor minden legkisebb kétség elenyészik, de egyéberánt is azon oklevél szavaihoz ragaszkodván, mind addig, míg valaki hiteles kútfőből ellenkezőt nem bizonyíthat, azt kell hinni, hogy az említett oklevélben megnevezett Erdélyi Püspök Péter Pál nevet viselt, — annál fogva a' Péter Pál név alatt nem különböző személyeket, hanem azon Erdélyi Püspököt kell érteni, a' kit az említett oklevélben 1181dik eszt. III. Béla Király mint hajdani Notáriussát világosan Péter Pál nevezet alatt említ, a' Király mellett, mint annak kedves embere jelen volt és az említett oklevelet saját kezével írta.

3. §. Az Erdélyi Püspöki székbe 1182dik eszt. Adrianus ült, mert onnan Péter Pál Püspököt, mint kedves és meghitt emberét III. Béla Király másuvá rendelte t. i. Emanuel Görög Császár halála után 1180dik eszt. a' Spalatumi Érsekség Magyar ország hatalma alá vissza kerülén, azon Érseki székbe, Péter Pál előbbeni Erdélyi Püspök a' Kilényi (Majlath) nemzettségéből való magyar hazafi emeltetett *) nintsen is

*) Farlatus Illyr. Sacra T. III. p. 211. Res Ecclesiastica Spalatensis ad Interregnum rediit, quod annos circiter quinque tenuit, hoc interim annorum intervallo Bela III. Rex Hungariae post mortem Emanuelis Imperat. Dalmaciam et Chroaciam recepit, Jadrenses a Venetis ad Hungaros desciverunt ibid. p. 212. Alexander Episcopus „Belae Hungariae Regi Salutem” nobis innouit, quod Ecclesia Spalatina diu Pastore vacaverit, volentes igitur monemus Regiam Excellentiam, quatenus libere, et sine contradictione de Persona idonea ordinari permittat, datum anno 1181 p. 213. nihil hisce monitis, ac mandatis Alexander apud Belam profecit, ita ut tres adhuc annos et nenses aliquot, sedes illa Pontificia vacaverit, — tandem anno 1185. Petrus e natione Hungarica ortus, stripe nobilissima ad sedem evectus est, — hic Petrus primo Pontificatus sui anno celebravit provin-

ez ellen semmi próba, mert hogy Péter Pál Erdélyi Püspök 1181dik eszt. megholt volna, senki se bizonyítja, hogy pedig a' Spalatumi Érsekség Magyar ország hatalma alá vissza kerülén, oda a' Magyar nemzetségből való Péter rendeltetett, és helyébe az Erdélyi Püspökségre Adrianus emeltetett, a' szükség esetébe bővebben is bém bizonyíttathatik — e' szerint Péter a' Spoletoi Érseki székbe lépén, minekutánna hivatalát két esztendeig viselte volna, történt, hogy a' Venetziabéliek Spalatumot elfoglalták *)

cialem Synodum in Basilica S. Andreae, quae dicitur picta, ibid. pag. 219. Flaseo Episcopi — quod ab Archi Episcopo Petro filio Chilenni in nostrorum praesentia gestum est, datum anno 1187.

Katona Hist. Crit. Tom. IV. pag. 276. 279. 295. 297. 324. 368. 374. quum rediissent spatenses ad Dominium Hungarorum, electio facta est, de quodam Petro Hungaro filio Chilenni qui erat nobili genere ortus; Petrus igitur Hungarus favore Belae Regis A. Episcopus Spalatensis electus, post modicum tempus, Petrus A. Episcopus in Hungariam profectus, nescio qua de causa ad A. Episcopatum Colocensis Ecclesiae translatus est, praefuit autem Spalatinae Ecclesiae annis duobus — Petrus relicta sede in Hungariam rediit, ac Stephano per idem Tempus mortuo in Colocensi Cathedra anno 1187/ subrogatus est.

Szereday Anton. Collectio monum. A. Carolinae 1791. pag. 5. anno 1181. Adrianus Transil. scriptus in numero Praesulum.

- *) Lucii Joan. L. XIII. anno 1185. Petro Hungaro V. A. Episcopo Spalatensi sedem regente actum est, hanc synodum fuisse celebratam tempore, quo bellum inter Venetos et Hungaros gerebatur.

Ganóczi Eppi Varadiensis Viennae 1776 T. I. p. 54. Gregorius VII. Pontifex Litteras emisit ad Clerum 1187. Clemens III. hoc eodem anno Gregorii Successor ut pax fieret Hungaros inter et Venetos pro Dalmatiae dominatu arma circumferentes Gre-

azért hát Péter vissza jött Magyar országba, és 1188. eszt. Kalotsai Érseknek kineveztetett *) ezekre ugyan ezt kérdezhetné valaki: honnan, 's mivel lehet megmutatni azt, mikor lépett a' Spoletoi Érseki székbe, meddig viselte ottan hivatalát, és mikor lett Kalocsai Érsekké Péter? de ebben az oklevelek, és történet írók eléggő

gorio Galgario Cardinali Pacificationis negotium committit, huius opera duorum annorum induciae sunt factae, quae dein eodem summo Pontifico adnente in longius tempus prorogatae sunt.

Vallaszki p. 61. Petrum ex nobili Hungarorum familia Chileniorum A. Episcopum Spalatensem fuisse.

Benkő. Transilvaniae Vindob. 1778. Lib. IV. Cap. XIII. quinam Transilv. aut Albenses Episcopi fuerint enumeramus: Adrianus 1181—1202.

Fejér Codex Diplom. Tom. II. pag. 197. Alexander P. P. Belae Illustri Hungarorum Regi Salutem 22 quum Ecclesia Spalatina diu Pastore vacaverit — tu in ea Episcopum eligi non permittis.

*) Farlatus Illyr. Saer. T. III. p. 222. Petrus Pontificatum deposuit. Anno 1187. Belae Regis favore subnixus et petita, atque impetrata Urbani Papae approbatione, Colocensem in Hungaria metropolitancam sedem adeptus est, sedem annum integrum vix tenuit, aut ne vix quidem, anno si quidem 1188. pridie nonas Maii iam electus fuerat Paulus A. Episcopus Colocensis, ut docet Diploma Belae III. Regis Hungariae.

Thomas A. Diaconus in Historia Salonitana: Petrus A. Eppus in Hungariam profectus nescio qua de causa ad A. Eppatum Colocensis Ecclesiae translatus est, praefuit autem Spalatensi Ecclesiae annis duobus; fuit Petrus vir magnae scientiae et honorum morum actibus decoratus, erat autem praecipue eruditus in scientia physicali ita, ut respiciendo in faciem sani hominis praenosceret: quo aegritudinis genere, et quo foret tempore invadendus, quoque medelae antidoto posset langvoris evitare discrimen.

megvilágosítanak bennünket, nevezetessen abból; hogy 1184. eszt. III. Béla Király a' Spoletoi Érseknek jövedelmét, és Megyéit meghatározza (Fejér Codex Diplom. T. II. p. 217) nyilván következik, hogy már Spalatum akkor az ő hatalma alatt volt, és Pétert mint kedves emberét azon Érseki székbe rendelte; az alatt a' Spalatumi Érseki szék egy esztendeig üressen állott; mert a' Spalatumiak azt vetván ellenben hogy hajdan már voltak magyar születésű Érsekeik de azok közül egyik a' Város szabadságait tsipkedte, a' másik pedig inkább a' királyi udvarhoz, mint sem az érseki székhez ragaszkodott, annál fogva nagyon idegenek voltak a' magyar születésű Pétertől; de mind a' mellett is III. Béla Király, szükségesnek látván azt, hogy oda magyar születésű olyan hűséges emberét kellene rendelni, a' ki ő néki mindenkiben engedelmeskednék, és a' Spalatumiakat is az ő eránta való engedelmességben megtudna tartani, csak ugyan az ő kedves emberét Pétert emelte a' Spoletoi érseki székbe *) a' ki illy fé-

*) Farlatus Illyr. Sacr. T. III. p. 212. ex quo Spalatenses sub Imperium Hungarorum redierant. A. Eppi eligendi libera illis, atque integra potestas permissa non fuit, jamque annus fere unus intercesserat, cum Sedes Pontificia vacabat; Béla regali auctoritate non tam svadebat, quam imperabat Spalatensibus, ut non aliunde quam ex gente Hungarorum sibi Atistitem adsciscerent, permagni si quidem interesse putabat ad Spalatenses in fide et officio continendos Episcopum illis praefici e natione Hungarica, quem ipse subiectum sibi, atque ad omnia obsequentem haberet, at Spalatenses ab Hungarico Episcopo eligendo plane abhorrebant, quod duos ex ea gente iam experti essent, alterum urbis libertati infestum, atque inimicum, alterum magis aulae Regiae, quam Ecclesiae sibi commissae addictum etc. Petrus simul atque A. Eppatum adeptus est, celebravit sinodum.

nyes hivatalának kezdetével 1185dik eszt. mint Spoletói Érsek, közönséges zsinatot tartott, (Fejér Codex Diplom. T. II. p. 220.) a' mellyben így szóllott: Ego P. divina favente gratia Spalatinae Sedis A. Episcopus melly Zsinatban sok hasznos rendelkezéseket tévén, azokat Orbán Pápa 1186. eszt. megerősítette). (Fejér Codex Diplom: T. II. pag. 225.) ebből tehát világos, hogy Péter 1186. eszt. Novemberben is a' Spoletói érseki székből ült, és így hibásan írja Ganóczi *), hogy Péter 1185. esztendőben Kalocsai Érsekké lett: mert Péter az 1187. esztendőben is úgy emlittetik, mint Spalatumi Érsek **) ezen esztendőben a' Venetziabeliekkel

Lucius Joan. Lib. XIII. Spalatensis Ecclesia et Salonitana dicitur.

Katona. Hist. Crit. T. IV. p. 346. anno 1189. regnante Bela, Spalatinae sedi praesidente Petro Hungaro.

Farlat. T. IV. p. 12. anno 1189. temporibus Belae gloriosissim. Regis Hungariae etc. Macarii Curialis Comititis eius Vice Baniae Petri Salonitanae Sedis A. Episcopi.

*) Ganóczi Episcopi Varadinenses T. I. p. 52. Petrus Hungarus anno 1185. Spalatensi praefuit Ecclesiae uti constat e publico Instrumento, quod Joan. Lucius de regno Dalmatiae p. 148. suae Historiae inseruit, estque huius tenoris anno 1185. Domino Lucio P. P. Apostolicae sedi praesidente ac D. Bela III. Hungariae regnum gubernante; et D. Henrico filio eius, eo vivente Coronato, et D. Petro Hungaro V. et A. Eppo Spalatensi sedem regente certum est autem Petrum Hungarum, exeunte anno 1185. vel proxime in sequente infulis Colocensibus admotum.

**) Fejér Codex Diplom. T. II. p. 239. id quod ab A. Eppo filio Chilenni in nostrorum praesentia gestum est, 22. igitur praedictus A. Eppus etc. Concessimus anno 1187. Indictione VI. praesidente R. Sedi Lucio III. Hungariae Regnum gubernante Bela III.

a' magyarok háborúba keveredvén (Bonfinius *Decades Lib. VII.*) Péter a' Spoletói érsekséghez való jussát feltartván a) vissza jött magyar országba, és a' III. Béla Király kegyelméből 1188. eszt. Kalocsai választott Érsek lett Pál és Péter nevezet alatt b) 's attól fogva a' Spoletói érseki székben az ő jó barátja Miklós Fáriai Püspök volt a' képviselője c) helyre állván pedig a' Venedziabéliekkel való békesség, 1191dik esztend. ezen Péter Pál vissza ment a' Spoletói érseki székbe, és ekkor III. Kelemen Pápa megeszmérvén azon érseki székhez való jussát, őtet abban megerősítette (Fejér *Codex Diplom. T. II. p. 272.*) és azon hivatalát viselte 1196. eszt. is III. Béla Király haláláig.

Farlat. *Illyr. Sacr. T. IV. p. 223.* Pontificatum Petri prorogandum esse usque in annum 1196. epistola Caelestini III. ad eundem Petrum demonstrat.

a) Farlatus *Illyr. Sacr. post bellum cum venetis habitum: „electo nostro Petro in Hungaria persistente, et Nicolao Farensi Eppo Ecclesiae nostrae sufragano, missarum solemnita celebrante, et sermonem ad populum more solito faciente, anno 1190. — Petrus erat natione Hungarus, et quum primatem Gradensem agnoscere, eique se submittere vel ipse nollet, vel a Jadertinis prohiberetur Pontificatus sibi collati approbationem, et pallium a sede Apostolica impetrare non potuit, itaque fere semper commoratus in Hungaria, Katona Hist. Crit. T. IV. pag. 346.*

b) Fejér *Codex Diplom. Tom. II. p. 245.* Bela III. Secundi Geisae Regis filius Dei gratia Ungarorum Rex etc. munivimus anno 1188. Job Strigoniensi A. Eppo Paulo Colocensi electo p. 260. anno 1190. Petro Colocensi A. Eppo existente.

c) Katona *Hist. Crit. T. IV. p. 371.* Nicolao Manzarino Episcopo Pharensi ad functiones Episcopales peragendas usus.

T. T. Katona István Hist. Crit. T. IV. p. 371. úgy vélekedett, hogy minekutánna az említett Péter Spoletói Érsek, onnan 1187. eszt. Magyar Országgra vissza jött és Kalocsai választott Érsek lett, azután más Péter nevezetű Magyar t. i. a' Sz. Mártoni Apátur lett volna 1191. eszt. Spoletói Érsekké, és ezen állítása mellett hibásnak tartotta a' Sz. Mártoni Apáturság Jegyzőkönyvét, a' mellybe pedig világossan fel van jegyezve, hogy azon időben Péter Sz. Mártoni Apátur onnan sehova se rendeltetvén, az 1191 eszt. után is Apátur volt *) és így azon Apáturság Jegyzőkönyve nem hibás hanem T. T. Katona István vélekedett hibásan, Thomas Archi Diaconus szavait követvén, a' ki ezt írja: Petrus A. Eppus in Hungariam profectus, nescio qua de Causa ad A. Eppatum Colocensis Ecclesiae translatus est, praefuit autem Spalatinae Eccleisae annis duobus, hic successit alter Petrus Abbas S. Martini de Pannonia, vixitque in Pontificatu Spalatinae Sedis Annis quinque — de ugyan honnan merítette Thomas A. Diaconus azon állítást, a' melly a' Sz. Mártoni Apáturság Jegyzőkönyvével nyilván ellenkezik? annak semmi kútfejét nem említi, nem is mutathatta; mert Kilényi Péter Spoletói Érseknek 1187 eszt. Magyar Országgra lett vissza jövetelétől fogva 1191. esztendeig, azon Érseki székből ő néki csak suffraganeussa volt Miklós nevű Barátja, ekkor pedig ugyan azon Péter, a' ki Pál név alatt Kalocsai Választott Érsek volt, vissza menvén a' Spoletói Érseki székébe, ottan ismét öt esztendeig viselte hivatalát III. Béla Király haláláig.

*) Fejér Codex Diplom. T. II. p. 248. Clemens P. P. dilectis filiis Petro Abbati S. Martini de Pannonia, eiusque fratribus anno 1189.

Hogy ezen Péter Pál Spoletoi Érseknek Magyar Országba 1187 eszt. lett vissza jövetelétől fogva, azon idő alatt miglen 1191. esztendőben azon érseki székebe ismét vissza ült, más lett volna Spoletoi Érsek? annak semmi nyoma nincsen; ő tartotta a'hoz Jussát, és minek utánna vissza ment, 's abba a' Római Pápa által megerősítetett, ottan maradt 1196. eszt. végezetéig; — e'kor elhagyta Spalatumot, és vissza jött Magyar országba. *).

4. §. Farlatus szavaiból világosan kitetszik, hogy Péter a' Spoletoi Érseki széket elhagyta, és így 1196. eszt. után is életben volt; ezt mutatják az ő tulajdon szavai is *P. dictus Magister ac quondam bonae memoriae gloriosissimi Belae Regis Hungariae Notarius*. Ugyan is III. Béla Király Székes Fejérváron 1196. eszt. holt meg, 's ottan eltemetvén, annak két Fiai Imre (a' ki az Attya életében 1194. eszt. Dalmatiát és Croatiát birta) és András táborba szállottak egymás ellen **). 1203. eszt. Imre Király maga kezeivel fogta

*) Farlatus T. III. pag. 128. 230 exquo Petrus Cathedram Spalatensem vacuum reliquerat duo fere anni intercesserant, itaque anno 1198. elegerunt Bernardum.

Jegyzés. András királyi Herczegnek is volt Péter nevű Notariussa 1198. eszt. Fejér Codex Diplom. T. II. p. 319. de ezen Péter, Milkának fija különbözik a' híres P. Mestertől.

**) Fejér Codex Dipl. Tom. II. p. 363. Emericus Rex Anno 1199. Ecclesiae Zagrabiensi in reparationem damnorum cum fratre sucillatorum donationes confert.

Budai E'saiás Magyar ország Hist. I. Rész old. 174.

Farlatus. p. 234. Andream cum Henrico Fratre civile bellum gessisse primum bellum exar-

meg katonáinak szemek láttára az ötszét András, ötöt egy Kene nemű Tót országi Várba záratta; ezen erősség választotta el Magyar országot régi Bulgáriától; illy veszedelmes környűl állásokban szüksége volt Imre Királynak egy hűséges, és tanult okos Férfiúra, 's e volt oka annak, hogy Péter a' Spoletoi érseki széket elhagyván Magyar országba Imre Királyhoz jött; Imre Király, és ennek Testvér öttse András között való egyenetlenség miatt igen terhes, és háborúsággal tellyes kezdete lévén a' XIII. századnak, a' VII. vezérekről való Históriájában méltán írhatta P. mester ezen szavakat: multis et diversis huius laboriosi seculi impeditus sim Negotiis; ő ugyan a' XII. század végén is panaszkodott a' seculumról, mikor Spoletoi Érsek volt, ezen szavakkal. Ego P. divina favente gratia Spaletinae Sedis A. Episcopus etc. quoniam aet. s huius seculi perpetuo cursu instar fluminis delabitur, és így a' seculumnak említése szava járása volt, 's penáját ki nem kerülte; de panaszkodhatott

sit anno 1197. — anno 1201 iterum fraterna discordia illos armavit, anno 1203. tertium civile bellum conflagavit, quod maximum et periculosissimum fuit. Obiit Henricus 1204.

Katona. Hist. Crit. T. IV. p. 468 - 484. bellum intestinum sub initio Regis Emerici statim erupisse pluribus jam monumentis docuimus.

Per Hieron. Scriptores rerum Austriae. Lipsiae 1721. p. 800. anno 1203. Emericus Rex Hungariae fratrem suum dolo captivatum et catenis constrictum perpetualiter incarcerationavit.

Jegyzés a' régi Királyok Testamentomai sok esetekben világosságot szolgáltatnának, de hol vannak azok?

azon XIII. század kezdetéről azért is, mert Imre Király, az ő gyenge idejű fiját Lászlót három esztendőskorában 1204ik eszt. 27. Augustusban (Fejér, Codex Dipl. T. II. p. 431.) a' Kalocsai Érsek által megkoronáztatván, és rövid idő múlva terhes betegségben, Testamentom Tétele után, (a' hol hihető, Péter is jelen volt) az 1204. eszt. December 30ik napján meghalálózván, *) az özvegy Királyné Constantia; a' kisdéd László Királlyal, sok főemberekkel, a' koronával, és nagy kintsel együtt, Andrástól való félelme miatt, az Austriai Herczeghez, III. Béla Király Testvérjétől (1174. eszt. Férjhez adatott) Helenától született Leopoldhoz kéntelenítettett futni Bétsbe **). mivel pedig András a' kisdéd Királyt és a' koronát vissza kívánta, és szép móddal czélját el nem érhetette, haddal ment Leopold Herczeg ellen, de ütközet' előtt az egymással semközt álló táborn az 1205. eszt. a' kisdéd László Király halála lecsendesítette.

Hihető tehát, hogy Péter Pál az özvegy Királynéval, és László Királlyal 1205. eszt. az Austriai Leopoldhoz ment, és minekutánna Leopoldtól az özvegy Királyné a' hazájába Arragoniába Testvérjéhez az Arragonia Királyhoz Péterhez vette lakását; ő is hivatal nélkül maradván ottan 1206. esztendő táján készítette a' Magyar VII. vezérekről írott Historiáját, erre mutatnak az ő saját szavai is. P. dictus Magister, ac quondam bonae memoriae Belae gloriosissimi Regis Hungariae Notarius t. i. midőn Imre Király a' fiját Lászlót a' Ka-

*) Raynaldus annal. Eccles. p. 226.

**) Per Hyeron. Scriptores rerum Austr. Lipsiae 1721. pag. 776.

Kalocsai Érsek által megkoronáztatta *) és János Kalocsai Érseket az Esztergomi érseki székre kívánta emelni, e'kor 1204. eszt. a' Pápától küldött dorgálódzó levélben, az Imre Király személyében (az Esztergomi Érsekség Suffraganeusaival) ellenkező Péter is említettik ezen szavakkal: Magister Petrus pro praedicto Rege H. (Emerico) Fejér Codex Dipl. T. II. p. 452. — és ámbátor a' Magister Titulus már az előtt némely hivatalokra nézve (Magister Capellae, — Magister Ducis, M. Thesaurarius, M. Cubiculariorum, Tavernicorum. Dapiferorum 's a' t.) szokásban volt, még is azon Magister Titulus az érseki székből kilépett, és e'koron királyi Főhivatal viselő Péter Pál személyére nézve igen váratlan lévén, ezt mint egy különös, és azon korbéliek előtt, talán bosszuszuságból adatott esmertető Titulussát el nem halgatta. Minthogy pedig Innocentius Pápa 1204. eszt. Fő Pásztori levelében ruházta Péterre a' Magister Titulust; látni való, hogy azon keveselt titulus ideje után, írta Péter Pál a' tudva lévő Históriát, és így nem is minden ok nélkül írta Neve után a' dictus Magister megesmertető, és jó Barátja előtt is tudva lévő titulussát.

A' Magister titulus a' régibb századokban nagyon szokásban volt a' Papi emberek között, de későbbben annak betse ottan alább szálván, által szivárgott a' világi emberekre is — annyi bizonyos hogy a' Római Pápa a' XII. században a' Fő Papi hivatalban lévőket Magister titulussal nem illette, hanem az Érsekeket Confratres, Fratres Charissimi, Fratres; az Apáturokat Filii; a' kisebb rendűeket pedig ottan - ottan

*) Fejér Codex Diplom. T. II. pag. 431—453.

Perger János Diplom. 3 Rész. old. 49.

Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1832.

Magister czimmel különböztette meg; így hát a' Spalatumi érseki székből kilépett 's a' királyi udvarban nagy kedvességben lévő, 's a' koron a' Király személyében fáradozó Péter előtt, ő magára nézve kevésnek tetszett a' Magister titulus, 's ezért kezdette azon Historiát a' P. dictus Magister szavakkal; de egyébberánt ezen szavai azt is jelenthetik, hogy azon időben hivatal nélkül élt, az az olim Magister vagy is dictus Magister volt.

5. §. Hogy Péter az említett Historiát (melly az Austriai Háznál maradt, hihető az Austriai Herczeg Leopoldnál) Magyar országon kívül írta, ezt az ő munkájából, 's szavaiból által lehet látni; mert soha sehol sem említ ilyen szavakat: in hoc Regno Hungariae, in nostro Regno, in hac Patria, huius Regni 's a' t. sőt ellenben Cap. XXXIV. ezen szavai Regnum eorum, úgy ismét Cap. LIII. in Carinthiam ire decreverunt ex hinc intrantes Lombardiam, 's a' t. azt mutatják, hogy P. mester azon Historiát Leopold birtokában írta; továbbá Cap. L. ezen szavakat írván: Dux Arpád, et sui Regiones, (Carinthinorum Moravanensium) possederunt, et usque in hodiernum diem adjuvante Domino potenter et pacifice posteritas eorum detinet, egyenessen az Austriai Herczeg Leopoldra mutat; és azon kitétellel az Isteni segedelmet azon Leopold Herczegre értette, a' ki t. i. II. Geiza Magyar Királynak onokája lévén, az édes Annya Helena. (Ilka) Jussánál fogva, mint az Arpád vériből való igaz posteritás, birta azon Tartományokat; és így a' Hazai Írók azon szavakban keresvén a' nehézséget, most már azon Leopold Herczegnek vérsége és birtoka által össze eggyezhetnek egymással.

6. §. Péter Mester az említett Históriát az ő jó Barátjának Miklósnak kérésére készítvén szükség azt is említeni, hogy azon Miklós, Dalmatziában fekvő Jadera Városában született, és a' Fariai Püspökségből (Hazafiai által is ösztönöztetvén) a' Pápa akaratja ellen bé ült a' Jaderai érseki székhelybe, a' honnan eltiltatott ugyan *) sőt egyházi átok alá vettetvén, a' Pápa ál-

*) Fejér Codex Dipl. Tom. II. p. 367. Innocentius etc. N. Farenensis Episcopus electus fuisset in A. Eppum Jadertinum asserens electionem suam fuisse per S. Apostolicam confirmatam, ad Jadertinam transivit Ecclesiam, et in ea tanquam A. Eppus ministravit. Suggestum etiam nobis fuit, quod quum Jaderam unde oriundus fuerat ad Domum propriam accessisset, et in Jadertina Ecclia non tanquam A. Eppus, sed tanquam A. Diaconus ministrasset.

Raynaldus Annal. Ecclesiastici p. 93. Innocentius etc. Nicolaum quoque quondam Farensem Eppum, qui non solum praeter Auctoritatem nostram, sed etiam contra prohibitionem expressam, Jadertinam metropolim, quam praesumsit invadere detinere praesumit, unde suspensus, a nobis anathemisari mandatur.

Fejér Codex Diplom. T. II. p. 365. Innocentius etc. N. Farensemi Eppo mirari cogimur, et moveri, quod tu regimen Ecclesiae Jadertinae sine mandato S. Apost. irreverenter assumere praesumisti, in Jadertinum A. Eppum electus fueras, imo verius, postulatus, alioquin ex nunc te noveris ab Officio Pontificali suspensum. Datum anno 1199.

Fejér Codex Dipl. T. II. p. 380. Innocentius etc. Nicolaum quoque quondam Farensem Eppum, qui Jadertinam metropolim detinere praesumit, unde suspensus, a nobis anathemisari mandatur. Datum anno 1200.

Farlatus T. III. p. 232. T. IV. p. 45. Injungebatur Innocentius Bernardo A. Eppo Spalatensi, ut Nicolaum ab officio suspensum singulis diebus festivis, pulsatis campanis, et candelis accensis anathe-

tal a' Papi hivatalától is megfosztatott 's ekkor nem csak maga a' Magyar Király, hanem az Érsekek, Püspökök és mások is excommunicatio terhe alatt eltiltattak, hogy azon Miklóst mint Püspököt ne tiszteljék 's e' volt oka annak is, hogy P. Mester az ő Barátját Miklóst Püspöki névvel nem tisztelhetette; de Miklós sem a' Pápára, sem a' kitiltásra nem halgatván, a' Jaderai érseki székből maradt mind addig, miglen a' keresztes vitézek, vagy is inkább Venecziabéliek 1202-ik eszt. végén, Jadera városát ostrom által a' magok hatalma alá hajtották, és ottan az érseki székből a' Venetiai Apátnrt ültetvén, ezt a' Gradeni Patriarcha által 1205. eszt. megerősítvén felszenteltették *) ekkor ismét feléledt Miklósban a' Magyarok Históriaja eránt

mate percelleret, et non tantum a dignitate Éppali, verum etiam ab ordinibus sacerdotalibus deponeret. Anno 1200.

Fejér Codex Dipl. T. II. p. 317. Innocentius etc. N. in Jadertinum, et A. Spalatinum A. Eppos contra ordinem sunt promoti, mandamus quatenus praefatos N. et A. excommunicatos publice nunciatis inhibeatis, nequis eis, Fidelitatem obedientiam, vel reverentiam audeat exhibere. Datum anno 1198.

Fejér Codex Dipl. T. II. p. 442. Innocentius etc. ad singula Litterarum Emerici Regis puncta respondet anno 1204. significavimus quoque tibi, ut apud Jaderam, quae hactenus cum tota provincia sua subiecta fuit Patriarchae Gradensi, faceres electionem Canonicam de persona idonea celebrari, et electum ad nos consecrandum et palliandum dirigeres, et sic inciperemus punire superbiam Venetorum.

- *) Raynaldus annal. Eccl. edit. Mansii Lucae 1747. p. 142. Dux cum multitudine Venetorum et Italicorum portum de mense Octobris 1202. exeunt; et eos usque Jaderam duxit. — Jordanus ac Meyerus Venetique Historici Jadertinos a Venetis ad Hungaros defecisse affirmant:

való kívánság, mert a' Jaderai érseki székből ki-
maradván, a' Fáriai Püspökségben, a' Magyar
Király hatalma alatt viselte hivatalát, a' mely-
ben a' Római Pápa még ekkor is ellenkezett 's
őtet a' Fáriai Püspökségtől is eltiltotta 1204. esz-
tendőben *).

Nota Jadera urbs in Dalmatia Venetis parebat,
sed cum eius Urbis A. Eppus subesse Gradensi Pa-
triarchae agentibus venetis coactus fuisset, Jadertini
Cives acerbe id ferentes, non semel vel jugum ex-
cusserunt, vel Hungariae Regum armis non inviti
cesserunt, saepius tamen Venetorum potentiam ex-
perti sunt superiorem, donec 1188. defectiones ite-
rum factae fuissent, et in sua adhuc pertinacia anno
1202. perseverabant.

Raynald. Annal. Eccl. p. 248. Defuncto Dan-
dalo Petrus Tyrannus apud Venetias est promotus,
in Ducem, qui Abbatem S. Felicis de Venetiis eligi
fecit in A. Eppum Jadertinum, et auctoritate Patri-
archae Gradensis confirmari, et consecrari, mittens
solemnēs nuncios ad summum Pontificem pro pal-
lio impetrando, quod ei altera vice fuerat denegatum.

Bonfinii Decad Hanoviae 1606 pag. 275.

- *) Katona Historia Crit. T. V. pag. 120. Nihil autem
Beruhardo facilius fuit etc. praesertim quum per id
temporis penes A. Episcopum, Clerumque Spala-
tensem, Pharensis Ecclesiae administratio esset;
quum enim Nicolaus, et Michas de Farensi Episco-
patu acerrime inter se contenderent, res delata est
ad Innocentium III. Pontificem, qui ab eius Ecclesiae
Titulo et procuratione utrumque abstinere jussit,
interea vero illius Ecclesiae tutelam et gubernatio-
nem Archi Episcopo, et Canonicis Spalatensibus
commisit.

Fejér Codex Dipl. T. II. p. 218. Ego Andreas
tertii Belae Regis filius, Dalmatiae, Croatiae, etc.
Dux, etc. invenimus Episcopatum Farensē suo
pastore vacantem, praetextatum Episcopatum cui-
dam Spalatensi Canonico Michae contulimus anno
1198.

7. §. Péter Mester a' Magyar VII Vezérek-ről írtt Históriában Cap. 37. annak leírásában, hogy a' Magyar Vezérek Nyitra környékét miként hódoltatták meg? azon tájékat, mint hazáját legbővebben leírván, szülötte földnek (Patria) nevezi, ezen szavakkal: *coeperunt fortiter expugnare civitatem Nitriam etc. et propter hoc factum timuerunt eos omnes homines illius patriae* — ebből tehát az a' következés, hogy P. Mester Nyitra Vármegyében Nyitra város környékén született; mert az egész munkájában a' Patria nevezetet csak három helyen említi, még pedig nem ok nélkül: így nevezetesen Cap. 42. Dalmátiának meghódoltatásáról szólván, minthogy az ő barátja Miklós Dalmátiában Jadera városában született, ezen tekintetből Miklóstra nézve, Dalmátiát (Patria) szülötte földnek nevezi, ezen szavakkal: *hinc vero egressi, usque ad mare pervenerunt, et omnes illius Patriae dominatui Arpad Ducis Hungarorum potenter et pacifice subiugaverunt*, továbbá Cap. 44. azt írja, hogy a' Magyar Vezérek a' Tisza folyó vizén (Kenesna) Kanizsánál által-hajókázván, onnan (Begve) Béga környékére mentek, 's két hetek elfolyása alatt, azon vidéknek (Patria) minden lakosait meghódoltatták: *hinc egressi ad partes Begve*) pervenerunt, et ibi duas hebdomadas permanserunt, donec omnes habitatores illius Patriae, a Morisio usque ad flumen Temes sibi subiuga-*

*) Jegyzés. Temesvár a' Béga vize partján fekszik.
Pray dissertatio ad annal. Hunnorum

Timon. Imago Hungariae Capit. V.

Bél Math. Compendium Hungar. Geogr. pag. 258.

verunt: miért említi itt a' Patria nevezetet? annak azt az okát lehet adni, mert Péter Mester, mint Erdélyi Püspök 1181dik eszt. a' Maros vize környékén Fő Papi hivatalában, sorsával megelégedve élt (ubi bene, ibi patria) — úgy hasonlóképpen Cap. 42. Spalatum városa az ő figyelmét ki nem kerülhette, de mivel ottan az ő Érseksége ideje alatt sok baja volt, azt patriának nem nevezi: — többször említi Spalatum városát, — de miért éppen azt? mert ott Érsekséget viselvén, friss emlékezetében volt Spalatum városa.

8. §. Az eddig valókból kitetszik, az úgy nevezett Péter Mesternek mind nemzetsége, mind a' neve, mind pedig hazája, és hivatala; sőt kitetszik az említett környülállásokból, és próbákból azon idő szakasz is, a' melyben ő az említett Históriát írta — egyébaránt pedig hogy ha III. Béla Király érdeklött 1181. esztendei oklevelében lévő kézirat össze hasonlítottatna Péter Mesternek a' Spalatumi érseki székhelyen költ irásaival, úgy az ő püspöki és érseki pertsétjeivel is, ez által még több világosságot lehetne látni; de hogy ő azon említett Históriát csak ugyan IIIdik Béla Király halála után írta legyen, megtetszik e' következő észrevételekből is, nevezetesen.

9. §. Péter Mester Papi ember lévén, jól tudta azt, hogy szenteknek csak egyedül azokat lehet tartani, a' kik rendszerént a' szentek közé avattattak (canonisáltattak) — és így mivel ő Cap. III. azt írja: hogy Almus Vezértől Sz. Királyok, és Vezérek származnak: *ideo vocatus est Almus id est Sanctus, quia ex progenie eius S. Reges, et Duces erant nascituri*, ebből látni való, hogy Péter Mester, az említett Históriát III. Béla Király or-

száglása után írta, mert Cap. 24. 27. 37. nevezetett Sz. Istvánt VII. Gergely Pápa 1083dik eszt. Sz. Lászlót pedig III. Béla Király sürgetésére 1192. eszt. Caelestinus Pápa canonisálta.

10. §. A' 9dik szakaszban (Cap. IX.) Péter Mester azt írván, hogy Pannonia méltán mondott Római legelőnek, mert a' Magyarok javaiban mostan is a' Rómaiak legeltetnének; et jure Terra Pannoniae pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de Bonis Hungariae — ezen szavaival azt fejezte ki: hogy az ő idejében a' Római Pápa húzta a' papi jövedelmeknek valamelly részét 1) már pedig még Sz. László Király idejében VII. Gergely Pápa a' Magyarországi Püspökökön, Papokon és azoknak jövedelmén való hatalommal nem birt, 2) úgy Kálmán Király is a' Pápa rendkívül való hatalmát az országba béjőnni meg nem engedte, sőt a' Papi rendet a' királyi hatalomtól való függésben tartván, ámbár a' Görög Ecclesiának, a' Római Ecclesiától való megkülömböztető jeléül Orbán Pápa felette sürgette a' Papok házassá-

1) Fejér Cod. Dipl. T. III. Vol. 1. pag. 98. libertates et immunitates a Regibus et Principibus monasterio vestro concessas auctoritate Apostolica confirmantes, ad indicium huius nostrae protectionis et confirmationis perceptae, fertorem auri nobis et Successoribus annis singulis persolvetis anno 1210.

2) Heltai Magyar kronika. I. Rész. old. 186. Sz. László Király Bihar Vármegyében Monostort épített a' Boldog asszonynak, 's mikoron a' Püspökök és Papok valamit végezének László Király mindjárt önnön kezével megpecsételi vala, és alájok írván, megconfirmálja vala.

Molnár János Anya Sz. egyház történetei II. Rész p. 423. Magyar Király III. István megfogadá, hogy Sándor Pápának 's a' t. tudok

gának eltiltását; ő azt meg nem tiltotta 3) (Fejér Codex Diplom. T. I. p. 407. Andreas Episcopi filius anno 1070.) III. Béla Király is a' Pápa akaratja és megegyezése ellen emelte Pétert a' Spoletói érseki székbe, de végtére a' Pápának sokakban engedett, és az ő fijának Imre Királynak idejében Innocentius Pápának hatalma nagyra nevedezett; tehát látni való, hogy az említett szavak későbbi időre, az az III. Béla Király halála után való szakaszra mutatnak — nem is csuda hogy Péter Mester azon szavakra fakadott, mert mikoron őtet a' Spoletói Érsekségre III. Béla kinevezte, ebben a' Pápa felettébb ellenkezett; úgy szintén fájlalta azt is, hogy az ő jó Barátja Miklós Fariai Püspök a' Pápa által egyházi átok alá vettetett 's a' t.

11. §. A' Marca *) pénz mérték nevezetjé is azt mutatja, hogy P. Mester III. Béla Király Notáriussa volt, ugyan is Cap. IX. Cap. XI. ezen szavakat írta: *Dux Almus Legatos remisit Ruthenorum, ut tributum annuatim persolverent decem millia marcarum, holott pedig Almos fő vezér idejében*

nélkül egyik Püspökséghől a' másikba, a' Püspököt által nem teszi.

3) *Capitula de Synodal. Decretis Hungariae Hanoviae 1605. Siqui ad Episcopatum promovendi sunt, si legitimo matrimonio iuncti sunt, nisi ex consensu uxorum, non assumantur. Uxores Episcoporum Episcopalia praedia non inhabitent.*

*) *Marcbes auri teszen 24 karatot, vagy 36 darab aranyat; marca, vagy Lelibra argenti 16 lat tesz 8 tallért.*

Fejér Georg. Cod. Dipl. Hung. T. I. p. 469. in super 50 marcas coeti auri persolvat. Anno 1091.

Cornides Vindiciae Anonymi Budae 1802 p. 43. *Marcha notat limitem, aut fines.*

az úgy nevezett marca pénz mérték eszméletlen volt Magyar országban; mert Sz. István Király uralkodása alatt (*Corpus Juris Hung. S. Steph. L. II. S. Ladisl. L. I. Libr. III.*) mindenütt pensa, denarii, auri pensa említettnek, t. i. az elsőbb Királyok ezüst pénzei aprók lévén, csak egy penzát értek, — sőt Sz. László Király idejében is (*S. Ladisl. L. II. Cap. 11.*) csak Bizantiumi aranyok forgottak a Magyarok kezében (*Fejér Codex Dipl. T. II. p. 93.*) II. Béla Király pedig mikor jó summa aranyról szól, nem marcat, hanem fontot emleget ezen szavakkal: *decem Libras auri componat* (*Fejér Codex Dipl. T. II. p. 109.*) — I. Károly Király 1342. eszt. az ország Rendeivel együtt, az ezüst, és arany pénzekre nézve törvény által határozta meg a' marcanak mértékét ezen szavakkal: *de una marca fini argenti duodecim pensae indicantur, una marca auri ponderis Budensis 12. Karatorum cambitur cum 7 marcis ipsorum denariorum levando in statera 's a' t.* — hol vette tehát P. Mester a' marca pénz mértékét? hogy írhatta ő azt, hogy Almos Herczegnek annyi sok ezernyi arany és ezüst markákból álló adót fizettek? ezt könnyen meglehet magyarázni III. Béla Király végzéseiből, ő t. i. bizonyos marka számra határozta a' Magyar országi Érsekek, és Püspökök jövedelmeit, nevezetesen pedig az Esztergomi Érseknek hat ezer markát; a' Kalocsai Érseknek 2500 markát; az Egri Püspöknek 3000 markát; a' Váczi Püspöknek 700 markát; a' Pétsi Püspöknek 1500 markát; a' Győri Püspöknek 1000 markát; a' Veszprémi Püspöknek 1700 markát; a' Nyitrai Püspöknek 1100 markát; az Erdélyi Püspöknek 2000 markát rendelt; (*Fejér Codex Diplom. T. II. p. 217.*) egy szóval ő általa a' ki-

rályi jövedelmek is marka szerint határozottak meg *), és így P. Mester is sok esztendőök alatt kapván a' jó summa markákat, az ő pennája több helyeken ki nem kerülhetette a' marka nevezetét, tehát ezen észrevétel is azt mutatja, hogy ő III. Béla Király Notáriussa volt.

12. §. Péter Mester az említett Históriában megnevez egynéhány Nemzetségeket, a' mellyeket az ő Barátja Miklós legalább hirekben esmérhetett, így nevezetessen Cap. VI. ezt írja: Zobolsu (Zabolcs) a quo genus Saac (Csák) descendit. — Cap. X. Cap. XLIV. Cap. XLVII. Boyta a quo genus Bruca descendit — minthogy pedig Bruca 1163dik eszt. Ország - Biró volt **), és Péter Mester az ő nemzetségét, vagy is maradékait érti; látni való, hogy Péter Mester az I. és II. Béla Királyok Notáriussa nem volt, Csák nemzetséget pedig Historiai tekintetből említi az ő Barátja előtt, mert az ő ifjú korokban 1161. eszt. Vak Béla Királynak fja IV. István Király ellen Magyar országban, sok fő nemzetségek felzendültek

*) Fejér Codex Dipl. T. III. Vol. I. p. 443. Andreas Hungariae Rex etc. accedentes nostri hospites Teutonici Ultrasilvani universi ad pedes nostrae Mattis etc. hoc etiam eisdem concedimus, quod pecuniam, quam nobis solvere tenebantur, cum nullo alio pondere, nisi cum marca argentea, quam Pater noster Bela eisdem constituit, videlicet quintum dimidium fertonem Cibiniensis ponderis cum Coloniensi denario nisi discrepent, in statera solvere teneantur.

**) Ganóczy Anton. Episcopi Varadienses. T. I. p. 42. Ego Stephanus concedo coram Principibus Regni Belae Bano eiusdem causae Iudice, Thoma Palatino Comite, Broucha Curiali Comite Boricio Bano anno 1163.

n. m. a' Csáki, Maglódi, és több nemzetségek *), tehát azon felhozott szavak is azt mutatják; hogy Péter Mester az említett Históriát III. Béla Király halála után írta.

13. §. Péter Mester Cap. XIX. Turda Püspökről is említést tesz ezen szavakkal: *Veleo, a cujus progenie Turda Episcopus descendit* melly szavai azt mutatják, hogy Turda Püspök olyan ember volt, a' kit az ő Barátja Miklós vagy személyessen, vagy legalább hírében, 's nevében igen jól esmért; mert különben éppen őtet említeni se kellett volna; úgy de ez ideig senki se mutatta meg, hogy azon Turda hol, és melly időben volt Püspök? nem is lehet csudálni, mert többnyire nem azon az úton keresték őtet, a' mellyen feltalálhatták volna, holott pedig ha valaki világossan megmutatná azt, hogy Turda Püspök III. Béla Király idejében élt, már úgy a' legkisebb kétség is elenyészne! meg kell tehát gondolni azt, hogy Turda a' napkeleti Eccle'siához tartozó Püspök volt, 's meg kell jegyezni azt is; hogy az elsőbb Magyar Királyok idejében ő hitű Püspökök is többen voltak Magyar országban **), és a' Római Ekklesiához tartozó Püspökök is sokan házasságban éltek ***) és így, ha azon Turdát, az

*) *Thuroczy Chronic. Hung. P. II. Cap. XIX. Generatio Chaak, cum aliis quibusdam generationibus conspiraverunt contra istum Regem (Stephanum) II. Belae Regis filium.*

**) *Schvartz Joan. Dissertatio, in qua initia Religionis Christianae inter Hungaros Ecclesiae orientali asservuntur. Halae Magd. 1740.*

***) *Péterfy Carol. Sacra Concilia Ecclae Rom. Cath. in Regno Hung. edit Viennae 1742. p. 55. de uxoris in Eppatum promovendis Cap. 33. de uxaribus Episcoporum.*

óhitú Püspökök sorában szorgalmasan nyomozza valaki, reményleni lehet, hogy ottan megtalálja, de nékem erre időm nem lévén, és a' kútfőket is a' Magyar Hazából kiírtatva lenni gondolván, megmaradok azon állításomban, hogy Turda Püspök III. Béla Király uralkodása alatt életben volt, és Nyitra Vármegyében is több helységeket birván, 's azokat sz. végre ajándékozván, oka volt Péter Mesternek arra, hogy Turdát megemlítsé, mert ők hazafiak, 's ugyan azon Vármegyéből valók voltak; — hogy pedig Turda az 1235dik eszt. előtt kihalt, és Nyitra Vármegyében fekvő Tapoltsán helységet több falukkal együtt birta, 's szent végre hagyta, e' megtetszik e' következő szavakból: *Bela Dei gratia Hungariae Rex etc. Possessionem quandam Tupulchan nomine cum tribus villis Tharnuk videlicet Ylouch (Ulak) et Rachich cum attinentiis ipsarum etc. memorata siquidem possessio decedente Turda filio*

Decretorum Ungariae Liber Hanoviae. 1605 Capitula de Synodalibus Decretis A. Eppi Laurentii Strigoniensis Metropolitani; de Uxoratis in Eppum promovendis si qui ad Episcopatum promovendi sunt, si legitimo matrimonio juncti sunt, nisi ex consensu uxorum non assumantur, — Uxores Episcoporum Eppalia praedia non inhabitent.

Kedd Jodoci: Ecclia antiqua R. Cath. S. Stephanus et primi Hungariae Reges Catholici Viennae anno 1655.

Fejér Georg. Codex Dipl. Hung. T. III. Vol. II. p. 399. Gregorius — Belae Regi — In Cumanorum Eppatu quidam populi, qui Valachi vocantur existunt, qui a quibusdam pseudo Episcopis Graecorum ritum tenentibus universa recipiunt Ecclae Sacramenta anno 1234. ibid. p. 157.

Mortun absque haerede ad nostras manus devoluta, cum non esset haereditaria ipsi, sed a felicis memoriae Bela Rege avo nostro per antecessores ipsi Turde, Szeud videlicet et Martinum acquisita etc. toties dicta possessio ipsi Dionysio prout de iure debuit, perpetuo remaneat, alia possessio eiusdem Turde nomine Chypar cum Sex villis ad ipsam pertinentibus Hospitali (S. Stephani de Strigonio) cedat, illud volumus non latere, quod Dionysius Uxori Turde pro dote sua persolvat plenarie centum marcas. Datum anno 1235. (Fejér Georg. Codex Diplom. Hung. T. IV. Vol. I. p. 21. 22. 's a' t.) ezen oklevélből kitetszik, hogy Turda 1235dik eszt. előtt kihalt, és Nyitra Vármegyében sok szép jószágot birván, az említett esztendő előtt az ő magva szakadta után sokáig perlekedtek az ő jószágai végett, és kitetszik az is, hogy még azon esztendőben az ő özvegye életben volt, — és így ennél fogva is azt lehet következtetni, hogy Péter mester az említett Históriát III. Béla Király halála után írta, mert Turda is, a' kinek Nyitra Vármegyében sok jószágai voltak, azon időben élt 's a' t.

14. §. Tekintetet érdemel az is, hogy Péter Mester Cap. XXI. a' Szabolcsi Várnak Servientes népeit, Civiliseknek nevezi: Zobolsu et socii ad Castrum illud (Zobolsu) multos ordinaverunt Servientes, qui nunc Civiles vocantur; melly szavaival kijelentette, hogy ő azon időben élt, midőn Zabolts Várnak Servientes néven említett népei közönségesen Civilis nevet viseltek. — Úgy de Isó Béla Király idejében a' Civilis osztálynak

(Classis) semmi nyoma nincs; későbbben pedig, úgymint az 1138dik eszt. II. Béla Király oklevelében többször előfordul a' Civilis nevezet e'képpen: terra Civilium, quae vocatur Jeneu, terra Civilium de Tatha, terra Civilium Posoniensium, cui nomen Udvari (Fejér Codex Dipl. Hung. T. II. p. 110—112.) és így néhai T. T. Cornides Dániel hibásan állította, hogy II. András Király ideje előtt a' Civilis nevezetnek semmi nyoma nem volna, mert II. Béla Királyok leveleiben több helyeken lehet a' Civilis nevezetet olvasni, a' pedig II. András Király előtt uralkodott.

Ha okleveleinket, és Hazai törvényeinket megtekintjük, azokban a' Civilis név alatt lévő népnek osztályát feltaláljuk, nevezetesen Sz. István Király 2dik könyve 21 és 55dik Czik. ezen szavak vagynak: Volumus ut unus quisque senior, seu Dominus suum habeat militem id est servientem; Udvornici id est Libertini Nobiles Praediales, másutt pedig az 1222. eszt. oklevelében (Fejér Codex Dipl. T. III. Vol. I. p. 380.) ezen szavakat lehet olvasni: — nullus udvornicorum nostrorum sive Civilium, sive cuiuscunque servitutis iugo subditorum ad tonsuram clericalem admittatur. T. IV. Vol. I. p. 334. Udvornici militabant sub vexillo castris, dein inter nobiles servientes Regni constituti militabant sub vexillo Regis; melly szavakból kitetszik, hogy a' királyi jószágokban lakó népek közül is, azok nevezettek Civiliseknek, a' kik földet birván (mint a' Praedialista Nemések) katonák voltak és midőn kívántatott, az illető Banderiumnak zászlója alatt segyverre keltek, 's ilyen kato-

náskodó (Cívilis) emberek, voltak nem csak a' királyi udvarhoz tartozó jószágokban, hanem a' fő nemes urak váraihoz tartozó szabad telkeken is (Praediumokon) számossan voltak, 's katonáskodni tartoztak.

Nagyobb világosságnak okáért szükség megjegyezni, hogy Magyar országban, a' Király után első helyen voltak, 's vagynak az ország Jobbágysai *Barones Regni* ezek után következtek, a' Király Jobbágysai, kik közül azon birtokos Fő Urak, a' kik *Comes Regis* megkülömböztető Czimet viseltek, bizonyos számú katonáikkal (*milites, servientes*) a' magok költségén, az ország határain kívül is tartoztak a' Királyt hadba követni, (S. Ladisl. I. 2. Cap. 6. *Comes habuit suos milites*; Fejér Codex Dipl. T. III. vol. II. p. 258. *nobiles extra, Regnum nobiscum ire non tenentur, nisi Comites, et stipendiarii, et Jobbagiones Castri, et quibus amplas concessimus possessiones*) a' szegényebb sorsú nemesek (*servientes Regni*) minden külömbség nélkül éppen olyan Királyi Jobbágysok voltak, mint a' Fő Nemes urak, mert egy szóval minden Nemes Ember Királyi Jobbágnak neveztetett, és így a' Király Jobbágysait meg kell különböztetni a' Földes urak Jobbágysaitól; mert valamint az országnak, (*Jobbagiones Regni*) és magának a' Királynak (*Jobbagiones Regis*) úgy a' Fő Nemes uraknak is vagynak Jobbágysaik, (*Jobbagiones castri*) — ezek között voltak olyanok is, a' kik földet birtartottak, és érdemeikhez képpest az általok szerzett jószággal együtt minden teher alól kivételt, Királyi Jobbágysok vagy is Nemes Személyek lehettek. (Fejér Cod. Dipl. T. V. vol. I. p. 197. vol. III. p. 254.) de a' mai időben

új-
ság-

újságnak tartják némellyek azt, hogy a' jobbágyok, vagy nemtelen emberek magoknak birtokot szerzhessenek, holott a' régi századokban elég nyomait lehet látni annak, hogy a' várbéli jobbágyok is örökséget birhattak *) az illetén jobbágyok közül minden hatodik tartozott a' szükség esetében fegyverre kelni 's az ország határin kívül is menni, de voltak olyan jobbágyok is a' kik a' más földén adó-fizetők voltak (Jobbagiones Castri Conditionarii) úgy szinte voltak a' várnépei között olyanok is, a' kik szabadosok, (Libertini) szolgák (Servi) 's a' t. voltak, — de ezektől az úgy nevezett Szervientes, vagy is Civilis népek különböztek, mivel ezek személy szerént katonáskodtak, és szabad telkeken laktak, — minthogy pedig a' civilis **) kifejezés I. Béla Király ideje után tűnik szemünkbe, és III. Béla Király okleveleiben sokszor elő fordul ebből is az a' következés; hogy Péter Mester III. Béla Király Notáriussa volt.

15. §. Péter Mester Cap. 43. Peturgoz nevű erdőt is említ ezen szavakkal: Bulsun, Lelu, et Botond, hinc egressi, silvam, quae dicitur Peturgoz descendentes, juxta fluvium Culpe Castra metati sunt, et transito fluvio illo,

*) Corpus Juris Hungarici T. I. Colomanni Regis L. I. cap. 19. veteres Coloni eiectionem terram non habentes alibi, ad suam revertantur, si tamen terra eorum data est monasteriis, vel Ecclesiis, et ipsi aliam habent; hoc inviolabiliter ita permaneat.

**) Fabri. Basil. Thesaurus Lipsiae 1735. Civiles dicuntur, qui superiores observant et colunt.

Gallepini Dictionarium Basilae — Civilis homo, qui est peritus eorum, quae ad administrandam Reipublicam pertinent.

usque ad fluvium Zova pervenerunt. Ugy de Keza Simon Kronikájából nyilván kiteszik, hogy Kálmán-Király Sereget küldött Horvát országi Király Péter ellen, a' ki minekutána a' Magyar sereggel szembe szállott volna, azon Gozd nevű hegyen megölettetett, és ennél fogva ő róla azon Hegyet Peturgozdia Hegynek nevezték *) minthogy pedig Kálmán Király 1095-ik eszt. — 1114. esztendeig uralkodott, ebből az a' következés, hogy I. Béla halála után sok idő múlva származott a' Peturgozdia nevezet; mert valamelly történetről való közönséges elneveztetésre fél századnál több idő is kívántatik, a' honnan ismét azt lehet következtetni hogy a' Peturgozdia nevezet II. Béla Király ideje vagy is az 1141. eszt. után sokára lett közönségesse — IV Béla Király oklevelében pedig már ismét csak egyedül Gozdia néven említettik **) tehát ezen észrevétel is azt mutatja, hogy Péter Mester az I. és II. Béla Királyoknak Notáriusa nem volt, sőt a' fentebbi próbákból kitetszik, hogy az említett Históriát III. Béla Király halála után írta, mint ennek hajdani Notáriusa.

Réső En'sel Sándor,
Királyi Tábla Ugyész.

(Folytatása következik.)

*) Keza Simon. Chronicon Hung. p. 123. Filius Geichae Regis Kálmán vocatus in Regnum Dalmatiae misso exercitu occidi fecit Regem Petrum, qui Hungaris in montibus, qui Gozd dicuntur, occurrens est devictus, unde iidem montes usque hodie Petur Gozdia nominantur.

**) Fejér Georg. Codex Diplom. Hung. T. IV. Vol. II. p. 499. T. V. Vol. III. p. 60. Gozd ultra Dravam quum necesse fuerit exercitum Croaticum convocari, infra montem, qui Gozd dicitur anno 1251—1281.

4.

Erdésszi, észrevételek Gáty Úrnak az Urbárialis legelőkről írt értekezésére nézve.

A' környülmény határoz el mindent a' világon. Ki magát e'hez nem alkalmaztatja, dolgaiban nem boldogul. — Úgy van ez a' gazdaságban is; mellynek minden ága 's része, tele van a' természetből számtalan 's különböző alakokban felszivárgó tüneményekkel, a' mellyek azt, ugyan annyiféle környülményekbe helyhezik. Hogy ha tehát a' gazda ezekhez akár nem esmerve, akár megvetve magát nem alkalmaztatja, azoknak szőre mentében dolgait nem intézi, kívánt czéllyához nem juthat. — De ezen ezer meg ezer felé ágazó környülményeknek lajstromát egy gazdaságot tanító könyvben sem lelhetjük fel: mert valamint a' természet kimerithetlen, úgy annak naponként feltűnni szokott új meg új különböző jeleneti is véghetetlenek. Azonban az emberi szorgalom és értelem ezeknek felfedezésében, megismerésében, és eredetök' felfogásában mind tovább előre haladván: így merítették több ebben fáradozott természetvissgálóknak hosszas tapasztalásikból mind azon esmeretek, mellyek a' természettudományban, mint fő 's anya elvek már eddig is megállapítottak; így szaporítatnak azok mind újabb meg újabb; felfedezésekkel jelenleg szinte, és fognak még szaporítani mind addig, míg a' nagy természet az embert lakó helyével együtt meg nem emésztendi.

Ezen természeti tüneményeknek kissebb vagy nagyobb mértékben egyenesen, vagy vegyesen feltűnő jeleneti okozzák tehát minden gazdaságban, és így az erdőgazdaságban is. a'

temérdek sokaságú környülményeket; mellyeknek sokszorozói lesznek ismét a' politikai, mercantilis, 's a' t. amazokba crescens, vagy decrescens befolyással lévő tárgyak. És itt alapúl az: hogy a' gazdaságban sort nem tévesztő mechanikai rendszabásokhoz nem ragaszkodhatni; vagy is: hogy az úgy, mint a' rendszeres kerek, 's rúgó toll által egyenlő mozgásban lévő óra éppen nem tekintethetik; — hanem annak czélirányos progressiója egyedül a' környülményeknek azonnali helyes felfogásától, 's a' vélek homogeneousítésben lévő eszkuzléstől reménylhető. — Mellyből természetesen következik: hogy semmiféle gazdasági regulatio egy általános vagy köz (universale) Systema szerént, mint p. o. az úgy nevezett minden sebre illeszthető tsuda flastrom egy egész tartományra, vagy csak egy vidékre is, czélirányosan nem alkalmaztathatik. Ugyan is, felette hibázna azon birtoikos, ki mezei vagy erdei gazdaságát Debreczen táji, és Liptói jószágaiban ugyan azon, és egy kaptára vonni kívánná; a' midőn tudnivaló, hogy a' Debreczen táji környülmények, a' Liptói környülményekkel mind physikai, mind mercantilis 's a' t. tekintetekből egybe nem hasonlithatók. — De hibázna még úgy is: ha Liptói A. helységében, mellynek környülményei a' szomszéd B. helységétől különbözök, azokban még is egyforma erdő regulatiót behozni akarna. Melly csak annyi lenne; mint p. o. ha egy Orvos több hideglázás betegekhez hivatztatván, a' betegség okait, 's környülményeit egynél sem vizsgálva, azokat mind egy általános gyógyszerrel 's móddal orvosolni szándékoznék 's t. e'f. Az illy 's több e'hez hasonló egybeszabatlan eseteket szokták nevezni egyoldalúságnak.

Egy illy egyoldaluság' vádja terheli tehát Gáty Urat is; ki ezen folyóírás jelenévi negyedik kötetjében ezen cím alatt: „Az Urbarialis legelők' kiadása erdei tekintetből”, látható értekezésében azt tanátsolván, hogy a' jobbágý' legelője a' földes úrétól külön választva mutattnék ki; tanátslatát általányosan azon tulajdon elvén építi: hogy mennél kisebb a' Forda, vagy kerülő szak (Turnus) annál nagyobb legyen az évenként vágható ölfának mennyisége is; mellyen fogvást a' sarjas erdőgazdaságot *) a' szálas erdőgazdaságnak, a' kamatok' kamatja beszámolásával, elibe téve, azt számolja ki: hogy a' például felhozott 1000 hóld, eddigi 60 esztendőkre, vagy is vágásokra felosztott, erdővel bíró Cserfalva helység' határjában, ha a' Forda rövidebb p. o. 40 esztendőös leend, úgy 782 hóld erdő éppen azon ölfá mennyiséget fogja évenként adhatni, mint a' mit 60 esztendőös For-

*) G. Úr a' Niederwaldot pagony erdőnek nevezi; mi okon? nem értem: mert a' pagony nevezetben annak kevés tulajdonát lelem fel; éppen, ha a' pagony mint rész vagy szakasz vételvén, a' szakaszos vágásokat jelentené; de így az a' Hochwaldra is reá illik: u. m. a' melly szinte részenként vagy is szakaszonként vágattatik — Nem különben, barbarismusnak tartom az avas erdő nevezetet is, mellyen G. Úr a' Hochwaldot érti, azt az ó szalonnához 's hájhoz hasonlítván. — Én ugyan sokkal gyengébb nyelvésznek esmerem magamat, hogy sem e' részben javíthatlanúl ítélhetnék; mindazáltal már egykor mondott okaimon fogvást is kérem magamnak elnézetni, hogy mind addig, míg megállapított erdési terminológiánk nem leend: a' Hochwaldot szálas erdőnek, a' Niederwaldot sarjas erdőnek, a' Kewiert pedig Pagonynak nevezhessem.

dával 1000 hold adott legyen. Úgy szinte a másik Körösfalvának keresztelt példány határbeli 80 évű Fordával eddig használt 1000 hold erdő, ismét éppen annyi ölfával adózhatik tsak évenként mint 617 hold 45 évű Fordával; és innen azt hozza ki: hogy Cserfalván mint felesleges vagy is hasznot nem hajtó 218 holdak, Körösfalván pedig 383 holdak az erdő testből kiirtathatnak, és a' jobbágyoknak külön kiosztandó Urbarialis legelőre fordíthatathatnak, a' felmaradandó 782—617 hold erdőben a' legelés a' földes uraság' részére használtathatván. Sőt ráadásul kijön még az is: hogy a' birtokos, az e'képpen legelőnek kiirtandó $218 + 383 = 601$ hold erdőből 15 ölfával számítható 's ölet 10 forintjával egyszerre eladható 9015 ölekért bejövendő 90150 forintokat nyere; melly summát 5 perCentes kamatra kiadván, jövedelmét esztendőnként 4507 for. 30 kr.al szaporíthatja 's a' t.

Régi magyar közmondás: közös lónak túros a' háta! — és így nagy igaza van G. úrnak, a' midőn a' jobbágyság' legelőjét a' birtokosétól elválasztatni tanátsolja; mert itt a' költsönös praejudiciumok az illető részek' boldogúlhatását, jólétét, és ez által a' nemzet' e' részben való előrehaladását örökös rab-igába tartóztatják. — Azonban a' kitűzött szent célnak elérhetésére igen céliránytalan módot választott, 's terjesztett elő; olyat t. i. mellyel a' mint mondani szokták: *oleum et opera perderetur!*

Mert Iször már magában az alap, t. i. azon általános állítás: hogy a' sarjas erdő több fát, 's több jövedelmet adhasson, mint a' szálas erdő, — igen omladékonny; és így azon következtetés is: hogy amúgy

kevesebb erdővel beérhetnők, mint így szinte igen erdésztelen. —

De 2szor ha ez a környülmények szerint így lehetne is: hasznos lenne e' a' külön választandó legelőt — legyen az Urbarialis, vagy nem Urbarialis, mintegy — az erdőtestből kiirtani 's azt pusztá gyeplegelővé, vagy mezővé fordítani? a' mívelt mezei gazdaságnak józan elvei ismét helyben nem hagyhatják.

A' mi az elsőt illeti; hogy t. i. hasznosabb-e nem-e az erdőket szálás, mint sarjas erdő gazdaság' nemével használni? azon értekezésemben, melly e' folyóírás jelenévi 2dik kötetjében illy czim alatt: „Különbségek a' szálás és sarjas erdő gazdaság között” látható általánosan, de némileg környülményesen is érdekltettem; ugyan azért annak itteni ismétlésével tisztelt olvasóinkat terhelni nem kívánám; mivel azonban az, a' G. Ur egy oldalú tanátslatának éppen alapja: nehogy arra valaki építeni bele hirtelenkedjék, 's kárát valja, melléje a' világosság szövétnekét letenni, ezennel hazafiúi kötelességemnek tartom, és esmerem.

Ugyan is, hosszas tapasztalás után megállapított erdészi elv az: hogy a' jó éghajlatú, jó sótt tsak középszerű erdőallyban is olly időszak alatt, melly a' fanevedekedésével egyben hangzik, a' szálás erdő sokkal több, jobb, és betsesb fát, és így több pénzbeli jövedelmet is adhat, mint a' sarjas erdő; mellynek igasságát, a' ki se tulajdon erdészi tudományából, se tapasztalási meggyőződéséből felnem foghatja: ne terheltessek bár melly classicus erdészi írónál felkeresni, 's bitonyára úgy fogja találni, a' mint azt Hartig Úr, kiben G. Úr érdekllett értekezésében botránkozik — több

mukájaiban feljegyzett vala; u. m. a' ki a' szálas Bikk - erdőben 120 éves Fordával egy Rénus táji $709\frac{1}{2}$ □ Bétsi ölekből álló Hóldra 7030. tömeg (Kubik) láb fát számít: a' midőn a' sarjas Bikk erdőben 30 éves négyszeri Fordával, az az szinte 120 esztendőök alatt, ugyan olyan holdon, tsak 3450 tömeg lábakat, sótt a' nyirrel, gyertyánnal vegyes erdőben sem többet, mint 4350 tömeg lábakat hoz vala ki.

Hogy Hartig Úrnak é' féle számolása nem olly meghatározott, mellyen túl, vagy bellyebb lépni nem lehetne, bizonyos: sótt más írókhoz hasonlítva világos is; de az a' környülményektől függ, a' mint t. i. az erdő ally külömbözései azt + — befolyással majd emelhetik, majd alább szállithatják. Ezen felszámításokat legbövebben 's környülményesbben lehet találni Cottánál „Anweisung zum Waldbau” czimú munkájában, a' mellyek itt 8 Táblákra felosztva vannak, minden tábla külön fa nemet 10 Classisokban vagy is osztályokban adván elő a' mint ezeknek külömbözéseit az erdő ally, éghajlat, vagy vegyesen mind a' kettő meghatározzák; így p. o. az 1ső Osztály a' legrosszabb helyhez-tetést; 2ik az igen rosszat; 3ik a' rosszat; 4ik a' kevésbé rosszat; 5ik a' tűrhetőt; 6ik a' közepszerűjét; 7dik a' jót; 8ik a' jobbat; 9ik a' jeleset; 10ik a' legjelesbet tárgyazván 's jelentvén. Melly külömböző Osztályokhoz, ha a' fent érdeklött Hartigféle szálas erdőbeli példányt hasonlítjuk: úgy találjuk, hogy az tsak a' 4dik Osztályra tartozandó; tehát még tsak tűrhető sem: u. m. a' melly az élesb 's hűsb éghajlatú Nassau táji tapasztalásokból merítettet; ^

Egyébbiránt, valamint egy nagyobb hordónak nagyobb abronts kell, mint egy kisebbnek: úgy igen világos, és könnyen megfogható

az is, hogy a' még nevedésében lévő vastagabb fa színte, több fa anyagot vészen fel évenként magára, mint a' vékonyabb, valamig az, a' nevedés legfőbb pontját eléri; mellyen túl az, azután alább száll, megáll, 's végre korhadván, az egész anyagból lassankint veszít. Így p. o. a' fa nevedés' legfőbb pontját elérni látszik a' fejr és szurkos fenyő (Pinus abies, et picea) — — 110 évű kora' táján, a' vad-fenyő (Pinus sylvestris) 90 — — — a' veres-fenyő (Pinus Larix) 70 — — — a' Tölgy (Qvercus r.) — 160 — — — a' Bikk (Fagus s.) — 140 — — — az Éger (B. alnus gl.) — 80 — — — a' Nyír (Betula a.) — 60 — — —

E'képpen a' különböző fa nemek' nevedése, az erdőally' környülményeihez képest a' természetől lévén meghatározva, a' fáradhatatlan szorgalom 's hozzá vető értelem által pedig annak egész progressiója felfedezve; tudnia kell azt minden mívelt erdésznek: hogy p. o. egy 6dik osztályú tölgy szál, ha az tellyes állanyban (geschlossener Bestand) helyes erdészi bánás mellett nevededhetik, annak faanyaga lésszen nevedése' beszámításával:

az 1. három tizedbe v. is 30 évű korában	0,250	tömeg	láb	kör.				
a' 2. — — — 60 — —	1,900	—	—	—				
a' 3. — — — 90 — —	6,800	—	—	—				
a' 4. — — — 120 — —	17,770	—	—	—				
az 5. — — — 150 — —	37,560	—	—	—				

az az: ha egy szál illy' nevedésű Tölgy 30 évű korában ötször levágatik $0,250 \times 5 = 1,250$ tömeg láb fa anyag fog abból kikerülni, a' midőn ha 150 évű kort érhet 37,560 tömeg fa anyagra nevededhetik. Hogy tehát az erdő azon korban, mellyben az, a' nevedés' legfőbb pontját elérheti, több fa anyagot adhat, mint

idétlenkori ugyan annyi ideig terjedő többszöri vágatásával: csak innen is eléggé belátható.

Igaz, hogy a' két első harmintz évszakban a' szálas erdőből csak az elnyomatott fa megyen ki, a' sarjas erdőben pedig az egész állany levágatik, és így, természetesen abból sokkal kevesebb fa is kerülhet ki e'hezképpest; következőleg a' sarjas erdőből bekerülendő fa ár 's annak óriási haladású kamatok kamatai a' két első periódusban, amannak jövedelmét messze felül haladják. — Azonban ezen esetet csak olly szálas erdőre lehet alkalmaztatni, a' mellyben 30—60 esztendőös állanyon felül idősb nem találta-tik; és így várakozni kell még az 60—90 's a' t. kort érhet, vagy is az egész fordabeli használatig. — Illy környülményben, a' hol a' kaptza ennyire megszorúlt, 's már mondtam is, magam sem ajánlom a' szálas erdőből egykor 120—150 esztendők után várható nagyobb jövedelmet; mert az csak annyi lenne: mintha nagy vendég-lést 's jó lakást ígérnék két hét múlva annak, kinek ha mindjárt, vagy korábban kenyeret nem nyújtok: az ígértt jó lakás előtt éhen el hal; hanem a' hol 60—90 esztendőös erdő már jelenleg is találta-tik, ott a' szálas erdőgazdaság a' maga helyén van; és azt sarjas erdőgazdaságra leszál-lítani ismét annyit tenne: mint tőkepénzemnek a' felét elkölteni, 's maradékimra a' vólnak csak felét által botsájtani. Ugyan is a' periodicus korok nélkül nem szűkölködő szálas erdőből, minden esztendőben egész használatot vehetek szint' úgy; mint a' sarjas erdőből; — a' nélkül pedig szint' úgy nem: mint a' kort még el nem értt, 's e' miatt folytatva nem vágható sarjas erdőből.

Egyébb iránt, hogy G. Ur Hartig úrnak tanításaiból — a' mint maga vallja — okos nem

lehet: arról a' Szerző nem tehet. De hogy Hartig úr egy igen könnyen érthető író *) azt legálább részemről megvallani kénytelen vagyok; és éppen nem látom, miért akadhatott fel G. úr az „Anweisung zur Holzzucht” című könyvetskéjében; mellyről érdeklett értekezésében azt mondja: „Egyébbiránt Hartig úr' zavaros tanításai ből a' 198. pag. 201ig senki okos nem lehet, mivel majd az avas, majd a' pagony erdőket találja jobbnak és a' 200ik lapon azt mondja: hogy a' kinek kevert idejű erdeje van legtöbb fára, és így pénzre (??) tégyen szert, ha avas erdőt formál belőle, még is ha húzamosan (Nachhaltig) nem köteles **) erdeit művelni, wird in Lucrativer Hinsicht den grössten Nutzen haben, wenn er all sein haubares Holz, sobald als möglich forstmässig abtreibt, das Capital auf Zinsen legt, und nun seine sämtliche junge Waldungen auf die Wurzel setzt. In Lucrativer Hinsicht!!! úgy véli

*) Hartig úrnak az erdészi pályán szerzett nagy tapasztalásai és érdemei a' külföldön mindenütt, de hazánkban is minden igaz erdésztől méltó hálával esmertetik el; — kinek számos 's még jelenleg is szaporodó munkái általányosan classicitással ajándékoztattak meg. Maga, az igasságot nem kedvezve, 's himetlenül mindenkinek szemére lottsantani szokott Kritische Blätter für Jagd und Forstwissenschaft című Leipzigi Erdészi Folyóírás is a' legditséretesebben adá elő a' f. e. Iső kötetjében Hartig úr' 1831diki újjabb munkájának: „Die Forstwissenschaft nach ihren ganzen Umfange in gedrängter Kürze” 's a' t. ált'nézetét. — Egy szóval az öszves Német tartománybeli erdészek 's írók tisztelve elsőséget tulajdonítanak ezen nagy tudományú és Fejedelmi kegyelmekkel tetézt ösz-erdésznek.

**) Ez a' tanács legjobban illik, a' zálogos Magyar birtokokra. —

„az éntekező, hogy az erdők úgy se Anglus ker-
 „tészkedési, hanem a' haszonvétel tekintetéből
 „míveltetnek, és így a' melly neme az erdei
 „gazdaságnak húzamosan *) több hasznot
 „ad, bizonynal az jobb is: és így a' pagony
 „vagy rövidebb turnusú erdők hasznosabbak az
 „avas **) erdőknél" 's a' t.

A' mondottaknak öszve hasonlithatása tekin-
 tetéből, kéntelen vagyok itt, Hartig Úrnak vé-
 delmére, kit G. Úr zavaros tanítással,
 's szembetűnő botlásokkal vádol, tisztelt
 olvasóinkal egy hosszabb kivonatot közle-
 ni. Ugyan is Hartig Úr az Anweisung zur Holz-
 zucht czimű 1808ki kiadásában, a' 197ik lapon
 azt mondja: „Wenn man die Laubholzwaldun-
 gen in Deutschland untersucht, so findet man:

1. „Dasz bey weitem der gröszte Theil der-
 „selben Buchen, oder Eichen vermischt, zum
 „Bestand hat, unter welchen an verschiedenen
 „Orten — im ganzen genommen nur wenige —
 „Ahorne, Eschen, Ulmen, Hainbuchen, Bir-
 „ken, Erlen, Aspen, Saalweiden etc. etc. ein-
 „gesprengt sind:

2. „Dasz auf einer ungleich kleineren Flä-
 „che die Birken entweder allein, oder mit Bey-
 „mischung anderer Holzarten, vorzüglich der
 „Eichen, dominiren, und

3. „Dasz auf einer noch viel kleineren
 „Fläche die Erle die Überhand hat.

„Im ersten Falle ist es im allgemeinen
 „am vortheilhaftesten, diese ganz vorzüglichen
 „Holzarten, nach den in der ersten Abtheilung ge-
 „gebenen Regeln der natürlichen Holzzucht fortzu-

*) Húzamosan! — és tsak fellyebb mondatott: „hogy
 ha húzamosan nem köteles erdeit mívelni.” —

**) Avas — elkorhadt erdőknél: igen is! —

„pflanzen, und Hochwaldzucht zutreiben,
 „wodurch man am sichersten und ohne
 „allen Kostenaufwand das meiste und
 „beste Holz erhält wenn der Boden
 „gut oder auch nur mittelmässig ist,
 „wie ich bald zeigen werde. Sollte aber ein be-
 „trächtlicher Walddistrict mehr schlechten als
 „mittelmässigen Boden haben, so empfehle ich
 „überhaupt die Wurzelholzzucht.

„Im zweiten Falle rathe ich die Wur-
 „zelholzzucht zu wählen, und wenn Eichen, Bu-
 „chen, Ulmen, Ahorne oder Eschen unter die
 „Birken gemischt sind, jene einzeln in dem
 „Niederwalde zu gerigem Bau- und Werkholze
 „zu erziehen. Sollte aber der Boden gut seyn,
 „und viele Eichen oder Buchen zwischen den
 „Birken stehen, auch die Niderwaldzucht in
 „Rücksicht besonderer Umstände nicht nöthig seyn,
 „so rathe ich durch Überhaltung möglich vieler
 „Eichen und Buchen, die baldige Umformung
 „des Bestandes in einen Eichen- oder Bu-
 „chen-Hochwald zubegünstigen.

„Im dritten Falle endlich empfehle ich
 „überhaupt, die Niederwaldzucht einzuführen,
 „oder beyzubehalten.

„Dasz die im ersten Falle empfohlene na-
 „türliche Holzzucht der künstlichen Saat und
 „Pflanzung vorzuziehen sey, wenn ein Holz-
 „bestand erzogen werden soll der von der äus-
 „sersten Wurzelfaser, bis zur Baumspitze neu
 „ist, bedraf wohl keines Beweises, weil man
 „auf jene Art, wie ich zuvor gezeigt habe, den
 „Endzweck besser, sicherer, und ohne Kosten-
 „aufwand erreicht. — Ob es aber vortheil-
 „hafter sey, die jungen Eichen und
 „Buchen Reiser zu Hochwald erwach-
 „sen zu lassen oder ob es nützlicher

„sey, aus denselben Niederwald zu-
 „machen, das ist eine wichtige Frage, die
 „genau untersucht, und gründlich beantwortet zu
 „werden verdient, weil eine unrichtige
 „Bestimmung äusserst nachtheilig
 „werden kann.

„Aus Gegeneinanderhaltung der Berechnun-
 „gen A. und B. erhellet ganz klar, dasz man bey
 „der Baumholzerziehung nicht nur noch ein-
 „mal so viele s, sondern auch stärkeres,
 „und besseres, zu jedem Gebrauch dienlicheres
 „Holz bekommt, als bey der Wurzelholzzucht.
 „— Mein Rath, wo möglich die Baum-
 „holzerziehung zu wählen, oder ein-
 „zuführen ist also hinlänglich gerechtfertigt.
 „Zugleich musz ich hier die schon oft gemachte
 „Bemerkung wiederholen, dasz durch die Hoch-
 „waldzucht der Wald besser erhalten wird, und
 „dasz die Mastnutzung aus einem Morgen
 „Hochwald 5—bis 6 mal höher in Anschlag ge-
 „bracht werden kann, als bey dem Niederwalde.
 „Alle diese Vorzüge der Baumholzzucht sind,
 „nicht allein in Betreff der Rothbuchen, sondern
 „auch um so viel mehr, in Rücksicht der Eichen
 „überwiegend, da letztere zum Bauwesen
 „fast unentbehrlich sind, und mit zunehmender
 „Grösze und Dicke immer brauchbarer und
 „theurer werden.

„Doch können auch mehrere Umstände die
 „Sache so verändern, dasz es nicht möglich ist,
 „den aus der Hochwaldzucht entspringenden
 „grösseren Holz und Mast-Ertrag des Waldes
 „zu geniessen. Wenn zum Beyspiel die Waldun-
 „gen bisher über die Gebühr angegriffen worden
 „sind, und der gegenwärtige Vorrath an hauba-

„rem Holze nicht hinreicht das jährliche Bedürf-
 „nisz zu liefern, so bestimme man einen gewis-
 „sen, doch nicht den besten Theil des Waldes,
 „sondern wo möglich die schlechteren Lagen
 „und Sommerseiten der Berge, wo ohnehin das
 „Baumholz nicht vollkommen wird, zur Wur-
 „zelholzzucht, verbinde aber zugleich damit die
 „Baumholzerziehung, wie ich in der zweiten
 „Abtheilung gezeigt habe. Auf solche Art wird
 „man nach den Berechnungen A. und B. binnen
 „60 Jahren viermal so viel an Klastenholz,
 „und noch einmal so viel an Reiserholz er-
 „halten, als wenn man den Wald, bis in eben
 „dieses Alter zu Hochwald behandelt hätte,
 „wo der grösste Holzertrag erst späterhin er-
 „folgt, und bis zum 60 jährigen Alter des Be-
 „standes nur das unterdrückte Gehölze bezogen
 „werden darf.

„Dies ist das einzige Mittel im Fall der
 „Noth dem Holz-mangel auf eine Zeitlang abzu-
 „helfen, oder ihn doch wenigstens zu vermin-
 „dern. Man erhält dadurch aus den jungen Wal-
 „dungen frühzeitig eine beträchtliche Holzmas-
 „se, vermindert aber, wenn ihr Boden gut,
 „oder mittelmässig ist, den nachhaltigen
 „Ertrag dieser Districte um die Hälfte, wie
 „ich vorhin gezeigt habe.

„Man musz daher zu diesen Mittel nur im
 „Nothfalle seine Zuflucht nehmen, und sobald
 „es nur möglich ist, zur Hochwaldzucht wieder
 „zurückkehren, weil es jeder Herrschaft und
 „Gemeinde, bey zunehmender Bevölkerung und
 „in jeder Rücksicht daran gelegen seyn musz,
 „soviel Holz als möglich nachhaltig
 „zu erziehen, und den grösztmöglich-
 „chen Mast Ertrag ihrer Waldungen
 „zu genießen.

„Die Untersuchung, ob und wie lange
 „Niederwaldzucht absolut nöthig ist, gehört
 „nicht für den bloszen Holzerzieher, sondern
 „für den Taxator. Sollte dieser den Wirthschafts-
 „plan vom Forste so entwerfen können, dasz die
 „Niederwaldzucht nur ein oder einige Perioden
 „hindurch Statt finden darf, so musz zur Erleich-
 „terung der künftigen Umformung in Hochwald,
 „die Baumholzerziehung sogleich mit der Nie-
 „derwaldzucht verbunden werden, wie ich in
 „der zweyten Abtheilung gezeigt habe.

„Mit Privat-Waldeigenthümern verhält sich's
 „aber anders. Sie besitzen gewöhnlich nur kleine
 „Walddistricte, und ziehen einen jährlichen ge-
 „ringeren Genuszu einen ungleich grösseren Nu-
 „tzen vor, welchen sie oder ihre ungewisse
 „Nachkommenschaft, erst nach langen Jahren,
 „bey der Haubarkeit der jetzt angelegten
 „Hochwaldungen, erhalten können. Auch neh-
 „men selbige auf die Zinsen und zwischen Zin-
 „sen Rücksicht, da sie das Holz hauptsächlich
 „zum Handel erziehen. Diesen ist daher die
 „Wurzelholzzucht gewöhnlich vortheilhafter, als
 „die Baumholzzucht, weil sie bey jener den
 „Wald öfter benutzen, und schon nach 20 bis
 „30 Jahren einen ansehnlichen Holzertrag haben
 „können.

„Doch gilt diese Behauptung nur für den
 „Fall, wenn der Privatmann einen
 „durchgehends oder grösstentheils
 „jungen Wald besitzt. Hat er aber einen
 „Wald, worin der Holzbestand von jedem Alter,
 „bis zur haubaren Classe, im gehörigen Ver-
 „hältnisz steht, und musz oder will er Nachhal-
 „tig wirthschaften, so hat auch für ihn
 „die Hochwaldzucht den Vorzug, weil
 „er dadurch nachhaltig und jährlich das meiste
 und

„und beste Holz — folglich auch das meiste Geld bekommen kann. Sollte er aber nicht verbunden seyn, seinen Wald nachhaltig zubewirtschaften, so wird es in lucrativer Hinsicht den grössten Vortheil haben, wenn er all sein haubares Holz sobald als möglich forstmässig abtreibt und verkauft, das Capital auf Zinsen legt, und nur seine sämmtlichen jungen Waldungen, mit schicklicher Verbindung der Baumholzzucht, auf die Wurzel setzt.

— — — — —
 „Ich empfehle daher nochmals, alle Laubholzarten auf magerem Boden auf die Wurzel zu setzen — sie aber auf gutem Boden, nur dann als Niederwald zubewirtschaften, wenn es die Umstände schlechterdings nöthig machen. Durch die Hochwaldzucht wird auf gutem und mittelmässigem Boden unfehlbar weit mehr Holzmasse erzogen, als durch die Niederwaldzucht. Wer dieses Resultat bey seinen Untersuchungen nicht findet, der hat keine vollkommen bestandene Hochwaldungen mit vollkommen bestandenen Niederwaldungen verglichen, oder vergleichen können, weil er vielleicht keine vollkommen bestandene, und bisher gut bewirtschaftete Hochwaldungen von jedem Alter in seiner Gegend antreffen konnte, dagegen aber schöne Niederwaldungen fand, die weniger selten sind“ 's a' t.

Ezek tehát Hartig úrnak e' tárgyat érdeklő tanításai, mellyeket minden munkájiban, hanem ugyan azon szavakkal is, de ugyan azon 's egy értelemben mindenütt — sőt sokkal bővebben feltalálhatni; — mellyekért hogy épen érthetlen zavarral, vagy még botlásokkal is vádoltathatnék: se meg nem érdemlette, de

szemére még egy mivelt Erdész *) sem vetette. —

Egyéb iránt a' mi G. úrnak érdeklett értekezésében e' tárgyról felhordott állításait, 's reá épített számításait illeti: minekutána azok sem theoretice sem practice az erdési tudománnyal öszve nem férhetők, 's különben is egy elhibázott alaptól folynak; — azokat, résszerint a' szószaporítás' elmellőzése tekintetéből — mellynek barátja nem vagyok — résszerint pedig kimélleni szerető indulatomnál fogvást tovább bonczolgatni nem akarom. — Azt mindazáltal még is el nem hallgathatom: hogy melly káros, 's veszedelmes legyen az egész Hazára nézve, egy jól meg nem fontolt, 's minden oldaláról jól meg nem vizsgált javallatot közre bocsájtani. — Ugyan is megesnék édes Magyar hazánkknak, ha G.úr' javallata szerint a' szálas erdőktől megválnia kellenék! — egy olly Hazának, mellyben a' szőlő mivelés, marha-tenyésztés, a' bányászat 's kivált a' vas-gyárok a' nemzeti iparnak — jövedelemnek legnevezetesebb ágait teszik; — egy olly Hazában, melly nagy részén épen semmi, — nagy részén a' szükségét elégleg nem pótolható, — nagy részén pedig kiterjedt, de rongált 's pusztuló félben lévő erdőkkel bir. — Hol vennék majd egykor boros gazdáink a' hordaikra kivántató tölgy dongafát? hol a' hajó építéshez szükséges bálvány tölgy szájakat? hol a' bányákhoz, hámorokhoz, gyárokhoz, 's egyéb műszerekhez el nem kerülhető vastag fákat? vagy hol vesszük az épületfát, ha majd falustól

*) Ne hogy darabossággal vádoltassam, kéntelen vagyok itt kinyilatkoztatni: hogy ezen kifejezés G. urat nem illeti; u. m. a' ki — mint gyanítanom lehet — nem Erdész. —

elégünk? hová haftanók sertéseinket makkolni?
 's a' t. Én úgy vélem: G. úr ezen fontos kör-
 nyűlményekről egészen megfejtkezett; 's úgy
 látszik: hogy szomszédink környűlményeinket
 jobban esmerik. Ugyan is a' Prágai Allge-
 meines Forst und Jagd Journal 1831.
 2tes Heft egy értekezésben: „Über den Verkauf
 der Staatsforsten” 's a' t. a' 62dik lapon ezeket
 mondja: „Warum baut man keine Kiefer und
 „Eichen Hochwaldungen in solchen Gegenden,
 „wo ein Joch Acker Grund mit 8 fl. W. W. ver-
 „pachtet wird; da ein Joch als Kieferwald bei
 „nur $1\frac{1}{2}$ klafter Zuwachs jährlich 27 fl., und als
 „Eichwald noch viel mehr rentiren könnte, in-
 „dem kurzschäftige und schwache Eichen Aus-
 „ständler der dortigen *) Niederwaldungen weit
 „und breit gesucht, und ausserordentlich theuer
 „bezahlt werden, weil das grosze Bedürfnisz für
 „Weinfässer grösztentheils aus den fernen
 „Gebirge Ungarns befriedigt wird.

„Welche Erfahrungen lässt uns das Boden-
 „reiche und überaus fruchtbare, aber sehr dünn
 „bevölkerte Ungarn finden? Wo wir neben
 „unübersehbaren Puszten keinen Wald gewahren.
 „Wo Sonne, Wind und Kälte der Fruchtbarkeit
 „des Landes so über aus nachtheilig sind? —
 „wo der mit grossen Fluren reich begabte Grund-
 „besitzer mit Rohr, Schilf, Stroh, Stoppeln,
 „und Mist seine Küche und seinen Heerd ver-
 „sicht? — Wo das Gebirge von reichen Minera-
 „lien strotzt, aber von Waldungen immer mehr
 „entblöszt wird; worüber J. von Csaplovits im
 „Gemälde dieses Landes keine erfreulichen Nach-
 „richten mitgetheilt. Einige Data werden hier
 „genügen: — — — — —

*) Ausztriáról van a' szó.

1. Theil, S. 33. „Wegen Schnee, Holz, und Wasser mangel konnte der Bau auf Gold, auf dem Laptauer Kriván nicht fortgesetzt werden.“

Daselbst S. 38. „Die Karpathen Waldungen, sind ausgehauen, und zum Theil ausgerottet. „Diesz ist ein grosses Unglück für eine Gegend, „wo man, wenn nicht 9, doch 8 Monathe im „Jahre heitzen musz” — 's a' t. Mit írna valljon ezen derék Erdészi író környülményinket így ösmervén, ha tudtára esnék: hogy szálas erdeinknek egy részét legelőnek kiírtani, a' maradékot pedig általában sarjas erdőkre leszállítani akarnók? bizonyára nem egyebet: hanem, hogy magunk sem tudjuk mit csinálunk! —

De térjünk el már a' tiszta Erdészetről, 's lássuk az ériekezés' más tárgyát is; t. i. valljon jó lenne e' G. úrnak javallata: ha azt az erdészi környülmények különben megengednék marha tenyésztői tekintetből?

Hol legelt légyen Ádám atyánk' idejében inkább a' szarvasmarhá, ló, juh, sertés 's a' t. erdőben e, vagy gyep mezőn? — nem keresem; annyi a' mindennapi tapasztalásból bizonyos: hogy ott, a' hol a' legelő szűk korlátok közé szorítva ninesen, — a' hol legeltethető tágas erdőség van, mellyben hús völgyek, azokban elnyúló keskeny tisztások, és friss források találtnak: az illy legelő kétségkívül a' legjobbnak 's legegészségesebbnek tartathatik. Mert a' hol a' legelő tiszta gyep mezőből álló; ott a' fojtó melegségű nyári időben a' marha csak étvágytalan kovályog, 's magában a' poshadt — vagy különben egészségtelen meleg vizet issza; — kivált midőn a' rekkenő hévségben az illy pusztá gyep mező — mellyen csak a' száraz hangú szöcske

sziszeg — minden éltető nedvéből kiűl. Illy környülményekben, nem csak hogy jól esik a' marhának az erdei hús legelő, de az annak, az egészség' fentartására nézve szükséges is; — a' mint azt már Virgilius szinte ekkép' éneklé:

„Muscosi fontes, et somno mollior herba,
 „Et quae vos rara viridis tegit arbutus umbra,
 „Solstitium pecori defendite: jam venit aestas
 Torrida. — — — — —
 „Aret ager, vitio moriens sitit aeris herba”.

Továbbá ott, a' hol a' gyeplegelő szűk, mint p. o. G. úrnak például felhozott Cserfalva és Kőrösfalva két helységek' határaiban, mellyeknek 1000—1000 holdakból álló erdejiből Urbarialis gyep legelőnek 218—383 holdak kiirtatni ajánlatnak, melly legelő téren az egész helységnek, ha házhelyei számát nem tudakozom is, minden iga vonó 's heverő nevendék marhája, tehene, juha, sertése, 's lúdja minden Istenadta nap megfordúl, a' fűnek egy részét ha lesz megéli, egy részét pedig lábaival legázolja; ha pedig szárazság idején fű nem lesz: bizonyosan nec Capra, nec Caules, vagy is sem legelő sem marha, sem erdő nem leend, a' várt 's előre kiszámolt nagy nyereség fejében!

Ezekből tehát azt következtetem: hogy Iször; A' fátlan mezei legelő sokkal alább való az erdeinél;

2szor; Hogy a' marhának szabadon legeltetése szűk határban nem való; és

3szor; Hogy illy környülményekben a' marha tartásnak 's tenyésztésnek más gazdaságosabb és józanabb módjaihoz szükség folyamodni.

Hogy a' tiszta gyepmező, hasznára nézve, épen nem hasonlítható az erdei legelőhöz: már felebb mondtam: 's úgy hiszem: annak va-

lóságát egy értelmes Gazda sem fogja kétségbe hozni. Azt azonban még hozzá teszem: hogy épen ez okért, mivel az árnyék, a' higabb levegő, a' nyári hévségekből, a' marha' egésségének fentartására nézve felette szükséges; és mivel a' mérsékelt árnyékban a' fű gyengébb, bujább, és éltetőbb, mint a' nap hevének kifosztott mezőn; nem csak czélirányosnak, de épen szükségesnek is vélem: hogy a' tiszta gyepmezők ritkán, a' földhöz alkalmaztatott fa nemekkel beültetettnek; melly szerint a' legelő nem csak hogy nem kevesbednék, de inkább a' mendőtt okokon fogvást nevedednék, és nemesb. dnék; ott pediglen, a' hol fa szükség uralkodik: ez által a' lakosokra megbecsülhetetlen haszon, 's jótétemény háromlónék. És ez a' sík téerekre nézve.

A' mi pedig illeti az erdősb' 's hegyesb' részeket, ott a' tiszta gyeplegelők szinte nem általánosán megszenvedhetők, sőt némi részben amannál még károsbak is; ugyan azért igen megjegyezni való: hogy a' magasb' hegytetőknek, legelő kedvéért lett elerdőtlenítése; 's lekopaszításai a' metereokba felette nagy befolyással vannak, és sok káros következésnek egyedül való okai; — mint p. o. a' sok veszedelmes vizáradásoknak, szélvészeknek, források kiapadásának, a' nemző föld elseprettetésének, 's a' t. Ugyan is az erdővel fedett magasb' hegyeken a' hó tavaszkor az árnyékban lassanként szokott olvadni, a' kopasz tetőkön ellenben az egyszerre elolvadván lefut, és ez által nagy vizáradásokat okozni szokott. — A' szélvészek minden ellenző gát nélkül szabadon uralkodhatnak. — A' derek 's fagyok tavasszal későn múlnak el, ősszel pedig korán beállanak. — Nyárban a' nap hevének fekvő oldalokon a'

fű többnyire kiszűl — a' források ki száradnak — a' sebesebb esők, a' meredek oldalokról, a' nemzű földet, melyet egyedűl az egybeszűtt fák gyökerei tartottak eddig veszteglésben 's egybefűggésben ezeknek elrothadásával, magokkal ragadják, 's a' völgyekbe leseprik; — ide mutatnak, 's ezt jelelik azon — sok tájkon szemlélhetű pusztá szikla térek és egész hegyoldalak, melyek most már haszonvehetetlenűl hevernek — 's t. e'f. Példáűl szolgálhat itt egy utazónak tudósítása, melyet velűnk az 826dik Forst und Jagd Zeitung a' híres marha tenyésztű Tirolról közöl vala; mondván:

„ — — auf der Alp Gűfis, in den Gerichtsbezirk Feldkirch war ich Zeuge eines Gesprűches zweier Senner: von denen der ältere, ein Mann von 60—65 Jahren, den jűngern erzűhlte: er behűte jetzt 45 Sommer diese Alp, und wűhrend dieser Zeit sey in der nűhe bei, nahe aller Wald niedergehauen und verworthen, und dadurch die Alpenweide gewisz um die Hűlfte vergrűszert worden, und doch hűtten vor 30—40 Jahren 45 Kűhe schűner und besser ausgesehen, und mehr Milch gegeben als jetzt, wo man nur 30 Kűhe sommern kűnne. Der Schnee bleibe im Frűhlunge, da doch Tannen gewisz keinen Schatten mehr, gewűhren, um 14 Tage lűnger als sonst liegen, und im Herbste műssen wir, sűgte er, wenigstens um 10—14 Tage frűher abziehen, als zu der Zeit, da der Wald noch stand, und die Alpen gegen die rauhen Winde geschűtzt hat, denn mitten im Sommer, wenn trűbe Tage sind, liegt der Nebel so dicht, und Kalt auf der Erde, dasz das Vieh vor Frost zittert, und ist es hell, so verzehrt der kalte und scharfe Wind das Gras sichtbar.“ —

Ezekből tehát eléggé belátható: hogy az erdei legelő minden nemű Marhának a' leghasznosabb 's legegészségesebb. — A' mi pedig azon kérdést illeti: hogy valljon ártalmára legyen e a' marhalegelés az erdőgazdaságnak? — Ambár erről sokan különfélekép' ítélnék, és jelenleg is ez, a' külföldön egy folyamatban lévő penna harcznak *) indító oka, 's tárgya; — arra mindazáltal a' józan erdészi elvekkel megférhetőképen egyebet nem felelhetni: hanem hogy a' legeltetés olly erdőben, mellyben a' növedékek általán fogvást a' marha által sem derékban meg nem hajtathatnak sem azoknak tetőji le nem rághathatnak, az erdőgazdaságnak legkissebb ártalmára, vagy akadályára sincsen. — Ugyan is micsoda kárt tehet 6—8 esztendei szoros tilalom után a' sarjas nevendék teljes tőségű erdőben a' juh? — a' 10—12 esztendő s illy erdőben a' szarvas marha? nem gyaníthatom; valamint azt sem: hogy a' marha ártathatósága alól már elégségesen felnyúlt, 's megerősödött szálas erdő fiatalosaiban a' marha kár nélkül ne

*) Hogy az erdőben való marha legelés, nem különben a' marha alá való száraz hasasznak onnani kitakarítása, az erdőgazdaságban tűrhetetlenül ártalmas, és így abból általán fogvást kitiltandó legyen; ezen ideát, tudomra legelső tette közönségessé Hundeshagen Úr ezen című munkájában: Die Waldweide und Waldstreu in ihrer ganzen Bedeutung für Forst Landwirthschaft und National- Wohlfahrt, von F. Chr. Hundeshagen. Tübingen 1830. Miképen fogadtatott azonban új javallata: bizonyítja azt azon recensio, melly a' Kritische Blätter für Jagd und Forstwissenschaft von Dr. W. Pfeil 6 Band 1tes Heft Leipzig 1832. című folyó írásban a' 26dik 's több következő lapokon elég bőven, környülményesen, világosan, és józanan megcáfoltva látható,

legeltethetnék. Mert a' Pásztorok mint elmebeli tehetséggel felruházott, 's törvény alatt élő emberek, a' marhákkal egy clausulába nem jöhetnek; — u. m. a' kikért a' törvény — valamint szükséges is — elengedőképen kezeskedhetik. —

Azt, hogy a' jól megőrzött miveltt erdőben épen semmi legelő, vagy csak olly csekély, melly tekintetben vétetni sem érdemelne — találtassék: igenleni bizonyosan, egy e' részben tapasztalt ember sem fogja. — De tegyük, hogy ez úgy légyen: valljon miért kárhoztatja tehát illy kopár legelőre G. Úr a' Földes Úrnak marháját, a' melly — mint érdeklött értekezése tartja: a' fel maradandó erdőben legeltetendő lészen? — vagy miért nem tanácsol még a' Birtokos részére is, egy erdő darabot tiszta gyeplélegelőnek kiirtani: ha az illy legelő jobb, hasznosabb, és a' mint mondja — a' helyes erdő gazdaságnak épen alapja? — nem akarom én G. Urat botlásokkal, sem zavaros ideákkal vádolni: hanem csak egyoldalúsággal! — melly, szerint közre bocsájtott javallatát minden oldalról — mint szükséges vala — meg nem vizsgálta.

Egyéb iránt, hogy a' Jobbágy legelője a' Földes úrétól elkülönöztesék: abban, G. Úrral igen is egy értelemben vagyok. Azonban ezen elkülönözés — az erdei legelőkre nézve miképen légyen eszközölhető? erről itt, a' hely' szúke, vagy is inkább a' tárgynak kiterjedtebb volta miatt ez úttal, vélekedésemet, tisztelt olvasóinkkal nem közölhetem. Azt még is előre megjegyezni: hogy az erdési elvek szerint legelhető erdő részekben, minden Jobbágy marha nemének külön köz pásztora legyen; ki a' kár' esetére mindenkor elővonathassék, kurta pórázon, vagy is szorosz

fenyíték alatt tartassék; minden egyes gazdának pedig, — mint sok helyen szokásban van — a' maga marháját külön őrizni, teljességgel meg ne engedtéssék. — Illy móddal nem leszen a' marha legelés — légyen az akár Urbarialis, akár allodialis — az erdőgazdaságnak legkisebb kárára is, 's legelhet így az erdőbe nem csak minden marha, de még a' számkivetett kecske is ott, a' hol az erdő már annyira nevedett, hogy abban kárt — az ökör sem tehet.

A' marhának szabadon való legeltetése hogy szűk határokba nem való: azt a' miveltebb gazdaságnak ösmerőji régen tudják, és követik. — Ugyan is a' szabadon legeltetés nem másóvá való: hanem — a' hol a' környülmények szerint — nagyobb kiterjedésű erdőkre szükség vagy; vagy, a' hol a' föld annyi, hogy azt a' föld' lakosa rendesen művelni nem képes. Az ellenkező esetben pedig szükséges: hogy a' marhatartásnak 's tenyésztésnek hasznosb 's célirányosb módjához folyamodjunk. —

Tudni való: hogy egy hold jól művelt rét, sokkal több takarmányt adhat a' marhának, mintha azon az naponként legel, 's a' fűnek egy részét legázolja tiporja 's heverfi. A' szűk határban tehát a' marha nem legelőre való: de istállóba; a' föld pedig illy környülményekben arra, hogy hasztalan p. o. Ugarba ne hevertessék: hanem emberül 's egész szorgalommal műveltéssék. Legyenek inkább azok' helyén lóherések; természetesenek azokban a' takarmánynak különféle nemei p. o. a' fejős marha számára kerek répa, kolompér 's a' t. a' rétek javitassanak; egy szóval, minden ipar oda forditassék: hogy a' föld minél több 's jobb termést hozzon; hogy azzal minél több 's szebb marha tenyésztethessék, 's neveltethes-

sék. Azonban hogy ezen czél elérthessék: mindenek felett szükséges leszen előítéleteiből okkal móddal kivetkeztetni, jó példákkal és segéd tanáccsal kezére járni; kivált pedig azt országosan elrendelni: hogy a' mezei gazdaság minden falusi iskolákban rendszeresen tanittassék — 's a' t.

Ezeket, 's ezekhez hasonlókat gondolnám én a' mezei 's erdei gazdaság' biztosb alapjainak; és úgy hiszem, így leszen majd eszközhető: hogy a' nemzeti szorgalom, miveltség, 's általok a' köz jóllét Hazánkban is meggyökerezzen, terjedjen, és állandolag virágozzék!

Jánik Ferencz,
Murányi Uradalombeli Erdőmester.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-ismertetés.

A U R Ó R A

Hazai Almanach, alapítá Kisfaludy Károly, folytatja Bajza 1833. Tizenkettedik év, vagy új folyamát II. Éve. N. M. Elczi Gróf Elcz Imre' Cs. K. Kamarás' valós. belső titk. tanácsos' 's a' t. Hitvesének született Meggyesi Gróf Somogyi Mária Asszonynak, Cs. Kir. Palota és Csillag-keresztes Dámának ajánlva. Pesten, Trattner és Károlyi' költségén.

F o g l a l a t.

Jaj be jó fi vagyk én.

Eredeti elbeszélés, Kovács Páltól, 's egy szerencsés utánozása a' tavali Aurórában P. M. által ezen czím alatt közlöttnek „Jaj be bol-

dog vagyok én!" — Szinte, mint amabban, mindjárt elején kezdődik a' szövődés, végig függőben tartván az olvasó' figyelmét, azzal a' különbséggel, hogy míg ott a' lélek a' történet' hőse' sorsának derültét izenkint erősen reményli: itt annak borulta, sőt tán' örök éjbe merülte tartja kétes hiedelemben, végezetéig; hol egy szerencsés ötlet, a' huzamos csalt kibontja, 's váratlan befejezéssel lepi-meg az érdeket. Az egésznek egymásból folyását természeti renddel, 's korunk' szelleméhez mérve terv szerint vitte-ki a' költő; tanítmányának teljes fogamatot kívánunk hölgyeink' kebelében. —

B o t o n d.

Hősköltemény 4 Éneken Czuczortól. Veleje a' Történetnek, melly a' magyar pogány korból van meritve, a' bevezetésben foglaltatik 's a' költő Musájához esengve így mondja-el azt röviden:

„Músa, imádoztam? hadi dalt jer zengni Botondról,
 Mondd-sza, miért lobbant, 's lón a' görögökre haragja
 Kérlelhetlenné? szüve' feltett szándóka mellett
 Állhatatos volt ő, 's hadait nem hagyta pihenni
 Dúlván ellenein, miglen rést törhete végre
 Nagy sulyu fegyvere a' fényes császári Bizanczba,
 'S bársonyos agg követek hódolva borúltak elébe.
 Hol hűvös árnyak alatt csörgvén közelíti Drinápolyt
 Arda patak bérczes Rhodopétól éji keletre,
 Hosszas harczok után szállt-meg nyugtatni vitézit
 A' nagy bárdú Botond. Bégyüjtött kincse tömérdek,
 Thracia, bolgárföld, 's a' tengerparti görögség
 Nyujtották az erős vívónak sarczos adóul,
 'S nők, testvérek, atyák vitték váltságbeli díjért
 Tőle rokonjaikat, mert foglyot utála hadában. —
 Csak tőled nem válhata-meg rhodopéi virágszál,
 Szép Polydora, neked távol kell hagyni hazádat
 'S a' magyarok' földét honodul ismerked ezentúl

Ő ne könyezzen, tágíts remegő hókebleden ékes
Helleni szűz; harczban vad ugyan, de fogadni szerelmét
És viszonzni tud a' magyarok' fő harczai vezére."

A' költemény' hőse, mint az éposz kívánja, kezdetén magára vonja az érdeket, nem ugyan az emberiség' tekintetéből, hanem a' költemény' terjedtéhez képest a' nemzetiségéből.

Sok volna az egység' megmutatásául, az epizodok' izletes választására, a' festés' eleven-ségére kivonatokat közölni; azonban el nem hallgathatjuk a' kifejlést, melly a' diadal után egészen kielégíti a' várakozó érdeket:

„S léptek alázattal mélyen hódolni Botondnak.
Ő pedig inte nekik felkelni 's emelte tulajdon
Karjaival Lakapént, fényes fejedelmi személyét
Tisztelvén 's Merioszt sietett lábára segélni,
Mert nagyon agg vala már's elgyöngült térdi remegtek.
'S a' fő harczai vezér Teophán, hogy párula hozzá,
Vön szüvet a' kegyes arczu vitézt szemlélve 's ilyen szólt:
„Harczai vezér, 's mivel úgy tetszék az egekben, egyetlen
Lányom' férje, dicső vóm, áll Polydóra előtted.
Nagy magyarországban légy szószólója görögnek
Érte, 's szerelméért, 's engedd nyugodni Bizanczot.”
A' diadalmi vezér pedig így szólt nyájas ajakkal:
„Agg hős, kedves ipam, lelkem volt forrva leányod'
Szépségéhez, azért tagadásán gerjede bennem
Ellenetek haragom, mellyet felválta barátság
Mert az enyém már ő.” 'S így szólván hévvel ölelte
Ósz Theophánt, 's jobbját nyujtá Polydóra' kezének.
Kegy vala és szerelem nyájas pillantata 's monda:
„Szép meny tilts könyüket szemeidtől 's bánatot oszlass,
Nem dobog e' mellben vad szű, viszonzérzetű keblen
Horda szülöm engem 's szerelemmel ringata karján;
Tündér houbá jövesz te velem, kies ifju hazába,
Édes öröm 's nyugalom vár ott férjednek ülében
'S a' keserű bánat távol fog szállani tőled.” —
Mint a' gyöngé virág, ha az est'harmatja betölté
Illatadó kelyhét, lehajúl nedvgyöngye' sulyától:

Am ha ke! a' hajnal, lassúdadon enyhül azonnal,
 Felnyílik ékesben, 's bájillatot áldoz az égnek,
 Mert lenyomó gyöngyét a' menny' fénylángja feloldá:
 Úgy oszlott a' könyboru el Polydóra' szeméről,
 A' kegyes arczu magyar hadfőt hogy nyájas igékkel
 Szólani hallá, és jobbját illette szeliden.

A' komor aldaliák' öldöklő képe kifejlett
 'S a' deli nön függvén szemeiknek néma figyelme
 Tágula markaikban vad fegyverök, és feledőleg
 A' viadalban vett sebeket, 's takarítani ragadmányt,
 Álltanak örvendvén a' kellemes asszonyalaknak.
 És mikoron lebegő léptekkel mozdula helyből
 'S indula véle Botond, 's kik adattak néki, az ékes
 Udvari társhölgyek, nagy örömharsogva követték
 A' kedves nyomokat, 's tódultak utána tömötten.
 Tíz terhelt öszvér jegyajándoki kincsel azonban
 'S más tíz adóaranyat viselők ballagtak utánok.

Már a' réses nagy kapu' boltján általeredtek,
 'S a' fő harczy vezér' hadszínét látta ragyogni
 Szép Polydora, midőn a' kedves Szende pihegve
 Gyermeki lejtéssel sietett a' jöttek' élébe.
 Kis lant ingadozott balján, friss völgyi virágból
 Füzött illatozó koszorú zöldelle kezében,
 'S monda vidám kedvvel lejtven a' hölgynek előtte:
 „Nénike, üdvözlég, üdvözlég szép görög asszony,
 Ah szólj, merre valál? mi sokáig vártalak én már,
 Sirtam is éretted, teli sirtam többszeres ízben
 Szentakaró kezeim' mert én szép néni, szeretlek,
 Látsza, füzért is adok, 's koszorút hűs völgyi virágból,
 Messze, sokat jártam, tövisek szurdaltak is értök.
 Vedd-el nénike, vagy jőj a' sátorba leülni
 Ott fűrtidbe tűzöm, 's kebeledbe leültetem őket.” —
 Kegymosolyogva vevé a' nyájas gyermek ajánlást
 A' hölgy és kihevült arczát simogatta kezével
 'S helyezé fűrteit, a' széltől bontottakat, össze.
 A' fürgencz fiu szóla tovább oda lejtve Botondhoz:
 „Nem de apám, szép fényes uram, ha elérjük ezentúl
 Szép magyarországot, leszek én apródja lakodban
 A' görögasszonynak; majd akkor, nemde, nyerítő

Kis paripát is adatsz, kardot már adnod ugy is kell;
 Mert megigéréd, hogy mihelyest nagyságra felérem
 Bárdod' markolatát, kötsz akkor kardot övemhez.
 Mérkőztem vele már minap, és fél újjnyi különbség
 Volt már csak köztünk." Így szólván Szende nyulonga
 Jó úra' képéhez hogy megczirogassa hizelgvén,
 „S a' fő harczí vezér vállát illetve kezével
 A' fiunak szólott." Szendém, szép, drága cselédem,
 Lészen kis paripád, melly fog hordozni nyertve
 'S kardod aranyhüvelyes; de hogy apród légy te lakombau
 A' görögasszonynál, az függ ő tőle, ha választ."

Ekkoron ismét a' szép nőhöz símula, jobbal
 Fogta kezét, 's ballal félig lefödözte reczézett
 Arczfüdelét, kéré felnézve szemébe esennen :
 „A' zöldes koszorúra, 's azon szép völgyi virágra,
 Mellyet adok, kérlek jó nénike, szép görög asszony,
 Végy apródodnak; leszek én gyors hű szívű szolgád.
 Hajnal előtt kelek én mindég, 's ébreszteni menvén
 Udvari nőidet, óh, mondandom, keljetez immár
 Hogyha hív asszonyotok, meglégyen izébe parancsa.
 Termed' előküszöbén fogok aztán őrhelyet állni,
 A' mikoron hon lész, ha pedig széleszteni elmét
 Estveli alkonyaton kimenendsz, kísérni nyomodban
 'S menni fogok véled járván kedvedre, vezetlek,
 A' hol legkiesebb várunknak völgyi ligetje,
 A' csermelyhez alá szállunk, hol púha gyepágyak
 Zöldellnek magas illatozó hárssornak alatta,
 Fürkészek neked ott fészekbeli ifju madárkát,
 „S tűzügetek fűrtidbe füzért a' völgyi virágból.
 Akkor majd cziterám vígan fog zengeni, dallok
 Édes örömhangan, 's regelek tündéri regéket."

Így ejté kérelmi szavát kis Szende 's enyelgvén
 Szép Polydorának honvágyát lassan enyészte,
 Míg azalatt a' sarczaranyon vígan osztakozának
 A' daliák, 's hadibútraikat felszedve nyomultak
 Több csapatokban odább Haemus magas ormai ellen
 Ifju honokba, holott deli hölgyek vágytanak értők
 'S a' jutalom - vett hős többé rettenteni megszűnt
 A' görögöt, de maradt emléken örökre Bizanczott
 A' nagy bárdú Botond 's a' burgaszi érezkapu' rése. —

A' Köny. Dal, Kölcseytől. —

A' Haldokló. — Csabától. —

A' fogoly herczeg.

Historiai rege B. Mednyászký Alajostól.

Salamon. Balláda. Vörösmartytól.

Ép festése a' szerencsétlen, korona vesztett fejedelemnek, midőn ez remetevé lőn, 's szívében a' gőgöt elszánás, belcsend, az ifjuságot aggkor, valamint a' tavaszt ősz, végre honára kimondott boszu-átkát, szerencse kíváнат váltja-fel. —

A' péntek.

Elbeszélés Lukács Lájostól. Tárgya egy vérmérsékű ifjunak szerelmi pályája, ki első próbáinak sikertelen, sőt szerencsétlen következményeit azon előítéletben rejtetteknek vélte, hogy úgymond: „A' melly gyermek pénteken „születik, nolle velle poétává kell lennie, 's „újjai — akartalan is scandalásra állanak; a' „melly író pénteken kezd munkájába, annak „lehetetlen elkerülnie a' recensiót, 's munkája „minden esetre rossz lesz; annak, ki pénteken „vallja meg szerelmét, jobb volt volna Dunába „ugrania” 's a' t. — És valóban a' mit pénteken kezdett abba mindég bele tört késhegye. Utósó, az az: tizenkettedik szerelmében végre diadalmas lőn a' pénteki előítéleten. Mind ez elég ügyesen van kivíve 's reményt nyujt, hogy a' szerző e' pályán szerencsével fog haladhatni.

Egy lányka' Sírján.

Dal. Bajzától.

Marko királyfi' halála.

Serbüs nyelvből rege, Karloviczi Sz. J-től.

Az átok. — Epigramma.

Vörösmartytól; melyet ide tűzni érdemesnek véltük. —

„Férfiak!” így szólott Pannon’ vészistene hajdan,

„Boldog földet adok víjatok érte, ha kell,”

’S víttanak elszántan nagy bátor nemzetek érte,

’S véresen a’ diadalt végre kinyerte magyar.

Ah de viszály maradott a’ népek’ lelkein : a’ föld

Boldoggá nem tud lenni ez átok alatt.

Ábrándozás.

Sonett. Szenveytől.

A’ Kincskeresők.

Szomorújáték 4 felvonásban, Vörösmartytól. Személyek: Z á g o n y, öreg kinczsásó. J o l á n, leánya. S z i l á g y E n d r e, Jolán kedvese. V á r i, pénzes gazdag, titkon haramiavezér, Jolán’ kérője. H a r i s, V i g B a n d i, K i l i t i, F i l l é r haramiák. A’ 17dik században. A’ történet’ veleje:

Zágonynak, egy öreg kinczsásónak, leányat Jolánt szereti Szilágy, ki a’ leánytól viszont szerettetik; de a’ kincsszomju öreg azt a’ pénzesebb kérőnek, ki titkon haramiák’ vezére, Várinak szándékozik adni. A’ szeretett, de értéktelen ifju reményét vesztvén az atya’ könnyörületét megnyerhetni, ’s a’ leány szenvedéseinek végét ohajtván, ábrándos bizodalommal szinte a’ kincskeresésre szánja magát, midőn más felől Vári, ki a’ megrabolni akart vásárosok által Szilágy’ segítségével megszalasztatván Zágony’ házába menekedik, ’s ott, noha fellépése gyanusnak tetszik is, azonban becsülettel fogadtatik, végre az öreget biztatásai teljesítésére emlékezteti. Zágony egy régi hagyomány után azt híve, hogy hét évig, hét napig tartó ásás után egy nagy kincstre fog találni, épen a’ végelótti napon történvén Vári’ sürgetése, vég

Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1832.

választát más napra, az az a' babonás időnek utósó napjára halasztja, melyre Vári eltávozik 's egy rejtett barlangba veszi magát, hol midőn jövődjéről tündödnék, egyik haramiatársa, ki a' futáskor az öreg kinczsásó' üregébe vonult, annak egy üstöt hoz, melly arannyal van teli. Midőn Vári ismét maga marad Szilágy történetesen beassa magát a' barlang' oldalán, 's nagy örömére 's bámultára meglátja a' tűznél a' kincset 's elragadtatásában köszönetet mond a' szellemnek, melly a' kincset őrzi. Vári a' ki félre vonult, hirtelen meggondolással felel a' szellem' nevében, 's halál 's átok alatt tiltja Szilágnak a' kincset illetni, arra egyedül szeretőjét mint ártatlan leányt szabadítván-fel. Szilágy végre fogadást tesz, hogy a' leányt elfogja hozni, 's eltávozik. Azonban Zágony észre veszi veszteségét, 's hiu fáradságát, tört szívvél 's határozatlanul tündödik, míg végre lemond minden további jobb lét' reményéről. Kertében sírt készített magának. Jolán, kit Szilágy az éjjeli utazásra rá-beszélt, éppen utjának indul, midőn atyja a' már megásott gödör' szélére kiül. Ezen látomány megbánatja vele, hogy atyja' hire nélkül indult, 's hogy azt véggképen megnyugtassa, épen fogadást kezd tenni, hogy Szilágy' szerelméről lemond, midőn ez, az összebeszélt órára megjelenén hirtelen előrohan, 's Zágonynak tudtára adja a' felfüdüzött kincset, melly hírre az öreg, előbbi szenvedélye megújulván meg-egyezik, hogy leánya Szilággal elmenjen, 's hága is utánok indul. Vári két emberével elrejtve a' barlangban várja a' jövőket. Jolán, midőn a' kincs felé indul: két haramiatól félre ragadtatják, az utána rohanó Szilágnak pedig Vári állja útját. Harcolnak. Az ájulatból föleszmélt Jolán közéjük rohan, 's Szilágy' kardjától meg-

sebesítették. A' harcz megszűnik, Vári arulótársait elküldi 's újra halálos vivás kezdődik, melyben Vári elvész, Szilágy egyedül kesereg a' megholt leány fölött, midőn a' várast megunó Zágonynak, 's társainak kiáltását hallja, de mielőtt lejönek kardjába dől. Zágony ott találja a' kincset, 's leányát és kéroit halva, melly látománnyra kétségbe esetten lerogy.

Ezen kis szomorújáték, melly ötös szabad jambusokban, 's itt ott prozával van írva, színjátékink' jobbikai közé számítható. Kezdeté mindjárt emberiségi érdeket gerjeszt. Több egyes karakterekkel diszeskedik, mellyek közt Szilágyé legerősb.

Nem akarjuk dicséretekkel halmozni a' befejezést; lássa érdemét maga az olvasó. Mutatványúl a' hely' szűke miatt egyedül a' vég jelenéseket közöljük. — Mi után a' vivók közé rohanó Jolán Szilágy' kardjától megsebesítve lerogy, 's egy két törött szó után meghal;

Szilágy. Jolánhoz térdepelve.

Jolán, a' szent egekre! szólj, beszélj,
Csak egy kis szót még, miat vagy, mit tegyek?
Vagy bár a' legszörnyebbet mond ki szám
Hogy nem szeretsz, csak élni tudjálak
Ébredj, Jolán, ne zárd el a' szemet,
Melly ifjuságom' napja volt; Jolán,
Csak egyszer is még pillants föl feám,
Jelül, hogy megbocsátasz bűnömért,
Hogy el nem átkozsz a' más életen,
Hogy gyilkosoddal megbékélsz örökre. —
Nem szólsz, nem intesz — én elkárhozom.
(reá borúl.)

H a r i s.

Uram, ledöfjük ezt a' gyermeket?

V á r i.

Távozzatok, ti hitvány czimborák!

Távozzatok, mondom, ne lássalak.

K i l i t i.

Jer, öreg; hadnagyunknak rossz lakodalma történt, ilyenkor
nem jó mulatni. Adjunk hírt a' többinek.

H a r i s.

Száz és milliom! gyerünk.

(Kiliti és Haris el).

S z i l á g y.

Jolánom! ah korán vesztettelek.

Ez a' hideg csók, mellyet ajkad ad,

Csekély a' szómjnak, melly éretted ég,

'S éretted égni fogná lángolón,

Ha századokra nyúlnék életem.

Mért nem lehet cserélnünk, oh Jolán?

Leszállnék értted a' mély földközépig,

Csak hogy te élj és rólam emlekezzél.

V á r i.

Fel onnan, gyermek, pompás bánatodból!

Nem tűröm el, hogy csak magad kesergj.

En hallgaték; de érzem káromat.

'S ha szertelenség a' gyász illy halotton,

Versenybe hílak égre átközdni

És káromolni mindent a' mi szent.

En is szerettem őt.

S z i l á g y.

Milly szerelem!

Nézd, gyilkos, ezt az arcot! Nézd hogyan

Halványodott el rózsahajnalából.

Nézd a' legédesb szózat' ajkait

És e' lezárt szem' párját, melly imént

Legszebb sugárból szötte csillagát

'S egy életüdvnek mennyét foglalá;

Nézd itt ez össze omlott termetet,

Mind ez hogyan lett néma és setét

És mozdulatlan renyhé, mint a' föld:

Te műved ez mind 's ördög lelkedé!

V á r i.

Ne káromolj a' sors akarta úgy
 De én nem állok többé pőrt veled.
 Élj boldogúl, ha élhetsz 's menj tova :
 Én nem kívánom már halálotat.

S z i l á g y.

De én kívánom , gyilkos, lelkedet ,
 És semmit sem kívánok mint csak azt.
 Oh vajha minden elhúnyt kellemét
 Egy egy halállal tudnám vissza venni,
 Mind szíved' vérén váltanám meg azt.
 'S te tartanád meg éltedet, lator ,
 Hogy a' világnak még több átka légy ,
 'S kétségbe hozd az istenben hívót !

V á r i.

Ne ingerelj, elég egy áldozat.

S z i l á g y.

Egy égnek ! egy pokolnak , 's ez te légy !
 (Vínak , Vári elesik.)

V á r i.

Meggyőzhetlennek hittem kardomat ,
 'S most porba száll velem. — Ha eltemetsz ,
 Szilágy , bírd ott a' kincseket 's fölém
 Jolán' hajából egy kis fürtöt adj ,
 Csak egy kis fürtöt lelkem' nyugtaért ;
 De nem, ne tedd , nehezb lesz az nekem ,
 Mint a' kerek föld' minden halmai :
 Megtértem volna — 's elvesztettem őt. —
 Kemény az ágy , a' mellybe fektetél
 'S fejem nehéz és lelkem — lelkem is.
 (ábrándozva.)

Szilágy ! merítsd mélyebben a' vasat.
 Úgy úgy ! no most már alhatunk reá. —
 Születni nem méltó illy életér !
 'S meghalni átkozott kín. (Meghal)

S z i l á g y.

(Jolán' holt teste mellett térdepelve)

Rút halát!

Korán kelél a' vőlegény' jogába.
 Undok kerítő! ennyi kellemet,
 Az ifjuság' virító tagjait
 A' pornak 's éhes férgeid' fogának
 'S e' szózatokkal zengő ajkakát
 A' tompa némaságnak jegyzed-el.
 'S én, a' ki mind eddig fukarkodám
 Szerelmeimmel, a' ki kéjeit
 Csak félve ízelém, hogy egykoron,
 Mint annak, a' ki pénzét bérbe adta
 Kamattal 's százszorozva térjenek-meg
 Kifogyhatatlan drága kincs gyanánt,
 Én a' ki vártam, most lemondjak-e!
 Ezen gyönyörnek ékes hajlakát,
 E' csak nem illetetlen ajkakát
 A' semmiségnek szomjan adjam át?
 Ah kedvesem, te alszol csendesen,
 De mondhatatlan kín maradt nekem! —
 Megbánhatatlan bűnöm, hogy reád,
 Én hoztam e' veszélyt, utánad' int
 'S engesztelésedül én elmegyek.

(fölkél)

Magam vagyok, mint éjszakán az árny,
 A' mit szerettem 's gyűlölék, megöltem,
 És tettem' száma egy híján betelt;
 Ez egyre 's a' végsőre most török. —
 A' gyáva retteg egy kis tőr' hegyétől
 'S a' kárhozat, mint rém, elébe áll;
 De kárhozat csak ott van, a' hol ő nincs;
 Itt lenni több mint kárhozat nekem.

(Fölkél Szilágy' és Jolán' neveik kiáltatnak. Nem sokára Zá-
 gony egy égő fáklával jó, utóbb Szilágy' társai),

S z i l á g y.

Még éltek ott fenn? szinte megfeleltem
 Hogy felvilág is van, de nem kacsingatok
 Én már a' nappal, a' hizelkedő
 Életnek többé nem hiszem szavát,

(Kiáltva)

Jőj Zágony, a' kincs 's lányod itt vagyon!

(kardjába dől)

És itt van a' ki elvesztette őt. —

Talán — szerelmünk — a' halálban egy.

(Jolán mellett össze rogy 's meghal)

Z á g o n y.

Kincs 's lányom itt van, jól hallottam-e?

Valóban ott, a' várt kincs ott vagyon.

De milly halálnak tartománya ez?

Itt Vári fekszik vérben, ott Szilágy,

'S nagy isten! ott leányom, jaj nekem!

(Szövétnekét elhajtja)

Oh hosszú élet, a' te átkod ez!

(Némán Jolánra borúl)

Egyik a' kísérek közül.

Múltán kesergesz, sors üldözte agg!

Kincset kerestél 's most hogy megvagyon,

Gyermektelen vagy; hajh de minket is

Ért sajnós veszteség; egy ifju társ

Hagyott-el, a' ki lelkünk volt, kinek

Azt mondhatók, hogy menj elől 's ha ment,

Megvittuk volna tán a' mennyet is.

Jertek! vigyük fel a' holt testeket.

Tegyünk föléjük büszke ravatalt;

De zászlajoknak színe vér legyen,

Mert vérben estek el. —

Sírtuli szózat. Epigramma Kölcseytől.**A' Távozóhoz. Dal. Bajzától.****Serbus Dalok. Karloviczi Sz. J-től.****Barátság 's szerelem. Dal. Kölcseytől.****Gróf Sz. I-hoz.**

Remek epistola töredék. Kazinczy Ferencz-től. — Csak egy két verset a' közepéből, miután a' Gróf ellenzói nek szemre-hányásait felhordta:

„Te nyugalomban még a fényes úton,
 Hová nagy lelked' lángja gyúlva tol
 'S nem hallod a' pöczér' szidalmait. —
 Nagy leczke nékem, mert a' nyelvpöczér
 Régóta zaklat engem is, kit a'
 Külföld' szerelme vétkes útra szédít.
 Én a' magyart németté tenni igyekszem,
 És francziává, rómaivá, göröggé
 És rontom a' szép nyelvet, szabdalom
 Szavainknak farkokat, teremtem a' szót
 A' régít új formákba fűzöm - össze.

De nyugalomban könnyű menni néked,
 Nagysága 's fénye védik a' dicsőt.
 Mi védhet engemet homály' fiát,
 Ha védelmemre nem kelek magamnak?
 És tiltanának-el csak téged is
 Mint engemet készültek; oh bizonynal
 Mondom neked, elhagyna nyugodalmad.

'S ismét:

Még hallik ollykor egykét kullogó'
 Neheztelése. 'S azt csudáljuk e'
 Hogy sánta kullog a' sereg megett!
 Magára nagy bajt vállal, a' ki az illet
 Nyergébe szedné. Hagyjuk ön magokra;
 Elérnek egykor; és mi kár, ha nem?
 Ha nyelvünk el van rontva, mint kesergik,
 Úgy az most rosszabb mint egykor vala.

Ezen darabból kitetszik, hogy a' boldogult
 költő még utósó ősz napjaiban is ifjúi hévvel
 ragadtatott - el a' honszeretettől. Illy férjfiaknak
 évszázadokat kellene élni! —

A' lúdczomb.

Elbeszélés, Kovács Páltól. —

A' sír. Dal. Szenveytől.

Egy új példánya magyar Schillerünk' költői szellemének:

Csendes a' holtak' hazája
 Csendes a' mohlepte sír.
 Mély 's öröklő éjszakája,
 Nem zavarja föld' csatája,
 Földi ösztön, földi hír. —

Sírkeresztek' halma mellett
 Árván ing a' gyászfenyő ;
 'S mint szelíd tündér lehellet
 Suttog itt az esti szellet ,
 Oh de szív nincs érező!

A' viharpályát lejárván
 Csendes a' hős' álma itt ;
 A' borostyán itt a' márvány'
 Agg tövét öltelve árván
 Rezgeti zöld fodrait.)

Boldogok , kik szunnyadoznak
 A' halál' éjtermiben ,
 'S mentve minden földi rosznak
 Törsebétől, itt nyugosznak
 A' felejtés' kebliben.

Bízzál vívó vándorélet!
 Itt mosolyg a' békepart.
 Játszék a' sors' kénye véled ,
 Itt kaján' hatalma széled —
 Itt legyőzted a' vihart. —

A' patakhoz. Epigramma Csabától.

E p i g r a m m á k.

A' görög Anthológiából szabadon. Budapesti
 Sz. J. által. Ajax' sírja. Kis lány. Kit sirass?
 Plató' sírja. Amor. Philaine. Egy satűr-szoborra.
 Venus fürdik. A' koszorú. Achill. —

Az úlmak. Sonett Makárytól.

A' versek elég lágy folyásuak ; a' rimek ,
 kivévén a' quadrinok' közepét, jól ütnek ; a'
 gondolat fellengző, 's az érzet nem hévtelen. —

A' szerelemhez. Dal, Csabától.

Ottília.

Levelkekbe szerkeztetett philosophiai Román,
 Bajzától. Literaturánkban egy új neme a' román-
 nak ; teli psychologiai tapasztalással, 's életphilo-
 sophiával. — Valóban el lehet róla mondani, „de-
 lectando docet,” — ennyi már elég. —

A' látogatók. Epigramma. Csabától.**Népdalok. Cz-tól.**

Elseje megérdemli, hogy befejezésül közöljük:

Nem hittem én, de már hiszem,
Hogy szerelmem búra viszen,
Búra viszen bú bánatra,
Ezer gyötrő gondolatra.

Piros orczám, hová levél!
Hervadsz mint az őszi levél
'S mint a' homokban nőtt bokor,
Mellyet belep a' fojtó por.

Elbolygok én a' mezőre,
Mezőről a' vad erdőre,
Vad erdőről a' hegyekre
A' hegyek' legtetetejére.

Talán enyhít a' zöld mező,
Keménnyé tesz a' vad erdő;
'S a' nagy hegynek nagy a' szele,
Tán elviszi búmat vele.

De nincs sehol maradásom,
Visszaragad vonzódásom
Visszaragad Erzsikéhez
Szívem' édes kedveltéhez. —

Rézmetszetek:

1. Fáy András koszorús meseköltőnk' ábrája, tisztán metszve, 's ráismerhetőleg találva.
2. Botond hőskölteménynek végjelenése, miután „Már a' réses nagy kapu' boltján általeredtek 's a' fő harczy vezér 's a' t. — mint fentebb olvashatni. —
3. A' kincskeresők'ből a' negyedik felvonásnak ama jelenése, midőn Szilágy kedvesét a' haramia üregbe vezeti, Megettők Vári áll megvonultan a' sötétben. — A' metszés elég tiszta, 's mind a' három személynek kifejezi indulatját: Szilágyon a' biztató el-

szánás, Jolánon az aszonyi merésztelenség látszik; Várinak leskedő kaján heve szinte élénk: egyedül az kár, hogy a' rajzoló nem fordított a' történetre több figyelmet, 's pontosaban nem mérte hozzá a' környezetet.

4. Ottília' arczképe Bajza' románjából. Fején 's kezében rózsák diszlenek; a' szelid, de gyötrelmes gondolatokba merült arcz meglepőbbben vonja magára a' szemet, hogysem a' tagidomzat. A' kép minél tovább szemléltetik, annál vonzóbbá lesz.

Ohajtottunk volna még egypár muzsikadarabról szólhatni; de a' zenészet néhány évtől fogva zsebkönyveinkbe nem méltatik: a' mit nem a' szerkeztetőségnek, hanem talán nemzeti zenészeinknek, vagy inkább ezek' hiányának tulajdonithatni. Egyébiránt ezen jövő évi Aurorát, mint egészet tekintvén, meg kell vallanunk róla: hogy mind kül csínjára, mind a' tárgyak' különféleségére, izletes választatásokra 's elhelyeztetésekre, szóval belső becsére nézve igen érdemes arra, hogy a' közönségtől részvéttel fogadtassék.

Kacs Kovics L.

B) Külföldi Literatura.

Neues ABC Buch für Kinder in 5 Sprachen. Wien bey Antonia Gruber St. Ulrich im Haus Oesterreich Nro 128. Negyedré.

Örömmre gyúlad szívünk, midőn idegen ajakú nemzetektől figyelemre látjuk méltatni nyelvünket, mellynek bájait érzik. Erős ösztön ez arra, hogy mind őket igazán becsüljük, 's baráti szeretettel simúljunk hozzájuk; mind pedig

hogy dicső nyelvünknek mi is annál nagyobb
 kedvelésére gerjedjünk, neki mások előtt is még
 nagyobb kedvességet igyekezzünk szerezni, sőt
 épen szükségessé tenni törekedjünk. Nem hal-
 meg a' nemzet míg nyelve él, 's tekintetben
 álló nyelvével tekintetben áll maga is. Öröm-
 mel vettük fel tehát a' szóba hozott öt nyel-
 vü ABCet, ugymint mellyben a' deák, német,
 franczia 's olasz mellett a' magyart is, ha bár
 rend szerént legutol találjuk, 's ha ez talán ke-
 reskedési célból vétetett is fel, hogy a' köztünk
 vevőkre találó könyv annál nagyobb nyeresé-
 get hozzon. Így is terjed nyelvünk, 's jó már
 az ha lehet a' magyar könyvtől valamit remény-
 leni, és kellenek a' jó könyvek nekünk is;
 gyermekeinket szeretjük, hogy tanuljanak ohajt-
 juk, helyesen oktató építve mulattató, 's mu-
 lattatva építő munkákat szívesen adunk nékik.
 Ez pedig a' kéz alatt forgó könyvnek célja, 's
 meg kell vallani nem rosszúl találva, mert szép
 képekben a' gyermek gyönyörködik. Mind az-
 által el nem mulaszthatjuk azt mindég kívánni,
 hogy a' különben velünk jót akaró külföld szép
 nyelvünket ügyetlen tollal el ne csufítsa, hamis
 magyarságot ne tanítson, millyent az egész
 nemzetnél seholsem találni, a' millyent az egész
 nemzet közül csak egy sem ért, de nem is hal-
 lott. — Illy elcsúfított, hamis, érthetetlen ma-
 gyar szókkal által van ez az ABC öntve; nincs
 olyan lap, mellyen több 's kevesebb hibák ne
 özönlenének, úgy, hogy a' mindenképen iga-
 zán jól kitett szó alig egynehány. Így a' jó szán-
 dék elérve nem lesz, a' különben jó könyvet
 magyar gyermekeink nem használhatják, kö-
 szönetet a' szerzőnek nem mondhatunk, hajlan-
 dóságot nem, inkább boszorkodást kell érez-
 nünk megsértett nyelvünkért az idegenek iránt,

's méltán óhajtanunk, hogy vagy jobban értse-
nek magyarul, vagy őrizkedjenek nyomás és
metszés alá írni azon kényes nyelvünkön, mel-
lyen minden kicsiny szenny nagyon meglátszik.

A' felvett munka csupán csak képes ABC,
's nem olvasó könyv; egy címlapból és annyi
levélből áll. a' mennyi német betű vagyon.
Minden levélnek első lapja mutat képeket a'
másik üres. Egy egy lapon három kép helyesen
metszve, 's jól színezve és úgy választva öszve,
hogy mindeniknek ugyan azon betűn kezdődjék
a' német neve, mert fő tekintet erre van. Így
megy sorban A-tól Z-ig. A' képek' nevei mel-
lettök állanak a' már említett öt nyelven; de
mi csak a' magyarokat tekintjük, zárba tévén
a' vagy sehogy sem, vagy nem könnyen érthe-
tők' értelmét.

A lap Anana (Ananász), Adam (Ádám),
Majom.

B — Kutt (Kút), Paraszt, Medve.

C — Tyerfa (Cedrus), Kanárimadár, Teve.

D — Vadászkútya (Vadászkutya), Kart
(Kard), Hogyontatni (Cséplő).

E — Elefant, Angyal, Föld (Aratás).

F — Tavasz, Róka, Szekeresz (Fuhrmann).

G — Jámboruszák (Gemälde), Heja (Geyer),
Kertész (Kertész).

H — Húszár, Fahasitto (Holzspalter),
Szarvas.

I — Egysziketi (Insulaner), Túske (Igel),
Jager.

K — Magyka (Macska), Gyotzos (Krämer),
Fegyvereszó (Kampf).

L — Levegőék, Oroszleány, Trave, (Tábor).

M — Musika, Tejesleány (Milchmädchen),
Malom.

- N — Bago, Visziember (Neptun), Iyplibagter (Nachtwächter).
 O — Isten feladás (Opfer), ókór (Ochs), Kimercze (Kemencze).
 P — Panter (Parducz), Babaimadar (Papagáj), Posztakatayi (Postakocsi).
 Q — Quákkegyő (Quacksalber), Szegletikű (Quaderstein), Kőszekla (Quelle).
 R — Rosza (Rózsa), Szoszfogo (Raubvogel), Fegyveresző (Ritter).
 S — Szángybo (Schanzkorb), Bárángy (Bárány), Háberú (Schlacht).
 T — Teleszkop, Galamb, Trombitasz.
 U — Szárkángy (Ungeheuer), Ora, Felfordúld (Umsturz).
 V — Szókevedeszä (Vielfrass), Modárfogoszodo (Vogelsteller), Vár.
 W — Vellóhal (Wahlflisch), Aszony (Weib), Kogymo (Wirtshaus).
 X Y — Ferentz Xavér, Holoitzo (Canis mexicanus), Ibszi város.
 Z — Zebra, Ketske, Ksirtet (Zauberer).

Láttunk ehhez hasonló magyarságot valamelly mulattató, és szinte több nyelvű kirakó kártyán, 's még emlékezünk, hogy a' szerint a' Freund magyarul Daradon. De azon csak vígan, ezen keserűen mosolyodtunk el; vígan azon, mert fontossága nincsen, keserűen ezen mert oktató könyv.

Holéczy.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

K ö n y v - J e l e n t é s.

Eutropius Romai Történetek' rövid tartalmát Budaán már nyomtatják, cholera, az előfizetés' lassú gyűlése és több ízbeli nagy betegségem késleltették eddig kijövetelét. A' vett nyugtatót hirdetésemig kérem megtartani. Tudva van, hogy Eutropius a' római birodalom' 1119 eszt.ig viselt dolgait, és sok nemzetek' történeteit rövideden adja elő: én a' munkáját régi, újjabb és korunkbeli Írók, 's Utazók' után világosításokkal, több nemzetbeli fő személyek' élete, helyek, és szokások leírásával, régiségek esmeretetésével 35. árkusig bővítettem, hogy a' sokféle tárgyak Olvasásában itt tudományt, amott vidító mulattatást lehessen találni.

Midőn sok helyen, az Oskolai ifjak tudományos esmeretének általam csak kevésbé is lehető öregbitése, 's a' romai Classikusok' könnyebb megértésére szolgáló dolgokat adok elő ebben is: de mások mulattatásokra éppen kívántam ügyelni: az Oskolák nagy Erdemű Professzorai tudományosság gyarapodását szinte kedvellő több T. T. urak, méltóztas anak könyvem közremenetelét eszközölni. El'ogadom a' subscriptiót is, csakhogy, vagy Eggenberger Urhoz Pestre, vagy Gyurián János titt. Landerer Anna könyvmuhelye' Factorához méltóztassanak az engem' tudósítandó frankozott Leveleiket küldeni az iránt; mennyi példányt nyomtattassak számokra. A' könyv' kijövelekor jelentést fogok tenni Pesten, hól kellessék letenni a' pénzt, és ki venni a' könyvet: a' Tudósítók minden költségeiket azon pénzből lehúván. Ekképpen a' könyv' ára 1 for. 20 xr. ezüstpénzb. különben 2 for. lesz. 9—10 vevőtől egy könyvet ajánlok, vagy az előfizetési árát. Költ Losonczon 8ik Octob. 1832.

Homonnay Imre.

IX. Kötet Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Kacs Kovics Lajos. Az Alsó Magyarországi Érczmívelésről. (Folytatás) 3 lap.
- 2) Gózon yi. A' Világhoz, mellyet írt a' Czenki Nap Nagy fia: Toldalék. 43 lap.
- 3) Réső En'sel Sándor. Béla Király Nótáriussáról. 48 lap.
- 4) Jánik Ferencz. Erdészi észrevételek Gáty Úrnak az Urbarialis legelőkről írt értekezésére nézve, 83 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-is mertetés.

Kacs kovics L. Auróra Hazai Almanach, alapítá Kisfaludy Károly, folytatja Bajza 1833. Tizenkettedik év, vagy új folyamát. 's a' t. 107 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

Holéczy. Neues ABC Buch für Kinder in 5 Sprachen. 's a' t. 123 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

1) Könyv - Jelentés. 127 lap.

Igazítás. A' hetedik vagy juliusi kötetben esett nyomtatásbeli hibák. 53 lap. 10dik sor. tettínek — olv. léttének. — 56 l. 10. s. pontzot. — olv. pontzol. — 71 l. 28 s. és — szükségtelen. — 77 l. 4 s. is — olv. az. — 81 l. 4 s. kifejtett. — olv. kifejtett. — 83 l. 28 s. nemes — olv. német. — 93 l. 26 s. szerettük — olv. szeretik. — kívantuk olv. kívánjuk. — 94 l. 8 s. gazdalkodása — olv. gondolkodása. — 95 l. 13 s. még. — olv. mig.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1832.

X. KÖTET.

Tizenhatodik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI L.

Deák *Deoné*

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

1875, 1876

É r t e k e z é s e k.

I.

XIII. Időszak. A' Franczia revolutio kezdetétől a' Veronai Congresszusig (1789—1823.)

1789. A' revolutio kezdete Franczia országban; szerkeztető gyűlés; a' harmadik rend felül emelkedik (Sieyes); Necker Miniszterré tétetik, de tsak hamar elbocsátását nyeri meg; a' Bastill lerontatik; a' birtoki rendszer eltöröltek; Clubok állanak elő (Orleans; Mirabeau). 5dik 's 6dik October. A' Király Versaillesból Párisba hurczoltatik. — Corsica egyesül Franczia országgal. — Koburg és Suwarow megverik az Ozmanokat Fokschany és Martinestijenél; Laudon beveszi Belgrádot, az Oroszok nyerik Bendert, Akkermannt, és Chóczimot. Németalföld polgári lángba borúl; Magyar ország forr; a' Burkus es tengeri hatalmok a' Török segítségére készülnek. — II. Jósef közelget halálához. — Washington az éjszak amerikai szabad társaságok Praesidense lesz. —

1790. Svéczia polgári alkotmányjára nézve reformáltatik; IIIdik Gusztáv nemzete betségét fentartja a' Svenskasundeni véres ütközet által, és Wereläben IIIdik Katalinnal tisztességes békére lép. — Franczia ország 83 megyékre osztatik. Az örökös nemesség eltöröltetése, és a' papi jószágok eladása meghatározatik. Az új

szövetség ünnepe a' Márs mezején (Julius 14kén). A' kiköltözés kezdete. — Ildik Jó'sef, miután rendeletjeit többnyire vissza húzta, népei javoknak tekintetéből igen korán meghal; II. Leopold Császár. Reichenbachi egyezkedés; Ausztia véget vet a' Török háborúnak, csak Ó-Orsovát nyervén; Belgium és Magyar ország hirtelen letsendesítettnek, 's régi jussaikat vissza kapják. — Az Orosz birodalom szerentsével folytatja a' török háborút, de Potemkin meghal. — Gusztáv szövetséget köt az Orosz birodalommal. Nutkasund felett megszűnik vetekedni Britannia Spanyol országgal. — Vermont az éjszak amerikai 13 Statusok sorába lép.

1791. XVI. Lajos Varennesben elfogatik, 's visszavitetik Párisba. A' köztársasági párt tökéletesen győz. A' szerkeztető nemzeti gyűlés eloszlik; helyébe lép a' törvényhozó gyűlés. Francia ország constitutiós királyság (királyi hatalom nélkül). Kármentési visszázkodás több német Fejedelmekkel. — Lengyel ország új Constitutiót nyer; a' választási uralkodás örökségi Monarchiává változik.

1792. Ildik Leopold meghal; Ferencz Császár. — Jacobinusok; Francia ország a' Császárnak és Német országnak hadat izen. Francia ország Királyja elbotsátja jacobinus minisztereit, és a' papság ellen hozott törv ny megerősítését hűlogatja. A' nép lerontja a' Tuileriákat (Aug. 10.); a' Király leéetetik. Francia ország köztársaságnak kiáltatik ki. — Septemberi történetek. — A' Braunschweigi Herczeg manifestuma. A' szövetségesek benyomúlnak Francia országba; de csak hamar vissza űzetnek onnan; Dumouriez győz Jemappesnél, Montesquieu Sabandiában, Custine Mainznál. Russia

kereskedése Chinával Kiächtán keresztül ismét felnyittatik. —

1793. XVI. Lajosnak Jan. 21kén feje véte-
tik. Az anarchia vesz erőt Franciaországban;
Robespierre véres kormányja. — Dumouriezt
meggyőzi Koburg; Austria és a' Burkus Német
alföldre, a' Spanyolok Roussillonba nyomódnak.
Vendee, Lyon, Bordeaux és Marseille felzen-
dülnek, és Toulon az angolyok kezére jut.
Franciaország elveszetnek látszik, csak a' re-
volúciói seregek tartják azt meg. — Jourdan
megveri az ausztriaiakat Fleurynél; Pichegru
Hollandiába megy; Lyon, Toulon meghódoltat-
nak. (Bonaparte Napoleon ekkor Artilleria Com-
mendánsa volt). — Mária Antonia Oct. 16., —
Fülep Orleansi Herceg Nov. 6kán vesztik éle-
tököt guillotine alatt. — Aranjuezben szövetsé-
get kötnek a' Spanyolok a' Brittusokkal. Másod-
szor osztatik fel Lengyel ország.

1794. A' francia fegyverek mindenütt győz-
nek a' szárazon; de a' tengeri elsőséget Britan-
nia veszi magának. Robespierre ontja az ari-
stocrata vért, 's Julius '27kéig (Thermidor 9.)
dictatoroskodik; ekkor erőt vesz a' mérséklett
fél; 's a' véres törvényszék' eltöröltetik. Hol-
landia meghódoltatása. — Lengyel ország felkél;
Kosciusko Maczievizénél az Oroszok kezére
kerül.

1795. Új zendülések Párisban; a' Jacobinu-
sok folytatják a' mérséklett párt ellen küzdésö-
ket, míg végre megadják magokat. Harmadik
Constitutio (5 kormányzó kezébe adatik az
igazgatás; a' vének és ötszázak tanáttsa). Irlandi
nyugtalanságok. A' hollandi Locumtenens Angliá-
ba szalad. Lengyel ország harmadszor osztatik
fel. (Oct. 24) —

1796. Jourdan és Moreau által mennek a' Rajnán: Károly Fő Herczeg megtartja Német országot; Moreau híres vissza vonulása. Bonaparte Olasz ország éjszaki részét meghódoltatja Mantuáig, és Sárdiniát békességre kényszeríti. III. Victor Amadeus †. IV. Emanuel Károly királlyá lesz. II. Katalin †; I. Pál minden! Oroszok' Császársa, — Kentucky és Tennessee az éjszak-amerikai egyesült Statusok sorába lépnek. Éjszak-Amerikában megnyitják a' törvényhozógyűlés.

1797. Leobeni béke - előfeltételek. Liguri és Alpesi köztársaságok. Rewbel, Barras, Lareveillere Lepaux Dictatorok. Campoformiói béke. (Ausztria Belgiomért, Lombárd Velenczéért Breisgaut kapja). — St. Vincenti tengeri ütközet.

1798. Római köztársaság, (a' pápa fogva Franciaországba vitetik). Bonaparte megveszi Máltát, 's Egyiptomba hajózik. Nelson győz Abukirnál. Az írlandi zendülést elnyomja Lord Cornwallis. Új batavi respublica. — Schweicz, lemani, rhodami köztársaságok. — Az Oroszok és Törökök meghódoltatják a' jóni szigeteket. Pál a' Maltesi rend védje; Odessa virágzik.

1799. Károly Fő Herczeg győz Német országban. Suwarow megszabadítja Olasz országot. Bonaparte hazájába vissza tér Oct. 7kén, és 10 esztendőre első Consulnak tétetik (4dik Constitutio). —

1800. Bonaparte győz Marengónál; Moreau Hohenlindennél. Malta brit kézre jut. Anglia egyesül Írlandal. Az első Consul élete ellen leszek hányatnak. VII. Pius (Chiaramonti) Pápa.

1801. Schweiczi revolutio. Lunevillai béke (Ets határozza Ausztriát és az Alpesi köztársaságot, a' bal Rajnapart és Piemont a' francziának marad, Toscana Pármával egyesül mint

Hetruriai királyság). — Éjszaki Conventio. — 25 ezer Francia megyen Domingo meghódoltatására, kik a' pestisnek és a' Négerek dühének áldozatai lettek. — Nelson győz Kiöbenhawnél. Francia Concordatum a' Pápával. Pitt elhagyja az angol miniszteriumot; Addington első Miniszter. Amiens Congressus. Pál †. Sándor Császár Grusia orosz tartomány. —

1802. Amiens béke a' Brittusokkal, kiknél Seilan és Trinídad megmaradnak; a' 7 szigetek köztársasága elősmértetik. A' betsületrend alkottatása. Napoleon holtig való Consullá, 's az Olasz köztársaság fejévé neveztetik. Haytii háború.

1803. Német Ország vesz 1200 □ mf.det, 4 mil. lakosokkal; 4 új Választó Fejedelemségek állanak elő: Salzburg, Würtemberg, Baden és Hasszia. — Brit béke a' Mahrattokkal; a' keletindiai társaság birtokát neveli Delhi, Agra, Hurriana 's a' t. által.

1804. Bonaparte ellen Pichegru, Georges, és Moreau öszve esküsznek. — Napoleon Francziák Császára lessz (felkenetett és megkoronázott Dec. 2kán). — Enghien Herczeg meglövetik Vincennesben. — Ausztria örökös Császárság. Pitt első Minister Angliában. — Kant †. — Vandiemensland gyarmat alkottatása. — Mingreul és Imerethi oroz védelem alá adják magokat; Sannikof felfedezi Uj-Siberiát. — Ohio az éjszak-amerikai egyesület sorába lép.

1805. Genua és Parma Francia országgal egyesítettnek. Ausztria és az Oroz Francia ország ellen egyesülnek. Mack Ulmában elfogatik; Austerlicznél győz Napoleon, 's Bécsbe mégy. A' Po'sonyi béke szerint veszté Ausztria Velenczét, Tyrolt, és Breisgaut; Toscana kapta Salzburg helyett Würzburgot. — Nelson semmivé teszi

a' spanyol és francia flottát Trafalgárnál, 's ugyan ott †. — Lucca örökös Fejedelemségre emeltetik Elisa, Napoleon testvére, és férje Bacciochi részére. — Schiller †. —

1806. Napoleon Lajos Hollandi Király. — Berg és Kleve Murat Joachimnek, a' Császár sógorának adatik; Nápoly Bonaparte Józsefnek. Beauharnois Eugen olasz országi Vice Király. — Napoleon Császár az új rajnai szövetség protectorává teszi magát. — I. Maximilian Bajor; I. Fridrik Würtembergi Király. Prusszia nyeri Hannoverát. Jénai és Auerstedti ütközetek. Szász Királyság. — A' Négerek császára Dessalines meggyilkoltatik. — Pitt † Jan. 3kán. Fox † Sept. 13. — Osman had. — A' Brittek meghódoltatják Capot és Buenos Ayrest. — Déli-amerikai lázadások. —

1807. Orosz — Francia háború. Ütközetek Eilaunál, és Friedlandnál. Tilsiti békülés, melyben elveszti Prusszia birtokainak felét. Westfali királyság; Warschaui hercezség. Az angolok a' dán flottát Londonba viszik. Ragusa Olasz országgal egyesül. A' Francziák Spanyol országba és Portugallba menvén, a' Braganzaház Brasiáliába fut. — Code Napoleon. — Pethion és Henny Császár. — III. Selim letétetik; IV. Mustafa Császárrá lesz. A' brittusok nyerik kelet Indiában Suratét és más kerületeket.

1808. Svéd — orosz háború. — Aranjuezi revolutio. Napoleon lemondatt a' koronáról a' Bourbon familiával: az öreg Király Rómába megy; Ferdinand pedig Párisban tartatik. Napoleon Jósef Spanyol, — Murat nápolyi Király. — A' Spanyol nemzet felkél az usurpator ellen. — Erfurti Congressus. IV. Mustafa megöletik; II. Mahmud Császár. Dupont seregestül elfogatik. Junot Portugallból kihajtatik az angolok

által. Napoleon Spanyol országban terem. Venezuelában lázadás támad.

1809. Francia — ausztriai háború. Asperni és Wagrami ütközetek. Bécsi békülés. Napoleon Európa dictátora. A' Pápa világi hatalma eltöröltetik. Francia Ország nyeri Dalmatziát, Illyri tartományokat, Jóniát. IV. Gustáv elveszti thrónusát; XIII. Károly Svéd Király. Friedrichshámi béke; ebben veszti Svéczia Finlandot, Alandot, és Lappmarknak egy részét.

1810. Wellington Portugallban. A' Pápa Francia országba hurczoltatik, birtoka és Toscana az új császársághoz köttetik. — Napoleon elveszi Maria Louizát. Lajos hollandi Király leteszi a' koronát. — A' Svéd korona örökös meghal. Bernadotte adoptáltatik. Amerikai zendülések. Louisiana az egyesült Státusok' sorába lép.

1811. A' Walesi Herczeg Regens lessz; — Napoleonnak fia születik. — Venezuela, Bogota függetlenek. — Mehmed Ali Basa Egyiptomban.

1812. Napoleonnak szerentsétlen Orosz országai táborozása elkövetkezik. 500,000 katonáiból 10 ezeren alig hagyhatják el az orosz határokat. A' szövetségesek elpártolnak Napoleontól; ki Francia országban új sereget igyekszik előállítani. — Angol amerikai háború. Új- Spanyol Constitutio. Spanyol-amerikai viszálykodás.

1813. A' Varsói Herczégység megszűnik. Prussia újra éled. — Lützen, Bautzen, Dresda, Katzbach, Groszbeeren, Denevitz, Kulm, Lipszia ütközetekről híresek. Moreau †. Napoleon Párisba szalad. — Wellington Spanyol Országban. — A' Vestfali királyság eltöröltetik. Bolivar kiűzi a Spanyolokat Caracasból. — Polgári háború Új Granadában.

1814. A' szövetségesek beütnek Francia országba. Briennei ütközet. Négyes szövetség; Laoni ütközet; Wellington Bayonne előtt, és Bordeauxban. Sándor, Fridrich Wilhelm, és Schwarzenberg bemennek Párisba. Napoleon lemond a' koronáról, és Elbába küldetik. XVIII. Lajos Királynak kiáltatik; Francia ország új Constitutiót kap. Első párisi béke: Francia ország régi határai közzé szorittatik, de megtartja Avignont, Sabaudia egy részét, és Belgiomot; a' Brittusok nyerik a' Capot, Moricz szigetét, Tabagot, S. Luciet, Essequébót és Demeraryt, Máltát, Helgolandot, végre a' jóni szigetek védelme alá adatnak. A' Pápa, Sardinia Kiályja, Toscana nagyhercege, Modena Herczege, Kaszszel Electora, Braunschweig és Oldenburg Herczeg vissza kapják tartományjaikat. Ferdinand Spanyol Király. Norvégia Svécziával egyesül. N. Britannia megbékél éjszak-amerikával Gentben. — Bécsi Congressus; Metternich és Hardenberg Herczegek. A' Pápa vissza állítja a' Jesuitákat. Bolivar Generális Spanyol Boves által megverettetvén Carthagenába szalad.

1815. Napoleon Martz. 1ső napján visszatér Francia országba, és már 20án Párisban átveszi a' kormányt. A' Bécsi Congressus bevégezése. Lignyi és Waterlooi ütközötek. Napoleon megadja magát az angolyoknak, és mint fogoly St. Helenába vitetik. — Szent szövetség Sept. 26. — Murat meglövetett Oct. 15. Amerikai 's Chinai mozgások. 2dik Párisi béke. XVIII. Lajos vissza állittatott.

1816. Algier békére szorittatik a' Hollandusok és Brittusok által I. Fridrik †; Wilhelm Király Würtembergben. Morillo és Bolivar közt folytattnak az ellenségeskedések. San Martin Gener. elküldetik Chile megszabadítására.

1817. A' rabszolgákkal való kereskedés megtiltatik a' Franczia gyarmatokban. Prussziában Nassauban 's a' t. az Evang. gyülekezetek egyesülnek. Bajor, franczia, nápolyi concordatumok. Spanyol ország hozzá áll a' bécsi Congressushoz. A' Portugalli Guiana vissza adatik. Britt-Spanyol egyezés a' rabszolgakereskedés eltörölésére. A' Nagpuri Raja Britt vazall lesz. — San Martin Generális meghódoltatja Conceptiont Chileben; ez függetlennek nyilatkoztatik. Bolivar Venezuela Dictatorává tétetik. — Montevideot elfoglalja Brazília. Peru elleni táborozás. Artigas a' pártosok feje. — Indiána és Mississippi az éjszak Amerikai egyesülethez csatolják magokat.

1818. Aacheni Congressus: az idegen seregek elhagyják Franczia országot. — XIII. Károly †; Bernadotte Király. Sok németek kiköltöznek Russziába, és Amerikába. Anglia nyugtalankodik. — Kelet Indiában végzetik a' Maharrattok hadja; Peischwa ország eltöröltetik, 's tartományjai elosztatnak; Statarah Rajaság állítatik; Holkar Britt vazall; Sindia megaláztatik; a' Brittusok egész kelet-Indiának urai, kivéve Nepált, Seiket, Sindiát; de ezeknek is hatalmak alább szállott. — Demagogusi zenebonák Német országban, Carbonarik Olasz országban. Illinois az éjszak Amerika egyesületbe áll. Lord Cochrane Admirális.

1819. Spanyol ország Éjszak - Amerikának engedi a' két Floridát. — Venezuela és Caracas Culumbia név alatt respublicává lesznek. Bolivar praesidens. —

1820. Cadixban felkelnek a' spanyol katonák: az 1812dik Constitutiót kikiáltják, 's a' Király azt kéntelenségből elfogadja. A' hitvisgáló törvényszék eltöröltetik; nagyobb sajtó szabadság hozatik be; több barátirendek felfüg-

gesztetnek. Portugallia, Nápoly szintén így Constitutiót tsikarnak ki. — Troppau Congressus. Berry Herczeg meggyilkoltatik. — A' Jésuiták kiűzetnek Russiából. — Végzete a' Bécsi Conferenciáknak. III. György †; IV. György britt Király. A' Királyné bevádoltatik. — Henry, Hayti Királyja †; Boyer Praesidens alá adja magát e' sziget. — Missouri, Alabama és Maine az éjszaka-amerikai egyesülethez állanak. Perui táborozás. Morillo vissza megy Spanyol országba.

1821. Napoleon † St. Helenában Majus 5kén. — VI. János Braziliából vissza tér Portugallba, és elfogadja a' Constitutiót. Revolutio üt ki Braziliában. — Laibachi Congressz. Austria katonaságot küld Nápolyba. — Victor Emanuel kéntelen letenni a' koronát; Felix Király. Mólva és Oláh ország felzendülnek, valamint Morea és Livadia is. — Ypsilanti elfogátik Austria parantsolatjára. A' görög Pátriárkák kivégeztetnek. A' Görögök megveszik Tripoliczát. Török-Persa had. — Sárga hideg Barcelonában. — Guatemala független. — Brazilia megösméri déli-amerika függetlenségét. — Peru független.

1822. Spanyol országban anarchia; Irlandban nyugalanságok. — Bojer egész Hayti ura lessz. — Ali Bassa megadja magát a' Törököknek, s megfojtatik. — Riego bemenetele Madridba; a' Király tekintete egészen semmivé tétetik. Uj-britt-hajózási bill. A' Vezuv és egy Umnaki vulkán kironanak. — Bolivar megveszi Quitót. — Mexico független; Itorbide Császár. — Don Francia Paraguayban. — London derry Minister †; követi Canning. — Első nemzeti gyűlések a' dél-amerikai egyesült státusoknak. Brazilia elszakad Portugalliától. I. Péter, Császár. — Epidaurusi Congressus. Ideig való Constitutio. Konstantinápoli nyugalansá-

gok és gyujtogatások. — Nauplia által adatik a' Görögöknek. — Veronai Congressus.

A' következő időszakot 1823tól 1830kig vagy a' franczia Juliusi revolutióig, a' spanyol belső háború, a' Görög támadásnak folytatása, mellyet Görög ország felszabadittatása követett, a' dél-amerikai egyesült statusok függetlenségének közelösmerése, az Orosz-Persa, 's Orosz-Török háború, a' Canning halála, végre az emancipációi-bill nevezesítették. — 1830tól eszköztetett a' Belgiom függetlensége; a' szabadsága mellett felkölt Lengyel nemzet elnyomatott; a' Reformbill Grey ditsó ministeriuma alatt keresztül vitetett.

Gálvácsy László.

2.

Gyulának Polgári és Egyházi állapotja, a' Régibb 's újabb időkben.

Több érdeemes Irók közlöttek már a' Tud. Gyűjteményben némelly Helyek leirásait nem lesz talán helytelen, ha abban Gyuláról is, mint országunk egy hajdani nevezetes Váráról, és ma is sok tekintetben figyelemre méltó várossáról említés tétetik. Tudom jól hogy e' tekintetben, mindeneket kielégítő leirást nem adhatok: mivel az erre szolgálható bizonyító, 's útasító jegyzések, írások, mind a' Török ideje alatt, mind pedig az azután következett viszontagságok által úgy elemésztődtek, hogy tsak mintegy setétben tapogatódzva találhatnak némelly hijános töredékekre. Nadányinak Florus Hungarienssát sem kaphatván kezemhez, általa magamon nem segíthetek. Kéntelen vagyok

azért, tsak azokkal állani elő, mellyeket vagy magam vagy T. Holdmézesi Korneli Ambrus Fő Táblabíró Úrnak, a' régibb időkről Gyulára tett jegyzéseiből szedhettem össze.

1. §. Gyula fekvése.

Gyula Mező Város fekszik T. Békés Vgyének észak napkeleti szélén T. Bihar és Arad Vgyékkel öszverugván határja. Bihar Vgyétől elválasztja a' Fekete - Kőrös folyóvíz melly hozzá $\frac{1}{3}$ mértföld formán esik. Túl a' Fekete kőrösön (mellyen egy erős, Békés és Bihar Vgyéktől közösen feltartatni szokott fa - hid van) Sarkad Mezőváros határja kezdődik, melly Gróf Almási Ignázt birtoka. Téli napkelet és észak közre határos véle egy részén Gyulavári helysége egy kis orányira esvén tőle. Reformatus magyarok lakják. A' Török alatt Agák lakóhelye volt, kik közül egy 1718ki oklevél szerint utolsó volt Arszlán nevű, ez is Gróf Almásijé. Egy orányira esik tőlle Gyula Varsánd Arad Vármegyének lakossai ó - hitű oláhok T. Névery Úr birtoka. Nyári napkelet is délre határos véle ismét Kétegyháza Békés Vármegyében, oláhok és Rom. Cath. lakják, Gróf Almásié. Dél felébb Elek német Sváb falu Aradban ezzel is öszevág a' Gyulai határ. Tartozik a' Gyulai birtokhoz. Délre szomszédja a' Kigyósi pusztá melly mostan M. Gróf Wenkheim Jósef. a' Gyulai Földes Úr M. Gróf Wenkheim Ferentz ó Nagysága Testvérjének java. Azután dél és napnyugotról határos véle Csaba, Tót, és Európában legnépesebb Evangélicus, és Rom. Catholicus Helység. Elek. Kétegyháza. Csaba mind egy Statió forma távol- ságra esnek Gyulától. Napnyúgotra határos véle Békés Mezőváros Református Magyarok, R. Catholicusok és Oláhok lakják. Gyulához $1\frac{1}{4}$ Sta-

tio; ez is Gróf Wenkheim József java. Innét északra hajolva van $\frac{3}{4}$ Statio-ra Doboz Helység, melly a' Gyulai Földes Úré. Ref. Magyarok a' lakossai.

2. §. Honnan vette Nevét?

Gyula honnan vette nevét? ez olyan bizonytalan, mint más régi nevek eredete. Valjon a' Római Julius, vagy Julia nevektől e'? állítani bizonyosan nem merem. Hogy itten volt Római Gyarmat (Colonia) azt mind a' Historiák bizonyítják, mind pedig a' földből ki kerülő Hamuvedrek (Urnák) és Pénzek mutatják. 1.)

Valjon tehát a' magyarok, a' Rómaiaktól vették e' és Juliából tsinálták e' a' Gyula nevet, bár sem állítani sem tagadni bizonyosan nem merem, mindazáltal inkább hajlandó vagyok azt hinni, hogy a' Magyarok magok adták néki a' nevet mint hogy ők a' Gyula nevet Asiából hozták ki, és nem Európában tanúlták. Azon hét vezérek közzül, kik alatt a' magyarok kijöttek, egynek, ugymint Tuhutumnak a' fíja volt Horka, ennek fíja pedig Gyula, kinek leánya Sz. István Királyunknak anyja lett. Nem

J e g y z é s 1) Az ezt írónak van birtokában egy Hamuvedernek zöld mázos borítékja, melly 1821. a' Ref. Templom napkeleti végének toldásakor, a' fundamentom gödörből ásódott ki, és még az Urna is, melly vele bévolt borítva épségben, fekete Túri korsó színű, szén darabokkal 's hamuval tele volt. A' szén közt voltak apró és tsetsemő gyermek teteimeire mutató tsontotkák. — Van nála egy ezüst garas nagyságú, de vastagabb ezüst pénz. Egyik oldalán van egy köptzős szép férfi fej, homloka koszorúzva, 's pántlikával körül kötve. Másik oldalán egy egész férfi talpig ruhában a' pénzen ez a' körülírás: L. HOSTILIVS SASERNA. (Sasernáról, mint nagy földmivesről emlékezik Columella).

ettől vette e' tehát Gyula a' maga nevét: annyival inkább, mivel az apja nevééről is, neveztetett egy hely Szathmár Vgyéb. Kraszna Horkának. Tudva való az is hogy a' magyarok különösen szerették magokat valamelly helyről vagy a' helyet magokról nevezni. Ide járúl az is hogy a' Scythia nemzet, mellynek egy ága a' Magyar, sokkal régibb a' Rómaiaknál. Justinus Epitóméja és Cató töredéke szerint, a' Scythák az Egyiptomiakkal az elsősegről vetekedtek és győztek. 2.) Kiterjedt ezeknek és különösen a' Hunnuskoknak birtoka felette messze. Előbb voltak ezek Európában a' Rómaiaknál. Már Balamber. (Bál-Ember, Homo Divinus) hihetőképben, azért jött ide Kristus után 374ben, hogy a' Hunnus Uralkodás alól magokat kivont népeket, hatalma alá vissza hajtsa. A' Magyar mostan is keletben lévő Nevek, a' historiákkal egy idősöknek lenni látszanak. Megmutatta azt a' nemzet-től soha eléggé nem betsülhető. T. Horváth, István Úr, a' Szétsényi Országos Könyvtár Őrzője, hogy a' Móses Kananeussai és Filisteussai Hunnus, és így mind a' Görög mind a' Római nemzetnél régibb, és igen hatalmas nép vala. Mit tesz az O Testamentomi Szent írásokban 2. Kir. 18: 43. álló Arpád. és az 1. Mos. 36; 32, 33, 1. Kron. 1: 44. említett Béla. Hadád - Hadadi. Kenár - Kenér. Magdiel - Magda, és a' 4. Mos.

J e g y z é s 2) Justinus L. 2. Cap. 1. — Cató töredéke, Annius viterbiensisnél Lugduni 1591. Méltó megjegyezni a' Scythákra nézve azt is, a' mit Flavius Josephus Antiq. Judaicarum L. 1. Capite VI. és VII. rólok mond: „Hi (Graeci) posterioribus seculis veterem locorum gloriam sibi usurpaverunt, dum Gentes nominibus sibi notis insigniunt. — Cap. VII. „Magoges vero, Magogarus a se denominatorum fuit „autor, qui ab ipsis (Graecis) vocantur Scythae”.

21:1—4. Arád- Arad Kananeusok Királya. Ezek mind tiszta magyar és mostan is élő nemzetségek és helyek nevei. Gyulát sem állithatja senki nem magyar névnek; és a' melly nemzet eredeti neveit illy sok időtől fogva így megtudja tartani, nincs annak arra szüksége hogy mástól kölcsönözzön nevet Gyulának elnevezésére. Méltó azt is megjegyezni, hogy a' Magyar gy betűt nem csak kimondani, de még írni sem tudják jól más nemzetek, a' Magyar pedig a' J betűt is ki tudja mondani. Ha már a' Rómaiak nevezték ezt Juliának inkább csinálták ők ezt Gyulából, mint a' magyarok Juliából Gyulát. A' Latán nyelvben a' Julius szónak semmi etymológiája nincs, és talám a' Julius nevet is az eredeti Gyulából csinálták. Ide járúl az is hogy a' Gyulai Várnak mostan is fenálló, és a' vérhatalommal (Jus Gladii) bíró uradalomtól, a' rabok tömlöczének, serházának, 's másokra használtató része arra mutat hogy az igen régi, és a' Rómaiak ide jövetelét, vagy talán idejeket is megelőző építmény legyen.

3. §. Mikor épült?

Építése ideje mikorra esik, azt is a' régi homály fedi. Ugy tartom hogy már Balámber ide jöveltekor meg volt. A' Gepidák és Gothusok hogy Hunnus fajok voltak ezt is T. Horváth István Úr megmutatta. Ezeknek, mint a' Hunnus Nagy birodalomtól elszakadtaknak megfenyítésére jöhetett ki Balámber, a' kiket meg is győzött. Hogy pedig ezek hadakozó népek voltak bizonyos. Kellett tehát ezeknek erősségeiknek lenni. 3.) és meg lehet hogy Arpád kijöveltekor viselte is a' Gyula nevet 4.)

Jegyzés 3) Philostorgius azt mondja a' Gothusokról, „Gens illa, adeo belli amans est, ut freno magis „quam calcari ad pugnas indigeat”.

Tud. Gyűjt. X. Köt 1832.

2

Volt tehát itten régi időktől fogva erősség; hanem minekutána Solyman Török Császár 4521ben Belgrádot azután 1552ben Tömösvárt is kezére kerítette akkor már kéntelen is kellett ezt, mint már a' Török és Magyar birtok között végvárat, még jobban is erősíteni. Ugy hogy ezt Pertaff Basa 1566ban 70 napi ostrom után vehette bé (jöllehet 123,000red magával ostromlotta 5.) az akkori Várnagy Kerecsényi Lászlótól 6.) a' ki azt, az eleség és

Jegyzés 4. Desericius azt mondja L. 4. p. 2. C. 2. „Atilla subinde ingenti Comitatu, atque magnificen-
tia ad Regiam pervenit in altera Tibisci ora ad
„Gyulam hodiernam, intra album nig-
rumque Chrysios collocatam, inqua
„Pater et Patruus residere assoliti.”

Jegyzés 5) Ghimesi Forgács Ferencz Nagy-Váradi Püspök. In Rerum Hungar. sui Temporis Commentariis Poson. et Cassov. 1788. pag. 413. azt mondja: Pertaffnak volt 70,000 embere, Temesről jött 10,000. Bulgárok voltak 3000. Tatárok pedig 40,000.

Jegyzés 6) Kerecsényi László Szala Vármegyei nemes származású, de telhetetlen és sarczó ember volt. Forgács azt mondja róla pag. 404. Praefecturam Gyulensem emereotus est. Lásd Budai Magy. Orsz. Polg. Lexiconát is a' Kerecsényi név alatt.

Kerecsényiu kívül Gyulai Várnagyokat ezeket találtam még.

- a) Macedonai Pál (Paulus de Macedonia) Corvinus, vagy Hunyadi Mátyás Király alatt (Nadányi in Floro Hung. azt jegyzi meg róla, hogy erőszakos, ragadozó ember volt, és Mátyás, egy levelében azért dorgálta meg, hogy az ő természetes fijának Jánosnak (Sánta Hunyadi) Szék-Udvari, és Pili Erdőjít prédálta, és megint hogy azokban tetszése szerint gazdálkodni ne merjen. Ha jól emlékezem még azt is mondja róla Nadányi (a' kit 1804be olvastam Bécsben) hogy a' Földes urakat is befogatta, tömlöczözte, és sarczolta, a' Gerlai birtokok Halas-tóját is kirabolta.

puskapor fogyása, 's ágyúí elpattanása miatt, kéntelen volt alkura; de a' mellyet a' Törökök meg nem tartottak, feladni September hónap 15ő napján 7.)

Gyulának Török kézre való kerülése hogy nagy, és rossz következtésekkel fenyegető dolog volt, és hogy ennek vesztét úgy nézték mint a' Német Országra következhető veszedelemnek előljáró Póstáját (a' mint hogy, bár később is csak ugyan meglátogatta a' Török Bécset 1683ban) megtetszik Hieronymus Volfiusnak, Schwantnernél lévő ezen verseiből:

Heu miseri! quis vos accepit perfidus Hostis?

Servet cum libuit; quam dedit illa fidem.

Bis miseri, quod degeneres cecidistis inulti

More boum; nec vos lausquae decusque manet.

Praestiterat servasse fidem; vitaeque profusa

Sanguine Threicio triste rigare solum.

b) Patótsi Ferencz. 1550.

c) Magotsi Gáspár 1556. a' kegyes Massai Eulália Férje.

d) Zele k Benedek de Bodog et Magyar 1563. kinek felesége volt Abránfi Katalin Békés Vármegyei birtokos familiából való.

e) Kerecsényi László.

Jegyzés 7. A' Törökök szabad elmenetelt ígértek a' várbélieknek, de mind Kerecsényit, mind másokat elfogtak, minden vagyonjokkal együtt. Kerecsényit Kasztavarában végezték ki. Sokan, nem hívén a' Töröknek Kerecsényihez nem állottak. Istvánfi szerint (Viennae et Pragae 1785. pag. 292.) így szabadult ki Géczy nevű Hadnagy. Egy Niger (Fekete) Demeter nevű kapus pedig, a' lovát jó borral megitta, rajta magát kivágta. Megszabadult Zitsi György, és Serényi Miklós is. Ezek éjjel akadván egymásra, egyik a' másikat ellenségnek gondolta, 's jól megszabdalta. Azután Váradon gyógyítottak ki. Megszabadult Keledi István is gyalogok Hadnagya, az öt motozó Martalócznak negyven aranyat nyomván markába.

At vos Christicolae memores, ne fidite Turcis
 Caedere certa laus, cedere nulla fides.
 Mors et in ignavos torquet sua spicula: fortes
 Pro Patria et vera religione cadunt.
 Non obitus fraudi, sed erit victoria laudi
 Non Deus hanc nobis; crimina nostra negant.

Idem in Germaniae stuporem.

Jam Tua res agitur, paries tuus ardet, ab alto
 Culmine, tota domus collabefacta ruit.
 Szigethum periit: non *Julia Castra supersunt*.
 Extremum metuit nostra Vienna diem,
 Pannonias non esse vides tua Moenia? Turcus
 His ruptis, in Te morte furente ruet.
 Ardebant villae, succumbent Oppida, ferro
 Turba cadet, diris excruciatu modis.
 Eripientur opes, Libertas, Jura, — Libido
 Victoris saevi jura cruenta dabit.
 Corporis haec mala sunt et in omnem posteritatem
 A semel exorto fonte perenne ruunt.
 Saeva quidem, sed sine suo claudenda. Quid istud?
 Captivas mentes quod ferus hostis habet.
 Dira salutifero dicit convicia Christo:
 Hunc etiam pubes nescia saepe negat.
 Saepe Senex et Anus melioris mentis egentes
 Pro scelus! hoc spreto Te Mahumete colunt.
 Vulgus iners, quid enim nisi quae praesentia curat.
 Arbitrio Domini se putat esse pium.
 Non spectat coelos, nisi eum mors atra fenestras
 Intrat, et in fovea sus lutulente jaces.
 Haec Tu non cernis? non curas plumbea? nummis
 Dum parcis, vitam praedis iniqua Tuam?
 Indulges odiis in Fratrem, negligis hostem,
 Quae nihil terra magis, nil mare triste tulit.
 Num Tibi Religio curae? quis credere possit?
 Quae rixas nulla religione moves.
 Colatias, culices, gibbosi terga Cameli
 Deglutis, rectum quodlibet esse putas.
 Omnia praeceptis facimus contraria Christi
 Ignorant Christum pectora, lingua sonat.
 Sed non ignorat nostra impia pectora Christus;
 Ille dari toties non sibi verba sinet.
 Quid dicam vates infelix? talia Musae
 Carmina non dictant, fata sed atra cient.
 Imperii nam cum perituri terminus instat,
 Appropinquantque truci fata severa gradu:

Immeritas ne forte putes eximere gentes
 Ardua vel frustra vertere regna Jovem :
 Non Deus exitiis, non diro fulmine gaudet
 Incolumes potius quoslibet esse cupit.
 Namque bonos lirao semper munimine cingit
 Et vetat hostili clade perire pios :
 Ast ubi negligitur pietas, caleatur honestum,
 Criminine cum vitium, supplicique caret ;
 Tum Deus infesto disturbat perditae vultu
 Regna, nec haec patitur stare superba diu.
 Ille, sed ex imo quatiens fundamina terrae
 Fulminea incendit, praecipitatque manu.
 Integra staret adhuc, heu jam palus atra Gomorra
 Ni foret incestis mersae libidinibus.
 Staret adhuc Constantini pia Regia ; tantas
 Ni Regnum discors dilacerasset opes.
 Et Tu stare queas Germania, cura salutis
 Si Tibi tanta foret, quanta pericla vides,
 Si Tibi privatis potior sit publica rebus
 Cura ; simul pereunt quos vehit una ratis
 Servanturque simul qui publica commoda spectant.
 Publica privatis, qui sapit ante feret.
 At si desipies Germania ! — Plura volentem
 Destituit calamus scribere, lingua loqui.

Török kézre kerülván ekképen Gyula az
 említett 1566dik esztendőben, a' Törökök még
 jobban megerősítették ezt leginkább az által,
 hogy a' Gyulán keresztül folyó Fejér, és az ide
 nem messze lévő Fekete és Sebes Körösökkel,
 ennek környékét, vagy szántszándékkal, vagy a'
 folyók' ágya tisztításával való nem gondolás mi-
 att, úgy elöntették, és olly lábolthatatlan mo-
 csárrá, ingovánnyá, rétté tették, hogy ehhez nap-
 nyugotról éjszak és napkeletről hozzá férti nem
 lehetett : és csupán csak dél felől volt száraz
 út hozzá. 8.)

Jegyzés 8) Beszélük ugyan a' régi öregek, hogy vól-
 tak ollyan Basák, kiknek a' folyók tisztán való tar-
 tására olly nagy gondjok volt, hogy gyakran fel-
 hajkázta a' folyó ágyát, és mindenütt rudakkal

4. §. Gyula vissza vétele.

Miképen vétetett vissza a' Töröktől az 1695dik esztendőben, így adatik elő a' Theatri Euröpaei Continuati Virzehenter Theilban vom Jahre 1691. an—bis 1695. — Frankfurt am Mayn 1702. durch Mathaei Marians Salom. Erben,

Pag. 233. ad an. 1692. A' mi a' Hadi tetteket illeti kezdjük ezeket a' váradi vár ostromlásán és annak bévételén 's a' t.

Egy Basa magyarcsan öltözve nyolcz lóval (mit acht Pferden) Nagy Váradra bement, biztatván a' vár őrzőket, a' nem sokára bizonyosan megérkező segítséggel. Minthogy pedig a' Törökök Gyula várában azért birtak leginkább, mivel onnan leghamarábbi, és legbizonyosabb segítséget remélhettek; tehát Kasztelli Generalis parancsolatot adott; hogy minden; az ellenséghez tartozó embernek 's baromnak való élelembéli szerek, 's tápláló eszközök Gyulán és környékén hasznavehetetlenekké tétessenek, hogy ott az ellenség magát fel ne tarthassa.

Erre nézve Debreczenből Jan. 9kén (új stylus szerint) jókor reggel, három vasas ugymint Dória, St. Croix, és Truchsesz Regementekkel, Száz muskaterosokkal, kiket lovakon vitetett, egy száz fontos mosár ágyuval, 30 bombával, egy hadi ágyuval 300 gránáttal, számos gyapjúval töltött zsákokkal, és sok ostrom lajtorjával útra kelt. Az nap Ufalvig (Újfaluig) a' hol

szurkáltattak a' vízbe, 's a' melly falu határán benne valami akadályoztatót találtak, annak a' biráját felakasztatták. Az is igaz, hogy Gyuláról az ország út még a' Török alatt is, Gyula Várin, Anton, és Kőte Gyánon járt keresztül Nagy Váradnak, Ézeken a' helyeken pedig mostan rétek vagynak.

Molner (Molnár) Ezerekes a' maga hat Compagnia hajduival állott, ment. Innét, az Auersperg Generálisok által felállított Regimenteket magához vévén egy kevésbé jobbra tartott Dikessz (Békes) felé, magához vette itten a' lovas és gyalog Rácz katonákat, így ment tovább egy csoportban, úgy hogy Januarius 12kén egy mértföldnyi forma távolságra volt a' sereg Gyulától. A' mars olly rendel: és ollyan csendesen esett meg, hogy ambar a' sereg három népes helyen ment keresztül, még sem vett abból az ellenség semmit észre.

Az említett Gróf Auersperg (ki maga parancsolt a' keze alatt valóknak); még az nap estve több tisztekkel tanácskozván elvégezték, hogy a' palánkokat viradtakor három helyen megkell támadni. Nevezetesen Molner ezredes a' hajduival jobbra az úgy nevezett Asszaperi (Kaszaperi) kapunál a' malom mellett. A' Ráczok balra. A' lovakról leszállított muskatérosok pedig és huszárok a' középső kapunál; halálos büntetés alatt meglévén tiltva, hogy senki zsákmányozásért zászlóját el ne hagyja, hanem mindnyájan, egyik palánkból a' másikba, és ha a' szerencse szolgál, magába a' várba is közérővel törekedjenek berontani. A' Truchsesz és Rácz lovasság, a' palánk előtt rendbentartatott, hogy a' szükség esetében segítségül lehessen. Gyula várának három palánkája van, és egyik a' másiktól víz és felvonó hidakkal van elválasztva. (Lásd a' Gyulai várnak 1566. esztendő körül való rajzolatját, melly egy régi német könyvből másoltott le).

Jan, 15kén reggel három óra tájban a' seregek megindulván, épen mikor a' várban hatot ütött, ostromhoz kezdettek; és mivel a' kapuk rosszul őriztettek, 's még mindenek mé-

lyen aludtak, semmiről sem gyanakodván; az ostromlók mind a' három helyen fél óra alatt a' palánkába voltak, 's mindeneket kiket az utcán 's házakban találtak első dühösségek hevében felkonczoltak. A' Ráczok azomban és magyarok, a' zürzavarban hamar a' zsákmányozásnak esvén, a' Törökök időt nyertek a' magok öszveszedésére, és a' vár előtt egy szekerekből való sáncz készítésére; 's magokat oda bévonták. Az említett Generális nem birhatván többé a' zsákmánnyal megterhelt Ráczokat és magyarokat a' tovább és elébb való nyomulásra, kéntelen volt a' kívül vigyázaton hagyott Regementekből egynehány bataliont a' palánkába parancsolni a' végre, hogy a' tüzet mentül szélesebben terjesszék az épületek felgyújtása által, a' honnan a' tűz olly nagyra terjedt, hogy azt az égen Nagy Váradról, sőt Debreczenből is, bár az oda 14 mértföld, meglehetett látni. A' várnak bévetelére semmi reménység nem lehetvén vissza kellett magokat húzni. Az ostromlók részéről a' veszteség, holtakban, sebesekben, németeket magyarokat, ráczokat öszve vévén ötvenen túl nem ment. Az ellenség között pedig a' fegyverviselők közül három százan, az asszonyokat, gyermekeket is ide számlálván öt száz személyen felül veszték el. Az ezen a' helyen vigyázó Bég csak egy ingbe szaladhatott el; hanem a' felesége és menyje, sok másokkal együtt fogságba estek, kik azt vallották; hogy ők ugyan erről a' szándékról semmit se tudtak m. a. valami ollyan zajt vettek észre a' várban, mintha Jenő ellen akarnának próbát tenni.

A' váradi Törökök meghallván, hogy Gyulán a' széna takarmány is porrá égett rájok nézve az a' fogamatja lett ennek, hogy mind a' sokszori

lövöldözéssel mind a' gyakori kicsapással alább hagytak. —

Pag. 579. ad ann. 1694. Mindjárt az esztendő kezdetével, rátétetett a' czél a' Császári részről Gyula vissza foglalására. Az akkori hideg és fagyos idő, mellyben a' folyók és mocsárok, (mellyek miatt Gyulához férni nem lehetett) úgy bé voltak fagyva, hogy az ostromláshoz szükséges eszközöket és sereget megbirták — ezt a' szándékot siettette. Ennek végre hajtására Jan. 18kán kiindult Bécsből Hauszler, Guttenstein Gróffal együtt; már néhány nappal az előtt Bersetti Ingenieur Generál oda elment: de ne hogy a' czél idő nap előtt világosságra jőjön, az alatt a' színlés alatt, hogy ő a' váradi várat fogja megvizsgálni, és jó állapotba hozatni. 9.)

Ugyan ekkor meg kellett indulni a' Szege-den 's környékén fekvő, és az Erdély' szélén tanyázó csapatoknak is, azon hirt terjesztvén hogy ezek a' Törökök kicsapongásaikat szándékoznak gátolni. A' volt azomban a' czél hogy Januarius 18kára a' rendelt helyen öszve jőjjenek. Mint-hogy azonban ez idő közben sok eső esett, és a' mocsárok kiolvadtak, 's még az is megtudatott hogy az őrsereg Gyulában sokkal szaporodott, ez a' célnak végrehajtását ez úttal

Jegyzés 9) Váradot bevette a' Török 1660ban, vissza vétetett tőle pag. 293. 1692. Jun. 5kén Heuszler volt a' Generális. Alkura adódott fel, mellynek 7ik pontja szerint a' Törököknek elegendő szállító szekér adatott őrizet mellett Gyuláig. Volt a' várban kétezer lélek, ezek közt ezerötyszáz fegyveres pag. 15. A' vívók jöttek Várad alá Bagos, Nagy Léta, Pocsaj, Bihar felől 1—11 Octoberb. 1692. A' fő vezér volt: Herr General Lieutenant Hochfürstliche Durchlaucht von Baden.

meggátolta, és Gyula csak az elébbi bészárt állapotban (Bloquade) hagyatott.

Februarius hónapban ment által Tökölitől Petróczy, ki Belgrádon alól Uj Palánkán commandirozott 600 Huszárral a' Császárhoz minekutána Veteráni Generális által a' Császártól bocsánatot nyert. Elébb mint által ment volna 300 Törököt, kik Gyulára eleséget akartak vinni lekaszaolt Uj Palánkán, azután az ott lévő sánczokat felégette, valamint Chám és Kolumbácson is azokat elrontotta. Tökölitől való elszakadásának oka volt, mivel sem ő sem vitézei Tökölitől semmi pénzt nem kaptak, téli quartélra is a' legnyomorúttabb helyre szoritattak. —

Julius hónapban, 700 embert rendeltek a' Törökök a' végre, hogy az eleségben megszűkült Gyulába eleséget vigyenek. Megértvén azonban Polánd Generál fő Strásamester, és Gróf von der Noth a' Stirum dragonyos Regiment vezére az ellenség célját, azonal kirendeltek 600 legényt annak a' helynek el állására, mellyen az ellenségnek elkerülhetetlenül kellett jönni. Gróf von der Noth, a' ki küldött seregnek egy részével, egy bokros helyen megvonta magát, és a' semmit nem gyanító ellenséget olly foganattal támadta meg, hogy 20 belőle elejtetvén, a' többi fegyverét lerakta és fogságra jutott, minden eleséggel és 500 lóval egyetemben.

Hogy az eleségben megszűkült Gyulán segíthessenek, ismét összeverték magokat ezer 's egynehány Törökök, és egész csendességgel elő nyomultak Tanszakig a' hol ismét 1500 legényt találtak. 1500 Spáhi úgy volt felkészítve hogy mindenik a' lován egy egy zsák lisztet, a' többi pedig a' vár örök fizetésére elegendő pénzt vitt magával. Olly csendesén hajtották végre szán-

úékjokat, hogy csak akkor tudta meg Polánd Generális mikor már a' várban voltak. Hogy azonban a' Spáhikat bészárhassa, olly közel nyomúlt Gyulához a' mint csak lehetett. De már akkor a' Spáhik ki és jó darabon előmentek.

Pag. 585 an. 1694. Ámbár a' nagy vezér, nagy ármádával már semmit sem tehetett m. a. a' Gyulai és Temesi várakat katonákkal és eleséggel, 's más hadi eszközökkel kívánta megakartni, m. e. a' Császáriak, minden közösülést elrekesztenének. Ennek végrehajtására lovagjainak színét, a' Táborban még megmaradt Tatárokkal együtt útnak indította, és October 12kén a' Dunán által szállította, megparancsolván nékiek, hogy a' lehető legnagyobb mértékben minden keríthető élelembéli és hadieszközökkel előbb Temes; azután pedig Gyula várába siessenek. Megtudván ezt a' Császáriak, azonnal hirül adták Veteráni, akkor a' Maros mellett vigyázó Generálisnak, úgy szinte Generál Gronsfieldnek, a' ki is ezekből Oct. 13kán a' Tiszán által kelt, és a' Gyulát bészáró sereget megerősítette. Megparancsoltatott a' két Generálisnak, hogy az ellenség szándékát mindenképen megátolni igyekezzenek, és ha ez Temesre nézve meg nem lehetne; legalább Gyulára senkit és semmit bé ne bocsássanak. A' Temesre küldött szekerek, szerencsésen oda érkeztek, de a' Gyulára rendeltettek nem érték céljokat. Meg volt az is hagyva a' Temesi Basának, hogy mihelyt a' mocsárok és folyók befagynak, Gyulát azonnal felszabadítsa, de a' Császáriak olly szemesek voltak, hogy oda sem bé nem mehetett, sem onnan ki nem jöhetett senki, és az éhség által elgyengült őrök egészen tehetetleneké lettek. Elküldötte ugyan a' Gyulai Basa Dec. hónapban tulajdon fiját, a' Jancsárok Agájával

és 60 Törökkel Temesre segítségért, de ezek a' Marosnál, a' Segedi hajdúk kezébe estek, és csak a' Basa fija szabadult meg kevesed magával, az Aga 30 's néhányad magával rabbá tétetvén; kiknél a' hajdúk gazdag prédát kaptak aranyban 's gyöngyökben. Így a' Gyulai Basa, semmi segítséget nem remélhetvén Szegedre küldötte az Effendit Ibrahim Mahumetet, Oda és Mechmet Basákat, hogy ottan a' comendans Bárró Hauchni Császári Generálissal a' vár által adása felől alkuba bocsátkozzanak. Kik is a' következőkben egyeztek meg — a' Császári helyben hagyást elvárván — egymással:

1. A' fegyverház, a' puskaporral, mindenféle akár nagyobb, akár kisebb rendű hadi és tábori készülétekkel, minden a' várban találtató lövő eszközökkel 's akár mi névvel nevezendő a' Fiskust illető javakkal, szerekkel, azokból semmit el nem titkolván: által adatik a' Szegedi várnagynak. Ha sonlóképen minden földalatt való minákat tartoznak kimutatni, és Mahumeti hitekre fogadni, hogy ezekben semmi csalárdság nem fog történni. A' várból való kitakarodáskor pedig a' tűz mindenütt ki fog óltatni.

2. Minden nálok lévő rabokat tartoznak hiven és életben minden váltság bér nélkül kiadni.

3. Megengedettik hogy minden várbéliek, akár lakosok legyenek, akár idegenek, felső és alsó fegyverrel, ruháikkal, vagyonaikkal gyermekeikkel, lovaikkal 's más barmaikkal a' várból ki és a' Maroson által költözzenek. A' keresztények részéről pedig minden a' költözésre szükséges szerek fognak nékiek, és öt napig bátorságra ügyelő 's rendre vigyázó őrk egész Temesvárig adatni. Nem szabad azomban a' Törököknek, a' ki költözéskor sem zászlót hordoz-

ni sem dobolni. A' Jancsároknak azomban megengedtetik hogy egy zászlót lobogtassanak. Ha azonban a' várban lakó, 's megmaradt Ráczok, akár elmenni akár ott maradni akarnak, az szabadságokban áll, de őket az adósságért, vagy más dologért háborgatni nem szabad.

4. A' költözésre adatik 350 igás kocsi, és 50 nyerges ló.

5. Azoknak a' holmiknak eladása, melyeket a' Törökök elvinni nem akarnak: megengedtetik.

6. Az ígért szekereknek és lovaknak, 's a' kötés helybenhagyásának megérkezésekor, azonnal útnak kell a' Törököknek indulni.

7. A' kezesek mind addig Szegeden maradnak míg oda a' szekerek 's lovak minden hijánosság nélkül vissza érkeznek.

8. A' költözők az eleséget, és más útra szükséges dolgokat, a' magok pénzén tartoznak megvenni.

9. A' Törököket senki háborgatni nem fogja; valamint a' Törökök sem illetnek méltatlansággal senkit.

10. A' Gyulai Várnagytól küldött kezesek megígérik Mahumeti hitőkre, mind a' Várnagy mind az egész őrsereg részéről, hogy ha akár több, akár kevesebb segítősereg eleséggel vagy a' nélkül menne Gyulára, a' szerződés felsőbb helyben hagyásáig vagy nem hagyásáig, azt oda be nem bocsátják, sem pedig ezen szerződést meg nem szegik.

Ezen egyezés két párban leíratik, és az alkudó feleknek nevek alá írásával kicseréltetik, a' Császári helyben hagyást elvárván. Költ a' királyi Határvárban Szegeden 11. 21. Dec. 1694.

Ezek a' kötés pontok Dec. 25kén Ó Felségéhez a' Császárhoz Bécsbe felvitettek Kapitány

Liebenberg által, 's még akkor estve helyben hagyattak, és ugyan azon által, m. u. Ó Felsége ötöt tulajdon mellképével és arany-lánczczal megajándékozta, Szegedre vissza küldettek.

Pag. 734. anno 1695. Megérkezvén a' Császári helybenhagyás a' Törökök kiköltöztek a' várból; de a' nagy hideg mély hó, és a' szállító szekerek hijánossága miatt kénytelenek voltak a' külső városban maradni, a' hol nékiek minden szükséges élelemre valók mérséklett áron adtak. Végre megérkezvén a' szükséges szállító szekerek Jan. 9. 19kén elindultak és erős őrizet alatt Lippán keresztül Temesvárra kísértettek, a' császáriak pedig a' várat egészen által vették. A' kiköltözött Törökök száma ment 1500ra kik között nem volt több 200 haszonvehető katonánál.

Ez a' hatodik erősség melly hosszas bezárás által kevés vérontással vétetett meg u. m. Székes Fejérvár, Sziget, Eger, Munkács, Kanisa, és Gyula. Nem is maradt már sem Magyar sem Erdély országban Temesváron kívül 10) a' Töröknél semmi birtok, hanem mind a' Császár hatalma alatt volt.

Ámbár pedig a' Gyulai örök az éhségtől kényszerítették a' vár feladására, m. a. Temesváron embertelenül fogadtattak. A' Várnagy a' mellette volt tisztekkel együtt, a' Belgrádi Séráskier parancsolatjára fogságra tétetett, és a' köz hír szerint korbácsoltatott. Azután Belgrádra vitetett 's kérdőre vonatott. Ide vitettek a' közlegények is és sáncz munkára kárhoztattak.

J e g y z é s 10) Tömösvár 1716ban October 12kén vétetett vissza a' Töröktől Eugenius vezér alatt.

5. §. Gyulának a' Török előtt való birtokosai.

Kik lettek légyen Gyulának a' Török-előtt birtokosai, arról sem lehet sokat tudni. Hogy ennek 1438ban földes ura volt Ladislaus Báni de Moróth, az egy metalisból bizonyos, 1522ben pedig birta ezt György Brandenburgi Marchio a' szerencsétlen 2dik Lajosunk nevelője (Tóth Ferencz Magy. és Erd. országi Protest. Ekklesiák históriája Komárom 1808. pag. 38). Azután pedig kik voltak mind Gyulának, mind az egész Békés Vármegyének birtokosai kijetszik az 1561dik esztendei Portalis öszve írásból, melly ekképen útasít:

Copia Libri Regii ex originali, per Dominum substitutum Notarium, occasione ablegationis suae Viennae exscript.

Anno 1561. per Regios Commissarios facta Conscripção I. Comitatus Békésiensis.

Possessiones et Possessores.	Portae	fl.	x.
Gyula.			
Portio Suae Majestatis	—	—	—
Portio Relictae condam Haispini in vico Bartaháza vocato	—	—	—
Portio Relictae Stephani Perkoláb in Vico Bartaháza	—	—	—
Portio Monialium in Vico Bartaháza	—	—	—
Gyúr.			
Regiae Mattis	40	44	—
Alsó Doboz.			
Reg. Mattis exempta	—	—	—
Felső Doboz.			
Reg. Mattis exempta	—	—	—
Vári.			
Reg. Mattis exempta	—	—	—
Vesze.			
Reg. Mattis	10	11	—
Püski.			
Reg. Mattis	4	4	10

Possessiones et Possessores.

	Por- tae	fl.	s.
Serkecz.			
Reg. Mattis exempta			
Oppid. Békés.			
Reg. Mattis —	256	263	20
Csatár et Verebes ad Békés.	—	2	—
Deshér.			
Reg. Mattis —	16	17	60
Kondoros.			
Reg. Mattis —	80	88	—
Berény.			
Reg. Mattis —	50	—	—
Szénás.			
Reg. Mattis —	109	119	9
Csákóhegyes.			
Blasii Nagy	2	2	20
Stephani Abrámf	5	5	20
Nicolai Székely	9	—	—
Martini Székely			
Mathiae Sztankovits			
Rlctae Petri Pejkes			
Rlctae Thom. Abrámf			
Balth. Abrámf			
hi pauperes			
Csorvás.			
Rlctae Math. Sztersenkovics	7	7	70
Nicolai Székely	7	7	70
Rlctae Petr. Pejkes	—	—	—
Blasii Nagy	6	6	65
Steph. Abrámf	6	6	55
Mart. Székely	3	3	30
Balth. Abrámf pauper			
Orosháza.			
Rlctae Ladislai Glésár	46	50	60
Maron.			
Thomae Kis	5	5	50
Gregorii Banoviczi	10	4	—
Apácia.			
Blasii Nagy	4	4	40
Martini Székely	2	2	20
Nicolai Székely	7	7	60
Mathiae Sztersenkovics	7	7	70
Stephani Abrámf	4	4	40
Balthasari Abrámf	1	1	10
Kigyós.			
Michaelis Mező	2	2	20

Possessiones et Possessores

	Por- tae	fl.	d.
Rlctae Petrus Pejkes	1	1	10
Johannes Pali	2	2	20
Stephanus Horváth	1	1	10
Blas. Sz. Miklósi	4	4	40
Mathias Móre	3	3	30
Csaba. Omnia restat.			
Nicolaus Székely			
Stephanus Abrámfi			
Rlctae Math. Zsersenkovits			
Stephanus Tursi			
Mart. Székely			
Blasius Nagy			
Balthasar Abrámfi			
Két Sopron.			
Math. Zsersenkovits	2	2	20
Nicolaus Székely	7	7	70
Petrus Pejkes	—	—	—
Stephanus Abrámfi	3	3	23
Blasii Nagy	—	—	—
Balthasar Abrámfi	1	1	10
Mező Megyer.			
Martinus Székely	2	2	20
Mathias Zsersenkovits	7	7	70
Emerici Lajos	8	8	80
Stephanus Abrámfi	3	3	30
Blasii Nagy	2	2	20
Nicolaus Székely	18	19	80
Balth. Abrámfi			
Petrus Pejkes			
Dám Fog.			
Nicolaus Bekfi	4	4	40
Thomas Kis	5	5	50
Gerla.			
Blasius Nagy	9	9	90
Martinus Székely	—	—	—
Stephanus Abrámfi	6	6	60
Mathias Zsersenkovits	7	7	70
Emericus Lajos			
Balthasar Abrámfi			
Nicolaus Székely			
Gerendás.			
Rlctae Petrus Pejkes	—	—	—
Nicolaus Székely	11	12	10

Possessiones et Possessores.

	Por- tae	fl.	d.
Stephanus Abrámfi	18	19	80
Math. Zsersenkovits	16	17	60
Blasius Nagy	3	3	30
Martinus Székely	1	—	—
Balthasarus Abrámfi	2	2	20
Kamus.			
Relictae Stephanus Horváth	2	2	20
Curiae Nobilitares	130	—	—
Szent Miklós.			
Relictae Georgii Ly	17	18	60
Németi.			
Georgius Horváth Pesztörritz	6	6	60
Joannes Bene	1	1	20
Méhes.			
Petri Bánrévi	10	11	—
Relictae Gervasii Nadányi	11	12	20
Pesztérő.			
Stephanus Abrámfi	11	12	20
Martinus Székely	5	5	50
Emericus Lajos	28	30	80
Mathias Zsersenkovits	3	3	30
Petrus Pejkes	1	1	20
Mágor.			
Emericus Lajos	18	19	80
Mathias Zsersenkovits	3	3	30
Stephanus Abrámfi	9	9	80
Petri Pejkes	2	2	20
Martinus Székely	7	7	79
Blasius Nagy	2	2	29
Fás.			
Emericus Lajos	9	9	90
Stephanus Abrámfi	4	4	40
Martinus Zsersenkovits	5	5	50
Petri Pejkes	3	3	30
Andreas Vér	3	3	30
Georgius Vér	4	4	40
Koncitz.			
Stephanns Bajomi	5	5	50
Georgius Bagtsai	7	7	70
Antonius Székely	5	5	50
Stephanns Abrámfi	4	4	40
Nyárszeg.			
Relictae Math. Somogyi	1	1	10

Possessiones et Possessores.

Possessiones et Possessores.	Por- tae	fl.	d.
Tá r t s a.			
Relictae Georgius Vér	1	1	10
Ladislaua Némety	14	15	40
E d e l e s.			
Relictae Georgius Vér	1	1	10
Relictae Lad. Némety	1		
Relictae Lad. Rádai			
G y o m a.			
Nicolaus Dótzí	25	23	40
Mathias Móre	7	7	40
Balthazar Varjas	10	11	—
Relictae Lad. Glesár	4	4	40
Joannes Bene et Val. Kemény Simil.	11	12	10
Stephanus Derés	7	7	20
Relictae Clem. Kagyozzki	9	9	90
Michael Sáro	3	3	30
Relictae Math. Erdödi	8	8	80
Franciscus Bagdi	2	2	20
Joannes Kereszal	4	4	40
Pugitivi de Félhalom	6	6	60
K á k a.			
Sebastian Újlaki	2	2	20
Albertus Zaloni	20	22	—
Nicolaus Tholdi	2	2	20
Stephanus Sárosi deserta	1	1	10
Franciscus Bagdosi			
S z e n t C a t h a r i n a.			
Ludovicus Papi	25	28	60
Stephanus Ujlaki	20	22	—
Relictae Georg. Ujlaki	5	5	50
Nicolaus Glecsán	24	26	40
C s a b a t s ú r.			
Nicolaus Glecsán	20	22	—
Sebastian Ujlaki	21	23	10
Relictae Gregorius Dri	11	12	10
Ludovicus Papi	16	17	60
V e r e s e g y h á z a.			
Petri Bánrévi	11	12	10
Relictae Steph. Horvát	17	18	70
F é l h a l o m.			
Petri Porkoláb	3	3	30
Nicolaus Bekfai	—	—	—
Relictae Clem. Kagyotzki	—	—	—

Possessiones et Possessores.

	Por- tae	fl.	d.
Georg. Veress	1	1	10
Alberti Szalai	2	2	20
Mathaei Móré	1	1	10
Mathaei Lantos	1	1	10
Thölgy.			
Relictae Nicol. Dótz	8	—	—
Szarvas.			
Emericus Lajos	3	3	30
Blasius Nagy	5	5	50
Relictae Andreas Vér	5	5	50
Nicolaus Székely	5	5	50
Michael Vér	2	2	10
Relictae Math. Zsersenkovits et ditto Petr. Pejkes deserta			
Királyság.			
Monial. S. Joh.	34	30	40
Donát Désér Endréd.			
Petrus Karozzi	4	4	40
Georgius Veress	1	1	10
Joannes Botos	—	—	—
Fábján Sebestény.			
Casparus Magotsi	32	35	—
Pohalom.			
Relictae Gervasii Nadányi	9	9	90
Joannes Nadányi	10	11	—
Nagy Télek.			
Emericus Massai	16	16	60
Sima.			
Alberti Szalai	2	2	20
Relictae Clem. Kagyozski	3	3	30
Relictae Lad. Mező	5	5	50
Casparus Harangi	3	3	30
Mathaei Móré	1	1	10
Melchior Simai	1	1	10
Joannes Vatai	—	—	—
Michael Mező	—	—	—
Szent András.			
Nicolaus Glécsán	1	1	10
Christoph. Paxi	7	7	70
Ludovicus Paxi	15	16	50
Sebastian Újlaki	24	26	40
Szent Miklós.			
Andreas Zupák	7	7	70

Possessiones et Possessores.

	Por- tae	fl.	d.
Barnentza.			
Joannes Horvát	9	9	90
Sima Sziget.			
Alberti. Szalai	—	—	—
Balth. Varasi	—	—	—
Relictae Lad. Mező	—	—	—
Mathias Móré	—	—	—
Csaporus Horvát	—	—	—
Körös Nadány			
Joannes Nadányi	43	47	20
Relictae Georg. Nadányi	13	15	40
Gyarmat.			
Petrus Bánrévi	37	40	60
Csejt seu Thét.			
Georgius Veres	1	1	10
Joannes Botos	1	1	10
Albertus Szalai	1	1	10
Relictae Lad. Mező	4	4	40
Relictae Clem. Kagyozzki pauper	—	—	—
Math. Móré	1	1	10
Casparus Horangi	1	1	10
Pázmán.			
Michael et Ladislaus Nadányi 11)	15	16	50
Petri Bánrévi	10	11	—
Dantsháza (most Bihar Vármegyében).			
Stephanus Bajomi	—	—	—
Martinus Dantz	—	—	—
Blasii Nagy	—	—	—

(Folytatása következik.)

Jegyzés 11). Az 1505ki esztendőben a' Rákos Mezei Ország Gyűlésén, Ladányi László, Abrámti Sebestény és Abrámti Péter voltak követek T. Békés Vármegye részéről.

3.

Cosmologiai Értekezés a Nap országáról.

Földi Planétánk', mellynek lakóji vagyunk, remek alkotását nem csak physikai, és geognosiai, hanem geographiai, és astronomiai tekintetben is mélyebb analysissal vizsgálván, milly dicső érzelmények foglalják el lelkünket, a' midőn az égre tekintünk! — Látjuk a' Teremtés' nagyságát, a' Mindenhatóság' véghetetlenségét! — eszmérjük földünk' kisdedségét, és létünk' parányiságát! tapasztaljuk azomban nem kis álmélkodásunkra a' nagy teremtés' ama nemesebb szikráját lelkünkbe öntve; és e' nemesebb részünk, a' lelkünk érdemét, 's határtalan munkásságit tudományunkra fordítjuk: hogy, ha bár némelyekben is csupán engedve volna, ezekben, úgymint a' természet remek titkai fejtegetésiben béereszkedni mérészeljünk, és a' mennyire a' véghetetlenség' fátyola lelkünk' nézetét nem gátolná, világosságra hozni törekedjünk.

Érdemes, hogy a' legragyogóbb égi test', a' nap' systemáját, mellynek középponti országolásához a' Mindenhatóság földünket, 's létünket rendelte, és a' mellynek életét, erős 's fenmaradásunkat köszönjük, közelebbről szemléljük, és valamint a' napnak, mint centrális erőnek, úgy a' föld', 's a' többi Planéta társainak nagyságit, masságit, tömörségit, távolságit, útjait, és munkásságait; úgymint a' felséges Astronomia' mind annyi legujjabb szüleményeit, álmélkodva megesmérjük:

A' Nap - S y s t e m á j a .

É. g i . Testek	átmérője geogr. mért- felekben	nagyobb vagy kisebb a' földünknel	tömölsége		közép távolsága a' naptól	a' napot megkerülő		Ekliptica felé való elhajlása		forog a' tengelye körül	Eset' sebessége 1 másod perczben.				
			tömölsége	massza		esztend.	nap.	órában	mozdulata						
									4000 részek- ben			Geogr. mértföldr.	Gr.	m.	
Nap	192640	1,448,000 n.	0,250	365412	—	—	—	—	—	25 nap 14 ó.	398,34 l.				
Mercur	608	160r.k.	2,038	0,11	3,871	8,073,747	—	6,7	7	0	24 ór. 5 m.	12,36—			
Vénus	1668	1 $\frac{1}{10}$ k.	4,270	1	7,233	15,086,520	—	4,9	3	23	24 ór. 21 m.	14,95—			
Föld	1720	—	1,000	1	10,000	20,857,008	—	4,1	—	—	23 ór. 56 m.	15, 4—			
köv.a' Hold	464	50er.k.	0,7	$\frac{1}{10}$	10,000	—	—	—	—	5	18	27 n. 3 ór.	3,16—		
Mars	1006	4 $\frac{1}{2}$ k.	0,730	0,12	15,237	31,779,645	1	3,4	1	51	3	24 ór. 39 m.	5,81—		
Vesta	68	44841er.k.	—	—	23,621	49,121,077	3	2,7	7	8	18	még esmér.	0,73—		
Juno	309	172 k.	—	—	26,680	55,628,847	4	131	4	13	4	12	27 ór. kör.	2,13—	
Pallas	465	53 k.	—	—	27,689	57,751,975	4	224	2	25	34	37	41	még esmér.	0,64—
Ceres	552	416 k.	—	—	27,672	5,719,789	4	231	—	25	10	37	31	még esmér.	2,85—
Jupiter	19366	4474er.n.	0,292	364	52,028	108495777	11	314	20	1,9	1	18	51	9 ór. 56 m.	40, 3—
Saturnus	17362	1037er.n.	0,184	156	95,388	198984136	9	166	19	1,3	2	29	55	10 ór. 16 m.	14,04—
Uranus	7734	90er.n.	0,2	17,7	191,833	397989255	84	8	18	0,9	0	46	21	még esmér.	12, 7—

Milly felségessek a' teremtés' mivei, melly nagy, 's véghetetlen csodák! egy nap, egy centrális erő köti össze annyi égi testeket alig képzelhető távolságokban! — ezen kijelelt utak, az arány, a' rend, a' nagy harmonia magasztalják sz alkotó nagyságát! — és hány égi testek, hány Cometák nem tartoznak még a' napi systemához, mellyek mint hasonló alkotású, és törvényű égi testek a' legnagyobb sebességgel utaznak a' világ üregében, és majd csak megmérhetetlen sok millió mértföldnyi távolságban egy fő erőtől, a' nap' centrális erejétől vezéreltetnek.

Hajdani kor remegett ezen új égi vendégektől, az üstökös csillagoktól: (*Ὀυδῆϊς κομήτης ὅστις ἔκκαζον φέρει*) hogy egy Cometa sem volna, melly rosszat nem hozna — keserves hangon említették:

úgy a' *Munilius*: *Flagranti crine Cometae — — —*
Bella canunt rapidosque ignes, subitosque tumultus,
Et clandestinis surgentia fraudibus arma.

Claudianus: *Et nunquam terris spectatum impune Cometen.*
. Neu illum navita tuto,

Non impune vident populi, sed crine minaci
Nunciat aut ratibus ventos, aut urbibus hostes

Tibull: *Belli magna signa, Cometae.*

Sil. Italic. *Crine ut flammifero terret fera regna Cometes*
Scintillans sidus terrisque extrema minatur. etc. etc

azomban az újabb, mint illy babonás elő ítélétektől el nem foglalt, a' józan okosságon, és tudományos alapokon felvilágosodott kor a' Cometákat ártatlan égi testeknek nézi, úgymint olly nemű csekélyebb tömötségű égi teremtményeknek, a' mellyek Ellipsis, parabola (vagy épen hyperbolán kívül) hosszas kerek formában a' nap' közép erejétől véghetetlen térekben vezettetnek. — Bár a' hajdan kor inkább a' Cometák útjai vizsgálataiban, ezen szép tudomány

felvilágosításában munkálódott volna, mint általában remegésben töltötte jegyzeteit képtelen előmondásokkal. — Ezen rettegéshez hozzá járulván az is, hogy még a' régi időkben a' meszsze látó csők (telescopiumok) (refractorok) közel sem olly tökéletességre, mint e' mai időkben hozattak légyen; — a' legrégebb kronikák kevés üstökösökről, és közel sem a' rendes számához közelítve emlékeznek — útját pedig mint kóborló égi testeknek, úgymint merő (phoenomenomoknak) égi tűneményeknek meghatározni nem tudták — azért egész az újjabb időkig, a' Nagy Newton idejéig; ki a' centrális erőszámolásait, és a' felsőbb analysist az égi testek' mozgulatira nézvest, a' köz nehézkedés törvényeivel meghatározta, maradott fen: hogy egy Newton idejekori hasonlóul nagy astronomus Halley 1682. esztendőben látszatott nagy Cometa útját Newtoniana formulák szerént legelső meghatározza, és így a' Cometographiában új Epochát teremtsen — nints is (ezen Halley Cometáján kívül) több háromnál, 's így öszvessen 4, mellyek' rendes útját kiszámolva tudjuk: ugyan is: 2dik Olbers Cometája 1815dik Martius 6án fedeztetett fel, és kiszámoltatott. 3dik Encke Cometája, mellyet a' híres Pons Marseillében 1818. November 26án talált fel — és Encke' szoros számolásai az útját elhatározták. — 4dik Biela Cometája 1826dik Febr. 28án Josephstadtban fedezte, és útját kiszámolta.

Minthogy ezen Cometákból ketteje e' f. 1832ben látszató; Halley nagy Cometája pedig 1835ben feltünő lészen; érdemes ezen sentséges astronomiai munkák' felszámolásait közleni, és ezen Cometák' útjai elemeit következő meghatározásokkal előterjeszteni, tudós Litrow szerént kivonatban:

E l e m e i	a' négy esméretes Cometáknak			
	Halley	Olbers	Encke	Biela
Hossza a' felkelő csomójának — —	54 Gr.	83 Gr.	335 Gr.	249 Gr.
Útjának Ekliptika felé való elhajlása — —	162 —	44 —	13 —	13 —
Perihelium hossza — —	303 —	149 —	157 —	108 —
A' fél kis tengelye (földünk útja fél-átmérőjében)	4,6 —	6,4 —	1,2 —	2,4 —
Fél nagy tengelye (dtto)	18,0 —	17,6 —	2,2 —	3,6 —
Útja kerülésének ideje Jul. esztendőben —	76 eszt.	74 eszt.	3,29 eszt.	6,74 eszt.
Általmenetele a' Cometának a' periheliumon; vagy a' naphoz való legnagyobb közel léte —	1835. Nov. 16án	1887. Febr. 9kén	1832. Május 4kén	1832. Nov. 27kén

Ezek tehát a' négy esméretes üstökös csil-
lagok' útjának elemei; melly esméretekhez még
ezen tudományos észrevételek ragasztatnak. A'
nap' systemájában eddig esméretes: 11 fő Pla-
néták, és 18 emezeket követő égi testek v. i.
Holdak — mindnyáján mint a' napközi, mint
esztendeji forgásokban egyaránt, úgymint nyu-
gottól kelet felé való fordulást tartják, és pedig
közel kerek útban, (nem pedig excentrica El-
lipsisben) foglalják el egyforma síkban, az Ég
nem olly széles övét — kellett a' teremtéskor
különös munkásságú materiának, vagy aetherbeli
olly nemű közvetőnek (medium) lenni, melly a'
planéták eredetiben ezen mennyei szabad tért
(spatium) elfoglalván, a' systemához tartozó
rendes testeknek ezen szép tulajdonságot adott.
— Ellenben Halley és Olbers Cometái
ellenkező különösségekkel bírnak; mert a' Hal-
ley nagy üstökösse minden planétákkal ellenkező
menetellel t. i. keletről nyugotra halad; Olbers
üstökösse pedig megtartja ugyan a' planétákkal

nyugotról keleti útját, hanem a' planeták útjától olly nagy elhajlással; hogy az említett égi planétáris övedzeten, a' görbédellipsisi útjának (excentricus) középponton kívüli rendetlen eltávozásával a' naptól sokkal felül is alól is halad. Úgy látszik hogy ezen két Cometák messze útjokról a' nap középponti erő által a' Systemához jutottak, és a' planéták körei közt görbéd útjaikat tökéletesíteni fogják. — Ha ezen állítás megáll, akkor következne hihető analogiával T. T. Litrow szerint: 1ször Hogy a' Cometák régiebbek planetáinknál. — 2ször Hogy minden Cometák igen excentricus útuak lévén, többnyire ellenkező mozdulattal a' planétánk systemáján kívül bolongtak, és csak későbbben a' naphoz közelítvén, ettől elragadtattak, és 3ször hogy az Uránus, mellynek útja jóformán kerek, és földünk útja felé keveset hajlott, alkalmasint a' legutolsó planétánk légyen, mert az égi analogia szerint, ha csak ugyan még egy planéta lenne, ennek még egyszer annyira, mint Uranus, kellene a' naptóltávol esnie — azomban a' jövődőség, az emberi szorgalom még sok titkokat fog fedezni.

E' f. 1832dikben látható üstökösök közül Encke Cometájának különös tulajdona az: hogy ezen derék astronomus számolásai szerint a' Cometa útjának nagy tengelye és így a' körinek is az ideje kissebbedik, melly által a' naphoz jobban, 's jobban közeledik. — Felsőbb mechanica pedig tanítja: hogy a' közvetői ellenállás, a' mozdulatban lévő égi testnél a' nagy tengelye rövidítettét, és az Ellipsis görbe, hosszú útjának kerek formájú változtatást okozna — a' midőn ellenben azon szeg (angulus) melly alatt a' Cometa útja az Ekliptica felé hajlik, valamint azon vonat (linea) mellyben a' két sík (planum

Ebene) egymást hasítja, változhatatlanok. — Épen tehát ezen Cometa' elemeivel, mellynek a' gyengébb alkottatása, csekély tömörsége, és mássája ezt okozza, tökéletesen megegyez. — Ezen Cometa a' naphoz való közel létében f. e. Majus 4én volt hét millio; f. e. Junius 16án pedig földünkhez való legközelebb létében öt millio mértföldekre esett — még olly nagy távol lét: hogy ezen külömben is gyengébb égi testtől épen nem félhetünk! — Ugyan e' f. e. October 22én földünkhöz 11 millió mértföldnyire volt *B i e l a C o m e t á j a*; naphoz való közel-létét pedig f. e. Novemberben 27ikén 18 mil-lio geogr. mértföldekkel elérni. — Biela Cometa'nak, melly Encke Cometa útját valamint a' földünkét is keresztül vágja, helyheztetése jövővendőben földünkre nézvest ugyan veszedelmesnek látszanék; megfontolván azonban: hogy astronomiai számolások szerint, illy rendkívüli közelítés tsak 2500 esztendő után történhet; még akkor is a' sok változásoknak kitett gyengébb cometális testétől földünknek félni nem lehet. —

Tudományos következtetésnél fogva $\frac{1}{2}$ millio Cometa'kat közel foglal magában a' nap' országa; mellynek thrónussát ama kimiveltebb, 's tán nemessebb testek a' 11 Planéták, 18 holdjaikkal gárda képen környékezik — a' midőn a' számos utazó vendégek messze téerekről a' thronus eleibe jönni bátorzkodnak; hogy az Ország véghatáiról jelentéseiket, és udvarlásikat tehessék — az után pedig hirtelen eltávoznak vissza-vissza az udvar' vakító fényétől; hogy inkább a' nagy magányosságokban, és sötétebb körben, de szabadságban élhessenek — a' felséges teremtésnek ama szép rendjét, és harmóniáját követvén: hogy valamint eddig a' Planétáre systemában

legkisebb zavarodást nem tettek, úgy ezután is veszedelmet ne hozzanak magokkal.

Illy fenséges tekintetnél a' nap' dicső systemájánál, ha tudományos lélekkel nézünk, nem enyészik-e el minden földi, ama világ miráculumjának tartatott emberi mív? a' teremtes remekjénél, mint egy por szem elenyészik, és = o lészen — ! E' nézeteinknél emelkedjünk fel hála érzéssel a' Mindenhatósághoz, hogy olly lelki erővel felékesítettünk, melly által a' nagy Teremtes némelly titkait vi'sgálhatjuk. —

Vizer István.

4.

Duna Földvár' leírása.

Midőn én Duna Földvár' leírásához fogok, honnunkban a' legrégibb helységek közül egyiket festem. A' Magyarok' bėjövele előtt már lakosokkal bírt, 's neve Zemogny volt. *) Valamint az tót szó, úgy illyen nyelvű népnek itt lakta világos. A' Bavarok' és Karentánok' megtérésének nevetlen Irója mondja: „minekutánna Nagy Károly a' Hunnokat legyőzte, Gyórtól fogva, a' Duna mentében, Drávaig, skláv gyarmatokat telepített meg.” Elfoglalván üstökös Elődink Pannoniát, a' földmivelőket meghódították ugyan, de ki nem irtották. Mostani neve azon oklevelben, mellyet IIIik Inaoczens Pápa 1199. Calán, Pécsi Püspök' és Obert Földvári Apát

*) Lásd Szent István, oklevelét 1009dik esztendőről, mellyben a' Pécsi Püspökséget alapítja, és határait kijegyzi.

ügyében a' Váczi és Csanádi Püspökhöz írtt már előjő. *) Mind a' tót, mind a' magyar nevezet pedig azon meredek hegyen készült árkolattól eredett, hol most a' kalvária vagyon; 's mellyet korunkban a' Franczok' közelítése alatt védő állapotra egyengettek, de már nagyobb része a' hegy' tövét vívó Duna hulláminak őrvényébe süleedt.

Fekvése tekőded. A' Dunára dülő részt, melly magasb, 's az előidőben egyedül volt lakva, az áradás' dühétől borággal béültetett homok domb védi, 's róla csak két helyen vagyon nyílás, a' vásárállásnál tudniillik, a' mély útban, és a' sópajtánál, a' folyamhoz juthatni. Éjszaki és déli végre hajdan tó volt, 's csak az újabb időben szűnt meg ott a' halak' tanyája. A' föl oldalon, hol most a' káposzta utsza létezik, előbb, a' déli szélen, hol hasznót hozó kertek kínálkoznak, harmincz négy évek előtt nyugoti 's emelkedettebb részén, még harmincz nyarak előtt poszthomok kevergett, 's házhelyeknek koronként osztatott ki. Taval is az erdőkertek alatt egészen új házsor keletkezett. **)

Keletről szomszéd az országos Dunával, melly a' váras hosszában derék szigeteket képez, 's cser, szil, tölgy 's egyéb tűzi épületi úgyszerszámokra alkalmas fákkal, posványossa pedig feles náddal kínálkozik. Alább egy másik, hasonló nagyságu sziget vagyon, melly a' lakosok' tulajdona, 's válogatott gyümölcsöket terem, 's mikor dísze van, kereskedésök ágát is teszik; tüzelővel is gazdálkodik nekik. Ezen oldalról

*) Koller I. Tom. Hist. Episcopal. Quinque - Ecclesi. pag. 306.

**) Ezt az erdőt a' még élő Rehák János uradalmi Inspector 1800ban osztotta ki a' lakosoknak, 's így a' haszontalan homokot igen is nagy hasznává alkotta.

a' part által Pest Vármegyét éri, 's Apostag, Egyháza és Zsolt falvakra néz. Éjszokról, merre határa nagyon rövid, Fejérvármegyével fog kezét, 's Baracs, Előszálás puszták, és Herczegfalva környezi. Nyugotra Német Kér fekszik; temérdek határa erre terjeszkedik, 's Kanacs pusztánál épen a' Paksi földekig dül. Délről nem szinte nagy meszszeségre szőlőkkel gazdag Bölcskével, 's odább híres búzát termő Kömlőddel szomszéd.

Tolna Vármegyének, mellynek törvényhatósága alatt van, éjszaki pontján fekszik, 's népességével valamint területével is, a' többi helységeket fölülmúlja. Budáról, honnan $6\frac{3}{4}$ pósta, az országút Pécsnek, Eszéknek keresztül fut rajta. A' Járásnak nevet ad Utszáji, mellyek harminczra számíthatnak, 's elég tágosok 's rendesek, többnyire homokosok; de vannak középben olyanok is, hol az eső éshólé megrekedvén, 's esztendőtszaka állván, megposhad, 's a' levegőt ártalmas kigőzölgéssel terhesíti. A' házak' száma ezer nyolczszázra megy, melyek között sok emelteket 's jó izléssel készülteket láthatni. A' középületek is elég helyesek, és általjában náddal fődöttek. A' kémények többnyire vesszőből sárral tapasztva fonyattak. Nevezetesebb épületei hosszú utszán több uraságok' és vagyonosabbak házai, majd a' vendégfogadó, ellenébe a' várasháza, Mundpach Báró' lakása, Patika, Rökné háza. Duna felé a' Francziskánok' Monostora, a' Sós tiszti lakás, följebb a' Plébánia és az Oskola. A' Kálvária hegyet tövéről föléig körülvelt házacsok a' szemlélőre majd olyan benyomást tesznek, mint Budán az ősz Gellért oldalán álló házak: de kellemetes onnan a' kilátás is a' Várasra és Dunán által a' Kunok' földére, hol a' szem a' végetlen rófián határt nem

lel. Piarcza elég tágos: közepette emelkedik a' Szent Háromság' szobra, körülé tizennégy bolt kinálkozik a' közéletre megkívántató áruival.

Első, a' mennyire tudnom lehetett, és leg-
régibb urai Benedek' szerzetesei valának. Ezek
még 1199ben Földvárnak birásában voltak; mint
ezt a' főntebb említett III. Innoczens Pápa' le-
veléből láthatni. Mikor és hogyan estek ők el
haszonolásától nem nyomozhattam - ki, de az
világos, hogy Ilik Ulászló Király már városun-
kat minden javadalmaival 1494ik esztendőben
Péter nevű Kalocsai Érseknek ajándékozta, hogy
azon kárainak, mellyeket érseki jövedelmében
szenvedett, kipótlására szolgáljon. *) Hihető,
hogy a' következő időkben javadalmas Apátság
marada, 's Koronás Fejei hazánknak hol ezt,
hol mást szerencsétetett meg vele. Mednyánszky
Lászlóról az 1732ik esztendőben végbevitt Egy-
házi-látogatás' irományában, mint a' kori Apát-
ról, a' ki egyszer'smind Esztergomi Kanonok
volt említés vagyon. **) Ezt Josephus Landgra-
vius Hassio követte az Apátságban, a' mint a'
Földvári szabadalom' iromány hitelesíti: Utolsó
birtokos Apátja Herczeg Darmstadt Jósef Ágos-
tai Püspök volt, kiről hiteles kutfő vallja, 1757.
a' Templom' tornyát és a' szent helyet a' villám
által szenvedett sérelmeiből kijobbitatá.***) Gróf

*) Koller Hist. Episcopatus Quinque-Ecclesiensis, Tomo
4to Pagina 467.

**) Ez adta Földvárnak azon szabadalmat, mellynek ma
is birásában vagyon 1713dik esztendőben, Márczius
29dik napján magyar nyelven. Ezt utánna megerő-
sítette Josephus Landgravius Hassiae, szinte birtokos
Apátja 1738ban 20dik Octoberben.

***) Visitatio Canonica Pauli Ladislai e Comitibus Eszter-
házy de Galantha, Dei et Apostolicae Sedis Gratia
Episcopi Quinque - Ecclesiensis de anno 1783. die
octava Mensis Septembris in Parochia Földváriensi.

Eszterházy Pál László' Pécsi Püspök' Egyházi-látogatásának oklevelében 1783ik esztendőben már ez áll: „Védjussal a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Kamara bir, melly a' Király' nevében a' Földvári uradalmat, előbb Apátságot, most a' Kamarához tartozót, használja. Később a' Királyi magyar Egyetemnek ajándékozott, 's máinapon is birásában vagyon.

Hogy a' népesség' számát és szaporodásának okát világosban láthassuk, nem lesz fölösleges előadásomat, kezem a' között lévő oklevelekből föntebb kezdeni. Földvár, melly Szent István' határozó Irományában falucskának (viculus) mondatik, *) következőleg csak egykét száz lélekből állhatott; ezer hétszáz harmincz kettődik esztendőben pedig 1401. 's mind Katholikus léleknél még többet nem számlált, **) már ezer hétszáz nyoltzvan harmadikban, tehát ötvenegy év alatt 5114 lélekre, vagy is 3713. fővel szaporodott. Kikből 3618 Magyar, 893. Német, 537. Tót és 66. Görög volt ***) Ezer nyolczszáz huszonkilenczediki őszveszámolás szerint, 's így a' népességnek legnagyobb fokán, Földvárban 10020. lélek volt, következőleg negyvenhát év alatt 4906. fejjel szaporodott. Ezen szembetűnő nevededésnek az az oka, mivel

*) Koller Prolegomena in Historiam Episcopatus Quinque-Ecclesiensis pagina 72.

**) Visita Canonica Exemptae et Abbatialis Ecclesiae S. Helenae de et in Földvár, per Illustr. ac Reverendissimum D. Comitem Sigismundum Berényi de Karacs Berény, perpetuum in Bodok, Episcopum Mal lensen, Celsissimi etc. e Comitibus Eszterházy de Galantha S. R. I. Principis A. Eppli Strigoniensis sufraganeum anno 1732. die 7. Octob.

***) Visita Canonica Pauli Ladislai e Comitibus Eszterházy, ut supra.

nem múlt esztendő, mellyben házhelyek felesen ki nem osztattak volna; de, 's leginkább az a' szabadság, mellyel a' lakosok itt bírnak, édesgette mindenhouan, különösen a' szomszéd pusztákról ide az embereket. *) Már ezer nyolczszáz harminczadikban az éréntett népszám lekedett szálni, 's csak 9256. maradt: ezer nyolczszáz harmincz egyedik göröcsmirígy pedig épen 8905re kevesítette. **) Ezen mennyiség közül 8500 magyar, 90. Német, 10. Tót, 55 Rác. ***) A' párszám egész Földvárban 2000.

Földváratt vagyon három Nemzeti Oskola, ugyan annyi Tanítókkal, Ez a' nevelő Intézet

*) Földeiket szabadon adhatják, vehetik, 's így tulajdonuk. Minden természetnyből csak tízedet adnak. A' házhelytől 2 forintot. A' Mesteremberek 3 for. 48 xárt. Egyéb adózások nincs.

**) A' Göröcsmirígy Földváratt 1831ben 28dik Juliusban kezdődött. Negyedik Augusztusig a' halandóság semmi különös bényomást nem tett belénk, de c'kor egyszerre egész dühében kiütött a' nyavalva, 35—40 halott volt naponként, a' betegek száma pedig temérdek. Elréműltek az emberek. Dolgozni nem akartak, mindenki a' halálra készült. Egy két óra alatt a' legjobb korbelt egészséges emberek a' kegyetlen göröcsök, hányás és hasmenés között meghaltak. A' gyógyszerek sem segíhettek minden betegben. Többnyire nem is tartották magokat a' rendeléshez. Nagy lévén epedésük hideg vizet ittak, mellyükre öntettek, hűves éjjeleken a' földre az ég alá feküdtek. Egész egy hónapig tartott nálunk ez a' kórság, 's ezen idő alatt 500 meghalt. — Hálá az Istennek! Én, két Káplánommal és a' hathatós segítséget nyújtott Francziskánokkal egészségben megmaradtunk.

***) Földváratt minden vidéki nyelvűnek a' magyarba kell olvadnia, mert ez a' legnagyobb, mivel az oskolákban csak ezen a' nyelven vehetnek oktatást; mert a' Plébánia Templomban csak ez a' nyelv használtatik.

1789ben kezdődött, mint az oskolai Jegyző könyvből láthatni. A' Tanítók pénzbeli bérüket a' Vároستól kapják, a' gabonát, bort, fát és az Oskolák' fűttésére szükséges szalmát az Uradalom adja. A' leányok külön a' Mester házánál oktattatnak. Mind a' két Nemen lévő Tanulók' száma küzönségesen 500 körül vagyon. Oktattatnak Religióra olvasásra, írásra számvetésre, Biblia és Magyar Históriára, Geographiára. Tovább vagyon itt Sótiszttség, melly Bevevőből, Ellenőrből, Mázsamesterből és Mázsálóból áll. Innen viszik a' söt Veszprémbe is. Pósta hivattal is dicsekszik. Duna Pentele hozzá Buda felül a' legközelebbi pósta $1\frac{1}{2}$, alulról Paks 2. bir Patikával is, mellynek nagy vidéke vagyon. Két rév is díszesíti a' város fölött és alatt. Serfőző háza is vagyon. Ez eddig magányos' tulajdona volt, 's csak mérsékelt árendát fizetett tőle, most az Uradalom 50000 váltón megvette, 's jövendőre a' többet ígérő fogja árverés útján birhatni. Köz kórház nélkül sem szűkölködik, melly négy szobából és két konyhából áll. Itt részént a' gyámoltalanok kapnak menedéket, részént a' vidéki betegek találnak ápolást. Számlál még a' Dunán 40 malmot: találtatnak még több száraz, úgy patak malmok is a' fölső és alsó tavak' kifolyásánál. Végre vagyon az Uradalomnak téglát és cserépsindelyt égető kemenczéje.

Mező várossá 1703. 4ik Februárban lett. Szabadalmát Leopold Királytól kapta csak három vásárra, a' negyedik későbbi engedelem szűlöttje. Piarczát számos áruk szokták meg tölteni. A' szomszéd pusztákról, a' heti vásárra, melly szerdán és szombaton esik, hoznak ide buzát, rozsot, árpát, kukoriczát, zabot, különféle kerti termesztékeket. Árulnak kenyeret, sertéseket, fát, kocsi számra szalmát, baromfia-

kat, tojományt, a' Mešteremberek közül is sokan kirakodnak készítményeikkel. Néha az ilyen heti vásárok az Országossal vetekednek. Vagyon 4. országos vásárja : Márcz 25ikén, Pünkösdtutánn kedden, szerdán, 20ik Augusztban, Minden szentek' hetiben. *)

A' lakosok' nagy része szántásvetésből él. Vannak gazdák, kiknek 70—80 zsák alá való vetésük vagyon. Termesztményök többnyire kétszeres, tiszta nagyon kevés, rozs, árpa sem sok vettetik, zab, 's mivel kevés rétjük vagyon, 's az is száraz, mohart, bükkönt bőven természetnek. A' kukoriczát sem vetik olly bőven, mivel földeik igen távol esnek. Köles is, de kevés, terem. Kendert csak a' házi szűgségre megkívántatót nevelnek. A' méh tartás nem igen diszlik. A' selembogarak tenyésztetése üzetik ugyan, de nem kapott még köz kedvezést. A' szőlő művelés már virágzóbb állapotban vagyon, nem csak itt-hon, hanem a' szomszéd Előszálási pusztán is bírnak szőlőskerteket. Különféle Mesterségettevők 349en vannak. A' többi napszámból él. Általjában a' szorgalmatos iparnak itt nincs honja.

Religiójukra, 65 n. e. Görögöt, 80 Evangelikust, 50. Reformátust, 8 Izraelitát kivéven, mind Katholikusok. A' Rácok' Temploma az öreg utszán áll, fallal körülkerítve, szép aranyozott toronnyal, a' hol Pópájuk is lakik. Az Evangelikusok öt esztendeje, hogy a' Duna parton egy közházat fa-toronkával ékesítve Imádságházzá változtattak, ennek udvarában lakik a' Prédikátor is, csekély számú hitsorsosai között elég sigőru jövedelemmel. A' Reformátusok Bölcskei filiálisták, 's a' Rektorjok' lakásán jönnek könyörgésre öszve. A' Katholikum Tem-

*) Az eredeti szerződés szerint, a' heti és országos vásárok' fele jövedelme a' városé.

lom, temérdek fallal a' Duna parton, fallal békerítve áll. Építette 1725. körül Mednyánszky László azon időbeli Apát. Mivel magas helyen áll, 30 lépcső három emelkedéssel födel alatt vezet a' fő ajtóhoz. Hoszsza 16, szélessége 5 öl. A' népességhez igen is szűk, melly hiányt a' szent Ferencz szerzeti Templom pótol ki. Itt misét a' nép hallgathat óránként, de oktatást nagy része nem vesz. A' plébánia Templom' tornyában 5 harang függ. Az első 12 mázsás, öntve van Budán 1712ik esztendőben; a' második 8 mázsás, öntetett Győrött 1764ben; a' harmadik 4, a' negyedik 2 mázsás; ötödik a' lélekharang 50 fontos.

A' Földváriak nyers, függetlenséget szerető emberek. A' férfiak' öltözete télen - nyáron, ünnepen — dologtévőnapon fölkanlyult karimájú kalap, süveg vagy sipka, vékony nyakkötő, szűr és zsíros bunda, ing és gatyá 's czizma. Az ifjak általjában elnyíratják hajukat; a' vagyonsabbak a' fekete posztót szeretik, e'ből vagyon fölöltőjük hasonló gombokkal, mellényök apró, sűrűen tűzött gombokkal, és nadráguk. Fejérszemélyeik már piperésebbek: minden féle színű szerből varratják öltözetjüket 's előttök fényes kék kötény pattog. A' hajadonok hátra fősülik hajukat, tövön laplikával megkötik, azt bele is fonják, 's végén bokrosan öszve egyengetik. A' aszszonyok, e' vármegyében csak itt szokásba ment hegyes, tőcsérszabású főkötővel takarják kontyokat, és ügyesen különféle kendőkkel kötik fejükhöz.

Mulatságuk az öszveülés és beszélgetés, vagy a' férfiaknál a' pinczékbe való dőzsölés. Lakodalmaik vigak. Az esküvőre kendőkkel, laplikákkal fölékesített lóháton, vagy szekéren újongatás között és muzsika szóval szeretnek egész

násznépestül megjeleni. Az ételeket más más elkészöntések között hordják föl. Hushagyó kedden egy különös 's őket, mint vizenjárókat billegző vigasság van szokásukban. Ha hóval fődött a' föld, több szádra, ha pedig nincs hó, tengelekre egy dereglét alkalmaztatnak, azt minden szükségességekkel, árboczfával, kormány-nyal, evezőkkel, mélységet tapogató csáklával ellátván, 30—40 lóval csengőkkel belefogván, a' hajót teleülvén muzsika és láрма között utszáról utszára vontatják. A' tisztesb házaknál megállnak, 's a' gazdát borral kínálják meg, 's tányérukra pénzt kérnek, és ezen szedett pénzből estve táncmulatságot ütnek maguknak.

Az egészségre ügyelnek, egy Orvos Doktor, Fögel Ferencz, szorgalmatos fiatal ember, és három Sebészek, Mészáros Ignác, Pauer Károly és Polyák Károly. A' lakosoknak egy nem kis része szokott orvosi segedelemhez folyamodni; de sokan nem élnek orvosszerekkel, a' kusrulókra sem igen adnak, hanem az Istenre bízzák ügyöket, mondván: ha az Isten akarja meggyógyulok akár veszek, akár nem, orvosságot. Az uralkodó nyavala tavasszal és ősszel az elhagyó láz. A' himlő oltás jó foganattal gyakoroltatik. Husz esztendő tén, a' meghaltakat évenként 300ra lehet tenni, a' szülötteket pedig 400ra. Az 1830ik és 1831ik esztendő a' rendkívüliekhez tartozik, mert amabban meghaltak 933an és születtek 498an, emebben meghaláltak 1251en és születtek 364en.

A' polgári kormányt a' belső Tanács egy Biróval és két Jegyzővel viszi; rendesen, és férjfiás erővel a' nyakas sokaságon. Ezen kívül vannak Hatvanosok, Fertálmesterek, Éjörök, kik órát is kiáltanak. Egy pénz örök, vagy Be-

vevőjök, Árvák - atyja, kórház Atyja és több kisbírók: ide járúl a' Város Gazdája és a' Vásár-bíró.

Egyed Antal.

5.

A' Vesta Szűzekről.

A' hajdani Róma számtalan bálványoknak hódolt. Ugyan is idő jártával 's a' birodalom' kiterülésével majd minden a' maga járma alá hajtott nemzetek' Isteneiket befogadta, 's tiszteletükre pompás templomokat, kápolnákat, oltárokat és szobrokat emelt, papságot rendelt, 's az egyházi szolgálatot szép szabadsággal, jusokkal és jövedelmekkel díszesítette. Mennyire eltévede e' részben a' bölcsesség' útjától, onnét is nyilvános, hogy nem csak fő-, közép, és alrangú Isteneiket 's Istennéket teve imádása' tárgyává, 's nem csak a' győzödelmet, szabadságot, egyetértést, reménységet, a' virtust 's a' t. istenelte, hanem még bizonyos ocsmány vétkeknek is áldozott. Legnagyobb tiszteletben állottak a' Római nép előtt az ugy nevezett *Dii Consentes* (*Dii majorum gentium*) vagy is a' Jupiter' égi tanácsát formáló 12. Istenségek, kiket Ennius így foglalt egybe:

„Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Jovi, Neptunus, Vulcanus, Apollo.” 'S ha bár egyfelől a' legszentebb Relígyió' híve ezen mythologiai babonákat és bohóságokat méltán neveti is: másfelől a' régiségek' barátja forrón vágy esmerkedni amaz innepes szertartásokkal, mellyek egykor divatban valának ennél a' világszerte híres nemzetnél

Figyelmet érdemel jelesen Vestának vagy is az örök szent tűznek tisztelete, melyet az évkönyvek 's a' közhiedelem legidősebb isteni szolgálatnak híreszelnek.

Vesta, némellyek szerint Saturnus és Rhea leánya, a' föld' gyomrában rejtőző tűz' Védistennéje vala, vagy mások' állítása után Uránus' felesége 's az Istenek' Anyja, melly értelmében a' Föld helyett is vétetik, és a' régi Írók által Rheával, Ceressel, Cybelével, Proserpinával, Hecatével és Tellussal is felcseréltetik. Vesta egyszer'smind a' szűzesség' őrijének tartatott, 's maga is engedelmet nyert bátyjától Jupitertől a' páratlan életre. Nevét azon görög szótól veszi: *ἑστια*, melly tűzhelyet jelent, mivel a' tűzhelyen az ő tiszteletére örökös tűz tápláltatott. Ő tanította az embereket a' gazdaság körül a' tűzzel élésre, melly okból a' házakban a' tűzhelyek neki szenteltettek, ő pedig mint állandó lakhelyek' alapítója, úgy imádtaték. A' képirók által, mint egy Mátroa, kezében szövétneket vagy lámpát tartva rajzoltatik le. Ennek tiszteletét a' regékint Aeneás vitte Latiumba, hol az ősidők óta dívatkozott. Maga Rhea Sylvia, Romulus szülője is Vesta Istenné Papnájának avattatott bé. De a' tűzi szolgálatnak legnagyobb díszet csak ugyan Numa Pompilius szerzé meg. Ő épített Vestának a' Palatini dombon legelőszer kerekforma templomot, mivel a' föld is kereknek vagy gömbölyűnek tartatott, Vesta pedig a' földnek példázatja volt. Innepét a' Rómaiak évenként Junius 9kén legnagyobb szertartással ülték meg. Ebben az egyszerű, képszo brok 's más czifrázatok hijával lévő templomban férjfi-nak meghálni, vagy belső rejtekébe bérhatni szentségtörés gyanánt vétetett. Nappal azonban akár kinek is szabad vala oda bemenni, de a' szentséghez hozzá nyulni a' legsúlyosb büntetés

alatt tilalmaztatott. Középen egy oltáron szüntelenül lobogott a' szent láng, mellyet a' Római nép a' birodalom' állandósága' legbizonyosb zálogának vélt.

Ez a' bölcs és religyiós érzelmű Fejedelem Vesta' szolgálatjára kezdetben csupán négy hajadonokat (Virgines Vestales, παρθένοι ἐστιαδες) rendele Papnékul, kikhez utóbb Tarquinius Priscus, vagy a' mi hihetőbb Servius Tullius még más kettőt adott, 's eképen azok' száma másíthatatlanul hatban állapíttatott meg. A' Vesta Szűzek eleinte a' Királyok által lettek választva, a' Monarchiának eltörlése után pedig ezen jus a' Főpapot (Pontifex Maximus) illette. Személy válogatas nélkül mind a' fő mind pedig a' közrendből szedettek annak jeléül, hogy az Istenek előtt minden rangbeli különbségnek meg kell szűnnie. Egyedül tisztes származás kívántatott tőlök, 's meg az, hogy szüléik éljenek és testi gáncs nélkül valók legyenek. Korokra nézve kinevezetésekkor hat esztendőn alól, tizen felül nem vala szabad lenniük. Néha megtörtént, hogy a' szülék tartván ezen rideg életnek lejjebb megérintendő sikámlásaitól és borzasztó következéseitől, vonakodtak leányaikat a' szent célra általadni. Illyenkor a' Főpapnak szabadságában állott tetszése szerint 20 leányzókat kiválasztani, kiknek magok között kell vala a' megüresült helyért sorsot húzniok. De helyel 's közzel az ellenkező esetre is volt példa, a' midőn az Atyák szinte vetélkedve ajánlanák a' szent szolgálatra leányaikat. *)

*) Retulit Caesar, capiendam virginem in locum Occiae, quae 57 per annos summa sanctimonia Vestalibus sacris praesederat; egitque grates Fontejo Agrippae et Domitio Pollioni, quod offerendo filias, de officio

Béállván a' szerzetbe magokat szűz életre kötelezni tartoztak, 's áthágván a' tizedik esztendő't férjfi látogatót nem volt szabad elfogadniok. A' Vesta Szűzek beöltözésök után tüstént feloldoztattak a' szülői hatalom alól, 's lenyirt hajfürtjök rendeltetésök' jeléül valamelly meddő fára függeszteték. A' Státus őket olly becsben tartá, mint három gyermekek' Anyját, vagy is ama' híres trium liberorum jusba részesültek, melly szerint a' közkincstárból fizettettek, neyeik a' nép lajstromba beiktattak, holtok után pompás gyászszal takarítottak el, 's egy Szónok felettök discóító beszédet tartott. Minden Rómáinék között egyedül nékiek volt jussok vagyonaikról végrendelést tenni, diszfőkötőt és barsonnyal gazdagon prémzett palástot viselni. Hintóban járhattak, és esküdni nem kéntelenítették. Személyjök sérthetetlen volt. A' Vesta' szerzete pazar fénnel és nagy jövedelmekkel dicsekedett. Egy szóval: rendkívül való tisztelkedések sugározzák őket körül. A' játékszínekben 's népmulattságokban dízhelyet foglalának el *). Midőn a' városban megjelentek, előttök mindenkor egy poroszló (Lictor)**) lépegetett. A' fő tiszviselők,

in Rempublicam certarent. Praelata est Pollionis filia, non ob aliud, quam quod mater ejus in eodem conjugio manebat. Taciti Ann. II. 86.

*) Ut glisceret dignatio Sacerdotum, atque ipsis promptior animus foret ad capessendas caerimonias, decretum Corneliae virgini, quae in locum Scantiae capiebatur, LLS. XX et quotiens Augusta theatrum introisset, ut sedes inter Vestalium consideret. C. Taciti. Ann. IV, 16.

**) A' Dictator előtt 24, a' Consul előtt 12, a' Praetor, mint szinte a' Magister Equitum előtt is 6, a' Vesta Szűzek előtt pedig egy Lictor szokott menni. Hátonokon csomó vesszők fityegtek, 's beléjük egy egy szekertze volt szúrva. Ők teljesíték a' hóhér' tisztét.

még magok a' Consulok is velők öszvetalálkozván egész tisztelettel megállottak, 's előttök a' csomó veszzőket, mint szinte a' népgyűlésekben, hajdúikkal hódolások' jeléül leeresztették. Még azon jussalis birtak, hogy a' városon belől temetkezhethnének, melly megtiszteltetés csupán a' megkülömböztetett szolgálatoknak és érdemeknek szokott díjja lenni. De szent hivataljok' méltóságát 's díszét leginkább az a' ritka jus emelte, melly szerint minden halálos rabnak, kivel a' Vesta Papnéji a' vesztőhelyre vitetése közben öszvetalálkoztak, megkegyelmezhettek; mihelyt ők ezen öszveütközést csupa véletlen történetnek adák ki. Igazság szeretetök felől olly kedvező hír szárnyalt, hogy ezek a' polgároktól peres ügyekben gyakorta béke bírónéknak választatnának, melly esetekben az ő elintézésök a' Felsőség' ítéletével 's parancsával hasonló törvényes erőt nyere. Nyomos közbenjárások a' megengesztelődést sokszor még a' legmérgeesebb ellenfelek között is kieszközlé. Sok végrendelések is, kiváltképen az uralkodókéi az ő gondviselésekre bízattatának. Egy különös ritka történet még nyilvánabban előtűnteti azt a' mély tiszteletet, mellyel ezen szent szerzetnek mindenki temjéneze. Appius Claudius, egy dagályos, 's ugyan ezen okból a' Római nép előtt gyűlöletes Tábornok, fényes hódoltatásira nézve a' városi Főtanácstól kinyerte a' triumphus' pompáját. Minthogy azonban a' község ezen végzésben meg nem egyezett, a' Népvédek (Tribuni plebis) amaz innepélyt (solennitas)

Foglalatosságokhoz tartozott még az is: a' népcsoportot elszéllyesztetni, uroknak útát készíteni, ezt mondogatván: „Cedite, Consul etc. venit; date viam Consuli etc.

megzavarni, 's Appiust diadali szekeréről erőszakosan leszállítani fenekedtek. Ennek leánya, Claudia, Vesta' papnéja tudósíttatván a' farszeg felől, siet, repül a' tolongó sokaság között Nemzője' oltalmára, dísz-szekerébe felsziklik, 's e' ként ön méltósága örve alatt felvezeti Hősapját a' Capitoliomba!

A' Vesta Szűzek' bájoló kecsaik hasonlíthatatlanok valának. Mert a' Rómaiak úgy vélekedtek, hogy az Istenek' szolgálatjára azoknak legtökéletesebb miveiket kellene kiválogatni és szentelni. Méltóságos tekintetök tisztelettel vegyes borzadást gerjeszte nézőikben. Szent kötő koszorúzá derült homlokokat, 's vörös bársonnyal szegett hószerű köntös fedé deli testöket. Nyilvános helyeken mindég csillogó hintókon nagyszámú cifra rabszolgálóktól környeztetve szoktak megjelenni, melly alkalommal mint valamelly Fővaló kitkit ön imádásokra ragadtak.

De ennyi jeles megtiszteltetések bezzeg szigorú szolgálatok és szeplőtelen erkölcsök által is tartoztak ám leróvni - vagy is megérdemleni. Köteleztetének t. i. a' szüzesség' fogadását letenni, 's szentül megtartani; a' szent tüzet minduntalan őrzeni, szíttani, a' birodalom virágzó állapotjáért áldozatokat és esedezéseket véghezvinni, és a' Templom körül Apátzaságban 30 esztendőket eltölteni. Ezen kitett időszakasznak első tíz évét szolgálatjok' tanulására, a' másik tizét hivataljok' gyakorlására, még tizét pedig ifjabb utónéik' tanítására használták. Szoros tisztökben állott a' mondottakon kívül még a' szentségeknek (sacra) hű gondviselése is, mellyeknek nevök mély titokba vala burkolva. Általában úgy vélekednek, hogy ama szentségek' alatt leginkább Pállásnak még Aeneás által

Trójából Rómába czevelt képét (palladium) *) kellene érteni, melly valami sötét rejtekhelyen tartatott, hová semmi teremtés nem közelíthete. A' Vesta' Papnéja 30 év' lefolyta után ismét vissza léphettek a' világba, 's ha még kedvök tartá, férjhez is mehettek; de ezzel a' szabadsággal ők nagyon ritkán éltek, mert az illy házasság mindenkor szerencsétlennnek tapasztaltott. Nem is csuda, mert ennyi idő arczaik' rózsájit és lilomit elhervaszthatá, 's a' szerfelletti tisztelkedések e' szerencse' kedvencznéit elkényeztetvén hölgynegédjük utóbb az ő hitveseiktől függést talán megesmerni általlotta, melly nélkül a' házasi frigyben igazi békességet 's boldogságot nem egy könnyen képzelhetni.

Azonban a' Vesta papnőjit, ezeket a' Római szépek' Királynőjit is elégséges volt egy iszomódás a' legnagyobb szégyenbe 's legiszonyúbb veszélybe dönteni. Belső ügyeikre nézve az ő szerzetjőken lévő legidősb Szűztől, amaz úgy nevezett Főpapnétól (Virgo Vestalis Maxima, Vestalium Vetustissima) kormányoztatának. Ez a' neki tulajdonított nagy tekinteténél fogva a' hibázó Szűzeket apróbb botlásaikért maga is meg bírálhatta. Nagyobb vétségeiket ellenben a' minden isteni tiszteletekre felügyelő Főpap ítélte és büntette meg, kinek egyedül álla szabad-

*) Minervának képszoira, eleinten Troja' templomában vala felállítva Azt regélék felőle, hogy az égből esett le, és hogy a' város győzhetetlen lesz mind addig, míg ez a' kép ott maradand. Ezt Diomodes és Ulysses orozva elcsillenték, de a' város elpusztítása után a' bujdokló Aeneásnak ismét visszaadták, ki azt Olaszországba vitte, 's utóbb Rómába került. Ezt semmi férjfinak, még a' Pontifex maximusnak sem volt szabad megnézni. Metellus, ki azt az égő templomnak lángjai közül kiragadta, legottan megvakult. Plin. VII, 43.

ságában egy Vesta Szűzet megilletni. A' tiszta erkölcs lévén legfőbb tulajdonságok, őket ugyan a' Főpap a' szemérmetesség legcsekélyebb megsértéséért is keményen megfenyítette. Nevezet szerint azt a' Papnét, a' ki vétkes gondatlansága miatt a' szent tüzet elaludni hagyta, valamely homályos helyen senkitől nem sejtetve össze meg össze korbácsolta. *) Az illy eset hajborzasztó volt Rómában, 's mindenkor valamely nagy veszély' előjáró póstájanak tartott, mihez képest áldozatokhoz, esedezésekhez és Jóslatokhoz (Oraculum) folyamodván, ezek által igyekeztek az Istenek' haragját szüntetni, és a' jövőendő csapást honjokról elfordítani. Ekkor a' szent tűz egy mesterségesen készült ércztűkör által gyújtatott meg újra, mely a' nap' sugárai-ból tisztább lángot kölcsönöze, mint a' mely az emberek' sükségére szolgál. — Az ollyan Vestáné pedig, a' kire szűzességének megszeplősítése rá bizonyodott, irgalom nélkül el vala vesztve. A' csábító folyárt a' népgyűlés előtt a' Főpap halálra osztorozta; a' katzér papnéra ellenben még ennél is rettentőbb bündij várakozott. Ugyan is megfosztatván előbb minden ékességeitől egy bezártt gyalog hintóban a' városon kívül kivitetett. Nem messze a' halmi kaputól (porta collina) az ugy nevezett vétkes mezőn (campus sceleratus) a' Főpap titkos fohászkodások között szemeit 's kezeit az égre meresztve készült szigorú kötelességét végrehajtani. Ek-

*) Terruit animos hominum ignis in aede Vestae extinctus, ob quam Causam caesa flagris est Vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu P. Licinii pontificis. Id — — hostiis majoribus procurari, et supplicationem ad Vestae haberi placuit. T. Livii XXVIII, 11.

kor a' gyászruhába burkolt vesztendőt a' hintóból kiemelvén egy földalatti boltozatba leléptette, hová egy ágy, egy égő mécs, valami kevés kenyér, viz, olaj, és tej vala elkészítve számára. Azután a' nyílás berakatkván az illy boldogtalan személynek éhség, fulladás és kétségbeesés martalékává kellett lennie. Képzeltetetlen rémülés lépé meg ilyenkor Róma' lakosait. Kiki bús érzetek közt házába zárkózék, hogy e' szörnyű borzasztó történetnek, midőn t. i. egy élő a' föld alá ballag, szemmel látó tanúja ne lehessen.

R h e a S y l v i a, Numitor' leánya is, noha Vesta' papnéja volt, Ikereket szült, u. m. Romulust és Remust, a' mint (tévedése' szépítésül) állítá, Marsnak a' hadak Istenének öleléséből. Mi vége lőn e' királyi hölgynek, nem tudatik. L i v i u s, amaz ösrégiség' tolmácsa csak azt jegyzé fel, hogy bátyja A m u l i u s, a' korona' erőszakos rablója, őtet bilincselve fogságba tetette. Ellenben már azt nyilván állítja, hogy T. M a n l i u s Consulsága alatt valamelly M i n u t i a V e s t a papnén az imént érintett rettentő halálos ítélet végrehajtatott. Ezt először ugyan a' maga mód nélkül való piperezgetése ejté a' bújalkodás gyanújába, később pedig a' megszeplősíttetés' vádja rábizonyodván büntetésül elevenen a' föld alá ásattatott. *)

F a b i u s M a x i m u s' idejében kitudódván az, hogy két Vesta Papnék, O p i m i a és F l o r o n i a szüzességöket megfertéztetni engedték,

*) Minutia Vestalis suspecta primo propter mundio rem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices: — facto iudicio, viva sub terram, ad portam Collinam dextera via, stratam defossa, scelerato campo; credo ab incestu id ei loco nomen factum. T. L i v i i V I I I, 15.

amaz szokás szerint élve temettetett el; ez pedig magát erőszakosan megölte. *)

Domitianus parancsára Cornelia, legidősb Vesta papné több ízben elkövetett fajtalanágiért szinte illy borzasztólag bűnhődött, szereteji pedig agyon korbácsoltattak. **)

A Vesta Papnéságnak a keresztyén Religió' terjedése N. Theodosius Császár' idejében vete véget.

Horváth 'Sigmond,
K. V. Eörsi Ev. Prédikátor.

6.

Béla Király Notáriussáról.

(Folytatás.)

16. §. Péter Mester Cap. 50. Carinthiát, és Mura vidékét is említi ezen szavakkal. Dux Arpad et sui nobiles - Carinthiorum, et Morvanensium fines crebris incursionibus diripuerunt, quorum multa millia hominum in ore gladii occiderunt, praesidia subverterunt et regiones eorum possederunt et usque in hodiernum diem adjuvante Domino potenter et pacifice posteritas eorum detinet. melly szavaknál fogva T. T. Keresztúri Jósef olly vélekedésben lévén *) hogy Péter Mester Iső Béla Király Notáriussa

*) T. Livii VIII, 15.

**) Svetonii Domit. 8.

*) Keresztúri Josephi Aloysii Dissertationes Hist. Crit. quaeis Belae Regis Notarii aetas etc. vindicantur. Pestini 1814. p. 4. eo tempore, quo haec
vult

volt, néhai T. T. Cornides Dánielnek nyomos értekezését *) azon okból igyekezett felforgatni, mivel Carinthia és Mura vidéke a' Magyaroktól 1117. esztendő tájján vissza foglaltatván, erről Péter Mester semmi említést sem tett; tehát azt következtette, hogy Péter Mester egyedül csak II. Béla Király ideje előtt írhatta az említett szavakat, és így az I. Béla Király Notáriussa volt; holott pedig III. Béla Király halála után is csak annyit írhatott, mert a' Muraközi föld, a' legelső foglalástól fogva, a' Magyar Nemzetnek birtokában maradt, mellyről Imre Király 1203ik eszt. oklevelében ilyen határozást téssen: ipsos, qui super terram B. Michaelis quae inter Muram et Dravam consistit, in praesentiarum commorantur. — Juris ad nos, seu ad Banum pertinentis obligatione absolvimus, in eodem servitio, — quo ab antiquo Veszprimiensi tenebantur, Episcopo perpetua stabilitate eos decrevimus permanere. (Fejér Georg. Codex Diplom. Hung. T. II. p. 414) de az is igaz, hogy minekutánna Carinthia a' Magyaroktól elvéttetett, és Styriának neveztetett, soha világossabban nem írhatott volna annál, a' mint irt t. i. Péter Mester nyilván előadja, hogy a' Magyarok Carinthiát elfoglalták, 's bírták (possederunt) de nem azt írja ám, hogy az ő idejében is a' magyarok bírták (possident) hanem azt írja, hogy Isten segédelméből most is vérszerént való maradék tartja. (posteritas detinet) már pedig a' történet Írók-

ab illo (Anonymo) in Litteras relata sunt, Ungari adhuc fines Carinthinorum Morvanensium pacifica et non interrupta possessione tenuerunt.

*) Cornides Daniel Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii Buda 1802. p. 43—44.

- ból *) ki tetszik, hogy Carinthyát III. Béla Király idejében az Austriai Herczeg Leopold birta, a' ki 1174. esztendőben (II. Geiza Királynak Eufrozina orosz Herczeg aszszonytól született Leányát Helenát † 1198.) feleségül vévén, a' sógorával III. Béla Királlyal Carinthia felett so-

*) Per Hieronym. Scriptores rerum Austr. Lipsiae 1721. p. 561. Anno 1174. Leopoldus duxit Helenam sororem Belae Regis Avarorum p. 565. Anno 1186. Dux styriensis omnem haereditatem suam testatus est Leopoldo Duci Austriae anno 1189. gravis dissensio de terra, quam styriensis Dux nepos eius Ottocarus elephantica aegritudine percussus assignaverat, et coram Imperio sibi tradiderat inter ipsum, et eundem Regem versabatur, de disteminio terrae suae p. 683. Albrechtus, qui Marchiam orientalem et Pannoniam superiorem ab Ungaris eripuit, quam ex parte Imperii ipse, et filii sui per longa rexit tempora, usque ad tempus Henrici 5ti sub quo Leopoldus Imus qui ab eodem Albrecht descendit verus Marchio constituitur, hic est Leopoldus, qui cum Patre suo Albrechto Marchiam orientalem Ungaris eripuit pag. 694. Anno 1193. Leopoldus Dux Austriae et Styriae de equo corruit, sicut Pater, et obiit; utriusque Provinciae Principatus suo filio Leopoldo cessit, iste Leopoldus 2dus Dux Austriae et Styriae moriens, in Liernveld sepelitur, et Fridericus filius eius succedit, qui in proelio Ungarorum occisus anno 1246. ibidem pag. 709. Dux Carinthiae Ottocarus obiit anno 1192. Cuius haereditatem Dux Austriae Leopoldus suscepit, — anno 1200 pax inter regem Hungariae et Ducem Austriae componitur, p. 807. Bela Ungariae Rex intromisit se de Ducatu Austriae, Styriam per se penetrando, et quamdiu ibi dominabatur, tamdiu pisces inconsveti de Hungaria per aquas ascendentes in Mura et in aliis aquis Styriae in multa copia apparuerunt, tandem Ottocarus Rex Bohemiae Ducatum Austriae sibi subegit, ex toto Hungaros de Styria etiam depellendo.

Frölich Diplomataria Sacra Ducatus Styriae Part. II. pag. 207.

Fejér Georg. Codex Dipl. Hung. Tom. III. Vol. I. p. 361.

káig tartó villongásban volt, az ő halála után pedig a' Fija is II. Leopold egyenetlenkedvén Imre Királlyal, végtére 1200. eszt. békességre léptek, és Carinthiának azon része, a' melly Styriának neveztetett, édes anyjának Jussánál fogva Leopold Herczegnek birtokába maradt, 's e'kor kezdődött az ő csendes és békességes birtoka Styriára nézve, de 1212ik eszt. táján az ő csendes birtokát András Király megzavarta, 's végre 1225. eszt. megbékéltek, 's András Király is kötelezte magát, hogy azon békességet, melyre Imre Király megesküdött, ő is megtartja (Féjér Codex. Dipl. T. III. vol. II. p. 10) és így Péter Mesternek felhozott szavai az 1212. eszt. előtt való időre II. Leopold Austriai Herczegre mutatnak, a' ki édes Anyja által magyar Királyi vérből származván, Imre Királynak özvegyét, a' vele lévő Fő emberekkel együtt oltalma alá fogadta és mint vér szerént való maradék Carinthiát is hatalma alatt tartotta, igen hihető tehát az is, hogy Péter Mester a' Magyar VII. vezérekről való Históriát Leopold Austriai Herczeg oltalma alatt Carinthiában írta, és ott meg is holt.

17. §. Figyelmet érdemel a' Blacus nevezet is, mellyet Péter Mester említ Cap. XXIV: *bonitatem terrae Ultrasilvanae ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat*, melly szavakbóltsak azért, mivel a' Blacus nevezet legelőször Cinnamusnál Lib. IV. emlittetik (a' ki pedig III. Béla Király idejében élt) és ez előtt a' mint Lucius Lib. VI. Cap. V. megmutatta, a' Blacusok más nevet viseltek, néhai T. T. Cornides Dániel azt következtette, hogy Péter Mester III. Béla Király Notáriussa volt — néhai T. T. Kereszturi Jósef pedig a' fellyebb érdeklett értekezésében egész erővel,

de igen gyenge okokkal azt mutogatván, hogy Péter Mester az I. Béla Király Notáriussa volt, a' Blacus nevezetre semmit se tudván szólni, megismérte azt, hogy III. Béla Király ideje előtt költ oklevelekben, a' Blacus nevet sehol sem olvashatta, és én előttem se bizonyos azon nevezetnek eredete. *) Meglehet ugyan hogy az oláh nemzet, (kit a' Görögök Bloch, Blachos, a' Törökök Iflák a' Tótok Wlach a' Németek Wälschen neveznek;) a' régi Moabitáktól veszi eredetét, kiknek Balak nevű királya volt Genes. 23. vers 11; van is annak nyoma a' régi történetekben, hogy Oláh és Erdély országban, vagy is a' régi Dáciában olyan Nemzet lakott, a' melly K. U. Születése előtt Ásiából származott, és nyelvére nézve a' Római, vagy Latán nyelvhez közelített t. i. a' Deák Nemzet, mellynek nyelvét á' szomszéd Magyarok' is esmervén, hihető, hogy annak szembetűnő nagy hasonlósága miatt nevezték a' Latán nyelvet, Deák vagy Diák nyelvnek **)

*) Hirsch Adam Cornu Copiae Valach. Cantherius Castratus equus; Valachen castrare, Blachfeld planities campi patentes. Blech lamina bractea.

Chronicon Carionis, Genevae 1576. p. 466. Daci et Gotti, qui Getae et apud Plinium Guttones vocantur, ad u ramque habitarunt rippam Istri ubi hodie Valachia est Transilvania et Bulgariae pars in confinio Illyriae, p. 29. Vallen in Lingua Teutonica significat peregrinari, nomen igitur universi a peregrinando sibi indixerunt Vallen, quod est Galli.

Topoltini orig. et occas. Transilvanorum. Viennae 1762.

Gebhardi Lud. Alb. Geschichte I. Th. p. 61.

**) Codinus apud Lucium de Regno Dalmatiae L. IV. Cap. V. Morlachos vocant Graeci extremae Daciae Incolas, Moldavia Mauro Valahia quasi nigri latini a Graecis dicti.

A' Deák nemzet Trajánus Császár által meghódoltatván, Romuni i nevet is viselt, a' Görögök pedig a' durva paraszt embert Blachnak nevezvén, K. U. születése után 1160. eszt. jön elő azon népnek Blacus vag; Wlach nevezete (Innocentius R. Pápa is a' maga fő Pásztori levelében 1204. eszt. a' Bojárok és Blacusok Királyt nevezi, Fejér Codex Dipl. T. II. pag. 425.) és így mivel a' Blacus nevezet 1160. eszt. jön elő, nyilván következik, hogy Péter Mester későbbben t. i. III. Béla Király halála után írta a' többször említett Históriát. a.)

Zonarus pag. 109. Despotus Nicus descendit cum copiis Russorum, Vandalorum, Turcorum, Blachorum etc.

Georg. Sinkay. Elementa linguae Daco Romanae pag. 3. gentem, quae una eademque lingua corrupta nempé Romana sive latina utitur, placuit communi nomine Daco-Romanam appellare.

a) Rosa Georg. Constant. Untersuchungen über die Romanier oder so genannten Wlachen. Pest 1808. pag. 24. Wlachen, Wallachen unter diesem Namen erscheint dieses Volk zu aller erst im XI. Jahrhunderte; Wlach oder Wallach bedeutet einen Hirten in der Slavischen Sprache pag. 30 von den Slaven kam diese Benennung zu den Griechen pag. 34. In beyden ist das Wort ein Spottname pag. 36. manche geben noch den namen Zinzár — pag. 42. die Nation fuhr immer fort sich in der Mutter sprache Romani Ramani zu nennen (Bruzen La. Martiniere geogr. kritisch. Lexikon XII. Th. 604.) pag. 46. nach dem Caracalla einem jeden Unterthan in dem ganzen Reiche das Römische Bürgerrecht gab, fiengen auch die Tracier an, sich Römer zu nennen. — pag. die ersten Wohnsitze der Romanier in Thracien waren — pag. 56. Unter dem Kaiser Klaudius wurde Thracien eine römische Provinz gegen das 29. Jahr C. G. vermischten sich mit den Thraciern viele römische Legionen, später kamen auch römische Pflanzvölker, pag. die Romani erscheinen bey den Geschichtschreibern erst im XI.

18. §. Cornides Dániel (*vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii* pag. 132.) úgy vélekedett, hogy a' Magister Titulus III. Béla Király idejében jött szokásba, 's ebből azt következtette, hogy P. dictus Magister, tsak ugyan III. Béla Király Notáriussa volt; holott pedig III. Béla Király uralkodása előtt, 1145. eszt. elő fordul a' Magister Tavernicorum nevezet (*Fejér Codex Dipl. Hung. Tom. II. p. 120—128.*) és így azon néhai Tudós Férjfiúnak e' részben való tévelygése megszűnván, a' Magister titulus eredetéből, az említett Históriának idejét tapegatni felesleg való *).

19. §. Péter Mester az említett Históriában (*Cap. 46.*) azt írja, hogy Árpád Fővezér és az ő népei a' sok győzedelmeiken örvendezvén, több napokig bajvivással mulattatták magokat, (*torneamentum faciebant*) — mint hogy pedig a' *torneamentum* szónak eredete a' XII. századnak végére mutatna; ebből Cornides Dániel azt következtette, hogy P. Magister III. Béla Király Notáriussa volt (*Cornides Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii* p. 28 et 308) és úgy vélekedett, hogy a' *torneamentum* szót, a' Magyar nyelvből vették a' külső Nemzetek. — de mivel Du Fresné (*Glossarium mediae et infimae latinitatis*) azon *torneamentum* szónak eredetét régebbről tudja felvinni, látni való, hogy azon

Jahrhunderte unter dem namen Wlach welcher einen in Gebirgen lebenden Hirten bedeutet. — pag. 80 die Romanier nachkömmlinge der alten Thracier sind — pag. 86. darnach nahmen die Bulgaren kriegend ganz Macedonien ein, dann das ganze Land der Lateiner, welche zu der Zeit Römer genannt wurden, jezt aber schwarze Wlachen das ist schwarze Lateiner heissen.

*) Keresztúri *Dissertationes* pag. 12.

szóból az említett Históriának idejét meghatározni nem lehet, — ellenben pedig Péter Mester a' *bravium* szót (Cap. XVI.) említvén, minthogy ezen szó a' XII. század végén származott és András Királynak 1211. eszt. oklevelében elő fordul *) ezen szónak a' XII. század végén lett származása azt mutatja, hogy Péter mester, a' ki azon szót többször elő hozta III. Béla Király halála után az 1206—1210. eszt. között írta az említett Históriát **).

20. §. Halicia és Lodomeria nevezet is elő fordul Péter Mesternél. — (Cap. XI.) Cornides Daniel pedig (*Vindiciae Anonymi* p. 91) világosan megmutatta, hogy a' Halicia nevezet 1157. esztendő után, úgy szinte a' Lodomeria nevezet III. Béla Király uralkodásának végefelé származott — és Gebhardi is azt írja ***) hogy Halicia

*) *Andreas Hungariae Rex etc. Hinc est, quod piae recordationis parentum nostrorum vestigia pro desiderio amplectentes, et aeternae vitae bravium cum eis post praesentem cursum apprehendere cupientes, cruciferis de hospitali S. Mariae, quod quandoque fuit in Jerusalem sed modo peccatis exigentibus situm est in Acaron etc, anno 1211. vide Fejér Georg. Codex Dipl. Hung. Tom. III. Vol. I. pag. 106.*

**) *Kereszturi Jos. Dissertationes de Hungarorum Origine Pestini 1814. p. 10. mihi plane persvasum est, quaedam Belae R. Notarii operis exemplaria ante cladem Ungaris a Tartaris inflictam in Ungaria prostitisse, liquet itaque Anonymi opus intra annos 1211—1228 non modo in Ungaria exstitisse etc,*

***) *Gebhardi Lud. Alb Geschichte der Königreiche Gallicien Lodomerien Pest 1804. p. 28. Vermuthlich ist das Bergchlos Halitsch erst zu dieser Zeit gebauet, den vor 1138. findet man nichts von Halitschen in Nestors Jahrbüchern etc.*

Cornides Dan. Vindiciae Anonymi Belae R. Notarii p. 91. Boguphalum Haliciae iam usum voca-

nevű vár az 1138. esztendőben épült, és így azon vártól, a' mellette lévő Tartomány későbbben kapta azon nevezetét; mellynél fogva a' Halicia és Lodomeria nevezetnek említéséből azt lehet ki hozni, hogy Péter Mester III. Béla Király Notáriussa volt.

21. §. Péter Mester az említett Históriának első lapján azt írta, hogy ő a' Trójai Históriát kedvelvén, Dares Phrygiusnak, és több íróknak, könyveiből ugyan azon Históriát, a' maga stilusa szerint egy könyvben leírta és a' Magyar hét vezérek Históriájának azon stilusába leendő elő adását' igérte az ő jó Barátjának. (dum olim in scholari studio simul essemus, et in Historia Trojana, quam ego cum summo amore complexus ex Libris Daretis Phrygii ceterorumque auctorum, sicut a Magistris meis audiveram, in unum volumen proprio stilo compilaveram, parivoluntate legeremus, petisti a' me, ut sicut Historiam Trojanam, bellaque Graecorum scripseram, ita et Genealogiam Regum Hungariae — tibi scriberem) — melly szavakból kitetszik, hogy Péter Mester a' főbb oskolákban tanulván, a' koron bizonyos munkát prosában vagy is folyó beszédben írt, a' Trójai hadról 's azon munkáját Pseudo Dares Phrygius Basiliai 1559. eszt. kiadásban megesmérhetjük; mert igen sok kitételekben, és előterjesztésekben megegyez, a' Magyar hét vezérekről írt Históriában lévő

bulo minus recte. — Vixit enim Boguphalus hic actate Belae IV. atque adeo antiquitatem nominis Haliciae nihilo magis probat Boguphalus quam esset noster quoque probaturus Anonimus.

szavaival; erre ugyan több Iróink azt a' nehézséget teszik, hogy jóllehet azon két munkában lévő stilus egy szerző (Auctor) homlokára mutat; de mivel Pseudo Dares Phrygiusnak Trójai Históriája a' XII. század vége előtt a' Bóbeni és Florentziai Könyvtárókban meg volt; annál fogva III. Béla Király idejében Péter mester azon munkát nem készíthette; úgy de ezen nehézséget könnyű elhárítani, mert maga P. Mester azt írja: hogy ő Dares Phrygiusból, és más Auctorokból a' maga stilusával írta a' Trójai Históriát, és így azon Auctorok, a' kiket szeme előtt tartott, már az előtt meglehetettek a' Bóbeni és Florencziai Könyvtárban; — de ő folyó beszédben (prosa) írta le a' Trója Históriát, ilyen munka pedig a' XII. század közepe előtt egy Könyvtárban se volt. — Muratorius*) se mondja azt bizonyosnak, hogy a' Bóbeni Könyvtár Jegyzéke, mellyben Dares Phrygius említettik, a' X. században meglelt volna, és külömben is a' Trójai História ottan nem folyó beszédben hanem versekben lévő fordítás volt, — melly így kezdődik**) *Ilyadum lacrymas, concessaque Pergama fatis, — Praelia bina Ducum bis adactam cladibus Urbem, — In cineres querimur fle-musque quod Herculis ira.*

Ezen deák versekben foglalt Trójai História a' XII. század előtt, a' Bóbeni Könyvtárban meglehetett, de annak folyó beszédben való beírása a' melly P. Mesternek stilusával megegyez, Kétségen kívül tsak a' XII. század közepe után szerződött P. Mester által, melly munka kapóssabb lett az által is, hogy P. Mes-

*) Muratorius Lud. Anton. *Antiquitates Italicae Mediolani* 1740. p. 82.

**) *Opera Homeri omnia editio Basiliac* 1583. pag. 444.

ter a' főbb Oskolákból haza kerülván, III. Béla Király Notáriussa lett, a' hol a' külső Nemzeteknek követei, és külső Tartományokban lévő esmerőssei, az ő munkáját. III. Béla Király Uralkodása alatt szélessebben elterjesztették, és innen lehet megmagyarázni azt is, hogy III. Béla Király idejében a' XII. század, közepe után, Pseudo Dares Phrygius Trójai Históriája igen közönségessé lett, mellynek stilusa, rövid fontos előadása, éppen meg egyez a' Magyar hét vezérekről írt Históriának stilusával, és így, mivel azon két munkának stilusa megegyez, és a' Pseudo Dares Phrygius Trójai Históriája folyó beszédben a' XII. század közepe után lett esmeretessé, 's közönségessé; ebből az a' következés, hogy mind a' két munkát egy férffü t. i. P. Mester írta, még pedig a' Trójai Históriát 1176. eszt. tájján; a' Magyar hét vezérek Históriáját pedig III. Béla Király halála után 1206.—1210. eszt. között.

Mind a' két munkának a' stilusban és előadásokban való hasonlatossága kitetszik e' következendőkből ú. m.

Anonymous Belae R. Notarius.

Dum olim in Scholari Studio simul essemus, et in historia Trojana, quam ego cum summo amore complexus ex Libris Daretis Phrygii sicut a magistris meis audiveram in unum volumen proprio stilo compilaveram, pari voluntate legeremus. etc.

Optimum ergo duxi, ut vere, et simpliciter tibi scriberem, quod legentes possint agnoscere, quomodo res gestae essent. Cap. I. quid plura? iter Historiae teneamus.

Cap. XIV. Dux Salanus—qui essent, et unde venissent.

Cap. IV. Erat Almus facie decorus, sed niger, et nigros habebat oculos, sed magnos, statura longus et gracilis, manus vero habebat grossas, et digitos prolixos, et erat ipse Almus pius, benevolus largus, sapiens bonus miles.

Cap. VIII. unde strenue et fortiter pugnemus
ceperuntque pugnare acriter inter se.

Daretis Phrygii de excidio Trojae Historia
Basiliae 1559. et Lugduni 1569.

Quum multa Athenis curiose agerem, inveni Historiam Daretis Phrygii ipsius manu exaratam, ut titulus indicat, qui de Graecis et Trojanis memoriae commendavit, quam ego summo amore complexus continuo transtuli.

Optimum ergo dux, ut fuit vere et simpliciter perscripta, etc. eum in latinitatem transverterem, ut legentes possint cognoscere, quomodo res gestae essent.

Sed haec ista, nunc ad pollicitum revertamur.

Interrogabant ab illis, qui cum Alexandro, venerant, qui essent, vel ad quid venissent.

Priamum Trojanorum Regem vultu pulchro, magnum, voce svavi aquillino corpore: Antenorem longum gracilem velocibus membris versutum cautum, — Polyxenam candidam, altam, formosam, collo longo, oculis venustis, capillis flavis, digitis prolixis.

Agamemnon Duces hortatur, ut fortiter pugnarent, postera die fit caedes, acriter ex utraque parte pugnatur, Memnon restitit, et inter se.

Anonymus Belae R. Notariu's.

Cap. XLI. caeperunt pugnare inter se acriter.

venire coeperunt
coeperunt pugnare
coeperunt expugnare
mirari coepit
reparare coeperunt
coeperunt equitare
custodire coeperunt
coepit donare etc.

Cap. LIII. Zulta parum blaesus et candidus capillo molli et flavo statura medioeri, Dux bellicosus, animo fortis, sed in Civibus Clemens voce svavi, sed cupidus Imperii.

Pseudo Dares Phrygius.

acriter pugnaverunt pugnatur acriter a Trojanis.

Acriter ex utraque parte pugnatur,

coepit proeliari
oppugnare coepit

regare coepit eum
 coepit objurgare
 coepit dicere
 vaticinari coepit
 ambulare coepit.

Hectorem blaesum, Candidum, bellicosum, animo magnum, civibus clementem. — Alexandrum capillo flavo et molli voce svavi, cupidum Imperii.

22. §. Bihor Ultrasilvania, Sylva Vertus, Rascia Notarius 's a' t. nevezetek is elő fordulnak az említett Históriában; de ezekből okoskodni szükségtelen dolog lévén, végezetre egyet látok még, a' mi a' figyelmet megérdemli, t. i. P. Mester több helyeken, és igen gyakran él ezen szókkal: *habito consilio* — már pedig III. Béla Királynak oklevelében (a' hol maga a' Király mondja azt, hogy Péter Pál az ő hajdani Notariussa 1181. eszt. Erdélyi Püspök lévén, azon oklevelet saját kezével írta,) legelől is ezen szavak vagynak: *habito itaque super hoc consilio nostri et Episcoporum S. Maharii, Petri, et Pauli mei Notarii nunc autem Eppli. ultrasilvani.* — Anno 1181 hoc Cyrographum factum est a' P. ultrasilvano Eiscopo et eiusdem veritatis Testimonio corroboratum. — tehát P. Mesternek azon szokott stilusa is azt mutatja, hogy ő volt azon személy, a' ki 1181. eszt. III. Béla Király idejében Erdélyi Püspökséget viselt, és a' Magyar hét vezérek Históriáját III. Béla Király halála után írta. Engel Christ. *) úgy vélekedett, hogy P. Mester Erdélyi Püspök III. Béla Királynak kedves embere lévén, onnan más nagyobb hivatalra emeltetett, és az említett Históriát az ő Barátjának Miklósnak Jaderai Érseknek írta, — 's hogy azon Péter az Erdélyi Püspökségből

*) Cornides Vindiciae. Supplementa. p. 310—313. etc.

az Egri Püspökségre emeltetett, innen pedig kilépven, András vezérnek Notáriussa lett, — de azon vélekedése a' fentebb elő hordott okoknál fogva meg nem állhat.

Mind ezek szerint Péter Mesternek eredetét Hivatalát, és az ő általa készült Históriának idejét megmutatván; szükséges szólni arról is, hogy Béla Király Notáriussa P. Mester mitso-da hitelt, tekintetet érdemel az igaz történet Író előtt?

II. R é s z.

Mitsoda Hitelt, tekintetet érdemel az igaz történet Író előtt, ama névtelen Író a' ki Béla Nótáriussának mondatik:

1. §. A' História nem hallomáson, vagy mende mondán, hanem szemmel való látáson, vagy bizonyos esméreten épült, 's igazán megtörtént, tudva lévő és vizsgálódás után bizonyosnak, vagy legalább hihetőnek talált dolgoknak elő adása lévén *) e'hezképpest Béla Király Notáriussát az ő általa készített Históriából kell, és lehet megítélni; — tettek is ő róla ítéletet számos Írók, u. m. Dobrovsky, Fessler, Gebhardi, Gatterer, Gusterman, Katona, Keresztúri, Pray Píringer, Schlözer, Schwartner, Spittler, **)

*) Cicero de Oratore Lib. II.—XV. Primam esse Historiae Legem, ne quid falsi dicere audeat, deinde nequid verum non audeat nequa suspicio gratiae sit in scribendo, nequa simultatis?

**) Spittler Entwurf der Geschichte der Europäischen Staaten Berolini 1794. P. II. p. 245. so sehr man mit Recht wünscht, das uns dieses kostbare Stück ganz geblieben seyn möchte; so sehr freuet man sich auch hier einen Chronisten zu haben, der selbst Magyarisch verstund, und die falsas fabulas Rusticorum, und garrulum cantum jaculatorum, von den warhaft historischen nachrichten wohl zu unterscheiden wuszte.

Semler *) Tappe 's a' t. de mind azon vélekedéseknek elő hordásával a' szót szaporítani nem akarván én a' magam vélekedését adom elő, melly ebből áll: hogy Béla Király Notáriussa a' Magyarok bėjövele után történt dolgok előadásában a' Külföldi Írókkal, és Hazai okleveleinkel, megegyez, és így tellyes hitelt érdemel; hanem a' Magyarok bėjövele előtt való történetek leírásában maga is ellenkezik ő magával, mert Scythia leírásában azt beszéli; hogy Scythiának napkeletről való szomszédjai a' Gog és Magog. **) nemzetek voltak, tehát az ő írása szerint a' Gog és Magog memzetek Scythiának szomszédjai lévén, nem laktak Scythiában, ő még is azon Magogtól, Jáfetnek fijától származtatja és Scythiából hozza ki a' Magyarokat, tehát nyilván hibázott; de hibázik abban is, hogy a' Hunusokat Jáfetnek fijától Magogtól származtatja, mert a' mint alább kitetszik, Jáfettől a' Hunusok nem származtak; ugyan is tudta és tudja a' Magyar nemzet ma is azt, hogy Sz. István Magyar Királynak Attya Geiza született Toxus-

*) Semler Salam. Allgemeine Welthist. T. XXIX. wirklich auch einstimmen mit dem Bericht, den man bey dem ungenannten Verfasser von Historia Ducum Hungariae antrifft, welcher ebenfals zu den Geschichten gehört, und theils aus alten Ueberlieferungen, theils aus andern Chroniken seinen Aufsatz gesammelt hat.

K. K. Real-Zeitung. Vindob. 8 März 1771. c. XII. p. 190. Ein ungenannter Ungarischer Schriftsteller, nämlich ein gewisser Notär des Königs Bela, welcher unter allen einheimischen Auctoren wegen des Altherthums und Glaubwürdigkeit ohne Zweifel den ersten Platz verdient.

**) Svidae Historica opera Basiliae 1581. p. 553 Magog, idest Persa, nam Persae a popularibus suis Magog et Magusei appellantur.

tól, e' pedig, t. i. Toxus, Zoltántól, ez Árpádtól, ez Almustól, ez Eleudtól, ez Ugektől, ez Edtől, e' Csabától, ez Attilától *) ez Bende-guz, máskép Mundzukustól **) született, 's ezen származásról a' Hazai 's Külföldi Írók elég bizonyosságot tésznek ***) 's innen nyilván következik, hogy a' Magyarok, és Hunnuszok egy nemzetet tettek, sőt hogy az Avarok' is a' Hunnusz nemzetből valók voltak, és többnyire Hunnuszoknak neveztettek; ezt meg lehet mutatni a' külső Írókból is *) a' többek között a' szomszéd

*) Attila a' régi német Krónikákban Athel, Etzel, Aed-schil, Adschel (az az Atzél) nevet visel.

**) Mundzukus Mongol nyelven ezen szavaktól származik: Mun—roszsz és zak—idő, az az Munzukus—roszsz idő, a' magyar nyelvben szakmány, szakás éjszaka, azon zak, vagy szak szótól veszi eredetét és a' t.

***) Pistori Joan. Niddan, Regum Hung. ex optimis scriptoribus explicata genealogia. —

Anton Boufinii. Rerum Hung. Decades. — Th u r ó c z y Chronic. Hung. — Herold Joan. Chronologia Pannoniae. — Ritii Mich. de rebus Ungariae. — Callimachus. — Oláh Nicol. — Cortesius. — Bakcsay Abraham Chronologia. — Ranzan epitome rerum Hung. — Carionis Chronicon Fischer Eberh. quaestiones Petropolitanae. — Keza Simon Chronicon Hungaricum. — Nestor annales Russicae edit. Scherer — Müllers Sammlung Russischer geschichte. — Per Scriptores rerum Austr. — Polidami Valent. de origine Hungarorum. — Schritter Joan. memoriae populorum 's a' t.

****) Eginhardus Cardi M. Secretarius, de vita Caroli Magni p. 14. bellum contra Auares sive Hunnos susceptum, et octavo anno completum est:

Annales Regum Francorum. Anno 791. Genti Hunnorum bellum indictum est.

Evagrius Scholast. Eccl. Histor. L. 3. cap. 2. multitudo Hunnorum, qui olim Massagetae voca-

nemzetek évkönyveiből meg lehet mutatni, hogy a' Hunnuskok Avaroknak is nevezettek, az Avarok *) pedig régenten Ungarus, és az elsőbb királyok idejében a' Magyarok is Avarok néven említettek, tehát ez azt mutatja, hogy azon egy nemzet a' kinek törzsökös neve Magyar, —

bantur L. 5. cap. 1. Avari sunt ex gente Scytharum, qui Hamaxobii dicuntur.

Herold Joan. Chronol. Pannoniae: Hunni Pannoniam recuperant, anno 567. Avarius cum regnasset annos 27. Chacanus habuit successorem.

Bonfinii Decades L. VIII. fuerunt autem Avarok Hunnorum genus, et exercitus Attilae reliquiae.

Chronicon Monasterii Melicensis ad annum 375. Hunnorum gens horribilis ad annum 1174. Leopoldus de Austria duxit uxorem Helenam, sororem Regis Avarorum lám itt a' Magyar Királyt is Avarok királyának nevezi, és így az Avar, és Magyar nemzet ő előtte is csak egy volt.

Chronicon Carionis Genevae. 1576. p. 410 bellum Ungaricum atrocius fuit. Rex Avarum seu Hungarorum Caganus nominatur. —

- *) Per Hieronim. Scriptores rerum Austr. Lipsiae 1721. p. 1176—1179. post diluvium 920 comitissam Hungariae filiam Ratham Comitissae, et sunt ambo sepulti in Tulna-Zema nupsit Magiar Duci de Hungaria pag. 1177. Tunc Romani quendam Paganum de Hungaria Rolant instituerunt Ducem Corodantiae p. 1178. Anno Christi 384. Aman divina permissione Dux Avarae (Osterland, postea Oesterreich) pag. 1179. antequam Vienna est condita, Tulna fuit Capitalis Civitas in Austria, et in loco, ubi Vienna nunc est fuit olim Curia venationis.

Jegyzés. — A' mostani Austriának egy része K. u. sz. után 384. eszt. ben Avar Tartományhoz tartozott, t. i. Óvárhoz, melly vagyon Moson Vármegyében — onnan az uralkodó vagy Fővezér, Dux Avarae, az az Óvári vezérnek nevezetett, 's igen hihető, hogy a' Hunnuskok birván azon földet, és az óvári erősséget, onnan nevezettek: Óvári, Avari, Avarok, 's a' t.

más

más nemzetek előtt különböző neveket viselt; (Perz. Georg monumenta Germaniae Hanoverae 1826. pag. 17—50. Annales Petaviani anno 782. Legationes Unnorum Carolus in Hunnia habuit conflictum; — anno 791. Carolus movit exercitum contra superbissimam gentem Avarorum — anno 795. de terra Avarorum regulus quidam Fodanus. — Anno 796. Rex. Carolus pervenit ad locum; ubi Reges Avarorum cum Principibus suis sedere consveti erant, quem et in nostra lingua Hringe nominant. — Anno 791. Carolus Rex Hunnorum Regnum vastat. Anno. 863. gens Hunnorum Christianitatis nomen aggressa est; pag. 87. annales Juvavenses ad annum 796. Hunni se dediderunt; Zótán babtisatus est. — pag. 97 annales Colonienses ad annum 791. Karolus Rex Ungarorum regnum vastat. pag. 161. annales Einhardi; et annales Lautistenses ad annum 782. Carolus Rex — Avari illuc convenerunt missi a Caganó et Jügürro. — pag. 173. Carolus in Vormatia residens Legatos Hunnorum audivit; anno 795 Tudun, qui in genté; et regnó Avarorum magnam potestatem habebat,) így nevezetessen Einhard és Lauristensi Évkönyvek között csak az a' különbség van, hogy amaz Hunnúsoknak; emez pedig Avaroknak nevézi ugyan azon egy nemzetet:

A' Hazai és külföldi Írókból meg lehet mutatni azt; hogy a' Magyaroknak Iső Királya Sz. István egyenes fiú ágon Attilától a' Hunnúsok fejedelmétől származott *) — itt hát már

*) Anonymus Belae Regis Notarius Cap. XII. Sclavi Almo Duci se subiugaverunt, eo, quod audiverant Almu Ducem de genere Athilae regis descendisse, — Cap. XIV. Dux autem Arpad, — licet proavus meus potentissimus Rex Athila habuerit terram; Tud. Gyűjt. X. Köt. 1832. 6

tsak az a' kérdés támadhatna, hogy Attila kitől származott? de e' részben se lehet kétségünk, mert maga Attila az ő Írásaival és szavaival közönségessé tette a' származását e'képpen: *Attila filius Bendeguz nepos magni Nemrod, nutritus in Engaddi Dei Gratia Rex Hunnorum, Medorum, Gothorum, Dacorum, metus orbis et flagellum Dei.* — minthogy tehát maga Attila közönségessé tette azt, hogy ő Bendeguznak fija, és a' Nagy Nemródnak marakéka, és azon származását ellenkező próbákkal senki sem támadta meg: látni való, hogy azon származásnak hitelt kell adni, és a' ki most későn ne talán ellenkezőt akarna mutatni, és a' Magyaroknak a' Hunnusokkal való egyességét akarná tagadni, annak legkissebb hitelt se lehet adni. Hogy Athila *) a' Hunnusok Királya a' Nagy

quae jacet inter Danubium et Thisciam, — Cap. XIX. Dux vero Arpád — de justitia Atavi sui Athilae regis Cap. XX. Dicite Arpadio duci Hungariae — se descendisse de genere Athilae Regis, qui flagellum Dei dicebatur. — Menumerout manum levare ausus non fuit, quia omnes habitatores timebant eos, ultra quam dici potest eo, quod audiverant Almu ducem patrem Arpadi a genere Athilae regis descendisse Cap. XXXIII. timebant eos, quia audierant Ducem Arpadium filium Almi Ducis ex progenie Athilae regis descendisse.

*) Attila hová temettetett? ezt csak azért is szükség volna kinyomozni, hogy a' Hunnus nemzet írásai és fegyverei kezünkre kerüljenek, de még eddig senki se vezetett bennünket Attila sírhalmára! holott pedig Keza Simon és Bonfinius azt írják, hogy Tárnok völgy körül tartatott ütközet után Heve, Váli és Kados kapitányokat, közel az országúthoz szittyá módon eltemették, 's ottan emlékezet okáért nagy márvány oszlopot emeltek, 's azon helyet Keveházának, Kajaszó völgynek, Kajászónak ne-

Nimródnek maradéka volt, azt több Írók bizonyítják, de azon túl mind a' hazai, mind a' külföldi Írók meghasonlanak; mert némelyek azon Nagy Nimródöt Jáfettől származtatják, és e' részben maga Thúróczi is a' Kronikájában úgy igazol mint a' gyenge nádszál. Béla Király Notáriusa is azt írja, hogy Attila Jáfettől származott, de helytelen állítása a' Sz. Írással is össze ütközik, mert Móses 10. vers. 13. 14. ki tetszik hogy Nimród nem Jáfettől származott; t. i. Noenak három fiai voltak: Sem Kám és Jáfet — Kám nemzé Chúst, e' pedig nemzette Nimródöt. 1: Móses 10: 7: Nimród hatalmassá lett e' földön, ő építtette Ninivé, Rechob, Kalah és Réseu nevű Városokat, 's az ő Birodalmának kezdete volt Babel, Erech Achad, és Kálne — az említett Kámnak maradéki voltak a' Filisteusok, Sidon, Geth, Jebuzeus, Emoreus, Girgazeus; Criveus; Herkeus, Sineus; Aryadens nemzetiségek *) Hogy Kámnak maradéki Egyiptomot;

veztek, 's későbbben Attilát is nagy pompával azon helyre temették (Keza Cap. II. Cuvenque Capitaneum prope stratam, ubi statua est erecta lapidea more scytico, solemniter terrae commendarunt; partemque illius territorii Cuveazo propter hoc vocaverunt Cap. IV. Ethelam sepelierunt in loco superius memorato cum Wela) ennek igazi neye Wáll 's hihető, hogy ő róla neveztetik Váll helysége a' hol ő elesett) Raducha et aliis Capitaneis — Bonfinii Decad. I. L. III. supra marimorem columnam erigunt in Ducis monumentum, quem locum Kajázó völgy appellarunt, et nunc Kajázó Ungari dicunt — ezen szavaknál fogva, azt tartom, hogy Áttila sírhalmát Fejér Vármegyében Kajázó Sz. Péter nevű helységtől fogva Tabajdig kell keresni, a' hol szembe tűnő nagy oszlopok Szittyá betűkkel találthatnak.

*) Syncell. Chronogr. p. 37 Chanaan filius Cham novares molitus; fines Sem invasit et adjunctis 7 ex sé

is bírták, ki tettzik ezen szavakból Sz. Dávid Soltár LXXVII. 51. az Úrnak angyala megöle minden első szülöttet Egyiptomban — Chám maradékinak sátorai-ban. Soltár CVI: Egyiptomban Cham-nak földén csudálatos dolgok lőnek, — Esaiás Prófétánál 19. Rész. Egyiptomban öt Városok a' Kananeusok, nyelvén szólnak. 's a' t.

Annyi bizonyos a' Sz. Írás szavaiból, hogy nagy Nimród onokája volt Noenak *) és Chustól születvén, nem lehetett Jáfet maradéka, (Bonfin Dec L. I. nonnulli quidem nescio quid ex Historia Hebraeorum hal-lucinantes, a' Magog filio Jafet scythas pro-manasse scribunt). — és így Béla Király Notáriusa a' részben, hogy Attilát és Nimródot Jáfettől származtatja nem érdemel hitelt, mert a' Sz. Írás szerint Nimród született Chustól e' pedig Chámtól, és így azon Nimród nem lehetett Jáfet maradéka. — Igen jó lett volna Thuróczynak is Cap. II. nem ingadozni, hanem megmaradni legalább abban, a' mit Cap. IV. elő hozott ezen szavakkal: in secundo Libro Chronici operis Hungaricarum rerum: ipsi Hungari suae originis propaginem per generationis lineam ad magnum Nemroth deduxisse reperiuntur, a' Magog vero filio Jafet scythas,

ortis gentilis Amorhaeis, Getteis, Phaerezaeis, Evaeis, Gergezaeis, Jebuzaeis, Chananaeis etc.

- *) Sulpicii Severi Historia Sacra L. I. Noe tres filios habuit: Sem, Cham, Jafet, sed Cham quod sopitum vino patrem riserat, maledictum a patre meruit, huius filius Chus nomine Nemrod gigantem genuit, a quo Babilon Civitas constructa traditur.

qui prins Gethae, postea Gothi sunt vocati, quos Hunni propriis expulere sedibus.

Igy hát Béla Király Notáriusa, a' részben nem érdemel hitelt hogy (Attila Hunnus Fejedelem Nimród maradéka lévén, Nimród pedig Chusnak fja, 's Chámnak onokája, Jáfettől Chámnak tesvérjétől éppen nem származván) ő Attilát Magogtól, és Jáfettől származtatja. — mi vihette őtet ezen tévelygésbe? könnyű által látni; t. i. Nimródnak Magor, az az Magyar nevű fiját össze zavarta Jáfetnek fijával Magog nevűvel; de azok különböztek egymástól, és különböző nemzeteknek lettek törzsökei, ugyan is Nimródnek két fiai Hunor és Magor *) törzsökei lettek a' Hunnusoknak, vagy Magyaroknak, és így ezek Magogtól nem származtak.

2. §. Béla Király Notáriussa Cap. II. a' Hungarus nevezetnek eredetéről szólván (quare Hungari vocantur?) azt állítja, hogy minekutánna Almus Fő Vezér Magyar Országba béjött, és itten, az úgy nevezett Hungu várát építtette volna, arról őtet Hungvári Vezérnek, a' népet pedig Hungváriaknak (Hungari) nézték; de

*) Verböczy Part. I. tit. 3. Hungari una, et eadem de generatione a quodam scilicet Hunor, et Magor processerunt.

Ranzán. Epitom. Ind. 3 Patria nominatur Hunnia ab illorum Duce, qui Hunnus vocatus est.

Kéza Simon Chronicon: sed quia Gigans Menroth uxores alias sine Eneth perhibetur habuisse ex quibus absque Hunor et Magor plures filios et filias generavit.

Thuróczi Chronic. Hung. Cap. II. Nemrod ex conjuge Enech duos generasset filios, quorum alter Hunor alter vero Magor denominati exstissent, ex quibus tandem universi Hunni sive Hungari etc.

ezen származtatásban (a' mi ő előtte bővebb értekezést is érdemelhetett volna) nincs igazsága; mert a' Hunnus, Hongrois, Hungarus Ugren, Ungarn, Unger Uher nevezet már megvolt Almus vezér ideje előtt is, t. i. Nestor a' Kioviai Klastromban szerzetes Barát (született. 1056. † 1111.) az orosz Kronikában Jugrus, Ugrus, Ugren néven említi a' Magyarokat, s azt írja: hogy az Ugrusok Heraklius Császár idejében K. U. sz. után 625ik eszt. táján a' Persák Királya Cosoroos ellens mentek. — Jornandes pedig, a' ki a' 6ik század közepe táján élt (de rebus Geticis Cap. V.) Hungari nevet említett, és így a' 6ik században a' Hungarus nevezet elő fordulván, azt a' Magyarok bejövetele után Hunguvártól hibásan származtatta Béla Király Notáriussa, és hogy hibázott, azt más Írókból is által lehet látni, nevezetessen a' Magyarok bejövetele előtt, a' Hungarius nevezetnek nyomát láthatni a' Fuldai Évkönyvben a' hol 863ik esztendőben a' Trajectumi Püspök Hungarius nevű említettetik, *) sőt lehet látni azt is, hogy az Angrariusok Ungarusoknak neveztettek 776ik eszt. (Perz monumenta Germaniae p. 155. Einhardi Annales ad Annum 776. Angrarii (Ungari cum suis primoribus occurrerunt) vagynak több írók is a' kik a' Hungarus nevezetet igen réginek tartják, nevezetessen Chronicon Carionis **) azt írja, hogy a' Hunnusok Juhra vagy is

*) Perz Georg Heiric Monumenta Germaniae Hanoverae 1826. p. 375 annales Fuldenses anno 863. — in regno quoque Hlotharii pro eo, quod dimissa uxore legitima alteram duxit, Synodus in Mettis collecta est omnium Episcoporum eius praeter Hungarium Trajectensem, quem aegritudo detinuit.

**) Chronicon Carionis. Genevae 1576. p. 361—
475 nomen Ungari compositum ex Hunni et Jura

Poria Tartományban a' Kaukasus mellett lakván Hunigur, Hungar nevet kaptak; — innen lehet az is, hogy azon Juhra tartományról a' Tótok Juher, Uher-nek nevezik a' Magyart *) egy szóval az Ungar, Unger nevezet K. U. sz. után az elsőbb századokban is megvolt, és Svetziának első fejedelmei a' Tanais vize mellől származván Skiold - Ungereknek neveztettek, (Millot Histor. Tom. 5. pag. 202.) az Ungarius nevezet a' Braunschweigi Íróknál is előfordúl **) és Asiában a' Magyar nemzet honnya Magna Hungariának neveztetvén, onnán származott által e' mi Hazánkra is a' Hungaria nevezet; de megjegyzést érdemel az is, hogy Muszka ország Kró-

sicut apud Jornandem scribitur Hunni vár, quod Hunni et Avars mixti fuerant; ab Hunnorum et Avarorum progenie sunt Hungari sicut ex utriusque, et nomen factum.

Timon Imago novae Hungariae: illi quoque vehementer errant, qui ab Ungvaro oppidulo Ungariam dictam rentur, hoc enim oppidulum ab amne Ungo nomen accepit, — accedit quod Ungari adventantes antequam amnem illum vidissent jam Ungri et Ungarii appellati sint.

Odorici Raynaldi Annal. Ecclesiast. Tom. XIII. anno 1253. Innocentium IV. dimisisse in varia terrarum loca religiosos Praedicatoros, ad Saracenos, Paganos, Graecos, Bulgaros, Cumanos, Aethiopes, Ungaros majoris Hungariae.

*) A' Magyar nevezet már az özönvíz után 920dik eszt, meg volt ezt bizonyítja Arenpecki Vitus Krónikájában ezen szavakkal: Comitissam Hungariae filiam Ráthan Comitissae — eo sunt ambo sepulti in Tulna. — Zema nupsit Magiar Duci de Hungaria — l. Pez Hieron. scriptores rerum Austr. veteres Lipsiae 1721. pag. 1167.

**) Leibnitiuss scriptores rerum Brunsvicensium pag. 435. juxta montem quendam, qui Ungarius nescio qua de causa vocatur, Otto cum Teutonicis obviam venit.

nikáiban a' Magyarok minekelőtte bejöttek volna ide, Ugren, Ungarn néven említették *) tehát mind ezekből az a' következés, hogy Béla Király Notáriusa a' Hungarus nevezetet csak futatában és helytelenül származtatta.

3. §. Az említett Históriának további foglalatját tekintvén bátran ellehet mondani, hogy Béla Király Notáriussa a' Magyarok bėjövele után bizonyos esméreteken épült történetek előadásában, tellyes hitelt érdemel; mert az ottan érdeklött történeteknek és dolgoknak valóságát úgy a' vezéreknek, nemzetségeknek, tartományoknak, helységeknek, hegyeknek, folyóvizeknek és egyebeknek neveit is részszerént a' hazai és külföldi Írókból, részszerént pedig a' nemzetségek levéltárában és káptalanokban nyugovó oklevelekből, legnagyobb részben meglehet mutatni.

4. §. Béla Király Notáriusa Cap. V. és VI. azt is emlékezetben hagyta; hogy a' magyar hét vezérek szabad akaratból és köz megegyezésből Ugeknek fíját Amost választották fő vezérken,

*) Tappe Aug. Vilh. Russlands Geschichte nach Karamsin Dresden und Leipzig 1828. T. I. p. 89. nach Nestor im Jahre 898. kamen die Ugren, oder Ungarn aus Osten auf ihren Zügen Kiew vorbey, theilten sich die Ugren in sieben geschlechtern von welchen eins *μεγερν* Magyarren genennet wurde, wie sich die Ungarn noch jezt selbst nennen.

Jegyzés Dentu Moger azt teszi: Döntői Magyar, a' hét nemzetségek pedig a' kiket Constantinus Porphy C. 39-40 hasonlóképen említ, ezek voltak: Nyéky (*Νεκη*) Megyeri (*μεγερν*) Kürty (*κουρτυ*) Gyarmaty (*γεγμαρτυ*) 4 Tarjány (*Ταριανου*) 5 Genchy (*γεναχ*) 6 Karay (*καρη*) 7 Kazy (*καση*) — tehát ezen neveket, a' hadi mozgásokra helytelenül magyarázta Dankovszky (*Hungariae gentis avitum cognomen Peson 1825. pag. 17.*)

's a'koron a' szittyai szokás szerint *) egy edénybe önnön magok vérére eresztvén, esküvéssel kötelezték magokat arra, hogy ők és maradékaik egyedül az Álmos vezértől származandó örökösökből fognak vezért választani, 's ugyan azon esküvésnek harmadik pontja szerint őket és fiaikat soha se rekesztheti ki a' fő vezér a' maga tanácsából. — Úgy is volt eleitől fogva 's mai napig állandóul fenmaradt Magyarorszában a' hét férfiakból álló legfőbb Tanács (Tabula Septemviris) melly legfőbb Tanácsnak ítéletét (az egy kegyelem esetét kivéven) maga a' Király se változtathatja meg, e' volt azon Regalis Senatus a' melly Sz. István Király L. I. Cap. 5. 19. 28. 32. úgy hasonlóképen Sz. László Király L. III. c. 15. emlittetik, a' mellyből az ifjakat se lehet kirekeszteni (Sz. István Király L. I. cap. 7.) — tehát Béla Király Notáriusa abbéli előadásának valóságát, az állandó szokás is eléggé bizonyítja.

Bérekesztés.

A' ki előtt ezen Értekezés tsekélynek és hibásnak tetszik — az írjon jobbat és tökéleteset — én a' legbuzgóbb szívvel csak azt óhajtom, hogy a' Magyar Haza szeretetének zászlója alatt, a' jutalom senkinek eszébe se jutván, minden Hazafi vetélkedve sietne, olly gyűjteménynek öszve rakásában részt venni, a' melly édes Hazánk és Nemzetünk régibb és újabb történeteinek elolthatatlan fáklyájául szolgálhatna és ki ki egyedül a' Haza eránt való szeretetből, a' Haza javára, úgy élne, hogy azon szeretetbeli életnek soha se lenne vége.

Résö-En'sel Sándor,
Kir. Tablai Ügyész.

*) Herodotus L. IV. de Scythis. —
Pomponius Mela L. II. Cap. I. —

7.

Az Erdőgazdaságnak bátorságosításáról, és szükségtelen terhezei *) elhárításáról.*

Mit használ bár melly gazdaság nemének kitelhető jövedelmezésére nézve, a' legczélirányosabb elintézés: ha más részről, az, határtalan terhezetekkel igázva van? — vagy is mit ér azon bevenni szokott nagy jövedelem, melly a' sok, 's hasztalan kiadások által, majd nem egészen elemésztetik? — bizonyára nem sokat, vagy talán éppen semmit sem; — úgy az erdő gazdaság' czélirányos elintézésére nézve is, nem elegendő eleve megszabni: melly gazdaság' nemével, — mitsoda kerülő szakkal használtassék, vagy miveltelessék az erdő, hogy az folytathatólag legtöbb, legjobb, 's leghasználhatóbb fát teremjen? — hanem, a' mellett még az is elkerülhetetlenül szükséges: hogy 1ször annak akadályatlan eszközölhetése kitelhetőképpen bátorságosittassék; és 2szor hogy minden gazdaságtalan fa-emésztés szorgalmatosan kikerültessék. Mert, csak az a' leghasznosb, és legczélirányosb erdőgazdaság: mellynek eleve elintézett plánja elegendőképpen bátorságosítva, — és a' melly a' legkevesebb terhezetek igázatinak alája vetve van.

Semmi sints olly sok veszedelemnek, 's olly húzomos ideig kitéve: mint az erdő gazdaság, — mellyet hazánkban még azon felül, az esmeretlenségből származó előítéletek' nagy átka is nyom! — pedig ha szoros számot vetünk, alig hiszem, hogy legyen a' gazdaságnak egy ága, melly annyi, és olly sok pénzt behajtható mű-

*) Servitus — terhezet - igázat - vagy nyűgzet?

vészségeknél alapja, következésképpen az egész nemzetet gazdagítóbbról lehessen: mint az erdőgazdaság; — mert hogy egyéb apróbb, 's a' közönségesb kéziműveket, és elkefélhetetlen szükségeket elhalgassam: tápláló anyja ez bányáinknak, ércz olvasztó, 's kovácsoló műhelyeinknek, üveg, portzelán 's a' t. feltseperedett gyárjainknak, mellyek hazánkban majd pénzt, 's mívelődést hozván és terjesztvén, — a' nemzetnek, a' külföld előtt esmeretséget, nevet, és tekintetet szerezhettek; — nem méltó-e tehát: hogy ez a' veszedelemtől oltalmaztassék, és az ellen kitelhetőképpen bátorságosítottassék? —

Szép dolog valóban, hogy hazánk' újabb törvényei az erdőt — igen méltán — az Ország kintsének tekintik, 's azokat a'képp' is tekintetni rendelik; — de megjegyezni való: hogy ezen kints se zárva, se kerítve nints, 's nem is lehet; következésképpen annak bátorságáért semmi más, hanem egyedül a' törvénynek szentsége, és annak súlya lehet csak kezes. A' törvénynek súlya mondom, mivel a' tilalmat vakmerőn átlalhágó embernek garantiája nem lehet egyéb; a' kemény fenyítéktől tartható félelemnél; — melly a' neyeletlen, 's rossz indulatú embert, a' törvény' tisztelére hajthatja, 's annak megtartására szoríthatja; ki a' törvényt csak úgy süvegli, ha azt hiszi, 's tudja: hogy annak megsértését azonnal, 's múlhatatlan fenyíték követi. Már

Hogy korábbi, e' tárgyat érdeklő törvényeinket elhalgassam, — az erdőgazdaság' bátorságosítását leginkább tárgyazzák, 's irányozzák az 1807. 20dik és 21dik törvény cikkelyek; mellyek valóban a' legjobb célzással hozattak, és más híjjok nintsen: hanem hogy az e' tárgyban meghízott Birák, a' megkívántató

erdészi esmeretek, vagy útasítások nélkül szűkölködnek; melly nélkül itt helyesen bíraskodni — általán fogvást nem lehet. — Igaz, hogy a' törvény az erdő pusztításokra reá ítélendő Birói zár iránt a' többi között azt is mondja: „auditis qvoad haec tam qverulanti-bus, et qverulatis, qvam artis sylvanalis peritis”, de megjegyezni való: hogy kik ezen sylvanalis peritusok hazánkban? — és azután, azoknak véleményei — mikor — és mennyit nyomnak a' birói latban? — azt, úgy tartom, már egykor megmondottam; ezt pedig, ha nem szö-lök is, minden practicus törvény tudó tudja; azért azzal itt szót szaporitanom nem szükséges. — Azonban, mivel itt az a' kérdés: ha valiyon eddigleni törvényink nyújthatnak-e a' jelenkor-ban nekünk elegendő kezességet arra: hogy erdő gazdasági intézetink séretlenül 's akadályatlanul eszközöltethessenek? erre én igaz lélek esméret-tel nem felelhetek egyebet, hanem hogy: bi-zonnyára nem; — mert

Tekintsünk tsak mélyebben a' tárgyra, 's törvényeink theóriájával ereszkedjünk egy ke-véssé magába a' praxisba. Történt, vagy történ-het p. o. hogy A, ki a' szomszéd határbeli er-dőben egy, vagy két korhadttölgyfát, melly tsak tüzre használható volt, minden egyéb ká-ros következés nélkül lopva levágott, négy ök-rös szekerevel, a' hely színén lepetik, 's behaj-tatik; ez az A, ha mindjárt négy ökrét, szeke-rét, 's ruháját oda nem veszi, vagy azon felül még homágiumába el nem marasztatik is. — Part. 3ae 33. §. 5. — mellyet egyébbiránt az 1715dik esztendőbeli 94dik törvény cikkely mérsékel, — de bizonyosan megköszönheti: ha ezen különben hat forintokra sem menő kárté-tele, az a'hoz járuló költségekkel, tsak egy ök-

rébe kerülni fog. — Történik ellenben, hogy B, ki magányosan, egy jó karban lévő zártt, vagy tellyes (geschloszen) fenyves erdőnek, észak nyugoti részén, az erdő szélétől valamivel beljebb, egy helyen 6 szál fenyő fákat levág, azokkal ugyan annyit leront, tettén éretik, megfosztatik mindenétől, a' mije van, de minthogy az három forintokat sem ér, 's letartóztatni nem szabad, elbotsájtatik; — azonban más úr jobbagya lévén a' kártévő, impensionalis úton, a' törvényesen megbetsültetett 6 vagy 12 fenyő szálaknak árából álló kár — ha fizethet — rajta megvétetik, ha pedig nem fizethet 39—40 botokkal megfenyittetik, 's azzal eleget tesz. — Millyen egyenletben álljon A-nak elkövetett kártétele, és büntetése a' B-jéhez? már tsak innen is eléggé szembetünő; pedig B-nél a' dolog veleje tekintetben sem jött; t. i. hogy azon tellyes fenyves erdő, a' legrosszabb helyen, a' hol az a' nyugoti és északi szelek' rohanásinak leginkább kitéve van, megnyittatott, mellyből egy fél esztendő elfolytával, tsak ugyan be is következett: hogy az egész erdőnek egy negyede, éppen azon a' helyen, a' szél által kiforgattatott; — azon erdő mellynek az erdőgazdasági plán szerint, még 20 esztendeig állni kellett volna; és ime! az által az egész gazdasági plán rendetlenségbe hozódott 's a' t.

Ez a' két példa ugyan az elégtételnek egyenetlenségére mutat, noha a' fenyíték mind a' kettőnél eléggé érezhető, és az a' czél, annyiban, hogy A, és B az erdei kártételektől jövőben magokat óvni fogják, alkalmasint eléretik; de ez a' példa igen ritka, 's ugyan azért arról nem is minden erdő-tolvaj tud, tehát nem is igen tart. — Hanem mindennapibb, 's közönségesb a' jobbagyokra nézve a' Földes-úri büntetés;

melly az elorozott fa árának megtérítéséből, 's a' K. Urbárium 8dik 's 9dik pontja szerint, három gyalognapi szolgálatból, vagy testiképen való megfenyítésből áll. Ez már sokkal kegyesebb ismét: hogy sem az által a' további kártételek elháríthatatnának; kivált ha még az is hozzá járúl: hogy a' feljegyzett, 's az Uriszék elébe idézett kártévók közül sokan, talán csak a' tizedik tetten érettek; melly szerint a' rossz ember igen nagy alkalmatosságra talál; hogy fa lopással nyereséges kereskedést üzhessen, hogy az erdők pusztíttassanak, és e'képpen a' legjobb erdőgazdasági plánok is sarkokból kiforgatassanak.

Az erdei kártételek között való különbségek nagy figyelmet érdemelnek. Ugyan is C. hat szál fenyő fát vág le a' következő vágás széléről; mellyel egyéb kárt nem tesz; hanem hogy azon vágásban kevesebb lesz majd hat szál fenyőfával; a' fellyebb említett B. is csak hat szál fenyőfát vágott le, — de minő különbséggel, minő káros következássel? láttuk. — D. öt szál szarufának való tölgyfákat vág le a' két esztendő múlva vágás alá kerülendő sarjas erdőből, de olly környülménnyel: hogy minden tőről, mellyen hármat talál, egyet választ; E. elevenben ugyan annyi, és olly tölgyfákat vág le, de a' múlt évi sarjas erdőnek maglójiból, vagy is hagyásiból; — F. ismét annyit 's szinte olly fákat, de a' szálas erdőrészből, melly 32 esztendő, 's két esztendő előtt tisztítódott (Durchgeforstet) egymás mellett, egy helybe 's t. e'f. Millyen különbözésű környülmények ezek? csak Erdész tudhatja.

Az erdei kártételek tehát környülményeikre nézve igen különbözök lévén, természetes: hogy az e l é g t é t e l n e k, és az

ahoz tartozó fenyítéknek is azokhoz mérve lenni kelltek; melly elégtételt azonban csak az erdészi betslés világosíthatja fel, olly hites erdészi betslés, melly a' bíraskodásnak alapja lehetne, 's a' mellyről már egykor szóllottam is. Egyébb iránt mivel az erdő se zárva se kerítve nints, és így annak bátorságáért csak a' törvény kezeskedhetik; magából érthető: hogy a' kártételeknek el-háritása tekintetéből az el-követett csinhoz mérit fenyítéknek szinte annyival érzékenyebbnek *) lenni kellenék; érzékenyebbnek mondom, hogy a' leggazabb ember is gondolóra venné: ha vallyon lopja-e a' fát inkább, vagy azt pénzért vegye? mert ha a' lopott fa' környülményeire nézve sokkal többbe kerül, 's ahoz még azon felül érzékeny büntetés is járul: bizonyossan annak békét fog hagyni, és azt pénzért fogja inkább jutalmasban megszerezni; valamint megfordítva, ha a' fa lopás könnyebben 's óltsóbban jön mint a' vásárlás: bizony mindig is inkább amához fog nyúlai a' paraszt; mert a' nemesekről, kiknek kártételeik másképp

*) Az érzékeny büntetés alatt koránt sem értek én ütést verést, melly az embert a' baromhoz alatsouyítván le, abban a' betsület érzést még inkább elfojtja, és a' jobbúlást épen nem tárgyazza; — valamint a' hosszas munkátlan fogságot sem, mellyben a' romlott erkölts, a' jók rovására és erszenyére még jobban megrögzik; — hanem olly eszközöket és módokat, mellyekkel a' rossz indulatok, az eltévesztett erkölts' útjára az emberiség' 's miveltség' elvei szerint szorgalmas, és jövedelmes munkában foglalatostkodtatván, vissza téríttethelnek; — értenék olly intézeteket, méllyekben a' kártévók élelmöken kívül annyit keresethnének: hogy az álhak megkárosítottaknak kárjaik is megtéríttethnének; melly intézetek e'képpen mind ugyan annyi Templomok lennének! —

tekintetnek 's fenyítettnek itt szólni nem szándékom; azt mindazáltal minden igaz nemes méltán óhajthatná: hogy illy chimaera az az tolvaj 's gonosztévő, még is nemes (?) soha ne születnék! —

Az erdei kártételekről lévén itt szó: az erdőégéseket, mellyek hazánkban gyakran, 's majd nem szélteben tapasztalhatók, és nagy figyelmet érdemelnek, el nem halgathatom. Ugyan is meg szokott dolog erdeinkben félig elégett fennálló tölgy-bikk-vagy fenyő fákat látni szárazság idején egész hegy oldalokat füstbe, lángba, szemlélni; ezek közönséges honni tünemények, és nem egyébbre mutatnak: hanem hogy erdeink elegendőképpen bátorságositva nintsenek; különben nem rakna a' kanász, ökrész, tehenész, bornyász, tsikós, 's juhász az odvas vagy nem odvas fa' tövébe, 's oldalába vagy a' hol néki tetszik, 's mikor néki, tetszik tüzet; nem hagyná azt ott gondatlanul, hogy a' fa, 's attól az egész erdő meggyúlhasson; vagy nem gyűjtaná megszántsántékkal a' száraz harasztot, olly szín alatt, hogy a' mohos pást helyébe, hasznosb legelőt nyerjen, és a' tűz minden fiatal növést előljön, de ez csak a' pásztorokról szól; pedig kinek nem szabad még az erdő? hiszen közös, 's szabad legelő az: mellyben minden nap, minden éjjel, tsak a' pásztor annyi, a' mennyi marhás gazda tatáltatik a' faluban; hát még az abban foglalatoskodó faragó, sendel tsináló, szénégető, szalajkás, vagy az utás, vadász, madarász 's t. e'f. nem vigyáznának-e mind ezek jobban magokra, hogy gondatlanságok által az erdőben tűz ne támadjon: ha a' múlhatatlanul nyakokra várható érzékeny fenyítésekkel érettek a' törvény szorosban kezeskednék? bizonyára! — és méltán; mert hogy az erdőégések által a' legtetemesb károk

károk okoztathatnak: tudom senki kétségbe nem hozza. —

Eddig, 's ennyit az erdő bátorságosításáról. —

A' szükségtelen terhezetek' igája alól való felszabadítás, vagy is a' gazdaságtalan fa-emésztés' kikerülése, az erdőgazdaságnak második fő requisituma lévén: szükséges, hogy ezt szinte rövideden érdekeljem. Ugyan is

Iször Ha gondolóra vesszük: mennyi városok, helységek 's azokban mennyi Templomok, házak, istállók, csűrök, 's egyéb épületek lesznek, csak egy esztendőt áll' hazánkban az emésztő lángok prédáji vá; hogy számtalan lakosok, ez által elő menetelekben hátrálatnak, tehetségekben megcsökkennek; sőt köldűsbotra is jutnak; ezen felül ha még tekintetbe vesszük: mennyire terheljék, 's gyengítsék, az illy szerentsétlen esetek az erdőket is; valóban méltó és igen méltó lenne kívánni: hogy az építkezés módja olly czélzással törvényesen meghatároztatnék, melly szerint az illy szomorú esetek hazánkban lassanként ritkulván, egykor majd végképpen el is háríttathatnának! — mert mind addig, valamig kiki úgy építkezik, a' mint neki tetszik: a' rosszon sem a' vizipuskák, sem a' vízzel töltött hordók vagy az épületekre támogatott létrák, annál kevésbe a' külföldi tűzkármentő intézetek, czélirányosan jobbítani, semmit nem fognak. — De ha ez a' tárgy törvényesíttetnék erre egy országos Fő Biztosság ügyelne ettől minden Törvény hatóságban a' Földmérőknek ntasításaik lennének, melly szerint ezek a' megyebeli építkezésekre egyenesen felügyelni köteleztetnének, ha minden városnak 's helységnek

jelenvaló belső helyheztetése Földmérői kéz által papírosra tétetnék, annak megtörténhető regulatiójáról való új plánja készülné, ez a' Főbiztosságnak vagy kormánynak elébe terjesztetnék, melly szerint ez helyben hagyattatván az építkező, a' helyre, 's helyheztetésre nézve épületeit tenni köteles lenne, ha továbbá: minden épületnek falait fából össze rónni általán fogva megtilalmaztatnék, ha semmi, a' plán szerint megállható épületet, szalmával, náddal, vagy még fa sendellel sem fedni, meg nem engedtetnék ha a' házakat istalókkal, csűrökkel egybe ragasztani szabad nem lenne, egy szóval: ha az építkezés tárgyában semmi mellesleg a' czéllal ellenkezésben lévő tekintetek egyedül tsak azok, mellyek a' tűz veszedelmének elhárítását irányozhatják, ügyeletben jönnének: gondolhatja a' gondolkozni tudó, hogy tsak egy fél század múlva miképpen nézne ki édes hazánk! — mi jótévő következtetései lennének ennek, nem tsak az egyes lakosokra, hanem az egész országra nézve! ezen felül, mennyit tenne ez a' köznép szorgalmának felsekítettésére, és erköltsiségenek kimivelésére nézve? reménylem, minden példázgadás nélkül is eléggé belátható. — Egyébb iránt hogy ezek olly meglábolthatlan nehézségeket foglalnának magokban, mellyeknél fogvást azoknak eszközölhetések nem sikereltek: épen nem látom; erre csekély vélekedésem szerint, semmi más nem szükséges: hanem tsak a' törvényes elhatározás. — Melly ha megtörténnék: kerekednének majd nálunk is több Sachsak *) mérközhető építő mesterek, híres

*) Anleitung zur Erdhaukunst (Pisé Bau) von S. Sachs könig. Preusz. Regierungs Bau-Inspector. — Berlin 1825.

mórtégla vetők, jó faltégla, 's cserép sendel égetők, palakő sendel készítő, darázs kőtégla fűrészek 's a' t. melly kézi művek hazánkban, mindenütt majdan elterjedvén, közönségesedvén, és tökéltettedvén: azokkal építkezésünk is könnyebbedne 's jutalmasban jönne. —

2szor Felesleges faemésztésnek tartani lehet méltán, az udvaroknak, kerteknek 's a' t. faoszlopokkal 's rovatékekkel vagy szálkarókkal, 's fontt lészákkal való kerítéseit; mellyek mind a' mellett, hogy gazdaságtalanok, azon felül a' tűzre nézve még úgy is tekinthetők: mint ugyan annyi tűz-conductorok! mellyeket a' veszedelem esetében széjjel bontani is allig lehet. — Hát a' hol szokásban van még a' réteket 's szántóföldeket is minden esztendőben karók közé fontt vesszővel keríteni? — és azt összel, midőn a' rétek, 's szántóföldek legelőnek megszabadíttatnak — fel tüzelni! — nem kellenne-e mind ezen fa-tékozlásokra nézve, általában szinte óhajtani — a' törvényes tilalmat? a' midőn az épületekhez minden fakerítések 's lészak veszedelmesek, azontúl 's kívül pedig azok épen elkerülhetők lennének; annyival inkább: hogy a' galagonyából Pethe Ferencz Pall. Mezei gazdasága 21k Darabjában a' 206ik 207ik és 208ik §ban látható útmutatás szerint növeszthető eleven kerítések amazoknál sokkal tartósbak, kevesebbe kerülnek, jobbak, és így czélirányosbak is; kivált ha ezeknek bátorságokért ismét mint szükséges a' törvénynek súllyalészen a' kezes. —

Ide számolható még a' köznépnél nagy divatban lévő tölgy-nyír-vagy mogyoró fálya hasznalat is; melly annak egész télen által gyertya szolgálatot tészen. Már pedig

mi nagy nem fa de erdő pazérlás légyen ez, tsak abból kiki következtetheti: hogy az illyetén fáklyáknak, a' hol nyir 's mogyoró fa nem találtatik, egyedül fiatal tölgy fatskákat lopni kéntelen a' paraszt; mert arra a' fiatal tölgyfa sudarok legalkalmasbak, azokat pedig e' végre Földes Uraságától bizonynyossan nem kapja. — De más résziől, hány szerentsétlen gyuladások okoztattak már 's okoztathatnak még ezen kárhozatos fáklya használattal Hazánkban? a' midőn azzal a' gázdasszony, szalmával, vagy nád-dal fedett padját, ólját 's a' t. esivénként öszve motozni szokta; ezt tsak az nem tudja: ki a' köznépnél nyáron 's napvilágon túl soha meg nem fordúlt. —

3szor Nintsenek az erdőgazdaságnak alkalmatlanabb szu férgei az erdőkben tanyázó pásztoroknál: kiknek éjjel nappal, tavasztól kezdve késő őszig erdő a' hazájok; de minthogy ez egy el kerülhetetlen terhezet, és azon kívül ezeket szinte ha kártékonyok léendének, a' törvény súllya mint a' többit érdekli, és utól érheti: ezekről többet nem szólok. — Hanem azon sok tájakon, 's a' Felsőbb Rendelések' ellenére még máinapig is gyakorlásban maradt kárhozatos szokást: melly szerént minden gazda ígás ökrét 's lovát, maga, vagy gyermeke, 's szolgálja által külön legelteti, el nem halgathatom azért: mivel azokra a' felügyelés lehetetlen, következésképpen a' tetemes kár a' tilos nevendék erdőben ki sem kerülhető; ha tsak ezen meg rögzött szokás világos törvény által, súlyos büntetés alatt el nem tilalmaztatik. De különben is ha a' tehén, sertés, juh, borjú, tsikó; ménest, göbolyt, nyáját 's csordát külön külön pásztor őrizheti: miért nem őrizhetné szint úgy az ökrész 's lovasz is külön

csordáját 's ménesét? kik e'kép' inkább szemem tarthatók lévén, a' kár szinte könnyebben el mellőztethetnék.

4. Igen sok tájakon, kiváltt a' hegyi részekben a' jobbágyoknak sok szántóföldjei és rétjei találhatók az erdőkben szerte széjjel elszórva; mellyek akár házhely után valók, akár irtványok legyenek; az erdőgazdaságban mindenkor a' legnagyobb terhezetek közé számíthatók; nem épen mintha azoknak tovább való terjesztgetésétől tartani kellene: hanem résszerént azért; mivel minden illy rétekhez, földekhez, 's kertekhez különös utaknak vezetni kelletik, mellyek az erdőtestre nézve annyival rövidekesebbek, mennyivel messzebb, 's bellyebb helyheztenek azok az erdőbe; résszerént azért: hogy az azokat mivelő gazda, ottan szabadabban kárt tehet, kinek mind annyiszor, valamennyiszor oda ki rándúl, szekeren, ekéjén 's a' t. majd egy, majd más törvén, romolyán, az arra kívántató fát úgy mint a' magácbán csak levágja, a' tűzre száraz gallyotskát keresgél, hogy mellette a' nyers jobban elégessen 's t e' f. de azért is: hogy a' gabona' vagy széna' haza takarítása' alkalmával, a' legjobb, 's leggyakoribb módja van olyan fát haza szerezni, mitsodás neki tettzik; egy szóval azért: hogy a' kár majd nem kikerülhetlen és mindennapi; hát ha még ezen földek, rétek, 's kertek felmérve, vagy széleik kijelelve, és felsántzolva nintsenek? melly esetben azoknak határjaik minden esztendőben változhatók, közönségesen az erdőbe bellyebb, attól a' rétbe vagy földbe ha csak el nem hagyatnak soha sem. De hosszasan is kellenék lennem ha ezen figyelmet érdemlő terhezetnek sokféleségét és káros létét rendre mind említeni kívánnám; elég lé-

gyen részemről magamat oda nyilatkoztatnom ki: hogy ha én illy rétekkel 's földekkel meglyuggatott erdőnek birtokosa lennék, azt mint erdész tovább általjában nem szenvedném; és ha máskép' nem lehetne: a' legszebb erdőt levágatnám 's kiirtatnám; hogy ezzel azokat megválthassam, és ezen veszedelmes terhezettől megszabaduljak! —

5ször Az aprób terhezeteket, mellyek nagy részben csak megrögzött vissza éléseknek vétethetnek, mint p. o. bizonyos idő szakokban, u. m. Május első napján, Pünkösdkor 's a' t. majd nem minden ház elébe, a' legszebb, 's legritkább sudarokból Májfákat állítani; házak, istállók 's csűrök padjait deszkák helyett rudatskákkal kirakni; a' gabona vagy szénakazlak 's asztagok alá a' gaznak nevezeteni szokott fiatal növést közép nyáron lekasabolni 's a' t. itt csak annyiba hozom fel: a' mennyibe azok, az erdész tudomány elveivel ellenkezőleg vágattatván, nem csak gazdaságtalan faemésztéseknek nézethetnek, hanem valóságos erdő pusztításoknak is vétethetnek.

Végtére

6ször Ha az erdő használatra nézve a' Földes Úr 's jobbágy között lévő kötelességeket közelebbről szemügyre vesszük: azokban valóban szinte sok, 's igen fontos terhezetekre találunk. Ugyan is terhezethetnek lehet venni azt; hogy a' jobbágnak a' tűzre való száraz fa keresés szabad lévén, ezen cím alatt ez, az egész erdőt, vagy, annak e' végre ki jelelt egy részét minden héten, néhol minden nap is keresztül kasúl motozhatja; melly minden héti, vagy mindennapi száraz fátska után való motozással, hogy az erdő ugyan olly gyakorti károknak kitétetett szenvedő tárgya legyen, a' köztapasztá-

lás bizonyítja. — Más terhezet az: hogy a' Földes Úr jobbágyának, a' határbeli erdőből minden féle földművelői szerszámmal tartozván, ezen tartozásnak hossza vége nincs; mellyel nagy alkalmatosság nyittatik arra: hogy a' jobbágy ezen fával kereskedhessék, 's az által Földes urát kedve szerént tsalhassa. — De ellenben mind itt, mind ott a' szegény jobbágy is szinte kijázdódhatik; mert hiszen a' földes Úr a' tulajdonos, kinek a' fekvő vagy száraz fát láb alól tettzése szerint elsepretni, 's azt tulajdon szükségre vagy hasznára fordítani tellyes hatalmában áll. — Úgy szinte, ha a' földes uraságnak több helységekben álló birtoka van: not a minden határban találtnék épület 's szerszámfa de mivel az erdő gazdasági plán úgy van elintézve: hogy némely határbeli erdőben a' vágás több esztendők elforgása alatt sem kerül oda, a' hol az találtnék, az erdő gazdaságnak elvei szerint való helybeli környálmények pedig, a' két helyen való vágást meg nem engedi: nem nézi-e azt a' jobbágy rövidségének, ha a' kőépületeire kívántató fát, vagy az elkerülhetetlen szerszámnak va őt, más határból pénzen venni kénytelenítetik? bizonyonossan! — Úgy szinte a' tűzifára nézve is; mert teszem p. o. hogy azon egy határbeli erdőnek fejsze alá kerülendő vágásából, az erdészi felmérés, betslet, 's felosztás szerint 200 ölek kerülnek; a' helységet azonban, 160 jobbágy és Zsellér ugyan annyi házakban, ezen felül a' Pap és mester, kiknek a' helybeli erdőkből 15 öl tűzifa jár, de még a' földes Uraság is, kinek tulajdon házához, tselédjeinek, ser- és pálinka házához elkerülhetlenül 100 ölek kívántatnak, lakja; a' 160 jobbágy házakra mind öszve nem marad fel több, 85. öleknél, melly egy egész eszten-

dőro annyi házakban nem elegendő, és a' hijjánosság, a' száraz fa fogyatkozásában, ezzel sem pótolható. — A' szomszéd helység ellenben, melly más távol lakó uraságnak a' birtoka, kinek ott helyben egy tisztje' és egy tselédje' lakásain kívül, mellyekre az esztendőnként urbarialis tartozásból vágatni szokott 15 ölek fordíttatnak, semmi egyéb faemesztő épületjei nintsenek; a' Papnak és mesternek szinte 15 ölek járnak, a' helységben épen mint a' szomszéd faluban 160 jobbágy és zsellér-házak találtnak; a' határbeli erdő ugyan annyi, 's ugyan olly elintézett plánnal esztendőnként 200 ölelkel adózik; mellyekből lehúzván az uraságnak maradandó urbarialis 15, és a' Papnak mesternek járó 15 ölekét: felmaradnak még 170 ölek; ezeket a' jobbágyok nem lévén a' határban semmi száraz fa 160 házakra, K. urbárium szoros értelmében, ha mind felosztják is, feleslegvaló nem leszen, sőt egy egész esztendőt ált azokkal be sem érik; és még is nem irigyelni való - e a' sorsok, a' fentt említett szomszéd helységbeli jobbágyokéihoz képpes? pedig határjok 's erdejek amazokéval mindenben egyez, magok is számszerént tsak annyin vannak, mint azok, adózások egy forma, 's a' füstpénzt is egyaránt fizetik 's a' t. —

Ebből, 's a' fenttebbekből kitettzik tehát: hogy az erdőgazdaság' tárgyában mind törvényes mind politikai, mind gazdasági tekintetekben még igen sok útba igazítani való légyen; ha azt akarjuk: hogy az, a' tökéletesség' fokára, mint megérdemelné, léphessen; mellyre hogy tellyes akarattal 's erővel segítsék: az idő már itt van; nehogy sero medicina paretur! —

Jánik Ferencz.

8.

Tizenegyedik Időszak.

(Folytatás.)

Az austriai örökösödés felett támadt háború kezdetétől a' franczia revolutió felébredéséig. (1740—1789 kr. u.)

Kr. u. 1740. VI. Károly †; Maria Therézia váltja fel a' pragmatica sanctio ereje szerént. Fridrik Wilhelm burkus Király †; II. Fridrik Király. — Burkus ausztriai had. A' Burkus elfoglalja alsó Sziléziát. — Anna Orosz Császárné †; IV. Iwan Császár; Biron birodalmi helytartó.

1741. II. Fridrik győz Molwitznál. — Francia ország a' bajor választó Fejedelem mellett nyilatkoztatja ki magát az ausztriai örökösödésre nézve. A' vitéz magyarok kardot kötnek királynéjuk mellett. — A' tengeri hatalmak és Sardinia Ausztria részére áll. — IV. Iwan megfosztatik thronusától. Erzsébeth Császárné. Orosz-Svéd háború; Bestuschef Miniszter. — A' Nagpurmaharattok Statusa Berarban. — Behring és Tschirikof utaznak, 's feltalálják az Aleuteket.

1742. Bajor Károly német Császár. — A' bajorok és francziák Ausztriából kiűzetnek. Maria Therézia a' berlini békülés szerént Szileziát és Glatztot a' Burkusnak engedi.

1743. Fleury Cardinalis †; Ausztria Lotharingi Károly alatt mindenütt szerentsés, egész Bavoria hatalmába esik; VII. Károly Frankfurtban. Dettingeni ütközet. — Abói béke, melly szerént Svéczia Kymenegardot és Nyflotot az Orosznak engedi. — Wormsi szövetekezés.

Kr. u. 1744. A' Brittusok tengeren nagy győzelmet vesznek a' francziákon és spanyolokon (angol zászló uralkodik a' közép tengeren). Keleti Frizia Prussziára száll. — Második sziléziai háború.

1745. Négyes szövetség Warsóban Mária Therézia gyámolítására. VII. Károly †. Füsseni béke a' Bajorokkal. — Ferencz István német Császár. Ausztriai - Szász szövetség. Hohenfriedberg, Sorr, és Kesselsdorf nevezetesek a' nagy Király győzedelmeiről. Dresdai béke, — Az angol Praetendens győz Prestonspansnál és benyomul Angliába. — A' Brittusok meghódoltatják Cap Bretont.

1746. A' Szász Marschall megveszi ausztriai Belgiomot a' raucouxi győzelem után. Cullo-dennél végzetik a' Praetendens szerentséje. — Anson híres angol tengeri vezér. VI. Christian Dániában †; V. Fridrik király. — V. Fülep Spanyol király †; VI. Ferdinand király. — Földindulás Limában.

1747. Francia ország megtámadja Hollandiát; az óráni Herczeg helytartóságra emeltetik. A' francziák folyvást szerentsések Német-alföldön; szerentsétlenek Olasz országban. — Schah Nadir †; a' belső nyugtalanságok halála után megerőtlenitik a' Persa birodalmat.

1748. Aacheni béke véget vet az ausztriai örökösödés felétt támadt háborúnak. Maria Therézia atyai örökségét megtartja, kivéve Pármát, melyet Don Fülep, és Majland egy részét, melyet Szardínia nyer; Anglia Cap Bretont, Francia ország Madrast vissza adja. Az assiento 4 esztendeig engédtetik meg az Angoloknak. — Bestuschef mindenható az Orosz birodalomban 1757ig. — A' Waldenserek Savoyenben.

Kr. u. 1749. Würzburgben boszorkányok végeztetnek ki. — Afghanistan ország (Ahmed Abdalli).

1750. V. János Portugalliában †; József Emanuel Király; Pombal Miniszter. — Jaghire a' Britt Kelet-indiai társaság tulajdoná lesz. — Az Orosz éjszaki szigetes tenger feltaláltatik. — Emdenben ásiái kereskedő társaság.

1751. Adolf Fridrik Svéd Király. (Holzácziai ház). Francia Encyclopaedia (d'Alembert és Diderot). — A' Dovasok éjszaki Anambul kiűzik a' Chuasokat.

1752. Electricitási tudomány. — Próba a' selyem mivelés bevitelére Brandenburgban. Physiocraticum Systema. — A' Brittusok nyerik éjszak Amerikában Georgiát. — Villám vezető (Conductor) (Franklin). — A' Peguk Birman országot meghódítják.

1753. Spanyol Concordatum a' Pápával. Az Inquisitio dühe szűnik, a' földmivelés és mesterségek Spanyol országban ébrednek. — Kautitz, Ausztriában udvari 's Status-Kanczellarius 1792. — Parlamenti szám kivettetések Francia országban. — Alompra megszabadítja hazáját a' Peguk jármától 's mint nagy hódolattató lép elő.

1754. Wall Richard Spanyol Miniszter. — Paoli a' Corsek Chefje. — Kezdet a' francia-brit háborúnak; ohioi ellenségeskedések. — Wolfe †. A' Qvákerek éjszak-amerikában fenhagynak a' rabszolga kereskedéssel.

1755. Francia-brittus tengeri és gyarmati hadakozás 1762ig. — Lissaboni földrengés. —

1756. Pitt (Chatam) angol Minister 1761ig. — Brittus tengeri despotismus a' neutralisok ellen. Minorka megvétele. — Harmadik szileziai 7 eszt. háború; a' Szász sereg Pirnánál

magát feladja. — Alompra ostrommal megveszi Pegut.

Kr. u. 1757. II. Fridrik győz Prágánál; Schwerin halála. — Daun megveri a' királyt Kollinnál, és megszabadítja Cseh-országot; a' Király viszont győzelmet vesz a' francziákon Roshachnál, Daunon Leuthennél. Az Oroszok a' Grosz-jägerndorfi ütközet után nem boldogúlhatnak. — A' 24 Pergunnah meghódoltatik a' Britt kelet-india társaság által.

1758. A' Jesuiták a' portugalli király élete ellen próbát tesznek; kiűzetnek azon országból. Versaillesi egyesség (Choiseul és Stahremberg). Zorndorfi ütközet; Hochkircheni meglepetés; az egyesültek győzedelme Crefeldnél. — A' hollandusok hatalmuk alá hajtják Javát. A' Brittusok győznek Plasseynél (Hindostanban). Erővel megveszik Goreet (nyug. Afrikában), és Cap Bretont (éjszak Amerikában.)

1759. VI. Ferdinand Spanyol Országban †; III. Károly lép a' thronusra, és a' két Sicilia koronáját fíjának Ferdinandnak adja. — Kunnersdorfi ütközet; Fink Generális capitulációja Maxennél. Minden ütközet; a' Brittusok elfoglalják Guadelopet, és Quebecket, Hawke semmiyé teszi a' franczia flottát Quiberonnál; a' Britt - indiai birodalom, Surate meghódoltatása után, erős lábra áll.

1760. Laudon elfogja Fouquetot Landshutnál; de a' Király győz Liegnitznél és Torgaunál, az egyesültek változó szerentsével hartzolnak. — Canada a' Brittusok kezébe esik. — II. György Angliában †; III. György követi. — Kodjak sziget feltalálása. — Nagy éhség Bengalenben. — Alompra, Birman nagyságának alkotója †; nemzetségénél marad a' thronus. — Hyder - Ali alkotja Mysore országát.

Kr.u.1761. Németországban a' háború változó szerentsével folytattatik; az idegen föld részekben szerentsések az Angolok. — A' nagy Chatam leteszi N. Bittaniában a' kormányt. Bute miniszteriuma lép fel. A' Brittusok Bengáliában terjesztik birtokaikat. Dupleix és a' Francziák elvesztik az indus főbbekre befolyásokat. Bourbon családi egyezés.

1762. Spanyolország hadat izen Angliának; Rodney elfoglalja Martiniquet, Pocock és Keppel Havannát, az indus tengeren Manilát. — Erzsébeth Császárné †; III. Péter II. Fridrik mellett nyilatkoztatja ki magát, de minek előtte az oroszok egyesülhettek volna a' Burkusokkal, Péter †; és II. Katalin lép a' thronusra. Burkus békék Pétervárában és Hamburgban. — A' párisi békület véget vet a' tengeri háborúnak; (a' Brittusok nyerik Canadát, Senegalt, Tabagot és más nyugotindiai szigeteket; Franciaország elveszti kelet indiai birtokait, Spanyolország mind két Floridáról lemond az Angolok kedvéért S. Sagramentot pedig Portugalliának engedi). Anglia első tengeri hatalomra emelkedik.

1763. Hubertsburgi béke. A' polgári arányfont alapja. III. Augustus lengyel Király †; Fridrik Christian, szász Elector †; követi Fridrik Aug. — A' medve- és kereszt-szigetek felfedeztetnek. — Bute megbukik.

1764. Franciaországban kiűzetnek a' Jesuiták. — Poniatowsky Stanislaus lengyel Király. Dissidensek nyugtalansága ezen országban. — Sz. Lőrincz szigetét az oroszok elfoglalják. — Byron János földkörüli utazása 1764—1766.

1765. I. Ferencz Császár †; II. Jósef Császár és Corregens; ötse Leopold kapja Toscanát. A' bélyegezési törvény bevitetik éjszak Amerikába. A' Brittusok megfosztják Nabobot Ben-

galiátúl, és birtokaikkal egyesítik Bengaliát, Bahart és a' Cirkarokat. — Ali-Bey Egyptom urává teszi magát. — A' kalap párt megbukik Svécziában; 's uralkodnak a' sapkák.

Kr. u. 1766. V. Fridrik Dániában †; VII. Christian Király. — Rockingham markiz britt Minister. — A' bélyegezési törvény eltöröltetik, de a' Brittusok fő urai maradnak a' gyarmatoknak. — Grafton és Chatham britt ministerek. Lotharingia Francia Országgra száll. V. Wilhelm örökös Helytartó (orani és ellenoráni párt). — Wallis, Carteret, de Pagés és Bougainville föld körül utaznak 1766—1769.

1767. Thee törvény; közfelkelések az amerikaiaknak; 's az angol művek éjszak Amerikába vitetni tiltatnak. — Jesuiták kiűzetnek Spanyol Országból (Aranda, Campomanes). —

1768. Sierra Morenaban colonisták (Olavides). — Bari conföderatió. Ozman orosz had. — Bostoni zendülés. — Corsica Francia Országé lesz. Napoleon születik Ajaccióban? — II. Fridrik Burkus Király egész erejéből a' hadakozások által megrázkodtatott 's népetlenedett országában a' rendet 's népei boldogságát igyekszik helyre állítani.

1769. XIV. Kelemen (Gangenelli) Pápa. Heraclius Grusiában, Ali Basa Egyptomban, és a' Majnoták segítik az orosz fegyvereit; az oszmanok hajósserege Tchesménél és Monem basiánál semmivé tétetik. — Francia ország által engedi a' Spanyoloknak Louisiánát és új orleanst. Cook első földkörülúti utazása. Bruce afrikai utazása.

1770. Az oroszok győznek Moldvában, és a' dunánál; a' Kalmukok költöznek Russiából. Francia ország Falkland szigeteit eladja Spanyol Országnek. — du Barry Grófné uralkodik Francia országban Aiguillon' és Terray Miniszterekkel. — Lord North nagy britanni Miniszter.

Kr. u. 1771. A' lengyel Király meglepetik, 's fogságba ejtetik Varsónál. — A' Baden - Badeni liena ki hal, 's tartományai Baden - Durlachra száznak. — Fridrik Adolf Svéd Király †; III. Gusztav Király. — Spanyol ország a' brittusoknak engedi Falkland szigeteit. Franciaországban a' parlament eltörültetik. — Az orosz birodalomban döghalál uralkodik.

1772. Első felosztása Lengyel Országnak: Az Orosz kapja a' Dűna, Dnepr és Drusch közt fekvő tartományokat; Ausztria Gallicziát; Poroszország nyugoti Prussziát, és a' Netzeig nyúló földet. — Dániai revolutio, Juliána királyné Struenseet és Brandot megbuktatja 's kivégezteti. — Svéd revolutio; a' Király vissza kapja tekintetét; a' sapka párt megbukik. Warren Hastings Fő kormányzója kelet Indiának. — Cook másodszori utazása a' föld körül.

1773. Holsteini egyezés (Holzáczia gottorpi része Muszka országtól Dániához, Oldenburg pedig Lübeckhez csatoltatik, és német Hercegségre emeltetik). — A' bostoniak tengerbe hajgálják a' britt theát. — Florida - Blanka Spanyol Minister 1792ig. — XIV. Kelemen eltörli a' Jesuiták rendjét; melly még csak az orosz Birodalomban áll fel. A' Fejedelmek győznek a' papságon. — Pugatschew felkelése. — Ali - Bei Egyiptomban győzelve fogságba ejtetik.

1774. XV. Lajos Francia Országban †; — unokája XVI. Lajos Király. — Vergennes Minister 1776ig. — Első amerikai (Congressus) nemzeti Gyűlés Philadelphiában. — A' hollandi Helytartó hatalma nagyobbitatik. A' Nhacok nemzetsége nyeri a' déli anami thronust, majd északi Anamot is kezére keríti. — Brombergi csatorna (II. Fridrik). Gózerómiv (Boulton). VI. Pius (Braschi) Pápa. — Orosz foglalások.

- Kr. u. 1775.** Éjszak amerikai revolutió. Egy amerikai sereg Boston előtt megjelen; első szerentsés ütközet Lexingtonnál. Második nemzeti gyűlés (Congressus). Washington. Benares Angliáé.
- 1776.** Spanyol Ország Portugalliával hadakozik S. Sagramento miatt. — Az angol örsereg elhagyja Bostont. A' Congressus az amerikai gyarmatokat függetleneknek nyilatkoztatja. — Hume †. — Cook harmadszori utazása a' föld körül. — Adam Smith; *Wealth of nations* (antiphysiocraticum Systema). —
- 1777.** A' Fényes Porta Bukowinát Ausztriának engedi. — A' bajor electori Ház kihal; Károly Theodor, a' Pfalz - Salzbacli házból követi, és Baváriát egyesíti a' Palatinatussal. — Jó'sef Portugalliában †; Maria Franciska királyné. Don Pedro Corregens, Pombal megbukik; a' szabad gondolkozás határok közé szorítatik Portugalliában. — Necker közjövédlem Ministere Franciaországban. —
- 1778.** Bajor örökségi háború (II. d. Fridrik Austria ellen). — Francia ország az amerikai gyarmatokkal kereskedési egyezséget, 's forma szerénti szövetséget köt; a' Brittsok hadat izennek Francia Országnek. Pardói béke: Portugallia S. Sagramentot, Annobont, és Fernando Paot a' Spanyoloknak engedi. — Potemkin György mindenható Russziában 1791ig. Voltaire †. — Cook † Gvaihíben.
- 1779.** Tescheni béke. Anglia szerentsétlen nyugot Indiában és Senegalnál. — A' Spanyol beleavatkozik az amerikai ügybe.
- 1780.** A' tengeri hatalmak fegyveres neutralitása. — S. Vincenti ütközetek az Angoloknak (Rodney Admir.) — Brittannia hadat izen Hollandiának. — A' montreali bunda társaság kezdete; Mária Therezia †; II. Jósef uralkodik

dik az austriai Státusokban. Tűrédelem parancsolat. — Lessing †.

Kr. u. 1781. A' hollandus nyugot-és -kelet-indiai gyarmatok erővel megvétnék. — Necker kilép a' francia ministeriumból: Calonne. —

1782. A' Tory - miniszterium N. Britanniában változik; North helyébe lépnek Rockingham, Shelburne, Fox és Pitt. — Az Angolok győzedelmet vesznek a' Francziákon Guadeloupénél, de Minorcát vesztek. Gibraltart Elliot őltalmazza. Kelet - Indiában H₃ der Ali szerentsésen legyőzetik. — A' Spanyolok elhagyják Orant és Masalquivirt. — Az irlandi Parlament függetlensége. — Párisi praeliminarek.

1783. Heraclius megadja magát Russziának. — Hyder Ali †; követi fija Tippu Saheb. Versailli béke (Az angolok megismerik Amerika függetlenségét; Francia Országnak engedik Tabagot és Senegalt; Spanyol Országnak a' két Floridát, Minorcát; megtartják pedig Negapatnamot). — Levegői - hajó: (Luftballon,) Mongolfier. —

1784. A' financiai szükség Francia Országban legnagyobb pólczra emelkedik; az adósság 6000, — a' (deficit) hiány esztendőnként 800—1787. után pedig száz tizenegy mil. hág. — Anglia békességet köt Tippu Sahebbel. — Hollandi egyenetlenségek. — Dániában Fridrik korona örökös veszi által a' kormányt. Taman és Kuman oroszói lesznek. Svéczia megveszi St. Barthelemyt. — Wilson földkörúti hajózása.

1785. Bajor megvilágosodtak. — Hollandiát és Baviariát érdeklő viszonyos csere projectum. Német fejedelmi szövetség (Fridriknek utolsó 's legszebb tettje). — Siera - leonai társaság alkotása.

Kr. u. 1786. Nagy Fridrik †; II. Fridrik Wilhelm király. — Emsi Congressus. Hollandi revolutio: az úgy nevezetett patrioták Helytartórúl tudni semmit se akarnak; V. Wilhelm felesége Hágai utjában letartóztatik. — Ausztriai Belgiomban nyugtalankodik a' nép Jósef reformája miatt. — A' Brittusok Pulo Peenangoz jutnak. Kereskedési egyezés Anglia és Franczia Ország, közt. — La Perouse felfedezési útja. — Cagliostro varázs mesterségeivel, kints-ásással ámitgatja a' könnyen hívóket. Magnetizálók. Wöllner Prussziában. —

1787. Franczia Országban planum a' privilegiált rend adófizetésére. Notablek gyűlése: ezek a' köz ország gyűlést sürgetik, melly kívánság az egész Országban vissza hangzik. Új éjszak amerikai Constitutio. — A' Braunschweigi Herczeg 20,000 burkusokkal Hollandiába megy; 20 nap alatt a' Helytartó előbbi méltóságába vissza tétetik. Osman had. Bligh William földkörúlti hajózása 1790ig.

1788. Brienne első Miniszter az új adózási törvényt a' parlamentben protocollumba téteti. A' parlamentbeliek protestálnak, és részént felmondanak az engedelmisséggel: a' nemesség sőt a' papság is sürgeti a' közönséges Ország gyűlés egybe hívását. Félelmes zivatarok fenyegetik a' Statust: a' kormány rémülő zavarodásban van a' nevededő finánczi szükség és fenyegető éhség miatt; az első Miniszter meg igéri a' Rendeknek a' jövő év 1ső Májusára egybehívását. — IV. Károly Spanyol Király. Az orosz meggyőzi a' Törököt; Potemkin Oczakwot bevezzi; a' Törökök pedig keresztül törnek Lascy lineáján. — Swéd - orosz háború; mellyben a' dánok is részt vesznek. Finnlandban a' tisztek felmondnak a' Királynak az engedelmisséggel. Stockholmi ország

gyűlés. — Az Új déli Walesi gyarmat alkotta-tik Austráliában. (folytatása máskor). —

Galvácsy László.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-ismertetés.

Hunyadi János viselt dolgai. Engel és Fesslerből. A' honni ifjuságnak ajánlva. Czuczor Gergely által.

Midőn literaturánk' több ágaiiban örömrünk-re a' legszebb reménnyel biztató munkásságot 's haladást veszszük észre, nem lehet aggodalom nélkül látnunk, hogy az ifjuság' számára elégséges oktató könyvek' hiával vagyunk, holott ezek' volnának az első, mellyekre a' nép' mivelődése előmozdítóinak ügyelniök kell. Különösen az ország' történeteinek milly óhajtható 's nagy tekintetű volna, nép' és ifjuság' számára egy kis kézi-könyve, melly világos rövidséggel 's valahára mar csinos előadással is ajánlaná magát. A' nemzetnek nagy iskolája ön történetei. Jó és bal szerencséinek tudása szükséges ahhoz, hogy a' hazafi' szíve a' hazához híven 's lelkesedéssel ragaszkodjek 's a' múlt idők jó vagy bal lépéseiből annak javára hasznos tapasztalást gyűjtsön. Melly nép, a' vele semmikép nem rokon nemzetek szomszédságában, kilencz század óta lakja Európát, annak a' múlt idők' történetei iránt részvétlennnek, figyelmetlennnek nem szabad lennie; nem volna szabad, mert csak egy kevesse gondolkodó ember sem él eltöltött napjai' emlékezete nélkül 's ezt elcserélnie vagy felejténie csak életével lehet. Azonban a' holt nyelv' uralkodása nem tehetné élővé a' tudományt, 's az eddig nagyobb részint kevesek tulajdona maradt. Vannak deák, német történetíróink; de nekünk

magyartól magyarul 's végtére valahára csinos magyarsággal írott historia kell; mert csak ilyentől várhatni, hogy a' nép' könyvevé válik. Minden jót van okunk reményleni a' haza' atyáitól; de addig is, míg intézeteik a' nyelvet országossá teszik, bár melly parányi előkészületet is örömmel 's köszönettel kell fogadnunk; mert deríti a' jövőndőre kilátásunkat.

Czuczor Hunyadját szerény czíme után kell megítélni. Csak egy kis szakasza történeteinknek, de érdekes a' nagy hazafi örökké tisztelendő tetteinek sokasága által, ki a' szomszédok fenekedései, 's részint hitetlen részint dühös megrohanásai, a' hazafiak' meg hasonlításának kárai 's a' benn tanyázó férgek' rágásai ellen csak nem egyedül tartá erős karjaival a' veszni menő hazát. Mind ezek e' kis kézi könyvben híven vannak felfogva 's helyes, világos rendben előadva. A' nyelv minden pipere nélkül csinos, a' tárgy' méltósága szerint emelkedő, általában egyszerű 's férfias, az aradi Gyűlés' írójához minden tekintetben méltó. — Nagysága 9 ív, ára 40 pengő krajczár.

V.

B) Külföldi Literatura.

K i v o n a t.

(Allg. Kirch. Zeit. 1829. Kiadja Darmstadtban Leske Károly Vilhelm; szerkezteti Zimmermann Erneszt. Nyolczadik esztendei folyamata.)

Szám 32. Lap 260.

Európai Papság Beauregardtól „Etat du Clergé des differens cultes en Europe”. A' Szerző; mint állítja, hivatalos jelentésekből merítette tudósításait, és jót áll. Mi táblában adjuk.

Név	Papok' száma	Papi jövedelem összesen	Egyaránt elosztva jut egy Papnak	A' Papi jövedelemhez egy személy fizet	Egy Pap esik ennyi lélekre
Anglia —	18000 Episk. 8000 Dissid. 936	190 milliom 12½ milliom 5159000	10155 1560 5500	15 fr. 80 G. 2 fr. 8 G.	333 1590
Skócia —	1994 Kath.		2900	1 fr. 6 C.	1994
Hibernia —	239 Presb. 3145 Dissid. 4156	6937175			
Spanyol —	9327	62 milliom	1430	5 fr. 32 C.	270
Portugália —	19000	27 milliom	2926	8 fr. 50 C.	343
Ausztria —	5169 Kath.	24 milliom	1263	1 fr. 50 C.	786
Magyar ország —	11000	8105000	1482	2 fr.	1163
Német —	4602	19125000	1650	1 fr. 40 C.	—
Német Alföld —	9578	6625000	1460	1 fr. 30 C.	1217
Burkus —	1700	14 milliom	1460	1 fr. 2 C.	—
Svájc —	5076	2175000	1280	1 fr. 30 C.	—
Svédia Norv. —	1578	9430000	1800	1 fr. 95 C.	—
Dánia —	20400	2975000	1880	1 fr. 75 C.	970
Olasz —	32576 Kath. 515 Prot.	21½ milliom 714000	1050 1386	1 fr. 5 C. 79 C.	950
Francia —	76900 Óhitű 9540 K. Prot.	18750000 14000000	244 1467	63 C. 75 C.	1100
Orosz —	3000		600		—
Török Knyek —					

Szám 153—200.

Töredékek Flint Timotheusz északamerikai Misszionár' utazási tudósításaiból. A' fiatal virágzó Státus Ohio, az egyesült Státusok' nyugoti részében, közönségesen Yankeeek' Státusának neveztetik. Lakosai nem látszanak ugyan új Angliából származni, de szokásaik 's erkölcsaik innen vagynak kölcsönözve, 's ez az utolsó nyugoti tartomány, hol az olyan szokások és erkölcsök dívatba jöttek. Az emberek itt társalkodókbak, mint sem a' még nyugottibb tartományokban, 's nyilvános intézetek' alapítására könnyebben állítanak közös erőt elő. Hajlandók oskolákat építeni, a' zsoltáréneklést tökéletesíteni, Prédikátorokat hívni, 's a' közönséges Isteni tiszteleten megjelenni; de szint olly hajlandók dogmatizálni is, sokat gondolni nem csak magok' hanem szomszédjaik' hitével is, és a' legkissebb különbözés miatt keseredve harcolni. Ohio sokat tett és sokat tesz az összes literaturára, és szabad oskolák' felállítására, 's Athenaeiben egyetem vagyon. Azonban a' tanítási intézetek, mellyek Gymnásium nevezettel tiszteltetnek, kevésből többek elementáris oskoláknál. A' szülők általában szoros lelkiismeretűek gyermekeik' tanításában; Cincinnatiában próbát tettek a' szép literaura' gyarapításában. Ha Lexington (Kentuckiban) Athenaeje a' nyugotnak, a' minnek t. i. tartja magát, úgy Cincinnati Korinthususa léssen. (A' classicus nevek' vadászása egyik kedves gyengeségök az Amerikányoknak, 's illy nevek' osztogatásában szinte nevetségig adakozók. Annyi Capitolium, Athenaeum, Circus, Demosthenes, Cato, Curius 's t. a' mennyi az egyesült Státusokban vagyon, sehol sincs; de kár, hogy névnel nem egyéb, melly a' classi-

cus régiségre csak emlékeztet.) Itt régóta adatnak ki ujságok, a' könyvkereskedés számos, de a' legkelendőbb czikkelyek románok. Az ízlés még igen allyas. — Kentuckiban a' nép' erkölcse szembe tűnőképen különbözik a' szomszéd Státusok' lakosaétól. Minden hely tömve emberekkel, mert üres idővel nagyon bővülkednek. A' Tanácsház felett függő harang, — mivel Kentuckiban nem könnyű falun templomot találni, — fél óra alatt teljes auditoriumot gyűjt össze predikációra. A' szép testalkotás és arcszín, a' manír és öltözködés mingyárt mutatja, hogy a' Kentuckiak kevesbb személyes munka alá vettettek mint sem a' többi Sátusok' lakosai, a' kik között mefordultam mindenütt a' jó állapotnak és bővelkedésnek meglepő jeleit láthatni. De fájlalni lehet, hogy olly jól termett fiu emberek testi 's lelki munka nélkül lévén, szükségesképen dülnek a' nyugoti tartományok' uralkodó vétkébe, játékba 's ivásba. Ezen a' szülők panaszkodnak, a' magzatok pedig hajlandóbbak nyiltan megvallani hibájokat, mint sem elhagyni. Hibájokról ollyan hangon szólnak, mint a' síró, de tovább is vétkezni szándékozó gyónók. Egy délesti áhítatosságnál részegen jött valamelly fiatal ember a' gyülekezetbe 's botránkozást okozott. Papja más nap megdorgálta tettéért. Az ember nem mentette magát, a' dorgálást helyben hagyta, 's megvallá hogy oka vagyon a' szégyenlésre: de azt is megjegyzé, hogy ő, mint tékozló, egyébbarányt jó 's becsületes házból való, gyakran gyötrő gondolatokról kínoztatik, a' mik miatt a' múlt este, minekelőtte gyülekezetbe ment volna, magához vett egy keveset a' szőlő' gondoló nedvéből, 's ez olly rendetlenségbe hozta látó eszközeit, hogy mindenek kettőztek előtte. —

Lexington nem olly nagy 's virágzó, mint Cincinnati, de látszatosan gazdagabb és mulatóbb. Szép literatura rendszerént a' társalkodási mulatozás' tárgya. A' literaturának legújabb 's érdeklőbb gyümölcsei fekszenek az ablakoknál. A' tudományok' nagy hírre kapott egyeteme, régen kijelelte magát a' nyugotnak minden tudományos intézete felett. A' társalkodó Lexingtoniak' magok viseletében 's udvariságában közönségesen a' könnyűség' színét találtam, az ízlés' és finom életmódnak jelét. Lexington valóan Muzai szellemű, 's nyugoti Athenaenek méltán mondatik. Azonban ezt az uralkodó literariai mulatságot gyakran kedvetlenség követi. Féltudósok, és ollyan csacsogók, kik csupa beszélgetésből szedtek fel holmi öszve nem függő ideákat, keverednek a' társaságokba. Chemia, Geologia, Religio, minden szent és nem szent, vizsgálatjok alá jó. Egymás után minden tárgy alkalmat ad a' kétkedésre, új theoriák' felállítására, és a' kérdésnek teljes eldöndésére. A' dolgok' illyen rende illy fejekben természet szerint nagy forrást okoz, és a' mulatság hamar dogmatizáló 's disputáló characterűvé lesz. Az egyetemben a' classica literatura mind eddig is csak mellékes de a' karbeli tudományok hírre kaptak, és a' tanulók' száma, kivált az orvosi részben, szembe tűnő. A' város' templomai mind megtelnek figyelmetes hallgatókkal; minden a' minek a' keresztényi jóltévőség' célja, kész és bő adakozókat talál. Az egyházi ékeszésolás eránt való ízlésők a' lakosoknak, úgy látszik, változni akar. Eddig a' Cincinnati ízlés uralkodott: tompa hangon kezdeni, azután a' hangnak minden gradációjin a' leg megerőltetebb felsőig keresztül futni, onnan lassanként mérsékelt modulationa bocsátkozni volt a' szokás, legjelesebb orátori tulajdonság pedig az erős hang. A' Yankeek

eránt való gyűlölség is, melly olly soká tartott, kezd a' nép' szokásából kimenni. Az Új Angliából utazó már bizonyos lehet, hogy érdeme szerint udvariasan fogadtatik. — A' Kentuckiak az ő entheuszi, eleven, bátor, nyílt és nemes charact erőkben minden nagy eránt ösztönt hordoznak. Szerencsések, ha enthusiasmusokat megtanulják elmélkedés és helyes tekintetek által mérsékelni! Boldogok, ha jobban meggyőződnek a' felől, hogy heves ifjaikat erényre és szükséges munkásságra kell szoktatniok! A' hiányos nevelés, 's a' henyélésre, játékra 's egyéb kicsapongásra szokottság, minden testi 's lelki 'felséges tulajdonságaik mellett veszélybe dönti őket, hogy vissza használt erejüket magok és hazájok ellen fordítják. Jó utra csak a' szülők vezethetik a' helyes életbölcsességnek gátló befolyásával. A' szülői tekintetnek kemény gyakorlása sürgetve szükséges. Semmi más erőlködésnek sem lehet e' Státus' jövőendő sorsába olly határtalan jó következtű befolyása, mint ha nyaka szegetik a' játéknak és tékozlásnak, 's azokat, kik ezt követik, úgy állítják az ifjúság' elejbe, mint utálatos embereket, Mert nincsen az országnak nyughatatlanítóbb kilátása, mint mikor számos, talentomos 's nagyra törekedő ifjait, czél és munka nélkül, minden szenvedelmeivel és nagyra vágyásával a' polgári társaság ellen látja szabadon kikelni. Eggyesek, kik ezt elevenen érzik, mindent elkövetnek, hogy gyermekeiknek jó nevelést adjanak; tanítókat szeréznek, új iskolákat állítanak mindazáltal vagynak még faluk tele henyélő 's kicsapongó fiatal emberekkel. A' nyugoti Státusok közt egyiknek sincs Kentuckinál nagyobb szüksége azon lenni, hogy ifjúsága jobban neveltessék, erkölcsi tisztításnak, és a' romlás eltávoztassék. Sok ide való

ifjunak ősei fő polgári hivatalokat viseltek 's nagy tekintetben állottak azon Státusokban, a' honnan jöttek; közülök nem kevesen dicsőséget arattak magoknak a' szabadsági háborúban; gyermekeik dicsőségekkel együtt a' maga bizakodást is, és azt a' szabad 's független indulatot, melly a' Virginiai characternek sajátja, öröklötték tőlök. Ugy látszik, magokban hordozzák azt az érzést, hogy az uraságra, közönséges hivatalokra és megkülönböztetésre örökség szerént számot tartsanak, és valósággal ez a' nagy magokhoz való bizakodás az ő jó csillagok. Több ízben tapasztaltam, hogy olly fiatal ember, kinek a' magamegelégedésből származó könnyúségen, és mind azzal, a' mihez ért, tökéletes bánni tudáson kívül egyéb jelessége nem volt, magát a' „felzavart vízbe” vetette még minek előtte az északnak félénkebb, késedelmezőbb, és magával tanácskozó ifia el-tökélhetné az alkalmatosságot használni. „Su a dextra” ez a' Kentuckinak örök mottója, 's bizakodás a' védangyala. Az egyesült Státusokban helyet és hivatalt közönségesen a' bizakodó és lármás szokott erővel is magáévá tenni. — Az újságnak kielégíthetetlen kívánása, a' rendkívüliire való hajlandóság, melly az Amerikai népcharacternek egyik általános sajátja, Kentuckiban egész szenvedelemmé lett. Eleven ez a' nép, mint a' Francia; de az entheuszi character rend szerént állhatatlan. A' költözködésnek és a' lakhelyek' változtatásának szeretete közönséges a' nyugoti tartományokban, kivált Kentuckiban felette nagy. Vagynak erős jó házaik, de mint a' Tatárok, sátorokban is lakhatnak. Szüntelen változás van. A' kész birtokosok eladnak, felrakodnak, elmennek, 's idegenek lépnek helyökbe; de ezek is még mielőtt szomszédjaik' bi-

zalmát megnyernék, más jobb lakhelyről hallanak, felrakodnak, utánok mennek. Ez sokat tesz a' társasági összekötetés' állhatatlanságára, kivált a' Lelkipásztor és gyülekezet közt valóra. A' vallásról ugyan tisztelettel szólnak, 's a' békeség' és jó rend' fentartására szükségesnek tartják, de a' papot olly igen szükségesnek nem hiszik, mint az északi Státusok. Ezek összeborzadnának, ha papi imádkozás nélkül látnának halottat temetni; Kentuckiban nem igen van pap a' temetésen jelen, és szorosan nem is kívántatik. — Missouri és Illinois Státusok sok jeles talentomú 's esmeretű férfiakat nyertek bevándorlottaik közt; de még többeket, kik ollyan reménységgel jöttek, hogy meghomályosítanak mindent, a' mi tündöklőt találnak, azonban véletlenül magok homályosodtak el. A' nép még nem olvas, kevés jó könyv is jut e' tájakra. A' tudományosan mivelt férjfiak semmit sem látván, a' mi tudományos fáradozásaikat ingerelhetné 's jutalmazhatná, hanem azt tapasztalván, hogy a' lelkeket más czélok foglalják el, ők is hamar ezekre fordítják minden figyelmöket. A' nép jobban el van majerságok' állításával és kereskedéssel foglalva, mint sem hogy literaturára gondolhatna. — Amerika, úgy látszik kérkedést öröklött Angliától, 's feljűljulja példányát. Emberei az arany borjut imádják. A' modikórság mindent elragad. A' tartományok kérkedők' paradicsoma; 's az egyik fel, másik lekérkedik. A' közönséges vélemények a' gloria urának (lord of the ascendant) ítéletei szerént támodnak. A' Kentuckiból, vagy az Atlanti Státusokból jövő idegen nem jól fog lenni új lakhelyén, ha egy ezen nagy férjfiak közül nem lesz oldala mellett, hogy vitorlájára szükséges szelet fujjon, ha mozgásba akarja

tenni hajócskáját. — Gyakran gyönyörködtem azon dicsekedő hirdetmények' olvasásában, a' mikkel teljesek az ujságok. Egy kis iskola, melly aláírással nyittatik, 's mellyben a' tanuló' fele abc vadász, Collegium. Egy hasonló másik így czimeztetik: Lancaszeri iskola, vagy az Instruction mutuelle' iskolája. Egy harmadik Pestalozzi Intézet nevezettel esmerteti magát. Itt találni Intézetet a' mezei gazdaság' megtanulására; amott a' Missionárok' képzésére; itt van egy Loge a' Gramatika' megtanulására; van új mód, hat leczkével az ostobát lelkes emberré tenni, gyermekekbe a' tudósságot fáradság nélkül beoltani. A' nép ilyen nyomorúlt hitetések által végre azon gondolatra jó, hogy bizony van egy országot, melly a' tudóságra vezet. A' merész kérkedők hizelkednek a' szülőknek, 's megcsalják és lopják őket; de a' szerény 's mivelt férjfi elől is elveszik az őt illető helyet, mert az szegényli olly alá való fogást tenni; a' gyermekek' kaponyájit pedig megtöltik széllal, 's ezek felnőnek tudatlanúl, de magokat elbízva. (Igy van ez az egyesült Státusok' nem csak ezen nyugoti, hanem keleti tartományaiban is, és szinte innen terjedt ez a' gonosz amoda. Sajnálásra méltó az a' becsületes ember, kit a' sors arra kárhoztott, hogy az egyesült Státusokban éljen, ha csak nem Amerikáynak született és nevelkedett.) Ezen új tanítói Intézetek' alapítójinak nagyobb részök azt hirdeti, hogy Londonból, Párisból, Philadelphiából, New-Yorkból, Bostonból jött, és dicsekszik, hogy ott nagy dolgokat cselekedett, 's a' mivészségben és tudományokban történt legújabb javításokat 's bővítéseket hozza magával. Ha itt egy becsületes em-

ber tanítói Intézetet akar állítani, 's tanácsot kérđ olyan barátjától, ki már azon taromány-nak meridiánusát esmeri, a' tanács rend szerént ebben áll: „adjon az oskolájának valami új 's imponáló' nevet, hirdesse ki, hogy egy új tanításmódot talált fel, melly szerént a' gyermekek fele időn két annyit tanulnak, mint a' régi szerént tanulhatnának; tegyen félre minden szerénységet, zavarja fel a' vizet, 's ugorjék bele míg háborog.” Illyen tanács után készült Intézet állítatott fel St. Louisban ott létemkor igen dagályos nevezet alatt. A' Tanítók — Professzorok akarám mondani, — ígérék, hogy a' tudomány' minden ágai mellett csak nem minden ó és új nyelveket tanítani fognak. Zsidóra 12 leczkén akarák tanítványjaikat megtanítani, de-ákra 's görögre, ahozképest való hamarsággal. Ezek az emberek, kik azt a' mindent magok akarták tanítani, Erasmust egy fordított munka' segedelmével olvasták, és tudták a' görög Alphabetát.

S z á m 182. Lap. 1494.

Persziában siralmas a' Zsidók' állapotja. A' zsidóból kereszténnyé lett Wolf, ki régebbi hitsorsosinak megtérítésökre keletre utazott, egy Ispahani Rabbit így beszélve vezet fel missionári Journaljának III. d. k. részében (Missionary Journal of the Rev. J. Wolff, Missionary of the Jews, Lond. 1829. 8.) „oh, a' mit nekünk szenvednünk kell Persziában, az kimondhatatlan. Az atya minden nap félve megy piacra, mert attól kell tartania, hogy míg övéinek kenyeret vesz, leányjait a' Princz, vagy a' Gouverneur háremje' számára elragadja, vagy pedig a' kis fiját, hogy eunuchussá tegye. Nem régiben is Schirasban nyolcz zsidó leányka vitetett el a' Schah' parancsolatjára; Ispahánban

Izraelnek ött leánya vitetett el a' Gouverneur' háremébe. Már ezeket örökre elvesztették szülők, mert mi nem mehetünk 's nem mondhatjuk: add vissza leányainkat. Oh, bár csak többet olvashatnának Bibliát, a' Messiás' eljövete-
lének idejét korábbra lelnők talán, mint most gondoljuk; de nekük minden napi kenyerünk-ért kell futkosnunk. Örömet Indiába mennénk, de nem eresztenek." — Schirasban legnagyobb a' zsidók' megaláztatása. Egy estve, beszéli Wolf, látni mentem az utszát, mellyben a' Schirasi zsidók laknak; de nem hiszem, hogy sorsokról jobb leírást adhatnék, mintha elmondom, a' mit Scheih Ahmed Abu Kamis, Schirasi mahometány, nekem beszélt a' Hafar' partján, Tschaab Seich' táján, hol Tayrollal, a' Busszorai Angoly residenssel voltam. A' Schirasi zsidók' állapotját tudakoztam tőle. Monda: „ minden szűk bejárású alacsony ház Schirasban zsidóé; minden szennyos, gyapju vagy teveszőr turbányos ember zsidó; minden ruha, melly igen avúlt, oldalt foltos, rossz ujjú, zsidóé; minden, a' ki régi törött üveget szed, mocskos rongyot keres, viselt cipellőt és szandalét koldúl, zsidó; minden ház, mellybe kecskén kívül más négy lábú állat nem megy, zsidóé ” Atyámfijai' nyomorúságának ez a' rajzolatja épen nem nagyított. A' mint a' Schirasi zsidó osztályba léptem, koros és fiatal férjfiakat 's asszonyokat találtam az utszán ülve koldúlni. Fejüket lefüggeszték, kezöket kinyújták, 's gyenge hangon kiáltának utánna: „ csak egy Pult (fillért), csak egy Pult, szegény Israelita vagyok! ” Elosztattam köztök holmi csekélységet, 's többen mondák: „ eljöttél ? hallottuk, hogy te Izraelnek fija vagy, és elhoztad veled az evangéliomot zsidóul; add nekünk az evangéliomot. ” Megigérttem, hogy

megkeresem őket házaikban, 's míg velök szoltam, hallottam a' mind két nemű szegény zsidókat kiáltani: „Izrael' szegény gyermeke vagyok! Izrael' szegény gyermeke vagyok! egy Pult, csak egy Pult; Izrael szegény gyermeke vagyok!” Némellyek az utfélen ültek, hajmát ettek, kenyeret koldúltak, és kiáltának: „csak egy Pult, Izrael' szegény gyermeke vagyok!” Busszorában és Bagdádban, hol a' Zsidók nincsenek annyira elnyomva, láthatni köztök szép és nagy férjfiakat, módos és szép leányokat; de Schirasban sáppadtak és kicsinyek. Valóan szegény Izraeliták, és leányaikról minden kellem eltűnt. Nem csudálom, ha megnémült közöttök a' hárfa, 's egyetlen egy énekők most: „csak egy Pult, Izrael' szegény gyermeke vagyok!” Leányaik lefüggeszti fejöket és kiáltanak: „csak egy Pult, Izrael' szegény gyermeke vagyok!” — Még is tud a' Schirasi helytartó, Schah Zadeh, ezen szegény emberek' főpapjától pénzt csikarni ki. Egy Skócziai példabeszéd szerint „nehéz a' Hochländer' na drágját elvenni” (mert nem visel); de itt olly magiás operatiót tudnak, melly még a' szegény Izraelitától is kicsikar egynehány rapiát. Ha felszólíttatik a' főpap, hogy 15 vagy 20 ezer rupiát fizessen a' Princz' kincstárába. derék basztonádot kap. Egyes ember egész Schirasban nem bír ennyivel; de szabad a' vert embernek ugyan azon eszközzel élni maga nyájja körül; a' basztonáde kiterjed az egész zsidó népre, 's hogy és hogy nem, végre csak előjönnek a' rupiák. Kifogást szenved a' Teherani zsidók' állapota, mert ott resideál a' Schah, ki minden vallásúakat eggyarányt tőr. Csak békeséget és rendet kíván, 's a' ki pénzt ad neki, olyan vallású lehet, millyen akar. Ő pénzt és drágasá-

gait számlálja, 's mindenekkel békesen él. Örömet megengedi a' zsidóknak, hogy pénzt gyűjtsenek, azután neki adják; ha néha Peischkiht, vagy is ajándékot visznek, igen meg van velök elégedve. Csak egy Guineet ajándékozzanak is, köszönettel veszi.

Holéczy.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

T u d ó s í t á s.

Illendően jelentem a' T. T. Magyar olvasó közönségnek: hogy Sz. Kir. Buda és Pest Városoknak volt régi állapotokról Oklevelek után készített Magyar Ertekezésem, melyet T. T. Trattner Mátyás, és Károlyi István Urak tulajdon sajtójok alá bocsátottak, a' jövő Hónapra ki fog jőni. A' munka maga dicsérje magát; mint szerzője, egyebet nem mondhatok róla, hanem hogy közhasznú. A' Sz. Kir. Városoknak jövő törvényes Regulációjokba is nagy befolyása vagyoni; mert épen olly tárgyakat fölvilágosit, melyeket a' N. Méltóságú Országi kiküldöttség Operátumaiban érdekel. Hük tehát azt megszerzeni kívánják, 1832. évi November végén, a' fön tisztelt tulajdonos Uraknál, 's nálam alól írott nál Budán megvehetik:

Költ Budán October utolján 1832.

Podhradezky Jó'sefnél,
a' Nagy Mélt. M. K. U. Kamara Számvevő
Hivatala Tisztjénél.

2. H i r d e t m é n y.

Iljen nevű Magyar-diák, és viszontag Diák-magyar munkára: származtató, 's gyökerésző Magyar-diák Szó-Könyv, a' melj a' Magyar szokat gyökeröknél fogva, nyelv tanítólág, 's itéletesen adja elé. Első munka a' maga nemében. Irá Szeremts' Várassánuak nyugvó papja, Bodrog Kissfaludi születésű Kassai Jó'sef, a' Magyar Tudós Társaságnak levelező tagja. I. II. III. IV. V. Tsomó, és Lexicon Etymologicum Latino-Hungaricum, Grammatico-Criticum, ez Vidik Tsomó lészen.

Ezen munka több, mint negyven esztendei tsüggedhetetlen, 's fáradhatatlan szorgalomnak gyümöltse. — Itt minden Magyar, és Diák szónak gyökere kinyomoztatik, gyöker, és betű renddel elé számláltatik, következő huszonhárom betű rendével, és sorával:

a b d e f g h i j k l m n o p r s t u v z, ö ü.

Kimaradván a' betűk' rendéből a' diák C, 's helyettes, tz tétetvén, Pápai Páriz Ferentz, Sándor István, Szabó Dávid, Gyarmati Sámuel, és Tudós Márton Jó'sef Ur' Szókönyveiként. — Itt minden gyökerre, származékra, ősz-szóra, még a' szók' végezeteire és származtató ízeire (Terminationes et formativa) a' betűk rendében olj könnyen rátalálhatni, mint az említett és dítsért nem származtató Szókönyvekben.

A' Magyar-diák rész az öt magában hangzó: a e i o u betűkben kezdve öt tsomóra lészen felosztva. Ez is még első felosztása a' Magyar Szókönyvnek. Az ötödik tsomónak öt toldaléka lészen: Az Iső a' kimaradni talált szokat megemlíti. A' Ildik az idegen, kortsos, gántsos, 's még is több Vármegyében gyakorlott szokat megigazítja A' Ildik az idegen, de türni való szók' tartalma, a' miket a' Diák, Német, és Tóthokkal együtt közöleg gyakorol a' Magyar nemzet. A' IVdik Tudományi szózatok, a' vagy műszók (Termini Scientiarum technici hungarice et latine). Az Vdik tsak származtatással, és helyes-írással különböztethetős szók. (Differentiae vocabulorum quorundam hungaricorum etymologicae, et orthographicae).

A' Munka fél-tsomónként fog sajtó alá'menni. Most először az első tsomónak hasonfele, az az: Előszó, 's Bévvezetés a' szó származtatás tudományba, és a' Szó-Könyvből az első, vagy is A betűn kezdődő szók

mennek a' sajtó alá, és a' B. betűből a' mennyi jut tizenöt nyomtatott ívre, vagy árkusra.

A' Szerzőnek semmi nyereség, semmi jutalom nem kell, hanem egyedül Istennek ditsőség, és a' Magyar Nemzetnek haszna. — Ennélfogva Előfizetés az egész munkára nem kell, hanem a' munkának első fele, a' vagy hasábjá világra jöven, a' ki nem sajnálandja a' maga tulajdon hasznáért, és Nemzetének ditsóségeért e' kevés költséget: méltóztassék az első tsomó' első felének ált vételével, a' második hasábnak árrát lefizetni, ugyan azt, a' többi következőre is így folytatván: az első t pedig ajándék gyanánt elfogadván; mivel ennek egész árra a' N. M. Pétsi Püspök Úr Ó Excellenciája által lefizettetett. — Lészen pedig árra az I-ső Tsomó második hasábjának, mellj hasonlóképen 15 ívből fog állani 30 ezüst kr. — 's így folytatván mind a' 6i Tsomónak, vagy 180 ívből álló nagy munka' 12 hasábjának összes árra 5 forint 30 kr. ezüstpénz (ide nem értvén az I-ső Tsomó első hasábját, mellj ingyen ajánlatik az előfizetőknek). Levonván a' nyomtatási költséget, a' mi haszon felül marad, azt a' Szerző a' Magyar Tudós Társaság' fundusának nevelésére szántta. A' titt. Előfizetők' nevei a' II-dik Tsomó' végén ki lesznek nyomtatva.

A' Munka nagyobb nyoltzad réthben, és könnyen olvasható, nem serkényi betűkkel leszen nyomtatva, Medián nevezetű tiszta papiroson. — Mutatvány' fejében légyen az I-ső Tsomónak hasonfele.

A' következő TT. Urak tisztelettel megkértenek; hogy a' munkát megszerezni akaróknak neveiket össze írni, 's az érte járandó pénzt beszédni a' jövő 1833dik Esztendő Jan. első napjaig, vagy a' Szerzőhöz Pétsre; vagy Trattner 's Károlyi István' Könyvnyomtató intézetébe Pestre küldeni méltóztassanak, u. m.

Béts. Mélt. Gr. N. Károlyi Károlyi Lajos, és T Márton Jó'sef Urak. — Bihar. T. Prof. Sárvári Pá Ur. — Eger. F. T. Kanonok Báro Barkóti László Ur. — Erdély. Mélt. Gr. Kornis Mihály, és T. Deáki Fülep Sámuel Urak. — Gömör. V. Mélt. Gr. Andrásy György Ur. — Györ. V. N. T. Pázmándi Pléb. Horváth Endre Ur. — Hont. V. Fő Orvos Horvát Jó'sef Ur. — Kassa. F. T. Kanonok Turtsányi Ferentz Ur. — Pest. Trattner 's Károlyi István Urak. — Péts A' Szerző. — Pozson. F. T. Kanonok Döme Károly

Úr. — Sopron. T. Tábla-Biró Vágy Ferentz Úr. — Szabolts. V. Mélt. Gr. Desewffy József Úr. — Tolna. V. T. Al-Szolga-Biró Pertzel Imre Úr. — Vas. V. N. T. Prof. Bitnitz Lajos Úr. — Veszprim. V. F. T. Apátur Guzmits Isidor, és Kanonok Holosvári Sándor Urak. — Zemplén. V. F. T. Kanonok Tokaji Plébános Smidt József Úr.

3. *Petrócai Trattner J. M. és Károlyi István* *Typographiájában megjelent új könyvek.*

46) A' Tisztelkedés Mestorsége, vagy utmutatás, miként kell az embernek a' társaságokban, 's az élet különbözőféle környületeiben magát illendően, csinosan és udvarian viselnie; delin beszélnie, értekeznie, és mulatnia, egy Bokrétával és egy Nefeletkszoszorúval párosítva, szerkeztette Lencsés J. Antal. 8ad rét

47) Hazai Vándor 1833. Hét Rajzolat: 1 Pest és Buda Várossa. 2. Gróf Batthyáni Adám képe. 3dik esztendei folyamat, 22 árkus nagy 4ed rét. Ára 1 for. ezüstpénzben.

48) Kölesey Ferencz' munkáji, I. Kötet Versek, nagy 8ad rét.

49) Magyar ország' rövid Históriaja, a' nemzet' eredetétől Idik Lajos Király' idejéig, melyet deák nyelven írt Spányik Glycerius kegyes iskolákbéli Al-dozó Pap, a' közönséges és a' Magyar országai Történet Professora 's a' t. Az ötödik kiadás után magyarra fordítva két Kötet nagy 8ad rét.

50) Hit-Vallása az Ottomána-Porta egyik birtokában Oláh-országban megállapodott Réformáta Ecclesiának hirdetve annak fundatora és L. Pásztorai Sükei Imre által nagy 8ad rét.

51) Christliches Gesangbuch für die öffentliche und häusliche Gottesverehrung. Zum Gebrauche der deutschen evangelischen Gemeinden im Bács-Sirmier-Seniorat. 8ad rét.

X. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k .

- 1) Gálváczy László. XII. Időszak. A' Franciaia' revolutio kezdésétől a' Veronai Congresszusig (1789—1823.) 3 lap.
- 2) E. G. Gyulának Polgári és Egyházi állapötja, a' régibb és újabb időkben. 13 lap.
- 3) Vizer István. Cosmologiai Értekezés a' Nap' országáról. 28 lap.
- 4) Egyed Antal. Duna Földvár' leírása. 45 lap.
- 5) Horváth 'Sigmond. A' Vesta Szűzekről. 55 lap.
- 6) Résó-En'sel Sándor. Béla Király Nótáriussáról. (Folytatás.) 64 lap.
- 7) Janik Ferencz. Az Erdőgazdaságnak bátorságosításáról, és szükségtelen terhezeti' elhárításáról. 91 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - i s m e r t e t é s .

- V. Hunyadi János viselt dolgai. Engel és Fesslerből. A' honni ifjúságnak ajánlva. Czuczor Gergely által. 115 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

K i v o n a t .

- Holéczy. (Allg. Kirch. Zeit. 1829. Kiadja Darmstadtban Les' Károly Vilhelm; szerkezteti Zimmermann Erneszt. Nyolczadik esztendei folymat. 116 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Tudósítás. 128 lap.
- 2) Hirdetés. 129 lap.
- 3) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 135 l.

(Koszorú 1832dik eszt. Xdik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1832.

XI. KÖTET.

Tizenhatodik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

Deák Péter
A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 26

É r t e k e z é s e k.

I.

*Gyulának Polgári és Egyházi állapota, a'
Régi és újabb időkben.*

(Folytatás.)

6. §. Gyula a' Török után.

A' Török uraság végképen kiirtódván Gyuláról az 1659dik esztendőben, vissza jött ez a' magyar Korona alá, és földes urának esmérte a' Magyar Kamarát, valamint az 1564ki Török kézre való jutását tsak kevéssel meg előző összeírásban is a' királyi javak közzé számláltatik. De nem tsak Gyula, hanem Békés Vármegyének legnagyobb része is kamara birtok volt mind addig, míg mind Gyulát mind a' több alább megnevezendő helyeket Vldik Károly Császár, vagy mint Magyar Király 3dik; 1719ben Harukern János Györgynek nem adta, a' ki is egy Lintzi Péknek nagy talentomú fja volt, és a' hadi Proviánt Kormányánál fő tisztséget viselt. Magyar Indigenává lett 1722. Bárói rangra emeltetett 1729ben 1732ben pedig, 1715ben vissza állított Békés Vgyének fő Ispányává tétetett. Már 1723ban volt Donátioja, de minthogy abból sok helyek ki maradtak; újjat Nyert 1736ban mellynek erejénél fogva ezeknek a' helyeknek jutott birtokába. u. m. Gyula Fővényes, Öllýved, Apáti, Sz. Benedek, Bőregyháza, Alabiár,

Gyűrkehej, Békés, Endröd, Berény, Gyur, Kamut, Dánfok, Tsatár, Tógye-Nyárszeg, Szentes (Csongrádban) Sz. Fábián, Etser, Veresegyháza, Donát Sz, László, Tőke, He-kéd, Derekegyházának egy része, Bökény, Sze-g-halom, Fáás Balkány, Torda, K. Környe. Ötsöd, Szarvas, Káka, Bábótska, Félegyháza, Tatár-szállás, Csaba, N. és Kis Podány, Földvár, Bo-rot, Gyán, Veszely, Gerendás, Kigyós, Eper-jes, Kerekegyháza, Szabadka, Gyarmat, Páz-mány, Ösvény, Butsa, K. és N. Harang, Ger-la, Mező Megyer, Sz. Miklós, Kis és nagy Dé-tse (12) Dobor, Csorvás, Körös Ladány Méhes, Kis Károly Gyoma, Ege, Nagy Telek, Vész-tő, Mágor, Tartsa, Edeles, Némethi vagy is Nemes Kereki, Bél Megyer, Félhalom, Poha-lom, Szénás, K. és N. Csákó, Királyság Kon-doros, Murony, Halásztelek Sima, Simasziget, Csejt, Orosháza, Székudvar (Aradban) Petzér, Gyiret, Sz. Király, Szent Márton, (Aradban) Szent Tamás, Pél, Elek (Aradban) (13) Baró Harukkernek a' Ferfi ágon 1775ben Ferentz Fijában magva szakadván, a' fent ki-nevezett birtokok, a' Leány ágra is kiterjesz-tődtek, azoknak a' birtokoknak Urai tehát mos-tan mind Leány ágon való britokosok, Neveze-tesen Gyulának mostani birtokossa M. Gróf

Jegyzés 12.) 1569. Oktober 10kén Öllyvödi Gergély mint Détsei Pap úgy irta magát alá a' N. Váradí Sinodus Kanonainak. Ugyan akkor Sz. Tornyai Pap vólt Kállai Sebestény (Lampe Traj. ad Reh. 1728. pag. 249).

Jegyzés 13.) Az alól elhúzott helyek tsak népesek a' többik puszták, és vagy a' földes Uraktól magok-tól használtatnak, vagy árendába adódnak, vagy részint mint Urbarialis földek a' Lakosoktól mivel-tetnek 's legeltetnek.

Wenkheim Ferentz Báró Harukkern Jánosnak Johanna Leányától származik. Ennek Férje Báró Wenkheim Augustus lévén, ettől jön le Báró Wenkheim József, ki Grófi Rangra emeltetett. Ennek a' Gróf Wenkheim Józsefnek, B. Grubern Therézia hitvessétől születtek két fiai, ugyancsak Gróf Wenkheim József Békési, és Gróf Wenkheim Ferentz Gyulai Földes Úr, kinek Gróf Pálfi Borbála hitvessétől vagynak József Antal, Károly és Rudolf jól nevelt Gróf Úrfiai. Az egész Harukkern javaknak $23\frac{1}{2}\frac{6}{9}$ részét bírja a' Gyulai, a' másik éppen annyi részét a' Békési Földes Úr. Az említett két Grófok dupla részt bírnak, mivel az Annyok B. Grubern Therézia volt, ki is az Impetratornak Cecilia nevű leányától való unokája vala. Cecilia ugyan is ment Férjhez B. Werdenburghoz, ettől származott B. Werdenburg Joséfa, ki Báró Grubern hitvесе lett, ettől való a' mostani Grófok édes Anyja B. Grubern Therézia, ki a' Gyulai Kastélyt is építtette. Az Attyok pedig Gróf Wenkheim József B. Harukkern Johannának fija lévén, ezután is, és így kétszeres részt kaptak.

A' Török kiveretése után is kivolt még Gyula és környéke téve némelly viszontagságoknak. Ugyan is a' Török alatt nagyon elhatalmazott Rátzok itt és más vidékeken nagy pusztításokat tettek, úgy hogy a' Török alatt megmaradt helységeket is nagyobb részént ezek pusztították el. Olly szélesen kiterjeszkedtek ezek, hogy 2dik Rákotzi Ferentz, azoknak megzabolázására, kik Ketskémét környékén pusztítottak, kéntelen volt Károlyi Sándor Generálist 1703ban elküldeni. (Bulai Esaiás Magy. Orsz. Historiája 3dik Darab pag. 29. Debrecen. 1812) azután 1711ben Rákoczi részére ostromlotta ezt ugyan Károlyi Sándor 17. napig, de meg nem vehette, bár mi-

nával is felakarta vettetni, mellynek nyomát mostan is mutatja az a' repedés, melly a' Vár Kapuja felett, es kivált a' Kapuval által ellenben lévő végén egészen fel megyen a' Kőfal tetejéig. (14)

Egy másik nagy veszedelem borította el Gyulát és környékét az 1735dik esztendőben Aprilis és Május hónapokban, mikor a' Parasztok magokat felütötték, és az alatt a' szin alatt hogy ők Rákotzit akarják segíteni, sokan öszve tsodúlván nagy pusztitást tettek. (Rákotzi 1735. Aprilis 8kán halván meg Rodostón a' Török földön, azután 1736ban az ő második fija József a' Török Császártól Erdély Országi fejedelemnek neveztetvén, a' parasztok állításának lehetett valami fundamentoma) Annyira mentek ezek a' vakmerők, hogy a' Gyulai várat is, Sebestény János vezetőjük alatt akkori V. Ispány Khlosz Mátyástól felkérni bátorkodtak, és mind addig pusztítottak, míg az akkor Zaránd, most pedig Arad Vármegyében fekvő Erdőhegy nevű Helységnél, az Aradi várból jött Rátz Katonák segítségével, a' Vármegyéből gyűlt Fegyveresek széljel nem verték. Erről a' támadásról T. Békés Vármegye a' N. M. M. K. H. T. Tanátsnak 1735. Junius 16kán tartott Közgyűlésből illy tudosi-

Jegyzés 14.) Hárolyi Sándor 1711. Jan. 12kén írt Gyulától Levelet Pálfi Jánosnak, a' kire volt a' felségtől hívva a' Rákótzii zenebonának letsendesítése, ki azt szerentsésen véghez is vitte. Benzur pedig in compendio Hungariae Geographico. Bél mátyás után azt mondja: Sæculo nostro Seditiosi, qui partes Francisci Rákótzii tuebantur, decem et septem dierum spatio eam oppugnabant, (nempe quæ interior arx formæ quadrangularis super est) nec vi tamen nec cuniculis quidquam proficiebant.

tást teszen, mely az 1735dik esztendeje prot. 520. pag. Nro. 28. találtatik.

Serenissime Dux Locumtenens
 Excelsum Consilium Locumtenentiale Regium!

Alte titulum Excelsum Consilium de progressu super excitati tumultus ulterius quoque officii mei ratione humillime informandum duxi. Nudiustertius, dum intra vesperam Militia Rasciana Aradiensis, hic Gyulae, aut circa considerare intendisset, et jam oppido appropinquasset, ego que ex certis nuntiis didicissem, in possessione Székudvar, duobus Gyula milliaribus esse cum uno vexillo perduelles; aliosque in vicinia latitare; Domino Commendanti ejusdem Militiae Rascianae Dominum Tomtsányi Linguae gnarum, ac pro majori fidei obtinenda, ipsos duos nuncios, a quibus hoc didicerim, ob viam in persona misi; rogans: ut ad persequendam nefariam perditissimorum hominum colluviem, qui in Székudvar, et in vicino Erdóhegy pago essent, cum sua Militia properaret. Qui etiam, illa ipsa nocte, praemissis exploratoribus, contra eosdem perrexit, et ad Pagum Erdóhegy, ubi nefarii perduelles circiter mille, vel etiam ultra Castra metati sunt; et ex unaparte Silvis ex alia curribus protectos, circa sextam matutinam heri adorti sunt Rasciani. Verum post primas utrinque explosiones Sclopetorum profligati isti homines in Silvas profugere, et sese abdidere. Quos insecuti Rasciani, depræhensos internecione deleverunt. Durasse dicitur pugna et persecutio, ad decimam diei horam. Cecidere ex hostibus plus minus quingenti. Faxint Superi ut perditissimorum illorum fox propediem extinguetur, et optata quies et tranquillitas reintegretur, me in reliquo altis gratiis etc. humillimus
 Servus Mathias Kélosz.

Ugyan erről a' dologról bővebb tudósítás találtatik a' Prot. pag. 523. Nro. 30. ad ann. 1735.

Excellentissimo Domino Comiti Ludovico de Battyán R. H. Cancellario, Informatio de praeterito Tumultu Rasciano.

Excellentissime ac Illustrissime Domine

Domine et Patrone mihi Gratosissimae!

Ezen mostani zenebona eránt nékem de dato 7mae. maji Bétsből irott Exlád Levelét tartozó alázatossggal az estve vettem. Nem tudom mitsoda .Postán tartatott. Egyéberánt, tartozó kötelességem szerént azontúl informatiomat méltoságodnak alázatosan megküldöttem volna. Ezen Zenebonát tsupán a' Parasztság, Péró nevű, Pétska Maros mellett lévő Hejségbéli Rátz Kapitány ingerléséből (indította) ki is Aradon, sub initium hujus motus megfogatott, és eztet immár megvallotta, mivel Péró és más társai kezdette. Mitsoda külső potentiától indittatott erre Péró, ha eddig nem ezután is megfogja mondani, a' mellyet Aradi Commendans Uramtól Extiád bővebben megérthet. Kezdődött ez palam et publice Thurnál Ns. Heves Vgyében 27dik Aprilis, és Szent Andráson ezen Ns Békés Vgyében. Magam Szarvasra 28. ejusdem érkezvén reggel, melly Sz. Andráshoz közel vagyom, hogy útamat bizonyos dolgaimra nézve végyem, legelsőbb ott értettem, hogy Sz. Andrási Bíró Vértesi Mihály, valaki Fegyvert foghatott a' Faluba, más több Ns Vgyékből való conjuralt társaival felültette, és immár két zászlóval volna. A' pusztákon lévő őrményeknek, úgy szintén Thúri vásárra készülő kereskedőknek, sok ezer forintjokat, paripáját és ruháját, fegyverit elszedte, magát és seregét kurutzoknak hirdette. A' szegény és együgyű parasztságot pedig Vértesi,

ki fő Strázsamesternek hívatta magát, Sebestyén János lovasok, Pap Gáspár gyalogok kapitánya Matula Pál, Tóth János ki írástudó, és leghiresebb volt köztök, annakelőtte Pérónak furirja lett volna, úgy hitegették, hogy ők Rákótzai számára fogadják a' népet; az egész rátság Péróval együtt az magyarok mellett fog lenni, most a' portziótól szabadítják meg az országot. Az ráztot, parasztot ne bántsák, hanem a' nemességet, örményeket, kereskedőket és németeket. Mellyeket én Szarvason hallván, útamat Békésre vettem, 's még azon éjtszaka irtam curenseket, hogy elejít vehettük volna az olyan kóborlóknak. De 29kén Békésen délután két három óráig várván, semmi segítségem nem jött (és az kóborlók az napon reggel megvervén Tartsánál az Szolnoki nationalis Militiát kiből négyet levágtak) Békés alá jöttek öt zászlóval az kóborlók, és magam is alig mehettem Gyulára. Egész egy újonnan erigált T. N. Károlianum Regimentből való Companiája épen Békésen volt, de minthogy se fegyvere, se lova nem volt, nem resistálhatott; hanem az is Gyulára bejött, és mindjárt más nap Aradra ment. Gyula várát azon kóborlók egynehányszor tentálták. Levéllel is töllem kérték 15). De Isten segítségé-

J e g y z é s 15.) Sebestény Jánosnak a' várat felkérő Levele ez (Prot. ann. 1735. pag. 560. Nro. 53.)

Ajánljuk kész szolgálatunkat Kegyelmednek nemzetes Vicespány Uram.

Nemzetes Vicespány Uram! Múlt Kegyelmes Urunk ö Felségének igaz renden lévő vitézei, irunk ö Felsége parantsolatja szerént, a' sok özvegyeknek, árváknak. édes nemzetünknek 's Isten ditsósságére, úgy nemes vallásunknak megmaradására. Készen vagyunk édes Hazánk mellelt vértoutani, mellyre nézve Kegyelmednek adjunk tudtára, hogy mi Felséges

ból, és némelly Dominiumbéli tisztekkel megtartottuk. Minden közellévő helységeknek úgy a³ F. Consiliumnak pro auxilio ferendo, tempestive írtam, a³ mint is az Aradi rátság eljövén, kéresemre ment 8dik Maji azon kóborlók ellen, és 9dik Maji reggel többet 500nál elvesztett, és minden gyűjtött prédáját elnyert, a³ többi széljel szaladt. Circa 12dik Maji Halász Péter uram N. Pest Vármegyéből érkezett, és azontúl azon tsavargókat üzni és fogni elment; a³ mint is a³ többi között egyet, ki az kóborlók Secretariussa volt megfogatott. Nem külömben azután Msgos B. Ortzy uram is, úgy Ts. Beleznay úr, sok számú néppel érkeztenek, és Gyulára campiroztak, kikhez Felséges urunk hívására, többen háromezernél immár vissza jöttek és minden nap jönnek. Minthogy a³ rátság nagy prédálást tett 16). Szegénységnek protectió-

Urunknak hűséggel való Vitézzel kívánjuk a³ várnak feladását, ha mi kérjük azzal tartozunk úgy tudtára adni, hogy minden veszedelem nélkül kigyelmelek megszabadúlhasson. Ha peniglen nem adják fel t. i. a³ várat, jövén elibe a³ mi rajtok esik magoknak tulajdonítsák; hogy peniglen azt gondolnák, hogy valami kártteennék, semmi némű kárral nem illetetnek, miről is hitünk igaz erejét megmutatni, úgy kezünkkel is meg erősített Levelünket adjuk em (én) Sebestény János, eskeszem az élő Istenre, hogy semmi kárral vagy veszedelemmel nem illetetnek ha a³ várat Kurutz számára feladják. — Kegyelmes urunknak vitézlő Kapitánnya Sebestény István (János) Kegyelmednek datált Levelét, fidelis szolgálatját is ajánlja. — Nemzetes Vicespány Uramnak illendő hetsúllettel adassék Gyulára (L S).

J e g y z é s 16.) Hogy a³ Ráttság a³ Parasztokkal együtt prédált, kitetszik nem csak ebből; hanem azon leveléből is a³ T. Vgyének mellyet az aradi Comendánsnak írt (ann. 1735. pag. prot. 195. Nro 26) Excellētissime ac Illutriss, Domine. Domine NAKI-

jára itt maradt Ts. Beleznai Colonellus uram válogatott 240 emberrel, és itt marad; míglen Msgos Generális Qvadáni uram maga népével itt nem lesz. M. B. Ortzy úr az táborával Thúr felé elment 19. pszis. Bizonyosan hallatik Vértésiről, hogy őtet a' Telegdiek Ns. Bihar Várme-gyében megölték sokad magával. Matula is, ki-nek mindenekről legjobb informatiója vagyon elfogatott, és Budára küldetett. Az itt lévő ra-bok Msgos B. Ortzy úr előtt mit fateáltak, azt is Excellentziádnak alázatosan kívántam meg-küldeni 's a' t. — Servus humillimus Mathias Khlosz.

Báró Ortzy Istvánnak mint a' támadókat letsendesítő sereg vezérének, illy köszönő írást küldöttek a' T. Vgye Rendjei az 1735. Majus 28kán tartott Generalis gyűlésből (Prot. ann. 1735. pag. 521. Nro 29.)

Illustrissime Domine Baro! — quam uberem gratiarum actionem cum perennatura nominis sui Gloria promerentur ii, qui agris securitatem, populis quietem oppidis ac villis pristinam libertatem, toti denique Regno pacem ac tranquillitatem procuraverint ex bellorum potissimum intestinorum malis, gratus quilibet facile

Gratiosissime! Ignoramus, an Gratiſſae ſuae Excel-lentiae, quod non ſupponeremus, ſint ordines adma-nuatae, ut quae pro perſequendis Perduellibus miſſa eſt militia nationalis; ex iisdem extra cohortem vagantes nonnulli, ſeu nocentes ſeu innocentes Paſtores expolient, et ita dire concutiant, ut greges integros deſerere cogantur. Poſſeſſiones expilent; quod nuper Békésini, et alibi Csahae accidit, quae omnibus ſuis in domo habitis bonis, et quam plurimis equis nudata eſt. Vini tantum modo ſeptem Dolia ibidem epota ſunt. Cum nihilominus ICottus, tam de Vino, pane, carne, et hordeo ſufficientem provisionem ſeciſſet etc.

existimaverit etc. — a quibus ergo haec mala quis avertit, grata animi Testimonia jure omnino optima promeretur. Die omnino 27a Apr. tumultuantes Rustici palam et publice contra Nobilitatem, Germanos et Boam quaestores, ducibus e Rustica faece Johanne Sebestyén, Joh. Vértesi ac Paulo Matula arma summentibus, et paucos dies, in aliquot millium numerum auctis; potissimum nostrum Comitatum ac vicinias depopulari, et ipsam Arcem Gyulam, futurum suae perditissimae intentionis Nidum petere ceperunt. Proximum erat ut periremus, nisi Illustrissima Dominatio Vestra, collectis ex Inclitis Comitatibus Pestiensi et Hevesiensi, nec non Cumanorum et Jazygum Districtu copiis, nobis tempestive succurrisset, et prudenti sane consilio vitae et honorum gratiam offerendo, nefarios perduelles ad fidelitatem Sacratissimae Caesariae Regiae Maiestati debitam revocassent, taliterque jam longe lateque serpens Incendium in ipso ortu extinxisset. Hinc pro grati animi nostri contestatione Illustrissimae Dominationi Vestrae, et quot quot ex memoratis Inclitis Comitatibus ac Districtibus ad compescendum perditissimorum illorum hominum tumultum praesidio nobis advenerant, immortales agimus gratias. Illustrissimae Dominationis Vestrae Servi obligatissimi Universitas Comitatus Békésiensis.

Az uralkodó Felség pedig miképen jutalmazta meg, az ezen támadás lecsendesítésében munkás tagokat, az, a³ Protoc. 1736. pag. 701. Nro 44. így adódik elő:

Publicatum est 29a Mart. in Grali Congregatione Intimatum Excelsi Consilii Locumtenentis Regii iutuitu nonnullorum Dominorum aureis torquibus et nummismatibus donatorum, tenoris hujus :

Illustrissimi Reverendissimi, etc.

In aliis quoque benignis rescriptis ad Regium hunc Locumtenent. Consilium datis, clementissime jam declaravit Sua Majestas Sacratissima, qua Caes. Regii animi benignitate acceperit, quod suscitatio sub finem mensis Aprilis anni 1735 proxime praeteriti in Békésiensi hocce Cottu tumultu, complures fidelium ejusdem Suae Mattis Sacratissimae subditorum ad dispergendos, sicque in herba suppressendos taliter tumultuantes insurrexerint, exindeque res, adeo dextere gesta exstiterit, quod ejusmodi tumultuantes non solum ultro progredi viresque augere non potuerint, quin potius medio Comitatus Copiarum ex hoc Bekésiensi ad Zarándiensem Comitatum constricti ad Erdőhegy a supervenientibus Rascianis facilius prosterni valuerint.

Veluti proinde ob rem tam eximie, cumque effectu adeo bono gestam, altifata Sua Majestas Sacratissima Stephanum Ortzy, Johannem Beleznai, Petrum Halász, et Georgium Podránszki, Ductores Comitatus, nec non Jazygum et Cumanorum Districtus copiarum aureo Torque benignissime donasset, ac ejusmodi Caes. Regiae gratiae, et benignitatis Testimonium Serenissimus Lotharingiae et Barri Dux, per Regnum hocce Hungaricum Locumtenens Regius propria sua in persona iisdem hic Posonii die 8a Mensis proxime praeteriti appendisset. Ita Eadem Sua Mattas Sacratissima etiam erga alios fideles subditos suos, et signanter Paulum Kada Hevesiensis, Michaellem Magotsi Pestiensis, Andream Bük Borsodiensis, Sigismundum Andrási Csongradiensis, et Mathiam Khlosz hujus Békésiensis Comitatum Vicecomites, Balthazarum item Kozma, Hevesiensis

Comitatus Judlium, et Ludovicum Bekényi Borsodiensis Cottus Jurassorem, quorum duo priores solerter in eo laborabant, quod erumpente praenotato Tumultu, absque ulla interjecta mora Pestiensis et Hevesiensis Cottum Copiae, majori etiam numero insurrexerint, et contra Tumultuantes progressi fuerint. Tertius autem ad hoc, ut antesignanus Sebestyén successive comprehendi potuerit, factis in Cottu Borsodiensi congruis dispositionibus, multum contribuit. Reliqui vero V. Comites, mox ut praecensitus Tumultus erupit, de super ad omnes partes, de offerendo iisdem auxilio, et prosternendis Tumultuantibus notitiam dederunt. Posterior adhuc semet ad Arcem Gyulam recipiendo, quamvis super traditione illius a praefato Sebestyén adjectis etiam minis, scripto adhortatus exstitisset, ad resistendum tamen illis, dictamque Arcem retinendam, omnes possibiles dispositiones fecit. Praefatus item Judlium, non absque periculo vitae, ad proximam Tumultuantum vicinitatem, a V. Comite Hevesiensi idcirco exmissus, semet contulit, abindeque fidellem relationem, de actis et factis ipsorum fecit, ad antevertendos ultiores Tumultuantium progressus. Dictus item Jurassor Borsodiensis Cottus, ubi antesignanus Sebestyén, circa Miskoltzinum latitare rescivisset, eundem, adhibita omni diligentia, non solum in Miskoltz exquisivit, verum resciendo illum in vicinum Abaujvariensem Cottum Szikszoviam perexisse, eo etiam post illum ivit, et industria sua antelati Sebestyén comprehensionem, et incaptivationem procuravit, Gratiae et Benignitatis Suae Testimonium demonstrare cupiens, pro praenominatis quinque V. Comitibus, Iudice Nobilium et Jurassore aurea numismata, vulgo gnaden

phenig dicta, Clementissime designavit, et medio Spectabilis, ac Magnifici Excellentissimi, ac Illustrissimi Domini Comitis Francisci Esterházy de Galanta, ejusdem Suae Mattis actualis Intimi, et Consilii hujus Locumtenent. Regii Consiliarii, eisdem, pro certa die convocandis Pestini Publice extradanda et consignanda benignissime ordinavit.

Et siquidem nonnulli Incolarum Oppidi Thúr primam insinuationem, de auditis in medio ipsorum variis suspectis sermonibus, praefato V. Comiti Hevesiensis Cottus fecissent, ex refractariis et cum Tumultuantibus idem jam sentientibus Incolis Nro. 13. primitus statim cepissent, dein vero et Sebestényium, in fuga jam constitutum, Miskoltzini latitare rescivissent, hocque suo loco insinuassent. Alii vero Oppidi Hajdonicalis Rátz Böszörmény Incolae. Paulum Matula, unum ex primariis Tumultuantibus, et Johannem Tóth. Possessionis autem Ványa, in Hevesiensi Cottu sitae Inhabitatores quemdam Stephanum Szilasy, pariter unum ex authoribus memorati Tumultus, in fuga aequae constitutos coepissent, et Comendenti Militiae Caes. Regiae consignassent, ut et prememoratorum locorum Incolae, ob demonstratam, praexposita modalitate fidelitatem, Gratiam et Clementiam Caes. Regiam experiantur Sua Mattas Sacratissima benignissime resolvit, ut ex Thuriensis Oppidi Incolis illi qui V. Comiti Hevesiensis Cottus perceptos suspectos rumores insinuarunt, et dein tredecim suorum Incolarum comprehendi fecerunt, ex post vero Sebestényium hinc inde latitantem exquisiverunt et ubi subsistat, Officialibus Comitatus in sinuarunt. Rátz Böszörményiensium, et Ványensium autem Incolarum pariter illi, qui nimirum Pau-

lum Matula, Joh. Tóth. et Steph. Szilassy ceperunt, per biennium a praestatione quanti contributionalis Ordinarii exempti et immunes relinquantur.

Quo benignitas et Clementia Caes. Regia, erga fideles Subditos Suos per Suam Mattem Sacratissimam, ob contestatam occasione sopiti nuperimi Tumultus fidelitatem demonstrata, ut per totum hocce Regnum eo magis innotescat eandem, Cons. istud Locum. Regium, praeattactis quoque Dominationibus Vestris intimandum esse duxit Dat. ex. C. R. L. Posonii die 28. Febr. 1736. celebrato. Praetor. Dom. V. Benevolus et respective ad Offa paratissimus Comes Johannes Pálfi. Andreas Péhn.

Letsendesittetvén ez a' lázzadás, ennek fő indítóji így büntettek meg. (Prot. ad ann. 1736. pag. 763.) Péro, a' ki közönségesen Szegedinetz. Péternek neveztetett, és a' Pétskai Rátz Katona-ság Kapitánnya volt; Sebestény János, Pásztori András, Szilasy István társaival együtt, kikkel jelen volt mind a' Tartsai, mind az Erdőhegyi tsatákban, Budán Kerékkal töretett meg, a' törést fejülről kezdve, azután négy felé vágott testeik, Aradon, Váradon, Szent Andrásan, Sarkadon akasztódták fel. Matula, Barta, Szántó lefejeztettek, 's azután Kerékre tétettek. Volt még a' lázzadók közt tizenkét vétkesebb, ezek akasztófára kárhoztattak, hanem a' Felség azt végezte, hogy mind a' Tizenketten vivődjenek ki a' vesztőhelyre, és ottan kotzkázzanak, a' kik közülök négyen legkevesebbet vetnek, azokon hajtódjék végre a' büntetés, a' megmaradt nyóltz pedig adódjon Sántz munkára, azután mikor Katona állítás fog lenni, adódjanak katonának.

7. §. Gyula a' Jelenkorban.

Gyula, a' tsinosabb, mező városok között az első helyett megérdemli. Ékesíti ezt a' földes Uraság Grófi ékes Kastélya, és az ehez tartozó szép izléssel készített Gyümölcstös és Vadas-Kertek, 's a' szép kiterjedésű Üveg-ház. Az Üveg-házbéli plántáknak és citrom-, narants-fáknak, 's virágoknak megöntözésére a' víz magába az Üveg-házba mesterséggel készült, és az épület falai közt fekvő tsöveken vivődik egy kádba, a' mellette folyó fejer Körösnek egy ágából, a' folyóból egy ló által az arra készített műszeren hajtattván fel a' víz, egy felemelt helyen lévő nagy kádba, és onnan az arra rendelt tsövön ismét a' kádból a' rendelt helyre lefolyván. Ugyan ezen műszer által vitetik a' víz a' Kertnek más részeire is, a' hol más más helyekre öszve gyűlvén onnan merődik ki lotsolásra. Ékesíti Gyulát a' vármegye-háza, a' hol a' Ts. Karok és Rendek szokták a' Gyűléseket 's Törvénszékeket tartani. Helyben van az első és második V. Ispány, a' Fő és második Fiskális, Fő Notárius, Fő Orvos, uraknak, és egy Chirurgnak quartélja. Az uradalom részéről helyben laknak az első és második Fiskális. 1. Tisztartó. 1. Számvevő, 1. Kasznár, a' ki a' Sóházra is vigyáz 1. Ispány, Uradalmi Tiszt urak: Az egészségre vigyáz a' Fő Orvos, és a' Gyulán Csabán, ki egyszer'smind Barom orvos is, Ladányban, Szarvason, Orosházán lakó, ki tanult Chirurgussai a' Vármegyének. Méltó ditsekedéssel emlegetheti Gyula az 1807. esztendő, a' mikor koronás Királyát, a' Haza Attyát Felséges 1. Ferentzet, Fő Herczeg Asszony Mária Ludovica kedves Gyemekével kebelébe fogadni különös szerentséje vala. Ő Felsége ugyan is a' Bá-

tsi Tsatorna' megsejmeléséből, jővén. T- Békés Vgye Rendjei, Sz. Márton. T. Arad Vgyében fekvő Helységig, fényes Deputatiót küldöttek ő felsége eleibe. Május hónap 14kén, dél után 6. órakor érkezvén ő Felsége Sz. Mártonba, ott a' T. Deputatio által, mellynek Szószóllója vala boldogult B. Wenkheim Jó'sef ő Nagysága, idvezeltetett, és onnan mindjárt indulván, es-tendi nyoltzadfél órakor Gyulára, a' népnek nagy öröm kiáltása, Harangok zúgása között szerentsésen beérkezett, és a' T. Vgye házához szállani, ott meg is hálai méltóztatott. Ezen örvendetes dolognak emlékeztethen való tartásá-ra, a' T. Vgye rendjei, egy Márványkő Táblát tétettek bé a' T. Vgye Házanak Délre és az Ország-utra fekvő oldalában; mellyen aranyos betűkkel ezek olvastatnak:

„Felséges Első Ferentz, Ausztriának Csá-
„szárja Országunk Korónás Királya, Ludovica
„Császári 's Királyi Herczeg Asszonyával, Ép-
„pen Ország - Gyűlésékor erre utázván pünköst
„havának Tizenegyedik napján, ezen Békés kör-
„nyéke Házába; hat és hét órák között Esttáján
„érkezett, és azon éjtszaka Szálva volt. „DD
„CC „LL „LL „LL „LL „L VVVVVVVVVV,
„IIIIII.”

„Az Az 1807. Esztendőben.”

Gyula két fő részre osztatik, úgy mint: Magyar Gyula, és Német Gyulára, mindeniknek külön Numerussa és Tanáttsa van. Magyar Gyulát a' Német Gyulától, egy vizárok választja el, melly hajdan a' várnak szélső sántza volt. Német Gyulán Rom. Catholicusok és nem egyesült Oláhok laknak. Magyar Gyula három részekre különböztetik meg. u. m. Magyar Város, Ujjváros, (melly, a' hajdanában ott lakott cigányokról ezigányvárosnak is neveztetik) és Olák városra.

**Magyar Gyulán a' Rom. Catholicusok, Reforma-
tátusok, Oláhok nagyobbára vegyest laknak.**

Gyulának a' földje (bár több helyeken
vagnak benne székek) fekete, és a' termésre
nézve közép rendű, négy-tíz magot ad legren-
debben. A' szántó földjei három fordulóra
vagnak osztva. A' kaszállók teszik a' negyedik
részt. Magyar Gyulának van $303\frac{2}{3}$, Német Gyu-
lának $82\frac{3}{8}$ Urbáriális Sessioja, egy Sessio 56
jugerumot, egy jugerum 1100—1200 □ ölet
foglalnán magában Egy Sessio után van 22 ju-
gerum kaszálló. Szántó földjeinek egy fordú-
lója ugarnak marad, a' más kettőt pedig egyi-
ket őszi másikat tavaszi vetés alá használják.
Termesztenek búzát, árpát, zabot, kukoritzát,
némellyek kölest is. Kender földjök különösen
nem lévén ki szakasztva a' kik azt termeszte-
nek rendes földjeikből szakasztanak el 's oda
vetnek. A' kaszállókon rendszeren Tanya épüle-
tek, vagy Szállások vagnak, takarmány bé-
rakására, marha teletetésre, 's más hasznokra.
A' magyar és Oláh városnak a' legeltetője, és
az urbáriális földeknek egy része, a' Csorvási
Gyulához négy mértföldre eső pusztán van ki-
adva. Ez nagyon felemelt föld lévén, közönsé-
ges szarazságban is hamar elsül, úgy hogy rit-
ka esztendő az, mellyben a' barmokat onnan
más bérlett legelőre ne kellene hajtani. Bú-
zát azomban és más gabona nemeket jól és jól
terem.

Keresztül foly Gyulán több csatornákra vé-
ve a' fejer, és nem messze tőle a' fekete Kő-
rös vize, melly a' fejer Körössel, a' Remetei,
és Keszi úgy nevezett fokok által össze volt
kötve, de a' vízi regulatio alkalmatosságával,
ezeknek feje, a' fekete Körösből való kiszaka-
dásoknál, néhány esztendővel ez előtt betölte-

tett. m. a. Áradáskor a' városnak, és az e'kö-rül való legelőknak, 's kaszálláknak nagy részét el szokták önteni.

Szőlős kertje sok van, és kivált míg kö-rül belől a'szőlős - kertek el nem szaporodtak, híres és kapós bora volt. Mostan is szépen kap-nak a' lakosok pénzt boraikból, Szent Mihály naptól, Sz. Györgyig szabadon mérvén azt há-zaiknál, mellynek megemésztésére sokat tész-nek, az itten minden Pénteken tartatni és sok külföldiektől megkerestetni szokott nagy heti vásárok. A' négy országos, u. m. Exaudi, Má-ria Magdolna, Kisasszony, és Pál heteiben tar-tatni szokott vásárok közül is ez az utolsó a' la-kosok bormérése idejére esvén segíti boraik fo-gyását. Szőlős-kertjeikben sok szép oltott gyü-möldsöket termesztenek. Minden természeikből a' földes Uraságnak kilentzedet adnak dézmában, a' napszámokat 's más urbarialis adókat, az ur-bárium szerint tésznek, és aduak. Mind a' ma-gyar, mind a' német városnak van külön nádló rétje melly annak idejében a' földelbíró lakosok közt kiosztatik. Van mindenik városnak külön Erdeje is, mellyből a' Communitás szükségére ve-vődik a' fa, tűzre 's más egyebekre. Száraz ma-lomba örölnek, mivel az 1801ben Julius 9kén elégett számos vizi malmaít az Uraságnak a' vi-zi regulatio nem engedte felépíteni. Mind a' ma-gyar, mind a' német városnak van különös mal-ma, 's más sok egyes embereknek is, mel-lyektől az Uraságnak esztendőnként arendát fizet-nek. Halászó víz is van elég körülötte, melly árendába szokott adódni.

A' lakosok Magyarok, Németek, Oláhok kiket nyelvek (bár ritka a' ki magyarul nem tud) ruházatjuk, és formájuk megkülömböztet-nek egymástól. Mindnyájan jól nőtt emberek. A'

Magyarok, Németek, és az előkelőbb Oláhok is, kék nadrágban, 's felöltőben; mellyen nagy lapos fényes fejér értz gombokat hordanak, szoktak a' nevezetesebb napokon jarni, 's helyeken megjelenni. A' fejérnép is csinosan öltözik, kivált a' mesteremberek cselédjei ugyan városi módon, 's pompáson járnak. Asztalt közönségesen jót tartanak, 's borral élnek. Nem lévén Gyulához nagyon közel semmi nagy város, és mind a' Ts. Vgye, mind a' M. Urasag több Tisztjei itten lakván, a' mesteremberek munkájának jó kelete van. Fel is lehet itt tsaknem mindenfele mesterembereket találni. Vagynak Tsizmadiák, Szabók, Asztalosok, Lakatosok, kerégyártók, Kovácsok, Vargák, Takácsok, Kőművesek, Átsok, Kalaposok, Pintérek, kik tiz czéhekben vannak. Vannak még czéh nélkül, Üvegesek, Fazekasok, Szűtsők, Bádogosok, Kés és Szegtsinálók, Órásk, Fűsűsök, Kötélgyártók, Sziggyártók, Szűrszabók, Molnárok, Vargák, Nyergesek, Boltoskereskedők. Posztó és más materiával kereskedő Boltos van négy, Vasáros három. Vagynak Timárok is, és Kefekötő.

8. §. A z E k k l é s i á k r ó l.

Gyulán van három Ekklésia, úgymind a' Róm. Catholica, Reformáta, és a' nem eggyesült ó hitűeké.

1. A' Róm. Catholica Ekklésia, a' Német városait is egybefogva, 7000 lélek körül van. 17.)

Jegyzés 17.) Az 18²⁸/₂₇ és 18²⁹/₂₈ Popularis Conscriptio így adja elő a' lelkek számát. 18²⁸/₂₇ Egész Vgyében a' Lelkek száma 135,139. Róm; Cath. 11,368: aug. Conf. 28,121. Helv. Conf. 25,129. Graec. Rit. 3930. — Gyula Magy. várossa 9835. ebből Róm. Cath.

Egy Parochiájok van, melly a' Magyar városban lévő Parochiale erőss, bolthajtasos, cseréppel fedett, és bádoggal borított tornyú Templom mellett áll. A' toronyban van fertályos ütő óra, és vigyázók éjjel nappal, kik minden negyed órában trombitát fújnak vigyázások jeléül. Van egy Parochus, ki többnyire V. Esperest szokott lenni, és két Káplány, egyik Német, másik Magyar van a' Róm. Catholicusoknak két Kápolnájok, egyike Sz. Jó'sef tiszteletére, a' német városban, mellyben minden nap van Isteni tisztelet. A' másik a' Magyar városban, a' Sz. Háromság tiszteletére. Az Uraság Kastélyában is van egy Kápolna; mellyben a' Kastélyban lakó Barát Atya által minden nap tartatik Mise. A' Sz. Háromság Kápolnájában pedig, nem minden nap. A' Kastélybeli toronyban is van fertályos ütő óra. A' földes Uraság lévén a' Pátronus, a' Templomot 's Parochiát ő tartja fel.

A' mi tovább a' Róm. Cath. Ekklesiát illeti, az a' boldogult Spigel Ignátz, Gyulai Parochus, az után Kanonok jegyzése szerint így adódik elő:

1905 Aug. 72 Helv. 1373 Gr. Rit. 1115 asszony-nem, összesen 5370. — Német Gyula. 3095 lélek. R. Cath. 1115. Aug. Conf. 5. Helv. C. 22. Gr. Rit. 379. Asszony-nem. 1575.

18 $\frac{2}{3}$ %. Egész Vgyében van 135.040 lélek. Róm. Cath. 11,392 Aug. Conf. 28,773. Helv. Conf. 24,481. Graeci. Rit. 3910. Asszony-nem együtt 66,57.

Gyula Magyar várossa. 8924. lélek: Róm. Cath. 1999. Aug. Conf. 39. Helv. Conf. 1354. Gr. Rit. 1098. Asszony-nem összesen 4434.

Német Gyula 3196. lélek. Róm. Cath. 1125. Aug. Conf. 8. Helv. Conf. 29. Graeci Rit. 428. Asszony-nem 1608.

Nagyon hihető hogy itten már Sz. László idejében volt Ekklesia, és az a' Sz. Benedek Szerzetessei által provideáltatott, ma is meglévén a' Gyulai territoriumban, az ugy nevezett Sz. Benedeki Pusztá.

Hogy Iső Mátyás idejében Vitéz János Váradi Püspök alatt 1452. volt itten a Francis-kanusoknak (Stricteris observantiae) Klastrom-jok, megtetszik ex Historia Salvatorianae Patris Urbani Fridrich.

1563. art. 53. rendelődik, hogy az Egri Püspök két Kanonikust tartson Gyulán, kik közül egyik Plébánus légyen. (Ekkor volt Forgáts Ferentz választott Váradi Püspök).

A' következő esztendőkkben, a' vallásbéli változás és Törökök miatt, a' Róm. Catholica valás és annak itt lévő Papjai sokat szenvedtek, és nem elébb; hanem a' Töröknek kiűzése után, Váradi Püspök Augustinus Benkovits alatt

1697ben a' mint ezt a' Váradi Consistorium Archivuma mutatja, jött ide Szilágy Somlyóról Szathmári János, a' ki Bátori István Lengyel Királynak, és Erdélyi Fejedelemnek a' Somlyai Ekklesiát illető Donationalissát magával elhozta, a' melly örökre elveszett.

1715. Szathmári után lett Parochus Kováts Pál, ki 1732. Jun. 26kán Kanonok, és Abbas B. M. V. de Cikádor, azután a' N. M. M. H. Tanátsnál Consiliárius lett; meghalt 1753. Jun. 12kén Posonyban. Ennek idejében emelődött fel a' ma is fenálló Nepomuk Sz. János Statuája 1730. ilyen inscriptioval:

Sit pax errantIbVs fide a patre nostro et JesV CrIsto. — Pro honore Dei atqVe s Johan-
nls nepoMVCenI ereXIIt PetrVs Csik.

Esto LVbens oro prone patronVs egenIs
SVbsIDIo LenI NepoMVcene VenI.

Ugyan ezen Porochus alatt szentelődött fel a' Török Mosche Rom. Catholicum Templomnak: mellynek tornya azután is soká felállott.

1733. Ravasz István lett utánna Plébánus. Ez alatt 1739ben taláztatik az első Kaplány Adalbertus Hinorányi. Ravasz István Trentsény Vármegyében Nemes szüléktől származott, és 1736. Táblabíróvá lett. 1738ban Pestisben meghalt.

1739. Ruthéni János, ki 1748. mart 27kén Kanonok lett, és Váradon 1756. halt meg.

1748. Apr. 6kán lett utánna Urbánovits András. Ennek idejében, Gróf Forgáts István Püspök 1752. költ engedelme mellett, 1754. maj. 5kén kezdődött és 1755. aug. 18kán fel is épült a' Német városi Kápolna a' Sz. Jósef, Rosália, Rochus, Fábján és Sebestény tiszteletekre. Ez alatt volt Kaplán Jedlitska Antal 1756tól 1761ig, ki a' szerentsének különös kedvezése által 1761. Jul. 16kán Kanonokká lett, és 96. esztendő korában, 1813. okt. 28. halt meg. Ugyan Urbanovits idejében lépett házasságra 1757. Jun. 13kán Gróf Károly Antal Harukkern Joséfa Baronissával, a' Csanádi Püspök Gróf Engel Antal esketvén őket öszve. Urbánovits, ki 1755dikben Táblabíróvá lett, és V. Esperest volt, mint Titularis Praepost, által vitetett 1761. a' N. Váradí Parochiára.

1761. Sept. 1ső napján jött helyébe Jósá Xaverius Ferentz; mint már akkor V. Esperest, és honorarius Kanonok. Ez tette le 1775. Sept. 10ken a' mostani Róm. Cath. Templom talpkövét, a' melly 1777. Nov. 16kán a' Báró Harukkern Költségén elkészülvén, Nagyváradí Kanonok és Fő Esperest Salamon Jósef által fel-

szenteltetett, a' régi Tomplom pedig lerontatott. 18.)

Jegyzés 18.) A' Templomnak a' tornyos végén, ki-düljedt aranyozott betűkkel, ez az Emlékirás van: A' Francisco L. Barone ab Haruckern, Provinciae Békésiensis Presidae, Terrae Gyulensis Domino, Ecclesiae istius Patrono, Sacrae hae Aedes e fundamētis eductae. anno 1775. Az Uradalmi Tiszti Számadás szerint került az egész épület 43,728 for. 6 $\frac{1}{2}$ xrbá.

Báró Harukkernek, mint a' Róm. Catholica Eklésia Patronusának emlékezetét feltartja, az a' Mausoleum, melly az ő tölle építettett Tomplom Napkeleti oldalában, fekete márványból készitődött, és ma is megvan, mellyre a' Cardinalis Gróf Migazzitól készittetett emlékirás, aranyos betűkkel iródott vagy mettződött fel, de a' melly már lekopván olvashatatlaná lett: En ezt, a' nevezetes dolgokra figyelmező T. Hold-mézesi Korneli Úrtól megnyervén ide le irni nem tartom helytelennek:

D. O. M.

Francisco, Johannis Georgii L. B. Harukker perpetui in Gyula, et Suppremi Békésiensis Comitiss, expulso Turca victricibus Caesareis armis, Filio.

Ob Religionem in Superos, in regendis Békésiensibus Sapientiam, animi lenitatem, moderationem, gravitatem, doctrinam, atque ob universam Provinciam Templis, colonis, opibus auctam, cum omnibus, tum Mariae Tereziae augustae ita accepto; ut ex Filia Maria Josepha Nepotem Josephum Comitem Karolyium vix octennem, avito Suppremi Comitiss Békésiensis honore donaverit.

Maria Antonia, Derlingiana gente nata, Conjugum moestissima Maritali XXXVII. annorum jucundissimae fidei gratificatura, Aeternum Pietatis atque amoris monumentum posuit. Obiit Vindobonae XVIII. Kal.

Decemb. Anno. S. C1DDCCLXXV. aetatis suae. LXXIX.

Jósa N. Váradi Parochussá, és Fő Esperesté, azután pedig 1784. Kanonokká lett, és 1789. aug. 24. meghalt. Ennek idejében 1778. Sept. 14kén lépett házasságra Pappelgeyer János Mihály száz esztendő, Kandovits Appollonia 56 esztendő személlyel.

1778. Otob. 1ső napján jött ide Székelyhídról a' hol Parochus és Ermellyéki V. Esperest volt Hidassy Jákob, kit Jedlitska Antal Kanonok állított bé hivatalába. Ez készítettette, mint a' B. Szűznek különös tisztelője 1782. Febr. 2. a' Templomban a' Chorus alatt lévő úgy nevezett Lauretanumi Oltárt maga költségén, ilyen irással.

Marlae Dei genitricis Virginis honoris, hVJVs
gregis salutem ereCta.

Hidassy honorarius Kanonokká lett 1788. Novemberben meghalt Sept. 15kén 1798. és a' Lauretanumi Oltár alá temetődött.

1799. Jan. 10kén jött helyébe Spigel Ignátz az előtt Gyulai Káplán, most pedig 1791. Julius 1ső napjától fogva Székelyhídi Parochus, és Ermelyéki V. Esperest. Beállítódott hivatalába Jánosi Jósef Békési Parochus és V. Esperest által. Spigel szentelte fel a' várbéli Kápolnát Május 3kán 1800. Az ő idejében 1801. Jul. 9. égett meg Gyula várossának legnagyobb része,

Báró Harukkernek a' hajából, egy ezüst edénybe, ugyan azon Mausoleumba bétételvén bizonyos csomó, az ezüst edényre ilyen irás metződött.

De capillis Francisci Liberi Baronis ab Harukker, Perpetui in Gyula. Inclyti Comitatus Békésiensis Suppremi Comit. S. C. et R. A. Mattis, Excelsae Camerae Viennensis Aulicae Consiliarii Die 14. Novembris 1775. Viennae Austriae mortui et sepulti.

a' templomokkal 's parochiákkal együtt. Támadt ez a' tűz délután negyedfél órakor a' német városban, nyári napnyugoton, egy Razumotzki nevű Pintér házánál a' Körös szélén, abban az útszában, melly a' Kápolnával állaellenben balkézre vagyon. A' városnak főbb és tehetősebb részét három 's négy óra alatt hamuba fektette. A' tűz prédájává lettek hatszáz és egynehány Telkek minden épületjeikkel egyetemben. A' kár, rá ment közel egy milliom forint. Megégett a' Róm. Cath. és a' Ref. Templom és Parochia, az oskolák, az Óhitűek Temploma, oskolája, az Uraság 's Vgye Haza. A' harangok is, kivévén a' Reformátusoknak egy harangját, mind elolvadtak; de a' Spiegel igyekezete által, már Nov. 1ső napján, mind a' Róm. Cath. Templom olyan állapotban volt, hogy az Isteni tisztelet benne elkezdődhetett, mind pedig a' harangok készen voltak.

1ső Harang. 14 mázsás 20 lb a' Sz. Háromság tiszteletére Váradon öntetett és szenteltetett fel. Irás rajta:

Accipe Sancta Trias Aes hoc tristi igne probatum

Convocet ut Populos ad pia Sacra Tuos. Ao MDCCCL

2dik 8 Mázsás 10 lb a' B. Szűz tiszteletére.

Sancta Parens Christi pia protege tecta Clientum

Protege Turres has, protege Templa Dei

Protege Campanam Tibi Virgo Maria Sacralam

Nam quis Te gaudens non bene tutus erit?

3ik 5 Mázsás 49 lb Sz. Jó'sef tiszteletére.

Tristibus a flammis libera nos sancte Iosephe!

Templa, Aras, Turres, cunctaque Sacra Tibi.

Mortis in articulo gratos defende Clientes

Adfer et auxilium magne Patrone Tuum.

4dik 78 lb In honorem Agonizantis Christi.

Provocet haec Christi semper campanula laudes

Mortis Gyulenses, nec sinat esse malas.

Gaudia da vitae morituris Christo Redemptor

Flebile dum resonant Turribus Aera melos,

Spigel 1802. T. Békés Vgye Táblabirája 1816. 16dik Mart. pedig V. Esperest lett. Kanonokságra emeltetett 1817. Apr. 11kén, és Aug. 8kán által ment Váradra, a' hol 1818. meghalt.

1817. Sótt helyébe Braun Ignátz Gyulai fi Debreczeni káplánságból. Változott innen Kárásztelekre T. Bihar Vgyébe. Táblabíró és V. Esperest volt.

1823. Követte Csabai Plebánus Bitskos János Táblabíró és V. Esperest, a' ki folyó 1831. Febr. 14kén szájbéli sebje miatt a' hivatairól lemondott.

Van a' Róm. Catholikusoknak mind a' magyar mind a' német várososn oskolájok. A' magyar városi oskolában, van a' férfi gyermekeknek két Tanítója, az első tanít deák nyelvet is a' Grammaticájig; van a' leányoknak is egy Tanítója, ki egyszer'smind Kántor. A' német várososn is a' férfi gyermekeket tanítja egy, a' leányokat is egy Tanító, ez egyszer'smind Kántor.

2szor A' Reformáta, vagy a' Helvétziai vallástételt követő Ekklésia.

Hogy ide Gyulára, és ennek környékére a' Reformált, vagy az Evangyéliom szerént megtisztított tudomány jókor bėjött légyen, bizonyos abból, hogy már itten 1545ben és így a' Reformátio kezdete után 28 esztendővel, nagy oskolájok volt a' Reformátusoknak, mellynek ama híres, és sokat szenvedett Szegedi Kis István volt Rectora, ki maga is itten kezdette az Evangeliumi tudományt tanúlni (Tóth Fer. a' protest. Ekklésiák Hist. pag. 34. — Budai Esaiás magyar orsz. Hist. 2dik Dar. pag. 107.) Az oskola már 1552ben olly lábon állott, hogy abban nagy tudományú emberek készűdtek. A' többek közt a' Nagy Laki Földes Asszony Anna, Jaxit Péter özvegye, itten taníttatta a' Nagy Laki Várnagy Vitus Lukátsnak árvaságra ma-

radt fiját Balsarati Vitus Jánost, ki Orvos Doktor 19), Liszkai, végre Pataki Professor és Pap lett. Már 1522. előtt György a' Brandenburgi Marchio itten, mint a' maga birtokában lévő helyen terjesztette az Evangéliomi tudományt, mint a' mellynek nagy kedvellője volt. Különös jóltévője volt a' Gyulai oskolának Nagyságos Majsai Imre, ki az oskolában volt Tanítókat és tanulókat hathatósan segítette (Magy. orsz. Polgári Lex. a' Majsai Imre név alatt. Budai Esaiás Magy. orsz. Hist. 2dik Dar. pag. 104.) Másik pártfogója és segítője volt az oskolának Nadányi István nagy Földes Úr, ki rendesen Gyulán és Békésen lakott. Körös Ladányt is, (melly akkor Körös Nadánynak nevezetett), a' többek közt birta 20). Ezen uraknak, és még Mágotsi Gáspár Gyulai Várnagynak 's feleségének Majsai Euláliának pártfogások alatt terjedt itten olly hamar el az Evangéliumi, vagy Reformált tudomány; mellynek itten legelső terjesztője, és hihetőleg az Ekklesiának is legelső Lelki Pásztor, valamint az oskolának Rectora volt Gál-szétsi István. Kinek munkája illy titulus alatt: A' keresztyén tudományról való könyvetske. Krakkóban 1538ban már másod ízben nyomtattatott ki. (Lásd Horányit is ad Szegedi Stephanus). Ez a' könyvtanít 1ször A' pa-

Jegyzés 19.) Vitus János Pataviumban lett Orvos Doktorrá. Negyedik Pál Pápának is volt hat Hónapig orvosa. (Horányi Memoria. Hung. Viennae 1775. pag. 110.) Perényi Gábornak is volt orvosa 1568. és innen lett Pappá. (Lampe pag. 214).

Jegyzés 20.) Nadányiaknak törsök nevek Oper volt Opérnek két fiai voltak, eggyik Cosmas Borsa, a ki 1310ben virágzott; a' másik Nicolaus de Gyarmat, ez kifogyott, 's a' mai Nadányiak a' Borsa ivadékaik.

rantsolatról, 2-szor az Apostoli Credoról, 3-szor az Imádságról; 4-szer a' Gyónásról, 5-ször a' Keresztyéni szabadságról. Ugyan ez időben Békési Prédikátor volt Ozorai Imre, kinek munkája: *De Christo et Antichristo* Krakkóban 1546. jött ki. Ozorai Imre 1531ben jött le Thúri Lukáttal (*Lucas literatus*) Vittembergából 21). Ezek voltak azon három férfijak, a' kik a' három fent említett urak pártfogása alatt ezt a' vidéket Bihar Vgyének innenső részével mindjárt a' Reformáció kezdetekor reformálták.

Gyula 1566tól 1695ig és így 129 esztendeig huzomosan Török birtok lévén, ez idő alatt nintsen nyoma valamint a' Róm. Cath. úgy a' Reformáta Ekklesiának is. Vagy elpusztult az innét, vagy a' szomszéd helyekre, nevezetesen a' többek közt Gerlára vette magát (a' mit onnan gyanítok, hogy a' Török kiűzetése után, Gerláról jöttek ide mindjárt vissza sok olyan familiák, kik mostan is itt vagynak, és a' kiknek nagy attyaik 's anyyaik, mint a' Fábján, Kertész, Cseke familiának, még Gerlán születtek (*Lampe is in Historia Eccclae. Reform. in Hung.*

J e g y z é s 21.) Hogy a' Róm. Cath. Clerusnak, és némelly Magnásoknak azon kérésék mellyet 2dik Lajosnak 1523ban in Festo S Gregorii ekképpen adtak bé: „*Omnes Lutheranos, et eorum fautores — poena capitis, et ablatione honorum suorum, Majestas Regia, veluti Catholicus Princeps punire dignetur*” — a' többek közt Ozorai Imre Békési Prédikátor, és az ő pártfogói, Nadányi és Maszai ellen lettek légyen, azt mondja Lampe pag. 58. Ugy lehet az Ozorai 1523ban való Békési Papságát és 1531ben Vittembergából való lejövetelét megegyeztetni, hogy ő 1523. után ment Vittembergába bővebb tanulás kedvéért, a' mint ezt mások is teslekedték, és onnan a' mondott esztendőben vissza jött ismét.

et Transylvaniā, melly munkát Ember Pál már 1717ben elkészített, de Lampe 1728ban adott ki Ultrajectumban pag. 639. tsak úgy emlékezik Gyuláról, mint a' hol kellett Ekklesiának lenni. Azomban Gallus Huszár azon levelében, melyet mint Óvári Pap 1557. Oktober 26kán írt Bétsből Bullinger Henrikhez Tygurumba (Lampe pag. 113.) azt mondja: hogy a' Török tsak addig háborgatja az Ekklesiákat, míg hatalma alá nem hajtja, aztán pedig a' legszelídebben bánik vélek. Igaz is az, hogy a' Török kiveretése után is, sok olyan helyeken voltak itten körülbelől Ref. Ekklesiák, a' mellyek már ma tsak puszták; hanem a' Török alatt nagyon elhatalmazott Rátságok voltak azok, a' kik azokat leginkább elpusztították, még 1735ben is mennyire hatalmaskodtak, és kegyetlenkedtek ezek a' Lelkipásztorokon, kitetszik azon hiteles kútfóból, melly a' 16dik jegyzésben elő van adva. Ki terjesztették ezek pusztításait, Somogy és Baranya Vgyékre és más környékekre is, a' hol, a' Török alatt megsokasodott Protestans Ekklesiákat háborgatták leginkább.

Vissza jöven Gyula a' törvényes Uralkodóra, ide mindjárt akkortáiban, hogy Reformátusok jöttek lakosoknak, az is láttatik bizonyítani, hogy ők foglalták el, és ők használták oratoriumoknak a' Törökök volt ferdőházát 22). Eb-

Jegyzés 22.) Bizonyítja ezt a' T. Békés Vgye Jegyző Könyve is ad annum 1735. pag. 602. Nro 86. Est perfectum in Intimatum Grati Congregatione 1735 5a Sept. Excelsi Consilii, in negotio conscribendarum Ecclesiarum, et Oratoriorum, ab anno 1720. in Gremio hujusce I. Cottus per Augustanae, Helveticae et Graeci Ritus addictos Confessioni exstructarum et renovatarum tenoris hujus etc. — In Oppido Gyula per Graeci Ritus Incolas extat Ecclesia ex coetis lateri-

ben tartották Isteni tiszteletjeket egészen 1795ig a' mikor az 1791ben építődni kezdett, mostan is fenálló, de az 1801ki égésben elégett és azután ismét újra felépítődött, Templomjok elkészült és ugyan az 1795ki September hónapban fel is szentelődött 23). Mostan is fen áll ez a' régi Török ferdőház a' Róm. Cath. oskolával egyberagadva, és a' Földes Uraságnak magartóhelyül szolgál, a' ki azért a' mostani Templom építésekor a' Ref. Ekklésiának száz ezer égetett téglát adott. Ez az épület erős, magos, vastag kőfalú, és a' zsindelyezet alá felható kerek bálthajtású; most az oskolához adódik.

- A' Török után ide jött familiák közt, a' mint a' hír tartja, legelső volt a' Cseke, és Oláh familia kiknek ma is vagynak maradékjaik. A' Csekéknek ős apjok ide jöven, az említett Török Ferdőbe szállott, és ott lakott sok másokkal együtt, mellynek akkor, tsak a' kő bálthajtásos teteje, melly bürökkel, gazzal bé volt növe, óltalmazta őket az idő viszontagságaitól. Itt született az a' Cseke, a' ki az öreg Harukker alatt Biró és néki kedves embere volt. Ezek a' Csekék és Oláh familiák, ott telepedtek meg, a'

bus circiter 1727. anno. Item ibidem; quod retro-actis Temporibus Turcarum Balneum fuit, pro Templo Calvinistae usurpant.

J e g y z é s 23.) Azon iszonyú égés, a' lakosokat is elemésztvén, és szűkölkedésre juttatván nem lehetett az Ekklésiának magán másképpen segíteni; hanem tsak a' Könyörülő Atyafijak adakozása által. Folyamodott tehát a' Fő Tiszteletű Tiszántúli Superintendentiához; az megengedvén az alamisna kérést, abból szép summa gyűlt, úgy hogy bár ez által egészen nem is, de magán nagyot segített. Felvagynak a' jóltévőknek nevei és adakozások, a' Tűz után kezdődött Protocollumban, örök és háladatos emlékezetnek okáért jegyezve.

hol

hol mostan a' T. Vgye háza, a' Ref. templomja, Parochiájok és iskolájok van. A' Fejér Körösnek ezek alatt elfolyó egy ága, a' várnak egyik száraz árka lévén, az elpusztult palánkos sántz árokban sok tengeri nyúl volt, és a' mint Oláh Mihály hallgatóm beszélte, ki ezt az attyától hallotta, az eleintén itt megtelepedetteknek hús eledele, nagy részént, ezekből a' tengeri nyúlakból tölt vala ki.

A' Ref. Ekklesiának, minden bizonyító írásai, és Protocollumai 1801. Jul. 9kén a' Parochiával egyetemben elégvén, az Ekklesiát illető régibb dolgokról, írásbéli bizonytságot nem mutathatunk. Ugy lehet azonban hozzá vetni, hogy a' Török után Gyulán legelső Predikátor volt Mándoki nevű; mert hogy itten már 1718ban Ekklesia és Predikátor volt, megtetszik abból, hogy az akkori Rom Cath. Parochus Kováts Pál, a' Reformátusoknak harangját elvétette, a' mi ellen a' T. Vgye Gyűlése előtt protestáltak, a' miről a' T. Vgye Protocolluma, a' nevezett etsztendőben bizonytságot téssen Mándoki után

Sukorai István lett a' Predikátor, van már erről szó a' Békési Ref. Ekklesia' Protocollumában, a' Templom felszentelése históriájában az 1734dik esztendőben. Lett utánna

Gyulai János 1736tól 1770ig. Ez a' Gyulai János Gerlai Predikátor volt, és annak elpusztulás kor, a' mint mostan is élő unokájának gyermeke mondja, Ötsödre ment, és ottan valami négy esztendeig folytatván hivatalát, onnan jött Gyulára. Vannak itten, mint emlitém, ennek mostan is maradékai, kik azt beszéllek, hogy a' Rátz pusztitók, éppen akkor, mikor a' templomból jött volna ki Gyulai, őtet megragadták, és minden ruhájából kifosztották; e' miatt a' Rátzok Kapitányának panaszt tévén,

a' vétkesek megbüntetődték. Ez ha rajta meg-
esett, ennek Ötsödön vagy Gerlán kellett történni,
mert már 1736-ban vége volt a' Rátz-Kurutz
világnak. Ez a' Gyulai János, Gyulán született
1700. az elején vagy a' múlt század végén. Az
attya malmosgazda, és a' maga több kőre forgó
malmában molnár volt. Beszéli az unókák,
hogy a' Török kimenetele után mindjárt csak
hamar, mikor még ez a' Gyulai János gyerme-
ketske volt, a' Rátzok Gyulát meglepték, 's az
attyanak a' malmát is elpusztították. Az attya,
csak úgy menthette meg a' Rátzok elől kiragad-
hatott pénzét, és szerszámjait, hogy azt a' hajót,
mellyre feleségét és említett fiját rakta, a' Rátzok
nyomokban lévén, bizonyos helyen elsüllyesztette
a' víz alá, a' Rátzok eltávozása után ismét
felvette. Maga hozzátartozóival elfutván, ezt a'
fiját Debreczenbe vitte, 's ott taníttatta. Mond-
ják hogy ez a' molnár gazdag volt, és a' fijának
mikor tanulni vitte, annyi pénzt adott, hogy az
abból még Prédikátor korában is tudott mutatni.
Ez a' Gyulai, Protocollumot is kezdett 1736.
de a' melly a' tűzben elégett.

Szőke István követte Gyulait 1770-től 1777-ig
a' mikor innét változott. Jött utánna Botos Mi-
hály 1780-ig ez is változott Gyulaváriba.

Szikszai Bénéjmin 1783-ig ez itten meghalt.
Követte őtet

Betsi Miklós, ki 1784-ig Káplán képpen vitte
a' hivatalát. Felváltotta őtet

Mitskei Nagy István, és folytatta hivatalát
1792-ig, a' mikor Februarius 20-án meghalt. Kö-
vetkezett utánna

Juhász István 1792-től 1809-ig lévén az Ek-
klésiának tisztelt Predikátora, a' mikor Ötsödre
változott, a' hol mostan is élethben van, mint a'
Békés Bányatusi Tiszteletes Egyházi vidék nagy
érdemű Esperestje.

Kuthi Lajos, 1809-től 1817-ig a' mikor változott Fekete Gyarmatra, a' honnan jött tsak ugyan helyébe

Etsedy Gábor, 1817-ben Majus hónap 6dik napján, ki mint ezeknek írója most is folytatja hivatalát, és a' ki 1828-ban Ttes Békés, 1830. T. Csanád és Csongrád Vármegyék Táblabírájának kinevezetett, és ugyan 1830-ban a' Békés Bánatusi Tiszt. Egyházi vidék Consistoriuma Assessora lett.

Az Ekklésia népessége nagyon megszorodván, a' templomnak napkeleti vége kibontódott. 1820-ban, és 1821-ben kerekre 3. ölnyre kitoldódott, belé chorus, és 1822-ben egy kilentz mutátziós orgona készitődött.

Oskolájok van a' Reformátusoknak kettő. Egyikben a' férfi gyermekek, a' másikon a' leányok tanittatnak, az olvasásra, számolasra, vallásra, három, négy esztendeig járnak fel rendszeren. A' férfi gyermekeket tanítja egy Rector, ki Káplán is szokott lenni, és egy Praeceptor, a' ki egyszer'smind organista. A' leányoknak egy Tanító alatt, ki a' kantorságot is viszi.

A' férfi gyermekek Tanítóji, a' mint emlékeznek rá, voltak: Imre János, ki 1778-ban változott Gy. Váriba. Száz György 1816-ig, a' mikor September 2kán meghalt, jó emlékezetet felhagyván maga után, egyszer'smind Káplán is volt. — Szilágyi István 1817-ben ment a' T. Vgye' Cancelláriájára most Gyomai Notárius. — Szabó Ferentz 1818-ban ez is ment a' T. Vgye' Cancelláriájára, mostan Szeghalmi Notárius. — Tasi Mihály 1822-ben ment akadémiára, mostan Gyomai Tanító és Káplán. — Kekk Antal, ki Káplánságot is viselt. 1827. változott Lesi Papságra. — Segesvári Mihály, ki egy hónapi ittléte után Váradra ment Káplánnak, és még ugyan 1827.

jött helyébe Göntzi Zólnai Dániel, a' ki mint Káplán is, mostan is folytatja hivatalát.

Kántorok és leányok Tanítóji Botos András, 1790—1795. — Kotsis György 1804ig Újvárosi Mihály 1810ig — Némédi Ferentz a' ki most is ugyan ezen hivatalban van.

Apróbb férfi gyermekek' Tanítóji, és egyszerű'smind orgonisták:

Gyöngyösi István 1822—1823. — Neiter Imre 1825ig. — Torotzkai Pál 1828ig — Hegedűs Károly 1830ig. — Somogyi Károly a' mostani.

A' Ref. Ekklésia népessége rámegegy 4000ren felül. Jövedelme van az ugy nevezett lecticaléből, mellyet a' házaspárok fizetnek, esztendőnként egy véka búzát egy véka árpát és egy forintot adván az Ekklésia cassájába 24.) A' forintot váltó értékben fizetvén, ennek következtetését az Ekklésia napról napra jobban érezi.

A' toronyban van három harang.

1ső 5. mázsás 68. lb. irás rajta: „A' Gyulai „Ref. Sz. Ekklésia számára 1802. Bordi György

J e g y z é s 24.) Háládatossággal kell itten megemlítenem azt, hogy a' Földes Uraságnak többszöri jóléterné-nyét tapasztalta Ekklésiánk. Mostani Földes Ur M. Gróf Wenkheim Ferentz atya megajándékozta ezt egy ezüst, és belől megaranyozott Kehelylyel, és ugyan egy kis ezüst aranyozott Tányérral, mellyet emlékezetben tart a' pohár talpára metezett irás „A' Gyulai Ref. Sz. Ekklésiának ajándékba készítette ezen városnak Földes Ura Feld. M. L. és L. „B. Wenkheim ö Excell. a. 1802.” — Illyet több Birtokaiiban való helyeknek is ajándékozván. Mostani Földes Ur is M. Gróf Wenkheim Ferentz ö Nagysága, több izben megmutatta szíveségét. 1821. a' Templom toldásakor 10,000 téglát ajándékozván és a' több Téglák árából 240. ftot elengedvén. Mostan is az építendő ujj óskolára való 50,000 téglala 100 árából ftot elhagyván.

„és Sánta Ferentz B. Lakosok öntették a' magok költségén.” Alább ez van:

„Fudit me Franciscus Cserepei et Johannes Nagy de Retteg.” — Került ez a' Protocol. 25. pag. szerint 642. Rftba.

2dik 4 mázsás 50 fl. írás rajta: „Ez a' harang készült a' Gyulai Ref. Sz. Ekklésia számára az Ekklésia és Szabó Péter uram költségével.

Fejül pedig ez az írás: „Johann Brunner Goss Migh. In Ofen 1785.” — Ez a' harang az, melly az 1801ki Égésben meg maradt; és ezt használták minden Hitsorosok, mind addig míg Harangot nem készítették. —

3dik 2 mázsás 85 fl. írás rajta: „A' Gyulai Református Sz. Ekklésia tsinatatta 1802. „esztendőben” — Készült az a' Prot. 24. pag. szerint, az elolvadt Harang matériájából és a' lakosoktól adottakból. Öntődött Gyorokon egy Oláh öntő által.

Az Ország Útak, Gátok tsinálásában van Magyar Gyulának 3572. Német Gyulának pedig 1074. folyó ölnyi része.

3. A' Nem egyesült Ó Hitű Ekklésia.

Erről többet nem tudók; hanem azt, hogy a' mint a' 22. Jegyzésből kitetszik 1727. körül épült égetett téglából a' templomjok. Van oskolájok, mind a' Magyar mind a' Német városon. Tanítódik nállok a' magyar nyelv is. A' lelkek száma 3000. körül van. A' mint tudhatni Lelki Pásztorok voltak 1719. előtt Popa Joje és Popa Nicolaje. 1719ben Illiovits Theodor, ki anakutánna a' Nagyváradi nem egyesült Consistoriumnak, a' hová tartozik a' Gyulai nem egyesült Görög Ekklésia is Praesese lett; volt együtt velle Arsits Theodor. Káplány pedig ez

időben Poruntz Mihály. Utánnok következett Györgyövíts Pál, Feletsán Pallal, és azután Ilievits Mozes, Káplány Tzervenkö Lázár. Mostani Parochusok Szűts Miklós, és Györgyovits Athanasius, fentebb irt Pálnak fíja, Káplán pedig Illiovíts Theodor. A' Káplánok rendesen a' Német városi Ó Hitűeknek a' Lelkipásztorai. A' Német városiak is a' Magyar városon lévő, most nem régiben felszentelődött égetett téglából, bonthajtásra épült tsinos templomba járnak Isteni tiszteletre. Van a' templommal torony is, és benne három harang. 25.) A' nem egyesült iskola Tanítóknak, a' fizetéseket, a' Nagy Méltóságú M. K. H. T. Tanátsnak Budán Januarius 18kán 1820. Nro 649. költ kegyes Parantsolatja szerint, a' Birák szedik bé, az adóval együtt, és a' Communitas cassájából fizetődik. Megjegyzésre méltó az, hogy hajdanában, September hónapnak 5dik napján itten Gyulán egy iszonyú jégesső, a' szálló termést semmivé tette, ennek következtében, azoltától fogva Pünköszt Innepnek keddi napján mind a' három itten lévő Ekleziák Innepet tartanak, 's esedeznek a' mindent igazgató fő Valóságnak, hogy az ilyen, 's más tsapásokat fordíttson el róllok, 's más hátrókról.

Az 1816ikban Januarius 29. és 30. napján dühösködött iszonyú és gyilkoló fergetegnek káros voltát Gyula is érzette. Ugyan is a' károknak őszveirása szerint elveszett 174 jármos ökre

Jegyzés 25.) Mind a' Róm. Catholicusoknak, mind a' Reformátusoknak, mind pedig az Óhitűeknek templomjaik a' Magyar, és Német városon egy kápolnán kívül semmi templom nem lévén; nem helyesen van, a' Hübner Magyar Lexiconába, a' Gyula név alatt, a' Német városra Kath. nem egyesült Görög, 5 Refor. templom téve,

43 Fejős, és 14 meddő tehene, 16 három esztendős, 36 darab két esztendős tinója 21 darab szopós borja 3 darab méneses Lova. 1 darab három esztendős, 3 darab két esztendős és 1 darab rúgott Tsikója. 21 darab sertésse 578 darab magyar juha, 275 darab Birkája. 703 darab Báránnya. A' szénában vallott kára 1080, az épületekben esett kár pedig 1000 fra betsültetek. Az egész kár tett betsű szerént 86, 915. fr. A' Német városnak semmi kára nem említődik.

Az a' Föld rázkodás, mely 1829ben több helyeken káros következéssel mutogatta magát, itten Gyulán is nagyon érezhető volt Julius hónapnak első napján estvéli 8 óra után 12 v. 13 minutával. A' Német városon sokkal nagyobb erővel ütötte ki magát, úgy hogy ottan a' dézsákból a' viz kilötyögött, az edények lehullottak némelly nyoszolyák helyekből kilökődtek. Töbnyire minden, a' ki ülve volt, szédülést és gyomor émelygést tapasztalt, valamint ennek írója is. Az idő tiszta volt a' mozgáskor; hanem kilentz óra után igen nagy zápor esett.

A' fragmenta Ungaricae Historiae ab anno 1663. Cassoviae 1793. (mellynek írója Horányi szerént Corneli János Jesuita volt) emlékezik egy Gyulai Bégről, ki a' Magyaroknak jó akarója volt, a' 6dik paginán így szólván rólla: Olay Gyulensis Begus, multis beneficiis obstrictus Christianis, Johannem Toldalagium et Franciscum Nigrum, Principis Apafii cubicularios amice monebat, ardentis tot Annos dissensiones extinguverent, quietem colerent nec Turcica auxilia implorarent adjecto jurejurando: Turcas nunquam e Transilvania excessuros si ad tuendum vel semel pedem in ea deinceps fixerint.

Valjon nem ez az Olay Bég volt e' az a' Simon Tornyai Basa ki 1669ben azt a' nevezetes rendelést adta ki a' Keresztyén Ekklésiákra nézve, a' melly a' T. Tóth Ferentz Protestans Ekklésiák Históriájában (Komárom 1808) pag. 151. elő van adva.

E. G.

2.

K i v o n a t.

Creuzer Frideriknek a' régiség' akademiai tanulásáról írt munkájából.

Creuzer Friderik Úr a' Heidelbergi tudományos egyetemnél a' classica literatura rendes Professora, 's az ottani philologiai seminarium igazgatója 1807ben ilyen tizmű könyvetskét adott ki német nyelven: Das Akademische Studium des Alterthums, nebst einem Plane der humanistischen Vorlesungen und des philologischen Seminarium auf der Universität zu Heidelberg, 1807. Ebben azt adja elő, melly móddal és renddel kell vélekedése szerint tanítani 's mint tanítja 's tanultatja maga a' felvigyázására bizott filologiai Semináriumban az úgy nevezett Humaniorákat. A' munka most is megérdemli azoknak figyelmét kik a' klasszikus régiséget megesmerni, 's méltóképen betsúltni kívánják. Veleje a' következőkből áll:

B é v e z e t é s

A' régiség' tudománya egy felől történeti, másfelől példányi tekintetben tárgya a' vizsgálódásnak. Történeti tekintetben azért; mert az

újabbak' tudományos esmeretei a' régiek' esméreteiből származtak, 's a' tudományok' kimívelése még most is kisebb vagy nagyobb mértékben a' görög' és római régiség' alapos tudásától függ.

A' természetet tárgyazó tudományokon kívül, (mellyek az újabbak fáradozásai által a' régiektől nem is gyaníthatott tökéltre emelkedtek), a' többiek mind együl egyig a' régiségen alapulnak, 's a' régiek földén teremnek. Sőt még a' természet vizsgáló is gyakran kéntelen tanulmányának nem csak művészi szavaira, hanem tartalmára nézve is a' régiek' tanítását szem előtt tartani. Az orvos és mathematicus pedig a' Görögök és rómaiak között egynéhány első rendű mestereiket tisztelik.

A' theologia és a' törvénytudomány sokkal szorosabban összevagnak a' régiséggel kötve.

A' keresztyének szent írásai abból veszik világosságokat, 's másfelől részint kutfejei a' legrégibb történeteknek. Az Új testamentomi könyvek' nyelve, 's mind az Ó 's mind az Új testamentomiak' szelleme pedig a' theologusnak még inkább szükségessé tesz a' Görögök' nyelvével 's írásaival 's az utóbb említett okból a' Rómaiakéival is bővebben megesmerkedni.

Deák nyelven vagynak írva a' Római törvények' oklevelei, mellyek az újabb Európa' tsak nem minden nemzeteinél törvény könyvnek vétettek bé, 's ha szintén részből újabb törvények által eltöröltettek is, még is kutfejeik ezen utóbbiaknak 's az alapos törvény tudáshoz mindenkor multhatatlanul szükséges segédek lesznek. Azon kívül a' régi országok nagy számú bölts törvényszerzőket 's igen különféle jeles igazság szolgáltatási 's törvénykezési állapotokat 's sok főket is mutatnak elő.

Következésképen a' törvénytudónak a' görög és római világ' erköltseit 's országalkotmányait kell esmerni.

Az egész régi világ' történeteinek kutfejei a' Görögök és Rómaiak irasaiban találtatnak. Végre a' böltselkedés ha bár természetéhez képest minden történt dolgoktól és történt dolgokon épült esméretektől független is, még is betsúli 's használja a' Görög böltselkedők' írásait, melyekben tanításainak tsiráji foglaltatnak.

Példányi tekintetű a' régiség tudománya annyiban, a' mennyiben a' régiek azon írásait megesmerteti; melyek a' formára és tartalomra a' gondolatokra 's előadásra nézve minden gondolkodásnak és beszédnek örök remekei.

A' minden időkbeli legértelmesebb emberek megegyező bizonyossága illy betset tulajdonít nekik, 's classicusoknak nevezi őket. Érett gyümöltsei azok a' régiek kimíveltetésének, melly nem vak esettől függött 's nem tsak egyes esetekre terjedett, mint az újjabbakké, hanem a' szabad szükség' szüleménye 's természet munkája volt. Azon írások is tehát szükségképen a' szépség' váltzohatatlan törvényei szerint készíttetek, 's mentesek a' természetelleni különözésektől kedvkeresésektől és sajátságoktól. Azért neveztetnek classicusoknak, 's benne egyaránt nézünk mind a' gondolatok igazságára 's szabátosságára, az ítélet' élességére, az elme mélységére 's egyetemességére, mind az öltözetre, mellyben a' gondolatok mutatkoznak, az előadás tiszta formájára, a' szép egyszerűségre, a' képzési tökélyre 's a' kifejezés magáról felejtkező ártatlanságára 's tsendes nagyságára.

Az újjabb időbéli vizsgálódó lélek tehát itt egy magasabb világba emeltetik, hol az örök igaznak, jónak és szépnek ideájit egyszerűbben

's tisztábban látja kinyomva, mint a' maga idejébéli írásokban 's egy olly időből, mellyben az Istenek emberibbek voltak egy istenibb emberiség' képe jó eleibe.

A' tudományoknak a' 14dik és 15dik századokban történt helyre állítása, azon esméreteknek helyre állítása volt, mellyeknek a' régiek hajdan birtokában voltak. Ha az ujjabbak ezen alapra szerentsés foganattal akartak építeni, minden tudományos iparkodásaikat szorosan egybe kellett kapcsolniok, 's egyesíteniek ezen esméretekkel. Masfelől minden nagy elme munkája a' rokon lelkekre nézve természete szerint termékenyítő erővel bir, 's hasonlónak alkotására, vágyást teremt benne.

E' szerint ekkor is a' régiek magasabb életének, 's munkálkodásának meggondolása fellelevenedvén, ama tselekvés, gondolkodás és beszédbeli tökéltre vágyás is felébredt.

Illyen környülmények között a' régiség tudományának megalapítása 's előmozdítása végett számos intézetek kezdettek virágozni, 's illyen szándékkal állítottak fel az ugyan akkor fundált tudományos egyetemekben a' filológiát tanító székek.

Ezekhez képest a' régiség esmérete úgy gondoltatva, mint az academiai tanításnak egészítő része kettős tzélt akar elérni, kettős kört szab munkálkodásának.

1. Egy szélesebbet, midőn a' klassicus régiségek minden tanulókkal, mind történeti, mind példányi tekintetben mennél tökéletesebben igyekezik megismertetni. Történeti tekintetben megmutatja, mikép lehet a' tudományok különféle nemeit azon esméretek által, mellyek a' régiek' sajátjai voltak, megalapítani 's előmozdítani; vagy annak módját adja elő, mikép kelljen

mindennek a' mit tudunk, a' régiek' írásaiból tápláló erőt nyerni.

Példányi tekintetben minden ifju akár ki légyen a' régi remekekől megtanulhatja, gondolatjait szorosan a' tárgyakhoz szabni, mennél szebb formába önteni, 's mennél hivebben lerajzolni. A' régiek' írásiban jártas tudósnak előadása egy különös új életet nyer. Nyelvén észre lehet venni, hogy olyan emberekkel társalkodott, kik magokat gondolkozások 's életek módjában nemes nagyság által megkülönböztették, 's a' természethez hivebbek maradtak, mint mi későbbiek. Azok őket a' keskeny 's nehéz gőzű tanuló szobából kivitték a' szabad fris levegőre, hol eleven szellem új erőt lehel beléjük.

De a' Humaniorák nem csak a' tudományos gondolkodásra ügyelnek, hanem az embert egész természetében felfogják, magasabb életre ébresztik, legfőbb javait, lelki sajátját kimívelik, minthogy minden lelki tehetségeire 's szívének minden indulataira kiterjednek, 's azoknak olly rugó erőt adnak, melly az egész életen meglátszik.

A' régiség' tudományának tanítója tehát minden tanulókat mind ezen tekintetben igyekezik a' régiséggel megesmerkedtetni, 's arra oktatni, mint erősítsék annak vizsgálása által lelki szemeiket, 's mint szoktassák azokat az igaz szépség eránt helyes ítéletre. A' görögök minden dolgokbéli igaz mértékét a' legnagyobb erővel, egyesülő vidám józanságát 's ezen isteni törvényét: sem mit ne felesleg olly példány gyanánt terjeszti elcikkbe, melly szerint tselekedeteiket 's gondolkodásokat megigazíthatják, 's egész belső embereket ollyan méltóságra emelhetik, mellyet mi csak egy a' régiektől köl-

tsönözött szóval a' „humanitással” tudunk megnevezni.

2) Keskenyebb körében a' régiség' tudománya filologusokat vagy régiség esmeretére akademiákon tanító férjfiakat szándékozik formálni.

A' filologus egy felől az emberi esméretek' egész világáé, más felől az emberi esméretek' egész világa is az övé, a' mennyiben minden tudományoknak akarmelly különfélék is, legalább vizsgálódási következményeit vagy resultatumait tudni tartozik. Resultatumait mondom, mint-hogy azon egy embernek minden tudományokban egészen jártosnak lenni lehetetlen. De a' filologusnak, ha nevét igazán megakarja érdemelni minden esetre minden tudományokban a' lehető legszélesebb és legalaposabb esméretek megszerzésére kell törekedni.

Ezen törekedésnél fogva a' vizsgálódásnak akarmelly tövésees ösvényét, akarmelly szövevényes erdejét, akarmelly magányos pusztáját sem tartja rémítőnek sem kellemetlennek, ha ott valamelly tzeljét elérheti. Szokása lévén magát megtagadni, még az olly dolgokat is méltónak tartja fáradságára, mellyeknek mások betset nem tulajdonítanak. Tudománya ilyen indulatot kíván tőle.

A' kritikában az olvasás vagy szóllás egy elavult és elkopott módja, 's a' gondolatnak egy eltsufított formája is úgy magára vonja figyelmét, mint a' természet vizsgálóét akarmelly szokatlan termés vagy rendkívüli természeti jelenmény.

A' magyarázás' mesterségében Protheusnak kell lennie, 's a' legkülönbözőbb dolgokat is ügyesen fel kell fognia 's előadnia. Értenie kell mind a' legőszebb régiségnek egyszerű gondolkozása 's szólása módját, mind az olly később

íróknak, kik a' régiekhez tsak félig tartoznak, legmesterségesebb ékesszólását.

A' költemény' ezer színű világában tökéletesen jártas legyen, 's ne tsak a' régi Görögök' époszait, lyrai verseit, szomorú és vígjátékait, hanem a' tudós Alexandriaiak' és az ezeket utánzó Rómaiak' tsinos, ékes és gondosan jobbitgatott munkáit is jól megtudja ítélni. Még a' romános költemények' varázsló képzelődésszülte országában se legyen idegen

A' történet írás mesterségének különféle ne-eiben is nagy béléatással birjon. Értse azt nem tsak legrégibb formájában, midőn az Istenek 's emberek világa még egymástól elválva nem lévén mindent a' sors tselekedett, hanem a' későbbiben is, midőn a' történetírás úgy mutatkozván, mint az országlás mesterségének tanítója, a' polgári társaság természetét gondosan vizsgálja 's ítéli, vagy midőn az erkölts tudománynak világot gyűjt 's egyes emberek' tselekedeteinek törvényeket szab. De ne tsak a' történetírás mesterségével, hanem magokkal a' történetekkel is jól megesmerkedjék 's ezeket az oklevelekből, sőt sokszor tsupa töredékekből is tudja kivonni. — Az ékesszólás mestersége minden formáinak is illendőképen tudjon betset szabni; 's végre a' régiek 's újabbak filosofiáját mind gyökereiben mind elágazásaiban képes legyen alaposan vizsgálni.

A' nyelv tudományban vagy grammatikában a' nyelv alkotó részeit egymástól elszedje, alkottatásának törvényeit kinyomozza és semmi eszközt se vessen meg, melly által annak természetét mind általánosan mind különösen kitanulhatja. E' részben semmit se tartson tsekélységnek, 's még ejtegetésének 's hajtogatásának akarmelly formájit is figyelmére méltóztassa. Ne

szégyenelje a' grammaticus nevet, sőt ditsósságének tartsa Tiberius Hemsterhius példáját követni, ki tsak nem utólérhetlen éles ésszel állapította meg a' grammatikának és leksikografiának törvényeit.

A' filologia tehát sem nem tsupán gondolatbéli, sem nem tsupán dologbéli tudomány, hanem mind a' kettő egyszer'smind; minthogy benne mind a' tapasztalástól független gondolkodásnak, mind a' történt dolgok' legbővebb tudásának egyesülni kell. A' hol ezen egyesülés helyt nem talál, ott a' hibás egyoldalúság, vagy a' philologusok vétke közös emberi sors által okoztatik, melly alig engedi meg, hogy azon egy lélek mind a' saját gondolkodásra, mind a' fáradhatatlan nyomozódásra egyeránt alkalmas, 's mind az okoskodás, mind a' tapasztalás országában egyenlőképen polgári jussal bíró legyen.

Minden esetre az említett egyesülésre, 's annak mennél tökéletesebb mértékére buzgón törekedni a' filologusnak szent kötelessége 's ezen törekedésnek mindenből ki kell tetszeni valamit tselekszik.

Magában világos, hogy az illy tudomány, melly egy felől polyhisztorságot kíván, nagy áldozatokkal jár, és hogy ebben az a' kényelem épen nem találhat helyet, melly a' tudósságnak tsak virágait akarja szedni a' nélkül, hogy annak gyökereit öntöznék 's dajkálnák. Itt egy felől a' nyomos szorgalom, más felől a' tsüggedni nem tudó kedv és magasra törekedő lélek mulhatatlanul szükséges. Tsak úgy érdemli meg nevét igazán a' filologia, ha benne a' nyomozódási szorgalom a' széles 's alapos tudósság, az ítéletbéli éles ész a' végre egyesülnek, hogy egy istenibb emberiségnek képe a' tselekvésnek, gondolkodásnak, tudásnak, írásnak, beszédnek és életnek

minden viszonyaiban a' lehetőségig helyre állítassék, 's a' jövődőség' számára tanítás, serkentés és erősítés végett előterjesztessék. A' filologusnak soha sem kell elfelejteni, hogy egy az egész emberiséget illető ditsó örökségre tartozik gondot viselni, minthogy az van hűségére, ügyességére bízva, a' mit az emberi elme legbetsesebbet teremtett, 's hogy ezen örökséget nem csak eredeti tisztaságában tartozik megtartani, hanem azt ott, hol az idő' rontó keze miatt kárt vallott, eredeti szépségébe is vissza helyheztetni 's örök betsét megmutatni. Ezen törekedésben pedig soha sem kell meglankadnia, hanem minden erejét fel kell áldoznia, nem a' végre, hogy a' maga eszét tündököltesse, hanem hogy azon mennyei fényt, melly a' régi írásokból kisugárzik világoltassa 's ezen világnak vizsgálásánál magáról elfelejtkezvén úgy éljen és haljon, mint amaz Isteni elmék készítették munkáikat.

E' szerint a' filologia történetírási szorgalmat, poetai érzést és filosofus lelket egyaránt kíván tisztelőitől.

'S ilyen tanítványokat szándékozik a' régiség tudományának akadémiai tanítója formálni.

3. A' filológiának itt említett kettős tzelű tanítása az akademiákon tökéletesen kizárná a' kezdetekre oktatást ha fellehetne tenni, hogy minden akademiára jövő ifjú az alsóbb oskolákban illendőképen formáltatott. Minthogy azonban a' tapasztalás sokszor ellenkezőt mutat a' filológiának akadémiai tanítója kénytelen az alsóbb oskolákban elmulasztott helyes oktatást is a' lehetőségig kipótolni, 's a' jól el nem készült akadémiai ifjakat résszerint a' régi klasszikusok nyelvének, résszerint azon esméreteknek, melyek nélkül azok meg nem értethetnek, bővebb tudásába beavatni.

Már

Már most az akadémiai tanítás egyes részeinek leírása következik.

I. Pótoló tanítás.

Ennek tzelja az, hogy nem a' régi nyelvekben egészen tudatlanokat oktasson, hanem az olyanokat vigye tovább, kik az alsóbb iskolákban nem egészen elégséges filologiai tanítást nyertének.

Ezen tzel elérhetése határozza meg az itt magyarázandó írók választását. Itt a' választásban nem annyira arra kell nézni, ha igazán klasszikusok-e az írók, jóllehet erre is szükség figyelmezni, mint inkább arra, ha meg leheté azokat a' tanítványokkal értetni. Minthogy továbbá a' klasszikus munkák alkotása 's művészi formája még itt nem vétetik tekintetbe, azért ha a' tanítás' fő tzelja kívánja, a' régiek nagyobb írásainak egyes szakaszai vagy jól elrendelt kresztomathiák is választathatnak.

Időnyerés végett a' görög és deák nyelvek' bővebb tanítása mellett a' legszükségesebb historiai 's antiquariusi esméreteket is szükséges közölni, 's a' magyarázandó írók' válaztásában erre is kell tekinteni.

Következésképpen majd Xenophon, Arrianus vagy Herodianusz' könnyebb történeti könyvei, majd Wittenbach Matthiae és Jakobs kresztomathiáinak történeti darabjai olvastatnak 's magyaráztatnak, 's a' magyarázás mellett a' görög nyelv' grammatikájára is szüntelen fordítatik figyelem. Némellykor Aethaeneosból és Aelianosból is vétetnek elő mind dolog, mind nyelv esmertetés végett némelly részek.

Egyszer'smind Köppen és Harlesz anthologiáiból poetai darabok is válogattatnak, hogy

a' poetai kifejezések a' költemények nemei és a' dialectusok megesmertessenek.

A' deák nyelvben Virgilius eklogái és aeneisse's Döring gyűjteményének poetai darabjai elég alkalmat nyujtanak az olly magyarázatra, melly a' tanulókat a' prozodiában és mythológiában is gyakorolhatja.

A' deák syntaxis' reguláit's a' prozai előadás különféle formájit az akademiák kezdő tanítványa a' tanító' segítségével Julius Caesárból, Ciceronak könnyebb oratioiból leveleiből's filozofiai értekezéseiből és Liviusnak némelly helyeiből Kayzer gyűjteménye szerint legjobban megtanulhatja. Livius' olvasása a' római történetekkel is esmeretséget szerez's az ugy nevezett római régiségek vagy római statisztika' tanulására vezet, mellyre nézve Vellejus is használhatik.

A' föld leirási, természet tudományi, politikai és művészi előeszméretnek Gesznernek Pliniusból szedett kresztomathiája szerént közöltenek.

Minthogy itt a' fő dolog az, hogy a' tanító hallgatói esméretnek mennyiségét kitanulja, azért tanítványaival különféle gyakorlásokat tetet. E' végre azok gyakran magok magyaráznak, 's hetenként egyszer másszor deák munkákat készítenek; 's anyanyelvekből néha görögre is fordítanak, melly alkalommal egyszer'smind az accentusokról szóló tanítás is elő fordul. Az eredeti görög és deák munkáknak anyanyelvre fordításában is tétetnek kivált a' nehezebb helyekkel próbák; a' mi által a' régi nyelvek' természete legjobban megtanultatik, 's a' miből legbizonyosabban kitetszik, ha a' nehezebb helyek minden tekintetben megértetnek-é.

Végre minden tanítványnak ajánltatik egy a' maga tehetségéhez alkalmazott görög és római írónak otthon folyvásti olvasása.

II. A' humaniorák tanításának szélesebb vagy közös köre.

Ezen tanítási folyamatban, melly két esztendőre vagy négy félre van szabva, a' tanító az olly írókat választja, kik minden időben 's minden nemzetek között eleitől fogva klasszikusoknak tartattak, 's ugy igyekezik tanítványival megesmertetni; hogy mind a' tudományra, mind az életre nézve hasznokat vehessék. Ehez képest felváltva a' következők magyaráztatnak.

A' poezisban: Homerosz és a' Homeridák' néhány hymnusai, Pindaros, Aeschylos, Sofokles, Euripides, Aristofanes, Terentius, Virgilius, Horatius, Tibullus, Propertius.

A' történet írásban. Herodotos, Thucydides, Caesar, Salustius, Livius, Tacitus.

Az ékesszólásban: Demosthenes, Lyzias, Izokrates, Cicero hosszabb orátiói p. o. Verres ellen, a' Filippikák 's a' t.

A' böltselkedésben 's annak történeteiben: Plato, Xenofon, Cicero.

A' magyarázat egy felől a' grammatikára vagy nyelv tudományra és történet írásra, más felől az aesthetikára vagy a' régiek szolás módja szerint kritikára ügyel. Az első tekintetben a' magyarázandó író értelmét igyekezik kifejteni 's a' nyelv szokásból szószármaztatásból, hasonlatosság' reguláiból azon íróknak, kiknek osztályához a' magyarázat alá vett író tartozik szolás módjából vagy magából ezen íróból az időnek, mellyben ez élt, a' környülményeknek, mellyek között formáltatott 's lelke sajátságának íráskori helyzetének megfontolásából, 's a' rövi-

debben mondottaknak más hasonló, de bővebben elő adott helyekkel egybevetéséből, 's általában a' könyv' egész tartalmából, valamint a' nemzetek és tudományok' történeteiből is minden oldalról felvilágosítani.

A' második tekintetben az olvasót olyan állapotba szándékozik helyheztetni, hogy a' már jól megértett előadást a' mesterség regulái szerint is helyesen megítélhesse, 's a' benne találkozó igazat, jelest és szépet láthassa.

A' szorosabb értelemben vett kritika magasabbnak neveztetik akkor, midőn a' régiek' írásiban előforduló egyes romlott helyeket nem kéziratokból, sem történeti grammatikai vagy egyéb adatokból, hanem tsupán a' dolog természetéből a' vizsgáló ész éles látása által megjobbitja; 's midőn továbbá a' régiek munkáit, vagy azoknak nagyobb szakaszait általában vizsgálja, 's azoknak eredetét apródonkénti változásait, igaz íróit 's az írás idejét kinyomozza.

Alsóbbnak hivattatik ezen kritika annyiban, a' mennyiben ilyen általános nyomozódásokba nem bocsátkozik, hanem egyes helyeket a' fellyebb említett grammatikai vagy történeti adatokból 's a' kéziratokban talált olvasás módokból jobbitgatja.

A' humániórák' tanításakor mind a' kétféle kritikára kell ügyelni, de tsak rövideden, 's tsak annyiban a' mennyiben általok a' könyv' megértése előmozdítatik 's az író betse jobban szembe tűntetik.

A' tanítás' ezen ideje alatt a' deákul írásban is tsak azért is muhatatlanul szükséges a' tanulókat gyakorolni, minthogy minden tudós jöhet olyan esetbe, mellyben gondolkodása' gyümölcstét saját tudománya más kimivelt nemzetekbeli tisztelőivel közölni kívánja 's akkor a' tu-

dósok' közös nyelvével a' deákkal élni kénytelen lesz. De az illy gyakorlást még több és sokkal fontosabb okok is tanátsolják.

Mert először is a' deakul irás által nem csak a' külső tudományos előadás, hanem maga a' tudományos lélek belsőképen is sokat nyer. Ha általjában igaz, a' mit senki sem tagadhat, hogy akármelty idegen nyelvnek is grammatika szerinti megtanulása az alkalmazott logikában nagyon jó gyakorlás, még sokkal nagyobb mértékben ilyen gyakorlásnak kell az olyan régi nyelven írást tartani, mellynek belső alkotásában olly szoros logika találtatik. Mert melly gyakorlás kívánja meg inkább mint ez a' gondolkodás törvényeinek szüntelen szem előtt tartását, mikor kell a' léleknek gondosabban vigyázni, hogy fogatainak csak egyetlen egy belső viszonyáról se felejtkezze, mikor kell a' jelnek és jeletnek legtitikosabb közeit is élesebben felfognia a' minden esetkori illendőnek érzését magában jobban felelevenítnie 's a' szépnek helyes választásában ítéletét inkább tisztítani 's erősíteni, mint midőn a' deák syntaxis vagy szórakás finom fordulatait egész eredetekig nyomozza, 's a' leggyakorlottabb füleket is helyes zengésű numerussal kielégíteni, és a' Római ékesszóllás képét tisztán és hiven utánozni törekedik?

A' léleknek illy hasznos felerkentése olly ügyességet ad, mellyet csak ez a' Római kifejezés ingenium subactum nevezhet meg. Mert valóban az illy foglalatosság által, a' lélek mint a' szántó föld megmunkáltatik 's termékennyé tétetik, hogy az ideák belevetett magvát hiven megőrizze 's mint sajátját ujformában ismét elő hozza.

Továbbá nints jobb mód mint ez a' Római szerentsés elme' munkáit sajátunká tenni. Ha ré-

gi nyelven akarunk irni azon kell gondolkodnunk is. A' régiek módjára gondolkodás pedig a' gondolkodó lelket is régivé teszi, 's az illy gondolkodóra méltán lehet alkalmaztatni azt, a' mit Livius magáról mond: *Caeterum et mihi vetustas res scribenti nescio quo pacto antiquus fit animus.*

A' régiség' forrásából áradó egészséges és tápláló nedvek az említett gyakorlás által közvetlenebbül ömlenek, mint akarmelley más lelki közösülésből a' lélekbe: melly ha az elfogadásra alkalmas azokat úgy szólván saját állapot részeivé változtatja. A' ki a' Rómaiak' nyelvén ír és beszél, az bizonyos tekintetben azokkal egy időbelivé lesz, 's abban a' szerentsében részesül, mellyel az ditsekedhetik, a' ki jeles és tiszteletre méltó emberekkel társalkodik. Azt egy nagy időnek elemei úgy szólván által ölelik és felemelik.

'S a' tudománynak és tudomány dajkálójának illy magasra emelése az, a' mire a' mi időnknek különösen nagy szüksége van. Mert vallyon az által vall-e a' mi időnkben kárt a' tudomány, hogy talám esotericus és tsak némelley egyebeket kizáró czéheknek van birtokában; vagy nem inkább az által-e hogy igen közössé lett, 's hogy mindenek, még a' hivatlanok is könnyen hozzá férhetnek?

Miolta ahoz nem tsak a' deák nyelv tiszteletre méltó tornáztán keresztül menő ut, hanem több utak is vezetnek, azolta a' deák nyelv' tudása eránti megpróbáltatás nem talál helyet. Ezen elmulasztásnak következései nyilván vagnak, 's az értelmesek által tsak nem egy értelemmel a' jelenidő nyavalyáihoz számláltatnak. Most mindenki tudósnak akar tartatni, 's a' minden dolgozról ítélet könnyűnek véli. Ellen-

ben atyáink, kik a' lélek legjobb birtokait örökségül reánk hagyták a' tudós dolgokról deákul írást humániórák jól megtanulásának jele gyanánt nézték 's mentesek voltak azon sok írástól és egy napnyi időírások firkálásától, melly most veszedelmes tsapásként emésztí a' literaturát. A' régiség esméretében pedig minden nemzetek között azok az írók tettek legnagyobb hasznót, kik gondolatjaikat Római formába öltöztették.

Azt nem kell gondolni, hogy máí napon deákul jól írni lehetetlen volna, mert ezen kétséget a' minden századokbeli legnagyobb humanisták példája eléggé megtzáfolja.

Ezen okok úgy látszik eléggé meggyőzhetnek akárkit is arról, hogy a' humániorák' tanításakor a' deákul írásban gyakorlás felette nagyon szükséges. Ezzel azomban nem azt akarom mondani, mintha sok esetekben anyai nyelven is írni szükséges nem volna.

Végre ezen tanítási körbe tartoznak, több olyan tudományos letzkék vagy oktatások is, mellyek a' régiség tudományát felvilágosítják 's minden egyéb tudományokra 's az emberi kíméltetésre nézve is hasznossá 's gyümöltössé teszik. Különösen szükséges a' grammatikának hermenevtikának és kritikáuk törvényei felett rövid és velős tanításokat tartani.

A' világnak 's különösen a' régi országoknak nagyon szükséges történeteire nézve a' filológiára készülöket a' történetek tanítójához utasítom.

III. A' Filologiai Semináriumbeli gyakorlások rendje.

Az eddig leírt tanulási kör az egy deákul íráson kívül tsupán tanításokat foglal magában, a' filologiai Seminarium ellenben tsupa gyakor-

lásokból álló intézet, 's tziélja az, hogy az illő-kép elkészült academiai ifjak szorosabb értelem-ben filologusokká 's olyanokká formáltassanak, kik utóbb a' gymnaziumokban, lyceumokban, vagy academiákban, a' filologia' tanítására alkalmasok legyenek.

Fellyebb már mondatott, hogy a' filologus polyhistor, az az sokat tudó tartozik lenni; itt azt teszem még hozzá, hogy ezen polyhistor-ságával a' régiséget illető akarmelly tsekélynek látszó tárgyakra is köteles ügyelni. Legöröms-tebb mulat ugyan ő is a' régi nagy írók ditső társaságában; de néha a' középszerűbbekhez is lebotsátkozik, 's a' kisebb elmék' munkáit is nyomosan vizsgálja részint azért, minthogy minden történeti adatok már magokban is utóbbi különféle hasznokért betsések, részint pedig mivel az illy tudósság a' jelesebb írók munkáit vele jobban megérteti.

Ezen okból a' seminariumban több olly írók is elővételnek, kik nem tulajdonkép classikusok, 's kivált olyanok, kiknek munkáit nehezebb megérteni p. o. Aeschylos, Thucydides, Aristotelesnek, Plutarchosnak, néhány darabjai és némelly Alexandriaiaknak p. o. Apolloniosnak, Callimachosnak munkái, úgy szintén Plautusnak, Lucretiusnak, Juvenalisnak, Perseusnak, Martialisnak, írásai is.

Továbbá az úgy nevezett atticisták, vagy a' régi finom atticismust utánozók, millyenek Dion, Chrysostomos, Maximus, Aristaenetos, Alciphron, Lucianus, és Julianus is olvastatnak vagy olvasás végett ajánltatnak 's ezeknek utánzásai megbíráltatnak.

Általában ezen tanulási folyamatban a' kritikára minden tekintetben nagyobb figyelem fordítatik, Mert ha a' régiség' remek munkáinak

örök betse van, ha azokat úgy kell nézni, mint az egész jövődőség' számára fenmarasztandó megbetsülhetetlen kintseket minden hűséges szorgalom, melly azoknak eredeti épségekre, helyheztetésére fordítatik, nagy mértékben fontos és hasznos; 's itt a' legkisebb olvasási, jobbítást sem lehet tsekélységnek tartani.

A' kritika magasabb neme, melly egész munkák' eredeti ábrázatjáról 's azoknak igaz írójáról hoz ítéletet, minden kétségen kívül nem csak sok oldalú tudósságot, hanem igen éles ítélő tehetséget és magával mindenkor megegyező mély gondolkodást is, egy szóval nagy elmét kíván.

Az eddig mondottakból kitetszik, melly igen szükséges legyen a' filologusnak a' maga tudománya mind külső mind belső történeteit is jól tudni. Itt némelly fő pontokat kijejelek, melyeket különösen szem előtt kell tartania.

A' filologia' külső történeteire nézve eszébe juttatja, hogy annak eredetét a' régieknél kell keresni, hol a' Piszistratidák ideje a' sofisták vizsgáló lelke 's továbbá az Aristoteles könyvgyűjteménye 's munkái valamint ezen utóbbiaknak tsudálatos sorsa is elég alkalmat adnak neki az elmélkedésre. Ezután Alexandriára mint (Krisztus szül. el. 332dik eszt. fogva) a' tudós élet és munkásság első közép pontjára függeszti figyelmét. Nem kevesebbé foglalatostkodtatja továbbá őtét a' tudományoknak görögországba visszont visszatérése, azoknak ugyan azon időben némelly más helyeken virágzása, Rómába plántáltatása 's egyszer'smind Román Athenén, Alexandrián kívül Antiochiában, Karthagóban, Berytoszban, Rhodoszban, Mailandban, Marseillében, Bourdeauxban, is gyarapodása, a' kereszténységnek valamint az egész régi életre, úgy a'

régiség tudományára, 's másfelől Julianusz rendelkezésének is a' keresztyénekre befolyása, 's a' filológiának az elfajult félrómaiaknál 's későbbben az egész közép időben volt sorsa. Itt megjegyzi magának, milyen köze volt ekkor a' papságnak tudományához, mely érdemeket szerzett magának kivált Frantzia országban (544dik körül) a' Benediktinusok, Carthusziánusok és Cisterciák szerzete, (a' 12dik században). Más felől fontolóra veszi, mely kárt okozott nagy Gergely Pápa a' hatodik század' második felében a' régi literaturának. Arról sem felejtkezik el, mely fontos volt legyen a' régi munkák' megtartása végett az az aegyptomi papiros után a' pergamennek, 's azután a' gyapot és végre rongy papirosnak használása. Figyelme tárgya lessza az is mint elevenítették Nagy Károly, Alkuin, Rhabanus, Maurus, a' tudós Gerbert, vagy második Szylvester pápa, valamint a' Párisi, Toursi, Lioni, Beki oskolák és némelly bibliothekák is a' tudományok szeretetét. Nem különben figyelme tárgyai lesznek a' következők is: a' klassicusoknak egyes böltselkedőkön és theologusokon kitetszett haszna, Platónak és Aristotelesnek a' theologia által emelkedett tekintete, 's ezen tekintetnek (a' 12dik századtól fogva) a' Bolognai, (a' 13dik századtól fogva) Párisi 's más Olasz és Frantzia országi fő oskolákban történt nyomtatatása; Németországnak nagy Károly által kezdődött, de hamar félben szakadt tudományos miveltetése; a' Fuldai (774diktól fogva) Hirschau, Korveyi, Paderborni, Hildesheimi, Reichenau, St. Gelleni, Weissenburgi, Regensburgi 's egyéb bibliothekák és klastromi oskolák, Alfred királynak igyekezetei Angliával; a' Londoni, Oxfordi, 's Cambriggei oskolák utóbb universitások' Angliában kitetszett hasznai,

Salisbury Jánosnak (a' 12dik században) és Bacon Rogernek (a' 13dik században) filológiai érdemei; a' görög literaturának napkeleten állandóan fenmaradt szeretete, Photiosnak Byzanzi, Stephanosnak, Stobaeosnak, Eunopiosnak, és sok egyebeknek régi Görög írókból szedett hasznos gyűjteményei: több tudományos kimiveltetésű Görög Császárok p. o. Basilius Macedo, bölts Leo, Constantinus Porphyrogenetus; a' régi írók munkáinak (911. körül) szennvedelemmé vált kivonásai 's más felől az a' kár, mellyet ezen kivonók valamint a' deák encyclopedisták p. o. Martianus, Capella, Boethius, Cassiodorus, Sevilai, Isidorus, és Alcuinus, okoztak; az ekkor és későbbben élt szókönyv íróknak Hessichychiosnak, Suidasnak, Eudociának, és az úgy nevezett Etymologus, Magnusnak, hasznos szorgalma; a' másokból szedő magyarázók p. o. Tzetzes János és Eustathios a' 12dik században, ugyan akkor a' Komnenusok' nemzetisége Constantinápolyban, 's a' 13dik századtól fogva a' Palaeologusoké; végre Constantinápolyban a' keresztes vitézek által a' 13dik században történt 's a' régi literaturára nézve felettkáros elfoglaltatása és arra következett égések. Ettől fogva ismét magára vonja figyelmét a' régiek lelkének Olaszországban első felébredése, hol a' 14dik században néhány nagy emberek lépnek fel u. m. Dante, Petrarcha, Boccaccio, Poggius és egyebek; nem különben a' napkeletről származott új felvilágosodás, mellyet a' napkeleti birodalom elenyészése által elkergetett görögök Constantinápolyból, hol a' görög literatura addig leggondosabban dajkáltatott, Európa' egyéb részeibe hoztak. Ezekre következtek néhány nagy nevű Humánisták, kivált Olaszországban Guarinus, Laurentius Valla, Franciscus Philolphus, Nicolaus Perottus, Pcm-

Pomponius, Laetus, és egyebek. Itt virágzott a' Medicisek' ditső nemzetsége, 's annak védelme alatt jeles tudósok nagy haszonnal munkálkodtak, p. o. Marsilius, Ficinus, Angelus, Politianus, 's egyebek. A' deákul tiszta beszélésre 's írásra törekedés az ezen tisztaságra törekedők közötti vitálkodás, a' filosofiai egyesületek 's szerzése a' Plato és Aristoteles követői között folytatott tzivakodás - mind ezek ezen szép idők tudományos életének kitetsző egyes jelei voltak.

Ettől fogva a' könyvnyomtatás' történetei lesznek tárgyaivá a' vizsgálásnak 's azon Európai városok, mellyek nagy bibliothekákkal fényltek és fénylenek. A' könyvnyomtatók közül némellyek egyszer'smind nagy tudósok is valának, 's igen érdemesekké tették magokat Olaszországban a' Junták és Aldusok, Franciaországban a' Stephanusok (Etiennek) Németországban Wechel Péter, Commelin, Froben, Oporin, Hollandiában, Plantin, Elzevir, Wetstein, és különféle országokban sok egyebek.

Ez által a' filologusok igyekezeteinek megismerésére út készítetik, hol ismét többféle kívánczias vizsgálatot. Legelsőben is az olly tudósok' messzeterjedő munkássága, kik sok helyeken olvasott írásaik és általok alkotott oskolák' által, egész országok tudományos sorsát elhatározták. Itt egyebek között szembetűnnek: Reuchlin János, (1454—154) Agricola Rudolf (1442—1485) 's Sturm János (1507—1589) Desiderius Erasmus (1467—1536) Melanchthon Filep (1497—1560) Camerarius Joachim, (1500—1574) kik a' tudományos kimíveltetés magvát a' 15dik és 16dik századokban sok helyeken gazdagon elhintették; továbbá a' 17dik században az egész Európán nézve nagy érdemű Hugo Grotius (1583—1645) ki a' helyes magyarázás törvényeit először alkalmazta

a' bibliára, 's ez által is valamint minden egyéb tekintetben a' theológiát hathatósan előmozdította.

A' 18dik és részből 19dik századokban pedig Németországban Gesner János Mátyás, Erneszti János Auguszt, Heyne Christian Gottlob, Fischer János Fridrich, Beck János Daniel, Wolf Friedrich Auguszt, valamint Hollandiában Hensterhius Tiberius, Ruhnkenius David, Vyttenbach Daniel alkottak filologiai iskolákat.

A' 16dik századtól fogva a' régiség esméretének több nagy emberei támadnak, úgy hogy az azokat vizsgáló alig határozhatja meg magát, mit tsudáljon leginkább a' két Scaligernek (Julius Caesar de la Scala 1484—1558 és József Justus 1540—1609.) Vossius Gerhardnak (1577—1649) Salmasius Claudusnak (Claude de Saumaise 1593—1653.) Barth Gasparnak (1587—1658) és egyebeknek bámulásra méltó széles tudományát; vagy Hensterhius Tiberiusnak (1685—1766) alapos és jó rendelkezésű tudosságát, vagy végre, hogy több újjakat elhalgassak Bentley Richardnak logikai erejét és merész elmésségét. Tsak kevesen voltak olly szerentsések, kik a' véghetetlen filologiai polyhistorságot egyszerűsmind igen kitetsző éles ésszel 's nagy eredetiséggel is egyesítették. Ezek között a' történet írás Scaliger Józsefet és Casaubon Izsákot (1559—1614) nevezi.

Végre a' filologus azoknak érdemeit is igyekezzék megesmerni 's méltókép betsülni, kik az úgy nevezett régiségekben és az archaeológiában vagy művészség történeteiben magokat megkülömböztették. A' görög régiségekben Meursius János a' Rómaiakban pedig Sigonius Károly méltán hireseknek tartatnak.

A' filologia külső történetein kívül azt is szükség tekintetbe venni, melly változásokon ment által annak belső mivolta vagy természete. Mert a' külső történetek' mindenik időszakában a' filologusok között, egy vagy más fő ösztön kitetszőleg uralkodott. Elsőben az utánozás ösztöne tűnik szembe, melly szerint a' humanisták a' régiek' munkáitól lelkesítetve magok is azok szerint kissebb vagy nagyobb jelességű munkákat irtak. Illyenek voltak Poggius (1380—1479) Politianus Angelus (1454—1494) és Ficinus Marsilius (1433—1499) kik közül az utolsó a' filofiának helyreállítója volt.

Ezután a' realismus időszaka következik, mellyben a' polyhistorság, vagy sokat tudás volt a' főösztön. Itt Scaliger, Salmasius, Vossius Gerhard, Barth Gáspár 's egyebek különböztették meg magokat.

Utóbb a' gondosan válogató 's tisztogató kritika lett uralkodóvá. Ettől fogva a' filologustól nem tsupán a' sokat tudás, hanem még inkább a' tudomány jól elrendelése, a' helyes megválasztás az éles gondolkodás és a' jó ízlés az a' mi a' filologustól megkívántatik. Ezen tekintetben leginkább nevezeteseek Bentley Richard, Hemsterhuis Tiberius, Ruhtkenius Dávid, Valkenaer Lajos Gáspár, Reiske, Brunk Fischer Fridrik János és sok egyebek, kik közül némelyek még most is élnek.

A' tanító résszerint maga válogatja ki, az itt említett és egyéb filologusok munkái közül a' legjobbakat, 's ajánlja tanítványainak, részszerént ezeket olyan állapotba igyekszik helyezni, hogy magok is kitudják válogatni. Ezen utóbbi tekintetben az olyan filologiai bírálásokkal is megesmerteti őket, mellyeknek írói a' dologhoz értők egyező bizonyosságtétele szerint az

ítélet tételre alkalmasok voltak; valamint szintén több olyan egyes kritikát és exegetikát tárgyazó értekezésekkel is, mellyeknek szerzői részről a' legfőbb mesterek közé tartoznak.

A' legválogatottabb filologiai írások' gondos olvasásával 's otthoni nyomos vizsgálásával egyszer'smind a' letzkékre rendelt órákban külömbféle gyakorlások is kaptasoltatnak öszve.

Ezekben a' tanító előszer is arra fordítja figyelmét, hogy a' tanuló mind a' két régi nyelv' természetét mind általjában mind különösen akár rendszeres akár rendhagyó formáiban a' grammatika szerint mennél alaposabban és tökéletebben megtanulja.

Itt a' görög nyelv' esméretére nézve Herrman Gottfried írásai, Dawes Richard és Reiz Friderik Farkas értekezései, az utolsók Wolf jegyzeteivel, Hermannak Vigerus esméretes munkájához adott toldalékai és Fischer Friderik János magyarázatjai 's grammatikai dolgozásai előadatoknak 's ajánltatnak. A' partikulákról 's ellipszisekről szóló tudomány, melly ezen nyelvben különösen fontos Hoogeveennek és Bosznak írásaik szerint megmagyaráztatik; 's egyszer'smind a' görög szótár és grammatika írók') használása is megmutattatik, mellyből egy úttal a' görög dialektusok is bővebben megtanultathatnak.

A' deák nyelvben a' tanítványok elébb Vossius Gerhard, Scioppius Gáspár és Cellarius Cristóf grammatikai írásaira, Gronov János Frideriknek észrevételeire, Rhunkeniusnak Scheller szókönyvéhez írt toldalékaira 's Muretus munkáihoz tett jegyzeteire, Sanctius Minervájának Bauer által készült kiadására, 's Seyfer grammatikájára 's egyéb a' grammatika különös részeit tárgyazó értekezésekre; azután pedig Cazaubon Izsáknak, Gronov János Frideriknek,

Bentleynak , Burmannak , Dukernak , Drakenborchnak , Schwarznak , Oudendorpnak , Wernsdorfnak , Cortenak , Ruhnkeniusnak , Gessnernek , Ernestinek , Wolfnak és egyebeknek magyarázatjaira , melyekből ezen nyelv' tökéletesebb esméretét lehet meríteni , különösen figyelme-sekké tétetnek.

A' végre , hogy az egybenfüggő előadásban a' fő gondolat megjegyeztessék , 's a' gondolatok menetele észrevétessék és szemelőtt tartassék , Heyne magyarázatja 's értekezései , 's Weiskenak Xenophon Memorabiliaihoz és Schütznek mind ezekhez , mind Cicero Rhetoricai munkáihoz írt jegyzetei jeles oktatást adnak. Hogy pedig a' tanító a' gondolatok sorának egész munkákban gondos észrevevése által tanítványaiban nagyobb dialectikai ügyességet szerezzen , arra Engelnek Plató Menonjára írt értekezése , Morgensternnek Plató respublicáját tárgyazó írása és Schleiermarnak Plato német fordítása eleibe tett bevezetése elég alkalmat adnak. Ezeknek olvasásával a' lélek 's elme' serkentése végett nagyon hasznos , egyszer'smind a' tanítványokkal is hasonló gyakorlásokat is tetetni , p. o. Plato valamelly beszélgetésének vagy Cicero valamellyik oratiójának tervét kivonadni 's megítéltetni , valamellyik Pindarosi hymnust művészi tekintetben megbíráltatni 's a' t.

Minthogy pedig a' magyarázást nem tsupán logikai okokra , hanem mind általjában a' nyelv szokásból mind különösen a' magyarázandó író nyelv szokásából vett bizonyításokra is kell fundálni , azért nagyon szükséges az akárhol előforduló hasonló helyek' összevgyűjtése végett egy különös jegyzőkönyvet tartani. E' részben a' tapasztalás azt mutatja , hogy legtanátsossabb nem általjában 's meghatározott tziel nélkül , ha-

nem meghatározólag valamely bizonyos író munkájára vagy valamely bizonyos célra nézve szedgetni egybe az össze tartó helyeket.

Továbbá általjában arra kell nézni, hogy a' régiségből vett tudományos esméretek filológiai tekintetben alkalmaztatást nyerjenek; p. o. hogy a' mythológiának magokból a' forrásokból merített tudása a' költők magyarázatánál haszonra fordítassék. Mikép kelljen mind a' forrásokból meríteni, mind az onnét merítetteket alkalmazni, arra Heyne Apolodoroshoz és több költőkhez írt magyarázatjaiban jelesen utat mutatott, mellyen Böttiger, Jacobs, Mitscherlich és egyebek is ditséretesen jártak.

Salmasiusnak Solinusra írt magyarázatjából a' régiségnek kivált a' természet tudományra nézve olly véghetetlenül széles és kiterjedt tudása tetszik ki, mellyet minden idő tsudálni fog. Salmasiushoz legközelebb járul Schneider Gottlieb János; de mellettek Beckmann János és Böttiger C. A. is minden figyelmet érdemelnek. Ezen tudósok munkái a' régiség tanulójára nézve gazdag arany bányák. Hogyan kelljen a' természetnek és a' kézi mesterségeknek esméretét és a' népek szokásait a' régi írók magyarázásában haszonra fordítani, arra Voss a' Virgilius Georgicáira írt jegyzéseiben nagyon szép példát adott.

Az Archaeológiából, vagy művészség történeteiből Lessing, Vinkelman, Heyne, Böttiger, Visconti, Zoëga, Millin, Spanheim's egyebek a' régiek magyarázására nézve sok hasznost szedettek össze.

A' régiség tudományának történeteiben Jonsius János, Fabricius Albert János és Harles Christóf Gottlieb munkái, remekei a' tudós szorgalomnak.

A' tanítónak azon kell igyekezni, hogy tanítványaiban az efféle tudósok munkáiból nyert esméreteket szünetben gyakorlások által mind inkább és inkább felelevenítse. E' végre egyszer másszor nehezebb helyeket kell választania 's azoknak magyarázásában tanítványaival próbát tetetnie.

Egy másik hasznos gyakorlás az, ha valamely homályos mythus a' forrásokban felkeresetik, különféle formáiban kifejtetgettetik 's a' poezisra vagy képzőművésztségre alkalmaztatik.

Továbbá földleirási kérdések is adathatnak fel, hogy p. o. valamely régiségbeli nevezetes városnak történetei, valamely nemzetnek különböző időkben különböző lakhelyei 's a' többi felvilágosítassanak. Kissebb kiterjedésű történet írási vizsgálatok is találhatnak itt helyet, melly tekintetben Polybisonak Schweighäuser által kiadott munkája 's Heerennek fontos nyomozódásai különösen megérdemlik a' tanulók' szorgalmát.

Ide tartoznak a' versmértéki gyakorlások is, 's a' nehezebb vagy jelesebb költeményi daraboknak anyai nyelvre 's az ezeken írottaknak görögre vagy deákra fordításai. Ezzel öszve kaptsoltatik az efféle helyeknek fenszóval 's a' declamatzio' regulái szerint elolvasása. Egy úttal az anyai nyelven is különféle apró munkák dolgoztatnak ki; 's az ilyen dolgozások a' tanítványok által megbíráltatnak. Néha a' disputálásban vagy tudományos vitálkodásban is tartatnak gyakorlások.

A' tanulás idejének végén a' seminaristák ha magok kívánják, a' tanító tanátsa 's vezérlése szerint valamely próba-munkát készítenek nyomtatás alá.

A' filologia ideájának leike az, a' mi által a' seminarium tanítványainak minden igyekeze-

teiben vezéreltetni kell. Ezen lélek nem adathatik ugyan nekik, ha benne eleitől fogva meg nints; de valamint egyfelől meghomályosodhatik 's elrestülhet, úgy másfelől jobb látásúvá, gyorsabbá és erősebbé tétethetik. Mihelyt tehát a' belső világ örök szépsége szemeik előtt fel kezd derülni, kötelességeknek tartásuk a' philosophiának minden részét mennél buzgóbban tanulni. A' gondolkodó tehetség' gyakorlására a' mathezis a' logica és egyéb előkészületi tanulmányok elég alkalmat adnak nekik, úgy hogy utóbb a' metaphysica mélységeibe is lebotsátkozhassanak. Ekkor szerezzék meg Plátót, 's nagyon szerenységeknek tarthatják magokat, ha a' tanító hű iparkodása és saját szorgalmok által a' grammatica és hermeneutika' tornáztán keresztül vezetnek a' templom' belsejéig, melly itt önként felnyilik előttök. Így nem egy oldalúlag 's fél-szakosan fognak itélni a' filosofusok ezen Istenéről, ki nem tsupa mystikus, mint most sokan vélik, 's nem tsak képekben és titkos jelek által beszél, hanem az előadás' minden nemeiben 's a' dialektika' finom fordulatjaiban, 's az ideák' szemlélésében is gyakorlott 's beavatott mester 's a' tanítás' minden formájiba valóságos Proteus. Munkáinak szorgalmas olvasása 's tanulása elevenen megfogja őket győzni, hogy a' Görögök a' szép és nagy classikus időben, az előadás' minden nemeire nézve, bizonyos regulákhoz szabott írás móddal éltek.

Plato írásaiban legjobban megesmerhetik, mind az alsó, mind a' közép, mind a' magas írásmódot.

Ha a' mondottak szerint mind vizsgálási, mind tselekvési tekintetben tudósok 's mind a' deák mind az anya nyelvben jártasok lenni szívesen kívánnak, úgy nem tsupán a' poetai szel-

lem ömledezéseiben fognak gyönyörködni, hanem néha Xenophon kellemes egyszerűségét. Julius Caesar piperétlen tsinosságát, Cicero leveleinek értelmességét és Demosthenes legteljesebb erő melletti józan tartózkodását is örömet fogják vizsgálni.

Illyen egy mást minduntalan felváltó vizsgálás legjobban 's legbizonyosabban megtanít a' művészség törvényeire (az Aestheticára) 's legalkalmasabbá tesz mind a' deák mind az anya nyelven írásra.

Egyébiránt a' filologia is valami minden tudomány leginkább az által bizonyítja meg betsét, ha az életre hasznosan hat. Vagy talán annak tisztelői azért, hogy olly sokat és sokfelét tartoznak tudni, elfelejthetnék ők ezt a' nagy törvényt: esmérđ meg magadat, mellyet a' régiek isteninek neveztek, 's mind magok hiven szemek előtt tartottak, 's mind másoknak buzgón ajánlottak. A' legnemesebb lelkek a' maga megeszmérését szerénység, igazság szeretést és minden erény' legtermékenyebb anyja gyanánt nézték. Vallyon a' mái filologusok ezen legfontosabb tekintetben a' régiek erköltsétől elpártoljanak-e, 's őket a' nagy hős világ szivemelő szemlélése, mellyből foglalatosságok áll, ne ugyan arra tanítsa e', a' mire a' Görögöket a' szomorú játékban tánitotta: a' szenvedelmek tisztítására. Vajha minálunk is mindnyájunknál ezeknek megtisztulását eszközölné, mind az életben mind a' tudományban. Ezen megtisztulás egyfelől a' tudományból származik, de más felől arra vissza is hat, 's egy magasabb enthusiasmus képcben az annak hiven szolgálásra erőt ad, 's a' hideg magunknak valóságtól megment, hogy az idő változékony kívánatainak ellent állván egyedül az igazsághoz 's a' régiek' munkáiban hervadhatla-

nul virágzó szépséghez ragaszkodjunk; 's ezen rakaszkodásunknál fogva meglelkesedve 's egyszerű'smind másokat is lelkesítve a' régiek' szokása szerint olly barátságra igyekezzünk szert tenni, melly férjfiás eltökéléseket szülvén fontos dolgok' véghezvitelére gyors, 's az akadályok' meggyőzésére bátor legyen, a' gyáva kislelkűség ellen kéméltetlenül hartzoljon, a' hűséges szorgalomnak örömet segítsen, 's a' jól közös munkáját fáradhatatlanul előmozdítsa.

S. Kis János.

3.

Az Ásiai Kunságról.

Valami hat esztendeje, hogy boldogult Kultsár Hasznos Mulatságában a' kun boza vagy bosa italt emlegetvén annak eredetét, készítését, használását 's a' t. honni iróinkban említve találván, tökéletes világosságra akarta hozni minden emlékét. A' dolog némelly kun urakat is, mint elejiktől használt ital, figyelemre gerjesztett, és bővebben megösmertették azt, a' mi Kultsártól csak kérdésképen vala említve. Épen akkor olvasván Tavernier nevű utazóinak francia nyelven irtt utazását, benne a' Kunságról való tudósításiban feltaláltam a' boza vagy bosa italt. Akkoriban feltett szándékom a' nemzettel azt közleni sok dolgom miatt ekkoráig halasztódott. Érdemesnek tartom Tavernier-nek nem csak egyenesen a' boza italruli értekezését, hanem átallyaban azt is közleni, a' mit ő a' Kunokról és szomszédiról mond. *)

*) Lásd: Les six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, qu' il a fait pendant quarante ans 's a' t.

A' Kunság terjed keletről a' Kaspiumi tengerig, nyugotrúl azon hegyekig, mellyek Circasiától választják el, éjszokrúl Moscoviáig, dél-rúl pedig Georgiáig. Azon hegyektúl, mellyek éjszaki nyugottúl egész Terki patakig terjednek, 's a' melly patak választja a' Kunságot Moscoviától, lefelé csupa sík térség, melly igen alkalmas a' szántás vetésre, és hol igen szép rétek vannak. Mindazáltal nem igen népes, és ez az oka, hogy két esztendőben egymás után soha sem vetnek egy földbe. Éghajlata olyan, mint Páris és Lyon között; néha esik, még is evvel nem gondolván a' lakosok, elfogják a' patakokat, mellyeket csatornákon vezetnek vetéseiknek nedvesítésére; ezt ők egy darab idő olta a' persáktúl tanulták. Ezen patakok a' déli hegyekbül szakadoznak, 's a' mappákon feljegyezve nincsenek. A' többi között van egy jókora nagyságú patak, mellyet gyalog soha se lehet át gázolni. Ezt *koja su*, az az: sűrű víznek hívják, mert mindég zavaros, és folyása olly lassu, hogy a' szem alig láthatja, 's lassan folydogál a' Caspium tengernek, mellybe a' Volga vize déli öblén ömlik. Közel ezen patakhoz October és November hónapban a' tenger széléről igen sok, három négy lábnyi hosszúságú, hal szokott kijönni. Elöl két lábok, mint a' kutyanak, hátul pedig láb helyett négy körmök van, húsok nincs, hanem csupa zsír. Mivel pedig a' szárazon nem tudnak hamar járni, az emberek csak bottal szokták agyon verni, és belőlök zsírt olvasztanak, a' mi minden országnak legjobb jövedelme lehet.

A' Kunság népe *komuk* nevezettel illetetik (Tavernier francziásan *Comouchs*), többnyire a' hegyek tövében lakik; mert azokbül számtalan forrás támad, annyira, hogy némelly falu-

nak talán harmincz forrása is van. Ezen forrásokból ők hármat négyet össze folyasztanak, és csatornára vévén, vele malmot hajtatnak; de nem csak ezen forrásokért szeretnek ők a' hegyek alatt lakni, mert térségük elég van, hanem, mivel ezen népek többnyire azon prédákból élnek, mellyeket vagy ellenségeiktől vagy szomszédjaiktól elvesznek, azon félelemből, hogy utól ne érhessék, mihelyest tartanak valamitül, 's a' hegyek közé futhassanak marháikkal együtt. Mert valamennyi nép határos velek, mint a' Georgiak, Mengreliek, Circassiak, Tatárok, és Muszkák, mind úgy élnek, mint ők: egymás földjére beütvén.

Van még más nép is, mellyet kolmuknak (Tavernier francziásan Kolmouchs) hínak, kik Kaspium tenger szélén laknak a' Muszkák és Tatárok között. Ezek izmos de nagyon gyáva és formátlan emberek. Képeik olly lapos és olly szélesek, hogy egyik szem a' másikig öt, hat ujnaira esik. Szemeik igen kicsinyek, és kis orraik olly piszék, hogy orrczipa helyett nem látni egyebet a' két lyuknál. Térdeik ki felé vannak fordulva, lábaik befelé, 's szóval az ő teremteknél gyávábbat képzelni nem lehet; 'de e' mellett jó katonák, és e' részben akármelly nemzetnek sem engednek semmit is. Mikor harczba mennek, magokkal viszik feleségeiket, 's leányaikat is, mellyek tizenkét esztendőt haladtak ezek csak nem olly bátran harczolnak, mint a' férjfiak. Fegyvereik ij, nyíl, kard, és a' kengyelbe akasztott fa dárda; lovaik a' legjobb fajta közé tartoznak Ásiában. Vezérjek többnyire régi had (familia) ivadéka, de leginkább ollyan, a' ki legvitézebb. Moscoviának hercege minden esztendőben küld nekik valami ajándékot, hogy barátságok fent maradjon; ezen ajándékok több-

nyire posztóbúl állanak. Utat enged nekik földjén keresztül, ha Mengreliába, Georgiába, vagy Circassiába akarnak ütni, és ezen mesterségben ők ügyesebbek a' kis tatároknál is. Be nyomulnak néha egész Persiáig és Usbekos nevű tartományig, a' mi ma nagy tatár országnak része, el futván innen Cabul és Kandahar felé. Végre onnan mindenfelé elterülnek 's egész Lengyel országig is elfutnak. A' mi vallásokat illeti, az egészen különös, a' mahumedánusoknak nagy ellenségeik.

Vissza térek a' komukokra, kik a' kun-ság lakóji, mahomedánus vallásuak és nagyon gyanakodók. A' Persa Király oltalma alatt vannak, a' miben ez sokat helyhezttet, és szereti őket, mert őrzik arra a' csapást a' kalmukok ellen, és a' persáknak egyéb ellenségei ellen is. Ugy öltözik mind férjfia, mind asszonya, mint a' kis tatárok; persiábúl kapják a' vásznat és selymet, hanem annyi posztóval beérik, a' mennyit magok honnyokban készítenek, a' melly nagyon goromba.

Circassia szép és jó ország és igen változó tájékú. Vannak térek, erdők és hegyek, mellyekből sok számú patakok csorgedeznek, és olly nagyok némellyek, hogy hét, nyolcz falunak is elegendők volnának. Hanem egyébaránt, valahány patak itt ered, egyben sincs hal. Ezen vidéken mindenféle virágok találtnak, és különösen szép tulipánok. Terem ott valami földi eper forma is, mellynek szára kurta, és négy, öt is van egy csomóban. A' legkisebb ollyan nagy, mint nálunk egy kis dió, és színe halavány sárga. A' föld olly termő, hogy jó gyümölcsei bőven jönnek minden fáradság nélkül; egyéb kertjek nincs, mint a' mezők, mellyek tele vannak cseresnye, alma, körte, diófákkal, 's más illye-

sekkel. Legnagyobb gazdaságok marhában áll, leginkább pedig szép lovakban, mellyek nagyon hasonlítanak a' Spanyol lovakhoz. Van sok kecskéjek, és juhok is, mellyeknek gyapjaik csak nem olly jóságúak, mint a' spanyol országi; a' muszkák is innen hordanak gyapjat, mellyből kalap posztókat készítenek. A' mi ökreit, és teheneit illeti, ezek középszerűek, 's Circassia ezen marhákból nem igen gazdagodik. Ezen nép nem vet se búzát, se zabot, hanem árpát a' lovak számára és kölest, mellyből kenyeret csinálnak; soha se vetnek két esztendőben egymás után egy földbe, hanem minden esztendőben változtatják. Ez nem azért történik, hogy a' föld meg ne termené a' búzát is, hanem ók avval nem gondolnak, és jobb szeretik a' köles kenyeret. Van jó húsok, jó tyúkok, vadászatjuk több, mint enni győznének. Vadász kutyákat vagy madarakat nem tartanak, és ha vadászatra mennek ki, heten vagy nyolczan a' falu főbbeli közül szoktak össze állani. Lovaik ollyan jók, hogy futásban kifáritják a' vadat, melly kénytelen magát megadni. Minden vadász tart készen egy kötelet, mellynek végén bunkó van, és a' melly a' nyereg kápába van kötve, 's olly ügyesen tudják a' vad nyakába vetni ezen kötelet, hogy a' már fáradt vad igen ritkán szabadulhat ki belőle. Mihelyest megöltek egy szarvast, azonnal elvágják lábait, megtörik csontját, hogy belőle kiszíhassák a' velőt, azt tartván, hogy annál semmi sem táplálja jobban a' testet. Ha néha valamelly nyáját akarnak meglopni, hogy a' kutyák, mellyek azt őrzik, ne ugassanak, és fel ne verjék a' pásztort, egy tulokban aprított, és főtt beleket visznek; mert rend szerint nyolcz, tiz kutya van minden nyájnak. Meglesik tehát mikor elaludtak, és mihelyt ugatni kezdenek a' kutyák, azonnal tulkostúl

hányják a' beleket, a' kutya kap rajta, és eltávozik a' nyájtúl, hogy megehesse. Azon baj, mellyel ki akarja szedni a' beleket a' tulokból, és a' félelem, hogy egy másik el ne vegye tőle, elfelejti vele az ugatást. Ezen idő alatt, és míg a' pásztorok, kik előtte való nap dolgoztak, álomba merülve vannak, a' tolvajok úzik mesterségeket és annyit lopnak a' nyájból, a' mennyi nekik tetszik.

A' C s e r k - e k (Tavernier francziásan Ch e r k e s) itala víz és b o s a. Ezen bosa ital kölesből készül, és úgy megrészeget, mint a' bor, nem lévén semmi szőlő az egész országban. Semmi különbség sincs a' két nem ruházatjában, az asszonyok csak úgy öltözködnek, mint a' férjfiak, a' lyányok csak úgy, mint a' fiúk. Ezen színes ruházat szőr vászonból készült olly bő gatya, hogy mikor szükségeket akarják végezni, csak alólról kell felemelniük, a' nélkül, hogy lekellene azt oldaniok. Derekon tarka lajbit viselnek, melly félig a' csipejekig ér; azon felül Lengyel forma (vagy kozákos) dolmányt goromba posztóból, melly térdekig ér, és kötéssel derekokhoz szorítatik. Karjai ezen kozák dolmánynak alól felül ki vannak lyuggatva, és néha hátokon kötik össze. Szakál vagy bajusz viselést csak hatvan esztendő s k ö r o k b a kezdik; a' mi pedig hajaikat illeti, az se férjfinak, sem asszonynak, se fiúnak, se leánynak nem ér alább fülök végénél. A' fiatal és öreg férjfiak fejek közepét valami két újn yi szélességre leborotválják hosszában egész tarkójokig homlokokon kezdve; és egy sapkácska azon szín posztóból, mellyből kozákos dolmányok készül, teszi mind a' két nem feje ékességét. Igaz, hogy mihelyt a' leányok férjnél vannak, van valamelly változás fejékességeiben; mert fejek tetejére kalap

posztóból kontyot csinálnak, és azt valami fejér fátyollal bevonják, melyet csinos ránczokba szednek. Harisnyájok térdeken felül akad meg, és csak bokaig ér; czipőjük, melyek alól felül szattyán *) bőrből vannak, és csak sarkokon össze varva, olly könnyűek, és szép szabásuak, mint a' bál czipő. A' mi ágyokat illeti, több juhbőrt össze varván, ezeket kitöltik köles pelyvával, és ollyan forma derékallyt csinálnak, mint egy matracz. Mikor a' kölest csépelik, ennek levelei úgy ereszkednek, mint a' zab pelyva; — ha illyen matraczaikról felkelnek, ezek ismét felduzzadnak **). Fejelek ugyan abból van készítve, de némellyeket gyapjuval is megtöltenek. Most vallásokra térek.

Ezen népek tulajdonképen se keresztények, se mahomedanusok, és egész religiójok némelly czeremoniákból állanak, melyeket a' mennyire tőlök telhet, néha minden pompával követnek el, mert akkor mindenkinek jelen kell lenni, fiatalnak és vénnek, a' nélkül, hogy a' kor valamelly kivételt tehetne. Nem fogok itt egyébről szólni, csak falukról, mert az egész országban nincs se vár, se város. Ezen faluk főkép Circassiában majd mind egy mintára vannak állítva, mind egy kerekben piarcz lévén annak közepén,

*) Szattyán (marroquin) készítését különösen tudják Persiában. Ollyan forma színű bőr ez, mint a' karmasin, de még is egészen más, mivel ezen festék csak Persiában honnos. — A' Fordító.

**) Az az: ollyan, mint a' jó lószőr matracz. — A' Fordító.

Czeremoniájikról és szokásaikról a' Kunság és Circassia lakóinak.

Ünnepeik vagy czeremoniájik között a' Komuk-nak, Cser-eknek vagy Circassiaknak *) legjelesebb az, mellyet ősz vége felé tartanak; íme miképen mén az végbe. A' falu három legöregebbje teszi a' szolgálatot, mellyet minden nép jelenlétében biznak reá. Fognak egy juhot, vagy kecskét, és némelly imádság elmondása után megölik, 's jól megtisztítván megfőzik, kivévén a' béleit, mert ezeket megsütik. Az egész állat meglévén főzve egy asztalra teszik, 's valami fészerbe viszik, hová az egész nép gyülekezik. A' három öreg fen áll a' tábla felett, úgy minden nép hátok megett áll, mind férjfi, mind asszony, mind gyermek. Ekkor a' három öreg a' főtt juhnak négy lábát és sült béleit felvagdaltják, azután fejeknél fellyebb emelik egy bosá-val (bozával) megtöltött edénnyel együtt, hogy a' hátok megett álló nép láthassa. Mihelyest felemelve látja a' nép ezen húst és italt, azonnal leborul a' földre, és úgy marad mind addig, míg az étel és ital az asztalra nem tétetett, és a' három öreg némelly szókat nem mondott; ekkor felkel a' nép és állva marad; két öreg, ki a' húst tartja, azt sorba adja, végre pedig annak, ki középsben állva kelyhet tart kezében, azután pedig mindenik vesz egy darabot ennek kezéből. Minekutánna mind a' hárman ettek, azon öreg, ki az edényt tartja, első iszik, azután nyújtja a' kelyhet a' jobbján

*) Az olvasó láthatja, hogy e' három nevet komuk, cserk (és nem cserkes, miképen előbb írta) és Circassiai össze keveri a' Szerző, mindazáltal észrevehetni, hogy komuk vagy cserk nép kun földön lakik, Circassia pedig szomszédja. — A' Fordító.

álló öregnek, de csak itatja őtet, mert az edényt kezéből oda nem adja, úgy cselekedvén avval is, ki balján van. Végezvén ezen ceremóniákat néphez fordul a' három öreg, és ezt is részesítik ezen ételből és italból, először az előkelőbbet, azután az egész népet akár nagy, akár kicsi légyen. — A' mi megmarad a' negy lábbúl, azt a' három öreg vissza teszi az asztalra, és megeszi. Ez meglévén a' három öreg az asztalra ül, veszi a' juh fejét, eszik belőle valamit mind a' három, és midőn már a' harmadik öreg is evett, ez leteszi a' legelső öreg előtt, ki parancsolja neki, hogy a' falu főjének vigye; a' fő mély tisztelettel elvévén eszik belőle egy harapást, 's átadja a' legközelebbi atyafijának vagy barátjának, kit legtöbbre becsül, és így mén egy kézből a' másikba a' fej mind addig, míg fel nem emésztetett. Mikor ezt végbevitték, a' három öreg a' húst kezdi enni, mindenik egy vagy két harapást, a' mi után a' falu fője hívatztatik, ki nagy alázatossággal járul elejbeek sapkáját hóna alatt tartván. Ez egy kést vesz az öreg kezéből, ki azt neki nyújtja, levág egy harapást a' juhból, 's állva megeszi, azután pedig iszik a' bosá-val tele kehelyből, melyet a' másik öreg nyújt neki, végre vissza mén nagy tisztelettel. A' többi nép is azt cselekszi a' legöregebbek menvén elő, a' maradék csonton pedig a' gyermekek veszekednek.

Íme egy másik ünnep, melyet tartanak kaszálás előtt; a' ceremonia ilyen formán történik meg. Mind az, kinek a' faluban módja van, egy kecskét vesz (mert az ő ceremóniáikra többre böcsülik a' kecskét, mint a' juhot), és azok, kik szegényebbek, nyolczan tizen állanak össze, és szereznek egy kecskét: Kecskék, juhok, bárányok mind együtt lévén, kiki megöli

a' magáét, és lehuzza a' bőrit, lábait és fejét meghagyván. A' bőrt kiterjesztik, és peczelik két fára, egyik lábtól keresztbe a' másikig, karót ütven a' földbe, 's arra akasztván fejénél fogva. A' mennyi megölt állat van, annyi kifesztett bőr is van a' falu közepén, elmenvén pedig előttök, kiki meghajtja magát a' magáé előtt.

Mindenki megfőzetvén a' maga kecskéjét, húsát viszi a' gyülekezet helyére, melly a' falu közepén van, és egy nagy asztalra a' többi leölt állat közé teszi. A' helység ura minden emberével ott van, megtörténvén, hogy néha más falubul való fővel is ott találkozik. Mind ezen hús az asztalon lévén a' falu három legöregebbje hozzá ül, és mindenik egy két harapást eszik; azután meghíják a' hely főjét, és, ha van még más fő jelen, azt is; ezek együtt jőnek a' falunak minden öregeivel. Együtt lévén megesznek egyet azon állatok közül, mellyet a' három öreg elejbek ad, a' többi pedig mind a' nép között osztatik fel, kik földön ülve mind megesszik. Vannak olly faluk, hol ötvenet is leváganak: kecskét, juhot, bárányt, vagy gidát. A' mi a' boza, bosa italt illeti, némellyik kétszáz pintet is hoz magával, kiki a' maga tehetsége szerint. Az egész nap ivással, evéssel, énekléssel, és furollya hang melletti tánczal töltetik, mert más musika nincs. Nem mondhatni felőle, hogy egészen rossz lenne, és rendszerint tizenkét furollyások is vannak együtt. Az elsőnek olly hosszú furollyája van, mint egy kar, és a' többieké fokonként kissebbek, annyira hogy a' legkisebb csak síp forma nagyságú. Mikor az öregek az edelt magokhoz vették, haza mennek, vigadni hagyván a' fiatalságot mind férjfit mind asszonyt, mind fiút, mind leányt, kik tánczai-

kat a' furollya mellett folytatják. A' mulatság tart addig, míg az ital; más nap legelső dolgok szerszámaikat elővenni, és kaszálásra menni.

Ezen nyilvános két czeremonián kívül van nekik még más is, mellyet csak magok között végeznek, és mindenki a' maga házanépe között. Esztendőt át egyszer minden háznál csinálnak egy keresztet kalapács formára, mellynek magossága valami öt láb; azon két fa, melly ezt teszi, egy karnyi vastagságú lévén. Az elkészített keresztet a' házi gazda estve leüti a' szobaajtó megé, és elő híván háznépét, kikinek ad egy szál égő gyertyát kezébe. Ő legelől ragasztja a' magáét a' keresztre, utánna felesége, a' ki után következnek gyermekeik és cselédjeik. Ha olly kis gyermek volna, ki még nem bírja oda ragasztani gyertyáját, helyette anyja vagy apja teszi azt. Ha előbb elalszik a' gyertya, mint le égne, ez arra magyaráztatik, hogy az, ki a' gyertyát oda ragasztá esztendő végéig nem él. Ha leesik a' gyertya, jele, hogy annak tulajdonossa meglesz lopva; és ha egy rabszolgáé esik le, jele, hogy el fog raboltatni, vagy elszökik; mert már megjegyeztem, hogy ezen népek mind rablók, és hogy egyik falu a' másiknak mindenét ellopja, a' mire csak szert tehet, akár emberét, akár marháját, és csak az előkelőbbek gyermekei, 's azoké, kik azoknak tartatnak, maradnak tőlök bátorságban.

Ha menydörög, azonnal ki mén minden ember a' faluból, és mind két nemen lévő ifűség énekelni, 's tánczolni kezd, jelenlétén az öregek is, kik össze ülnek. Ha a' menykő megüt valakit, az tisztességesen eltemettetik, és szentnek tartatik, Isteni kegyelemnek tekintvén ezen esetet. Ha egy házba csap a' menykő, bár se férjfit se asszonyt, se gyermeket, se marhát

meg ne öljön, még is az e' házban lakók egy esztendeig ingyen tartatnak, nem lévén egyéb dolgok éneklésnél, és táncznál. Ilyenkor azonnal szét küldenek e' falubeliek az egész környékre fejer bak kecskét keresni, 's ennek a' legszebbnek kell lenni, a' mellyet találnak, ezen bak ama falubeliectől tápláltatott, hol a' menykő ez előtt leüött, és nagy tisztelettel őriztetett mind addig, míg a' menykő másutt le nem esett. A' kárt vallott háznak minden népe faluról falura mén, 's a' nélkül hogy bele mennének, mind addig kívül énekelnek és tánczolnak, míg valamit nekik nem adnak. Van egy nap az esztendőben tavasz tájban, mikor azon faluban, hol a' bak van, össze jönnek mind azok, kik menykövek által meglátogattak. Akkor vévén a' bakot, mellynek mindég olyan nagy sajt van nyakába akasztva, mint egy parmai sajt, a' vidék főjéhez vezetik. Ők a' faluba be nem mennek, hanem a' fő egész falubeliekkel kijöven leborulnak a' bak előtt. Kevés imádkozás után leveszik nyakából a' sajtot, és helyette mást tesznek reá. A' levett sajtot apróra vagdalván kiknek adnak egy keveset. Ezután a' kárvallottakat jól tartják, és sok alamisnát adnak nekik. Így járnak széjjel az egész országban faluról falura, hol sokat össze szereznek.

Közöttök csak egy könyv találtatik, mellynek nagysága jó nagy folio formát mutat; ez egy öreg kezében van, kinek magának van privilegiuma azt illetni. Ha mikor ezen öreg meghal, más választatik a' könyv őrzésére; kötelessége ezen öregnek szünet nélkül faluról falura járni, a' hol tudja, hogy beteg van. A' könyvet magával viszi, és minekutánna egy gyertyát meggyújtatott, 's minden embert kiküldött volna szobából, a' beteg hasára teszi a' könyvet, kinyitja,

kinyitja, olvas belőle, és többször fúj reá, úgy hogy fuvása a' beteg szájára mennyen, Azután gyakran csókoltatja vele a' könyvet, többször a' fejére teszi, 's mind ezen czeremonia valami fél óráig tart. Az öreg eltávozván, egyik juhót, másik fiatal kecskét, harmadik ökröt, vagy tehenet, kiki, a' mit adhat, ad neki.

Vannak közöttök vén asszonyok is, kik szinte bele avatkoznak a' betegek gyógyításába, a' mit így visznek végbe. Tapogatják a' beteg testét főképp ott, hol legjobban fáj neki, azt addig tapogatják, és szorongatják, míg a' beteg nem büffent szájából, és mennél nagyobb a' beteg fájdalma, annál jobban büfögtetik őtet. A' körüllevők, kik ezen büfögést hallják, hiszik, hogy sokat szenved a' beteg, és hogy mennél jobban büfögteti a' vén asszony, annál könnyebben érzi magát; hanem igazat mondván, ha az így van, az csak képzelet által történhet, és akár miképp mennyen a' dolog, ezen asszonyok jól fizettetik magokat. Ha valakinek feje fáj, semmi más babonát nem használnak, csak olly embert kerestetnek, a' ki borotvál. Ez a' fejnek azon részén, hol a' fájdalom van, két kereszt vágást tesz a' borotvával, ezen vágás a' csontig hat, és egy két csepp kenőcsöt cseppentvén reá, beköti a' fejét. Azt hiszik ezen emberek, hogy a' fejnek fájdalma azon széltől támad, melly a' csont és hús között van, és így tévén utat adnak neki a' kimenetelre, a' mi után a' baj többé nem jön vissza.

Temetkezéseikben sokban követik a' barbarusokat; mert mikor kísérik a' holtat, minden attyafiai és barátjai kiabálást és jajgatást visznek végbe, egyik képét és testét éles köveccsel tépi, a' másik földre veti magát és haját szaggatja, 's mikor vissza térnek a' temetésről, mindnyájan

vérben vannak. Így sanyargatják magokat a' hol-takért, a' mikor földbe teszik, de nem imádkoznak érettek; és ebben áll nekik minden czere-moniájuk.

Lássuk házasságok miképpen történik. Ha ki házasodni akar, 's olyan leányt lát, ki neki tetszik, atyafiai közül elküld valakit oda, hogy egyezzen meg benne, mit fog apjának és anyá-nak adni, vagy ha nincsenek szülőji, annak, a' ki atyafiai közül atya vagy tutora helyét vise-li. Rendszerént a' mit ad, lóból, tehénből vagy más állatbul áll. — Ha a' két fél egy falubul való, megtörténvén az egyesség, a' szülők, és az eljegyző a' falu főjével a' leány házához men-nek, és ezt ahhoz viszik, ki férje leendő. Az ünnep elkészítetett, és minekutánna ott nagy vendégség vala, 's eleget tánczoltak, a' férj és feleség minden czere-monia nélkül feküdni mennek. Ha a' két fél nem egy falubul való, akkor a' falu fője, hol a' férjfi lakik, kíséri a' leányt minden atyafijával a' férjfi falujába, hol a' dolog úgy történik, mint előbb mondtam.

Ha egynehány esztendő gyermektelenségben telik el, engedelmé van a' férjfinak több felesé-get venni egymás után, míg olyanra nem talál, kitől gyermeke lessz. Ha egy férjhez ment asszonynak szerelmesse van, és a' férjfi bemen-vén lakásába, fekve találja feleségét szeretőjé-vel, kimén onnan, semmit se szólván, se soha szemére nem vetvén. Azt cselekszi az asszony is, ha más asszonnyal találja férjét. Mennél több tisztelője van egy asszonynak, annál jobban be-csúztatik, és ha néha össze vesznek, azonnal sze-mére hánnya egyika' másiknak, hogy ha csúnya, vagy más hibája nem volna, több tisztelője vol-na mint most van. E' nép, valamint Georgia la-kóji, szép vérű, igen termettek és szépek leg-

inkább az asszonyok, arczájok mindég virít egész negyven öt, ötven esztendeig. Igen dolgo-sak mindnyájan, magok mennek keresni a' föl-dekben vas ereket, mellyeket magok öntenek meg, 's magok is kovácsolnak belőlök szükséges eszközöket. Készítenek sok szövевényt aranyból és ezüstből, mellyekkel nyereg szerszámot, pa-rittya táskákat, íj agyat, papucsokat ékesíte-nek, és azon gyolcsokat, mellyekből zsebbeva-lókat készítenek.

Ha férj, és feleség feleselnek együtt, és meg nem egyezhetnek, a' férj első mén panaszt tenni a' helység előjárójának, ki megfogatván az asszonyt eladatja, és mást ad a' férjnek. Így történik a' férjfiával is, ha az asszony előbb té-szen panaszt. Ha történik, hogy egy férjfi vagy asszony gyakran czivódik szomszédival, és a' szomszédok jönnek panaszra. a' hely előjárója megfogatja azt, kirül panasz tételik, és eladatja idegen kalmároknak, kik rabszolgákat jönnek venni, hogy az ilyenek kivitéssenek az ország-ból; mert ezek olly népek, kik magok között nyugodalomban akarnak lenni.

A' kik közöttök nemes embereknek tartat-nak, soha se dolgoznak, hanem ülnek, és ke-veset beszéllenek. Estve néha többen össze jö-vén lóra ülnek 's rablani mennek. Ezt úgy gya-korolják ők otthon, mint szomszédjok földein (mert ők egymástól ellopják azt, a' mit lophet-nak) és vissza térnek marlákkal 's rabszolgák-kal. A' mi a' nemes asszonyokat és leányokat illeti, azok idejeket szövással és varrásbeli mun-kákkal töltik, és több csinos munkákat készíte-nek. Ezen országban semmi bort se isznak, se dohány, se kávé nincs. Valamennyi helybeli az előjáró rabja, hol az lakik; foglalatosságok föld művelés és favágás, a' miből sokat felhasználnak.

Mert, mivel nem igen jól vannak ruházkodva, mindég tüzelnek ott, hol laknak. — Íme minden jegyzés, a' mi lehet ezen országokról; hanem van még holmi jegyzésre méltó Kis Tatár országnak a' Kunság szomszédjának egy részéről is, mellynek lakóji nem sokat távoznak élet módjok és szokásaikban ezektől!

Íme ez az, a' mit érdemesnek tartottam veled közleni kedves olvasó. Tavernier negyven esztendőtt töltött utazásaiban. Utazott Magyarországon is, de mikor? Még akkor Budán Török basa volt, mert ő 1686—ban halt meg, Magyarországi utazása pedig ezen esztendőn túl igen negyven esztendővel esett. Mikor ő Ásiai Kunságban és a' leirt helyeken járt, annak már több másfél száz esztendejénél, azóta ott sok megváltozott, de leginkább e' században, mióta t. i. az Oroszok ott megerősítették hatalmokat. Hogy ezen political helyheztetés a' Kunságban és szomszéd népekben nagy változást tehetett, gyaníthatni. Mind e' mellett Tavernier-nek ezen utazási jegyzései figyelmünkre érdemetlenek nem lehetnek. Ő a' boza ital készítését egészen olly hasonlatossággal írja a' magyarországi Kunok italaikhoz, millyent legbizonyosabban állithat az ember, hogy t. i. ennek ösmeretére ott jutottak Kunaink. Sokáig kedves italok lehetett ez magyarországi Kunainknak, mellynek emléke még közmondásban is fel maradt. „Már akkor bóbás volt ő, mikor azt mondotta”. — Ha bortól kapott is valaki szeszt, e' szavakkal akarták értetni. Az illy szokások hasonlósága erős argumentum lehet a' történet írók állításai bizonyítására, és könnyíti az elhitetést, hogy ezek azokkal atyafiak voltak, és együtt laktak. — A' mai utazó nem találná már ollyannak a' Kunságot, millyennek Tavernier találta, valamint ő sem találta azt

ollyannak, millyen lehetett magyarországi Kunaink ott léteekben. A' religió sokat változtat a' népek életnemekben, szokásaikban és nyelvekben. A' Mahomet és Krisztus vallásai arra bővebben megösmertettek, és a' mint czeremoniáikból kivehetni, kaptak ők mind kettőből valamit. A' mi Kunaink ott léteekben még ezek mind nem voltak. Mai napig az Oroszok még nagyobb erővel hatván reájok elválasztották a' török és persa befolyástúl, és kételkedem, a' Tavernier tudósítása szerint a' vidéknél egyéb azon valószínűségben volna, millyenben ő azt leírta.

Antal János Jakab.

4.

Javallat a' magyar helyes írás megjobbításáról.

1. §. A' ki a' magyar új könyveket és újságleveleket figyelemmel olvassa, kedvetlenséggel láthatja, hogy a' magyar helyes írás módjára nézve még most is sokban különböznek egymástól a' magyar írók; megvagynak oszolva nevezetesen ebben a' tekintetben, hogy némelyek cs, cz, mások ts, tz, némelyek 's, mások zs betűkkel írják le bizonyos hangjainkat. Maga ez a' magyar Tudósok különbözése azt mutatja, hogy mindenik írás módjában van valami hiba; mert a' világos és tökéletes igazság, valamint egyebekben, úgy az írásmódban is bizonyosan győződelmeskednék a' tévelygésen. Vagynak a' magyar írásban még több hibák is, noha nem ilyen szembetűnők, mivel még eddig csak kevesen mertek azon hibáknak felfedezéséhez és orvoslásához fogni. A' mi némely hangjaink le-

írásában való hibákat egyedül az olvasó és író nagy Magyar Közönség orvosolhatja meg gyökeresen, és éppen a' mondott hibáknak megigazítására akarom én e' rövid értekezés által serkenteni az egész nemzetet.

Mint hogy az emberi természetnek fő törvényje akármit önvizsgálás után tudni, és nem vakon más szavára elhinni; egyszer'smind akármit önmeleggyőződés után szabadon tselekedni, és nem másnak kénytelenül engedelmeskedni: mindenek felett a' beszédnek és írásnak természeti fő igazságait igyekezem ezen értekezésemben kifejtetgetni és előadni, úgymint a' mellyeknek esmérte ellene állhatatlanul ragadja az embereket az elesmert hibáknak megigazítására.

Legelsőben is azt az okfőt kell előterjesztennem, a' mellyből indul ki az én javallatom. Én tehát azzal tartom, hogy miyel az írás nem egyéb, hanem a' füllel hallható beszédnek szemmel látható jegyekben való előterjesztése: tehát a' beszédbeli kimondásnak kell lenni az írás alapjának, az az úgy kell leírunk a' betűket és szókat, a' mint kimondjuk, vagy inkább helyesen kimondani akarjuk azokat. E' szerént immár az okosság, igazság, világosság és jó rend azt kívánják, hogy minden különös hangnak legyen különös betűje az írásban, és így a' hány hang van a' nyelvben, éppen annyi betű legyen az írásban és betűrendben, az az sem több sem kevesebb. De a' mai, főképen a' latin (diák) betűkkel élő nemzetek írásaiban sokképen megrontatott ez a' természeti okfő, úgy hogy némelly hangokra nints betű, némellyekre egynél több betű is van, némellyik betű két különböző hangot is jelent. Minden ide tartozó hibáknak a' magyar írásban való megjobbítására ki fog terjedni oda alább előadandó javallatom,

mellynek alapos, hasznos, sőt szükséges voltának megismerésére elő kell adnom: elsőben némelly hangjainknak természeti kimondása módját.

2. §. Természeti vagy kimondásbeli betűknek neveztetnek azok az egyes hangok, melyekből áll a' beszéd, és a' melyeket füllel lehet észrevenni 's meghallani. Mesterséges vagy írásbeli betűknek neveztetnek azok a' jegyek 's formák, melyek által ezeket a' szem eleibe terjesztjük, 's láthatókká tesszük. Tudva van mindenek előtt, hogy azok a' természeti betűk vagy hangok, melyek a' beszédet alkotják, vagy önhangzók, vagy mássalhangzók: de hogy ezen hangok között melyek egyszerűek, melyek összetettek, és hogy az összetett hangok mitso-
da két hangokból vagynak összeolvasztva, az nem mindenek előtt egyaránt világos.

Egyszerűek az önhangzók között ötven ezek: a, e, i, o, u, melyeket mind élesen mind tompán, mind röviden mind hosszan ki lehet mondani: de ezen tsekély változásoknak az írásban való kijelentésére, nem szükség új betűket formálni, elég ezeket hangjelek által kimutatni; nevezetesen nekünk Magyaroknak elég tsak az egy éles hangjellel élnünk, így: á, é, í, ó, ú. Három vagy többféle e, a, i, 's a' t. hangot különböztetni meg, szükségtelennek tartom.

Öszvetett hangok ketten ezek: ö, ü, melyek között az ö származik az o és e, az ü pedig az u és i hangok összeolvasztásából, az az ezen kétkét egyszerű hangok' száj által való formáltatásának vagy erőművességének (mechanismus) egyesítéséből. Nyilván megtetszik ez az ö kimondások módjából. Ugyan is az o az egy kevésse előre nyújtott ajaknak nagyotska kerekded nyílása által formáltatik, a' nyelv nyugodván;

az e pedig a' nyelv tövének felemelése, és az íny (palatum) hátulsó részéhez közel való tartása által mondatik ki, az ajakak megnyilván. E' két hangok kimondása módja egyesítettetik az ö hang kiejtése végett, mert ekkor az ajakakat az o, a' nyelvet az e kimondására kell egyszerűsmind igazítani — Az u formáltatik a' jól előre nyújtott ajakaknak keskeny hosszúkás nyílása által, a' nyelv nyugodván; az i pedig a' nyelv derekának feldomborítása, és az íny közepéhez közel való tartása által, az ajakak megnyilván. E' két hangok kimondása egyesítettetik az ü hang kiejtése végett, mert ekkor az ajakakat az u, a' nyelvet az i kimondására kell egy szempillantásban igazítani. Így származnak kétkét egyszerű hangok összeolvasztása által a' minden más hangoktól különböző ö, ü önhangzók, a' melyek mindazáltal csak egy bizonyos hangot adnak egyszerre, nem két különbözőt egymás után, mint az ai, ei, au, 's a' t. és így nem kettős hangok vagy nem diphthongusok. Nehéz meghatározni, hogy az ö hang alkotásában melyik a' főbb hang, az o é, vagy az e? hasonlóképen az ü alkotásában az u é, vagy az i? A' Magyarok többnyire főbbeknek tartják az ö, ü származásában az o, u hangokat, mint az e, i hangokat és az ö, ü hangokat csak az o, u meglágyításának tartják. A' rövid ö, ü kettős pontokkal, a' hosszú ö, ü kettős éles hangjelekkel vagy vonásokkal irattatnak.

3. §. A' mássalhangzók között egyszerűek 18-an ezek: b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, sz, t, v, z, zs. Öszvetettek nyóltzan ezek: ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz. Hogy ezek mitsoda kétkét hangokból olvasztatnak egygyé a' száj által, az ö kimondásoknak figyelmeztetés megvizsgálásából tudhatjuk meg. Minekelőtte

ezen öszvetett betűk természeti formáltatásáról szóllanék: előadom a' mássalhangzó betűknek legnevezetesebb felosztását, melly legfőbb kúltsa a' betűk atyafiságainak 's feltseréltetéseinek, és útmutató arra, hogy a' betűknek a' száj által eső formáltatása módját kiki magától is lassanként feltalálhassa, próbálgatván mindenik betűnek kimondását, a' mennyire lehet, minden önhangzó nélkül, és öszvehasználtván azt más betűk kimondásával. Három rendre osztatnak fel a' mássalhangzók, az őket formáló hangoknál fogva, ekképen:

Kemény betűk: h, k, t, p, s, sz, f, ty, ts, tz.

Lágy betűk: — g, d, b, zs, z, v, gy, dzs, dz.

Közép betűk: m, n, r, l, j, ly, ny.

A' kemény betűk kemény azaz suhogó szájhanggal mondatnak ki, melly hang a' gégefőnek észrevehető rezgése nélkül származik, és suhogva tsupán a' száj ajakain botsáttatik ki. A' lágy betűk lágy azaz dongó száj orr hanggal mondatnak ki, melly hang a' gégefőnek az Ádám almájára tett kézzel is érezhető rezgése által származik és dongva nem egészen a' száj ajakain mégyen ki, hanem egy kevés része az orr lyukain keresztül botsáttatik ki. A' közép betűk a' kettő közt lévő közép hanggal ejtetnek ki, melly sem nem kemény, sem nem lágy, és a' melly az m, n, nyben orrhang, azaz csak az orr lyukain botsáttatik ki, az r, l, ly, j—ben pedig szájorrhang, azaz megoszlik a' száj és orr között, a' millyen közép hanggal mondatnak ki az önhangzók is.

A' közép betűk páratlanok, valamint a' kemény h is, mellynek nintsen lágy párja; a' többi kemény és lágy betűk pedig párosok, a' szerént, a' mint egymás alá vagynak írva, p. o. a' kemény k-nak lágy párja a' g, a' t-nek a' d, az

f-nek a' v, a' ts-nek a' dzs 's a' t. Minden két páros betűk, a' mellyek egy másnak megfelelnek, olly szoros atyafiságban vagynak egymással, hogy a' száj részeinek ugyanazon állása által formáltatnak, és csak a' formáló hang teszen köztök különbséget, p. o. a' mint kell a' k betűt kimondani, épen úgy kell a' g betűt is, tsakhogy amaz kemény száj ezt pedig lágy szájorrrhanggal; a' mint formáltatik a' tz a' szájban, épen úgy származik a' dz, tsakhogy amaz kemény száj-, ez pedig lágy szájorrrhanggal, 's a' t.

Megkell jegyezni, hogy a' kemény betűk keményekkel, a' lágyak lágyakkal barátkoznak és szeretnek együtt lenni 's öszevejöni a' szókban; ellenben a' kemény betűk a' lágyaknak, és viszont, ellenségei, úgy hogy a' sebes kimondásban a' kemény betű az előtte lévő lágyat megkeményíti, azaz az annak megfelelő kemény betűre átalváltoztatja; a' lágy betű pedig az előtte lévő keményt meglágyítja, vagy is annak lágy párjára átalváltoztatja. Ezért mondja Quintilianus: „cum dico: obtinuit, ratio poscit b, sed aures magis audiunt p.” Ugyanis az obtinuit szó így hangzik szánkban: optinuit, a' kemény t, az előtte lévő lágy b—t megkeményítvén, az az kemény párjára, p-re változtatván. Ezen természeti törvénnyel fogva ezen magyar szók: azt, rabság, nyugszik, négyféle, képzel, vasból, métsbél, kurkászd, 's a' t. a' folyvást való kimondásban így hangzanak: aszt, rapság, nyukszik, nétyféle, kébzel, vazsból, médzsbél, kurkázd. És így beszélni már könnyű és szép, a' honnan jóhangzatnak (euphonia) neveztetik; ellenben úgy ejteni a' szókat, a' mint fellyebb írva vagynak, nehéz és rút, a' honnan roszhangzatnak (cacophonia) neveztetik. A' kemény h megkeményíti az előtte lévő lágy betűt, p. o.

adhat, tűzhöz, így hangzanak: athat, tűszhöz: de maga a' h a' lágy betűk előtt nem változik el, nem lágyúl meg, nem lévén neki lágy párja. Kifogást tsinál a' lágy v, melly a' kemény betűk előtt a' törvény szerént elváltozik, és f-re keményedik, p. o. szívtől, hívség, így hangzanak: szívtől, hífség: de maga a' lágy v nem lágyítja meg az előtte lévő kemény betűt, vagyis gyenge voltánál fogva nints. ereje, hogy annak hangját elváltoztassa, p. o. rakva, kötve, ezen szók kimondásában nem esik hangváltozás. A' közép betűk mind a' kemény mind a' lágy betűkkel szépen összevőnek, minden hangváltozás és hangváltoztatás nélkül, p. o. ezen szók: apró, abrak, korpa, görbe, a' kimondásban is ekképen hangzanak. — Itt tsak azt jegyzem még meg, hogy a' Görögök és Rómaiak nebezítették a' szók esméretét az által, hogy a' jóhangzatot az írásban is követvén, gyakran elváltoztatták a' szók gyökérbetűit szükségtelenül, p. o. innen: scribo, rego, a' származott szókat így írták: scriptum, rectus, nem pedig: scribtum, regtus, noha maga a' természet elváltoztatja ezeket szánkban a' sebes kimondáskor jóhangzatra, mint ezeket is: dobtam, rugta, és így nem volna szükség ezeknek betűit mi magunknak elváltoztatnunk az írásban.

Most már senki sem kételkedhetik a' felől, hogy az sz és zs betűk egyszerű és részekre oszolhatatlan hangúak. Mert az sz a' z-nek párja, és épen olyan szájjállással mondatik ki, mint a' z, tsakhogy nem lágy szájjorrhanggal, mint a' z, hanem kemény szájjhanggal. A' zs pedig az s-nek párja, és attól semmiben egyébben nem különböz, hanem tsak abban, hogy az s kemény száj, a' zs pedig lágy szájjorrhanggal formáltatik. Ha tehát a' z és s egyszerű betűk: szüksé-

gesképen egyszerűek ezeknek párjai, az sz és zs betűk is. De hogy is lehetne ezen betűket az s és z öszvetételéből származtatni, így sz és zs, holott az s és z, amaz kemény, ez lágy betű lévén, egymásnak olly nagy ellenségei, hogy egymás mellett meg sem állhatnak a' beszédbeli kimondásban, hanem egymást elváltakztatják a' fellyebbiek szerint? Ezen szók p. o. nehézség, község, fürtös zab, erős zár, így hangzanak: nehézség, község, fürtözs zab, erőzs zár, a' könnyebbség keresők szájában pedig így: nehétség, kösség, fürtöz zab, erőz zár. Minthogy tehát az sz és zs egyszerű hangok: hibásan íratnak le kétkét betűvel, és a' józan okosság azt kívánja, hogy ezen egyszerű hangok jegyzésére az írásban egyes betűket vegyünk fel. Épen ilyen hibásan írják le más nemzetek az egyszerű s hangot két betűvel, p. o. az Angolok sh, a' Frantzok ch, az Olaszok sc, a' Németek sch betűkkel.

4. §. A' mi az öszvetett önhangzókról (2. §.) mondatott, az öszvetett mássalhangzókról vagy az ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz-ről is meg kell azt jegyezni, hogy t. i. ezek nem két különböző hangot adnak egymás után, mint az x, melly így hangzik: ksz, hanem csak egy bizonyos hangot egyszerre, és így kettős betűknek (literae duplices) nem neveztethetnek. Két tsapatra osztatnak pedig az öszvetett mássalhangzók, az ő kimondásoknak 's hangjoknak atyafisága szerint. Az elsőben vagynak az ly, ny, ty, gy, a' másodikban a' ts, dzs, tz, dz; az első tsapatbelieket rendesen meglágyított (emol-litae) betűknek nevezik, melly kitélt hibásan zavarnak némellyek öszve ezen kitéttel: lágy betűk (molles); a' meglágyított, helyesebben

megszépített nevezet egyformán illik mind a' két tsapatbeli öszvetett betűkre.

Származnak pedig az ly, ny, ty, gy betűk az l-j, n-j, t-j, d-j betűknek egy új hangra való öszveolvasztásából, vagy azon kétkét betűk kimondása módjának egyesítéséből: de már itt mesterségesebb, és nem olyan könnyen szembetűnő a' két alkotó betűk öszveolvasztásának módja, mint az ö, ü öszvetett önhangzóokban. A' j közép hanggal formáltatván, nem tsak a' hasonló hangú l, n, hanem mind a' kemény t, mind a' lágy d betűvel könnyen egyesül egy új hangra, illyen módon: Az l, n, t, d, a' nyelv hegyének nyomása által formáltatnak, a' j pedig a' nyelv derekának feldomborítása, és az íny közepéhez közel való tartása által. Az ly, ny, ty, gy betűk pedig épen ott, a' hol a' j, és épen mint a' j, a' nyelv dereka által formáltatnak; de nyomás által, mint az l, n, t, d, és épen olyan hangokkal, mint az l, n, t, d, azaz az ly, közép szájjorhanggal, mint az l; az ny közép orrhanggal, mint az n; a' ty kemény szájjorhanggal, mint a' t; a' gy lágy szájjorhanggal, mint a' d.

A' ts, dzs, tz, dz betűk pedig származnak a' t-s, d-zs, t-sz, d-z betűknek egy új hangra való öszveolvasztásából, vagy azon kétkét betűk kimondása módjának egyesítéséből. A' kemény t, tsak a' kemény s, és sz hangokkal olvadhat öszve egy hangra, a' lágy d pedig tsak a' lágy zs és z hangokkal egyesülhet, a' 3. §-ban leírt természeténél fogva, ekképen: Az s és zs a' nyelv hegyének az íny első részéhez közel való tartása által formáltatnak, az sz és z pedig a' nyelv hegyének a' fogakhoz való közel tartása által ejtetnek ki. A' t és d a' nyelv hegyének a' fogakhoz való nyomása által mondatnak ki: de ki lehet ezen betűket mondani a' nyelv

hegyének az íny első részéhez való nyomása által is. A' ts és dzs immár épen ott formáltatnak, a' hol az s és zs, még pedig a' nyelv hegyének nyomása által, mint a' t, d, de épen olyan hangokkal, mint az s és zs; azaz a' ts süvöltő kemény szájhanggal, mint az s; a' dzs pedig süvöltő lágy szájorrhanggal, mint a' zs. A' tz és dz pedig a' fogaknál formáltatnak, a' hol az sz, z, még pedig a' nyelv hegyének nyomása által, mint a' t, d, de épen olyan hangokkal, mint az sz és z; azaz a' tz sziszegő kemény szájhanggal, mint az sz; a' dz pedig sziszegő lágy szájorrhanggal, mint a' z.

Egy szóval az ly, ny, ty, gy kimondása végett a' nyelv derekával tsinált nyomás alá az l, n, t, d, betűk hangjait kell adnunk; a' ts, dzs, tz, dz kimondása végett pedig a' nyelv hegyével tsinált nyomás alá az s, zs, sz, z betűk hangjait kell adnunk.

Látnivaló ezekből, hogy az ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz, öszvetett betűkben a' fő alkotó hangok az l, n, t, d, s, zs, sz, z, úgy mint a' mellyeknek hangjaival kell a' mondott öszvetett betűket kiejteni, a' másik alkotó hangok pedig, t. i. a' négy első öszvetett betűben a' j, a' négy utolsóban a' t, d, tsak mellyék hangok, úgymint a' mellyeknek tsak az erőmívességéből vétetik valami az öszvetett hangok kiejtésére, amott t. i. a' kimondásnak helye, s a' nyelv része; itt pedig a' kimondásnak módja, vagy a' nyelv nyomása.

Látnivaló továbbá, hogy hihásan gondolták sok régi és újabb Magyarok a' gy hangjában a' g hangot lenni fő betűnek; holott a' 3. §. szerint, a' ty a' gy-nek párja, úgy hogy ezek ketten a' szólló műszereknek ugyanazon állásával formáltatnak, és épen tsak az köztök a' különb-

ség, hogy a' ty kemény szájhanggal, a' gy lágy szájorrhanggal mondatik ki. Ha tehát a' ty-ben a' t a' fő alkotó hang, a' miről senki nem kételkedik: kétség kívül a' gy-ben a' d a' fő alkotó hang, úgymint a' melly a' t nek párja, és nem az idegen g hang. A' honnan több hasonló öszve-tett betűkhöz szabva így kellene a' gy hangot helyesebben írni: dy, a' mint már Verseghy megjegyezte.

Megtetszik ezekből az is, hogy a' tz hang nem t és z hangokból olvasztatik a' szájban öszve, mellyek között a' lágy z meg sem szenvedheti maga előtt a' kemény t hangot, (hanem azt, a' 3. §. szerint, elváltoztatja, meglágyítja), nem hogy azzal új hangra egyesülhetne. Származik tehát a' tz hang a' t és sz hangoknak öszve olvasztásából, a' honnan ez a' kifejezés: tz, hibás, és a' mi mostani írásmódunk szerint így kellene a' tz hangot természeti eredete szerint leírni: tsz; de ismét, a' 3. §. szerint, az sz kitétel is hibás.

Megtetszik a' fellyebbiekből az is, hogy az ly hangját hibásan mondják ki a' Magyarok között mind az L-esek (Lambdistae) a' Duna mellyékein, kik pusztá l-lel, mind a' J-sek (Jotistae) a' Tisza mellyékein, kik tsupa j-vel ejtik azt; és hogy az ly-et a' nyelv derekának olyan nyomása által kell kimondani, mint az ny, ty, gy betűket, tsakhogy a' formáló közép szájorrhangot a' nyelv oldalai mellett két felől, kell kibotsátani, mint az l-ben szükséges. Ezen különös formáltatásnál fogva az ly hangja különböz mind az l, mind a' j hangjától, a' mint kiki észre veheti, ha ezen szótagokat: le, je, lye, vagy el, ej, ely, helyesen kiejti egymás után. Ezen szokat tehát: olyan hely, nem így kell kimondani: ollan hel, sem nem így: ojjan hej,

hanem l és j-ből egy új hangra összeolvasztott betűkkel, így: olyan hely, mely helyes kimondástól különbözik ez az összeolvasztás nélkül való hibás kiejtés: oljan hely. Jó volna az ly-nek helyes kimondását a' főbb társalkodási és a' gyűlések előtt való közönséges beszédbe behozni és módivá tenni: így lassanként a' köznépre is kihatna és elterjedne az ly-nek helyes kiejtése.

5. §. Az eddig mondottakból áttalláthatjuk, hogy a' magyar beszéd hány és milyen természetű hangokból áll, és hogy, hasonlatosság szerint szólván, az írás vagy nyomtatás Parlamentjébe, mely a' beszédnek előterjesztője (repraesentansa), és a' melyben minden hang, képviselők, azaz betűk által jelenik meg, mitsoda hangoknak van természeti jussok képviselőket küldeni. A' 2—4. §§-ben előadott 33 természeti betűk közül mindeniknek van egy tulajdon és minden más betűkétől különböző hangja, és így tehát mindnyájan méltán megkívánhatják őket azt a' méltóságot és just, hogy közülök mindegyik tartasson bizonyos helytartót az írásban, mely az ő személyjét viselje, azaz hogy tulajdon, és a' többiektől különböző képű betű formáltassék mindegyik hang jelentésére. Minthogy mindazáltal némely betűk hangja's kimondásmódja egyszerű, másoké pedig összetett. úgy hogy ezek kétkét egyszerű hangoknak egy új hangra való összeolvasztásából származnak: látnivaló, hogy csak az egyszerű hangoknak van tagadhatatlan jussok arra; hogy egyszerű formájú betűk által jelenhessenek meg a' könyvekben, mint a' betűk Parlamentjében; az összetett hangok pedig megelégedhetnek azzal, ha csak azon egyszerű betűk által, a' melyektől ők származnak, de még is az ő új hangjokat tisztán megkülönböz-

tető és kijelentő módon jelenhetnek meg az írásban:

Ezen 23 egyszerű hangok jelentésére tehát: a, e, i, o, u, b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, o, p, r, s, sz, t, v, z, zs, elmúlhatatlanul szükség ugyan annyi egyszerű betűkkel élnünk, mivel ezen részekre oszthatatlan egyszerű hangokat más két hangoktól származtatnunk öszvetétel által tellyes lehetetlenség, és néha zűrzavart is okoz ezeknek az írásban két öszvefogott betű által való kifejezése. A' mondott 23 egyszerű hangok közül hibásan írjuk mi két betűvel ezeket: sz, zs, melly kitételek a' természeti kimondással meg nem egyeznek, hosszasok, és egyszer'smind két értelműek, úgyhogy néha adhatnak okot hibás olvasásra. Ezen szókban p. o. haszon, kiszórom, mozsár, pezseg, egy hangot jelentenek az sz, zs kitételek, és nem tsinálnak természeti helyheztetést (positio naturalis), azaz nem teszik hosszszú mértéküvé az előttök lévő rövid önhangzót: ellenben ezen szókban: saszu, vaszár, község, igazság, két hangokat jelentenek az sz, zs kitételek, és helyheztetés által hosszszú mértékű szótagokat formálnak:

A' természet, az igazság, az okosság, az írás világosságával és könnyebbségével egygyűlt, azt kívánják, hogy adjuk meg a' képviselői just az sz és zs hangoknak, azaz vegyünk fel az ő jelentésekre egyszerű betűket az írásban. Nem helyes dolog pedig, és a' hangok természetét meggondolván, épen nem elég ezen két hangokat csak más egyszerű betűknek vonással, horoggal 's egyébbféle módon való megjegyzése által akarni leírni 's kijelentni, p. o. a' zs hangot az s betű megjegyzése által, így: 's vagy s, az sz hangot a' $\frac{z}{2}$ betű keresztül rántása által, így: z, vagy pedig alól horoggal, vagy felyűl vonással

Tud. Gyűjt. XI. Köt. 1832: 7

való megjegyzése által; akár pedig megfordítva az sz hangot az s, a' zs hangot a' z megjegyzése által tenni ki. Mert az sz és zs szinte olyan eredeti hangnemek, mint a' p, b, k, g, f, v, s a' t. és őket, ha ugyan a' hangok leírásában mind a' természeti kimondásnak megfelelők, mind önmagunkkal megegyezőek akarunk lenni, csak tulajdon formájú betűk által, és nem más megjegyezett betűk által, lehet helyesen előterjeszteni az írásban, mint az ő hozzájuk hasonló több egyszerű hangokat. A' beszédbe be vagynak az sz és zs véve az egyszerű hangok társaságába, és tellyes jussal bírnak, mert ezeket minden ember egyszerű hangokkal ejti. Ha tehát a' több egyszerű hangoknak van jussok egyszerű betűk által, mint képviselők által, különkülön jelenni meg az írás Parlamentjében: ki tagadhatná meg ezt a' just az sz és zs hangoktól is? miért ne küldhetnének ezek is a' magok székelyjében bizonyos helytartót a' betűk gyűlésébe? Azt ne mondja senki, hogy mivel mi a' Rómaiaktól vettük betűinket, az ő Ábécéjekben pedig nincsenek betűk a' süvöltő s és zs hangokra, melly hangok nem voltak meg a' latin nyelvben: tehát nem szabad nekünk új betűket töldeanunk a' Római Ábécéhez. Mert ha szabad nekünk többféle hangokon beszélnünk, mint a' mennyin a' Rómaiak beszéltek: hogy ne volna szabad azon új hangjainkra új betűket tsínlalnunk? és azokkal megtöldeanunk a' Rómaiaktól vett betűinket? de csak a' magunk nemzeti írása végett, nem vivén bé a' latin beszéd leírásába azon új betűket; miképen a' Németek is nem vittek bé abba az ő tulajdon w betűjüket. Egy szóval szükség, hogy az sz, z, s, zs négy egyszerű hangjaink jelentésére az írásban négy különböző betűnk le-

gyen, különben soha tökéletes a' mi magyar írásmódunk nem lehet.

6. §. Ha egészen új és még eddig senkitől nem láttatott formájú betűket nem tsinalunk is az sz, z, s, zs hangok közül némellyeknek kitételére: találunk mi a' régi Magyarok írásaiban olyan betűket; a' mellyekkel ma nem igen élünk, de a' mellyeket új életre hozván; új jelentéssel megajándékozván, igen helyesen alkalmaztathatunk, mint különös és tulajdon formájú betűket; a' mondott hangok közül némellyeknek jelentésére. Nevezetesen a' mi Eleinknek két kis formájú betűjök volt az egy s hang leírására. t. i. a' rövid s, vagy s, és a' hosszú f, vagy f. Ezek közül a' hosszú f vagy f; mivel egy hangra két betűt tartani helytelen dolog; lassanként kimaradt 's maradozik az írásból, mint szükségtelen betű. Millyen jó lesz nekünk a' rövid s betűt, melly forma a' régi Rómaiaknál is, és ma is legtöbb európai nemzeteknél sziszegő sz hangot jelentett és jelent, ezután ezen eredeti jelentésben használni, és tsupán az sz hang kitételére fordítani! Millyen jó lesz ellenben a' hosszú f betűt újra elővenni, és egyedül a' süvöltő s (németül sch) jelentésére fordítani; melly régi Rómaiak előtt esmeretlen új hangnak leírására igen illik ez az ő előttök esmeretlen formájú betű: f. Írjuk tehát ezután ezen szókát; sok szép tiszta só; ekkepen: sok sép tista fő; vagy dülös betűkkel: *sok sép tista fő*. Írjuk a' szók végére is bátran a' hosszú f vagy f betűt, p. o. kedvestárs helyett, így: kedves tár f vagy: *kedves tár f*. Szinte úgy hozzá szokik ehhez a' szemünk, mint a' szó végén lévő f vagy f betűhöz hozzá szokott, p. o. József, Gróf, *tsú f sróf*, itt a' hasonló hosszú formájú betű a' szók végén nem tetszik szemünk előtt dísztelennek. Az

f-nek megfelelő nagy betű pedig lehetne éppen ilyen formájú is, tsakhogy nagyobb, p. o. f, vagy ha ez nem tetszenék, lehetne egy ilyen szegletes vagy törtt derekú betű: S, p. o. Sándor, Ságár.

Továbbá a' régi Magyaroknak két kis formájú betűjük volt az egy z hang leírására, t. i. a' rövid vagy olaszos z, vagy z, és a' hosszú vagy gothusos és tótos 3, melly a' mi betűinkhez úgy illik, ha a' felső része a' z-hez egészen hasonló, így: 3, vagy dülös betűkben: 3, melly utolsó formát néhutt a' Minervában, és az 1830-diki Bétsi Magyar Kurir tizmlevelén, a' Bagolyról szóló versben, új életre hozva szemlélhettük. Ezek között a' hosszú 3, mint szükségtelen betű, már régen kimaradt a' magyar írásból. Ismét jó lesz nekünk a' rövid z vagy z betűt megtartani továbbra is a' sziszegő z hang jelentésére, mellyet jelent az a' Frantzoknál és Angoloknál is; a' hosszú 3 vagy 3 betűt pedig újra életre hozván, fordítani egyedül a' süvöltő zs hang jelentésére, melly régi Rómaiak előtt esmeretlen új hangnak leírására igen alkalmas lesz ez az ő előtők esmeretlen formájú betű: 3. Írjuk tehát ezután ezen szókat: tíz mázsa rózsavíz, ekképen: tíz máza rójavíz, vagy *tíz máza rójavíz*. Attól ne féljünk, hogy a' hármat jelentő számjegy: 3, összezavartatnék a' 3 betűvel, hasonlítván ahhoz. Mert az írás menetele elég világosságot szolgáltat mindenkor. Lám az o betű is olyan, mint a' számok közt semmit jelentő tizfra: o; még sem okoz zűr zavart és bizonytalanságot ez a' hasonlatosság. A' nagy betűkben is lehet ilyen formája a' z-nek: S, p. o. Sídó, Sobraák, v. Sobraák.

Ha semmi egyéb jobbítást nem tennénk is írásmódunkon: már ezzel a' két új betűvel is

sokat nyernénk írásunknak mind világosítására, mind rövidítésére nézve és egyszer'smind az sz és zs hangokat az ő képviselőik által beállítanók a' többi magyar betűk rendébe, számába és gyűlésébe, a' mellyből eddig méltatlanul kirekesztettek volt, egyszóval felszabadítanók így őket a' latin betűk által való régi nyomattatás alól. Minden Magyarok, szintűgy a' cs, cz, mint a' ts, tz, írásmód kedvellői, bátran bevehetnék az f és z betűket írásokba, a' fellyebbi jelentésekkel; mivel ezen betűk magokban nem változtatják meg a' mondott kitételekben a' per alatt lévő első betűt, a' c—t vagy t—t, hanem tsak a' cs vagy ts második betűjét kívánják f-el iratni. A' mondott betűket tehát bátran írhatná ezután is kiki akár tf, és tz, akár cf, és cz betűkkel.

7. §. Ezen öszvetett tíz hangokra: ö, ü, ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz, lehetne egészen különös formájú, egyszerű, és minden jegy nélkül való betűket is felvenni vagy tsinálni: mivel ezeknek minden más betűkétől különböző egyes hangjok van. Lehetne nevezetesen a' tz hang jelentésére, a' Tsehek és Tótok példája szerént, a' latin c betűvel élni, p. o. tzudar tzigány helyett így írni: cudar cigány; az ü hang jelentésére pedig fellehetne venni ezt a' görög eredetű, de latin formájú betűt, y, p. o. üresüveg helyett így írni: yres yveg. De ha így egy vagy két öszvetett hangra bizonyos betűt veszünk fel, a' többiekre mindnyájokra is egyes új betűket kell felvennünk, vagy mivel olly sok heverő betűt nem találunk a' latin Ábécében, egészen újakat kell készítenünk; különben a' hangok leírásában magunkkal állhatatosan meg nem egyezünk, és a' következetlenség vétkébe esünk, egyik öszvetett hangunkra készítvén betűt, másikra nem.

Arról pedig senki sem kételkedhetik, hogy ilyen sok egészen új betűt a' Magyar Nemzet egyszerre semmiképen bé nem venne. Más módról kell tehát gondolkodnunk.

Igen jó volna az öszvetett hangokat azon kétkét egyszerű hangok betűivel írni le, a' melyeknek egy új hangra való öszveolvasztásából veszik ők természeti eredeteket, a' 2. és 4. §§. szerint. De ha tsak valamelly öszveköttő jegyet nem teszünk az ilyen kétkét betűk felibe, melly jelentse, hogy azok most egy betűszámot tesznek, és egy új hangra kell őket öszveolvasztani: bizonytalanokká lesznek, és kétféle módon is olvastathatnak az ilyen kifejezések. Mert az ilyen két betűk jöhetnek 's jönnek is úgy öszve a' szókban, hogy két betű számot tesznek, a' szótagolásban külön szakaszatnak egymástól, és ha önhangzók, két külön szótagot tsinálnak; ha mássalhangzók, természeti helyheztetés által hosszú mértékűvé teszik az előttök lévő önhangzót. A' mai írás módja szerint p. o. helyesen és természeti eredetével megegyezőleg írjuk mi le a' ts hangot ts betűkkel, mivel a' t és s hangok öszveolvasztásából származik ez az öszvetett hang. De mivel semmi öszverántó jegyet nem teszünk a' ts betűk felibe: bizonytalan olvasású és két értelmű a' mi írásunkban a' ts kifejezés; egy betűt és egy hangot jelent p. o. ezen szókban: motsok, petsét, kotsi: két betűt és két hangot jelent pedig ezekben, multság, nemzetség, segítsük. Majd mind a' tíz öszvetett hangjaink leírása ilyen két értelművé lenne, ha eredetek szerint két betűvel, de minden öszveköttő jegy nélkül írnök le őket.

Hogy minden öszvetett hangjainkat eredeti képen kétkét betűvel helyesen írassuk le: arra szükségesképen megkivántatik, hogy az s, zs, az, z, négy egyszerű hangjainkat f, 3, s, z,

vagy más hasonló egyszerű betűkkel fejezzük ki. E' meglévén, az ö, ü, ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz, öszvetett hangjainkat így írhatjuk le azon kétkét betűkkel, a' mellyeknek hangjaiból származnak ök öszveolvasztás által: oö, ui, lj, nj, tj, dj, tf, d3, ts, dz; a' hosszú ö, ü hangokat pedig így: óé, úí. De ezen kitételek, valamelly felekbe tett öszverántó jegy nélkül, nagyobb részént bizonytalanok és két értelműek a' magyar írásban. A' mondott módon leírtt ezen szókban p. o. kóé, lóé, uit, kapuit, heljed, emeljed, molj, omolj, konja, vonja, bálvánj, kívánj, kutja, falatja, atja, mutatja, radja, garadja, hedj, eredj, motfar, múlatfág, métf, vétf, kotsa, metsem, perets, serets, 's a' t. nem minden magyar olvasó tudhatná meg egyszerre, hogy a' fellyebb előadott kétkét betűk hol jelentenek egy hangot és tesznek egy betűszámot? hol jelentenek két hangot, és jőnek két betűszámba? annyival inkább a' magyar nyelvet tanuló idegen nem tudná, hogy a' fellyebb leírtt szókat így kell olvasni: kő, lóé, üt, kapuit, helyed, emeljed, moly, omolj, konya, vonja, bálvány, kívánj, kutya, falatja, atya, mutatja, ragya, garadja, hegy, eredj, mocsár, mulatság, mécs, véts, kocza, metsem, perecz, szeretsz.

Ha tehát mind a' tíz öszvetett hangjainkat az ő eredeti alkotó kétkét betűikkel helyesen akarjuk leírni, és egyszer'smind az olvasásbeli kétértelműséget elakarjuk távoztatni: valami öszveköti jegyet, vagy öszverántás jegyét, a' millyenek: ~, ^, kell azok felibe, nevezetesen a' hátulsó betű felibe tennünk, a' melly intse az olvasót, hogy most a' két betűt egy új hangra kell öszve olvasztani, és csak egy betűszámba kell venni. Illyen, vagy ehhez hasonló jeggyel

kell p. o. leírunk a' tíz öszvetett hangokat: oẽ, uī, lj̃, nj̃, tj̃, dj̃, lf̃, dġ, ts̃, dz̃, a' hosszúság kijelentésére pedig az éles hangjelt is fel kell tennünk az öszvetett önhangzók betűi, vagy tsak egyik betűje felibe, így: oẽ, uī. Így a' mondott kétkét betűk soha bizonytalanságot és kétértelműséget nem fognak okozni az olvasásban és írásban; mert a' hol jegy lesz felettek, ott tsak egy betűszámot tesznek, a' hol pedig nem lesz jegy, ott két betűszámba jönnek, és bár, a' magyar száj szokása szerént, a' két öszveolvadható mássalhangzók ilyenkor mindég öszvetett új hangra szoktak öszveolvasztatni a' kimondásban, mindazáltal a' mérték kedvéért, és annak kijelentésére, hogy ott két számot tevő betű van, az az új öszvetett hang megkettőztetve, dagessálva, vagy megnyújtva ejtetik ki.

8. §. De ha tsak ugyan az öszvetett hangok, nak két betűkkel való, és az ő természeti származását helyesen kijelentő kifejezéseik mellé is fel kell vennünk valamelly intőjegyet, hogy írásunk világos legyen; és ha a' jegyekkel való élest semmiképen el nem kerülhetjük: úgy sokkal jobb és rövidebb lesz tsak egyegy betűvel írunk le az öszvetett hangokat, mindeniket t. i. az ő főbb, és nem a' mellyék hangját jelentő betűvel, és ahoz kötnünk valamelly jegyet. Lehet ez a' jegy akár a' betű felett, akár benne, akár alatta; lehet ez a' jegy egy vagy két pont, lehet vessző vagy vonás, még pedig akár egyenes, akár görbe, akár függő, akár vízfektű, lehet horog; lehet a' betűnek néminémű szarvát tsinálni, vagy pedig farkát rántani, az ő megjegyzése végett; lehet a' fő betűbe valamelly szép módon beletenni 's vele egyesíteni a' mellyék betűnek vonásait, 's a' t. Az ilyen megjegyezett betűkkel való leírása az öszvetett hang

goknak nem új dolog. Már a' XlVdik században íratott magyar Bibliában minden öszvetett hangjaink ilyen megjegyezett betűkkel tételnek ki; követték a' példat Erdősi János, Batízi András, és sok más magyar írók a' XVdik és XVIdik században, többnyire ilyen megjegyezett betűkkel élván. Azután hátra léptek a' Magyarok Eleiknek jó szokásától: de az újabb időkben ismét sokan sürgették azt, hogy minden öszvetett hangjainkat egyegy, legalább valami módon megjegyezett betűvel kellene leírni. Illyenek voltak Rath Mátyás, Beregszászi Nagy Pál, Gyarmati Sámuel, Révai Miklós, Kyss Sándor, és Professor Márton József, kik közzül a' három utólsók új megjegyezett betűket is mutattak a' Magyar Nemzetnek. Más nyelvekben is szokásban van a' betűknek hasonló megjegyzése, nevezetesen az Arabsok sok betűiket egy, két, vagy három ponttal is megjegyezik némelly hangjaiknak jelentésére; a' Tsehek, Lengyelek és Tótok is megjegyezett betűkkel írnak; mi magunk is az öszvetett önhangzókat megjegyezett betűkkel jelentjük ki az írásban: miért ne tselekednők ezt az öszvetett mássalhangzók leírása végett is?

Az öszvetett önhangzók kijelentésére két ponttal szoktuk mi felyűlről megjegyezni az őket alkotó fő betűket, így: ö, ü; lehetne az öszvetett mássalhangzók fő betűit is egy vagy két ponttal hasonló módon megjegyezni. De az öszvetett mássalhangzók kijelentése végett a' pontnál alkalmasabbnak tartanám én a' vízfektű vonatot vagy kis lineát, mellyel kellene felyűlről megjegyezni a' fő alkotó hangok betűit; ez a' vonás a' pontnál a' szemnek is jobban tetszenék; az író kéz által is könnyebben és hamarabb kifestethetnék. E' szerént tehát, minthogy az öszvetett ö, ü, ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz,

dz hangokban a' fő alkotó betűk, a' 6, 7. §§. ben ajánlott új mód szerint leírva, az o, ü, l, n, t, d, f, 3, s, z: így lehetne legrövidebben helyesen leírni az említett tíz öszvetett hangokat: \bar{o} , $\bar{ü}$, \bar{l} , \bar{n} , \bar{t} , \bar{d} , \bar{f} , $\bar{3}$, \bar{s} , \bar{z} , p. o. öreg, üveg, luk, nak, tük, dep, fap, zida, sipó, mazzag, melyly szókat még ma hosszabban és többnyire hibásan így írunk le: öreg, üveg, lyuk, nyak, tyúk, gyp, tsap vagy csap, dzsida vagy dsida, tzipó vagy czipó, maddzag vagy madzag. Ekképen eleget tennénk annak, a' mit a' kimondás természetete, az okosság és az igazság kíván, t. i. just adnánk így az öszvetett hangoknak is, hogy olyan képviselőket tartsanak az írásban magok helyett, a' millyenek az ő természetekkel legjobban megegyeznek.

9. §. Ha a' közelebbi §ben ajánlott jegyes írásmódot elfogadjuk: úgy az y és c betűket örökre kihagyhatjuk a' magyar írásból, melyben ő nékiek, mint idegen betűknek, semmi helyek sintsen, és a' melyben már úgy ők felesleg való és szükségtelen betűk volnának, el lévén már foglalva más betűk által az ő általok jelentetett hangok. De sokan a' magyarok között úgy vélekedvén, hogy az említett jegyek, t. i. a' pontok és vonatok elrútítják az írást: azzal tartják, hogy továbbra is meg kell hagyni a' magyar öszvetett hangok leírásában az y és c betűket, vagy úgy, mint hangot jelentő betűket, vagy úgy, mint néma és pusztá jegyeket.

Azt mondják nevezetesen, hogy igen jó lesz az ly, ny, ty, gy öszvetett hangok leírásában ezután is élni az y betűvel a' j hangnak jelentésére, melyly, a' 4. §. szerint, melylyék alkotó hang a' megnevezett négy öszvetett betűkben; annyival is inkább, mivel így eleje vétetik annak a' bizonytalanságnak, melylyet okozna az lj,

nj, tj, dj kétkét betűkkel való írás, a' 7. §. szerént; azomban így nem is szükség semmi öszveköttő jegyet tennünk e' négy öszvetett hangjaink leírásában a' betűk felibe.

De az öszveköttő vagy más intőjegynek elkerülése végett helytelen dolog minékünk sokszoros hibába önkényt esnünk, t. i. idegen y betűt hoznunk be és elegyítenünk a' magyar írásba, és azzal annak tisztaságát megfertéztetnünk; továbbá ez által az egy j hang jelentésére szükségtelenül két betűt, j-t és y-t tartanunk; végezetre nem illik az y betűnek j jelentést adnunk, mellyel az sem a' görög sem a' latin nyelven hajdan nem birt. Hogy a' gy nem felel meg az ő általa jelentetett öszvetett hang természeti eredetének, mellyet helyesebben dy betűkkel kellene írni, már oda fellyebb a' 4. §-ben megvojt jegyezze.

Ezenkívül ha az ly, ny, ty, gy öszvetett hangoknak mellyék alkotó hangját, a' j—t, az olvasásbeli kétértelműség és írásbeli nehézség eltávoztatása végett, hasonló jelentésű idegen betűvel, t. i. y-nal tseréltük fel: azt kívánja az okoskodás és tselekvésbeli következetesség; hogy a' ts, dzs, tz, dz öszvetett hangjaink leírásában is a' mellyék alkotó hangokat, a' t-t és d-t, ugyan azon okokból, hasonló jelentésű idegen betűkkel tseréljük fel. De mi ezt nem tselekeszszük; mert ámbár a' cs, cz kitételekben idegen betű a' c; mindazáltal még azt eddig senki sem állította, hogy a' cs, cz kifejezésekben t hangot jelentene a' c betű. Mind ezek az okok erősen kívánják azt, hogy az y betűt hagyjuk ki az ly, ny, ty, gy hangok leírásából, és fogadjuk el a' 8. §-ben javallott írásmódot.

Még fontosabbak az okok, mellyek azt kívánják, hogy a' cs, cz öszvetett hangok leírása-

ból küszöböljük ki a' c betűt, melyet itt is sokan megakarnak hagyni ezután is tz hang jelenléssel, a' ts és tz írásból következhető hibás olvasásnak, vagy pedig az öszvekött vagy intőjegy kiírásának eltávoztatása végett. Ugyanis a' cs, cz kifejezések tellyességgel nem felelnek meg az általok jelentetni akart öszvetett hangok természeti eredetének. Mert a' mint a' 4. §-ból megtetszik, a' cs hangja nem c az az tz és s, hanem t és s hangokból származik; és így a' cs kitétel hibás: A' cz kitételben pedig a' c betű maga tz hangot jelentvén, a' z egészen felesleg való és haszontalan, és sem z, sem egyéb hangot ott nem jelenthet, és így a' cz kitétel hibás. Azomban a' cz hang t és sz hangokból nem z-ből származván, a' z betű ezen tekintetben is hibásan fog helyet a' cz kitételben. Ezenkívül helytelen dolog idegen c betűvel fertéztetni meg a' szűz magyar írást; egyszer'smind pedig hiba, két módon tenni ki ugyan azon egy hangot, most c majd cz betűkkel; végezetre hiba a' c betűnek tz hang jelentést adni, mellyel az a' latin nyelvben hajdan nem birt. Hagyjuk ki tehát a' c betűt a' mi öszvetett hangjaink leírásából.

10. §. Mások azt mondják, hogy ha hangot jelentő betűknek nem alkalmasok is az y és c betűk: legalább úgy, mint néma jegyek megtartathatnak a' magyar öszvetett hangok leírásában; mivel nem rútitják úgy az írást, mint a' betűk felibe tett pontok, vonatok, 's más hasonló jegyek. Azt mondják nevezetesen, hogy az y igen alkalmas lágyító jegy az ly, ny, ty, gy hangok leírásában.

De könnyű általlátni, hogy hibás az okfól, mellyből akarják sokan lágyító jegynek megtartani az y-t a' magyar írásban. Mert helytelen dolog, pusztá pont, vonat, vagy más néma

jegy gyanánt élni az írásban az y-nal, melly, a' mint formája mutatja, valóságos betű, és bizonyos hangot jelent. Még a' gyermekek is csak a' hol pontot, vonást, vagy más ilyen igazi jegyet látnak valamelly betű felett, ott nem keresnek más különös hangot, ott tudják, hogy csak a' kiírtt betűnek valamelly atyafi hangra való elváltozását, vagy hangjának bizonyos módosítását jelenti a' felibe vettetett jegy: ellenben a' hol egy betű mellé más betűt, nevezetesen y-t látnak írva, ott természetesen más új és különös hangot képzelnek és keresnek. A' honnan, ha a' ty hangot így írjuk: \bar{t} , tudván azt a' gyermek, hogy a' t mitsoda egyes hangot jelent jegy nélkül, minden elmetörés nélkül megtanúlja azt is, hogy mitsoda ehhez hasonló egyes hangot jelent a' t betű megjegyezve, így: \bar{t} . De mikor így írunk: ty, és azt mondjuk: t meg y (ipszilon), ty: a' gyermek szükségesképen a' t—n kívül lévő más különös hangot is keres és képzel az y betű alatt, és hijába mondja azt néki a' Tanító, hogy az y puszta néma jegy, és nem betű, ha csak ennek az öszvetett hangnak természeti eredetét jól meg nem magyarázza néki, a' mi nem minden oskolatanítótól telik ki: a' gyermek az y-t örökké valamelly titkos hangú, 's tsudatévó erejű betűnek képzele, 's nehezen esik néki, hogy ő azt meg nem értheti, annak erejét 's hangját ki nem találhatja, és szajkó módjára értelem nélkül kell ő néki annak idegen érthetetlen nevét (ipszilon), és az annak segítségével leírtt új hangot, a' ty-t 's a' többeket megtanulni. A' millyen tehát az Algebrában, majd szinte olyan az öszvetett betűk leírásában is az y, az az esmeretlen jelentésű betű, és ez a' kifejezés: t meg y, annyi mint ty, mindenben hasonlatos egy ilyen egyenlítéshez: $a + y = x$,

mikor t. i. egy esmeretes és egy esmeretlen mennyiségből akarunk megérteni 's kikeresni egy új esmeretlen mennyiséget. Még nagyobb a' setétség és tudatlanság a' gyermek előtt e' gy betűre nézve, a' hol a' fő hang, mellytől származik a' természeti kimondás szerint az öszvetett gy hang, el van tévesztve a' leírásban. A' gy hang ugyanis nem g és j, hanem d és j hangok öszveolvasztásából származik (4. §.) Ebben a' kitételben tehát : g, meg y, gy, a' gyermek előtt valósággal esmeretlen mind a' három tsapatban lévő betűknek igazi jelentése, vagy ha a' gy jelentését tudja is, esmeretlen előtte a'nak természeti eredete. E' szerint tehát az y hibás és alkalmatlan az írásban néma jegynek.

Még alkalmatlanabb a' c betű arra, hogy vele pusztá jegy gyanánt éljünk a' cs, cz hangok leírásában. Ugyanis tsak azt is nehéz elhitetni sok emberekkel, hogy a' ts, tz vagy cs cz öszvetett hangokban az s essz a' fő alkotó hangok, és nem a' t; noha a' pusztá hangzás is eléggé megmutatja, hogy p. o. a' tsiga, tzipó szavak sokkal közelebb járnak zengésekre nézve ezekhez; siga, szipó, mint ezekhez: tiga, tipó. Mennyivel nehezebb volna sok embereket arra rávenni, hogy a' cs cz kitételeiben tsak a' hátulsó betűket, az s-et és z-t nézzék hangot jelentő betűknek, az elől lévő c betűt pedig tsak úgy tartssák; mint valamelly pont, vonat vagy horog helyett álló, és tsupán a' következő s és z betű hangját szépítő 's módosító néma jegyet! Sőt inkább még ma is többnyire abban az értelemben vagynak az emberek, hogy a' cs, cz kitételekben tsak a' c a' hangot, t. i. a' latin c hangját jelentő betű, az s és z pedig tsak néma jegyek. De ha minden Magyarok néma jegynek bévennék is a' c betűt a' cs, cz kitételekben, még sem volna a' c alkalmatos és helyes

néma jegynek, mert nem jegy, hanem betű formája van, és a' tanuló gyermek mindenkör bizonyos hangot keresne a' c betű alatt, és hosszas magyarázat nélkül örökös tudatlanságban maradna a' c betűvel leírt öszvetett hangoknak természeti eredete felől. Ezenkívül, lia néma jegynek vesszük is a' c betűt: hibás marad ez a' kitétel: cz; ugyanis a' cz hang nem a' z-nek, hanem az sz hangnak módosításából és szépítéséből származik; a' 4. §. szerint.

Mind ezeket meggondolván, látnivaló, hogy nem méltók és nem alkalmasok az y és c betűk arra, hogy a' magyar öszvetett hangok leírásában megtartassanak még ezután is, akár úgy, mint bizonyos hangot jelentő betűk, akár úgy mint hangatlan puszta jegyek: szükség tehát őket egészen kihagyni a' magyar írásból.

11. §. Azoknak, a' mellyek a' 9. §-ben az y és c betűkről mondtak, világosabb megértésére szükség rövideden előadni a' latin beszédben volt régi helyes kimondást. A' régi Rómaiak nagy betűkkel írtak, és ő nálók az egy I betű; mellynek neve i volt, jelentette mind az önhangzó i, mind a' mássalhangzó j hangot, az egy V betű; mellynek neve u volt, jelentette mind az önhangzó u, mind a' mássalhangzó v hangot. A' J és U betűk későbbi eredetűek: Az apró betűkkel való írás a' III dik és IV dik században jött bé. A' régi Rómaiak a' diphthongusokat vagy kettőshangokat, még az ae-t és oe-t is, a' mint írva vagynak, két sebesen egymás után ejtett és egy szótagba ragasztott önhangzókkal ejtették ki; eleinte ugyan ai és oi szebb és könnyebb kiejtésű kettőshangokat írtak és mondtak az ae, oe helyett. A' régi Rómaiak a' c betűt, mellynek ce, azaz a' kimondás szerint ké volt ő nálók a' neve, mindenkor egyenlőké-

pen, t. i. k hanggal mondták ki, nem tsak az a, o, u, hanem az e, ae, oe, i, y előtt is; hasonlóképen a' g, vagy neve szerént gé betút mindég g hanggal ejtették; a' mássalhangzó I vagy a' j betút mindég j hanggal olvasták; az s, vagy neve szerént es, azaz kimondva esz betút szüntelen sziszegő sz hanggal; a' t betút örökké t hanggal; az x, vagy név szerént ix, azaz kimondva iksz betút mindenkor ksz hangokkal ejtették: a' süvöltő s és zs hangok pedig nem voltak meg a' latín és görög nyelvekben. Sőt hihető, hogy a' mi z hangunk sem volt meg ezekben a' nyelvekben; mivel a' régi Grammaticusokban szó sinsz arról, hogy az s betút más hanggal kellene kimondani a' szók elején p. o. saluto, sinistra, más hanggal pedig a' szók közepén, két önhangzó közt, p. o. rosa, musica. Az öszvetett 10 hangok közzül pedig egy sem volt meg a' latín nyelvben: a' görögben is tsak kettő volt meg, t. i. az ü, melyet az Y, és a' dz, melyet a' Z betű jelentett, melly két idegen betűket megtartottak a' Rómaiak is a' görög nyelvből költsönözött szavaikban, és azoknak ilyen kis formákat adtak: y, z, mellyek a' görög υ, ζ, kis formájú betűktől különböznek. Az y, és z betűket a' régi Rómaiak is, miképen a' Görögök, ü és dz öszvetett hangokkal ejtették a' görög nyelvből vett szókban, p. o. a' Zephyrus szóban, a' Quinilianus bizonyítása szerént. A' ph, ch, th betűket is, mellyek a' görög φ, χ, θ betűknek felelnek meg, és nem valami különös új hangokat, hanem tsak a' π, κ, τ, vagy p, c, t néma betűknek h lehellettel való öszve foglalásait, vagy meglehelléseit jelentik, a' Görögöktől költsönözött szókban épen úgy ejtették a' régi Rómaiak, mint a' Görögök, t. i. magyar

ph,)

ph, kh, th hangokkal, de öszveragasztva, azaz sebessen ejtve egymás után.

De a' római birodalom hanyatlásakor, különösen a' nemzetek költözködése alkalmatosságával, kezdett megrontatni a' latin nyelvben sok betűknek helyes kimondása. Mert a' költözködő nemzetek, mellyek a' római birodalomba berontottak, megtanultak a' latin nyelvet: de abba az ő szőlő műszereik 's füleik előtt kedves nemzeti durva (barbarus) hangjaikat is belevitték, olyanokra változtatván el némelly latin betűk hangját. Főképen pedig a' római napnyúgoti birodalomnak 476dik esztendőben lett lerontatása után terjedt el sok betűknek a' régi Rómaiak előtt esmeretlen hangokkal való kiejtése a' latin nyelvben. Nevezetesen a' c és g betűknek az e' (és ae, oe) i (és y) előtt sziszegő tz 's más hangokkal való kiejtése, a' t, s, j betűk hangjának néhutt való elváltoztatásával együtt, a' Gothusok, Hunnusok, Alanusok, Francusok, Longobardusok sziszegő beszéd módja által vitetett bé legelőször a' latin nyelvbe: de osztán a' setét közép századok alatt majd minden európai nemzetekre is kihatott.

Egyik nemzet egy, másik más idegen hangra változtatta a' latin betűk jelentését. Nevezetesen a' közép századok alatt a' latin nyelvben az, ae, oe kettőshangokat minden európai nemzetek egyes é hanggal ejtették, melly hiba jókor, még az I. század végén kezdődött; az u betűt a' Frantzok ü, az Ángolok többnyire ju hanggal mondták ki; ezenkívül az Ángolok gyakorta a' hosszú a betűt e, az e betűt i, az i és y betűt ei vagy ai hangokkal ejtették ki; a' rövid y betűt pedig minden európai nemzetek i hanggal mondták ki. A' mássalhangzók között, a' közép időben, a' c betűt az e, i előtt a' latin nyelv-

bén, a' Magyarok, Németek, Belgák, Tótok tz, az Olaszok ts, az Angolok és Frantzok sz hanggal mondották ki. A' g betűt az e, i előtt a' Magyarok gy, a' Tótok, Belgák és némely Német népek j, az Olaszok és Angolok dzs, a' Frantzok zs hanggal ejtették. A' t betűt az olyan i előtt, melly után másik önhangzó is következett, a' többi nemzetek tz, a' Frantzok sz, az Angolok s hanggal olvasták. A' j betűt az Angolok dzs, a' Frantzok zs hanggal mondták ki. Az s betűt a' Magyarok mindenkor süvöltő s hanggal ejtették; a' többi nemzetek pedig leginkább csak a' három kemény néma betűk előtt, t. i. a' p, c, t, és az ezektől származott ph, ch, th betűk előtt mondták ki s hanggal: a' két önhangzó között lévő s betűt pedig a' többi nemzetek gyakorta z, a' Magyarok hihetőképén zs hanggal olvasták. Az x betűt az Angolok néha, a' Magyarok pedig mindenkor ks hanggal ejtették. A' z betűt a' latin nyelvben a' Magyarok, Frantzok, Angolok, Tótok z, a' Németek és Spanyolok tz, az Olaszok hol tz, hol dz hanggal ejtették. A' ph betűt minden európai nemzetek f hanggal mondták ki. A' ch betűt a' Frantzok s, az Angolok és Spanyolok ts, az Olaszok pusztá c azaz k, a' Németek pusztá erős h hanggal ejtették. A' th betűt az Olaszok pusztá t, az Angolok selypes tz vagy sz hanggal mondták ki. A' v betűt a' Németek f hanggal olvasták. Az l, n betűket némely esetekben, kivált a' g és i betűk mellett, az Olaszok és Frantzok ly, ny hangokkal ejtették; a' Tótok pedig az l, n, t, d betűket az i előtt többnyire ly, ny, ty, gy hangokkal olvasták 's a' t. Ezen latin szokat p. o. Genius Ciceronis, a' régi Rómaiak így ejtették: Geniusz Kikeronisz; a' közép időben a' Magyarok így: Gyenius Tzitzeronis (süvöltő s hangok-

kal); a' Frantzok így; Zseniusz Sziszeronisz; az Olaszok így: Dzseniusz Tsitseronisz; az Angolok így: Dzsenijusz Sziszeronisz; a' Belgák így: Jeniusz Tzitseronisz; a' Tótok így: Jenyiusz Tzitzeronyisz.

12. §. A' 11. §-ben említett latin betűk jelentését többnyire az ott előadott új hangokra változtatták az európai nemzetek a' latin nyelvből költsönözött és megnemzetisített szavaikban is, azaz olyan hangváltoztatások mellett tsináltak magoknak nemzeti szókat a' latin szókából. És mivel a' hibás latin beszéd és olvasás miatt sok latin betűk jelentése egészen megváltozott az európai nemzetek előtt: ők többnyire nemzeti írásaikban is ilyen elváltoztatott új hangok jelentésére fordították a' latin betűket, és azon idegen hangokra, a' mellyekre változtatták némely betűk hangját, nem tsináltak új betűket. Oka ennek az volt, mivel a' közép századokban többnyire nem is esmerték a' nemzetek a' latin nyelvnek régi helyes kimondását, és azt hitték, hogy mind benne voltak azok a' hangok a' latin nyelvben, a' mellyekkel szokták ők a' latin írást olvasni, 's a' nyelvet beszélni. Sőt még ma is vagynak némely emberek ilyen bal vélekedésben, kivált az Angolok, Frantzok és Olaszok közt, a' melly nemzetek még ma is többnyire a' magok nemzeti olvasása és hangejtése szerint olvassák és beszélnek a' latin írást és nyelvet. Sok Angol egész erejéből állítja, hogy Cicero és Virgilius épen úgy beszéltek, a' mint az Angolok olvassák ma ezeknek munkáit.

Minthogy azért a' közép időben nem tudták azt az európai nemzetek, hogy ők némely latin betűknek eredeti hangját elváltoztatták: nem látták szükségesnek azt, hogy az ő tulajdon nemzeti beszédjek helyes leírása végett valami

új betűt tsináljanak a' latin betűk mellé. Legfellyebb is elégnek tartották a' két különböző hangokat jelentő betűknek, a' millyenek voltak a' többek közt a' c és g, egyik vagy másik jelentését, valamelly ezek mellé jegy gyanánt vetetett betűk által kimutatni az írásban. Ilyen intő jegy gyanánt vetették a' régi Magyarok a' c mellé a' z betűt, annak kimutatására, hogy most a' c betű nem k, hanem olyan sziszegő hangot jelent a' magyar írásban, mint a' millyet jelent ugyantsak a' c betű a' latin írásban az e, i előtt, a' Magyaroknál szokásban lévő olvasás módja szerint, t. i. tz hangot. A' c után vetett h pedig, mellynek helyébe később s tsúszott bé, azt jelentette, mint intő jegy, a' régi magyar írásban, hogy most a' c betű olyan süvöltő hangot jelent, mint a' millyet jelent ugyantsak a' c a' latin írásban az e, i előtt, az Olaszoknál szokásban lévő olvasás módja szerint, t. i. ts hangot, a' mellyre változtatták magok a' Magyarok is a' c hangját néha, a' latin nyelvből költsönözött szavaikban, kétségkívül az őket tanító Olasz Papok példáját követvén. A' g után vetett y pedig arra mutatott a' régi Magyaroknál, hogy most a' g betű nem g hangot, hanem olyan meglágyított hangot jelent a' magyar írásban, mint a' millyet jelent ugyantsak a' g a' latin írásban az e, i előtt, a' Magyaroknál szokásban lévő latin olvasás módja szerint, t. i. gy hangot.

13. §. Minekutánna már az újabb időkben eléggé kitanúlták a' régi írásokat vizsgáló nyelvtudósok a' latin betűk hajdani igaz jelentését, és a' nyelvnek régi helyes kimondását: most láthatjuk már által, hogy mitsoda betűk hangját változtatták el az európai nemzetek hibásan idegen hangokra a' latin beszédben. Egyszer'smind most tudhatjuk már, hogy mitsoda olyan han-

gok vagynak a' mi magyar nyelvünkben, a' melyek nem voltak meg a' latin nyelvben.

Az igazság immár, mellyel még a' holt nemzetek és nyelvek eránt is tartozunk, azt kívánja tőlünk, hogy állítsuk helyre a' latin nyelvben a' régi helyes olvasást és kimondást, (miképen a' görög nyelv helyes kimondását nagyobb részént helyre állítottuk, Erasmus után), és ne változtassuk el a' latin beszédben egy betű hangját is a' közép századokban szokásba jött idegen hangokra. Nevezetesen ne ejtsünk a' latin nyelvben sohol magyar tz vagy zsidó tzade hangot, melly abban hajdan nem volt meg, a' mint Hieronymus nyilván állítja, és mondjuk ki a' c betűt mindenütt k hanggal, a' t betűt t hanggal, az y-t ü hanggal 's a' t. a' 11. §-ben előadott eredeti módon. Lehet reményleni, hogy még valaha elterjed ez az igaz hangejtés a' latin nyelvben; mert valamint a' 11. §-ben említett latin olvasásbeli egyéb hibákat nagyobb részént megjobbították már a' Magyarok: úgy hihető, hogy a' c, t, y 's a' t. betűk hibás olvasását is jobbal fogják egyszer felváltani. Már ma nem süvöltő s hanggal ejtik a' Magyarok a' latin beszédben az s betűt, mint hajdan, hanem eredeti módon sziszegő sz hanggal, kivéyen a' kemény néma betűk előtt való s-et, mellyet ma is többnyire s hanggal olvasnak hibásan, p. o. a' spes, scopus, sto szavak elején. Már ma a' g betűt az e, i előtt többnyire minden Magyarok g hanggal ejtik, és nem gy-vel, mint hajdan. Hihető, hogy a' c betűt is az e, i előtt nem tz, hanem k hanggal fogja, eredeti módon kimondani a' jövőendő nemzetség, és az y-t ü hanggal, a' ph-t ph és nem f hanggal 's a' t. fogja ejteni, a' 11. §. szerént; ezen szókat p. o. Cicero, Cypris, Martius, Zephyrus, aeger, coelum, Phoenix, a'

latin beszédben és olvasásban így fogja helyesen ejteni: Kikero, Küprisz, Martiusz, Dzephürusz, aeger vagy aiger, Koelum, vagy Koilum, Phoeniksz vagy Phoiniksz.

Azt kívánja továbbá az igazság, hogy állítsuk vissza a' latin betűknek eredeti igaz jelentését még a' magyar írásban is, azaz olyan hangoknak jelentésére használjuk mindenik latin betűt a' magyar írásban is, a' millyenekre éltek azokkal a' régi Rómaiak. Ne jelentsen hát még a' magyar írásban is a' c betű tz hangot, hanem k hangot, a' g betű gy hangot, hanem g hangot, az s betű süvöltő s (német sch) hangot, hanem sziszegő sz hangot, az y betű i vágy j hangot, hanem ü hangot, 's a' t. Ha ezen eredeti jelentéseiket visszaadjuk a' latin betűknek: latnivaló, hogy a' c és k egy hangot jelentő betűk közül az egyiknek, nevezetesen a' c-nek, mint szükségtelen valóságnak (ens sine necessitate), ki kell maradni a' magyar írásból, miképen a' k betű lassanként kimaradt volt a' régi Rómaiaknál az írásból. Az y betűnek is ki kell maradni a' magyar írásból, mint szükségtelennek, mert az ü jelenténélünk az ő eredeti hangját. Az egy z betűre nézve mindazáltal kifogást óhajtok tétetni, a' betűkben való szűkölködésünk miatt, t. i. azt óhajtom, hogy a' görög és latin nyelvben jelentsen a' z az ő eredete zserént öszvetett dz hangot: de minékünk Magyaroknak, született nyelvünkbeli írásunkban, sok más nemzetek példája szerént, szabad legyen a' z betűvel élnünk az egyszerű z hang jelentésére. Ugyanis sokkal nagyobb szükségünk van nekünk arra, hogy egy bizonyos betűnk legyen az egyszerű z hang jelentésére, mint arra, hogy az öszvetett dz hangra legyen egy egyszerű betűnk.

14. §. Azt is erősen kívánja a' természeti igazság és a' józan okosság, hogy mivel nekünk Magyaroknak sokkal több hang van nemzeti nyelvünkben, mint a' mennyinek jelentésére találhatunk betűket a' latin ábécében: formáljunk azon hangjainkra bizonyos betűket, anyai beszédünk leírása végett. Ne rettegjünk e' részben az újítástól, ne féljünk a' meghólt latin nyelvnek hatalmától és büntetésétől, ne engedjük magunkat annak szűk ábécéje által békóba vettetni és keskeny korlátok közzé rekesztetni. Bátorítson bennünket az Oroszok, Rátzok és Oláhok példája, kik a' Görög Alphabetumot, még a' régi időkben, bátran kipótoltak az abban fel nem találtató hangjaira formált új betűkkel, és ilyen kipótolt Alphabetummal élnek többnyire ma is nemzeti írásaikban. A' mit azok, Cyrillus indításából, a' Görög Alphabetummal tselekedtek, vallyon nem szabad é azt nekünk is tselekednünk a' Latin Ábécével, a' mi nemzeti írásunknak rövidítése és jobbítása végett? Ha a' szűk latin ábécét új betűkkel nem pótoljuk: úgy soha a' kimondás természetével megegyező, helyes, egyforma és állandó nem lesz a' mi nemzeti írásunk, mindég hibásan fognak abban némelly hangok leiratni, mindég lesznek divatban két vagy többféle kifejezései is némelly hangjainknak, (ha tsak valamelly határtalan 's kemény hatalom errőszakkal ki nem írtja szabad nyelvünk írásmódjából a' mostani külömbözéseket), és a' hangok leírásában való változtatásoknak soha semm lesz vége.

Végezetre a' józan okosság azt kívánja, és az igazság azt parantsolja, hogy a' melly, idegen nyelvekből költsönözött szók már egészen megmagyarosodtak, 's nemzeti szint öltözek magokra, írjuk azokat magyar betűkkel 's

ejtsük ki magyar hangokkal. Írjuk p. o. a' mai írásmódhoz képest: József, kömény, korona, Filep, kvártély, Prépost, 'sa't. és ne: Jóseph, corona, Philep, quartély, Praepost, mivel az ilyen írásmódja félig magyar, félig idegen, azaz szenvedhetetlen korts volna.

Ellenben az olyan idegen szókat, mellyek meg nem magyarosodtak, és a' mellyeket tsak mint idegeneket úgy hozunk fel beszédünkben 's írásunkban, írjuk idegen betűkkel, és ejtsük is az ő idegen nyelvbéli hangjaik szerént. Írjuk p. o. Quintilianus, Horatius, Physica, Cicero, Cyprus, Xenophon, Pythagoras, Cylindrus, Rousseau, Young, 's a't. és mondjuk ki: Kvintilianusz, Horatiusz, Phüszika, Kikero, Küpris, Ksenophon, Püthagorasz, Külindrusz, Ruszszó, Jung, 's a't.

Sőt helybe hagyja az okosság azt az okfőt is, hogy egészen rázzuk le nyakunkról a' latin nyelv és írás jármát, és ezután a' görög, zsidó, arabs és más idegen nyelvekből egyenesen vegyük által az azokból felhozandó szókat és neveket, vagy egyenesen a' kútfőből merítsük, ne pedtg a' latin nyelv tsatornáján vezessük által. A' görög, zsidó 's más idegen szókat tehát írjuk le a' görög, zsidó vagy más idegen betűknek egyenesen és közvetlen megfelelő magyar betűkkel, és ne tegyük elébb latin szókká, ne öltöztessük némelly tsupa latin betűk által latin köntösbe. Egy szóval a' c, q, x, y tsupa latin formájú és gyakorlatú betűkkel ne éljünk a' magyar írásban a' görög 's más idegen nyelvekből felhozott szókban. Ezen görög szókat p. o. *Αλκαίος, μυθος, Ξανθος, κυλινδρος*, ezen eredeti görög betűkkel való leíráson kívül, a' mai írásmódhoz képest így hozhatjuk fel 's írhatjuk le a' magyar írásban 's beszédben leghelyesebben: Alkaios,

müithosz, kszanthosz, külindrosz, nem pedig így: Alcaeus, mythus, Xanthus, cylindrus, a' hol már a' c, x, y, latin betűk által és az us latin végezet által egészen latin ruhába vannak a' szók öltöztetve.

§. 15. Mindent rövid summába foglalván immár, ezen két tziikkelyben terjesztem az egész Magyar nemzet eleibe a' magyar helyes írás megjobbítását tárgyazó javallatomat:

1. A' c, q, x, y, idegen latin betűk fosztassanak meg örökre a' magyar írásban való képviselői jussoktól, úgy hogy hagyattassanak ki még a' cs, cz, ly, ny, ty, gy öszvetett magyar hangok leírásából is. Ők ugyanis idegen betűk, magyar polgári jussal nem bírnak, és a' c és y a' mondott hat öszvetett hangjaink leírásában a' magyar betűkkel öszve elegyítettén, szenvedhetetlen korts kifejezéseket okoznak, és setét homályba borítják azon öszvetett magyar hangoknak természeti eredetét; és mivel az ő általok eredetiképen jelentetett hangokra vagynak nekünk más egészen megmagyarosodott betűink: szükségtelenek is ők a' magyar írásban. A' latin nyelvből felhozott szókban mindazáltal megjelenhetnek a' c, q, x, y betűk a' magyar írásokban is, valamint a' római számokban is a' C és X.

2. Adassék meg a' magyar írásban való képviselői jus az sz, zs egyszerű, és az ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz öszvetett magyar hangoknak, úgy hogy mint a' többi hangjaink, úgy ezek is, ha egyszerűek, egyszerű, ha öszvetettek, az ő fő alkotó hangjaik szerint megjegyezett betűk által jelenjenek meg a' magyar írás Parlamentjében. Alljon p. o. a' magyar írás ezen 33 képviselő tagokból, betűrend szerint:

Nagy betűk; A, B, D, \overline{D} , E, F, G, H, I, J, K, L, \overline{L} , M, N, \overline{N} , O, Ö, P, R, S, \overline{S} , \mathfrak{S} , $\overline{\mathfrak{S}}$, T, \overline{T} , U, \overline{U} , V, Z, \overline{Z} , \mathfrak{Z} , $\overline{\mathfrak{Z}}$.

Kis betűk: a, b, d, \overline{d} , e, f, g, h, i, j, k, l, \overline{l} , m, n, \overline{n} , o, ö, p, r, s, \overline{s} , t, \overline{t} , u, ü, v, z, \overline{z} , \overline{z} , \overline{z} . *)

Ezeknek jelentései eddig hosszabban, és többnyire hibásan így irattak a' kis betűkben: a, b, d, gy, e, f, g, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ö, p, r, sz, cz, s, cs, t, ty, u, ü, v, z, dz, zs, dzs.

A' dülös betűk ezen álló betűktől nem sokban különbözvén, itt a' helyet nem foglaltatom el velek. Ollyan kéréssel terjesztem ezt az orthographiai reform-billt az egész Magyar író és olvasó Parlament eleibe, hogy ez olvastassék fel egymás után három ízben, szorossan vizsgáltság meg, és ha a' szavazatok többségét megnyerénde, a' nyelv királyja, t. i. a' közönséges szokás által tétessék törvénynyé. Lehet ezenn is, mint az Angol Parlamentbeli képviselőt javító Reformbillen, esztendőnél tovább vizsgálódni, mellette és ellene vitatásokat tartani. Akár milyén kimenetele lesz ezen javallatomnak, nékem elég örömet fog az okozni, ha ennek a' javallatnak olvasása sok tudós Magyarokat felindít a' helyes kimondásról és helyes írásról való mély gondolkodásra és vizsgálódásra.

Egyébberránt, ha a' többség visszaveti is javallatomat, és ez most megbukik: reménylem, hogy ismét felkél ez eséséből, és mivel a' természetnek 's kimondásnak örökké változhatatlanul megmaradó törvényjein épül, majd idő múlva győzdelemmel keresztülmegyén egy megújított író és olvasó Parlamenten, ha nem épen ezen formában is, de legalább csak kevésbé változtatva 's módosítva, a' 7. és 8. §§-beli okfejek

*) Ezen huzásos betűkkel még nem sokat nyer a' magyar írás; végtére is csak különös, új betűkkel segíthetünk a' régi bajon.
a' Red.

's alapok szerint. A' honnan bátran alkalmaztatom én itt a' helyesírást a' Gróf Széchényi Hiteléből tsaknem szóról szóra kiírtt és öszvevontt ezen állításokat:

„Az új időbeliek, a' helyett, hogy magok esze „szerént tselekednének, béhunyják szemeiket, és „a' régiek által vezettetik magokat minden ellen- „zés nélkül; a' kiknek több tapasztalások van, a' „kevesebb tapasztalásúak által, és az élőknek so- „kadalma a' halottak mozdíthatatlan urasága alá „van örökre bilintselve. De az igaz és jó előbb „utóbb minden akadályokon diadalmaskodik, 's „nints olly hatalom, melly gátolhatná útja meg- „nyitásában. Ne maradjunk mozdulatlanul annál, „a' mit a' régiek határoztak, 's az emberi legszebb „tehetséget, a' tökéletesülésre való törekedést gya- „koroljuk. Sokan félnek az ártatlan, hasznos, sőt „szükséges újításoktól, 's büszkélkedve nyomó- „rognak tovább a' régi zavarban. Maradjon meg „a' régi is, álljon egyszer'smind fel mellette új „systema: lassanként minden elfogadja azt. Nem „jó okoskodás ez: eddig is jó volt, ezután is „jó lesz. Minden tárgy és intézet mennél régibb, „annál szükségesebb reá nézve a' támogatás, ja- „vítás. Szégyenünkre válik, ha eddigleni mó- „dunkat jónak hirdetjük, palástolgatjuk, 's a' „mellett makatson megmaradunk, a' mi helyte- „len. Használás, ne fénylés éleszsze lelkünket, „'s az tiszta légyen minden irígységtől. A' leg- „nagyobb igazságból minden részre a' legnagyobb „haszon is foly, és tsak a' természet örök rend- „szabási szerint alkotott tárgy rejti magában a' „lehetőség, siker, állandóság minéműségét; sem- „mi sem közelíthet a' tökéleteshez, ha sarkalattja „nem talpigazság. Semmi sem áll tsendesen a' „világon, még a' napsystemák is mozognak: hát „tsak mi álljunk 's vesztegeljünk mozdulatlan.”

Sz. J.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-ismertetés.

Kölcsey Ferencz Munkáji. Kiadta Szemere Pál. Első Kötet. Versek. Pesten 1832. Hartleben Adolf tulajdona.

Ki Kölcsey' verseit 's tudós értekezéseit folyóiratainkban elszórtan olvasta, vagy elragadó hatalmú beszédei' valamelyikét kéziratban látta, szükségképen azt kelle gyanítania, hogy az elme, melly kevésben is annyi jelest ada, nem egyedül csak ezeket teremte; valamint elválhatlan volt azon óhajtat is, vajha mind ezen elmeszüleményeket valahára már egy csomóban birnók. A' mit vártunk, teljesedni indult: öt kötetben fognak Kölcsey' dolgozatai napvilágot látni 's azok' elsője u. m. a' Versek elhagyták a' sajtót. Kölcsey valódi ismerőinek nem szükség mondanunk, hogy lyrai költeményei a' legtisztább légü magasságban állnak menten minden nehézkes salaktól, hogy valami szelíd, szent hév ömli által őket, 's hogy az, a' mit Berzsenyi olly szépen mond a' Melancholiáról, 's a' mit ezen költeményekre csak nem általában alkalmazni lehet: „te vontad be az ifju' hurjait egy csendes búsongás gyászos fátyolával” a' kedves darabokat még vonzóbbakká teszi. Mind ezeket Zsebkönyveink olvasói magoktól is érzik; azonban itt egészen új darabok is nem kis számmal közöltetnek, méltó testvérei az előbbieknek. Mutatványúl az' újakból a' következőket véljük közlendőknek:

Áldozat.

Áldozatom két istenség oltára felett áll:

Könyv neked oh szerelem és neked, oh haza, vér!

Kazinczy.

Sírba Kazinczy leszállt 's későn fakad érte hevítvén

A' remegő könyccse harmatózó szemeket

És fölkél hideg álom alol bús árnya sötétes
 'S rémletes arczával dombja fölébe leül
 „Nemzetemért e' szív tettel bizonyíta szerelmet,
 Szól keserűn 's a' díj köny leszen érte csupán?
 Mária 'Therésia.
 Sír vala gyöngé fiját dobogó kebelére szorítván
 'S álla borúlt napként Mária népe között.
 Sírjon-e, mond a' büszke Magyar, Fejedelme Magyarnek?
 Sírjon kit nagy nép szent koronája fedez?
 'S lángjai között nem kérd ő múltkori sérvet, ölö kint,
 Halni rohan, küzd, győz ; 's Mária védve vagyon.
 A' kiadás szép, nagy nolczadban teszen 13.
 ívet. Ára 2 pengő forint.

B) Külföldi Literatura.

R i v o n a t.

(Alg. Kirch. Zeit. 1829. Kiadja Darmstadtban Leske.
 Károly Vilhelm; szerkezteti Zimmermann Erneszt.
 Nyolczadik esztendei folyamot).

S z á m 8. L a p. 68.

Az új Görög Literaturának nevezetesebb
 munkájit, itt különösen a' Theologia' és Philo-
 sophia' mezején, megesmerteti Jacovaky Rizo
 Néroulos, új Görög, azon leczkéjében, melyet
 1826ban Genevában számos hallgatók előtt tár-
 tott, 's kiadott Humbert. (Cours de Litté-
 rature Grecque Moderne, donné a
 Genève par Jacovaky Rizo Néroulos,
 Ancien premier Ministre des Hospo-
 dars Grecs de Valachie et de Molda-
 vie; publié par Jean Humbert. Gené-
 ve 1827).

Az új Görög Literatura sok ideig csupán
 theologiai munkákból állott. A' császárság' vesz-
 te, 's a' függetlenség' és polgári jogok' elmulta
 után nem volt a' Görögöknek vallásokon kívül
 hova folyamodniok. Mind politikai. mind lite-
 raturai létüket ez eszközölte 's tette bátorságba

Hogy a' Görögök a' térítés közt is megtartassanak atyjaik' hitében, legerősebb fegyver és legbizonyosabb eszköz gyanánt az Isten' igéjének hirdetését használta a' Konstantinápoli Patriarcha. Ez a' rendelés sok prédikációt szült, de más felől némelly okok azon prédikációk' nagyobb részének elveszését hozták elő. Egyik legfőbb ok volt a' Venécziái censurának keménysége, melly előtt a' Görög schismának dogmatikája szerint készült prédikációk egy általjában fel nem vétettek. E' miatt a' legjelesebb 's esmeretesebb Prédikátoroknak, mint Damodusz, Corydaleusz, Chrysanthosz, Notara, Meletiusz, Sámuel Patriarchának 's másoknak prédikációjik elvesztek. A' ránk maradt 's esmeretes prédikációk közt a' Miniatiól, Macariustól, Basiliustól, Corneliusztól és Theotokytól valók érdemelnék említést. Ezen Prédikátorok többnyire Görög országnak azon részeiben születtek és nevelkedtek, mellyek a' Frankok' hatalmában voltak, 's ezek a' Görögre idegen színt adtak. Így a' különben jeles Miniati' stylje sokat hasonlít az Olasz Missionárok' kifejezéséhez. Egészen a' híres Olasz Prédikátort Fegnerit választotta például. E' hibában még messzebb ment Damodusz és a' Candiai Scouphosz. Azt hitték, hogy Olasz fordulások' és nyelvformák' utánozásával különös ingert és bájt adnak beszédeknek. Dagály és szélesség, helytelen declamálás, metaphorákkal örökké való visszaélés, három sőt gyakran négy szóból is összetett mesterséges adjectivok' használása: mintegy ez bélyegzi természetöket és módjokat. Mind e' mellett Miniati, kinek prédikációjí 1700ban Venecziában jöttek ki, az egyházi ékesszólás' példájául tartatott a' Görögöknél, annyira, hogy maga P á r o s z i Athanáziusz is, Literatura' Professora a'

Chioszi iskolában 's Hermogenesz' Rhetoricájának Commentátora, Miniati' prédikációit szokta rhetorikai leczkéjiben vizsgálni és magyarázni. — Bulgarisz Eugen (tulajdonképen Corfui Eugen, ki Olasz, Franczia 's Német országban tett hosszas utazása után a' Theológiából, Philosophiából és Literaturából leczkéket adott az Athoszi iskolában; utóbb Orosz országba ment, 's Katalinnak nagy kedvében volt; meghalt a' 18dik század' vége felé), minekelőtte az Athoszi Collegiumban Professorrá lett volna, prédikált a' Konstantinápoli parochiális templomban. Dús képzelődésű, de csekély theologiai esmérettel bíró, az írásban és Paterekben keveset gyakorlott férjfi volt. Mint Panegyrista szerencsésebb. A' szentekre való dicséretei 's egyéb halotti beszédei méltán kaptak hírré. — Az eléb-
 biektől egészen különbözik Thevtoky. (Eugennél valamivel fiatalabb. Olasz országban tett literáriai utazásaiból visszatérván 's hazájában ordináltatván, a' Konstantinápoli Görög főtemplomban Prédikátorrá lett. Azonban a' vele atyafi Ghika György Fejedelem' anyja felett halotti beszédet tartott, 's valamennyire pazar volt a' fejedelemné' dicséretében. Ezért Sámuel Patriarcha mingyárt a' prédikáció után nyilván megfeddette: Prédikátorok kellenek, úgymond, az Egyháznak, nem hízelnedők. Thevtoky magát megsértettnek tartván, elébb egy távul fekvő tartományban magányosságba vonúlt, utóbb Orosz országba ment, 's magát egészen az Isten' ígéjének szolgálatjára szentelte. A' Tatárok közül sok ezret vitt a' keresztény vallásra). Képzelődése nem volt olly tüzes, de theologiai esmérete annál szélesebb. Többet beszélt Chrysostomusból, Basiliusból és a' Nyssai vagy Nazianzi Gergelyből, mint sem saját szivéből. Írsmódja egyszerű, minden ékesség, virág és rli-

torikai figura nélkül; kegyes érzés, építő character által tündöklenek írásai. Prédikáció gyűjteményje vagyon az esztendő' minden Vasárnapjára: *κυριακοδρομος* vagy *Dominicale*, nyomtatott Moszkvában, 1796. — Szólni kellene még Sámuel Patriarcháról, Meletiuszról, Corydaleuszról, Dorotheuszról, Cavavellaszról; de Beszédek vagy meg nem jelentek, vagy elvesztek. — A' tudós Prof. és Préd. Oekonomosz Constantin kijeleli magát prédikációjiban nyomos esmérete, az írásban és Paterekben való mély studiuma, mindenek felett helyes ítélete, lelkének elevensége, termékeny képzelődése 's tiszta ízlése által. Ő mondott halotti beszédet Odesszában Gergely Patriarcha felett, ki a' Görög felkelés elején martyromi halált szenvedett. Ez a' Beszéd ki nyomtatott Moszkvában Orosz fordítással Sándor Cs. megakarván a' Görög Orátor'-talentomát jutalmazni, az Orosz birodalom' minden Görög templomában Prédikátori hivatalt adott neki.

Ennyit az új Görögök' legnevezetesebb Prédikátorairól. Prédikációjik legnagyobb részét teszik Literaturánknak. A' Görög ritus' módja, melly minden más egyházi egyesületétől különbözik, szerencsés originalitást ad az egyházi írónak, kénytelen lévén mindenek felett a' Dogmaticát, Traditiót és Országszokásokat tanulni.

A' Prédikátori Literatura mellett a' Theológiának más ágaiban is mutathatnak a' Görögök munkákat. Például csak ezek: Theologiai beszélgetések a' Pentateuchus felett, Bulgarisz Eugentől, Moszkva, 1802. — Az Új Testamentom' védelmezése Voltaire ellen, Thevtokytól Bécs 1794. — Commentár a' Pentateuchus, Királyok' és Jó b' könyve felett; ugyan attól.

— **Commentár Pál' levelei felett, Naxoszi Nicodemtól, Venet. 1806.**

Az új Görögök' történetes Literaturájáról való értekezését így kezdi: „a' Görög nép, miolta meghódoltatott, nagy kívánsággal tanulta a' régi történetet. Ez a' Görögöknek képet adott ókorok' fényjéről 's nagyságáról. Ellenben az új történetekről el kellett fordítaniok szemöket, mellyek csak mostani nyomorúságoknak, története. Talán ez az észrevétel kulcsot ad arra, hogy a' Görögök olly keveset foglalatostkodnak az új történetekkel, még Görög ország' történetével is. Támadtak mindazáltal köztök némelly jeles Történeteírók, ámbár számok nem épen nagy. — Nevezetesen egyházi tekintetben fontos munkát adott **Maurocordato Sándor.** (Született Chioszban, 's a' múlt század' első felében élt. Jeles miveltségű és széles tudományú ember. Az ó Görög Literaturáról sok munkái vannak, bölcselkedő tárgyúak is. Munkái ez előtt eggynehány esztendővel kinyomattak Konstantinápolban, de a' Kiadó sok olyan helyet kihagyott, mellyben Maurocordato hazája' elnyomói ellen való gyűlölségét 's megszabadítása eránt való óhajtását bizodalmasan fejezi ki barátjainak. Az egyházi 's világi hivatalú legjelesebb fejek tanítványjai voltak. Később az Ottomani Portánál tolmács lett. Illy miségben, az Ottomani ministeriumtól is kedveltetve, alkalma volt szerentsétlen nemzetét a' Basák' rablása és árulása ellen oltalmazni. Szabadságot nyert az Európai Török ország' és Kis Asia' városai-ban oskolákat állítani; az Európában nyomtatott classicus munkákat megvette, azokkal az oskolákat megajándékozta, 's előmozdította Görögország' világosodását. Fija Miklós nyomdokába lépett.) A' Zsidók' történetét **Abra-**

Tud. Gyűjt. XI Köt. 1832.

hántól fogva a' 17dik század' közepéig ó Görög nyelven megírta, nyomtatott Bucharestben. — Meletiusznak Eggyházi Története új Görög nyelven, sok tudós vizsgálatot és igen hecses okleveleket foglal magában."

Philosophiai munkákból csak e' keveset neveszi, a' nélkül, a' mint mondja, hogy mindent kimerítene: A' Philosophok' gondolatjai, vagy a' természeti Philosophia eredetéről, Bulgarisz Eugentől, Béts, 1805. — A' Természet' Philosophiájának elementoma, vagy experimentalis Physica, Thevtokytól Lipcse, 1766. — Erkölcsei Philosophia Mesivdaxtól, Venes. 1761. — A' tökéletes boldogság, vagy a' Religio és Ethica' alapja (Kant systemája szerint) Phalidasz Athanáziusstól — Az ember' esméretére való bevezetés, Darvarisztól, Bécs, 1795. Logica és Ethica Chrysovelonitól, Bécs, 1800. (Folytatik).

Holéczy.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

Köszönet és Kérelem.

Gyűjteményt szándékozván T. T. Iróinknak 's Művészeinknek saját kezök' vonásaiból jövőndő-használatra szerezní, bizodalommal 's tisztelettel kértém a' Tud. Gyűjt. 1827diki folyamátának 2dik kötetében, 123ik lapon, méltóztatnának igyekezetemet, ha bár csekélynek látszik is, előmozdítani az által, hogy a' Gyűjteménynek szánt 's különösen küldendő lapokra csak egy két sort is saját kezökkel felírni ne terheltesse nek. Kérélembem nem volt egészen sikeres, Gyűjteményem gazdagodott, 's ha kézhez juthat-

tak volna minden leveleim, a' miket több Tudós Iróinkhoz küldöttem, még jobban dicselkedhetném. Kedves kötelességnek tartom háladatosán köszönni az engemet megtisztelt Fő Tisztelendő, Tisztelendő, Tekintetes, Nemes, Nemzetes és Tudós Uraknak szívességekét; 's részént köszönetem' zálogául, részént pedig, hogy tudhassák a' beküldő Urak, kiknek jöttek kezemhez leveleik, becses neveiket is betűsorban kitenni kívántam.

Bachich Jó'sef, Bárány Boldizsár, Báthory Gábor, Bellicz Jónás, Budai Ésaiás, Döme Károly, Dulházy Mihály, Edelényi Sándor, Egyed Antal, Fárnek Dávid, Gödör Jó'sef, Guzmics Iszidor, Gyurikovics György, Halasy Mihály, Hoblik Márton, Horváth Endre, Illés (Edvi) Pál, Karacs Ferencz, Kazinczy Ferencz, Kis János Superint. Kiss (N. Apáthi) Sámuel, Kovács Mihály, Kovács Sámuel, Lassu István, Mayer Jó'sef, Malatidesz, Márton István, Molnár János, Nagy (Perecsenyi) László, Orbán Gábor, Pásztori György, Pecz Leopold, Perlaky Dávid, Rummy Károly György, Schedel Ferencz, Sebestyén István, Seybold Pál, Sikos István, Szabó Jó'sef, Szakonyi Mátyás, Szeder Fábian, Sztrokay Antal, Sztrokay Katalin, Takács Éva, Takács (Dukai) Judit, Tóth Ferencz, Virág Benedek, Vitkovics Mihály, Zathureczky Sámuel, Zsoldos János.

Esdeklem egyszer'smind újonan, méltóztásának T. T. Iróink 's Mivészeink intézetemet tovább is pártfogolni; 's ha kicsinyiség is ez nagyságokhoz, mindazáltal ne szűnjenek meg nagy lelken e' csekélységet is gyámolítva gyarapítani. Éppen mert kicsiny, semmi áldozatot sem kíván, csak azt kéri, hogy a' tisztelve küldendő levél becses kézvonással térhessen gyűjtőjéhez vissza. Nagy Szokoly Tolnában, 1832. Oktob. 12én.

Holéczy Mihály.

XI. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) E. G. Gyulának Polgári és Egyházi állapota, a' Régibb és újabb időkben. (Bérekesztés). 3 lap.
- 2) S. Kis János. Kivonat. Creuzer Frideriknek a' régiség' akademiai tanulásáról írt munkájából. 40 lap.
- 3) Antal János Jakab. Az Ásiai Kunságról. 69 lap.
- 4) Sz. J. Javallat a' magyar helyes írás megjobbításáról. 85 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-ismertetés.

Kölcsey Ferencz Munkái. Kiadta Szemere Pál. Első Kötet. Versek. 124 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

K i v o n a t.

Holéczy. (Allg. Kirch. Zeit. 1829, Kiadja Darmstadtban Leska Károly Vilhelm; szerkeszteti Zimmermann Erneszt. Nyolcadik esztendői folyamata. 125 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

Köszönet és Kérelem. 130 lap.

(Koszerú 1832dik eszt. XIIdik Kötethez két ív.)

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1832.

XII. KÖTET.

Tizenhatodik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI L.

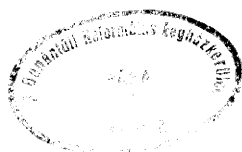

Deák Fedele

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

1992

É r t e k e z é s e k.

I.

J Kunoknak Törvényes állapotjok I. Wlászló
Király idejében, Magyarországban 1444.
Eszlend.*

A' világ külömb nemzetei egyedül csak az
eő Nemzetiségek által élhetnek, és fen-
tartatnak; Ez a' Nemzetiség nem annyira és
egyedül a' külömböző viseletben, sem az
Anyai nyelvben, mint inkább tulajdon ter-
mészeti characterben, és a' tulajdoni ingat-
lan vagyonban, mellyre állapítatott, vagy is
Tartomány birásában öszveséggel gyökerez-
tetik: mind a' négy a' valódi Nemzetisé-
ge egy általlýában szükséges lévén annyira, hogy
tulajdon Tartománnyal szűkölködők, immár
csak Népeknek, nem pedig Nemzeteknek
méltóképpen neveztetnek.

Tapasztalás, és történeti vizgálatokból me-
rített valódi tanuság bizonyította az emberiség
sorsa változásának egyaránt borító özöneit,
midőn a' nemzetek szülötte földjőkből bár melly
természeti, vagy Polgári bal esetek a) mi-

a) Nemzetek' vándorlása okát a' Történeti írók ez előtt
többnyire a' Nép elszaporodásának, és ez által a'
lakó helyek megszőkülésének tulajdoníták — — de
a' világ hővebb esmérete, és az Utazók által lott

att kiköltözni kintelenítetvén, hosszasabb ideig bírható tulajdon tartományokra csak felette ritkán szert tehettek, de többnyire az idegen földön nálok számosabb — terjedtebb —, és azért hatalmasabb Nemzetek közé eljutván, 's helyheztetvén, miképpen a' tsekélyebb patakok széles tengerek' hullámai közé elegyedve elenyésznek, ezek is a' nagyobb erőnek befolyása által, az idegen gondolat, képzés, érzelem, szokás módját sejdítvén, és megesmérvén, sőt utóbb követvén, gyakorolván, előbb saját természeti indulatokból — *character* ekből, — későbbben viseletekből, sőt végre Anyai Nyelvekből is, az az már egész Nemzeti ségekből tellyességgel kivetkeznek, vagy is inkább kívül, 's belül ostromoltatván, a' győző erő 's hatalom által elnyomatnak, semmisítetnek.

Nem lehet tehát tsudálnunk, hogy a' midőn azon Nemzeteknek, melyek saját tartományokban, úgymint az Egyptomiak, Görögök, Rómaiak, Celták, vagy is Gallusok, Britannu-

visgálata, immár bizonyossá tette, hogy inkább és inkább a' száraz föld süppedése, és a' Tengerek terjedése, valamint eztet a' Napkeleti, szinte úgy, mint a' Napnyugoti Océán partjainak rongyolt volta, és rajzattya mutattya, oka lón ekképen kintelenítetett Nemzeti vándorlásoknak. — Az Indiai Bachusnak Egyptomban legrégiebb időkben — a' Német Alföldről származott gyarmatoknak, — Flandroknak — melyek Európát, sőt Magyarországot XI. XII. és XIII. Századokban meglepék, költözésének ez volt történeti bizonyságok által kijelentett valóságos és tagadhatatlan oka, sőt ezen veszedelem már hajdani időkben is érte ugyan ott tanyázó Észak nyugotti Nemzeteket, melyekről Florus *Histor. Rom. Lib. III. c. 3. írja: „Cimbri, Teutoni atque Tigurini, ab extremis Galliae profugi QUUM TERRAS EORUM INUNDASSET OCEANUS novas sedes toto orbe quaerebant.”*

sok, Poroszok, vagy is Burgusok 's a' t. megmaradtak, még is bizonyos üdőszak múltán behorhanó hatalmassabb ellenségek által okozott enyészeteket észre vesszük: a' Hazájokból kiköltözött, vagy kiköltözniök költött Népeknek, a' világ többi Nemzeteinek özönében annál könnyebben süllyedhető elmerüléseket, és örökös eltünéseket nyilván tapasztaljuk.

Ez volt valóban sorsa, hajdan leghatalmassabb, későbbben alkonyodó, és végre a' Fehér és Fekete Tengerek napnyugoti oldalán Dunán felől lévő tartományokba vonuló Hun, vagy Chun, utóbb Kun, nagy és gazdag Nemzetnek, melly a' nemzetiségnek fő alapjától, vagy is nie tulajdon tartományától, — székhelyétől megválván, vagy akár megválni kényszerítetvén először a' rokon nemzetségű, és származású Magyarokkal Kr. sz. után 882. eszt. Dáciában és Pannoniában egy részben bejött, következő időkben pedig egymás után több ízben, rész szerént hadi erővel, rész szerént pedig Királyainkkal kötött szövetségek mellett már akkor megállapított Magyar hazánkba be költözött; de azért még is — a' mit sajnállanunk kell — nem előbb mint 1751. vagy is inkább tsak 1790. esztend. tulajdon képpen lévő nemzetiségre Törvényessen méltatott.

Az 1751. esztendei Törvényczikkelyéből a' mint az országos rendelés kifejezi „in Praediis et villis Privilegii ipsorum puncto IV. comprehensis — — — secundum Regulationem per suam Majestatem provisorie factam, et ad Dietae relegateam” nyertek a' Jászok és Kunok először olly tulajdon Birtokot, mellyel addig sem Törvény, sem Királyi Adomány által

felruházva nem voltak. Ezt az egész Nemzetről értvén, mert annak egyes, külön Tagjai, valaminthajdan, úgy máj napig királyi kegyelem által szinte mint más Hazafiak, vagy Nemesek sorában számláltatnak, vagy Adomány-Levéllel is megajándékoztatnak.

A' Kunok azelőtt közönséges gyülekezetekre Királyi Levél által soha nem hívatván, az Országos-Tanátskozásokban, és Törvény-hozásban nem előbb mint 1790. eszt. Törvénynek 29. Czikkelye által Helyet, és Szavát, az az Statusi hathatóságot nyertek: a' midőn hármaskerületeik egy Törvényhatóságra emeltetvén, helye a' Vármegyék sora után rendeltetett. Holott az előtt különös Törvényhatósággal nem bírván az 1622. 34. — 1625. 28. — 1647. 26. — 's t. i. Törvényeknek tanúsága szerint, azon Vármegyék által, kiknek megyéjekben kerülettyeik helyheztesett, az országos segedelmekre rovattattak.

-
- b) Hogy a' Tartományi birtok fő alapja légyen a' Nemzetiségnek; a' vándorlás ellenben, úgy a' Birtok engedés is legsúlyosztóbb örvénye, arra Történeti változások által közönségesen tanítatunk; elsőre a' hajdani Parthus és Hun Nemzeteknek, utóbbira a' Gallusok, Britannusok, és Tót nyelvű Poroszok szomorú példákkal megisgyőztetünk. Erre Hazánk Törvényei ugyan keveset, de a' Kultsos Városok, és a' Kun kerületek nagyobb figyelemmel igenis ügyelvén, már a' régi időkben óvast tevének. A' Dalmatiai Városok XII. Században a' Magyarokat, — Német nyelvű Bánya Várossaink, a' Tótokat, nyilvános szabással kizárák kebelekből — Kun és Jász kerületek pedig Redimált földjeiket idegenek által birnia nem engedik: ezt a' Nemzetiségek fenntartása tekintetében valóban sikeressen, mert különben a' szomszéd pénzellő S v á b Helységek mellett helyheztesett Kun Pusztákat már régen Gyarmatokkal benépesítették, 's telepítették volna.

Ekképpen tehát szinte 1790 esztendeig a' Kun és Jász kerületek az Ország Statusai közé nem — de egyes személyeik is, a'vagy maga a' Privilegiált Kun Nemzet, akár Nemes, akár Polgári Törvényes Karhoz, és Rendhez nem tartozott.

Méltánis tsudálni lehet, miért hajdani Fejedelmeink, a' midőn a' Székelyeknek, és Öröknek (Eurii) nem tsak Erdélyben, hanem Magyarország északi, napnyugotti, és déli részeiben tulajdon birtokot kimutattak — midőn az idegen Nemzetű, és Nyelvű, többnyire királyi hitvesseikkel bejött Német, Francia, és Olasz gyarmatoknak kultsós városaik' építésivel, szinte annyi kised polgári Társaságokat állapítani — a' Haza köz ügyének kormányában — Törvényhozásban — résztvenni engedtek — és a' Szászoknak is az Erdélyi Tartomány termékenyebb telekeit mint tulajdon földeiket örökösen birnia megengedék; ugyan akkor Hazánkba beköltözött rokony származású és önnön anyai magyar nyelvű — nekik vitézséggel szolgáló, — pénzel és természetnnyel adózó Kun Nemzetet, noha saját, és tulajdon királyi telekeikre leszállíták, de még is annyi századok folytában soha és senki közülök a' Jász és Kun Nemzetet szállításainak tulajdon birtokára szinte 1751. Esztendeig nem méltatta, minthogy a' Kun Nemzet általlyán tulajdoni Jussal lévő birtokáról sem az oklevelekben, sem Törvényeinkben 1751. esztendő előtt semmi nyomdok sinsen.

A' már épen fenálló 1751, és 1790. esztendei Törvények véd paisa alatt nints ugyan többé szükség a' Jász és Kun kerületek törvényes tulajdon Birtokaik', és Országos Jussaik' eleven fenlétének voltát legkissebben is vítat-

ni, vagy erősíteni; de a' valódi tökéletes Is-
méret, ezen törvényes Birtoknak volta eredetét
és folyamattját, jelenkorig külömbféle változá-
sait, 'sokait kitanúlni kívánnya, és azért bár va-
laki a' hajdani Hun Nemzetnek szinte a' Régi-
ség homály fellegetében emelkedett eredetét fel-
érni, vagy tsak léptsónként is nyomozni 's hoz-
zá közelíteni nem akarná, azzal Nemzetünk
Története és polgári Alkotmánya felvilágosításá-
ban valóban nagy érdemet szerezne, ha Ku-
n o k n a k Magyarországbán bėjövineleteket —
Királyainkkal kötött szövetségeket — telepedé-
sek idejét, és külömb helyeiket — nekiek aján-
lott kegyelmezéseket, és használatokat úgy,
valamint ellenben a' tőlök viszont felválalt vitézi
szolgálatokat, és adózásokat, idő szakaszok sze-
rént szinte 1751 esztendeig tudományossan elő
adván az ő tetteikkel, és Hazánk törvényeivel,
de hajdani oklevelekkel is támasztván, bėbizony-
nyíttaná.

Énis tárva tartott karjaimmal ölelném Ha-
zafiúi igyekezetét, kész lévén Hazámat érdeklő
Gyűjteményemből nem tsak e' tárgyat felvilágo-
sító nyomtatott könyveket, de mindennemű Írá-
sokat, sőt eredeti Okleveleket is minden meg-
tartóztatás nélkül szívesen közlenem, valamint
külömbféle Lajstromokat, és nevezetessen
azon időkorbelieket is, midőn Mohácsi Veszede-
lemtől szinte a' XVII. Század végéig a' Jászok
és Kunok ama Hazánk Történeteiben vitézségé-
ről híres nevezetes Egri vég várhoz szolgáltak
és adóztak, lakhelyeiknek azon időbeli feljegy-
zése szerént.

Melly tiszta szándékom bizonyítására, nem
külömben mint buzdítására velem egyet értő Haza-
fiaknak tsak például I. Wlászló Királytól Radó Pál-
nak kiadott, és tőlem tsak közelébb 20 Nov. e' f,

eszt. végső veszedelméből kimentett Kegyelem Levélét eredeti petsétes példányából imígy közlöm :

Relatio Emerici Filii Vajwode de Marczali.—

Nos Wladislaus Dei Gratia Hungarie, Polonie, Dalmatie, Croatie etc. Rex, Lythvanieque Princeps Supremus et heres Russie. Memoriae commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod nos tum ad nonnullorum fidelium nostrorum supplicationis Instantiam, Majestati nostrae propterea porrecte, tum vero consideratis fidelitatibus, et fidelium obsequiorum meritis fidelium nostrorum Pauli dicti Rado, ac Stephani, Petri, et Emerici filiorum ejusdem Pauli, Comanorum nostrorum in descensu Zombath Zallása comorantium, per ipsos Majestati nostre fideliter exhibitis et impensis, eosdem Paulum Rado ac Stephanum, Petrum, et Emericum filios suos predictos, Comanos nostros, in predicto descensu comorantes, perpetuis universis successivis semper duntaxat ipsorum temporibus ab omni solutione aconum, Datarum, Taxarum, et aliarum quarumlibet Contributionum, ac Censuum secundum antiquam Regni nostri Consuetudinem e medio aliorum Comanorum nostrorum nobis et Fisco Nostro Regio, ac aliis quibuscunque Comitibus et Capitaneis provenire debentium duximus expiandos eximendos, et supportandos imo expiamus eximimus et supportamus harum nostrarum vigore et testimonio Litterarum, quibus sigillum nostrum est appressum mediante. Datum Waradini feria sexta proxima ante festum Beati Egidii Abbatis anno Domini Millesimo quadringentesimo quadragesimo quarto. (L. S.)

Ezen oklevél a' Kunoknak Wlászló király idejebeli állapotjáról, bizonyít következendőket;

1. Kunoknak lakhelyei tsak Descensu-
sok az az Szállítások, nem pedig bizo-
nyos Birtok nevet viselhető ingatlan vagy-
nok voltak: melyekre ők azért épületeket —
Templomokon kívül — nem rakattak, hanem
miképpen a' missionarius Barátok említik, magok
sátorokban és csernyékekben lakván, a' marhái-
kat, melyekben fő vagyonok lévén szaporitá-
sából szükségüket pótolták, aklokban állíták.
Azon régi lakhelyeik Fejér Vármegyének abban
a' részében, melly hajdan 1569. esztendeig a'
Solti székhez tartozott, láttatnak: ezen állításo-
mat erősítik; hol mostis hajdani szállások az az
a' völgyekben töltések által felfogott számos ta-
vak mellették lévő árkokatokkal szembe tűnnek
szinte úgy, mint ezt a' Fehér Tenger körül volt
hajdani Kun lakhelyekről a' mostani. Orosz uta-
zók említik.

2. Nem tsak Adomány (Donatio) — Ne-
mesítő (Armalis) de Szabadságos (Exem-
ptionalis) leveletis nyertének Királyainktól a' Kun
Nemzet egyes személyei különös érdemeik jutal-
mazásáért -- a' nélkül hogy ezen kegyelem az egész
Nemzetre, vagy egy egész nemzetségre
örökössen kiterjesztetett volna — azon szavak:
Perpetuis successivis universis sem-
per ipsorum duntaxat Temporibus
értelmem szerént tsák azon személlyekre, mel-
lyek a' levélben neveztetnek, nem pedig azok-
nak Gyermekeikre terjeszté ki a' Szabadossági
kegyelmet.

3. Feloldoztatik és kivétetik (Expiatur et
eximitur) Rado Pál mindennemű Adózások-
tól u. m. Datiaktól, Taxáktól, Adózástól, és Cen-
susoktól vagy is pénzbeli fizetésektől, „quae se-
cundum antiquam Regni Consuetudi-
nem e medio aliorum Comanorum No-

strorum nobis, et Fisco nostro Regio, ac aliis quibuscunque Comitibus et Capitaneis provenire debent.—e' szerint tehát a' Kun Nemzet nem csak a' felséges Királyi Személynek mint Földes Úrnak — de a' Fiskusnak is az az Ország jövedelmeinek millyenek voltak az Arpád vérebből származott Királyok alatt mindennemű Regálék, sótt magok Birkáknak is (Comitibus) és Hadnagyáknak (Capitaneis) adózott, vitézi szolgálattyok mellett. Valóban nem kis teher háromlott azon időben a' Kunokra, mert az Akónes által akár száraz akár nedves mértéket értünk, bizonyos hogy a' Királyi földön termett veteményekből és Borból a' Dósmákat esztendőnként kiadniok kellett 2.) Dátiaik neve alatt alkalmasint a' marha szaporításnak részét érthetjük, valamint 3.) Takácsák által a' Birságokat, nem különben mint a' folyamodásokért rendelt fizetések — és utollyára 4) Censused által vagy Sz. Mihály és Sz. György, vagy pedig Sz. Gergely, és Sz. Márton Ünnepeire fejenként beszédetni szokott kész pénzeket. De még ezeken az Adózasokon felül nem csak a' Király személyének védelméül — ugymint az Erdélyi Szászok és Székelyek a' mellettük helyheztesett külső Szolnok Vármegyében tanyáztak — fegyverben állani, hanem háború esetére külföldön is a' Király zászlója mellett, — még az akkori szokás szerint — saját költségeken hadakozni is tartoztak.

4. Voltak már Wlászló' idejében a' Kunoknak vezetékei, szinte mint a' magyaroknak; holott még a' XIV. században csak nemzetiségi (de Genere) vagy Atyai (Patrimonialis) nevezéssel egymástól elkülömböztettek, Vallyon éle' még a' Kunok között ezen Radó had? baidani nevezet képen imigy magamat kifejezván

— vagy ezektől származ-e' Sopron, Győr, és Vas Vármegyei Nemes Radó Nemzetség? nem pusztult-e el Zombath Szállása; és hol helyeztetik?

5. Zombath Szállásának szinte azonképpen, mint Fejér Vármegyei Karátsóny Szállása, Jakab Szállása — hajdani igazi Kun lakhelyeknek nevei bizonyítták tagadhatatlanul ezen helyeknek telepedése napját, melyeket mivel a' keresztény Kalendáriom ünnepei által szentelni, Lakhelyeket vallási buzgóságból megáldatni, és ezzel magokat jövődőre boldogoknak lennie reménylették, azt, hogy ezen szállítások nem előbb, hanem csak azután történtek, midőn a' magyar Barát Missionariusok térítése által jóval ez előtt Keresztények, sőt már igenis buzgó Keresztényekké lőttek, bizonyítták.

Reménylem ezen pillantat a' hajdani hős Hun Nemzet egyik még egészen elnem olvadt ága sikeresebb esméretébe nyiltabban behat azon nagy nevű, de sokban tévelyedett Történeti író Praj, és a' többiek hibás elő adásinál, kik a' Kunokat nem csak magyaroktól egészen külömb Nemzetnek, de külömbb nyelven beszélőknek is hibássan vélvén, állítani bátarkodtak.

2.

Az előbbi Római Német Birodalomban helyezettett Aachen Városában Iső Lajos Magyar Király által felállított Magyar Kápolnának esmértetése.

E' Nemes Magyar hazának koronás Fejedelmei között több buzgó nagy férjfiak fénylettek, különösen ezen Apostoli Ország' alapítá-

sának elsőbb századaiban, kik valódi ájtatosságból, és részszerint az Isteni tiszteletnek előmozdítására, részszerint a' tudományos csinosodásnak felsegítésére, egyszer'smind azomban a' nemzet' hírének, 's nevének ditsóítására a' távolabb helyheztetett külső Tartományokban is (a' honniakat említeni nem is akarván, mivel ezek nagyobb részben úgy is tudva vannak), roppant templomokat, kápolnákat, nevelő 's tanuló, nem különben a' jámbor szarándokok számára menedék-házakat nagy költséggel, és fáradozással emeltek, és azoknak fentartásokra nevezetes áldozatokat tettek. Ezek közül említést érdemel bizonynyára az előbb nevezett Aachen *) magyar kápolna, mellyről, ha nem hibázok, senki eddig meg nem szóllamlott, és ugyan azért, hogy a' feledékenység homályából a' ditsó tettek kivétetessenek, mire a' Haza eránt való hálaadás is kötelez, a' minémű Okleveleket feltalálni szerentsém volt, azokat a' tudós világgal közölni kívántam a' végre, minthogy tsak ezekből tetszik ki mlnd az elsőbbi, mind az utóbbi állapota.

*) Német nevezet szerint Aachen, Latán neve: Aquisgranum, vagyis a' régiebb Oklevelek szerint Civitas Aquensis. — Ezen Város az Európai Nagy Hatalmasságoknak utóbbi elrendelések szerint fekszik most Burkus országhoz tartozó Alsó-Rhénusi Nagy Hertzegségben, annak előtte Római-német Birodalmi szabad város volt, eredetére igen régi, Nagy Károly idejétől kezdve királyi székes városnak nevezeteli magát (Residenz) kinek sírholtja az ottani nagy templomban most is mutattatik, — itten tartattak hajdan a' Német Császárok koronázások' alkalmával használtatni szokott Birodalmi címerek, mellyek innét úgy vitettek mindenkor Frankfurtba — meleg fürdőiről nevezetes, mellyek 5 forrásokból jönnek, lakosi 25,700ra tétetnek.

- Következőképen adattatnak elő tehát az esmértető Oklevelek, és ugyan :

Először: 1367dik esztendőről: „Nos Frater „Henricus Abbas Monasterii B. Mariae Virginis „de Pilis in Hungaria, significamus tenore prae- „sentium, quibus expedit Universis, quod Nos „ex parte Serenissimi Principis Domini Nostri „Domini Ludovici Regis Hungariae pro Capella „sua, quam Aquisgrani juxta Ecclesiam B. „Mariae Virginis per nos construxit suis expensis, „et sumptibus, Ornatus et Clenodia infrascripta „Domino Joanni, quem pro Capellano Domini „Regis ad dictam Capellam assumpsimus cum „Testimonio Capituli Ecclesiae Aquensis, assi- „gnavimus in hunc modum: Videlicet tres Ca- „sulas, quatuor Tunicas, quinque Albas cum „Stolis, et Manipulis, et tres Cingulos de serico, „tres Ornatus integros diversificatos pro Altari „decorando, duos Calices deauratos, duas Am- „pullas deauratas, et alias duas Ampullas ar- „genteas, duo Candelabra argentea, tres Mona- „strantias cum Reliquiis Sanctorum Stephani, „Ladislai, et Henrici Regum Hungariae, duas „Tabulas cum Argento cooperatas, unum Li- „brum Missalem; Haec omnia inclusa in firmo „scrinio in Capella conservanda, tali conditi- „one: quod dicti Ornatus, et Clenodia per nul- „lum Capellanorum futuris temporibus valeant „de dicta Capella alienari, Dominos de Capi- „tulo Nobis Reverendos pro parte Domini Regis „Hungariae affectu quo possumus, humilliter „supplicamus, ut amore Dei, et servitii Divini „augmentatione in quantum possint, respiciant, „ne distrahantur, vel ad usus alios convertan- „tur. In cujus rei testimonium Sigillum praesen- „tibus duximus appendendum. Datum in Vigi-

„lia Beatorum Simonis, et Judae Apostolorum
 „Anno Domini 1367.”

„Másodszor: 1370dik esztendőről: „Nos Fra-
 „ter Henricus Abbas Monasterii B. M. Virginis
 „in Pilis, notum esse cupimus universis: Quod
 „cum Nos alias per Illustrissimum Dominum
 „Nostrum Ludovicum Dei Gratia Hungariae Re-
 „gem ad honorabiles Dominos Decanum, et
 „Capitulum Ecclesiae B. M. Virginis in Aquis-
 „grano missi, et destinati essemus ad efficien-
 „dum, et procurandum, ut ipsi consentire cu-
 „rarent, et admittere vellent institutionem, et
 „exstructionem unius Capellae, quam Idem Do-
 „minus Rex ob devotionis Causam, et Reveren-
 „tiam Gloriosae Virginis Mariae exstruere juxta
 „dictam eorum Ecclesiam, et instituere affecta-
 „ret, et nihilominus ad usus duorum Capellano-
 „rum eandem officiantium sufficienter dotare;
 „Nos revera tanquam verus praedicti Domini
 „Regis in hac parte Commissarius, et Ambassiator
 „recognoscimus, et publice profiteamur, Nos cum
 „Eisdem Dominis Decano, et Capitulo de insti-
 „tutione hujus Capellae, ejusque Capellanorum
 „admissione non aliter concordasse, quam sub
 „iisdem modis, et formis, quibus Illustrissimus
 „Dominus Carolus Romanorum Imperator Altare
 „suum in eadem Ecclesia Aquensi pridem insti-
 „tuit fecit, taliter videlicet: Quod deinceps Ca-
 „pellani praedictam Capellam officiare debentes
 „Eisdem Dominis Decano, et Capitulo erunt
 „praesentandi, facientque debitum, et Consve-
 „tum Juramentum, quemadmodum caeteri Ca-
 „pellani ipsius Ecclesiae hoc facere consvescunt,
 „eruntque sub correctione Eorundem. Nihilomi-
 „nus est ordinatum: quod quando, et quoties
 „dicta Capella uno Rectore eam Officiante, aut
 „ambobus per mortem, resignationem, vel ab-

„sentiam, aut alias quovis modo caruerit, ex
 „tunc ne dicta Capella inofficiata permaneat,
 „praedicti Decanus, et Capitulum eandem Ca-
 „pellam per aliquem aut aliquos eorum Capella-
 „norum, prout opus fuerit facere, poterunt de-
 „servire, et officiare mediantibus dictae Capellae
 „redditibus, et obventionibus proportionaliter
 „quousque per dictum Dominum Regem, Ejus-
 „que eo non exstante Successores Hungariae
 „Reges alius, vel alii Capellani Eisdem Domi-
 „nis Decano, et Capitulo fuerint legitime prae-
 „sentati. Caeterum quando, et quoties aliquis
 „dictorum Capellanorum decesserit, alius Capel-
 „lanus superstes et vivus hujusmodi vacationem,
 „et quamlibet aliam praedicto Domino Regi,
 „et post Eum suis Successoribus Hungariae Re-
 „gibus, deinde infra Mensem tunc proximum
 „nunciabit, et fideliter intimabit sub defuncti,
 „resignantis, vel absentis Capellani expensis, in
 „quibus si Idem Capellanus superstes et vivus
 „negligens existeret, praeattacti Decanus, et
 „Capitulum ipsum ad hoc compellere poterunt,
 „et debebunt. Quae omnia et singula Nos bona
 „fide promittimus ex parte praedicti Domini
 „Regis, et pro eo, ac Successoribus suis Hun-
 „gariae Regibus et Nos firmiter obligamus per-
 „petuis temporibus inviolabiliter observari de-
 „bere. In quorum omnium Testimonium, atque
 „fidem Nos Nostrum Sigillum praesentibus du-
 „ximus apponendum. Datum in Feria tertia
 „Festi Paschae Anno Domini 1370.”

Harmadszor: 1374dik Esztendőről: „Ludo-
 „vicus Dei Gratia Hungariae, Dalmatiae, Croa-
 „tiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae,
 „Comaniae, Bulgariaeqve Rex, Princeps Saler-
 „nitanus, et Honoris Montis S. Angeli Domi-
 „nus: Omnibus Christi fidelibus tam praesenti-
 „bus,

„bus, quam futuris Praesentium notitiam habi-
 „turis salutem in omnium Salvatore: Gloria, et
 „Honore Coronatos in terra Principes Caelestis
 „Altitudo Consilii supra cuncta tenens Imperium
 „in Excelsis, ideo ad Regni Gubernacula subli-
 „mavit, ut quamquam Universis sibi subditis
 „deceat et liberales, ita curam tamen et Deco-
 „rem Sanctae Matris Ecclesiae, quam Altissi-
 „mus ille Dominus Opifer futurorum bonorum
 „sui sanguinis roseo cruore rubricavit, curam
 „impendere debent potiore, ne in ea signan-
 „ter per eos pie fundata aliquod reperiatur in-
 „congruum, seu cujusvis indecentiae nota re-
 „spersum, sed sic in omnibus erga ipsum splen-
 „dore honestatis eluceat, quod in ea delectetur
 „Altissimus, et Devotio Populi augeatur. Pro-
 „inde ad Universorum notitiam harum serie vo-
 „lumus pervenire, quod Nos de Circumspecti-
 „one, et providentia Providorum Virorum Ma-
 „gistrorum Civium, Scabinorum, et Juratorum
 „Civitatis Aquensis Amicorum Nostrorum dile-
 „ctorum spem, et praesumptionem obtinentes
 „indubiam Capellam Nostram, quam ob spem,
 „et fiduciam Nostram, et fluentis desiderii nostri
 „affectum, quos ad Beatissimos Stephanum,
 „Ladislaum Reges, ac Emericum Ducem, Piis-
 „simos Progenitores Nostros Sanctissimarum Re-
 „cordationum gerimus, et habemus singulares,
 „quorum Corpora, et Venerabiles Reliquiae in
 „Basilicis Ipsorum diversis coruscant Miraculis,
 „Vestigia Eorundem licet insufficientibus meritis
 „humiliter sequentes sub honore Eorundem San-
 „ctissimorum Progenitorum Nostrorum, in eadem
 „Civitate Aquensi circa Capellam Beatae Virgi-
 „nis ibidem constructam propriis Nostris sumpti-
 „bus, et expensis construi fecimus, et fundari,
 „et pro duobus Capellanis in eadem jugiter de-

Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1832.

2

„gendis, ob reverentiam dictorum Almificorum
 „Nostrorum Progenitorum, quorum suffraganti-
 „bus meritis Nobis usque ad haec tempora victo-
 „riose triumphantibus cuncta prospere successe-
 „runt, et succedunt de praesenti, Continiaeque
 „Regni Nostri, cui authore Domino feliciter
 „praesidemus, longe lateque diffusa, et miri-
 „fice existit dilatata, nec non pro Nostra, Nostro-
 „rumque Parentum Animarum Salute perpetuis
 „redditibus et obventionibus dotavimus, ne in
 „ea signanter propter Loci distantiam Cultus Di-
 „vinus minuat, sed potius iidem duo Capel-
 „lani usibus necessariis sufficienter muniti relicta
 „vita activa contemplationi Divinae insistere,
 „jugibusque Orationum suffragiis Altissimum
 „complacere, et cum Propheta continuo psallere
 „illud Davidicum: Dominus Pars Haereditatis
 „meae etc. possint, et valeant cum effectu, Eis-
 „dem Magistris Civium, Scabinis, et Juratis
 „Amicis Nostri eandem Capellam Nostram cum
 „omnibus redditibus, Proventibus, ac attinentiis
 „suis quibuscumque loco Nostri cum mera et omni-
 „moda Potestate ad fidem ipsorum Deo debitam
 „comisimus, reliquimus, et deputavimus, imo
 „committimus, relinquimus, et deputamus in his
 „scriptis, ita tamen, quod Capellani, qui pro
 „tempore fuerint in eandem deputandi, semper
 „de Regno Nostro Hungariae recipiantur. In
 „cujus rei memoriam, firmitatemque perpetuam
 „Praesentes concessimus Literas Nostras Privi-
 „legiatis pendentes et authentici Sigilli Nostri
 „duplicis munimine roboratas. Datum per ma-
 „nus Venerabilis in Christo Patris Domini La-
 „dislai, Episcopi Vesprimiensis, Reginalis Can-
 „cellarii, et Aulae Nostrae Vice-Cancellarii Fidelis
 „Nostri, et Dilecti Anno Domini Millesimo
 „Trecentesimo Septuagesimo Quarto, Nonas

„Mensis Januarii, Regni autem Nostri Anno Vi-
 „gesimo Nono. Venerabilibus in Christo Patri-
 „bus, et Dominis Thoma Strigoniensis Decre-
 „torum Doctore, Stephano Collocensis, Sacrae
 „Paginae Magistro, Vimlino Spalatensis, Domi-
 „nico Jadriensis, et Elia Ragusiensis Archi-Epi-
 „scopis, Demetrio Varadiensis, Colomanno Jau-
 „rinensis, Michaelae Agriensis, Vilhelmo Quinqve-
 „Ecclesiarum, Stephano Syrmienis, Nicolao
 „Amnyensis, Demetrio Aonensis, Nicolao Cor-
 „baviensis, Stephano Farensis, Valentino Sibi-
 „nicensis, Mathia Gibimondensis, Michaelae Scar-
 „donensis, et Portinen-Cemyensis Ecclesiarum
 „Episcopis etc. Ecclesias Dei feliciter gubernan-
 „tibus, Corbaniensis sede vacante. Magnificis
 „Viris Domino Ladislao Duce Opulyae Regni
 „Nostri Palatino, Emerico Vajvoda Transylva-
 „no, Nicolao de Zech Iudice Curiae Nostrae,
 „Joanne Tavernicorum Nostrorum Magistro, Si-
 „mone Regnorum Dalmatiae, et Croatiae, Petro
 „Judas totius Sclavoniae, et Nicolao de Macso,
 „Banis, Paulo Dapiferorum, Joanne Janitorum;
 „et Stephano Agazonum Nostrorum Magistris,
 „ac eodem Domino Ladislao Duce Opulyae Co-
 „mite Posoniensi, et aliis quam pluribus Comi-
 „tatus Regni Nostri tenentibus, et honores. N.
 „Demertics Episcopi Transylvaniensis, ex parte
 „Domini Regis.

Negyedszer : 1381dik Esztendőről : „Nos
 „Frater Henricus Abbas Monasterii B. Mariae
 „Virginis de Pilis in Hungaria Ordinis Cister-
 „ciensis Vesianensis Diaecesis, tenore praesen-
 „tium notificamus, quibus expedit Universis.
 „Quod Nos sub Anno Millesimo Trecentesimo
 „Octuagesimo primo ex parte Serenissimi Prin-
 „cipis Domini Nostri, Domini Ludovici Incltyti
 „Regis Hungarorum ad Videndum Statum Ca-

„pellae, quam quondam Antecessor Noster Fra-
 „ter Henricus Abbas in persona supradicti Do-
 „mini Regis Aquisgrani juxta Ecclesiam B. Mariae
 „Virginis suis sumptibus, et expensis construxit,
 „et laudabiliter dotavit. Nos vero una cum Re-
 „verendis Viris Vice-Decano, et Capitulo in cu-
 „stodia, ac Reservatorio Domini Joannis Gerlaci
 „Capellani supradicti Domini Regis, Ornatus et
 „Clenodia infrascripta reperimus in hunc mo-
 „dum: Videlicet Sex Casulas, quinque Albas
 „cum Stolis, et Manipulis, et tres Cingulos de
 „serico, tres Ornatus integros pro Altari deco-
 „rando, duos Calices deauratos, duas Ampulas
 „deauratas, et alias duas Ampulas argenteas,
 „duo Candelabra argentea, tres Monstrantias
 „cum Reliquiis Beatorum Stephani, Ladislai,
 „et Henrici Regum Hungarorum, duas Tabulas
 „cum argento coopertas, unum Librum Missa-
 „lem, duas Cappas Chorales cum decenti deco-
 „ratu; Census vero Capellae supradictae pro
 „tunc non extendebant se ultra nonaginta septem
 „florenos, in reposito vero relinquimus trecen-
 „tos quadraginta florenos, pro quibus fecimus
 „comparari, etiam de Censu perduto sunt vi-
 „ginti tres floreni; quae omnia in Capella con-
 „servanda Domino Joanni Capellano supradicto
 „in praesentia supradictorum Dominorum com-
 „misimus tali conditione, quod dicti Ornatus et
 „Clenodia, ac Census per nullum Capellanorum
 „futuris temporibus valeant de dicta Capella
 „alienari, Dominos de Capitulo Nobis Reveren-
 „dos ex parte Domini Regis Hungarorum affectu,
 „quo possumus humiliter supplicamus, ut amore
 „Dei, et Servitii Divini augmentatione in quan-
 „tum possint, respiciant, ne distrahantur, vel
 „ad alios usus convertantur. In cujus rei Testi-
 „monium Sigillum Nostrum praesentibus duxi-

„mus appendendum. Datum in Dominica proxima ante Festum Barnabae Anno quibus supra.”

Ötödször: 1740dik Esztendő December 1ső napjáról: „Nos Maria Theresia Dei Gratia Regina „Hungariae, Bohemiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, quibus expedit „Universis: Quod Nos inductae virtutibus, et „meritis vitaeque et morum integritate, nec „non literalis scientiae sufficienti peritia, et „caeteris praeclaris animi dotibus fidelis Nostri „Honorabilis Joannis Henrici Christ, quibus „ipsum ab Altissimo ornatum et praeditum esse „ex fidedigno Capituli Regalis Basilicae Imperialis Civitatis Aquisgranensis testimonio benigne „cognovimus, Eidem itaque tanquam Personae „idoneae et bene meritae, Nobisque hoc nomine „commendatae, alteram Vicariam Capellam „Hungaricam dictam in Ecclesia Beatissimae „Virginis Mariae in praefata Civitate Aquisgranensi, per Divos condam Hungariae Reges „Praedecessores Nostros felicitis memoriae pie „fundatam, et munificenter dotatam, nunc per „mortem, et ex hac vita decessum Honorabilis „condam Nicolai Alberti Schverdtfeger, ejusdem „Capellae Vicariae ultimi, veri, et legitimi „Possessoris, de Jure, et de facto vacantem, „authoritate Juris Patronatus Nostri, quod tamquam legitima Hungariae Regina instar Praedecessorum Nostrorum Divorum condam Hungariae Regum, in praememorata Capella optimo Jure habere, et exercere dignoscimur, simul cum cunctis ejusdem Capellae proventibus, „fructibus, obventionibus, ac emolumentis, Privilegiisque, et praerogativis quibuslibet ad „eandem de Jure, et ab antiquo spectantibus, „et pertinere debentibus, dandam, et conferendam duximus, ita tamen, et ea conditione: ut

„servitia et ministeria Divina, et caeteras uni-
 „versas Obligationes, quibus ex pia dictae Ca-
 „pellae fundatione tenetur, debito tempore et
 „loco semper obire, et peragere debeat; imo
 „damus, et conferimus Praesentium per vigo-
 „rem. Quo circa Honorabiles Decanum, et totum
 „Capitulum praerecensitae Ecclesiae Beatae Ma-
 „riae Virginis in praedicta Civitate Imperiali
 „Aquisgranensi harum serie hortamur, quate-
 „nus praenominatum Joannem Henricum Christ
 „ad praenotatam Vicariam Capellam investiant,
 „ac de more instituant, dando illi Possessionem
 „realem, et Actualem cum omni plenitudine
 „Juris, sibi quomodocunque incumbentis, fru-
 „ctuumque, et emolumentorum debitorum omni-
 „moda perceptione, Praesentibus perlectis exhi-
 „benti restitutis. Datum in Archi-Ducali Civitate
 „Nostra Vienna Austriae, die 1a Mensis Decem-
 „bris, Anno Domini Millesimo, Septingentesimo,
 „Quadragesimo, Regnorum Nostorum Anno pri-
 „mo. Maria Theresia. Comes Ludovicus de Bat-
 „tyány. Petrus Végh. L. S.”

Ezen öt rendbéli Oklevelek az Aachenni Káptalanban eredetben feltaláltatnak, és tsak hiteles másolatban adattattak ki, és megküldet-
 tek Magyarországba 1747dik esztendőben, a’
 mint alább fogjuk látni, itten pedig nyomtatás-
 ban közöltettek a’ Hazafiakkal, — a’ későbbi
 ezen kápolnáról szólló, és alább megírtt Leve-
 lek, mellyek szerint ezen kápolnának jövedel-
 me nagyon megfogyván, és a’ dülőfélben lévő
 épületje is szükségképen igazítást kívánván, a’
 segedelem sürgettetett, eredetben vannak előt-
 tünk, mellyeket Gróf Batthyán Károly a’ német
 Birodalmi Tartományokban akkor táborozó Ma-
 gyar seregek’ egyik Generálja néhai Gróf Ester-
 házy Jó’sefnek Országunk Fő Birájának ugyan

1747dik esztendő lefolytában béirt, ezek az előbbeknek száma szerint így következnek:

Hatodszor: Aquisgrani 4ta Februarii 1747:

„Excellentissime, et Illustrissime Domine Comes, Judex Curiae Regiae, Domine mihi Comendissime! Idem ipse hujas Canonicus Dominus Kamps, quem Excellencia Vestra gratiosis suis sub 19a praeteriti datis Literis mihi recomendare dignabatur, mox intellecto isthuc adventu meo, tanta usus fuit Officiositate, ut non modo personaliter me honorare, verum etiam ex affectu, et propensione, qua in Patriam et Nationem nostram fertur, statum notae Capellae, quam hic vocant Hungaricam, cernide, prout nempe hac in re informatus fuerat, mihi enarrare, et conceptam ejus restaurandae, atque in vigorem pristinum reducendae sollicitudinem suam detegere, praecipuae curae sibi duxerit, quemadmodum et praestitit in effectu. Etsi autem Ego vel erga solam dicti Domini Canonici repraesentationem ad secundandam illius Intentionem, atque adeo promovendum in Partibus praesertim Exteris Nationis Nostrae Decorem haud parum fuerim stimulus; quia tamen accessit huc tam fervida, et zelosa Excellenciae Vestrae cohortatio, hinc tum ob eam, tum ex naturali mea in bonum Charae Patriae inclinatione, uberiores superinde ab hujate Capitulo, et Magistratu, ac Vetustis eorum Monumentis informationem capere, eandemque non solum cum Excellencia Vestra communicare, verum etiam quidquid ad hujus rei effectum, et salutare praefati Domini Canonici, velut Homini externi intentem, ipsi idcirco debitam gratitudinem conferre poterō, non intermittam, quemadmodum sub actuali negotii disquisitione sum reipsa consti-

„tutus, peculiari fortunae meae adscripturus, si
 „hac occasione gloriosis Regum, et Majorum
 „Nostrorum Institutis, vetustate fors, vel inju-
 „ria temporum quadamtenus sepultis etiam post-
 „liminio restituendis, quodpiam ingenua erga
 „Charam Patriam servitutis remonstrare potero
 „documentum. Me caeterum pretiosis Excellen-
 „tiae Vestrae favoribus enixe recomendo, et
 „maneo servus obligatissimus Carolus Comes de
 „Butthyan. m. p.”

Hetedszer: Aquisgrani 25a Februarii 1747,
 „Excellentissime etc. Famulor iterum Excellen-
 „tiae Vestrae in merito praescitae Capellae Hun-
 „garicae hic Loci fundatae, eam in acclusis sub-
 „mittens informationem; quam cooperatione
 „etiam Domini Canonici Kámps in hujate Capi-
 „tulo poteram reperire; sunt quidem eadem Do-
 „cumenta quoad nomina praesertim Locorum, et
 „Personarum nonnihil erronea, et inde defectu-
 „osa, quod fors originalia Gottico Charactere
 „hic ad praesens inusitato scripta plenam trans-
 „ferenti non tribuerint eorum notitiam, et co-
 „gnitionem, iaterim circa substantiam rei, et
 „Foundationis praenarratae nihil officiunt, verum
 „sufficiens praebent fundamentum. Meo iudicio,
 „quod in hoc negotio ultronee agendum foret,
 „non invenio, quam, si tempore opportuno, et
 „cui id competeret, ratione Dotis antelatae Ca-
 „pellae, et quomodo illius administratio fiat,
 „inquireretur, simulque Clenodiorum, et reli-
 „quorum apparamentorum, nec minus Status
 „totius Capellae per quempiam hoc fine exmit-
 „tendum, et Commissionandum oculariter re-
 „videretur, vel si ad id exequendum ob tantam
 „Loci distantiam plane ex Hungaria aliquem ex-
 „pedire foret incommodum, huiusmodi Provin-
 „cia Capitulo hujati tamquam continuo praesenti

„defferretur, ac demum his praemissis, repara-
 „tisque reparandis, poneretur in eadem Capel-
 „la quodpiam lapideum Monumentum, cui ad
 „vindicandam vetustatis, et temporum injuriam,
 „proque stabiliore rei, et Gentis Nostrae memoria
 „Insignia Regni cum aliqua Inscriptione inscul-
 „perentur; quod ipsum sublimi Excellentiae Ve-
 „strae judicio, et suprafatus Dominus Canoni-
 „cus Kämps proxima aestate in Hungariam ad
 „Obsequia etiam Excellentiae Vestrae descensu-
 „rus, de his omnibus uberiores indubie Eidem
 „faciet Relationem. Me caeterum pretiosis Favo-
 „ribus commendans maneo, Excellentiae Vestrae
 „servus obligatissimus Carolus Comes de Bat-
 „thyan m. p.

Jegyzés: Ezen Levélnek elején nyilván az Iör
 2or 3or és 4szer felhozott, és a' Káptalan-
 ból kiadott régi Oklevelek értetődnek.

Nyoltzadszor: Aquisgrani 4ta Martii 1747.
 „Excellentissime etc. Ultra submissam nuper In-
 „formationem circa foundationem praescitae Hun-
 „gariae Capellae adest adhuc unum ab hujate Ca-
 „pitulo mihi extraditum, et hic acclusum Pro
 „Memoria, unde Excellentia Vestra videre po-
 „terit, qualis respective Dos statim a principio
 „foundationis dictae Capellae applicata, et priscis
 „illis temporibus accomodata, quomodo item
 „per gloriosae memoriae Imperatorem, et Regem
 „Hungariae Leopoldum exposita aucta sit? quae
 „simul sumpta ex consideratione praesertim mo-
 „dernorum temporum, ubi et monetae valor al-
 „teratus existit, et cuncta chariori veneunt pre-
 „tium, judicio meo tam exigua videtur, ut, ne
 „quidem ad congruam binorum Capellanorum
 „intentionem, minus Capellae ipsius repara-
 „tionem, et in statu solido conservationem suf-
 „ficiat, quemadmodum ex oculata ejusdem in-

„specione abunde apparuit, nisi fors amplius
 „alicubi lateat, in cujus cognitionem hactenus
 „devenire non potui, ejus tamen intuitu ab hu-
 „jate Magistratu tanquam constitutis dictae Ca-
 „pellae Provisoribus uberiores capere satagam
 „informationem. Interea vero, ut toties fata
 „Capella ab ulteriore, eaque majore, quae ipsi
 „revera imminet, ruina tantisper vindicetur,
 „proque Gentis Nostrae decore usque ad meliora
 „tempora aliquantulum restauretur, apud Exer-
 „citum Caesareo-Regium in his partibus consti-
 „tutum Collectas quaspiam benevolas facere
 „constitui, primum Ipse ponens exemplum,
 „quo nomine Dominos Generales, nec non Sta-
 „bales, et alios Officiales Hungaricae, et ad
 „Eandem Coronam spectantis utriusque militiae,
 „prout et Regni Indigenas, praesentes, et suc-
 „cessive adventuros, qua fieri poterit, dexteri-
 „tate interpellabo, et quidquid finem in prae-
 „missum fuerit contributum, praesentaneis re-
 „petitae Capellae necessitatibus curabo applicari,
 „Excellentiae Vestrae de his quoque omnem
 „facturus relationem, cujus caeteroquin iudicio
 „submitto, an non aliquid a devotis quibuspiam
 „Dominis Regnicolis Authore, et Promotore
 „Excellentia Vestra in chara etiam Patria pro
 „hac eadem Capella possit obtineri? cujus ad-
 „miniculo tam pia, et Regalis Fundatio futuris
 „etiam temporibus sustentaretur. Me in reliquo
 „etc. obligatissimus servus Carolus Comes de
 „Batthyán m. p.” Következik.

Kilentzedszer: A' most leírtt Levélben em-
 lített Pro-Memoria: „Pro-Memoria, quoad Do-
 „cumenta Capellam Hungaricam in Regali Eccle-
 „sia B. M. V. Aquensi fundatam concernentia,
 „et pro Informatione Augustissimae Patronae
 „Reginae Hungariae gloriosissime Regnantis ex

„parte Regalis Capituli Aquensis in Februario
„1747. extradita:

„Imo Refflectendum: quod Decanus, et Ca-
„pitulum post adhibitam possibilem diligentiam
„praeter Documenta, ut supra extradita, hac-
„tenus alia non invenerint, dictae Capellae fun-
„dationem, exstructionem, aut dotationem con-
„cernentia, et forsán plura nec invenient, at-
„tentis pluribus totius Ecclesiae, et Civitatis
„Bellorum Haereticorum devastationibus, et
„combustionibus post erectionem dictae Capel-
„lae, et postremo quidem in saeculo proxime
„praeterito exortis.

„2do Quoad statum Reddituum praetactae
„Capellae apparet ex antiquo Registro, quem
„moderni Rectores in manibus habent, quod
„Redditus illi consistant in variis minutis Censi-
„bus Pecuniariis, et Frumentariis sub Hypothe-
„cis diversorum Domuum, et Praediorum in,
„et extra Civitatem Aquensem sitorum, quorum
„Obligationes originales in dicto Registro legun-
„tur custoditae, et asservatae in particulari
„scrinio Senatus Aquensis, qui tamen Redditus
„antiqui una cum Hypothecis, et juxta idem
„Registrum, per injurias temporum magna ex
„parte tum perierunt, tum per reductiones, et
„deteriorationes monetae taliter successive dimi-
„nuti fuerunt, ut de praesenti Redditus illi super
„diversis Hypothecis in, et extra Civitatem
„applicati pro ambobus insimul Rectoribus an-
„nue tantum importent Imperiales currentes 85
„et 42 Marcas Aquenses, qui faciunt florenos
„Rhenenses — — fl. 128. 24. Mar. Aquen.
„Item ambo Rectores Ca-
„pellae olim quoque habu-
„erunt certam Domum
„pro Habitatione in Pla-

Translatum fl. 128. 24 Mar. Aquen.

„tea Scherpstras prope
 „Ecclesiam, quae Anno
 „1656. per Incendium ge-
 „nerale combusta, et non-
 „dum reaedicata est, ex
 „cujus Domistadio nunc in
 „hortum Converso Ambo
 „Rectores simul annue re-
 „cipiunt Imperiales cur-
 „rentes sex, facientes
 „floreos Rhenenses —
 „Insuper certa Summa ab
 „Augustissimo Imperatore
 „Leopoldo apud Senatum
 „Aquensem in Augmen-
 „tum Reddituum assigna-
 „ta, ambo Rectores simul
 „ex aerario Civitatis ho-
 „diedum annue percipiunt
 „Imperiales Aquenses 60
 „quolibet computato ad
 „56 Marcas Aquenses, fa-
 „cit floreos Rhenenses

9. —

93. 12 Marc. —

Summa flor. Rhen. 231 — — —

„Quae Summa inter duos Rectores divisa, re-
 „manent Redditi cujuslibet floreni Rhen. 115½.
 „De Mandato D. D. meorum Decani, et Capituli
 „Regalis Ecclesiae B. M. V. Aquensis in fidem
 „subscripsi J. M. Bohnen Secretarius. m. p.

Tizedszer: Ex Castris ad Mesch positis Sa Se-
 ptembris 1747.

„Excellentissime etc. Praescitam Capellam
 „Hungaricam Aquisgrani fundatam, qua forma,
 „et Modalitate restaurandam judicaverim, a Do-
 „mino Canonico Kámps ante trimestre Viennam,

„indeqve in Hungariam profecto non solum ver-
 „baliter relatum esse, sed et Delineationem su-
 „perinducendae Architecturae exhibitam placuis-
 „se Excellentiae Vestrae non dubito. Ad cujus-
 „modi opus perficiendum postquam monito Evan-
 „gelico sumptus requisitos computassem, ducto-
 „que superinde Calculo rem ad Octo Mille incir-
 „ca Florenos facile ascensuram comperi. Etsi
 „autem apud Hugaricas hic in Belgio constitu-
 „tas Militares Copias quosdam benevolas Col-
 „lectas Pecuniarias hoc fine instituerim, vix ta-
 „men dimidium praefatarum necessitatum inde
 „me obtenturum praevide. Hinc ne intentio jam
 „passim nota, et divulgata pro Decore Natio-
 „nis Nostrae, et alioquin necessario reparandae
 „dictae Capellae ex defectu Mediorum suo fru-
 „stretur effectui, et insperatam plane veniat in
 „oblivionem Excellentiae Vestrae valorosam as-
 „sistentiam in eo interpellandam esse duxi, qua-
 „tenus pro eximio Conatu, quo ejusmodi Capel-
 „lae restorationem Ipsamet approbare, eoqve
 „nomine repetitis Literis mihi recommendare
 „dignabatur, in ejus idcirco perfectionem, et
 „vel hinc perennaturam Gentis Nostrae in
 „Terris etiam Exteris Memoriam aliquod Sub-
 „sidium apud Excelsum imprimis Consilium Lo-
 „cumtenentiale, dein et alios Particulares, qua
 „Posonii, qua Pestini frequentius concurrentes
 „Magnates, et Nobiles, quosve praeterea libera-
 „lis ad id stimulabit Dextera, aquirere, et pro-
 „curare, idemqve seu medio suprafati Domini
 „Canonici Kámps, si eousque ibidem morabitur,
 „sive alia se offerente, vel etiam Cambiali Occa-
 „sione Aquisgranum transmittere non gravetur,
 „aut interea id solum significare, quantum circiter
 „de munificentia Dominorum Regnicolarum spe-
 „rare liceat? ut habita requisitorum sumptuum

„certitudine, labori quoque tam salutari manus
 „ocius, et securius admoveantur. Atque his Me
 „constanti Excellentiae Vestrae commendo favo-
 „ri etc. servus obligatissimus Carolus Comes de
 „Batthyán m. p. P. S. Illud etiam Excellenti-
 „am Vestram celare nolui, quod Ego ad praesa-
 „tae Capellae Restaurationem in ea parte, et
 „quantitate absque jactantia, Ipse quoque con-
 „curram, quae et substantiae meae divinitus
 „habitaet, et Characteri correspondebit. Etsi au-
 „tem ex Collectatione utrinque proventura ultra
 „unice instituendam reparationem aliquid fuerit
 „reliqum, illud veteri Capellae doti, et fre-
 „quenter occurrentibus aliis necessitatibus pote-
 „rit adjici et applicari.

Ezen nagy lelku az Isteni, és Nemzeti di-
 tsóségnek előmozdítására törekedő két Hazafiak
 e' következő Királyi Rendelésnek következőségé-
 ben: „Nos Maria Theresia Dei Gratia Romano-
 „rum Imperatrix etc. Spectabilis, ac Magnifice
 „Comes, Fidelis Nobis sincere dilecte! Relatum
 „Majestati Nostrae exstitit: Qualiter Fidelitas
 „Vestra aeqve, ac Comes Carolus Batthyán,
 „Perpetuus in Német Ujvár, Regnorum Nostro-
 „rum Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae Banus,
 „Noster Actualis Intimus Consiliarius, Comita-
 „tuumque Castriferrei Perpetuus, Sümeghiensis
 „vero Supremus Comes, nec non Generalis Cam-
 „pi Mareschallus, et unius Legionis Nostrae
 „Dimachorum Collonellus pro singulari suo non
 „solum Nationis Hungaricae in exteris Oris pro-
 „movendae, Nominisque ipsius amplificandi studio,
 „sed cum primis ad augendum Intemeratae Dei Ge-
 „nitricis, veluti avitae Regni Hungariae Patronae
 „ac Advocatae, nec non sanctorum ejusdem Regum
 „Praedecessorum Nostrorum honorem peculiari
 „plane Zelo accensa, conatum omnem eo inten-

„derit, intendatque de praesenti, ut Capella
 „Hungarica in Civitate Aquisgranensi per Divum
 „olim Ludovicum Hungariae Regem erecta, et
 „pro Munificentia Regali non minus dotata,
 „quam insignioribus praenotatorum Sanctorum
 „Hungariae Regum, aliorumque Sanctorum Re-
 „liquiis ditata, nunc vero partim vetustate ipsa,
 „partim temporum vicissitudinibus, partim
 „neglectu nefors ejusdem Curatorum propemo-
 „dum desolata in priorem nitorem quasi postli-
 „minio restitui, atque constituta illic Officia Di-
 „vina redintegrari valeant. Quem Fidelitatis
 „Vestrae erga Sanctissimam Dei Genitricem, et
 „Venerandos Hungariae Reges testatum pium
 „zelum, tum vero promovendi in exteris Oris
 „Patriae honoris studium quemadmodum ma-
 „gni sane facimus, ita perlibenter annuimus, imo
 „Fidelitatem Vestram ulterius clementer hortan-
 „dam esse duximus: quo alios quoque Regni
 „Nostri Hungariae Praelatos, Barones, Magna-
 „tes, ac Nobiles pro secundando laudabili hocce
 „Opere excitare, ac ad conferendum pro cujus-
 „libet voluntate et arbitrio hoc nomine subsidi-
 „um sub Beneplaciti etiam Nostri Regii Declara-
 „tione invitare noverit Fidelitas Vestra Cui Gra-
 „tia et Clementia Nostra etc. Datum in Archi-
 „Ducali Civitate Nostra Vienna Austriae die 19.
 „Mensis Februarii Anno Domini 1748. Maria
 „Theresia: Comes Leopoldus de Nádasd. Fran-
 „ciscus Koller. Spectabili ac Magnifico Comiti
 „Josepho Esterházy de Galantha, Perpetuo in
 „Fraknó etc. Fideli Nobis sincere dilecto. —
 Minden iparkodásokat oda fordították, hogy
 ezen szent Végnek elérését minél jobban eszkö-
 zölhessék; mellyre nézve a' Nagy Batthyán a'
 táborozó katona: Fő Rendet Gróf Esterházy az
 Ország Nagyjait, és a' Törvényhatóságokat e'

ditső munkálkodásban való hathatós részvételre
 felszólították, a' mi is a' fentisztelt Grófnak
 Országunk Fő Birájának e' következő Leveléből
 megtetszik: „Excellentissimi, Illustrissimi, Re-
 „verendissimi, Rever. Honorab. Spect. ac Ma-
 „gnifici, Magnifici item, Perillustres, ac Genero-
 „si, Prudentes, idem et Circumspecti Domini,
 „et Amici Colendissimi, Observandissimi; Tri-
 „stis ac frequens rerum humanarum mutatio in
 „ipso Regno Nostro documento est, quantas Eccle-
 „siis, Caenobiis, Castris, et Castellis ingentibus
 „olim impensis, majori vero Principum ac Civi-
 „um Pietate exstructis intulerit desolationes,
 „adeo: ut Nitorem Regni propemodum omnem,
 „qua foundationum frequentia, qua mole, et Ma-
 „jestate aedificiorum fulgentem, ac ipsis condam
 „exteris admirabilem, collapsum exstinctum-
 „que omnes merito maesta intueamur Contem-
 „platione. His fatis, hacve vicissitudine Patria
 „Nostra, Civibus continuo spectantibus, agitata
 „quid mirum? si ea, quae in longinquis et alienis
 „Provinciis Divinae gloriae, ac Ecclesiae incre-
 „mento Pietatis ardore Reges, et Antenati Nostri
 „non tam Nominum suorum, quam Dei, et De-
 „parae, Sanctorumque, Gloriae, ac Cultui raro
 „exemplo, eoque majori Gentis Hungariae praeco-
 „nio, fecere ac fundavere, memoria Civium pror-
 „sus exciderunt. Testimonio hujus est, Capella
 „Aquisgrani Leodiensis Diaecesis Basilicae Impe-
 „riali Regiae adjuncta, gloriosi Regis Hungariae
 „Ludovici, quippe Primi munificentia et Structu-
 „ra, digna olim Majestate aedificata, ac honoribus
 „Magnae Matris, Coelique Reginae, et Regni Nostri
 „Dominae, ac Patronae Sacrata, utque eo nimirum
 „obliterata, ut nec me tota aetate mea, neque
 „alios mihi rerum cognitione pares, ullam un-
 „quam illius audivisse, vel legisse memoriam,
 „una-

„unanimi profiteamur assensu, quae lateret Uni-
 „versos etiamnum, nisi Ecclesiae Aquisgranen-
 „sis antelatae Canonici, Reverendissimi quippe
 „D. Nicolai Xaverii Kámps titulis nonnullis Na-
 „tioni Hungariae devoti, Statio, et amore mul-
 „tum laudabili illius Fundationales ab interitu,
 „et oblivione vindicatae, ejus porro in me con-
 „fidentia mihi communicatae fuissent.”

„Quo sensu, quove animi dolore, Regis, et
 „pietatis sortem tam iniquam susceperim? pro-
 „num erit conjicere perpendenti, quanto fata
 „inter Fideles, ac devotos et qua Nominis, qua
 „Characterum Nobilitate, Illustres, Conspicuos-
 „que Viros, Ecclesiasticos non minus, quam
 „Seculares, adeo profunda utriusque acciderit
 „oblivio? qua nunc abinde revocata, fateor,
 „Principis, et operis accensus gloria, et reve-
 „rentia, utrique postliminio restauranda priva-
 „to primum studio mentem, conatumque meum
 „adjeci, excitatus nimirum, et stimulatus Excel-
 „lentissimi, ac Illustrissimi Croatiae Bani Domi-
 „ni quippe Caroli Comitis de Batthyán, Caesa-
 „reo-Regii in Belgio subsistentis Exercitus Prae-
 „fecti Generalis exemplo, qui mox, ut rei tam
 „memorabilis, contraxit notitiam, tantae indi-
 „gnatus injuriae, omnes Gentis Nostrae Viros
 „Militares virtute sane magnanima adhortatus
 „est, ut Vires opesque suas pro posse conferant,
 „queis pia Principis condamnatio Nostri ab oblivione
 „vindicaretur recordatio, nec fefellit Eundem
 „spes coepti; refertur enim, ea Veneratione
 „affectos fuisse cunctos, ut aemulatione pror-
 „sus generosa florentorum millia jam aliquot in
 „rem hanc communem, et salutarem e sua sub-
 „stantia contulerint. — Dispar huic fuit conatus
 „meus, imbecillitate virium, eventu optato su-
 „apte frustratus: Deo nihilominus, Ejusque

„Beatissimae Genitrici gloriosis porro Regibus
 „olim Nostris, et Gentis Nostrae Nomini litare
 „intimo succensus desiderio, continere me non
 „potui, quin non Excelsi Consilii Locumtenen-
 „tialis Hungarico-Regii interventu, Augustissimae
 „quoque Nostrae Clementiam humillimus inter-
 „pellassem. Quae Summa quantumvis Ecclesia-
 „rum Patrona, Belli attamen tot annis continuati
 „impensis ad insufficientiam onerata, quid id-
 „circo Pio admodum, ac Materno, Clementissi-
 „moque animo mihi rescribere, et praecipere
 „dignata fuerit? fiducialiter isthuc adjungo *)”

„Regum Nostrorum in Exteris exemplum
 „pietatis non unicum est Aquisgranense, verum
 „fruimur Eorum liberalitate hodieum Constan-
 „tinopoli, Romae, Bononiae, Hyerosolimis. Cel-
 „lisque Marianis aedificatione Orbis profecto
 „communi, majori vero Patriae Nostrae splen-
 „dore, et utilitate. Hac enim in Superos devo-
 „tione, Sceptrum et Diadema Regium insignes
 „olim triumphos, Regnorum et Finium amplis-
 „simorum accessum, felicitatem denique sibi.
 „et Subditis suis, cum immortalis Nominum suo-
 „rum memoria, imo gloria aeterna peperere.
 „Quorum favoribus, Regiisque munificentis No-
 „stris (ut ita dicam) Conditoribus jura, liber-
 „tates, praerogativasque Nostras successione
 „continua tribuere merito obstricti, quis? nisi
 „ingratus, dubitabit, horum Pia, et Regalia
 „facinora viribus unitis ab interitu vindicare,
 „quorum nimirum aemulatione virili, avitam
 „communium rerum Nostrarum prosperitatem, se-
 „cus vero Rei tam gloriosae peculiari Dei prvovi-
 „dencia revelatae neglectu justam Orbis Christiani

*) Mint. fentebb.

„censuram, imo Nomini Nostro adsciscemus,
„ignominiam.”

„Tritum, et vetustum, quin certum, et San-
„ctum est, omnisque profitetur Religio: Pieta-
„tem ad omnia utilem esse. Hac porro fortunas
„cujusve fulciri, omnisque felicitatis procurari
„incrementum; quo Principio, Pientissimo Au-
„gustissimae Imperatricis, Regis, et Dominae
„Nostrae Clementissimae satisfactorius mandato,
„censebam cumprimis dignissimum, ut oblitera-
„ta pii Principis memoria annexorum commu-
„nicatione apud praetitulatas quoque Domina-
„tiones Vestras reviviscat, et omnis pariter
„eadem delectetur non minus, quam pro aequo
„glorietur Posteritas, spe nimirum firma plenus,
„neminem aegre laturum, quod Pietatem, in
„superos, debitam vero in Principes factorum
„gloria Gentis, ac sui nominis immortalitati
„virtute profecto Regia olim consulentes, grati-
„tudinem, nobilem denique, ac sincerum Patriae
„amorem, cujusve distinctim interpellem, et
„quemque ingenuo ac concivili amplexu tenerri-
„me obtester, quatenus pro suo quisque bene-
„placito, generosique animi indole, ac liberali-
„tate in rem hanc communem concurrere velit,
„et dignetur.”

„Quamquam vero latere me nec possit, nec
„adstructum velim, quibus Contribuentes sub-
„jaceant oneribus, quorum sensus compassione
„orare propemodum vetor, ut ex communi pariter
„quocunque fundo in piam hanc causam puidpiam
„conferatur; Genti attamen Hungariae in Domi-
„nam, et suam Caelestem Reginam insitae Devo-
„tionis haud ignarus, confidere non minus per-
„svadeor, neminem et illorum recusaturum,
„quin honori tot saeculis varia, frequentique

„luctuosa rerum mutatione auxiliantis sibi Dei-
 „parae, Principisque olim Benignissimi memo-
 „riae, tenue licet, grati attamen animi subsidi-
 „um vellet consecrare.”

„Cuncta praedecarata Cultui Divino proxi-
 „me, ad splendorem Regni, Gentisque existi-
 „mationem praecipue pertinere nemo inficiabitur,
 „quam totis equidem promovere viribus quivis
 „Fidelis, ac virtutis, et gloriae pro justo cupi-
 „dus aequissimum, iniquum e converso repu-
 „tabit, ut Religionis discrimen huic objici, aut
 „illius reflexione a subsidio spontaneo se se pa-
 „tiatur avocari, si potissimum foundationis tem-
 „pora illius inscia, in mentem revocaverit, ni-
 „mirum persvasura, quod successione abinde
 „continuata Jus, et praerogativam pii hujus ope-
 „ris aequalem omnes Nobis debeamus, valeamus-
 „que vindicare.”

„Augustissimae Nostrae, simul et Clementis-
 „simae asveta in Superos Pietas, tot porro exem-
 „plis statim inde ab exordio feliciter suscepti
 „Regiminis sui in Gentem Nostram, ac Hujus
 „gloriam, et incrementum compertus amor pro-
 „fecto Maternus luculenter equidem reddit per-
 „spectum, qua teneritudine, Solatio, benepla-
 „citoque Regio junctam, ac divisam Praetitula-
 „tarum Dominationum Vestrarum liberalem, et
 „liberam stipem excipiet, cui Contentum ple-
 „nius tribuendi, Clementiamque sibi innatam
 „amplius merendi studio Praetitulatas Domina-
 „tiones Vestras oro, ut subsidium, quod hoc
 „titulo Devotio, Gloria, Dignitasque Operis Iis-
 „dem svaserit, mihi perscribere dignentur, qua-
 „tenus nimirum Relationi meae submittendae
 „adnectere, et novum Pietatis Gentis Hungariae
 „Documentum sacris suis Pedibus substernere
 „valeam.”

„Absit gloriari! recordatione, verum tamen
 „laborum, et obsequiorum meorum, quae
 „prompto, ac fideli animo, mente autem, et
 „viribus sane totis, Patriae, mihi certe semper
 „dulci, praestare, varia concessit occasio, aeta-
 „tem meam, ut ut jam senilem, imo incurabili
 „quantum exerior, morbo morti proximior
 „consolari sentio. Qua integritate, et amore
 „(nec aliter) tumultum, et aeternitatem post bre-
 „ves (ut video) dies ingressurus, intime suspi-
 „ro, et praecor: ut Deus Optímus, Immensus,
 „et Misericors, Nomen, et Gentem Hungaram
 „cum Augustissima Regnante Domo Austriaca,
 „Praetitulatasque simul Dominationes Vestras
 „Nominis sui gloria omnigena beet prosperitate,
 „Patriae, et rerum Humanarum ultimum re-
 „cepturus solatium, si Preces meas in praemis-
 „sis declaratas mecum pari in Deum, et inteme-
 „ratam Ejusdem Genitricem, Dominam nimirum
 „Nostram, Caelestem animo, et devotione sus-
 „ceperint, meque propenso responso dignatae
 „fuerint. Qui semper, et constanter persevero
 „Praetitulatarum Dominationum Vestrarum Hu-
 „millimus, et Obligatissimus Servus, Frater, et
 „Amicus. Posonii.”

Melly szép, és felséges érzelmekre gerjed-
 het az olvasó ezen buzgósággal tele Rendekek
 elolvasása után! — Nem is maradhattak ezen
 nagy Hazafinak ditsó fárodzásai foganat nél-
 kül, mert ámbár Ő e' szent tzelnek tökéletes
 végrehajtása előtt ez Árnyék világról elhivatott,
 (megholt Posonyban 1748ik Esztendőben Pün-
 kösd Havában) még is bizonnyal mondhatjuk,
 hogy az általa, és ő utánna szeretett Testvér Ötse
 Nagy Méltóságú Galánthai, és Fraknói Gróf Ester-
 házy Ferentz akkori Fő-Tárnok Mester által ösz-

veszedett Pénzek, mellyekhez mind a' két Meltóság nevezetes Somnát hozzá tettek, úgymint: Hét ezer két száz nyoltzvan négy Rhénes Forintok, $34\frac{1}{2}$ krajtzárok az eredeti Nyugtatványoknak bizonyítása szerint 1750ik Esztendőben az éréntett kápolna szükségeinek póllására elküldettek; a' katonai Rendtől, és másoknak is közbenjárások által mi jött még össze? az Értekezőnek tudományára nintsen — Tudni való, melly sok viszontagságokkal küzdött meg ezen idő óta a' Római Német Birodalom, következő a' mi Magyar Kápolnánk sorsának is az olta megváltozni kellett, vajha ezen utóbbi sorsáról bizonyos tudósítást szerezni lehetne, melly ezután a' Hazával közöltetnék.

H. J.

3.

A' Nemesei felkelést tárgyzó Oklevelek 1566. esztendóból, némelly történeti jegyzésekkel.

Ámbár a' Történetírók Istvánfi, Forgáts, Bizar és Ortel azon háborút, melly 1566. eszt. a' Török Császár Soliman és Maximilián Római Császár 's Magyar Király között tört ki, és annak meggátlására tétetett készüléteket bőven feljegyezték: mindazonáltal még sem tartom feleslegvalónak vagy haszontalannak azon Okleveleknek közrebocsátását, mellyek a' Hazának akkori hathatós védelmezését tárgyzó hadi elkészítéseket, nevezetessen pedig a' Nemesei Felkelést felvilágosítják. Ezek között pedig legfőképen figyelmet megérdemli egy magyar nyelven írt levél, mellyet én több tekintetre

nézve nevezetesnek és közlésre méltónak tartok. Ez pedig Illyésházy Istvánnak, a' Posony Vármegyei felkelő nemes sereg' Kapitányának Posony Sz. Kir. Városhoz 1566. eszt. Julius hónap' 12. napján Diószegről küldött levelezése, mellynek tartalma 's írás módja következendő:

Prudentes ac Circumspecti viri, Domini Nobiles et Amici vicinique nostri observandissimi: salutem et servitii mei commendationem. Az mustran uthán az thi kētek Jószágáról való Lovag és Gyalogh nem jve hozám az Wármegye végezése zerint, hanem most sem tudom, hol nagyon; az theőbb Wármegyék mind Nytrára gywltlenek ymáran, és csyak ez Poson Wármegyét wáryák, azonnal cly indolnak onnan, az mint és hova az Feyedelem az Feő Kapitánnak parantsollya, kit kētek ez parantsolatokból megérthet. En ma jwttthem Nytráról, és az Ország Hadenagya Dersfy István Wram Eő Nagysága parantsiolt; hogy ezt ti kēteknek thwtára adgyam, és Eő Felsége képében parantsol, hogy kētek ezennel ide Diozegre botsássa mind Lowagyát 's mind Gyalogyát, az Wármegye akarattyais ez. Im itth nagyon mind az Wármegye' népe, Keden Isten akarattyából be megyek Nytrára az Táborba, onnan tovább is megyünk mindjárt. Azért ha kētek kárt nem akar wallani, az Józágról való népet mindjárt ide botsássa kētek Diozegre, és innend egywt megyek Keden az Táborba welek. Isten tartsa meg kēteket. Keült Dyozezen 12 Julii 1566.

Stephanus Illyesházy,
Capitaneus Comitatus Posonien. m. p.

Prudentibus et Circumspectis Dnis Judici ac Juratis Civibus Civitatis Posoniensis etc. Dnis Amicis ac Vicinis nrīs observandissimis. (L. S.)

Ezen emlékből tanuljuk, a' mit még eddig e jeles Férfinak élete' irójiból nem tudtuk, tudnillik, hogy Illyesházy István igen fiatal korában ugymint élete 26. esztendejében — minekutánna már ez előtt, és így sokkal fiatalabb korában tüzessen kötött volna fegyvert a' Haza' védelmezésére — vezérlő Kapitányává lett a' Posony Vármegyei felkelő Seregnek, melly 1566. 18. 1553. 4. és 1552. 3. törvény cikkelyek szerint felállított, és Dersfi Istvánnak a' Dunán innen lévő Ország-Részei Komendánsának vezérlése alatt Nitra vidékébe összevgyűlt. Akkorban Magyar országnak egy nagy része a' török járom alatt nyögött, és minden igaz hazafi és jó katonára arról gondolkodott, hogy a' Török' hatalmát mennél előbb mi módon kellene elenyésztetni: Illyesházy István is jól esmérvén ezt a' kötelességet, 's szívében buzgón óhajtván a' Hazának' rablójinak megzabolázását, a' Márs véres mezejére kiűtött, és fent nevezett Fővezér Dersfi István alatt harczolt a' győzedelmes véres koszorújáért. A' hadi zászlók alatt szerzett érdemei kitárták előtte a' fényes pálya' arany kapuját a' polgári legmagassabb hivatalokra.

Az fentebbi levélben említett és az felkelést érdeklő két rendbéli királyi parantsolatoknak az egyike, melly a' Dunán innen lévő Vármegyékhez 1566. eszt. Julius hónapban a' végett küldetett, hogy a' felállított lovas és gyalog seregjeiket Nitrán Dersfi István Fő vezér alatt vizsgálás okáért össze gyűjtsék, szóról szóra úgy szól:

Maximilianus etc. Magnifici Egregii et Nobiles, fideles nobis dilecti. Quamvis elapsis prox: diebus mandaverimus vobis, ut cum Gentibus vestris, quibuscum juxta articulos ad nostram personam in bellum venire tenemini ad decimum

diem istius mensis recta Jaurinum ad nos et in castra nostra venire debeatis; quum tamen antequam id fiat, velimus vos et reliquos Partium illarum Regni nostri ultra danubianarum fideles nostros in certo loco congregare, ibique lustratos, et in bonum ordinem redactos sic postea simul et semel ad nos venire Fidelitati Vestrae et vestrum singulis comittimus et mandamus, ut antequam juxta prius nostrum mandatum ad nos veneritis, cum Gentibus vestris equitibus et peditibus Nitriam ad fidelem nostrum Magnificum Stephanum Dersfy de Zerdahel earundem Partium Regni ultra danubianarum Supremum Capitaneum convenire, et ibidem Gentes vestras equites et pedites, quibuscum ad nostram personam venire tenemini lustrandas exhibere, atque inde postea cum eisdem eo, quo et quando jusserimus, ad nos in castra venire debeatis. Secus non facturi.

A' másik Parantsolat szerint Dersfi István Fő vezér ekképpen utasittatik: hogy a' Dunán innen lévő Vármegyék által felállított mind a' két rendbéli, úgy mint gyalog és lovas Seregeket Nitrán egybe szedje és mustrállyá:

Maximilianus Secundus Dei gratia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germ. Hung. Bohem. etc. Rex etc. Magnifice, fidelis nobis dilecte! Ex copia Litterarum nostrarum praesentibus inclusa intelliges, quid mandaverimus Comitatus Jurisdictioni Capitaneatus Tui supremi subjectis; quare committimus Tibi, ut Gentes eorundem Commitatum, Equites pariter et pedites, cum quibus illi juxta artos penes nostram personam in expeditionem proficisci tenentur, isthuc Nitriam ad Te congreges, illicque ita, ut bonis cum apparatibus, et eo, quo

debent, sint numero lustratis, eas isthic penes Te in Castris conserves tamdiu, donec Tibi mandaverimus, quonam cum illis ad nos venire debeas. Secus non facturus.

Magnifico Stephano Dersffy de Zerdahel, Supremo Partium Regni nostri Hungariae ultra Danubianarum Capitano etc. fideli nobis dilecto. (L. S.)

Minekutánna a' Török Császár Soliman nem tsak Julius hónap elejére Hassán Budai Bassának nyomossan megparantsolta volna, hogy ó a' rettentő hadi Seregnek, mellynek egy részét Magyar Ország felé már előre elindította, más részével pedig ön maga nem sokáig meg fog indulni által tétele végett Dráva folyón Eszéknél egy hidat építtessen; hanem Augustus 6. napján a' véghetetlen számú hadi seregével Somogy Vármegyében fekvő — Zrinyi Miklós ama híres magyar Leonidas védelmeztetésétől szerte nevezetes — Szigetvár előtt meg is jelent, és azon kívül a' Békesi Gyula Vára' bévetele végett egy ostromló csapatot elküldött volna: Maximilian Császár és Király akarván a' törvénynek rendelése szerint a' hadakozást személyessen vezetni, Augustus 12. napján Béts Városából, az ott Német, Olasz és Lengyel országokból öszve sereglett számos segéd vitézek egyetemben, Fő Herczeg Ferdinand testvérével, és jól elkészült táborával Magyar ország felé elindult, az útban Posonynál Morva, Cheh, Szilészia és Luszácia Tartományokból segítségre siető csapátokat magához vont, Rajkára 15dik és Magyar Óvárra 16dik Augustusban érkezett. Itt nem tsak több Francia, Olasz, Angol és Német Herczegek, Grófok 's Nemessek — de a' Magyar felkelt nemes Seregek is csatlódtak hozzá. A' Dunától Kassáig kiterjedett

Vármegyékből öszve sereglett, és a' Fő Rendek által felállított Lovasságnak és Gyalogságnak száma tiz ezer felfegyverkezett személyre ment, melly többször megnevezett Fő vezér Dersfi István vezérlete alatt Augustus 16án Nitráról Sellyén által Magyar Óvár felé a' Császár táborába elindult; a' Dunától Somogyi Szigetig kiterjedett Vármegyék Püspökökkel együtt két ezer ötszázal, és Kassa körül lévő Vármegyék Földes Urakkal Svendi Fő vezér alatt tizenkét ezerrel szaporították a' Magyar Óvári tábort, úgy hogy az egész mustrált hadi ereje többre mind 25. ezer Lovasokra, és 80. ezer gyalogokra ment, melyet a' Császár, Abda felé, és innen Győrre vitt. Itt Ó Felsége a' leghíresebb Generálokat egybe hivatván, vélek a' hadi dolgok' előmenetele, és az elkezdendő táborozás eránt tanátskozott. Azok, a' kiknek tanátsával leginkább élni szokott Ó Felsége, de főképpen Svendi rábeszélétek Ó Felségét, hogy inkább várjon még az ellenségre, mint sem őtet megtámadja. Ezen okból tehát Győr és Gönyő között elnyúló térségen az egész Császári tábor elrendeltetett és körül sánczoltatott, az ellenség' ide jövetelét itt elvárván. De a' Török inkább Gyula és Szigetvár két erős várainkat ostromolta, mellyeknek hódításával Magyar Országból Belgrádba vissza vonúlt. Szinte Maximilian Császár is, közelgetvén az őszi hideg idő, a' hadi Seregét téli Szállásokra elbótsátotta, Győr, Sopron, Kanisa, és több vég várakat megerősítette, a' Győri erőseget Posonyi Fő ispány Szálmi Gróf Eck' és Kanisát Tahy Ferencz' gondviselésére bizván maga pedig October 29. napján Bétsbe vissza tért.

Gyurikovits György,

4.

Egy két szó a' felvilágosodásról.

Argumentumokkal megmutatni, csak olly tárgyakat szükséges, mellyeket a' természetben újjal mutatni nem lehet: — de a' mit újjal mutathatunk; mi szükség azt még argumentummal is vitatni akarni?

Hogy az Isten nem bosszú álló, vagy, mint némelleyek helytelenül képzelik, részre hajló, és egyiket, mint másikat, minden rangbeli külömbbség mellett is, jobban kedvellő, hanem minden teremtményében egyaránt dicsőülendő, minden embert, még az ostromozás alatt és által is egy formán szerető, sőt még a' bünösnek is nem vesztén, mint némelley emberek, hanem életén és megtérésén gyönyörködő képzelhetetlen jóságú valóság, ki még a' megrepedezett nád-szálat is nem eltörni, hanem épségre hozni, a' füstölgó gyertya belet nem kioltani, hanem inkább felélesztetni kívánja; — 's következésképpen, hogy illy véghetetlen bölcs és kegyes atya, illy hatalmas teremtmő, e' mi földünket nem siralom völgyévé, hanem valóságos édenkertté, — 's az embereket nem egymás vampyrjává, hanem ezen kertben testvérkedő angyalokká teremtette légyen: — ez, a' napfénynél világosabb és újjal mutathatóbb lévén, argumentumokkali megmutatás nélkül nem szűkölködik.

Azonba, a' millyen világos az, hogy ez a' föld valóságos paradicsomnak van alkotva: éppen olly világos az is, hogy ez, nem csak nem paradicsom, sőt ha a' történeteknek hitelt kell adnunk, eleitől fogva mind e' mái napig, — egy két embert, egy két esztendő, egy két helyet

kivéve, de micsoda ez az egészhez képest? — valóságos siralom völgye és nyomorúságok tárháza volt az emberi nemzetre, és ez által némely ártatlan állatokra nézve is! Erre sem kell argumentum, mivel újjal mutatható.

Ezt ugyan el nem hiszi az, ki szüntelen nagy városokon lakván, hozzá szokott a' test kényeinek tömjénező azon miliárd nem csak technicus terminusokhoz, hanem azoknak éldeléséhez 's használásához is, mellyek ott, az igazi elveszett paradicsomnak hijányját, csábító és sokat ígérő pótlékjaival 's ál mássaival gondolták helyre ütni; de, ki az emberi nemzet legnagyobb részét, a' mezőföldi szegény együgyű dolgozó népet meggondolja, 's azon hangyaként fáradozó lakosokat, — kik minden javaikat, 's egész esztendei fáradságok gyümölcsét, a' finnyás és kényes városi népnek, (melly a' temérdek kigondolható testi mulattságokra semmi költséget nem sokall, 's mindenben a' nagy urakkal pályázik, egyedül a' szegénynek keserves veréjtékével szerzett 's helyébe vitt portékáját drágálja, 's ezen kíván nyerekedni takargatni) — helyébe hordják, 's ennek olcsárlására, becsmérélsére a' magok legnagyobb keserűségökkel is kitenni kéntelenek, ezen hangyaként fáradozó lakosokat mondom szívére veszi; — a' ki nem tovább, csak egy télen egy szegény faluba szorúlván, a' mező földi nyomorúságot keservesen megösmérte, — annyival inkább, a' ki mívelt lélekkel 's érzékeny szívvel a' naponként inkább nyomorodó szegény nép közötti lakásra van kárhoztatva: — az kéntelen lesz velem együtt megvallani, hogy újjal lehessen mutatni azon szomorú igazságot, hogy e' föld, nem csak nem paradicsom, de valóságos nyomorúságok tanyája.

Bizonyságul hozhatnék helységeket, mellyek közül egyikben egy, másikon más, némelyikben pedig többféle képét is látni a' megelégedhetetlenségnek; — némely falu adóját be nem adhatja rendesen, másikat a' jó földes uraságnak talán tisztjei zsarolják, — másikon határa mostoha, — másikon, kivált hol temérdek a' közbirtokos, az erkölcstelenség annyira hatalmat vett, hogy benne lakni is veszedelmes, 's a' t. e' féle bajoknak mondom sok bizonyságit hozhatnék elő; de most csak egyedül a' lelki atyákat hívom tanúságul, vallyon nem félnek e' már sok helyeken attól, hogy végre tulajdon fizetésöket sem tudják a' népen, akár ennek szegénysége, akár erkölcstelensége miatt, megvenni? midőn már most is elég eset van, hogy a' pap kénytelen táplálni, és irgalmába venni sok szegény jobbágyokat, kiket az uraság tisztjei kizsarolván, további gondjok alól kirekesztettek! — De ez még kevés példa; temérdeket lehetne felhozni, ha a' helynek, időnek, 's az olvasó érzékenységének nem kedveznénk, melly mind újjal mutatja, hogy ez a' föld még nem paradicsom.

Ha ennek így kellene lenni, — ha ezen segíteni nem lehetne, — ha az Isten gyönyörködne abban, hogy bennünket kínozzon, 's tantalus módjára nyomorgathat: akkor erről nem panaszkodni, de csak említettést tenni is vétek volna; — de hát nem lehetne ezen segíteni? sőt nem lehetne azon munkával és kinnal, mellyel még nyomorúságot szenvedni is kénytelenítettünk, legalább boldogságot kieszközölnünk? és felmerjük azt tenni, hogy az Isten e' földet siralom völgyévé akarta tenni? holott mindenféle paradicsom felállítására szolgáló eszközöket számíthatatlan bőségben szemünk elébe terjesztett,

minékünk pedig ezeknek használlására józan ész és szabadságot adott! Mi kell ennél több a' boldogság kieszközlésére? ha csak még azt nem akarjuk, hogy az Isten helettünk dolgozzék is? vagy célját bennünk ne eszközölve, hanem egyenesen eszökötlen kívánnya elérni?

Égbe kiáltó gonoszság! és még is ezt kívánja minden, valaki a' régi megrögzött szokáshoz annyira ragaszkodik, hogy semmi legkisebb változtatást meg nem enged; — célt érni szeretne, de eszköz nélkül, legalább nem új, hanem csak a' régi eszközökkel; — holott tudjuk a' természet törvényét, hogy ugyan azon okok, minden időben csak azon sikereket is szülik! — És még is van ilyen ember! — mit mondok? ilyen ember? — de olyanok vannak, kik az ő boldogítójuknak botokkal és fustélyokkal állják útját, hogy az őket ne boldogíthassa, — olyanok vannak, kik a' bűdös tömlöczhöz annyira hozzá szoktak, hogy, mivel ott dolgozni nem, vagy keveset kell: annál boldogabb életet nem is képzelnek, 's a' ki őket kiszabadítani akarja; azt dühök mártyrjává teszik!

Igen természetes dolog, ha a' nemes lelkű boldogítottok 's népnemesítettők sokszor felhagynak céljokkal, és az olyan népet, melly veszni tért, magára hagyják, mikor maga áll ellent az ő nagy plánummal kidolgozott, és sok munkába fáradságba, áldozatba 's élesztésbe került boldogításának; — és ezen alapon indulván, nem lehet egészen inconsequentnek mondani az olyan politikát, melly hajdan, kivált a' római roppant birodalomban uralkodott, — midőn t. i. a' mívelt nép mind egy városba takarodott; a' míveletlen meghódoltatott népeket pedig csak marhája, 's dolgozó eszköze gyanánt tekintvén,

boldogíttani 's mívelni nem is kívánta, attól fél-
 vén, ne hogy eszökre térjenek, a' jármot leráz-
 zák, 's magokat megszabadítsák; — de ha meg-
 gondoljuk Iször azt, hogy mi nem pogányok
 hanem keresztyének lévén, illy gonosz politiká-
 ra vetemedni, 's a' keresztyéni szabadságot és
 tökélyt meggátolni, legszorossabb számadás ter-
 he alatt tilalmaztatunk, — 2szor azt, hogy ha
 bár találkoznék mind e' mellett is olly monar-
 chia, melly magát keresztyénnek nevezvén, még
 is ezen politikában reménylené thronusa állan-
 dóságát: az, csak a' történetek bizonyosága sze-
 rént is előre bizonyos lehet, hogy legszorossabb
 vígyázása mellett is homokra épített, és a' mi
 által czélt reményl, ugyan az által teszi azt
 semmivé, — ha bár egy két századig keserves-
 sen felálhat is, de csak azért, hogy egyszerre
 annál nagyobbbat essék, mert mihelyt valamelly
 intézetnek morálon kívül más az alapja, már az
 állandó nem lehet, hanem csak az örökös nyug-
 hatatlanságoknak, össze vissza való bosszú és
 bosszúállásoknak, 's temérdek ártatlan ember
 vérnek lesz mészárszékévé, — 's az örökös nyu-
 godalom végre egyedül a' morálban fog feltalál-
 tatni, — 3szor azt, hogy ma már minden mí-
 velt ember magát egy városba össze nem húz-
 hatja, hanem kénytelen az egész országban sza-
 naszét a' míveletlenek közt lakni, sőt sok, még
 ezeknek kegyelméből is élni, — de még 4szer
 micsoda uralkodás is volna már mai világban
 földhöz ragadt sklávokon, míveletlen durva
 nyomorúlt népeken, mint hajdan uralkodni?
 mellyik keresztyén monárcha tartaná örömének
 's dicsőségének a' mai időben, olly népeket
 kormányozni, mellyek a' józan észnek, nemes
 erkölcsnek 's pallérozódásnak legkissebb lépcső-

jére sem jöhetnének elnyomattatott állapotjokban, vakságban, 's szegénységben tartatásokban? — holott ez, azon kívül, hogy török és pogány principium *), még azon gonosszal is együtt jár, hogy bátorságot és állandóságot nem ígér, ellenben annál több félelmet és örökös gyötrelmet szül, az ő különben is legterhesebb életében, — ellenben a' művelt polgárokkal mindenben csupa gyönyörűség, és öröm boldogulni: — ezeket mondom, 's több ezekhez hasonló okokat megfontolván, — kivált mikor maga a' Teremtő parancsolja, eszközöket nyújt, ösztönöz, sőt még az elmulasztásnak rossz következéseiivel, károkkal, keservekkel, mint nyakunkban lévő sürgető kegyetlen hajdúkkal bennünket ingerel, késztet, tanít, oskoláz; — a' napfény-nél világosabb, hogy régi helyünkben tovább nem maradhatunk a' slendriánra nézve, hanem mozdulnunk, 's valamivel többet kell, mint eddig, tennünk. Sőt azon kell igyekeznünk, hogy e' földet, a' mivé Isten alkotta, elébb utóbb paradicsommá formálhassuk, — minden megteremtett eszközöket használjunk, semmit használatlan elveszni ne engedjünk, 's ezen szorgalmunk által az elemeknek, a' sorsnak, 's az időnek viszontagságaiból reánk áradott temérdek bajainkat ne csak megkevesítsük, de még egészen is, mennyire lehet elhárítsuk, örökre megszüntessük, 's elménk és szorgalmunk által az erkölcstelenségnek, 's az innen következő panaszoknak siralmaknak már valahára egyesült

*) Ezen szót, némellyek okfőnek, mások elv-nek írják: én mind addig, míg authenticus szótárunk a' tudós társaságtól nem lesz, nem örömet élek új szókkal, — legalább a' latinnal nem félek a' neveltségtől.

erővel véget vetvén, a' jóllétet, a' nemes erkölcsöt felállítsuk, 's a' boldog örökkévalóságra ez életben elkészüljünk!

Azt mondja sok ember, hogy ez csak pium desiderium: én is annak tartanám, ha vagy zavarosban halászó, vagy a' mások ostobaságából élő, vagy dolog kerülő 's henyélésben hizó, vagy fa szívű, vagy éppen pogány volnék; — vagy látnám, hogy az emberi társaság boldogsága egy lépéssel sem nevelkedett, és ma is csak olyanok volnának a' statusok, mint az ököljuskor, vagy mint az első időkben; — vagy ha nem tudnám, hogy az ember tökéletesedhető, és minden tökély elfogadására alkalmas, valamit csak a' nevelés csupa szoktatás által reáruházni képes; — vagy ha nem tudnám, hogy más nemzetek, kik hajdan mindenben utánnunk voltak, most igen sokban bennünket véghetetlenül elkerültek; — vagy ha nem látnám, hogy az Isteni jószág minden eszközöket megteremtett, sőt az egész földet az emberért, az embert pedig egyedül a' morálért teremtetten, és hogy annál menthetetlenebb legyen józan észszel, és szabad akarattal felruházta: — de minnekutánna mindenben az ellenkezőt tapasztalom; a' tökély ideáljára való köteleztetésünket nem csak pium desideriumnak nem tartom, sőt azt mondom, hogy jónak lenni, sokkal könnyebb, mint rosznak lenni, csak ennek igazi clávisát, a' felvilágosodást adjuk a' nép kezébe, melly nélkül nem csuda, ha minden mellyékes igyekezetünkkel is soha célzt nem érhetünk; — azt mondom, hogy ha a' roszban, melly minden embernek kárára van, legnagyobb kárára pedig a' tevőnek, még is lehet valaki tökéletes; annál inkább lehet a' jóban, melly mindent boldogít, leginkább pedig a' tevőt, 's ez

által minden teremtetést öszvecsatol, egymásnak barátjává segítő társává teszi; — azt mondom, hogy mivel az egész természet analogián áll fel, és a' természet nagyban csak azt műveli nagy skálára, a' mit kicsinyben kis skálára, — a' nagy folyóvíznek csak az a' theoriája nagyban, a' mi a' kicsinynek kicsinyben, — sok ember csak olyan gyermek nagyban, mint a' kis gyermek kicsinyben s a' t. tehát valamint nem lehetetlen volt egyes személyeknek, magokat legrosszabb gyermekből tulajdon szorgalmok által legjobb emberre átformálni; éppen úgy nem lehetetlen akármelly népnek is elhatározott tellyes akarata által; — annyiival inkább nekünk legbölcsebb kormány alatt lévő keresztyéneknek, eszközök által, mások által, tanítók által, intézetek által a' tökélyre annyira törekednünk, hogy abban ne századonként, ne esztendőnként, hanem naponként, minden templomból való kijövetel, minden fűszál meglátása, és minden szájbeli falat kóstolása után egy egy lépéssel, magához a' tökélyek tökélyéhez közelébb lépünk!

Nincs a' világon *pium desiderium*, nincs határ abban, a' mi az emberi nemzet boldogságát illeti; — csak egy ember maga is, hihetelenséget képes tellyes akarata által végbe vinni, a' mit mások esudának, és *pium desiderium*nál többnek tartanak; annyiival inkább egy status, mindenható, — egyedül az akarattól, függ minden, feltéven hogy józan ember, nem gyermeki, hanem igazi boldogságot, melly morálon kívül lehetetlen, kíván csak akarni, ebben pedig határt nem szabott a' természet; mert a' miben határt szabott, jele, hogy az boldogságunkra nem tartozandó.

Akarmiféle bajnak okát kikeresni és elhárítani: annyi, mint azt megszüntetni; — ha pedig még a' bajnak orvoslására lehetséges módot is találni: ez által az éretik el, hogy a' jóllét annyira meggyökeredzik, hogy nem csak soha többé azon bajelől nem fordul, de még, minthogy egy baj száznak szülője, más egyéb temérdek bajok is, mellyek boldogságunknak és idvességünknek útjában voltak, örökre megszűnnek, 's végképpen kipusztulván az emberi társaságot paradicsommá változtatják.

Ha tehát ez a' föld, vagy az emberi társaság még sok helyeken, és sok tekintetben siralom völgye; ha semmi példa nem volna is még arra, hogy valamely nemzet már e' részben véghetetlen segített és könnyebbített magán, sőt az örökös könnyebbítés fáradhatatlan nagy munkáját magának törvényvé tette; még is azon akaratra és egyességre kellene magunkat a' magunk jobb voltaért elhatároznunk, hogy minden bajaink okát kifürkészni, elhárítani, és az orvoslásban segítséget találni vég nélkül igyekezzünk: annyival inkább most, midőn más józan nemzetek jeget törtetnek előttünk, 's megmutatják, hogy az emberi társaság boldogságának, 's erkölcsiségének ideája nem pium desiderium, sőt az Istennek szent akaratja, mert csak ezt teszi az, hogy: jöjjön el a' te országod, kötelességünk az ő példájokból minden jót követnünk, és minden rosszat, mellytől az előmenők minden igyekezetök mellett sem lehetnek menttek, kikerülnünk, — hiszen nincs boldogabb mint a' ki más példájából, nem a' maga kárán tanul, — nincs boldogabb, mint a' ki előtt fáklyát is visznek olly sötétségben, mellyből kigázolni fáklya nélkül is elmúlhatatlan kötelességvé van téve a' természet urától.

Magyarországi állapotunkat a' mi illeti: azt ugyan nem mondhatjuk, hogy mi volnánk éppen leghátrább Európában, mert boldogságot nem csak a' törökkel 's más szomszédokkal nem cserélnénk; de rendülhetetlen bölcs; és tisztességes constitutióunkat még a' legfelyűl tündöklő ángolyéval, annyival inkább akármelly constitutióját újjítató nemzetével sem cserélnők el, mert ebbe bévannak plántálva mind azon felséges nemes és dicsó intézeteknek magvai, melyek valaha az emberi nemzet boldogítására tükörül és remek példányul előállhatnak; — azt sem mondhatjuk, hogy nagy és tudós hazafiaink, 's mívelt lelkű tudóssaink, kik, ha csak egyedül magokon állana, a' hazát egyszerre paradicsommá tennék, igen szép számmal, minden várospan, sőt még falukon is ne volnának: — de ellenben, hogy még a' főrendek közt is némelly előítélet ne uralkodnék; — a' köznépek nagy része pedig, tulajdon kárára is, valóságos előítélet rabja ne volna, — és így a' jó igyekezet még igen sok akadályokkal küszködni kénytelenítetik: ez is tagadhatatlan igazság, és olly baj, mely minden bajainknak szülő anyja.

A' hazafiakat bátorságossan két részre lehet osztani; első részbe tartoznak a' tökélyt kedvelők, kik a' természetben állapotást nem ösmérnek, hanem a' tökélyre való törekedést az embernek végnélküli kötelességének, és Isten parancsának tartják; — ide tartoznak még azon bölcsesek is, kik nem a' célban, hanem csak az eszközökben kételkednek, — és nem hirtelen, hanem csak lassan lépni szeretnek; — a' másik részbe pedig tartoznak a' slendriánt kedvellők, kik a' régi kikopott kerékvágást még ma is leg-tökéltebbnek tartván, attól eltérni nem akarnak, 's mentségökre segítő argumentumokért

mingyárt a' constitutióhoz folyamodnak, az Istennek, a' tökélyről szólló parancsát elfondorítják, és azt más tárgyakról, p. o. a' módíró a' luxusról 's a' t. kívánják értetni, hogy t. i. a' módiban volna embernek kötelessége soha meg nem állani, hanem azt minden hónapban változtatni, 's a' t. — Ez a' két felekezet egymással szüntelen küzd, és mindig az nyer, mellynél van a' voxok többsége.

Már ha minden ember ugyanazon egy szempontból nézné a' dolgot: kérdést sem szenved, hogy ítéletjeik 's értelmeik is ne egyeznének; — ugyan azon szempontból nézné pedig mindenik, ha mindenik egyformán volna a' dolog felől informálva, felvilágosítva, mert minden ember csak addig ítél, meddig lát, — ki tovább lát; tovább ítél, — a' mit egyes személy magán is észre vehet, ha ugyan van számtalan tárgy, melyet hajdan üldöztünk, 's most pártoljuk 's a' t. — nyilván van tehát, hogy az értelem és akarat egyesítésére, melly nélkül soha nem megyünk semmire is, — elmúlhatatlanul szükséges, 's nincs egyéb eszköz, mint az ország népének, a' legszükségesebb elmúlhatatlan célunkról való informátiója, vagy felvilágosítása.

De mivel a' felvilágosodást sokan sokféle fonák értelemre elfondorítják: tudni kell, hogy a' felvilágosodást akárki, a' morálon kívül akármiféle célra akarja magyarázni, az nem felvilágosodás, sőt a' világ kioltása, vagy ál felvilágosodás, — felvilágosodás csak annyit tesz, mint az emberek hibássan szokott elméjét, a' morálról meggyőzni, melly az ember szívében úgy világoljon, mint a' setét szobába vitt égő gyertya, hogy annak világánál, a' józan ész, az egész föld kerekiségén lévő tárgyakat, egyedül azon

célra használhassa, mellyre azokat a' teremtő rendelte, t. i. a' mi morálitásunk nevelésére, elősegítésére. Vagy világosabban szólván, a' felvilágosodás nem egyéb, mint a' lángoló szív, melly a' józan észnek világol, — a' szíveket ezen mennyei lánggal felgyújthatni, annyit tesz, mint felvilágosítani!

Az hát már a' kérdés, vallyon minden ember egy szempontból nézi e'? — és a' morál eszközeinek tartja e' ez egész világra teremtetett, és minden föld részén feltalálható különbféle eszközöket és tárgyakat? — Óh bár úgy volna! de éppen az a' mi társaságunk baja, hogy nem minden ember azon szempontból, a' felvilágosodott lelkek szempontjából, hanem nagy rész, különbféle haszontalan, múlandó, hiú, és veszedelmes szempontból tekintí a' bölcs teremtő drága ajándékait, — mindenne! visszaél, még a' szentséggel 's vallással is, mint az esze ment részeg, — és mikor már a' visszaélés nyavalyájában, mint természeti következtésében sinlódik, csak akkor nyugszik meg egy kis ideig a' visszaéléstől, akkor fut testi lelki orvoshoz, kitől ha kigyógyíttatik, tüstént régi megszokott nyavalyájába hanyatt homlok fut, és magát, mint légy az édes tejbe, beleéli. — Így származnak a' világi millio bajok és nyomorúságok, mellyek mind onnan erednek, mivel a' nép rossz neveltetése mellett nincs felvilágosítva, nincs tiszta világos értelemre hozva a' külső tárgyak és a' belső erkölcs érzésében, ösméretében, 's ha valamit tud is, csak szája tudja, szíve és keze egészen tudatlan 's hideg tőle, — 's mi legveszedelmesebb, ehhez úgy hozzá szokik, hogy a' szokás benne természetté válván, erősebb és nyakassabb lesz sokszor magánál a' természetnél

is, — melly e' féle emberekkel micsoda kínja és vesződsége legyen mindenféle-jót akaró józan embernek: tudhattya, kinek valaha dolga volt ilyenekkel.

Istennek igen drága ajándéka az reánk nézve, hogy a' szokás bennünk természetté válik, — mert különbben semmire sem mehetnénk, és minden elkezdett tárgyunknak egész folyamatja, olly keserves és kétségbe ejtő volna, mint annak kezdete, melly már eleitől fogva, igen sok embereket elijesztett, kifárasztott, 's a' dolog kimenetele felől kétségbe ejtett, 's melly miatt sokszor a' legnemesebb intézetek dugába szoktak dűlni; — de tehát azon kellene lennünk, és arra kellene intézeteket találnunk, hogy az emberi nemzetben ne a' gonoszság, ne a' visszaélés, hanem egyedül a' morál legyen úton útfélen szokássá, 's váljék természetté: különbben hiába teremtet az Isten olly millió féle tárgyakat, mint eszközöket erre a' világra, mert azok használatlanúl ismét elmúlnak, vagy legfellyebb is vissza élésünk által örökös veszedelmünkre fenyték-házúl szolgálnak.

Mit lehetett volna a' templomoknál felségebbet kigondolni, az Isteni tisztelet és ember-szeretet naponkénti gyakorlására bebizonyittására? — mit czélirányosabbat a' böjtnél, 's né-melly tüzelő eledeleknek, 's erkölcstelenségre kábító italoknak bizonyos napokon való használatától magamegtartóztatásnál, a' magamegtagadás, magamegösmérés, a' porig való megalázódás gyakorlására? — azomba mind az ilyen felséges intézetek sok emberben szokássá válván, utoljára magok lettek czéllá, 's az alattok lappangó, vagy általok elérendő czélt szemők elől annyira elvesztették, hogy sok kereszttyén van, ki mind ezeket naponként hűségessen

gyakorolván czéljokról nem is álmodozik, 's az ájtatosságot a' morál helyett felcserélvén, a' szentséges keresztyén vallást a' pogányok bigottságáig degradálja, — mert nem érti annak fő czélját, nincs világos megfogás elméjében a' vallásról, annak eszközeiről, érdeméről, méltóságáról, különben borzadna a' vére olyant csak gondolni is, a' mit most vakon és híven gyakorol. Nem bukkanunk e' néha helységekre, melyekben a' nép olly ájtatos, hogy a' templom földjét naponként csókolni legnagyobb érdemnek tartja, és soha semmi ünnepiséget el nem mulaszt, a' hol csak pompás ruháját bémutatni alkalma lehet: de mihelyt kijön a' templomból, nincs az az erkölcstelen pajkosság, kevélység, ember szólás, más káránni öröm, garázdálkodás 's a' t. mellyet mint egy nyugodtabb lélekkel, 's annál nagyobb örömmel ne gyakorolna? — úgy hogy nem volna nagyítás olyan helységeket nevezni, melyekben lakni, minden keresztyéni nevezetjök, 's minden ájtatosságok mellett is csupa kín és veszedelem, — mint Sodomában. Az ilyen népről még azt is felmerném tenni, hogy ha az ő nemes lelkű fő pásztora, a' drága böjti időkben, és kiváltt szükségnek idején, a' szegény adózó nép különbben is terhes sanyarúságán könyörülni 's könnyebbíteni akarván, pásztori kegyes levelében a' böjti elegelektől közönséges feloldozást engedne 's hirdetne: ő annál bölcsebb, tudósabb, és kegyesebb kívánván lenni, nem csak nem engedelmeskednék, annyival inkább a' kegyes engedelmet alázatos köszönettel venné; de sőt az kárhoztatná, és mindenféle eretneki mocskokkal illetni is vakmerősködnék. Ennyire viszi a' szokás az emberi nemzetet, — mellynek oka koránt sem a' vallásban van, hanem a' népnek helytelen megfogásában, zavaros értel-

meében, vagy más szavakkal a' felvilágosodás vagy morál hiányában.

Felvilágosodni, tiszta világos, morális értelemre kell jönni a' népnek, — különbben vak vezetni a' világtalant, 's mind ketten verembe esnek. — Meg kell tehát a' népet arról egészen győzni, hogy az Isten e' föld kerekiségén mindent az ember moralitása eszközeül teremtet, és ezen felvilágosodást benne szokássá 's természetté kell változtatni, — különbben a' legtökéletesebben kidolgozott prédikációk, a' lélek pásztoroknak minden munkái is foganatlan üres hangok maradnak. — Csak azt kell nézni akár-mely helységben is, hogy minő morális a' nép? — ezt pedig, elárúlja a' nép szorgalma, melyet tüstént észre vészünk, mihelyt házat, rendtartását, csinoságát megpillantjuk, vagy csak udvarán végig tekintünk.

De mivel egy falusi lelki pásztor, maga nem kezdhet újjáítást, mert még gúnyolókra és kinevetőkre is talál: úgy volna jó, ha minden lelki pásztor egy tűzzel lélekkel hozzá kezdene az erkölcsi nemesítéshez; — hozzá pedig nem kezdhet sokféle okok miatt, — néhol helybéli környúlások, néhol a' nagy és sokféle közbirtokosság 's mindenféle gyűlevész nép miatt, néhol a' sokféle vallási felekezet miatt, néhol pedig a' szegénység miatt 's a' t. — de leginkább a' miatt, hogy még magok a' lelki atyák nincsenek jól felfegyverkezve, elkészülve 's feltűzelve, és egy közönséges elszántt akaratra koncentrálva, mely koncentraciót csak a' célirányos 's a' mai idők szellemével együtt járó folyóirások, minő volt az „Egyházi Értekezés” melybe még protestáns tudósok is egyaránt dolgoztak, 's érlelni segítették a' boldog egyességnak ama kíváncs napját! 's más ilyen köztők forgó célra vezető írások olvasása által lehetne kieszközölni: el lehet gondol-

ni melly hasznot hajtana a' hazának, ha a' lelkiatyák számára is, a' legfőbb lélekben járó hivatalra folyó írásink volnának! 's mennyi vesztesége előmenetünknek ezeknek nem léte! — Ezen veszteséget ugyan nem érzi, a' ki mindennapi mechanicus szokásánál többet nem tud, mert ignoti nulla cupido! de érzi a' haza, sínli a' közjó, és érzi azon nemessebb lelkű papi személyek 's fő pásztorok, kik a' haza dicsósságára minden jóvedelmöket feláldozzák, szüntelen építtetnek, fundatiókat alapítanak, 's ha lehetne, a' föld színét egyszerre paradicsommá, 's benne az embereket angyalokká, 's testvérekké változtatnák!

Felvilágosodás, morális érzés, 's ennek közönséges elterjedése, 's ez által emberi méltóságunknak érzése nélkül, semmi nemesset, semmi tökéleteset, csak úgy nem tehetünk, valamint a' setét szobában csak vakoskodván és tapogatván, annyit mint világnál, nem tehetünk. Azomba, valamint a' testi embernek korához képpst különbbféle eledele van, 's mást kíván a' csecsemő, mást az ifjú, mást az öreg 's a' t. jóllehet mindnek egy a' célja, hogy t. i. élhessen: így a' lelki embernek is, a' szerint, mint lelke az idő szellemével együtt nevekedik, ugyan azon egy célnek, t. i. a' morálnak elérésére, egyetlen egy eledele nem lehet, hanem annak a' szüntelen haladó idő lelkével eggyütt járni, eggyütt haladni, de tőle elmaradni nem kell, — mert az elmaradás a' tárgynak méltóságát meg alázza, és a' szentséget is elébb utóbb megszenteltleníti.

Mai időkben közönséges panaszt hallunk a' vallástalanság ellen, hogy t. i. már nem csak némelly tudósok, cosmopoliták és politikus öregek; de még az oskolában a' mívelődés műhelyé-

ben is találatnak ifjak, kik magoknak érdemül teszik, a' vallást és ennek szolgálait gúnyolhatni! — és ezen szerencsétlen tapasztalást sokan a' felvilágosodásnak tulajdonítván, írtóznak ennek még csak nevétől is, és minden módokat elkövetnek ennek meggátolására, — meg nem gondolván azt, hogy mennél jobban gátolni akarják: annál makacsabban terjed, — ha csak a' haladó századot is meg nem kötik. — De gondoljuk meg józanon a' dolgot: nem magunk vagyunk e' ennek okai? nem ott van e' a' hiba, hogy a' felvilágosodást a' morálon kívül másban helyheztesztjük? — melly valamíg így lesz, a' vallástalanság terjedése nem csak meg nem gátoltatik, de sőt naponként messzebb markol maga körül. Kezdődjek csak el a' morál epochája; — tündököljék csak morállal minden előjáróknak, kivált a' lelki atyáknak élete és minden cselekedete; — mondjanak csak előttünk szívet hasogató morális predikátziókat, mint Albach és sok más lelkiatyák: fogadom, hogy tömve lesznek minden templomok halgatókkal, 's még a' templomot kerülő vallást gúnyolók is megrázkódnak, 's eszükre térnek! — de mikor sok szegény pap, sem könyveket nem olvashat, holott egyedül ez teszi az embert emberré; sem az elemekkel való küzködése miatt szívre ható predikátziókat ki nem dolgozhat: hogy várhatunk többet a' mindennapinál? A' lelki atyának kellene legtöbbet tudni, annyival inkább az idő legújabb szellemével, a' mit sokan gyakorolnak is, mindég együtt járni 's a' népet mindenben megelőzni, hogy tudhassa őket a' jóra készíteni, a' rossztól pedig bölcsen óvni! de ha a' laicus elkerüli az ő szüntelen a' réginél egy állásban maradó lelki attyát: mi csuda? ha ennek tekintete lassanként megcsökkenvén, a' gúnyolás észrevehetetlenül átmén magára az ártatlan vallásra

is? Azomba, még nem itt kezdődik egészen a' vallástalanság, fellyebb van annak eredete, melyből az kiaradván, terjed, ragad, és sok ártatlankokat is magával sodor — Ott kezdődik, hol a' gyermek kezébe kést adunk, 's a' véle élésre nem csak meg nem tanítjuk, de még a' visszaélésre alattomos örömmel is ingereljük. — Különös is volna az, a' kisasszonykát rajzolni kitanítatni, 's azt kívánni, hogy alattomba magának, gavallért, katonát vagy még mást is, ne rajzoljon. — Jó a' tűz, jó a' puskaapor, jó a' pénz, — de nem gyermek kezébe, hanem okosan megtanított kézbe való. — Felséges kincs, sőt az emberi nemzetnek egyetlen egy compassa e' labyrinth természetben a' tudomány; — de a' véle való bölcs élésre is útmutatást kell adni a' tanúlónak, különben a' millyen hasznos; éppen olly ártalmas lehet az. Az ifjúnak szerencsétlen félre lépése átallyában ott kezdődik, hol ő szabad lényyé kikiáltatik, és úgy szólván a' dajkaság alól kivéttetik, hogy maga rájön már magának; — világossabban; átallyában az ifjú, — ha talán rossz neveltetését, szüléitől bevett rossz példákat, elkényeztetést 's a' t. kivesszük, — a' logicában kezdi el azon lépést, melly az ő egész életét és erkölcsét elhatározza. Éppen akkor t. i. mikor természeti fantáziája legzabolátlanabb, megtanítjuk az ifjút syllogismust csinálni, 's csinál magának Majort, Minort, Conclusiót. — De óh fájdalom, vajmi sokszor sophismákra tántorodik, melyekből magának maximákat csinálván, 's a' tévelyedést nem látván, sokszor egész életében rossz úton ténfereg. — De ha sophismát nem csinál is; még a' jó syllogismus is könnyen vallástalanná teheti, ha logicáját a' vallás tárgyaira, csak a' külső eszközökre, nem pedig a' belső morálra találja alkalmaztatni: —

mert p. o. szemmel látja, sőt kézzel tapintja ezen Májort: minden ételünk, melly húsból vészi eredetét, zsiros étel, —innen önként jön a' Minor: úgy de a' vaj vagy a' tojás, húsból vészi eredetét. — Már most hogy kívánjuk tőle, hogy ne egyenes, hanem ellenkező Conclusiót csináljon? 's azt hidgye, hogy a' vaj és tojás, nem hús fajtú, hanem valóságos böjti eledel legyen, mint az olaj, vagy a' gyümölcs: 's a' t. Látni való tehát, hogy a' világon minden tárgy, úgy a' tudomány is, ha csak magában czélnek, és nem eszköznek, még pedig egyedül a' morál eszköznek tartatik, 's a' tanítók bölcs kormánnya által egyedül ezen célra nem ápolgattatik készítették: a' felvilágosodás helyett ál felvilágosodást szűl, 's mint a' tűz, feléget ha véle okossan nem bálnunk, — és még is sok ember a' tüzet és a' tudományokat kárhoztatja, 's a' felvilágosodást káromolja! — — — — — ez által csak a' makartság és ellensűj nevededik, — a' gyomrot gyökerestől kell kihúzni, nem pedig csak zöldjét learatni, mert gyökere csak annál bujábban fog bokrosodni! — nincs más mód, mint az előljáróknak, a' tudósoknak minden lépésékbeli morális példái, — morális tanítók, morális nevelők, morális prédikátziók, 's morális felvilágosodás! — ekkor önként, háládatos tiszta szívből tészünk mindent, hozzá szokunk a' morálhoz, ez válik bennünk természetté, midőn az erkölcstelenség végképen kiirtódik.

Fő célja létünknek, társaságunknak, e' teremtet világnak, és magának az Istenségnek egyedül a' tiszta morál, — e' nélkül pokol volna ez a' világ, mellyben az Isteni jószág bizonyosan nem gyönyörködik. A' morálnak ezer meg ezer eszközei közt legelső a' vallás; — a' vallásnak

ezer meg ezer eszközei között ismét első a' templom és az anyaszentegyház; — ennek ismét apróbb ezer meg ezer eszközei vannak, melyek mind egy célra, a' morálra vezérelnek, mellyeket hogy a' nép igazán ösmérjen, czélt és eszközt össze ne zavarjon; szükség ötet mindenről felvilágosítani, 's tiszta világos megfogásra hozni, — mert a' zavartt homályos elmétől hogy kívánhatnók, hogy olly célirányosan tudgya magától a' morált tekinteni, mint egy tökéletesen felvilágosodott nagy botanicus, astronomus, természet vizsgáló 's a' t.? — Ne hidgyük, nincs pium desiderium! nincs határ abban, a' mi földünket paradicsommá teheti! — az Isten nem szabott ebben határt, egyedül az előítélet rabjai szabják azt! Ha még a' physicumokban is, a' vadtengereken uralkodni, lehetséges pium desiderium volt valamelly nemzetnek: mért volna a' morálékban, a' száraz földön, a' mennyeknek országát megalapítani lehetetlen pium desiderium? Akarjunk! több nem kell!

Azomba a' század lelke is úgy hozza már magával; de ha ez nem kívánná is: tulajdon boldogságunk int, hogy jóllétünkért mindent elkövessünk, — mert jóllét nélkül nintsen erkölcs, — erkölcs nélkül pedig, nincs idvesség! — Igaz, hogy ez ellen általános panaszunk nem is lehet, mert valóban, jóllétünk eszközlésére, sok nagy hazafiak, 's kivált, hálá az egeknek! naggyainknak nagy része, nem csak kezét fogva egygyességre léptek; de számtalan sokféle olyan tárgyakat, mellyekről eleink semmit sem tudtak, mert nem is tudhattak, foganatba is vették; — a' millyenek p. o. sok féle fábrikák, machinák, parckok, regulatiók, utak, fa és állat nemesítések, 's a' t. — de ha sértés nélkül lehetséges

még ezekhez egy észre vételt adni, én minden igyekezet és szorgalombéli elragadtatásunkban is, egy hibát látok, hogy t. i. talán nem sorba megyünk? nem elől kezdjük? 's éppen azért, vagy többet költünk, vagy célzt nem érünk? — én minden állat nemesített közt legelsőnek tartanám az ember nemesítettést, mert az egész világnak e' nélkül hasznát nem vehetjük: és így a' nemesítettést, nem a' birkákon lovakon, hanem az emberen kellene kezdeni, vagy legalább ezt is amazzal együtt folytatni?

Mindazáltal ezt is csak feltételesen mondom, és itt distingválnom kell, mert ha valamely ország e' föld színén, csak adózó provincia, és egy más országnak éléskamarája, — ha a' nyomorúlt skláv nép csak azért tartatik, mint p. o. a' törököknél, vagy a' régi rómaiaknál, hogy csak élelmet és pénzt teremtsen a' messze földön lakó Sardanapáloknak: ilyen országban talán, legalább pogányi principium szerint, nem éppen fő cél volna a' nép nemesítése, 's egy tiszta morálra való felvilágosítása, concentrálása; — de ha az ország nem adózó vad provincia, hanem temérdek millió mívelt, szabad, keresztyén lelkeknek hazája, bajos rövid életünknek paradicsoma, 's Istennek gyönyörűsége, természet drága temploma akar lenni: már akkor vissza nem húzhatom szavamat, és halálíg vakon ragaszkodom azon előítéletemhez, hogy minden nemesített tárgya közt legelső az ember nemesítés, mert e' nélkül legdicőbb szorgalmunk, legnagyobb költségünk is összedúl, vagy annyiba kerül, hogy semmi hasznót nem hajt; — ellenben ez által minden egyéb javítás, változtatás, nemesítés, úgy szólván önként magától következik, 's buja virágzásba indul.

Az ember nemesítés vagy felvilágosítás pedig nem olly nagy munka, annál kevésbé pium desiderium, mint azt némellyek képzelik; — sőt, minthogy ennek magvát szívében hordozza, és hozzája még okos lélekkel is bir: azt lehet mondani, hogy minden nemesítések közt legkönnyebb; — erre nem mély tudomány kell, hanem csak szoktatás, és jó példa adás. — Egy célznak millió eszközei vannak: — már a' ki célra ért; nem szükség azt vitatnunk, micsoda eszközökkel ért oda? csakhogy ugyan azon feladott célra gyakorolja! — Célunk a' morál, — erre, egy nemes példa, egy pillantat a' csillagokra, egy fűszál, egy hangyácska 's a' t., csak úgy felvilágosíthat bennünket, mint a' legduzzadtabb tudományok; — csak egy kis józan felvilágosítás, egy kis magyarázás vezérelje a' gyarló embert, — mert józan vezérlés nélkül még a' legduzzadtabb tudomány is szűkölködik, és szintúgy útkül jár, mint a' tudatlanság. — Csak hazánk nagyjai jószágaikon lakjanak, és a' haza semmi matériát külföldről be ne vegyen: tüstént felállanak a' practicus falusi oskolák, — a' többit bízzuk íróinkra: majd adnak ők mindenben kézzel fogható útast, mihelyt olvasók lesznek.

Az én véleményem tehát abban áll, hogy a' magyar haza egyedül csak úgy lehet boldog, ha ennek minden nagy vagy kis polgárja, a' morálra való egyetértésre felvesz világosítva. Ennek

Iször eszköze lenne az, hogy minden földes úr, ki hivatalban nincsen laknék jószágán, vagy legalább a' hazában. — El nem képzeljük, hogy a' magyar jövedelem, melly most nagy részt külföldi haszontalanságokra hijába elrepül, melly óriási lépésekkel vinné elő a' nemzet virágzást! — csak egy püspököt nézzünk

meg, ki mivel itthon lakik, mely temérdek kéznek dolgot és kenyeret ad! 's mennyit nyer általa a' haza! — hát egy szabad, de csak magyar országban; úgy szólván egy mindenható földes úr, kinek gyermekei, familiája, 's keze alá bízott szegény jobbágy népe szíven fekszik, mely örökös javításokra 's kiapadhatatlan procentú fundusokra fordíthatná azon pénzt, mely most sokaknál a' franczia luxus oltárán haszontalanul füstölög el! sőt néha ősi jószágát is magával viszi! — mintha bizeny magyarországból nem lehetne külömb paradicsomot teremteni, mint angliából? 's tbb., — és itt nem volna könnyebb és olcsóbb szabadon élni, mint külföldön megkötözve?

2dik eszköze lenne a' nép nemesítés. — Ez, egy bölcs földes úrnak, ki maga jószágán lakik, kivált ha még néhány emeritus tudósokat is venne maga mellé akár mentorúl, akár mulattatóúl, csupa játék, mulattság, és kiapadhatatlan örömi volna, melyet a' nagy városoknak minden mesterséggel kigondolt ál örömei fel nem érhetnek! a' leggonoszabb faluból, legmorálissabb népet lehet csinálni, mihelyt a' földes uraság akarja.

3dik eszköze lenne, az agriculturát elibertálni, — ez ismét egy nélkülözhetetlen feltét! — mert elhalgatván azon véghetetlen hasznokat, mellyek a' földművelésnek kinyitott szabad kapuján a' tágas mezőből békfolynának: már maga azon érzés, hogy a' népnek valamije, tulajdona van, bár mennyi aequivaleNST adjon is érte, csak elméjének szabados műhelye legyen, hogy ő másoktól elmaradni szégyenlene, 's e' szerint minden időt használna, és soha henyéllésre, a' minden gonoszság kútfejére ideje nem jutna, — olly virágzásra emelné az országot, hogy itt rosszról még csak gondolkodni sem tudna senki,

pedig éppen ez a' paradicsom! — ha a' paraszt annyira mehet, hogy kék köpönyeget szerezhessen: el nem gondoljuk, melly büszkévé, melly komoly philosophussá lesz ő az által, — 's melly sok pajkosokat jó útra vezérel! 's egymás által olly szögeletekbe is hatnak, hová talán a' földes úr szemei bé nem hatottak volna! szűr, bunda, ezt nem teheti.

4dik eszköze lenne az utak csinálása *). De még ezen tárgyban is nagy felvilágosodás nélkül szűkölködik sok ember, mert az utakat nem a' földművelőkkel kellene csináltatni, hanem ahhoz értő különös mesteremberekkel, mert a' reá fordított pénz ismét vissza kerülne gazdagon a' hazának. — Hiszen a' földművelőnek drága csak egy órája is, kivált nyárban! és ezeknek, inkább segítséget kellene adni a' szorgos időben, nem pedig még magokat is elfogni, elkezdett tárgyakat félbe szakasztatni, 's őket confundálni! — micsoda pallérozott mezei gazdaságot várhat így a' Status? és hogy kívánjuk, hogy a' földművelés nemesüljön? minek írják hát szerzőink a' magyar oeconomiákat? ha éppen az, ki nek legjobban kellene, nem követheti! — pénz kell az utakat csináltatni, mert más akár-

*) Már egyszer említést tettem a' fedelezett útakról, és mivel még mind e'koráig senki ki nem nevetett, a' mit mindég vártam: tehát bátorságot vészek magamnak legelső következő értekezésemben ezen tárgyról bővebben szólni, 's megfogom mutatni, hogy hazánk minden vármegyéiben jó utat csinálni, csak ez az egy lehetséges mód van felhagyva, — és hogy a' vas-utak, ha lehetségesek volnának is, többet kerülnének, 's még sem adnának felényi hasznót is, — minthogy a' fedelezett utak télen nyáron, éjjel nappal, pezsegnének utazókkal.

melly módon tíz, sőt száz annyiba kerül, — csak hogy fájdalom! sok ember csak a' positivus nyereséget tartja haszonnak, — a' negativusról, ha az ezer annyi lenne is, nem is álmodozik! —

Akármiféle javításra, luxusra, sőt haszontalanságra költjük is a' pénzt, csak az itthon költessék, és külföldre ki ne vitessék; soha sem veszteség 's nem pazarlás, sőt egy olly kincs, melly esztendőnként gazdagabb kamatokkal adózik, 's rövid időn feljúl múlja magát a' reá költött tőkepénzt is. — Angliában nem lesz több pénz, mint a' magyar földön, mihelyt ezen elő számlált négy pontok bétellyesednének, — mert a' hol subjectum nincs: ott nem csuda ha praedicatum nem lehet, — legyen subjectum, legyen látó szem a' hazában: tüstént lesz segítő kéz is, ki a' látott hibát el nem nézheti segítség nélkül. A' föld nem a' szegényeké, hanem a' földes uraké, tehát ő nekik kellene földjeiket naponként taposni, 's mint némelly jó urak cselekesznek, minden darab földjüket, jobbágyokat köröm hegyen tartani, hogy a' szükséges javításokat bölcsen tétethessék, ne pedig főkre eresztett tisztjeik kényére 's vissza élésére eresszék: melly leverő látás tehát az, midőn némelly nagy úr, csak haldokolni tér meg hazájába! 's mikor már őtet a' külföld meg nem szenvedheti; akkor talál menedéket a' kegyes magyar hazában! — mihelyt uraink itthon laknának, tüstént felállana a' „Hitel”, — 's ezzel együtt minden pallérozódás, előmenetel, nemesítés, állattenyésztés, litteratura, kert, paradicsom 's a' t. mert az a' dicsó vetélkedés melly itt elkezdődnék, magyar országot külömbb paradicsommá változtatná, mint Jakármelley külföld is. — Melly boldog, melly örvendetes, melly lágy, szelíd, és mennyei

örömhöz hasonló lehetne akkor a' mi jó fejlődésünknek, miattunk terhes kórmánnya!

De a' század lelke is már úgy hozza magával, hogy felvilágosodjunk, és semmiben a' régi kerékvágásban hátra ne maradjunk; — csak hogy itt nagy vígyázattal kell lennünk, t. i. hogy mi, senkinek majmai ne légyünk, hanem a' miben csak lehet, eredetit, 's nemzeti characterünkhöz homogeneousmot teremtsünk, — különben vagy czélt nem érünk, vagy magunknak kárt teszünk; — okos követők lehetünk, csak okatlan majmok ne, — más nemzetektől sok szépet és jót bevehetünk a' mi a' formát illeti, csak matériát ne, — mert abban bővítködhetünk, sőt még a' format is előbb természetünkhöz kell acclimatizálnunk, mert az, az ő külföldi nyereségében nálunk díszleni nem fog.

Ma már minden a' morálra, minden a' felvilágosodásra ínt bennünket! — de nem is csuda, mert már az emberi praktikák minden kigondolható útakat módokat elkövettek, rejtekeket felfürkésztek a' boldogság állandóságának kieszközlésére, — de, ha bár ideig óráig holmi keserves czélt érhettek is drága ármon, állandó maradást, és bátorságos czélt azonba, minthogy hamis alapra építettek, soha nem érhettek. Végre kitalálta az emberi elme, kivált a' mélyen látó bölcs uralkodás, hogy a' morálon kívül semmiben bízni nem lehet: 's ezen okból uralkodási fő principiummá lett ma már, hálá az egeknek! az örökös békére eltökélt sz. szövetség, és a' föld népének nemesítése! Ez a' felséges principium állandóbb bástyája minden thronusoknak, a' legerősebb érczkőfalaknál is! — és a' mi időnk olly szerencsés, mellyben a' felvilágosodás legfényesebb sugára a' királyi udvarokból tündöklök a' szegény népre! mellynek követ-

kezésében, maga a nép is minden eszközüket egyedül a' morális felvilágosodásra kezd használni! — s a' mint látjuk, már ma minden jó könyvek, minden nemes lelkek, minden írások, predikációk 's a' t. morált hirdetnek, morált lehellenek! — csak az kár hogy talán még a' föld nincs egészen elkészítve a' jó mag elfogadására! Melly cél irányos, és a' mi századunk lelkéhez érdemes, hogy tudjuk hogyan állunk a' literatúrában. de leginkább a' felvilágosodásban! sokan vannak kik nem olvashatnak sőt még a' római classicusokat is csak nevéről ösmerik, holt ezeket, kivált Horáciust könyv nélkül kellene tudni mindennek, ki a' morális felvilágosodásban népvezérré tétetett; — mert ezekből characterünkhöz sokkal hasonszenvűbb felvilágosodást tanulhatunk, mint némelly mai nemzetek ál felvilágosodásából.

Csak a' felvilágosodott morális ember nem él vissza semmi Isten ajándékával, — másnak mindnek méreg ez, mint kés a' gyermek kezében. — Látjuk szomorúan mit tesz a' pénz, a' szabadság, a' bor 's a' t. ostoba testi kezek között! — Legdrágább kincs a' securitás, és garantia, és erre kellene legelőbb is igyekezni, minden embernek, minden statusnak; — de ez is csak bölcs kézbe való, mert ostoba testi embert, az ő securitássa, p. o. a' pensio intézet, csak gonosszabbá és pajkossabbá teszi; — de morális felvilágosodás mellett egész világ maga readén mén.

Tudjuk, hogy az ember, testből és lélekből áll; — azt is tudjuk, hogy a' miveletlen ember egyedül csak a' testnek rabja, — ettől függeszt fel minden tárgyat, — ettől méri a' boldogságot, sőt még az örök életet is; — azt is tudjuk, hogy a' szerént, a' mint a' lélek mivelő-

dik, lassanként táguznak a' testi homályos ködök, tűnnek alacsony ítéletek, és gyermeki éretlen megfogások, — úgy hogy, mennél miveltebb lessz valaki, annál távolabb tér a' vastag testiségtől, 's annál közelébb a' finumabb lelki tökélyhez, és magához az Isten képéhez; de még azt is tudjuk, hogy kötelességünk, 's feltételetlen, minden clausula nélküli törvényünk tette a' Teremtő, mind magunkat lelki tökélyre mivelnünk, mind ember társainkat arra vezérelnünk, mert különben e' világon a' csupa testi ember el sem élhetne egymás miatt; — végre azt is tudjuk, hogy valamint a' testi ember egyedül a' vastag testiség ronda fertőjében alant fetreng, sőt többnyire benne czikákol, minden életheli boldogságát csak a' hasában találja fel: úgy az igen kimivelt érzékeny csupa lelki ember, mindenütt csak lelki eledelt keres, és mindent csak az ideális tökélynél szeretne látni, — melly mind kettő túlság és képtelenség: — tehát, a' közép utat megtalálni, — sem a' csupa testiség kényyétől lebilincselve nem tartatni, sem a' csupa lelkiség fennységes képzelődésétől elragadtatni, — hanem a' kettő közt súlyegyent kitalálni, — a' józan okosságnak ezen zavaros setétségben fáklyát gyújtani, — a' józan elmét a' morál szövétnekével megvilágosítani: — ez a' czélja a' felvilágosodásnak.

Illyen észrevételeket közölni kötelessége minden hazafinak, — 's nincs is benne, hálá a' magyarok Istenének! a' mi időnkben fogyatkozásunk; — de mivel a' természet ugrást nem szenved hanem csak halkal lép: ha még az illyen javallatok korán volnának, 's ugrást mutatnának; legalább adgyuk át gondolatinkat a' maradéknak.

Udvardy János.

5.

T ö r e d é k.

*Irán, vagyis Persa-ország *) történeteiből.*

Minden történetírásnak egyik biztos kútfeje a' hagyomány, 's ennek műszere a' nyelv. Az írás 's nyomtatás feltalálta előtt a' megesett dolgok csupán csak szóbeli elbeszélések által terjesztettek, 's az utókornak fentartattak. Mint-hogy a' történetek eféle közlése olly eszköz által vitetett véghez, melly változik, 's változtat is egyszer'smind: szükségkép több illyes hagyományokat szemközt állítani kényszerünk, ha valamely nemzetnek legtávolabb eredetire fűrkészve akadni, vagy más egyes történetnek valóságát a' régi homályból kirántani törekszünk. Minden nemzetnek bölcsője ezekkel takartatik, 's azért nagy bajjal juthatunk csak az igazság küszöbéhez. Az illyen nép szentelte hagyományok bár millyen kicsapók is sokszor, méltók a'

*) Persa vagy Persia szó — a' mint tudva van — származik Fars, vagy Pars nevezettől, mellyel Persiának egy része jelentetik, az európaiak pedig az egész országra alkalmazzák. Iránnak mostani lakosai nem értik ezt a' szót azon jelentményben, mellyet mink tulajdonítunk neki, ha mindjárt némelly ázsiai írók állíják is, hogy elejente Fars az egész országot jelenté. A' legrégibb időktől fogva egész mai napig Iran-nak nevezik honjokat a' persák, és ezen nevezetben foglalkozik minden tartomány keletileg Tigris folyamtól kezdve, a' tulajdonképi Assyria, Media, Parthns ország, Persia és Hyrkania, vagy Mázenderan. Ezen egész birodalom értetik hihetőleg a' szent bibliában is Paras vagy Phars név alatt, és Cyrus idejétől fogva görög 's római írók Pars, vagy Persia szóval fejezték ki.

megtekintésre ; nekik különös befolyásuk van azon részre, mellynek ajakán élengnek, 's benők kételkedni, vagy még kinevetni, a' nemzeti szentséget megsérteni tesz. Jelen töredék szinte a' persa nép legtávolabb 's így mesés éveiből vétegett, 's jól lehet a' benne felhordott esetek Persa létrajz akkori részét némileg elhomályosítják : megemlítést több okoknál fogva még is érdemlenek. Csak annyiból is érdekes lehet ezen csudás hagyományoknak öszve szedése, hogy olly nemzetről szólnak, melly ásiái őseleinknek tán egykori szomszédságukban élt, 's a' világ színhelyén több évszázadon keresztül jeles szerepet játszott. *)

Minden muhamedi írók kivévén a' Dabisz-tan szerzőjét Kadsomursz-t **) mondják Irán első fejedelmének. Zsidó időszámítást követvén őt egészen noétól leszármaztatják. Ezen király írók bizonyága szerint alattvalóit a' legdurvább vad-ságból kiemelé. Fáradozásai : nemesíteni az erkölcsöket elejénte csak tulajdon familiájánál sikerültek, a' többi néptömeg (massa) megmaradt maga régi vad szokásaiban, 's haddal támadá meg-jótevőjét, mellyben Kadsomursz fíja Sziamuk

*) L. John Malcolms Geschichte Persiens — a' „Bibliothek der wichtigsten neuern Geschichtswerke des Auslandes" czimű gyűjteményben. (Leipzig 1830),

**) Gilsá név alatt is isméretes, melly annyit tesz, mint földi Király, vagy a' föld királya. — Legnagyobb nehézséget okoz a' különböző nemzeti tulajdon neveknek leírása, 's áttevése nyelvünkbe. Ha a' nemzet lött-dolgait eredetileg Angol írta, angolúl, ha Franczia, francziául tévé ki azokat a' neveket ; én hasonlólag úgy jegyzém fel azokat, a' mint nyelvünkben hangzanak, úgy is aligha nem legtisztábban ejthetnék ki betűink a' persia 's egyéb ásiái szavakat a' nyelvek rokonsága miatt.

megöletett. Ferduzi legelső persa költő egy különös munkában írta össze ezen hadakat, de a' dus képzelő tehetsége úgy is csak régi mondákon épült történeteket nagyon felmagasította, 's ezer mesével még inkább elhomályosította igazságukat. Meggyőzővén a' lázzadókat Bulkh fővárosába vonult, 's a' koronát maga onokájának adá által. Uralkodék harmincz esztendeig.

Husung, az előbbinek onokája, igazságáról, 's bölcsességéről nevezetes. A' mint mondják néhány szép várost alapított, és sok hasznos mesterségeket talált-fel. *) Most is él Persiában a' neve, mert ő csináltatá az első víz-szivárokat **) (Wasserleitung). Negyven évig uralkodott, utána következék a' fija

Tahamursz, közönségesen Dív-ek, ***) vagy boszorkányok meghódítója, melly nevezet azért szállott reá, hogy a' nemzetségének elleneivel szerencsésen csatázott. Iráni mondák azt hirtelik, hogy őt ezen háborúban első mi-

*) Ferduzi azt állítja, hogy Husung találá fel legelső a' tüzet békasónak összeütődése által, 's annak tiszteletet parancsolt, mint noar-e-khoda-nak, vagy is: Isten tüzeinek.

**) Ezen víz-szivárok kis kútakból állanak, mellyek néhány rófnai távolságra egymástól vannak, 's mélységükben egy csatornya által kapcsoltnak össze, mellyet egy férfi átléphet. Ezen kútak valami forrásnál kezdődnek, 's nem csak tulajdon vizüket szivárogtatják tovább, hanem a' más forrásokét is, mellyek a' víz-szivárok hosszában találtnak. Persiában igen közönségesek.

***) Dív annyit jelent, mint bűvész. Ez olly név, mellyel Persiában a' durva nép elleneit, vagy szomszédait jelenteni szokta, ha azok nálánál több több tudományt 's mesterséget bírnak. Tatár országnak nyers lakói maiglan is egész komolysággal a' Chibetieket Dív-eknek, vagyis bűvészeknek nevezik.

niszterének természetfeletti bölcsesége gyámolította, ki is közhiszem szerint mindenféle varázsszereket 's esketésekét használt Dív-ek legyőzésére. Azon író, ki e' történetet feljegyzé, azt is tudatja velünk, hogy a' bálvány képek tisztelete ezen fejedelem alatt jött divatba, 's a' támadásáruhi tudósítás igen természetesnek látszik. Persiában t. i. valami öldöklő nyavalya annyira ádászcodék, hogy az emberek szeretett barátjaik, 's rokonaik elhunytán elkeseredve melly 's más egyéb képek által akarák örököteni emlékezetöket, 's ezen képeket házaikba felvevék, hogy fájdalmaikban némi vigasztalást nyújtson tekintetök. Az utánosaik, kikre emő képek szálottak, mind inkább tisztelők azokat, 's idő folytával imez tisztelet emlékei jímádás tárgyaivá lettek. *)

*) Ezen állítást megvilágosítja barát Rubruqui Vilmosnak előadása, a' ki 1253. e. IX. Lajostól Mandsu-Khan Dsengisz onokájának udvarában küldeték. Ez Tatárországnak Cailac nevű városából ezeket írta: „A' mint én — úgymond — az ő papjokkal egy kisésg ültem, elvezettettem magamat azután templomukba, a' hol mindenféle apró 's nagy képeket láttam. Kérdezém őket: valjon mit hinnének ők az Istenről? — azt felelék: „Mi azt hisszük, hogy csak egy Isten van”. Hiszitek-e hogy ő lélek, vagy testi lény? „Mi őt léleknek hisszük”. — Hiszitek-e ti, hogy az Isten ember természetet öltö magára valaha? „nem”. — Ha őt léleknek gondoljátok, miért csináltok annyi testi képeket ábrázoltatni őt általok? Tovább ha hiszitek hogy emberré nem változott, miért állítjátok elő annyi különböző alakban? „Mi nem készítjük azon képeket az Isten testítésére, hanem ha közöttünk vala mi dus ember, vagy a' fia, nője, vagy jó barátja meghal, az a' kimúltnak képét elkészítteti, 's ide h elyezi, 's mink az emlék kedviért hódolást mutatunk iránta”. — Tehát ti ezt barátságból 's hizelgésből teszitek az emberek kedvökért? „nem! hanem tiszteletből az

Tahamur 30 évig országolt; őt követé az onckája a' híres Dsemsid, Persepolis *) városnak alapításáról nevezetes fejedelem. Ennek nemmellyektől a' bor feltalálása tulajdonítotték. Ő t. i. felette kedvelé a' szőlőgereszdeket, 's mivel elakará további használat végett tenni azokat, egy edénybe rakatá, 's boltba téteté. Midőn későbbben előhozák a' gerezdeket, már akkor eredzésbe mentek által. A' nedvők fanyar volt, 's méregnek véle a' Király. Megtöltetvén e' higa dékkal az üvegeket mindegyikére azt írta: méreg, 's a' teremében fere téteté. Történt hogy egyik kedvencz hölgyének kétségbeesésig fájt a' feje, 's sajdalmi kábultságába az egyikből jót ivék: Erre álomba merült, édesen álmodék, 's felébrültekor, vidám 's virgoncza vala. Azért mindaddig folytatá a' szürcsölést, míg valamenyi nedvel megtöltött üveg ki nem ürült. Dsemsid nyomába akadt most tettének, 's kívánsága szerint mindent megtudott. Új kémletek a' szőlő bogyókkal azt eszközlék, hogy az egész udvara örömet ivá kellemes nedvőket.**) Ezen

ő emlékek iránt". — Tovább ugyan azon utazó megjegyzi, hogy a' moal (mogul) tatár nemzet is hasonló véleményben van a' hit felül, 's képrajzokat csinál kimultaknak hálaemlékül; ezeket ötrétű drága ruhába öltöztetik, 's felrakják őket egy vagy két targonczára, mellyhez idegennek nyúlni nem szabad. Ezeket az ő jóslóik őrzik, kik egyszer'smind az ő papjaik." — Hasonlólag hangzik azon tudósítás is, melly a' bölcsesség könyvében bálványima eredetéről találattik. (XIV. 15.)

*) Persepolis a' Persáknál Istakhr és Tukht-e-Dsemsid-nek is az az: Dsemsid trónusának neveztetik.

**) Persiában maiglan a' bor el zeh er-e-k hus édes méreg-nek mondatik.

fejedelem négy osztályra választá - el alattosait. Az első osztály foglalá magában a' tudós, 's Isten tisztelésére szentelt jámbor férfiakat, kiknek kötelességök vala másokkal azt megismertetni, a' mi a' törvényekkel egyezett vagy nem; a' második írászokat, kik a' status számadásával 's jövedelmivel foglalkoztak; katonák tevék a' harmadik osztályt, 's ezeknek kötelességök hadi gyakorlásokból állt, hogy izmos, 's ügyes csatázók legyenek; a' negyedik osztályban művészek kéz, föld - művesek foglaltattak. A' napévet is ő hozá szokásba, megparancsolá annak első napját midőn a' nap kosjegyre lép, fényes ünneppel megszentelni. Országlásának első időszaka felette szerencsés volt; hanem a' módtalan bővelkedés elfelejteté véle a' kulfőt, mellyből serkedezett boldog állaportja, 's magát Istennek hirdetészerte szobrainak sokasítását meghagyá, 's így a' Persák az ő királyoknak mint minden földi javak adójának, képét bálványozák. Ezen istentelen tette nagyon megbántá jobbágyait, 's alkalmat nyújtott Zohank szíriai herczegnek Irán elfoglalására. A' szerencsétlen Dsemsid megfutamék győzője elől, ki mennyei bosszu eszközének tartaték. Hosszas bujdoklása után szigorú méltatlanság, 's nyomor bevégzék életét. Némellyek szerint 700 esztendeig ült Királyi székében. *)

Ez után Zohank következék az országlásban kinek eredetéről sokképen vélekednek az írók. Némellyek őt arab születésűnek, 's Kadsonursz ivadékának mások szíriabelinek hirdetik, 's nemzetségét Sedad-tul származtatják. Némellyek-

*) Ezen évszámot a' mesés előadás nagyon is megtétemesíté; hát ha azonban a' matuzalemi hosszú kor benne társára, akadt.

szent bibliai Nimrodot akarnak benne találni. De abban mindnyáján megegyeznek, hogy vérszomju indulattal birt. Szerintök a' két vállán egy egy iszonyatos rákja volt; ezeket az Irani meseirők kigyóknak változtatták, mellyeknek étvágyukat egyedül emberagyvelővel lehetett lecsilapítani. Naponkint két jobbágya került halálra az irtóztató étket nyújtani, míg Kava h, isphani kovács, kinek két fija épen ki vala az áldozatra jelelve, az országot e' kényurtul megmenté és helyébe Pairda herceget Feridunt királyi székre emelé.

Feridun tizenhat évű korában, midőn Zohank kegyetlensége végső inségre juttatá, az országot, egyesüle Kava h-val, ki nagy számú népet gyűjtven oldalához megtámadá Zohankot. A' Persák lánghévvvel harczolának a' vasmíves bőrköténybüli lobogója alatt, a' mi őket mindig felzendülésök igazságára emlékezteté. Zohank számos csatavesztés után megfogatott, 's rut vétkének néminemű büntetéséül lassu és kínos halálra kárhoztatott. Szadi persa író Feridun győzelmeit előadván e' szép szókra fakad: „A' szerencsés Feridun nem volt angyal; nem valami mosusz-vagy anbrából alkotva; hanem önigazsága 's nemes lelke eljuttatá a' magas célhoz. Légy igazságos, 's nemes, és Feridun léssesz.” Feridun első tette volt a' bőrkötényt persakirályi zászlóvá felkenni. Azért igen gazdagon megrakata drága kövekkel a' zászlót, melly Deru fs-e Kavan ih, vagy is Kava h zászlójának nevezteték. *)

*) E' zászló mind addig királyi maradt, még a' törökök el nem foglalák Szád-Nukaszi csatában, és Omar Kalifnak elküldték. Imez utolsó történet czáfolhatlan bizonyosságon alapúl, 's megerősíti az előbbinek igazságát is, a' mint az a' legrégibb időben valóban megeshetett.

Ezen erénytelen fejdelemnek három fia volt: Selm, Tur, és Erii. A' két első egy anya (Zobank leánya) az utóbbit egy persa herczeg asszony nemzé. Miután ezen három fia egy arab Királynak ugyan annyi leányával összevált volna, elvégezé Feridun maga birtokait köztök felosztani. Selm nyeré azon tartományokat, melyek a' mostáni-ásiai-török országot tészik, Tur Tatár országot, 's chinának egy részét, Erii Persiát. Kiki a' maga tartományába ment; hanem a' két első sajnosan vevé, hogy Persia, egyéb tartományoknak legszebbike, 's az országlás széke öccsüknek jutott, azért elhatározák magok közt vesztét. Előbb az atjokhoz küldének pártossága 's igaztalanságáért szemrehányásokat tenni, 's az osztálynak megmásítására őt buzdítani, egyszersmind ha kívánságukat nem teljesítendéné közvetlen megtámadással fenyegeték. Az öreg király felette elszomorodott ezeknek hallására. Előterjeszté a' békétleneknek, miként hanyatlanak napjai, hagynák őt nyugalomban kimúlni. Erii megsejtvén min munkálódik a' két bátyja, eltökélle hozzájok menni, 's inkább lábokhoz letenni a' koronát, hogy sem további oka legyen az atyját annyira busító viszongásnak. Az öreg atyja megegyezék feltételébe fijának, 's küldött véle a' két pártosnak egy levelet is, mellyben békés 's csendes életre inti őket. Ezen intés sikertelen lön, 's a' két testvér felbőzülve eltökélle Erii megölését. Hasztalan esdekle nekik az ártatlan: „akarjátok úgy mond mindig mondják azt felületek, hogy éltetek, más kárával teng? ne sértsd-meg a' férget, melly a' földön mász, neki is van élete, 's az élet olly édes, olly örömdetes mindenkinek, a' ki él!” — A' dühös fegyverök kimulasztá az élők sorából. Sőt

azon vadságra is vetemültek, hogy a' megöletettnek fejét bebalzamozva Feridunnak elküldék. Ájulva rogyék-öszve e' tekintetre az agg szülő; felocsudván pedig észbutító fájdalommal kezébe vévén a' fejet, azt magasan felemelé, 's méltó elkeseredésének hangjait emigy rebegé: soha sem legyen derült napjok! A' lélekfurdalás démona marczangolja vad sziveiket, míg a' legvadabb állatoknál könnyört gerjesztenek! A' mi engem illet, csak azt kérem az Istentől, kívül van életem, addig tartsa-meg azt bennem, míglen Erii, nemzetségéből egy sarjadék támad megboszulni méltatlan halálát. Akkor nyugodjék e' fő azon helyen, melly számára rendeltetett." Erii leánya Feridun unokájának neje lön, 's az ő kisdéd fíjok, Mihnuseher szakadt képmássa volt nagyattyának. Ez minden reményét is benne helyezé, 's lassankint készítgeté a' bosszú végrehajtására. Selm, és Tur rettegének, midőn közelgni láták a' forbátlat (Vergeltung) napját. Követet küldtek atyjokhoz dus ajándékokkal, 's esedezésnek küldené hozzájuk Mihnusehert, hogy rabként állhassanak tekintete előtt, 's bánat sirámjaival mossák le undok vétkök emlékét. Feridun vissza küldé az ajándékokat, 's haragos szavakkal fejezé-ki indulatját: mondjátok-meg, úgy mond ama könnyörletlen embereknek, hogy Mihnusehert nem másképp miutt számos seregtől kísértetve, 's aczéltba burkolva fogják meglátni."— Háboru keletkezék az atyafiak közt, 's első csatában Mihnuseher dárdája eloltá örökre Tur világát, Selm várába vonult, honnan a' fiatal hős felhívására még is kijöve. Az utóbbik lön győztes a' párviadalban 's így állt helyre az ország csendesége. Midőn Mihnuseher győzelmi koszorúval haza térne, gyalog jött elibe a' tisztos Feridun. Az ifju herczeg

czeg leszált lováról, 's földet csókolván *) elfogadá nagy attyjának idvohajtatit. Nem sokára ez után megholi Feridun, onokaja fejére téven még élében a' koronát.

Mihnuseher jó és jámbor uralkodó volt. Szam, magas születésű 's mély bölcseségű minisztere nevelé szerencsáját kormányának. — Szam-nak, a' mint közönségesen tartjak legidősb fija fejér hajjal született. Ez nagyon busította az atyát, 's azért Zal-nak az az: korosnak nevezé. Nem sokára elhitették azt Szam-mal, hogy e' gyermek nem tulajdona, hanem egy bűvésze (dívé) legyen. E' hiedelemben Elburz magas hegyére viteté a' csecsemőt, a' hol grifmadarak nevelték fel. De Szam ismét megbáná cselekedetét, 's elmenvén a' hegyre megalázula az isten előtt, 's vissza nyeré magzatját. Zal Mihnuseher udvarában nevedék, 's híre mindinkább tetemesedék. Szam ezután Kabul, Seistan, 's Industól éjszakilag fekvő egyéb tartományok helytartójává tétetett. Zalnak legnagyobb érdeme az, hogy ő Persia legnagyobb hősének atyja volt. Rustum-nak neveztetett a' csudás levante, kinek létére egy honbeli sem emlékezik vissza buzgó áhítat 's megilletődés nélkül. Ennek valamint a' születése, úgy minden egyéb tettei regényesek, 's azért megjegyzésre méltók.

Zal vadászat közben csudálatosan akadt Rudabá nevű hölgyre egy fenyéri kastélyban. Ezt legott megszeretvén, Mehrab kabuli Király a' leány attyának megegyezésével feleségül vevé. Boldog volt életök, de Rudabát a' szülési fájdalom halállal fenyegeték. Szerencsére Zalnak egy-

*) Ünnepeyles és szívemelő alkalmaknál földet csókolni régi persa szokásnak látszik. Több honi írójik bizonyítják ezt. —

kori nevelője a' grifmadár elválásukkor néhány tollat adott neki olly utasítással, hogy azokból egyet égessen-meg, mikor legnagyobb szükségben léend. Ezt tevė most Zal, 's megjelenék a' hatalmas madár, 's azt mondá neki, hogy Rudabá testén okvetetlen vágást keli tenni. E' végre adott neki néhány bódító gyógyszert — mások szerínt bort — mi által tompuljon-meg a' fájdalmak hevéssége. Ezenkép téteték-meg minden készület, 's az ügyes metszés világra segíté az óriás-gyermekeket; az anyja is nem sokára egészséges lett. Hét dajka rendelteték Rustum táplálására, hanem ezt kevés lévén majd annyi juh is szolgált a tejet jó tartására. Rustum tetteit a' költő, ki azokat feljegyzé, csudákká nagyítja, életrajza úgy mint van tökéletes román. Rustum munkálatinak leghiresbke Mihnuseker kormányja alatt volt Kullá Suffid-*) vár, 's Farsz tartománynak megvétele. Ezen vár fekszik 16 mérföldnyire éjnyugotilag Sirasz-tól magas hegyen, melly majd minden oldalról függőleges meredekségre emelkedik; tojásdad formájú, 's a' csucsasík, kellemes erdővel 's több forrással kedveskedik. Majd három mérföldnyia' felmenetel reá, 's az utolsó 5—600 könyöknyire az ormát olly nehéz elérni, hogy a' legkisebb jólhasznált ellennyomás megvehetetlenné teheti e' helyet. Az akkori nyers haditudományhoz képest nem csuda, ha Rustum ritka ereje is megakadt mellette.

Hosszas ostromlás után kéntelen volt hadi cselre vetemedni. Sóárosnak öltözik, mert tudta a' várbeliek hiányát ebben. Tevékre pakolázsákjait, hanem só helyett minden zsákba egy fegyverest bújtatott. Gyanútlan bocsáták-be a' várba.

*) Alkalmasint külszínére nézve neveztetik Fejérvárnak, 's ez a' neve most is megvan.

Az ostrom nagy tűzzel ismét elkezdődék, mi-
helyt sötét lett. A' várórség jóllehet egészen
meglepetve makacs ellenállásra gyúlada, 's haj-
nal feltűntekor már Rustum hatalmába jutott a'
vár, mellyben ő megmérhetlen kincset is talált.
Mihnuseher 120 évi uralkodása után megholt,
fijára Nuzer-re hagyván a' kormány féket.

Ez nagyon kegyetlenkedék a' népen, 's ma-
ga ellen zendíté. Azon zavarok közt Pusung tu-
rani *) király 30,000 embert küldé fija Afrasi-
ab vezérlése alatt Persia megrendítésére, vagy
annak elfoglalására. Ezen háborúnak ürügye volt:
megboszulni Persákon Selm és Tur halálát; va-
lódi okáta' háborgó ország állapotja szülé. Turani
nép új bátorságra hevüle meghalván Szam-nak a'
bölcshet miniszternek elhunytát, miért is új 's fé-
nyesb szerencsére számolt. Két ütközet 's két
párbaj, mellynek egyikében Kobad ama híres
Kávának fija megöletett, másikában maga Nuzer
Afrasiab izmos hadának hódolni kényszerítvén ez
utóbbik fejére szálla koronája Persiának. Nem
sokára a' tatár fejdelem kezébe kerítetté Nuzert,
's megöleté.

Nuzer halála után Afrasiab uralkodék 12
évig, kinek országglása több önkényű kicsapon-
gásokkal rakva volt, 's így csak hamar elveszté
hatalmát.

Két egymásután következett király alatt
Rustum fő tábornok vala, 's kötelességé tétetett

*) Turan, vagy is Scythia-ország. A' fenemlített Tur',
Feridun egyik fijának nevéből származtatják a' ke-
leti írók e' szót, mellyel Persa mind azon tartomá-
nyokat nevez, mellyek egy részről Jaxartes és Oxus
másról pedig Caspium-tenger 's China közt feksze-
nek. A' mit mi Tatarorszagnak nevezünk, az a' ke-
letiek előtt ismeretlen tartomány; ők azt hajdan
Taran-nak, most Turkistan-nak nevezik.

Afrasiab ellen harczolni, a' ki tul menyén az Oxuson Persiába újlag bétört. Az ifju hős Szam nagyatyjának buzgányát viselé. Ezen iríóztató fegyvere hazája ellenire ijedeimet szokott terjeszteni. Midőn Afrasiab kérdezé, ki lenne azon suhancz, ki az ő országában annyi töméntelen pusztítást okoz, egy zsoldos felkiálta: „nem látod, hogy a' hatalmas Szam buzgányát forgatja. Az olly ifju, kinek lelke csak hír 's dicsvágyat ölel”— Afrasiab átalván magát meggyőztetni illy fiatal vitéztől haragra fortyna, 's majdnem egészen fegyvertelen robant Rustumra. Ez is ellöké buzgányat, 's bátor melyel fogadá a' megtámadást. Rövid de heves összevadás után megragadá Afrasiabot 's kirántá nyergéből, 's elszakadván az őv, minél fogva tartá, a' földre ejtette. Legott annyi fegyveres kéz vevé körül a' földön fetrengőt, hogy Rustumnak lehetlen volt ismét foglyához férhetni, de a' tatár urnak gazdag koronája 's öve győztes birtokába maradt, kinek ebéli diadalmat az egész ellentábor megvetése tökéletesíté. Persa irományok előadásánál fogva Rustum tulajdon karjával megölt e' harcviharban 1160 embert. Afrasiab azonnal visszavonult az Oxuson át, 's az atyjának tanácsla békét kötni olly néppel, mellynek meggyőzését hasztalan remélhetnék. Egyezésre lépék a' két nemzet jóllehet Rustum nagyon szegűle az ellen, és Oxus lön azontul is mint előbb a' két ország határvonala.

Ezen idő tájban Kai Kobald uralkodék 's a' most említett békekötés után élt még jó darabig. A' mint mondják, 120 esztendeig országlott. Igazságot bálványkép kedvele. Négy fiúgyermeket hagyott maga után: Kai Kausz, Arisch, Rum, és Armen-t. Az első részesűle bíborban, a' többi iránta engedelmességre kötelezé.

Kai Kausz *) uralkodásának igen szerencsés kezdete volt ; hanem hasztalan országfoglalási vágytól elvakítottan nagy zavarokra nyújtott alkalmat. Mazenderan országot kívánt elsajátítani magának, de ennek királya Div-Suffid (fejér boszorkány) — hihetőleg valamelly éjszaki herceget, kinek színe 's merészlete a' persáknál e' nevet érdemlé-segédül meghíván egyesült erővel Kai Kausz -ot egy véres ütközetben megveré, melly idő alatt a' Király 's a' népe szemeit hirtelen vakság borítá-el.**) A' mit e' dühös harcvihar életből elnem söpre, fogságba hurczoltaték. Kai Kausz ezen utóbbiak közt volt. — Hire futván Persiában király fogságának Zal legott elküldé Rustumot megszabadítására. A' hasonlíthatlan hős ki is eszközölé ezt esel 's erő által, ámbár vitézség 's varáznak minden hatalma elene szegezkedék. Kai Kausz országlása alatt egy történet a' tatárokat persákkal hosszú 's véres haborúkba bonyolítá. Persa fejdelem t. i. nején k vevé Afrasiab onoka leányát, kivel Siavus nevű fiút nemze. Ezen hercegfő mind lelki tehetségre, mind testi szépségire nézve remeknek mondatik. A' szép Szudaba, hamaverani királyleány mindenkép akará maga kezére csábítani a' deli ifjút semmit nem hajtván arra, hogy annak atyjával házassági öszveköttetésben volt immár ; de hasztalan. Felbesszonkodván ezért Szudaba azon koholással, mintha Siavus akarta volna tilos szerelemre gyujtani, bévádolá az atyjánál. Az öreg király külszin után itélvén, minthogy a' királyné bűja 's fényes öltözetben, a' hercegfő ellen közön-

*) Kai Kausz a' görög íróknál Kyaxares.

**) Ez volt azon napelsötétülés, melyet Thales Miletben megjövénthölt. Kyaxares és Lydiabeliek közt történt csatának ideje alatt ment véghez.

séges 's piperétlenben járt, a' vádat emennek javára megsemmisíté. Nem nyughatott még is a' felborsolt asszonyi düh Szudaba kebiében, 's azt költé az öreg király előtt, hogy háreméből egy nőt fertőztete-meg a' fija. Ettől is megtisztakozék a' királyfi az által, hogy tűzön ment keresztül, (melly próbája az igazság békibizonyításának maglan is szokásban van sok ottani nemzeteknél) Afrasiab ki már régóta herohanással fenyegeté a' persa fejdelmet, akkor bizonyos álm miatt békét *) kötött Rustum és Siavus-sal, ki az Afrasiab ellen kiállított sereget kormányozá. Kai Kausz elbontá e' békeszerződést, 's a' hadkormányt Tuszra bizá olly meghagyással, hogy a' villongást menten elkezdje. Siavus ezért elkeseredvén általment Afrasiabhoz, ki őt nagy szivességgel fogadá. Későbbben meg is házasodott, de egyszer'smind nem sokára el is veszté életét Afrasiab kezei által. — Siavus meggyilkolása nagy szomorúságba ejté Persiát. Kai Kausz sereget gyűjte megbozulni fija halálát, 's kéréte Rustumot hadi kormány elfogadására. Ez azon egyedüli feltétel alatt hajolt a' király megszólítására, ha Szudabát minden háborgások fő okozóját kivégezteti a' világból. Kéntelen volt engedni Rustum kívánságának a' király, 's annakutána Rustum az ellenségre indúlt. Félelmet 's rettegést szórt mindenfelé dúló fegyvere, 's fényes győzelem koronázá ezen csatázását is. Afrasiab tulajdon országából kéntelen volt szaladni, mellyben Rustum hét évig legfőbb hatalmat visele, ezt akkor Feramurz fijának adván által Kai Kausz udvarába ment.

*) Ennek következtében sokrúl kellett Afrasiabnak lemondani a' többi közt ezen városokról: Bósara, Szamar, Kanud, Sak, és Saudsam, azonkívül száz tuszt (kezes) is kellett adnia.

Az országgló székbe következek Kai Khusru.
 *) Ennek is hosszadalmas háborúja volt Afrasiabbal, hanem mostoha szerencsével: mert tatárok Pihran - Wisa vezérlése alatt háromszor győzedelmeskedtek a' persákon. Rustum serege azonban minden apró öszvecsapásokban folyvást szerencsés volt, 's végre magán a' tatár Khánon is diadalmaskodék, a' ki is minden bel 's külségtől megfosztatva oda hagyá birodalmát, mellyet Rustum persa tábor vezérei közt elosztá. Afrasiab későbbben megint kezére keríté maga országát, 's Rustumnak újra kelte hadat vezetni ellene. Egy napi vérözölő csata után kétséges kimenetellel szakadt vége az ellenkedéseknek, minthogy Rustum is már igen vén volt. Mind ezen mord versengéseket Siavus halála szülé, mellyet a' fija Kai Khusru Afrasiabon megboszulni vágyott. Afrasiab eliszonyodván annyi vérontástól persa királynak ízené, hogy valamennyi népének feláldoztával sem lehetvén képes Siavust életbe vissza-idézni, kár érte annyi bajt 's kegyetlenséget követni; hanem mind a' két fél állítson - ki néhány jeles bajnokot, kik szemközt egymással nagy sereg láttára elválaszszak a' dolog kimenetelét. Az ajánlás elfogadtatott, 's a' párviadal persák részire kedvezőleg ütött - ki. Ezután Kai Khusru szenteskedő magánynak szentelé életét. Élt 90 's uralkodott 60, éven keresztül. Jeles tulajdonokkal diszelge életében, 's a' neve most is honosi előtt tiszteletes némelly írók azt állítják, hogy meg nem holt, hanem csak el van rejtve, a' mit arrul szoktak ott mondani, kinek vissza jövetelét hiszik, 's így Kai Khusru - t próféták sorába emelé e' népmonda.

*) Ez a' görögöknél Astyages név alatt ismértetes,

Lórasp, Kai Khusru utánosa a' királyi méltóságban eleinte némelly ellenállást talalt, hanem az ő erényei, helyes polgári intézetei 's a' hadseregben béhozott fenyíték helyreüték tekintetét, hatalmát. Az ő országlási történetei különösen duzzadnak regényes tettektől, melyekben majd ő, majd a' fija Gustapsz fő szerepet játszik; Persák nagy barátai a' szépítések, 's nagyításoknak. Élte estéjén Lórasp a' kormányt atengedvén fijának jámbor egyedülségben végzé napjait.

Gustap országlása leginkább azon körülménynek köszönheti hírét, hogy Zoroaster a' Persákat tűz imálására bírta, 's oktatta. Ezt a' pëhlvi írók prófétának, a' mahomediak csábítónak nevezik. Az előbbieket azt mondják, hogy Zoroaster hatalmában minden volt, a' mit szentnek 's felvilágosítottnak tarthatni: az utóbbiak ellenben azt vitatják, hogy ő csak jó csillag-vizsgáló volt, 's az ördög megcsalá. Idővel a' király 's ennek fija Isfundír is elfogadá Zoroaster tanítását. A' király 12,000 marhabőrt készíttetett ki, 's reá iratá az új hit szerkezetit. Ezen béírott hőröket Persepolis kősziklájában ástott boltok zárták: őrizetökre f-lkent férfiak rendeltettek, szentetlenek pedig mindig bizonyos távolságra e' szent helytől és irástul maradni kéntettek. — Több véres csatákba részesült Gustap, 's a' fija személyes bátorságának dicséretes jeleit adá azokban. A' szerencse bár változott is néha, kedveze még is persa fegyvernek. Isfundírnak az atyja oda ígéré az országlást, ha ellenein végkép győzedelmeskednék. A' feltétel bétellyesedett, hanem az ígéretet nem akará még a' király megadni. Azt igen szégyenleném — úgymond a' fijának — ha nyughatlan ország, millyen most az enyim, kezemből reád szállana. Rustum egész nemzetségével Seistanban függetlenné tette

magát; ezt kötelességére kell előbb szorítani. Ha ezt a' pártost kötözve hōzod szemem elébe, fiam, akkor a' példátlan vitézséged bérét ezt a' nagy országot kezedbe adom. „Megijede illy beszédétől a' királyfi, 's minden hízélgésével alig tudá az atyja e' nagy munkára fellovalni. Hoszszú volna mindazon rémtetteket felhordani, mellyek Isfundír 's Rustum között véghez mentek, fényes tanúi mindkettőnek hőslétkéről 's merész szívééről. Isfundír barátságosan esenge vágy társának engedné kezét általa megköttetni, hogy úgy szülője parancsának eleget tehessen. Rustum minden egyébire örömet, csak erre semmikép nem akart hajolni, mi által családjára (familia) csípős gyalázatot háramítana. Csataára került a' dolog, 's mind a' két részről több nagyok adóztak élőkkel. Isfundír a' zaj veszében Rustumra akadván dühödten rohant reá, a' ki megsebesítetvén kénytelen volt a' csata helyről eltávozni. Más nap ismét vissza tért a' síkra, 's — a' mint beszéllik — kettős élű *) nyilveszszőt hozott magával kilóni Isfundír szemeit, — mivel hihetőleg érczöltözete miatt másutt sértetlen valamiért is sokszor Ruihtun, vagy is ércztestnek mondatik. Mi előtt Rustum ezen eldöntő viadalt kezdené, minden kincsét 's gazdagságát ajánlá amannak békezálogul, ha azzal egy herczeg, ki iránt legmélyebb hódolattal viseltetik, megelégednék: hanem Isfundír nem akart semmi feltételekre halgatni kivéven, ha a' hős magát megköttöztetni, 's Gustaphoz vitetni engedné, a' mire ez ismét nem állt. Az ütközet megnyittaték legnagyobb dühhel, 's mindenütt terjeszté a' szörnyeteget, míg Rustum a' sors-

*) E'féle nyilak most is divatban vannak Persáknál.

választó nyilat kilövé; ez nagyon is jól talált, 's a' vitéz herczeg pillájit végkép bezárá. „Ez a' kimenetele a' kétletes (kétségbeesett) 's balgatag törekvésnek, mellybe az atyámnak idétlen térvei keverték!” felkiálta a' királyfi kínos seb fájdalmában csikorgatván fogát. Az öreg király már későre látta-át rendetlenségét kívánatinak, és sokáig siratá kipótolhatlan veszteségét. — Halála előtt Bahman onokáját nevezé ki örökösének, 's utánosának.

Bahman országlása kezdetén a' híres Rustum testvéri árulással megöletett, 's tartománya vissza foglaltatott. Az öreg Zal — a' mint Ferdusi mondja — még akkor élt, 's ezt győztes Bahman vas kaliczkába záratá. Mind a' mellett, hogy annyi tetemes szolgálatokat tett honjának Rustum, még is milly gyászos díjja lön fáradozásinak! ezen történeti előadás az igaz nagyon közel jár a' közönséges mese mintájához; mert ha Rustum mind ez ideig élt, úgy az előtti négy országlásnak igen kurtának kellett lenni. Hanem a' meseírók alkalmasint meghosszabbíták a' hős életét, kinek nagy tettei annyira dicsőíték hazájokat.

Bahman után következett a' tronusban leánya, 's ez után

I. Darab — Görögök szerint Darius Nothus — több háborúságok közt uralkodott. Legnevezeteseb hada volt macedoni Fülöp ellen, kit persa írók Rumi Fülöpnek neveznek. Jóllehet ezen háború elejénte igen kétséges szerencsével folytatódott, még is azt állítják az ottani írók, hogy dicsőségesen elvégződött. Azonban ez csak egy mesének szolgál alapul, mellyet a' nemzeti gőg Sándor születése felül költetett. Azt bizonyítják t. i. hogy Fülöp végre nagyon megszorult elannyira, hogy örült kiszabadulhatni olly

feltétel alatt, ha leányát Darab-nak feleségül adja, 's évenként ezer tiszta arany tojományt adókép fizessen.

II. Darab — Görögök szerint Darius Codomannus — épen ellenkező tulajdonokkal birt az atyáéjihez képest. Test 's lélek gyöngesége utat nyitának Sándor foglalásinak, hanem Persák mindíg egyenlők maradtak. Ne csudálkozzunk azon, hogy hiusá-ról ismeretes Persa nép a' vesztességét soha nem akará elismérni, 's bár melly ügyetlen mese is szépíté azt; tapsolt neki. Minden nemzet örömetst hivatkozik híres neves eldődire; innend könnyű képzelhetni, miért törpék 's homályosak nagy Sándor tettei Persák előtt. Egyes történeteknek, mellyek ezen állításunkat igazolnák felhordását elmellőzzük; elég legyen azt közönségesen megjegyezni, hogy Sándor a' persa évrájzokban csak közönséges embernek tartatik. — Darab haláláról ez táltatik feljegyezve: csatazaj folyamatjában tulajdon két katonája véletlenül megtámadá őt 's megölé nagy jutalom vartában Sándortól, a' ki alig hallván-meg a' mi történt, oda sietett, hol a' persa király elesett. Haláltusában lelé őt a' földön kiterítve, 's befödve porral 's vérrel. A' győzelmes hódoltató lelke olvadozék e' tekintetnél, köny gördüle szeméből, 's' csókkalilleté a' haldokló király arczát, a' ki felemelvén még egyszer szemeit monda: „Több kapuja vagyon a' világnak, merre a' lakosok ki 's be járnak.” — Esküszöm neked — visszonzá Sándor — illy napot sohasem kívántam! Én nem akartam királyi fejedet porban, 's képedet vérrel undokítva látni!” — *) Látván Dárius, hogy meggyőzője si-

*) Azon tudósítás, melyet persa írók Darius haláláról adnak, meg van ugyan szépítve, de még sem kü-

ratja esetét, mélyen sohajtott, 's e' szókat ejtette: „Hiszem, gyalázatos gyilkosaim el nem kerülnek bosszudat, nagy király, 's persa királyszekbe idegent emelni nem fogsz, valamint szinte meg nem sértended házam diszt. hanem Ruschunuk leányomat nejlül véended. — *) Alig mondá ki e' kívánságát, kiadá lelket. A' holtteste nagy pompával tétetett sirboltba. Sándor minden persa előkelőkkel, nevezetesb vezérekkel 's nagy számú sereggel egyetemben kíséré a' koporsót. Alig végződék e' gyász tiszteletadás, azonnal felakasztatta Darius meggyilkolójit; nem sokára aztán Ruschunukot vevé feleségül Sándor, 's a' megholt király testvérét nevezé - ki Persia kormányozójának.

Illyen 's ezekhez hasonló félmesés előadások minden nemzet létrajzában, de főkép a' keletiekében kisebb vagy nagyobb számmal találtnak, a' mint a' nemzet, mellyről szólnak, a' tudatlanság korlátiban vagy ben van, vagy még csak most azokból szabadulni ered. Mindazáltal emilly szépítgetések, nagyítások, 's elfacsarások némileg még is foglalják magokban a' mult dolgok némelly magvait, mellyeket ha az ügyes kéz megválasztani képes, a' valóhoz ekép is egy lépéssel közelébb jöhet az ember.

M. D.

lömbözik tetemesen attól, mellyet Diodorus Siculus, Plutarchus, és Quintus Curtius nyujtottak.

- *) Ruschun volt tulajdonkép a' neve, a' végső k csak kicsinyítés jegye, 's használtatik gyakran bizonyos gyöngéd érzésnek kifejezésére. E' névben könnyen észrevehetni a' görög Roxana szót.

II. L i t e r a t ű r a.

A.) H a z a i L i t e r a t ű r a.

Könyv-ismertetés.

Kisfaludy Károly' minden Munkái. Öszveszedte
Toldy Ferencz. Tíz kötet. Budán, 1831. 8.

El nem mulaszthatjuk a' tisztelt Közönsé-
get ezennel b. e. Kisfaludy Károly' minden mun-
kái gyűjteményére figyelmessé tenni, mellyet az
elfelejthetetlen férfinak barátjai, Toldy Ferencz
szerkeztetése mellett, kiadták, 's a' kiadás'
hasznát a' neki állítandó emlékre szánták.

Különös örömünkre szolgálhat az, hogy
ezen nagy hatású írónknak munkái, mellyek
olly sokak és különfélék, 's részint el vannak
szórva különféle gyűjteményekben, néha külön-
féle álnevek alatt is; részint pedig különösen
kiadva, némelleyek közülök már el is fogytak;
részint pedig még kéziratban heverték: itt mind
együtt, 's jó rendbe szedve, élete leírásával,
képével 's keze' írása' mássával is bővítve jelen-
nek meg. Ohajtjuk azt, hogy egyéb jeles hazai
íróink' munkái is, mellyek hasonlókép el voltak
szórva, illy mindenképen teljes, és helyesen
szerkeztetett gyűjteményekben jelennének meg;
lételéről egészen elfelejtkeztünk, noha méltó a'
fentartásra, új életre hozattatnék; 's ez által
mind azon íróink méltóbb fényben jelennének
meg, mind olvasásra méltó könyveink' száma is
szaporodnék.

Nem lehet szándékunk itt Kisfaludy Károly
munkáinak kritikáját adni. Az sokkal messzebb
vinne talán, mint ezen időszaki írás' határai enged-
nék; 's a' nálam ügyesebb 's járatosabb hazánk
fiainak hagyom; itt egyedül a' gyűjtemény' tartal-
mát a' követett rend szerint kívántam felhozni.

I. Kötet. Versek. Ezek nyolcz osztályra szakasztva, a' következendők. I. és II. Dalok, ket könyv. Az elsőben többnyire metrumban és rímben dolgoztak taláztatnak, a' másodikban pedig azon gyönyörű népdalok, mellyek Szalay Benjamin név alatt jöttek-ki 's mint poesisunknak kitűnő díszei közt kedvességet nyertek minden rendbéli olvasóinknál. III. Elegiák. Ezek közül „Visegrad,” mellyet eddig még nem ismertünk, töredék maradt, 's vajmi kár, hogy az! mert így is már méltó társa „Erzsébet”nek és „Mohács”nak, mellyeknél a' magyar literatura e' nemből szebbet semmit sem ismer. IV. Balládák, románczok, mellyek között találjuk Kisfaludynak némelly népregéit is. V. Elte romános hősköltemény töredéke, egyik legszebb gyöngye literaturánknak. VI. A' két hajós, allegoria. VII. Egyes költemények. Ezen cím alatt adja Toldy úr mind azokat, mellyek kisebb számmal vagynak, hogysen különös osztályokat alkothattak volna, u. m. némelly didacticumokat, satyricumokat és történetecskéket. Berekesztik ezen kötetet Kisfaludy' Epigrammái és Gnómái, 's a' szerkeztetőnek némelly jegyzései.

II—VI. Kötet. Ezeknek második címök: Kisfaludy Károly' Színjátékai, öt kötet. Az első kettő szomorú és néző játékokat foglal magában, név szerint: Stibor Vajda, drama négy felvonásban, Kemény Simon, drama két felvonásban: Barátság és Nagylelkűség egy felvonásban; Irene, szomorújáték öt felvon. Szilágyi' szabadulása egy felv. és Nelzor és Amida, keleti drama egy felv. Az olvasó ezek között keresi méltán a' Tatárokat, Ilkát és Szécsi Máriát is, mellyeket a' szerkeztető a' Supplementumokba tett, minthogy —

úgymond — maga Kisfaludy azokat munkái' sorából kitiltá (I. X. köt. 283 lap). A' IV. V. és Vidik kötetben foglaltatnak íróknak minden vígjátékai, úgymint: A' kérők 3 felv. A' pártütők 3 felv. A' vígjáték, Mátyás deák, Mikor pattant, nem hittem volna, egy egy felvonásban; A' leányőrző 3 felv. A' betegek, A' hűség' próbája, Kénytelen jószívűség, Szeget szeggel, egy egy felv.; Csalódások, 4 felv. A' fősvény v. Nem mehet-ki a' szobából, Áltudósok, Három egyszerre egy egy felv.

A' VII. és VIII. kötet' foglalatja. Kisfaludy' Elbeszélései: Tihamér, Barátság és Szerelem, Sok baj semmiért, A' fejér köpönyeg, Sulyosdi Simon, A' vérpohár, Bajjal ment vígan jött, Tollagi Jónás' viszontagságai, két rész; Mit csinál a' gólya? és viszontlátás; részint komoly elbeszélések, részint vígak 's Szalay Benjamin' neve alatt eléggé ösmereteseek. A' VIII. kötetben találhatunk még Kisfaludy' vegyes kötetlen íratái (talán meglehetne maradni a' prózai szó mellett, mert a' kötetlen mást is tesz); úgymint (allegoriái parodái) az Ossian' rendit majmolókra, Keleti közmondások 's egyéb különféle. Ezekkel záródik be tulajdonképen Kisfaludy' munkáinak válogatott gyűjteménye, melyet a' két „pótolékkötet” tesz teljessé. Ezekben pedig az érdeklött három drámán kívül, mellyek Kisfaludynak nem tetszetek ugyan későbbi korában, de egészen kihagyni még most kár lett volna. Ezeket követik Első Ulászló, Csák Máté, és Záh nemzetség elkezdett, de, fájdalom! el nem végzett szomorújátékok töredékei. Mennyit veszítettünk ezen írónk' kora halála által, kivált ezek

mutatják, mert éreztetik velünk, hogy Melpomenének is nem volt kevesbé kedvelője mint Thaliának!! ezen töredékeket, megvalljuk, nem a' pótolékok közé tettük volna, mert olly jelesek, és Kisfaludy' lelkének értésére 's tehetségeinek becslésére nézve olly fontosak, hogy egy későbbi kiadásban is azoknak sehogy el nem kellene maradniok; pedig a' szerkeztető úr úgy látszik csak az ilyen elmaradhatókat tette a' pótolékok közé. Következnek Kisfaludy' Versei ifjabb korából. Ezeknek része verselés tekintetéből ugyan tökéletlenek; de egynél több van köztök is, mellyek azon szép érzésnél fogva, melly azokat lelkesíti, többi munkáival együtt megérdemlik, hogy fentmaradjanak 's kétségkívül fent is fognak maradni. Nem halgathatja el a' megismertető itt azon észrevételét, hogy az „Éjjeli menyekző” legjobb balládáink közé fogna tartozni, ha az író azt később korában birt előadási nagy ügyességével új ruhába öltöztette volna!

Igen becses hozzáadás a' szerkeztető úr által készült élete költőnknek. Ő abban a' publicumra bízza a' Kisfaludy munkái' becsének éreztetését, 's így itt minden kritikát elmellőzván, egyedül mint historicus szól, előadván elhúnyt kedves barátjának élte' környülállásait és sorsait mind haláláig; elő mind azokat, a' mik Kisfaludyt azzá tették a' mi lett. Legbecsesb pedig az, hogy híven előadja a' költőnek önmagáról mondott ítéleteit. Örömmel olvastuk annak Kazinczyhoz írt leveleit, némelly önmaga munkáira költött igen csípős epigrammái 's némelly kritikái töredékeit korabeli Literaturánkról.

Diszesítik e' kiadást a' költő' képe (melly találva van ugyan, de őtet beteges állapotjában mutatja, a' mit nem kellene) 's keze' írásának mássa.

Ajánlván az így kikészült teljes, csinos és nagyságához képest igen olcsó gyűjteményt az olvasó közönségnek, reméljük, hogy a' halhatatlan költőnek szánt emléket is, mellynek hasznára történt a' kiadás, minél előbb felállani lássuk.

H. J.

B) Külföldi Literatura.

H i v o n a t.

(Allg. Kirch. Zeit. 1829. Kiadja Darmstadtban Leske Károly Vilhelm; szerkezteti Zimmermann Erneszt. Nyolczadik esztendei folyamát).

(Folytatás.)

S z á m. 23. Lap. 185.

Istenről való tudomány az Indeknél. A' bölcsekedő elmének legfelségesebb győzödelme az, ha túl emelkedvén a' földieken, az Istennek tiszta ideájára jut; legnagyobb diadala, ha az igazság megérett cultura mellett, és minden világi interesse' megtagadásával, ki bátorkodik jőni az elmélkedők' oskolájából, és betér a' nép' hajlékaiba. A' régiség' figyelmes vizsgálója gyönyörködve szemléli, mint hágnak a' mívelt nemzetek' Bölcsei lépcsőről lépcsőre; mint küzd az igazság a' tévelygéssel; mint gyanítottak Thalesztől fogva Xenophaneszig egy örök világlelket, mint egy és nem testből álló Istent: de még Anaxogárász egy Istenben való hite miatt, mivel a' Státus' vallásának ártani látszott, őt talentomra büntettetett's Athenaeből száműzeték; mint hozta le azután Szocrates az égből a' morállal egyesített hitet; mint gondolja Plato az Istent minden dolgok' kezdetének's

Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1832.

végének, ég és föld' királjának, olyan igaznak, ki a' rosszat megbünteti, a' jót megjutalmazza; mint emelkednek fel a' Stoicuszok fontos speculációkkal az Isten' mindenhatóságára, bölcsességére, jóságára és minden tudóságára, míg végre a' legnagyobb Bölcs a' világosságnak minden sugárait egy tűzpontba szedi, és a' tiszta gyakorló elmének parancsolatjával egyesíti. Így ment minden nemzeteknél. Azonban az Isten' ideájának geneticus kifejlődését sehol sem lehet consequensebben találni, mint a' régi Indeknél. Egy szép országban, hova semmi hódoltató nem jutott a' Bölcselkedők' nyugalmanak megháborítására, szükségesképen felkellett az értelemnek ébrednie a' vallás' alap igazságának keresésére, és az Istenit a' természetből érteni tanulni; 's valósággal e' nép' Literaturája, ámbár reánk nézve még szűken folynak forrásai, mutatja a' mindenkori össze köttetést és által menetelt a' durva természeti cultusról a' csillag világi tekintetre, a' Pantheismusra, és a' lelki tökélyre. Most elég legyen Indek' írásaiból hallani az Istenségről való tudományt.

A' Vedamban mondatik: élő és igaz Isten, öröktől való, testetlen, részek és indulatok nélkül, mindenható, minden bölcseségű, minden jóságú, minden dolgok' teremtetője és eltartója. (Jones' Murnk. XIII p. 373.) — Ő mindentudó, de őt senki sem esmeri; nagy és bölcs léleknek neveztetik. (Ugyan az, p. 368) — Az Isten, ki tökéletes bölcsesség, végső menedéke az embernek, annak, ki javait adakozva kiosztotta, állhatatos volt a' virtusban, a' nagy Eggyet esmerete 's tisztelte. (Ugyan az p. 379): — Ő az Isten, ki minden téren igazgatva által hat; ő volt az első szülött és nyugszik az anyaméhben; jött a' létel' világosságába, lakik a' vi-

lágosságban, és mindenben a' mi van. A' teremtésnek ura előbb volt mint a' mindenség; ő munkálkodik minden lényben, és teremtésének örül. Kinek vinnénk vérnélküli áldozatot, ha nem neki, ki a' levegőeget teremtette, mint az erős földet; neki, ki a' napnak kerekét és a' menynek lakását megerősítette; neki, ki az alsó légkör' csepjeit formába öntötte? kinek ajánljuk ajándékunkat, ha nem annak, kit az ég és föld lélekben szemlél? (*Asiat. Researches.* VIII. p. 431.) — Kicsoda tudja bizonyosan, és ki mondja meg e' világon, honnan és miért állott elő ez a' teremtés? az Istenek későbbiek hogy sem a' teremtés. Az, ki a' legfelsőbb mennyben e' mindenséget kormányozza, tudja; de másnak erről tudományja nem lehet. (Ugyan az. p. 405.) — Túl a' napok felett semmi nap, semmi hold sem fénylik, ott villám nem szikrázik, maga csak az Istenség fénylik ott, a' mindenséget megvilágosítja, és az ő világát adja neki. (*Yajur veda Jonesnél* IV. p. 105.) — Ez a' legfőbb Istenség igaz jutalmat osztogat az idők' folytában. (*Upanishad Carey Grammat.* p. 903.)

Hasonló felemelkedett képzetek vagynak az Istenségről sok szent költeményekben, mellyek a' nép előtt nyilván énekeltetnek, és némelly írásokban, mellyek csupán az Istenséggel foglalatoskodnak, és a' község' kezében vagynak. (*Lacroze Ind. Christenthum* p. 614). Említünk egynehány helyet. — „Ne nyomozd az öröklénynek miségét, se azon törvényeket, mellyek szerint igazgat; mind a' kettő haszontalan és vétkes dolog. Elégedj meg, hogy bölcsességét, hatalmát és jóságát az ő munkájában naponként láthatod, ez válik idvezségedre! (*Holwelmerkw. Nachr. von Hindost.* p. 205.) —

Te vagy, oh Isten, minden időnek és térnek igaz és örök boldog világossága; a' te bölcseséged ezer, és eznél több törvényeket esmer, 's még is mindenkor szabadon cselekszel, 's mindenkor a' te dicsőségedre. Minden előtt, a' mit mi tisztelünk, Te voltál; tied legyen a' dicséret és imádás! (Halhednél Előszó a' Gentoo Code-hez, p. 65.) — Az Istent megismerhetni a' törvényből, mellyet adott, és a' csudákból, a' miket a' világon cselekszik; felfedezhetni őt az elme 's értelem által, a' mit az embereknek adott, és a' teremtett dolgok 's azoknak fentartások által. A' szeretet és hit az, a' mit az emberektől leginkább kíván; mert az mondatik a' mi törvényünkben a' legmagasságosabb Istennek szolgálatjáról: az ember szeresse őt, higgye szájjal és szívvel, és mindent e' két principiumból cselekedjék, mellynél fogva őt hívni és parancsolatjainak engedni kell, olyanképen, hogy az ember mindent hűségesen akarhatja szerént tegyen. (Lacrozénál egy Törvénykönyvből, p. 613.) — A' legfőbb Lény láthatatlan, soha senki sem látta, az idő őt uég nem fogta. Az ő létele mindent betölt, és minden dolgok tőle származnak. Minden erő, minden bölcsesség, minden tudomány, minden szentség és minden igazság ő benne vagyon. Ő vég-hetetlenül jó, igaz és irgalmas; ő teremtett minden dolgot, tart mindent, és örömet van az emberek' fiai közt, hogy örök boldogságra vezesse őket, melly abban áll, hogy a' végetlen lényt szeresse és szolgálja. (Ugyan az, p. 603.) — Én az Istennek szolgálók, ki a' világot teremtette, melly ő benne áll, kihez egykor vissza tér, és az ő világosságában fénylik; az úrnak, kinek dicsősége örökké való és kibeszélhetetlen, ki változás nélkül nyugszik és mindég

tart, és a' kihez a' szent emberek felemelkednek, midőn a' tévelygésnek setéségét eloszlaták. (Egy allegor. Drámából Rhodenál, *Mythol. der Hindus.* p. 350.) — Ott (mint remete) egyenes szívvel kell az Istenről gondolkoznod, azon Istenről, ki sem meg nem öregszik, sem véget nem ér, ki legnagyobb, ki mindeneknek, valakik őt keresik, ad értelmet; egyedül ő felőle gondolkozz. (*Sprüche des Bhartrihari bei Roger*, p. 492.) — Mi haszon abból, ha a' Vedast, Püranast és Sastrast olvasod? mindenkor jobb az Istenről megemlékezni, és az által az embernek maga lelkét megtartani, mert ez mindég megmarad. (Ugyan az).

Mind e' mellett vagynak a' köznépnek képei, nem hogy imádja, hanem, a' mint ezt szinte egy Mahometány bizonyítja, hogy a' buzgóság erős legyen. (*Abulfadhl im Ayeen Akbery III.* p. 3, 4.) Egy bizonyos mívelt lelkű katolikus is így szól erről: „hogy az Indek csak egyetlen egy legfőbb lényben hisznek, és épen nem bálványozók, a' mint ezt egykor igen el akarták velünk hitetni, tökéletesen igaz. Ők Isteneik' képeit úgy tisztelik, és nem máskép, mint a' katolikusok a' Szűz Mária', az angyalok' és szentek' képeit; ámbár a' tudatlan buta köznép Indiában, szint úgy mint másutt, többnyire nem tudja mit gondol, mit cselekszik és hisz.” (*Papi Briefe über Indien*, p. 68.) Bardesanes szerint, sok ezer Brahmanok vagynak, kik tradicionál és törvénynél fogva semmi képet sem tisztelnek, lelköket egyedül az Istenre függesztik. (*Euseb. Praep. Evang.* 6, 10.) Colebrooke, ki az Indiai tudományok közt őszült meg, egyenesen vallja, hogy az Indek' vallása voltaképen monotheismus. (*As. Researches VII.* p. 279, VIII. p. 396. 491.)

Az még is csudálkozásra méltó, hogy 333 milliom alsóbb rendű Istenek számláltatnak; és boszorkodást támaszthat, midőn közülök többekről egész halom mese van közdívatban, a' miket a' köznép regél és hisz. Azonban ez a' találós mese megfejtetik az Indiai tudós munkák' és Költők' vizsgálásánál: melly költők, hogy a' lélekvilágnak a materialishez való viszonyát magokirak megmagyarázzák, számlálhatatlan idealizált lényeket, mint a' legnagyobbnak sajátságait 's mintegy szolgáljit, fognak fel és testesítenek meg a' poesis által. Ezek a' Vischnunak, már az őslény' származtatott eszméretének latható megjelenései; mert mélyen gyökerezett hite az az Ásiai világnak, hogy az Istenség időről időre megmutatja magát az embereknek, hogy ebben vagy amabban az alakban munkásan eszközhölhesse javokat. Továbbá kipéldázott Allegoriák; Vedában a' teremő szó is personificáltatik. Végre apotheizált bősök is járultak ide; 's így támadt az a' ragyogó Pantheon, mellynek kiképzésére a' nyelv is hāthatós befolyásul szolgált. A' virágzó természet és merész Phantasia egészen különböző Symbolikát teremtetett itt elő azoktól, a' miket más nemzeteknél találunk; ha Ideált nem állít is fel, azzal keveset gondol: Venuszt sok cseccsel lépzi, ha nem szépen is, csak hogy a' termékenység' és nemző természet' ideáját elevenné tegye; és a' plastica művészség annal készebben fogadá el ezt a' format, mennél jobban összeszővődött a' költés a' vallással, 's mennél szentebbnek tartatott. Így gyakran költői adjectívumokból (sok kezű ezért, hatalmas: ezer szemű ezért, minden tudó) valóságos monstrumok lettek az Indeknél; nálok a' vallás teremtetett művészetet, a' Helleneknél ellenben részszerént a' művészség vallást. De ha

a' valamennyire tanult Ind megkérdeztetik, miként tekinti mythológiáját, kitetszik feleletéből, hogy egy nemzet[^] popularis cultusának megítélésében a' legnagyobb vigyázattal kell lenni. Férjfiak, mint Crawford, Holwell, Dow, és maga Anquetil titkolódzás nélkül megmondották, hogy az Ind, ki Európának némelly tartományjaiban rosszul készült képek előtt térdelni látta buzgólkodókat, 's azután a' vallás felett való útba igazodás végett a' harangozót megkérdezné; bizonyosan a' nyugotnak pogánysága felől beszélne hazafijainak, 's épen olyan megfogásokat támasztana bennök, a' millyeneket rendszerént mi veszünk az Indokról. Az Indek ezt mondják: mivel az Isten nem test és nem látható, azért lehetetlen ő róla egy kép által helyes ideát teremteni az ember' elméjében. Csinálhat ugyan az elme megfogást az Istenségnek tulajdonságairól, mivel ezeknek munkájik nyilván vagynak; de a' véges ideák' karikájában senki sem foghatja fel az egészet, 's azért szabad az Isten' tulajdonságának sokaságát példázatok által illetni, hogy minden vallásos érzés el ne enyésszék a' szívből. Közönségesen két neme vagyon az Isten' tiszteletének: egy belső, midőn a' lélek egészen alája veti magát az emberek' atyjának, és munkájában némán csudálja; és egy külső, melly áll vallásbeli czeremoniákban, a' mik nem egészen elmúlhatatlanok 's változhatatlanok lehetnek. Ezért az Indek legtűredelmesebbek is a' vallásos véleményekben egész Asiában. Az ég, ezt mondják ők, egy palota, mellyen sok ajtó vagyon, 's azon kiki bemegy a' maga módja szerint. Ennél fogva, a' min a' Mahometáuy Farista nagyon csudálkozott, még a' Moshékat is Isten' templomainak tartják, mert minden Cultusnak tárgya az Isten, bár melly különböző az

gyen is a' cultus szokásaira 's hitágazataira nézve. A' Siami király egy francia követnek, ki őt megakarta téríteni, ezt felelte: „csudálkozom, hogy az én jó barátom, a' francia Király, olly sokat gondol egy dologgal, a' mi az Istenre tartozik, és a' mit ez a' jó, a' mint látszik, egészen hajlandóságunkra hagyott, a' nélkül hogy abban részt venne; mert az igaz Isten, ki az eget és a' földet teremtetten, és az élő valóságokba olly különbféle hajlandóságokat adott, nem ugyan azon idúlatokat olthatta volna e minden emberbe a' neki legkedvesebb cultus eránt? Barátom, bízd az ítéletet Istenre, 's ne szabd senkinek elejbe, miként imádja a' felségest”. — Bernier írja: az Indek ezt felelték nekem, hogy ők nem akarják az ő vallásokat igaznak, és a' mienket hámisnak tartani, mert a' mienk is jó, és az Isten kineknek mutatott őhöz útat. Csak azt nem hagyják helyben, hogy a' mienk az egész föld' számára való volna, az övék pedig csak mese és költemény.

Szám 151. Lap 1230.

Sylvester de Sacynak különbféle Arab és más kéziratokból tett Jegyzései 's Kivonatai közül. Szamariának, a' hasonló nevű régi tartomány' fővárosának elpusztításától fogva, a' Szamaritányok Naplusz városát választák fő helyöknek, a' Hébal hegyei és Garizim közt. Apát Gregoirét illeti az a' tisztelet, hogy ennek a' korunkban csak nem egészen feledékenységbe jutott népnek története felett újabb fejtegetéseket gyűjtött; a' mult 18dik század' írásaiban alig találni egynehány gyenge nyomot róla. Gregoire még 1808. előtt több Francia Consulokkal levelezésbe lépett, 's közbenjárások által környúlállásos feleletet kapott kérdéseire egy Szamaritány paptól. Ezen különbféle irományi da-

rabok Sylvester de Sacynak nevezetes Orientális-tának küldettek, ki is azokat lefordította; 's maga is a' Napluszi pappal levelezést kezdett.

A' Szamaritányok minden más népektől különböznek abban, hogy független fenállások soha sem volt. Jobbágyaik voltak időről időre az Asszyroknak, Persáknak, Görögöknek, Judaeai fejedelmeknek, Rományoknak, és mind azon muzelmány dynastiáknak, mellyek ezen tartomány' birásában egymásra következtek azolta, hogy Omar meghódította Szyriát; de vallásokat, nyelvöket, szent írásokat, és isteni tiszteletök' fő helyét megtartották. Talán minekelőtte két vagy három generatio elmúlnék, nem lesznek ők többé azon egy helyen is, a' hol még most némelly hulladék familiájik élnek. Ez a' gondolat rájuk vonja figyelmünket, 's érdeklő dolog, hogy ugy mondjam, végső fohászaikat felfogni, és létök' utolsó nyomait a' jövő világ' számára, mellyben ők már nem lesznek, megtartani.

Sacy a' Szamaritány nemzet' eredetét azon időről hozza le, midőn Salmanassár, Asszyriai király, a' tíz nemzetségnek országát elpusztította, és birodalmának különbféle részeiből szálítványokat telepített oda; hiszi, hogy a' legnagyobb különbség, melly a' Zsidók' és Szamaritányok' vallása közt volt, onnan származott, hogy ezek csak Móses' törvényjét fogadták el, a' Zsidó Kánonnak minden egyéb könyveit megvetették. — Egyebeket elhalgatván, azon pontokat emeljük ki ezen levelezésből, mellyek a' Szamaritány vallás' különösségeit leginkább világosítják. A' Szamaritányok kikelnek minden teremtet valóságok' 's képek' tisztelete ellen; az Isten' egységéről való dogmát tárgyak. Coranceznek levelében az vétetik észre, hogy a' Biblián nálok egyy galambnak kívágott képe látszik: en-

nél fogva megkérdeztettek, hogy épen semmi képet sem imádnak e'? A' pap nemmel felelt. A' galambnak képe is a' Biblián tagadtatik. Nem is találtatik Sacy' munkájában semmi ok, a' minél fogva e' népnek szemere lehetne vetni a' galamb' tiszteletét. — A' Szamaritányok már nem áldoznak állatot; ennek helyébe az imádság lépett. Csak a' Husvétii bárány tartatik meg, és e' czeremoniának a' Garizim' hegyén volna helye, a' melly felé fordulnak is imádkozás közben; de úgy látszik, hogy a' Törökök mint egy 25 esztendő oltá elhíltottak őket ezen hegytől. Hisznek e' angyalokat 's más felsőbb lényeket? vagy hogy e' nevek az Istennek tulajdonságait 's emanatióját jelentik e' nyelvökön? bizonyosan nem tudni. Salamek, a' pap, megkérdeztetvén a' halottak' feltámadása felől, ezt felelte: „a' mit a' halottakról mondtok, hogy az ítéletkor feltámadnak, igaznak esmerjük, mert írva vagyon: az ő ruhájik meg nem avúlnak és illatok olyan lesz, mint a' drága myrrháé.” Honnan vette ezt a' mondást, nem tudni. Feleletének egyéb szavaiból bizonyos, hogy a' büntetés' örökké valóságáról kételkednek. A' Messiást várják, ki őket megfogja szabadítani. Főpapjokat sok ideig Arontól származtatták; de 150 esztendő oltá megengedik, hogy az az ág kihalt, 's mostani Főpapjok Levita. A' Polygamiaról homályosan adott feleletből azt hozza ki Sacy: hogy a' Szamaritány legelsőbbben két feleséget vehet egyszerre; de ha meghal az egyik, helyét mással ki nem pótolhatja. Ha meghal mind a' kettő, megházasodhatik, de már csak egyet vehet, 's ezt teheti, valahányszor özvegy. Halotjaikat megmossák; a' halott' illetéséből származott szennyből tisztítják magokat. Hávaikat a' hold' járása szerint rendelik; csillagászi

tábláikon a' nap és hold fogyatkozások előre ki vagynak számlálva.

Még csak 30 familia, 's valami 200 személy vagyon ebből a' nemzetből, melly magát József' nemzetségéből származtatja. Türibánt visel; Szombaton a' Synagoga fejeiben megy. Naplusban iskolája vagyon. Állapotja közönségesen a' legsiralmasabb; a' Mahometányok' üldözésének örökös tárgya, és bizonyos, hogy ez a' régi nemzet rövid idő alatt végképen elenyészik.

Holéczy.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1. *Petrócai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában megjelent új könyvek.*

48) Vörösmarty Mihál' Munkái 2dik Kötet: Zalán' futása Hős Költemény, 10. Énekben 4. rézre metszett képpel borítékba kötve, à 2 for. pengő pénz.

49) Eredeti két Magyar Kronika, minő veszedelem érte a' Mohácsi ütközet után Magyar országot, és miként jutott Buda a' Töröknek rabságába? mellyeket hévezetéssel, és szükséges jegyzetekkel. Mostanában közre bocsá: Podhraczký Jó'sef, a' nagy Méltóságú Magyar királyi udvari Kamara számvevő hivatalának tisztje.

50) Nemzeti Ujság, melly Hazai 's Külföldi Tudósításokból a' Magyar nemzetnek köz jóvára készített. Kiadta Kultsár Istvánné 1832.

51) Hasznos Mulatságok, a' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz. Kiadta Kultsár Istvánné 1832.

XII. Kötet Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) J^r Kunoknak Törvényes állapottyok I. Wlászló Király idejében, Magyarországban 1444. Esztend. 3 lap.
- 2) H. J. Az előbbi Római Német Birodalomban helyheztesett Aachen Városában Isó Lajos Magyar Király által felállított Magyar Kápolnának esmértetése. 12 lap.
- 3) Gyurikovits György. A' Nemesi felkelést tárgyázó Oklevelek 1566. esztendőből, némelly történeti jegyzésekkel. 38 lap.
- 4) M. D. Egy két szó a' felvilágosodásról. 44 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-ismertetés.

H. J. Kisfaludy Károly', minden Munkái. Öszveszedte Toldy Ferencz. 93 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

K i v o n a t.

Holéczy. (Allg. Kirch. Zeit. 1829, Kiadja Darmstadtban Leske Károly Vilhelm; szerkezteti Zimmermann Erneszt. Nyolczadik esztendei folyamat. (Folytatás), 97 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 107 l.

**Ázon Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyűj-
teményt alkalmas munkájikkal elősegítik,
tőlünk mindenik nyomtatott icnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,**

csak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a'
beküldendő munkák közhasznú tárgyat foglalja-
nak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's
tisztán, csinosan és hibátlanul leiras-
sanak; bizodalmásan kérvén egyszer'smind a' T.
T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk*
Alólirtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy
8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borí-
tékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy al-
kalmatosság által elvitelve 5 fl. 36 kr.; postán
elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az
Előfizetés.

Pesten, Januarius 1832.

Petrózai Trattner J. M.

és

Károlyi István m.k.

A' Tudományos Gyűjtemény
Tulajdonosai's Kiadóji.

P E S T E N ,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.